90-5
153

EDGARS
DUNSDORFS
ARNOLDS
SPEKKE

LATVIJAS VĒSTURE

1500-1600

DAUGAVA

1964

1500

E.DUNSDORFS
A.SPEKKE
LATVIJAS VĒSTURE

1600

E. DUNSDORFS
A. SPEKKE

LATVIJAS VĒSTURE
1500-1600

DAUGAVA

Blaģis

No Benitas un Ausekļa
Veģu mājām Upsalā

Edgars Dunsdorfs
Arnolds Spekke

LATVIJAS VĒSTURE

1500—1600

58590

90-5
L 153

Edgars Dunsdorfs
Arnolds Spekke

LATVIJAS VĒSTURE

1500—1600

DAUGAVA
1964

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
0306033199

NORMUNDA HARTMAŅA
apvāka zīmējums, sējuma mets
un grafiskā apdare

Copyright by Daugava
Printed in Sweden
RONZO BOKTRYCKERI AB
STOCKHOLM 1964

SATURS

Priekšvārdi 9
Lietotie saīsinājumi 12

I. POLĪTISKĀ VĒSTURE 13
1. Livonijas valstu iekārta 19
2. Pletenberga karš ar Krieviju 53
3. Reformācija 76
4. Livonijas pēdējie kari 109
5. Pēc Livonijas iziršanas 148

II. SOCIĀLĀ UN SAIMNIECĪBAS VĒSTURE 205
6. Latvijas iedzīvotāju skaits un kārtas 209
7. Zemes valdījumi 245
8. Muižu izveidošanās 282
9. Zemnieku saimniecība 335
10. Dzimtbūšana 401
11. Tirdzniecība un amatniecība 444
12. Nauda un cenas 516

III. KULTŪRAS VĒSTURE 567
13. Latvija svešo vērotāju skatījumā 571
14. Latviešu gara pasaule 601
15. Māksla 641
16. Latviešu tauta 16. gs. vēstures avotu gaismā 673

PIELIKUMI 717
1. Chronoloģija 719
2. Vietvārdu vāciskie un krieviskie (vai poliskie) nosaukumi 723
3. Laiks, mēri, svari 725
4. Avoti un literātūra 731
5. Rādītāji 761

PRIEKŠVĀRDI

Šim Latvijas vēstures sējumam ir divi autori. Pēc vecākā autora sevišķas vēlēšanās viņa vārds titullapā minēts otrā vietā. Kaut gan lasītājs pēc stila it viegli varētu atšķirt abu autoru darbu, skaidrības dēļ jāmin, ko katrs autors ir rakstījis. Edgars Dunsdorfs ir sarakstījis pirmo līdz divpadsmitajai nodaļai, piecpadsmito un sešpadsmito nodaļu, un pielikumus, kā arī sagādājis vairumu ilustrāciju, bet Arnolds Spekke ir sarakstījis trīspadsmito un četrpadsmito nodaļu. Par šādu darba sadalījumu abi autori vienojās Vašingtonā 1957. gadā pēc tam, kad Arnolds Spekke citu pienākumu dēļ nevarēja pieņemt jaunākā autora (serijas redaktora) aicinājumu sarakstīt šo sējumu viens pats.

Abu autoru darbs atšķiras ne vien stila ziņā, bet arī pieejā. Vecākajam autoram par 16. gadsimteņa problēmām jau publicēts daudz darbu, kas redzami bibliografijā. Līdz ar to viņš varēja šais atsevišķajos darbos gūtās atziņas sintezēt kopskatā. Turpretim jaunākajam autoram, rakstot pirmo daļu par politisko vēsturi, gan bija iespējams izmantot samērā plašo monografisko literātūru, bet, rakstot otro daļu — saimniecības un sociālo vēsturi, nebija gandrīz nekādu, nedz citu, nedz paša veiktu priekšdarbu, ko varētu izlietot un uz ko varētu atsaukties. Arī, rakstot politisko vēsturi, viņš atdūrās pret ļoti redzamiem robiem mūsu līdzšinējā historiografijā. Piemēram, tik svarīgu jautājumu, kāds ir plašo latviešu kaŗavīru kontingentu piedalīšanās visās daudzajās 16. gadsimteņa cīņās, vēsturnieki līdz šim bija ignorējuši.

Rakstot par latviešu kaŗavīriem 16. gadsimtenī un apcerot šī gadsimteņa ļoti komplicētos saimnieciskos un sociālos notikumus, jaunā-

kais autors bija spiests izdarīt pētījumus archīvos. Tas bija jādara, kaut gan, kā jau minēts 17. gadsimteņa Latvijas vēstures priekšvārdos, šādus vēstures sējumus nemēdz rakstīt pēc archīvu materiāliem, bet gan, dibinoties uz monografijām. Vecākajam autoram šai ziņā bija priekšrocība, ka viņš savus archīvu pētījumus bija sācis priekš trīsdesmit un četrdesmit gadiem un tāpēc uz rezultātiem varēja skatīties no tālas perspektīvas. Jaunākajam autoram turpretim šādu iespēju nebija, jo, koncentrējoties 17. gadsimteņa parādību pētījumiem, viņš 16. gadsimteņa problēmas archīvos priekš otrā pasaules kaŗa bija pētījis tikai nedaudz (lielāko tiesu Kopenhāgenā). Archīvu pētījumu lielāko darbu viņš veica 1962. gadā. Pēc Melburnas universitātes komandējuma uz otro starptautisko saimniecības vēsturnieku konferenci Provansas Eksā (A i x-e n-P r o v e n c e), Francijā, E. Dunsdorfam bija izdevība strādāt Vācijā (bijušā Karaļauču un Šverinas archīvā Getingenā) un Zviedrijā (Stokholmā un Upsalā) turienes plašajās ordeņa un vēlākā laikmeta dokumentu krātuvēs. Maksimāli izmantojot laiku un rūpīgi iepriekš plānojot archīvu darbu, kā arī plaši izlietojot dokumentu mikrofilmēšanas iespējas, trijos mēnešos izdevās savākt šai grāmatā iestrādāto materiālu.

Tomēr bez plašās palīdzības materiālu vākšanā pasaules bibliotēkās E. Dunsdorfs savu darba daļu nebūtu spējis veikt. Viņa pateicība šai ziņā pienākas (minot alfabēta kārtībā) profesoram A. Aizsilniekam Stokholmā, docentam B. Āberam Vašingtonā, prāvestam P. Bečam Melburnā, profesoram E. Blūmfeldam Stokholmā, doktorandam K. Draviņam Lundā, profesoram P. Johansenam Hamburgā, Dr. B. Kalniņam Stokholmā, mag. math. V. Klētniekam Čikāgā, profesoram P. Kundziņam Halifaksā, Melburnas latviešu biedrības bibliotēkai, mag. hist. Z. Runča kundzei, archīvāram Dr. A. Somam un mag. hist. L. Švābes kundzei Stokholmā, vēsturniekam I. Šternam Sidnejā un nelaikim docentam K. Zīvertam Stokholmā. Vērtīgu palīdzību sniegušas arī citas personas.

Trešo nodaļu lasīja prāvests A. Grosbachs un prāvests P. Bečs Melburnā, 12. nodaļu profesors A. Aizsilnieks Stokholmā, 16. nodaļu profesore E. Šturma kundze Bonnā. Manuskripta pirmo daļu lasīja profesors R. Vitrams un Dr. V. Lencs Getingenā. Visu E. Dunsdorfa manuskriptu lasīja docents B. Ābers Vašingtonā un mag. math. V. Klētnieks Čikāgā. Viņiem par vērtīgajiem aizrādījumiem sirsnīgs paldies. Kā parasts, tomēr jāsaka, ka par kļūdām atbild tikai autors.

Abu autoru pateicību pelnījuši visi pārējie archīvu, bibliotēku un iestāžu darbinieki, kas ar lielu interesi un atsaucību veicinājuši šo

darbu. E. Dunsdorfa sevišķa pateicība jāveltī Melburnas universitātei: kaut gan viņam vēl nebija kārta izmantot zinātnisko atvaļinājumu, universitātes vadība atzina par iespējamu tādu piešķirt autora Eiropas komandējuma turpinājumā.

Abi grāmatas autori cer, ka šis sējums modinās lasītājos to interesi, ko pelnī tur aprakstītais ļoti nozīmīgais latviešu tautas vēstures posms.

E. D. un A. S.

Melburnā un Vašingtonā
1963. gada sākumā

LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

AR — *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*
ĀRA — Ārējais rātes archīvs (Rīgā)
ARL — *Actus revisionis Livoniae*
AUL — *Acta universitatis Latviensis*
AV — Archivio Vaticano
HBA — Herzogliches Briefarchiv (Abteilung D) (Göttingen)
IMM — *Izglītības ministrijas mēnešraksts*
KA — Kammararkivet (Stockholm)
LE — *Latvju enciklopēdija*
LGU — *Livländische Güterurkunden*
LKV — *Latviešu konversācijas vārdnīca*
LUB — *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch*
LVIŽ — *Latvijas vēstures institūta žurnāls*
ÖN — Österreichische Nationalbibliothek (Wien)
RA — Riksarkivet (Stockholm)
Rm — Rīgas mārkas
RPA — Rīgas pilsētas archīvs
SAG — Staatliches Archivlager Göttingen
TKUA — Tyske Kancellets Udenrigske Afdelning (København)
VA — (Latvijas) valsts archīvs
WA — *Weimarer Ausgabe: Martin Luther, Werke*

LABOJUMI

Pret 96. lpp. (M. Lutera vēstule) 2. sal. rindā jābūt: glabājās
143. lpp. 6. rindā no augšas jābūt: Džordža Kerju
190. lpp. 5. rindā no augšas Reimerss vietā jābūt: Vēgmans
Pret 352. lpp. paskaidrojums jālasa šādi: Sešas šādas pergamenta lapas . . . no kuŗām šeit reproducēta viena lappuse . . .
398. lpp. 57. vēres 5. rindā jābūt: *im*
424. lpp. 19. un 18. rindā no apakšas jābūt: . . . 90 lastu miežu
. . . 90 lastu auzu
453. lpp. 13. rindā no augšas jābūt: Anglijas karalienes
723. lpp. 6. rindā no apakšas jābūt: **Erla**
725. lpp. 2. rindā no apakšas jābūt: **Vleh**
759. lpp. Jāsvītro 23. rinda no apakšas
3. rindā no apakšas jābūt: Istoričeskij
770. lpp. 2. slejā 2. rindai no augšas jānāk zem 3. rindas
2. slejā 6. rindai no augšas jānāk zem 7. rindas
772. lpp. 2. slejā 9. rindā no apakšas jābūt: P. karalis
773. lpp. 1. slejā 2. rindā no apakšas jābūt Strithorsts
795. lpp. 18. rindā no augšas jābūt: development

I

POLĪTISKĀ VĒSTURE

Sešpadsmitā gadsimteņa vidū no Eiropas politiskās kartes nozuda Livonija. Ar šo kopvārdu apzīmēja piecas valstis Baltijas jūŗas krastā starp Kuršu jomu un Somijas jūŗaslīci: ordeņa valsti, Rīgas archibīskapiju, Kurzemes bīskapiju, Tērbatas bīskapiju un Sāmsalas bīskapiju. Latviešu apdzīvotas bija Rīgas archibīskapija, Kurzemes bīskapija un ordeņa valsts dienvidu daļa, kamēr ordeņa valsts ziemeļu daļu un pārējās divi bīskapijas apdzīvoja igauņi.

Livonijā tātad ietilpa Latvija un Igaunija. Savu vācu vārdu L i v l a n d tā bija dabūjusi no lībiešiem, jo šo tautu vācieši sastapa vispirms. Tāpat kā Livonijas vārds 16. gadsimtenī bija kļuvis par anachronismu, arī piecas patstāvīgās (reizēm pat sešas, skaitot arī Rīgas pilsētu ar tās patstāvības centieniem), tikai nepieciešamības dēļ ļoti vaļīgā federācijā apvienotās feodālās valstis vairs neiederējās modernajā pasaulē.

Šo moderno pasauli raksturoja centrālizētu valstu rašanās no vienas puses un imperiāla ekspansija no otras puses. Šie procesi norisinājās atšķirīgi dažādās Eiropas ģeografiskajās joslās: Rietumeiropā veidojās valstis ar vienu nāciju kodolā, Viduseiropā bija tendence saglabāt viduslaiku mantojumu, bet Austrumeiropā vērojamas spēcīgas ekspansijas tieksmes. Kaut modernajam terminam „imperiālisms" ir gluži cits saturs, šīs ekspansijas apzīmēšanai grūti atrast citu apzīmējumu.

Rietumeiropā zīmīgas bija pārvērtības Anglijas karalīstē. Anglijas karalis pakāpeniski pazaudēja zemes Francijā, ko viņam bija izlēņojis Francijas karalis, bet tai pašā laikā pakļāva sev pilnīgi zemes Lielbritanijā, kuŗas viņš līdz tam bija valdījis tikai kā lēņakungs. Francijā karalis neatlaidīgi paplašināja savu domēni uz vasaļu

zemju konta, tā ka rezultātā 16. gadsimtenī Francijā dominēja Burboni. Pireneju pussalā maurus atspieda arvien vairāk uz dienvidiem portugaļi, kastilieši un aragonieši, un beidzot te radās divi centrālizētas valstis — Portugale un Spānija.

Viduseiropā turpretim kā viduslaiku mantojums turpināja pastāvēt kāda īpatnēja imperija. Kopš 1486. gada to sauca par „Vācu nācijas Romas impēriju", bet ar 1512. gadu par „Vācu nācijas svētās Romas impēriju". Šo nosaukumu vēlāk kodolīgi komentēja Voltērs, rakstot, ka tā neesot bijusi nedz svēta, nedz Romas, nedz vācu nācijas, nedz arī imperija! Īstenībā Voltērs bija pārpratis vācu nosaukumu, tāpat kā var pārprast arī latvisko terminu. Ar nosaukumu „Das heilige römische Reich deutscher Nation" apzīmēja tikai vācu territoriju.

Austrumeiropā vērojams līdzīgs dinamisks process kā Rietumeiropā, bet ar pavisam citādu raksturu. Zviedrija, kas tikko bija ieguvusi neatkarību, izlaužoties no Dānijas imperijas, pati sāka imperiālu ekspansiju uz austrumiem no pūrā saņemtās Somijas. Maskavija, tikko nokratījusi tatāru imperijas saites, tūdaļ pati sāka plēsties visos virzienos. Līdz ar to Lietuvas un Polijas viduslaiku imperija nonāca Maskavas imperijas ekspansijas lokā. Eiropas dienvidaustrumos Venecijas imperiālās tieksmes samala spēcīgā otomanu imperijas ekspansija Viduseiropas virzienā.

Agrais imperiālisms bija nākošā faze arī Rietumeiropas nacionālajām valstīm: Portugale, Spānija, Anglija un Francija sāka izveidot koloniālas imperijas jaunatklātajās zemēs un jauno jūŗas ceļu piekrastēs. Viduseiropā radās Habsburgu dinastijas imperija, kas Donavas baseina kodolam starp Prāgu un Triestu pievienoja Spānijas impēriju un raibu territoriju mozaīku šķērsām pāri Eiropai no Nīderlandēm līdz Sicilijai, un tālāk Tunisai un Tripolei Afrikā. Arī Lietuvas un Polijas viduslaiku imperija sāka meklēt jaunu imperiālu formu, lai pieskaņotos laika prasībām. Apturot otomanu un Maskavas imperiālismu, Polija apturēja Āzijas ekspansiju Eiropā.

Visu šo lielo pārvērtību mutuli Livonijas kungi un kārtas nespēja pareizi novērtēt. Viņi centās saglabāt savu no viduslaikiem mantoto iekārtu ar sīkajām polītiskajām domstarpībām un dominējošo lomu tirdzniecības ceļā starp rietumiem un austrumiem. Viņi nebija pat pamanījuši, ka pasaules mērogā šī tirdzniecība zaudējusi agrāko nozīmi. Lai varētu pastāvēt kā valsts modernā pārveidotā pasaulē un spētu pretoties kā austrumu, tā arī rietumu imperiālismam, Livonijai būtu vajadzējis pārveidot valsts iekārtu pēc Rietumeiropas parau-

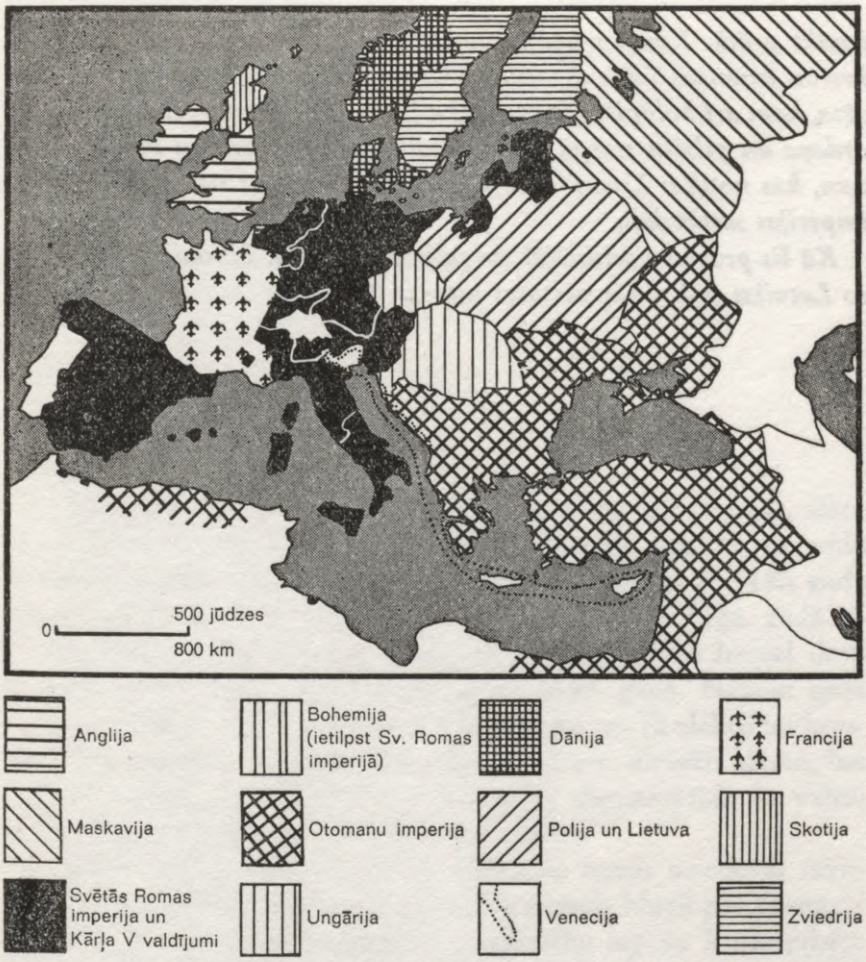

Eiropa 1525. gadā

ga un kļūt par nacionālu centrālizētu valsti. Tas nebija iespējams, jo pēc sava rakstura, kaut arī ne nosaukuma, Livonija bija koloniāla valsts,[1] *kuŗā skaitā mazs un turklāt sašķelts koloniālo kungu virsslānis valdīja pār divu tautu — latviešu un igauņu — masām. Lai kļūtu par modernu valsti, Livonijai būtu vajadzējis sadalīties vispirms divi valstīs: Latvijā un Igaunijā. Livonijas kungiem būtu bijis jāpārdzīvo līdzīgs asimilācijas process, kādu bija pārdzīvojuši normaņu kungi Anglijā, vai vismaz tāds, kādu pārdzīvoja zviedru kungi Somijā. Tāda doma tomēr bija pārāk fantastiska, lai tā kādam varētu*

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
0306033199

ienākt prātā. Kungi nespēja panākt pat to, ko viņi sāka atzīt, kad krievu briesmas nāca arvien tuvāk — ka vajadzīga viena centrālizēta, kaut arī koloniāla, vara un ka jāizbeidz domstarpības bīskapiju, ordeņa un pilsētu starpā. Šādos apstākļos nenovēršami bija jānotiek tam, kas notika: Livonijai bija jākļūst par vienas vai otras kaimiņu imperijas sastāvdaļu.

Kā šis process norisinājās, ir galvenais 16. gs. Livonijas un līdz ar to Latvijas politiskās vēstures saturs.

1. NODAĻA

LIVONIJAS VALSTU IEKĀRTA

Ar vārdu Livonija apzīmē vācu valstis, kuŗas izveidojās, sākot ar 13. gadsimteni, tagadējā Latvijā un Igaunijā. Jau 12. gs. vidū mūsu zemes ostas sāka apmeklēt vācu tirgotāji. Viņiem ap 1180. gadu piebiedrojās pirmais katoļu misionārs Meinhards, ko 1186. gadā iesvētīja par Ikšķiles bīskapu. Misijas darbam politisku ievirzi deva trešais bīskaps Alberts, kas stājās amatā 1199. gadā. Nākošā gadā Alberts ieradās Latvijā ar krustnešu kaŗaspēku, un tā olektij un krustam sekoja zobens. Igaunijas iekaŗošanai Alberts aicināja dāņus, bet Latvijas valstu pakļaušanai viņš izmantoja domstarpības šo valstu starpā, sabiedrojoties ar vienu vai otru pusi.

Iecerēto vienoto baznīcas valsti Albertam tomēr neizdevās reālizēt, jo viņa dibinātais Kristus bruņinieku ordenis kļuva par patstāvīgu politisku spēku. Tāpat relātīvu neatkarību ieguva Rīgas pilsēta un atsevišķās bīskapijas, kuŗas nodibināja plašās territorijas pārvaldei. Šai ziņā reālitāte nesaskanēja ar formālo pusi, kad Romas švābu tautības karalis piešķīra Albertam Livoniju par lēni. Kāroto archibīskapa titulu ieguva tikai Alberta pēctecis.

Saules kaujā 1236. g. 22. septembrī leiši iznīcināja Kristus bruņinieku ordeni, bet tā mantojumu pārņēma Vācu ordenis, kas pirms dažiem gadiem bija sācis darboties Prūsijā. Latvijas un Igaunijas iekaŗošana ilga vairāk simtu gadu. 13. gs. beigās bija iekaŗota Zemgale, bet simt gadu vēlāk Latgale. 14. gs. vidū pēc plašas igauņu sacelšanās ordenis atpirka no dāņiem pēdējo valdījumus Igaunijā.

Ārējās cīņās pret leišiem un krieviem lielos vilcienos izveidojās Livonijas robežas, kādas pastāvēja 16. gadsimtenī. Iekšējās cīņās starp Livonijas patstāvīgajām valstīm un kārtām izveidojās tās īpatnējā satversme.

Livonijā ietilpa piecas valstis ar garīdzniecības pārvaldi: ordeņa valsts, Rīgas archibīskapija un Kurzemes, Sāmsalas un Tērbatas bīskapija. Šīs valstis bija apvienotas vaļīgā federācijā, kas kopš 1421. gada izpaudās kopējās saeimās (landtāgos) un kopējā rīcībā kaŗa laikā. Landtāgos bez Livonijas piecu valstu galvām un padomdevējiem kā tiesībās līdzīgi piedalījās vasaļu un pilsētu pārstāvji. Pēdējie reprezentēja Livonijas laicīgās kārtas.

Ordeņa valsts

Lielākā (ar apm. 67.000 km² platību) un jau kopš 13. gadsimteņa spēcīgākā starp Livonijas valstīm bija vācu bruņinieku Livonijas ordeņa valsts (reizēm to dēvēja arī par „Mūsu mīļās kundzes [t. i. sv. Marijas] vācu ordeņa valsti"). Vai nu vēstures nejaušības dēļ, vai ar gudru ziņu izplānota, ordeņa valsts territorija saskaldīja un aptvēra pārējās Livonijas valstu territorijas, tā nodrošinot sev visā 300 gadu pastāvēšanas laikā stratēģiski izdevīgu poziciju biežajos konfliktos ar šīm pārējām valstīm, sevišķi ar Rīgas archibīskapiju. Ordeņa valstī ietilpa daļa Latvijas un daļa Igaunijas territorijas. Latvijā ordeņa territorijā bija ap 41.000, bet Igaunijā ap 26.000 km².

Ordeņa valsts kungs bija mestrs (maģistrs). Viņš bija savas valsts augstākais pavēlnieks militāros, civīlos un jurisdikcijas jautājumos. Pēc iepriekšējā mestra nāves jauno mestru — parasti iepriekšējā mestra izraudzīto palīgu (koadjutoru) vai arī ordeņa otro amatpersonu — landmaršalu, ievēlēja formāli uz nenoteiktu laiku, bet faktiski uz visu mūžu ordeņa kapituls, t. i. pārējie ordeņa pavēlnieki. Ievēlēto mestru amatā apstiprināja lielmestrs Prūsijā (līdz 1513. vai 1520. gadam).

Mestrs iecēla un paaugstināja amatā pārējos pavēlniekus. Tie bija: landmaršals (atbilstošs moderno laiku kaŗa ministram), komturi — pārvaldes iecirkņu un piļu komandanti, un soģi (fogti), kas arī pārzināja pārvaldes iecirkņus. Tā kā ordenis bija pirmām kārtām militāra organizācija, šie un tāpat arī pārējie ordeņa brāļi un vasaļi bija ordeņa kaŗaspēka kodols.

Ordeņa mestrs valdīja, apspriežoties ar saviem skaitā ap divdesmit pavēlniekiem (komturiem un soģiem). Šo pavēlnieku sanāksmi sauca par kapitulu. 16. gadsimtenī galvenie padomnieki bija landmaršals, Vilandes, Rēveles, Kuldīgas un Alūksnes komturs, un Jervamas soģis.

Livonija 16. gadsimtenī

Siguldas, Vilandes un Rēveles komturs bija ordeņa iekšējās padomes, bet Kuldīgas, Alūksnes un Jervamas pavēlnieks — ārējās padomes locekļi. Bez tam 16. gadsimtenī ordenī nodibinājās vēl viena padome. Tajā piedalījās vasaļu pārstāvji, un to sauca par zvērināto padomi.

Kapituls un padomes ievērojami ierobežoja mestra varu. Kapituls sanāca divreiz gadā, lai izspriestu principiālos jautājumus un pārbaudītu ordeņa, komtureju un fogteju saimniecību. Turpretim iekšējā un ārējā padome bija pastāvīgas iestādes. Katram padomniekam bija ordeņa kases atslēga, un kasi varēja atvērt tikai, visiem padomniekiem piedaloties. Lai zemi izlēņotu, vajadzēja padomes atļauju. Arī pavēlniekus iecelt un atcelt mestrs varēja tikai ar padomes ak-

ceptu. Zvērināto padomei nebija administrātīvu funkciju — tā bija augstākā tiesa.

16. gadsimtenī mestra varu vēl sašaurināja pieaugošā komturu vara. Komturiem tad piederēja civīlā un kriminālā jurisdikcija komturejā. Par komturejas saimniecību viņi bija atbildīgi kapitulam, kuŗā viņi paši sprieda līdz administrātīvos un politiskos jautājumos.

Lasot ordeņa mestra un komturu saraksti 16. gadsimtenī, spilgti redzama komturu lielā neatkarība. No agrākās centrālizētās valsts ordenis pamazām bija pārvērties par feodālu valsti.

Par spīti mestra atkarībai no padomes ieskatiem galvenais ordeņa politikas noteicējs tomēr bija pats mestrs. Sešpadsmitā gadsimteņa sākumā kaŗš ar Krieviju nozīmēja lielāko apdraudējumu Livonijai. Toreizējais ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs amatu bija uzņēmies 1494. gadā apm. 45 gadu vecumā.[2] Viņš bija viena no spilgtākajām personībām Livonijas ordeņa mestru vēsturē un valdīšanas sākumā ar enerģisku rīcību prata novērst Livonijas patstāvības apdraudējumu. Svārstīgāks un mazāk noteikts viņš bija savas valdīšanas otrā posmā Livonijas krizes laikā, kad no Vācijas uz Livoniju pārsviedās reformācija. Pletenberga vecuma dēļ ķeizara vietnieks 1533. gadā apstiprināja par mestra koadjutoru tai pašā gadā Pletenberga iecelto landmaršalu Hermanu fon Brugeneiju, sauktu Hāzenkampu. Tas bija ļoti svarīgs notikums, jo ar šo aktu nodibinājās tradicija, ka mestrs pats izraudzīja savu pēcteci amatā, un līdz ar to ordenis kļuva neatkarīgs. Līdz 15. gs. sākumam Livonijas mestra kandidātus izraudzīja lielmestrs, un mestru amatā apstiprināja lielmestra kapituls. Kopš 15. gs. sākuma Livonijas ordeņa kapituls izraudzīja divus kandidātus. No tiem vienu lielmestrs saziņā ar kapitulu Prūsijā apstiprināja par mestru. 15. gs. vidū Livonijas kapituls ieguva tiesības izraudzīt tikai vienu kandidātu, un apstiprinājums kļuva par tīru formālitāti. Jaunā kārtība 1533. gadā šo autonomiju pārvērta par suverēnitāti.

Kad Pletenbergs 1535. gadā nomira, viņam amatā automatiski sekoja koadjutors Brugeneijs. Pēdējais mestra amatā darbojās tikai četrpadsmit gadus — viņš nomira 1549. gadā. Par savu koadjutoru Brugeneijs izraudzīja Johanu fon der Reki, kas viņam sekoja mestra amatā. Rekes valdīšanas laiks bija vēl īsāks — tikai līdz 1551. gadam, kad viņš mira. Īss valdīšanas laiks bija arī nākošam mestram Heinricham fon Gālenam līdz viņa nāvei 1557. gadā.

Šo pēdējo trīs mestru valdīšanas laiks iezīmējas ar ārēju mieru, bet

ļoti lieliem sarežģījumiem iekšpolitikā, reformācijai arvien tālāk nostiprinoties.

Iekšējie konflikti kulminēja nākošā mestra Vilhelma fon Firstenberga laikā. Viņu 1556. gadā ievēlēja par mestra koadjutoru no Vilandes komtura amata, kaut gan pēc tradicijas mestra koadjutora amats būtu pienācies landmaršalam Jasperam fon Minsteram. Par šo viņam nodarīto pārestību Minsters protestēja līdz mūža beigām. 1556. gadā viņš lika iespiest un izplatīt protesta brošūru ar nosaukumu *Warhafftiger kurtzer vnd wolgegründeter bericht/ des Ehrwirdigen ... Herren Caspar von Münster ... zu Königsperg in Preussen truckts Hanns Daubman 1556.* Firstenbergs bija pirmais mestrs, kas lietoja firstu titulu „mēs, no Dieva žēlastības".[2a] Viņš mestra amatā bija tikai divi gadi. Sava pēcteča intrigu dēļ viņš bija spiests no amata atteikties un mira traģiskā nāvē krievu gūstā Maskavas tuvumā 1568. gadā.

Firstenberga pēctecis bija Gothards Ketlers, pēc chronista Rennera skaitījuma, četrdesmit astotais un arī pēdējais mestrs. Viņš kļuva par mestru 1559. gadā. Tāpat kā Firstenbergs, pirms ievēlēšanas viņš bija bijis Daugavpils, vēlāk Vilandes komturs, bet pretēji pirmajam prata no irstošās Livonijas sev saglābt mantu un godu: 1562. gadā viņš kļuva par Kurzemes un Zemgales hercogu.

Kamēr pastāvēja ordenis, ordeņa brāļi bija četras grupas: bruņinieki, priesteŗi, kalpojošie brāļi un laicīgie brāļi. Pie ordeņa piederēja, tajā neietilpstot, kalpotāji. Kamēr ordeņa brāļi bija tikai Vācijas vācieši, kalpotājos bija arī Livonijas vācieši, latvieši un igauņi. Vācu ordeņa un bīskapa kalpotāji bija apvienojušies īpašā savienībā, ko oficiāli sauca gan par „Mūsu mīļās kundzes (t. i. sv. Marijas) brālību", gan par „parastajiem kūtsbrāļiem" *(gemeine Stallbrüder, simultanei ministri)*, bet neoficiāli viņus sauca par „melngalvjiem", jo viņu patrons, tāpat kā līdzīgi sauktajiem Rīgas ārzemju tirgotājiem, bija moris — svētais Mauricijs.[3] Brālībā ietilpa nevien zemākie kalpotāji, bet arī kanceleju darbinieki un piļu soģi.

Ordeņa brāļu kopskaits Livonijā 16. gadsimtenī bija mazāks nekā iepriekšējos gadsimteņos. Tas bija saplacis līdz kādiem simt bruņiniekiem. Agrākajos gadsimteņos ordeņa brāļiem bija jādod paklausības, šķīstības, nabadzības un kristīgās ticības izplatīšanas pienākuma zvērests. Pirmais un pēdējais bija ordeņa militārās disciplīnas pamats, šķīstības zvērests bija pamatā celibātam, un nabadzības zvērests raksturoja ordeņa brāļu garīgo kārtu. Vai 16. gadsimtenī no ordeņa brāļiem šos zvērestus vēl prasīja, avotos nav redzams. Piemēram, Volteru

Pletenbergu uzņemot ordenī, viņš apsolīja tikai, ka ik sestdienas noskaitīs septiņas tēvreizes un septiņas „Esi sveicināta!" (Ave Maria).[4]

Ordeņa brāļi dzīvoja ordeņa pilīs, kuŗas viņi pārvaldīja. Viņus uzturēja un apgādāja par valsts līdzekļiem, t. i. nodokļiem, ko maksāja zemnieki. Bez tam ordenim bija ienākumi no tirdzniecības peļņas.

Otra bruņinieku katēgorija bija vasaļi. Tie bija laicīgie bruņinieki, kam bija izlēņota zeme ar zemniekiem un kas pārtika no šo zemnieku nodevām un klaušām. Galvenie ordeņa vasaļi ar lieliem zemes valdījumiem mita Ziemeļigaunijas apgabalos, ko ordenis bija nopircis no Dānijas. Ordenim, kas pats bija militāra organizācija, vasaļu kaŗaspēks bija mazāk nozīmīgs nekā, piemēram, bīskapiem. Tomēr sīkie vasaļi bija arī citos ordeņa novados, piemēram, Rūjienas, Gaujienas, Alūksnes un Daugavpils pils tiesā, arī Kurzemē un Zemgalē.[5] Tikai ordeņa laika beigās mestri (Firstenbergs, Ketlers) izlēņoja pārspīlēti daudz zemes, pat tik daudz, ka Sigismunds Augusts šos lēņus neatzina.

Ordeņa militārā vara balstījās uz pilīm. Mestra galvenā pils bija Cēsīs (kopš 1481. g.), bez tam viņam tieši pakļautas bija šādas pilis Latvijā: Rīgā, Salaspilī, Bukultos (reizēm latviešu literātūrā saukta par Ādažu pili), Tukumā, Āraišos, Valmierā, Trikātā, Rūjienā, Burtniekos, Ērģemē un Ropažos; Igaunijā: Karksī un Helmē. Amata darīšanās mestrs atradās nepārtrauktos ceļojumos no vienas pils uz otru. Landmaršala galvenā pils bija Siguldā, bet pārējās Daugavgrīvā, Jelgavā, Aizkrauklē, Mālpilī, Nītaurē, Skujenē un Zaubē.

Latvijā bija šādi komturi: Kuldīgas komturs, kam bija pilis Kuldīgā, Skrundā, Aizputē, Durbē, Alsungā, Sabilē un Saldū; Ventspils komturs ar tā paša nosaukuma pili; Dobeles komturs ar pilīm Dobelē un Jaunpilī; Alūksnes komturs ar pilīm Alūksnē un Gaujienā; Daugavpils komturs ar tā paša nosaukuma pili. Igaunijā komturejas atradās Vilandē (ar četrām pilīm), Pērnavā (ar trim pilīm), Kursī (ar vienu pili) un Rēvelē (ar vienu pili). Soģu pilis bija šādas: Rēzeknes soģim bija pilis Rēzeknē un Ludzā, pārējiem soģiem bija pa vienai pilij Bauskā, Grobiņā, Kandavā (reizēm te piederēja arī Talsi un Sabile, kas citkārt bija pie Kuldīgas komturejas) un Sēlpilī. Igaunijā bija sešas soģu pilis. Ordeņa pavēlnieki bija vēl pils komturi Rīgā un Cēsīs. Bez tam vēl ordeņa vasaļiem bija pilis Lugažos (Pletenbergu dzimtai) un Rundālē (Grothusu dzimtai), kā arī divas pilis Igaunijā.[6] Ārpus Latvijas un Igaunijas Livonijas ordenim piederēja Brēmenes komtureja Brēmenē[7] un vairākas baznīcas ar to ienākumiem Vācijā.[8]

Kā redzams, ordenim visvairāk atbalsta punktu — piļu bija Latvijā:

no 58 pilīm Latvijā atradās 40. Latvijas territorijā bija apmēram 61% ordeņa zemes kopplatības, bet no piļu kopskaita tur atradās ap 70%. Tas rāda, ka vēstures gaitā Latvijas territorija Livonijai bija militāri svarīgāka nekā Igaunijas. Daļēji to var izskaidrot ar faktu, ka Igaunijas robežas labāk aizsargāja dabiskie šķēršļi — Peipusa ezers austrumos, un jūŗa ziemeļos un rietumos. Daļēji piļu koncentrāciju Latvijā var izskaidrot ar to, ka tās cēla ne tikai ārējo robežu sargāšanai, bet arī par atbalstu iekšējām cīņām, ordenim kaŗojot pret Rīgas archibīskapu un viņa vasaļiem. Tūlses vārdiem runājot, Livonijas sirds bija trīsstūrī starp Daugavu un Gauju.[8a] Šeit tad arī koncentrējās visvairāk piļu, jo šeit bija iekšējo sarežģījumu mezgls.

Definēt, kas ir pils, un līdz ar to sniegt pilnīgu statistiku par pilīm nav visai viegli. Starp pili un parasto muižu eksistēja pārejas formas, kuŗas var vai nu uzskatīt par pilīm, vai ne. Bez tam iekšējās cīņās un kaŗos pilis vairāk vai mazāk sagrāva, un arī te radās pārejas formas, par kuŗām nav visai viegli izšķirt, vai tās vēl skaitīt pie pilīm, vai ne.

Tūlse domā, ka īstas pilis Livonijā bija pāri par 150, kamēr latviešu un igauņu pilskalnu kopskaits bija 400. Piļu skaits tomēr būtu konstatējams katrā atsevišķā vēsturiskā laikmetā ar rigorozu definīciju, ko apzīmē par pili. Tādu pētījumu līdz šim vēl nav.

Prūsijas hercoga aģenta ziņojumā hercogam 1555—1556. gadā raksturots Livonijas ordeņa piļu stiprums.[8b] Par Durbi, Aizputi, Alsungu, Skrundu un Sabili ziņojumā teikts: „nav stipru piļu, tās arī neapdzīvo; ir labības pilis *(Cornheuser)*, un labības tur papilnam". Arī Valmiera, Burtnieki, Rūjiena un Ērģeme nosauktas par „labības pilīm". Par stiprām pilīm tieši apzīmētas Bauska, Aizkraukle, Daugavgrīva, par nestiprām — visas „labības pilis", Ropaži un Tukums. Par pārējām lietota vispārēja fraze, ka tās ir stipras.

Pilis tomēr noderēja tikai, lai aizstāvētos kaŗa laikā, un kā pārvaldes sēdekļi miera laikos. Simt bruņinieku un viņu kalpotāju tikko pietika šim nolūkam. Kustīgam kaŗam arī 16. gadsimtenī, tāpat kā iepriekšējos, pavēlnieki un vasaļi iesauca latviešu un igauņu zemniekus. Bez tam 16. gadsimtenī arvien lielāku nozīmi ieguva profesionāli algotņi — kaŗakalpi *(Landsknechte)*. Tie bija ne vien jāapģērbj, jāēdina un jāapgādā ar moderniem ieročiem, bet arī jāatalgo naudā. Līdz ar to radās problēmas, kā sagādāt naudu kaŗa financēšanai.

16. gadsimtenī notika ievērojamas pārmaiņas kaŗošanas technikā. Kaŗakalpi gan bija lielāko tiesu ar pīķiem apbruņoti kājnieki, bet arvien vairāk viņu bruņojumā parādījās ugunsieroči — stobri. Bez

tam kā īpaša ieroču šķira bija izveidota artilerija. Dižgabali stājās agrāko akmeņu metamo ierīču vietā, kaut gan bieži, trūkstot metalla lodēm, arī ar dižgabaliem šāva akmens lodes. Akmeņu pilis tomēr vēl joprojām spēja pretoties šim jaunajam ierocim, tāpēc, tāpat kā agrāk, ienaidnieks centās ieņemt pilis, sadedzinot koka vārtus vai koka sienas, vai arī apšaudot pils celtnes ar degošām bultām. Artilerija bija efektīvāka, pilis aizstāvot nekā tām uzbrūkot. Jauna tomēr bija technika parakties zem pils mūriem un ar pulveri uzspridzināt mūra daļu. Lai nodrošinātos pret šādu uzbrukumu, pilīm cēla torņus ar dziļiem pamatiem. Kā agrāk, pilis varēja ieņemt, tās aplencot, izmērdējot garnizonu badā vai nosprostojot ūdens piegādi. Jauns paņēmiens ieņemt pili 16. gadsimtenī bija kaŗakalpu pamudināšana uz nodevību, solot lielāku atlīdzību vai citus labumus.

Livonijas vācu ordeņa valststiesiskais stāvoklis bija ļoti sarežģīts. Livonijas ordenis bija vācu ordeņa nozare. Vācu ordenim bija vairākas territorijas (sauktas „baleijas"), un pilis bija izkaisītas ne vien Vācu nācijas svētās Romas imperijā, bet pat ārpus tās. Ordeņa garīgā galva bija pāvests, bet laicīgā — imperijas ķeizars. Ordeņa galvenais pavēlnieks bija lielmestrs ar sēdekli pēdējos 200 gados Prūsijā. Viņam bija pakļauti divi mestri: Livonijas mestrs un vācu mestrs *(Deutschmeister)*. Tomēr kā viens, tā otrs valdīja pilnīgi patstāvīgi. Ordeni vienoja tikai diezgan problēmatiskas idejiskas saites.

Sākot ar 15. gadsimteņa otro pusi, Prūsijas vācu ordeņa attieksmēs ar vācu imperiju iestājās ievērojamas pārmaiņas, kas atbalsojās arī Livonijā. Otrā Tornas miera līgumā 1466. gadā daļu Prūsijas ordeņa territorijas ieguva Polija, bet par pārējo daļu lielmestram bija jādod uzticības (ne lēņu) zvērests Polijas karalim, ordenī bija jāuzņem poļi, jāpiedalās kaŗos poļu pusē u. c. Šo līgumu vācu imperija neatzina, un arī Prūsijas ordenis centās no tā atbrīvoties. Pēc Tornas miera līguma lielmestra stāvoklis attieksmē pret Livonijas un vācu mestru formāli palika agrākais, bet faktiski attiecības mainījās. Nedz viens, nedz otrs no šiem mestriem vairs lielmestru neklausīja,[9] jau sākot ar to, ka viņi atteicās atzīt 1466. gada līgumu ar Poliju. Saprotams, Polijas karalis, noslēdzot šo līgumu, uzskatīja, ka Livonijas ordenis kā Prūsijas ordeņa nozare arī ir pakļauts šim līgumam. Livonijas ordeņa mestrs šādu uzskatu tomēr noraidīja, un viņu atbalstīja ķeizars, kas šo līgumu vispār neatzina. Kā koncesiju Polijai ķeizars 1481. gadā Polijas karali kopā ar Dānijas karali iecēla par Livonijas ordeņa protektoriem.[10] Polijas karali, saprotams, šis prob-

lēmatiskais gods neapmierināja. Tomēr tikai 1561. gadā Polijas karalim izdevās iegūt vairāk nekā tikai nenozīmīgu protektora godu.

Kamēr Fridrichs (Friedrich von Sachsen), kas bija pirmais lielmestrs ar augstskolas izglītību, prata nosargāt mieru ar Poliju, tikmēr kareiviskais Albrechts (Albrecht von Brandenburg) 1520. gadā, par spīti tam, ka viņa māte bija Polijas princese, uzsāka karu (starp citu ar Maskavijas un negribīgu Livonijas ordeņa atbalstu). Karu Albrechts zaudēja. Tā tiešās sekas bija, ka 1525. gadā viņš kļuva par Polijas karaļa Sigismunda I vasali, sekulārizēja ordeņa territoriju un no ordeņa lielmestra kļuva par Prūsijas hercogu. Saprotams, šī rīcība izraisīja vislielāko ķeizara un reichstāga opoziciju, un Albrechtu izsludināja ārpus likuma. Tomēr, balstoties uz Polijas karaļa spēka, un ar kārtu atbalstu jaunajā hercogīstē, viņš šo opoziciju pārcieta.

Livonijas ordeņa mestrs Pletenbergs jau laikus pamanījās pārrraut formālās saites ar nīkuļojošā Prūsijas ordeņa lielmestru. Izmantojot lielmestra naudas grūtības, Pletenbergs 1513. vai 1520. gadā nopirka no lielmestra Albrechta tiesības, ka turpmāk jaunievēlētam mestram vairs nevajaga lielmestra apstiprinājuma.[11] Livonijas ordeņa neatkarību atzina ķeizars, iecelot Pletenbergu par vācu imperijas firstu (nav pilnīgi droši noskaidrots, kad tas notika; minējumi ir, ka 1513., 1520., 1526., 1530. vai pat 1532. gadā — katrā no šiem gadiem ir attiecīgi tulkojams akts).

Pēc tam, kad Albrechts no vācu ordeņa lielmestra bija pārvērties par Prūsijas hercogu, vācu ordenis palika bez virspavēlnieka. Vācu mestram Volteram fon Kronbergam, kas bija stājies amatā 1526. gadā, ar ķeizara aktu 1527. gadā izdevās kļūt par lielmestra amata administrātoru. 1530. gadā ķeizars vācu mestram svinīgi piešķīra lielmestra amatu un izlēņoja Prūsiju kā šim amatam piederīgo. Šis akts bija nenozīmīgs, jo Albrechts bija jau pilnīgi nostiprinājies kā Prūsijas hercogs.[12] Livonijai vācu mestra izvirzīšanās par lielmestru neko nenozīmēja, jo Pletenbergs bija kļuvis neatkarīgs valdnieks.

Pēc Arbūzova ziņām, 1530. gadā ķeizars, piešķirot Livonijas ordenim autonomiju, apstiprināja Pletenberga savā laikā no lielmestra pirktās tiesības, ka mestru ievēl ordeņa pavēlnieki.[13]

Kad Prūsija no garīga ordeņa valsts pārvērtās laicīgā valstī, bijušais lielmestrs un jaunais hercogs Albrechts 1525. gadā nosūtīja savu padomnieku Fridrichu fon Heideku pie Pletenberga ar ieteikumu sekot hercoga paraugam — sekulārizēt ordeni un kļūt par laicīgu valdnieku. Arī pilsētas 1526. gadā ieteica Pletenbergam likvidēt

bīskapijas un ordeni, un kļūt par Livonijas laicīgu valdnieku. Pletenbergs tomēr noraidīja kā hercoga Albrechta, tā pilsētu ieteikumu, un ordenis Livonijā vēl turpināja pastāvēt divdesmit piecus gadus.

Ceļojot no Prūsijas caur Kurzemi, Heideks bija ieguvis starp Kurzemes ordeņa pavēlniekiem un vasaļiem nevien sekulārizācijas domas atbalstītājus, bet arī interesentus par projektu, ka Livonijai derētu pievienoties Prūsijai. Ditrichs Butlers Slokenbekā bija viens no tiem, kas 1528. gadā iestājās Prūsijas hercoga slepenajā dienestā. Par valsts nodevību viņu notiesāja ar nāvi.[14]

Tomēr nāves sodi nespēja likvidēt uzskatu, ka ordeņa gals ir tuvu. Starp ordeņa brāļiem radās spēcīga partija, kas savus skatus vērsa uz Poliju un Prūsiju. Ar evaņģeliskās ticības izplatīšanos pavēlnieku un brāļu starpā katoliskais ordenis bija kļuvis par dzīviem meliem.

Kopš chronista Rusova (arī Rīsova) attēlojumiem historiografijā ir nodibināts uzskats, ka Livonijas vācu bruņinieku ordeņa valsts aizgāja bojā tāpēc, ka bruņinieki bija kļuvuši izlutināti, zaudējuši cīņas sparu, kļuvuši dzērāji un zemnieku izsūcēji. Šādu uzskatu nostiprināja karakalpu zobgalīgās dziesmas par ordeņa brāļiem. Tomēr jāievēro, ka karakalpi kļuva naidīgi noskaņoti pret ordeni, kad mestram sāka trūkt naudas viņu algošanai, un tāpēc savu sašutumu ietērpa paskvilās. Raksturīgs šīs karakalpu folkloras piemērs ir dziesma:[15]

Sen aizmirsuši pret krieviem tie doties,
Lai naidnieka rindas plautu,
Tik, lielībā tukšā vien dižojoties,
Viļ paši sevi un tautu.
Sen zobens tiem kļuvis ir lieks
Un pildītie kausi vienīgais prieks,
Tie bruņnieku ieroči īstie, jā gan!
Jau visas zīmes skaidri rāda:
Steidz galam pretī dzīve šāda!

Jaunāko laiku vēsturniekiem ir iebildumi pret šo uzskatu. Viņi aizrāda, ka, pirmkārt, šai ziņā Livonijā nebija ļaunāk kā citur Eiropā.[16] Otrkārt, nevar ignorēt faktu, ka vairums ordeņa bruņinieku krita varoņu nāvē pret krieviem 1560. gadā Lugažu (Ērģemes) kaujā. Ar šo kauju faktiski beidza pastāvēt ordeņa valsts Latvijā un Igaunijā, un līdz ar to sabruka arī pārējās Livonijas valstis.

Rīgas archibīskapija

Pēc lieluma otrā Livonijas valsts bija Rīgas archibīskapija (ap 18.400 km²) ar territoriju vienīgi Latvijā — Vidzemē un Latgalē. Tās kungs bija archibīskaps, ne vien kā garīgs, bet arī kā laicīgs valdnieks. Iepriekšējos gadsimteņos archibīskapu iecēla amatā pāvests, par ko pirmajam bija jāmaksā servicija 800 kamerdukātu, resp. 1600 dāldeņu. Saskaņā ar 1448. g. konkordātu starp kūriju un (Svētās) Romas imperiju pāvests bija nodevis bīskapu ievēlēšanas tiesības šai imperijā bīskapu kapituliem. Kaut gan juridiski nebija nepārprotami formulēts, ka arī Livonijas bīskapijas pieder pie Romas imperijas, tomēr Rīgas domkapituls 1508. gadā ieguva no pāvesta Jūlija II tiesību ievēlēt archibīskapa kandidātu, ko pāvests tad apstiprināja amatā. Tā nākošā (1509.) gadā archibīskapa amatā pirmo reizi ievēlēja Jasperu Lindi. Par viņa pēcnācēju turpretim kļuva pāvesta 1523. gadā ieceltais koadjutors Johans Blankenfelds, un tikai viņa pēcnācēju Tomasu Šēningu atkal ievēlēja domkapituls.

Nenoteikto valststiesisko stāvokli attieksmē pret Vācu nācijas svētās Romas imperiju nokārtoja tikai 1521. g. janvārī, kad ķeizars atzina Rīgas archibīskapu un viņa sufraganus (pakļautos bīskapus) par imperijas firstiem. Atjaunojot vecu tradiciju, par Livonijas bīskapiju aizstāvjiem (konservātoriem) ķeizars izraudzīja Dānijas karali, Polijas karali un Lietuvas lielkungu, Brandenburgas elektoru (kūrfirstu), Meklenburgas hercogu, Prūsijas lielmestru, Livonijas mestru un Hanzas pilsētu maģistrātus.[17]

Archibīskaps valdīja saziņā ar domkapitulu un padomi. Domkapituls bija domkungu, t. i. kanoniķu kollēģija. Domkungi bija Livonijas ordeņa locekļi un archibīskapijas augstākie garīdznieki. Viņu pienākums bija piedalīties archibīskapa vadītajos dievkalpojumos, dot viņam padomus un izpildīt kādu amatu. Galvenie amati bija šādi: prāvests pārvaldīja kapitula nekustamo mantu, dekāns pārzināja garīgās lietas, kantors — liturģiju, skolasts — skolas, kustods — baznīcas kustamo mantu. Domkungiem bija tiesības ieņemt noteiktu sēdekli katedrāles korī, balsot kapitula sēdēs un saņemt ienākumus no kapitula mantas. Tradicionāli domkungu skaits bija divpadsmit. Agrākajos gadsimteņos viņi dzīvoja kopmītnē *(vita communis)* un ēda pie kopēja galda, pārtiekot no kapitula valdījumu zemnieku nodevām. 15. gadsimteņa beigās tomēr domkungi sāka dzīvot atsevišķi, sadalot valdījumus un zemnieku nodevas. Tomēr oficiāli šāda rīcība nebija atzīta. Liekas, ka 1509. gadā, iegūstot tiesības vēlēt archibīs-

kapu, domkungi pirmo reizi bija prasījuši, lai oficiāli atzīst praksē nodibināto kārtību, un tā Jaspers Linde izprasīja pāvesta atļauju sadalīt kapitula valdījumus. Pāvesta atļauju Linde tomēr trīspadsmit gadus neizmantoja, un tikai 1522. g. oktobrī avotos dokumentēts, ka kapitula manta ir sadalīta. Pa to laiku domkungu skaits bija samazinājies no divpadsmit (1505. gadā) līdz septiņiem un vēlāk līdz sešiem, jo pieaugušo prasību un fiksēto naudas ienākumu dēļ, pie kam pēdējo vērtība, cenām ceļoties, samazinājās, no kapitula mantas vairs divpadsmit domkungus nevarēja uzturēt. 1522. gada akts nodibināja fondus astoņiem domkungiem. Dole, Suntaži, Bīriņi, Ķeipene un Carnikava deva ienākumus četriem domkungiem, to starpā prāvestam un dekānam. Pārējiem četriem bija paredzēti naudas ienākumi no Rīgas Pēteŗa un Jēkaba baznīcas, kuŗus papildināja ar naturāliem ienākumiem no Krimuldas un ienākumiem naudā un graudā no Suntažiem. Krimulda palika nesadalīts kapitula valdījums.[18]

Archibīskapijas padome bija pārvaldes organs, kas pārstāvēja domkapitulu un archibīskapa vasaļus. Padomes locekļu skaits parasti bija 12 — seši domkungi un seši vasaļi. Priekš reformācijas padomē bija arī Rīgas rātes pārstāvji. Domkapitula vietā 16. gadsimtenī par noteicēju archibīskapijas pārvaldē kļuva padome.

Archibīskapa valsts dalījās trijās territorijās. Lielākā bija t. s. latviešu gals (Vidzemē un Latgalē). Tam lieluma ziņā sekoja lībiešu gals (Vidzemes piejūŗā), kamēr trešā un mazākā territorija bija Dole. Latviešu un lībiešu galā pastāvēja atšķirīgas zemnieku tiesības. Abi šie gali katrs savukārt iedalījās trīs daļās: archibīskapa domēnē, kapitula valdījumā un vasaļu valdījumā. Līdz 1522. gadam formāli nesadalītā Dole bija kapitula valdījums.

Pats archibīskaps rudeni un ziemu parasti dzīvoja Raunas pilī, pavasarī Limbažu pilī un vasarā Kokneses pilī. Viņam bija sava rezidence arī Rīgā. Domēņu saimniecību pārzināja soģi — lībiešu gala un kapitula soģis dzīvoja Turaidā, bet pēc 1522. g. reformas Krimuldā. Latviešu gala soģis dzīvoja Koknesē. Ap 1543. gadu latviešu galā bija divi soģi — Koknesē un Raunā.

Rīgas archibīskapam 1555. gadā bez jau minētās Raunas, Limbažu un Kokneses pils vēl bija pilis Turaidā, Smiltenē, Dzērbenē, Piebalgā, Cesvainē, Gulbenē, Ļaudonā, Krustpilī, Lielvārdē un Viļakā. Ikšķiles, Vecsalacas un Vainižu pils 1555. gadā bija daļēji izpostītas. Archibīskapa piļu komandanti saucās par „zemeskalpiem" *(Landknechte)*, ko nedrīkst sajaukt ar līdzīgu vācu vārdu algoto karakalpu

Kārļa IV zelta bulla

Lai pierādītu Rīgas archibīskapijas un pārējo bīskapiju piederību pie Vācijas, archibīskaps lika iespiest un izdalīt 1521. gada Vormsas reichstāga dalībniekiem Vācijas ķeizara Kārļa IV 1360. gada privilēģiju Rīgas archibīskapijai. Attēls rāda kokgriezuma iespiedumu tās pirmajā lappusē. Privilēģijas teksts bija pārlocītas loksnes otrā un trešā lappusē. Attēlā ir Livonijas patronese sv. Marija ar Jēzus-bērnu. Viens iespieduma eksemplārs glabājas Getingenā, Šverinas valsts archīvā.

apzīmēšanai *(Landsknechte)*. Viņi bija reizē zemnieku tiesu priekšsēži un pils tiesu (iecirkņu) saimniecības pārziņi.[19] Blakus ienākumiem no pils tiesu zemniekiem archibīskaps vēl guva ienākumus no domēnēm Vācijā un no patronāta tiesībām pār septiņām baznīcām Maincas un Halberštates bīskapijā.[20]

Kapitula pilis bija Dolē (prāvesta pils), Suntažos (dekāna pils) un Krimuldā. Domkapituls guva ienākumus vēl arī no jau minētām baznīcām — Sv. Pēteŗa un Sv. Jēkaba baznīcas Rīgā, no patronāta pār Salaspils, Ikšķiles un Dundagas baznīcu, un no Citovas baznīcas Šverinas bīskapijā Vācijā.[21] Bez tam domkapituls aizdeva prāvas naudas summas uz augļiem par 6%, tā gūstot ievērojamus ienākumus.[22]

Archibīskapa militārā vara iepriekšējos gadsimteņos balstījās uz vasaļiem. Kaut gan 16. gadsimtenī daudz kas bija mainījies kaŗošanas technikā, tomēr tradicionāli arī tagad vēl vasaļus uzskatīja par archibīskapa kaŗavīriem. Šo kaŗaspēku komandēja archibīskapa soģi. Savas kopējās lietas vasaļi bija pasākuši apspriest īpašās saeimās, ko sauca par mantāgiem („vīru sanāksmes"). Mantāgos izsprieda arī prāvas vasaļu starpā.[23] Vasaļu galvenās rūpes bija, kā uzlabot savas tiesības, sevišķi lēņu mantošanas un valdīšanas jautājumos. Nemitīgi darbojoties šai virzienā, Rīgas archibīskapijā bija radušās dažas spēcīgas vasaļu dzimtas, kas dzīvoja pilīs.

Archibīskapa vasaļu pilis bija Bērzaunē un Ērgļos (Tīzenhauzeniem), Augstrozē, Lielstraupē, Mazstraupē un Mujānos (Rozenu dzimtas locekļiem), Rozbeķos (Krīdneriem) un Ungurpilī (Ungernu dzimtai). Lielie vasaļi bija pārstāvēti archibīskapa padomē.

Nevienam 16. gadsimteņa Rīgas archibīskapam nebija lemta mierīga garīdznieka un valsts galvas dzīve. Archibīskaps Michaels Hildebrands,[24] stājoties amatā 1484. gadā, atrada Rīgas vārtus slēgtus, un tikai kā ordeņa ieliktenim ar ordeņa atbalstu pēc ilga kaŗa viņam izdevās ieņemt savu rezidenci Rīgā. 1509. gadā mirstot, viņš nenojauta, ka pavisam cita rakstura cīņa draudēja viņa pēctecim. Hildebrandam archibīskapa tronī sekoja kapitula ievēlētais Rīgas dekāns Jaspers Linde. Pēdējam 1524. gadā nomirstot, archibīskapa cīņa ar reformāciju bija sākusies. Par Lindes koadjutoru pāvests Klements VII 1523. gadā bija iecēlis Tērbatas un Rēveles bīskapu Johanu Blankenfeldu. Pēc Lindes nāves jaunais archibīskaps valdīja kā Johans VII Blankenfelds. Par spīti tam, ka viņš bija ārkārtīgi veikls diplomāts, viņš tomēr nespēja apturēt vareno reformācijas

straumi. Viņš nomira cīņas drāmatiskajā posmā 1527. gadā Spānijā, ceļā uz Romu.

Nākošais archibīskaps Tomass Šēnings, tāpat kā Jaspers Linde, nāca no Rīgas domkapitula. Kapituls viņu ievēlēja 1528. gadā. Pāvesta apstiprināts 1531. gadā, viņš valdīja līdz savai nāvei 1539. gadā, nesekmīgi cīnoties pret reformāciju. Ar to, ka 1529. gadā par viņa koadjutoru kļuva Brandenburgas markgrāfs, Štetīnes, Pomerānijas kašubu un sorbu hercogs, Nirnbergas burggrāfs un Rīgenas firsts, Maincas un Ķelnes domkungs Vilhelms, Rīgas archibīskapija atkal bija ierauta Livonijas valstu iekšējās cīņās. Tā kā Vilhelms sirdī bija protestants un tikai ārēji katolis, 1539. gadā kļūdams par archibīskapu, viņš sāka darboties, lai panāktu archibīskapijas sekulārizāciju. Tomēr savus nodomus Vilhelms nespēja reālizēt. Tiem pretojās ne vien archibīskapijas garīdznieki, bet pat luteriskās kārtas, baidoties, ka Vilhelms kā laicīgs valdnieks atradīs iespēju stiprināt savu varu un ierobežot dižciltīgo tiesības. Vilhelma valdīšana ilga 22 gadus līdz 1561. gadam, kad Livonijas kaŗa notikumu dēļ viņš zaudēja archibīskapa amatu. Pēc viņa nāves 1563. gadā nebija vairs izredžu, ka jebkad atjaunos baznīcas valsti, ko sauca par Rīgas archibīskapiju un ko valdīja archibīskaps reizē kā garīgs un laicīgs valdnieks. Tiešām, 1566. gadā Rīgas archibīskapiju sekulārizēja. Ironiskā kārtā to neizdarīja protestants, bet gan katolis Polijas karalis Sigismunds II Augusts.

Kurzemes bīskapija

Trešā Livonijas valsts Latvijā bija Kurzemes bīskapija, saukta arī par Piltenes bīskapiju. Tā aptvēra 4500 km². Bīskapa rezidence bija Piltenes pilī. Aizputes pils bija domkapitula prāvesta pils. Bez tam bīskapijai bija Embūtes, Valtaiķu, Dundagas, Rindas un Ārlavas pils. Vienīgā vasaļu pils bija Sakā (Sakenu dzimtai). Bīskapijas territorija bija saskaldīta trijos atsevišķos apgabalos ar ordeņa territoriju pa vidu. Bez tam pie bīskapijas piederēja šaura josla starp Liepājas ezeru un jūŗu. Ne vien faktiski, bet arī juridiski bīskapija bija pakļauta ordenim, un bīskapam vajadzēja būt ordeņa loceklim. Tikai 1521. gadā tā ieguva zināmā mērā neatkarību, jo bīskaps kļuva par Vācijas imperijas firstu.

Kurzemes bīskapijas iekšējā iekārta bija līdzīga Rīgas archibīskapijai, tikai kā mazākā valstī šeit bija tikai seši domkungi, kad Rīgas archibīskapijā to vēl bija divpadsmit. Administrācija bija

viena soģa rokās. Administrātīvi Kurzemes bīskapija iedalījās astoņos iecirkņos *(Ämter)*.

Kurzemē 16. gadsimtenī bija šādi bīskapi:[25] Martins (Levics, Leonis), sešpadsmitais bīskaps, valdīja no 1473. līdz 1500. gadam. Viņš nomira 31. janvārī, un kapituls ievēlēja par bīskapu Ambroziju Korsneru, bet pēdējais atteicās. Septiņpadsmitā bīskapa amatā tad nāca Michaels (Skulteti), kas valdīja tieši pus gada, jo nomira Romā 1500. g. 4. novembrī. Pēc tam bīskapa vietā darbojās Hiobs (fon Dobeneks) un Vilhelms (Haldenhofs). Astoņpadsmitais bīskaps bija Heinrichs II (Basedovs) no 1501. līdz 1523. gadam. Viņam sekoja Hermans (Ronnebergs) no 1524. līdz 1540. gadam. Divdesmitais bīskaps bija Johans IV (vai III?) (fon Minchauzens) no 1540. līdz 1560. gadam, kas tai pašā laikā bija Sāmsalas bīskapijas administrātors. Par viņa pagaidu koadjutoru no 1556. gada darbojās Ulrichs Bērs. Abi savu amatu un valsti pārdeva Holšteinas hercogam Magnum.[26]

Pārējās bīskapijas

Pilnīgākas ainas labad vismaz jāpiemin bīskapijas Igaunijā. Nozīmīgākā bija Tērbatas bīskapija (9600 km² platībā) ar astoņām bīskapa un sešām viņa vasaļu pilīm. Bīskaps, sākot ar 1521. gadu, bija Vācijas firsts.

Sāmsalas bīskapijā (7600 km² platībā) bija piecas pilis bīskapam un trīs pilis vasaļiem. Arī šis bīskaps kļuva par Vācijas firstu.

Vienīgais bīskaps Livonijā, kam nebija savas nozīmīgākas laicīgās territorijas (atskaitot tikai galdamuižas ap 80 km² platībā), bija Rēveles bīskaps. Viņš bija Lundas archibīskapa sufragans.

Par Livonijas bīskapijām laika biedri ir atstājuši šādus raksturojumus: Rīgas bīskapija esot lielākā, Tērbatas — varenākā, Kurzemes — jautrākā, Sāmsalas — bagātākā un Rēveles — mazākā.

Diecēzes

Polītisko situāciju Livonijā sarežģīja tas, ka archibīskapa un bīskapu garīgā vara izplētās arī pār ordeņa valdījumiem, t. i. pār plašāku territoriju nekā viņu laicīgā vara. Blakus vēsturiskiem iemesliem tas viņus mudināja iejaukties ordeņa polītikā. 16. gadsimtenī Rīgas archibīskapa garīgajai jurisdikcijai bija pakļautas šādas diecēzes: Li-

vonijā — Rīgas, Kurzemes, Sāmsalas un Tērbatas; Prūsijā — Pomerānijas un Sāmijas (agrākos gadsimteņos arī Kulmas un Ermlandes diecēze).[27] Šo diecēžu bīskapi bija Rīgas archibīskapa sufragani. Rēveles diecēze, kā jau minēts, neietilpa Rīgas archibīskapijā.

Diecēžu robežas savukārt nebija bīskapiju robežas. Rīgas diecēzē bez archibīskapa laicīgās territorijas ietilpa ordeņa koridors līdz Burtnieku ezeram, to ieskaitot, starp abām archibīskapijas daļām (latviešu un lībiešu). Bez tam Rīgas diecēzē ietilpa Zemgale. Kurzemes diecēzē ietilpa ordeņa mestra Tukuma pils tiesa, Kuldīgas un Ventspils komtureja, Grobiņas un Kandavas soģa iecirknis. Tērbatas diecēzē bez Tērbatas bīskapijas ietilpa Ziemeļlatvijas un Dienvidigaunijas ordeņa territorija līdz pat jūŗai un Sāmsalas bīskapijai. Sāmsalas diecēzē ietilpa ordeņa enklaves starp bīskapijas territoriju. Rēveles diecēzē ietilpa Ziemeļigaunijas ordeņa un ordeņa vasaļu novadi. Kā jau minēts, tā nebija pakļauta Rīgas archibīskapa garīgajai jurisdikcijai.[28]

Diecēzes sīkāk iedalījās draudzēs. Rīgas archibīskapijas territorijā bija 23 draudzes, ordeņa Latvijas territorijā 28 draudzes, Kurzemes bīskapijā 7 draudzes, bet par draudzēm Rīgas pilsētas novadā ziņu nav.[29]

Pilsētas

Sešpadsmitā gadsimteņa Vakareiropas kultūras lokā pilsētas bija no viduslaikiem mantots īpatnējs veidojums. Teorētiski viduslaiku sociālajā iekārtā bija vietas tikai trim kārtām: kungiem (kaŗotājiem un administrātoriem), garīdzniekiem (dievlūdzējiem) un zemniekiem (strādniekiem). Par spīti šim elegantajam teorētiskajam trejdalījumam pilsētas izauga kā svešķermenis un beidzot sagrāva praksi, ko bija radījusi šī teorija. Pilsētas savu mūŗu aizsardzībā centās apvienot iedzīvotājos visas trīs sabiedriskās funkcijas, un Vakareiropā tās bieži vien guva virsroku konfliktos, kas radās ar kungiem.

Ne tā tas bija Livonijā. Šeit pilsētas bija un palika pakļautas zemeskungiem: ordeņa mestram, bīskapiem un archibīskapam. Lielākās Livonijas pilsētas varonīgā bruņotā cīņa pret abiem saviem kungiem — archibīskapu un mestru — 15. gs. beigās noslēdzās ar Rīgas militāru sakāvi. Pilsētai par apkaunojumu tai vajadzēja atjaunot nopostīto ordeņa Rīgas pili (to pabeidza 1515. gadā).

Arī diplomātiskā cīņa, izmantojot reformāciju, nedeva ilgstošus panākumus. Viens kungs — mestrs Rīgai bija tikai laikā no 1525.

līdz 1530. gadam. Jau 1530. gadā Rīgai juridiski bija atkal divi kungi, kaut gan tikai 1546. gadā Rīga atzina arī archibīskapu par vienu no pilsētas kungiem. Vienīgi pēc Livonijas sabrukuma Rīga kādus divdesmit gadus ieguva, kaut arī problēmatisku, neatkarību.

Pilsētu loma bija ļoti daudzpusīga. Tās bija administrācijas centri. Šeit koncentrējās tirdzniecība un izveidojās organizētā amatniecība, kaut gan svarīga pilsētnieku nodarbošanās vēl palika lauksaimniecība. Livonijas lielākās pilsētas bija vācu tirdzniecības pilsētu savienības — Hanzas locekles. Tomēr Hanzas apspriedēs trīs Livonijas lielpilsētas — Rīga, Rēvele un Tērbata — parasti pārstāvēja visas pārējās pilsētas. Pilsētām bija sava loma arī zemes aizsardzībā.

Zemes aizsardzībā nozīmīgas bija tikai ar mūŗiem nocietinātās pilsētas: Latvijā divas Daugavas ceļa pilsētas — Rīga un Koknese, un divas pilsētas pie Gaujas — Valmiera un Cēsis. Igaunijā ar mūŗiem bija apjozti svarīgie centri: Rēvele, Tērbata, Vilande, Pērnava un Narva. Bez šīm pilsētām bija vēl citas, bez mūŗiem: Limbaži, Straupe, Kuldīga, Ventspils (pēc citām ziņām, tomēr šim četrām pilsētām bija mūŗi), Valka, Aizpute un Piltene. Igaunijā bija divas šāda rakstura pilsētas.

Kopš viduslaikiem pilsētās politiskā vara, saimnieciskā un financiālā vadība, augstākā tiesas vara un diplomātiskā pārstāvniecība bija rātes rokās. Rāte savus locekļus kooptēja no samērā neliela skaita dzimtu. Izpildu vara bija vairākiem rātes ievēlētiem birģermeistariem (Rīgā četriem). Pilsētas jurisdikcijai bija pakļauta ne vien pati pilsēta, bet, piemēram, Rīgā arī prāvs patrimoniālapgabals. Bez tam Rīga 16. gs. sākumā izvirzīja prasību, ka tai piederot trešā daļa Sāmsalas.

Pilsētu namnieki bija organizēti brālībās. No tām Rīgā nozīmīgākā bija tirgotāju ģilde, bet krietni zemāk bija amatnieku brālību apvienība, t. s. Mazā ģilde. Tā kā amatniekiem nebija pārstāvju rātē, viņi tikai izņēmuma gadījumos varēja runāt līdzi politiskos un citos jautājumos. Tomēr savos centienos pēc politiskās varas 16. gadsimteņa vidū abas ģildes ieguva tiesības līdzīgi rātei piedalīties pilsētas finanču pārvaldē. Gadsimteņa otrā pusē sakarā ar t. s. kalendāra nemieriem ģildes kādu laiku ieguva pat noteicēju vārdu Rīgas pārvaldē.

Sīkāki par pilsētām bija miesti: Smiltene, Dzērbene, Piebalga, Cesvaine, Rauna, Alūksne, Gulbene, Salaspils, Liepāja, Grobiņa, Durbe, Kandava, Talsi, Sabile, Tukums, Sēlpils, Krustpils, Rēzekne, Ludza, Daugavpils u. c. Igaunijā bija pieci miesti. No militārā viedokļa

pilsētas bez mūŗiem un miesti, tāpat kā lauku apmetnes, bija Livonijas aizsardzības sistēmas Achilla papēdis.

No visām šīm biezi apdzīvotām vietām politiska nozīme visas Livonijas mērogā bija tikai Rīgai (ar 8000—15.000 iedzīvotājiem), Rēvelei (6000 iedzīvotāju) un Tērbatai (4000 iedzīvotāju).[30] Šī politiskā nozīme izpaudās divējādi. Pēc vācu tiesībām pilsētas bija tikai tādas biezi apdzīvotās vietas, kam bija piešķirtas īpašas pilsētu tiesības, resp. statūti. Ar pilsētu tiesību piešķīrumu tās pieņēma kādas jau pastāvošas pilsētas statūtus. Piemēram, Rīga pieņēma Visbijas, vēlāk Hamburgas statūtus. No Rīgas savukārt tās pārstrādātos statūtus pieņēma Cēsis, Kuldīga, Ventspils, Piltene, Aizpute u. c., pavisam 17 Livonijas pilsētas. Līdz ar to Rīgas rāte kļuva šīm pilsētām par apellācijas tiesu un jurisdikcijas augstāko instanci. Līdzīga, kaut mazākā mērogā, politiska nozīme bija arī Rēvelei un Tērbatai. Otrkārt, šo trīs pilsētu politiskais svars izpaudās tā, ka tās piedalījās landtāgos. Par Rīgu runājot, jāpasvītro, ka pie pilsētas piederēja ap 750 km² plašs patrimoniālapgabals, kuŗā bija spēkā rātes izdotie likumi.

Landtāgi un citas saeimas

Lai apspriestu visu Livonijas valstu kopējās lietas, piemēram, ārpolitiku, un izšķirtu pašu domstarpības, sākot ar 1422. gadu,[31] ik gadus vai biežāk sanāca saeima, ko sauca par landtāgu. Šī sanāksme bija arī augstākā Livonijas apellācijas un kasācijas tiesa. 16. gadsimtenī landtāgu parasti sasauca mestrs kopā ar archibīskapu, visbiežāk Valmierā. Tajā piedalījās četras kūrijas: 1) ordeņa mestrs ar ievērojamākiem pavēlniekiem un padomniekiem, 2) Rīgas archibīskaps, Tērbatas un Rēveles bīskaps (Blankenfelds apvienoja savā personā divus no šiem trim amatiem) ar kapituliem un padomniekiem, 3) archibīskapa un bīskapu vasaļu (bruņinieku) pārstāvji, 4) Rīgas, Rēveles un Tērbatas birģermeistari, rātskungi un sekretāri. Landtāga darba kārtībā paredzētos jautājumus vispirms apsprieda pa kūrijām un pēc tam kopsēdē. Katrai kūrijai bija viena balss, un lēmumiem vajadzēja būt vienbalsīgiem. Kopsēdē prezidēja archibīskaps (izņemot laiku no 1526. līdz 1530. g., kad archibīskaps bija pakļāvies mestram un pēdējais prezidēja).

Landtāgu reizēs savā kūrijā apspriedās trīs pilsētu pārstāvji, bet bez tam pilsētām notika samērā biežas speciālas sanāksmes *(Städtetage)*. Starpvalstiskas sanāksmes bija vēl retās prelātu saeimas *(dieta*

et congregatione prelatorum) un kārtu sanāksmes *(Ständetage)*, t. i. visu valstu vasaļu saeimas. Bez tam atsevišķās valstīs notika saeimas: archibīskapijā un bīskapijās — mantāgi *(Manntage)*, t. i. vasaļu sanāksmes, prezidējot prelātam, un tiesas sēdes *(Gerichtstage)*, kapitula un vasaļu kopējas sanāksmes un vasaļu sanāksmes. Ordeņa valstī atsevišķas sanāksmes rīkoja Harjumas un Virumas bruņniecība.[32]

Landtāgā dabiska opozicija pret zemeskungiem bija pilsētas un vasaļi. Tomēr tikai 1522. gadā vasaļu pārstāvji landtāgā noslēdza ar pilsētu pārstāvjiem savstarpēju palīdzības līgumu uz desmit gadiem.[33] Kaut gan pēc prelātu iebildumiem vasaļi un pilsētas papildināja šīs 1522. g. sanāksmes recesu un taisnojās, ka savienība nodibināta zemes interesēs, prelāti palika neapmierināti. 1524. gadā sabiedrotie gāja soli tālāk, un no 17. līdz 23. jūlijam Rēvelē sanāca kārtu sanāksme.[34] Šāda starpvalstiska sanāksme bez zemeskungu (mestra un archibīskapa) piedalīšanās bija kaut kas jauns, un to neakceptēja nedz prelāti, nedz mestrs.[35] Tomēr zemeskungi bija spiesti ar notikušo samierināties, bet kārtas kļuva par Livonijas svarīgāko politisko faktoru.

Tai pašā laikā, kad pilsētas nodibināja savienību ar vasaļiem, tās arī savā starpā vienojās aizstāvēt reformāciju. Reformācijas aizstāvēšanai Rīga 1531. gadā vēl nodibināja savienību ar Prūsijas hercogu,[36] bet 1532. gadā ar archibīskapijas vasaļiem,[37] Ventspils komturu,[38] Kurzemes un Sāmsalas vasaļiem.[39] Ar šīm savienībām ticības aizstāvēšanai Rīga ievērojami nostiprināja ne vien reformāciju, bet arī savu politisko stāvokli Livonijā.

Landtāgiem vajadzēja būt saitei, kas vienoja Livonijas atsevišķās patstāvīgās valstis, un tieši landtāgu dēļ var runāt par Livonijas konfederāciju. No otras puses, landtāgos tomēr asi izpaudās domstarpības starp šo atsevišķo valstu interesēm. Vēl vairāk, landtāgos 16. gadsimtenī radās iepriekš raksturotās savienības, kas bija dibinātas pilsētu un vasaļu interešu aizstāvēšanai. Ar šo savienību palīdzību vasaļi kļuva par noteicēju politisko faktoru Livonijā.

Latviešu politiskais svars

No iepriekšējā Livonijas iekārtas apraksta izriet, ka latviešiem nebija nekādas teikšanas Livonijas politiskajos jautājumos. Kā latviešu zemniekiem laukos, tā latviešu namniekiem pilsētās nebija politisko tiesību. Visa politiskā vara un tiesības bija zemeskungu, vasaļu

Archi-præſulatus Rigenſis.

Der Biſchoffs Stuel zu Rig' die erſte Mutter iſt
Des Ritter Ordens zwar; Doch nach etlicher friſt
Die Tochter undanckbar fraß ihre Mutter auch
Biß daß ſie beyd zu letzt vergiengen allzu hauff.

Rīgas archibīskapa krēsls

F. Meina (Menius) grāmatas *Historische Prodromus* (Dorpat 1633) ilustrācija. Paraksta tulkojums: Rīgas bīskapa krēsls bija bruņinieku ordeņa māte. Tomēr pēc kāda laika nepateicīgā meita aprija māti, lai beidzot abas iznīktu.

un pilsētu oligarchiskās vadības rokās. No polītiskajām tiesībām un varas tomēr jāatšķir polītiskais svars. Kamēr polītiskā vara ir primāri aktīvs faktors, tikmēr polītiskais svars ir, no vienas puses, pasīvs spēks normālos apstākļos, no otras puses, tas kļūst aktīvs ārkārtējos apstākļos, piemēram, kara laikā.

Vācu vēsturnieki, kas Livonijas vēsturi traktējuši kā vācu kolonijas vēsturi, ar problēmu par latviešu un igauņu polītisko svaru nav nodarbojušies. Piemēram, Vitrams tikai lakoniski konstatē: „Zemnieki [landtāgā] nekad nebija pārstāvēti".[40] Balstoties uz vācu un krievu vēsturnieku atziņām, zīmīgās pretrunās jautājumā par latviešu un igauņu polītisko svaru 16. gadsimteņa Livonijas vēsturē nonāk amerikāņu vēsturnieks Valters Kirchners. Vispirms viņš apgalvo, ka ar vāciešu un dāņu kolonizāciju Livonijas zemnieki esot beiguši būt par polītisku faktoru.[41] Dažas lappuses tālāk tai pašā grāmatā[42] viņš tomēr akceptē krievu vēsturnieka N. Kostomarova 1873—1876. g. izvirzīto tezi, ka ar sociālās struktūras maiņu un augošo kārtu diferenciāciju zemākās kārtas esot zaudējušas interesi aizstāvēt augstākās. Līdz ar to pēdējās esot zaudējušas militāro spēku. Pats sev runājot pretī, Kirchners akceptē šo viedokli, norādot, ka ar šo vēsturisko pārvērtību, kas aptver visu pasauli, varot labāk izskaidrot ordeņa varas sabrukumu nekā ar faktu, ka ordeņa brāļi 16. gadsimtenī esot vairāk nodevušies dzeršanai nekā karošanai. Ja tā, tad taču nevar apgalvot, ka Livonijas zemnieki nebija polītisks faktors.

Mūsu vēsturnieki, sākot ar Krodznieku, ir uzskatījuši latviešu polītisko svaru par pasīvu faktoru: „... latviešiem bija savs svars Baltijas vēstures gadījumos, kas, jebšu pasīvs, taču devis zemes likteņiem zināmu virzienu".[43] Cita nianse par šo problēmu ir A. Tenteļa spriedumam: „Tāds bija tās valsts [Livonijas] liktenis, kuŗas pamatā bija latvju tauta, lai arī beidzamos g. s. neņēma tiešu dalību valsts pārvaldē, tomēr gādāja par tās militāro drošību un saimniecisko labklājību, kā arī par tiem kultūras sasniegumiem, kas šeit atzīmējami".[44] Ka, runājot par Livoniju, Tentelis nemin arī igauņus, protams, ir pārskatīšanās.

Tenteļa atziņa prasa sīkākus komentārus. Liekas, viņa uzskatam, ka latvieši gādāja par Livonijas kungu kultūrālajiem sasniegumiem, pamatā būs doma, ka kultūrālie sasniegumi kļuva iespējami tikai tāpēc, ka latviešu tauta, gādājot uzturu, apģērbu un pajumti kungiem, deva iespēju izveidoties „patapas klasei". Ka latvieši (un igauņi) bija Livonijas tautsaimniecības pamats, par to nebija šaubu pat 16. gs. autoriem.

Par zemnieku saimniecisko lomu Livonijas valstī zīmīgu atziņu atrodam Valmieras landtāgā iesniegtajā pilsētu rezolūcijā:[45] „... ir jārūpējas, lai nabaga zemnieks, kas ir mūsu visu pārtikas avots, netiktu par daudz apspiests, lai viņš paliktu savās tiesībās un maizē, un lai viņš savas preces, ko Dievs viņam devis par sūriem sviedriem, pūlēm un darbu, varētu nogādāt pienācīgās vietās, proti, tirdzniecības pilsētās."

Šai rezolūcijā pilsētas aizstāv zemniekus pret vasaļiem, kas no kaŗotājiem pakāpeniski pārvērtās par muižniekiem. Pilsētas, protams, zemniekus aizstāvēja pašas savās interesēs, jo muižnieku augošajā saimnieciskajā varā tās saskatīja savas starpnieku lomas apdraudējumu. Zīmīgs ir pilsētu rezolūcijā pasvītrotais, ka tikai zemnieki ir zemes labklājības avots.

Kamēr šī laika biedru atzītā zemnieku saimnieciskā loma ir politiski pasīva — Krodznieka izteiktās domas garā, tikmēr Tenteļa minētā militārā loma nekādā ziņā nav pasīva. Tas, ka latviešu (un igauņu) loma 16. gs. kaŗos nav vēl pienācīgi apgaismota, jāuzskata par šī gadsimteņa līdzšinējās historiografijas lielāko defektu.

Par Livonijas militāro iekārtu 16. gadsimtenī ap 200 lappušu biezu disertāciju ir publicējis Aleksandrs Sennings.[46] Diemžēl, posmu par zemnieku lomu Sennings piepilda ar viņu tiesiskā stāvokļa raksturojumu, maz vērības veltījot militārām lietām, kā to prasītu disertācijas temats.

Livonijas kaŗaspēkā 16. gadsimtenī bija četrējādi spēki: 1) ordeņa formācijas, 2) vasaļu formācijas, kas pakāpeniski pārvērtās par vēlāko jātnieku dienestu, 3) algotņi un 4) zemnieku formācijas.[47] Sennings par galvenajiem spēkiem uzskata vasaļu formācijas.[48] Turpretim Vitrams domā,[49] ka militāri izšķirīgā loma bija algotņiem — kaŗakalpiem. Kā viena, tā otra doma tomēr jānoraida. Paši vasaļi bija skaitā mazs kontingents. Galvenie vasaļu spēkos bija t. s. jātnieki. To starpā bija pārāk daudz vecu, varētu teikt, pensionētu vasaļu kalpotāju. Līdz ar to vasaļu spēki nespēja cīņas iznākumu jūtami ietekmēt. Algotņu spēku lielums un cīņas spars savukārt bija atkarīgs no iespējām maksāt viņiem algas, un tā kā (to atzīst arī Vitrams) naudas parasti trūka, tad arī algotņu militārā nozīme bija maza.

Jāatzīst, ka stratēģiskā ziņā galvenie spēki bija ordeņa formācijas, bet taktiskā ziņā — zemnieku formācijas. Ordeņa mestrs ar saviem pavēlniekiem izlēma kaŗa stratēģiskos jautājumus, un vasaļu formāciju loma bija tikai izpildīt šīs stratēģijas uzdevumus. Par cik šīs formācijas neiekļāvās stratēģisko nodomu ietvaros, par tik vasaļu

kaŗaspēks bija negātīvs faktors. Zemnieku formāciju pieaugošā nozīme 16. gadsimtenī radās pārmaiņu dēļ kaŗošanas technikā.

Ordeņa bruņinieki un vasaļi pārstāvēja veco kaŗošanas techniku, kad aizstāvoties slēpās pilīs un uzbrūkot cīnījās vīrs pret vīru. Jaunā kaŗošanas technika turpretim prasīja, lai ienaidnieka masām varētu likt pretī savu kaŗotāju masas. Tā kā saimniecisko apsvērumu dēļ masu kaŗaspēku varēja komplektēt tikai no zemniekiem (kaŗakalpi bija dārgi), tad šai ziņā meklējama latviešu (un igauņu) kaŗavīru pieaugošā militārā nozīme 16. gadsimtenī Livonijā.

Kā latviešu, tā vācu līdzšinējā historiografijā valda uzskats, ka latviešu un igauņu zemniekiem miera laikā nav bijis tiesību nēsāt ieročus un tāpēc zemnieku kaŗaspēkam bijis jācīnās neapmācītam, kaut gan viņi cīnījušies ar atzīstamu varonību.[50] Kā redzēsim turpmākajos iztirzājumos, spriedums, ka zemniekiem bija aizliegts miera laikos nēsāt ieročus, ir pārpratums. Apgalvojums, ka ordeņa mestrs, landmaršals un archibīskaps veda cīņā neapmācītas latviešu un igauņu zemnieku kaŗavīru masas, taču nozīmētu, ka šie bruņoto spēku augstākie pavēlnieki būtu militāri analfabēti. Kāda jēga būtu kaŗaspēka manevrēšanas un kaujas spējas apgrūtināt ar neapmācītu pūli? Ir pamats domāt, ka šie profesionālie kaŗavīri labāk zināja, ko viņi dara, nekā modernie vēsturnieki, kam reizēm maz jēgas par kaŗu un kaŗošanu. Turpmākajās nodaļās šo deduktīvo secinājumu, ka zemnieku kaŗaspēkam 16. gs. kaŗos bija svarīga loma, pamatosim ar vēsturiskiem avotiem.

Zemnieku kaŗaspēks 16. gadsimtenī bija galvenie Livonijas taktiskie militārie spēki. Viņi bija galvenie Livonijas aizstāvji, un kad viņi noasiņoja pret iebrucēju — krievu un tatāru pārspēku, tad pienāca arī beigas Livonijai.

Livonijas bojā eja ir komplicēta vēsturiska parādība, kuŗā sadarbojās daudzi faktori. Šo faktoru starpā tomēr ļoti svarīga loma ir Livonijas zemnieku noasiņošanai cīņā pret krieviem. No vienas puses, Livonijas bruņotajiem spēkiem pietrūka latviešu un igauņu kaŗavīru. No otras puses, ļaužu izkaušana un zemes izpostīšana vājināja Livonijas militāro varu ar to, ka nebija vairs iespējas ievākt nodevas un nodokļus, ar ko varētu algot kaŗakalpus un iepirkt kaŗamateriālus. Zināmā mērā Livonijas bojā eju veicināja politiski tiesisko aprindu tuvredzība un stāvokļa neizpratne: viņi par maz vērības veltīja zemnieku militārai organizēšanai un ar to saistītai zemnieku tiesiskā stāvokļa uzlabošanai.

Chronists Renners[51] Livoniju iedala trīs galvenajās *(vorneme)* provincēs: Igaunijā, Latvijā un Kurzemē. Par Latviju *(Lidtlandt, Lit lande)* viņš sauc Vidzemi, Latgali, Zemgali un Sēliju. Kamēr Zemgale un Sēlija pieminētas atsevišķi, norādot, ka šīs „mazās zemes" ietilpst Latvijā, no Vidzemes apgabaliem viņš atsevišķi piemin tikai lībiešu apdzīvoto zemi. Pārējo — latviešu apdzīvoto Vidzemi un Latgali Renners apzīmē ar nosaukumu Latvija, minot archibīskapijas un ordeņa pils novadus. Kaut gan Kurzemi Renners Latvijā neieskaita, viņš tomēr pasvītro, ka Kurzemē runājot latviski, jo agrākā nepieklājīgā *(schentliche)* kuršu valoda esot aizliegta. Saprotams, viduslaikos tādas varas nebija, kas varēja aizliegt tautas valodu, tāpēc šis Rennera spriedums neapšaubāmi būs pārpratums.[52]

Savā aprakstā par Latvijas territoriju Renners pienāk vistuvāk patiesībai, salīdzinot ar citiem 16. gs. historiografiem. Tā, piemēram, B. Rusovs savas chronikas otrā izdevumā (1584. gadā; pirmajā izdevumā 1578. gadā informācija ir trūcīgāka) par Latviju *(Letlandt)* uzskata tikai Vidzemi un Latgali. Turpretim, skaitot Kurzemi par trešo Livonijas provinci (blakus Igaunijai un Latvijai), Rusovs tajā ietilpina arī Zemgali,[53] aizrādot, ka Daugava atdala Latviju no Kurzemes. Rusova koncepciju par Latviju neapšaubāmi ir ietekmējušas politiskās pārmaiņas pēc Livonijas sabrukuma, kad Daugava kļuva par robežupi.

Šais 16. gs. chronistu liecībās mūs šoreiz interesē pats fakts, ka viņi saskata Latviju un latviešus, kamēr 1566. gada Livonijas dižciltīgo oficiālajā iesniegumā Polijas karalim (iesniegums inkorporēts Livonijas un Lietuvas ūnijas diplomā) lasām šādu teikumu: „Gandrīz visi Livonijas iedzīvotāji pēc izcelšanās, valodas un paražām ir vācieši". Cik grotesks ir šāds apgalvojums, to spilgti redzēsim sestajā nodaļā, aplēšot vācu minoritātes iedzīvotāju skaitu.

Nedz 16. gs. chronisti, nedz tā paša laikmeta diplomātiskie dokumenti nekā nevēstī par latviešu pašvaldību. Ka tāda tomēr bijusi, secināms pēc šī gadsimteņa privāttiesiskajiem dokumentiem. Vidzemes muižu dokumentos vispirms ir apliecināts, ka latviešu zemniekiem bija savas īpašas tiesības, savi tiesneši un vecākie.

Latviešu zemnieki dzīvoja gan ciemos, gan ciematos. Pēdējie lielāko tiesu bija viensētas. Par to, vai ciemi bija ne vien apmetņu veids, bet arī administrātīvs iedalījums, avotos nav nekādu norādījumu. Avotiem klusējot, pētnieki ir pieņēmuši, ka latviešu un lībiešu ciemiem

nebija savi vecākie, t. i. ka ciemi nebija administrātīvs iedalījums. Totiesu no avotiem nepārprotami redzams, ka nākošais lielākais teritoriālais iedalījums — pagasts bija pirmām kārtām administrātīvs iedalījums. Vācu avotos pagastu sauc gan ar latviešu vārdu par pagastu, gan ar lībiešu, resp. igauņu vārdu par vaku.

Pagasta zemnieku pašvaldības priekšnieks bija pagasta vecākais. Avotos viņu apzīmēja vai nu par stārastu, vai par *Olste, Elster,* retāk par „desmitnieku" — *tegeder.* Archibīskapijas 16. gs. vidū sastādītajā vakugrāmatā, t. i. pagasta zemnieku sarakstā, redzams, ka toreiz pagastu vecākiem bija vairāk zemes kā pārējiem zemniekiem.[54] Tā Turaidā *Michel Starast* valda $2^1/_4$ arkla, *Kype Starast, Marx Starast* un *Andreck Starast* katrs 2 arklus, *Best Starast* — $1^1/_2$ arkla. Krimuldā no deviņiem stārastiem diviem ir katram 2 arkli, diviem — katram $1^1/_2$ arkla, diviem — katram $1^1/_4$ arkla, diviem pa vienam arklam un vienam $^3/_4$ arkla.[55]

Turpretim 1601. gada arklu revīzijas laikā[56] tikai Turaidā vēl var saskatīt pagastu vecākiem zināmu turību, kas pārsniedz pārējo zemnieku labklājību. Pārējos pils novados pagastu vecāko zeme nav lielāka kā pārējiem pagasta zemniekiem, dažkārt pat mazāka. Līdzīga pārmaiņa vērojama arī vasaļa Tīzenhauzena muižās. Piemēram, 1497. gadā *Sotrow* pagasta vecākais Jēkabs Gribiecēns (mājas eksistēja vēl Latvijas patstāvības laikā) bija lielākais saimnieks un vienīgais pagastā, kas valdīja veselu arklu.[57] Jau 1582. gadā viņam bija vairs tikai $^5/_8$ arkla, un tikpat daudz zemes bija vēl citiem saimniekiem.

Fakts, ka pagastu vecākie pēc Livonijas kaŗa bija zaudējuši savu izcilo mantas stāvokli, liecina, ka arī pagastu vecāko loma bija mainījusies. Kamēr priekš Livonijas kaŗa viņi bija zemnieku pašvaldības priekšnieki, tikmēr pēc šī kaŗa viņi bija kļuvuši par muižas darbiniekiem. Šo pārmaiņu var izskaidrot ar klaušu muižu nozīmes pieaugumu.

Literātūrā valda uzskati, ka latviešu pagasti esot bijuši mazi — ar 15 līdz 20 ciemiem, kamēr igauņu pagasti esot bijuši lieli, aptveŗot līdz 100 arklu. Šis uzskats ir pareizs tikai par laiku pēc Livonijas kaŗa. Tad zemnieku skaits Latvijā vispār bija samazinājies un, protams, pagasti arī bija mazāki. Bez tam zemnieku izlēņošana un līdz ar to pagastu saskaldīšana bija plašāka nekā priekš kaŗa.

Priekš Livonijas kaŗa pagasti bija prāvi tais apgabalos, kur zemnieki bija mazāk izlēņoti vasaļiem un kur muižu saimniecība vēl nebija attīstīta. Kur valdīja vasaļi un bija attīstījusies muižu saim-

niecība, tur pagasti bija mazi. Piemēram, sprieţot pēc archibīskapijas vakugrāmatas, 16. gs. vidū *Wyrden* pagastā bija 108 ciemati, *Kuddow* pagastā — 100, *Sobelen* pagastā — 79, *Alluxten* pagastā 46 ciemati. Turpretim Krimuldā ciematu skaits svārstījās no deviņiem (Ārciemā) līdz 28 *(Pasobens* pagastā).

Zemnieku pašvaldība pagastos[58] izpaudās divējādi — pagasta iekšējo lietu kārtošanā un attieksmju rēgulēšanā ar kungiem. Par pirmo darbības veidu avoti klusē, kamēr par otro avoti ir saglabājušies.

Par pagasta iekšējo darbību varam tikai izteikt minējumu, ka ceļu un tiltu uzturēšana, malkas un būvmateriālu ciršana pagastam piegulošos mežos, ganību tiesību nokārtošana, varbūt arī kopēja buļļa u. c. vaislas lopu uzturēšana, bija jautājumi, ko kārtoja pagasta vecākais ar palīgiem.

Par attieksmju kārtošanu ar kungiem spilgts piemērs ir Bauskas, Mežotnes un Iecavas pagasta vecāko vienošanās, gandrīz varētu teikt — līgums, ar ordeņa mestru Johanu Freitāgu fon Loringhofenu.[59] Šais noteikumos par jaunu fiksēja „veco tiesu", pēc kuŗas nokārtoja zemnieku nodevas un klaušas ordeņa labā.

Ka vēl 17. gs. vidū, kaut gan tad, salīdzinot ar 16. gs. vidu, viņu tiesiskais stāvoklis bija pasliktinājies, zemnieki varēja runāt līdzi, nodevas un klaušas noteicot, rāda Dāvida Reimersa ziņojums Uksenšernam 1647. gadā.[60] Lai paaugstinātu klaušas līdz kaimiņu novadu apmēriem, Reimerss ieteic Uksenšernam uzaicināt trīs līdz četrus dižciltīgos no Rīgas un Cēsu apriņķa, kas ierastos Uksenšernas muižās un līgtu ar zemniekiem par viņu pienākumiem. Reimerss raksta: „Kaut gan, vakas turot, un arī revīzijās es viņiem par to [t. i. klaušu paaugstināšanu] pietiekami spredikoju *(predige),* tam tomēr nav nekādas ietekmes. Ja turpretim šeit dzīvojošie dižciltīgie autorizētā komisijā viņus ar šo lietu iepazīstinātu un aizrādītu uz viņu pašu ļaužu piemēriem, panākumi būtu." Tātad vēl 17. gs. vidū zemnieki nebija zaudējuši tiesības spriest līdz, ja kungs gribēja paaugstināt viņu pienākumus. Šo jautājumu kārtošana tad nu bija svarīga zemnieku pašvaldības darbības sfaira. Nav šaubu, ka ne vien klaušu un nodevu, bet arī zemnieku militāro pienākumu sadalījumu starp pagasta ļaudīm kārtoja zemnieku pašvaldība.

Svarīgas latviešu zemnieku pašvaldības amatpersonas bija zemnieku tiesneši, vāciski: *rechtfinder.* Pēc tiesiskiem principiem, kas bija mantoti no viduslaikiem, katrai kārtai bija savas tiesības, un tiesu spriest varēja tikai tās pašas kārtas locekļi — zemniekiem zemnieku, dižciltīgiem dižciltīgo tiesneši. Tiesnesis 16. gadsimtenī ir vīrs,

kas nes tiesu, ko visi brīvprātīgi akceptē, kamēr Fīrekera un Glika „tiesnieki" 17. gadsimtenī ir vīri, kas tiesu spriež un to uzspiež.

1601. gada revīzijā ir minēti pieci zemnieku tiesneši: *Marttenn Uehekaß* Limbažos, *Beyting Reinholdt* Turaidā, *Keiben* Skujenē, *Andreas Thewinges* Raunā, *Jacob Piba* Valmierā. Nav šaubu, ka revidētajās pils tiesās tiesnešu bija daudz vairāk un revidents tikai paviršības dēļ nav visus pierakstījis. Tiesneši bija atbrīvoti no parastajiem zemnieku pienākumiem. Turklāt par Pibu Valmierā ir atzīmēts, ka viņam bez viena arkla paša zemes pieder Ķerpa pusarkls. Pēc revīzijas teksta varētu pat spriest, ka Ķerpa ciemats bija apdzīvots.

Tiesības, pēc kurām zemnieku tiesneši sprieda tiesu, ir saglabājušās kodificētas vācu tulkojumos un pieejamas pētniecībai publicētā veidā.[61] Pēc to satura spriežot, šīs latvju, lībiešu un kuršu zemestiesības ir ļoti senas un 16. gadsimtenī, kad latviešu tiesneši vēl pēc tām sprieda tiesu, īsteni vairs neatbilda toreizējiem apstākļiem. Katrā ziņā šīs tiesības nemaz nepazina dzimtbūšanu, kas 16. gadsimtenī faktiski pastāvēja. Arī sodu sistēma naudā vairs nesaskanēja ar toreizējo naudas vērtību.[62]

Pagasta tiesu procesa kārtību ir iespējams restaurēt pēc laikmeta dokumentiem. Tiesa notika visa pagasta ļaužu klātienē.[63] Iztiesāja civīllietas — parādus, ķīviņus zemes dēļ. Piemēram, 1507. gada Ungurmuižas (Latgalē) pirkuma grāmatā paredzēts, ka ķildas zemes dēļ „jāizšķir zemniekiem pēc viņu tiesībām".[64]

Tiesas sēdi vadīja soģis (archibīskapijā ar muižkungu un rakstvedi par piesēdētājiem), bet lietu izšķīra un sodu nosprieda latviešu tiesneši. Pēc 1492. gadā mestra apstiprinātās Bauskas, Mežotnes un Iecavas „vecās tiesas" redzams, ka tiesnešos aicināja vecākos zemniekus, kam bija jāspriež pēc parastajām un agrākajām zemestiesībām. Ja pagasta ļaudīm rastos aizdomas par tiesnešu bezpartejiskumu, tad tiesneši jāaicina no kaimiņu pagastiem.[65]

Krimināllietas izsprieda „kakla tiesas" vai nu komtura, vai archibīskapa soģa personīgā vadībā. Muižās, kur vasaļiem bija izlēņota arī kriminālā jurisdikcija, krimināllietas izsprieda vasaļa personīgā vadībā ar kaimiņu vasaļiem par piesēdētājiem. Arī šais tiesās zemnieku prāvās tiesneši, kas „nesa tiesu", bija tikai zemnieki.

Septiņpadsmitā gadsimtenī Vidzemē zviedri ar savu tieslietu reformu oficiāli iznīcināja latviešu pagasta tiesas. Faktiski tās tomēr turpināja pastāvēt. Par Latgales un Kurzemes hercogīstes pagasta tiesu likteni pēc Livonijas sabrukuma pētījumu trūkst.[66]

Var domāt, ka pagasta zemnieku pašvaldībā savs vārds bija sakāms arī pagasta kaŗavīriem. To secināt pamudina fakts, ka pagasti bija iedalīti parobos, t. i. saimnieku kopās, kam bija kaŗavīri jāapgādā. Diemžēl latviešu kaŗavīru organizācija ir vēl pilnīgi neizpētīta, tā ka šai jautājumā neko vairāk par šādu minējumu nevar teikt.

Par kaŗavīru piedalīšanos pagastu pašvaldībā secināms pēc kāda dokumenta, kas rāda, ka 1549. gada Limbažu mantāga laikā sūdzētājs Reinholds Fitinghofs meža izciršanas prāvā par lieciniekiem uzdeva pagasta vecāko un desmit kaŗavīrus.

Parallēli šim gadījumam archibīskapa valstī ir līdzīga parādība ordeņa valstī. 1548. gadā šķīrējtiesas prāvā starp ordeņa mestra zemniekiem un ordeņa tulka atraitni darbojās tiesneši, vecākie, šķilteŗi un latviešu kaŗavīri *(rechtfinder, die oldistenn, schilter unnd herluide)*.[67]

Latviešu pašvaldība zināmā ierobežotā veidā 16. gadsimtenī eksistēja arī Rīgā latviešu amatos: gan tirdzniecības palīgamatos, gan zvejnieku, pārcēlāju, loču, gan dažādu amatniecības nozaŗu amatos. Ir saglabājušās gan šo amatu šrāgas, t. i. statūti, gan biedru saraksti.[68] Pēc šiem materiāliem redzams, ka latviešu amatu lietas un amatu iekšējo dzīvi kārtoja paši latvieši. Visplašākās tiesības šai ziņā bija amatniecības amatiem (cunftēm), kas savā iekšējā darbībā bija pilnīgi autonomi. Turpretim tirdzniecības palīgamatu darbību uzraudzīja rāte — piemēram, sālsnesēju darbību pārraudzīja divi rātskungi, viens kambarkungs un viens pilsētas ostas ierēdnis. Rātei bija vēl plašas iejaukšanās tiesības liģeŗu un alusnesēju amatā, jo tā varēja izšķirt strīdu starp šī amata locekļiem, kamēr citos amatos šādas tiesības bija oldermaņiem (vecākajiem) un cunftes sanāksmei *(steven)*.[69]

Tomēr pat rātes uzraudzītajos tirdzniecības palīgamatos iekšējās lietas kārtoja paši latvieši. Bieži vien rakstveži gan bija vācu mācītāji, bet ierakstus amata grāmatās reizēm izdarīja latviešu oldermaņi. Piemēram, 1497. gadā nesēju grāmatā ierakstu izdarījis oldermanis *Jakop Stagger*.[70] No tā secināms, ka Rīgas latvieši tai laikā jau ieguva izglītību pilsētas skolās.

Nav tāpēc brīnums, ka kādā gadījumā vienam no nesēju darbiniekiem pavērās iespēja nosēsties pie viena galda ar Rīgas rātskungiem, lai kārtotu kādu pārvaldes jautājumu. Kad reformācijas rezultātā Rīgas rāte 1524. gadā nodibināja „nabagu lādi", t. i. trūkumcietēju pabalstu kasi, tad bez diviem rātes un diviem Lielās un Mazās ģildes locekļiem kā piektais piedalījās Celle no latviešu alusnesējiem.[71] Šis fakts liecina ne vien to, ka alusnesēji bija kļuvuši protestanti un viņu

pienesums kopējā lādē bija īsti prāvs, bet arī, ka latviešiem amatu pašvaldības darbā bija radušies pieredzējuši darbinieki, kas varēja nosēsties pie viena galda ar rātskungiem un ģildžu pārstāvjiem.

Rīgas latviešiem bija dažas iespējas runāt līdz baznīcas lietās arī jau katoļu laikos. Latviešu ģildes uzturēja baznīcās altāŗus, piemēram, nesējiem bija altāris Pēteŗa baznīcā. Šo altāŗu uzturēšanā ģildžu locekļi piedalījās ar naudas ziedojumiem, kas prasīja kopēju organizāciju.

Kaut latviešiem 16. gadsimtenī nebija politisko tiesību, jo nedz latviešu zemniekiem, nedz pilsētniekiem nebija pārstāvju landtāgos un citos pārvaldes organos, tomēr latvieši paši kārtoja daudzus savas iekšējās sadzīves jautājumus pagastos un Rīgas organizācijās. Viņi ne vien kārtoja pašu lietas, bet arī līga ar kungiem par veicamiem pienākumiem. Diemžēl, šī latviešu pašvaldības darbība ļoti nepilnīgā veidā atspoguļojas vēstures avotos.

Pat tik nedrošs, tikai ilustrācijai lietojams avots, kāds ir mūsu tautasdziesmas, par latviešu pašvaldību visumā klusē. Acīm redzot, atmiņas par agrākām tiesībām bija izzudušas. Kad tautasdziesmas sāka sistēmatiski uzrakstīt, Rīgas tautasdziesmas jau bija mirušas, tāpēc Rīgas amatu darbība tajās neatspoguļojas. Pagasta vecākais tautasdziesmās nav 16. gs. sākuma zemnieku pašvaldības priekšnieks, bet gan vēlākā laika muižas darbinieku izdzinējs. Tātad 16. un agrāko gadsimteņu apstākļi šais dziesmās nav tēloti. Vienīgais izņēmums varētu būt 31498. dziesma:

Stārastiņ, bāleliņ,
Tavu gudru padomiņu:
Kas kundziņa grāmatā,
Tas tavā galviņā.

Pārējās dziesmas stārastu un vagari kā cītīgu klaušu muižas pavēļu izpildītāju apveltī lāstiem vai zobgalībām. Ir saglabājusies arī kāda Aizputē teikta tautasdziesma par tiesnesi:

Kundziņš manu bāleliņu
Tiesas spriest aicināja.
Spried patiesi, bāleniņi,
Dod Dievam dvēselīti! (31320)

Senāks variants ir:

Kungi manus bāleniņus
Tiesas nesti aicināja.
Nes, bāliņ, tiešām tiesu,
Dod Dievam dvēselīti!

Krišjānis Barons atzīmējis, ka šī dziesma ir no Āronu Matīsa 1888. gada krājuma, bet patiesībā tā ir jau ievietota Gustava Bergmaņa 1807. gada krājumā. Tas, ka tiesneši minēti daudzskaitlī un ka tiesnesis tiešām nes tiesu, liecina par vecāko formu, kas saskan ar 16. gs. apstākļiem.

Latviešu pašvaldības ļoti trūcīgais atspoguļojums 19. gadsimtenī uzrakstītajās tautasdziesmās norāda, ka atmiņas par to bija lielā mērā izzudušas. Turpretim dziesmas par latviešu kaŗavīriem ir saglabājušās. To var izskaidrot ar faktu, ka pats kaŗavīru institūts, kaut arī pārveidotā formā, palika arī turpmāk. Tā saglabājās arī vecākās dziesmas par kaŗavīriem. Turpretim latviešu pašvaldību iznīcināja pilnīgi, tāpēc iznīka arī attiecīgā folklora kā neaktuāla un nesaprotama. Vienīgie avoti, kas saglabājušies par latviešu pašvaldību, ir kungu uzrakstītie. Pilnīgi saprotams, ka pēdējie uzrakstīja tikai tos momentus, kas viņus pašus interesēja. Tāpēc latviskais viedoklis kā šajā, tā pārējos jautājumos saskatāms tikai ar grūtībām.

---

[1]Pret šo terminu protestē Hubačs, jo modernā kolonizācija radikāli atšķiroties no „Ostsiedlung", sk.: Walter Hubatsch, „Spätblüte und Zerfall des Ostseeraumes", *Historia Mundi* (Bonn 1958), 268. lpp.

[2]P. Schwartz, „Chronologie der Ordensmeister über Livland, der Erzbischöfe von Riga und der Bischöfe von Leal, Oesel-Wick, Reval und Dorpat", *Est- und Livländische Brieflade* III (Riga 1879), 91. un sek. lpp.

[2a]Kāds Minstera brošūras eksemplārs glabājas Getingenā: SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol. 225. Par Firstenberga titulu sk.: Kungl. Bibl. Stockholm, Handlingar rörande Livlands historia. Rålamb. Fol., 150. nr., 431. lpp.

[3]L. Arbusow, *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland, Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte,* Bd. III (Leipzig 1921), 429. lpp. (turpmāk uz šo darbu atsaucoties, tas apzīmēts *Reformation).* Rusvurms piemin melngalvjus Kuldīgā, Sēlpilī, Bauskā, Kandavā, Aizputē, Piltenē, varbūt arī Saldū, Turaidā un Valmierā — sk.: C. Rußwurm, „Die Schwarzenhäupter auf den Schlössern Livlands", *Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands* II (Reval 1876).

[4]*LUB* II, 2, 683. nr.

[5]E. v. Mühlendahl, *Die Baltischen Ritterschaften* (Glücksburg 1953). M. Helmans (sk: M. Hellmann, *Das Lettenland im Mittelalter*, Münster 1954, 214. lpp.) domā, ka ordenis saviem vasaļiem deva lēņus apgabalos, kas bija jānodrošina militārā ziņā. Šis spriedums vēl pārbaudāms.

[6]Ordeņa un turpmāk minēto bīskapiju piļu sarakstu 1555. gadam sk.: C. v. Ceumern, *Theatridium Livonicum* (Riga 1690), 16—21., resp. 11—15. lpp. Tā paša laika piļu sarakstu ar pārskatu par to militāro stiprumu sk.: SAG, HBA, D. 1555—1556, vol. 616, un par ordeni: *ibid.*, 1556—1557, vol. 624.

[7]Johannes Renner, *Livländische Historien 1556—1561.* Veröffentlichungen der Stadtbibliothek Lübeck, neue Reihe, Bd. 2, herausgegeben von Peter Karstedt (Lübeck 1953), 86. lpp.

[8]E. O. Kuujo, *Die rechtliche und wirtschaftliche Stellung der Pfarrkirchen in Alt-Livland, Annales Academiae Scientiarum Fennicae* 79, 2 (Helsinki 1953), 59. lpp.

[8a]A. Tuulse, *Die Burgen in Estland und Lettland* (Dorpat 1942), 399. lpp.

[8b]SAG, HBA, D. 616.

[9]K. Forstreuter, *Vom Ordensstaat zum Fürstentum* (Kitzingen/Main), 19. lpp.

[10]W.Kirchner, *The Rise of the Baltic Question*, University of Delaware Monograph Series 3 (Newark, Delaware 1954), 199. lpp.

[11]Th. Schiemann, *Rußland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert*, Bd. II (Berlin 1887), 196. lpp.

[12]K. Forstreuter, *op. cit.*, 115. un 116. lpp.

[13]L. Arbusow, *op. cit.*, 779. lpp.

[14]E. Treulieb, „Die Reformation der kurländischen Kirche unter Gotthard Kettler", *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956), 77. lpp.

[15]E. Seraphim, *Livländische Geschichte* I (Reval 1897), 386. lpp. L. Mackensen, „Baltische Texte der Frühzeit", *Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga* V (Riga 1936).

[16]W. Kirchner, *op. cit.*, 30. lpp.

[17]L. Arbusow, *op. cit.*, 186. lpp.

[18]M. Dogiel (ed.), *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae* V (Vilnae 1758), 183. lpp., un *Monumenta Livoniae antiquae* IV (Riga und Leipzig 1844), CXXIV lpp.

[19]L. Arbusow, *op. cit.*, 41. lpp.

[20]E. O. Kuujo, *op. cit.*, 72. lpp.

[21]*Ibid.*, 61. lpp.

[22]L. Arbusow, *op cit.*, 42. lpp.

[23]Piemēru sk. *LGU* II, 272. nr.

[24]P. Schwartz, *op. cit.* Raunas pilī atradās visu archibīskapu portreti un virs katra no tiem epigramma latīņu valodā, raksturojot attiecīgo archibīskapu. Epigrammu jaunāko publicējumu sk.: R. Malvess, „Raunas epigrammas", *Tautas vēsturei* (Rīgā 1938).

[25]L. Arbusow, *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert (Mitau 1904)* un *Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands* (Riga 1918), 323. lpp.

[26]L. Arbusow, *Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582—83), AUL* (Riga 1924). Autora grāmatā *Latvijas vēsture 1600—1710* (Stokholmā 1962), 58. lpp., kartē pie Piltenes parādīta arī Alsunga un Gramz-

da. Administrātīvi šie abi novadi piederēja pie Kurzemes hercogīstes, bet tā kā zeme 17. gadsimtenī bija simtprocentīgi izlēņota muižniekiem, abi novadi īstenībā piederēja pie Piltenes.

[27]B. Gebhardt, *Handbuch der deutschen Geschichte*, Bd. 2 (Stuttgart 1955), 622. lpp.

[28]Diecēžu robežas sk. G. Finka zīmētās kartēs pielikumā Rennera grāmatai (J. Renner, *op. cit.*) un H. Lākmana zīmēto karšu pielikumā Vitrama grāmatai (R. Wittram, *Baltische Geschichte 1180—1918*, München 1954). Kurzemes diecēzes robežas abās kartēs atšķiras.

[29]I. Šterns, „Draudžu baznīcas un latviešu reliģiskā dzīve pirms reformācijas", *Archīvs* I (Sidnejā 1960). Pēc L. Arbūzova domām (*Reformation*) Rīgas archibīskapijā bija vismaz 48 un Kurzemē vismaz 26 draudzes. Šais skaitļos ietilpst archibīskapijas diecēzes igauņu apgabalu draudzes, bet Kurzemes diecēzē skaitītas kopā kā bīskapa, tā ordeņa territorijas draudzes.

[30]Dati par iedzīvotāju skaitu prasa kritisku pārbaudi. Tos parasti atkārto visi autori, bet, papētījot viņu avotu, izrādās, ka tas ir Arbūzova sen. minējums. Arbūzovs jun. (*Reformation*, 17. lpp.) to klaji pasaka: „Nach einer Äußerung meines Vaters". L. Arbūzovs (jun.) darbā „Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter", *AUL* II (Rīgā 1921), Rīgas iedzīvotāju skaitu vērtē 10.000—15.000. P. Johansens (*Hansische Geschichtsblätter* 1940—41, 30. lpp.) to vērtē 8000—10.000. F. Benninghovens (*Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann*, Hamburg 1961) domā, ka Rīgā 1558. gadā bija 12.000 iedzīvotāju un ka no 2500 vācu namniekiem 400 bija tirgotāji, bet starp 1500 latviešiem 600 bija nesēji.

[31]A. Tentelis, „Latvju tautas vēsture", *Latvju kultūra* (1948), 65. lpp.

[32]Šo sanāksmju protokoli (recesi) līdz 1535. gadam ir publicēti. Sk.: L. Arbusow (sen., ed.), *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*, Dritter Band (1494—1535) (Riga 1910). Turpmāk lietots saīsinājums *AR* III.

[33]*AR* III, 393., 402. un 445. lpp.

[34]*Ibid.*, 427. un sek. lpp.

[35]*Ibid.*, 447. un sek. lpp.

[36]*Ibid.*, 743. lpp.

[37]*Ibid.*, 748. lpp.

[38]*Ibid.*, 754. lpp.

[39]*Ibid.*, 813. lpp.

[40]R. Wittram, *op. cit.*, 51. lpp.

[41]W. Kirchner, *op. cit.*, 9. lpp.

[42]*Ibid.*, 31. lpp.

[43]Citēts pēc [A. Spekkes] *Latvijas vēsture* (Stokholmā 1948), 18. lpp.

[44]A. Tentelis, *op. cit.*, 67. lpp.

[45]*AR* III, 776. lpp.

[46]A. Senning, *Beiträge zur Heeresverfassung und Kriegsführung Alt-Livlands zur Zeit seines Unterganges* (Jena 1932).

[47]*Ibid.*, 44—45. lpp.

[48]*Ibid.*, 54. un 62. lpp.

[49]R. Wittram, *op. cit.*, 67. lpp.

[50]Sk., piemēram, Vitrama atziņu, *op. cit.*, 68. lpp.

[51]J. Renner, *op. cit.*, 110. un 111. lpp.

[52]Sal.: V. Kiparsky, *Die Kurenfrage, Annales Academiae Scientiarum Fennicae* B. XLII (Helsinki 1939), 53. lpp.

[53]B. Russow, *Chronica der Prouintz Lyffland* (1584), *Scriptores rerum livonicarum* II (Riga und Leipzig 1853), 9. lpp.

[54]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231, Livoniae, vol. XII: *Wackenbuch uf der Treidischen Seiten Im Ertzstifft Riga.*

[55]Tā kā vārds „stārasts" ir dokumentēts jau 16. gs. vidū, tad noraidāma Švābes hipoteze, ka šis vārds būtu radies Vidzemē „poļu laikos". Sk.: A. Švābe, „Latviešu sociālais stāvoklis", *Latviešu tautas dziesmas* X (Kopenhāgenā 1956), 255. lpp.

[56]A. Švābe (ed.), *Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601), AUL*, tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes serija II, 3 (Riga 1933).

[57]*LGU* I, 659. nr.

[58]Par Livonijas pagasta vēsturi sk. divus parallēlus darbus: somiski — Arvi Korhonen, *Vakkalaitos* (Helsinki 1923), latviski — A. Švābe, *Pagasta vēsture* (Rīgā 1926).

[59]L. Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte", *Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926), 105—108. lpp

[60]RA, Oxenst. saml. 1647. g. 28. jūnijā. Vēstules izvilkumu sk.: E. Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654* (Rīgā 1935), 85. lpp.

[61]L. Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte", 105—108. lpp.

[62]Sīkāk sk.: A. Švābe, „Cīņa par Latvijas tiesībām", *Latvju kultūra* (1948).

[63]*LUB* VII, 228. nr. Kurzemes bīskaps Rīgas pilsētai: ... *ok de gherichtet werden vor der ganczen pagasten* ...

[64]*LGU* II, 55. nr.

[65]L. Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte", 105. un sek. lpp., 18. un 19.§.

[66]Sal. robus A. Švābes apcerējumā „Tiesību vēsture", *LE*, 2485. lpp.

[67]A. Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336—1551. g.* (Rīgā 1941), 228. un 261. nr.: ... *XI seine eldesten pauern, als mit nahmen: de tegeder Peter Kack, de herkerll, Hans Galneck, Peter Galneck, Peter Kursit, Anders Wirte, Peter Korßworter, Bartholomeus Kurßworter, Merten Taige, Merten Senne, Peter Abelneck* ... *Herkerll* nozīmē: kaŗavīri.

[68]W. Stieda und C. Mettig, *Schragen der Gilden und Ämter der Stadt Riga bis 1621* (Riga 1896). L. Arbusow, „Zwei lettische Handschriften aus dem 16. und 17. Jahrhundert (1532 ff. 1625)", *AUL* II (Riga 1922).

[69]V. Niitemaa, *Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter, Annales Academiae Scientiarum Fennicae* (Helsinki 1947—1949), 183. lpp.

[70]L. Arbusow, „Studien ...", 95. lpp. Arbūzovs mazliet nicinoši piezīmē: „eine sehr klobige Hand" (!).

[71]Sk. 3. nodaļu.

2. NODAĻA

PLETENBERGA KARŠ AR KRIEVIJU

Maskavas lielkņaza Ivana III laikā (viņš valdīja no 1462. līdz 1505. g.) Krievijas vēsturē notika lielas pārmaiņas. Gadu simteņiem krievu kņazistes bija bijušas tribūtārā atkarībā no tatāru Zelta ordas. Daļu rietumu territorijas bija atņēmusi spēcīgā Lietuvas valsts. Vienīgās krievu valstis, kas saglabāja neatkarību, bija Novgorodas un Pliskavas republika. 15. gs. beigās kā Zelta ordas, tā Lietuvas ekspansīvā vitālitāte bija apsikusi iekšējo cīņu dēļ (Lietuvai šai ziņā liktenīga bija sasaistīšanās ar Poliju). Šo konjunktūru saskatīja un izmantoja Maskavas lielkņazs Ivans III, un sāka „salasīt" krievu kņazistes. Šai procesā viņš nonāca arī līdz Livonijas robežām un 1469. gadā ielauzās Tērbatas bīskapijā.

1472. gadā Ivans III apprecēja pēdējā Bizantes imperātora Konstantīna brāļa meitu Zoju (krieviski: Sofija) Palaiologu, saņemot pūrā ziloņkaula troni. Sievas ietekmēts, Ivans III sevi sāka dēvēt par Bizantes mantinieku, pieņemot Bizantes ģerboni ar divgalvaino ērgli agrākā pūķu kāvēja sv. Juŗa ģerboņa vietā. Šis ārējais simbols izteica, ka Maskava kļuvusi trešā Roma. Šī doma bija radusies jau Ivana III laikā, bet to konkrēti formulēja viņa pēcnācēja laikā kāds mūks, izskaidrojot, kāpēc divas iepriekšējās Romas kritušas. Pirmā Roma kritusi tāpēc, ka pieļāvusi sagrozīt pareizo katoļu ticību. Pareizticība esot saglabājusies otrā Romā — Konstantinopolē. Bet kad ūnijā ar Romas katoļiem 1438—1439. gadā Konstantinopole nodevusi pareizticību, arī tai 1453. gadā vajadzējis krist pagānu rokās. Tagad par trešo un pēdējo Romu esot kļuvusi Maskava, un tās varai pakļaušoties visa pasaule.[1]

Maskavas lielkņazi lika sevi pasludināt nevien par Bizantes, bet arī par Izraelas mantiniekiem, kā arī par Romas ķeizara Augusta, Babilonijas valdnieka un Ŗūrika tiešiem pēcnācējiem.[2] Šī ģeneāloģiskā iedoma bija tikai fantazija, pat zīmējoties uz Ŗūriku. Tomēr to kā neapšaubāmu faktu lika daudzināt ne vien Ivans III (ko daži krievu vēsturnieki labprāt sauc par Ivanu Lielo), bet jo sevišķi viņa mazdēls Ivans IV, ar palamu Briesmīgais. Pēdējais tad arī sevi vairs nesauca par lielkņazu, bet par caru (sākot ar 1547. gadu), tā apvienojot Bizantes bazileja un tatāru hana titulu.[3]

1479. gadā Ivans III, sākot pasaules iekaŗošanu, iznīcināja Novgorodu, vienīgo krievu valsti ar jūtamu rietumnieciskās kultūras gaisotni. To ne vien pilnīgi izlaupīja, bet iedzīvotājus vai nu apkāva, vai deportēja. Viņu vietā Novgorodu kolonizēja ar Iekškrievijas iedzīvotājiem.

1480. gadā Ivans III atteica tribūtāro atkarību tatāriem, savu vārdu nopietnību pierādot kaŗalaukā. Uzvarējis tatārus, bet tomēr nespēdams tos galīgi sakaut, Ivans III 1481. gadā varēja atsākt savu ofensīvu pret rietumiem. Ietriecoties Livonijā — Tērbatas bīskapijā Valkas un Alūksnes virzienā, lielkņaza spēki izpostīja vairākas apdzīvotas vietas, starp tām Rūjienu, Koknesi, Ludzu un Rēzekni.[4] Sekojošo pamieru ar Livoniju Maskavijas vārdā Novgoroda un Pliskava noslēdza uz desmit gadiem, pie kam vairākus Austrumlatgales pagastus paņēma Pliskava. Pamieram beidzoties, sākās jauns krievu spiediens pret Livoniju. Pretī Narvai Maskavas lielkņazs 1492. gadā lika uzcelt krievu pili, ko nosauca savā vārdā par Ivangorodu, Tomēr 1493. gadā Livonijai izdevās pagarināt pamieru uz turpmākiem desmit gadiem. Pamiera līgumi sākās ar formulu, ka livonieši ir *dobiša čelom*, t. i. klanījušies līdz zemei lielkņaza priekšā, izlūdzoties pamieru. Šī formula nevēstīja nekā laba un atklāja krievu nodomus. Divi gadsimteņus krievu kņaziem tā bija jāzemojas tatāru priekšā — tagad Maskavas lielkņazs to sāka prasīt no tiem, ko viņš uzskatīja par pakļautiem sev.

1494. gadā lielkņazs pavēlēja slēgt un izlaupīt Hanzas kantori Novgorodā, lai tā kaitētu Hanzas tirdzniecībai, sevišķi Rēvelei, un ar to atbalstītu Maskavas pašas tirdzniecību. Pēdējais nolūks neattaisnojās. Šai polītikai agri vai vēlu bija jāizraisa liela mēroga bruņota sadursme starp Maskaviju un Livoniju. Tā notika mestra Pletenberga valdīšanas laikā.

Ordeņa mestrs Johans Freitāgs fon Loringhofens nomira 1494. gadā, un par viņa pēcteci ievēlēja ordeņa maršalu Volteru fon Pletenbergu. Biografiskās ziņas par pēdējo ir ļoti skopas.[5] Viņš ieceļoja Livonijā no Vestfāles un jaunību pavadīja Narvā. Iestājies ordenī, ātri avansēja līdz maršalam un beidzot sasniedza ordeņa mestra amatu. Pēc viņa 1532. g. 5. oktobŗa vēstules pāvestam varētu secināt, ka viņš prata latviski un igauniski. Viņa darbība liecina par lielu enerģiju un uzņēmību mūža sākumā, bet atturību un vilcināšanos mūža beigās.

Stājoties mestra amatā, Pletenbergs pilnā mērā apzinājās briesmas, kas Livonijai draudēja no krievu puses, tāpēc viņš deklarēja, ka uzņemsies cīņu pret krieviem ar visiem Livonijas vācu un nevācu (t. i. latviešu un igauņu) spēkiem.[6] Mestra pirmās rūpes bija pastiprināt nocietinājumus. Šim nolūkam viņš nocietināja Daugavgrīvu un uzcēla Cēsu pilij trīs stiprus torņus. Bruņošanos kavēja līdzekļu trūkums, tāpēc mestrs lūdza pāvestam atļauju pārdot indulgences, t. i. grēku soda atlaidas. Kamēr pret indulgenču tirdzniecību nebija vērsies Mārtiņš Luters, to uzskatīja par normālu parādību. Kopš gadsimteņiem, pārdodot indulgences, sagādāja līdzekļus baznīcas kopējām vajadzībām. Tā kā pēc Romas uzskata Livonijas baznīcas valstis apdraudēja no īstās ticības atšķēlušies schizmatiķi, Pletenbergs dabiski sagaidīja, ka pāvests viņa lūgumu izpildīs. Tomēr pāvests Aleksandrs VI lūgumu noraidīja, jo līdzekļus pāvestam vajadzēja pašam cīņā pret turkiem. Tikai pēc kaŗa Pletenbergam izdevās sagādāt atļauju pārdot indulgences.

Krievu spiediens kļuva arvien jūtamāks, un sekojošajos gados arvien biežāk pāri robežai iebruka krievu sirotāji, sevišķi pliskavieši Ludzas un Rēzeknes pils tiesā. Lai atrisinātu līdzekļu sagādes jautājumu, mestrs un archibīskaps 1498. g. jūlijā sasauca Valkā landtāgu.[7] Tajā piedalījās mestrs ar vienpadsmit pavēlniekiem, archibīskaps un bīskapi ar kapituliem, vasaļu delegāti un Rīgas, Tērbatas, Rēveles, Pērnavas un Narvas delegāti. Archibīskaps un mestrs vēlējās, lai landtāgs gādā kaŗotājus un naudu. Līdz ar to landtāgā sākās vairāku dienu ilga kaulēšanās. Mestrs un archibīskaps prasīja nodokli 4—6 mārkas no zemnieka mājām, bet kārtas bija ar mieru dot tikai vienu mārku. Beidzot vienojās, ka no katrām lauku mājām Igaunijā un no katra apdzīvota arkla Latvijā maksās vienu mārku kaŗakalpu vervēšanai. Bez tam nolēma, ka vasaļiem no 15 mājām Igaunijā jādod

viens labs vācu kalps, arī no katras kungu sētas viens kalps (ja vasalis slimības dēļ nevar pats doties karā) un no 20 mājām Latvijā arī viens kalps. Pilsētu pārstāvji solīja apspriest kara nodokļu lietu.[8]

Krievu ekspansija gāja kā Livonijas, tā Lietuvas virzienā. Lietuva tāpēc izteica vēlēšanos sabiedroties ar Livoniju, un, neņemot vērā Prūsijas vācu ordeņa opoziciju, mestrs bija ar mieru noslēgt līgumu. Tā apspriešanai 1501. g. no 17. līdz 26. janvārim sanāca landtāgs Valmierā. Landtāga laikā Valmierā ieradās Lietuvas sūtnis. Līgumu ratificēja 1501. g. 15. maijā Viļņā.[9] Līguma galvenais saturs bija kopēja Livonijas un Lietuvas ofensīva pret Krieviju, paredzot abu spēku apvienošanos Ostrovā.

Pletenbergs tūlīt sāka līgt ārzemēs karakalpus un mobilizēt latviešus un igauņus. Jau līguma noslēgšanas laikā notika sadursmes starp ordeņa spēkiem Narvā un krievu karaspēku Ivangorodā.

Kas šai karā uzvarēja?

1501. g. 26. augustā Pletenberga vadībā pie robežas Vastselinas *(Niehus)* tuvumā bija sapulcināts 2000 algotņu (landsknechtu), 4000 jātnieku un desmitiem tūkstošu latviešu un igauņu karavīru un vezumnieku.

Turpmāko kara operāciju apraksts krievu un vācu vēsturnieku tēlojumos ļoti radikāli atšķiras. Pēc krievu (un līdz ar to arī automatiski tagad Padomju savienībā esošo latviešu) vēsturnieku tēlojuma kara norise bijusi šāda.[10] Pletenbergs esot sastapis krievu robežsargus Izborskas tuvumā, artilerijas pārsvara dēļ tos sakāvis un pēc tam uz īsu laiku ieņēmis Ostrovu. Krievu galvenie spēki esot atbildējuši ar pretuzbrukumu Livonijai līdz Vilandei un Cēsīm un pēc mēneša ar bagātu laupījumu atgriezušies Krievijā. 1502. gadā Pletenbergs esot saņēmis ievērojamu palīdzību indulgenču veidā no pāvesta un arī pabalstu no Hanzas pilsētām. Saskaņojot operācijas ar Lietuvas lielkungu, Pletenbergs augustā atkal esot uzbrucis ar lieliem spēkiem Pliskavai. Krievu galvenie spēki bijuši aizņemti cīņās pret Lietuvu, un atlikušie koncentrēti pie Novgorodas, gaidot livoniešu uzbrukumu tur. Tomēr Pletenbergs esot izvēlējies iepriekšējā gada iebrukuma ceļu. Pie Pliskavas viņš tomēr cietis zaudējumus un bijis spiests atkāpties. Krievu spēki, kas bijuši pulcējušies pie Novgorodas, tad esot apvienojušies ar pliskaviešiem un 13. septembrī panākuši livoniešus

Bruņinieki sardzē pret Krieviju

Olava Magnus 1539. gadā Venecijā publicētās kartes *(Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum eis contentarum diligentissime elaborata)* fragments

pie Smolinas ezera. Kaujā esot uzvarējuši krievi, ieņemot livoniešu kaŗa nometni.

Vācu vēsturnieku tēlojums turpretim ir šāds:[11] 1501. g. 27. augustā livonieši esot sastapušies ar 30.000—40.000 krievu jātniekiem, kas bijuši ceļā, lai iebruktu Livonijā. Pēc jātnieku cīņas vācieši, laižot darbā artileriju, piespieduši krievus bēgt. Krievi zaudējuši pārtikas un ieroču transportu. Pēc tam Pletenbergs turpinājis kaŗagājienu, apšaudījis Izborsku un devies uz Ostrovu. 7. septembrī Ostrova izpostīta, un līdz 14. septembrim aplenkta Ostrovas pils. Tā kā leiši neieradušies kā nolīgts, un tā kā kaŗaspēkā sākušas plosīties slimības, mestrs esot nolēmis atgriezties atpakaļ. Bez tam pienākusi ziņa par krievu iebrukumu Livonijā. Atgriezies Livonijā, Pletenbergs esot saslimis. 31. oktobrī, resp. 1. novembrī 90.000 krievu un tatāru[12] iebrukuši Livonijā pie Vastselinas un Alūksnes, izpostot Tērbatas bīskapiju un Alūksnes apgabalu līdz Gaujienai, Trikātai un Ērģemei.

Rudens lietus un ordeņa pavēlnieku, prelātu un vasaļu nepaklausība esot kavējuši Pletenbergu savākt izkliedēto kaŗaspēku, un, kad iestājies sals, krievi tuvojušies Cēsīm līdz sešu jūdžu attālumam. Kad Pletenbergs beidzot savācis savus spēkus, krievi ar 40.000 gūstekņiem un laupījumu atkāpušies uz Krieviju.

1502. gadā kaŗš esot turpinājies, Rēveles komturam iebrūkot Ivangorodas apgabalā un ordeņa maršala vadītajam latviešu kaŗaspēkam Krasnogorodskas apgabalā.

Šīs operācijas devušas Pletenbergam iespēju atkal noorganizēt ekspedīcijas korpusu, šoreiz gan mazāku nekā iepriekšējā gadā. Nonācis pie Pliskavas, Pletenbergs atkal veltīgi gaidījis solīto leišu spēku ierašanos un tad apmeties atklātā laukā pie Smolinas ezera, kur viņš varējis novērot krievu kaŗaspēka kustību. 12. septembrī 18.000 vīru lieli krievu spēki nākuši uzbrukumā. Pletenbergs devies pretī ar saviem jātniekiem. Kājnieki un zemnieku kaŗavīri jau esot domājuši, ka jātniekus iznīcinājis krievu lielais pārspēks, bet tad tie cauri krievu masām triekušies atpakaļ. Pletenberga jātnieki tad vēl divi reizes lauzušies cauri ienaidnieka pūlim — pēdējie nav izturējuši un bēguši.

Kaujas laikā krieviem esot izdevies ielauzties livoniešu nometnē un nogalināt vezumniekus. Ieņemtajā nometnē krievi sākuši strīdēties par laupījumu, un tā vācieši viņus pārsteiguši. Livonieši kaujas laukā esot palikuši trīs dienas, bet kad krievi nerādījušies, devušies mājup. 12.000 krievu, kas pie Narvas gaidījuši ziņu par savējo uzvaru, lai iebruktu Livonijā, pēc tam, kad uzzinājuši par sakāvi, esot steidzīgi atkāpušies.

Kam ir taisnība — vācu vēsturniekiem, ka Smolinas kauja bijusi spoža Pletenberga uzvara, vai krievu vēsturniekiem, ka šī kauja bijusi vācu spēku pilnīga sakāve? Lai atbildētu uz šo jautājumu, jāiepazīstas ar viena un otra uzskata avotiem.

Krievu versija dibinās uz ieraksta Pliskavas chronikā. Vācu uzskata pamatā ir kāda anonima ordeņa komtura vēstule, kas rakstīta dažas nedēļas pēc kaujas, kāds apcerējums, kas publicēts dažus gadus vēlāk (t. s. „Schöne Historie") un Herberšteina kaujas apraksts.

Pliskavas trešajā chronikā Strojevas norakstā[13] ir ierakstīts: „7011. gadā [1501. g.] vācieši bija pie Pliskavas pie Poloniščas un aizbēga projām apkaunoti, un tad koka siena [tika] uzcelta pie Poloniščas un Brodas".

Daudz plašāks ir apraksts citā Pliskavas chronikā:[14] „7011. gadā mestrs, īstās ticības nodevējs, atnāca ar kaŗaspēku pie Izborskas pilsētiņas un 2. septembrī cītīgi sāka to lenkt. Un Dievs un svētais

Nikolajs pilsētiņu paglāba, un viņš aizgāja, neko nepanācis, vienu nakti tur atradies. Tad viņš devās uz Pliskavu ar kaŗaspēku un dižgabaliem. Tā paša mēneša sestajā dienā no rīta divos viņi pienāca pie Zaveļīčjas [Pliskavas daļa], un pliskavieši paši aizdedzināja Zaveļīčjas pilsētu. Tad pagāni sāka apšaudīt ar lielgabaliem Trīsvienības namu. Pliskavieši, noskaitījuši pātarus svētai trīsvienībai, devās viņiem pretī pie Zaveļīčjas ar algotņiem un sāka kauju — pliskavieši un algotņi šāva ar stobriem. [Vācieši] ar lielgabaliem apšaudīja Kromu [Pliskavas mūŗu tornis], bet Dieva bērns un svētā trīsvienība glāba. Viņi stāvēja pie Zaveļīčjas vienu dienu un no Zaveļīčjas devās uz valku pie Vībutas ([pie Veļīkajas upes augšpus Pliskavas], un pliskavieši izgāja pretī un daudz ar viņiem kāvās pie valka. Vācieši tomēr pārcēlās pār upi un pienāca pie Poloniščas [Pliskavas „gals", t. i. priekšpilsēta] un daudzkārt mēģināja uzrāpties pilsētas mūrim, bet pliskavieši gaidīja lielkņaza spēkus. Vācieši stāvēja pie Poloniščas divi dienas, bet trešajā dienā atgāja atpakaļ pa to pašu ceļu, jo pliskaviešus pažēloja Dievs un svētā trīsvienība. Lielkņazs sūtīja savus vaivadus: Novgorodas vietniekus kņazu Danīlu Vasiljeviču Ščeniju un kņazu Vasiliju Vasiljeviču Šuiski ar maskaviešu spēkiem. Pliskaviešu spēki Peskos gaidīja maskaviešu vaivadus divi dienas, bet kad atbrauca maskaviešu vaivadi, vācieši jau bija aizgājuši no Pliskavas. Viņi bija nodedzinājuši Čerechas [Veļīkajas upes pieteka] tiltu un daudz citu tiltu, un vācieši pienāca pie valka, kur viņi, pagāni, [agrāk] nebija ... Viņiem sāka dzīties pakaļ lielkņaza vaivadi un pliskavieši. Viņus panāca Ozerovos pie kapiem, kur vācieši bija apmetušies nometnē. Tur viņi sarunājās: ja krievi mūsu nometnei neuzbruks, mēs atstāsim Pliskavas zemi, bet ja viņi mums uzbruks, mēs noliksim savas galvas. Un pliskavieši pirmie uzbruka nometnei un pēc tam maskavieši. Un viņi sāka savā starpā plūkties par vāciešu mantu un čuchnu [t. i. latviešu un igauņu] vezumniekus visus nokāva. Un vācieši tai laikā sastapās ar maskaviešiem un pliskaviešiem, un ar vāciešiem notika kauja, bet ne liela. Un Pliskavas kņazs Ivans Gorbatijs sāka lamāt pliskaviešus, lai viņi neizklīst, bet tie bija piedzērušies (?) un sāka viņu saukāt *opremom i kormihnom,* jo šis kungs kņazs Ivans lika koka sienu celt pie Poloniščas un Brodas, un nojaukt daudz māju līdz vecajam mūrim."

Vācu komtura ziņojums turpretim ir šāds:[15] „Mūsu žēlīgais kungs, Livonijas mestrs, sestdienā priekš Jāņa Kristītāja [kļūda: *Johannis baptista* vietā jābūt *Johannis decollatio,* t. i. 27. augusts] ar 25.000 vīru lielu kaŗaspēku, no tiem 2500 jātnieku — pārējie bija kājnieki

— devās uz Krievijas robežām un pavadīja tur kaŗalaukā četras nedēļas. Mēs postījām un dedzinājām, ko vien varējām sasniegt... un krievus, kā vecos, tā jaunos nožņaudza un nogalināja, daļu sēdināja uz mietiem. Tas tādēļ, ka krievi pagājušo gadu un arī agrāk ir necilvēcīgi mocījuši mūsu Kristum ticīgos ļaudis... [seko mocību apraksti]. Lopus, to šai zemē ir daudz, ko nevarējām paņemt līdzi, mēs nositām. Tad mans žēlīgais kungs, mestrs, atstāja šai vietā kaŗaspēku un, paņemot sev līdz 2500 jātnieku un 2500 algotņu ar dažiem dižgabaliem, devās tālāk krievu zemē pie lielas un varenas pilsētas, ko sauc par Pliskavu. To viņš lenca trīs dienas. Trešajā dienā viņš uzdrošinājās uzbrukt priekšpilsētai. Mums laimējās nopostīt trīs priekšpilsētas un visus, kas tur bija, kā jaunos, tā vecos, nogalināt. Šīs trīs priekšpilsētas nav mazākas par Gneiphofu, Vecpilsētu un Jaunpilsētu Karaļaučos, Prūsijā.

Pēc tam... [8. septembrī]... abas puses izsauca un uzņēma mieru, lai notiktu sarunas. Mans žēlīgais kungs, mestrs, uz pilsētu nosūtīja Klāsu fon Pacha kungu ar ordeņa un saviem padomniekiem. Tas ar tulku lika teikt: Jūs redzat, ka viņa žēlīgā kunga spēki ir lieli un viņam vēl liels kaŗaspēks netālu no šejienes, kas dodas šurp. Žēlīgais kungs [pēc šo spēku ierašanās] ieņems pilsētu, un tā nebūs noturama. Viņi jau redzējuši, kā klājies viņu priekšpilsētām, kas ir nodedzinātas un ļaudis nosisti. Tāpat notikšot arī viņiem. Ja turpretim viņi padošoties, viņus žēlošot u. t. t. Uz to viņi sūtņiem pārdroši atbildēja — viņiem esot brīnums un pārsteigums, ka kādam Livonijas mestram varot ienākt prātā iebrukt varenā ķeizara zemē līdz pat Pliskavai. Viņi saņemšot un gaidīšot mestra spēkus. Ar to pamiers beidzās, un kādā mazā sadursmē, kuŗā vairākus nodūra, mūsējie saņēma trīs gūstekņus. Tie lūdza žēlot viņu dzīvības un teica, ka esot ar mieru pastāstīt mestram derīgas ziņas. Tad divus atveda, jo trešo pa ceļam nodūra šķēpiem. Izjautājot šos divus un piedraudot ar nāvi, lai teiktu patiesību... gūstekņi atzinās, ka pilsētā esot 8000 bruņotu jātnieku vienkopus un daudz kājnieku, kas tur pulcējušies, un ka gaidot vēl 3000 zirgu. Kad tie ieradīsies, tad mūs un mūsu spēkus aplenks un nositīs. Kad mans žēlīgais kungs to dzirdēja, viņš sadalīja piecus tūkstošus, kas mums bija kājniekos un jātniekos, trijos pulkos. Pirmajā bija pats mestrs, to paredzot pirmajam triecienam. Otrā bija ordeņa galvenais karogs, un to šai dienā pakļāva Rīgas bīskapa pavēlniecībai. Trešajā pulkā bija maršals, un viņam bija pavēlēts tad, ja Dievs palīdzēs sakaut krievus, vajāt bēdzējus. Tā mēs gaidījām... [13. septembrī]. Drīz vien 18.000 krievu labā kārtībā, nevis kā agrāk ar

skaļu kliegšanu (kā jau mums bija teikuši abi sagūstītie krievi), devās pret mums. Mans žēlīgais kungs, mestrs, ar savu pulku uzbruka, bet bīskaps uzbruka no flanga. Ienaidnieks turējās varonīgi pretī, sevišķi tatāri un algotņi, kas bija krievu pusē un pirmie kaujas ierindā. Viņi ietriecās bīskapa pulkā, un mēs bijām lielās briesmās, kad daži sasniedza galveno karogu un to mēģināja satvert, pat izplēšot karogam gabalu. Tad maršals no otras puses uzbruka ienaidniekam, un kauja tad ar Dieva žēlastību neturpinājās vairs ilgi. Mēs piespiedām ienaidnieku bēgt, un viņiem palika 2500 kritušo kaujaslaukā. Pieskaitot tos, ko nodūra bēgot, mums ir droši zināms, ka krievi pazaudēja astoņus tūkstošus . . .".

T. s. „Schöne Historie"[16] kaujas atstāstījums visumā saskan ar citēto komtura ziņojumu. Pēc šī tēlojuma uzzinām, ka kauju izcīnījuši jātnieki un ka tad, kad kaŗotāji izzuduši no redzes aploka, kājnieki un Vidzemes zemnieki bažījušies, ka kauja zaudēta.[17] Pretēji komturam šī vēstījuma autors saka, ka kritušo krievu skaitu nevarēja konstatēt, jo bēgot krievi mēdzot kritušos piesiet zirgu astēm un tā vilkt tos līdzi.

Herberšteina ziņojums latviešu lasītājiem jau pieejams, tāpēc to šeit neiztirzāsim.[18]

Krievu vēsturnieku viedoklis, ka krievi kaujā uzvarējuši, balstās uz Pliskavas trešās chronikas lapidārā teikuma: „. . . vācieši bija pie Pliskavas pie Poloniščas un aizbēga projām apkaunoti . . ." *(Byša Nemci ou P'skova ou Poloniščа, i pobegoša pročj posramleni . . .).* Ja ievērojam, ka aiz šī teikuma tūlīt seko teikums par koka sienu: „un tad koka siena uzcelta pie Poloniščas un Brodas", tad redzam, ka mūsu priekšā ir augšā tulkotais Pliskavas pilnīgās chronikas saīsināts teksts. No saīsinātā teksta nevar redzēt, kas īsti bēga apkaunoti — vācieši vai krievi. Turpretim no pilnīgā teksta redzams, ka, laupot livoniešu nometnē, krievu spēki bija dezorganizēti un ka kņazam Gorbatijam neizdevās nodibināt disciplīnu. Šis apraksts ļauj secināt, ka apkaunotie bēdzēji nebija vis vācu spēki, bet gan krievi. Šādi interpretējot, vācu avoti ļoti labi saskan ar krievu avotiem.

Tātad jāsecina, ka Smolinas kaujā uzvarēja vācieši, nevis krievi. Šādu secinājumu atbalsta vairāki citi apstākļi. Ja Ivana III spēki būtu uzvarējuši, tad neapšaubāmi būtu sekojis krievu iebrukums Livonijā, kas šoreiz nenotika. Ja būtu taisnība krievu vēsturniekiem, ka Pletenbergs kauju zaudēja, tad rodas problēma, kā izskaidrot, ka visas Eiropas valdnieki Pletenbergu uzskatīja par uzvarētāju. Vācu nācijas Romas imperijas ķeizars Maksimiliāns pat nosūtīja uz Maskavu

īpašu sūtni Justu Kantingeru, kas lai izteiktu līdzjūtību Ivanam III un lai piedāvātu, mazliet liekulīgi, savu palīdzību, reizē mēģinot panākt kaŗagūstekņu atbrīvošanu.[19]

Par vāciešu uzvaru 1502. g. 13. septembŗa kaujā liecina arī 1504. g. 13. jūlija Valmieras landtāga lēmums,[20] ka turpmāk Livonijā ir jāsvin šīs kaujas gadadiena līdzīgi Lieldienām ar pateicības dievkalpojumiem, lūgšanām un dziedāšanu. Rīgas archibīskaps noteica, ka svinīgais dievkalpojums jānobeidz ar šādu dziesmu:

Grates nunc omnes
Reddamus Domino Deo
Qui sua benegnitate
Nos liberavit
De Ruthenica potestate.

(Pateicieties nu visi Dievam tam Kungam, kas savā žēlastībā mūs atbrīvojis no krievu varas.) Īpatnēju akcentu šai dziesmai piešķīra fakts, ka tā bija pārveidota Ziemsvētku dziesma, kuŗā vārdu *Diabolica* aizstāja vārds *Ruthenica*.[21]

Krievu vēsturnieki no vienas puses un vācu vēsturnieki no otras sava nacionālā prestiža dēļ cenšas šo 460 gadu veco notikumu iztulkot savā labā. Latviešu vēsturniekiem ir tikai svarīgi izdibināt patiesību — vai uzvarēja mūsu toreizējie vai vēlākie kalpinātāji? Tomēr, ņemot vērā, ka Pletenberga spēkos cīnījās latviešu kaŗavīri, varētu rasties aizdomas, ka mēs cenšamies iztulkot notikumus vāciešu labā. Tādēļ ir patīkami, ka šai jautājumā varam griezties pie moderna angļu vēsturnieka Fennela, kam — lietojot angļu izteicienu — nav iemesla cirvi trīt.

Izpētījis visus pieejamos avotus šai jautājumā, Fennels kaŗu attēlo šādi:[22]

Kad Ivans III 1501. gadā saņēmis ziņu, ka Pletenbergs gatavojas kaŗam, viņš uz Pliskavu nosūtījis lielu kaŗaspēku. Krievu armiju komandējis princis Danīls Aleksandrovičs Penkovs. 1. augustā armija ieradās Pliskavā. Kaut gan livoniešu spēki esot postījuši pierobežas apgabalus, krievi bijuši bezdarbīgi. Kad pliskavieši par to sūdzējušies Ivanam, viņš devis rīkojumu iebrukt „vācu" zemēs. 22. un 24. augustā maskaviešu un pliskaviešu apvienotie spēki Ivana Ivanoviča Gorbatija Suzdaļskija vadībā devušies pret Pletenbergu. Kaujā pie Sericas upes 7 jūdzes dienvidos no Izborskas Pletenberga spēki sakāvuši krievus, kas nekārtībā bēguši uz Pliskavu. Kauju izšķīrusi Ple-

tenberga artilerija. Pletenbergs pēc tam aplencis Izborsku, ko nav varējis ieņemt. Viņa spēki tad postījuši apkārtni astoņas dienas. Ieņēmis Ostrovu, Pletenberga karaspēks to nodedzinājis, nogalinājis 4000 cilvēku un 8. septembrī ar lielu skaitu gūstekņu atgriezies Livonijā. Iemesls ofensīvas pārtraukšanai bijusi dizenterijas sērga Pletenberga spēkos. Leišu spēki tai laikā operējuši 50 jūdzes uz dienvidiem no Ostrovas, pie Opočkas. Fennels mazliet ar izbrīnu konstatē, ka krievu vēsturnieks K. V. Bazilevičs 1952. gadā publicētajā darbā „pēc ļoti objektīva augusta un septembŗa operāciju apraksta secina, ka vācu panākumi esot bijuši tikai mēreni".

Cik pamatīgi Pletenbergs sakāva krievus, turpina Fennels, tomēr rāda tas, ka krievi tūlīt izrīkoja lielu soda ekspedīcijas korpusu savu labāko ģenerāļu vadībā. Par galveno vaivadu Ivans III iecēla Danīlu Vasiljeviču Ščeniju. Viņam palīgos iecēla ievērojamos krievu ģenerāļus — Penkovu, Ivanu un Vasiliju Vasiljeviču Šuiski, Aleksandru Vasiljeviču Oboļenski, Pēteri Semenoviču Riapolovski Lobanu. Soda ekspedīcijā ietilpa arī tatāru spēki. Igaunijā pie Helmes 1501. g. 24. novembrī notikusi kauja, un par spīti vācu artilerijai un tam, ka kaujā kritis Oboļenskis, krievi uzvarējuši. Izsirojuši plašus Igaunijas apgabalus, viņi aizveduši gūstā 40.000 cilvēku.

Par spīti šai sakāvei Pletenbergs 1502. gadā atkal pārņēmis iniciātīvu. Jau martā notikuši mazāka mēroga iebrukumi pie Ivangorodas un Pliskavas zemē pie Krasnogorodskas. Pletenberga spēki no šīm ekspedīcijām atgriezušies ar lielu skaitu gūstekņu. Gaidot plašākas livoniešu operācijas, krievi bijuši spiesti turēt gatavībā lielu armiju.

Šis Pletenberga uzbrukums nāca 2. septembrī, tieši tad, kad krievi ar saviem sabiedrotajiem iebruka Polijā un Lietuvā un aplenca Smoļensku. Pletenbergs vispirms aplenca Izborsku un tad maršēja uz Pliskavu. Pēdējo viņš sāka aplenkt 6. septembrī. Kad Pletenbergam pienāca ziņas, ka no Novgorodas tuvojas liela krievu armija, viņš atvilka savus spēkus no Pliskavas. Tā kā maskaviešu armija ļoti ātri sasniedza Pliskavu, jāsecina, ka viņiem bija iepriekšēja informācija par Pletenberga spēku kustību. Krievu spēkus atkal komandēja Ščenijs. Viņš Pletenbergu panāca pie Smolinas ezera. Balstoties uz krievu avotiem, Fennels atzīst, ka pliskaviešu un maskaviešu armija iekritusi slazdos. Sekojošajās cīņās dažu komandieŗu sliktā vadība *(inept leadership)* ļāvusi izjukt kaujas formācijai. Fennels turpina: „Pārbaudot visas liecības, šķiet, ka vācieši guvuši virsroku, un uzvara — ja to var saukt par uzvaru — bija viņu pusē".

Kad kauja beidzās, kā Pletenbergs, tā Ščenijs atvilka savus spēkus.

Abās pusēs bija smagi zaudējumi, jo nedz viens, nedz otrs nespēja vajāt ienaidnieku. Ščenijs atkāpās uz Novgorodu, lai atkoptos. Pletenbergs atkāpās uz Livoniju. Vērē Fennels atkal ar anglisku ironiju konstatē, ka Bazilevičs sniedz objektīvu kaujas aprakstu, kaut gan „viņa secinājumi liekas mazliet partejiski".

Fennels izceļ Pletenberga operāciju lielo nozīmi no Lietuvas un Polijas vēstures viedokļa, tāpēc ka 1502. gadā bija saistīti lieli krievu spēki un krievi nespēja ieņemt Smoļensku.

Fennela secinājums tātad ir, ka lielo Smolinas kauju neuzvarēja ne viena, ne otra puse, bet zaudēja abas. Šādu secinājumu varētu akceptēt tad, ja kauja būtu notikusi neitrālā territorijā. Tā kā tā notika krievu territorijā, tad tomēr ir vairāk pamata runāt par Pletenberga, nekā par Ščenija uzvaru. Spriedums, ka zaudēja abi, ir tipiski anglisks kompromiss.

Pamiers

1503. gadā Livonija pēc 6—8. janvāŗa landtāga lēmuma[22] noslēdza pamieru ar krieviem uz sešiem gadiem.[23] Šo pamieru pagarināja piecdesmit gadus, un Livonija bija pasargāta no krievu iebrukuma. Tomēr pēdējie no savām prasībām un iekaŗošanas mērķiem nedomāja atteikties. Pazemojoši bija, ka Livonijai pamiers bija jānoslēdz nevis ar Maskaviju tieši, bet ar Pliskavu un Novgorodu, un ka krievu lielkņazs lietoja formulu, it kā Livonija būtu apžēlota. Pamiera pagarinājumu 1509. gadā Livonijai izdevās panākt tikai, atsakoties sabiedroties ar Lietuvu.[24] Tāpēc arī 1512—1514. gada kaŗā starp Krieviju un Lietuvu Livonija nepiedalījās. Dāmokla zobens pār Livoniju karājās tievā neitrālitātes diegā.

Novērtējot šo attīstību, Kurts Forstreiters spriež, ka Pletenberga militārie panākumi nav apstrīdami, bet tai pašā laikā tie bijuši veltīgi. Ja līdz 1558. gadam Livonija varēja noturēties bezdibeņa malā, tad tas nebija nedz ārējo panākumu, nedz iekšējā stipruma, bet gan Livonijas kaimiņu rivalitātes dēļ. Otrs vācu vēsturnieks Reinholds Vitrams Pletenberga cīņu rezultātu novērtē citādi. Pēc viņa sprieduma, Pletenberga Smolinas kaujas uzvara krieviem rādīja, kādu pretošanos saviem iekaŗošanas plāniem viņi Livonijā var sagaidīt, un šis fakts mudināja viņus pamieru pagarināt.[25] Tā kā Pletenberga uzvara nodrošināja mieru veselai latviešu paaudzei, to par veltīgu nevar uzskatīt.

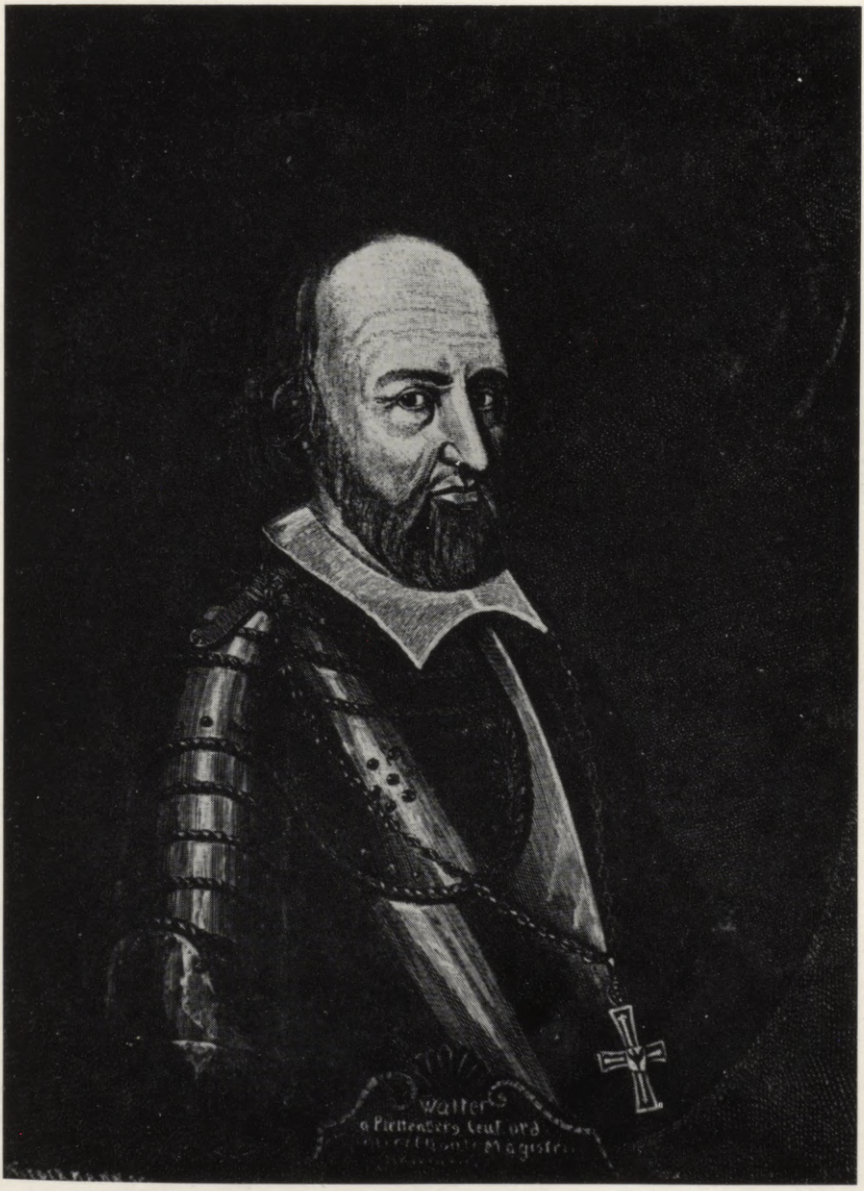

Volters fon Pletenbergs.

Pēc 16. gs. gleznas kopijas, barona Nolkena īpašumā.

Piedurvju akmens Rīgā
ar Marijas un Jēzusbērna attēlu. Darināts ap 1520. gadu.

Kaŗa financēšana

Galvenais izdevumu postenis 1501—1502. g. kaŗā bija par kaŗamateriāliem — zirgiem, dižgabaliem, bisēm, pulveri un svinu, un par algām kaŗakalpiem. Turpretim vasaļiem un zemniekiem bija pienākums piedalīties kaŗā ar pašu apgādi, bet bruņiniekus apgādāja uz valsts konta, tāpat kā miera laikos.

Par izdevumiem kaŗakalpiem ir liecības avotos. 1502. gadā Rīga nolīga, ka maksās algu naudā 26 Rīgas mārkas gadā, 4 olektis angļu drānas un pilnu uzturu. Bez tam Rīga solīja dot bruņas un ieročus (vai arī par to samaksāt, ja kaŗakalpam būtu paša apbruņojums), kā arī segt ārstēšanas izdevumus ievainotajiem. Karodzniekiem, apakšvirsniekiem un bundziniekiem, kā vairāk eksponētiem cīņas laikā, bija paredzēta divkārša alga.[26]

Tā kā Livonijas un krievu kaŗa laikā notika arī kaŗš starp Dāniju un Zviedriju, kaŗakalpi mēģināja pieprasīt lielāku algu: divi zelta guldeņus mēnesī, angļu drānu, brīvu uzturu un alu, un pārējos labumus kā nolīgts. Sakarā ar šo prasību Rēvele solīja maksāt 25 mārkas gadā un bez tam vēl divi šķiliņus dienā, kā arī brīvu uzturu un alu.[27] Tomēr ar mestra starpniecību izdevās vienoties, ka Rīga, Rēvele un Tērbata maksās, kā nolīgts ar Rīgu sākumā.[28]

Pilsētu aizsardzībai līgtos kaŗakalpus algoja pilsētas pašas par saviem līdzekļiem. Turpretim kaŗakalpus, kas piedalījās kaŗagājienos un aizstāvēja pilis, vajadzēja algot ar valsts līdzekļiem. Šim nolūkam, kā redzējām, landtāgs 1498. gadā bija atļāvis uzlikt zemniekiem nodokļus. Tomēr nodokļu apmēri nebija pietiekami, tāpēc, meklējot līdzekļus, Pletenbergs lūdza pāvestu Aleksandru VI piešķirt tiesības indulgenču pārdošanai (biktstēvu uzlikto sodu izpirkšanai naudā). 1502. gadā pāvests piešķīra ordenim tiesības pārdot indulgences Magdeburgas, Brēmenes un Rīgas baznīcas provincē. Tomēr ordenim šīs tiesības neizdevās izmantot, jo, kad Aleksandrs VI nomira, viņa pēctecis Jūlijs II atļauju anullēja. Tikai 1503. gadā, tātad pēc kaŗa, Jūlijs II piešķīra indulgenču pārdošanas tiesības, šoreiz tikai Livonijā. Turklāt trešdaļu no ienākumiem vajadzēja nodot Svētajam krēslam, bet divi trešdaļas Pletenbergs varēja paturēt Livonijas vajadzībām.[29]

Spriežot pēc tā, ka pāvests no šīm atlaidām saņēma 10.105$^{1}/_{3}$ kameras dukāta, visu atlaižu summa bija 30.316 kameras dukāti. Livonijas ordenis Krievijas kaŗagājiena financēšanai ieguva 20.120 dukātu. Tā kā kameras dukāts bija 1,4 Reinas guldeņi, minētā summa līdzinājās 28.168 Reinas guldeņiem. Ļaudis, protams, nemaksāja tikai

dukātos un guldeņos, bet arī dārglietās un kaltā zelta un sudraba naudā ar kādiem 20 dažādiem nosaukumiem.

Laikā no 1507. līdz 1510. gadam Pletenbergam izdevās dabūt vēl otru atļauju atlaidu pārdošanai. Šīs akcijas financiālie rezultāti nav zināmi, bet tā kā pāvesta daļu var vērtēt ap 5000 dukātu, ordenis varētu būt saņēmis ap 10.000 dukātu, resp. 14.000 Reinas guldeņu. Pēc L. Arbūzova domām, ar otrajām atlaidām tomēr esot ieņemts vairāk nekā ar pirmajām.[30]

Kaŗu sākot, pabalstu bija solījušas arī Hanzas pilsētas. Tomēr 1503. gadā Valmieras landtāgā mestrs vīlies ziņoja, ka no Lībekas saņemts tikai 2200 Reinas guldeņu.[31] Totiesu mestrs izteica pateicību trim Livonijas pilsētām par financiālu atbalstu, tomēr piezīmējot: „Kaut gan varēja būt vairāk".

Lai iegūtu daudzmaz pilnīgu ainu par kaŗa financēšanas operācijām, vēl būtu jāzina, kādas summas izdevās iegūt ar 1498. gadā landtāga atļauto nodokli. Diemžēl, avotos par to tiešu ziņu nav, tā ka atliek vienīgi novērtēt iespējas.

7. nodaļā redzēsim, ka Livonijā 16. gs. vidū bija 50.000 arklu. Pēc tā var secināt, ka toreiz Latvijā un Igaunijā bija kopā 60.000—70.000 zemnieku ciematu. Uzskatīsim, ka mazākais skaitlis bija gadsimteņa sākumā. Ja zemeskungiem būtu izdevies iekasēt nolemto nodokli — vienu mārku no arkla Latvijā un tikpat no ciemata Igaunijā — tad varētu vērtēt, ka kopā ienāca 60.000 Rīgas mārku. 1501. gada 22. janvārī prelātu un vasaļu sanāksmē sprieda, ka par summu, ko saņemtu ar šo nodokli, varētu algot 2000 kaŗakalpu. Tātad sanāksme vērtēja, ka nodoklis dos ap 50.000 Rīgas mārku.

1498. gada landtāgs vēl nolēma, ka ik no 20 ciematiem Latvijā un ik 15 ciematiem Igaunijā jāizrīko viens kaŗakalps. No minētā ciematu kopskaita tad būtu jāizrīko un jāalgo 3000—4000 kaŗakalpu. Protams, tiklab nodokli, kā arī šo kaŗakalpu izrīkošanu samaksāja zemnieki.

Varam tātad vērtēt, ka kaŗa financēšanai ienāca šādas summas (skaitļus noapaļojot):

Kaŗakases ieņēmumu vērtējums (Rīgas mārkās)	
Ieņēmumi ar nodokli	60.000
Saņemts par pārdotajām indulgencēm	112.000
Saņemts no Hanzas un Livonijas pilsētām	8.000
Kopā	180.000

Bez šīs summas mestrs vēl saņēma ķeizara Maksimiliāna un četru elektoru atļauto muitu, ko trīs gadus maksāja viņu pavalstnieku kuģi, kas apmeklēja Livonijas ostas. Ar šo muitu ieņemto summu patlaban gan nav iespējams novērtēt.

Par aplēsto ieņēmumu summu varēja algot, apģērbt un paēdināt apmēram 5000—6000 kaŗakalpu jeb, sadalot divi gados, 2500—3000 katru gadu. Šāds kaŗakalpu skaits tiešām minēts kā 1501., tā 1502. gada annālēs. Varētu tāpēc domāt, ka augšējais vērtējums ir reāls. Ļoti iespējams, ka faktiski cīņās piedalījās vairāk (varbūt 6000—9000) kaŗakalpu, jo šai aplēsumā nav ietilpināti kaŗakalpi, kuŗus vasaļiem un ordeņa pavēlniekiem vajadzēja izrīkot un algot tieši.[31a]

Latviešu kaŗavīru loma Pletenberga spēkos

Avotos, kas saglabājušies par Pletenberga cīņām, ir minēti latviešu un igauņu zemnieki kaŗapulku sastāvā. Tomēr avotos nekas sīkāk nav teikts, kādus īsti uzdevumus šie zemnieki izpildīja. Bez šaubām, daļa no viņiem bija vezumnieki, tomēr vairums bija kaŗavīri. Tā kā Prūsijas kaŗagājienā pret Poliju uz 10.000 kaŗavīriem bija 300 vezumnieku, varam vērtēt, ka Pletenberga spēkos ietilpa ap 2500 vezumnieku.

Vecākie vācu vēsturnieki ir pasteigušies deklarēt, ka latviešu un igauņu kaŗavīri maz kam esot derējuši.[32] Jaunākā laika vācu vēsturnieki no šāda vērtējuma atturas, bet nosauc latviešus un igauņus par palīgspēkiem *(Hilfstruppen)*.[33]

Šīmana spriedums, ko ir atkārtojuši arī citi, t. i., ka latviešu un igauņu kaŗavīri maz kam derējuši, pamatojas uz vienīgā avota, ko Šīmans pazina. Tas bija 1861. gadā Širrena publicētā brošūra par atlaidām „Eynne Schonne hystorie von vunderlyken geschefften der heren tho lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren". Tajā teikts, ka Pletenberga 80.000 vīru lielajos spēkos ar artileriju un vezumniekiem bija 4000 labi apbruņotu vervētu jātnieku, 2000 kaŗakalpu kājām un bez tam „liels skaits zemnieku kājām un jāšus, kas kaŗam maz ko der" *(de weynich thor were dogen)*.

Šai vēstījumā vispirms rada šaubas tur minētais kaŗavīru skaits. Ir gan vēl kāds avots, kas min, ka Pletenbergs pēc reģistriem esot aplēsis, ka dižciltīgie un zemnieki var dot 80.000 kaŗavīru. Turpretim citi avoti min 7000 vācu jātnieku, 1500 vācu kājnieku, 5000 latviešu kaŗavīru un dažus simtus (!) igauņu.[34] Jādomā, ka īstenībā

latviešu kaŗavīru bija vairāk nekā tikai 5000, bet krietni mazāk nekā 70.000, kaut arī pieskaitītu igauņus.

Neapšaubāmi, 6000—9000 kaŗakalpu un artilerija bija Pletenberga kaŗaspēka kodols. Salīdzinot ar viņiem, zemnieku apbruņojums bija vājāks, bet pēdējo nozīme kaujā bija viņu lielā masa, ko stādīt pretī arī vāji apbruņotajām krievu zemnieku un tatāru masām.

Uzņemoties Livonijas ordeņa vadību, Pletenbergs solījās cīnīties pret krieviem ar visiem Livonijas vācu un nevācu spēkiem (viņš neteica: ar visiem vācu spēkiem un nevācu palīgspēkiem). Ka latvieši bija vairāk nekā tikai palīgspēki, izriet no Pletenberga 1504. gada lēņugrāmatas Andrejam Peniķim „par viņa uzticamo palīdzību, ko viņš sniedza mums un mūsu ordenim pagājušā kaŗa un vaidu laikos *(orloge und veyden)*". Latviešu un igauņu spēku nozīme redzama arī pēc Ivana III izteiciena, kas Pletenbergu dusmās nosauca par „zemnieku", acīm redzot, sašutumā par zemnieku kaŗavīru lomu Smolinas kaujas uzvarā.

Jautājumam par latviešu lomu Pletenberga spēkos no latviešu vēsturniekiem ir pieskāries A. Švābe.[35] Pēc viņa domām, 1498. g. landtāga lēmumos vispārējā kaŗaklausība esot aizstāta ar kaŗa nodokli, ka tāpēc 1501. un 1502. gadā zemnieki kaŗam esot mobilizēti mazāk nekā agrāk, un ka kaŗaklausības atcelšanas sekas bijis 1507. g. likums, kas aizliedza zemniekiem pirkt un lietot ieročus (ko, jādomā, neievēroja).

Šo uzskatu kritizējot, vispirms jāsaka, ka 1498. g. landtāgā lēma gan uzlikt vienreizēju nodokli, bet nelēma ar to aizstāt latviešu un igauņu zemnieku pienākumu doties kaŗā. Pieminētais 1507. g. likums ir mestra Voltera fon Pletenberga ar 25. jūliju datēts[36] vasaļiem *(rittern und gudemanne)* izdots dokuments par pūru, atraitņu laulību, laulības solījuma neizpildīšanu, Harjumas un Virumas privilēģiju. Tajā ir arī noteikumi par zemniekiem. Pēdējos starp citu teikts: „Ja kādam zemniekam ir ieroči, kā zobens, āva *(barden)* vai citāda veida, tie viņam jāatņem, zemnieks jāsaķeŗ un jāziņo viņa kungam. Ja zemniekam ir sava kunga atļaujas zīme, viņš var nēsāt ieročus, bet ne ilgāk kā trīs nedēļas."

Šis dokuments nepārprotami runā tikai par vasaļiem, viņu laulības tiesībām, un tas nebūt nebija vispārējs „likums". Nekādā ziņā pēc šī dokumenta nevar spriest par latviešu zemnieku vispārējo atbruņošanu. Zinot, ka Pletenbergam neizdevās noslēgt mieru ar savu galveno ienaidnieku — Maskaviju, bet tikai pamieru ar Maskavas satellitiem, viņš būtu jāatzīst par pavisam tuvredzīgu kaŗavadoni, ja

viņš tik nedrošos apstākļos būtu atteicies no savas galvenās kaŗavīru masas.

Nākošais, t. s., ieroču aizliegums, kas saglabājies, arī liecina, ka 1507. gadā nenotika zemnieku vispārēja atbruņošana. Balstoties uz Pletenberga pieminētā 1507. gada lēmuma, visas Livonijas bruņniecības sanāksmē 1543. g. 8. martā vasaļi nosprieda: „Neviens zemnieks bez priekšnieku atļaujas un zīmes nedrīkst nēsāt ieročus; ja kādam tos atradīs, tie jāatņem."[37]

Šis lēmums tātad atļauj nēsāt ieročus tiem vasaļu zemniekiem, kam vasalis to bija atļāvis. Pēc sava rakstura tas ir Pletenberga aizlieguma sašaurinājums, nevis paplašinājums, kā būtu jāpieņem, ja uzskatītu, ka 1507. gada lēmums paredzēja vispārēju zemnieku atbruņošanu.

Par to, ka ne vien ordeņa un archibīskapa, bet arī vasaļu zemniekiem ieroči faktiski bija, ir daudz piemēru. Tā 1544. g. 9. maijā Bērzaunes zemniekus pratināja par robežu viltošanu.[38] Vēl tagad pastāvošo māju saimnieks Boķis apvainoja tagad iznīkušo māju saimnieku Pelēnu, ka pēdējais esot pārvietojis krustakmeni. Pelēns tad paķēris šķēpu un, ja viņa kalps nebūtu iejaucies, būtu Boķi nogalinājis. Šādi piemēri rāda, ka ieroču aizliegumam nebija panākumu. Galu galā zemniekiem ieročus vajadzēja arī, lai aizstāvētos pret plēsīgiem zvēriem. Ar tiem pašiem ieročiem zemnieki devās arī kaŗā.

Kā redzēsim turpmāk apskatā par Livonijas kaŗu gadsimteņa vidū, tieši latviešu kaŗavīrus iesauca pašā kaŗa sākumā, un viņiem bija ievērojama loma kaŗagājienos. Ja starplaikā latviešu kaŗavīri būtu atbruņoti un uzskatīti par nederīgiem vai nevēlamiem, tad nevarēja sagaidīt, ka viņus iesauks, tikko sākās jauns kaŗš ar krieviem.

Bez tam ir avoti, kas tieši liecina, ka arī starplaikā starp 1507. un 1558. gadu eksistēja latviešu kaŗavīri. Kāds mūsu vēsturnieku līdz šim pilnīgi nesaprotamā kārtā ignorēts dokuments, iespiests krievu ķeizariskās vēstures biedrības rakstu krājuma 53. sējumā, ir šai jautājumā ļoti svarīgs avots.[39]

Sējums veltīts Maskavijas un vācu ordeņa Prūsijā diplomātiskām attieksmēm. Gatavojoties 1520—1521. gada kaŗam pret Poliju, ordeņa lielmestrs, pretēji ordeņa tradicijām, ievadīja diplomātiskas sarunas ar Maskaviju.[40] Lai subsidētu Prūsijas kaŗu pret Poliju, krievi apsolīja naudas pabalstu algotņu vervēšanai. Tiešām, daļu no solītā pabalsta krievi pēc vilcināšanās un ilgām sarunām arī nosūtīja caur Livoniju uz Prūsiju. Krievu djaks Ivans Harlamovs, kas pavadī-

ja naudas sūtījumu, raksta 1519. g. 27. novembrī no Klaipēdas ziņojumā lielkņazam Vasilijam starp citu sekojošo.

„Naudas transportu, valdniek, Kurzemē, Žemaitijā un Prūsijā līdz Klaipēdas pilsētiņai pavadīja četri Livonijas mestra kņazi: Dobeles pilsētas vietnieks, Ventspils pilsētas vietnieks, Kandavas pilsētas vietnieks un no Kuldīgas pilsētas kundziņš [domāti soģi un komturs]. Un ar viņiem, valdniek, bija mestra kaŗavīri, trīs simti cilvēku, jāšus, pilnā bruņojumā, bez tam kņazu [komturu] miesassargi *(opričniki)*. Arī lielgabali un bises *(puški i piščali)* bija līdz, un jāšus vēl bija ap divi simti latviešu *(latigoli)*. Un mēs ieradāmies, valdniek, prūšu mestra pilsētā Klaipēdā 30. oktobrī . . .".

Tam, ka naudas sūtījumu, kuŗa vērtība bija tikai 14.000 dukātu, pavadīja tik stiprā konvojā, bija savi iemesli. Kaut gan kopš 1502. g. 13. septembŗa kaujas pie Smolinas ezera starp Livoniju un Krieviju valdīja miers, šis miers bija ļoti nedrošs. Krievi bija un palika Livonijas ienaidnieki, un miers turējās šķēpa galā. Livonijas mestram tādēļ draudzība starp Prūsijas ordeni un krieviem nekādi nebija pa prātam, bet Prūsijas mestrs nebija pārliecināms. Ja ar naudas sūtījumu Livonijas territorijā kaut kas būtu noticis, krievu iebrukums Livonijā bija neizbēgams. 1502. gadā Prūsija bija nosūtījusi Pletenbergam palīgā tikai 200 kaŗakalpu, bet tagad, izceļoties kaŗam ar krieviem, viņam būtu jākaŗo pret Prūsijas ordeņa sabiedroto. Šie bija iemesli, kāpēc vajadzēja nodrošināties pret visām varbūtībām, lai naudas sūtījumi tiešām pienāktu Prūsijas ordeņa territorijā. Ar to var izskaidrot, ka naudas transportu pavadīja augsti Livonijas ordeņa pavēlnieki un vairāk nekā 500 vīru liela jātnieku formācija pilnā bruņojumā un ar artileriju. Varbūt arī vajadzēja demonstrēt krieviem Livonijas spēku. Kad beidzot, izceļoties kaŗam starp Poliju un Prūsijas ordeni, Pletenbergs 1520. gadā nosūtīja, kaut arī nelielu, kaŗaspēku palīgā Prūsijai un deva līdzekļus naudā un labībā, bija radies paradoksālais stāvoklis, ka Pletenbergs kaŗoja tai pašā pusē, kuŗā bija Maskava.

Šai lietā mūs visvairāk interesē fakts, ka iepriekš aprakstītajā naudas sūtījuma konvojā bez pavēlniekiem, bruņu kalpiem un artilerijas bija 300 vācu un 200 latviešu jātnieku. Tātad latviešu kaŗavīrus komturi iesauca arī vēl 1519. gadā, un no konteksta bez kādām šaubām izriet, ka viņi bija bruņoti.

Jāsecina tāpēc, ka 1507. gada Pletenberga lēmums, kas aizliedza zemniekiem turēt ieročus, zīmējās tikai uz Harjumas un Virumas vasaļu zemniekiem, kā tas tieši minēts dokumentā. Nav nekāda pa-

mata šo lēmumu vispārināt un attiecināt arī uz ordeņa zemniekiem. Tā kā 1501. un 1502. gada kaŗagājienos latviešu un igauņu zemnieki bija galvenā kaŗaspēka masa, lēmums par zemnieku vispārējo atbruņošanu būtu neprāts.

Ka 1507. gads nenozīmē lūzumu mestra militārajā politikā attieksmē pret zemniekiem, rāda arī fakts, ka pēc šī gada mestrs turpina izlēņot zemi latviešu kaŗavīriem tāpat kā iepriekš. Pirms 1507. gada piešķirtos lēņus varētu uzskatīt kā apbalvojumu par nopelniem 1501—1502. gada kaŗā. Tas arī tieši teikts „kuršu ķoniņam" Peniķim 1504. gadā izsniegtajā dokumentā — šo goda titulu tad lietoja pirmo reizi:[41] „Mēs, Volters fon Pletenbergs, vācu ordeņa Livonijas mestrs, atzīstam un atklāti apliecinām ar šo mūsu atklāto apzīmogoto rakstu, ka ar mūsu padomdevēju ziņu esam kuršu ķoniņam Andrejam Peniķim par viņa uzticamo palīdzību, ko viņš sniedzis mums un mūsu ordenim pagājušajā kaŗā un vaidu laikos Krievijā, un [par palīdzību] ko viņš mums nākotnē varēs un gribēs sniegt — piešķīruši un izlēņojuši Kuldīgas draudzē vienu arklu zemes viņam un viņa īsteniem mantiniekiem ... Vēl esam piešķīruši un izlēņojuši mīnētajam Andrejam Peniķim un visiem viņa īsteniem mantiniekiem pļavu trīs vezumu lielumā ... Vēl esam mīnētajam Andrejam un viņa īsteniem mantiniekiem piešķīruši un izlēņojuši tiesību būvēt dzirnavas virs upes pie viņa zemes ... to visu ar visādiem piederumiem ... ar iekoptiem vai neiekoptiem laukiem, pļavām, ganībām, aplokiem, cirsmām, birzīm, krūmiem, mežiem, ūdeņiem, upēm, ezeriem, strautiem, bišukokiem, bišu ganībām, zvejas vietām, putnu ķeršanas vietām u. t. t. ... Mīnētais Andrejs un viņa īstenie mantinieki ... visu to iegūst ... pēc lēņu tiesībām uz mūžīgiem laikiem."

Varbūt tāpat kā Peniķim arī Fabiānam Kliesmetam 1503. gadā lēnis bija dots par nopelniem kaŗā. Viņam piešķīra 19 pūrvietas tīrumu un vairākas pļavas pie Juglas. Par šo lēni viņam bija jādodas kaŗā ordeņa maizē un bruņojumā.[42]

Tomēr vēlākie Pletenberga lēņi latviešiem nevar būt doti par agrākajiem nopelniem, bet uzskatāmi par latviešu sīko vasaļu kontingenta paplašināšanu. 1516. gadā piešķirts lēnis kādam brīvzemniekam (viņam vārds 1712. gada regestā nav minēts) Rēzeknes pils tiesā, par ko viņam jādodas kaŗā.[43] 1517. gadā lēnis piešķirts Miķelim Vēverim Lugažu draudzē. Viņam bez kaŗaklausības vēl jādod gadā zināms daudzums vaska, bet nekādi citi pienākumi nav jāveic. 1520. gadā Bērtulim Stalovetam *(Stalhoveth)* dots lēnis Burtnieku pils tiesā, par ko viņam jātur divi kaŗa zirgi un bruņas. Nevar būt šaubu, ka

līdz mūsu dienām saglabājušies dokumenti un atzīmes tikai par ļoti mazu daļu šādu lēņu.

Līdz šim minētās liecības rāda latviešu karavīrus, kas ietilpa vācu bruņotajos spēkos. Varētu domāt, ka tieši šādu situāciju piemin arī daina:

Sakās kungi droši vīri,
Nedrīkst vieni ceļā (karā) iet;
Sakāpuši kumeļos,
Gaida manu bāleliņu.
(32150)

Vēstures avotos tomēr ir saglabāti norādījumi, ka bruņotie latviešu karavīri rīkojās arī patstāvīgi, bez vācu pavēlniecības akcepta un pat pret tās gribu. Par vienu šādu gadījumu 1538. gadā lasām kādā ziņojumā Prūsijas hercogam Albrechtam:[44] „Kā jau ziņoju no Kurzemes, kuršu zemnieku iebrukums [Lietuvā] esot noticis tirās pārgalvības dēļ. (Kā runā) tāpēc leiši savukārt sapulcinājuši vairāk tūkstošu vīru lielus spēkus, lai atmaksātu dotu pret dotu. Tomēr Kuldīgas komturs un citi ordeņa locekļi, svinīgi solot panākt taisnību *(mit hocher erbietung des Rechts)*, panākuši, ka viņu [leišu] iebrukums atlikts līdz Trejkungu dienai, kad notiks kopēja sanāksme lietas apspriešanai."

Diemžēl, nav saglabājies ziņojuma autora pirmais vēstījums no Kurzemes, ko viņš piemin nupat citētajā rakstā. Tāpat arī nekā sīkāk nevaram uzzināt par latviešu iebrukuma Lietuvā motīviem un rezultātiem. Pēc ziņojuma var secināt, ka te nav runas par kādas latviešu laupītāju bandas iebrukumu Lietuvā, bet gan par plašāku militāru operāciju. Par lietas nopietnību liecina ne vien leišu soda ekspedīcijas lielie apmēri, bet arī tas, ka tik ievērojamai personai, kāds bija Kuldīgas komturs, turklāt vēl arī „citiem ordeņa locekļiem" vajadzēja lūgt piedošanu un solīt tiesu un taisnību. Tā vien liekas, ka agrāko gadsimteņu latviešu un leišu kari vēl 1538. gadā nebija norimuši. Šis gadījums mūs tomēr visvairāk interesē tāpēc, ka latviešu karavīri devās karagājienā, nesazinoties ar vācu militārajiem pavēlniekiem.

Kā šajā, tā visos citos gadījumos 16. gadsimtenī latviešu karavīri avotos ir nosaukti par zemniekiem *(paurenn)*. Šis apzīmējums bija pareizs tai ziņā, ka latviešu karavīriem zemkopība bija vai nu galvenā, vai vismaz blaku nodarbošanās. Vācu kungu kārtas 16. gadsimteņa psiholoģiskā noskaņojuma dēļ tomēr šim apzīmējumam bija

ļoti nepatīkamas sekas. Lieta tā, ka tieši 16. gadsimtenī Vācijā zemnieku nicināšana sita augstu vilni. Starp citu, to spilgti ilustrē 16. gs. vācu tautasdziesma:

Der Bauer ist an Ochsen statt,
Nur dass er keine Hörner hat.
(Tik ragu vien trūkst zemniekam,
Lai būtu līdzīgs vērsēnam.)

Zemnieku nicināšanas dēļ radītā sociālā plaisa starp vācu kungiem un latviešu kaŗavīriem zināmā mērā atspoguļojas arī dainā:

Vienu vietu kundziņš jāja
Ar maniem brāliņiem;
Ne vienā vietiņā
Sakaŗ zaļus zobeniņus.
(32197)

Zemnieku nicināšanas tiešās sekas bija, ka no aprindām, kas atstājušas uzrakstītās liecības par 16. gadsimteņa kaŗiem, nevar gaidīt objektīvu latviešu kaŗavīru lomas novērtējumu. Tāpēc arī 16. gs. kaŗu aprakstos latviešus (un igauņus) piemin maz vai nepiemin nemaz, vai arī viņus vērtē negātīvi. Jaunlaiku vēsturnieki, kas nekritiski sekojuši šiem aprakstiem, saprotams, nav spējuši pareizi novērtēt šo zemnieku kaŗavīru lomu lielajās 16. gadsimteņa cīņās. Tikai kritiska avotu novērtēšana spēj izlauzties cauri minētajā gadsimtenī radītajai barjērai.

---

[1]A. J. Toynbee, *A Study of History* VII (London 1954), 31—37. lpp.

[2]„Skazanije o knjazjah Vladimirskih".

[3]M. Cherniavsky, „Khan or Basileus: an Aspect of Russian Mediaeval Political Theory", *Journal of the History of Ideas,* vol. XX (1959).

[4]E. Dunsdorfs, *Senie stāsti* (Melburnā 1955), 51. lpp.

[5]Mazums, kas zināms, ir plaši izstāstīts H. B. (Heinricha Boses) rakstā „Wolter von Plettenberg", *Baltische Köpfe* (Bovenden 1953), 34—38. lpp.

[6]Th. Schiemann, *op. cit.,* 158. lpp.; L. Arbusow, *Reformation,* 796. lpp.

[7]*AR* III, 10. un sek. lpp.

[8]E. Dunsdorfs, *Senie stāsti,* 52. lpp. *AR* III, 15. un 16. lpp.

[9]W. Lenz, *Die auswärtige Politik des livländischen Ordensmeisters Walter von Plettenberg bis 1510* (Tübingen 1928), 89. un sek. lpp. Līguma teksts: M. Dogiel, *op. cit.,* 159. lpp.

[10]M. M. Smirin (ed.), *Vsemirnaja istorija*, Tom IV (Moskva 1958), 449. lpp.; K. J. Strazdin (ed.), *Istorija Latvijskoij SSR*, Tom I (Riga 1952), 142. un sek. lpp.

[11]Th. Schiemann, *op. cit.* I (Berlin 1886), 350. lpp.; II, 165. un sek. lpp. R. Wittram, *op. cit.*, 57. lpp. Ar šo vācu vēsturnieku tēlojumu saskan arī vecās skolas krievu vēsturnieku atzinumi. Sk.: S. M. Solovjev, *Istorija Rossii*, Tom 5 (Moskva 1960), 132. lpp. (jauniespiedums).

[12]*AR* III, 61. lpp. minēts 80.000 krievu un tatāru, un 1600 suņu, kuŗus krievi lietoja, lai atrastu bēgļus mežos.

[13]*Pskovskije letopisi, vypusk vtoroj* (Moskva 1955), 224. lpp.

[14]*LUB* II, 2, 277. lpp. Pārējās krievu chronikas tikai piemin šo kauju. Sk., piem.: A. A. Zimin (ed.), *Josafovskaja letopisj* (Moskva 1957), 144. lpp.: „Tai pašā gadā vācieši uzbruka Pliskavai".

[15]*LUB* II, 2, 277. un sek. lpp.

[16]C. Schirren (ed.), „Eynne Schonne hystorie", *Archiv f. d. Gesch. Liv-, Est- u. Kurlands* VIII (1861), 141. un sek. lpp. Saīsinātu citātu sk.: Th. Schiemann, *op. cit.* II, 169. un sek. lpp.

[17]*Ibid.*, 153. lpp.

[18]E. Dunsdorfs, *Deviņvīru spēks* (Stokholmā 1956), 78. un sek. lpp.

[19]Maksimiliāna vēstules minētas izdevumā: *Hakluyt Society*, vol. I (London 1851).

[20]*AR* III, 116. lpp.

[21]O. Pohrt, *Reformationsgeschichte Livlands* (Leipzig 1928), 11. lpp.

[22]J. L. I. Fennell, *Ivan the Great of Moscow* (London 1961), 239—242. un 254—256. lpp. Bazileviča darbs, uz ko Fennels atsaucas: V. V. Bazilevič, *Vnešnjaja politika Russkogo centralizovannogo gosudarstva. Vtoroja polovina XV veka* (Moskva 1952).

[23]*AR* III, 71. un sek. lpp., 87. un sek. lpp. Līguma teksts krievu un vācu valodā: S. N. Valka (ed.), *Gramoty velikago Novgoroda i Pskova* (Moskva 1949), 331—337. lpp. Sk. arī: *Copia des Lantsfredens tho Lifflant gemaket mit den Russen bi Mester Wolter von Plettenbergs tidenn*, RA, Liv. II, 762, 17—24. fol.

[24]*AR* III, 169. lpp.

[25]K. Forstreuter, *op. cit.*, 20. lpp.; R. Wittram, *op. cit.*, 59. lpp.

[26]*LUB* II, 2, 311. lpp. 308. nr.

[27]Th. Schiemann, *Revals Beziehungen zu Riga und Russland* (Reval 1885), 49. lpp.

[28]*Ibid.*, 50. lpp.

[29]G. v. Pölnitz, *Fugger und Hanse* (Tübingen 1953).

[30]L. Arbusow, „Die Beziehungen des Deutschen Ordens zum Ablasshandel seit dem 15. Jahrhundert", *Mitteilungen* 20 (Riga 1910), 408. un sek. lpp. Sal. arī: *LUB* II, 2, 528. lpp.

[31]*AR* III, 72. un 74. lpp.

[31a]Prelātu un vasaļu sanāksme: *AR* III, 10. nr. 98. §. Atļautā muita: sk. Arnta darbu (34. vērē). Ar šeit iztirzāto jautājumu nodarbojies I. Šterns. Viņa rezultāti lielā mērā atšķiras no šeit sniegtajiem — sk.: I.Šterns, „Latvijas aizsardzība un latviešu kaŗavīri viduslaikos", *Archīvs* III (Sidnejā 1962), 31—36. lpp.

[32]Th. Schiemann, *Rußland, Polen und Livland* ... I, 350. lpp.; A. v. Transehe-Roseneck, „Die Entstehung der Schollenpflichtigkeit in Livland", *Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926), 520. lpp.

[33]R. Wittram, *op. cit.*, 57. lpp.

[34]„Eynne Schonne hystorie", *op. cit.* 145. lpp. Kopskaitā 80.000 kaŗavīru vēl minēti avotā *LUB* II, 2, 127. nr., kamēr 16. gadsimteņa chronists Tilemans Brēdenbachs *(Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands* VII, Reval 1857) un 18. gadsimteņa chronists J. G. Arnts *(Der Liefländischen Chronik andrer Theil von Liefland,* Halle 1753, 176. lpp.) min 5000 latviešu kaŗavīru.

[35]A. Švābe, „Kaŗa dziesmas", *Latviešu tautas dziesmas* X (Kopenhāgenā 1956), 375—376. lpp.

[36]*AR* III, 141—142. lpp. Par to, kur īsti bija spēkā šie noteikumi, ir izteiktas pretējas domas. 17. gadsimteņa vēsturnieks F. Meins (Fridericus Menius, *Intrada vnd Vortrab, der grossen Vniversal Liefländische Historischer Geschichten Beschreibung,* Riga 1630) rakstīja, ka noteikumi attiecas uz visu Livoniju. Turpretim L. Arbūzovs *(Die altlivländischen Bauerrechte,* 111. lpp.) domā, ka tie attiecās tikai uz Harjumas un Virumas zemniekiem.

[37]L. Arbusow, *Die altlivländischen Bauerrechte,* 117. lpp.

[38]*LGU* II, 983. nr.

[39]G. F. Karnov (ed.), *Sbornik' imperatorskago Russkago istoričeskago obščestva,* Tom 53, *Pamjatniki snošenij Moskovskago gosudarstva s' nemeckim' ordenom' v' Prussii 1516—1520. g.,* 181. un sek. lpp.

[40]K. Forstreuter, *op. cit.,* 85. lpp.

[41]E. Dunsdorfs, *Senie stāsti,* 52. lpp.

[42]*LGU* II, 25. nr.

[43]*Ibid.,* 201., 224. un 321. nr.

[44]SAG, HBA, 591 — Grēventāls (Greuental) hercogam Albrechtam 1538. g. 13. dec.

3. NODAĻA

REFORMĀCIJA

Reformācijas vērtējumā ilgu laiku valdīja konfesionāls sektantisms. Leopolds Ranke vācu historiografijā nostiprināja uzskatu, ko atkārtoja citās protestantu zemēs, ka Lutera reformācija likusi pamatus vēlāko gadsimteņu gara brīvībai. Turpretim katoļu ietekmētajā historiografijā, sākot ar Ignacu fon Dellingeru (Döllinger), Luteru uzskatīja par ziedošās vācu viduslaiku kultūras iznīcinātāju. Kamēr līdz otrajam pasaules karam reformācijas jautājumā ar maz izņēmumiem kā katoļu, tā protestantu vēsturnieki redzēja patiesību tikai savā viedoklī, jaunākajos laikos tai vietā stājusies vēsturnieku vēlēšanās izprast reformāciju un luterismu objektīvi kā vēstures parādību. Tas lielā mērā ir modernās *una sancta* kustības nopelns.[1]

Latviešu historiografijā viskrasāko pretluterisko viedokli reprezentē konvertīts Alfrēds Bīlmanis.[2] Jāievēro, ka Bīlmanis bija diplomēts vēsturnieks un ka tāpēc viņa spriedumam bija zināms svars. Tā kā luterisms ir vācu cilmes ticība, šis fakts daudziem pret vāciskumu noskaņotiem nacionāliem vēsturniekiem kavējis būt objektīviem. Ka arī latviešu boļševiku vēsturnieki luterismu novērtē negātīvi, izriet no viņu noraidīgās nostājas pret reliģiju vispār.

Pēdējā tautas skaitīšanā brīvajā Latvijā 1935. gadā luterāņu bija 55% no visiem iedzīvotājiem un 68% no latviešiem, tātad absolūts vairākums latviešu ir luterāņi. Šai faktā slēpjas luterisma nozīme latviešu tautas vēsturē un pamats interesei par šīs konfesijas sākumu.

Tomēr 16. gadsimtenī luterisms plašām latviešu tautas masām laukos vēl palika svešs, tāpat kā arī katoļu ticība.[3] Tāpēc arī šī nodaļa ietilpst politiskajā, nevis kultūras vēsturē. Luterisms 16. gadsimtenī kļuva par Latvijas vācu minoritātes konfesiju, sevišķi Rīgā

un mazpilsētās. Rīgas un pārējo Livonijas pilsētu namnieki luterismu lietoja kā politiskās cīņas ieroci, un arī no šī viedokļa nodaļa par reformāciju iekļaujas labāk politiskajā nekā kultūras vēsturē.[4]

Luteriskās reformācijas sākumi

Latviešu evaņģeliskā luteriskā baznīca kopā ar pārējām luteriskām baznīcām ik gadus svin 31. oktobri kā ticības atjaunošanas svētkus. Tā ir piemiņas diena vēsturiskam notikumam, kad 1517. gada 31. oktobrī augustīniešu mūks un vikārs, Vitenbergas universitātes teoloģijas doktors un profesors, Mārtiņš Luters (1483—1546) pie Vitenbergas pils baznīcas durvīm piesita 95 tēžu veidā aicinājumu uz zinātnisku disputu par atlaidām (indulgencēm). Kad Luters piesita šīs tezes, viņš nemaz nedomāja par reformāciju jeb ticības atjaunošanu. Viņš tikai uzaicināja citus teologus uz zinātnisku disputu. Tomēr šis akts bija kā putna spārna pieskāriens sniega pikai kalna nogāzē, kas sāka velties un pieaugt kā lavīna.

Luteriskās reformācijas sākumi ir saskatāmi gan vēsturiskajos apstākļos, kas bija labvēlīgi tās attīstībai, gan arī Lutera personībā. No šiem vēsturiskajiem apstākļiem svarīgākie ir idejas, ko ērti apvienot renesanses un humānisma nosaukumā. Katoliskie vēsturnieki par vienu no galvenajiem reformācijas iemesliem uzskata renesanses laikmeta pāvestu un augstākās katoliskās garīdzniecības morālo pagrimumu.

Lutera personības veidošanos ir parocīgi raksturot ar četriem virsrakstiem: Luters kā mūks, kā profesors, kā savas draudzes mācītājs, kā reformātors. Luteru kā augustīniešu ubagotāju mūku ordeņa locekli mocīja problēmas, ar kurām bija nodarbojušies jau daudz domātāju priekš viņa kā kristīgā, tā pārējā pasaulē — piemēram, Gautams Buda. Tā bija problēma, kā grēcīgs cilvēks var pastāvēt Dieva priekšā. Luters pēc ļoti grūta, pašpārmetumos un pašapsūdzībā pavadīta laika, ciešot lielas dvēseles mokas, beidzot atrada atbildi uz šo jautājumu bībelē — Pāvila vēstulē romiešiem 1. nodaļas 17. pantā: „Jo tanī atklājas Dieva taisnība no ticības uz ticību, kā rakstīts: no ticības taisnais dzīvos". Šo vietu Luters saprata tā, ka Dievs attaisno cilvēku tikai aiz savas lielās žēlastības, viņa ticības un Kristus krusta nāves dēļ.

Kad Luters kļuva teoloģijas profesors, viņš gūto atziņu nostiprināja tālākās bībeles studijās un pārliecinājās, ka Dieva žēlastība ir stādāma augstāk par visu. Pakāpeniski viņam radās arī pārliecība,

ka tikai tā grāmata, kuŗā viņš pats atrada atrisinājumu savām personiskajām problēmām — bībele, ir tā, pēc kā cilvēkam savā dzīvē jāvadās. Līdz ar šādu atziņu viņa uztverē arvien vairāk zaudēja autoritāti baznīctēvu raksti un antīkie filozofi. Šīs atziņas gan veidoja nākošo reformātoru, bet pašas bija ļoti tālu no reformācijas. Tā bija tikai viena no viņa laikmeta daudzajām jaunajām akadēmiskajām teoloģijām, kuŗas dzima un mira zinātniskos disputos un palika universitātes sienās.

Lavīna sāka velties pēc impulsiem, ko Luters bija guvis kā savas draudzes mācītājs. Luters savā biktskrēslā sāka novērot, kāda demorālizējoša ietekme viņa draudzes locekļos ir indulgenču pārdošanai. Firsts, kuŗa territorijā atradās Vitenberga, bija aizliedzis pārdot indulgences, bet Lutera draudzes locekļi bariem plūda uz kaimiņu novadiem. Tur indulgences pārdeva ar lielām komerciālām dāvanām apbalvotais dominikāņu mūks Tecels. Lai pārrunātu savus novērojumus un dalītos savās domās par indulgencēm, Luters nolēma sarīkot zinātnisku disputu un tādā nolūkā, kā parasts, piesita pie baznīcas durvīm latīņu valodā sacerētās tezes. Tas, ka tezes norakstīja, pārtulkoja vāciski, iespieda un izplatīja, viss notika bez Lutera ziņas un pret viņa gribu.

Lutera 95 tezes *(Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute)*[5] nav vērstas nedz pret pāvestu, nedz arī pret katoļu baznīcu, pat ne pret indulgencēm principā, bet tikai pret praksi, kas bija ieviesusies indulgenču pārdošanā.

Katoļu teologi atšķīra divējādus grēkus: dienišķos grēkus *(peccata venalia)* un septiņus nāvīgos grēkus *(pecalla mortalis)*. Kas nomirst, neieguvis piedošanu par pirmajiem, nonāk purgātorijā (šķīstīšanas ugunīs), bet par otriem draud mūžīgā nāve elles mokās. Grēcinieks, kas nožēlojis grēkus *(contritio cordis)*, grēkos atzinies *(confessio oris)* un izdarījis viņam uzlikto atlīdzināšanu par grēkiem *(satisfactio operis)*, varēja saņemt piedošanu *(absolutio)*.

Grēku izlīdzinājums bija labie darbi: lūgšanas, baznīcas apmeklēšana, dāvanas nabagiem un ziedojumi baznīcai. Lutera laikā pēdējie bija kļuvuši par vienīgajiem. Tāpēc ar pilnām tiesībām var runāt par indulgenču pārdošanu, kaut gan pāvesta bullās un sludinātāju svētrunās, kas piedāvāja indulgences, šo terminu nelietoja.[6]

Sešpadsmitajā gadsimtenī bija jau nostiprinājies pāvestu sankcionēts uzskats, ka indulgences var pirkt arī mirušo piederīgie, lai atbrīvotu mirušos no purgātorija. Tā kā mirušais vairs grēkus nevarēja nožēlot, tāda rīcība nozīmēja, ka šais gadījumos varēja ne vien at-

Baznīcas valstis 1500. gadā

Ar melniem plankumiem parādītas baznīcas valstis: Itālijā un Francijā — pāvesta valsts; Vācijā — dažādu archibīskapu un bīskapu valstis un vācu ordeņa territorija; Prūsijā, Latvijā un Igaunijā — ordeņa valsts, archibīskapa un bīskapu valstis.

pirkties no grēku izlīdzināšanas darbiem, bet izpirkt arī pašus grēkus.[6a]

Bez indulgencēm ļaudis vēl varēja pirkt konfesionālijas *(confessionalia)*. Ar tām varēja griezties pie kāda noteikta biktstēva, kam pāvests bija piešķīris sevišķas pilnvaras dot atlaidas par tādiem grēku atlīdzināšanas darbiem un piešķirt zināmas tiesības, ko pāvests bija rezervējis pats sev. Piemēram, šie pilnvarotie biktstēvi varēja atbrīvot no svētceļojumu solījumiem, atļaut laulības tuvu radinieku starpā vai piešķirt vienreizēju pilnīgu indulgenci nāves stundai vai arī par nākošiem, ne vien pagājušiem, grēkiem. Indulgences par grēkiem nākotnē piešķīra grēcinieka nāves brīdī.

Ieņemto naudu pāvests izlietoja noteiktam iepriekš izsludinātam mērķim — 16. gadsimteņa sākumā Pēteŗa katedrāles būvei Romā. Bieži vien indulgenču pārdošanas tiesības izprasīja saviem nolūkiem

kāds archibīskaps vai laicīgs firsts, kas tad daļu — piemēram, trešdaļu — maksāja pāvestam, pārējo paturot saviem mērķiem. Tāds nolūks, piemēram, bija Pletenberga laikā, lai financētu kaŗu pret krieviem.

Katoļu teologi iespēju pārdot indulgences motīvēja šādi. Kristus ir veicis vislielāko labo darbu pasaulē, un bez tam svētie savā mūžā ir veikuši vairāk labo darbu nekā viņiem vajadzēja, lai iegūtu mūžīgo dzīvi. Ar to ir radies baznīcas nopelnu krājums, kas dod pāvestam (kā Pēteŗa pēctecim un līdz ar to tiesīgam piedot grēkus) iespējas šo baznīcas garīgo mantu pārdot un tā atbrīvot no grēku izlīdzināšanas darbiem grēciniekus. Doma bija, ka grēksūdze izdzēš vainu, bet ka atlaidas var izdzēst sodu.

Tauta visas ar šo praksi saistītās smalkās teoloģiskās fineses nesaprata un vienkārši ticēja, ka, pērkot indulgences, ir nopirkta grēku piedošana, nevis, kā bija domāts, ka grēku atlīdzināšanas darbs ir aizstāts ar naudas maksājumiem. Mūki, kas indulgences pārdeva, piemēram, dominikāņu mūks, slavenais indulgenču tirgotājs Tecels, šo domu nemaz necentās izkliedēt. No otras puses, tautai sāka rasties vairāk jautājumu — piemēram, kādēļ pāvests, būdams bagāts vīrs, nebūvē katedrāli par savu naudu, bet gan par nabagu gražiem, ko vāc, pārdodot atlaidas? Virkni šādu tautā noklausītu iebildumu Luters uzņēma 95 tezēs (81—89. teze), aizrādot, ka viņš uz tiem nevar atbildēt. Arī pašam Luteram bija savi iebildumi, piemēram, pret grēku piedošanu mirušajiem (8., 9. un 13. teze), pret teoriju par baznīcas nopelnu krājumu (62. teze). Galvenais Lutera iebildums bija, ka indulgences traucē Dieva vārda sludināšanu (49., 53—55. teze).

Neaprobežojoties ar negātīvo kritiku, Luters savu pozitīvo viedokli izteica pirmajā tezē: „Kad mūsu Kungs Jēzus Kristus teica — Atgriezieties no grēkiem u. t. t. (Mat. 4, 17), viņš vēlējās,lai visa ticīgo dzīve būtu nepārtraukta atgriešanās no grēkiem".

1518. gadā Luters publicēja grāmatu, kuŗā paskaidroja tezes sīkāk. Arī šī grāmata bija domāta tikai teologiem.[7] Tajā Luters vēl atzīst pāvestu un piešķiŗ autoritāti baznīctēvu rakstiem un kanoniskajām tiesībām. Tomēr viņš jau sāk izvirzīt sirdsapziņu par augstāko autoritāti, kas stāv pāri pāvesta autoritātei. No Latvijas vēstures viedokļa ir interesanti konstatēt grāmatas atklājumu, ka Luteram tad vēl nebija skaidra priekšstata par to, kur atrodas Livonija. Komentāros pie 22. tezes viņš raksta, ka pāvesta vara nesniedzoties pār kristiešiem Turcijā, Tatārijā un Livonijā. Novietojot Livoniju Turcijas un

Tatārijas sabiedrībā un aplami apgalvojot, ka Livonijas kristieši nav katoļi, Luters demonstrēja, ka viņam mūsu zemes apstākļi bija pilnīgi sveši.

Ar rakstiem Luters sāka vērst uz sevi kūrijas uzmanību, un 1518. gadā viņu pratina pāvesta legāts. Kaut gan disputs par 95 tezēm nenotika, Luters piedalījās vairākos disputos par citiem jautājumiem. Kādā disputā, kas notika 1519. gadā Leipcigā, Luters starp citu minēja iespēju, ka pāvests un koncili varot maldīties. Katoļu baznīcā jau toreiz pastāvēja doktrīna, ka pāvests un koncili ir nemaldīgi. Tāpēc ir pilnīgi saprotams, ka strīdu, ko līdz tam kūrija dēvēja par „mūku plēšanos", tā sāka ņemt nopietni. Pāvests piesūtīja Luteram bullu *Exsurge Domine* (1520. g. 15. jūnijā),[8] draudot ar baznīcas lāstu, ja Luters izteikto neatsauks, un pavēlot sadedzināt Lutera ķecerīgos rakstus. Luters šo pāvesta rakstu līdz ar kanonisko tiesību grāmatām, viņa studentiem gavilējot, sadedzināja ārpus Vitenbergas mūriem. Pēc tam pāvests pasludināja pret Luteru baznīcas lāstu — aizliegumu ar bullu *Decet Romanum Pontificam* (1521. g. 3. janvārī). Izšķirīgajā 1520. gadā tad nu notiek lūzums starp katoļu baznīcu un Luteru. Luters publicēja kādus trīsdesmit rakstus, no tiem trīs ar principiālu nozīmi: „Par baznīcas Bābeles gūstu" *(De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium)*,[9] „Vācu nācijas kristīgajiem dižciltīgiem par kristīguma uzlabošanu",[10] „Par kristīgā cilvēka brīvību".[11]

Šais rakstos jau ir izkristallizējies Lutera mācības kodols: ticība un vārds. Svarīgākais dzīvē ir ticība Dievam. Kristietības pamatā jābūt tikai bībelei, kas vienīgā ir patiess Dieva vārds. Cilvēka atpestīšana iespējama tikai ar Dieva žēlastību, nevis ar labiem darbiem. Dievs nemeklē taisnīgo, bet gan grēcinieku, un pēdējo var atpestīt tikai ticība.

Šo težu sekas ir, ka Luters no septiņiem katoļu baznīcas sakramentiem atzīst tikai divus (kristību un svēto vakarēdienu — katoļi šo pēdējo sauc par vissvētāko sakramentu jeb eucharistiju) un neatzīst pārējos piecus (iestiprināšanu, grēku sūdzēšanu, pastaro svaidīšanu, priesterību un laulību), jo tādiem sakramentiem viņš neatrod pamatojuma bībelē. Tāpat viņš tur neatrod pamatojuma pāvesta autoritātei (pāvestu viņš sāka dēvēt par Antikristu), mūku institūtam, askēzei un kanoniskās tiesībās izstrādātajam katoļu baznīcas jēdzienam (baznīca kā „māte"). Luters bībelē totiesu atrod pamatojumus sabiedriskai un ekonomiskai dzīvei: ticībai sabiedriskajā dzīvē jāizpaužas mīlestībā, un cilvēka derīgumam jāizpaužas viņa darbā.

Kā hairetiķis Luters par saviem rakstiem 1521. gadā nonāca augstākā laicīgā tiesā. Viņu sauca Vormsas reichstāga priekšā un lika atsaukt viņa mācību. Kad Luters to atteicās darīt, viņu izsludināja ārpus likuma ar, t. s., Vormsas ediktu. Tikai tāpēc, ka Lutera mācībai starp Vācijas imperijas firstiem bija radušies daudz piekritēju, viņš paglābās. Tomēr sekas bija, ka jau tā politiski saskaldītā Vācija vēl vairāk saskaldījās ticības jautājumos. Lutera mācība izraisīja vēl citu šķelšanos. 1525. gadā Luters noteikti norobežojās no radikālā protestantu virziena, kas par vienīgo mērauklu atzina tikai cilvēka sirdsapziņu, noliedzot jebkuŗu laicīgu autoritāti. Luters turpretim uzskatīja, ka valsts autoritāte ir nepieciešama. Luters norobežojās arī no vācu zemnieku revolūcionārajām sociālām prasībām, no vienas puses, un humānistu ētiskās koncepcijas un brīvās gribas mācības, no otras puses. Šī nostāja nozīmēja, ka protestantu nometne bija sašķēlusies.

Kad 1530. gadā Kārlis V sasauca Augsburgā reichstāgu, lai nokārtotu ar ticību saistītos konfliktus, protestanti atzina, ka ir nepieciešams nākt vienotā frontē pret katoļiem. Šim nolūkam Lutera kollēga, teoloģijas profesors Filips Melanchtons (1497—1560) izstrādāja deklarāciju par evaņģelisko ticību un mācību, un par jautājumiem, ko protestanti nevar akceptēt katoļu ticībā. Šai deklarācijā Melanchtons centās rast kompromisu starp daudzajiem luteriskajiem novirzieniem, kas bija radušies desmit gados. Viņam bija panākumi tai ziņā, ka reichstāgā ienāca tikai vēl viena cita deklarācija, ko iesniedza Augšvācijas pilsētas. Melanchtona deklarācija, ko bija akceptējis Luters, kļuva par luteriešu ticības pamatdokumentu, un to sauca par Augsburgas konfesiju *(Confessio Augustana)*.

Desmit gadu vēlāk Melanchtons, mēģinot atrast kopēju formulu ar kalvinistiem, sevišķi svētā vakarēdiena jautājumā, izstrādāja jaunu deklarāciju *(Confessio variata)*, bet 1560. gadā radās spēcīgs ortodoksā luterisma virziens, kas prasīja atjaunot Augsburgas konfesiju un to arī panāca.

No katoļu baznīcas vēstures viedokļa reformācijas nozīme bija ne vien negātīva tāpēc, ka ievērojami samazinājās katoļu skaits, bet arī pozitīva. Reformācija rādīja katoļu baznīcas vadībai, ka jau sen iecerētās reformas pašā katoļu baznīcā vairs ilgāk nav atliekamas. Laikā no 1545. līdz 1563. gadam ar pārtraukumiem darbojās Tridentas koncils. Šai koncilā definēja un noteica daudz ticības mācības jautājumu, sevišķi tos, ko bija skārusi Lutera mācība. Tāpat koncils ierosināja reformas disciplināros jautājumos. Tā protestantiskā re-

formācija gan ierosināja, gan paātrināja katoļu reformāciju, un katoļu baznīca ar laiku atbrīvojās no pagrimušiem pāvestiem un korupcijas.

Latvija bija pirmā zeme ārpus Vācijas, kur nostiprinājās luterisms. Šis ievads tāpēc bija nepieciešams, lai, zinot, kā reformācija notika Vācijā, pareizi novērtētu reformācijas norisi Latvijā un izprastu, ar ko īsti jaunā ticība atšķīrās no vecās.[12]

Reformācija Rīgā un Livonijā[13]

Livonijā jaunā ticība vispirms iesakņojās Rīgā.[14] Par jauno pieeju ticības lietās rīdzinieki uzzināja nevis no Lutera rakstiem, bet gan no saviem katoļu mācītājiem. Tie vai nu humānistu, paša Lutera, vai viņa līdzstrādnieku un skolnieku ietekmē bija atzinuši reformācijas nepieciešamību.

Par to, kas bija pirmais evaņģeliskais mācītājs Rīgā, tagad valdošo uzskatu ir nodibinājis Bētfīrs.[15] Apstrīdot, ka pirmais bijis kādā 1556. gada publikācijā minētais Rostokas priesteris Nikolajs Russ,[16] Bētfīrs par pirmo pamatoti uzskata Andreju Knopkenu (dēvētu arī par Knopki, Knopkinu un Knopiusu).

Andrejs Knopkens bija dzimis Kistrinā[17] 1468. gadā un darbojās par skolotāju Treptovā. 1517. gadā viņš pārnāca uz Rīgu pie sava brāļa, domkunga Jakoba Knopkena un kļuva kapellāns Sv. Pēteŗa baznīcā. 1519. gadā viņš atgriezās Pomerānijā.[18] Iepazinies ar humānistu, sevišķi Roterdamas Erasma, rakstiem, Knopkens sāka domāt par baznīcas reformāciju un, kad viņu par to sāka vajāt, 1521. gadā devās atpakaļ uz Rīgu. Par to, cik lielā mērā Lutera raksti ietekmējuši Knopkenu, domas dalās. Vitrams izsaka hipotezi,[19] ka Knopkenu jo sevišķi ietekmējis Lutera 1520. gadā publicētais raksts *De captivitate Babylonica ecclesiae.* Turpretim Ralfs Rūtenbergs domā,[20] ka viņu ietekmējuši Melanchtona raksti un Luters tikai netieši. To jau arī 1921. gadā savā disertācijā norādīja Leonīds Arbūzovs.[21]

Knopkens atgriezās agrākajā amatā par kapellānu Pēteŗa baznīcā un sāka teikt svētrunas evaņģeliskā garā, gan nekad nepieminot Lutera vārdu. Viņam radās piekritēju pulciņš. Tiem viņš lasīja lekcijas par Pāvila vēstuli romiešiem. Šīs lekcijas vēlāk iespiestas latīņu valodā vairākos izdevumos. 1522. g. 12. jūnijā Knopkens Pēteŗa baznīcā piedalījās disputā ar franciskāņiem. Ar savu darbību Knopkens bija ieguvis atbalstītājus rātē (tādi bija Gotke Durkops, Antons Muters, Heinrichs Ulenbroks, Pauls Dreilings, sekretārs Johans Lomillers), un 1522. g. 23. oktobrī rāte ar abu ģilžu atbalstu iecēla

Knopkenu par Pēteŗa baznīcas archidiakonu. Tā bija revolūcionāra rīcība, jo iecelt mācītāju Sv. Pēteŗa baznīcai bija tiesības tikai domkapitulam. Ar šo datumu var skaitīt reformācijas oficiālo sākumu ne vien Rīgā, bet vispār Livonijā.

Tā paša gada beigās Rīgā bija ieradies Rostokas Doma baznīcas kapellāns Silvestrs Tegetmeiers.[22] Rostoku viņš atstāja tāpēc, ka viņa evaņģelisko uzskatu dēļ viņam bija radušās domstarpības ar augstākiem garīdzniekiem. Savu viedokli Tegetmeiers bija izveidojis Lutera, Vitenbergas teologa Karlštata un citu agrāko reformātoru ideju ietekmē. Rāte viņu iecēla par Sv. Jēkaba baznīcas mācītāju, ar šo otro iecelšanu demonstrējot, ka uzskata baznīcas lietas par savu prerogātīvu.

Katoļu augstākā garīdzniecība sāka apkaŗot luterismu Livonijā, pirms vēl tas bija radies. Kaut gan Livonijā nebija neviena luterieša, un par Luteru toreiz tikai retais bija dzirdējis,[23] prelāti savā 1521. g. 28. jūlija apspriedē Raunā[24] iztirzāja *de causa doctoris Martini Lutther* pēc pāvesta bullas *Exsurge Domini*. Prelāti nolēma, ka, atgriežoties savās diecēzēs, ikvienam piemērotā laikā jāsapulcē tauta pie katedrāles un jāpasludina pret Mārtiņu Luteru vērstā bulla. Par tik, par cik šo lēmumu izpildīja, ticīgie vispirms dabūja zināt par luterismu no saviem bīskapiem.

Arī nākošā prelātu akcija notika, kad luterisms vēl nebija radies, un šoreiz pat var teikt, ka tieši šīs akcijas dēļ luterisms Livonijā guva pirmos panākumus. Valmieras landtāgā 1522. g. jūnijā prelāti ierosināja, lai landtāgs nolemj, ka Mārtiņa Lutera raksti ir atzīstami par hairetiskiem un nolādami. Vienīgais landtāgā, kas ko zināja par Lutera rakstiem, bija Rīgas pilsētas sekretārs Lomillers un varbūt daži Rīgas rātes locekļi. Tomēr visi vasaļu un pilsētu pārstāvji bez izņēmuma nostājās pret šo ierosinājumu. Viņi saskatīja šai ierosinājumā prelātu mēģinājumu stiprināt savu varu un ierobežot vasaļu un pilsētu kompetenci. Atsaucoties uz 1516. gada landtāga lēmumu,[25] vasaļu un pilsētu pārstāvji nosprieda: „Doktora Mārtiņa Lutera lietā cienījamās bruņniecības un godājamo pilsētu labais padoms un uzskats ir, ka šī lieta šai zemē visiem partiem jāatstāj mierā, kamēr to ārzemēs izšķirs svētais pāvests, ķeizara majestāte, karaļi, elektori firsti, prelāti, garīgie un laicīgie kungi, augstās skolas, zinātnieki un gudri ļaudis, sanākot koncilā, vai citā parocīgā veidā, kā tam jāpaliek Dieva un tiesību ziņā. Mēs nepieļausim šai zemē nedz mandātus, nedz aizliegumu, ne šajā, ne citās lietās, jo šī zeme nav iekaŗota un iegūta ar baznīcas aizliegumu, bet ar laicīgu šķēpu. Tāpēc to arī nevar

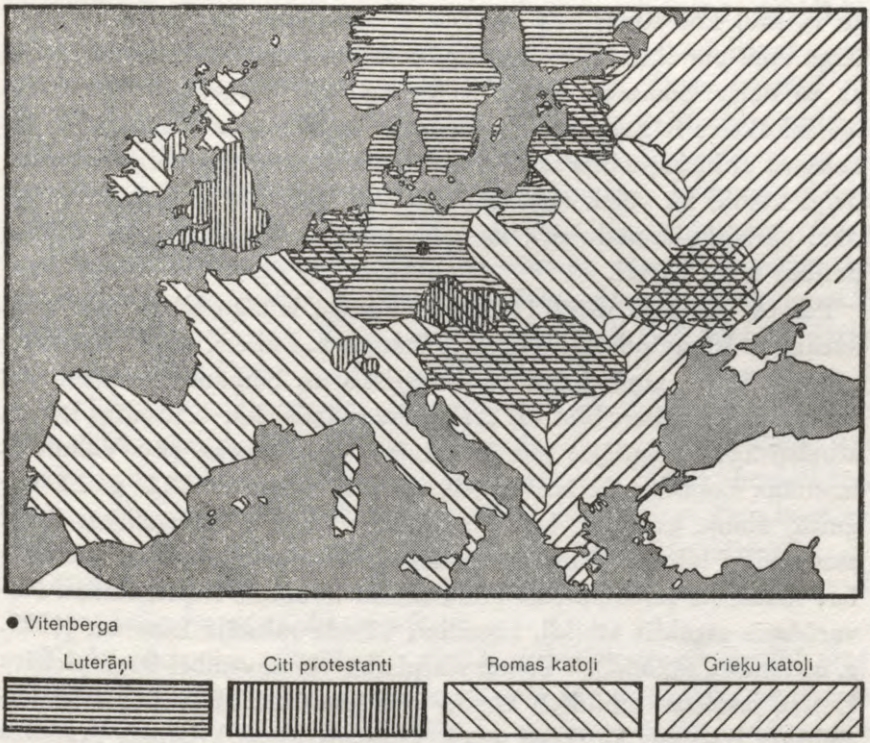

Konfesijas ap 1550. gadu

Svītrojumi rāda valdošās konfesijas. Ar vairākkārtēju svītrojumu apzīmēta territorija, kur bija vairākas konfesijas.

pārvaldīt un uzturēt ar aizliegumu."[26] Šo lēmumu pieņēma katoļi, kas vēl 19. jūnijā landtāga laikā bija piedalījušies baznīcas procesijā.

Saprotams, prelātiem šāds lēmums nebija pieņemams, un arhibīskaps Blankenfelds un Sāmsalas bīskaps Kīvels sašutumā aizjāja projām. Pārējie prelāti lēmumu neapstiprināja, un tas neieguva likuma spēku. Tomēr bruņinieki un pilsētas to uzskatīja par likumu.

Jaunās ticības lieta Livonijā ar šo lēmumu bija kļuvusi par politisku jautājumu. Kā kompensāciju par to, ka pilsētas aizstāvēs vasaļu politiskās prasības, pēdējie bija solījušies aizstāvēt pilsētu prasības. Pilsētu, pirmām kārtām Rīgas, galvenā prasība šai laikā bija, lai atļautu jauno ticību, un to tad arī vasaļi atbalstīja. Pirmajā kārtu sanāksmē Rēvelē 1524. gadā[27] Rīgas birģermeistars Konings deklarēja, ka Rīgas pilsēta ar visuvarenā, mūžīgā un labā Dieva žēlastību ir apguvusi svēto evaņģeliju un to nepametīs, bet aizstāvēs ar dzīvību

un mantu. Pēc Rīgas birģermeistara jautājuma, vai vasaļi atbalsta Rīgu cīņā par skaidro evaņģeliju, vasaļi pēc apspriešanās deklarēja, ka to darīs. Sāmsalas bruņniecības vadītājs Jurgens Ungerns bija sevišķi aktīvs Rīgas viedokļa aizstāvis, jo Sāmsalas bruņniecības attieksmes ar bīskapu bija sevišķi saspīlētas. Tomēr vasaļi bija un palika ticīgi katoļi, kā vēlāk noskaidrojās. Viņi Rīgas centienus atbalstīja tikai politisku iemeslu dēļ, lai sabiedrībā ar Rīgu panāktu lielākas tiesības savai kārtai.

Par to, cik lielā mērā 1522. g. landtāgā laicīgo kārtu rezolūciju ietekmēja Rīgas pilsētas sekretārs Johans Lomillers, valda domstarpības.[28] Katrā ziņā, Krakovā teoloģisko un humānistisko izglītību ieguvušais Lomillers bija vai arī landtāga laikā kļuva jūsmīgs Lutera atbalstītājs. Pārspīlējot jaunās mācības panākumus, pēc Valmieras landtāga Lomillers latīņu valodā rakstītā vēstulē (1522. g. 20. augustā) ziņoja Luteram, ka Livonija esot kļuvusi evaņģeliska. Rīgai esot sevišķi labs jaunās ticības mācītājs Andrejs Knopkens.[29] Lomillers lūdza, lai Luters atsūta kādu rakstu livoniešu stiprināšanai. Nevarēdams sagaidīt atbildi, Lomillers vēlreiz rakstīja Luteram (1523. g. novembŗa sākumā).[30] Tomēr starplaikā vēl novembrī Rīgā pienāca Lutera iespiestā atbilde.[31] Uz šo vēstījumu atbildēja Rīgas birģermeistars Konrads Durkops, savā, rātes un Rīgas kristīgās draudzes vārdā apliecinot uzticību evaņģelija ticībai[32] un atkārtojot Lomillera lūgumu pēc turpmākām pamācībām. Luters šo 1523. g. 11. novembrī nosūtīto vēstuli saņēma 1524. g. janvāŗa beigās.

Kamēr risinājās šie notikumi, archibīskaps Jaspers Linde par savu koadjutoru bija izraudzījis Rēveles un Tērbatas bīskapu Johanu Blankenfeldu. Rīgas rāte atzina Blankenfeldu par koadjutoru pēc Lomillera ieteikuma. Pēc vienas informācijas, Blankenfelds Lomilleram esot solījis ticības brīvību Rīgai, pēc citas (it kā Lomillera paša atzīšanās) Blankenfelds Lomilleru esot piekukuļojis.[33] Ticamākā ir otra versija, jo Blankenfelds nedz koadjutora, nedz archibīskapa amatā nedarīja nekā, ko varētu iztulkot par labvēlību jaunajai ticībai. Tieši otrādi, tikko stājies koadjutora amatā, viņš nosūtīja pāvestam sūdzību par hairetiķiem.

Līdzšinējās samērā mierīgās attieksmes starp jaunās un vecās ticības piekritējiem sāka saasināties. Jau 1523. gada rudenī Valmierā sāka spredikot pirmais sludinātājs, kas nebija mācītājs — kažocnieks Melchiors Hofmanis. Viņš bija vairāk anarchistiskā Mincera nekā legālistiskā Lutera piekritējs. Ordeņa ierēdņi Hofmani 1524. gadā apcietināja un izraidīja.

Arī Rīgā sākās nemieri, protestantiem iznīcinot baznīcās svētbildes. 1524. g. martā, iespējams, Tegetmeiera svētrunu ietekmē Rīgas melngalvji (neprecēto Vācijas tirgotāju brālība) bija Pēteŗa baznīcā sadauzījuši pašu melngalvju altāri. Šim piemēram svētbilžu grautiņos nākošajās dienās sekoja vēl citi abās Rīgas baznīcās — Pēteŗa un Jēkaba — un augustā arī Doma baznīcā. Pēdējā bija divdesmit altāŗu, un tur bija daudz ko postīt. Domā, ka šais grautiņos starp citiem mākslas darbiem gāja bojā Doma baznīcas sv. Marijas kapellas slavenā Nirnbergas meistara Albrechta Dīrera darinātā altāŗglezna.[34] Lai nodibinātu kārtību, Rīgas rāte pārņēma savā ziņā baznīcu dārglietas un slēdza Doma baznīcu un klosteŗus.

Darbību turpināja vienīgi cisterciešu un franciskāņu sieviešu klosteris, jo to iemītnieces bija dižciltīgas dāmas — rāte nevēlējās sanaidoties ar saviem sabiedrotajiem — vasaļiem. Slēgto dominikāņu klosteri rāte iznomāja rātskungam Šultem, kas klosteŗa Jāņa baznīcā ierīkoja zirgu un govju kūti. Kad katoļu garīdznieki sūdzējās par to Kārlim V, pēdējais uzlika pilsētai 18.000 mārku soda. Rāte tad baznīcu izlietoja par noliktavu.[35]

No katoļu puses attiecības saasināja archibīskapa un sevišķi viņa koadjutora Blankenfelda rīcība, kas griezās pēc palīdzības pie pāvesta un ķeizara. Koadjutors jau 1523. g. pavasarī nosūtīja delegāciju uz Vāciju un Italiju. Tajā ietilpa trīs franciskāņu mūki: Antonijs Bomhovers, Augustīns Ulfelds un Burkards Valdiss.[36] Delegācija no ķeizara vietnieka ieguva mandātu, kas prasīja reformācijas apspiešanu. To delegāti nosūtīja uz Livoniju un devās tālāk pie pāvesta Klementa VII. Iejaukšanās draudi radīja Livonijā lielu sašutumu, un kad 1524. g. 10. jūnijā Rīgā atgriezās franciskāņu delegāti, Bomhoveru un Valdisu iemeta cietumā[37] (Ulfelds bija nokāpis no kuģa Daugavgrīvā). Valdiss jau ceļojuma laikā bija sācis simpatizēt reformācijai un tagad atklāti pārgāja protestantu pusē. Viņu pēc dažām nedēļām no cietuma izlaida, un viņš, novilcis mūka tērpu, uzsāka kannu lējēja amatu. Laikam ar Knopkena palīdzību Valdiss sacerēja pretkatolisku lugu „Pazudušais dēls", ko 1527. gadā izrādīja Pēteŗa baznīcā.

Attiecības starp jaunās un vecās ticības aizstāvjiem neuzlabojās, kad 1524. g. jūnijā pēc Lindes nāves vēl pirms viņa bērēm archibīskapa amatā stājās Johans Blankenfelds. Apstiprinot privilēģijas archibīskapijas vasaļiem 20. septembrī,[38] Blankenfelds diplomātiski deklarēja, ka nevar būt iebildumu, ja sludina neviltotu Dieva vārdu pēc Vecās un Jaunās derības, bet viņš ar šo deklarāciju domāja kaut

ko citu, nekā saprata vasaļi. Viņš tūdaļ uzsāka enerģisku rīcību pret hairezi, padzenot Limbažu un Kokneses evaņģeliskos mācītājus.[39] Blankenfelds bija arī Tērbatas un Rēveles bīskaps. Kļūstot par archibīskapu, viņš paturēja Tērbatas bīskapa amatu. 19. oktobrī viņš piešķīra Tērbatas pilsētai un Tērbatas vasaļiem jaunas privilēģijas.[40] Tomēr, nepiešķirot ticības brīvību, šis akts nespēja novērst neapmierinātību, un 1525. g. janvārī Tērbatā notika revolūcija,[41] kuŗā sava loma bija no Valmieras izraidītajam Melchioram Hofmanim.

Rīgas pilsēta saskaņā ar draudzības un reliģijas līgumu gribēja Tērbatai nosūtīt palīgā kaŗakalpus, bet mestrs tiem neatļāva brīvu ceļu caur ordeņa territoriju. Tērbatieši savukārt griezās pie mestra ar sūdzību par Blankenfeldu, viņu starp citu apvainojot par sakariem ar krieviem.[42] Mestrs šo apsūdzību noraidīja, bet pēc tērbatiešu un kārtu lūguma, lai noskaidrotu stāvokli Tērbatā un Sāmsalā, sasauca landtāgu 1525. g. 2. jūlijā Valmierā. Landtāgu mestrs sasauca viens pats, nevis kopā ar archibīskapu kā parasts, jo pēdējais atteicās sasaukšanā piedalīties.[43] Rīgas birģermeistars iepriekšējā apspriedē lūdza pārējo pilsētu atbalstu projektam, lai Rīgas kungs turpmāk būtu mestrs viens pats, nevis kopā ar archibīskapu.

Landtāga debates izvērtās asā vārdu duelī starp archibīskapu un pilsētu pārstāvjiem. Archibīskaps lielās dusmās sāka kliegt, par ko pilsētu pārstāvji protokolēja, ka viņi to „grūtsirdīgi" noklausījušies. No citiem avotiem[44] un arī recesa izriet, ka Rīgas pilsētas sekretārs Lomillers priekš landtāga piesūtījis ordeņa pavēlniekiem memoriālu, aprādot, ka saskaņā ar svētajiem rakstiem pāvests un bīskapi nevar būt laicīgi valdnieki. Tas īstenībā bija Livonijas bīskapiju sekulārizācijas ierosinājums, un tā kļūst saprotamas Blankenfelda dusmas. Landtāga laikā ar mestra atļauju Valmieras baznīcā spredikoja Tegetmeiers no Rīgas.[45] Kad, prelātu aģitēti, baznīcā iebruka Igaunijas ordeņa vasaļi un, kliedzot, ka viņš kūdot zemniekus pret kungiem, norāva viņu no kanceles, Tegetmeiers spredikoja brīvā dabā vēl lielākam klausītāju skaitam. Viņa panākums bija, ka ordeņa melngalvji sapulcē nolēma pievienoties jaunajai ticībai.

Blankenfelda diplomātija un vasaļu bailes no zemnieku nemieriem, kādi notika Vācijā, panāca pilsētu izolēšanu. Ignorējot pilsētu protestu, landtāgs ar vasaļu akceptu nolēma,[46] ka ticības jautājumā jānogaida Vācu nācijas svētās Romas imperijas koncila lēmums. Nav pieļaujami nemieri un jauninājumi. Strīdīgu jautājumu izšķiršanai ieceļama tiesa, kuŗas divdesmit locekļus izraudzītu kungi un vasaļi. Klosteŗi un domu baznīcas jāatstāj mierā. Mūķienes, kas atstāj kloste-

ņus, jānodod atpakaļ klosteŗu priekšniecēm. Kas precē mūķieni, jānodod tiesai. Baznīcu un klosteŗu dārglietas, ko pārņēmušas pilsētas, jāatstāj pilsētu glabāšanā līdz jautājuma izšķiršanai. Šī lēmuma reālizēšanai abi zemeskungi noslēdza apvienību ar vasaļiem uz trim gadiem. Kā redzams, šis lēmums bija ievērojama protestantu neveiksme, bet Rīgas diplomātija panāca, ka mestrs atzina Rīgā ticības brīvību.

Valmieras landtāgu bija nokavējis Prūsijas hercoga sūtnis Heideks, kam bija uzdots sanāksmi iepazīstināt ar faktu, ka Prūsija ir sekulārizēta. Heideks, uzzinājis par Rīgas neveiksmi sekulārizācijas jautājumā, piedāvāja tai Prūsijas hercoga aizsardzību. Lai novērstu, ka Rīga pievienojas Prūsijai, Pletenbergs bija ar mieru akceptēt Rīgas agrāko piedāvājumu, kļūt par vienīgo Rīgas kungu (tā atceļot Salaspils līgumu) un atļaut ticības brīvību. Līgumu noslēdza 1525. g. 21. septembrī.[47] Dibinoties uz šī akta, Rīgas rāte pārņēma savā ziņā archibīskapa un kapitula mantu Rīgā, apcietinot archibīskapa kalpotājus.

Archibīskaps reaģēja, meklējot palīdzību ārpus Livonijas robežām. Kad mestrs uzzināja, ka archibīskaps uzsācis sarunas ar krieviem un leišiem,[48] viņš to lika apcietināt. 1525. g. 22. decembrī archibīskapu sagūstīja Raunā viņa paša vasaļi.[49] Tagad likās, ka pilsētas uzvarēs, un archibīskapiju un bīskapijas sekulārizēs. Viss atkarājās no Pletenberga nostājas, kam pēc Rīgas ierosinājuma pilsētas vēlējās piešķirt Livonijas valdnieka amatu.

Šai kritiskajā situācijā Blankenfelds parādīja lielas diplomāta dāvanas. Vispirms viņš izlīga ar saviem vasaļiem, un viņu atlaida brīvībā.[50] Otrkārt, uz landtāgu, ko Pletenbergs sasauca 1526. g. 16. martā Valmierā, lai izspriestu apsūdzību pret archibīskapu (kārtas bija apspriedušās Rūjienā no 10. līdz 15. martam), Blankenfelds nosūtīja astoņpadsmit vīru delegāciju.[51] Tā kā archibīskaps landtāgā neieradās, tad apspriedēs nekā nepanāca. Tūlīt pēc landtāga beigām archibīskaps izspēlēja jau agrāk sagatavotu trumpi. Viņš mestram piedāvājās iestāties ordenī, tā pakļaujoties ordeņa mestram. Tālāk viņš solīja pamudināt to pašu darīt kapitulu locekļus un savus sufraganus, kā arī panākt, lai vasaļi dotu mestram paklausības zvērestu.[52] Pēc mestra Pletenberga pieprasījuma archibīskaps paskaidroja, ka viņš pats izgādās pāvesta un ķeizara akceptu šai pakļaušanai,[53] bet ja to nevarētu dabūt, eventuālais līgums tomēr paliktu spēkā.

Tas bija ļoti veikls gājiens, kas radikāli mainīja politisko situāciju. Kārtas bija piedāvājušas Pletenbergam augstāko kundzību pār Livo-

niju, bet, izpildot kārtu priekšlikumu, Pletenbergam būtu bijis jāseko Prūsijas paraugam un jālaužˇ nodibinātā satversme. Turpretim, akceptējot archibīskapa piedāvājumu, Pletenbergs varēja kļūt par augstāko kungu pilnīgi legālā ceļā.

Lai apspriestu archibīskapa priekšlikumu, kas nozīmēja satversmes grozīšanu, Valmierā sanāca jauns landtāgs no 1526. gada 10. līdz 17. jūnijam.[54] Par spīti Tērbatas pilsētas opozicijai, mestrs pieņēma archibīskapa zvērestu. Reizē ar archibīskapu (kas bija arī Tērbatas bīskaps) mestram pakļāvās Sāmsalas, Rēveles un Kurzemes bīskaps (15. jūnijā) savu kapitulu un vasaļu vārdā.[55] Kā garantiju Blankenfelds nodeva ordenim archibīskapa robežu pilis, un 24 vasaļi uzņēmās atbildību, ka archibīskaps būs lojāls ordenim.

Pēc šī svarīgā vēsturiskā notikuma, ar kuŗu pirmo reizi Livonijas vēsturē zemei bija tikai viens kungs (neviens nevarēja paredzēt, ka 1530. gadā atkal būs atjaunots agrākais stāvoklis), Blankenfelds ar 28 pavadoņiem devās uz ārzemēm, lai it kā panāktu ķeizara un pāvesta apstiprinājumu Valmieras līgumam. Vai viņa slepenais nolūks nebija panākt tieši pretējo, to nekad neuzzināsim, jo ceļā viņš 1527. g. 9. septembrī mira Torkvemadā, Spānijā. Mirstot viņš esot atsaucis vienošanos ar Pletenbergu. Arbūzovs izteicis varbūtību, ka Blankenfeldu licis noindēt vācu mestrs tāpēc, ka Blankenfelds vēlējies, lai par ordeņa lielmestru iecelˇ Pletenbergu.[56] Tas tomēr runātu pretī informācijai, ka Blankenfelds vienošanos atsaucis.

Ķeizars Kārlis V, pie kuŗa Blankenfelds devās, bija nostājies opozicijā pret reformāciju. Rakstā ordeņa mestram Kārlis V izteica savu neapmierinātību par jaunās mācības izplatīšanos Livonijā un ieteica jauninājumus aizliegt. Šī raksta kopiju mestrs nosūtīja pilsētu sanāksmei Pērnavā,[57] motivējot, ka Lutera jauninājumi vispirms radušies pilsētās un ka briesmu gadījumos palīdzību var gaidīt vienīgi no ķeizara. Pilsētu pārstāvji atbildēja: viņi cerot, ka ķeizars nekā tāda neprasīs, kas ir pret Dieva vārdu un viņu sirdsapziņu, un ka neprasīs no livoniešiem vairāk nekā no saviem tuvākajiem pavalstniekiem Vācijā. Pilsētas esot ar mieru kalpot ķeizaram un mestram ar savu laicīgo dzīvību, godu un mantu.[58]

Pērnavas sanāksmē Rīgas pārstāvji informēja, ka uz Rīgu aicināts Dr. Johans Brīsmans. Bijušais franciskānietis Brīsmans (1488—1549) bija Lutera skolnieks, draugs un tuvs līdzstrādnieks. Rīgas rāte viņu iecēla par evaņģeliskiem dievkalpojumiem atvērtās Doma baznīcas mācītāju, kā arī superintendenta amatā.[59] Saziņā ar pārējām pilsētām Rīgas rāte Brīsmanam uzdeva izstrādāt aģendu (dievkalpojumu kār-

Mārtiņa Lutera Rīgas kristiešiem veltītā 127. psalma izskaidrojuma titullapa (iespiesta Vitenbergā 1524. gadā)

tību). To viņš arī veica. 1530. gadā Rostokā publicēja viņa augšvācu valodā sacerēto aģendu ar lejasvācu valodā sarakstīto dziesmu grāmatu pielikumā. Aģendā bija atstāts daudz katolisko ceremoniju. Brīsmans to motīvēja, norādot, ka daudzi vēl svārstoties starp pāvestu un evaņģelisko gaismu.[60]

Brīsmans Rīgā organizēja arī skolas. Kā Pēteŗa baznīcas skolu, tā domskolu pārkārtoja. Par domskolas rektoru rāte aicināja Lutera mācekli holandieti Jakobu Butusu.[61] Tā Rīgā sāka darboties vīri, kas nāca tieši no Lutera skolas.

Pēc Brīsmana izteicieniem un citiem avotiem noprotams, ka Rīgā bija lielas domstarpības reliģiskos jautājumos. Lietojot Brīsmana terminoloģiju, t. s., „vājie" jutās saistīti pie vecās katoļu ticības. Knopkena un Tegetmeiera protestantisms atšķīrās — Knopkens bija vairāk humānistiski un konservātīvi noskaņots, Tegetmeiers vairāk luterisks un progresīvāks. Tāpēc starp abiem pirmajiem evaņģeliskajiem mācītājiem Rīgā radās domstarpības. Vēl tur bija mistiķi, Cvinglija un Mincera piekritēji. Pret tiem Knopkens bija iecietīgāks nekā Tegetmeiers. Brīsmans Mincera piekritējus kopā ar citām radikālām grupām sauca par „Schwärmer und Sakramentschänder".[62] Tie bija fanātiski pārliecināti, ka nekādas ārišķības dievkalpojumā nav vajadzīgas, un naidīgi noskaņoti pret visiem, kas domāja citādi. Ar aģendu bija radīta vienota luteriešu fronte kā pret katoļiem, tā pret radikāliem protestantiem. Pēc Brīsmana apliecinājuma, viņam ierodoties Rīgā, radikālajām sektām esot bijis liels piekritēju skaits, bet, kad viņš 1531. gadā devās atpakaļ uz Prūsiju, ļaudis esot nākuši pie prāta.[63]

Pērnavas sanāksmes laikā par Blankenfelda nāvi vēl nebija zināms. Informācija pienāca tikai 1528. gadā, un domkapituls par jauno archibīskapu ievēlēja prāvestu Tomasu Šēningu (Turaidā 6. februārī).[64]

Arī Šēnings mēģināja panākt savu tiesību atjaunošanu un Rīgas sekvestrēto mantu restaurāciju. Ieguvušam Rēgensburgas reichstāgā firsta regālijas, viņam izdevās izgādāt valsts kameras tiesā Špeierā ķeizara mandātu pret Rīgas pilsētu (1528. g. 11. septembrī).[65] Sarunām ar Šēningu Rīga nosūtīja uz Vāciju sekretāru Lomilleru, un abi Lībekā noslēdza līgumu.[66] Kaut gan Lomillers dabūja no Lutera pozitīvu atsauksmi par šo līgumu,[67] Rīga to neratificēja.[68] Lomilleru apvainoja nodevībā, un tikai ar pūlēm viņam izdevās rehabilitēties.

1530. gadā risinājās divi svarīgi notikumi — viens ar tālu ejošām sekām nākotnē, otrs nozīmīgs toreizējos apstākļos. Pirmais — tālākā skatījumā nozīmīgs — notikums bija, ka evaņģeliskajiem izdevās piekrāpt archibīskapu, pierunājot viņu izraudzīt par koadjutoru Brandenburgas elektoru, Prūsijas hercoga brāli Vilhelmu. Archibīskapam slēpa, ka Vilhelms ir protestants. Archibīskaps ar Vilhelma ievēlēšanu cerēja nostiprināt savu polītisko varu. Apzinoties savu

stāvokli, Vilhelma pirmais darbs pēc ierašanās Rīgas archibīskapijā bija ieņemt viņam piešķirtās pilis: Raunu, Smilteni, Piebalgu, Limbažus, Vainižus, Dzērbeni un Salacu.[69] Pēc tam Vilhelms sāka arvien vairāk pārņemt archibīskapijas pārvaldi savās rokās. Rīgas archibīskapija tā bija ieguvusi enerģisku nākošo valdnieku, kas gatavojās pārvērst archibīskapiju par laicīgu valsti.

Otrs drāmatisks notikums 1530. gadā turpretim nostiprināja archibīskapa Šēninga varu. Ordeņa mestrs Pletenbergs atteicās no 1526. gada līguma un no augstākās varas Livonijā. 15. jūlijā landtāga sanāksmē atkal prezidēja archibīskaps, resp. viņa vietnieks. Pletenbergs bija zaudējis Rīgas un vasaļu atbalstu, un viņš bija par vecu, lai cīnītos pret archibīskapijas protektoru spiedienu un noturētos pie varas ar diplomātiskām intrigām.

Šai jaunajā politiskajā situācijā ar Brīsmana līdzdalību izdevās nokārtot Rīgas un archibīskapa Šēninga konfliktu. Doles kompromisa līgumā 1530. g. 14. augustā[70] Rīga piešķīra archibīskapam un domkapitulam viņu nekustamās mantas lietošanas tiesības, bet baznīcas un to dārglietas pagaidām palika Rīgas pārvaldīšanā. Strīdus jautājumu kārtošanu vispār atlika uz divi gadiem.

Jaunā ticība bija jau krietni iesakņojusies starp vasaļiem un arī ordeņa valstī. Jau 1526. gadā Kurzemes bīskaps Minchauzens bija žēlojies par hairezi Aizputē, Kuldīgā, Ventspilī un Saldū.[71] 1530. gadā evaņģeliskais mācītājs konstatējams Bauskā.

Jaunās ticības aizsardzībai noslēdza virkni ticības līgumu „Dievam par godu un par spīti tumsības valdniekam". 1531. g. 29. decembrī šādu līgumu noslēdza Rīgas pilsēta ar Prūsijas hercogu Albrechtu,[72] bet 1532. g. 4. janvārī tādu pašu līgumu Rīga noslēdza ar archibīskapijas bruņniecību,[73] 30. janvārī ar Ventspils komturu[74] un 6. februārī ar Kurzemes vasaļiem.[75] Valmieras 1532. g. landtāgā tad arī varēja konstatēt plašu jaunās ticības izplatīšanos.[76] No otras puses, šos ticības aizsardzības līgumus lielā mērā diktēja politiski apsvērumi. Kurzemes kungu simpatijas jaunajai ticībai radīja vēlēšanās padoties Prūsijai. Prūsijas hercogs vairākus no šiem kungiem pieņēma savā algotajā dienestā.

Ar visu to bruņniecība vēl joprojām pretojās sekulārizācijai. Arī klosteŗu slēgšanu tā ne labprāt akceptēja, tāpēc no 27 Livonijas klosteŗiem slēdza tikai 15. Bruņniecība sevišķi vēlējās paturēt franciskāņu klosteŗus, jo franciskāņi bija aktīvi latviešu un igauņu aprūpē. Tā Latvijā arī pēc reformācijas franciskāņu klosteŗi Limbažos, Koknesē un Aizputē palika atvērti.

Kad pagāja divi gadi kopš Rīgas un archibīskapa starpā noslēgtā Doles līguma, archibīskaps pieprasīja, lai Rīgas pilsēta atdod Doma un pārējās Rīgas baznīcas, kā arī baznīcu dārglietas,[77] „lai varētu atjaunot tēvu nodibināto dievkalpošanu". Rīga pieprasījumu noraidīja. Valsts kameras tiesas 1532—1540. g. aktis ir liecība archibīskapa nesekmīgajai cīņai ar Rīgas pilsētu šais jautājumos. Tikai 1546. gadā Rīga akceptēja archibīskapa un mestra vienošanos, ka abi kungi atkal valdīs pār Rīgu, pie kam Rīgas noteikums bija, ka arī archibīskaps Vilhelms būs tikai laicīgs valdnieks.

Valmieras 1533. g. 31. janvāŗa landtāgā Rīga, Rēvele un Tērbata vienojās, ka baznīcai un skolai jādarbojas ciešā sakarā ar Vitenbergu — ar Luteru un citiem reformātoriem. Rātes atzina, ka tām ir tiesības iecelt un atlaist mācītājus un skolotājus, bet, lai nodrošinātu tīru mācību, nolēma par kandidātiem prasīt Lutera, Melanchtona vai citu Vitenbergas teologu atsauksmi. Ar šo lēmumu Rīgas baznīca kļuva ne vien faktiski, bet arī juridiski par luterisku baznīcu.[78]

Pārvērst visu Livonijas baznīcu par luterisku tomēr neizdevās. Tā 1546. gadā bruņniecība noraidīja archibīskapa Vilhelma ierosinājumu akceptēt visās baznīcās luterisku aģendu, arī garīdzniecība nostājās opozicijā pret projektētajām reformām, kas patiesībā nozīmētu reformācijas iedzīvināšanu.

Kaut gan katolisms tā formāli turpināja pastāvēt, luterisms faktiski izplatījās, un ap 1550. gadu tā bija valdošo kārtu galvenā ticība. 1551. gadā ordeņa mestrs Heinrichs fon Gālens kopā ar deviņiem ordeņa pavēlniekiem apmeklēja evaņģelisku dievkalpojumu Rīgas Doma baznīcā. Tādos apstākļos kļūst saprotams, ka 1554. gadā Valmieras landtāgā akceptēja ticības brīvību, kas patiesībā nozīmēja, ka landtāgs atzina evaņģeliski luterisko Augsburgas konfesiju par valdošo. Tai pašā reizē ticības brīvība nozīmēja katoļu ticības toleranci, par spīti aģitācijai, kas pret to bija vērsta, un par spīti terminoloģijai, kas jauno ticību sauca par „tīru ticību".

Rodas jautājums, kādēļ Livonija nesekoja Prūsijas 1525. gada paraugam un nesekulārizēja garīdzniecības pārvaldītās valstis. Prūsija to bija darījusi, tieši sekojot Lutera ieteikumam. Kā pirmo soli jau 1523. gadā Luters bija ieteicis ordeņa brāļiem apprecēties.[79] Kaut gan Prūsijas hercogs pēc sekulārizācijas uz Livoniju nosūtīja īpašu sūtni, lai informētu un mudinātu turieniešus sekot, tomēr Livonijā palika garīdzniecības pārvaldīto valstu satversme. Vairākkārtējos sekulārizācijas ierosinājumus landtāgs noraidīja, un tikai Rīga to reālizēja.

Iemesli šai konservātīvajai nostājai bija politiskas dabas. Bruņinieki, kas bija ieguvuši lielu politisko svaru, baidījās no zemeskungu laicīgās varas pieauguma pēc sekulārizācijas, kas varētu viņu pašu kārtas politisko nozīmi atkal mazināt. Bruņinieki arī nevēlējās Livonijā vienu kopēju valsti, jo viņiem likās vieglāk turēt grožus katrā atsevišķā valstī. Bruņiniekiem vasaļiem bija arī materiālas intereses atstāt visu pa vecam, jo vasaļu dēliem bija iespējas gūt nodrošinājumu, kļūstot par domkungiem vai garīdzniekiem.

Reformācijas iemesli Latvijā

Tik dziļu pārvērtību, kāda bija reformācija, nekādā ziņā nevar izskaidrot ar kādu vienu pašu cēloni. Reformāciju mēģināts izskaidrot gan kā valdnieku politikas rezultātu, gan kā centrālizētas valsts rašanās blaku parādību, gan kā katoļu baznīcas korupcijas sekas, gan ar ekonomisku determinismu, gan ar intelektuālo revolūciju, gan ar patiesās reliģiozitātes rašanos.[80] Tomēr neviens no šiem izskaidrojumiem viens pats nedod atbildi, kā tik kompleksa parādība, kāda bija reformācija, varēja rasties, kādēļ tā tik ātri atrada atbalstītājus un kā izskaidrot tās internacionālo raksturu.

Runājot par Livoniju, par reformācijas iemeslu nekādi nevar uzskatīt valdnieku politiku un centrālizētas valsts rašanos. Livonijas zemeskungi — bīskapi un ordeņa mestrs — nebija reformācijai labvēlīgi tad, kad tā sākās. Tikai, kad reformācija bija nostiprinājusies, pēdējais mestrs (Gothards Ketlers) un pēdējais archibīskaps (Vilhelms), kā arī citi bīskapi kļuva protestanti.

Pārējiem apakšnodaļas sākumā minētajiem iemesliem bija sava nozīme mūsu zemes reformācijas vēsturē, bet nevienu no tiem nevar uzskatīt par vienīgo iemeslu. Katoļu baznīcas korupcija zināmā mērā ietekmēja protestantisma sākumu Livonijā. Piemēram, Burkards Valdiss no franciskāņu mūka kļuva par dedzīgu protestantu pēc tam, kad viņš bija redzējis dziļo morālo pagrimumu kūrijā Romā. Tomēr šim pagrimumam nebija izšķirēja nozīme, lai protestantisms rastos Livonijā. Dažas parādības, ko tagad uzskata par peļamām, 16. gadsimtenī par tādām nemaz neuzskatīja. Piemēram, ļaudīm likās normāli, ka katoļu garīdzniekiem bija konkubīnas *(papen meyerschen)* — žēlojās tikai par to, ka šīs sievietes dzīvoja pārāk lepni.[81]

To, ka reformācijas pamatā Livonijā būtu bijušas materiālas intereses, nekādi nevar pierādīt. Tieši otrādi, noteicēju aprindu — vasaļu — materiālajās interesēs bija saglabāt veco iekārtu. Viņu dēļi varēja

atrast labi atalgotas vietas katoļu garīdzniecības augstākā hierarchijā. Vasaļu meitas, kas nevarēja apprecēties, bez grūtībām varēja atrast savai kārtai piemērotu nodrošinājumu klosteŗos. Materiālas intereses reformācijā gan bija tiem dižciltīgajiem, kas bija aizņēmušies naudu no baznīcām, jo viņi varēja cerēt, ka parāds nebūs jāatmaksā. Tiešām, laikā no 1544. līdz 1548. gadam ordeņa mestram pēc Valmieras, Alūksnes un Rūjienas baznīcas sūdzības bija jāpieprasa baznīcas dēbitoriem parādu un interešu atmaksa,[82] kas liecina, ka pēdējie citādi savus parādus nekārtoja. Tomēr tādi paši gadījumi ir konstatējami arī priekš reformācijas.[83] Kā priekš, tā pēc reformācijas zemeskungi raudzījās, lai aizdevumus atmaksātu. Vasaļiem patronātu pār baznīcām, kas saistījās ar materiālām interesēm, piešķīra katoliskais archibīskaps! Baznīcu grautiņus nekādā ziņā nevar iztulkot ar materiālām interesēm. Grautiņus nerīkoja laupīšanas nolūkā. Baznīcu traukus un dārglietas, kas tur bija palikuši, rātes neaizvākti, parasti neaiztika. Vienīgais nozīmīgais izņēmums ir Rīgas melngalvju rīcība, kas sava altāŗa dārglietas no Pēteŗa baznīcas aiznesa uz Melngalvju namu. Citādi iebrucēji parasti vērsās pret svēto tēliem un relikvijām, tos sadauzot, izmetot uz ielas vai sadedzinot sārtos.[84] Arī Rīgas rāte, sekvestrējot baznīcu mantu, sākumā to izlietoja tikai baznīcas vajadzībām un tikai vēlāk arī vispārējiem pilsētas izdevumiem. Dārglietas beidzot paņēma ordenis, lai financētu kaŗu pret krieviem, kas sākās 1558. gadā. Visumā jāsaka, ka materiālās intereses bija tik pretrunīgas, ka tās savstarpēji neitrālizējās un nav uzlūkojamas par reformācijas cēloni.

Tulkojums:

Žēlastību un mieru. Godājamie, uzmanīgie un mīļie kungi. Maģistrs Engelberts, uzrādot Jūsu rakstu, man lūdzis atsauksmi. Cik esmu redzējis viņa rakstu, [varu liecināt] ka viņš, pirmkārt, pārzina tīro kristīgo mācību un ir pārējo [mācību] ienaidnieks, tādēļ uzskatu viņu par mūsu Kunga mācībā nevainojamu un derīgu. Otrkārt, atzīstam viņu arī citādi par dievbijīgu un godīgas dabas. Treškārt, viņš ir pietiekami mācīts valodās. Kādas ir viņa spējas svētrunās un mutvārdu mācībās, to nezinu, jo neesmu viņu dzirdējis [runājam]. Domāju, ka jūs paši to labāk zināsit, jo viņš pie jums kādu laiku darbojies, kā viņš stāsta. Ieteicu šo maģistru Engelbertu jūsu labvēlībai un draudzīgai gādībai. Ar šo novēlu dievpalīgu. Āmen.

1540. gadā, otrdienā pēc Bērtuļiem [31. augustā]

Mārtiņš Luters

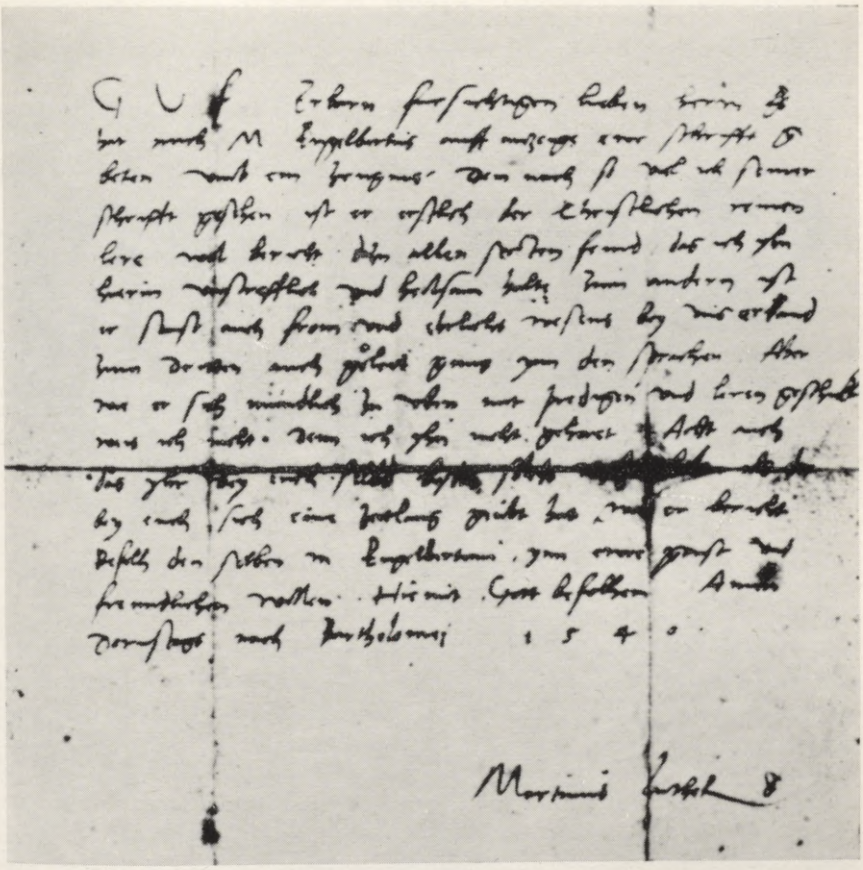

Mārtiņa Lutera vēstule Rīgas rātei
(oriģināls glabājas Rīgas rātsnama bibliotēkā — tagad sadedzis)

G[nade] U[nd] f[riede] Erbarn fursichtigen lieben Herrn. Es hat mich M[agister] Engelbertus auff anzeuge[n] ewr schrifft gebeten vmb ein Zeugnis. Dem nach so viel ich seiner schrifft gesehen ist er erstlich der Christlichen reinen lere wol bericht dazu allen sonsten feind das ich yhn Herren vnstrafflich vnd heilsam halte. Zum andern ist er sonst auch from vnd ehrlichs wesens bey vns erkand Zum dritten auch gelert gnug ynn den sprachen. Aber wie er sich mundlich zu vben mit predigen vnd leren gesthrebt weis ich nicht. Denn ich yhn nicht gehoret. Acht noch das yhr bey euch selbst besser ..... als dan bey euch sich eine zeitlang geübt hat, wie er bericht. Befelle den selben m[agister] Engelhartenn ynn ewer gunst vnd freundlichen willen. Hiemit Gott befolhen. Amen
Dienstags nach Bartholomei 1540

Martinus Luther p.

Aizsardzības grāmata Tonisam Glāzenapam

Paskaidrojums: Aizsardzības grāmatu izdeva mestra un viņa sabiedroto cīņu laikā pret Rīgas archibīskapu pēdējā vasaļu tiesnesim Glāzenapam. Viņa muižas atradās Krustpils pils tiesā. Aizsardzības grāmatā zīmētie krāsainie ģerboņi ir šādi: Vidējā ģerbonī ir pārmaiņus vācu ordeņa krusts un Heinricha fon Gālena ģimenes vapenis (sarkani kāši dzeltenā laukā). Kreisajā pusē ir kombinētais Tērbatas bīskapijas ģerbonis (atslēga un zobens sarkanā laukā) un bīskapa Vēzela ģerbonis (puse līlijas un rozes — zili zīmējumi dzeltenā laukā). Labajā pusē ir Sāmsalas bīskapijas ģerbonis (melns ērglis dzeltenā laukā), kombinēts ar Kurzemes bīskapijas ģerboni (balts Dieva jērs ar uzvaras karogu dzeltenā laukā), kuŗiem vidū ir Johana Minchauzena personiskais ģerbonis (mūks).

Salua Guardia. Freyer Schutz

Wir Heinrich van Galen, Mesiter des loblichen Ritterlichen Teutsches Ordens zu Eifflandt vnnd vbrister velther, van wegen vnser vnnd vnser zu gehörigen krigs fursten vnnd vorwanten, Beuelen allen vnnd Jeden vnsern Reysigen, dienstleuten, fußknechten auch allen andren, sie sein wue sie wollen Teutsche ader vnteutsche, sich an des Erntuesten Tonnies Glasenappen, hoffe gesinde vnnd guttern, die wir In vnsern schutz vnnd schirm genhommen, van dato an nicht zuuorgreiffen, eynigerley weyse auch am aller geringsten nicht, bey vormeydung hogster straff henckens am galgen vnnd beume. Vrkuntlich mit vnserm des veldt heren Secret vorsiegelt. Gegeben auf Kockenhausen, Mitwochens nach Visitationis Marie Anno etc. Im sechs vnnd funffzigstem Jare.

Tulkojums:

Aizsardzības grāmata. Mēs, Heinrichs fon Gālens, slavējamā vācu Livonijas bruņinieku ordeņa mestrs un augstākais karakungs, mūsu pašu un mums piederīgo karа pavēlnieku un [vadības] locekļu [uzdevumā] pavēlam ikkatram vienam mūsu karavīram, kalpotājam, karakalpam un visiem citiem, lai viņi būtu kas būdami, vācieši vai nevācieši, neaizkart nekādā veidā godājamā Tonisa Glāzenapa muižas, ļaudis un mantas, ko esam ņēmuši mūsu aizsardzībā un aizstāvībā, lai [pārkāpēji] izvairītos no augstākā soda — pakāršanas pie karātavām vai kokiem. Dokumentāri apzīmogota ar mūsu, karavadoņa, zīmogu. Dota Koknesē trešdienā pēc Marijas apmeklēšanas dienas [8. jūlijā] Anno u. t. t. [15]56. gadā.

To, ka Rīga tik ātri akceptēja reformāciju, zināmā mērā varēja noteikt politiskie motīvi — izredzes tikt vaļā no viena sava laicīgā kunga. Tomēr, ja ņem vērā, ka šādas tendences bija Rīgai jau arī agrākajos gadsimteņos, vēršoties pret mestru, tad jāsaka, ka ir problēmatiski šo tendenci principā saistīt ar reformāciju. Saprotams, reformācija bija iemesls, ka Rīgas rāte mainīja fronti — kamēr agrāk tā bija pret ordeņa mestru, tagad tā vērsās pret archibīskapu. Politiski iemesli gan bija labvēlīgajai neitrālitātei, ar ko vasaļi atbalstīja Rīgas reformācijas centienus. Var akceptēt Arbūzova secinājumu, ka tieši politiskie motīvi bija tie, kas pavēra un nolīdzināja ceļu reformācijai Livonijā. Tomēr politiskie centieni vien nespēja izraisīt reformāciju, un tos nevar uzskatīt par vienīgajiem reformācijas cēloņiem.

Ļoti svarīgus reformācijas cēloņus var saskatīt ideju plāksnē. Reformācija taču bija ticības, tātad ideju reformācija. Atskaitot vienīgi Hofmani, visi jaunās ticības sludinātāji bija katoļu priesteŗi, kuŗus bija pārliecinājušas jaunās idejas, vai nu Erasma paustās (kā Knopkenu), vai Lutera sludinātās (kā Tegetmeieru). Šīs jaunās idejas prasīja atgriešanos pie bībeles teksta, labo darbu dogmas un indulgenču nosodīšanu, ticības un Dieva žēlastības cildinājumu. Šie sludinātāji, paši būdami pārliecināti par to, ko sludina, prata aizraut savas draudzes, un tā radās reformācija.

Ka reformācija Livonijā radās tieši lielākās pilsētās un ne mazākos centros, izskaidrojams ar to, ka tikai pilsētās bija rezonance pārdomām par ticības jautājumiem. Tieši pilsētās bija vislielākā garīdznieku koncentrācija, un tikai šeit varēja norisināties disputi starp dažādo viedokļu aizstāvjiem. Reformācija radās vārdu cīņā. Tā tas bija noticis Vitenbergā, un tā tas notika arī Rīgā. Tur, kur valdīja garīgs tukšums, reformācija nerada atbalsi. Tā vasaļi sākumā atbalstīja Rīgas un pārējo pilsētu centienus nevis idejas, bet gan politiskā oportūnisma dēļ. Kad viņi savus politiskos mērķus bija sasnieguši, viņi savu atbalstu atrāva. Tikai nākošā paaudzē, mainoties politiskajai situācijai, vasaļi pievērsās jaunajai ticībai.

Beidzot, ļoti nozīmīgs reformācijas cēlonis Livonijā bija idejiskās saites ar Vāciju. Jaunā ticība tur bija guvusi lielus panākumus, un tā tūdaļ rada atbalsi Rīgas vācu sabiedrībā. Ilgstošais Rīgas namnieku konflikts ar zemeskungiem bija šeit radījis auglīgu zemi jaunajai ticībai politiskā ziņā. Rīgas redzamāko personu (piemēram, Lomillera) humānistiskā izglītība darīja viņus pieejamus jaunām idejām.

Archibīskapa Vilhelma sekulārizācijas plānus varēja reālizēt tikai, pieņemot jauno ticību. Šī iemesla dēļ un arī sava brāļa (Prūsijas hercoga) un padomdevēju ietekmē viņš atbalstīja jauno ticību, kamēr iepriekšējiem archibīskapiem šādu plānu nebija bijis. Ordeņa mestru noskaņoja neitrāli un pat labvēlīgi jaunajai ticībai ne vien kārtu nostāja, bet arī viņa paša pārliecība, ka jaunā mācība ir pareizāka par veco. Kādi bija vasaļu un melngalvju motīvi, ka viņi pievērsās jaunajai ticībai, avotu trūkuma dēļ nav iespējams konstatēt. Jādomā, ka tie bija gan sīki dienas jautājumi, gan sekošana modei, gan arī dziļa idejiskā pārliecība. Katrā ziņā nozīmīgs bija sauklis, kas nāca no Vācijas, ka jaunā ticība ir tīrā evaņģeliskā ticība, kuŗa atmetusi gadsimteņos uzkrājušos sārņus. Šis sauklis suģestēja un spēja pievilkt luterismam proselītus.

Livonijā reformācijai bija auglīga zeme jo sevišķi tāpēc, ka tās no viduslaikiem mantotā politiskā un sociālā iekārta bija novecojusies un neatbilda vairs laika garam. Reformas, ko bija panākušas pilsētas un kārtas, nebija pietiekami dziļas, lai pieskaņotu dzīvi jaunajām prasībām. Ja reformas nav pietiekamas, tad jānāk revolūcijai. 16. gadsimteņa vēsturiskajā situācijā politiska revolūcija nebija iedomājama, bet ticības revolūcijai ar politisku apakštoni bija visplašākās iespējas. Vajadzēja tikai dzirksteles, lai šāda revolūcija sāktos, un šī dzirkstele, dedzīgu sludinātāju nesta, nāca no Vācijas.

Latvieši un reformācija

Rīgas latvieši bija gan saimnieciski patstāvīgi amatnieki un tirdzniecības palīgamatu locekļi, gan saimnieciski nepatstāvīgi kalpotāji. Tirdzniecības palīgamati bija sālsnesēju *(Lostträger)*, alusnesēju un liģeņu *(gemeinen arbeidesluden edder liggern)*. Šie trīs tirdzniecības palīgamati reizē bija arī garīgas brālības, kas ierīkoja baznīcās altāņus un nodibināja vikārijas. Tā alusnesējiem bija altāris Jēkaba baznīcā, bet sālsnesējiem Pēteņa baznīcā.[85] Amatos kā garīgā brālībā pēc viduslaiku paražām uzņēma arī cienījamas personas, kas profesionāli pie amata nepiederēja. Rīgas sālsnesēju altāņa uzturēšanā piedalījās Rīgas rāte un prominenti vācu namnieki. 1517. g. 26. oktobrī sālsnesēju brālībā uzņēma brāļus Knopkenus — domkungu Jakobu un kapellānu Andreju.[86] Pēdējam sālsnesēji maksāja algu par viņu altāņa apkalpošanu.[87]

Ar šo personisko kontaktu starp pirmo Rīgas reformātoru Andreju Knopkenu un latviešu sālsnesēju amatu var izskaidrot, ka sālsnesēji bija pirmie Rīgas latviešu sabiedrībā, kas akceptēja evaņģelisko ticību un reformāciju. Vai latvieši piedalījās arī baznīcu grautiņos, par to dokumenti klusē, bet zīmīgs ir fakts, ka vienīgais avots, kas vēstī par baznīcu grautiņiem Rīgā, ir ieraksts latviešu alusnesēju brālības grāmatā. Ir vēl zināms, ka 1524. gadā Rīgas rāte nodibināja „nabagu lādi" (pabalstu kasi) un ka tās pārvaldē bija divi rātes locekļi, pa divi locekļiem no Lielās un Mazās ģildes, un Jēkabs Celle no sālsnesēju ģildes.[88] No šī fakta var spriest, ka sālsnesēji bija sajūsmināti jaunās iekārtas aizstāvji. Turpretim alusnesēji esot bijuši daudz atturīgāki.[89] Ka tomēr alusnesēji simpatizēja jaunajai ticībai, liecina jau minētais priesteņa Johana Stefana ieraksts alusnesēju grāmatā par 1524. gada baznīcu grautiņiem (šeit sniegts tulkojums):[90] „Divdesmit ceturtā gada gavēnī, trešdienā pēc Judikas [16. martā] luterāņi Rīgā

izdarīja brīnuma lietas: aklie tapa redzīgi, mēmie runāja, tizlie staigāja, un koki kļuva par cilvēkiem; tas nozīmē, ka viņi iebruka abās baznīcās — Svētā Pēteŗa un Jēkaba — un salauza visus krustus un tēlus, Marijas un citu, kas tur bija, tāpat viņi izlauza altāŗos iemūrētās svētās relikvijas, tās salauza un izkaisīja visu, kas bija baznīcā. Vakarā, kad tas bija noticis, viņi dziedāja *Haec dies pascale* un dažus psalmus. Tad sākās svētruna, mēģinot noskaidrot, ka viņi esot pareizi darījuši, lai iznīcinātu elkdievību. Tai pašā vasarā ap sv. Labrenča dienu viņi noskaldīja visu altāŗu akmeņus līdz pamatiem. Tas notika pirmdienā priekš Labrenča [8. augustā]."

Reformācijas nostiprināšanās Rīgā latviešu sabiedriskajā dzīvē nesa ļoti svarīgas pārvērtības. Vispirms latviešu ģildes zaudēja savu garīgo raksturu, tās sekulārizēja, vikāriju naudu izlietoja laicīgiem nolūkiem, un ģildes kļuva par aroda organizācijām. Latviešu ģildēm šī pārvērtība bija daudz svarīgāka nekā vācu ģildēm, kas pārdzīvoja tādas pašas pārmaiņas, jo pirmajās garīgai dzīvei bija lielāka nozīme. Arī pēc reformācijas latviešu ģildes palika zināmā mērā saistītas ar draudzi. Otrkārt, līdz ar reformāciju radās vajadzība pēc atsevišķas latviešu draudzes, no kā izrietēja virkne seku. Tiesa, arī priekš reformācijas franciskāņi Rīgā (Sv. Katrīnas klosterī), tāpat kā citur, teica svētrunas tautas valodā, t. i. Rīgā arī latviešu valodā. Tāpat priekš reformācijas latviski bija pārtulkota tēvreize[91] un, jādomā, citi baznīcas raksti. Tomēr katoļu laikos nebija nekādas vajadzības pēc atsevišķas latviešu draudzes, jo dievkalpojumi notika latīņu valodā, pie kam draudze bija tikai pasīvs elements.

Līdz ar reformāciju radās vajadzība iedzīvināt luterisko principu, ka dievkalpojumam jānotiek tautas valodā, draudzei aktīvi piedaloties. Kamēr katoļu baznīcā latīņu valodā runāja un dziedāja ne vien priesteris, bet arī diakons un koris, tikmēr pēc reformācijas mācītājam liturģijā atbildēja draudze, un tā (nevis koris) arī dziedāja garīgās dziesmas. Saprotams, šīs pārmaiņas varēja iedzīvināt tikai pakāpeniski. Vajadzība pēc atsevišķas latviešu draudzes radās vēl tāpēc, ka katoļu izpratnē draudze ir territoriāla vienība, kamēr protestantu izpratnē tā ir ticīgo grupa.

Vēl nav noskaidrots, kad tieši Rīgā nodibinājās latviešu draudze. Jānis Straubergs (kā parasti, neminot savus avotus) ir izteicis domas, ka jau 1522. gadā Pēteŗa un Jēkaba baznīcā bija katrā divi draudzes: vācu un latviešu. Abas apvienotās latviešu draudzes esot vēlāk (1527. gadā) pārcēlušās uz Jēkaba baznīcu.[92] Totiesu Vitrama hipoteze ir, ka latviešiem draudze bijusi jau 1524. gadā.[93] Pēc Nītemā sīkāk pa-

matotām domām, Rīgā latviešu draudze (tikai viena) bija iespējama 1525. gadā, bet droši tā bija 1527. gadā Jēkaba baznīcā ar mācītājiem Nikolaju Rammu un Lorencu fon Šēdenu.[94]

Zināma saite, kas palika latviešu ģildēm ar draudzi arī pēc reformācijas, izpaudās tā, ka ģilžu rakstveži un kasieŗi bija latviešu draudžu mācītāji. Ir visnotaļ svarīgi, ka pēc reformācijas šīs amatpersonas sāka ierakstus izdarīt latviski, kamēr agrāk lietoja vācu valodu.

Reformācijas kultūrvēsturiskā nozīme bija, ka tā deva spēcīgu impulsu latviešu literātūras garīgo rakstu sākumam un latviešu pareizrakstības mēģinājumiem, kā arī tam, ka laicīgos dokumentus sāka rakstīt latviski. Tāpat latviešu skolu sākums ir reformācijas nopelns.

Līdz ar reformāciju varam sagaidīt arī garīgos rakstus latviešu valodā. Kaut gan līdz šim atrastais vecākais iespiestais luteriskais katechisms datējams ar 1585—1586. gadu, ir noteikti norādījumi, ka jau 1525. gadā eksistēja latviski iespiesta luteriska rokasgrāmata.[95] 1525. g. 8. novembrī Lībekas katoliskā rāte konfiscēja mucu ar luteriskiem rakstiem vācu, latviešu, igauņu (pēc Johansena domām, arī lībiešu) valodā, kuŗus bija domāts sūtīt uz Rīgu. Tirgotājs, pretojoties konfiskācijai, tomēr mēģināja nosūtīt mucu uz Travemindi iekraušanai kuģī, bet pa ceļam viņu notvēra Lībekas rātes kārtībnieki. Konfiscētās grāmatas rāte nodeva pārbaudei savam sekretāram. Pēdējais atteicās uzņemties šādu atbildību, un beidzot Lībekas domkungi grāmatu pārbaudei izraudzīja teologu komisiju. Komisija atzina, ka vāciski iespiestās grāmatas ir luteriskas, bet par nevācu grāmatām atteicās spriest. Kur grāmatas pēc tam palika, nav noskaidrots. Tā kā uz Rīgu nebija nozīmes sūtīt luteriskos rakstus augšvācu valodā, tad jāpieņem, ka vāciskie raksti — Lutera „vācu mesa" un „kristību grāmatiņa" — bija lejasvācu valodā, un tie tad būtu visagrākie šai dialektā iespiestie luteriskie raksti. Pēc Lībekas doma dekāna Johana Branta dienasgrāmatas redzams, ka konfiscētajā mucā grāmatas bija arī latviešu un igauņu valodā, kas sūtītas tautām, kur kristīgā ticība vēl nav nostiprinājusies.[96] Pēc Johansena domām, nevācu mesu tulkojis Nikolajs Ramms, Rīgas latviešu mācītājs un latviešu alusnesēju un sālsnesēju ģildes rakstvedis, kā latviešu, tā lībiešu valodā, un mucā īstenībā bijusi tikai viena nevācu mesas grāmata, sacerēta trīs valodās: lībiešu, latviešu un igauņu. Biezais šīs domas apstrīd un pamatoti pierāda, ka Johansens pārpratis Branta dienasgrāmatas tekstu. Pēdējā teikuma daļa jātulko nevis „lībiešu, latviešu un igauņu valodā", bet gan: livoniešu — latviešu un igauņu — valodā. Tāpat

Biezais neuzskata par pierādītu, ka grāmata bijusi vairākās nevācu valodās, bet tai vietā izsaka ticamu iespēju, ka uz Rīgu sūtītas tikai latviešu grāmatas ar parallēlu vācu tekstu.[97]

Mēģinot rekonstruēt grāmatas saturu pēc 1530. gada Brīsmana vācu mesas eksemplāra, Johansens spriež, ka mesa sākusies ar ievadu *(introitus)* — psalmiem. Sekojusi *Kyrie Eleison* un *Gloria in excelsis*. Pēc tam mācītājs no altāŗa novēl draudzei „tā Kunga klātieni", uz ko draudze atbild. Seko kopēja lūgšana, tad pusnodaļas epistulu nolasījums. Pēc tam draudze dzied Alelujā! vai svētku dziesmu, un mācītājs nolasa evaņģeliju. Tad draudze dzied ticības apliecinājumu. Mācītāja spredikis (svētruna, lekcija) ierobežots vienas stundas apmērā. Noslēgumā liturģija. Mācītājs dzied tēvreizi līdz sestajai lūgšanai, un draudze vai koris atbild ar septīto lūgšanu. Lūgšanu nenoslēdz doksoloģija, bet tikai Āmen! Pēc svētīšanas dievkalpojums beidzies.

Kaut arī vienu mucu ar luteriskiem rakstiem konfiscēja, nav domājams, ka tā bija vienīgā, tāpēc iespējams, ka šī latviešu pirmā luteriskā grāmata, kas būtu arī pirmā latviešu grāmata vispār, tomēr Latviju sasniedza. Ka tā vēl līdz šim nav atrasta, ir tikai mudinājums pētniekiem to meklēt.

Ņemot vērā luterisma prasību, ka dievvārdi jāsludina tēvu valodā, radās vajadzība pēc mācītājiem, kas prata latviski. Dabiski, ka līdz ar to pavērās ceļš arī latviešu tautības mācītājiem vai vismaz mācītāju palīgiem. Tā Alojas mācītājs Pēteris Īze, kas neprata latviski, 1532. gadā apņēmās par mācītāju sagatavot latvieti Indriķi Kūlēnu.[98] Rīgas rāte paredzēja izlietot daļu domkapitula ienākumu 24 mācītāju sagatavošanas stipendijām, pie kam bija projektēts, ka 12 stipendiāti nāks no vienkāršiem ļaudīm, t. i. latviešu zemniekiem.[99] Šo projektu nereālizēja. Latviešu tautības mācītājus tomēr sagatavoja privāti Rīgas mācītāji, līdzīgi kā redzējām Kūlēna gadījumā. Tā latviešu kažocnieks Jānis Zonne pēc tam, kad viņu bija sagatavojis Rīgas mācītājs Sterbels, 1575. gadā kļuva par palīgmācītāju Bērzaunē.[100] Izteikta doma, ka Rīgas mācītājs Dr. Kristiāns Michaels arī bijis latvietis.[101] Šīs domas pamatā ir uzraksti uz Kr. Michaela kapakmeņa. Par šo kapakmeni saglabājies tikai Broces 18. gs. zīmējums.[102] Tajā attēlots Kristus profilā ar globu un krustu kreisajā rokā un zem tā latīņu uzraksts: „Zem šī akmens es, Kristiāns Michaels, barbariskas tautas dievbijīgs doktors, dusu, kamēr pēc Kristus gribas atmodinātajos locekļos atgriezīsies dzīvība. Kristiāns Michaela kungs nomira

1552. g. 25. jūlijā." Arbūzovs raksta, ka zināmie gadījumi nebūt neesot visi. Tātad arī šai ziņā vēl nākotnē var gaidīt atklājumus.

Reformācijas prasība, ka dievvārdi jāsludina latviski, mudināja to pašu ceļu iet arī katoļiem, sevišķi pretreformācijas laikā. Tā arī dabiski 16. gadsimteņa beigās starp jezuītiem sastopam latviešu garīdzniekus. Visi šie fakti rāda, cik liela nozīme reformācijai bija latviešu kultūras vēsturē.

Ja no kultūras vēstures viedokļa reformācija vērtējama pozitīvi, tad no sociālās un arī politiskās vēstures viedokļa tā vērtējama negatīvi. Reformācija nošķiroja atsevišķās draudzēs latviešus un vāciešus. Šis šķirojums varēja tikai padziļināt sociālo plaisu, kas bija jau izveidojusies starp vāciešiem un latviešiem. Ir, piemēram, zīmīgi, ka reformācijas sākumā nabagu lādes pārvaldē piedalās arī Celle, ko ar lielu paticamību var uzskatīt par latvieti. Turpretim vēlāk šīs pašas nabagu lādes pārvaldē ir tikai Rīgas vācu tautības namnieki.

Politiskās vēstures uzdevums ir tēlot un izskaidrot to, kas notika, nevis to, kas nav noticis. Iztirzājot reformācijas sākumu Latvijā no politiskās vēstures viedokļa, tomēr no šīs maksimas vienā ziņā jāatkāpjas, runājot tieši par reformācijas politiskajām sekām starp latviešiem. Latviešu tautas vairums bija zemnieki. Vācijā, kur luterisms izcēlās, drīz pēc tam, kad zemnieki iepazinās ar Lutera mācību, sākās ļoti plaši zemnieku nemieri (1525. g). Šais nemieros zemnieki izvirzīja virkni politisku prasību. Vācijas vēsturniekiem gan ir domstarpības par to, cik liela loma šais zemnieku nemieros bija tieši reformācijai, bet neviens nešaubās, ka zināma loma tai bija.

Latvijā šādu zemnieku nemieru nebija. Līdz ar to rodas jautājums — kādēļ? Vācu zemnieki savas revolūcionārās prasības 1525. gadā bija formulējuši divpadsmit pantos, un šo prasību iespiesti eksemplāri vēl 1525. gadā nonāca Rēvelē. Rēveles pilsētas namniekiem jau agrāk bija daudz vairāk simpatiju pret igauņu zemniekiem nekā Rīgas vācu namniekiem pret latviešu zemniekiem. Vācu zemnieku divpadsmit pantus vismaz viens spredikotājs, kas runāja igauniski, izlietoja par aģitācijas materiālu, uzsverot visu cilvēku vienlīdzību. Arī Rēveles tirgotāji kūdīja zemniekus pret muižniekiem.[103] Tomēr igauņu zemnieki nesacēlās. Tā kā Latvijā nemaz nevar konstatēt līdzīgu aģitāciju kā Igaunijā, tad nav brīnums, ka arī Latvijā sacelšanās nenotika.

Apstrīdot Engelharta, Bruininga un Boses uzskatu, kas revolūcijas neizcelšanos izskaidro ar Livonijas zemnieku labāku sociālo stāvokli nekā Vācijas zemniekiem, Nītemā izvirza tezi, ka iemesli bijuši pavisam citi. Pēc viņa domām galvenais iemesls bijis, ka Livonijas zem-

nieki bijuši vairāk atpakaļ palikuši, un no tā izrietējusi vājā sociālā retorsijas kustība. Bez tam revolūcijas uzliesmojumu kavējusi kārtu nostāja, kas vēlējās saglabāt sabiedrisku mieru: kamēr Vācijā zemniekus atbalstīja pilsētu namnieki, Livonijā tas nenotika, izņemot vienīgi Rēveli. Kārtām arī izdevās potenciālo zemnieku nemieru lokālizēt, nedodot iespēju zemniekiem griezties pēc palīdzības ārzemēs (kā to vēlāk Livonijas kaŗa laikā darīja igauņu zemnieki, kas lūdza palīdzību Zviedrijai).

Nītemā argumentācija par tālumniecību tomēr nemaz nav vajadzīga, lai izskaidrotu, kādēļ revolūcija nenotika. Ka latviešu zemnieki neizrādīja tādas revolūcionāras tieksmes kā Vācijas zemnieki, var izskaidrot vienkārši ar to, ka latviešu zemniekus nemaz nesasniedza jaunā baznīcas mācība par to, ka Kristus ar savām asinīm ir atpestījis visus — kā nabagos, tā bagātos, kā kungus, tā kalpus. Tāpēc arī latviešu zemniekam nevarēja rasties tādi secinājumi, kādi radās vācu zemniekam — t. i., ka pēc dievišķo tiesību un bībeles mācības, visi cilvēki ir brīvi.

No tā, ko zinām par latviešu reliģisko dzīvi sekojošā 17. gadsimtenī, var secināt, ka luterisms latviešu zemniekos nebija radījis atbalsi.[104] To liecina arī fakts, ka laukos trūka mācītāju. Formāli par luteriešiem skaitīja tos zemniekus, kuŗu kungi bija pieslējušies jaunajai ticībai, pēc principa *cuius regio, eius religio*. Faktiski šie „luteriskie" zemnieki vai nu palika katoļi, vai arī dzīvoja savā senču ticībā, kā to spilgti attēlojuši Latgales misionāri — jezuīti 16. gs. beigās. Liekas, ka visbiežāk zemnieku reliģija bija pagānisko ticējumu un katolisma sinkrētisms. Tas, ka jaunās idejas tikpat kā nesasniedza latviešu zemniekus, arī izskaidro, kāpēc šīm idejām nebija polītisko seku — plašu zemnieku nemieru.

---

[1]B. Gebhardt, *op. cit.*, 2—4. lpp. un: J. Dillenberger, „Major Volumes and Selected Periodical Literature in Luther Studies 1956—1959", *Church History* 1961, 80—81. lpp., V. Vajta, *Lutherforschung heute* (Berlin 1958). Sal. dominikāņa Kongara darbu: Yves Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'église* (Paris 1950).

[2]Alfrēds Jāzeps Kristofors Bīlmanis, „Mans ceļš uz Romas baznīcu", *Ausekļa kalendārs 1948* (Lībekā), *Muns ceļš uz Romas bazneicu* (Traunšteinā 1949).

[3]Šo faktu 1513. gada Valmieras landtāgā apliecināja pats Rīgas archibīskaps Jaspers Linde: „men sege rede woll, dat de armen Unduitzschen ungelerth bleven des paternosters und ander stucke des gelovens", *AR* III, 200. lpp.

[4]Reformācijas polītisko raksturu vairākkārt pasvītrojis L. Arbūzovs savā disertācijā, kas vēl joprojām ir plašākais darbs par reformāciju Baltijā. Sk.: L. Arbusow, *Reformation*, sevišķi 347., 362., 635. un 821. lpp.

[5]Latīņu teksts: Lutera darbu akadēmiskajā, t. s., Veimaras izdevumā (Weimarer Ausgabe, turpmāk apzīmēts ar *WA*) *WA* 1, 233—238. lpp; vācu tulkojums: Martin Luther, *Ausgewählte Werke* 1 (München 1938), 17. un sek. lpp.; angļu tulkojums: *Luther's works* 31 (Philadelphia 1958), 25. un sek. lpp.

[6]Pat tik apoloģētisks vecās skolas katoļu vēsturnieks kā L. Pastors saka, ka indulgences tikušas degradētas par „financiālām transakcijām". Sk.: L. Pastor, *The History of the Popes* VII (London 1908), 338. lpp.: „This offering for good works, which should have been only accessory, was in certain cases made into the chief condition. Thus an indulgence was lowered from its ideal purpose and degraded into a merely financial transaction. The need of money instead of the good of souls became only too often the end of indulgence." Miglaināk izsakās S. Škutāns savā rakstā „Luters un reformācija katoļu skatījumā", *Dzimtenes balss* 1950, 12. nr. 6. lpp.: „Tāpat kā citi tā laika spredikotāji, arī Tetcels ir pārspīlējis indulģenču iedarbi attiecībā uz mirušajiem un ir pārāk uzsvēris iedotās dāvanas sekmīgumu pie indulģenču saņemšanas".

[6a]L. Pastor, *op. cit.*, 335. lpp. Sk. tomēr pretrunu šai jautājumā Pastora attēlojumā 335. un 349. lpp.

[7]*WA* 1, 525—628. lpp.: *Resolutiones disputationem de indulgentiarum virtute.*

[8]Bulla sākas šādi: „Pacelies, ak Kungs, un dodi taisnību savai lietai!... Kāda mežacūka grib izpostīt Tavu vīna kalnu un kāds mežonīgs zvērs tajā ir iebrucis!"

[9]*WA* 6, 497—573. lpp.

[10]*Ibid.*, 404—469. lpp.

[11]*WA* 7, 20—38. lpp.

[12]No modernā katoliskā viedokļa šos jautājumus ir apgaismojis Sepelts G. Šveigera jaunapstrādājumā: F. X.Seppelt, *Geschichte der Päpste* IV (München 1957), 420. un sek. lpp.

[13]Sekojošā pamatā ir standartdarbs par šo jautājumu: L. Arbusow, *Reformation.*

[14]Šo faktu uzsvēra 1524. g. 17. jūlijā kārtu sanāksme Rēvelē. Sk.: *AR* III, 433. lpp.

[15]Böthführ, „Tegetmeyer", *Allgemeine Deutsche Biographie* 37 (Leipzig 1894).

[16]Nikolajs Russ (arī Ruce) bija akceptējis Husa mācību. Par to viņu vajāja. Viņš izbēga uz Livoniju un tur nomira. Sk.: L. Arbusow, *Reformation*, 165. lpp.

[17]Hausmann, „Knopken", *Allgemeine Deutsche Biographie* 17 (Leipzig 1882); L. Arbusow, *Reformation*, 175. un sek. lpp., 194. lpp.

[18]R. Wittram, „Die Reformation in Livland", *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956), 37. lpp.

[19]*Ibid.*, 37. lpp.

[20]Ralph Ruhtenberg, „Die Beziehungen Luthers zu Livland", *Baltische Kirchengeschichte*, 57., 58. un 62. lpp.

[21]L. Arbusow, *Reformation*, 197. lpp.

[22]*Ibid.*, 237. un sek. lpp.

[23]*Ibid.*, 188. un 194. lpp.

[24]*AR* III, 348. lpp.

[25]*Ibid.*, 240. lpp.

[26]*Ibid.*, 404. lpp.

[27]*Ibid.*, 433. un sek. lpp.

[28]Böthführ, „Lohmüller", *Allgemeine Deutsche Biographie* 19 (Leipzig 1884).

[29]*WA, Briefwechsel* 2, 591—592. lpp.

[30]*Ibid.* 3, 189—190. lpp.

[31]Izvilkumu no Lutera atbildes sk.: E. Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 54—55. lpp.

[32]R. Ruhtenberg, *op. cit.*, 61. lpp.; *WA, Briefwechsel* 3, 684. nr.

[33]Th. Schiemann, *Rußland, Polen und Livland* ... II, 204. lpp.

[34]P. Kampe, „Rīgas Sv. Pēteŗa baznīcas būvvēsture", *Senatne un māksla* III (Rīgā 1939). Daži vēsturnieki apšauba, ka tāda glezna jebkad eksistējusi.

[35]P. Kampe, „Rīgas Sv. Jāņa baznīcas būvvēsture", *Senatne un māksla* IV (Rīgā 1936).

[36]A. E. Berger, „Die Schaubühne im Dienste der Reformation", *Deutsche Literatur*, Reihe Reformation, Bd. 5 (Leipzig 1935), 118. lpp. („Burkard Waldis, Einführung"). Arbūzovs min tikai Bomhoveru un Valdisu (*Reformation*, 328. lpp.), norādot, ka trešā mūka vārds neesot zināms.

[37]*AR* III, 432. lpp.

[38]*Ibid.*, 453. lpp.

[39]L. Arbusow, *Reformation*, 334. lpp.

[40]*AR* III, 460. un sek. lpp.

[41]*Ibid.*, 475. lpp.

[42]*Ibid.*, 483. lpp.

[43]*Ibid.*, 520. un sek. lpp.

[44]G. R. Taubenheim, *Einiges aus dem Leben M. Joh. Lohmüllers* (Riga 1830), 14. un sek. lpp.; *AR* III, 528. lpp.; Memoriāla saturu sk.: L. Arbusow, *Reformation*, 422. un sek. lpp.

[45]*Mitteilungen aus der Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands* 12, 502—505. lpp.; L. Arbusow, *Reformation*, 439—443. lpp.

[46]*AR* III, 532. un sek. lpp.; L. Arbusow, *Reformation*, 439. lpp.

[47]*AR* III, 537. un sek. lpp.; L. Arbusow, *Reformation*, 460. lpp.

[48]Archibīskaps to noliedza, atzīstot tikai korrespondenci ar Viļņas bīskapu — sk. *AR* III, 548. lpp. Mestrs tomēr noskaidroja, ka archibīskapa sūtņiem Krievijā ir sarunas par Livonijas nodošanu, ka Viļņas bīskaps ar 600 jātniekiem gatavojas iebrukt Zemgalē un ka Prūsijas hercogs savukārt taisās iebrukt Kurzemē — sk. *ibid.*, 551. un 554. lpp. No savas puses mestrs uz kaŗa draudiem atbildēja ar bruņošanos — sk. *ibid.*, 558. lpp.

[49]*AR* III, 551. lpp.

[50]*Ibid.*, 567. lpp.

[51]*Ibid.*, 588. lpp.

[52]*Ibid.*, 600. un 617. lpp.

[53]*Ibid.*, 601. lpp.

[54]*Ibid.*, 606. un sek. lpp.

[55]*Ibid.*, 619. un sek. lpp.

[56]L. Arbusow, *Reformation*, 559. lpp.

[57]*AR* III, 643. lpp.

[58]*Ibid.*, 651. lpp.

[59]Erdmann, „Briesmann", *Allgemeine Deutsche Biographie* 3 (Leipzig 1876); L. Arbusow, *Reformation*, 661. un sek. lpp.

[60]R. Wittram, „Die Reformation in Livland", 43. lpp.

[61]R. Ruhtenberg, *op. cit.*, 72. lpp.; L. Arbusow, *Reformation*, 664. lpp.

[62]R. Ruhtenberg, *op. cit.*, 73. lpp.

[63]*Ibid.*, 74. lpp.

[64]*AR* III, 658. lpp.

[65]*Ibid.*, 730. lpp.

[66]*Ibid.*, 683. un sek. lpp. Līguma saturs atreferēts Arbūzova darbā *(Reformation)*, 754. un sek. lpp.

[67]*WA, Briefwechsel* 5, 142—143. lpp. Lomillers bija griezies pēc atbalsta pie Melanchtona, Bugenhāgena un Šurfa.

[68]*AR* III, 709. lpp.

[69]*Ibid.*, 729. lpp. Par to, ka archibīskaps Vilhelms bija luterietis, ir daudz pierādījumu. Viena no spilgtākajām liecībām šai ziņā tomēr ir paša Vilhelma vēstule Luteram, rakstīta 1540. g. 17. jūnijā, kaut arī to nenosūtīja. Vēstule glabājas: SAG, HBA, D. 1540, 595. nr.

[70]*Ibid.*, 730. un sek. lpp. Sīkāk par šiem un tālāko gadu notikumiem sk.: P.Karge, „Die religiösen, politischen, wirtschaftlichen und sozialen Strömungen in Riga 1530—1535", *Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926). *AR* III, 730. un sek. lpp.

[71]E. Seraphim, *op. cit.*, 377. lpp.

[72]*AR* III, 743. un sek. lpp.

[73]*Ibid.*, 748. un sek. lpp.

[74]*Ibid.*, 754. lpp.

[75]*Ibid.*, 755. un sek. lpp.

[76]*Ibid.*, 758. lpp.

[77]*Ibid.*, 807. un sek. lpp.

[78]Ibid., 825. un sek. lpp.

[79]*WA* 12, 232—244. lpp.: „An die Herren deutsches Ordens das sie falscher Keuschheyt meyden und zur rechten ehlichen Keuschheyt greyffen. Ermahnung Wittenberg 1523".

[80]L. B. Smith, „The Reformation and the Decay of Medieval Ideals", *Church History* XXIV (1955), 212. un sek. lpp.

[81]R. Wittram, „Die Reformation in Livland", 35. lpp.

[82]Piemēri un dokumentācija: E. O. Kuujo, *op. cit.*, 230—244. lpp.

[83]*Ibid.*, 230. lpp.

[84]R. Vitrams atzīmē *(Baltische Geschichte 1180—1918*, 63. lpp.), ka mākslas darbu iznīcināšanā šos grautiņus pārspējis tikai otrais pasaules karš.

[85]L. Arbusow, „Studien..." 82. lpp.

[86]*Ibid.*, 91. lpp.

[87]R. Wittram, „Die Reformation in Livland", 45. lpp.

[88]*Ibid.*, 310. lpp. Ir izteiktas domas, ka Celle iekļuva nabagu lādes pārvaldē tādēļ, ka nastnieki nodeva lādei visu savu baznīcas mantu: V. Niitemaa, *op. cit.*, 237. lpp.

[89]L. Arbusow, „Studien,..." 91. lpp.; R. Wittram, „Die Reformation in Livland", 46. lpp. Pretējas domas izsaka Ports, sk.: O. Pohrt, *op. cit.*, 101. lpp.

[90]O. Pohrt, *op. cit.*, 71. lpp.; sk. arī: J. Straubergs, *Rīgas vēsture* (vieta un izdošanas gads nav minēts), 265. lpp.

[91]Vecākās tēvreizes, ne vien atrastās, bet arī iespējamās, vienā chronoloģiskā schēmā vairākkārt ir mēģinājis sakārtot K. Draviņš. Pēdējo mēģinājumu sk.: „Das

Ghisbertsche Vaterunser im Verhältnis zu den anderen allerältesten lettischen Texten", *Scando-Slavica* V (Copenhagen), 16. lpp.

[92]J. Straubergs, *op. cit.*, 266. lpp., un *Sen to Rīgu daudzināja* (Stokholmā 1952), 116. lpp. Strauberga viedokļa pamatā varētu būt L. Arbūzova darbā teiktais (*Reformation*, 564. lpp.), ka latviešu draudzes bijušas kā Pēteŗa, tā Jēkaba baznīcā. Tomēr tā ir kļūda, ko Arbūzovs izlabo tai pašā grāmatā (833. lpp.).

[93]R. Wittram, „Die Reformation in Livland", 45. lpp. Spriedums dibināts uz Arbūzova darba (*Reformation*, 833. lpp.).

[94]V. Niitemaa, *op. cit.*, 239. lpp.

[95]Sekojošais pēc: P. Johansen, „Gedruckte deutsche und undeutsche Messen für Riga 1525", *Zeitschrift für Ostforschung*, Jg. 8, 1959, 523—532. lpp.

[96]*Ibid.: eciam missis in vulgari liuonico, lettico ac estonico ... ne inficiat populum adhuc rudem in fide christiana.* Šādi tekstu ir lasījis Jannašs (W. Jannasch, *Reformationsgeschichte Lübecks vom Peterablass bis zum Augsburger Reichstag 1515—1530*, Lübeck 1938). H. Biezā rakstā „Über die livische Sprache", *Orbis* X (1961), iespiestā teksta faksimila posmā redzams, ka vārdi *lettico ac estonico* nav ievietoti starp kommatiem.

[97]H. Biezais, *op. cit.*

[98]*LGU* II, 551. lpp. Muižnieks Reinolds Orge piešķīra Alojas mācītājam Īzem (Yse) pusarkla zemes, par ko mācītājs solījis latviešu zēnu Indriķi Kūlēnu sagatavot par evaņģelisku mācītāju „nabaga zemniekiem un kristīgai draudzei par iepriecinājumu". Orge apņēmās Kūlēnu apgādāt ar uzturu. L. Adamovičs rakstā „Latvju baznīcas vēsture", *LKV* (pārspiedums 1961. g.) 21544. slejā Kūlēnu sauc par Kuli.

[99]J. Straubergs, *Rīgas vēsture*, 275. lpp.

[100]L. Arbusow, *Reformation*, 816. lpp.

[101]O. Pohrt, *op. cit.*, 103. lpp.

[102]J. Ch. Brotze, *Sammlung verschiedener Liefländischen Monumente, Prospecte, Wappen etc.* II, 14. lpp.

[103]V. Niitemaa, *op. cit.*, 250. un sek. lpp.

[104]E. Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 14. nodaļa.

4. NODAĻA

LIVONIJAS PĒDĒJIE KAŖI

Ivana III ofensīvu pret Livoniju atjaunoja viņa mazdēls Ivans IV (Briesmīgais). Šī kaŗa dziļākos cēloņus formulējis R. Vipers, ne vien izsakot patiesos Ivana Briesmīgā nolūkus, bet arī mēģinot tos attaisnot no tagadējā boļševiku imperiālisma viedokļa. Vipers raksta: „Maskava cīnījās, lai atgūtu senās krievu [!] zemes ... [un] par visas Krievijas apvienošanu".[1] Pēc Vipera formulējuma Krievijai vajadzēja „loga uz Eiropu", ostu labības eksportam, Krievijai vajadzēja arī Livonijas dzīvā spēka — amatnieku un laukstrādnieku [!]. Šī kaili imperiālistiskā kaŗa nolūka raksturojumu, krievu pusē pārgājušais, neatkarīgās Latvijas universitātes profesors Vipers pretēji elementārai loģikai ievada ar boļševiku leksikonā aizņemto frazi, ka Livonijas kaŗš bijis taisnīgs kaŗš, nevis iekaŗotāju kaŗš. Iekaŗošana tātad nebija iekaŗošana!

Pārstrādājot par jaunu savu agrāk rakstīto grāmatu par Ivanu Briesmīgo, Vipers bija pareizi uzminējis Staļina centienus attaisnot paša briesmu darbus ar vēstures apoloģētiku. Tāpēc arī Vipers grāmatas pirmajās lappusēs norāj Ivana IV vēsturiskās palamas „Briesmīgais" lietotājus. Krievu vārds „groznyj" nenozīmējot nežēlīgu tirannu, bet esot tautas dotais nosaukums ar lieluma un patriotisma nokrāsu. Tulkojumi: Jānis Briesmīgais, Iwan der Schreckliche, Jean de Terrible, turpretim nozīmējot „strašnyj", „užasnyj". Tā žonglējot ar moderniem krievu sinonimiem, Vipers centās mazgāt baltu Ivanu IV. Latvijas vēsturē tomēr Ivana IV darbi tam nostiprinājuši uz laiku laikiem nevis Jāņa Varenā, Bargā vai Staltā, bet gan Jāņa Briesmīgā nosaukumu.

Ivans Briesmīgais savu nodomu iekaŗot Livoniju nespēja reālizēt. Postot, dedzinot, laupot, nokaujot un aizvedot gūstā Livonijas iedzīvotājus, viņš gan sagrāva seno Livoniju, un tās territorija nonāca kaimiņu ziņā. Pret Ivana Briesmīgā lielo spēku pārsvaru cīnoties, aizgāja bojā Livonijas spēki: tie, kas sākās 1558. gadā, bija pēdējie Livonijas kaŗi.

Kaŗa iemesli

Tāpat kā Ivana III, tā arī Ivana IV Livonijas iekaŗošanas centienu pamatā bija doktrīna, ka Livonija ir viņa senču mantojums. Ivans IV, no vienas puses, sevi deklarēja par Romas imperātora Augusta pēcteci, no otras puses, pauda, ka imperātors Augusts esot valdījis pār Baltijas jūŗas piekrasti.[2] Šī fantazija bija pamats uzskatam, ka Livonija ir veca krievu zeme, tāpēc Ivans IV centās to piepulcināt pārējām „krievu zemēm". Livonijas kungus, ordeņa pavēlniekus, archibīskapu un bīskapus Ivans IV lamāja par „nolādētajiem vāciešiem" un „vācu suņiem", kas kavē viņa centienus atgūt tēvu mantojumu un atgriezt tā iedzīvotājus no pagānisma (tā viņš sauca katolismu un protestantismu) pareizticībā. Savā vēstulē Kurbskim Ivans IV attaisno iebrukumu Livonijā šādi: „Tu mūs apvaino, ka kaŗojam pret kristiešiem, proti, pret vāciem un leišiem. Ja arī šais zemēs būtu kristieši, mēs tomēr varētu kaŗot ar viņiem pēc mūsu senču paražām. Tomēr zinām, ka šais zemēs nav kristiešu, izņemot dažus baznīcas kalpotājus un slepenus tā Kunga kalpus."[3]

Tāpat kā Ivans IV domāja par vāciešiem, tā par viņu domāja nevien vācu, bet arī zviedru, poļu un dāņu valstsvīri. Tā Polijas seimā kāds poļu dižciltīgais Krasinskis Ivanu IV raksturoja šādiem vārdiem: „In quo nihil est hominis, praeter corporis figuram" (viņā nav nekā cilvēciska, atskaitot ārējo izskatu).[4] Lai raksturotu vācu naidu pret Maskaviju, pietiks ar diviem citātiem no simtiem iespējamiem.

Chronists Salomons Henings sāk savu Rostokā 1590. gadā publicēto darbu *Lifflendische Chronica von 1554—1590* ar vārdiem: „Nevienam nav noslēpums vai nezināms, ka, no vissenākiem laikiem sākot, līdz mūsu dienām maskavietis bijis mūža ienaidnieks šīm Livonijas zemēm, pat visai kristietībai". Renners savas 1556—1561. gada chronikas pirmajā lappusē raksta: „Patiess un pamatīgs ziņojums ... no kuŗa redzams, kā tiranniskais, slepkavīgais un necilvēciskais mūža ienaidnieks, maskavietis, ar nabaga kristiešiem tur [Livonijā] apgājās, ko būs šausmīgi lasīt". Chronikas tekstā Renners atkārtoti sauc krievus par asinssuņiem.

Cara agresīvajām tieksmēm un abu pušu tik naidīgajam noskaņojumam vajadzēja beigties ar karu. Visi pārējie kara ieganstī: piemēram, prasība pēc brīva tirdzniecības ceļa caur Livoniju, prasība, lai Tērbata maksā nodokli, centieni aizsargāt krievu Nikolaja baznīcu Rīgā un vēl citas prasības — visi tie izrietēja no galvenā: abpusējā ienaida un cara iedomas, ka Livonija ir viņa tēvu mantojums. Cēloņu cēlonis, saprotams, bija Ivana IV priekšteču ticība, ka Maskavai ir lemts kļūt par trešo Romu, kas būs pasaules valdniece. Vakareiropas valstu naids bija reakcija pret šo tendenci un auga augumā ar katru nākošo paaudzi un katru jaunu Maskavijas agresijas soli.

Historiografijā veltīts samērā daudz uzmanības Ivana IV agresijas cēloņiem. Zviedru prominentā vēsturnieka Haralda Jernes (Hjärne) domas ir, ka agresija izrietēja tikai no Ivana IV irracionālā ļaunā iekarošanas prieka un viņa centieniem darīt tieši pretējo, ko viņam ieteica viņa padomnieki. Jerne pasvītro, ka, lai attaisnotu savu prasību pēc Livonijas pakļaušanas, Ivans IV atsaucies tikai uz to, ka Livonija esot viņa tēvu mantojums kopš Jaroslava laikiem.

Šādam uzskatam ir atbalstītāji, bet arī pretinieki. Paliekot tikai zviedru historiografijas ietvaros, tam, piemēram, oponē jaunlaiku zviedru vēsturnieks Svens Svensons grāmatā par 1558. gada Krievijas uzbrukuma Livonijas ordeņa valstij merkantilo fonu (studija par krievu imperiālisma izcelšanās vēsturi).[5] Kā liecina grāmatas virsraksts, Svensons domā, ka krievu agresijas un imperiālisma pamatā bijušas lielāko tiesu tirdznieciskās intereses. Uzmanīgi studējot Ivana IV vēstules,[6] tomēr jāsecina, ka vairāk taisnības būs Jernem nekā viņa oponentiem. Irracionāli psiholoģiskie motīvi, pārprasta vēsture un savdabīgs bībeles iztulkojums bija galvenie Ivana IV rīcības cēloņi. Nevar noliegt, ka viņam bija arī saimnieciski apsvērumi, bet tiem bija tikai sekundāra nozīme — tie bija vairāk agresijas ieganstī nekā iemesli.

Kara priekšvēsture

Pēc Pletenberga karjem 1503. gadā noslēgto pamieru pagarināja piecdesmit gadu laikā 1509., 1521., 1531., 1550. un 1554. gadā.[7] Līgumos dominē krievu noteikumi un prasības. Galvenā politiskā klauzula bija, ka Livonijai bija liegts sabiedroties ar Lietuvu. Kā politiska, tā saimnieciska rakstura bija krievu prasība pēc brīva ceļa caur Livoniju abos virzienos. Reliģiskā plāksnē krievi uzņēmās aizstāvību grieķu katoļu baznīcām Livonijas pilsētās. Lai panāktu mieru, Livonijai

šīs prasības bija jāpieņem, kaut gan tās precīzi izpildīt tik vaļīgā federācijā, kāda bija Livonija bez centrālizētas stipras valsts varas, nemaz nevarēja.

Piemēram, Rīgas Sv. Nikolaja krievu baznīcas lietā konflikts starp Maskaviju un Livoniju nebija novēršams. Tas sākās 1548. gadā, kad zādzības dēļ Rīgas rāte slēdza baznīcu,[8] lika baznīcas aizbildnim, Rīgas birģermeistaram Padelam, izdarīt inventārizāciju un lūdza Polockas, Vitebskas un Mstislavļas archibīskapu Simeonu iecelt jaunu mācītāju.[9] Nekārtības baznīcas saimniecībā tomēr turpinājās, un, tā kā baznīcu apmeklēja ne vien krievi, bet arī grieķu katoļticīgie leiši, pretišķību dēļ starp Krieviju un Lietuvu konflikts ieguva arī politisku raksturu. Baznīcas jautājums nonāca landtāga apspriešanā, kas lēma, ka baznīca jāatdod krieviem. Par spīti šim lēmumam un atkārtotiem Rīgas archibīskapa Vilhelma rīkojumiem, lai to izpilda (1551. un 1555. gadā), Rīga tomēr paturēja baznīcas saimniecību savā ziņā.

Kad 1557. g. novembrī cars pieteica Livonijai karu,[10] viens no iemesliem bija tieši Rīgas Nikolaja baznīcas nenodošana krievu ziņā.

Kamēr baznīcas jautājumā konfliktu saasināja Rīgas pilsētas nepaklausīšana landtāga lēmumam un sava kunga — archibīskapa rīkojumam, tikmēr jautājumā par brīvo ceļu caur Livoniju radās ne vien iekšēja, bet arī ārēja opozicija. Konflikts šeit saistās ar Hansa Šlites akciju.[11] 1547. gadā Ivans IV vienojās ar Goslarā dzimušo vācu tirgotāju Hansu Šliti, ka pēdējais savervēs Rietumeiropā technikas speciālistus. Šlitem izdevās dabūt Augsburgas reichstāga atbalstu un attiecīgu atļauju no ķeizara Kārļa V vākt lietpratējus — ārstus, farmaceitus, skolotājus, architektus, militāro celtņu techniķus, raktuvju speciālistus, ieroču un bruņu kalējus, pulksteņtaisītājus, stikla pūtējus un citus amatniekus. Šlites savāktajos 123 (pēc citām ziņām 300) speciālistos tomēr bija pārsvarā militārie lietpratēji, un tas tūlīt radīja opoziciju Vācijā. Kad speciālisti ieradās Lībekā, lai pa jūru dotos uz Rēveli, Rīgas pilsētas pārstāvis aizrādīja, ka tie stiprinās Maskavas karа potenciālu. Parādu dēļ Šliti Lībekā apcietināja, un pēc Livonijas ordeņa mestra fon der Rekes lūguma Kārlis V anullēja atļauju savervētajiem speciālistiem doties uz Krieviju. Daļu salīgto speciālistu Šlite bija mēģinājis nosūtīt pa zemesceļu caur Livoniju uz Krieviju. Tos apcietināja Kuldīgā.

Ka, Šlites lietai nākot gaismā, Ivans IV nenosūtīja soda ekspedīciju pret Livoniju, var izskaidrot ar karu pret tatāriem un vēlāk ar angļu atklāto jūras ceļu uz Ziemeļu ledusjūru 1553. gadā, ar ko caram sais-

tījās lielas (gan nepamatotas) cerības. No krievu viedokļa ordeņa mestra un Rīgas pilsētas rīcība Šlites lietā bija līguma laušana par brīvo ceļu. Tai pašā laikā, kad notika Šlites afēra, Livonijas pilsētas aizliedza ieroču un kara materiālu transitu caur Livoniju uz Krieviju. Kā aizliegums speciālistu lietā, tā arī šis aizliegums bija domāts, lai kavētu Maskavijas bruņošanos, kas neapšaubāmi vērsās pret rietumiem. Tā bija Livonijas pašaizsardzības politika, kas diktēja šo aizliegumu. Bet, kā to pareizi aizrāda Svensons, šī politika nebija samērā ar pašas Livonijas militāro spēku, un no šī viedokļa tā bija vieglprātīga. Izeja būtu bijusi meklēt sabiedrotos, bet tirdzniecības monopolizācijas centieni kavēja tuvināšanos ar Hanzas pilsētām un Zviedriju; suverēnitātes apdraudējums no Polijas puses un arī līgums ar krieviem, kas liedza aliansi, kavēja sabiedroties ar Lietuvu.

Kopš 1550. g. līguma Livonija dzīvoja pastāvīgos kara draudos.[12] Izpildot landtāga lēmumu, 1554. gadā Livonijas sūtņi ieradās Krievijā, lai uzlabotu sasprindzinātās attiecības un salīgtu ilgstošu mieru. Landtāgs bija pilnvarojis Livonijas sūtņus noslēgt 30 gadu mieru, bet viņiem bija aizliegts piekāpties jautājumā par ieroču un kara materiālu transitu. Kad Maskavā sākās sarunas, krievi izvirzīja prasību, ka Tērbatai jāmaksā caram mesli, kas it kā jau bijuši paredzēti 1493. gada līgumā. Tā kā sūtņiem nebija pilnvaras par to līgt, viņi atgriezās mājās pēc jaunām instrukcijām.

Krievi tikmēr ar mūsu laikos labi pazīstamiem aukstā kara paņēmieniem izplatīja maldinātājas baumas, ka Livonija esot padevusies Krievijai. Angļu tirdzniecības sabiedrības pārstāvis ziņoja no Maskavas 1554. gadā: „Kāds holandiešu tiesnesis man stāstīja, ka Rīga, Tērbata un Rēvele padevušās krievu caram. Vai tā bija bijusi tikai krievu lielīšanās vai ne, to es nezinu, bet tā viņš teica, un tiešām, kamēr mēs bijām Krievijā, no Livonijas ieradās liela delegācija, lai iegūtu savu privilēģiju apstiprinājumu" *(Hakluyt Society,* vol. II).

Meslu jautājumam bija lemts kļūt par vienu no svarīgākajiem kara ieganstiem. Pēc krievu uzskata, Tērbatai kā bijušai krievu zemei bija jāmaksā caram mesli. Pēc vācu versijas, kādreiz senatnē gan tērbatieši esot maksājuši krieviem par bišu ganībām viņpus robežas, bet, kad iedzīvotāju pieauguma dēļ meži izcirsti, šie maksājumi automatiski pārtraukti. Meklējot archīvos, tērbatieši vēl atklāja, ka kādreiz senatnē maksāts pabalsts grieķu katoļu baznīcas uzturēšanai. Kad Novgorodā ieradās jauna Livonijas delegācija, šoreiz piedaloties speciālam Tērbatas pārstāvim, tā izdarīja lielu diplomātisku kļūdu, sākot kaulēties par meslu apmēriem, nevis katēgoriski atsakoties

meslus maksāt. Ar to sūtņi principā bija atzinuši, ka Tērbatas bīskapija ir Krievijas cara „tēvu mantojums". Sūtņiem izdevās nokaulēt kārtējo meslu apmērus no trim mārkām par personu līdz vienai mārkai gadā.

1554. g. līguma saturs (ko vēl vajadzēja ratificēt abām pusēm) bija šāds.[13] Vispirms Ivans IV deklarē, ka pēc tam, kad Livonijas sūtņi situši pieres pie zemes, viņš tos ir apžēlojis, savas dusmas no Livonijas novērsis un piešķīris mieru uz 15 gadiem. Noteikumi: Livonijas valstīm aizliegts sabiedroties ar Lietuvu un Poliju. Krievi var netraucēti un, nemaksājot muitu, tirgoties ar Livonijas iedzīvotājiem un ārzemju tirgotājiem, izņemot kaŗa materiālu tirdzniecību. No katra Tērbatas iedzīvotāja jāmaksā viena mārka meslu. Bīskapam jānoskaidro, cik senāk maksāts, un trešajā gadā pēc līguma noslēgšanas jāsūta caram attiecīgā nesamaksātā summa, pēc tam maksājot nolīgto summu ik gadus. Samaksa jāgarantē mestram, archibīskapam un visiem bīskapiem. Grieķu katoļu baznīcas jārestaurē un jānodod krievu tirgotāju rīcībā pirmajā miera gadā. Speciālistus, kas grib ceļot uz Krieviju, nedrīkst aizturēt. Robežas starp Livoniju un Krieviju jānosprauž pareizi, pie kam seko robežas apraksts. Tālāk seko jau kopš 1474. gada parastie noteikumi par livoniešu tirdzniecību Krievijā un krievu tirdzniecību Livonijā, sevišķi par svariem, svaru nodevām, zirgu pirkšanu tirgotāja paša vajadzībām, tiesas spriešanu u. c. Abpusēji garantējams brīvs ceļš sūtņiem.

Kad sūtņi atgriezās Livonijā, nedz mestrs, nedz archibīskaps neuzskatīja par pieņemamu līguma principu, ka jāmaksā mesli caram par Tērbatas bīskapiju. Lai uzzinātu kārtu viedokli, mestrs kopā ar archibīskapu vienojās, ka pirms līguma ratificēšanas jāsasauc landtāgs 1555. g. 20. janvārī Valmierā.[14] Landtāga sēdes ilga gandrīz nedēļu. Kārtām pret līgumu bija daudz iebildumu. Pilsētas uzskatīja, ka brīvā tirdzniecība kaitē namnieku interesēm un ka par tirdzniecības jautājumiem jāvienojas līgumā ar Hanzu. Tērbatas bīskapija turpretim vēlējās, lai atceļ aizliegumu tirgoties ar svinu un vaŗu (kas bija ierindoti kaŗa materiālos). Vienprātīgi atzina, ka nevar akceptēt meslu maksāšanas principu. Tērbatieši aizrādīja, ka cars pieprasījis tikai veco tiesu, bet archīvos neko nevarot atrast par mesliem. Tērbatas bīskaps vienmēr bijis suverēns valdnieks, kam nekad neesot bijis jāmaksā mesli kādam virskungam, to viņš varot apzvērēt.[15]

Tomēr krievu sūtnim ar zīmīgo vārdu *Terpigorev* (tulkojumā: „ciet bēdas") izdevās panākt, ka Tērbatas bīskaps pamieru parakstīja un, kā parasts krievu līgumos, apzvērēja, skūpstot krustu.[16] Līgumu

bīskaps, acīm redzot, parakstīja cerībā, ka izdosies panākt maksājuma atlaišanu vai ievērojamu samazināšanu.

1557. g. februārī (t. i. gadā, kad bija jāsāk maksāt) Livonijas sūtņi ieradās Maskavā, lai panāktu meslu atlaišanu. Cars sūtņus nemaz nepieņēma, bet lika pateikt — ja nemaksās, viņš pats ieradīsies meslus iekasēt. Lai izdarītu spiedienu uz Livoniju, cars aizliedza ar to jebkādus tirdznieciskus darījumus. Livonija atbildēja ar pretsoļiem.[17]

Šai kritiskajā 1557. gadā nobrieda vēl citi apstākļi, kas krieviem atklāja, ka Livonija ir militāri vāja un to viegli varēs iekarot. Šie apstākļi bija, t. s., koadjutoru ķildas.[18] Savā laikā landtāgs bija lēmis, ka vadītāju amatos var vēlēt firstus tikai ar visu kārtu akceptu. Nolūks bija aizkavēt Livonijas pārvēršanu par laicīgu hercogīsti, kā tas bija noticis Prūsijā. Pretēji šim lēmumam, Rīgas archibīskaps Vilhelms 1554. gadā aicināja par savu koadjutoru 19 gadus veco Raceburgas bīskapu, Meklenburgas hercoga brāli, Dānijas un Polijas karaļa radinieku Kristofu. 1556. gadā archibīskaps un kapituls Kristofu formāli ievēlēja par koadjutoru. Šīs ievēlēšanas nolūks bija tieši tas, no kā bija baidījušās kārtas — sagatavot ceļu Livonijas pārvēršanai par laicīgu hercogīsti Polijas protektorātā.

1556. g. martā jaunievēlētais ordeņa mestra koadjutors un faktiskais valdnieks Firstenbergs turpretim bija Livonijas neatkarības aizstāvis un Polijas ienaidnieks. Valmieras 1556. gada landtāgā mestrs noslēdza savienību ar Tērbatas, Kurzemes un Sāmsalas bīskapu. Tā bija vērsta pret archibīskapu un viņa koadjutoru. Gatavojoties karam ar archibīskapu, Firstenbergs nosūtīja uz Vāciju Daugavpils komturu Gothardu Ketleru vervēt karakalpus. Ordeņa pavēlnieku nostāja šai konfliktā tomēr nebija vienota, jo viņu vidū bija arī poļu partijas atbalstītāji, starp tiem galvenais landmaršals Jaspers Minsters. Kad mestra rokās nāca archibīskapa vēstules, ko varēja uzskatīt par valsts nodevību, 1556. g. jūnijā sākās atklāts karš starp archibīskapu un mestru. Archibīskaps griezās pēc palīdzības pie Polijas karaļa Sigismunda Augusta, bet pēdējais bija aizņemts karā ar krieviem. Starplaikā (29. un 30. jūnijā) archibīskapu Vilhelmu un koadjutoru Kristofu ordenis saņēma gūstā.[19] Viņus piespieda atteikties no amata, un archibīskapijas pārvaldi ordenis nodeva Tērbatas un Sāmsalas bīskapam. Šī rīcība sacēla sašutuma vētru archibīskapa koadjutora Kristofa atbalstītājos. 1556. g. augustā poļiem izdevās noslēgt pamieru ar krieviem, un Sigismunda Augusta ultimāts ordenim bija, ka archibīskaps Vilhelms un viņa koadjutors jārestituē amatā, bez tam jāiz-

pilda vēl virkne citu prasību, kas garantētu, ka līdzīgas lietas turpmāk neatkārtosies.

Ordeņa mestrs (1557. g. maijā nomira Gālens, un viņa vietā kā pilntiesīgs mestrs nāca Firstenbergs) atteicās pieņemt šo ultimātu, un abas puses gatavojās karam. Dānijas karalis un Vācijas imperijas ķeizars gan centās uzņemties starpnieku lomu, bet tas tikai novilcināja izšķiršanos. Spēku samērs tomēr bija tik nevienāds, ka ordenim nebija nekādu cerību uzvarēt. Pret 80.000—100.000 poļu un leišu karotājiem ordenis varēja likt pretim 7000 profesionālu karotāju un 3000 latviešu un igauņu karavīru. Mestra Firstenberga mobilizācijas pavēlei bija sekojusi tikai ceturtā daļa vasaļu. Šādos apstākļos viņš neredzēja citas izejas, kā pieņemt poļu diktātu. 12. augustā Valmierā karaļa sūtņi panāca vienošanos ar mestru. Viņam bija personīgi jāierodas Sigismunda Augusta karā nometnē Pasvaļā. Tur ieradās arī archibīskaps un viņa koadjutors, un 1557. g. 5. septembrī noslēdza, t.s., Pasvaļas līgumu, ko papildināja 14. septembrī. Archibīskaps bija jārestituē amatā un jāatdod viņa konfiscētā manta. Archibīskapam nav jāmeklē zaudējumu atlīdzība. Viņam jāpiedod saviem pakļautajiem, kas pārgājuši ordeņa pusē. Koadjutors Kristofs arī jārestituē amatā, bet viņam jāapsolās nepārvērst archibīskapiju laicīgā mantojamā valstī. Papildlīgumā ordenis Livonijas vārdā ar karali nolīga par savstarpēju palīdzību pret Maskaviju, kam gan vajadzēja stāties spēkā pēc tam, kad pamieri starp Poliju un Maskaviju, kā arī Livoniju un Maskaviju būtu noilguši.[20] Tīšām ignorējot šo svarīgo klauzulu, Ivans IV uzskatīja, ka ar minēto līgumu viens no svarīgākiem Livonijas un Maskavijas pamiera noteikumiem ir lauzts. Turklāt tagad caram atklājās ordeņa militārais vājums. Pēc Rennera domām,[21] tieši šīs atziņas rezultātā Ivans IV iebruka Livonijā.

Livonijas delegācijai, kas 1557. g. oktobrī devās ceļā uz Maskavu, lai atjaunotu sarunas par miera līgumu un nodotu jaunā mestra Firstenberga sveicienus caram, tātad bija maz izredžu gūt labvēlību. Dažādu kavēkļu dēļ sūtņi ieradās Maskavā tikai decembrī. Sarunās ar cara pārstāvjiem jau pašā sākumā noskaidrojās, ka nav izredžu pārliecināt caru, lai viņš kā varens valdnieks atsakās no tāda nieka kā Tērbatas mesli. Tad sākās abpusēja kaulēšanās par meslu lielumu, kas ilga vairākas dienas. Vakaros, kad Livonijas delegāti devās no sēžu zāles uz savām mītnēm, viņus veda gar karaspēka apmācības laukumu, lai pienācīgi ietekmētu.

Livonieši solīja 1000 dāldeļu gadā un 1000 dāldeļu ar vienreizēju maksājumu. Krievu prasības turpretim bija 45.000 dāldeļu kā gada

maksājums, 15.000 dāldeŗu par meslu parādu un 75.000 dāldeŗu kompensācijai par to, ka caram bija jābruņojas, lai eventuāli piedzītu meslus. Visus šos maksājumus cars prasīja zeltā — ungāru guldeņos. Livonieši atbildēja, ka visu Tērbatas bīskapiju varētu nopirkt par pusi no šīs summas. Zīmējoties uz atlīdzību par bruņošanos, viņi piebilda, ka Livonija tai nav devusi nekāda ieganstа. Krievi tad aizrādīja, ka Livonija pārkāpusi visus pamiera noteikumus un, ja Tērbatas bīskapija nevar prasīto samaksāt, tai var palīdzēt pārējās Livonijas valstis.

Tā kā krievu prasība bija ultimāts, livonieši sāka solīt vairāk — 15.000, tad 20.000 dāldeŗu, tad 30.000 un beidzot 40.000 dāldeŗu par pagājušiem laikiem un 2000 dāldeŗu gadā. Krievi pēc dienām ilgas kaulēšanās (pa kuŗas laiku ārā skanēja apmācību kaŗaspēka šāvieni) bija ar mieru samazināt vienreizējo maksājumu līdz 67.500 dāldeŗiem un gada maksājumu līdz 1500 dāldeŗiem, visu maksājot ungāru guldeņos.[22] Šo prasību beidzot livonieši akceptēja, un tad sākās sarunas par baznīcām un tirdzniecību. Kad tās beidzās, nāca sarunu drāmatiskākais moments, kad krievu pārstāvis jautāja, vai sūtņi izdarīs maksājumu tūlīt vai nākošā dienā. Livonieši atbildēja, ka ir ar mieru līgt par maksājumu termiņu. To dzirdot, krievu pārstāvji lielā pārsteigumā izsaucās: „Tātad jums nemaz nav naudas līdz!" Tā tiešām bija, un, kad to ziņoja caram, viņš atsūtīja atpakaļ sūtņu dāvanas un pavēlēja viņiem doties uz mājām bez parastā sūtņu pavadoņa. Reizē ar sūtņiem pa citiem ceļiem sakustējās krievu kaŗaspēks, dodoties Livonijas virzienā.

Cīņas 1558. gadā

Pliskavas chronikās apraksti par krievu un tatāru kaŗagājieniem uz Livoniju rāda, ka laupīšanu, postīšanu un slepkavošanu viņi iesāka jau pašu zemē:[23] „Cars un lielkņazs Ivans Vasiljevičs noskaitās uz Livonijas vāciešiem un sūtīja uzbrukumā kaŗaspēku [tatāru] cara Šigaleja un savu vaivadu [vadībā], ar lielu skaitu kņazu kareivju, bajāru draudzēm („bērniem"), Pjatigorskas čerkesiem, tatāriem un čeremisiem; un liels vaivads bija Michaīls Vasiljevičs Gļinskojs. Un šis kņazs Michaīls ar saviem ļaudīm pa ceļam daudz laupīja savējos, un viņa ciemu ļaudis uz robežām laupīja Pliskavas zemēs un slepkavoja, kā arī dedzināja kristiešu sētas . . .".

Lai šo aprakstu labāk saprastu, jāzina, ka krievu kaŗaspēks kaŗagājienos iedalījās šādi: 1) lielais pulks, 2) labās puses pulks, 3) kreisās

puses pulks, 4) priekšpulks, 5) apsardzes pulks, 6) „jertouls", t. i., izlūku jātnieki, 7) artilerija *(narjad)* un 8) vezumnieki. Livonijas kara laikā cars par visu pulku nominālo virspavēlnieku parasti iecēla kādu tatāru „caru" vai „careviču". Šim nominālajam virspavēlniekam bija piekomandēts krievu pristavs, bet faktiskā vara bija krievu vaivadiem. Kad cars personīgi piedalījās karagājienā, viņš pats bija virspavēlnieks. Katrā pulkā bija vairākas daļas, un katru no tām komandēja vaivads. Komandētāju vārdus ierakstīja īpašā grāmatā *(razrjadnaja kniga)*, kur reizēm īsumā atzīmēja arī karagājienu norisi.[23a]

Livonijā cara ordas janvāra sākumā iebruka trijās vietās: pie Narvas, pie Vastselīnas *(Nienhuse, Neuhausen)* un pie Ludzas, virzoties tālāk uz Rēzekni.[24] Krievu spēkos iebrukumā Igaunijā bija ap 64.700 vīru. Nedz ordenis, nedz Tērbatas bīskaps Igaunijā krieviem nespēja pretoties, jo ordeņa un bīskapa vasaļi bija sapulcējušies Rēvelē kādās kāzās. No Vastselīnas iebrucēji, dodoties garām Tērbatai, mēneša beigās bija sasnieguši Laiusi. Kad mestrs no Vilandes ieradās pie Tērbatas, krievi jau bija garām, un viņš tiem sekoja pa pēdām uz Laiusi. Pa to laiku krievi jau bija devušies uz Peltsamu. Līdz februāra vidum krievi bija izsirojuši plašus Igaunijas novadus un atgriezās Krievijā pie Narvas. Viņiem bija pretojušies tikai vācu vasaļu igauņu karavīri. Cēsu šafera (saimniecības pārziņa) vadītie 500 latviešu karavīri un 103 jātnieki ar 8 dižgabaliem ieradās Rakverē, bet krievi jau bija aizgājuši tālāk. Šis krievu karagājiens skāra arī Latvijas novadus Alūksni un Viļaku, kā redzams no Alūksnes komtura un Viļakas komandanta ziņojuma priekšniecībai.[25]

Rēzeknes novadā iebrukušie 400 krievi nodedzināja Nirzu, kādu muižu Ludzas tuvumā *(Plessone)* un citas muižas. Viņus sakāva Ludzas vācu garnizona jātnieki. Pēc tam 500 krievu atkal iebruka Rēzeknes novadā, bruņoti ar bisēm. Viņiem devās pretim Daugavpils un Rēzeknes bruņinieki un latviešu karavīri, un krievus sakāva.

Maijā krievi atjaunoja uzbrukumu Igaunijā ar militāriem un diplomātiskiem līdzekļiem, pie kam pēdējie deva sevišķi labus panākumus. Piesolot Narvas vācu namniekiem sevišķas privilēģijas, izdevās ieņemt pilsētu. Pēc tam karakalpi padevās, un krievi varēja ieņemt stipro Narvas pili. Tāpat krieviem izdevās pierunāt Narvas fogtejas zemniekus palikt un nebēgt projām, solot viņiem sēklu un citus labumus. Jūnija sākumā krievu rokās krita Vasknarvas pils.

Arī Latvijā krievi iebruka Alūksnes un Rēzeknes pils tiesā. Alūksnes pilsētiņu nodedzināja, novadu izlaupīja. Rēzeknē karakalpi krievus padzina. Kaujā pie Vastselīnas iesaistītie latviešu karavīri

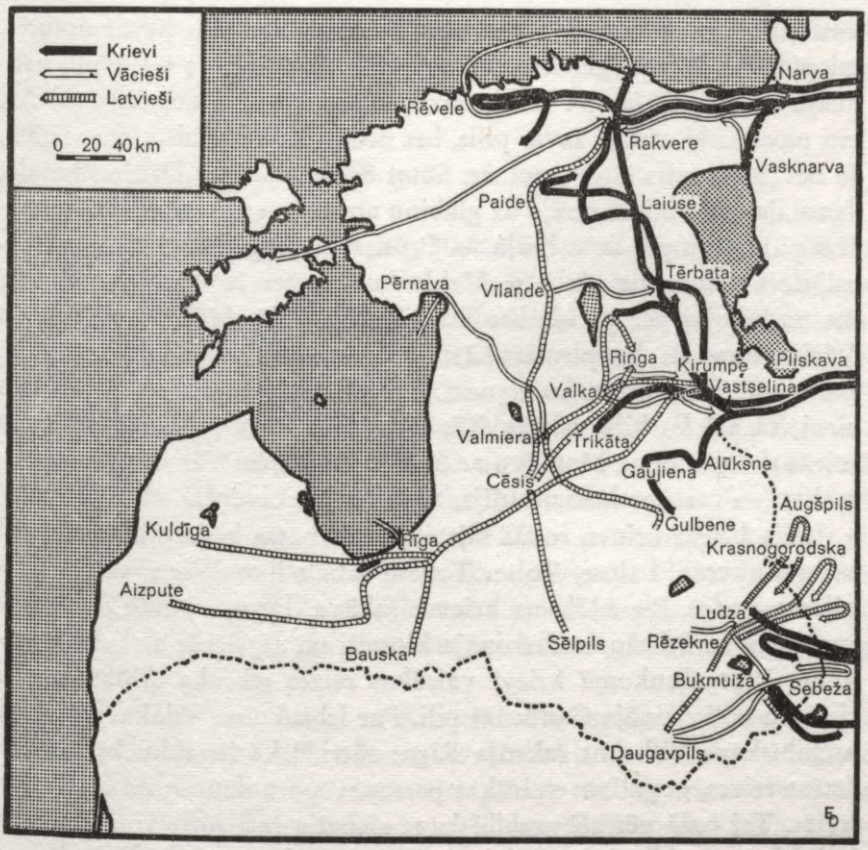

Kaŗagājieni 1558. gadā

Kartē parādīti latviešu kaŗagājieni, kas notika kopā ar vācu kaŗaspēka kustību, bet kuŗos dominēja latviešu spēki.

piespieda krievus bēgt, krievu nometni izlaupīja un nodedzināja vācieši. Tomēr jūlijā krievi ieņēma Vastselīnu, jo kaŗakalpi un vācu namnieki nevēlējās cīnīties. Pēc kapitulācijas krievi atļāva kaŗakalpiem doties projām, bet chronists raksta, ka pēc tam krievi apsituši zemniekus, jādomā, tāpēc, ka zemnieki pretojās. Pēc tam krievi ieņēma Kirumpes un Uekastres pili (pie tagadējās Kastres), un pēc aplenkuma 18. jūlijā Tērbatu. Kaŗa laupījumā bija 700 lielgabalu. Liela daļa iedzīvotāju devās uz Rēveli. Kaut gan krievi bija solījuši Tērbatas bīskapu atstāt amatā, viņu tomēr deportēja uz Krieviju.

Tērbatas krišana Livonijā radīja pāniku. Mestrs ziņoja pavēlniekiem, ka mūks (domāts Tērbatas bīskaps) ir pilsētu nodevis, un tagad

katrs lai dara, kā zina. Ja apdraudētās Livonijas pilis nevar noturēt, lai pulcējas Daugavgrīvā un Aizkrauklē. Pats mestrs Cēsu pili evakuēja un dižgabalus pa Gauju aiztransportēja uz Daugavgrīvu. Arī citi pavēlnieki atstāja savas pilis, bet nedevās uz norādītajām vietām, jo nevēlējās vairs cīņu turpināt. Sūtot delegācijas pie Dānijas karaļa, Igaunijas pavēlnieki cerēja uz glābiņu no turienes. Archibīskaps meklēja palīdzību pie sava brāļa — Prūsijas hercoga. Archibīskapa koadjutors devās uz dzimto Meklenburgu vervēt kaŗakalpus. Arī mestrs lūkojās pēc palīdzības Dānijā, Zviedrijā, Hanzas pilsētās un Vācijas imperijā, bet pirmām kārtām viņš to gaidīja no Polijas karaļa, pamatojoties uz Pasvaļas līguma. Tomēr, kā pārējie palīdzības saucieni, tā arī šis bija veltīgs. Tāpat bija veltīgas pūles, sūtot jaunu miera delegāciju uz Maskavu ar 60.000 dālderiem Tērbatas meslu samaksai — cars meslus noraidīja, viņš vēlējās Livoniju.

Jūlija beigās krievu rokās bija visas Tērbatas bīskapijas pilis, tad krita Rakvere, Laiuse, Tolse. Totiesu labāk livoniešiem veicās Latvijas novados. Pie Alūksnes krievus sakāva. Daugavpilieši devās kaŗagājienā uz Sebežu, nodedzināja klosteri un atgriezās ar lielu laupījumu. Pretuzbrukumā krievi vairākas reizes iebruka Alūksnes pils tiesā un nodedzināja Gaujienas pili. Par iebrukumu Viļakas pils tiesā archibīskaps Vilhelms rakstīja Rīgas rātei,[26] ka ienaidnieks iebrucis četras reizes, nogalinot vairākas personas un nolaupot un aizdzenot lopus. Tai pašā vēstulē archibīskaps aicināja rāti sūtīt viņam palīgā kājniekus. Archibīskapa Viļakas pils komandantam esot kontakts ar dažiem krievu bajāriem, kas apsolījuši parādīt slepenas tekas Krievijā. Šie bajāri lūguši palīdzību pret tatāriem, kas slepkavojot un tirannizējot ļaudis.

Tomēr šai gadījumā archibīskapa spēkiem neizdevās iebrukt Krievijā, jo bija jāatvaira jauns krievu iebrukums. Rīgas archibīskapijas vasaļi sapulcēja 600 vācu jātnieku un 3000 latviešu kaŗavīru un devās pretī krieviem uz Gulbeni. Kaujā pie Gulbenes uzvarēja krievi, un apvienotajiem vāciešu un latviešu spēkiem bija jābēg uz Raunu. No turienes latvieši Ketlera vadībā devās uz Valku un tālāk uz Tērbatas bīskapiju. Šeit vairākās kaujās krievus uzvarēja, tā ka tie bija spiesti bēgt uz Tērbatu. Oktobrī, aplencot Ringu, Ketlera spēkiem no Cēsīm pienāca pastiprinājums — 2 dižgabali, 500 kaŗakalpu un „vairāk tūkstošu" latviešu. Ringu izdevās atgūt. To izdzirduši, krievi no Tērbatas aizveda trimdā visus vāciešus 37 kuģos.

Kādā no sekojošajām kaujām Ketlers krita no zirga un pārlauza kāju. Viņš devās ārstēties uz Rēveli. Pretēji rīkojumam vasaļi un

kaŗakalpi atstāja kaŗa nometni un izklīda. Krievi jau gatavojās evakuēt Tērbatu un atviegloti uzelpoja, uzzinot, ka vācu ofensīva apstājusies.

1559. gada notikumi[27]

Krievi ar svaigiem spēkiem (130.000 vīru) 8. janvārī pie Alūksnes iebruka Livonijā. Alūksnes pils noturējās, un krievi devās tālāk uz Gulbeni. Viņiem stājās pretī archibīskapa vasaļi, bet kaujā starp Gulbeni un Tirzu 18. februārī pēdējie cieta smagu sakāvi. Krita Kalsnavas Tīzenhauzens, Rozens, Pālens un citi ievērojamie vasaļi. Vēl citus saņēma gūstā. Latvieši kāda mācītāja vadībā noturēja Cesvaines pili. Postot un laupot krievi devās uz Piebalgu. Smiltenes pili ieņēma un nodedzināja, tāpat nodedzināja neaizsargāto Skujenes pili. Nītaures pili mēģināja aizstāvēt latvieši Ikskila vadībā, bet krievi pili ieņēma. Pārcēlušies pār Gauju un nomocījuši pārcēlāju, krievi devās uz Bukultiem. Dziļā sniega dēļ mestrs atteicās mēģināt krievus vajāt no Cēsīm, bet krievi lika sagūstītajiem zemniekiem mīt takas sniegā un tā tika uz priekšu.

No Rīgas krievi devās uz Kurzemi. Pie Slokas 24 Prūsijas kaŗakalpi sāka ar krieviem kauju, un rezultātā krita simt krievu. Izņemot divus kaŗakalpus, kuŗus sagūstīja, pārējie kaujā krita. No Slokas krievi devās uz Bausku un Aizkraukli, tad uz Koknesi, Sēlpili, Krustpili, Daugavpili, Rēzekni, Ludzu un tālāk uz Krieviju, pa ceļam dedzinot zemnieku mājas un muižas. Ekspedīcijas laikā bija krituši 4000 tatāru un 2000 krievu.

Tomēr cara iekaŗošanas priekam bija jāapsīkst, kad Krimas tatāri sāka gatavoties iebrukumam Maskavijā. Tādēļ Ivans IV bija ar mieru pieņemt Dānijas starpniecību un noslēgt sešu mēnešu (no 1. maija līdz 1. novembrim) ilgu pamieru ar Livoniju. Tērbatas bīskapija un Rakveres fogteja pa to laiku palika krievu rokās. Ivans IV solīja pamiera laikā atturēties no iebrukuma Livonijas neokupētajā daļā, bet no savas puses prasīja, lai livonieši neiebruktu okupētajā territorijā un „tā nenodarītu pāri nevāciem un latviešiem". Tā kā latviešu apdzīvotā territorija nemaz nebija krievu okupēta, šī fraze nav saprotama. Pamiera laikā cars bija ar mieru pieņemt ordeņa mestru vai citus ievērojamus Livonijas sūtņus, ja tie ierastos, lai klanītos ar pieri līdz zemei. Renners kā notikuma aculiecinieks žēlojas, ka tik īss pamiers ordenim nesis tikai zaudējumus, jo visu vasaru bija jāmaksā alga kaŗakalpiem, kas nekā nav darījuši. Tomēr kaŗakalpi gluži

bezdarbnieki nebija — viņi šad tad iebruka krievu okupētajā territorijā un aplaupīja zemniekus. Hercogs Kristofs savus karakalpus atlaida. Viņi pārdeva zirgus un apbruņojumu un cauri Kurzemei devās uz Vāciju, kā Renners raksta: „zemniekiem par lielu ļaunumu", t. i., ceļā laupot un dedzinot.

Kamēr oficiālā kara darbība bija pārtraukta, risinājās rosīgas diplomātiskās sarunas, gan ne ar krieviem, kā bija vēlējies cars. Sarunas notika ar Dānijas karali, Svētās Romas imperijas reichstāgu Augsburgā, ķeizaru Vīnē, Zviedrijas, kā arī Polijas karali. Pie pēdējā mestrs nosūtīja savu koadjutoru Gothardu Ketleru. Sarunu rezultāts bija Viļņas 1559. g. augusta protekcijas līgums.[28] Turklāt Ketlers, atgriežoties no Viļņas, varēja pavēstīt ordeņa pavēlniekiem, ka karalis vēlas viņu (Ketleru) mestra amatā. Līgumā bija paredzēts, ka Livonija pakļaujas Polijas karaļa un Lietuvas dižkunigaiša protektorātam, nekaitējot Vācu nācijas svētās Romas imperijas tiesībām. Izdevumu segšanai ordenis ieķīlā karalim Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils, Sēlpils un Bauskas pili un apgabalus ar to ienākumiem. Ieķīlātajos apgabalos tiesības un privilēģijas paliek pa vecam, arī Augsburgas konfesija. Kaŗos kopēji, atkaŗotie okupētie apgabali paliek tam, kam tie agrāk piederējuši, iekaŗotie apgabali sadalāmi. Karaļa kaŗaspēku apgādās karalis, novēršot laupīšanu. Ieķīlāto apgabalu vasaļi kaŗā sekos ordenim. Ja ar Maskaviju noslēgtu pamieru, ordenim tiesības atgūt ieķīlātos apgabalus, samaksājot 600.000 guldeņu. Ja salīgtu mieru, tad atmaksājamā summa būtu mazāka. Karalis apsola deleģēt uz Maskavu sūtņus, kas paziņos par protektorātu un atprasīs okupētos apgabalus un gūstekņus.

Par līdzīgu līgumu ar Polijas karali vienojās Rīgas archibīskaps 15. septembrī, ieķīlājot Viļakas un Lielvārdes pili un pils tiesas, kā arī Bērzaunes un Lubānas muižu. Ķīlas izpirkšanas maksa bija 100.000 guldeņu.

Kurzemes bīskaps Johans (fon Minchauzens), kas reizē bija arī Sāmsalas bīskaps, pārdeva Sāmsalas bīskapiju par 30.000 dāldeŗiem Dānijas karalim. Pēdējais to nodeva savam brālim, 19 gadus vecajam hercogam Magnum, lai kompensētu viņa mantojuma prasības. Pēc ierašanās Sāmsalā 1560. gadā ordeņa kaŗakalpu nodevības dēļ Magnus ieguva arī Masilīnas pili *(Sonneborg)*. Sāmsalas pirkšanas līgumā nekas nebija minēts par Kurzemes, resp. Piltenes bīskapiju. Pēdējo faktiski pārvaldīja domkapitula prāvests koadjutors Ulrichs Bērs. Magnus ar viņu vienojās, ka, saņemot 9200 dāldeņu, Ēdoli un Zlēkas, Bērs atteiksies no koadjutora titula (paliekot domkapitula prāvests)

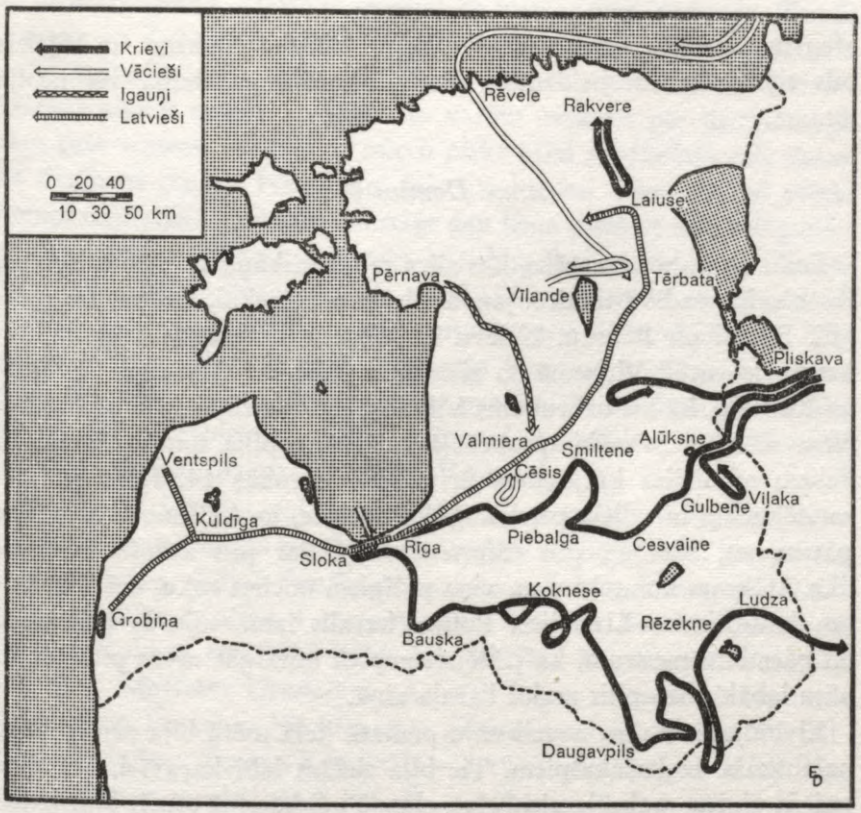

Kaŗagājieni 1559. gadā

Kartē parādīti latviešu kaŗagājieni, kas notika kopā ar vācu kaŗaspēka kustību, bet kuŗos dominēja latviešu spēki.

un Kurzemes bīskapijas valdījuma. Tā kā Bērs bija noteicējs domkapitulā, pēc šī darījuma (naudu samaksāja Dānijas karalis) Magnu arī ievēlēja par Kurzemes bīskapu. Arī Rēveles bīskaps Morics Vrangels pārdeva savu titulu un muižas Magnum. Tā jaunais hercogs kļuva par trīskārtēju bīskapu un pēc kāda laika par Livonijas karali. Vēsturnieki viņu novērtējuši ļoti negātīvi, jādomā, tāpēc, ka viņš visus titulus zaudēja, tikai veikli noturoties Kurzemes bīskapijā.[29]

Nenogaidot pamiera izbeigšanos, jaunais mestrs Ketlers uzbruka krievu nometnei Tērbatas bīskapijā. Uzbrukums attīstījās sekmīgi līdz pat Tērbatas pilsētas mūŗiem. Mestra projektam iebrukt Krievijā pretojās archibīskapa koadjutors un vasaļi, un tā domstarpību dēļ

ofensīva apstājās. To izmantojot, krievi iebruka Alūksnes un Viļakas pils tiesā. Gadam beidzoties, Polijas karaļa palīdzība vēl nebija jūtama.

Anno Domini 1560

Leišu un poļu kaŗaspēks, kas nāca talkā saskaņā ar Viļņas līgumu, Kotkieviča vadībā tikai 6. janvārī ieņēma Rēzekni, Ludzu, Daugavpili, Sēlpili un Bausku. Krievu iebrukumu Latgalē leiši atsita, bet krievu iebrucēji Vidzemē no ziemeļiem līdz pat Cesvainei, Trikātai un Rūjienai, kā arī uzbrukums Vilandei sastapa tikai vāju pretestību. Vācu un latviešu spēki aprobežojās, aizstāvot pilis, tomēr Alūksne ar lieliem municijas krājumiem krita krievu rokās 14. februārī. Šim zaudējumam bija liela psicholoģiska nozīme, jo Alūksne bija ordeņa patroneses, Marijas, pils *(Marienborch)*. Par pils atdošanu mestrs lika Alūksnes komturam un viņa palīgiem nocirst roku, bet kaŗakalpus izraidīja no Livonijas. Polijas karalis izmantoja šo gadījumu, lai pārmestu mestram, ka pēdējais neprot nosargāt savas pilis un ka būtu labāk visas pilis nodot karaļa ziņā.

Livonijas militāro neveiksmju pamatā lielā mērā bija zemeskungu paļaušanās uz kaŗakalpiem. Tie bija tiešām labi kaŗavīri, bet tikai tad, ja viņiem maksāja pienācīgu algu. Tieši šai ziņā tomēr bija vislielākās grūtības. Jau pirms kaŗa, 1555. gadā Zviedrijas karaļa sūtnis un aģents Joachims Burvics savā ziņojumā Gustavam I Vazam bija izteicies ļoti skeptiski par Livonijas financēm: „Tā kā Livonijas kārtām un jo sevišķi ordenim bijis ilgs miera laiks, varētu gaidīt, ka ordenis un bīskaps ir bagāti ar zeltu, sudrabu un citiem dārgumiem. Tomēr šķiet, ka bagātība nav tik liela, kā domā ārpus Livonijas, jo mestrs, kungi un komandieŗi tur lielu skaitu kalpotāju un uzņem nevajadzīgi daudz viesu. Bieži vien viņi ir amatā trīsdesmit, četrdesmit vai piecdesmit gadu un tad tiešām savāc daudz bagātības. Bet daudz no tā tiek nosūtīts viņu nabaga draugiem Vācijā, kas tur ceļ pilsētas, pilis un lielas muižas."

Atceroties kritisko 1559. gadu, Gothards Ketlers 1582. gadā par ordeņa finanču stāvokli rakstīja: „Visā ordeņa kasē nebija vērtības par simt guldeņiem. Bez citiem parādiem sevišķas grūtības sagādāja parāds prāvajam skaitam kaŗakalpu. Kaut gan vajadzība bija ļoti liela, viņi negribēja cīnīties pret ienaidnieku."

Šādos apstākļos zemeskungi ķērās pie pēdējā līdzekļa — ieķīlājot pret aizdevumiem vienīgo aktīvu, kas bija viņu rīcībā: pils novadus

ar to ienākumiem. Lielākās iespējas te bija ordeņa mestram. Tomēr sarunas ar Zviedrijas karali par 200.000 dālderu aizdevumu pret dažu Igaunijas pils tiesu ieķīlāšanu beidzās neveiksmīgi. Zviedri baidījās aizdot naudu, jo krievi to varētu uzskatīt par nedraudzīgu aktu pret viņiem, bet bija ar mieru pirkt ķīlai piedāvātās pils tiesas. Tā darījums izjuka. Nesekmīgi bija arī lūgumi Vācu nācijas svētās Romas imperijai. Špeieras reichstāgs gan lēma piešķirt 300.000 guldeņu, bet lēmums palika nereālizēts, jo nebija, kas naudu dotu. Totiesu izdevās ieķīlāt Grobiņas novadu par 50.000 guldeņiem uz 15 gadiem Prūsijas hercogam un Brēmenes komtureju par 7000 guldeņiem Brēmenes pilsētai. Nākošā gadā Brēmenes komtureju ordenis pārdeva Brēmenei. Ordenis vēl ieķīlāja Rīgai par 30.000 mārkām un Rēvelei par 40.000 guldeņiem vairākus īpašumus un Polijai par 80.000 guldeņiem Kuldīgu, Aizputi, Durbi un Ventspili.

Mestrs vēl ieķīlāja vairākas muižas un atsevišķus ciematus. Nav iespējams iegūt pilnīgu pārskatu par visiem ieķīlājumiem, bet piemēram var minēt šādus: Funfhauzena atraitnei Magdalēnai par 1000 Rīgas mārkām ieķīlāja 4 ciematus ar 3 arkliem Bauskas pils tiesā. Gertam Noldem par 4000 dālderiem ieķīlāja 20 ciematus Ventspils pils tiesā, Matīsam Uraderam par 400 Rīgas mārkām 8 ciematus Bukultos un Ropažos. No Dancigas pilsētas izdevās dabūt 5000 dālderu, ko aizdeva Tomass Kardināls — nav zināms, ko par to ieķīlāja.

Ieķīlājumus turpināja arī nākošā — 1561. gadā. Par 10.000 Jukuma dālderiem Dancigas pilsētai ieķīlāja Saldus pils tiesu. Rīgas namniekam Heinricham Molleram par 6000 Rīgas mārkām, no kuŗām jau Firstenberga laikā bija saņemts 4000 mārku, ieķīlāja 6 ciematus Jelgavas tiesā. Tomam Rammam par 7875 mārkām ieķīlāja Jaunomuižu Salaspilī, Fromholdam fon Tīzenhauzenam par 14.000 Rīgas mārkām Ropažus.[30] Tomēr naudas trūkuma dēļ, par spīti šiem ieņēmumiem, ordenis drīz vairs nespēja algot kaŗakalpus —viņus novietoja pilsētās, vai arī tie sāka laupīt uz savu roku, lai sagādātu sev iztiku.

It kā nelaimju jau nepietiktu, Livonijai draudēja jauns kaŗš. Hercogs Magnus 15. aprīlī ieradās Sāmsalā ar pieciem kuģiem dāņu kaŗavīru un sāka okupēt ne vien bijušo Sāmsalas bīskapa, bet arī ordeņa territoriju. Masilīnas soģi sagūstīja kaŗakalpi, lai nodrošinātu nesamaksāto algu, un nodeva viņu Magnus rīcībā. Pie Magnus sāka pulcēties kā kaŗakalpi, cerot, ka jaunajam kungam būs nauda, tā Igaunijas ordeņa vasaļi. Mestrs, atbildot uz šo provokāciju, sāka pulcēt spēkus pret Magnu, un pa to laiku krieviem radās pilna vaļa

iebrukt Latvijas un Igaunijas novados līdz pat Rēvelei. Vienīgi Viļakas pils tiesā krieviem sekmīgi stājās pretī leiši Kotkieviča vadībā.

„Ērģemes" katastrofa

Ordeņa spēki bija pulcējušies Trikātas pils tiesā, lai būtu kaujas gatavībā, kā pret dāņiem, tā pret krieviem. 1. augustā ordeņa spēki sāka virzīties pret krieviem un apmetās nometnē pie Lugažiem. Nākošajā dienā, pamanījuši kādu 500 vīru lielu krievu grupu, 300 vācu jātnieki, to starpā daudzi ievērojami ordeņa pavēlnieki — landmaršals, Kuldīgas un Rūjienas komturs, Kandavas soģis un citi, devās viņus vajāt. Dzenoties krieviem pakaļ, vācu pavēlnieki ieskrēja lamatās, jo aizsegā tos gaidīja liels krievu pārspēks (pēc viena avota 12.000, pēc cita 40.000 krievu). Rezultātā ordeņa pavēlnieki krita kaujā vai nonāca krievu gūstā, un, kad krievi uzbruka vācu nometnei, bez vadības palikušie kaŗotāji glābās, kur katrs varēja. Šī kauja pie Lugažiem ir iegājusi vēsturē ar nepareizo nosaukumu „Ērģemes kauja".[31] Pēc Rennera informācijas, vācieši zaudēja 261 vīru (Cīgenhorns min 500), bet krievi savus kritušos aizveda 14 vezumos. Nevis kritušo skaita dēļ, bet gan tāpēc, ka šai vienā kaujā ordenis pazaudēja savus galvenos pavēlniekus, Lugažu kauja izšķīra Livonijas likteni: ordenis savu militāro nozīmi bija zaudējis uz visiem laikiem. Vienošanās ar Magnu, ko beidzot panāca, bija par vēlu.

Vilandes zaudēšana

Lugažu kauja bija tikai epizods krievu kaŗagājienā, un viņi nemaz neapzinājās, kādu zaudējumu vācu vadība ir cietusi. Krievu mērķis bija ieņemt stiprāko ordeņa pili un ar mūri apjozto pilsētu Vilandi. Šai nolūkā viņi tai tuvojās no trim pusēm ar 150.000 vīru lielu kaŗaspēku un 100 dižgabaliem. Pēc intensīvas bombardēšanas ar akmens un uguns lodēm pilsēta bija nopostīta un nodedzināta. Pilsētas namnieki un kaŗavīri tad patvērās pilī, kuŗas komandants bija vecais ordeņa mestrs Firstenbergs. Kaut gan pili varēja noturēt, pretēji Firstenberga mudinājumam un lūgumam kaŗakalpi nolēma to nodot krieviem pret atļauju viņiem doties projām. Tas arī notika 20. augustā, un Firstenbergs nonāca krievu gūstā. Viņš nomira Maskavas tuvumā, noraidījis cara piedāvājumu pāriet viņa pusē.

Vilandes zaudēšana galīgi apzīmogoja ordeņa likteni. Burtnieku un Rūjienas pils nodedzināšana, Cēsu un Valmieras apkārtnes izlau-

pīšana un sirojumi Ziemeļigaunijā bija tikai pēcspēle šai lielajai katastrofai.

Polijas karalis visu laiku bija vilcinājies aktīvi atbalstīt ordeni. Saskaņā ar Viļņas līgumu poļu un leišu karaspēka iejaukšanās karā bija solīta tikai pēc poļu un krievu pamiera izbeigšanās (1562. g.). No šī viedokļa ir apšaubāma vācu vēsturnieku argumentācija, ka Sigismunds Augusts gaidījis Livonijas spēku noasiņošanu, lai tad paņemtu to kā gatavu augli. Pēc Vilandes zaudējuma viņš tomēr raidīja pret krievu tatāriem savus tatāru spēkus, un pie Cēsīm notika sadursme. Viņš tagad pārņēma savā ziņā Cēsis, Valmieru, Ērģemi, Trikātu, Helmi un Karksi. Viņš gribēja ieņemt arī Rīgu, bet steigā sasauktais landtāgs to noraidīja. Totiesu ordenis viņam ierādīja Daugavgrīvu, Bukultus, Salaspili, Kuldīgu, Aizputi un Durbi, bet archibīskaps Koknesi, iemainot to pret Bausku. Ordenim — šai lielākajai Livonijas valstij — 1560. gada beigās bija palikuši tikai četri apgabali un 300 jātnieku liels karaspēks. Tās bija beigas.

Redzot, ka ordeņa vara sabrukusi, Harjumas un Lēnemas igauņu zemnieki nolēma proklamēt savu valsti. Viņi ievēlēja par karali kādu igauņu kalēju, nogalināja vācu muižniekus un nosūtīja sūtņus uz Rēveles pilsētu, lai noslēgtu draudzības līgumu. Pierunājot Lihulas zemniekus doties pret igauņu karaļvalsti, bijušajam Sāmsalas bīskapam Minchauzenam izdevās iznīcināt jaunās karalīstes 300 vīru lielo karaspēku. Sagūstīto igauņu karali saplosīja četros gabalos. Kaut arī igauņu centieni nodibināt savu valsti cieta neveiksmi, viņu mēģinājums ir iegājis vēsturē kā apliecinājums, ka patstāvības doma bija dzīva vēl 1560. gadā, iedvesmojot arī turpmākās paaudzes.

Latviešu karavīri Livonijas karā

Ļoti svarīgs avots, pēc kā var spriest par latviešu zemnieku 16. gs. militāro iekārtu, ir Piebalgas 1564. gada vakugrāmata.[32] Pēc šī avota uzzinām, ka katrā pagastā daži saimnieki bija karavīri. Šai vakugrāmatā tos apzīmē ar terminu *herkerll, herkerl* un taml. (no vārdiem: *Heer* — karaspēks un *Kerl* — vīrs, kalps). Karavīrus apgādāja saimnieku kopa, kas vakugrāmatā apzīmēta ar tagad zudušu latviešu vārdu „paroben".

Ka parobi bija senas latviešu administrātīvas vienības, organizētas nolūkā apgādāt latviešu karavīrus, un ka tās nebūt neradās tikai Livonijas karā, redzams no dokumenta simt gadu iepriekš. 1464. g. 17. janvārī ordeņa mestra lēņagrāmatā Svarthofam, piešķirot zemi,

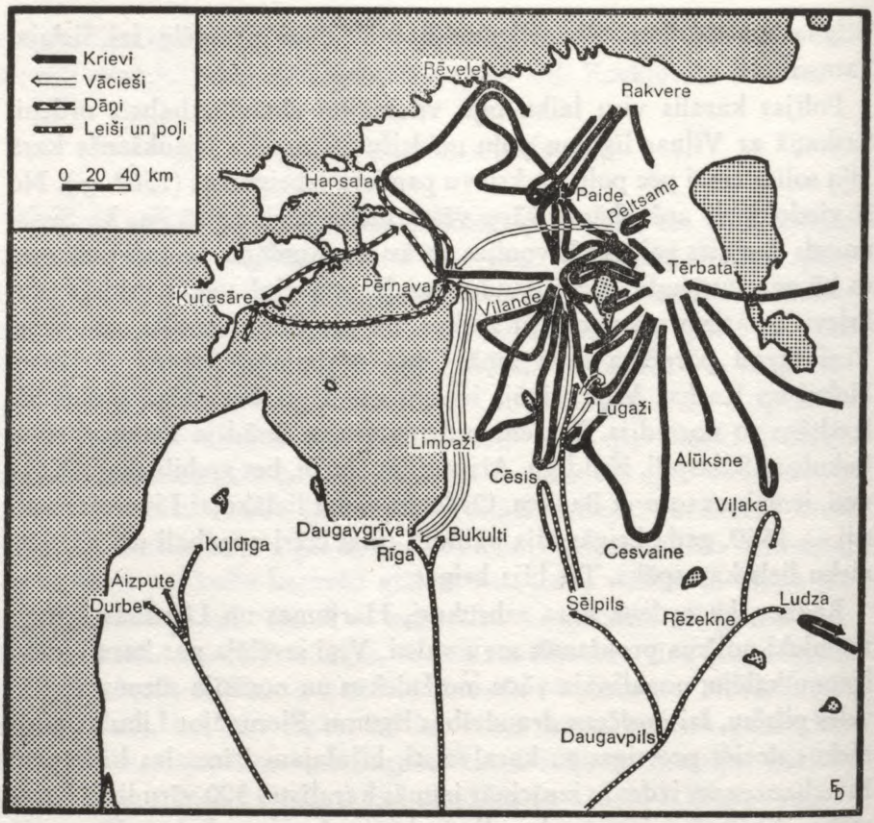

Kaŗagājieni 1560. gadā

Karte jāaplūko kopā ar nākošo, kas rāda okupācijas joslas.

kas vēlāk kļuva par Nēķena muižu, daļa piešķīruma atradās, kā teikts dokumentā: *in der pagisten to Waszwyn belegen in der derden paroben,* t. i. *Waszwyn* pagastā trešajā parobā. Muižu dokumentu izdevēji Bruinings un Bušs atzīmē vērē, ka parobs neesot lejasvācu vārds, bet dokumentā rakstīts latīņu burtiem, t. i., kā svešvārds. Pēc viņu domām, no konteksta esot redzams, ka parobs esot pagasta daļa, un tam varbūt esot sakars ar latviešu vārdu „parāds" *(Schuld, Befehl).* Spriežot pēc mūsu avota, parobs varētu būt pagasta daļa, ja par pagastu nesauc territoriālu vienību, bet gan ļaužu kopumu, t. i. tā pagasta daļa, kam jāapgādā un varbūt arī jādod savs noteikts kaŗavīru skaits. *Paroben tho Waswen* un *paroben tho Ilsen* minēti vēl kādā 1475. gada dokumentā, bet *Zerpenschen parroben* 1496. gadā. Visi šie parobi atradās Alūksnes pils tiesā.[33]

Piebalgas latviešu kaŗavīri 1564. gadā ir šādi: Virdenes pagastā *(Wirdensche wacke)* — *Brenz Murden* ar 30 saimniekiem parobā. Murdēnu mājas bija saglabājušās vēl līdz mūsu dienām (sk. Latvijas armijas karti 1:75.000 — 65. kartē 67. kvadrātā). Tai pašā pagastā otrs kaŗavīrs bija *Peter Simden* (t. i. Cimdēns) ar 27 saimniekiem parobā. Rudevas pagastā *(Ruddewsche Wacke)* kaŗavīrs bija *Kop Bauien* (jālasa: Kaups Buinēns) ar 14 saimniekiem parobā, *Peter Leisebet* (iepriekšējā vakugrāmatā *Leischewet* [*en*], jādomā, tagadējie Leišnēni) ar 9 saimniekiem parobā, *Bertel Slang[en]* (iepriekšējā vaku-

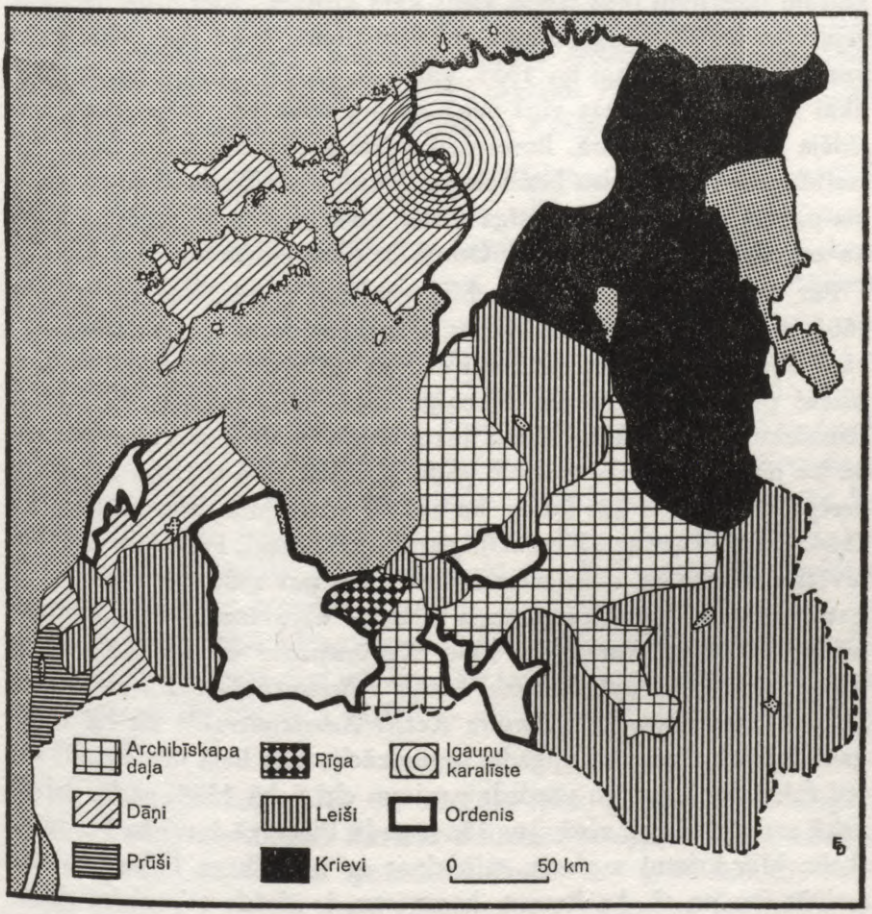

Livonijas sadalīšana 1560. gadā

Kartē iezīmētās robežas ir tikai aptuvenas, jo stāvoklis strauji mainījās. Ar koncentriskiem apļiem apzīmēta igauņu nacionālā karaļvalsts.

grāmatā *Bertolt Stange)* ar 25 saimniekiem parobā, *Tonnies Gropin* (tagad Gropiņi) ar 23 saimniekiem parobā. Sabuļu pagastā *(Sobelensche Wacke)* kaŗavīri bija: *Henrich Weilen* (iepriekšējā vakugrāmatā *Henrick Willem,* tagad Viļumi 65. kartē 44. kvadrātā) ar 19 saimniekiem parobā, *Tomas Tannull* (iepriekšējā vakugrāmatā *Tomas Tamuhl,* tagad Tomuļi) ar 17 saimniekiem parobā. Alauksta pagastā *(Aluxte wacke)* kaŗavīrs bija *Hansz Pelleck* (iepriekšējā vakugrāmatā *Hans Pallok)* ar 17 saimniekiem parobā.

Šāda latviešu kaŗavīru apgādes organizācija[34] pastāvēja ne tikai Piebalgā, bet arī citur, kā archibīskapa, tā ordeņa valstī. Tā vēsturnieks Heinrichs Bose atzīmē ierakstu *Padis* 1565. g. vakugrāmatā, ka katram pagastam bijis jādod viens kaŗa zirgs.[35] Boses informācija ir nepilnīga un kļūdaina tai ziņā, ka viņš domā, it kā šāds pienākums zemniekiem bijis tikai no 1558. gada un ka bijis jādod no pagasta tikai viens zirgs, tāpat viņš nekā nezina teikt par kaŗavīriem, kas sēdēja šo zirgu mugurā. Boses nedaudzie kaŗa zirgi būtu tikpat kā sacīkšu zirgi, kas skrien bez žokeja. Turklāt pēc Boses vienīgā teikuma par šo problēmu un vienīgā avota, ko viņš piemin, varētu domāt, ka zemniekiem kaŗa zirgu došana bija tikai izņēmuma gadījums.

Par to, ka stāvoklis tomēr bija pavisam citāds, var spriest pēc 1601. gada zviedru arklu revīzijas.[36] Tajā revidents centās noskaidrot, kādi bijuši zemnieku pienākumi ordeņa un archibīskapa laikā, t. i. priekš poļu laika. Tā par Piebalgu revīzijā ir rakstīts, ka katras zemnieku mājas maksā 4 siekus auzu: *Haber so sie karrie sirge nennen* un ka no katra arkla ik trešo gadu jāmaksā divi mārkas *zu einem heerpferde.* Nevar būt šaubu, ka abi šie maksājumi bija tie paši, ko 1564. gadā un arī agrāk izdarīja parobu saimnieki. Piebalgas 1601. g. revīzija sniedz vēl citas interesantas ziņas par mūsu jautājumu. Tā katra pagasta zemnieku saraksts sākas ar kaŗavīru („Die Ludinsche wacke": *Luding Karrwiers.* „Die Kemmensche wacke": *Kemmens Karrewiers.* „Die Sobolensche wacke": *Brenntz Tete Karrie Wiers.* „Die Aluxtenn wacke": *Benntz Ketell Karriewiers).*[37] Tā kā 1601. gadā latviešu kaŗavīru apgādes organizācija bija lielā mērā panīkusi, tad fakts, ka kaŗavīru vārdi ir pavisam citi nekā 1564. gadā, neļauj nekā secināt. Katrā ziņā, jau 1564. gadā Piebalgā latviešu kaŗavīru skaits bija krietni saplacis, salīdzinot ar priekškaŗa laiku. To var secināt jau no tā, ka katram kaŗavīram ir citāds saimnieku skaits parobā, un no tā, ka Piebalgas māju skaits bija sarucis no 433 priekš kaŗa līdz 361 mājām 1564. gadā (1601. gadā bija tikai 204 mājas). Cik lielā mērā latviešu militārā organizācija bija iznīkusi, t. s., poļu

laikos, rāda minētā 1601. gada revīzija. Revīzijā par Cēsīm ir teikts, ka ik no diviem arkliem latviešu zemniekiem bija jātur viens kaŗa zirgs, kuŗa uzturēšanai no katra arkla bija jāmaksā viens pūrs auzu (šoreiz revidents nelieto latviešu terminu „karrie sirge", bet gan vācu terminu „heer klöpper").[38] Tā kā 1601. gadā Cēsīs bija 212 3/4 arkla, tad iznāktu, ka Cēsu zemniekiem būtu bijis jāuztur 106 kaŗa zirgi. Faktiski Cēsu zemnieku 1601. g. sarakstā ir minēti tikai divi toreizējie un viens agrākais kaŗa zirga turētājs.

Pieminētā 1601. gada arklu revīzija[39] rāda latviešu militārās organizācijas pagrimumu pēc Livonijas kaŗa arī citos novados. 1601. gadā Limbažos atzīmēti divi brīvzemnieki *Pouwell Wicken* un *Thomas Wicken*, kas nemaksāja nodevas, bet tai vietā turēja kaŗa zirgus. Krimuldā tāds bija *Stoygi*, Cesvainē *Thomas Millenns*, *Matthias Abels* un *Jurgen Leimans*, Cēsīs *Schmide*, Āraišos *Putter*, Raunā *Andres Gale*, *Ulx*, *Tyrzenix Heinrich*, Mujānos *Kentze Prikulem*.

Pagrimums ir manāms Siguldā, kur *Melcher*, *Peter Hintz* un *Clawes Radtnix* tur kaŗa zirgus, bet nav teikts, ka viņi būtu brīvzemnieki. Turaidā *Kampe* un *Merten Leyman* gan ir brīvzemnieki, kam jātur kaŗa zirgi, bet viņiem katram jāmaksā simt mārku. Rūjienā brīvzemnieks, kam jātur kaŗa zirgs un jāmaksā 40 mārku, pat nav saukts vārdā. Tāpat par Vainižiem nav teikts, kas ir kaŗavīri, bet tikai minēts, ka katram pagastam jātur viens zirgs un mazajiem pagastiem pa divi pagastiem kopā viens zirgs. Par Raunas *Stendtzell Sussi* ir teikts, ka viņš agrāk bijis brīvs un ka viņam bijis jātur kaŗa zirgs. Par Siguldas trim brīvzemniekiem *Steinbeke* revīzijā minēts, ka agrāk viņi bijuši brīvzemnieki un viņiem bijis jātur kaŗa zirgi, bet poļi viņiem šo brīvību atņēmuši! Kaut gan šādi pamazām likvidēja brīvzemniekus un latviešu kaŗavīrus, parobu maksājumi palika. Tā 1601. gadā brīvzemnieku zirgu uzturēšanai Raunā ikvienam saimniekam parobā jāmaksā divi mārkas. Pēc Livonijas kaŗa godu turēt kaŗa zirgus pamazām pārņēma vācieši — bijušie muižkungi vai atvaļinātie kaŗakalpi.

Tā Livonijas kaŗa laikā un sekojošā leišu un poļu laikā aizgāja bojā gadsimteņiem vecas latviešu militārās tradicijas. Šīs tradicijas avotos atspoguļojas tikai sporadiski. Tomēr nav grūti saskatīt kontinuitāti starp četrpadsmitajā gadsimtenī dokumentēto lauksargu institūtu Kurzemē un sešpadsmitajā gadsimtenī dokumentētiem latviešu kaŗavīriem ar parobu iekārtu. Ja 16. gadsimtenī parobs bija tas pats, kas 15. gadsimtenī, tad mūsu priekšā ir simtgadīga tradicija.

Vakugrāmatas un 1601. gada arklu revīzija paveŗ zināmu ieskatu latviešu militārā organizācijā 16. gadsimtenī. Lai gūtu ieskatu par latviešu kaŗavīru cīņām, jāmeklē citos avotos, jo vakugrāmatās un revīzijās šādu informāciju nevar meklēt.

Latviešu kaŗavīrus iesaistīja cīņās jau Livonijas kaŗa priekšspēlē — koadjutoru vaidos *(Fehde)*. Ir saglabājies ordeņa mestra rīkojums Kuldīgas bruņniecībai un pārējiem pavalstniekiem, datēts ar 1556. g. 20. janvāri. Tajā mestrs liek ikvienam vasalim apgādāties ar zirgiem, bruņām un citiem piederumiem, lai tiklab vācieši, kā nevāci būtu pietiekami apgādāti. Pēc komtura pieprasījuma kā vāciešiem, tā nevāciem būšot jāierodas norādītā vietā, lai aizstāvētu ordeņa intereses. Vai zemnieku kaŗavīrus šai gadījumā iesaistīja kaujās, par to ziņu trūkst. Totiesu ziņas ir par Rīgas latviešiem: 1556. gadā, starp Rīgas nesējiem izlasīti, 150 vīri *(utherlesen Dregers)* devās uz Koknesi palīgā koadjutoram Firstenbergam.[40] Gatavojoties krievu iebrukuma atvairīšanai, Firstenbergs, būdams mestra amatā, 1558. g. 5. martā rakstīja Rīgas rātei par vajadzību bruņoties, pieminot arī zemniekus, kas turami kaŗa gatavībā. Šis raksts varbūt bija sakarā ar Rīgas kaŗaspēka neveiksmi tā paša gada februārī. No Rīgas uz Vilandi bija devušies 230 Rīgas kaŗakalpi un 200 sālsnesēji ar 4 lielgabaliem. Sālsnesēji bija tērpušies bruņās, ar pīķiem un zobeniem, un viņiem maksāja algu 10 mārku mēnesī. Tā kā ar tik mazu algu viņi nevarēja iztikt, viņi tāpat kā kaŗakalpi pārdeva bruņas un ieročus un atgriezās Rīgā. Rīgas pilsēta tad papildināja kaŗakalpu skaitu vēl līdz 300, bet vēlāk Narvas kaujā viņi pazaudēja Rīgas lielgabalus un beidzot pārgāja Rēveles pilsētas dienestā.[41]

Latviešu kaŗavīru nozīmi izceļ Alūksnes komturs Filips Šals fon Bells savā 1558. g. 28. janvāŗa ziņojumā mestram par krievu uzbrukumu. Krievu uzbrukums nācis tik pēkšņi, ka zemnieki aizdzīti un izpostīti. Līdz ar to jāaizstāvas tikai vācu spēkiem, bet, raksta komturs: „no maniem zemniekiem ... man nav atbalsta un palīdzības". Pēc ziņojuma var redzēt, ka komtura aizstāvēšanās plānos zemniekiem bija paredzēta ļoti svarīga vieta.[42]

Vērtīgs avots ar liecībām par latviešu kaŗavīru lomu Livonijas kaŗā ir Brēmenes notāra Johana Rennera chronika par laiku no 1556. līdz 1561. gadam. Renners bija šī kaŗa aculiecinieks. Tā kā viņš bija Rakveres soģa un Pērnavas komtura dienestā, viņam bija pieejama autentiska informācija, un viņš gandrīz dienasgrāmatas veidā ir aprakstījis cīņas. Renners, izmantojot citus literārus darbus, savu 1556—1561. g. notikumu chroniku ir iestrādājis plašākā Livonijas vēsturē.

Šo vēstures manuskriptu atrada 1870. un publicēja 1876. gadā, bet chroniku atrada 1934. un publicēja 1953. gadā (manuskripts kaŗa laikā atkal pazudis).[43]

Daudz lietu, kas visiem toreiz bija labi zināmas, bet kas mūs tagad ļoti varētu interesēt, Renners diemžēl neapraksta. Mums, piemēram, būtu svarīgi norādījumi par latviešu apbruņojumu, kaujas organizāciju, komandējošo sastāvu un tā pakļautības raksturu vācu pavēlniekiem. Tomēr dažos aprakstos pavīd atbildes uz šiem jautājumiem. Piemēram, apraksts par kādu latviešu kaŗavīriem nepatīkamu incidentu 1558. g. 10. februārī nejauši dod atbildi uz jautājumu par latviešu apbruņojumu.

Aprakstītais gadījums ir šāds. Cēsu šafers Bernts fon Hevels devās no Cēsīm pret krieviem Igaunijā ar 8 dižgabaliem, 103 vācu jātniekiem un 500 latviešu kaŗavīriem. Viņiem ierodoties Paidē, igauņu zemnieki sūdzējās, ka latviešu kaŗavīri esot laupījuši zosis, vistas, aitas un citas mantas. „Šiem latviešu zemniekiem", raksta Renners,[44] „bija muguras un krūšu bruņas *(rugge und krevet)*, un šķēpi *(knevel spete)*". Par to, ka viņi bija „organizējuši" pārtiku, vainīgajiem vajadzēja novilkt bruņas, izģērbties, un viņus nopēra. Šī epizoda aprakstu Renners chronikā lakoniski nobeidz ar teikumu: „Pēc tam viņi atkal ietērpās bruņās un devās kopā ar šaferu uz Rakveri, lai kautu krievus".

Savā plašākajā vēsturē Renners lakonisko teikumu komentē sīkāk: „Ar pēršanu šai zemē ir tā, ka kungi tādējādi zemniekus tur spaidos, jo no pēršanas viņi baidās vairāk nekā no galvas nociršanas. Ja viņus šādi neturētu spaidos, tad neviens vācietis šai zemē nevarētu dzīvot. Tik stipri un spēcīgi viņi ir, salīdzinot ar vāciešiem."

Aprakstītais epizods ir ļoti svarīgs kā vienīgais apraksts, kas piemin latviešu kaŗavīru bruņojumu: krūšu un muguras bruņas, un šķēpi. Termins *knevel spete*, t. i. *Knüppel Spiesse*, mūsu literātūrā ir radījis pārpratumus. Tā, Švābe raksta: „Chronists Renners stāsta, ka zemniekiem nācies ar sētas mietiem cīnīties pret krieviem". Pēc tirgotāju nolēsumiem tomēr redzams, ka *knevel spiet* 1564. gadā maksāja 3 1/2 dāldeŗa gabalā, t. i., pusducis šķēpu maksāja tikpat daudz kā braucamais zirgs[46] — tas liekas par dārgu, lai *knevel spiet* sauktu par sētas mietiem. Ātrums, ar kādu Cēsu šafera latviešu kaŗavīri pārvietojās, arī ir pretrunā ar Senninga apgalvojumu, ka latviešu kaŗavīri bijuši kājnieki un tikai brīvzemnieki bijuši jātnieki.[47] Tas, ka Renners nepiemin zemnieku zirgus, vēl nav pierādījums, ka viņiem to nebija.

Arī par igauņu zemniekiem E. Blūmfelds raksta,[48] ka viņiem pret krieviem bijis jācīnās ar sētas mietiem *(thunstaken)*. Pretēji Švābem Blūmfelds min sava apgalvojuma avotu — Rennera chronikas 1876. gada izdevumu. Tomēr izrādās, ka Rennera chronikas attiecīgajā vietā nemaz nav runas par karavīriem, bet gan par bēgļiem. Pēdējie bēguši vaimanādami ar sievām un bērniem. Ceļā bēgļus sastapis 25 bruņotu vāciešu pulciņš, kas aicinājuši bēgļu vīriešus glābt kādas baznīcas zvanus. Igauņu bēgļi tad paķēruši sētas mietus un devušies vāciešiem līdz. Tomēr, nonākot pie baznīcas, izrādījies, ka tā bijusi jau izlaupīta. Tā arī šis apgalvojums par sētas mietiem kā zemnieku karavīru apbruņojumu izrādās par aplamu. Tikai tāpēc, ka latviešu karavīri bija sākuši „organizēt" sev pārtiku igauņos, chronists Renners ir aprakstījis arī karavīru, ne tikai bēgļu, apbruņojumu.

To, ka pašu zemē nedrīkst laupīt, saprotams, aizliedza kara artikuli. Tā archibīskapa Vilhelma 1558. g. decembrī publicētajos noteikumos ir šāds pants: „Ārpus ienaidnieka zemes lietot varu un ņemt [mantu] ir aizliegts ikvienam, kā vācietim, tā nevācietim, par ko draud augstākais sods". Šī paša kara artikula kāds cits (21.) pants arī nosaka karavīru apbruņojumu. Tiem, kas iedalīti galvenajā karogā, jābūt apbruņotiem ar pīķiem *(Rhennspiese)* un stobriem *(rhore)*. Karavīriem, kas iedalīti strēlnieku karogā, jābūt bruņotiem ar divi stobriem un mums jau pazīstamajiem *knebelspies*, t. i. īsiem šķēpiem ar šķērskoku.[49]

Jautājumu par to, kas latviešu spēkus komandēja, apgaismo kaujas apraksts 1559. g. 22. oktobrī netālu no Tērbatas. Aprakstā teikts, ka vācieši izsituši krievus no viņu nometnes, bet ka krievi varonīgi cīnījušies un notriekuši „kuršu zemnieku karodznieku (kas arī ir zemnieks un ko sauc par kuršu ķēniņu) no zirga. Viņš ar karogu patvērās mežā un otrā dienā neskarts ieradās nometnē."[50] Ievērosim, ka apraksta sākumā minēti tikai vācieši, kas uzbrukuši nometnei, un, ja nebūtu incidenta ar kuršu ķoniņu, mēs nedabūtu zināt, ka uzbrukumā piedalījās arī latviešu karavīri. Karodznieks *(fenrich)* pēc 16. gs. parastās kārtības bija kaujas grupas komandieris, jo kaujas burzmā karojošās puses orientējās pēc karoga. Kuršu ķoniņš (jādomā, Peniķis) tātad bija latviešu spēku komandieris.

Dažus jautājumus par latviešu karavīru organizāciju atklāj Rīgas landtāga lēmums 1559. gadā Rīgā.[51] Kā ordeņa pavēlniekam, tā bīskapiem un vasaļiem pēc šī landtāga lēmuma ir pienākums doties karā ar ik trešo vīru, kas spēj nest bruņas *(werhaftigen Mann)*, vai nu jātniekos, vai kājniekos. Mobilizētajiem jāpiešķir pašu karogi un

viņi jānovieto atsevišķā nometnē. Viņus vadīs landknechti, kas prot valodu.

Šo lēmumu pieņēma tikai pēc mestra katēgoriskas uzstāšanās, kad viņam bija izdevies novērst vasaļu opoziciju. Par šo opoziciju un tās iemesliem uzzinām Zviedrijas sūtņa Bengta Itenbija (Utenby) ziņojumā Zviedrijas ķēniņam Gustavam I Vazam 1558. gadā. Sūtnis rakstīja: „Krievi viņus šausmīgi spaida un tirannizē. Tomēr viņi nav vienis prātis par to, kā uzvarēt ienaidnieku. Viņi negrib ļaut zemniekiem pretoties krieviem, jo baidās, ka zemnieki pēc uzvaras pār krieviem varētu izdzīt dižciltīgos... Tomēr mestrs vēlas iesaukt zemniekus, lai nāktu viņam palīgā, un, kas tur iznāks, to dzirdēsim."[52] Jādomā, ka lēmums par latviešu zemnieku atsevišķo formāciju dibināšanu un to, ka par komandieŗiem izraugāmi muižkungi, kas prot valodu, bija cena, ko mestrs maksāja, lai viņa projektu pieņemtu.

Latviešu kaŗavīru piedalīšanās kaujās, spriežot pēc Rennera, bija atšķirīga, salīdzinot 1558. un 1559—1560. gadu. Kamēr 1558. gadā latvieši devās pret krieviem kaŗagājienos uz Igauniju un veica iebrukumus Latgales frontē pašā Krievijā, tikmēr 1559—1560. gadā latvieši minēti lielāko tiesu kā piļu aizstāvji. Šo atšķirību izskaidro kaŗa norise. 1558. gadā vācu vadībai vēl bija pietiekami spēka, lai uzņemtos iniciātīvu un dotos uzbrukumos. Turpretim 1559. un 1560. gadā krievu pārspēks, līdzekļu un kaŗa materiālu trūkums, zemnieku saimniecību izpostīšana un bads padarīja ofensīvas kaŗu neiespējamu, tāpēc no Livonijas puses kaŗš ieguva lielā mērā defensīvu raksturu. Pat aizstāvēties pašu spēkiem nevarēja, tāpēc pilīs bija jāielaiž leiši un poļi.

Latviešu kaŗavīru piedalīšanās uzbrukumos 1558. gadā Rennera aprakstā sākas ar jau pieminētajiem Cēsu 500 latviešu kaŗavīriem gājienā uz Paidi un tālāk uz Rakveri Igaunijas ziemeļos. Nākošo latviešu kaŗagājienu ziemeļu frontē Renners atzīmē tikai jūnijā. Tomēr par liela latviešu kaŗaspēka kustību 29. maijā no Valmieras ziņo Rēveles sūtņi savai rātei. Ziņojums ir šāds: „Varen daudz tautas, bruņinieki un zemnieki, dodas [caur Valmieru] uz nometni [pie Kirumpes]. Sēlpils fogtam ir līdz vairāk par 300 zemnieku. Bauskas fogts vakar šeit devās gaŗām ar kādiem tūkstoš zemniekiem. Runā, ka Kuldīgas komturs un visi pavēlnieki no Daugavas viņas puses ar dižciltīgajiem un zemniekiem, kā arī kuršu ķoniņš, visi dosies uz Tērbatas bīskapiju nometnē. Zemnieki, kas viņiem dodas līdz, ļoti nebēdīgi izturas pret nabaga mājasļaudīm. Lai Dievs dod, ka viņi tā izturētos pret saviem un mūsu ienaidniekiem..."[53]

Rennera aprakstītais jūnija kaŗagājiens būs bijusi tikai pulka pārvietošanās, kas bija nokavējis lielo kaŗagājienu maijā. Viņš min, ka Aizputes prāvests ar 70 vācu jātniekiem un dažiem simtiem latviešu devās uz Kirumpi Tērbatas bīskapijā.

Kad krievi 15. jūnijā aplenca Vastselīnu, vācu un pulciņš latviešu jātnieku no Kirumpes nometnes devās uzbrukumā. Rezultātā krievus sakāva, viņi aizbēga, un viņu nometni nodedzināja un izlaupīja. Vāciešu pusē ievainoja tikai trīs kaŗavīrus, bet cieta 40 zirgi.

Mazāk veiksmīgs bija Rīgas archibīskapa kaŗagājiens septembrī. Krievi bija iebrukuši Alūksnes novadā un nodedzināja Gaujienas pili, ko kaŗakalpu garnizons gļēvulīgi bija pametis. Archibīskapijas vasaļi bija sapulcējuši Gulbenē kaŗa nometnē 600 vācu jātnieku un 3000 latviešu kaŗavīru.[54] 60 krievu jātnieki ātros zirgos iebruka latviešu nometnē un, izmantojot pārsteiguma momentu, nogalināja daudz latviešu. Vācu jātnieki steigā apsedloja zirgus un devās krievu jātniekus vajāt, bet tie, lietojot tatāru taktiku, bēga uz mežu, kur bija noslēpušies lieli krievu pulki. Visi vācu pretinieka vajātāji krita, izņemot vienu, kam izdevās izglābties. Tas atgriezās nometnē, kur steigā kā vācieši, tā latvieši sakārtojās kaujai. Tomēr krievi nāca virsū ar tādu pārspēku, ka vāciešiem un latviešiem nācās bēgt uz Raunu. Krieviem, vajājot bēgošos, izdevās sagūstīt vairākus prominentus archibīskapa vasaļus.[55]

Oktobrī notika jauns latviešu kaŗagājiens. Vācieši bija aplenkuši krievus Ringas pilī, Tērbatas bīskapijā, un lūdza mestru palīdzēt ar dižgabaliem. Divus dižgabalus no Cēsīm uz Ringu eskortēja 500 kaŗakalpu un „daži tūkstoši" latviešu. Tālāk kaujas aprakstā Renners min tikai kaŗakalpus.[56] Totiesu latviešu piedalīšanos apliecina Pliskavas trešā chronika.[57] Pēc Ringas krišanas mestrs esot tuvojies Tērbatai līdz desmit verstu attālumam. Viņa spēkos esot bijuši 10.000 vīru. Krievu vaivads Michaīls Repnins esot traucējis ienaidnieku, nogalinot līdz 2000 kaŗavīru un vezumnieku. Ik dienas viņš esot arī saņēmis gūstekņus, kā vāciešus, tā latviešus *(Nemec' i Latyšev')*, tos nosūtot uz Pliskavu. Ir interesanti konstatēt, ka ar Pliskavas chronikas informāciju zināmā mērā saskan zviedru novērotāja ziņojums Somijas hercogam: „Koadjutora kungs ir iebrucis Tērbatas apgabalā un katru dienu cīnās ar asinssuni [t. i. krieviem]. Viņa kaŗaspēkā ir 7000 kaŗakalpu, 10.000 zemnieku un 2000 zirgu . . ."[58] Tātad, kamēr Pliskavas chronika min pavisam 10.000 vīru Ketlera spēkos, tikmēr zviedra Frīznera ziņojumā teikts, ka no 19.000 vīru lielā kaŗaspēka zemnieku vien bijis 10.000. Ļoti iespējams, ka skaitlis ir pārspīlēts,

tomēr šis bez šaubām bija viens no lielākiem latviešu spēku pulcējumiem Livonijas karā. Pliskavas chronika tikai šai vienīgajā gadījumā piemin latviešus, kas liecina, ka latviešiem tieši šais kaujās bija ievērojama loma.

Par Latgales latviešiem šai karā pirmās ziņas sniedz kāda 1558. g. 3. februāra vēstule no Viļakas, rakstīta archibīskapam Vilhelmam.[59] Tajā teikts, ka krievi daudzus aizveduši un nodarījuši lielu postu. Ziņotāji domā, ka ar 200—300 jātniekiem un dažiem simtiem zemnieku būtu varēts iebrukumu atvairīt, un tad turpina: „Ja vācu priekšniecība nevēlētos vai nevarētu kompensēt nodarītos zaudējumus, nabaga izpostītie ļaudis lūdz atļauju pašiem, cik viņi spētu, atriebties ienaidniekam un nodarīt tam zaudējumus. Tā kā archibīskaps savā nesenajā rakstā ir aizliedzis izdarīt uzbrukumu no pils, ielaisties cīņās ar ienaidniekiem un doties pāri robežai, tad mēs līdz turpmākam rīkojumam neesam to atļāvuši . . ."

Kamēr archibīskapa zemniekiem šai gadījumā neatļāva pārņemt iniciātīvu, tikmēr Latgales ordeņa zemnieki jau drīz vien devās uzbrukumā. Pēc tam, kad krievi bija iebrukuši Rēzeknes novadā, 1558. g. 10. martā rēzeknieši ar 50 vācu jātniekiem, dažiem landsknechtiem un „daudz" latviešu iebruka Krievijā pie *Wesselgorre* (kas pēc P. Johansena domām varētu būt Višegoroda, t. i. Augšpils, pie Lades upes, ap 70 km ziemeļaustrumu virzienā no Rēzeknes, toreiz Pliskavas novadā, tagad Latgalē). Šeit vācieši un latvieši nodedzināja desmit krievu bajāru muižas un vienu baznīcu. Pēc divu dienu un divu nakšu sirošanas Krievijā viņi atgriezās ar lielu laupījumu (ieskaitot baznīcas zvanu) Rēzeknē.[60]

Līdz novembrim notika vēl vairāki karagājieni no Latgales uz Krieviju, un tajos, bez šaubām, piedalījās arī latvieši. Tomēr Renners latviešus tieši piemin tikai, aprakstot novembra karagājienu šādiem vārdiem:

„Tai laikā daugavpilieši un rēzeknieši ar 150 zirgiem, 80 karakalpiem, 3000 zemniekiem un 2 dižgabaliem devās Krievijā uz Krasnogorodsku. Nonākot pie robežas, viņiem uzbruka krievi, bet viņi necieta zaudējumus. Viņi dedzināja tālu un plaši, daugavpilieši kreisajā, rēzeknieši labajā pusē. Sevišķi zemnieki, ko vien varēja, nosita un izpostīja. Viņi aizdedzināja Krasnogorodskas pilsētu un divus klosterus un apmetās pils priekšā. Pils bija visapkārt nostiprināta ar baļķu celtnēm, kas bija piepildītas ar zemi un akmeņiem. Krievi šāva no pils ar svina un māla [!] lodēm, bet nenodarīja zaudējumus, turpretim [aplencēji] nošāva vienu krievu. Reiz krievi, skaļi kliegt-

dami, uzbruka, bet viņus atdzina atpakaļ pilī. Kad vācieši vienu nakti bija aplenkuši pili, viņi no rīta devās prom. Papriekšu izsūtīja avangardu, aiz tā veda laupījumu, un lielais kaŗotāju pulks sekoja aiz tā . . ."[61]

Atskaitot uzbrukumu Augšpilij, šie kaŗagājieni no Latgales arī pieminēti Pliskavas trešajā chronikā. Tomēr šoreiz latvieši nav minēti. Krasnogorodskai esot uzbrukuši vācieši no Ludzas, Rēzeknes un *Vlecha* (Viļakas?). Rudenī vācieši esot uzbrukuši Sebežai, nodedzinot Sv. Nikolaja klosteri un baznīcu. Ja nebūtu Rennera tēlojuma, kas tik spilgtās krāsās apraksta latviešu lomu šais kaŗagājienos, mēs par to nekā neuzzinātu. Pliskavas chronikai ir saprotama tendence izcelt savējo panākumus un pēc iespējas īsi aprakstīt pametumus.

Augšpils un Krasnogorodskas dedzināšana varētu atspoguļoties mūsu dainās:

Zila zaļa gaisma ausa,
Iesarkana saule lēca
Vai tie mani bāleliņi
Krievu pili dedzināja?

Sarkan' bija vakarpuse,
Rīta puse sarkanāka;
Tur tie mani bāleliņi
Krievu pili dedzināja.
32160

Katrā ziņā šīs dainas labi saskan ar Rennera aprakstu par Višegorodas dedzināšanu. Blāzma bijusi tālu redzama.[61a]

Latviešu varonība cīņās pret krieviem prasīja lielus asins upuŗus. Kamēr 1558. g. avoti min tūkstošiem latviešu kaŗavīru, kas piedalījās kaujās, tikmēr 1559. un 1560. g. avotos minētie skaitļi ir daudz mazāki. Tā kāds ordeņa mobilizācijas plāns, ko sastādīja 1560. g. pavasarī, min šādu iesaucamo latviešu skaitu.[62] No Dobeles komturejas: 80 ordeņa zirgu, 400 latviešu; tikpat paredzēts no vasaļiem. No Kandavas: 40 ordeņa zirgu, 200 zemnieku, 43 vasaļu zirgi, 224 zemnieki. No Grobiņas: 30 ordeņa un vasaļu zirgu, 200 zemnieku. No Ventspils: 30 ordeņa zirgu, 100 zemnieku, 12 vasaļu zirgi, 20 zemnieku. No Jelgavas: 67 zirgi. No Bauskas: 40 ordeņa zirgu, daži kājnieki artilerijai, 600 zemnieku, 32 vasaļu zirgi, 219 zemnieki. No Rēzeknes: 30 ordeņa un 100 vasaļu zirgu, 500 zemnieku, neskaitot vezumniekus. Ievērosim, ka šai mobilizācijas plānā galvenos spēkus paredzēts komplektēt no zemniekiem.

Vai šo iesaukšanu reālizēja, par to avoti klusē. Katrā ziņā par 1559. un 1560. gadu Renners piemin tikai latviešu defensīvo darbību. Īsais Nītaures aizstāvēšanas apraksts ir ļoti zīmīgs:[63] „Nītaurē bija dižciltīgais, vārdā Oto Ikskils. Viņš bija [pilī] sapulcinājis dažus sim-

tus zemnieku un atsita divi uzbrukumus, tā ka krita vairāk nekā simt krievu. Tomēr Ikskils un kāds puisis krita. Tad trešajā uzbrukumā pili ieņēma un visus, kas tur bija, nogalināja."

Ne mazāku varonību izrādīja Viļakas aizstāvji. Tā kā Viļakas pils bija starp tām, kuŗās bija paredzēts ielaist Polijas karaļa spēkus, pils vācu garnizons bija to atstājis. Kad decembŗa sākumā Viļakas novadā iebruka krievi, pilī bija tikai septiņi vācieši. Pils aizstāvēšanu pret krieviem tad pārņēma latvieši: „Tomēr zemnieki sekmīgi aizstāvējās ar mešanu un noturēja pili."[64] Šis īsais Rennera teikums, kuŗu lasot, jāatceras iepriekšējā gadā latviešu izteiktā vēlēšanās doties uzbrukumā pret Krieviju, sevī slēpj varonības aprakstu, ar ko varētu piepildīt veselu sējumu.

Pavisam īpatnēja ir kāda, diemžēl vārdā nenosaukta, Rūjienas zemnieka izrīcība, aizstāvot savu ciematu pret krieviem. Šis zemnieks bija uzcēlis blugūzi un apgādājies ar bisēm, pulveri un lodēm. Atstājis savus dēlus paštaisītā cietokšņa apsargāšanai, viņš bija aizjājis uz Rēveli pēc pulveŗa. Dēli tomēr nespēja blugūzi noturēt, un krievi to nodedzināja.[65]

Izmantojot faktu, ka Ērģemes pils aizstāvju starpā vairums bija latviešu kaŗavīru, krievi 1560. g. februārī bija sarunājuši divas latvietes, kas pili izspiegoja. Tā uzzinājuši par pils stiprumu, krievi trīs dienas pēc kārtas uzbruka pilij. Nodedzinājušiem priekšpils vārtus, viņiem izdevās ielauzties priekšpilī un nonākt līdz galvenajiem vārtiem, bet latvieši viņus apmētāja no augšas ar akmeņiem. Uzbrukums bija neveiksmīgs, jo, kad krita krievu pulkvedis, kņaza Pēteŗa (Šuiska) māsasdēls, krievi, skaļi vaimanājot, devās projām.[66] Spriežot pēc Rennera tēlojuma, latviešiem pilī nebija ugunsieroču, tie bija tikai 40 vāciešiem. Arī Viļakas aizstāvēšanas apraksts liecina, ka latviešiem trūka vai nu ugunsieroču, vai lādiņu. Šos gadījumus tomēr nevar vispārināt, apgalvojot, ka latviešiem nemaz nebija ugunsieroču, kā to dara Vitrams[67] un Sennings.[68] Par iepriekš minēto Rūjienas zemnieku mūsu avots tieši apliecina, ka viņam bijuši ugunsieroči paša būvētā blugūža aizstāvēšanai. Jāievēro, ka arī bruņinieki cīnījās ar aukstiem ieročiem. Ugunsieroči bija galvenais kaŗakalpu un artileristu apbruņojumā.

Renners vairākkārt piemin latviešu partizānu darbību, nogalinot krievu iebrucējus. Zīmīgs ir apraksts par kādu Latgales zemnieku, ko krievi piespieduši viņus vest, bet kas ievedis krievus toreiz vēl neitrālajā Lietuvā. Kad krievi to dabūja zināt, viņi latvieti nosita un aizrakstīja Viļņas vaivadam atvainošanās vēstuli.

Vēl kāds cits gadījums pelnī, lai to atzīmētu. Krievi bija nogalinājuši kādas Ērģemes latviešu jaunavas māti. Renners raksta: „Tādēļ viņa lielās dusmās uzsvieda bomi plecos un kājām skrēja [kaŗavīriem] līdz trīs jūdzes, atriebjot savu māti, jo visus sašautos krievus viņa nosita ar bomi un pēc tam vēl aizskrēja jātniekiem līdz atpakaļ uz Ērģemi."[69]

Pretstatā šim un neskaitāmiem citiem gadījumiem, kas liecina par latviešu naidu pret krieviem, ir tikai viens apraksts Rennera chronikā, ko varētu iztulkot kā krieviem draudzīgu aktu (ja neskaita augšā minēto Ērģemes pils izspiegošanu). 1560. g. aprīlī bada cietējus zemniekus Alūksnē krievi apgādāja ar uzturu un pierunāja iebrukt Trikātas novadā. Alūksnieši to izdarīja, nogalināja ap 30 cilvēku Lugažos un nolaupīja daudz lopu.[70]

No iepriekšējā pārskata redzam, ka 1558. gadā ordeņa pavēlniekiem un archibīskapam izdevās vairākkārt sapulcināt līdz 3000 latviešu zemnieku lielu kaŗaspēku, ar ko veica ļoti tālus kaŗagājienus. Varam vērtēt, ka kaŗagājienos uz Igauniju un Krieviju piedalījās kopā ap 9000—10.000 latviešu kaŗavīru. Pēc Rennera informācijas ir iespējams arī vērtēt latviešu kaŗavīrus Rīgas garnizonā. 1559. g. 4. februāŗa apmācībās pavisam piedalījās 2000 kaŗavīru septiņos karogos. Četri karogi bija namnieku, viens karogs landsknechtu un divi karogi Rīgas zemnieku. No namnieku karogiem vismaz divi bija latviešu amatiem, tā ka varam vērtēt, ka starp 2000 pilsētas aizstāvjiem bija ap 1200 latviešu kaŗavīru.

Krievu vēsturnieki latviešu kaŗavīru piedalīšanos cīņās pret krieviem vai nu noklusē, vai, viltojot faktus, apgalvo, ka latvieši cīnījušies krievu pusē. Tā R. J. Vipers apgalvo, ka Ērģemes (jālasa: Lugažu) kaujā Šals fon Bells esot zaudējis tāpēc, ka latvieši un igauņi esot palīdzējuši krievu spēkiem apiet Bella nometni purvos.[71] Vipers, pats pārgājis krievu pusē, piedēvē kaŗakalpu psīchi latviešu kaŗavīriem.

Renners ir sīki aprakstījis Lugažu 1560. g. 2. augusta kauju.[72] No šī apraksta redzam, ka ordeņa neveiksmi nekādi nevaram izskaidrot ar latviešu nodevību. Renners, kas tik sīki atzīmē gadījumus, kur igauņi un latvieši rīkojušies pret ordeņa un vācu interesēm, katrā ziņā tad būtu arī atzīmējis šo gadījumu. Īstenībā notika tā, ka krievi ar parasto tatāru paņēmienu bija viltīgā kārtā bēguši un ievilinājuši slazdā ordeņa galvenos pavēlniekus, kas 300 zirgos bija aizrāvušies, vajājot bēgošos 500 krievus. Slazdā šos 300 vajātājus gaidīja desmitiem tūkstošu krievu. Kad ordeņa pavēlnieki bija krituši vai sagūstīti,

krievi uzbruka vācu nometnei, un bez komandieŗiem palikušie kaŗavīri bija spiesti glābties, bēgot krūmos un mežā. Nekāda vācu nometnes apiešana šādos apstākļos nebija vajadzīga, un nekāda latviešu nodevība nenotika.

Rennera aprakstu var salīdzināt ar Rīgas rātes sekretāra Johana Šmita tēlojumu, pēc kuŗa redzama latviešu jātnieku piedalīšanās izlūkos un tas, ka pilnīgi iznīcināts landmaršala karogs, gandrīz viss archibīskapa karogs un liela daļa kuršu karoga. Tieši latviešu kaŗavīri šais kaujās smagi cieta.

Latviešu kaŗavīri bija iesaistīti ne vien cīņās pret krieviem, bet arī iekšējās sadursmēs, kas šad tad uzliesmoja par spīti lielajam Livonijas kaŗam. Šāda sadursme, piemēram, notika starp archibīskapu Vilhelmu un archibīskapijas kapitulu. Kad 1561. g. 4. jūnijā nomira kapitula prāvests Švanks, Vilhelms pieprasīja, lai dekāns Meks nodod viņam prāvesta pili Doli un Bīriņus. Koadjutors Kristofs savukārt pieprasīja kapitula pili Krimuldu. Kad kapitula amatpersonas šos pieprasījumus noraidīja, Kristofs, latviešu zemniekiem palīdzot, ieņēma Krimuldas priekšpili ar bruņotu varu un pēc tam ar draudiem 24. jūlijā ieguva visu pili. Archibīskapijas kapitula sekretārs Johans Kollers (Collerius), kas sevi dēvēja arī par pulkvedi, savukārt ar Cēsu garnizona poļu kareivjiem ieguva Krimuldu 1561. g. 3. decembrī. Sakarā ar šo kaŗa darbību ļoti īpatnēju ieskatu latviešu kaŗavīru gaitās paveŗ dažas Kollera vēstules Krimuldas muižkungam Georgam Kleinrogenam 1562. gadā.

Kādā no šīm vēstulēm pulkvedis Kollers liek norīkot pārtikas transporta apsardzībai desmit bruņotus vāciešu zirgus (t. i. jātniekus) un bez tam divdesmit zemnieku jātniekus. Tālāk viņš raksta: *Ich werde ezliche Bauren auff Deuzsch, deszgleichen bey de profiande mit halben Haken auch zu fusse mitschicken* — tulkojumā: „Likšu sūtīt pārtikas transportam līdz dažus zemnieku kājniekus, bruņotus pēc vācu paražas ar bisēm". Īsts šedevrs tomēr ir pulkveža Kollera nedaudz vēlāk rakstītā vēstule: „Kad iejāsim Krimuldas pilī, Jums [t. i. Kleinrogenam] nevāci, kas sarga vārtus, jāietērpj vāciešu drēbēs un jānostāda pie rijas brašā stājā *(die glider sich fein strecken)*. Turklāt lieciet šaut ar lielgabaliem, lai katrs saprastu, ka mēs esam ieradušies."[73]

Vai šāda maskarāde, latviešu kaŗavīrus ietērpjot vāciešu drēbēs, bija tikai vienreizējs gadījums, vai arī plaši izplatīta parādība, diemžēl, nevar konstatēt.

[1]R.J.Vipper, *Ivan Groznyj* (Moskva-Leningrad 1944), 45—46. lpp.

[2]Ivana IV iedomātā ģeneāloģija ir iespiesta; sk.: Danielis Buchavi, „Magni Moscoviae Ducis genealogia", A. de Starczewski (ed.), *Historiae Ruthenicae Scriptores Exteri, Saeculi* XVI (Berlin, St. Petersburg 1841) II, 23. un sek. lpp. Sk. arī: W.Kirchner, *op. cit.*, 91. lpp., un: Hildegard Schaeder, *Moskau das dritte Rom* (Hamburg 1929), 64. lpp.

[3]J.L.I.Fennell, *The Correspondence between Prince A.M.Kurbsky and Tsar Ivan IV of Russia 1564—1579* (Cambridge 1955), 17. lpp.

[4]W.Kirchner, *op. cit.*, 92. lpp.

[5]H.Hjärne, *Svensk-ryska förhandlingar 1564—72* (Uppsala 1897), 26. un sek. lpp. S.Svensson, *Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den Livländska ordensstaten 1558* (Lund 1951).

[6]V.P.Adrianovaja-Peretc (ed.), *Poslanija Ivana Groznago* (Moskva 1951).

[7]Līgumi iespiesti: 1509. g. — *LUB* II, 3 (Moskau 1914), 418. un sek. lpp.; 1521., 1531. un 1550. g. — K.E.Napiersky, *Russisch-Livländische Urkunden* (St. Petersburg 1868), 329. un sek., 358. un sek., 369. un sek. lpp. Par spīti šiem līgumiem, notika pastāvīgi robežu pārkāpumi. Piemēram, 1542. gadā archibīskaps Vilhelms ziņoja ordeņa mestram, ka krievi no Pliskavas iebrukuši archibīskapijā (RA, Liv. I, 12). 1546. gadā krievi Rēzeknes pils tiesā izlaupīja un nodedzināja 14 zemnieku mājas (RA, Liv. I, 41). 1549. gadā, iebrūkot Alūksnes pils tiesā, krievi izlaupīja 30 māju. Lai atgūtu zaudējumus, Alūksnes komturs ierosināja iebrukt Pliskavas tiesā (RA, Liv. I, 9).

[8]C.Mettig, *Geschichte der Stadt Riga* (Riga 1897).

[9]Sekojošais pēc RPA, ĀRA, Abteilung Moskowitica und Ruthenien, Kasten 19, pēc regestiem un norakstiem prof. V. Vestergārda (Losandželosā) īpašumā.

[10]Kaŗa pieteikuma dokuments iespiests: C.Schirren (ed.), *Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem dänischen geheimen Archive zu Kopenhagen* (Reval 1883) I, 30. un sek. lpp.

[11]Plašu atreferējumu pēc agrākām publikācijām Šlites lietā ir ievietojis Svensons, *op. cit.*, 70. un sek. lpp. Jaunus dokumentus šai jautājumā ir publicējis Polosins: I.I.Polosin, „Iz istorii blokady Russkago gosudarstva", *Materialy po istorii SSSR* II (Moskva 1955), 257. un sek. lpp.

[12]RPA, ĀRA, Abt. Moskowitica und Ruthenien, 19. Mestra Heinricha fon Gālena 1552. g. 15. aprīļa un 5. decembŗa raksts, Tērbatas 1552. g. 6. maija raksts un archibīskapa 1552. g. 27. jūlija raksts Rīgai.

[13]Izlietoju RPA, ĀRA, *ibid.*, līguma vācu tulkojumu pēc Dr. A.Bulmerinka noraksta (prof. V.Vestergārda īpašumā). Līgums iespiests *Monumenta Livoniae antiquae* V (Riga, Leipzig 1847), 509—515. lpp. Par Tērbatas meslu jautājumu sk.: E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 67—68. lpp.

[14]RPA, ĀRA, *ibid.*; mestra Heinricha fon Gālena 1554. g. 19. decembŗa un archibīskapa Vilhelma 10. decembŗa raksts.

[15]Šis raksts manuskriptā datēts ar 1555. gadu, bet literātūrā ir aizrādījumi, ka to varētu datēt ar 1557. gadu. Raksts tad nebūtu instrukcija Tērbatas landtāga delegātiem, bet gan Tērbatas sūtņiem uz Maskavu. Sk: S.Svensson, *op cit.*, 126. lpp.

[16]B.Russow, *Chronica der Prouintz Lyfflandt*, pēc 1584. gada izdevuma *Scriptores Rerum Livonicarum* II (Riga und Leipzig 1848), 91. lpp. Tur minētais 1556. gads neapšaubāmi jālasa par 1554. gadu.

[17]S.Svensson, *op. cit.*, 123. un sek. lpp.

[18]J.Renner, *op. cit.*, 8. un sek. lpp.; Th.Schiemann, *Rußland, Polen und Livland* ... II, 286. un sek. lpp.; W.Kirchner, *op. cit.*, 202. lpp.

[19]Pēc Rennera informācijas *(op. cit.*, 12. lpp.), Kristofs neesot turēts gūstā. Nav nekādu šaubu, ka archibīskaps Vilhelms bija noskaņots par labu luterismam un vēlējās to par valsts konfesiju. Tomēr viņš prata radīt ieskatu, ka ir katoļticības aizstāvis. Tā var izskaidrot angļu sūtņa Polijā Džona Kerju *(Carew)* ap 1598. gadu sacerētajā ziņojumā teikto, ka ordenis Vilhelmu sagūstījis tāpēc, ka pēdējais negribējis pieļaut luterismu. Sk.: S.Mews, *Ein englischer Gesandtschaftsbericht über den polnischen Staat zu Ende des 16. Jahrhunderts* (Leipzig 1936), 23. lpp.

[20]Līgumi latīņu valodā iespiesti: Ch.G.v.Ziegenhorn, *Staats Recht der Herzogtümer Curland und Semgallen* (Königsberg 1772), Beylagen 41, 33. un sek. lpp.; vāciski: J.Renner, *op. cit.*, 13. un sek. lpp.

[21]J.Renner, *op. cit.*, 14. lpp.

[22]S.Svensson, *op. cit.*, 136—143. lpp.

[23]*Pskovskije letopisi*, 235. lpp.

[23a]*Sinbirskij sbornik* II (Moskva 1844).

[24]Sekojošā tēlojuma pamatā kā par 1558., tā par tālākiem gadiem ir Rennera chronika: J.Renner, *op. cit.*, 16. un sek. lpp.

[25]Komtura Šala fon Bella ziņojums mestram Vilhelmam Firstenbergam 1558. g. 28. janvārī un Hansa Hindes u. c. ziņojums archibīskapam Vilhelmam 1558. g. 3. februārī. C.Schirren (ed.), *Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem schwedischen Reichsarchive zu Stockholm* II (Reval 1862), 104., 122. un sek. lpp.

[26]F.Bienemann (ed.), *Briefe und Urkunden Livlands in den Jahren 1558—1562* I (Riga 1865), 276. lpp.

[27]J.Renner, *op. cit.*, 49. un sek. lpp. Ivana IV sešu mēnešu pamiera proklamācija, datēta ar 7067. g. (1559. g.) 11. aprīli, iespiesta: F.Bienemann, *op. cit.* III (Riga 1868), 18—19. lpp.

[28]Līguma vāciskais tulkojums: J.Renner, *op. cit.*, 62—65. lpp. Latīņu teksts, apvienots ar 1560. g. 14. februāŗa līgumu: Ziegenhorn, *op. cit.*, 43. nr. Sk. arī: Al.Plateris, *Teisiniai Livonijos ir Kuršo Santykiai su Lietuva (XVI—XVIII amž)* (Kaunas 1938), 162—166. lpp

[29]Rīgas archibīskapa ieķīlājumi: Ziegenhorn, *op. cit.*, 27. lpp., Th.Schiemann, *Rußland, Polen* ... II, 300. lpp. Sāmsala: L.Laursen (ed.), *Danmark-Norges traktater 1523—1750*, Første bind (København 1907), 82. nr. Kurzemes bīskapijas atpirkšana: *ibid.*, 611. lpp., un S.Arnell, *Die Auflösung des Livländischen Ordensstaates* (Lund 1937), 113. lpp. Sk. arī: K.H.v. Busse, *Herzog Magnus, König von Livland* (Leipzig 1871), un W.Mollerup, *Denmarks forhold til Lifland* (Kjøbenhavn 1880), 131. lpp.

[30]Pārskats par Livonijas financēm sastādīts pēc šādiem avotiem: Burvica spriedums: E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 57. lpp. Ketlera 1582. g. vēstule: R.Seeberg-Elverfeldt, „Das Deutschtum Libaus zur Zeit der Zugehörigkeit des Amtes Grobin zu Preußen (1560—1609)", *Altpreußische Forschungen* 1937. Sarunas ar Zviedriju: RA, Diplomatica, Liv. Förhandlingar 1527—1562, un Liflendisch Registration 1558—62. Špeieras reichstāgs: S.Arnell, *op. cit.*, 156. lpp. Grobiņas ieķīlājums: SAG, Ostpreußische Folianten 12727; HBA, D. Kasten 673—694 u. c. E.Blese, „Pārskats par studijām Prūsijas valsts archīvā ...", *AUL*, Fil. un filos. fak. serija I, 2 (Rīgā 1929), 26. lpp., izvilkums no aplēsuma. Renners *(op. cit.*, 85. lpp.)

kļūdaini min 40.000 guldeņu. Brēmenes komtureja: RA, Liv. I, 5. Ieķīlājumi Rīgai, Rēvelei un Polijai: Ziegenhorn, *op. cit.*, 28. lpp. Ieķīlājumi dižciltīgajiem: RA, Liv. I, 4. Ieķīlājumi Rīgas namniekiem: RA, Liv. I, 5. Ieķīlājumi Dancigai: P.Simson, *Danziger Inventare 1531—1591* (München und Leipzig 1913). Ieķīlājums Tīzenhauzenam: RA, Liv. II, 720, 71. fol.

[31]Ka „Ērģemes" kauja notikusi pie Lugažiem, konstatē arī T.Zeids rakstā „Ērģemes kauja un tās vēsturiskā nozīme", *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis* 1961. g. 7 (168). nr. Pēc Rennera informācijas, krievu spēkos esot bijis 40.000 vīru, bet pēc kņaza Kurbska ziņām 12.000.

[32]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231: Inuentarium Im ertzs[t]ifft Riga ao 1564.

[33]*LGU* I, 413, 373. lpp. A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 18., 23. un 31. nr.

[34]Ja latviešu tautasdziesmās skaitlis deviņi nebūtu sevišķi iecienīts (L.Bērziņš, *Ievads latviešu tautas dzejā*, Čikāgā 1959, 296. lpp.), tad pēc sekojošās tautasdziesmas varētu domāt, ka parobā bija astoņi saimnieki katram kaŗavīram:

Man deviņi rožu dārzi,
Devītāi saule lēca;
Man deviņi bāleliņi,
Devīts kunga kaŗavīrs.

31954

[35]H.Bosse, *Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit (bis 1561)*, *Mitteilungen* 24 (Riga 1933), 307. lpp.

[36]A.Švābe (ed.), *Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601)*, 469—470. lpp.

[37]*Ibid.*, 464—467. lpp.

[38]*Ibid.*, 504. lpp.

[39]*Ibid.*, *passim.*

[40]Ordeņa mestra Heinricha fon Gālena 1556. g. 20. janv. rīkojumu sk.: RA, Liv. I, 1. Par rīdzinieku nosūtīšanu uz cīņas vietu sk. Kaspara Romberga ierakstu ģildes grāmatā: „Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde in Riga", *Monumenta Livoniae antiquae* IV (Riga 1844), 101. lpp. M.Taube, „Rīgas transportstrādnieki feodalisma un vēlā feodalisma posmā (XV—XVIII g. s.)", *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis* 10 (Rīgā 1956). Padels savā dienasgrāmatā tikai min, ka uz Koknesi devušies Rīgas kaŗakalpi, t. i., algotņi — sk.: „Jürgen Padel's und Caspar Padel's Tagebücher", *Mitteilungen* 13, 353. lpp.

[41]F.Bienemann, *op. cit.* I, 66. lpp.: „... Allein das Ider herr vnd Gepietiger seine pauhren von sich lassenn, vnnd aufs newe mit nohtturftigen zum kriege gefast machen solle..." Par sālsnesēju un kaŗakalpu neveiksmi sk. Rīgas Lielās ģildes oldermaņa Pēteŗa Etkes (Oetke) ierakstu: „Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde in Riga", *op. cit.*, 107—108. lpp.

[42]C.Schirren, *Quellen* II, 104. lpp., 163. nr.

[43]R.Hausmann u. K.Höhlbaum (eds.), *Renner, Johann, Livländische Historien* (Göttingen 1876).

P.Karstedt (ed.), *Johannes Renner, Livländische Historien 1556—1561* (Lübeck 1953).

Līdz šim šai grāmatā ar Rennera vārdu citētais ir otrais darbs (1953). Lai atšķirtu abus izdevumus, turpmāk citējot vienmēr minēts izdošanas gads.

[44]J.Renner, *op. cit.* (1953), 20. lpp.

[45]J.Renner, *op. cit.* (1876), 171. lpp.

[46]A.Švābes konstatējumu sk.: „Kaŗa dziesmas", 376. lpp. *Knevel spiet* cenas sk.: J.Denucé, *La Hanse et les compagnies commerciales anversoises aux pays Baltiques* (Anvers 1938), 108. lpp.

[47]A.Senning, *op. cit.*, 67. lpp.

[48]E.Blumfeldt, „Über die Wehrpflicht der estnischen Landbevölkerung im Mittelalter", *Apophoreta Tartuensia* (Stockholm 1949), 168. lpp.

[49]Archibīskapa kaŗa artikula teksts: C.Schirren, *Quellen* I (Rēval 1861), 105. nr. *Knebelspies* paskaidrojums: A.Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* (Norden und Leipzig 1888), 179. lpp.

[50]J.Renner, *op. cit.* (1953), 68. lpp.; (1876) 266—267. lpp. Renners vēl raksta, ka Kurzemes ķoniņi pagānu laikos bijuši kuršu ķēniņi, bet pēc kristīšanas viņu valdīšana izbeigusies, tomēr ķēniņu pēcnācēji palikuši brīvi. Viņi dzīvojot Kuldīgas tuvumā. Dzimtas vecākais esot kaŗa laikā kuršu zemnieku karodznieks. Pēc tam Renners atstāsta anekdotu, ka Pletenbergs solījis likt ķoniņa ģerbonī lauvas vietā zaķi, ja viņš varonīgi necīnīsies.

[51]*Ibid.* (1953), 60—61. lpp.; (1876) 248. lpp. 1559. g. 25. jūlija landtāga recess: F.Bienemann, *op. cit.* III, 119, 121—122. lpp. Tulkojums: A.Spekke, *Latvieši un Livonija 16. g.s.* (Rīgā 1935), 183. un sek. lpp. Landtāgs vēl lēma, ka bez iesaucamiem kaŗavīriem — latviešu un igauņu zemniekiem — jāmobilizē vajadzīgie šķūtnieki un jāuzliek kaŗa nodoklis.

[52]RA, Diplomatica, Liv. Svenska sändebuds skrifvelser 1523—1562. Bengt Utenby till Gustav I Vasa 14. V 1558. Par 1559. gada landtāga lēmumu bija ļoti sajūsminās Rīgas rātes sekretārs Johans Šmits — sk.: A.Bergengrün (ed.), *Die Aufzeichnungen des rigaschen Rathssecretärs Johann Schmiedt zu den Jahren 1558— 1562* (Leipzig 1892), 85. lpp.

[53]J.Renner, *op. cit.* (1953), 28. lpp.; (1876) 188. lpp. E.Zērafims, *op. cit.*, 422. lpp. min prāvestu Ulrichu Bēru un Dobeles komturu Tīsu fon der Reki kā šī Kurzemes kaŗaspēka komandieŗus; ekspedīcijā esot bijis 700 jātnieku un 1500 zemnieku strēlnieku ar dažiem dižgabaliem. L.Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte". 132. lpp.

[54]Šo informāciju var kontrolēt ar ierakstiem Rīgas Lielās ģildes oldermaņa grāmatā. Pēc tās vācu kaŗaspēkā esot bijis 3000 vīru, bet latviešu 2000. Sk.: M.Taube, *op. cit.*, 23. lpp. Getingenā (SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol. 221, 453. lpp.) atrodas kāda vēstule bez paraksta no Gulbenes kaŗa nometnes, datēta ar 1558. g. 13. jūliju. Tur teikts, ka esot ieradušies jau krietni daudz zemnieku un dienu no dienas vēl nākot klāt.

[55]J.Renner, *op. cit.* (1953), 40—41. lpp.; (1876) 212. lpp.

[56]*Ibid.* (1953), 45. lpp.; (1876) 220. lpp.

[57]*Pskovskije letopisi*, 237. lpp.

[58]C.Schirren, *Quellen* I, 270. lpp.: 1558. g. 19. oktobrī. Sal.: A.Spekke, *Latvieši un Livonija . . .*, 182—183. lpp., un A.Senning, *op. cit.*, 69. lpp.

[59]C.Schirren, *Quellen* II, 122. lpp., 175. nr. Hans Hinde, Hans Meissner, Merten Boldeck an den E.B.Wilhelm, 1558, Febr. 3.

[60]J.Renner, *op. cit.* (1953), 22. lpp.

[61]*Ibid.* (1953), 46. lpp. 1876. gada izdevumā turpretim 3000 zemnieku vietā ir minēti tikai 300. Ar kaŗagājiena apmēriem labāk saskan pirmais skaitlis.

[61a]Šī daina pirms Barona ir vairākkārt publicēta. Augusts Vilhelms Hūpels 1782. gadā iespiestajā grāmatā *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland* III (Riga 1782) to attiecina uz 16. gadsimteni, bet dod tai pavisam citu iztulkojumu: tā attēlojot Limbažu pils dedzināšanu Ivana Briesmīgā iebrukumā. Hūpela teksts un vāciskais tulkojums ir šāds:

O ihr meine Brüderchen!
Russen brennen unser Schloß.
Es entsteht ein heller Tag.
Roth geht uns die Sonne auf.
O ihr meine Brüderchen,
Russen brennen unser Schloß.

Ak tu manni bahluling!
Kreewi pillu dedsina.
Sallu sallu deenu aug.
Wohl sarkana saulu lezz
Woi too manni bahluling,
Kreewi pillu dedsina.

Turpretim G.Bergmana krājumā Sammlung ächt lettischer Sinngedichte 1807. gadā (sk. H.Biezais, *Die erste Sammlung der lettischen Volkslieder von Gustav Bergmann*, Uppsala 1961, 85. lpp.) šai Rūjienā uzrakstītajai dainai ir šāds teksts un tulkojums:

Zaļa zaļa gaisma nāk,	Ein gelber Glanz erscheint dort
Vēl sarkana	Noch röther —
Saule lec.	Gehet die Sonne auf?
Vai tè mani bāluliņ'	Verbrennen etwa meine Brüder/dort
Krievu pili dedzina.	Eine russische Burg?

Vēlāk J. fon Zīverss 1872. gadā izdotajā brošūrā *Smilten* (19. lpp.) šīs dainas Smiltenē uzrakstīto variantu attiecina uz 1221. gada latviešu karagājienu Krievijā un sniedz šādu tulkojumu:

Silbern dämmert sonst der Morgen,
Heute steigt die Sonne blutig!
Das sind meine lieben Brüder,
Die ein Russenschloß verbrennen.

Varam puslīdz droši teikt, ka Hūpels šo dainu pārpratis un nepareizi pārtulkojis.

[62]C.Schirren, *Quellen* IV (Reval 1864), 297. lpp. 540. nr.
[63]J.Renner, *op. cit.* (1953), 50. lpp.; (1876) 231. lpp.
[64]*Ibid.* (1953), 72. lpp.
[65]*Ibid.* (1953), 76. lpp.; (1876) 284. lpp.
[66]*Ibid. (1953), 78. lpp.*
[67]R.Wittram, *Baltische Geschichte*, 68. lpp.
[68]A.Senning, *op. cit.*, 69. lpp.

[69]J.Renner, *op. cit.*, (1953), 93. lpp.

[70]*Ibid.* (1953), 85. lpp.; (1876) 297. lpp.

[71]R.J.Vipper, *op. cit.*, 51. lpp.

[72]J.Renner, *op. cit.* (1953), 97. lpp.

[73]So notikumu vispārējs attēlojums: H.Lange, „Der Streit zwischen dem Erzbischof Wilhelm und dem Rigaschen Domkapitel wegen der erledigten Probstei 1561", *Mitteilungen* 21 (Riga 1911—28). Par Kristofa akciju pret Krimuldu sk.: SAG, Ostpreußische Folianten, 40, fol. 56. Johannes Collerius an den Herzog von Preußen, 10. Juli 1561.

Collerius an Kleinroggen, SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 220: 127., 128. un 140. lpp. — 1562. g. 17. un 27. janvāŗa vēstule.

5. NODAĻA

PĒC LIVONIJAS IZIRŠANAS

Tiesību vēsturnieku ietekmē kā latviešu, tā vācu historiogrāfijā ir pieņemts Livonijas, t. s., vācu laiku vēsturi skaitīt līdz 1561. gada 28. novembrim. Šai datumā Gothards Ketlers Viļņā parakstīja padošanās aktu *(pacta subjectionis)* Polijas un Lietuvas valdniekam Sigismundam II Augustam.[1] Tā kā dokumentā kā kontrahents minēts tikai Ketlers, vēsturnieks Šīmans domā, ka archibīskaps padošanās aktam pievienojies tikai 1562. g. februārī,[2] turpretim citi vēsturnieki ir pārliecināti, ka aktu parakstīja kā mestrs, tā archibīskaps Vilhelms 1561. g. 28. novembrī.[3] Šīs domas pamatojas uz hipotezi, ka, t. s., Sigismunda Augusta privilēģija būtu padošanās akta sastāvdaļa, jo privilēģijas ievadā ir minēts archibīskaps un ordeņa mestrs.

Īstenībā akta parakstīšanas datums ir mazsvarīgs. Nozīmīgāka jau ir padošanās akta ratifikācija, kas notika 1562. g. 5. martā Rīgā, kad mestrs un ordeņa pavēlnieki nolika savus amatus.[4] No juridiskā viedokļa šo datumu varētu skaitīt par Livonijas likvidācijas dienu. Faktiskā Livonijas likvidācija norisinājās no 1558. līdz 1562. gadam. 1558. gadā krievi iekaroja Tērbatas bīskapiju, dāņi pusgadu valdīja Rēvelē; 1559.—1560. gadā dāņu hercogs Magnus ieguva Kurzemes un Sāmsalas bīskapiju, bet Grobiņas apgabalu ieguva Prūsija: 1560. gadā Sigismunds II Augusts ieguva svarīgus ordeņa un Rīgas archibīskapijas novadus Latvijā; 1561. gadā Rēvele un Ziemeļigaunija padevās Zviedrijas karalim, viņš iekaroja Pērnavu un Rakveri. 1562. gadā ordenis likvidējās.

Livonijas iziršanas vēsturē nozīmīgs datums ir 1560. g. 5. aprīlis. Tad Rīgā sapulcējās ordeņa mestrs Gothards Ketlers ar pavēlniekiem un apspriedē nolēma ordeni likvidēt. Šai apspriedē atļāva mestram

precēties un pārvērst ordeņa territoriju par mantojuma hercogīsti. Kā kompensāciju ordeņa pavēlniekiem mestrs nolēma piešķirt mantojumā viņu pārvaldīto territoriju. Šai pašā apspriedē arī nolēma, ka tad, ja mestra laulības nedotu cerēto materiālo atbalstu, lai glābtu Livoniju, tā padosies Polijas karalim.[5] Šim lēmumam tad arī sekoja 1561. gada septembrī sarunas Rīgā ar Sigismunda Augusta sūtni Nikolaju Radivilu („Melno") un beidzot 28. novembŗa padošanās akts Viļņā.

1561. gada padošanās akts

Pieņemot padošanās aktu, karalis apņēmās aizbildināt ordeņa valsts Livonijas kārtas Vācu nācijas svētās Romas imperijas ķeizaram par to, ka tās padevās karalim. Karalis tad garantēja Augsburgas konfesiju un neiejaukšanos baznīcas lietās, līdzšinējās dižciltīgo privilēģijas un jurisdikciju, nokārtojot apellācijas jautājumu. Amatus karalis rezervēja vāciešiem. Tomēr kaŗa dēļ karalis sev paturēja tiesības pilīs iecelt virsniekus, vadoties pēc lietderības un neievērojot viņu tautību.

No valststiesiskā viedokļa ar padošanās aktu karalis bijušo Livonijas ordeņa valsti pārvērta autonomā sev pakļautā provincē, apsolot Polijas seimā panākt pakļaušanu Polijai. Šai sakarā karalis bijušo Livonijas ordeņa valsti sadalīja divi daļās. Kurzemi un Zemgali viņš pārvērta par hercogīsti, piešķiŗot to kā mantojuma lēni līdzšinējam ordeņa mestram, bet pārējo territoriju pakļāva sev tieši. Padošanās akts nodibināja Pārdaugavas (skatoties no Lietuvas) hercogīstes personālūniju ar Lietuvu un tās valdniekiem.

Tā karalis ieguva Salaspili, Aizkraukli, Daugavpili, Rēzekni, Ludzu, Trikātu, Ērģemi, Rūjienu, Burtniekus, Valmieru, Cēsis, Ēveli, Āraišus, Siguldu, Skujeni, Zaubi, Nītauri, Mālpili, Ropažus, Bukultus un neokupētās ordeņa pilis un pils tiesas Igaunijā. Šīs pils tiesas karalis padošanās aktā apsolīja piešķirt pēc savas labpatikas tiem, „kas vēl atlikušies no vācu ordeņa, kā arī mūsu padomniekiem un citiem, kam nopelni Livonijas labā". Pēc Rennera informācijas, Zaubi izlēņoja kancleram Klotam, Nītauri — Brabekam (Siguldas komturam — Sigulda 1560. gadā no landmaršala rezidences bija kļuvusi par komtureju), Skujeni — bruņiniekam Arntam Gālenam. Divi pagastus Rūjienā izlēņoja ordeņa šafera palīgam Jostam Firstenbergam. Bruņiniekiem Albertam un Johanam Brēdenbacham un ordeņa brālim Vinhorstam katram piešķīra 30 ciematu Rūjienā. Bruņiniekam Efernam piešķīra Daugavpils apgabalā *Erveten*, ko P. Johansens uzskata par Neretu.

Tie bija piešķīrumi, ko, likvidējot ordeni, bija devīgi izdalījis Gothards Ketlers. Tomēr saraksts nav pilnīgs, un tādu sastādīt būtu ļoti grūti, jo piešķīrumi mainījās. Rīgas kastelānu Jasperu Zībergu Ketlers atsvabināja no ordeņa zvēresta un piešķīra viņam Dobeles Grenčus (nākošā gadā Zībergs tos iemainīja pret Daugavpils *Bewern* muižu (?)). Viņa brālim — Daugavpils komturam Georgam pēc atteikšanās no komtura amata piešķīra Saldus Zvārdi ar 130 ciematiem un 20 sīkzemniekiem. Šo valdījumu 1562. gadā Gothards Ketlers jau kā hercogs atpirka par 5000 dālderiem, naudu aizņemoties no Jaspera Zīberga, kuŗam par aizdevumu nodeva Sēlpili un kā subsidiāru ķīlu Zvārdi. Kā vienu no lielākajiem valdījumiem Ketlers piešķīra 1562. gadā Heinricham fon Donam pilis — Nītauri, Bukultus un Ropažus, kā arī Vangažus, kopā ar 170 zemniekiem. Tomēr tad Ketlers vairs nebija noteicējs, un lēni vajadzēja apstiprināt Sigismundam Augustam. Rezultātā Dona ieguva tikai Bukultus un Vangažus ar 116 zemniekiem, bet Sigismunds III viņam apstiprināja Allažus un Vangažus ar 100 zemniekiem. Šie piemēri rāda, cik komplicēti bija pārkārtojumi sakarā ar lielajām polītiskajām pārmaiņām.[5a]

Ordeņa mestram Gothardam Ketleram karalis piešķīra hercoga titulu *(Ducalem titulum)* kā savam vasalim un turklāt iecēla viņu par Rīgas gubernātoru *(Locum tenentiae titulum . . . in arce et civitate Rigensi).* Cits titula variants, ko lietoja Sigismunds Augusts, bija *Liuoniam locumtenenti ac gubernatori,* bet Gothards Ketlers parakstījās: *über Liefland Statthalter und Gubernator.*

Karalis piešķīra hercogam un viņa vīriešu dzimuma mantiniekiem kā lēni visu Kurzemi un Zemgali starp Daugavu un Lietuvas robežu no jūŗas līdz Polockai. Šai territorijā saskaņā ar padošanās aktu ietilpa Daugavpils, Aizkraukles un Salaspils novads uz dienvidiem no Daugavas, Sēlpils, Bauska (no 1562. g. Lieldienām, līdz kuŗam laikam to solīja izgādāt no archibīskapa), Jelgava, Tukums, Jaunpils, Dobele, Kandava, Alsunga, Skrunda, Saldus un Sabile. Pret 80.000 guldeņu atmaksu hercogam piešķīra Kuldīgu, Aizputi, Durbi un Ventspili. Grobiņu karalis solīja izpirkt no Prūsijas hercoga un nodot Kurzemes hercogam bez atlīdzības. Kurzemes bīskapiju karalis solīja izgādāt no hercoga Magnus. Bez tam Kurzemes hercogam mūža lietošanā (ne mantojumā) piešķīra Daugavgrīvu.

Renners zina stāstīt, ka Kurzemes hercogam apsolīta Skrunda tikai pēc tās valdītāja, bijušā Kuldīgas komtura Stedinga, nāves, Alsunga pēc bijušā Grobiņas soģa Strithorsta un Dobele pēc tās komtura Rekes nāves. Par Aizputi Renners informē, ka šī pils izlēņota ordeņa vasa-

lim Gertam Nollem. Bez tam korrektūrā Renners raksta, ka mestram piešķirta Pērnava (kas tad bija zviedru rokās!), bet karalis sev paņēmis Daugavgrīvu.

Rīgas pili un ordeņa mestra tiesības Rīgas pilsētā saskaņā ar padošanās aktu ieguva karalis.

Par Rīgas archibīskapiju Renners vēstī, ka to dabūjis karalis jau 1561. gadā, izņemot Krimuldu un Turaidu, ko paturējis hercogs Kristofs. Archibīskaps Vilhelms esot pārcēlies uz Rīgu.

No archibīskapijas domēnēm maz kas vairs bija palicis pāri. Ir saglabājies hercoga Gotharda Ketlera 1566. gadā rakstīts pārskats par archibīskapijas domēņu ieķīlājumiem, bet tajā nav minēts, kad ieķīlājumi izdarīti, un nav arī zināms, vai pārskats ir pilnīgs. Pēc šī dokumenta, Dole bijusi ieķīlāta Rīgas burggrāfam Vilhelmam fon Esernam par 3000 dālderiem, Turaidas Jaunāmuiža Rīgas birģermeistaram Heinricham Ulenbrokam par 1000 dālderiem. Lukam Hībneram Krimuldā bija nodoti ķīlā 26 ciemati, bet savu agrāko ķīlu Ļaudonā viņš esot pārdevis. Lubānu ieguvis Rīgas sekretārs Tastijs. Tomasam fon Embdenam bija ķīlā viss Vecsalacas novads, Vilhelmam fon Rozenam 20 ciemati sīkāk neapzīmētā vietā. Salomons fon Kanics valdīja kā ķīlu 70 ciematus Vainižos, bet Michaels Narbarts 30 ciematus kā žēlastības piešķīrumu, arī Vainižos. Hermanim Lodem bija ķīlā 8 ciemati Turaidā par aizdotajām 1000 mārkām, archibīskapa tirgotājam Pēterim Krauzenbacham viens Ļaudonas pagasts ar 20 ciematiem par 3500 mārku aizdevumu, bet Lorencam Ofenbergeram 8 Ļaudonas ciemati par 1500 dālderu aizdevumu. Fromholdam fon Tīzenhauzenam par 1000 dālderiem bija ķīlā Cesvaines novads. Divi bijušie archibīskapa kalpotāji valdīja 9 ciematus.[6]

„*Sigismunda Augusta privilēģija*"

Tai pašā dienā (1561. g. 28. novembrī), kad Sigismunds Augusts parakstīja lēņa līgumu ar Ketleru, radās kāds dokuments, kas simt gadu vēlāk kļuva par politiskās cīņas objektu starp Zviedrijas karali un Vidzemes bruņniecību[7] un nepilni četri simti gadu vēlāk izraisīja sīvas domstarpības starp latviešu un vācu vēsturniekiem. Šis dokuments ir, t. s., Sigismunda Augusta privilēģija.[8] Kā zviedru karalis Kārlis XI 17. gadsimtenī, tā latviešu vēsturnieki 20. gadsimtenī apstrīdēja šīs privilēģijas eksistenci tāpēc, ka tās oriģinālu, ko esot parakstījis Sigismunds Augusts, neviens nav redzējis. Kad Kārlis XI prasīja, lai bruņniecība šo privilēģiju, uz ko tā pretendē, uzrāda, tās

pārstāvji paskaidroja, ka oriģināls esot pazudis. Norakstos saglabātā privilēģija ir sastādīta kā karaļa akcepts Livonijas dižciltīgo kārtu pārstāvju lūgumam. Lūgums sakārtots 26 pantos.

Daļa no Sigismunda Augusta privilēģijas bija inkorporēta citos valststiesiskos aktos, tāpēc par to, ka šie panti bijuši spēkā 16. gadsimtenī "poļu laikos", nevar būt šaubu. Tā Augsburgas konfesijas tiesības garantēja ne vien privilēģija (1. un 2. §), bet arī padošanās akts (2. §) un 1566. gada akts (7. §), ar ko Vidzemi un Latgali kā, t. s., Pārdaugavas hercogīsti inkorporēja Lietuvā (inkorporācijas akts).

Muižu valdīšanu un mantošanu pēc vecās tiesas garantē privilēģija (7. §) un padošanās akts (3. §). Jurisdikciju kārto privilēģija (4. §) un padošanās akts (4. §). Privilēģija sola kodificēt tiesības (4. §), un to sola arī inkorporācijas akts (8. §). Apellācijas kārtību nosaka privilēģija (6. un 18. §), padošanās akts (5. §) un inkorporācijas akts (12. §). Vācu priekšniecību garantē privilēģija (5. §), padošanās akts (6. §) un inkorporācijas akts (9. §). Ka valdījumus nesašaurinās, sola privilēģija (7. §) un padošanās akts (6. §). Naudas iekārtu nosaka privilēģija (27. §), padošanās akts un inkorporācijas akts (16. §). Dižciltīgo kaŗa klaušas nosaka privilēģija (17. §) un padošanās akta noslēgums.

Privilēģijas 3. § lūgts atjaunot „hospitāļus" un klosteŗus kā nabagmājas dižciltīgajiem un sieviešu klosteŗus kā patversmes trūcīgām dižciltīgo jaunavām un atraitnēm. To sola inkorporācijas akta 7. §. Privilēģijas 9. § lūgts pielīdzināt Livonijas dižciltīgos Polijas dižciltīgo stāvoklim; to sola inkorporācijas akta 19. §.

Daudz interesantāki par nupat minētajiem privilēģijas pantiem tomēr ir tie panti, kas nav atkārtoti nevienā citā likumdošanas vai valststiesiskā aktā. Tādu ir pavisam trīspadsmit. No tiem 14., 15., 19., 24. un 25. § attiecas uz vispārējo kārtību, un tos nebūtu liela nozīme iztirzāt. Totiesu nozīmīga ir pārējo astoņu pantu analize.

7., 8. un 10. § nodrošina muižas to turētājiem gandrīz kā alodus. Spriežot pēc muižu piešķiršanas, t. s., leišu un poļu laikos, varam teikt, ka šie panti nekad nav reālizēti tā, kā tie formulēti.

13., 20. un 21. § kārto dižciltīgo ekonomiskās intereses: 13. § paredz zemes mērīšanu un pagabalu apvienošanu, garantējot dižciltīgiem iekopto līdumu īpašuma tiesības. 20. § aizliedz tirgotājiem uzpirkt ražojumus muižās. 21. § nodrošina tiesības medīt un citādi izmantot mežu, brūvēt un kroģēt. Šķiet, ka šīs tiesības dižciltīgie izmantoja, bet nav noskaidrots, vai valsts vara to atzina par likumīgu.

Polijas un Lietuvas ūnija 16. gadsimtenī

Polijas un Lietuvas ūnija kļuva spēcīgākā Eiropas valsts, sniedzoties no Baltijas jūras gandrīz līdz Melnai jūrai. Tā spēja atvairīt Āzijas (kā turku, tā krievu) ekspansiju uz rietumiem.

22., 23. un 26. § rēgulē attieksmes starp dižciltīgajiem un zemniekiem. 22. § paredz, ka zemnieku, kas ar „princepa" akceptu atrodas citā novadā, nedrīkst nedz apcietināt, nedz aizturēt. Ja likumīgais kungs *(dominus)* to pieprasa, viņš jāizdod. „Princeps" šeit nozīmē valdnieks — no šī anachronisma laikā, kad privilēģija lūgta, var secināt, ka šis pants atspoguļo bēgļu izdošanas līgumus no Livonijas konfederācijas laikiem. 23. § lūgts zemniekiem neuzlikt valsts klaušas, lai viņi varētu kalpot tikai dižciltīgajiem. 26. § lūgts piešķirt dižciltīgajiem jurisdikcijas tiesības pār zemniekiem kriminālās un civīlās

lietās. Šo lūgumu dižciltīgie motīvē ar to, ka Livonijā bieži gadoties, ka dižciltīgos nogalina viņu pašu zemnieki.

Vai šos privilēģijas pantus reālizēja tā, kā to lūdza dižciltīgie, un, ja tos reālizēja, vai karalis, resp. administrātors to atzina par likumīgu, par to vēl pētījumu trūkst. Katrā ziņā jurisdikciju ar 1566. gada pievienošanas aktu izkārtoja citādi nekā paredzēts Sigismundam Augustam lūgtajā privilēģijā. Literātūrā vairākkārt izcīnīta sīva polemika par to, vai Sigismunda Augusta privilēģija jebkad bijusi likumīga.[9] Liekas, ka šāds jautājuma nostādījums var interesēt tikai juristus, kas jautājumam pieiet no šauri formālā viedokļa. Ir daudz svarīgāks jautājums, vai tie privilēģijas panti, kas nav atkārtoti citos aktos, ir jebkad likumīgā veidā reālizēti. No šī viedokļa, t. s., Sigismunda Augusta privilēģija vēl līdz šim nemaz nav pētīta.

Padošanās akta faktiskais izkārtojums

Kā bieži gadās, tā arī šoreiz līgumā paredzētais izrādījās praksē neizpildāms. Sigismundam Augustam bija sevišķi liela interese iegūt Rīgu, tādēļ padošanās aktā Rīgas jautājumam veltīts daudz rindu. Rīgas rāte tomēr atzina, ka nevar lauzt savu zvērestu Vācu nācijas svētās Romas imperijai un ka padošanās līgumā reliģiskā brīvība nav pietiekami garantēta. Rīga vēlējās skaidrību par pakļaušanos Polijai un labāk gribēja protektorātu vai aliansi nekā pakļaušanos. Pēdīgi Rīga prasīja, lai visus karaļa solījumus ratificētu Polijas seimā, zinot, ka karalis to nevarēja panākt. Nesekmīgās sarunas par Rīgas iekļaušanos Polijā ilga līdz 1581. gadam. Visus šos 20 gadus, no 1561. līdz 1581. gadam, Rīga palika patstāvīga, skaitot sevi pie Vācu nācijas svētās Romas imperijas. 1576. gadā ķeizars Maksimiliāns II Rīgai piešķīra tiesības lietot zīmogiem sarkano vasku, kas bija brīvpilsētu tiesība,[10] bet par brīvpilsētu Rīga tomēr nekļuva.

Jau 1562. gada 17. martā karalis izpirka no Gotharda Ketlera Daugavgrīvu pret 15.000 dāldeŗu samaksu, lai tā iegūtu iespējas izdarīt spiedienu uz Rīgu. Rīgas pilī Gothards Ketlers valdīja kā ordeņa mestrs. Tomēr, saskaņā ar padošanās līgumu, 1578. gadā viņam pils bija jānodod Polijai, bet arī šis solis nespēja satricināt Rīgas nostāju. Hercoga rezidence pēc Rīgas pils zaudēšanas bija Sēlpils, tad Kuldīga un beidzot Jelgava.[11]

Nepavisam karalis nespēja izkārtot pēc līguma Kurzemes hercoga territorijas jautājumu. Grobiņa palika Prūsijas ķīlas valdījums līdz 1609. gadam. Kurzemes bīskapiju neizdevās izmainīt pret Igaunijas

pilīm, jo tās jau atradās Magnus rokās. 1585. gadā gan bīskapiju no Dānijas nopirka Polija, bet naudu pirkumam aizdeva Prūsijas hercogs un ar to ieguva bīskapiju kā ķīlas valdījumu. Tā nedz Grobiņa, nedz Kurzemes bīskapija nenonāca hercoga valdījumā. Viņš neieguva arī Dobeli ar tās bagāto apgabalu. 1560. g. 10. aprīlī Ketlers kā mestrs bija nelikumīgi piešķīris Dobeli, Kalnamuižu un Auci Tīsam fon der Rekem, nevis kā komturam, bet kā mantojumu. Tā bija cena, lai Reke akceptētu lēmumu, kas atļāva Ketleram kļūt par laicīgu valdnieku. Tagad (1561. gadā) Reke atteicās atzīt padošanās līgumā minēto Dobeles piešķīrumu hercogam. Reki šai ziņā atbalstīja karalis, cenšoties „skaldīt un valdīt". Ketlers nesekmīgi mēģināja Dobeli ieņemt ar varu. Beidzot tikai 1576. gadā Ketleram izdevās panākt izlīgumu: Reke apmainīja Dobeli pret tikpat bagāto Jaunpili. Ar to, ka karalis Reki atzina par tiešu karaļa vasali,[12] vispirms Dobele, vēlāk Jaunpils ir uzskatāma par patstāvīgu valsti, kas 16. gadsimtenī neietilpa Kurzemes hercogīstē.

Lai nostiprinātu savu stāvokli jaunajā Kurzemes un Zemgales hercogīstē, Gothards Ketlers jau pirms investitūras hercoga amatā, 1562. g. 7. martā, apliecināja dižciltīgajiem, ka nodrošinās viņu privilēģijas — īpašumu mantošanas tiesības kā vīriešu, tā sieviešu līnijā, izkārtos jātnieku dienestu tāpat kā Prūsijā un ka pilsētās nebūs viesu tirdzniecības aizlieguma.[13]

Padošanās akts neattiecās uz Rīgas archibīskapiju. Karaļa pilnvarnieks Nikolajs Radivils 1562. g. 4. martā Rīgas pilī izdeva aktu archibīskapijas bruņniecībai. Ar to viņš solīja ticības brīvību, sevišķi Augsburgas konfesijai, privilēģijas, muižu valdījumu pēc koprokas tiesībām, aizbildinājumu ķeizaram par padošanos, aizsardzību pret krieviem, tiesību pārdot ražojumus, palikšanu archibīskapa pakļautībā un ar vācu priekšniecību (nekaitējot karaļa tiesībām), tiesības ievēlēt citu archibīskapu pēc tagadējā nāves. Solījums izkārtoja arī tiesu un apellācijas jautājumu, kā arī dižciltīgo bērnu audzināšanu. Pret Radivila aktu virkne iebildumu bija archibīskapam Vilhelmam.[14]

Koadjutors Kristofs bija pratis izvairīties no uzticības zvēresta Sigismundam. Viņš meklēja palīdzību pie Zviedrijas karaļa un saderinājās ar Zviedrijas princesi. Ar zviedru karavīru palīdzību viņš mēģināja ieņemt archibīskapa rezidenci Rīgā. Pasākums neizdevās, un archibīskaps ar kapitulu pasludināja, ka Kristofs zaudējis koadjutora amatu. 1563. g. 4. februārī archibīskaps Vilhelms nomira, un Kristofs tūdaļ izvirzīja savu kandidātūru archibīskapa amatam.

Viņam izdevās ar zviedru karaspēka atbalstu ieņemt Turaidu, Doli un citas vietas archibīskapijā. Lai aizkavētu, ka Rīgas archibīskapiju iegūst Zviedrija, Polijas karalis uzdeva Gothardam Ketleram (1563. g. 4. augustā) Kristofu apcietināt. Tas izdevās, un Kristofu aizveda gūstā uz Poliju.[15] Ar to ne vien izbeidzās Zviedrijas cerības iegūt Rīgu un archibīskapiju, bet pēdējā palika arī bez valdnieka. Ignorējot Radivila solījumu, ka bruņniecība varēs ievēlēt archibīskapu, karalis uzskatīja archibīskapiju par savu tiesu nevis faktiskās okupācijas dēļ, bet legāli. Par archibīskapijas administrātoru karalis iecēla Radivilu, liedzot kapitulam ievēlēt jaunu archibīskapu.

Sigismunds Augusts nostiprinās Latvijā

Sigismunda Augusta bijušā Livonijas ordeņa valsts daļā jau iepriekšējā (1562.) gadā bija notikušas ievērojamas pārmaiņas. Zviedrijas karaļa Ērika XIV brālis, Somijas hercogs Johans, bez sava brāļa akcepta apprecēja viņa līgavu, Polijas princesi, Sigismunda Augusta māsu Katrīnu, un Sigismunds Augusts savam svainim Johanam pret aizdevumu ieķīlāja uz astoņiem gadiem astoņas pilis un novadus: Paidi, Helmi, Karksi un Tarvastu Igaunijā un Burtniekus, Trikātu, Ērģemi un Rūjienu Latvijā. Johanam nebija nodoma šīs pilis atdot, bet viņš cerēja šos Igaunijas un Latvijas apgabalus pievienot Somijai un nodibināt no Zviedrijas neatkarīgu valsti. Šie neatkarības centieni beidzās 1563. gadā, kad Ēriks XIV izrīkoja karagājienu uz Somiju un saņēma Johanu gūstā.[16] Ēriks pēc tam sāka okupēt Johana Livonijas pilis. Rezultātā izcēlās karš starp Poliju un Zviedriju. Polijai piebiedrojās Dānija un Lībeka. Igaunijā zviedri 1564. gadā ieņēma Koluveres (Lodes) pili, bet nākošā gadā pazaudēja Pērnavu, ko zviedriem atņēma Gothards Ketlers. Sigismunds Augusts par šo pakalpojumu atlīdzināja Ketleram, viņu oficiāli apstiprinot par hercogu.

Krievijas cars Ivans IV šai konfliktā ar labvēlīgu neitrālitāti atbalstīja Zviedriju. Viņam bija savi plāni. Ivanam IV bija nodoms sabiedroties ar Ēriku XIV. Viņš apsolīja Igauniju Zviedrijai un Kurzemes hercogīsti hercogam Kristofam kā „Zviedrijas princim". Pārējo Livoniju cars gribēja sev. Bet kā samaksu par šādu līgumu viņš prasīja sagūstītā Johana sievu Katrīnu, ko viņš bija jau bildinājis, pirms tā apprecēja Johanu. Nedz Ērikam, nedz Zviedrijas valsts padomei šis darījums nebija pieņemams.[17]

Maskavijai pēc tam, kad poļi bija to sakāvuši pie Ullas un Oršas, bija jānoslēdz pamiers ar Lietuvu un Poliju 1564. gadā. Tai pašā

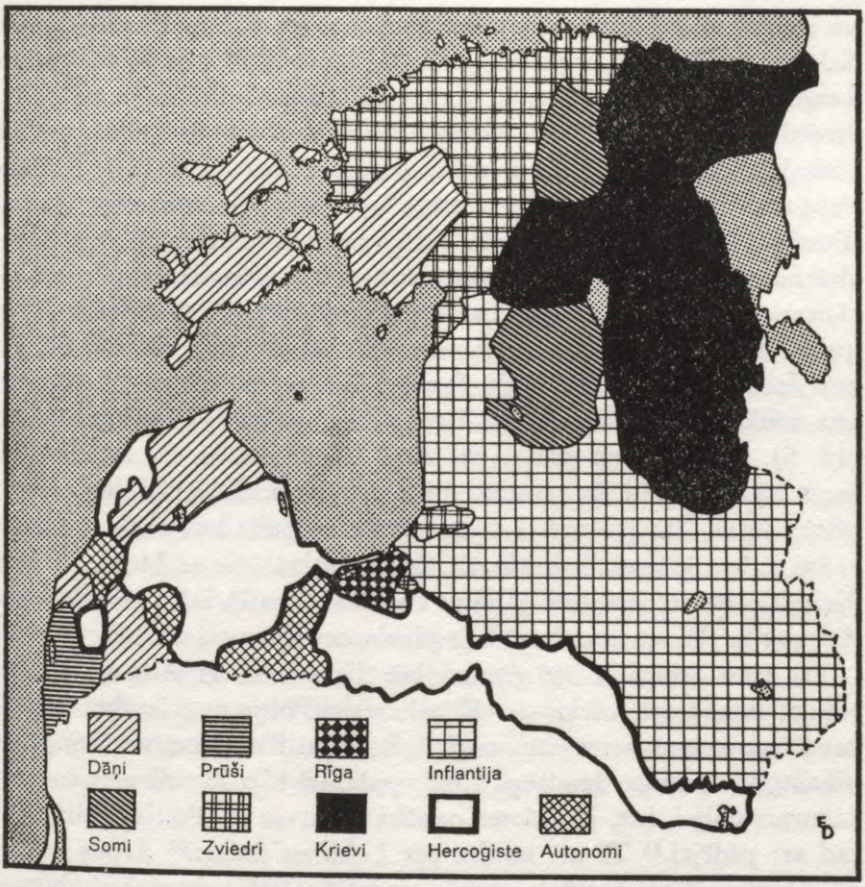

Livonijas sadalīšana 1562. gadā

Karte rāda pārejas stāvokli, tomēr tajā jau redzami nākošo vēsturisko notikumu pamatvilcieni. Zviedrija, Polijas un Lietuvas ūnija un Kurzemes un Zemgales hercogīste kļuva par Livonijas mantiniecēm.

gadā Maskavijas cars, kaut neieguvis skaisto Katrīnu, atzina Zviedrijas aneksiju Igaunijā.[18]

Noslēdzis pamieru ar Maskaviju, Sigismunds II Augusts sāka nostiprināties Latvijā. 1566. gadā viņš piespieda archibīskapijas kapitulu atzīt aneksiju. Archibīskapiju sekulārizēja, un muižas sāka izlēņot poļiem un citiem pēc nopelniem. Par Vidzemes un Latgales bijušās ordeņa un archibīskapa territorijas ģenerāladministrātoru karalis iecēla lietuvieti lielmaršalu Jonu Kotkieviču.[19] Gada beigās Vidzemi

un Latgali ar kārtu akceptu formāli apvienoja reālūnijā ar Lietuvu.[20] Salīdzinot ar padošanās aktu, jauns šai ūnijas aktā bija Vidzemes un Latgales kopējais vārds — Livonijas Pārdaugavas hercogīste (21. §). Šo pašu territoriju arī apzīmēja īsāk ar Inflantijas vārdu. Par ģerboni jaunajai hercogīstei piešķīra baltu grīfu sarkanā laukā (22. §). Pārdaugavas hercogīsti iedalīja četros apriņķos *(praesidatus):* Rīgas, Turaidas, Cēsu un Daugavpils. Katra apriņķa priekšgalā bija paredzēts senātors no vācu dižciltīgo vidus un trīs tiesneši ar divi piesēdētājiem un notāru civīlās un kriminālās lietās (9. §). Senātoriem bija garantētas tās pašas tiesības kā Lietuvas senātoriem (10. un 17. §), paredzot kopēju seimu (5. §). Svarīgs bija arī noteikums, ka atzina par nelikumīgiem visus aktus, kam nebija piekārts Lietuvas zīmogs (15. §). Atšķirīgs no padošanās akta ir noteikums, ka karalis var iecelt kā vācu, tā leišu tautības administrātoru, tikai pēdējam jāprot vācu valoda (18. §). Kotkievičam karalis piešķīra ļoti plašas tiesības.

Šai pašā 1566. gadā Gothards Ketlers salaulājās ar Meklenburgas Kristofa māsu, princesi Annu. Laulības apstiprināja Sigismunds Augusts ar dokumentu, kam bija pievienots Lietuvas zīmogs.

Pēc trim gadiem (1569.g.) Ļubļinā Sigismunds II Augusts varēja īstenot ilgi kāroto mērķi — reālūniju starp Poliju un Lietuvu, ieskaitot Pārdaugavas hercogīsti, resp. Inflantiju. Kurzemes un Zemgales dižciltīgie Kuldīgas landtāgā 1568. gadā arī bija lēmuši pievienoties Lietuvas ūnijai, bet, ja izdotos panākt Lietuvas un Polijas reālūniju, tad arī pēdējai.[21] Tā arī notika pēc Ļubļinas ūnijas.[22] Ārpus ūnijas palika tikai Rīga, kas pat atteicās piedalīties ūnijas sarunās Ļubļinas seimā.

Gotharda Ketlera privilēģija

Izpildot vairākkārtējus solījumus, 1570. g. 20. jūnijā Gothards Ketlers parakstīja Kurzemes un Zemgales dižciltīgo privilēģiju.[23] Pēc ievada paragrafiem privilēģijas teksts sākas ar klišejisko Augsburgas konfesijas atļauju. Tālāk hercogs apsola atjaunot un paplašināt hospitāļus un nabagmājas dižciltīgajiem, iekārtot viņu bērniem skolas un nodrošināt dižciltīgām jaunavām uzņemšanu klosterī Rīgā. Hercogs solīja likt kodificēt tiesības, nodrošināt kārtīgu procesu, privilēģijas un brīvības. Ļoti svarīgs bija privilēģijas sestais pants. Ar to hercogs, atsaucoties uz karaļa akceptu, alodificēja lēņus, t. i. agrāk piešķirtās muižas, un izlēņotie valdījumi turpmāk pārgāja to valdītāju īpašumā. Tas nozīmēja, ka šīs muižas varēja

brīvi mantot, ieķīlāt un pārdot. Turpretim paša Ketlera izlēņotie valdījumi palika kā lēņi.

Tālāk privilēģija solīja atjaunot pazudušos valdījumu dokumentus, atbrīvot dižciltīgos no muitām un nokārtot ceļu lietošanu caur hercogīsti. Par jātnieku dienestu hercogs solīja, ka neprasīs vairāk kā vienu jātnieku no 20 arkliem.

Vienpadsmitais pants atkal ir sevišķi svarīgs, jo tas piešķir bruņniecības locekļiem augstāko un zemāko tiesas varu pār zemniekiem. Muižnieku krimināltiesa ieguva tiesības piespriest nāvessodus.

Tālāk hercogs solīja neuzlikt jaunus apgrūtinājumus, nodokļus, akcīzes un taml., kā arī piešķirt tiesības turēt krogus un pārdot ražojumus. Dižciltīgajiem par to visu savukārt jādod uzticības un lojālitātes zvērests hercogam.

Ir izteiktas domas,[24] ka Gotharda Ketlera privilēģija bija Sigismunda Augusta privilēģijas atkārtojums un ka tādēļ dižciltīgie pēdējai vairs neveltīja nekādu uzmanību, ar ko varot izskaidrot tās nozaudēšanu. Ka dižciltīgie būtu vērtējuši hercoga privilēģiju augstāk nekā karaļa, visai nepārliecina. No otras puses, Gotharda Ketlera privilēģija iet daudz tālāk muižu alodifikācijā nekā, t. s., Sigismunda Augusta privilēģija. Iespējams, ka no šī viedokļa hercogīstes dižciltīgajiem bija izdevīgi Sigismunda Augusta privilēģijas oriģinālu nozaudēt, zinot, ka nav iespējams iegūt autentisku norakstu.

„Livonijas karalis" Magnus un jauni Ivana IV iebrukumi

Ivana IV uzbrukums bija sagrāvis Livonijas konfederāciju, bet viena vāja pretinieka vietā tagad viņa centieniem iekaļot Livoniju stājās pretī vairāki spēcīgi: zviedri, leiši un poļi, un dāņi. Tā kā visi šie Livonijas mantojuma sadalītāji bija arī savā starpā pretinieki, Ivans sāka meklēt iespējas, kā, izmantojot šīs pretišķības, varētu paplašināt savus iekaļojumus intrigu ceļā. Cerot, ka Gothards Ketlers nebūs apmierināts ar poļu un leišu kundzību, Ivans griezās pie viņa ar priekšlikumu padoties Maskavijai. Kā kompensāciju Ivans Ketleram solīja Livonijas karaļa titulu. Ketlers tomēr atteicās.[25]

Taustoties citā virzienā, Ivanam bija labāki panākumi ar Kurzemes un Sāmsalas „bīskapu", Dānijas karaļa brāli hercogu Magnu. Magnus savā valdījumā jutās ļoti nelaimīgs. Viņa rīcības brīvību ierobežoja Dānijas karaļa ieceltais komandants. Ienākumi no bīskapijām neapmierināja viņa prasības. Kad 1570. gadā noslēdza Štetīnes

mieru starp Zviedriju un Dāniju, Magnus jutās aizkarts savās interesēs.[26] Tādos apstākļos divu, krievu pusē pārgājušo, Vidzemes muižnieku Taubes un Krūzes starpniecība panāca, ka Magnus, sekojot cara aicinājumam, devās uz Maskavu.[26a]

Maskavā Ivans IV apprecināja Magnu ar sava brāļa meitu Eufemiju Vladimirovnu un kronēja viņu par Livonijas karali (1570.g.). Par noteikumiem, kādus bija uzņēmies pirmais un vienīgais Livonijas karalis, interesējās visi Eiropas galmi, un tāpēc nav brīnums, ka tie atspoguļojas arī Anglijas diplomātiskajos dokumentos.[27] Īstenībā literātūrā daudzinātais Magnus tituls „Livonijas" karalis nav visai precīzs. Viņa pieņemtais tituls bija „Magnus von Gottes gnaden koning In Lifflandt, der Estnischen und lettischen Landen Herr, Erbe zu Norwegen, Hertzog zu Schleßweigk Holstein, Stormarn vnd der Ditmarschen, Graue zu Oldenburgk vnd Delmenhorst". Latīņu dokumentos viņš lietoja īsāku titulu: „Magnus, Divine Gratia Rex Livoniae Dominus Esthoniae et Littiae". Mūs šais titulos sevišķi var interesēt, ka Magnus sevi sauca par igauņu un latviešu zemju kungu. Tas ir pirmais un vienīgais gadījums mūsu svešo virskundzību vēsturē, kad latviešu vārds parādās valdnieka titulā. Vai Magnus būtu bijis vienīgais valstsvīrs Livonijas sabrukuma laikā, kas nojauta, ka Livoniju varēja saglabāt tikai, balstoties uz latviešiem un igauņiem?

Saskaņā ar līgumu Ivans IV piešķīra Livoniju Magnum un viņa mantiniekiem, pie kam krievi apsolīja nodot viņam arī tās Livonijas zemes, ko viņi bija iekaŗojuši. Magnus apņēmās piedalīties krievu kaŗagājienos ar 1500 jātniekiem un 1500 kājniekiem. Livonijas iedzīvotājiem nodrošinātas senas privilēģijas un arī Augsburgas konfesija. Livonijas tirgotājiem ir tiesības tirgoties Krievijā bez muitas, bet Magnum jāatļauj brīvs ceļš caur Livoniju uz Krieviju. Ja Rīga, Rēvele un citas pilsētas neatzītu Magnu, tad krievi ar saviem bruņotajiem spēkiem dotos kā pret šīm pilsētām, tā pret citiem Magnus ienaidniekiem.

Atgriezies no Maskavas savā karalīstē, Magnus par pagaidu rezidenci izvēlējās krievu piešķirto Peltsamu. Uzsākot Livonijas karalīstes „atbrīvošanu", viņš ievadīja sarunas ar Rēveli par tās padošanos. Kad sarunas nedeva panākumus, krievu armija saskaņā ar līgumu aplenca pilsētu. Tomēr panākumu nebija arī šai metodei, un Rēveli ar varu neizdevās ieņemt. Zemē sāka plosīties mēris, kas lielā mērā paralizēja ne vien kaŗu, bet arī diplomātiskās sarunas. Magnus neveiksmes turpinājās, kad nomira karaliene Eufemija un caram

nāca zināms, ka Magnus sāk intriģēt pret viņu. 1573. gadā cars pavēlēja Magnum ierasties Pliskavā. Ar teicienu: „Mazu suņu kodieni nesāp" cars Magnum piedeva intriģēšanu un lika viņu salaulāt ar Eufemijas māsu, divpadsmit gadu veco Mariju, kas vēl rotaļājās ar lellēm.

Starplaikā bija nomiris Sigismunds II Augusts (1572. gada augustā), un par Polijas karali ievēlēja franču karaļa brāli Anrī Valuā *(Henry Valois)*. Tomēr jau 1574. gadā, atstājot Poliju, bet neatsakoties no Polijas troņa, viņš kļuva par Francijas karali kā Anrī III. Polijas franču karaļa personā radās Magnum sāncensis pēc Livonijas karaļa titula. Francijas sūtnim Dānijā Dansaijam bija plāns nodibināt Livonijas franču karalīsti ar kādu Francijas princi kā karali.[28]

Izmantojot vēlēšanu cīņas ap Polijas troni, Ivans IV bija atsācis militāru ofensīvu. Jau 1572. gadā viņš sarīkoja kaŗagājienu uz Paidi un Rēveli.[29] Kaŗagājiens nesa krieviem lielus zaudējumus, kā to krievu chronists rakstīja, „mūsu grēku dēļ".

Sekojošos gados (1573—1576.) krievu sirojumi un cīņas ar igauņu zemnieku kaŗavīriem, zviedriem, skotu un vācu algotņiem notika Igaunijā. Latvijā krievi 1575. gadā nonāca līdz Vecsalacai. Kurzemes hercoga un Rīgas archibīskapijas ļaudis izrīkoja kaŗagājienu. Viņiem izdevās ieņemt tikai Rūjienu, bet tālākā ofensīvā Igaunijas virzienā sabruka. 1576. gadā Magnus ļaudis ieguva Limbažus. Zviedru karalis, lai piespiestu Rīgu izpildīt viņa prasības, lika savu kaŗakuģu desantiem postīt Rīgas pievārti. Tās tomēr bija nenozīmīgas sadursmes, salīdzinot ar notikumiem 1577. gadā.

1577. gadā Ivans IV atkal personīgi uzņēmās kaŗaspēka iebrukumu vadību. No Pliskavas krievu priekšpulki ar 11.000 vīriem iebruka Alūksnes pils novadā.[30] Ludza krita 26. jūlijā, Rēzekne 30. jūlijā. Ludzas un Rēzeknes ieņemšanā piedalījās pats cars (pēc dažiem avotiem Ludzu un pārējo Latgali ieņēma augusta sākumā). No šejienes cars devās uz Daugavpili, to ieņemot 11. augustā. Pēc tam straujā gaitā krievu un tatāru masas virzījās uz Krustpili, Ļaudonu (18. augustā), Cesvaini (21. augustā), Bērzauni, Kalsnavu (22. augustā), Koknesi (25. augustā), Aizkraukli un Lielvārdi. Krita arī Gulbene, Tirza un Piebalga. Cara vadībā krievu spēki no Kokneses devās uz Ērgļiem (28. augustā) un no turienes uz Cēsīm. Visur krievi un tatāri postīja, dedzināja, slepkavoja un izvaroja. Fugera aģenti šos notikumus ir aprakstījuši baigiem un grūti pārspējamiem izteicieniem,[31] kuŗus lasot, jānodreb šausmās.

Šo, pēc vācu privātiem avotiem sastādīto, pārskatu daļēji var papildināt un kontrolēt ar oficiālajiem krievu datiem.[32] Cara spēkos bija: lielajā pulkā 1476 vīri, priekšpulkā 1000, labās puses pulkā 1130, kreisās puses pulkā 700, apsardzes pulkā 780, artilerijā 8600 kājnieku, 4124 zirdzinieki un 453 dažādi kalpotāji. Tā kā artilerijā bija 19 lielgabali un 35 *piščali*, iespējams, ka iepriekšējos skaitļos ietilpst vēl citas formācijas. Bez tam vēl bija 5299 strēlnieki, 1440 kazaku un 4227 tatāri — pavisam kopā 29.229 vīri.

Cars ar daļu no šiem spēkiem 17. jūlijā sasniedza Viļaku. Oficiālais apraksts tad ļoti gleznaini tēlo, ka cars licis attīt karogus, spēlēt mūziku un šaut no stobriem un lielgabaliem uz Viļaku, tai pašā reizē nosūtot kādu latvieti ar aicinājumu pretiniekiem padoties. Latviešu sūtnis atgriežoties tomēr varēja tikai ziņot, ka Viļakas garnizonā neviens neprotot krieviski un cara grāmatu nemākot izlasīt. Tad cars licis sūtīt poļu grāmatu. Pēc šī padošanās aicinājuma tad arī pienāca vāciski rakstītā atbilde, ka Viļakas pils komandants ir ar mieru kapitulēt. Krievi tad noskaidroja, ka Viļakas pilī ir 25 „dažādi ļaudis" un 7 lielgabali, bet Viļakas miestā (dokumentā to dēvē par pilsētu) 20 cilvēku.

No Viļakas cars devās uz Ludzu, bet pirms tam ar to pašu latvieti, kas bija izpildījis ziņneša pienākumus Viļakā, 24. jūlijā nosūtīja Ludzas pils komandantam aicinājumu padoties. Arī Ludza padevās bez cīņas tāpat kā Viļaka krievu pārspēkam.

Kādā citā *razrjadnaja kniga* īsākā norakstā[32a] ir minētas tikai cara ieņemtās vietas. Saraksts labi saskan ar vācu avotiem, tikai pēc Cesvaines ieņemšanas minēta Gulbene un Piebalga, pēc tam Bērzaune, izlaižot Kalsnavu. Pēc Lielvārdes minēti Suntaži, bet pēc Cēsīm — Rauna, Trikāta, Valmiera, Burtnieki, Smiltene. Sarakstu noslēdz teikums: „cars un lielkņazs pavisam ieņēma 26 pilsētas."

Vidzemi Ivans IV bija nolēmis pēc iekarošanas paturēt sev, bet Magnum viņš žēlīgi piešķīra Igauniju, kas tad atradās zviedru varā! Magnus reakcija bija 24. augusta manifests, ar ko viņš solīja savu karalisko protekciju visiem, kas viņam padosies. Manifestam bija panākumi — Koknese, Valmiera un Cēsis padevās Magnum. Par savu rezidenci karalis Magnus izraudzījās Cēsis, bet nedēļu vēlāk Cēsis aplenca krievi.

Ap Cēsīm tad arī norisinājās šī kara drāmatiskākie notikumi. Vispirms Ivans IV uzaicināja Magnu nožēlot, ka viņš sācis rīkoties pret cara gribu. Magnus nožēloja, bet cars viņu tomēr lika apcieti-

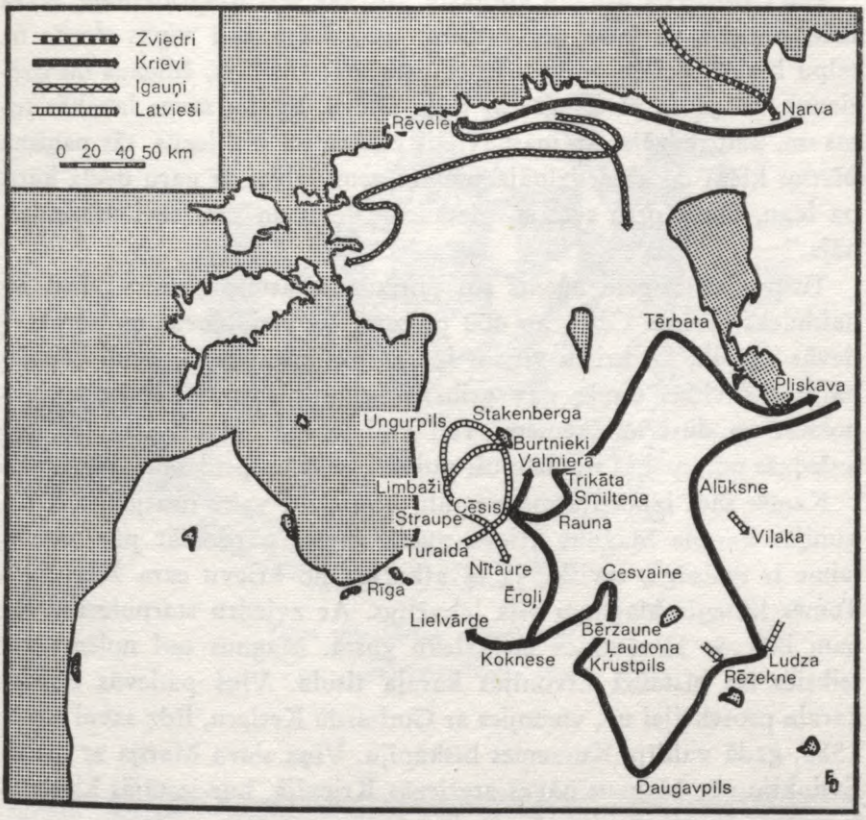

Kaŗagājieni 1577. gadā

Pretestības trūkuma dēļ krievi strauji virzījās uz priekšu, ieņemot daudzas Latgales, Vidzemes un Ziemeļigaunijas pilis. Pretuzbrukumā latviešu kaŗavīri Bīrinka vadībā atņēma krieviem un Magnus kaŗaspēkam Turaidu, Cēsis, Burtniekus, Stakenbergu, Ungurpili, Limbažus, Straupi un Nītauri. Latviešu partizāni ieņēma Viļakas, Rēzeknes un Ludzas pili. Igauņu zemnieku kaŗavīri zviedru atbalstā apkaŗoja krievus Igaunijā.

nāt.[33] Pēc Fugera aģenta ziņojuma, cars licis Magnus pavadoņus sacirst gabalos, kamēr Magnu pašu viņš sodījis tikai ar to, ka licis viņam novilkt dižciltīgo drēbes.[34]

Cēsu pils ritmeistars Heinrichs Boismans pretēji Magnum atteicās padoties. Kad piecu dienu aplenkumā izsika pārtika un municija, 1577. gada 6. septembrī Cēsu aizstāvji un bēgļi sapulcējās Cēsu pilī un, neredzot citas izejas, baudījuši svēto vakarēdienu, uzspridzināja pili un paši sevi līdz.

Pēc Laurencija Millera apraksta, tie, kas sevi uzspridzināja, bijuši lielāko tiesu sievietes ar bērniem: „... Cēsu pilī viņas devās uz telpu blakus lielajai mestra zālei, paņēma, cik bija, ēdienus un dzērienus, izlīga un savienojās ar mīļo Dievu, aplika savas labākās rotas un, kad redzēja, ka maskavietis pilsētu un pili iegūs, tās paņēma bērnus klēpī un aizdedzināja pulveri zem velves ar gaŗu degļa kārti pa logu, viena otru svētīja, piesauca Dievu un šādi sevi uzspridzināja."

Turpretim Fugera aģents šos notikumus attēlo citādi: „Kad ienaidnieks ieņēma Cēsis, ap 400 personu — vīri, sievas un bērni — devās uz pili, lai kristu viņam [caram] pie kājām. Tiranniskais ienaidnieks viņus tomēr nav gribējis žēlīgi pieņemt, bet licis viņus nokaut un durt uz šķēpiem. Tad viņi iebēga velvētā baznīcā, tur ieslēdzās un, apakšā novietojuši pulveri, sevi uzspridzināja."[35]

Kamēr šādi izpostīja mestra pili, ko nekad vairs neatjaunoja, Livonijas karalis Magnus krievu gūstā varēja pārdomāt par to, cik laime ir mainīga, sevišķi, ja tā atkarīga no krievu cara žēlastības. Tomēr liktenis Magnum bija labvēlīgs. Ar zviedru starpniecību viņam izdevās atbrīvoties no krievu gūsta. Magnus tad nolēma atteikties no bīstamā Livonijas karaļa titula. Viņš padevās Polijas karaļa protekcijai un, vienojies ar Gothardu Ketleru, līdz savai nāvei 1583. gadā valdīja Kurzemes bīskapiju. Viņa sieva Marija ar meitu Evdokiju pēc Magnus nāves atgriezās Krievijā, kur iestājās klosterī. Livonijas karalīste bija bijusi tikai fata morgana.

Pēc tam, kad Ivans IV bija ieguvis Cēsis, viņš 7. septembrī devās uz Raunu, iepriekš licis ieņemt Valmieru. Ieņēmis bez cīņas Trikātu un Smilteni, viņš devās uz Tērbatu un no turienes atgriezās Pliskavā. Visu laiku gūstekņu tūkstošus krievi veda līdz, bet Pliskavā kaut kāda iemesla dēļ atbrīvoja 350 Rēzeknes gūstekņus — pārējos aizveda uz Iekškrieviju.

Stefans Batorijs

1576. gadā par Polijas karali ievēlēja Transilvānijas firstu ungāru Stefanu Batoriju. Nākošā gadā, kā redzējām, krievi bija ieņēmuši faktiski visu jaunā valdnieka, t. s., Pārdaugavas hercogīsti. Tomēr tā bija Pira uzvara. Krievija Ivana Briesmīgā cīņās bija tā izsūkta, ka nespēja vairs ilgāk kaŗu turpināt. Ir zīmīgi, ka šoreiz, kad patiesi ekonomiskie apstākļi ir pamatā Ivana Briesmīgā militārai neveiksmei, boļševiku vēsturnieki to nesaredz, bet izskaidrojumu Livonijas kaŗa

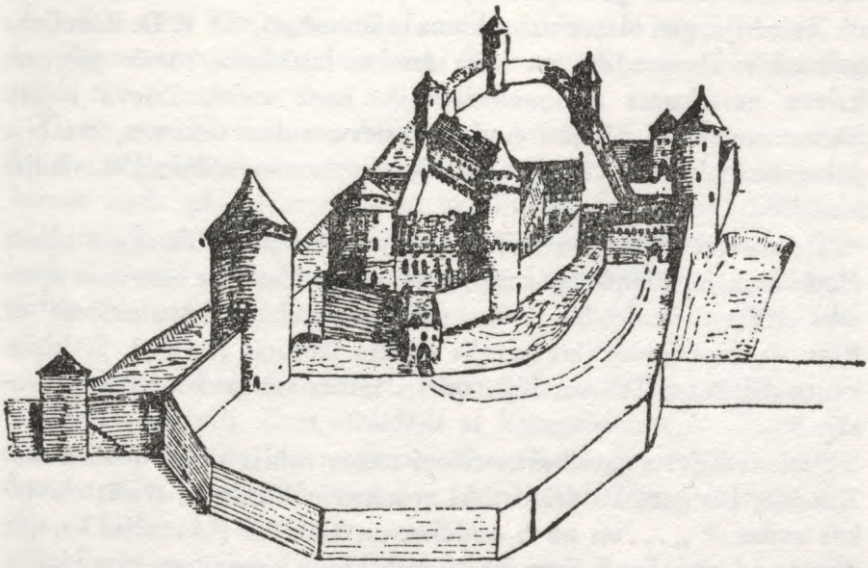

Cēsu pils pirms nopostīšanas
(rekonstrukcija)

Cēsu pilsdrupas
(Barona K. Ungerna-Šternberga zīmējums 1810. gadā)

zaudēšanai meklē gan apstāklī, ka pret Krieviju sabiedrojās Polija un Zviedrija, gan tatāru uzbrukuma atjaunošanā. Tā V. D. Koroljuks gan atzīst ekonomisko un karaspēka resursu izsīkšanu, tomēr galvenos krievu neveiksmes cēloņus Livonijas karā meklē krievu bajāru kārtas nodevībā: „Bajāri nodeva krievu valsts intereses, tas bija galvenais iekšējais cēlonis Krievijas valsts neveiksmei Livonijas karā."[36]

Tiesa — ir vēstures avoti, kas apgalvo to pašu. Tā angļu aģents Hodesdons no Hamburgas ziņoja savai valdībai, ka cars esot apturējis Rīgas tirdzniecību un ka viņš neapšaubāmi būtu ieņēmis arī Rīgu, ja vien Zviedrijas karalis nebūtu iebrucis Karelijā. Šī iebrukuma dēļ Ivans IV esot bijis spiests izlaist no savām rokām Livoniju.[37]

Patiesie krievu neveiksmes cēloņi tomēr nebija zviedru iebrukums Karelijā, bet gan, ko drāmatiski aprakstījis Pliskavas trešās chronikas autors:[38] „... un no šī nodokļa un klaušām [Livonijas karagājienā] visi novgorodieši un pliskavieši kļuva nabagi un, ejot klaušās un nespējot nekā dot, nobeidzās aiz bada un sala, grīžot tiltus un velkot dižgabalus... Un viņš atņēma vāciešiem 24 Livonijas un Viplandes pilsētas un novietoja tur savus ļaudis ar ieročiem un pārtiku. Šo pārtiku veda no tālām Aizmaskavas vietām un piepildīja svešas pilsētas ar krievu ļaudīm, bet savējos iztukšoja. Kad cars pēc tam atgriezās Krievijā, vācieši atnāca no aizjūras, no lielām pilsētām, un leiši no Polijas atnāca un viegli atņēma [okupētās] pilsētiņas, un sagūstīja un noķēra [krievu] ļaudis."

Tas pats chronists komentē: „Svētie raksti saka, ka tas, kas svešu mantu iekāro, savējo pazaudēs. Cars Ivans uz īsu laiku svešu zemi ieguva, bet tad pazaudēja un savējo nenoturēja, un tā ļaudis divkārši pazudināja." Zviedru un poļu ofensīva gan bija izraisītāja cēloņa lomā, bet dziļākos krievu sabrukuma cēloņus pareizi raksturojis šis Pliskavas chronists.

1578. gadā karaspēka darbība sākās ar rīdzinieku neveiksmīgo mēģinājumu atņemt krieviem Lielvārdi.[39] Labāk veicās zviedru, vācu, karakalpu un igauņu zemnieku apvienotajiem spēkiem, kas jūnijā iebruka krievu okupētajā Tērbatas bīskapijā. Tomēr krievi pretuzbrukumā ieņēma zviedru bazi Peltsamā. 1578. g. septembrī ofensīvu pret krieviem Latvijas frontē sāka poļu un leišu spēki ziemeļu virzienā un zviedru spēki dienvidu virzienā. Abi spēki apvienojās pie Mujāniem[40] un kopēji devās uz Cēsīm. Kaujā krievi zaudējuši 6022 vīrus, kamēr sabiedrotie poļi un zviedri tikai dažus simtus. Rusovs

savu ziņojumu noslēdz ar frazi: „Pēc tam maskaviešu laime mainījās". Salomons Henings savā chronikā atkārto šo vārdu rotaļu, ko latviski nevar pārtulkot, jo vāciski Cēsis sauc *Wenden*, bet darbības vārds *sich wenden* nozīmē arī mainīties.

Tomēr no Lielvārdes un Aizkraukles krievi vēl iebruka Kurzemē, bet šie mēģinājumi pārņemt iniciatīvu nedeva nekādus reālus panākumus. Lieli spēki Kurzemes un archibīskapijas latviešu zemnieku vācu dižciltīgā Jirgena Butlera vadībā kaŗagājienā sasniedza Tērbatas bīskapiju un ieņēma Kirumpes pili. Ļaunāk klājās igauņu kaŗavīriem. Viņu vadoni Šenkenbergu, sauktu par Hanibalu, krievi sagūstīja.[41]

Razrjadnaja kniga novembrī dokumentē, ka leiši ar viltu esot ieņēmuši Daugavpili. Cars atbildējis ar kaŗagājienu pret Cēsīm. Par rezultātiem grāmatā ir ieraksts: „Pie Cēsīm [kaŗaspēks] stāvēja četras nedēļas. Izsita lielu caurumu [mūrī], bet Cēsis neieņēma. Aizgāja no Cēsīm, kā Dievs deva, veseli."

Pēc šīs ekspedīcijas Latvijas kaŗalaukā cīņas apsika, jo visur sāka plosīties mēris. Jādomā, ka mēŗa dēļ Stefans Batorijs mainīja uzbrukumu virzienu, vadot savus apvienotos poļu, leišu, tatāru un kaŗakalpu spēkus pret Polocku, Sokoliem un citiem centriem Krievijā. Kā 1579., tā 1580. gadā zviedru kaŗaspēks Pontus Delagardija vadībā savukārt triecās Narvas virzienā. Šie uzbrukumi tad arī atklāja krievu varenības māla kājas, bet nevar teikt, ka uzbrukumi tās radīja.

Pēc tam, kad krievi bija zaudējuši ne vien savus iekaŗojumus Livonijā, bet arī plašus Krievijas apgabalus, Ivans IV pieņēma pāvesta Gregora XIII legāta, jezuīta Antonija Posevīna, starpniecības piedāvājumu un vēlējās slēgt mieru.[42] 1582. g. 15. janvārī Ivans IV bija spiests noslēgt desmitgadīgu mieru ar Poliju un Lietuvu, bet 5. augustā ar Zviedriju. Šais Jamzapoļes (Veļikije Luki tuvumā; sarunas īstenībā notika Kiverova Gora ciemā, 15 verstis no Jamzapoļes jeb Zapoļes Jamas) miera līgumos Krievija atteicās no iekaŗojumiem bijušā Livonijā. Kurzemes hercogs pavēlēja 15/25. janvāri svinēt ik gadus kā miera dienu drausmīgā kaŗa beigu piemiņai. Sešdesmit pieci gadi vēlāk šo miera dienu pieminot, Mancelis teica svētrunu, kas uzņemta viņa lielajā spredikņu grāmatā.[43] Tajā ar nepārspējamu drāmatismu tēlotas Livonijas kaŗa šausmas un krievu un tatāru varasdarbi.

Viena no noslēgtā miera īpatnībām bija, ka pretēji agrākiem gadījumiem šoreiz nebija paredzēta gūstekņu apmaiņa. Par gūstekņu

likteni savā 1580 gada ceļojuma aprakstā informē Anglijas sūtnis sērs Džeroms Horsejs:[44] „... Daudzus pārdeva par vergiem uz Persiju, Tatāriju, Turciju un attālākiem Indijas novadiem. Man laimējās dažus gūstekņus izpirkt un atbrīvot par mazu naudas summu un dažām labām precēm un nosūtīt atpakaļ uz Livoniju, Hamburgu un Lībeku." Horsejs arī dabūjis atļauju uzcelt Maskavā apmetinātajiem gūstekņiem baznīcu, ko cēlis par saviem līdzekļiem, un sameklēt luterāņu mācītāju, kas ik svētdienas rīkojis dievkalpojumu. Viņš vēl raksta: „Man izdevās arī panākt krievu tautā pret gūstekņiem labvēlīgu noskaņojumu, tā atvieglojot dzīvi tiem, kas pazaudējuši mantu, draugus un tēvzemi." Šos gūstekņus miera sarunās „aizmirsa".

Ir izteiktas domas, kas literātūrā bieži atkārtotas, ka miera sarunu starpnieka jezuīta Posevīna uzskats esot bijis, ka Livonijā jau tā pārāk daudz luterāņu un tādēļ nav vajadzīgs rūpēties par viņu skaita pavairošanu ar gūstekņu apmaiņu.[45] Pats Posevīns ziņojumā pāvestam par šo jautājumu raksta šādi: „Gūstekņus baros aizveda uz Krieviju, kur tos turēja kalpībā tālās zemēs tuvu pie tatāru robežām. Viņus paturēja Maskavijā un Kazaņā, lai prasītu augstu izpirkšanas maksu vai ieslēgtu šausmīgos cietumos. Daudzi no šiem [gūstekņiem] mūs lūdza, lai viņa svētības [pāvesta Gregora XIII] dēļ pēc miera noslēgšanas ar Polijas karali Stefanu mēs viņiem palīdzētu atgūt brīvību. Tā notika Dieva prāts, ka Svētā krēsla palīdzību meklē tie, kas agrāk Svēto krēslu nonicināja un atmeta."[46]

Posevīna lomu gūstekņu apmaiņas jautājumā objektīvi noskaidrojis krievu vēsturnieks V. Novodvorskis. Miera sarunu laikā gūstekņu apmaiņai bijis veltīts daudz sarunu. Poļiem bija daudz vairāk gūstekņu nekā krieviem, tāpēc viņi prasīja, lai piedevām krievi atdod Sebežu un Opočku. Ivana sūtņi atbildēja, ka nedrīkst tirgoties ar kristiešu asinīm. Jautājuma izlemšanu tad atlika uz laiku pēc miera ratifikācijas. Baidoties no pārmetumiem, ja kāda puse gūstekņus aizturētu, Posevīns atteicās būt par starpnieku šai sarežģītajā jautājumā.[46a]

Sagatavojoties atgūt Pārdaugavas hercogīsti, Stefans Batorijs 1578. gadā atjaunoja Sigismunda Augusta noslēgto padošanās aktu un ūnijas aktu. Par Pārdaugavas hercogīstes administrātoru viņš iecēla Georgu Radivilu, bet nākošā (1579.) gadā apstiprināja Gothardu Ketleru par Kurzemes hercogu.[47]

Pēc ilgstošām sarunām Stefanam Batorijam izdevās panākt to, ko velti bija mēģinājis Sigismunds Augusts — vienoties ar Rīgu par

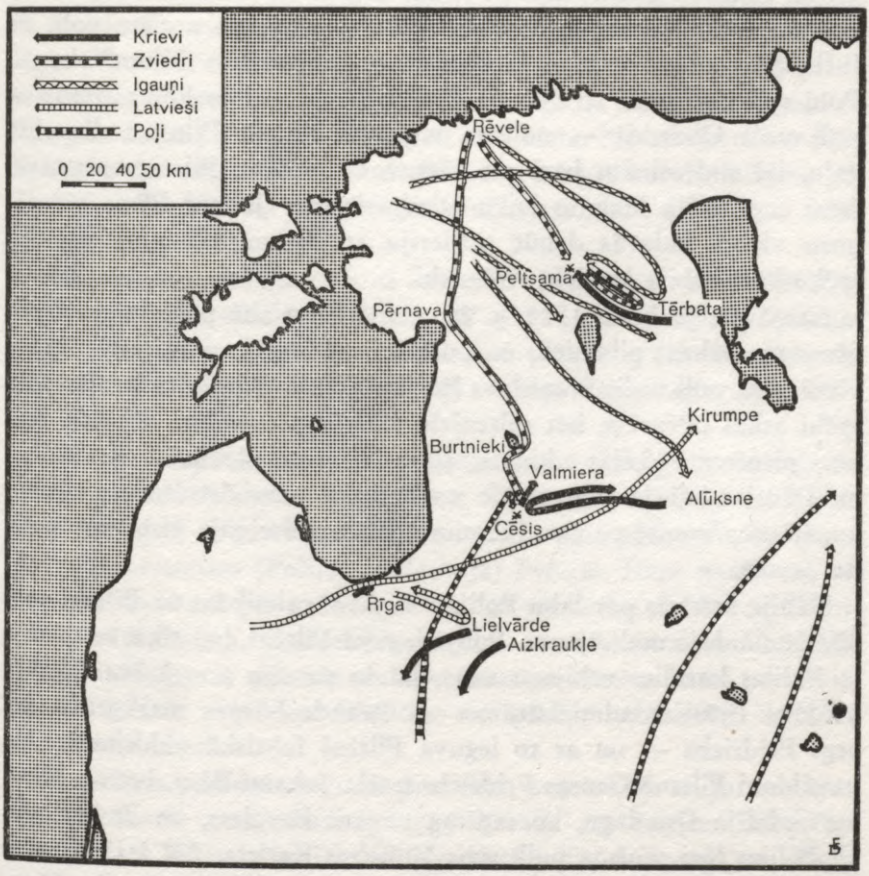

Kaŗagājieni 1578. un 1579. gadā

tās pakļaušanos karalim.[48] Šo vienošanos ratificēja 1581. g. 7. aprīlī. Rīga padevās tādēļ, ka bija kļuvis pārāk nereāli vēl ilgāk pretoties poļu spiedienam. Padošanos prasīja Rīgas tirdzniecības intereses, jo poļi uz visiem Rīgas pievedceļiem iekārtoja muitas punktus.[49] Sava loma būs bijusi arī labvēlībai, ko karalis izrādīja rātes sūtņiem, līgumu noslēdzot.[50]

Kad 1582. gadā noslēdza Jamzapoļes mieru, Polija blakus virskundzībai pār Kurzemi un Zemgali ieguva Inflantiju, t. i. Vidzemi, Latgali un Dienvidigauniju, ieskaitot Pērnavu un Tērbatu. Vienīgi Piltene (bijušā Kurzemes bīskapija) un Grobiņas apgabals nebija pakļauti Polijai. Kad 1583. gadā nomira Piltenes valdnieks — dāņu hercogs Magnus, arī Piltenes apgabalus ierāva kaŗā. Savā testa-

mentā Magnus Pilteni bija novēlējis Gotharda Ketlera dēlam Fridricham. Šādu Kurzemes hercoga spēku pieaugumu necieta poļi, un Inflantijas administrātors Georgs Radivils pavēlēja Pilteni okupēt. Poļu spēki sākumā virzījās uz Kuldīgu, bet tad to komandieris — pulkvedis Oborskis — nolēma vispirms okupēt Piltenes dienvidu daļu, lai nodrošinātu bazi pie Lietuvas robežām. Piltenes aizstāvēšanu organizēja Magnus laika administrātors Johans Bērs. No dāņiem viņam izdevās dabūt artileriju atbalstam, bet viņa galveno spēku kodols bija latviešu strēlnieki.

Kaujā pie Embūtes 1583. g. 24. maijā krita abu pušu komandieŗi: Hermans Sakens pilteniešu un pulkvedis Oborskis poļu pusē. Pēdējā vietā nāca pulkvedis Staņislavs Penkoslavskis. Sekojošās kaujās poļu spēki atkal uzvarēja, bet pilteniešu sīkstās pretestības dēļ poļi labprāt pieņēma Prūsijas administrātora izlīguma piedāvājumu. Polijas un Dānijas karaļa pilnvarotie un Prūsijas administrātora pārstāvji kopējā konferencē panāca izlīgumu, kas apmierināja visus trīs sarunu partus.

Dānija atteicās par labu Polijai no savām tiesībām uz Pilteni pret 30.000 dāldeŗu maksājumu. Polija ieguva Pilteni, bet tikai nomināli, jo Polijas karalim nebija naudas, lai šo summu samaksātu. Naudu aizdeva Prūsijas administrātors — Brandenburgas markgrāfs Georgs Fridrichs — un ar to ieguva Pilteni faktiskā valdījumā. Par pavaldoni Piltenē Georgs Fridrichs iecēla Johanu Bēru, bet no Piltenes atdalīja Dundagu, ko saņēma ungāru kanclers, un Embūti, ko kā Polijas lēni saņēma pulkvedis Vilhelms Ketlers. Arī šai nokārtojumā Piltenes valsts raksturs palika tas pats, kāds bija radies Magnus laikā — tā bija un palika muižnieku republika.[51]

Pēc miera noslēgšanas ar Krieviju Stefans Batorijs uzsāka Pārdaugavas hercogīstes reorganizēšanu ar 1582. gada satversmi *(Constitutiones Livoniae, Konstytucye Inflantskie)*. Šo konstitūciju viņš izdeva savā vārdā,[52] lai krieviem atkaŗotajā zemē nodibinātu likumus un taisnību (1. §).

Lai pateiktos Dievam par uzvaru, karalis nodibina bīskapiju un paredz dibināt katoļu draudzes un katoļu skolas pilsētās, ciemos un miestos (2. §). Karalis nosaka, ka bīskapijas un domkapitula sēdeklis būs Cēsīs un ka šī bīskapija nodibināta agrākās, iepriekšējā juku un nesaskaņu laikā iznīcinātās, Livonijas archibīskapijas un pārējo bīskapiju vietā.

Zināmas interpretācijas grūtības vēsturniekiem radījis konstitūcijas trešais pants. Tajā karalis deklarē, ka akceptē Livonijas Rīgas

provinciāļu lūgumu, lai Augsburgas konfesija, kas pēc katoļu ticības šai provincē ir vienīgā iedzīvinātā *(quae unica post religionem catholicam illam in Provinciam introducta est)*, baudītu brīvību. Šo pantu vēsturnieki (piemēram, R. Vitrams) tulkojuši tā, ka karalis katoļu ticību paredzējis pirmā, bet luterismu otrā vietā. No teksta tomēr šāda interpretācija neizriet — tur tikai teikts, ka pēc katoļu laikiem par vienīgo ticību kļuvusi Augsburgas konfesija un ka tai piešķirta kulta brīvība arī turpmāk.

Nākošie konstitūcijas panti nokārto Inflantijas administrāciju (4—7. un 22. §), tieslietas (8—15., 17—19. §), landtāga sasaukšanas kārtību (16. §), satiksmi un tirdzniecību (20., 21., 23—25. §), zemnieku ieroču nēsāšanas tiesības (22. §) un konstitūcijas grozīšanas kārtību (26. §).

Livoniju (resp. Inflantiju, arī Pārdaugavas hercogīsti citos dokumentos) iedala trīs prezidijos: Cēsu, Tērbatas un Pērnavas. Prezidiju priekšgalā ir prezidenti. Tiem ir tāda pati autoritāte kā līdzīgām amatpersonām (Polijai pakļautajā) Prūsijā. Kaŗa gadījumā viņiem jādodas kaŗā pēc gubernātora, viņa vietnieka vai karaļa komisāra norādījumiem. Kancelejas pārziņi *(succamerarii)* un karodznieki *(vexilliferi)* ir nākošās amatpersonas pa vienam katrā prezidijā. Karodznieki ir prezidija dižciltīgo un pārējo iedzīvotāju militāro spēku komandieŗi.

Zemestiesas paredzētas katrā prezidijā, nosakot to sesiju termiņus. Tiesnesi katrai zemestiesai izrauga karalis no četriem dižciltīgo kandidātiem. Katrai tiesai ir seši piesēdētāji, kuŗus izrauga no dižciltīgo 12 kandidātiem, bet tiesas notāru no četriem kandidātiem. Sīkas lietas, ja prasības apmēri nepārsniedz 30 mārkas, var izlemt prezidenti. Pilsētām paliek savas tiesas, un prasības par karaļa muižām paliek karaļa izšķiršanā. Totiesu karalis sola neiecelt speciālas tiesas, izņemot mantojumu un karaļa muižu jautājumos.

Par pilsētu un zemestiesu lēmumiem var apellēt augstākā tiesā, ko dokumentā sauc par konventu. Šīs tiesas sastāvā ir bīskaps, trīs prezidenti, Cēsu kapteinis, provinces kvestors, trīs prezidiju kanceleju pārziņi, divi Rīgas pārstāvji un pa vienam pārstāvim no Tērbatas, Pērnavas un Cēsīm. Sēdēs prezidē gubernātors, viņa vietnieks vai karaļa komisārs. Kaut gan konventa spriedums principā ir galīgs, konstitūcija paredz izņēmumus.

Prāvas zemestiesā un augstākā tiesā izšķiŗamas pēc Livonijas provinces likumiem. Četru mēnešu laikā viens šo likumu eksemplārs jānosūta karalim. Te jāpiezīmē, ka šis noteikums palika neizpildīts, jo

Livonijā kodificētu likumu nemaz nebija. Vispār, kad 17. gs. sākumā Vidzemi iekaŗoja zviedri, viņi konstatēja, ka tieslietās tur valdīja vislielākais sajukums. Ka karalis pats paredzēja grūtības šai ziņā, izriet no bargajiem naudas sodiem (50 ungāru guldeņu), ar kuŗiem piedraudēts prezidentiem, ja viņi vilcinātos izpildīt spriedumus, un no aicinājuma dižciltīgiem un kaŗaļa vasaļiem palīdzēt spriedumus izpildīt, vajadzības gadījumā ņemot palīgā bruņotu varu. Ir zīmīgs arī pants, kas par varmācību draud ar nāvessodu. Kaut gan konstitūcija vairākkārt nosaka, ka likuma priekšā visi ir vienlīdzīgi, tomēr dižciltīgajiem garantētas sevišķas tiesības un personas neaizkaŗamība.

Noteikumi par tirdzniecību atļauj brīvu ceļu pa upēm, bet ievērojot karaliskās prerogātīvas. Pilsētniekiem ir tiesības iegūt lauku īpašumus un dižciltīgajiem pilsētu īpašumus, bet līdz ar to jāuzņemas ar īpašumu saistītie pienākumi. Uzpirkšanu aizliedz, bet ikvienam zemniekam tiesības savas un sava kunga preces vest uz atklātu tirgu. Krievi savas preces drīkst pārdot tikai Rīgā un Pērnavā, bet tās jāsūta tālāk uz Lietuvu vai Poliju.

No latviešu vēstures viedokļa interesantais noteikums par zemnieku ieroču turēšanas tiesībām atreferēts nākošajā apakšnodaļā, bet ar šo konstitūciju ierosināto zemnieku stāvokļa uzlabošanu iztirzāsim 10. nodaļā.

Latvieši Livonijas kaŗa pēdējā posmā

Rennera chronika izbeidzas ar 1561. gadu, un līdz ar to par vēlāko laiku vairs nav otra tik sīka avota, kas cenšas korrekti atzīmēt visus notikumus. Tāpēc arī latviešu kaŗavīru loma kaŗa pēdējā posmā parādās tikai sporadiski. Tā Padela dienasgrāmatā par 1567. g. 7. jūliju ir ierakstīts, ka Kotkieviča spēkiem bijusi sadursme ar Rīgas kaŗaspēku un ka krituši ap 30 poļu un rīdzinieku pusē 15 vai 16 nevāci.[53]

Kad Ivans Briesmīgais 1577. gadā iebruka Vidzemē, pēc Gotharda Ketlera informācijas, viņš esot mobilizējis arī latviešus un igauņus. Par to Ketlers rakstīja Prūsijas hercogam Albrechtam Fridricham (1577. g. 2. jūnijā): „Viņš [krievs] savu laimi tagad nodomājis izmēģināt Pārdaugavas hercogīstē un tādēļ cenšas nostiprināties, iesaucot kā krievus, tā Livonijas nevācus." Kādas dienas vēlāk Ketlers nosūtīja Prūsijas hercogam Eberharda Nūles ziņojumu (datētu ar 9. jūniju), kuŗā starp citu teikts: „Tā kā viņš [Ivans] savā zemē nevar dabūt pietiekami daudz kaŗavīru, tad viņš ieņemtajā territorijā sapulcina visus zemniekus kaŗavīru vecumā. Viņš tos savā veidā iz-

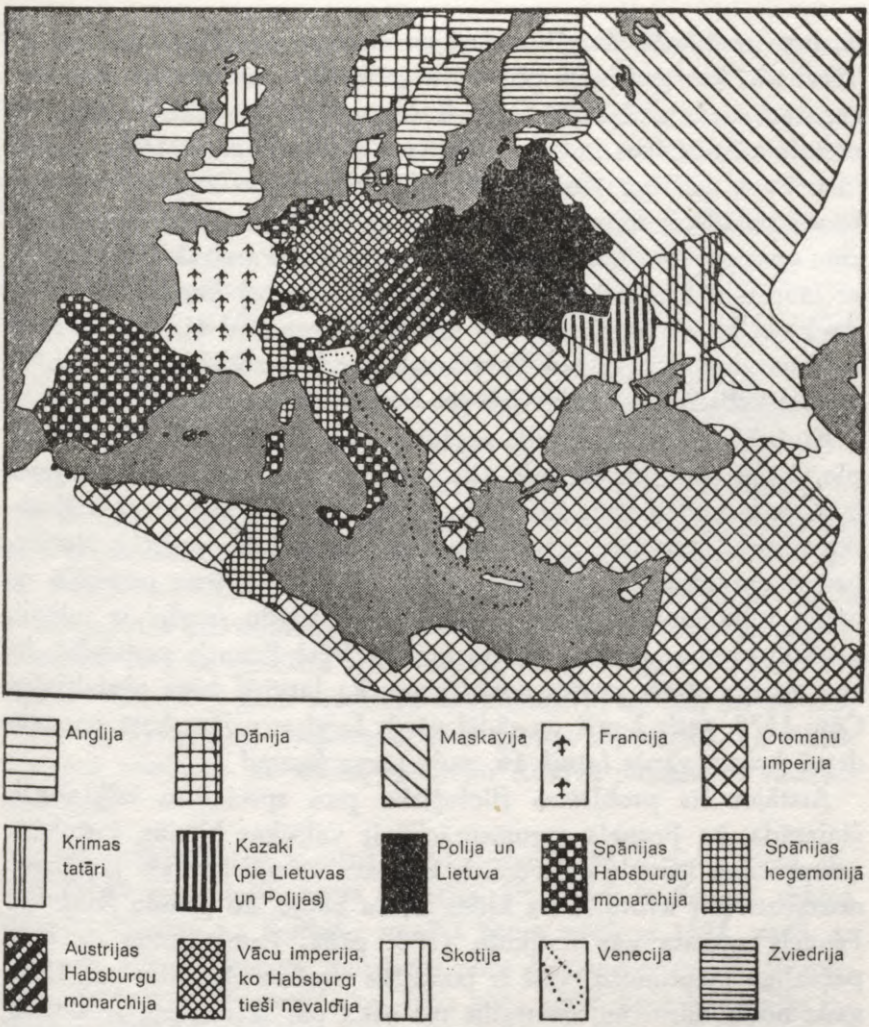

Eiropa 1582. gadā

rauga, ietērpj un liek apgādāt *(staffieren)* kā jātniekus vai kājniekus, kā rumā, nolūkā doties ar viņiem pie Daugavas . . ."[54]

Ļoti interesanta ir nejauša atzīme par latviešu karavīriem kņaza Kurbska vēstulē Ivanam Briesmīgajam. Kurbskis pēc pāriešanas poļu un leišu pusē uzsāka asu polemisku sarakstīšanos ar caru, saņemot pretī tikpat asas vēstules.

Ivans Briesmīgais 1577. gadā no Valmieras sūtītajā vēstulē Kurbskim starp citu rakstīja: „Vācu [Livonijas] pilsētas neielaidās kau-

jā, bet, parādoties dzīvības devējam krustam, nolieca savas galvas. Tikai tur, kur gadījuma pēc mūsu grēku dēļ dzīvības devējs krusts neparādījās, bija cīņas." Uz šo vēstules posmu Kurbskis reaģēja savā nākošā vēstulē, kas laikam rakstīta pēc Cēsu kaujas 1578. gadā:[55] „Par Tavu lielīšanos *(hvališisja i veličaješisja)* pāri kalniem un lejām, ka esi nolādētos livoniešus pārspējis ar dzīvības devēju krustu, nezinu un nesaprotu, kā tas saskan ar patiesību. Pareizāk būtu [teikt]: ar laupītāju krusta karogiem. Kad mūsu [poļu] karalis vēl nebija devies ceļā un visa šļachta vēl bija mājās, un kad visi karaļa spēki vēl bija pie viņa, jau tad Tavi krusti daudz vietās bija salauzti. To panāca kāds Žabko un latvieši *(ot latyšei)* galvas pilsētā Cēsīs."

Kurbskis tātad šai vēstulē atgādina pašam caram, ka viņa spēkus pie Cēsīm sakāvuši latvieši. Cik ļoti maz vēsturniekiem pazīstama latviešu kaŗavīru loma Livonijas kaŗos, to lieku reizi pierāda Kurbska vēstuļu izdevējs Fennels (slavu valodu nodaļas vadītājs Notinghemas universitātē). Iespiežot edicijā sarakstes krievu oriģinālu un angļu tulkojumu, Fennels augšējā citātā vārdu *latyšei* ir tulkojis angliski *armour-bearers* (bruņu nesēji). Vērē Fennels paskaidro, ka nav varējis atrast avotos norādījumu, ka latvieši būtu piedalījušies Cēsu 1578. gada kaujā un tādēļ vārds *latyš* esot jāuzskata par modernā krievu vārda *latnik* 16. gadsimteņa formu!

Atstājot šīs problēmas filoloģisko pusi speciālistu izšķiršanai, jāaizrāda, ka Fennela argumentācijā ir vairākas kļūdas. Pirmkārt, nesaprotamu iemeslu dēļ Fennels Kurbska vēstuli latviešu jautājumā neuzskata par avotu. Otra kļūda ir, ka kauju, ko piemin Kurbskis, Fennels uzskata par notikušu 1578. gadā. Pamatojoties uz šāda patvaļīga pieņēmuma, viņš ir izskatījis Rusova chroniku par 1578. gada notikumiem un, neatradis tur nekā par latviešiem, secina, ka vārds *latyšei* nevarētu nozīmēt latviešus.

Tomēr tieši Rusova chronikā ir pieminētas cīņas, uz kuŗām pilnā mērā varētu attiecināt Kurbska teicienu, ka latvieši salauzuši krievu krustus pie Cēsīm. Šīs cīņas nenotika 1578. gadā, bet gan 1577. gada decembrī.

Pēc Rusova atstāstījuma, kad krievi bija ieņēmuši Latgali un Vidzemi, Turaidas rakstvedis un pārvaldnieks Johans Bīrinks *(Bürinck)* pierādījis, ko spēj drošsirdīgi vīri. Bīrinks noorganizējis trieciengrupu. Tajā bijis 100 vāciešu, 50 poļu un 200 zemnieku (t. i. latviešu). Paņēmusi līdz divas gaŗas kāpnes, šī trieciengrupa naktī ieradusies pie Cēsu pilsētas mūŗiem. Viņu nodomus gandrīz izjaukuši suņi, kas tur bija salasījušies lieliem bariem, lai plosītu Cēsu aizstāvju

līķus, ko krievi bija tīšām atstājuši neapraktus. Tomēr par spīti suņu riešanai un gaudošanai Bīrinks licis piesliet kāpnes pie pilsētas mūriem, un daži viņa trieciengrupas locekļi pārkāpuši pāri. Ar kāda latviešu atslēdznieka *(ein Kleinschmidt von Lettischer Gebort)*, kas bijis pilsētā, palīdzību izdevies atmūķēt vārtu atslēgu, un tā viss Bīrinka pulks iebrucis pilsētā. Krievi, tumsā un sajukumā neaptveŗot, cik lieli ir iebrucēju spēki, slēpušies pagrabos, kur tos Bīrinka vīri medījuši. Līdzīgā veidā Bīrinks ieņēmis Burtniekus, Limbažus, Straupi un Nītauri (1599. gadā Bīrinka dēls Fridrichs stāstīja mazliet skeptiski noskaņotai poļu revīzijas komisijai, ka viņa tēvs ieņēmis Limbažus, Turaidu, Burtniekus, Straupi, Stakenbergu, Ungurpili, Nītauri un Cēsis).

No Rusova stāsta izriet divi lietas — pirmkārt, ka latviešu kaŗavīri Bīrinka trieciengrupā bija pārsvarā, otrkārt, ka šiem latviešu kaŗavīriem dabiski bija simpatizētāji Cēsu latviešu iedzīvotāju starpā. Rusovs stāstījumā izceļ, ka Cēsu, šīs stipri nocietinātās bijušā ordeņa mestra galvaspilsētas, ieņemšana bija liels prestiža zaudējums krieviem. To pašu pasvītro arī Kurbskis, un tādēļ šķiet, ka Kurbskis domājis tieši 1577. gada decembŗa notikumus. Ja tā, tad, ņemot vērā latviešu pārsvaru šai trieciengrupā, ir pilnīgi saprotams, ka Kurbskis runā tikai par latviešiem, ignorējot Rusova pieminētos vāciešus un poļus.

Manā interpretācijā vienīgā neskaidrība ir, ka Bīrinka vietā minēts Žabko kā trieciengrupas vadītājs. Uz šī vārda Fennels dibina savu secinājumu, ka Kurbska minētā kauja notikusi 1578. gadā, jo viens no sešiem Rusova minētiem poļu komandieŗiem ir Vencels Zaba. Rusovs tomēr nemin, ka Zaba būtu kaujā kaut kā sevišķi izcēlies un būtu bijis kādas trieciengrupas komandieris. Nav tāpēc nekāda pamata Zabu identificēt ar Žabko. Nesaskaņa varētu būt pavisam vienkārši izskaidrojama tā, ka pēc Kurbska informācijas 1577. g. decembŗa trieciengrupas vadītājs bija Žabko, bet pēc Rusova informācijas Bīrinks. Poļiem simpatizējošais Kurbskis izceļ eventuāli poļu tautības varoni, bet ģermanofilais Rusovs cildina personu, ko viņš uzskata par vācieti (bet kas varēja būt latviešu cilmes).

Šeit iztirzātajam Rusova tekstam vēl citu interpretāciju devis A. Spekke. Pretēji Fennelam viņš nelasa Žabko kā īpašvārdu un frazi *ot njejakago žabko* tulko latviski „kāds nieka vīrs". Jautājums tātad ir, vai teksts jālasa *Žabko* vai *žabko*. Nekonsekventās 16. gs. rakstības dēļ šo jautājumu būs grūti izšķirt.

Katrā ziņā, lai kāda būtu atbilde uz jautājumiem, kas rodas, avotus interpretējot, skaidrs ir, ka mūsu priekšā ir divi neatkarīgi avoti, kas abi apliecina, ka latvieši piedalījušies Cēsu ieņemšanā.

Par latviešu lomu Cēsu ieņemšanā 1577. gadā dažas interesantas detaļas uzzinām Reinholda Heidenšteina 1588. gadā Bāzelē publicētajā grāmatā *De Bello Moscouitico*.[56] Par Rusova minēto latviešu atslēdznieku tur teikts, ka viņš bijis Matīsa Dembinska ļaužu. Vairākkārt apmeklējot savu māsu Cēsīs, šis latviešu amatnieks slepus ieguvis pilsētas vārtu atslēgu nospiedumus vaskā. Pagatavojis atslēgas, latvietis tās nodevis Dembinskim. Pēc Heidenšteina tēlojuma iznāk, ka krievi Cēsīs liktenīgajā naktī bijuši piedzērušies tāpat kā Daugavpilī, ko krievi bija pazaudējuši līdzīgā veidā iepriekš. Vēl Heidenšteins min, ka iebrukumu atbalstījuši Cēsīs dzīvojošie latvieši.

Bīrinka paņēmiens ieņemt nocietinājumu nakts tumsā, uzrāpjoties uz mūŗiem pa pieslietām kāpnēm, ir tipisks latviešu kaŗavīru cīņām. To rāda leišu dižciltīgā Aleksandra Polubenska vēstule Lietuvas muižniecībai, rakstīta Valmierā priekš Cēsu ieņemšanas (1577. g. 8. augustā). Lūdzot palīdzību, Polubenskis raksta: „Āraišos (Vecajās Cēsīs) zemnieki ar kāpņu palīdzību ieņēma pili un tur apmetās, tāpat kā viņi to darīja citās pilīs: Ludzā, Rēzeknē un Viļakā, par ko paši nodevēji rakstījuši, ka [tās] ieņēmuši, jo nevaram paturēt un noturēt to, ko bijām ieguvuši . . .".

Šī teksta publicētājs A. Spekke *(Latvieši un Livonija,* 201. lpp.) pareizi apzīmē to par „diezgan konfūzu". Citēto tekstu pavirši izlasot, varētu domāt, ka latvieši ieņēma pilis, lai tās nodotu vai nu Magnum, vai krieviem. Tomēr vārds „nodevēji" nevar zīmēties uz latviešiem, jo viņi nemācēja rakstīt. Drīzāk var domāt, ka latviešu kaŗavīri ieņēma pilis, lai aizstāvētos pašu spēkiem pret iebrucējiem, kā krieviem un Magnus ļaudīm, tā „draudzīgajiem" poļiem un leišiem. Kā redzējām iepriekš, latviešu kaŗavīri darīja gluži to pašu, kad Livonijas kaŗa sākumā sabruka ordeņa un archibīskapa militārā vara. Latviešu kaŗavīru rīcība, ieņemot pilis, bija pašaizsardzības akts, lai glābtos vispārējā sabrukuma laikā.

Ir vēl citi norādījumi par latviešu piedalīšanos Livonijas kaŗa pēdējā posmā, kaut gan, liekas, mazākā skaitā nekā kaŗa sākumā. Viens šāds netiešs norādījums ir kādā arī 1577. gada dokumentā. Šis avots ir baņķierim Fugeram rakstītā vēstule no Rīgas. Fugeram bija aģenti visos Eiropas centros, kas viņam sūtīja rēgulārus ziņojumus par svarīgākiem polītiskiem notikumiem. Aprakstā par krievu iebrukumu Vidzemē 1577. g. 30. augusta vēstulē starp citu lasām:[57]

„Jūs būsit jau dzirdējuši par nepiedzīvoto tiranniju, laupīšanu, slepkavībām, dedzināšanu, izvarošanu, sazvērestību, asinsgrēku un iekarošanu, ko visā Pārdaugavas hercogīstē maskavieši pastrādāja šais divi mēnešos no 13. jūlija līdz 30. augustam... Jūlijā ienaidnieks siroja visā šai zemē ar vienpadsmit tūkstošiem vīru, dedzinot, laupot un gūstot. Vecos un visus, kas vien pretojās, nogalināja, un tā 3000 aizgājuši bojā. Turklāt 9000 jauno ļaužu esot sagūstīti. Šos iebrucēju pulkus mēs būtu varējuši ar Dieva palīgu sakaut, ja mēs būtu devušies pretī ar kurzemniekiem un mūsu zemniekiem *(wann wir mit den Churlendern und unsern bauren bey einander erhalten hetten wir diesen Hauffen erlegt)*. Maskaviešu galvenie spēki un dižgabali tad vēl bija aizkavējušies. Kad viņi redzēja, ka esam sašķelti, neaizsargāti, bez dižgabaliem un bez rezervēm, viņi ar slepkavībām un tiranniju ieņēma vienu pilsētu un apdzīvoto vietu pēc otras...".

Fugera aģenta vēstulē seko sīks krievu karagājiena apraksts, kas pierāda, cik viņš bija labi informēts par notikumiem. Ievērosim, ka Fugera korespondents 1577. gadā uzskata apvienoto Vidzemes un Kurzemes hercogīstes karaspēku par pietiekamu, ar ko būtu varēts sakaut krievu vienpadsmit tūkstošu armiju, ja vien šis spēks būtu laikus mests cīņā. Šī dokumenta gaismā tātad ir pilnīgi iespējams, ka nākošā (1578.) gadā lielāki latviešu spēki cīnījās pret krieviem, bet šī iespēja vēsturniekam jāpierāda ar avotiem. Avoti par latviešu karavīru darbību un lomu tomēr ir tik fragmentāri, ka šos karavīrus vēsturnieki līdz šim pat nav pamanījuši.

Salīdzināsim divu laika biedru aprakstus par Livonijas kara pirmo posmu. Kamēr Renners jo bieži piemin latviešu karavīrus, tikmēr Rusovs tos šai posmā pilnīgi noklusē. Ja mums nebūtu abas Rennera chronikas, tad mūsu zināšanu galvenais avots būtu Rusovs un mēs nekā nevarētu iebilst, ja kāds vēsturnieks sāktu apgalvot, ka latviešu karavīru nemaz nav bijis. Tā kā aculiecinieka Rennera stāsts beidzas ar 1561. gadu, par Livonijas kara vēlākiem notikumiem informāciju gūstam Rusova chronikā. Rusovs dzīvoja Rēvelē un galveno vērību pievērš notikumiem Igaunijā. Viņš veltī garāku posmu savā chronikā igauņu karavīriem, partizāniem un laupītājiem.[58] Citēsim kādu zīmīgu viņa stāstījuma posmu:

„Grūti klājās Livonijas zemniekiem Tērbatas bīskapijā, Alūksnes un Vilandes apgabalā un citos novados, ko maskavieši bija pakļāvuši sev. Tur vairākkārt siroja Rīgas archibīskapijas vīri, kurzemnieki, poļi un leiši. Nabaga zemnieka niknākie ienaidnieki bija [paši] zemnieki un vaļinieki, kas devās laupīt un kļuva ļoti kareiviski. Tie pa-

zina zemi un labāk zināja slepenos ceļus un takas mežos un purvos nekā citi kaŗavīri. Nevaram aprakstīt, cik bieži Harjumas un Virumas zemnieki, gan ar zviedru priekšniecības atļauju, gan pret tās gribu, gadiem ilgi ik mēnešus un ik nedēļas, kā ziemā, tā vasarā, nepārtraukti siroja pa visu Igauniju līdz pat Peipus ezeram un Alūksnei."

Rēvelē valdot lielas domstarpības par to, vai ir labi, ka ļauj zemniekiem kaŗot. Rusovs min argumentus par un pret. Tie, kas šo lietu atbalstot, sakot, ka igauņi vairākkārt izglābuši Rēveli no krievu uzbrukumiem. Minētā uzskata aizstāvju gaŗo argumentu virkni Rusovs noslēdz ar teikumu: „Beidzot, viņi esot kaŗavīri, kam nav jāmaksā alga, un tas ir ļoti izdevīgi."[59]

Tātad runa ir nevis par laupītājiem (kā izskan stāstījuma sākumā), bet par kaŗavīriem. Tas, ko līdz šim varējām noskaidrot par latviešu kaŗavīriem, liecina, ka kāds cits chronists par viņiem būtu varējis rakstīt to pašu, ko Rusovs raksta par igauņiem.

Par latviešu kaŗavīru eksistenci uzzinām vēl pēc ieroču nēsāšanas aizliegumiem, kaŗiem beidzoties. Tā pēc Livonijas kaŗa pirmā posma, kad varēja paredzēt, ka jaundibinātā Kurzemes hercogīste vairs cīņās netiks iejaukta, 1567. gada Kurzemes landtāgs Rīgā aizliedza zemniekiem nēsāt ugunsieročus. Kad beidzās Livonijas kaŗa otrais posms, 1582. gadā līdzīgu aizliegumu izdeva Stefans Batorijs. Šai gadā Varšavā parakstītā Inflantijas konstitūcijā viņš deklarē (23. §), ka zemnieki nedz publiski, nedz privāti nedrīkst nēsāt ieročus, kā bises, aukstos ieročus (minot pīķus, šķēpus, zobenus u. c.). Vienīgi medībās un, kad kungi zemniekus iesauc publiskā miera uzturēšanai, pieļaujami izņēmumi, tāpat zemnieku vecākajiem *(Scultetis)* ir atļauti ieroči, izpildot publiskās funkcijas.

Kaut gan Kurzemes landtāgs pilnīgi noliedza ugunsieročus zemniekiem, apraksti par brāļu Nolžu nogalināšanu 1610. gadā liecina, ka hercoga spēkos bija daudz zemnieku strēlnieku. Praksē tātad Kurzemes hercogi un, jādomā, arī dižciltīgie rīkojās, kā to skaidrāk bija formulējis Stefans Batorijs: „publiskā miera" (lai kāds šis miers kuŗo reizi bija) uzturēšanai zemniekiem atļāva atklāti nēsāt ieročus, ieskaitot bises.[60]

Tas, ka Livonijas kaŗa laikā Rīgā bija latviešu kaŗavīri, vēsturniekiem ir labāk pazīstams fakts.

Ar 1559. gadu ir datēta informācija no Dancigas, ka Rīgas namniekiem un amata mācekļiem esot četri karogi, viens karogs algotņiem („no kuŗiem lielākā daļa ir strēlnieki ... šie ir visvairāk vaja-

Warhafftige / Erſchrockenliche vnd Klegliche Zeitung vnd Bericht / einer fürnemen Perſonen / von der grewlichen Tyranney des Muſcowiters / aus Riga geſchrieben / den 30. Auguſti / im

1577.

Jar.

Skrejlapa par 1577. gada krievu iebrukumu Latvijā

Skrejlapas autors domāja, ka krievus būtu varēts atvairīt ar latviešu zemnieku kaŗaspēku.

dzīgi, jo tikai viņi ar savām bisēm var neliešiem krieviem izšaut viņu kafſaniem cauri") un viens karogs nevāciem (t. i. latviešiem). Ar 1582. gadu datēta kāda cita Dancigas pārstāvja informācija par Stefana Batorija sagaidīšanu: „Sākot no pils, uz Daugavas ledus tālu

izstieptā ierindā stāvēja pieci karogi apbruņotu namnieku un algotņu, kas bija nostādīti zināmos atstatumos pa divi vīri. Viens karogs [algotņu], kuŗu rīdzinieki vienmēr algo, stāvēja goda sardzē pašā pilsētā — tirgus laukumā. Arī trīs karogi nevācu zemnieku, apbruņoti āvām (hellebardēm) un pīķiem, stāvēja visapkārt biezās rindās uz mūŗiem un bastioniem."

Tālāk uzzinām, ka 1586. gadā Rīgas pilsētai bija 1600—1800 kaŗavīru. No viņiem 500 bijis algotņu, 400—500 namnieku, 300 sālsnesēju amata locekļu un 400—500 Rīgas patrimoniālapgabala zemnieku.[61]

No šiem datiem izriet, ka apmēram puse Rīgas kaŗavīru bija latvieši — latviešu amatu locekļi un patrimoniālapgabala zemnieki.

Ir arī ziņas par latviešu kaŗavīriem Piltenes spēkos, kas 1583. gadā cīnījās dāņu pusē. Šo svarīgo informāciju atklāja A. Spekke Vatikāna archīvā. Tās nozīme slēpjas norādījumā, ka latviešu apbruņojumā bija bises *(pixidibus)*. Cīņās pie Embūtes poļu pretiniekos bijis 80 vācu jātnieku, 30 strēlnieku kājnieku un 400 latviešu, „no kuŗiem daļa bija apmācīta rīkoties ar bisēm, lai gan daži apgalvo, ka viņu skaits bijis lielāks . . .". Kaujā krituši divi simti latviešu, t. i. apmēram puse, un kauja beigusies ar poļu uzvaru.

Poļu komandieŗa A. Oborska pirms krišanas rakstīto ziņojumu J. Radivilam par šo kauju ir publicējis A. Salcevičs. Apvienotos latviešu un vācu spēkus komandējis Hermans Sakens. Ziņojumā teikts, ka 400 latviešu strēlnieku *(Ļothwy strzelcow)* bijuši apbruņoti ar parastajiem pīķveidīgajiem ieročiem *(przyrodzona kiiwa bronia)*.[62]

Par Pilteni agrākā Prūsijas hercoga archīvā šīs grāmatas autoram izdevās atrast pat kaŗavīru sarakstu ar ziņām par viņu apbruņojumu. Šis saraksts attiecas uz 1601. gadu, un tajā ir divi daļas — pirmajā daļā ir Piltenes namnieku, bet otrā Piltenes zemnieku reģistrs. Pēdējais sastādīts pa ciemiem: Sūkava *(Sutow)*, Stoite *(Kowalen)*, Sise *(Ciβen)*, Tārgale *(Targalen u. Rapeden)*, Vāvere *(Wawern)*, Pankši *(Panckhorsten)* un Pasilciems *(Paβillen)*. Salīdzinot to ar zināmo māju skaitu šais ciemos 1582/83. gadā, var teikt, ka visiem saimniekiem Piltenē bija ieroči, izņemot tikai Pankšu ciemu, kur bija apbruņoti tikai apmēram puse.

Tā kā šis ir vienīgais tik pilnīgs latviešu kaŗavīru saraksts, kas līdz šim ir atrasts, un ļoti svarīgs no mūsu nacionālās vēstures viedokļa, tas iespiests šīs nodaļas pielikumā. Dokuments tagad glabājas Getingenas archīvā.

Kā pēc šī saraksta redzams, namnieki bija labāk apgādāti ar ugunsieročiem nekā zemnieki. No sarakstā minētajiem 56 zemniekiem tikai sešiem bija stobri. Šāds apbruņojums būtu pilnīgi apmierinājis 16. gs. sākumā, kad vismodernākajās armijās tikai 10 % karavīru bija ugunsieroči. 16. gs. beigās stratēgu teorētiskā prasība bija, lai ugunsieroči būtu 60 % karavīru. Reti kur šādu samēru sasniedza, un galvenais bruņojums joprojām bija aukstie ieroči.[62a] Tomēr Piltenes latviešu karavīru apbruņojums jāuzskata par vāju, un ar to arī var izskaidrot latviešu lielo neveiksmi cīņās ar poļiem 1583. gadā.

Piltenes bruņotos spēkus turēja trauksmes stāvoklī, kad 1604. gadā draudēja Sēdermanlandes hercoga Kārļa iebrukums. Prūsijas hercoga kanceleja tad rakstīja Piltenes landrātiem:[62b] „Vēlreiz jums atgādinām, lai novērstu nelaimi pašiem un negaidītas briesmas nākotnē, turiet savas lietas labā kārtībā. Čakli uzmanait jūrmalu un ugunszīmes, lai konstatētu, kad draud briesmas. Esiet gatavi atvairīt briesmas ar bruņinieku dienesta un lauku ļaudīm . . ."

Par spīti ļoti trūcīgām ziņām avotos par latviešu karavīriem, kas jāsalasa līdzīgi mozaīkas gabaliņiem, tomēr varam konstatēt, ka viņi bija nozīmīgs Livonijas militāro spēku elements visu sešpadsmito gadsimteni. Kā redzējām, viņiem bija svarīga loma Pletenberga karos, gadsimteņa pirmajā pusē (atcerēsimies, piemēram, aprakstu par krievu naudas transporta pavadoņiem) un Livonijas karos. Ja Livonijas karā otrā posmā latviešu karavīri izcelti mazāk, tad tam ir divi iemesli. Pirmkārt, liels skaits latviešu karavīru aizgāja bojā karā sākumā, gan krītot cīņās, gan nonākot uz neatgriešanos krievu gūstā. Otrkārt, vaina ir avotos, kas latviešu karavīrus noklusē.

Ka latviešu karavīru institūts tomēr pastāvēja un pārdzīvoja Livonijas karu, rādīja liecības 1601. gada arklu revīzijā. Laiku pa laikam latviešu karavīru organizāciju atsvaidzināja katrreizējā valsts vara. Tā Varšavas seims 1590. gadā lēma, ka Polijā ik divdesmitam zemniekam jābūt karavīram, kas jāuztur pārējiem deviņpadsmit. Izraudzītos karavīrus sauc par *wybraniec,* un šo terminu atrod arī poļu laiku Livonijas dokumentos.[63] No tā varētu spriest, ka šis lēmums attiecās arī uz latviešiem. Arī zviedri 1600. un 1601. gadā kā Igaunijā, tā Vidzemē iesauca zemniekus karadienestā. Tā 1601. gada pavasarī cīņā pret poļiem zviedri iesauca „lielāku skaitu zemnieku, no četriem zemniekiem piekto vīru, labus strēlniekus ar garām bisēm un citiem ieročiem."[64]

Ļoti interesanta liecība par latviešu karavīriem saglabājusies no 1616. gada. Sakarā ar brāļu Nolžu noslepkavošanu (aprakstu sk.:

Latvijas vēsture 1600—1710, 54. lpp.) Cēsu bīskaps Šenkings noorganizēja soda ekspedīciju pret hercogiem. No hercogu aizstāvju puses par to saglabājies šāds apraksts:[64a] „Cēsu bīskaps ... gribēja atriebt kurpnieku [t. i. Nolžu] pelnīto nāvi. Šis nejēga to viens pats nespēja veikt. Tāpēc vajadzēja, lai viņam dotos līdzi pūlis *(hauffen)* nevācu zemnieku no Vidzemes bīskapijas un citi nešpetni poļi ... ar bungām, stabulēm un plīvojošiem karogiem."

Tā kā esam noskaidrojuši latviešu karavīru organizācijas eksistenci visu 16. gadsimteni, tad šie fakti nav nekas ārkārtīgs, bet gan labi iekļaujas jau zināmās parādībās. Tie apliecina un izceļ latviešu karavīru lomu savas zemes aizsardzībā un pat karagājienos ārpus pašu zemes. Tie arī norāda, ka daudzās saglabātās, neapšaubāmi priekš krievu laikiem sacerētās, tautasdziesmas par latviešu karavīriem nav fantazijas auglis, bet gan reālitātes atspulgs.

No iepriekšējā tēlojuma un apraksta šīs grāmatas otrā un ceturtā nodaļā par latviešu karotāju lomu redzams, cik fragmentāri, saraustīti un trūcīgi ir avoti par šo latviešu tautas vēsturei tik svarīgo parādību. Avotu nepilnības izskaidro pirmām kārtām toreizējā laikmeta chronistu nicīgā nostāja pret zemniekiem un tas, ka valdošie slāņi zemnieku karaspēka nozīmi nepareizi novērtēja. Tikai dažreiz šiem aizspriedumu mākoņiem izlaužas cauri atziņas stars, kas daudzmaz pareizi novērtē latviešu un igauņu karavīru lomu gadsimteņa karos.

Aizspriedumi pret latviešu karavīriem reizēm ir groteski. Tā kādā citādi pilnīgi objektīvā 1552. gada slepenā ziņojumā Prūsijas hercogam par Livonijas bruņotajiem spēkiem teikts, ka tos tur slepenībā, bet var vērtēt, ka ordenim ir 3000 vīru, archibīskapam un pārējiem bīskapiem 2000, Rīgai, Rēvelei un Tērbatai 2000, kopā 7000. Pārējie bruņotie spēki jātur piļu garnizonos. „Par zemnieku skaitu nekas nav zināms, jo viņi nav kareiviski *(unstreitbar)* un nekur citur nav lietojami, kā tikai pārtikas šķūtīs."

Līdzīgs ir arī Joachima Burvica 1555. gada ziņojums Zviedrijas karalim Gustavam I Vazam: „Karagājienos no nabaga lauciniekiem un zemniekiem nekādu palīdzību nevar cerēt gūt, jo karavīru gods un brašums viņiem svešs, un viņi nevarētu cīņu izturēt."

Heinrichs fon Štādens, liekas, izsaka sava laikmeta vispārējo uzskatu plašajā ģenerālizējumā, ka nedz Krievijā, nedz citur kristīgajā pasaulē zemnieki neesot karavīri.

Grūti iedomāties vēl spilgtāku pretrunu starp faktiem un šiem uzskatiem. To var izskaidrot tikai ar 16. gadsimteņa aizspriedumiem.

Gluži tāpat, kā izglītotie un neizglītotie ticēja burvju un raganu eksistencei, bija arī nodibinājies uzskats, ka zemnieki nevar būt un nav karavīri. Pat slepenie aģenti, kam bija uzdots novērtēt bruņoto spēku stiprumu, bija šāda aizsprieduma varā. Tādēļ arī avoti par latviešu karavīriem ir tik trūcīgi.

Otrs iemesls, kāpēc avotos trūkst attiecīgo datu, ir tas, ka ārzemju novērotājus varēja maldināt latviešu karavīru ietērpšana svešās uniformās. Ir zināmi vismaz divi gadījumi, kad vācieši ietērpa latviešus landsknechtu tērpos, un krievi mobilizētos latviešus savukārt ietērpa savās drēbēs.

Trešais iemesls avotu trūcīgumam ir tīšā noklusēšana. Lasot Mancela sprediķi, kas sacerēts 1647. gadā 1582. g. 15/25. janvāra miera līguma piemiņai,[65] vērību pelnī šī sprediķa kompozicija. Vispirms Mancelis tēlo krievu un tatāru šausmu darbus Livonijas karā, kas sprediķu grāmatā aptver pusotras lappuses. Pus lappuse ir veltīta pateicībai Dievam par noslēgto mieru. Pēc tam gandrīz visā pārējā sprediķa daļā (ap 10 lappusēs) Mancelis vēršas pret dumpjiem. Viņš piemin bībelē aprakstīto galilejiešu dumpi pret romiešiem un 1525. gada Vācijas zemnieku dumpi ar pamācību: „Tādēļ, mani draugi, klausaita jūsus kungus, laid tie gir augsti, laid zemi, und ne tureties tiem pretie, ka jums Dievs ne sodies."

Kā izskaidrot šo šķietamo nekonsekvenci, saistot krievu karа šausmu tēlojumus ar bībeliskiem un Vācijas vēstures polītiskiem dumpjiem? Neapšaubāmi 1593. gadā dzimušajam Mancelim viņa tēvs vai cits Livonijas karа aculiecinieks bija sīki attēlojis šī karа notikumus, un Mancelis labi zināja, cik liela loma šai karā bija latviešu karavīriem. Tomēr doma par apbruņotiem zemniekiem viņam likās tik bīstama, ka viņš uzskatīja par labāku ar to saistītos faktus noklusēt. Tāpēc sprediķī ne ar vienu vārdu latviešu aktīvā loma karos nav pieminēta, bet viņi tēloti tikai kā cietēji. Pārlēcot no krievu šausmu darbu tēlojuma uz dumpju, sevišķi zemnieku dumpja, norāšanu, Mancelis tomēr atklāj, ka viņam prātā ir Livonijas karā bruņotie zemnieki — latviešu karavīri. Paša Mancela un arī Einhorna raksti rāda, ka viņu laikā latviešos valdīja nedraudzīgs, pat naidīgs noskaņojums pret vāciešiem. Tāpēc bruņoti latvieši viņa apziņā saistās ar dumpīgiem latviešiem un gara acu priekšā tēlojas Vācijas 1525. gada zemnieku dumpis, kas varētu atkārtoties Latvijā. Šādi interpretējot sprediķi, tas kļūst saprotams, sakarīgs un loģisks.

Vēl spilgtāku tīšas latviešu karavīru noklusēšanas piemēru sniedz Kurzemes hercoga padomnieka Salomona Heninga chronika. Man-

celis ir nākošās paaudzes pārstāvis, un viņu varbūt varētu aizbildināt, ka viņš skaidri neizprata Livonijas kara notikumus, bet Henings bija paša aprakstīto notikumu liecinieks un daudzkārt aktīvs līdzdalībnieks. Tomēr viņa chronikas daudzajos kauju aprakstos ne reizi nav pieminēti latviešu karavīri. Viņa chronikā, pat aprakstot 1583. g. 24. maija kauju pie Embūtes, latvieši ne ar vārdu nav pieminēti, kaut zinām, ka tur piedalījās vismaz 400 latviešu strēlnieku un tikai 110 vāciešu (sk. 62. vēri)! Par latviešu svarīgo lomu šai kaujā liecina tas, ka puse no latviešu karavīriem krita, bet Henings, kas citādi par šīm cīņām ir tik labi informēts, latviešus nemaz nav pamanījis vai, pareizāk, nav gribējis pamanīt.[66]

Šai parādībai, ka latviešu karavīrus novērotāji negribēja pamanīt, ir dziļi psiholoģiski pamati, un tos atklāj jau iepriekšējā nodaļā citētais Bengta Itenbija ziņojums Gustavam Vazam — tās bija bailes: „Viņi negrib ļaut zemniekiem pretoties krieviem, jo baidās, ka zemnieki pēc uzvaras pār krieviem varētu izdzīt dižciltīgos . . .".

Zemnieku karaspēka lomas nepareizā novērtēšana un tā esamības un darbības tīša noklusēšana ir izskaidrojums, kāpēc vēsturniekam tagad tik lielas grūtības, lai salasītu nejaušās liecības un iegūtu īstenībai daudzmaz atbilstošu ainu. Pilnīgākas ainas iegūšanai pētniekus nākotnē sagaida grūts un ilgstošs darbs.

Pretreformācija

Par pretreformāciju pieņemts saukt rekatolizāciju, t. i. valdnieku politiku katoļu ticības atjaunošanai starp tiem, kas bija kļuvuši protestanti. Latvijā pretreformācija sākās ar Stefana Batorija laiku pēc Jamzapoļes miera līguma 1582. gadā.

Karalim rekatolizācijas centienos padomus deva pāvesta legāts Antonijs Posevīns *(Antonio Possevino* 1534—1611), ko pamatoti uzskata par šīs akcijas galveno stratēgu.[67] Posevīns savu programmu līdz ar pārskatu par paveikto ir izklāstījis pāvestam Gregoram XIII 1583. gadā iesniegtajā ziņojumā.[68] Posevīns paredz, ka, pirmkārt, zemes administrācijai jābūt laba katoļa rokās. Šai ziņā Posevīns apsveic, ka karalis par Pārdaugavas hercogīstes administrātoru ir iecēlis Viļņas izraudzīto bīskapu Georgu Radivilu un par viņa palīgu un padomdevēju vēlāko Ļvovas archibīskapu Demetriju Soļikovski. Ar nožēlu Posevīns gan atzīmē faktu, ka livoniešiem atļauta ticības brīvība, zīmējoties uz Augsburgas konfesiju: „Tā šīs lielās uzvaras spožums tika aptumšots. Kad ar Dieva gādību pēc ilgā kara viņa

(Polijas karaļa) rokās nonāca pilsētas un cietokšņi, un kad viņš tur kā nekoptā druvā gribēja iesēt katoļu ticību, tagad šīs pilsētas un cietokšņi citu ietekmē griežas pēc padoma pie zviedriem un dāņiem, tā atkal paveļot ceļu ticības sērgai [t. i. hairezei]" (22. lpp.). Šo iecietību, zīmējoties uz Rīgu, Posevīns izskaidro kā diplomātisku nepieciešamību, lai nodrošinātu lojālitāti (20. lpp.). Otrkārt, Inflantijā bija jānodibina katoļu bīskapija. Arī tas jau izdarīts, un par jaunās bīskapijas centru izraudzīta bijušā ordeņa mestra rezidence Cēsis (21. lpp.). Bīskaps ir iecelts. Par garīdzniekiem jau aicināti daži jezuīti, bet vēl vajaga vismaz divdesmit priesteļu, no kuŗiem divi speciāli sagatavojami Viļņas seminārā, lai viņi vēlāk varētu apmācīt citus (27. lpp.). Bīskapijas un priesteļu uzturēšanai jāatsavina agrākā baznīcas manta, kas nonākusi laicīgās rokās (21. lpp.), bet jāizvairās ņemt baznīcas tiesa no konvertītiem, lai viņus neatbaidītu (25. lpp.). Treškārt, Posevīns iztirzā zemes kolonizāciju ar labiem katoļiem. Viņš konstatē, ka karalis jau sācis organizēt Tērbatas apgabala kolonizāciju ar beļģiem, bet aizrāda, ka jārūpējas, lai tie būtu tikai katoļi, nevis anabaptisti un kalvinisti. „Ja tas tā nenotiktu, tad būs lielas grūtības katoļticību izplatīt un aizstāvēt, kā tas ikvienam ir skaidrs" (22. lpp.). Karalis arī mēģinājis izpostīto Livoniju kolonizēt ar saviem Mazovijas pavalstniekiem, piesolot viņiem auglīgu zemi. Tie tomēr atteikušies nākt, kaut arī viņu zeme ir neauglīga. Pats Posevīns ieteicis karalim kolonizēt Livoniju ar pārbaudītiem katoļiem no Bavārijas un, saņēmis jau karaļa atļauju, aizrakstījis attiecīgo vēstuli Bavārijas valdniekam (23. lpp.).

Ceturtkārt, jārūpējas par kolledžu nodibināšanu un grāmatu iespiešanu. Tā kā grāmatu iespiešana Ķelnē, Venecijā un Francijā ir dārga, no pāvesta būtu jālūdz līdzekļi, lai nodibinātu spiestuvi Viļņā vai Krakovā. Šī spiestuve varētu apgādāt ar katoļu grāmatām Ungāriju, Transilvāniju, Lietuvu, Rutēniju, Livoniju, Maskaviju un Zviedriju. „Pašā Livonijā, Tērbatā un Rēvelē lieto igauņu, Rīgā un citur tautā lieto latviešu valodu *(Riga autem et alibi plebs Lituanica lingua utuntur)*, kuŗā neattaisnojamas nolaidības dēļ katoļiem vēl nekas nav tulkots" (29. lpp.). Acīm redzot šis pārmetums jāsaprot tā, ka Posevīns zināja, ka luteriešiem ir tulkoti garīgie raksti.

Livonijas kaŗa postu Posevīns izskaidroja ar Dieva sodu par to, ka ļaudis ir novērsušies no īstās — katoļu ticības. Šis viņa ziņojumā vairākkārt pasvītrotais viedoklis ir interesantā pretrunā ar Livonijas kārtu viedokli pirms Livonijas kaŗa, ka, lai izvairītos no Dieva soda, elkdievīgās katoļu ticības vietā jāpievēršas tīrai evaņģeliskai ticībai.

Pretreformācijas nākotni Posevīns skata optimistiski. Pēc viņa domām, hairezē iestiguši tikai tie, kas, iedzīvojušies baznīcas mantā, ir pagrimuši žūpošanā un citos netikumos, tātad vācu dižciltīgie. Turpretim vienkāršie ļaudis (tātad latvieši un igauņi) „senās ticības sēklu paturējuši" (24. lpp.).

Posevīna rekatolizācijas programmu karalis sāka reālizēt tūlīt pēc pamiera noslēgšanas ar Krieviju. Uzturoties Rīgas pilī no 1582. g. 12. marta līdz 27. maijam, karalis nokārtoja attieksmes ar Rīgu. Kā redzams no Posevīna ziņojuma, karalis kā kompromisu atļāva Rīgai Augsburgas konfesiju, bet tai pašā laikā prasīja, lai Rīgas pilsēta ierāda arī katoļiem kādu baznīcu.[69] Rīgas piedāvāto krievu baznīcu karalis noraidīja, pieprasot Doma baznīcu. Ilgstošas kaulēšanās iznākums bija, ka karalis katoļu vajadzībām pieņēma latviešu Sv. Jēkaba baznīcu līdz ar septiņiem namiem un cisterciešu klosteri ar Marijas Madaļas baznīcu. Visas pārējās baznīcas un klosteŗus, agrāko archibīskapa pili un kapitula namus karalis dāvināja rātei pret ikgadīgu maksājumu 100 guldeņu apmērā par labu Jēkaba baznīcai. Rīgas latviešu draudzei Jēkaba baznīcas vietā rāte ierādīja Jāņa baznīcu.

Kā jau redzējām Posevīna ziņojumā pāvestam, karalis par jaundibinātās katoļu bīskapijas centru izraudzīja Cēsis, jo Rīga ar savu noteikto luterisko nostāju, protams, nebija piemērota. Bīskapiju karalis nodibināja ar 1582. g. 4. decembŗa (j. st.) lēmumu.[70]

Cēsu bīskapijas dibināšanas dokumentā tai piešķīra plašus zemes valdījumus: Valmieras, Trikātas, Burtnieku, Brenguļu un Ropažu pili un pils tiesas Latvijā un Otepejas pili un pils tiesu Igaunijā. Bīskapa rezidencei rezervēja Cēsu, Pērnavas, Tērbatas un Vilandes pili.

Karalis par bīskapu iecēla Soļikovski, bet kad tai pašā gadā pēdējais kļuva par Ļvovas archibīskapu, par Cēsu bīskapu iecēla Aleksandru Meļinski, kas nomira pirms ierašanās Vidzemē. Pāvests Sikstus V 1585. gadā apstiprināja par Vidzemes bīskapu Viļņas archidiakonu un Varšavas katedrāles prelātu Patriku Ņidecki, atļaujot viņam paturēt pārējo amatu ienākumus. Slimīgais Patriks, kas neprata nedz latviski, nedz vāciski, pēc piecu Vidzemes priesteŗu atsauksmes, nodzīvoja Cēsīs līdz savai nāvei 1587. gadā „pilnīgi bezdarbīgs un lieks."[71] Ar šo spriedumu gan ir pretrunā Rīgas 1587. gada sūdzība, ka bīskaps ar varu spiedis Valmieras un Cēsu iedzīvotājus kļūt par katoļiem.[72]

Kamēr Cēsu bīskapija šādi nīkuļoja, Rīgā ļoti rosīgu darbību attīstīja jezuīti. Jēkaba baznīcā tūlīt pēc tam, kad no tās izlika lat-

viešu draudzi, sāka spredikot jezuītu pāteri Skarga un Vincerijs. 1583. g. 7. martā Rīgā ieradās jezuītu provinces priekšnieks Kampāns ar 12 jezuītu pāteriem, lai nodibinātu jezuītu kolledžu.[73] Jezuīti apmetās bijušā cisterciešu klosterī. Par kolledžas rektoru iecēla Leonhardu Rūbenu no Paderbornas. Kaut gan Rīgas rāte kolledžas iekārtošanai pretojās, to nodibināja 1584. gadā ar pāvesta un karalisku aktu, piešķirot tai plašus zemes īpašumus un 1000 guldeņu gadā no Rīgas portorija (muitas) karaliskajiem ienākumiem. Tā paša gada rudenī Inflantijas administrātors kardinālis Radivils kopā ar Rūbenu devās vizitācijas ceļojumā. Ziņojumā par šo ceļojumu ir šāds zīmīgs posms: „... saku, ka tik lielā provincē ar tikdaudz pilīm vajadzētu būt lielākam [katoļu] garīdznieku skaitam un labākai rīcībai, lai viņus uzturētu. Gan redzu, ka katrā novadā ir atrodams luterāņu mācītājs un dažreiz pat divi, bet nav redzami katoļu garīdznieki, kaut nupat jau ir trešais gads, kad šī province atrodas pašreizējā svētīgajā valdīšanā."

Vizitācijas rezultātā jezuītu pāteri apmetās Cēsīs, Koknesē, Valmierā un Raunā. Ātri iemācījušies latviski, no šiem centriem jezuīti attīstīja misijas darbu starp latviešu zemniekiem.

Mazā priesteru skaita dēļ panākumi laukos tomēr nebija necik jūtami, bet Rīgā jezuīti atdūrās pret ļoti spēcīgu iedzīvotāju opoziciju. 1582. gadā Skarga rakstīja jezuītu ordeņa ģenerālim Akvavīvam, ka „pilsēta liekas stipri sazvērējusies palikt savā hairezē," un 1584. gadā viņš raksta, ka cerības atgriezt dvēseles Dievam ir mazas.[74] Domstarpības starp luterāņiem un katoļiem Rīgā izpaudās savstarpējos uzbrukumos no baznīcu kancelēm un rīdzinieku varasdarbos pret jezuītiem. T. s., kalendāra nemieros rīdzinieki vērsās arī pret rāti, kas bija nodevusi baznīcas katoļiem un pieļāvusi jezuītu darbību.

Kalendāra nemieru pamatā bija rīkojums par, t. s., jaunā stila kalendāra lietošanu. Lai izlabotu Jūlija kalendāra (iekārtotu 45. gadā priekš Kristus) kļūdu, pāvests Gregors XIII ar bullu *Intergravissimas* pavēlēja 1582. gada 4. oktobri skaitīt par 15. oktobri. Katoļu zemēs šo rīkojumu izpildīja, bet Rīgā ne.[75]

Kad jaunais kalendārs bija pastāvējis jau gandrīz divi gadus, 1584. gadā karalis, draudot ar 10.000 dukātu naudassodu, pavēlēja Rīgai pieņemt jauno stilu. Rāte 1584. g. 15. oktobrī izsludināja jauno stilu par obligātu. Par to, vai luterāņu mācītāji jauno stilu akceptēja, vai arī nostājās pret to, literātūrā valda domstarpības.[76] Tauta Rīgā tomēr bija katēgoriski pret jauno kalendāru: Ziemsvētkos pēc jaunā

stila pūlis traucēja katoļu mesu, bet Ziemsvētkos pēc vecā stila luterāņu baznīcas bija pārpildītas, kaut gan dievkalpojumi nenotika. Rīgas latviešu iedzīvotājus saniknoja rātes rīcība, kas vecā stila Ziemsvētkos neļāva atslēgt Jāņa baznīcu. Rīgas latvieši tad pavadīja stundām laiku ārpus baznīcas, nometušies ceļos uz ielas. Pēc tam viņi ļoti aktīvi piedalījās kalendāra nemieros. Iespējams, ka patrimoniālapgabala zemnieki pulcējās Rīgas tirgus laukumā tieši pilsētas latviešu aicināti un nevis (kā domā Dzirne) rātskunga Fikes saaģitēti.[76a] Opozicijas vadību pārņēma domskolas rektors L. Millers un viņa palīgs V. Raskijs (Rascius). Burggrāfs (karaļa pilnvarnieks Rīgā) Eks lika Milleru apcietināt. Ar to Rīgā sākās revolūcija.

Rīdzinieki 1585. g. 2. janvāŗa naktī atbrīvoja Milleru, ielauzās un izdemolēja Eka un arī citus namus. Par revolūcijas galveniem vadoņiem izvirzījās notārs Mārtiņš Gīze, Hanss fon Brinkens un H. Zengeizens.[77] Lai panāktu mieru, rāte bija spiesta atcelt jaunā kalendāra spēkā stāšanos. 23. janvārī nemiernieki noslēdza ar rāti 63 pantu līgumu. Tā saturā bija baznīcas lietas, sociālā apgāde, rātes un burggrāfa kompetence, īpašumu pārvalde, jūliāņu kalendārs kā vienīgais, tiesas process, pilsētas finances u. c. Kā redzams, kalendāra jautājums nebija vienīgais neapmierinātības cēlonis.

Ar šo līgumu rāte paturēja ierobežotu varu, bet noteikšanu līdzi ieguva arī komūna. Cietušie — burggrāfs Eks un citi — saprotams, sūdzējās karalim, kas revolūcionārus sauca pie atbildības karaļa tiesā. Tie atteicās paklausīt. Saasināto attiecību rezultātā komūnas vadoņi sāka meklēt vainīgos, kas karalim savā laikā nodevuši Jēkaba baznīcu un slēguši neizdevīgu Rīgas padošanās līgumu. Iznākumā ar nāvi sodīja Rīgas sekretāru Tastiju un rātskungu Vellingu. Tad karalis Gīzi un Brinkenu izsludināja ārpus likuma. Spilvē karalis lika uzcelt blugūzi, kur novietoja 300 kaŗavīru, lai nogrieztu pilsētai jūŗasceļu. Akciju pret pilsētu pārtrauca karaļa nāve 1586. gadā.

Izmantojot parastās jukas, kas iestājās pēc Polijas karaļa nāves, kamēr ievēlēja jaunu karali, Gīze, Brinkens un namnieki piespieda jezuītus atstāt pilsētu. Jēkaba baznīcu atkal ierādīja latviešu luterāņu draudzei (1587. g. 26. augustā).

Jauno karali Sigismundu III ievēlēja 1587. g. 9. jūlijā, un viņš turpināja Stefana Batorija politiku. Tomēr tikai 1589. g. 26. septembrī karaļa komisāriem ar bruņotu varu izdevās apcietināt revolūcijas vadoņus Gīzi, Brinkenu un Zengeizenu. Viņiem piesprieda nāvessodu, un piecu gadu ilgie kalendāra nemieri bija beigušies. Rāte pieņēma jauno kalendāru, bet atteicās nodot katoļiem Jēkaba

baznīcu un ielaist jezuītus, aizrādot, ka tad atkal izcelsies nemieri. Tikai 1591. g. jūnijā katoļi atguva Jēkaba baznīcu un arī jezuīti ieradās atpakaļ. Viņi tūdaļ uzsāka tiesas procesu, prasot par izdzīšanu zaudējumu atlīdzību no Rīgas pilsētas. Ar to radās arvien jaunas domstarpības. Līdz zviedru ienākšanai 1621. gadā jezuīti esot izcīnījuši kādas 400 prāvas. Jezuītu galvenais pretinieks šai posmā bija Rīgas pilsētas sekretārs Dāvids Hilchens.

Kamēr Rīgā laikā no 1584. līdz 1589. gadam rekatolizācija bija pārtraukta, tikmēr pēc Patrika nāves tā kļuva rosīgāka Vidzemē laukos un Latgalē. Patrika pēctecis bīskapa krēslā bija konvertīts dižciltīgais, kurzemnieks Oto fon Šenkings. Jau kā Patrika doma prāvests viņš sāka ļoti aktīvi darboties. Millers savā chronikā[78] raksta, ka Šenkings pratis latviski tikpat labi kā vāciski un ar lielu enerģiju ķēries pie latviešu rekatolizācijas. Viņa galvenais arguments bijis, ka ķeceŗu mācītāji spredikojot tikai naudas dēļ, kamēr, piemēram, viņš pats nākot no turīgas dzimtas, bet visu savu bagātību esot atstājis, lai atgrieztu īstā ticībā savas dzimtenes nabaga ļaudis. Zemnieki gan esot atbildējuši, ka viņi no šīm lietām nekā daudz nesaprotot un tāpēc labāk turēšoties pie savu kungu ticības — nevarot taču sagaidīt, ka kungi gribēšot nokļūt ellē. Saprotams, šādas neveiksmes neatturēja Šenkingu darboties vēl enerģiskāk, kad viņu iecēla par bīskapu.

Baznīca hercogīstē

Kad Inflantijā sākās pretreformācija, Kurzemē jau bija paguvusi nostiprināties jaunā ticība. Kurzemes hercogs Gothards Ketlers, lai izpirktu jaunības grēkus, kļuva ļoti čakls evaņģeliskās baznīcas atbalstītājs. Viņa ierosmē hercogīstes landtāgs 1567. gadā nolēma, ka ne vien jāatjauno vecās baznīcas, bet jādibina arī jaunas, kopskaitā ap 70,[79] nosakot to dotācijas.

Trīs gadi vēlāk iznāca Rostokā iespiestais likums par hercogīstes baznīcas satversmi, tiesisko stāvokli, disciplīnu un dievkalpojumu kārtību. Šai likumā asi nosodīts latviešu pagānisms. Lai pēdējo izskaustu, Gothards Ketlers lika tulkot latviski (jeb, kā raksta Salomons Henings, „kuršu valodā") baznīcas dziesmas — psalmus, epistulas, evaņģelijus un Lutera katechismu, kā arī hercogīstes baznīcas aģendu. Šī rokasgrāmata ar nosaukumu *Enchiridion* iznāca 1587. gadā(datēta ar 1586. gadu). Grāmatu sāka tulkot Dobeles mācītājs Johans Rīvijs, kas, darbu nepabeidzis, nomira. Par tulkojuma tālāko

gaitu Henings raksta: „... daži mūsu svētās garīdzniecības šejienieši, kas prata valodas, pēc hercoga pavēles sāka šo darbu no jauna un pabeidza...". Šie „šejienieši" bija Iecavas mācītājs Krišjānis Miks, Tukuma mācītājs Balcers Lembreks, Bauskas mācītājs Gothards Reimers un Saldus mācītājs Johans Reimerss.[80]

Grāmata gan bija domāta pirmām kārtām mācītājiem, bet bez tam arī tālu no baznīcas dzīvojošiem, veciem vai slimiem latviešu mājastēviem, kas nevar baznīcu apmeklēt, kā arī darbdienu svētbrīžiem.[81]

Latviešu reliģiskai celsmei bija paredzētas arī vizitācijas un latviešu pārklaušināšana. Pēdējā aktīvi piedalījās pats hercogs.

Tā kā hercogīste piederēja pie Polijas un Lietuvas ūnijas, tad hercogam un viņa padomniekiem neizdevās panākt monopolu Augsburgas konfesijai. Hercogs bija spiests ne vien pieļaut katoļu ticību, bet pat uzcelt katoļu baznīcas. Vairāki muižnieki pārgāja katoļu ticībā, un līdz ar viņiem par katoļiem uzskatīja arī viņu muižu zemniekus, kamēr luterisko kungu muižu zemniekus skaitīja par luterāņiem. Faktiski zemnieki paturēja savu tēvu tēvu ticību, kas bija sajaukta ar dažām no kristiānisma pārņemtām mācībām.

Jauni valdnieki

Karalis Stefans Batorijs nomira 1586., bet hercogs Gothards Ketlers 1587. gadā, un Latvija ieguva jaunus valdniekus. Par Polijas, Lietuvas un līdz ar to Livonijas valdnieku ievēlēja Zviedrijas karaļa Johana III un Jagelonu Katrīnas dēlu Sigismundu III. Jau viņa valdīšanas sākumā Livonijas pārvaldi pārkārtoja ar 1589. gada konstitūciju *Ordinatio Livoniae prima*.[82] Šis dokuments sākas ar deklarāciju, ka Inflantija pieder Polijas un Lietuvas tautai, un ka agrākās neskaidrības pārvaldes jautājumos galīgi noskaidros, nodibinot kārtību, kam jāpastāv mūžīgi. Pēc 1589. gada konstitūcijas Inflantijā atšķir četrējādus zemes valdījumus: karaļa ekonomijas, resp. galda muižas, stārastijas, lēņus *(dzieżawy)* un mazās muižas.

Lielākās platības ietilpa 26 stārastijās. No tām Latvijā atradās Rīgas, Cēsu, Daugavgrīvas, Kokneses, Alūksnes, Rēzeknes, Aizkraukles, Daugavpils, Siguldas, Ērgļu, Cesvaines, Krimuldas, Turaidas, Limbažu, Suntažu un Gulbenes, tātad 16 stārastijas, bet pārējās desmit tagadējā Igaunijā (bez tam konstitūcija paredzēja nākotnē pārņemt zviedru valdījumā esošos trīs „prezidijus"). Stārastijas priekšgalā bija uz mūžu ieceltais stārasts. Saskaņā ar konstitūciju viņam vajadzēja būt vai nu polim, vai lietuvietim (3. §). To, ka vā-

cieši no šī amata bija atstumti, vācu vēsturnieki uzskata par iepriekšējo privilēģiju smagu pārkāpumu,[83] kas esot izraisījis vācu protestus.

Šis tipiskais vācu vēsturnieku spriedums ir labs piemērs, cik bīstami rakstīt vēsturi pēc juridiskiem dokumentiem. Kad Kurzemes hercogiene Anna 1577. gadā rakstīja par krievu ieņemtajām stārastijām un lielajām muižām, viņa sniedza arī to valdītāju vārdus. Pēc tiem redzams, ka vācieši valdīja šādas stārastijas: Ludzu un Turaidu — Jurgens fon Altenbokums, Krustpili — Josts Firstenbergs, Ļaudonu — Hanss Tesmers, Cesvaini — Johans Taube, Gulbeni — Valters fon Rozens, Bērzauni un Kalsnavu — Hinrichs fon Tīzenhauzens, Ērgļus — Johans fon Tīzenhauzens, Vestienu — Fromholds fon Tīzenhauzens, Tirzu — Johans fon Tīzenhauzens, Piebalgu — Johans fon Grolls, Aizkraukli — Johans fon Minsters, Suntažus — Kristofs Richters, Mālpili — Jurgens Firstenbergs, Nītauri — Jurgens Brabeks, Skujeni — Ārends fon Gālens, Zaubi — Josts un Stefans Klots. Viļaku valdīja pārvācots francūzis Fabricijs. Turpretim lietuvieša Talvaša valdījumā bija Daugavpils, bet poļi valdīja Āraišus, Raunu, Smilteni, Trikātu, Valmieru, Cēsis, Koknesi un Lielvārdi. Ka šai ziņā stāvoklis nebija mainījies arī vēlāk, rāda 1638. gada arklu revīzijas materiāli. Pēc tiem redzams, ka pēdējais Ērgļu stārasts bija Šmellings, Alūksnes — Johans Tīzenhauzens, Rūjienas — Georgs Fārensbachs, Krimuldas — Bertrams Holšurs, Turaidas — Benedikts fon Vālens, Cesvaines — Taube, Ērģemes — Reinholds Brēdels, Gulbenes — Gothards Johans Tīzenhauzens.[84] No 1593. gada ir saglabājies dokuments par to, ka Siražas vaivads Albrechts Laskijs nodod Alūksnes stārastiju Inflantijas bruņniecības priekšniekam *(liffländischen Ritterschaft Obersten)* Georgam fon Fārensbacham.[85] Tātad no Latvijas stārastijām vāciešu valdīšanā bija nodotas astoņas par spīti valdības atkārtotām deklarācijām un rīkojumiem, ka stārastijas var dot tikai poļiem un leišiem.

No arklu un privilēģiju revīzijām gan izriet, ka pamats sūdzēties bija leišiem, kam nebija ne tuvu trešā daļa stārastiju, nemaz nerunājot par pusi, kā solīts. Tādēļ norādījums 1589. g. konstitūcijā, ka vairums stārastiju ir poļu valdījumā, ir pilnīgi pareizs. Lai to novērstu, šī konstitūcija paredzēja, ka, poļu stārastam nomirstot, valdījums jānodod lietuvietim un otrādi, kamēr leišiem būtu puse no visām stārastijām. Šis lēmums palika uz papīra, resp. pergamenta.

1589. gada konstitūcija noskaidroja arī stārastiju finances. Visi ienākumi bija jādala trīs daļās. Trešdaļu ienākumu ik gadus pārmai-

ņus vajadzēja iemaksāt Polijas un Lietuvas valsts kasē. Otru trešdaļu arī saņēma valsts, bet tā bija jāizlieto tikai Inflantijas militārām vajadzībām. Atlikusī trešdaļa palika stārastam, bet ar šiem līdzekļiem viņam vajadzēja uzturēt pili un apbruņojumu (6. un 7. §). Financiālos jautājumus kārto arī citi panti (8., 9. un 17. §), tāpat revīzijas jautājumu (20. §).

Konstitūcija noteica, ka lietojamas Magdeburgas vai sakšu tiesības kā Prūsijā (10. §). Inflantijai bija tiesības pēc (Cēsu) seimeļa lēmuma pulcināt kaŗavīrus arī tad, ja to nedarīja Polija vai Lietuva (11. §). Noteikumi par maršaliem, hetmaņiem un citiem pavēlniekiem (12—16. §) zīmējas uz viņu kompetenci pēc tautībām (poļu un leišu).

Citādi nekā par stārastijām konstitūcija noteica par lēņiem un sīkām muižām (18. §), ka tos var piešķirt nedižciltīgajiem, kā poļiem, tā lietuviešiem un inflantiešiem (vāciešiem), kam kādi nopelni Polijas labā, sadalot šīs muižas vienādi starp šo trīs nāciju locekļiem.

Ļoti svarīgs bija konstitūcijas noteikums, kas apstiprināja visas iepriekšējo mestru un archibīskapu privilēģijas līdz pat archibīskapam Vilhelmam (19. §). Tātad Vilhelma lēņus neapstiprināja. Konstitūcijā paskaidrots, ka toreiz bijuši juku laiki un valdījumi piešķirti necienīgām personām, kas tos nav pelnījušas. Viena gada laikā visiem valdītājiem jāiegūst privilēģiju apstiprinājums.

Deviņi gadi vēlāk pēc šīs konstitūcijas sekoja jauni noteikumi, t. s., *Ordinatio Livoniae secunda* (1598. g.).[86] Pēc Vitrama domām, šais noteikumos poļi esot bijuši atsaucīgāki vācu interesēm, tomēr nemainot polonizācijas tendences.[87] Tiešām, jaunie noteikumi vairākkārt pasvītro vienādas tiesības visām trim nācijām (poļiem, leišiem un inflantiešiem, t. i. vāciešiem). Arī kardinālajā jautājumā par stārastiju piešķiršanu vāciešiem karalis aizrāda, ka saņēmis inflantiešu sūtņu sūdzības un ka turpmāk (pēc noskaidrošanas) dos pilis arī vietējiem, kam nopelni.[88] Šai ziņā tātad ir atšķirība starp 1589. un 1598. gada konstitūciju. Tomēr, kā jau iepriekš konstatējām, 1589. gada konstitūcijas noteikumus, kas paredzēja stārastijas tikai poļiem un leišiem, praksē neizpildīja, jo tās saņēma arī vācieši. Līdz ar to 1598. gada konstitūcija nekādas pārmaiņas šai ziņā neradīja.

Visu trīs nāciju vienlīdzība vēl izpaužas noteikumos, ka tiesas priekšā visi ir vienādi un ka visiem vienādi jāizpilda likumi. Izmeklēšanas komisijās arī bija paredzēts vienāds locekļu skaits. Tāpat kā no poļiem un leišiem, arī no vāciešiem varēja izraudzīt vaivadus. Par seimeļa sanākšanas vietu noteica Cēsis. Seimeļa lēmumi jānosūta

Livonijas iekaŗošanas piemiņas medaļa ar Stefana Batorija attēlu

Bukultu pils

Ilustrācija Jurgena Helma ap 1630. gadu sarakstītajai chronikai. Chronikas vienīgais eksemplārs rokrakstā sadega 18. gs. beigās. Attēls saglabāts Broces (?) pārzīmējumā. Helma piļu zīmējumu autentiskumu daži pētnieki apšauba (sk.: J. F. Schilling, *Geschichte von Neuermühlen, Riga 1878).*

Cēsu bīskapa kancelejai. Seimelis ievēl pa divi delegātiem no katras nācijas, ko sūtīt uz Polijas, resp. Lietuvas seimu. Livonijas 1598. gada seimeļa protokols ir saglabājies. Kaut gan viegli pieejams,[88a] tas tomēr vēl līdz šim nav pētīts.

Varbūt par zināmu atsaucību Livonijas pašvaldības tendencēm varētu uzskatīt vienīgi to, ka turpmāk tiesu spriedumus un citus dokumentus varēja apzīmogot uz vietas un tos nevajadzēja sūtīt apzīmogošanai ar Polijas un Lietuvas zīmogu.

Instrukcija vēl noteica, ka uz Inflantiju sūtāma revīzijas komisija, plaši izklāstot tās kompetenci un tiesības. Revīzijas komisija tiešām darbojās nākošā (1599.) gadā.

No šiem un citiem likumdošanas aktiem izriet Polijas un Lietuvas ūnijas valdības centieni sadalīt amatus vienlīdzīgi starp poļiem, leišiem un vāciešiem. Tai pašā laikā galvenā interese kā poļu, tā leišu un vācu dižciltīgajiem bija par to, kā nokārtos zemes, resp. muižu valdījumu jautājumu. Šo lietu valdība solīja izkārtot stingri pēc katra nopelniem zemes aizsardzībā un cīņā pret krieviem. Liekas, ka šai ziņā valdība to arī izpildīja. Ja pēc vācu vēsturnieku domām vāciešiem piešķīra pārāk maz zemes, tad vaina būs meklējama nevis polonizācijas tendencēs, bet gan apstāklī, ka vāciešu starpā maz bija to, kam šādi nopelni bija. Ir taču jāievēro, ka Livonijas kaŗa sākumā daudz vācu ordeņa bruņinieku krita. Tiem gan bija nopelni kaŗā, bet savu sešu pēdu muižu katrs no viņiem bija dabūjis.

Kad sekojošos miera gados izauga jauna vācu dižciltīgo paaudze, kas konfliktā starp Poliju un Zviedriju nostājās zviedru pusē, tad pilnīgi saprotams, ka viņi kā valsts nodevēji zaudēja savus iegūtos īpašumus, un tad viņu valdījumu platība ļoti ievērojami samazinājās.[89]

Vācu vēsturnieku sašutums par poļu administrāciju Inflantijā nav zinātnisks tāpēc, ka tas dibinās uz legāliem dokumentiem, nepārbaudot, cik tālu tie atspoguļo faktisko stāvokli. Tikpat nezinātnisks, kaut ar daudz lielāku pamatojumu faktos, būtu latviešu vēsturnieku sašutums par to, ka, runājot par Inflantijas tautu, likumdošanas

Stefana Batorija 1581. g. 14. janvāŗa privilēģija Rīgai

Oriģināla pirmā lappuse ar Polijas un Lietuvas zīmogu vaskā. Teksta sākums šāds: *In No[m]i[n]e Do[min]i Ame[n]. Ad perpetuam rei memoriam Nos Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Massoviae, Samogitiae, Livoniae, Podlachiae, Volhiniae, Kyoviae etc. nec non Transylvaniae Princeps . . .*

aktos domāti tikai vācieši, pilnīgi ignorējot latviešus un igauņus. Tomēr vēsture jāpētī, balstoties nevis uz tagadējiem, bet gan toreizējiem uzskatiem. Latvieši un igauņi bija zemnieki, un līdz ar to viņiem nebija nekādu politisku tiesību. Tādēļ arī, par spīti tam, ka viņiem bija, kā redzējām, prāvi nopelni zemes aizstāvēšanā, tas laikmetīgajos svaros neko nesvēra.

Cik vācu vēsturnieku vērtējumi par Inflantijas politisko attīstību ir negātīvi, tik par Kurzemes hercogīsti tie ir pozitīvi. Te dižciltīgo un hercogu attieksmes kārtoja pēc Gotharda Ketlera privilēģijas. Dižciltīgie valdīja muižas, kuŗas viņi bija ieguvuši laikā, ko poļu 1598. gada instrukcija sauca par juku laikiem. Neviens nemeklēja, vai muižu valdītājiem ir kādi nopelni kaŗā, jo Livonijas kaŗš tikai mazā mērā bija skāris hercogīsti. Lai paliktu droši savās muižās, dižciltīgie bija lojāli hercoga pavalstnieki par tik, par cik hercogs viņus lika mierā.

Hercogīsti tomēr apdraudēja hercoga dinastijas nestabilitāte. Gothards Ketlers ar savu testamentu atstāja hercogīsti saviem abiem dēliem — 1569. gadā dzimušajam Fridricham un 1574. gadā dzimušajam Vilhelmam. Sakarā ar pārmaiņām Polijā, tikai 1589. gadā, t. i. divi gadi pēc Gotharda nāves, Kurzemes jaunie hercogi saņēma lēni. Tikai hercogs Fridrichs kā vecākais personīgi ieradās Varšavā, bet hercogu Vilhelmu pārstāvēja kāds viņa padomnieks.[90] Tai pašā gadā Varšavas seims izlēma, ka, izbeidzoties Ketleru dinastijai vīriešu līnijā, hercogīsti inkorporēs tieši Polijas un Lietuvas ūnijā. Hercogīstes pastāvēšanas un tās dižciltīgo drošība, ka neviens nepētīs viņu nopelnus, tātad bija atkarīga no tā, vai hercogiem būs vīriešu dzimuma mantinieks. Septiņpadsmitā gadsimteņa sākumā likās, ka šī noteikuma dēļ hercogīstei pienāks gals.

Konstatējums, ka vācu vēsturnieki Kurzemes hercogīsti vērtējuši pozitīvi, jāprecizē tai ziņā, ka pirmie hercogi ir izpelnījušies negātīvu vērtējumu. Piemēram, par Gothardu Ketleru Matīsens raksta: „piedzīvojumu meklētājs un vispirms „mala fama" ... Firstenberga amata uzurpātors ... Bija traģiski, ka [Kurzemes hercogīstei] nebija celtnieka drošā veidotāja tvēriena, bet tikai, strauji avansējot, iedomīga kļuvuša piedzīvojumu meklētāja taustīšanās un ķeršana ..." Pēdējā Gotharda Ketlera aplamība esot bijusi hercogīstes sadalīšana dēlu starpā. Par šiem dēliem Matīsena spriedums nav labvēlīgāks. Hercogs Fridrichs esot bijis garīgi un fiziski nenozīmīgs astoņpadsmitgadīgs jauneklis. Viņa brālis Vilhelms bijis inteliģents, bet ģeķīgs; darbīgs, bet brutāli kaislīgs. Tomēr Vilhelmu Matīsens atzīst par

Igaunija un Latvija 16. gs. beigās

modernu valdnieku, kas gribējis nodibināt vienveidību un izveidot stipru un absolūtu vācu firsta valsti kā aizsprostu pret austrumu chaosu. Tas neesot izdevies tāpēc, ka hercogīstes dižciltīgie nodevīgi sabiedrojušies ar Varšavu. „Viņam bija jāpaļaujas uz nelielu karaļa-

spēku un latviešu zemniekiem [kaŗavīriem], kad viņš savā galvaspilsētā Jelgavā izmēģināja pretsitienu: apcietināt dižciltīgo vadoņus.[91]

Jaunie valdnieki — Sigismunds III Inflantijā, Fridrichs un Vilhelms Kurzemes hercogīstē — Latvijas vēsturei atnesa jaunu laikmetu. Latviešu tautai tas tomēr nebija nekāds labais laikmets, jo nesa kaŗu un postu.

Kad 1592. gadā nomira Zviedrijas karalis Johans III, Zviedrijas troni mantoja Sigismunds III. Ar to sākās konflikts starp protestantiskajām Zviedrijas kārtām un katolisko karali. Šis konflikts beidzot noveda pie Latvijas kaŗa, kas sākās 1600. un beidzās 1635. gadā.[92] Kaŗā Sigismunda III pusē pēc lēņa noteikumiem bija jāpiedalās arī Kurzemes un Zemgales hercogam. Kad hercogi sasauca landtāgu, lai apspriestu bruņošanos, konflikts, kas visu laiku bija briedis starp muižniecību un hercogiem, kļuva akūts. 1601. gada februāŗa landtāgā iesniegtās sūdzības nebija konflikta sākums, bet turpinājums. Opozicijas vadoņi bija Šverinu un Nolžu dzimta. Konflikta ieganstš bija lēņu formālitātes. Kurzemes un Zemgales muižniecība valdīja muižas kā alodus, kaut gan formāli tie bija lēņi, bet vēlējās atkratīties no lēņa zvēresta un investitūras ceremonijas.

Šīs iekšējās jukas hercogīstē atrāva no mierīga darba latviešu zemniekus jau priekš Latvijas kaŗa sākuma, jo kā muižnieki, tā hercogi apbruņoja savus zemniekus gaidāmajam konfliktam. Kad beidzot 1615. gadā brāļus Noldes noslepkavoja, kāds liecinieks zināja stāstīt: „Viņi bija sapulcējuši tikdaudz algotņu un zemnieku strēlnieku kā nekad visā iepriekšējā zviedru kaŗā."[93]

Šai „zviedru", t. i. Latvijas kaŗā latviešu kaŗavīri nesa lielus asins upuŗus. Šai kaŗā Latviju pārstaigāja bads, mēris un postītāji. Tas bija jaunais laikmets, ko Latvijai bija atnesuši jaunie valdnieki.

PIELIKUMS

PILTENES NAMNIEKU UN ZEMNIEKU KAŖAVĪRU SARAKSTS

(SAG, HBA, D. Pilten 1600—1604, 712. nr.)

Vorzeichnüß der Piltenschen Burger wie sich dieselben mit Ihrer wer vorgestellett

Heinrich Stern 1 Rohr und 1 Spies
Albrecht Ranglan 1 Spies und 1 Wehr
Abell Welbam 1 gutt Rohr
Reinholdt Schwid[er] 1 Underwehr
Thomas Rikenburgk uf 2 Man ober und und[er] Wehr
Rolof 1 Rohr und 1 wehr auch 1 Spies
Reinholt Stern 1 Rohr und wehr
Jurgen Hutter 1 Spies
Jacob Leinwewer 1 Rohr und wer
Stepffen Roppe 1 Spies
Christian Vogt ein schneider 1 rohr und 1 wer
Hanns Dannenberg 1 Rohr
Jost Schneider 1 Spies
Gert Schindt 1 rorh 1 Spies
Henrich Horman auf 2 Man ober und under whr
Gerge Ferman 1 Rohr
Otto Schindt 1 sted . . . Spies und 1 wer
Hans von Halberstadt ein ober und under wehr
Gerth Becker 1 ror 1 wer
Dionis (?) Einburgk 1 Spies 1 wer
Christian Schrod 1 rohr 1 wer
Jacob Kurschner 1 Spies
Frantz Koschkel 1 Spis 1 wer
Hans Stin 1 Spies 1 wer
Jurgen Geßke 1 Spis 1 wer
Jacob Suhr 1 Spis 1 wer
Jochim Garn 1 rohr 1 wer
Jochim Pfeffer 1 wer
George Stadtmacher 1 halben mon
Jacob Schuster 1 Spis
Hans Daniel 1 Spis 1 rohr
Hans Rodtmanher 1 halb mon
Tis Kleinschmidt 1 Knebelspis 1 wer
Herman Schindt 1 ror 1 Spis
Berend Leust 1 Spis
Hans Topfer 1 Spis 1 wer
Peter Leinwewer 1 Spis
Arendt Reyer 1 Rohr
Merten Radmacher 1 Spis
Wilhelm Wewer 1 Spis 1 wer

Tis Koschkel 1 Spis 1 wer
Hans Schrader 1 Knebelspis 1 wer
Gedertt Bäcker 1 Spis 1 wer
Magnus Wilke ober und under wer
Matz Mournieck 1 Ror 1 wer
Thomas Miller 1 rohr
Rigische hew . . . 1 Spis
Mattis Kock 1 Spis 1 wer
Ewertt Butticher 1 wer
Baltzer Kapsetzer 1 Spis 1 were
Herman Schneider 1 rohr 1 wer
Pauel Schuster 1 wehre

Die Piltenschen pauren

Sutaw

Seher 1 wer
Wintem 1 Spis
Sein Bruder 1 Spis
Herman 1 Spis
Seine 2 sohne 1 rohr 1 wer
Steppen 1 Spis
Bliggutt 1 Spis
sein bruder 1 wehre
Ties, *Bau* } einfußlinge { 1 wehre, 1 keüle

Kowalen

Lull 1 halben mon
sein Sohn 1 Spis
Marten 1 Spis
Zerschup 1 Spis
Jurge 1 halbe mon
Einfußlinge
Melneins 1 rohr
Cryp 1 keule
Baker Kerll 1 wehre

Cißen

Thom und sein bruder 1 rohr 1 wer
Peter 1 rohr
sein sohn 1 Spis
Brenß 2 sone 1 wer 1 Spis
Dommer 1 Spis
Jaun Butzkull 1 wehr
Wetz Butzkull 1 halben mon
Deide einfußlingk 1 wehre

Targalen

Elke 1 ror
sein bruder 1 spis
Schindt 1 halben mon
Walitt 1 Spis
Mattrik 1 halbebortt

Rapeden

Putten 1 halben mon
Drawel 1 Spis
Puye 1 Keul
Katke 1 Spis

Wawern

Stodt 1 wehr
sein sohn 1 rohr
Sirewackel 1 Spis
Hinrich, *Hans*, *Brede* } ein jeder seine wehre
Drawel, *Bambell* } ein ieder sein Spis

Panckhorsten

Pauer, *Ponne*, *Pihle* } ein ieder seine wehre

Paßillen

Bambel, *Drawell*, *Deide*, *Dober*, *Luke*, *Plattatz*, *Brens* } ein ieder mit seiner wehre

[1]Dokumentu sk.: Ziegenhorn, *op. cit.*, 50. nr.; M.Dogiel, *op. cit.*, CXXXVIII; A. Plateris, *op. cit.*, 167—174. lpp.

[2]Th. Schiemann, *Rußland, Polen und Livland* ... II, 307. lpp.

[3]W.Kirchner, *op. cit.*, 217. lpp.; R.Wittram, *Baltische Geschichte*, 70. lpp. Faktiski notika tā, ka archibīskaps, sekojot savu Prūsijas padomnieku ieteikumam, parakstīja aktu tikai personīgi, atliekot parakstīšanu bīskapijas vārdā uz vēlāku laiku. Sk.: S.Arnell, *op. cit.*, 222. lpp.

[4]Ch.Kelch, *Liefländische Historia*, Oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedensgeschichte Esth-, Lief- und Lettlandes ... (Revall

1695), 260. lpp.

[5]Līgums iespiests: Ziegenhorn, *op. cit.*, 45. nr.

[5a]E. v. Fircks, „Analekta aus kurländischen Brief-Laden", *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1896* (Mitau 1898), 4—5. lpp.; RA, Liv. I, 47.

[6]J.Renner, *op. cit.* (1953), 117. lpp.; SAG, Staatsarchiv Schwerin, Auswärtiges Amt (Livonica), Paket 231, 445—446. lpp.; Gotharda Ketlera raksts Johanam Albertam 1566. g. 21. augustā.

[7]E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 209. un sek. lpp.

[8]Noraksta teksts: Ziegenhorn, *op. cit.*, 53. nr.

[9]A.Švābe, „Sigismunda Augusta Livonijas politika", *LVIŽ* 1937; L.Karstens, „Die Echtheit des Privilegium Sigismundi Augusti", *Jomsburg* 1938; E.Aidnik, „Zur Geschichte des Privilegiums Sigismundi Augusti", *Historische Zeitschrift* 1937.

[10]R.Wittram, *Baltische Geschichte*, 71. lpp.

[11]*Ibid.*, 108. lpp.

[12]*Ibid.*, 109. lpp.

[13]Ziegenhorn, *op cit.*, 58. nr.

[14]Radivila akts: „Cautio ordini equestri Archidiöcesis rigensis data 4 Martii 1562", Ziegenhorn, *op. cit.*, 55. nr.; archibīskapa Vilhelma iebildums: F.Bienemann, *op. cit.* V (Riga 1876), 454. lpp.

[15]Kristofs bija gūstā Polijā no 1563. līdz 1567. gadam. Par šo laiku viņš sarakstījis sīku apoloģētisku pārskatu. Tas sākts rakstīt 1565. g. 2. aprīlī un tagad glabājas Getingenā: SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol. 216.

[16]W.Kirchner, *op. cit.*, 181. lpp.

[17]*Ibid.*, 186. lpp.

[18]A.Bīlmanis, *Dictionary of Events in Latvia* (Washington 1946), 20. lpp.

[19]„Privilegium administrandi ducatus Livoniae datum Ioanni Chodkiewicz 26 Aug. 1566", Ziegenhorn, *op. cit.*, 62. nr.

[20]„Diploma Unionis Livoniae cum Litvania 25 et 26 Decembris 1566", *ibid.*, 64. nr.; M.Dogiel, *op. cit.* V, CLIV nr.; A.Plateris, *op. cit.*, 192—199. lpp.

[21]Ziegenhorn, *op. cit.*, 68. nr.

[22]„Incorporatio Ducatus Curlandiae cum Regno Poloniae 3 August. 1569", Ziegenhorn, *op. cit.*, 71. nr.; A.Plateris, *op. cit.*, 199—200. lpp. Par Lietuvas un Polijas ūnijas vēsturi un ar to saistītiem jautājumiem, piemēram: vai ir pamats runāt par reālūniju, kādi leišu sabiedriskie slāņi ūnijā bija ieinteresēti, kaut gan tā nebija Lietuvai politiski izdevīga, u.c. sk.: V.Pičeta, *Belorussija i Litva XV—XVI v.v.* (Moskva 1961), III.

[23]Teksts: Ziegenhorn, *op. cit.*, 76. nr.

[24]E.Aidnik, *op. cit.*

[25]A.Bīlmanis, *Dictionary . . .*, 21. lpp.

[26]W.Kirchner, *op. cit.*, 115. un sek. lpp.

[26a]Divas Johana Taubes vēstules kā lielu sensāciju 1962. gadā publicējis E. Vinters — sk.: „Dva pisjma Joganna Taube", *Istoričeskij arhiv* 1962, 3. nr. Šīs vēstules tomēr jau reiz publicētas — sk.: *Sitzungsberichte d. Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst 1874* (Riga 1875), 26—31. lpp. Turklāt vēstulēs minētie fakti pamatojas uz viltojumiem!

[27]*Calender of State Papers*, January—June 1583 and addenda (London 1913), 750. nr. (1570).

[28]W.Kirchner, *op. cit.*, 241. un sek. lpp.

[29]„Piskarevskij letopisec", *Materialy po istorii SSSR* II (Moskva 1955), 81. lpp.

[30]Turpmākais pēc Rusova: B.Russow, *op. cit.*, 123. un sek. lpp.

[31]ÖN, Fuggerzeitungen 1577.

[32]Pēc *razrjadnaja kniga* publicēts: *Vojennyij žurnal' 1852* (Sanktpeterburg 1852).

[32a]Iespiests *Sinbirskij sbornik* II (Moskva 1844), 59. lpp., ar datējuma nepareizu atšifrējumu.

[33]Angļu aģents Hodesdons ziņo savai valdībai no Hamburgas 1577. g. 17. oktobrī, ka Magnus kritis cara nežēlastībā: *Calender of State Papers,* Foreign Series 1577—1578 (London 1901), 431. lpp.

[34]ÖN, Fuggerzeitungen 1577. Magnus paša pārskats par to, kas noticis pie Cēsīm un iepriekš, atrodas: SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol. 229: *Betreffend die Irrungen zwischen der Kön. Maytt zu Dennemarcke vnd Hertzog Magnussen zu Holstein.*

[35]Laurentius Müller, *Septentrionalische Historien ... so sich ... von Anno 1576. bisz auff das 1593 Jahr zugetragen.* Citēts pēc Ceilera: M.Z[eiller], *Topographia Electorat Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae etc.* (Franckfurt a/M [ca. 1680]), 29. lpp. ÖN, Fuggerzeitungen 1577.

[36]V.D.Koroljuk, *Livonskaja voijna* (Moskva 1954), 59. lpp.

[37]*Calender of State Papers,* Foreign Series 1577—1578, 431. lpp.

[38]*Pskovskije letopisi,* 261—262. lpp.

[39]B.Russow, *op. cit.*, 133. lpp.

[40]*Ibid.*, 133—134. lpp.

[41]*Ibid.*, 136—137. lpp. Šenkenbergs bija Rēveles vācu naudas meistara dēls.

[42]*Piskarevskij letopisec,* 84. un 164. lpp.

[43]Fragments modernizētā rakstībā: E.Dunsdorfs, *Senie stāsti,* 70—72. lpp.

[44]„Travels of Sir Jerome Horsey", *Hakluyt Society* (London 1856). Sk. tulkojumu izvilkumā: E.Dunsdorfs, *Senie stāsti,* 68. un sek. lpp.

[45]Ziegenhorn, *op. cit.*, 47. lpp.

[46]C.E.Napiersky (ed.), *Livoniae Commentarius Gregorio XIII P.M. ab Antonio Possevino, S.J. scriptus* (Rigae 1852), 18. lpp.

[46a]V.Novodvorskij, *Borjba za Livoniju meždu Moskvoju i Reč'ju Pospolitoju (1570—1582)* (S.Peterburg' 1904), 291. lpp.

[47]Ziegenhorn, *op. cit.*, 78. nr. Pirms šī akta Stefans Batorijs bija saņēmis 1577. gadā plašu Pārdaugavas hercogīstes vācu dižciltīgo iesniegumu. Tajā attēlotas Livonijas attieksmes ar Poliju, Krieviju un Zviedriju kopš 16. gs. vidus. Sk.: SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol. 229, 436—510. lpp.

[48]Posevīns (C.E.Napiersky, *Livoniae Commentarius ...*, 20. lpp.) aizrāda, ka padošanās akts esot apzīmogots tikai ar Lietuvas zīmogu, nevis, kā parasts un kā to lūguši rīdzinieki, ar abiem — Lietuvas un Polijas zīmogu.

[49]H.v.Ramm-Helmsing, „Riga und Danzig in ihren Wechselbeziehungen zur Zeit ihrer Zugehörigkeit zu Polen—Litauen", *Hansische Geschichtsblätter* 1937.

[50]G.Kleeberg, *Die polnische Gegenreformation in Livland* (Leipzig 1931), 23. un sek. lpp.

[51]Rigsarkiv. Den Hertugl. Regeringsarkiv. Inkd. u. udg. Breve: „Nachricht von dem Stift Courland". Ciņu un izlīguma apraksts pēc Heninga: Salomon

Henning, *Lifflendische Churlendische Chronika* ... (Leipzig 1594), 280—281. lpp. Henings tomēr noklusē latviešu piedalīšanos kaujās. Avotus par latviešu lomu sk. 62. vērē.

[52]Lietotais teksts: A.Plateris, *op. cit.*, 205—211. lpp., pēc *Volumina legum* II (St. Petersburg 1860), 1040—1046. fol.

[53]*Mitteilungen* 13, 366. lpp.

[54]SAG, HBA, D. 660. Gothards Ketlers Prūsijas hercogam Albrechtam Fridricham 1577. g. 2. un 10. jūnijā.

[55]J.L.I.Fennell, *The Correspondence* ..., 186. un 212. lpp.

[56]Reinoldi Heidensteini, *De Bello Moscovitico* (Basileae CIↃ IↃ XXCVIII [1588]), 10. lpp. Iepriekš atreferēto Rusova stāstījumu sk.: B.Russow, *op. cit.*, 132—133. lpp. A.Spekkes interpretāciju sk.: *Latvieši un Livonija*, 186. lpp. Heidenšteina darbs tulkots arī poliski (Hejdensztejn, *Dzieje Polski*) un vāciski (Reinholt Heydenstein, *Warhaffte, gründtliche und eigendtliche Beschreibung des Kriges* ... *Stephan Batori*, 1590). Vācu tulkojumā latvieši saukti par „Lotfinische". Attiecīgā laika dokumentos Cēsu ieņemšanu min Gothards Ketlers vēstulē Prūsijas padomniekiem 1578. g. 12. janvārī: „... von Johanßen Buringk vnd dem koniglichen Rottmeister Dembinßky ettliche Heußer dem Feind wiederumb aus den Henden gerissen, vnd zu dieser Zeit Innen haben". Sk.: SAG, HBA, D. 660. Notikumus vēl piemin hercoga Magnus sekretārs Kristiāns Štrapfers vēstulē Stefanam Batorijam (sk.: J.Janicki, *Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3-go marca 1578 do 18-go kwietnia 1579 r.*, un: V.Novodvorskij, *Borjba za Livoniju* ...

Zviedru karaļa sūtnis Eberhards Dūkers ziņoja Gustavam Vazam 1579. g. 28. un 29. martā, ka Johans Bīrinks valda piecas pilis un ka viņš labprāt padotos Zviedrijai: RA, Diplomatica, Liv., Rigische Sachen, 46. un 55. fol. Latviešu literātūrā Cēsu ieņemšanu vēl apraksta E.Bredaus: „No Cēsu pagātnes", *IMM* 1925.

[57]ØN. Šeit teksts pēc mikrofilmas. Izvilkums angļu tulkojumā iespiests: V.v.Klarwill, *The Fugger News-Letters* (London 1924), 22. nr. Šo vēstuli arī iespieda un izplatīja kā skrejlapu: *Warhafftige, erbärmliche vnd klägliche Zeitung vnnd Bericht einer fürnemen Personen vonn der grewlichen Tyranney des Moscowiters, auss Ryga geschriben den 30 Augusti im Jar MDLXXVII* ... Gedruckt zu Augsburg Michael Menger. Sk.: G.V.Forsten', *Baltijskij vopros' v' XVI i XVII stoletijah' (1544—1648)* (S.Peterburg' 1893), T.I, 688. lpp., un: K.Höhlbaum, „Zeitungen über Livland im 16. Jahrhundert", *Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands* II (Reval 1876), 133. lpp.

[58]B.Russow, *op. cit.*, 142. un sek. lpp.

[59]*Ibid.*, 143. lpp.: *Lestlich weren se krygeslüde ane besoldinge, dar men gudt handeln mit hedde.*

[60]Kurzemes landtāga lēmums: L.Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte", 136. lpp. 1582. gada Inflantijas konstitūcija: A.Plateris, *op. cit.*, 210. lpp. Par ieroču katalogā minēto *bombardiis* sk.: G.A.L.Henschel, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* (Parisiis 1840): „Bombardae uncales, quas Hakenbuchs vocant" (1525). No aukstajiem ieročiem nesaprotams ir *radis*, bet pēc Valdes paskaidrojuma (A.Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1954) varētu spriest, ka tas ir kāds šķēpa veids vai šautra (sk. šķirkli *radius*). *Scultetus* Henšels paskaidro šādi: „Sculteta, qui et Praefectus Rusticorum dicitur

(Germ. Scultheite). Judex qui vulgo Scultatus dicitur." A.Spekke („Daži veci tiesu protokoli par zemnieku nemieriem 1586. un 1587. g.", *IMM* 1932) vārdu *radis* tulko (ar jautājuma zīmi): „dunči".

[61]Dancigas informāciju par 1559. un 1582. gadu publicējis A.Spekke: *Latvieši un Livonija*, 183. un 189. lpp. Informācija par 1586. gadu: Dr. J.Lembke, Die rigasche Medicinal-Verfassung im 17. Jahrhundert", *Mitteilungen* 11 (Riga 1868), 342. lpp.

[62]A.Spekke, *Latvieši un Livonija*, 193—194. lpp., pēc Archivio Vaticano (turpmāk: AV), *Nunziatura di Polonia*, t. 20, 236. un sek. fol. (sk. 195. lpp.); A.Salcevičs, „A.Oborska ziņojums J.Radzivilam par poļu vienības sadursmi ar vāculatviešu spēkiem 1583. gadā", *LVIŽ* 1940, 277—284. lpp.

[62a]H.Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* IV (Berlin 1920), 171. lpp.

[62b]SAG, Ostpreuß. Folianten 12728, 1604. g. 26. aprīlī.

[63]A.Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision Livlands*, 341. lpp. Par „vibranciem" Latvijā pētījumu vēl trūkst. Par igauņiem Tērbatas stārastijā sk.: E.Tarvel, „Võbraanetsitast Tartu staarostkonnas", *Eesti NSV Teaduste akadeemia 1960.*

[64]Fr.Bienemann, *Zur Geschichte der livl. Ritter- und Landschaft 1600—1602*, 546. lpp.

[64a]SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol. 138, 546—547. lpp. Slepenais ziņojums Prūsijas hercogam: SAG, HBA, D. 1552, 611.nr.: *Wie der Deutsche Orden in Eyfflandt gegen fürstliche Durchlauchtigkeit in Preussen gesinnet sey.* Burvica ziņojums: E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 58. lpp. Štādena raksturojums: F.Epstein (ed.), *Heinrich von Staden. Aufzeichnungen über den Moskauer Staat* (Hamburg 1930).

[65]*Manceļa sprediķu izlase* (Kopenhāgenā 1954), 24—37. lpp.

[66]Salomona Heninga chronikas kritikai veltīta Teodora Šīmana disertācija Getingenā (Th.Schiemann, *Salomon Hennings Livländisch-Kurländische Chronik*, Mitau 1874). Šīmans secina, ka polītiskās ziņas Hennings lielāko tiesu ir aizņēmies, bet viņa paša sniegtās ziņas lietojamas tikai ar vislielāko uzmanību, ar rūpīgu analizi pārbaudot, kāds nolūks bijis Heninga tēlojumam (37. lpp.). Šo spriedumu var tikai akceptēt.

[67]H.Biezais, *Das Kirchenbuch der St. Jakobskirche in Riga 1582—1621*, *Uppsala Universitets årsskrift* 1957 (Uppsala 1957), 8. lpp.; G.Kleeberg, *op. cit.* Posevīns ne vien teorētiski aizstāvēja rekatolizāciju, bet, ceļojot pa Latviju, arī praksē prata pievērst muižniekus katoļticībai. Sk., piemēram, viņa 1582. g. 28. aprīļa vēstuli par Ilūksti: A.Spekke, *Latvieši un Livonija*, 122. lpp.

[68]C.E.Napiersky, [Possevino] *Livoniae Commentarius* . . .

[69]Sīkāk sk.: G.Kleeberg, *op. cit.*, 34. un sek. lpp.; H. Biezais, *Das Kirchenbuch* . . ., 9. un sek. lpp.

[70]E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas*, 18. un sek. lpp.; M.Dogiel, *op. cit.*, 317. lpp., CLXXXVI nr.: *Erectio Episcopatus Vendensis*, un 52. vērē minētais dokuments. 1599. gada revīzijā redzams, ka Burtniekus pirms piešķiršanas bīskapijai karalis Stefans Batorijs jau bija piešķīris latviešu partizānu vadonim Johanam Bīrinkam. Pēdējais nomira, nepaguvis baudīt karaļa labvēlības augļus. Karalis Burtniekus atpirka no Bīrinka mantiniekiem, gan par to vērtībai neatbilstošu ievērojami zemāku maksu, ierādot viņiem 1586. gadā

Burtnieku vietā Rencēnu pagastu ar 50 zemniekiem. 1590. gadā Cēsu bīskaps Rencēnus pievienoja bīskapijai, padzenot no turienes Bīrinka dēlus.

[71]G.Kleeberg, *op. cit.*, 45. lpp. [72]*Ibid.*, 52. lpp.

[73]*Ibid.*, 36. lpp.; H. Biezais, *Das Kirchenbuch . . .*, 12. un sek. lpp.

[74]Ziņojumu par Radivila un Rūbena vizitācijas ceļojumu 1584. gadā sk.: A.Spekke, *Latvieši un Livonija*, 132. un sek. lpp. Skarges ziņojuma citātus sk.: H.Biezais, *Das Kirchenbuch . . .*, 13. lpp.

[75]V.Klētnieks, *Pētījums par chronoloģijas problēmām Latvijā XVI—XX gadsimtā* (Fišbachā 1948), 68. un sek. lpp.

[76]Sal. H.Biezais, *Das Kirchenbuch . . .*, 14. lpp., un: G.Kleeberg, *op. cit.*, 66. lpp., ar V.Klētnieka pētījumu, *op. cit.*, 69. lpp.

[76a]F.Dsirne, *Der Rigasche Kalenderstreit zu Ende des 16. Jahrhunderts* (Riga 1867), 49. un 86. lpp.

[77]Gīzes biografijas zināmās druskas sakopojis Rauchs: G.v.R[auch], „Martin Giese—Hermann Samson", *Baltische Köpfe*, 44. un sek. lpp.

[78]L.Müller, *op. cit.*, 65. lpp.

[79]L.Adamovičs, *op. cit.*, 21555. slejā min tieši 70.

[80]Salomon Henning, *Warhafftiger vnd bestendiger Bericht, wie es biszhero vnd zu heutiger stunde in Religions sachen Im Fürstenthum Churland, vnd Semigaln, in Liffland ist gehalten worden . . .* (Rostock 1589).

[81]Šis Heninga autoritātīvais norādījums ir pretrunā ar literātūrā minēto uzskatu, ka rokasgrāmata bijusi domāta tikai mācītājiem; sk.: A.Johansons, *Latviešu literātūra* (Stokholmā 1953), 12. lpp.

[82]„Konstytucye Seymu Walnego Warczawskiego Roku Božego 1589". Izlietoju tekstu, ko iespiedis A.Plateris, *op. cit.*, 215—220. lpp., pēc *Volumina legum* II, 1262—1267. fol.

[83]R.Wittram, *Baltische Geschichte*, 80. lpp.

[84]Hercogienes Annas 1577. g. 16. sept. raksts: *Mitteilungen* 2 (Riga 1842). Sal.: E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija, ARL* (Rīgā 1938—1941), 1249., 807., 729., 328., 152., 1178., 785. un 910. lpp.

[85]RA, Liv. II, vol. 315.

[86]„Ordynacya Ziemie Inflantckiey", A.Plateris, *op. cit.*, 220—227. lpp., pēc *Volumina legum* II, 1474—1476. fol.

[87]R.Wittram, *Baltische Geschichte*, 80. lpp.

[88]*A iż nabardziey y na konstytucyą Seimow 1589 y 1590 Ziemia tamta przez Posły swe, y przedtym y teraz utyskowałą, mianowicie, iż ad aequalitatem w rozdawaniu zamkow Inflantckich rowno z narodem Polskim y Litewskim przypuszczeni nie są: tedy choąc prośbie ich w tym dogodzić, wysyłamy Kommissarze swe z Seymu, ktorzy aby na przyszłym Seymie, wziąwszy tam o wszystkim dostateczną sprawę. Nam odnieśli. A my nie będziemy od tego, abyśmy ludziom narodu Inflantckiego, Indigenis dobrze y znacznie zasłużonym rozdawać nie mieli: wszakże za konsensem Ponow Rad oboyga narodu na Seymie.*

[88a]RA, Liv. II, 761.

[89]Sīkāk sk. 7. nodaļā.

[90]Ziegenhorn, *op. cit.*, 49. lpp.

[91]H.Mattiesen, „Livland und Kurland", *Jomsburg* 3 (Leipzig 1939).

[92]Plašāk: E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 20. un sek. lpp.

[93]*Ibid.*, 54. lpp.

II

SOCIĀLĀ UN SAIMNIECĪBAS VĒSTURE

Sešpadsmitā gadsimteņa Latvijas sociālā un saimniecības vēsture iezīmē ļoti svarīgu lūzumu agrākajā vēsturiskās attīstības gaitā. Nozīmīga parādība šai gadsimtenī ir, ka latviešu tautas dzīvē par ievērojamu faktoru kļūst kunga sēta — muiža, kas tad dominē tautas dzīvē vairākus gadsimteņus līdz pat jaunākajam laikam. Ar muižas nostiprināšanos izveidojās dzimtbūšana, kas gadsimteņu tecējumā kļuva arvien smagāks nebrīvības slogs latviešu tautai.

Šai daļā ir mēģināts izsekot, kā abas šīs svarīgās parādības attīstījās un izveidojās un kādi varētu būt to eventuālie cēloņi. Cēloņus meklējot, jāmet laipa no šīs uz iepriekšējo daļu — politisko vēsturi. Ir arī jākonstatē, ka cēloņi slēpjas pasaules notikumos un svarīgajās pārmaiņās globālā plāksnē, ko sešpadsmitais gadsimtenis nesa Eiropai.

Lai rastu apcerētajiem nozīmīgajiem notikumiem pareizo perspektīvu, šī daļa iesākas ar aplēsumiem par Latvijas iedzīvotāju skaitu un arī kārtu un mazākumtautību raksturojumu. Atsevišķās nodaļās apskatīta iedzīvotāju nodarbošanās — lauksaimniecība, tirdzniecība un amatniecība. Tā kā šis darbs ir pirmām kārtām latviešu tautas vēsture, saprotams, lielākā vērība veltīta latviešu nodarbošanās nozarēm.

Šo grāmatas daļu noslēdz apraksts un iztirzājums par pārmaiņām naudas pirkšanas spējā, kuŗas parasti apzīmē ar terminu „cenu revolūcija".

Sociālā un saimniecības vēsture ir vēstures nozare, kuŗā politiskās atkarības laikmetos visspilgtāk parādās latviešu tautas vēsturiskā aktīvitāte. Tai pašā laikā tā ir lielā mērā anonima vēsture. Atse-

viśķo personu centieni tajā daudz mazāk var ietekmēt notikumu norisi nekā politiskajā vēsturē. Sociālā un saimniecības vēsturē pirmā vietā izvirzās masu parādības. Lai pareizi aprakstītu un novērtētu masu parādības, ir ļoti svarīgi iegūt statistiskos datus par šīm parādībām. Šai ziņā ar mūsu 16. gadsimteņa vēsturi ir vislielākās grūtības, jo avoti, kas kādreiz eksistējuši, ir ļoti plašos apmēros iznīcināti vai pazuduši. Tas tāpēc, ka sociālās un sevišķi saimniecības vēstures avoti bija tādi, kas kalpoja samērā šaurām ikdienas vajadzībām un, savu uzdevumu izpildījuši, vairs nebija vajadzīgi. Tā, piemēram, zemnieku nodevu reģistrus mēdza glabāt tikai tik ilgi, kamēr ierakstītie zemnieki vēl valdīja attiecīgās mājas. Pilnīgi pazuduši īpatnējie koka dokumenti — burtkoki, kuŗu vienu pusi paturēja zemnieks, otru — kunga pilnvarnieks. Arī rakstītie nodevu reģistri, t. s., vakugrāmatas un zemesgrāmatas, saglabājušās mazā skaitā.

Tas mazums, kas saglabājies, tad nu jāizmanto, lai spriestu par visumu. Ja varētu šo mazumu uzskatīt par nejaušu izlasi, tad vispārinājumi būtu samērā droši. Tomēr par to, cik reprezentātīva ir izlase, nav iespējams pārliecināties, tāpēc šiem vispārinājumiem piemīt visi parasto analoģijas secinājumu trūkumi. Lai šo secinājumu rezultātus varētu akceptēt, nepieciešami vēl citi pierādījumi par secinājumu pareizumu, ne vien tikai tie, kas izriet no analoģijas. Pretējā gadījumā šādi secinājumi uzskatāmi tikai par hipotezi. Šādām hipotezēm tomēr ir sava vērtība, jo tās liek pamatus turpmākiem pētījumiem.

6. NODAĻA

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SKAITS UN KĀRTAS

Modernajos laikos labākais paņēmiens kādas zemes iedzīvotāju skaita konstatēšanai ir tautas skaitīšana. Tādas tad arī periodiski sarīko, un starpposmos iedzīvotāju skaitu aplēš vai nu ar grāmatvedības paņēmieniem, pierakstot pieaugumu (dzimušos un ieceļojušos) un norakstot zudumu (mirušos un izceļojušos), vai arī ar interpolāciju un ekstrapolāciju, pamatojoties uz iedzīvotāju pieauguma koeficientu. Tautas skaitīšanu atsevišķos retos gadījumos gan lietoja arī senatnē, lai konstatētu iedzīvotāju skaitu kādam noteiktam nolūkam. Tomēr 16. gadsimtenī Latvijā šāda pilnīga vai daļēja iedzīvotāju skaita uztveršana nav notikusi. Lai gūtu pareizo sajēgu par politisko, sociālo un saimniecības parādību nozīmi, ir tomēr nepieciešami kaut aptuveni priekšstati par iedzīvotāju skaitu. Piemēram, 16. gadsimteņa Latvijas politiskā vēsture stāsta par krievu postījumos nogalinātiem un gūstā aizvestiem latviešiem. Lai novērtētu, cik smagi bija šie dzīvā spēka zaudējumi, saprotams, jāzina, kāds vispār bija iedzīvotāju kopskaits, uz kuŗu šis zaudējums attiecas. Pēc iedzīvotāju skaita var arī aplēst virkni citu kvantitātīvu parādību, piemēram, zemes valdījumu sadalījumu.

Tā kā vajadzība noteikt iedzīvotāju skaitu ir liela, bet tiešu konstatējumu trūkst, neatliek nekas cits kā meklēt netiešus avotus, pēc kuŗiem varētu iedzīvotāju skaitu aplēst. Sekojošos aplēsumos ir izmantoti šādi divējādi avoti: informācija par aŗamzemes platību un zemnieku nodevu saraksti, t. s., vakugrāmatas un citi dokumenti, kas ļauj noteikt ciematu, t. i. zemnieku māju skaitu. Iegūtie zemnieku skaita vērtējumi tad ir jāpapildina ar citu iedzīvotāju slāņu skaitlisko novērtējumu. Jāpasvītro, ka dabūtie skaitļi ir tikai vērtējumi

un tiem nekādā ziņā nav modernajās tautas skaitīšanās sasniegtās augstās ticamības. Pētniekam tomēr ir jāizšķiras, vai nu riskēt, ņemot nedrošāku vērtējumu, vai arī atstāt pilnīgu robu mūsu zināšanās. Tā kā jautājums par iedzīvotāju skaitu ir pārāk svarīgs, labāk mēģināt izdarīt vērtējumu. Šāds vērtējums, protams, ir jākritizē. To šajā nodaļā mēģināju pārliecībā, ka citi pētnieki šo kritiku turpinās.

Tā kā turpmāk aplēstie skaitļi ir tikai vērtējums, tad labāk būtu, ja viena skaitļa vietā par katru Latvijas provinci varētu dot šo skaitļu maksimālās un minimālās robežas. Tomēr patlaban mūsu rīcībā nav papildu dati, kas ļautu šādas robežas aplēst. Tai vietā pieņemsim, ka nedrošības robeža ap novērtētajiem skaitļiem aptuveni ir 15 % uz vienu un otru pusi.

Tālākā aplēsuma gala rezultātā dabūjam kopējo iedzīvotāju skaitu Latvijā 16. gs. vidū 404.000. Ar augšējo nedrošības robežu tātad varam teikt, ka 16. gs. vidū Latvijā bija vismaz 340.000, bet ne vairāk par 465.000 iedzīvotājiem.

Kaut gan modernajā laikā esam pieraduši pie skaitļu valodas, starp šīs grāmatas lasītājiem būs arī tādi, kuŗus šāda valoda garlaiko. Tie tad sekojošo aplēsumu tikai pāršķirstīs un turpinās lasīt tālāk par minoritātēm vai par iedzīvotāju kārtām. No otras puses, lasītājam ar kritisku skatu, kas vēlas lietās iedziļināties līdz pamatiem, ieteicams izlasīt arī turpmāko, lai redzētu, kā autors ir ieguvis minēto Latvijas iedzīvotāju kopskaitu 16. gadsimtenī.

Kurzemes un Zemgales iedzīvotāju skaits

Lai aplēstu Kurzemes un Zemgales iedzīvotāju skaitu 16. gadsimtenī, var lietot moderno kadastru.[1] Latvijas patstāvības laikā sāka kadastrēt zemi, augsni klasificējot pēc labuma 12 grupās. Šai klasifikācijā labākās augsnes ir brūnzeme, rendzinas un kultūraugsnes, sliktākās — kaili ieži, purvi un podzols. Mūsu vajadzībām izmantojami dati par kultūraugsnēm. Tās ir radušās no podzolaugsnes, to apstrādājot un mēslojot vairākus gadsimteņus: „Vietas ar lielākām kultūraugsnu platībām ir tās, kuŗās zemkopība jau sirmā senatnē ir bijusi iedzīvotāju galvenā nodarbošanās, jo podzolaugsnu pārvēršanās kultūraugsnās prasa ilgāku laiku, vismaz dažus gadu simteņus".[2]

Galvenā kultūraugsnes pazīme bez īpatnējās iedzeltenās vai brūnās krāsas ir palielinātais trūdvielu kārtas biezums (vismaz līdz 20

cm), pie kam pāreja no trūdvielu kārtas uz dziļāko izskaloto kārtu ir pakāpeniska. Kultūraugsnes pamatieži ir vidēji smags un viegls morēnu māls, turpretim maz kultūraugsnes ir smagā mālzemē un smiltājos. Viegli saprotams, ka senajos laikos, zemi apstrādājot ar primitīviem rīkiem, laukus iekārtoja vidēji smagā augsnē. Smago mālzemi nevarēja apstrādāt, bet smiltszemē nekas labi neauga. Par kultūraugsni šī vidēji mālainā zeme kļuva, to ilgstoši vairākus gadsimteņus apstrādājot un mēslojot. Citiem vārdiem, ja atzīmējam uz kartes kultūraugsnes platības, tad iegūstam agrāko gadsimteņu pastāvīgās aramzemes, t. i. tīrumu karti. Mūsu problēma tagad ir, vai šādu tīrumu karti varētu attiecināt uz 16. un agrākajiem (bet ne vēlākajiem) gadsimteņiem.

Lai to noskaidrotu, nepieciešamas divi lietas. Pirmkārt, vajadzīga kultūraugsnes karte, otrkārt 16. gs. apdzīvoto vietu karte. Diemžēl, nedz vienu, nedz otru karti nevaram sastādīt par visu Latviju. Modernais kadastrs ir pieejams tikai par Talsu, Liepājas un Bauskas apriņķi.[3]

Šais apriņķos 16. gadsimteņa apdzīvotības karti var sastādīt tikai par Ārlavas draudzi Talsu apriņķī.[4] Draudzē ietilpst šādi ciemi: Popervāle, Oščems, Lubezere, Lubesciems, Griķlībe, Ārlava, Āpši, Saslauka (vai Poja?), tagadējā Kroņa muiža(?), Popraga, Dūmciems, Īve, Sila muiža, Pūņi, Sasmaka, Limbažu muiža, Ambruka, Pobuži, Tiņģere. 16. gadsimtenī šīs 20 apmetnes bija ciemi, bet vēlāk, sākot ar 17. gadsimteni, tās pārvērta par muižām. Ir zīmīgi, ka visi šie 20 ciemi atrodas tieši tur, kur uz kartes atrodas kultūraugsnes lielākās platības. Ja ņemam vērā, ka muižu pastāvēšanas periods bija par īsu, lai varētu rasties kultūraugsne, tad secinājums ir samērā drošs, ka kultūraugsnes platības apzīmē augšā minēto Ārlavas draudzes ciemu 16. un agrāko gadsimteņu tīrumus.

Ārlavas draudzē konstatējām 1670 ha kultūraugsnes, un 1582/83. gadā šai platībai atbilda 164 apdzīvoti ciemati un 4 postažas. Šais ciematos bija 199 mājas un 54 sīkzemnieki.[5] Vidzemē pēc Lielā zviedru kadastra aplēšam katrās mājās caurmērā 8,7 iedzīvotājus un uz katru iedzīvotāju 0,73 ha tīrumu.[6] Toreizējie tīrumi atbilst tagadējām kultūraugsnēm, bet tā kā no 17. gadsimteņa līdz mūsu dienām nedaudz kultūraugsnes būs nācis klāt, tad skaitīsim uz katru 16. gadsimteņa lauku iedzīvotāju 0,76 ha kultūraugsnes. Sekojošās kultūraugsnes platības zināmajos trīs apriņķos tad ļauj aplēst iespējamo iedzīvotāju skaitu 16. gadsimtenī:

Agrākais iedzīvotāju skaits tagadējos trīs apriņķos

Apriņķis	Kultūraugsne ha	Iedzīvotāju skaits	Iedzīvotāji uz kvadrātkilometra
Talsu	6597	8650	4,0
Liepājas	13.604	17.900	6,4
Bauskas	8846	11.600	5,1
Kopā	29.047	38.150	5,1

Aplēsuma trūkumi ir šādi. Liepājas un Talsu apriņķī 16. gadsimtenī bija daudz zvejnieku, tāpēc novērtētais iedzīvotāju skaits būs par zemu. Bauskas apriņķī savukārt kadastrā nav precīzi atšķirta kultūraugsne no brūnzemes, un arī tur iedzīvotāju būs vairāk nekā mūsu vērtējums. No otras puses, mežainajā Ventspils, Kuldīgas, Jēkabpils un Ilūkstes apriņķī vidējais iedzīvotāju skaits uz katra kvadrātkilometra jāpieņem mazāks.

Zināmu norādījumu par kārtību, kādā sarindojas apriņķi iedzīvotāju biezuma ziņā, dod pirmā Kurzemes un Zemgales tautas skaitīšana 1863. gadā.[7]

Lauku iedzīvotāju skaits 1863. gadā

Apriņķis	Iedzīvotāji uz kvadrātkilometra
Talsu	19,4
Liepājas	29,2
Bauskas	28,7
Kurzemē un Zemgalē kopā	23,8

Iedzīvotāju biezuma attieksme mūsu trīs apriņķos tātad 1863. gadā bija tāda pati, kādu dabūjām 16. gadsimtenī: visbiezāk apdzīvots ir Liepājas, tad seko Bauskas un trešā vietā nāk Talsu apriņķis. Totiesu vidējais iedzīvotāju biezums Kurzemē un Zemgalē 1863. gadā ir vienkāršais nesvērtais caurmērs starp Talsu un Bauskas apriņķi. 16. gadsimtenī tas būtu 4,5 iedzīvotāji uz kvadrātkilometra.

Saprotams, būtu ļoti nedroši, pamatojoties uz šī analoģijas secinājuma, pieņemt, ka 16. gadsimtenī Kurzemē un Zemgalē bija tieši 4,5 iedzīvotāji uz kvadrātkilometra. Tomēr šķiet, ka attiecīgais skaitlis varētu svārstīties ap 4,5. Katrā ziņā L. Arbūzova pieņemtais skaits — 7 iedzīvotāji uz kvadrātkilometra — ir par augstu.

Pieņemot Kurzemē un Zemgalē 4,5 iedzīvotājus uz kvadrātkilometra, dabūjam kopskaitā 122.000 iedzīvotāju. Tie ir latviešu un minoritāšu (lībiešu, leišu un krieviņu) zemnieki.

Lai dabūtu kopējo iedzīvotāju skaitu, zemniekiem būtu jāpieskaita vēl vācu muižnieki un muižu ļaudis. Par viņu skaitu vēl pētījumu trūkst. Arbūzovs, dibinoties uz Štāvenhāgena datiem, vērtē vāciešu skaitu 4—13,5 % no iedzīvotāju kopskaita. Īstenībā Štāvenhāgens konstatēja Grobiņas apgabalā 4 % vāciešu 1560. gadā un 13,5 % 1609. gadā. Ja akceptējam 4 %, tad dabūjam kopējo iedzīvotāju skaitu 127.000, bet ņemot 13,5 %, šis kopskaits pieaug līdz 138.000. Tā kā Vidzemē pēc samērā drošiem aplēsumiem dabūjam tikai 2,7 % muižu iedzīvotāju no visu lauku iedzīvotāju kopskaita, bet muižu, mazpilsētu un miestu iedzīvotāju kopā ir 4,8 % no kopskaita (bez Rīgas), tad maksimāli Kurzemē un Zemgalē varētu pieskaitīt pie zemnieku skaita 6 %, lai dabūtu kopskaitu. Ja vēl pieskaitām zvejniekus (tie nevar atspoguļoties aplēsumā, kam pamatā ir aramzemes platība), tad Kurzemē un Zemgalē varam vērtēt kopskaitā 135.000 iedzīvotāju.

Šo aplēsumu kontrolēsim ar 1701. gada Kurzemes un Zemgales arklu skaitu. Tagadējās apriņķa robežās bija šāds arklu skaits: Talsu apriņķī 609½, Liepājas — 753½, Bauskas — 802¼, kopā 2165¼ arkla. Šiem trim apriņķiem pēc kultūraugsnes aplēsām kopā 38.150 iedzīvotāju. Tā kā pavisam bija 6558½ arkla, tad noapaļojot dabūtu 116.000 latviešu un citu tautību zemnieku, kamēr, lēšot pēc platības kvadrātkilometros, dabūjām 122.000. Piecu procentu starpība ir pietiekami maza, lai akceptētu mūsu iepriekšējo aplēsumu.

Ar datiem par 18. gs. sākuma arkliem var izdarīt vēl kādu pilnīgi neatkarīgu kontroli. Grobiņas apgabalā pēc O. Štāvenhāgena konstatējuma 1560. gadā bija 760 ciematu, bet pēc 1701. gada datiem 219½ arkla. Ja skaita tāpat kā Štāvenhāgens 10 iedzīvotāju ciematā, tad uz 6558½ arkla iznāk 228.000 iedzīvotāju, bet, ja skaita pēc mūsu normas 8,7 iedzīvotājus, tad dabūjam 198.000 iedzīvotāju. Pēdējais skaitlis atšķiras no mūsu vērtējuma (122.000) par 16 %. Tā kā Liepājas apriņķī uz katra arkla bija vairāk iedzīvotāju (jo pieskaitīti zvejnieki) nekā Bauskas un Talsu apriņķī, tad varēja sagaidīt, ka pēc Grobiņas datiem aplēstais iedzīvotāju skaits būs pārāk liels.[8]

Iepriekšējais iztirzājums rāda, ka Kurzemē un Zemgalē 16. gadsimtenī var skaitīt 135.000 iedzīvotāju.

Vidzemes iedzīvotāju skaits

Vidzemes iedzīvotāju skaita aplēsuma pamatā liksim Rīgas archibīskapijas ap 1550. gadu sastādīto vakugrāmatu[9] un 1601. g. arklu revīziju.[10]

Salīdzinot abos dokumentos ierakstītos zemnieku vārdus par to pašu territoriju, iegūstam šādus rezultātus:

Zemnieku vārdi dokumentos

Muiža	Pagastu skaits	Zemnieku vārdu skaits			
		Tikai 1550. gadā	Abos dokumentos	Tikai 1601. gadā	Postažas 1601. g.
Krimulda	5	45	58	39	22
Bīriņi	1	33	47	19	5
Vainiži	4	120	25	67	22
Limbaži	4	124	46	80	ap 10
Vecsalaca	2	128	39	92	—
Smiltene	2	96	21	68	10
Dzērbene	1	60	20	25	20
Kopā	19	606	256	390	ap 90

Šais 19 pagastos 1550. gada dokumentā ir 862 ciemati (t. i. 606+256), bet 1601. gada dokumentā — 646 (t. i. 256+390) ciemati un 90 postažas, kopā 736. Abos dokumentos vēl ir dati par *Ninegal* pagastu Smiltenē: 1550. gadā tur bija 32 ciemati, bet 1601. gadā — 28 ciemati un 5 postažas. Kopā 20 pagastos 1550. gadā bija 894 ciemati, salīdzinot ar 1601. gada 768 ciematiem, ieskaitot postažas, jeb 674 ciematiem, postažas neskaitot. Iepriekšējā tabulā redzams, ka vienīgi Krimuldā 1601. gadā kopā ar postažām ir vairāk ciematu nekā 1550. gadā. Šo parādību var izskaidrot tā, ka 1601. gadā Krimuldā pušelnieku ciemati revīzijā ierakstīti atsevišķi, kamēr 1550. gadā tie bija ierakstīti ar kopēju vārdu. Visos pārējos novados samazinājums kara postījumu dēļ bijis lielāks nekā šī tendence ciematu skaitam pieaugt. Tā kā augšējā izlase ir samērā liela, to var uzskatīt par reprezentātīvu.

Varētu sagaidīt, ka augšējā izlasē 1550. gadā apdzīvoto ciematu skaits būs vienlīdzīgs ar 1601. gada apdzīvoto ciematu skaitu, pieskaitot postažas. Tomēr pēdējais ir mazāks. Izskaidrojums šai parādībai ir divējāds. Pirmkārt, 1601. gada revīzijā galveno vērību veltīja apdzīvotajiem ciematiem un tos reģistrēja iespējami pilnīgi, kamēr

postažas reģistrēja daudz paviršāk. Otrkārt, daļa kara laikā izpostīto ciematu varēja būt gan sadalīti starp kaimiņiem, gan arī pilnīgi izzuduši ļaužu atmiņā. Pēdējais varēja viegli notikt, jo starp 1601. gada saimniekiem bija daudz jaunu ienācēju. Turpmākam aplēsumam par pamatu ņemsim relātīvi drošāko 1601. gada apdzīvoto ciematu skaitu.

Lai pēc 1601. gada arklu revīzijas apdzīvoto ciematu skaita aplēstu 1550. gada ciematu skaitu, pirmais skaitlis jāpalielina par 33 %. Lai no ciematu skaita dabūtu māju skaitu, pirmais skaitlis iepriekš jāreizina ar pušelniecības koeficientu. Šis koeficients aplēsts pēc 1688. gada kadastra datiem un rāda, cik mājas vidēji ir katrā ciematā. Kaut gan iespējams, ka pušelniecības intensitāte un rajoni vairāk kā simt gadu laikā no 1550. līdz 1688. gadam mainījās, patlaban nav datu, lai šādu eventuālu maiņu konstatētu. Ka pušelniecība vispār pastāvēja arī 16. gs. vidū, liecina sporadiski dati vakugrāmatās.

Pēc 1601. gada arklu revīzijas trīsdesmit vienā Vidzemes pils tiesā saskaitām 6297 ciematus un 283 sīkzemniekus *(Einfüßling)*. 1688. gadā tais pašās pils tiesās caurmērā ik ciematā bija 1,117 mājas. Pieņemot, ka pušelniecība 1601. gadā bija tikpat izplatīta, dabūjam šai gadā 7032 mājas. Lai aplēstu māju skaitu 1550. gadā, palielinām šo skaitli par 33 %, resp. reizinām ar 1,33. Rezultātā dabūjam 9229 mājas un, proporcionāli lēšot, 371 sīkzemnieku. Skaitot vienās mājās vidēji 8,7 iedzīvotājus un sīkzemniekiem pusi no tā, dabūjam 5,82 iedzīvotājus uz kvadrātkilometra. Reizinot ar 22.705 km², dabūjam kopējo zemnieku skaitu Vidzemē 132.000.

Tā kā nevar sagaidīt, ka iedzīvotāju biezums un tāpat pušelniecība Vidzemē būtu tādi paši kā rajonos, kur izdarīja 1601. gada arklu revīziju, tad šis skaitlis noder tikai, lai orientētos un kontrolētu sīkāku aplēsumu. Nākošā nodaļā, pētījot zemes valdījumu sadalījumu, ciematu skaits aplēsts pēc zemes valdītājiem. Tā, savelkot iegūtos rezultātus par visu Vidzemi, aplēšam ciematu un māju skaitu 1601. un 1550. gadam.

Skaitot 1550. gadā 8,7 iedzīvotājus katrās mājās, bet 1601. gadā 7,8 un sīkzemniekiem pusi no šī skaita, dabūjam pirmajā gadījumā 157.800 lauku māju iedzīvotāju, otrā — 104.750.

Pēc visas Vidzemes māju skaita aplēstais zemnieku skaits 1550. gadam ir drošāks nekā tikai pēc 1601. gada revīzijas aplēstais. To tad arī akceptēsim, skaitot 16. gs. vidū Vidzemē nevis 132.000, bet gan 157.800 zemnieku.

Ciematu un māju skaits

	1601. gadā		1550. gadā	
	Ciemati	Mājas	Ciemati	Mājas
Archibīskapijā:				
lībiešu galā	2677	2750	3480	3580
latviešu galā	3302	4400	4660	6250
Dolē	90	120	120	130
Ordeņa territorijā:				
koridorā	3787	4000	5040	5350
enklavē	958	1400	1270	1840
Rīgas patrimoniālapgabalā	347	510	450	650
Kopā Vidzemē	11.161	13.180	15.020	17.800
Sīkzemnieki (4,5 % no ciematu skaita)		500		680

Tā kā līdz šim neviens nav mēģinājis aplēst Vidzemes iedzīvotāju skaitu, vienīgais salīdzinājums ar literātūrā iztirzāto iespējams, izmantojot datus par ciematu skaita samazinājumu kaŗa un sērgu dēļ. Augšējā tabula rāda, ka ciematu skaits 1601. gadā bija tikai 74 % no 1550. gada skaita. Pēc 1582. gada revīzijas datiem, pieskaitot vēl Tīzenhauzena muižas, iznāk, ka tad bijis tikai 51 % no „agrākā" skaita.[11] Turpretim, spriežot pēc 1590. gada revīzijas datiem, tad būtu bijuši apdzīvoti 80 % no „agrākiem" arkliem.[12] Tā kā arkla lielums mainījās, salīdzinot laiku priekš un pēc kaŗa, tad pēc arklu skaita tikai aptuveni var spriest par ciematu skaita samazinājumu. Bez tam arī tas, ko revīzijā apzīmē ar terminu „agrāk", prasa precīzējumu. Piemēram, Krimuldā pēc 16. gadsimtenī priekš kaŗa sastādītās vakugrāmatas bija 177 arkli, 1582. gadā minēto „agrāko" arklu kopskaits ir $110^{3}/_{4}$, bet 1590. gadā $76^{1}/_{2}$.[13] Ņemot vērā šos apstākļus, mūsu konstatējumi par ciematu skaita samazinājumu aptuveni saskan ar to, ko rāda 1582. un 1590. gada arklu revīzija par „agrākiem" laikiem.

Pie aplēstā lauku māju iedzīvotāju skaita vēl jāpieskaita muižnieki, viņu dzimtu locekļi un kalpotāji. Lai dabūtu iedzīvotāju kopskaitu, vēl jāpieskaita pilsētu un miestu iedzīvotāji.

Avoti muižu iedzīvotāju skaita aplēsumam ir 1599. gada jātnieku „rullis", 1599. gada arklu revīzija un tā paša gada privilēģiju revīzija.[14] Territoriāli šie dokumenti gluži nesaskan, bet savstarpēji papildinās. Salīdzinot ierakstus visos trīs dokumentos un kontrolējot tos ar zviedru laika 1638. gada revīzijas datiem, kas attiecas uz poļu laiku, var iegūt ziņas par visu Vidzemi.

Pēc šiem avotiem saskaitām 254 vācu muižu valdītāju ģimenes un vēl 14 vācu ģimenes un saimes, kas bija mazākas par normālām, piemēram, atraitņu ģimenes. Poļu un eventuāli dažu leišu tautības muižu valdītāju bija 62 ģimenes. Kopā šīm 330 ģimenēm, pieskaitot vēl jezuītu un lielos baznīcas valdījumus, bija 423 muižas (no tām 346 muižām var konstatēt vārdu). Trīspadsmit šeit neietilpstošās muižas bija pievienotas stārastijām.[15] Šai statistikā neietilpst Rīgas patrimoniālapgabala un Rīgas stārastijas muižas, kā arī Kurzemes hercoga Doles muižas. Tās nepieskaitām tāpēc, ka Rīgas apkārtnes muižas valdīja Rīgas namnieki, kas jāskaita pie Rīgas iedzīvotājiem.

Skaitot pēc Rozena Straupes muižas parauga katrā muižas valdītāja saimē vidēji 13 personas[16] un pieņemot 7 personas nepilnajās atraitņu ģimenēs, iegūstam apmēram 4300 muižu iedzīvotāju. No viņiem vāciešu bija ap 1750, poļu (un leišu) ap 400 un latviešu ap 2150.

No pilsētām ievērojamākā bija Rīga, kam tradicionāli skaita 10.000 —15.000 iedzīvotāju.[17] Pārējās trīs pilsētās un vienpadsmit miestos var vērtēt 3500 iedzīvotāju. Pēdējais aplēsums pamatojas uz fakta, ka 1599. gada arklu revīzijā Koknesē konstatēti 47 nami, Rēzeknē 25 nami, Piltenē 1601. gadā 55 nami un Cēsīs 1624. gadā 128 gruntsgabali.

Pēc minētiem datiem aplēstais iedzīvotāju kopskaits Vidzemē pirms Livonijas kara ir 179.100, no tiem 157.800 zemnieku, 4300 muižu iedzīvotāju un 16.000 pilsētu iedzīvotāju. Aplēsuma defekts ir, ka muižu un pilsētu iedzīvotāju skaits patiesībā attiecas uz laiku pēc Livonijas kara, un Rīgas iedzīvotāju skaits ir lielā mērā nedrošs.

Latgales iedzīvotāju skaits

Latgales iedzīvotāju skaita aplēsuma pamatā var likt ciematu skaita vērtējumu 16. gs. deviņdesmitajos gados. Kā redzēsim 7. nodaļā, ap 1590. gadu Vidzemē un Latgalē kopā bija 15.500 ciemati. Tā kā pēc mūsu vērtējuma Vidzemē tad bija 11.071 ciemats (bez Doles), tad starpība — apmēram 4500 ciematu jeb 6700 māju — attiecas uz Latgali. Skaitot 7,8 iedzīvotājus vienās mājās un pieskaitot sīkzemniekus (saskaņā ar 1599. g. revīzijas datiem), iegūstam ap 53.000 iedzīvotāju. Pieskaitot vēl 4,5 % sveštautiešu (poļus, vāciešus u. c.), kā arī miestu iedzīvotājus, dabūjam kopā 55.400 iedzīvotāju. Ja, tāpat kā Vidzemē, Livonijas kara rezultātā Latgalē aizgāja bojā trešdaļa iedzīvotāju, tad ap 1550. gadu tur bija 83.000 iedzīvo-

tāju. Tā kā Latgalē postījumi bija lielāki nekā Vidzemē, tad skaitīsim Latgalē pirms Livonijas kaŗa 90.000 iedzīvotāju. Ar šādu iedzīvotāju skaitu saskan informācija Rennera chronikā, ka 1558. gadā daugavpilieši (Daugavpils komtureja aptvēra no Latvijas patstāvības laika apriņķu platības pusi no Daugavpils apriņķa un Ilūkstes apriņķi) un rēzeknieši uzbruka Krasnogorodskai ar 150 jātniekiem, 80 landsknechtiem un 3000 zemniekiem.[18] Ja Latgales iedzīvotāju skaitu vērtē 90.000, tad šādu zemnieku skaitu varēja mobilizēt.

Skaitli 90.000 iegūstam arī, ja pieņemam, ka pušelniecības koeficients Latgalē ap 16. gs. vidu bija 2,0, kamēr ap 1599. gadu to pieņēmām par 1,5.

Latgales iedzīvotāju skaita vērtējums ir nedrošāks, salīdzinot ar vērtējumu par Kurzemi un Vidzemi. Tomēr to korriģēt varēs tikai tad, ja izdosies atrast jaunus dokumentus, kas liecinātu par demografisko situāciju Latgalē.

Iedzīvotāju skaits Latvijā

Sekojošā tabula rāda aplēsto iedzīvotāju skaitu ap 16. gs. vidu salīdzinājumā ar aplēsumu 1700. gadam.[19]

Iedzīvotāju skaits

	16. gs. vidū	1700. gadā
Vidzemē	179.000	153.000
Kurzemē un Zemgalē	135.000	209.000
Latgalē	90.000	103.000
Kopā	404.000	465.000

Tas, ka Vidzemē 1700. gadā bija mazāk iedzīvotāju nekā ap 1550. gadu un ka Kurzemē un Zemgalē ir vislielākais iedzīvotāju skaita pieaugums, viegli izskaidrojams tā, ka Vidzeme starplaikā kaŗos cieta smagāk nekā Kurzeme un Zemgale. Tātad aplēstie dati nav pretrunā ar zināmajiem vēstures faktiem.

Pieņemot Latvijas kopplatību 64.500 kvadrātkilometru,[20] dabūjam caurmērā 16. gs. vidū 6,3 iedzīvotājus uz kvadrātkilometra, salīdzinot ar 7,2 iedzīvotājiem pusotra gadsimteņa vēlāk. Kurzemē un Zemgalē 16. gs. vidū bija nepilni 5 iedzīvotāji uz kvadrātkilometra.

Vidzemē un Latgalē kopā 16. gs. vidū bija vidēji ap 7,1 iedzīvotājs, bet 1601. gadā ap 4,2 iedzīvotāji uz kvadrātkilometra.

Aplēšot iedzīvotāju kopskaitu 16. gs. vidū 404.000, jāpasvītro, ka šo skaitli nevar attiecināt uz kādu noteiktu gadu. Vispirms archi-

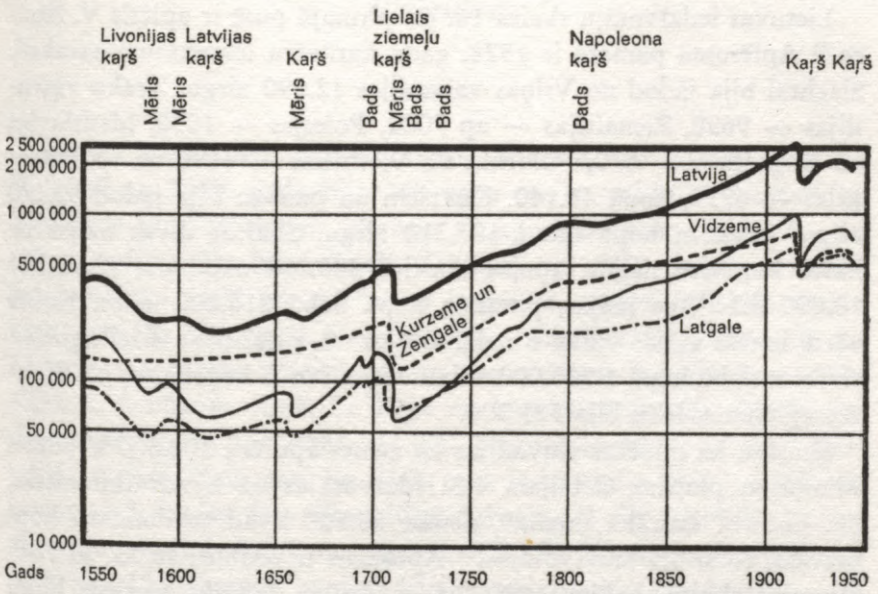

Latvijas iedzīvotāju skaits 1550—1943. g.
Semilogaritmisks attēlojums: vienādi attālumi uz ordinātes rāda relatīvi vienādu pieaugumu

bīskapijas vakugrāmata, ko likām aplēsuma pamatā, nav droši datējama. Otrkārt, ir zināms, ka ap 1550. gadu Livonijā plosījās mēris,[21] kas ilga pieci gadi. Kā šis mēris ietekmēja iedzīvotāju skaitu, patlaban nav iespējams aplēst.

Salīdzinājums ar kaimiņiem

Igaunijā pēc Vāzara aplēsuma ordeņa laika beigās bija 250.000—280.000 iedzīvotāju. Pēc Livonijas kaŗu beigām šis skaits samazinājās līdz 60.000—70.000.[22] Skaitot Igaunijā 48.000 kvadrātkilometru, dabūjam maksimāli 5,8 iedzīvotājus uz kvadrātkilometra pirms kaŗa un 1,5 iedzīvotājus pēc kaŗa. Saskaņā ar šo aplēsumu Igaunijas iedzīvotāju biezība priekš kaŗa tuvojās Latvijas iedzīvotāju biezībai, bet kaŗa postījumi Igaunijā bijuši daudz lielāki nekā Vidzemē un Latgalē. Pēc kaŗadarbības kartēm šīs grāmatas pirmajā daļā redzams, ka tiešām Livonijas kaŗš Igaunijā varēja būt postīgāks nekā Vidzemē un Latgalē.

Lietuvas iedzīvotāju skaitu 16. gs. pirmajā pusē ir aplēsis V. Konce.[23] Aplēsuma pamatā ir 1528. gada kaŗavīru iesaukšanas saraksti. Šļachtai bija jādod no Viļņas vaivadijas 12.090 zirgu, Traku vaivadijas — 9630, Žemaitijas — ap 7000, Polesjes — 1030, Mstislavļas un Rogačevas — 470, Polockas un Vitebskas — 4690 un no Palenkijas — 6230, kopā 41.140. Kņaziem un paniem bija jādod 62.170 zirgu, pavisam kopā tātad 103.310 zirgu. Skaitot divas mājas uz katru kaŗavīru, iegūst apaļos skaitļos 206.000 māju un, pieskaitot 10.000 dižciltīgo mājas, pavisam kopā dabū 216.000 māju. Konce vērtē katrās mājās vidēji 6 iedzīvotājus un, pieskaitot dižciltīgos un tatārus, dabū kopā 1.300.000 iedzīvotāju. No šī kopskaita, pēc Konces aplēsuma, leišu bija 325.000.

Skaitot, ka minētās vaivadijas un zemes aptvēra 302.600 kvadrātkilometru platību, dabūjam 4,3 iedzīvotājus uz kvadrātkilometra, bet Lietuvā šaurākā nozīmē, ņemot 80.500 kvadrātkilometru kopplatību, tikai 3,5 iedzīvotājus.[24] Aplēsums ir problēmatisks, jo Lovmjanskis skaita, ka jau 1400. gadā Lietuvā šaurākā nozīmē bijuši vidēji 3 iedzīvotāji uz kvadrātkilometra.

Zviedrijas iedzīvotāju skaitu 1570. gadā Hekšers vērtē 750.000. Šo skaitli viņš iegūst, kritizējot Forsela vērtējumu 1571. gadam (427.000—531.400) un akceptējot Sundkvista vērtējumu par Ērika XIV laikmetu (830.000).[25] Neskaitot reti apdzīvotos ziemeļus, Hekšers vidus un dienvidu Zviedrijā 1570. gadā skaita 4,3 iedzīvotājus uz kvadrātkilometra. Hekšers vērtē, ka no kopējā iedzīvotāju skaita pilsētās bijuši 5 %.

Somijas 1571. gada iedzīvotāju skaitu pēc Forsela metodes ir aplēsis Fontells. Viņš skaita 207.000—241.500 iedzīvotāju. Tomēr viņa aplēsumā ir pretruna, jo, skaitot 34.500 māju ar 6—8 iedzīvotājiem katrās, maksimālo iedzīvotāju skaitu dabūjam 276.000. Ja uz Fontella skaitļiem attiecina Hekšera korrektīvu, tad Somijā jāskaita 400.000 iedzīvotāju, t. i. aptuveni tikpat daudz kā Latvijā.[26]

Šie aplēsumi rāda, ka mūsu vērtētais Latvijas iedzīvotāju skaits 16. gadsimtenī ir paticams. No otras puses, tie rāda arī, kādas grūtības jāpārvar, lai aplēstu iedzīvotāju skaitu, un ka daudzos gadījumos citu lietotās metodes ir vēl nedrošākas nekā mūsu.

Salīdzinot ar Vakareiropu, Latvija bija ļoti reti apdzīvota. 16. gs. vidū Anglijā vērtē 3,5 miljonus iedzīvotāju, resp. 26,5 uz km², Velsā 250.000 jeb 12,8 uz km², Īrijā 500.000, resp. 6,0, Skotijā 350.000, resp. 4,5. Vācijā ap 1600. gadu vērtē 20 miljonus iedzīvotāju jeb 30,0 uz km².

Minoritātes

Vācieši

Aplēšot muižu iedzīvotāju skaitu Vidzemē, jau konstatējām, ka Vidzemē ap 1599. gadu bija 268 vācu muižu valdītāju ģimenes ar kopskaitā 1750 locekļiem. Skaitot, ka apmēram puse mazpilsētu un miestu iedzīvotāju bija vācieši, dabūjam vēl 1750, kopā ar muižu iedzīvotājiem 3500 jeb 2,1 % no lauku un mazpilsētu iedzīvotāju kopskaita. Ja tāda pati proporcija bija arī Kurzemē, Zemgalē un Latgalē, tad kopējo vāciešu skaitu ārpus Rīgas Latvijā var vērtēt 8200. L. Arbūzovs vērtē, ka Rīgā no kopskaitā 10.000—15.000 iedzīvotāju vāciešu bija 7000—11.000, piezīmējot, ka tie ir tikai hipotetiski skaitļi. Pieņemot, ka Rīgā puse iedzīvotāju bija latvieši, un ņemot vērā, ka bez latviešiem Rīgā dzīvoja arī citi „nevāci", varētu akceptēt zemāko Arbūzova skaitli. Vāciešu kopskaits Latvijā tad būtu bijis 15.200, resp. nepilni 4 % no iedzīvotāju kopskaita.

Poļi

Pēc Livonijas kara Vidzemē un Latgalē muižas ieguva poļi. Mēs nezinām, vai šie jaunie muižnieki Latvijā apmetās uz dzīvi, vai arī saimniekoja savās jauniegūtajās muižās ar pārvaldniekiem. Tomēr arī otrā gadījumā šie pārvaldnieki būs bijuši poļi. Poļu tautības muižnieku un viņu ģimenes locekļu skaitu Vidzemē jau konstatējām — viņu bija ap 400. Pēc tiem pašiem avotiem — 1599. g. jātnieku saraksta, privilēģijas un arklu revīzijas — Rēzeknes, Ludzas un Daugavpils apriņķī var saskaitīt 18 poļu valdījumus, bet ziņu trūkst par Krustpili un Viļaku. Varbūt varētu pieņemt, ka Latgalē un Vidzemē, ieskaitot miestu iedzīvotājus, bija ap 900 poļu un neliels skaits leišu.

Lībieši

Rīgas archibīskapijas 16. gs. vidū rakstītā vakugrāmata dod iespēju pat nespeciālistam noteikt lībiešu mājvārdus un atšķirt tos no latviešu mājvārdiem.[27] Piemēram, Turaidā no 241 mājām 56 ir ar vārdu *Jaunswirs*, tad liels skaits mājvārdu beidzas ar -dēls, -brālis *(brall)*, vietā *(weten)*, vai arī ir citas pazīmes, kas norāda, ka ziņu sniedzējs ir runājis latviski pagasta sapulcē, kad vakugrāmata uzrak-

stīta. Tāpat, no otras puses, sarakstā ir tādi nepārprotami lībiski vārdi, kā *Usmes* (kas atbilst latviešu vārdam Jaunsvīrs), un mājvārdi, kas beidzas ar *-poy* (t. i. dēls) un *-kull* (t. i. ciems). Saprotams, ir arī trešā grupa, ko nevar ierindot nedz latviešu, nedz lībiešu vārdos, piemēram, *Duzschman* (1601. g.: *Dutsman*), *Schmidt* un taml. Tā sašķirojot mājvārdus, iegūstam sekojošo ainu:

Latviskie un lībiskie mājvārdi

	Latviešu vārdi		Lībiešu vārdi		Nenosakāmi		Kopā
	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits
Turaidā	142	58,9	67	27,8	32	13,3	241
Krimuldā	107	37,5	.	.	178	62,5	285
Limbažos	48	27,6	92	52,9	34	19,5	174
Vainižos	59	33,5	76	43,2	41	23,3	176
Vecsalacā	26	15,0	100	57,8	47	27,2	173
Kopā	382	36,0*	335*	43,8*	332	20,2*	1049

* Neskaitot Krimuldu.

Ja varētu pieņemt, ka nenosakāmie vārdi sadalās proporcionāli zināmajiem starp abām tautībām un ka Krimuldā bija tas pats sadalījums kā Turaidā, tad pēc šī pārskata var secināt, ka archibīskapijas, t. s., lībiešu galā 16. gs. vidū latviešu bija apmēram puse. Šie dati atspoguļo iepriekšējos gadsimteņos sākto latviešu kolonizācijas kustību,[28] kuŗi tad bija sākuši iespiesties agrāk pilnīgi lībiskajos apgabalos. Otrs lībiešu apdzīvots novads atradās Kurzemē.

Par Kurzemes lībiešiem iespējams spriest pēc Piltenes 1582—1583. gada vakugrāmatām.[29] Šo dokumentu no filoloģiskā viedokļa analizējis V. Kiparskis.[30] Viņš uzskata vakugrāmatā ierakstītos zemnieku vārdus par personu vārdiem un sašķirojis tos šādās grupās: 1) personu vārdi, kuŗus var izskaidrot ar tagadējās latviešu valodas vārdiem (259. un sek. lpp.); 2) personu vārdi, kuŗus nevar izskaidrot ar tagadējās latviešu valodas vārdiem, bet kas varētu būt baltiskas cilmes (372. un sek. lpp.); 3) personu vārdi, kuŗus var izskaidrot ar Baltijas somu [lībiešu] valodas vārdiem (393. un sek. lpp.); 4) personu vārdi, kuŗu cilmi nevar noteikt (417. un sek. lpp.); 5) personu vārdi ar vācu, bībelisku u. c. cilmi. Bez Piltenes 1582—1583. gada vakugrāmatām Kiparskis savā darbā izmantojis visus pieejamos Kurzemes 16. un agrāko gadsimteņu personu vārdus un vietvārdus. Spriežot pēc Kiparska šķirojuma piecās grupās, varētu domāt, ka visi vārdi no dokumenta, kas mūs interesē, būs uzņemti viņa grāmatā. Tomēr

tā nav. Vispirms saprotamā kārtā nav uzņemti tie vārdi, kas ir tikai kristāmvārdi (piemēram, *Herman Hanß*, Sūkavā). Tomēr nav uzņemts arī lielāks skaits vārdu, kuŗus sliktākajā gadījumā vajadzēja ierindot ceturtajā grupā (piemēram, pats pirmais saraksta vārds *Herman Rimaldt* Stendzē). Parasti mājām ir divi vārdi (piemēram, *Mantillie Toyacht* Stendzē). Kiparskis parasti abus ir analizējis, un reizēm katrs vārds ir iešķirots citā grupā. Saprotams, ja spriežam pēc vārda par tautību, tad katru māju saimnieku var ierindot tikai vienā grupā. Tālāk ievietotajā tabulā, ja viens vārds bija latvisks, otrs līvisks, dota priekšroka latviešu grupai. Kiparska darbam pievienotas arī kartogrammas, kas rāda latviskos, līviskos un baltiskos vārdus. Šīs kartogrammas maldina, jo tajās ne vien divreiz uzņemti tie vārdi, kam ir abu tautību pazīmes, bet uzņemti vēl vairākkārt tie vārdi, kas dažādos dokumentos atkārtojas, kaut arī tie attiektos uz to pašu personu. Var arī šaubīties, vai Piltenes vakugrāmatas vārdi ir personu vārdi un nevis vietvārdi. Ja tie būtu personu vārdi, tad pēc tiem varētu spriest par Piltenes 1582—1583. gada saimnieku tautību, turpretim daudz grūtāk būtu par to spriest pēc vietvārdiem. Vēl jāatgādina, ka statistika, ko pēc šiem vārdiem varam sakopot, attiecas tikai uz saimniekiem un sīkzemniekiem. Gājēji varēja būt pavisam citas tautības.

Sekojošā tabulā, mēģinot noteikt iedzīvotāju tautību pēc ciematu vārdiem, ir ietilpināti kā apdzīvotie ciemati, tā postažas. Pušelnieki, ja arī viņiem būtu kopējs vārds, ir skaitīti atsevišķi. Kiparska pirmā un otrā grupa ir skaitītas kopā — tātad šai grupā ietilpst ciemati ar latviešu un baltiskiem vārdiem. Tiem blakus parādīts ciematu skaits ar lībiešu vārdiem, bet ciemati ar vāciskiem, bībeles, nezināmiem un Kiparska ignorētajiem vārdiem skaitīti kopā kā „nenosakāmie".

Ciemati un sīkzemnieki ar latviskiem un līviskiem vārdiem

Apgabals	Latvieši		Līvieši		Nenosakāmie		Kopā
	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits
			Saimnieki				
Piltene	77	69,4	4	3,6	30	27,0	111
Dundagas jūrmala	81	37,9	26	12,1	107	50,0	214
Dundaga	103	56,6	12	6,6	67	36,8	182
Ārlava	120	58,8	16	7,8	68	33,4	204
Puze	49	74,2	4	6,1	13	19,7	66
Valtaiķi	98	71,5	7	5,1	32	23,4	137
Aizpute	59	59,6	—	—	40	40,4	99
Cīrava	95	66,9	9	6,3	38	26,8	142

	Sīkzemnieki						
Piltene	25	71,4	2	5,7	8	22,9	35
Dundagas jūrmala	—	—	—	—	—	—	—
Dundaga	26	54,2	3	6,3	19	39,5	48
Ārlava	19	38,8	2	4,1	28	57,1	49
Puze	7	46,7	1	6,6	7	46,7	15
Valtaiķi	10	90,9	—	—	1	9,1	11
Aizpute	20	80,0	1	4,0	4	16,0	25
Cīrava	25	59,5	3	7,1	14	33,4	42

Ja pieņemam, ka nenosakāmie vārdi sadalās proporcionāli starp latviešiem un lībiešiem, tad varam konstatēt, ka Kurzemes, resp. Piltenes bīskapijā starp saimniekiem bija 10,3 % lībiešu, bet starp sīkzemniekiem 8,3 %. Par Ventspils novadu avotu trūkst, bet šķiet, ka tur dzīvoja maz lībiešu. Turpretim Einhorna 17. gadsimtenī pieminētie lībieši Engures jūrmalā būs bijusi nozīmīga kolonija arī iepriekšējā gadsimtenī.[31]

Augšējā tabula ļauj sīkāk precīzēt 16. gs. autoru (Alberta Kranca, Marcina Beļska, Martina Kromera, Kaspara Peucera, Johana Rennera, Fransua de Belforē, Aleksandra Guaņini *(Guagnini)*, Baltazara Rusova, Laurencija Millera, Salomona Heninga, Mauricija Brandisa) liecības par lībiešu izplatību.[32] Kā redzams, lībiešu novadi Kurzemē bija pirmām kārtām Dundagas jūrmala, tad Dundagas un Ārlavas apgabals. Vidzemē tādi bija Vecsalacas, Limbažu, Vainižu un mazākā mērā Turaidas un Krimuldas apgabals. Spriežot pēc apstrādātajiem vietvārdiem, lībiešu bija vairāk Vidzemē nekā Kurzemē.

Tomēr tieši lielākā lībiešu kolonija aizgāja bojā pirmā. Kad 19. gs. vidū radās zinātniska interese par lībiešu valodu, Vīdemans konstatēja, ka no Vidzemes lībiešiem 1858. gadā bija palikuši tikai astoņi (pieci vīrieši un trīs sievietes Vecsalacā), kas vēl prata lībiski runāt. Turpretim Kurzemē pēc 1852. gada skaitīšanas viņš vēl konstatēja 2324 personas, kas prata lībiski.[33] Latvijas patstāvības laikā 1925. gadā bija pavisam 1238 lībieši, 1930. gadā — 962, 1935. gadā — 944. No pēdējiem Dundagas pagastā dzīvoja 507, bet Ances pagastā 370. Otrā pasaules kaŗa laikā atlikušos lībiešus izklīdināja, pārņemot abus pagastus militārām vajadzībām. Tomēr 1953. gadā Kurzemē esot dzīvojuši 400—500 lībiešu.[34]

Lībiešu iznīkšanas tiešās sekas ir, ka Vidzemes bijušos lībiskajos apgabalos saglabājies ļoti maz mājvārdu no 16. gadsimteņa. Lēdurgas pagastā ar 16. gs. vakugrāmatas ierakstiem var identificēt sekojošos mājvārdus: Auva, Ciemgalis, Cēsnieks, Gailis, Gaŗkāja, Ķiuka,

Kurpnieks, Lapsa, Lībietis, Mateika, Mudurga, Perm(i)ses (vai Purmaša Turaidas pagastā?), Pūtelis, Ratnieks, Rebainis, Spindzelnieks, Vilciņš. Skultes pagastā: Mucenieki, Jēņi, Reves, Stīpnieks. Turaidas pagastā: Beste, Ķeipans, Rudzītis (?), Sēdiņs, Skrāpis. Vidrižu pagastā: Ausiņi, Nāvīši. Lēdurgas, Turaidas un Vidrižu pagastā no jaunlaiku mājvārdiem[35] 15,5 % ir tādi, kas bija jau 16. gs. vidū, kamēr, piemēram, Jaunpiebalgas un Vecpiebalgas pagastā šis procents ir 34,6.

Vērtējot lībiešu kopskaitu 16. gs. vidū, konstatējam, ka 1500 mājās Vidzemē dzīvoja 13.000, bet 160 mājās Piltenē 1400 lībieši, pavisam kopā 14.400 jeb nepilni 4 % no Latvijas iedzīvotāju skaita. Šai statistikā tomēr nav ietilpināti Engures lībieši, tātad procents būs augstāks, varbūt sasniedzot 4 %.

Krieviņi

Somugru cilmes votus, kas dzīvoja Zemgalē, latvieši sauca par krieviņiem. Ordeņa mestrs 1445. gadā votus kā kaŗagūstekņus nometināja Bauskas apkārtnē. Pēc mājvārdiem spriežot, krieviņi dzīvoja kādos 13 pagastos Bauskas, Jelgavas un Jaunjelgavas apriņķī.[36]

Igauņi

Latviešu etnografiskā robeža kopš 13. gadsimteņa pakāpeniski virzījās no Burtnieku ezera un Sedas uz ziemeļiem. Piecpadsmitā gadsimtenī igauniska vēl bija Rūjiena un Omuļi.[37] 1601. gada revīzijā Rūjienā vēl pilnīgi igaunisks ir *Mitzkull*. Par šo ciemu, kam 1601. gadā bija 30 ciemati, 1638. gada revīzijā rakstīts: „Pirms maskaviešu kaŗa Firstenbergs atstājis veco muižu *Schwarzenbrun* un būvējies Naukšēnu ciema vietā. Turpretim turp (t. i. Švarcenbrunas vietā) viņš pārcēlis zemniekus, starp viņiem kādu vārdā *Mez*, pēc kā tad [ciems] arī nosaukts par *Mezkülle*."[38]

Ar šādu iekšējās kolonizācijas politiku, ko mestri piekopa, neņemot vērā etnografiskās robežas, var izskaidrot latviešu enklaves igauņu zemē un otrādi. Latvijas kaŗa pirmā posma smagajos postījumos aizgāja bojā arī lielais Meckila ciems, un 1638. gada revīzijā tur ir tikai trīs ciemati: *Udhen* un divi *Wezell*, kas tagad saucas Udzens un Vecelis (Naukšēnu pagastā). Tā šis 1601. gadā vēl pilnīgi igauniskais ciems 1638. gadā jau bija kļuvis latvisks. Turpretim Gaujienas pils tiesas dienvidos, tagad latviskajā daļā, vēl 1638. gada revīzijā sa-

stopam daudz igaunisku vārdu. Nedaudz igauņu ir arī Alūksnes pils tiesā.

Leiši

Latvijas dienvidu pierobežas apgabalos sastopam leišu kolonijas. Lielsesavas muižā 1566. gada zemnieku sarakstā ierakstīts 21 leišu tautības iedzīvotājs, kamēr latviešu ir 90 ciemati un 20 sīkzemnieki. Grenču muižā, kur bija 88 latviešu ciemati (124 mājas) un 18 latviešu sīkzemnieki,[39] dzīvoja 51 leitis. Šīs leišu kolonijas piemin arī 17. gadsimtenī Einhorns, vēl atzīmējot, ka leiši dzīvo Ezeres, Saldus, Rucavas un Ilūkstes novadā *(in Düneburgischen)*.[40] Šīs kolonijas minētas arī superintendenta Stefana Bīlava 1566. gada baznīcas vizitācijas protokolā.

Pēc Livonijas kara leišu muižniekiem bija tiesības iegūt valdīšanā Inflantijas muižas. Tomēr liekas, ka ļoti mazam skaitam leišu muižnieku izdevās muižas iegūt, un vēl mazāks skaits apmetās Inflantijā uz dzīvi.

Krievi

Lielākā „krievu" kolonija Latvijā pirms Livonijas kara atradās Rīgā. Baltkrievu un lielkrievu tirgotājiem Rīgā bija sava nometne. Abas šīs tautības vienoja grieķu katoļu ticība. Strīds par šīs konfesijas Nikolaja baznīcu bija viens no Livonijas kara cēloņiem, un, šim karam sākoties, lielkrievi no Rīgas nozuda. Grieķu katoļu baznīcas bija arī Cēsīs un Alūksnē. Jādomā, ka arī tajās dievlūdzēji bija tirgotāji. Novērtēt Rīgas un mazpilsētu krievu skaitu nav iespējams.

Tāpat nav iespējams novērtēt krievu zemnieku skaitu, kas bija iespiedušies pierobežas apgabalos. Apmetoties latviešu ciematos, viņi parasti paturēja latvisko ciematu nosaukumu. Varētu domāt, ka zemnieki ar priekšvārdu Ivans, Mikita un Griška ir krievi, bet var arī būt, ka tie ir latvieši, kam krievu ietekmē doti šie krievu priekšvārdi. Spriežot pēc Laicenes 1593. gada vakugrāmatas, turienes trim saimniekiem priekšvārds bija Ivans un vienam *Histoncka* (Sprīvulim). Tai pašā gadā Litenē bija trīs Ivani un viens Griška, bet Alūksnē četri Ivani un viens Mikita. Ludzas Zachara pagasts atradās pie pašas krievu robežas pie Ludzas upes, un tur 1599. gadā bija šādi saimnieki (vārdi dokumenta rakstībā): stārasts *Zachar* (viņa vārdā arī pagasts saucās), *Jazuk Talarow, Iwan Moskal, Opanas Wonuk,*

Birn Kowal, Iwan Swolban, Arcim Bryc, Anskin Toros, Cyrthyn, Mikita Pudan, Marcin Uskiel, Grybiejko, Puthul, Mik na Žylowem. Pēc šāda materiāla noteikt saimnieka tautību nav iespējams. Pirmkārt, sarakstu sastādīja poļi, kas vārdus poliskoja; otrkārt, 1599. gada revīzijas izdevēji Jakubovskis un Kordzikovskis bieži vien ir dokumenta vārdus nepareizi izlasījuši.

Iedzīvotāju kārtas

Spriežot pēc politiskajām tiesībām, visus 16. gs. Latvijas iedzīvotājus varam iedalīt divās nevienāda lieluma grupās — ar politiskajām tiesībām apveltītajā minoritātē un beztiesiskajā majoritātē. Pie pirmās grupas piederēja kungi, garīdznieki un namnieki, pie otrās zemnieki un pilsētu un miestu iedzīvotāji.

Starp kungiem augstākie bija zemeskungi — ordeņa mestrs, Rīgas archibīskaps un bīskapi. Nākošie pēc nozīmes bija šo zemeskungu tuvākie līdzstrādnieki — archibīskapa un bīskapu domkungi, kancleri, sekretāri, soģi, tiesneši, galma pārziņi, regenti, padomnieki. Šai grupā ierindojami arī klosteŗu priekšnieki. Pie kungu augstākā slāņa piederēja arī ordeņa mestra tuvākie palīgi — maršals, komturi, soģi, kapteiņi, šaferi, piļu komturi, kumpāni un padomnieki.

Kā ordeņa valstī, tā Rīgas archibīskapijā un bīskapu valstīs, visi šie kungi bija pakļauti celibātam, t. i. viņi nedrīkstēja precēties, tāpēc ar kārtu saistītie amati nebija mantojami. Kungi šiem amatiem tāpēc rekrutējās no celibātam nepakļauto dižciltīgo dēliem, pie kam augstākie nāca no Vācijas, bet zemākie no Livonijas dižciltīgo ģimenēm. Livonijas dižciltīgie bija pirmām kārtām archibīskapu, bīskapu un ordeņa vasaļu ģimenes, bet izņēmuma veidā arī Rīgas namnieku augstākās ģimenes.

Vasaļiem 16. gadsimtenī jau bija sava labi izveidota organizācija, un viņu politiskais svars bija ļoti liels. Neatlaidīgi cenšoties palielināt savu prestižu, ievērojamākās vasaļu dzimtas panāca, ka viņu dižciltību atzina arī ārpus Livonijas. Tā Ungurpils Jirgens fon Ungerns saņēma no Vācu nācijas svētās Romas imperijas ķeizara Kārļa V diplomu (1531. g.), kas pielīdzināms brīvkunga diplomam, un no pāvesta Klementa VII (1533. g.) ģerboni ar karaļa kroni. Romas ķēniņš Ferdinands savukārt (1534. g.) apstiprināja šīs privilēģijas.[41] Bez Ungerniem varenākās vasaļu dzimtas Livonijā bija Tīzenhauzeni, Rozeni un Ikskili. Visām šīm četrām dzimtām bija koprokas mantošanas tiesības *(coadunatae manus, beneficium simul-*

taneae investiturae). Tas nozīmēja, ka vīriešu līnijā visiem šo dzimtu daudzajiem nozarojumiem bija tiesības mantot tās pašas dzimtas cita nozarojuma valdījumu. 16. gadsimtenī pat sāka nostiprināties uzskats, ka šīm četrām dzimtām ir arī savstarpējās mantošanas tiesības. Kārļa V piešķirtajā aizsardzības grāmatā[42] Tīzenhauzeniem 1528. gadā un citos dokumentos redzams, ka šīs dzimtas atsevišķi locekļi valdīja Ērgļus, Bērzauni, Jumurdu, Sāvienu, Vietalvu, Viesienu u. c., un bez tam vēl muižas Igaunijā. Tīzenhauzeni mūs interesē sevišķi tāpēc, ka no 16. gadsimteņa beigām ir saglabājusies plaša dokumentācija par Tīzenhauzena Bērzaunes muižām. Ievērojama 16. gadsimtenī bija arī Krīdneru dzimta.

Ir pilnīgi saprotams, ka šīs dzimtas, no paaudzes uz paaudzi nostiprinot savu stāvokli, kļuva varenākas pat par celibātam pakļautajiem kungiem, kam mantošanas tiesību nebija. Koprokas mantošanas kārtība šīm dzimtām nodrošināja nemitīgu zemes īpašumu pieaugumu. Tām bija pilis, apakšvasaļi, to locekļi precējās ar augstākiem dižciltīgiem Vācijā, viņiem bija heraldiskas godazīmes, tituli, sevišķas privilēģijas (patronāta tiesības, līgumi ar zemeskungiem u.c.), un šīs dzimtas arī patstāvīgi kaŗoja.[43] Pārējās lielās vasaļu dzimtas — Taubes, Lodes, Bukshevdeni, Vrangeli — netika šai ziņā iepriekš minētajām četrām varenākajām dzimtām līdzi. Divas no šīm četrām dzimtām prata savu varenību saglabāt arī, kad aizgāja bojā Livonija. Tā 1599. gadā latviešu Vidzemē vācu muižnieki deva kopā 467 bruņotus jātniekus. No šī skaita Tīzenhauzeni vien deva 86, bet Rozeni 36 jātniekus, kamēr Ungerni tikai 8 un Ikskili 4 jātniekus.

16. gadsimtenī Livonijas dižciltīgajiem bija jau attīstījusies ļoti izteikta kārtas apziņa. Spilgtu liecību par to dod kāda prāva, kuŗā Dēnhofi sūdzēja Kasparu fon Tīzenhauzenu. Pēdējais bija izteicies, ka Dēnhofu senči mātes līnijā nebijuši tik dižciltīgi *(nicht so gutt vom Adell sein)* kā tēva līnijā. Tiesā Dēnhofi pierādīja, ka mātes sešpadsmit senči ir bijuši dižciltīgi, un tiesneši atzina Tīzenhauzenu par vainīgu neslavas celšanā.[44]

Redzamākie archibīskapijas vasaļi bija paraugs, kuŗus centās atdarināt arī pārējie. Sīkie archibīskapijas vasaļi jau iepriekšējā gadsimtenī bija ieguvuši lielu polītisko varu landtāgos un saimniecisku neatkarību, panākot mantošanas tiesības, ar ko lēņu tiesības bija kļuvušas par tukšu formulu. Arī ordeņa vasaļu centieni tiecās tai pašā virzienā, un 1546. gadā viņi panāca, ka mestrs viņiem apstiprināja koprokas tiesības lēņu muižās.[45]

Livonijas pilsētu namnieku starpā lielākais prestižs neapšaubāmi bija Rīgas namniekiem. Dažas dzimtas bija izcilā stāvoklī, jo no tām nāca rātskungi un birģermeistari. Nomirstot kādam rātskungam vai birģermeistaram, pārējie kooptēja jaunu locekli parasti no tām pašām dzimtām, kas tad arī uzskatāmas par augstāko kārtu Rīgā. Tomēr šīs namnieku dzimtas nebija dižciltīgas. Tikai 16. gs. beigās dižciltību ieguva arī daži Rīgas rātskungi, kad Polijas karalis tā atalgoja darbību, kas beidzās ar Rīgas pilsētas pakļaušanos Polijai.

Diemžēl, vēl trūkst tāda pētījuma par Rīgas iedzīvotāju sociālo slāņojumu, kādu Heincs fon cur Mīlens devis par Rēveli.[46] Pēc šī pētījuma, Rēvelē 1538. gadā bija šāda iedzīvotāju struktūra:

Rēveles iedzīvotāju kārtas 1538. gadā

Kārtas \ Tautība	Vācieši	Zviedri	Igauņi	Kopā
Augstākā	1260	—	—	1260
Vidējā	910	350	280	1540
Zemākā	80	1050	3070	4200
Kopā	2250	1400	3350	7000

Tā kā Rīgas un Rēveles saimnieciskā struktūra bija ļoti līdzīga, varbūt pieļaujams analoģijas secinājums, ka arī abu pilsētu sociālā struktūra bija līdzīga. Kardinālā starpība starp Rīgu un Rēveli tomēr bija tā, ka Rīgā dominēja divi tautības, kamēr Rēvelē trīs.

Rīgas 16. gadsimteņa iedzīvotāju skaitu pēc tautībām ir mēģinājis klasificēt Benninghovens. Šai nolūkā viņš analizē Pēteŗa Etkes *(Oetke)* 1558. gada ierakstu Rīgas Lielās ģildes oldermaņu grāmatā. Etke raksta, ka Rīgas aizstāvjos bijis 3000 vāciešu un 2000 latviešu, tātad kopā 5000. Starp vācu tautības Rīgas aizstāvjiem bijis 400 algotņu un bisenieku, un 100 ārzemju tirgotāju zeļļu, bet starp latviešiem vismaz 500 Rīgas patrimoniālapgabala zemnieku. Pēc šiem datiem Benninghovens aplēš, ka Rīgas pilsētā vaļņu norobežotajā platībā 1558. gadā dzīvojuši 4000 pilsētas aizstāvju, no tiem 2500 vāciešu un 1500 latviešu. Iedzīvotāju kopskaits bijis vismaz 12.000.

Liekas, ka Benninghovens sievietes skaitījis par pusi no iedzīvotāju kopskaita un pieņēmis, ka pilsētas aizstāvju skaitā neietilpa trešdaļa no visiem vīriešiem, tā pēc 4000 pilsētas aizstāvjiem aplēšot Rīgā 12.000 iedzīvotāju. Kritizējot šo aplēsumu, ir akceptējams pieņēmums, ka sievietes bija apmēram puse no kopējā iedzīvotāju skaita. Turpretim apšaubāmi ir pieņemt, ka pilsētu aizstāvēja divi trešdaļas no visiem vīriešiem. Šāds pieņēmums nozīmētu to, ka pilsētu aizstāv-

jos bija vīrieši vecumā no 16 līdz 65 gadiem. Ja aizstāvjos skaitām vecuma grupu no 16 līdz 45 gadiem, tad (pēc 19. gs. Rīgas iedzīvotāju vecuma piramidas) dabūjam tikai pusi no visiem vīriešiem, un Rīgas iedzīvotāju kopskaits palielināms līdz 16.000. Ja Etkes ziņas ir pareizas, tad Rīgā bija 37,5—40 % latviešu. Tā kā Rēvelē „nevācu" procents bija daudz lielāks (68 % — sk. iepriekšējo tabulu), tad liekas, ka arī Rīgai latviešu skaits būs novērtēts par zemu.[46a]

Latviešu privilēģēto kārtu starpā izcilākie ir kuršu ķoniņi. Ar šo vārdu apzīmēja Kuldīgas komturejas latviešu vasaļus. Īstenībā ķoniņa vārds pienācās tikai ordeņa zemnieku jātnieku pulka vedējam karodzniekam Peniķim. Tomēr ar laiku par ķoniņiem sāka saukt arī Tontegodes (Pliķus), Sukantus (Sirkantus), Dragūnus (Vidiņus), Kalējus un Bertoldus.

Peniķu dzimta 16. gs. sākumā valdīja četru arklu lielu zemes īpašumu, bet 1504. gadā par izcilu varonību pret krieviem mestrs Pletenbergs Andrejam Peniķim vēl piešķīra piekto arklu, trīs vezumu pļavu un tiesības celt ūdensdzirnavas.

Par Tontegodēm ir zināmas divas 14. gadsimteņa lēņugrāmatas kopā par 4 arkliem, par Sukantiem — viena 15. gadsimteņa lēņugrāmata ar 1/2 arkla. Dragūnam 1503. gadā piešķīra 2 arklus, Kalējam 1550. gadā 1/2 arkla.[47]

Lielākais latviešu tautības zemes valdītājs Kurzemē ar pieciem arkliem 16. gadsimtenī tātad bija Peniķis, kas arī ieņēma redzamāko stāvokli starp ordeņa latviešu vasaļiem. Agrākajos gadsimteņos bija vēl izvirzījušies Salaspils novada brīvnieki, kuŗus tāpat kā Peniķi 16. gadsimtenī oficiāli sāka saukt par ķoniņiem. Tie bija Pitkejāņi, vēlākie Vedmeŗi, un brāļu Auļa un Tota pēcteči, vēlākie Ķēniņi. Vedmeŗiem 16. gadsimteņa beigās bija 4 arkli zemes, bet Ķēniņiem 5 arkli. No ordeņa laika ievērojamajiem latviešu vasaļiem vēl jāmin Ļaudonas Leimaņi, Kandavas Tapelni un Gulbenes Elstes.

Katrai no šīm brīvnieku dzimtām bija citāds liktenis. Kuršu ķoniņi saglabāja savu brīvību arī nākošos gadsimteņos, kaut arī ar ierobežotām tiesībām un pastāvīgos draudos zaudēt savas privilēģijas. Pitkejāņiem, resp. Vedmeŗiem jau 15. gadsimtenī nebija dēlu, un meitas mantoja tikai dažas privilēģijas, bet znoti 16. gs. beigās bija vairs tikai lielāki zemnieki. Arī Ķēniņi 16. gs. beigās bija zaudējuši brīvnieku stāvokli.

Ļaudonas Leimaņu mājas Vidzemes gubernātors Gothards Ketlers par 600 mārkām 1565. gadā ieķīlāja Hermanam Budenbrokam. 1581. gadā tās apstiprināja par valdījumu pēdējā dēlam Kasparam, no-

saucot tās par nomas mājām *(Pachtgesinde)*. 1638. gada revīzijā nekas vairs neliecina, ka Leimaņi kādreiz bijuši brīvnieki.

Kandavas Tapelni zaudēja savu brīvību ļoti drāmatiskos apstākļos 1563. gadā. Trīs muižnieku — Johana Frika, Oto Adelinga un Johana fon der Brigena — robežstrīds apdraudēja Tapelnus. Viņi tāpēc nolēma Friku nogalināt. Sazvērestību atklāja, un hercoga Gotharda Ketlera Rīgā ieceltā tiesa notiesāja sazvērestības vadoņus ar nāvi. Pārējiem atņēma brīvību, un viņus, ar klaušu pienākumiem kā pārējiem zemniekiem, piedalīja Kandavai.[48]

Savas privilēģijas totiesu saglabāja Gulbenes Elstes. Šīs privilēģijas pārjaunoja Polijas karalis 1580., 1589., 1592. un 1599. gadā. Sigismunds III Pēteri Elsti 1592. gada dokumentā pat dēvēja par dižciltīgo, pielīdzinot viņu šļachtičam *(Nobilis Petri Helst Leiman)*. Atšķirībā no kuršu ķoniņiem Elstēm tomēr 19. gadsimtenī nelaimējās tiesā nodrošināt sev pat brīvzemnieku stāvokli.[49]

Šais nedaudzajos piemēros skicēto dažu izcilāko latviešu vasaļu dzimtu likteņiem kopēja ir lēna, bet sistēmatiska slīdēšana lejup. Ordeņa laikos latviešu vasaļus raksturoja tas, ka viņiem bija izlēņots vīriešu līnijā lielāks zemes valdījums un ka viņiem par šo lēni nebija jāizpilda zemnieku pienākumi — nebija jādod nodevas un jāveic klaušas. Atšķirība no vācu tautības vasaļiem tomēr bija, ka latviešu (un lībiešu) vasaļiem bija izlēņota tikai zeme bez zemniekiem, kamēr vācu vasaļiem lēnī ietilpa arī zemnieki. Latviešu vasaļiem tāpēc bija jāapstrādā sava zeme ar paša ģimenes locekļiem vai algādžiem, kamēr vācu vasaļi pārtika no viņiem izlēņoto zemnieku nodevām un klaušām. Šī starpība vēstures gaitā izšķīra, ka latviešu vasaļi palika zemnieki, kamēr vācieši kļuva dižciltīgie. Ir zināmi gadījumi, kad latviešu vasaļi pārtautojoties ieguva dižciltību. Tādas dzimtas ir Tukuma Gaiļi un Kandavas Dumpiati.[50]

Mainoties militārajai organizācijai, vācu vasaļi no karavīriem kļuva par muižniekiem, ne vien paturot, bet pat paplašinot savas privilēģijas. Turpretim latviešu vasaļi, palikdami zemnieki, savas privilēģijas zaudēja, noslīdot pārējo zemnieku masā.

Vēl ātrāk šo noslīdēšanas procesu 16. gadsimtenī piedzīvoja latviešu brīvnieki, kas nebija vasaļi. Arī viņi bija karavīri, bet zeme viņiem bija piešķirta tikai ar brīvības grāmatu, nevis kā lēnis. Reizēm viņiem nebija pat šāda dokumenta, un viņi bija ierakstīti tikai vakugrāmatās un zemesgrāmatās kā karavīri. Miera laikā viņus lietoja par ziņnešiem, sūtot vēstules. Šķiet, ka tādi bija vairums latviešu karavīru, kuŗi jau raksturoti 4. nodaļā. Ir zīmīgi, ka 16. gadsimteņa

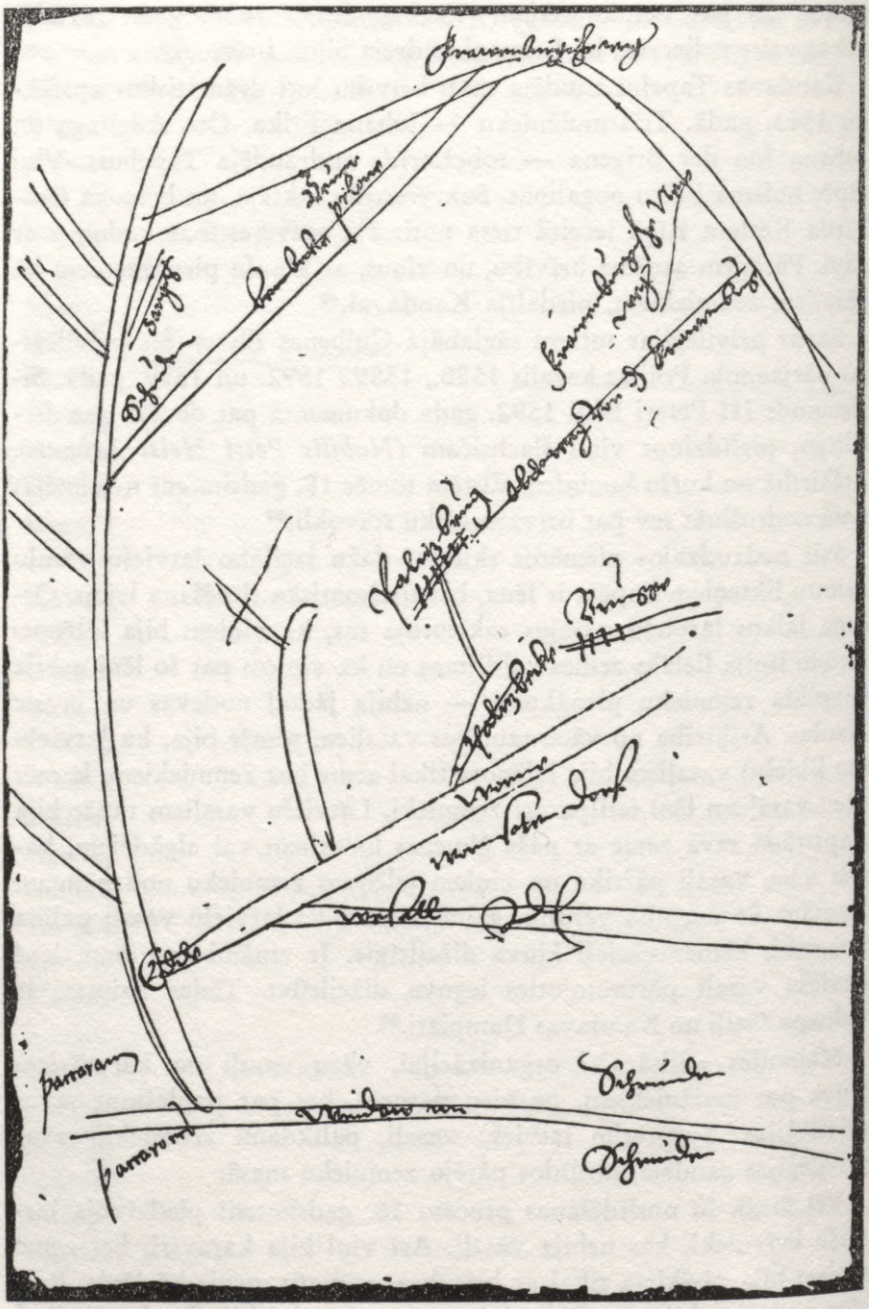

Ķoniņu (Dragūnu un Viesalgu) svētā meža plāns

Attēlā reproducēts vecākais saglabātais topografiskais plāns. Tas glabājas starp bijušā ordeņa archīva Kurzemes archīvālijām Zviedrijas valsts archīvā (Livonica I, 50). Plānā ziemeļi ir kreisajā pusē. Uzraksti, sākot no augšas: *Frawen-*

beigās šie brīvnieki sāk maksāt naudu, iespējams, ka tā aizstājot kaŗadienesta pienākumu.[51] Daugavpils komturejā laikā no 1518. līdz 1544. gadam ap 55 % no visiem zemniekiem bija brīvnieki un brīvzemnieki. Ikšķiles novadā 1555. gadā šādu zemnieku bija 27 %. Kamēr Daugavpils ietilpa ordeņa territorijā, Ikšķile atradās archibīskapijā. Saglabātajos Vidzemes muižu dokumentos minēti 170 brīvnieki un brīvzemnieki ordeņa novados, salīdzinot ar 65 archibīskapijā. Kaut gan visiem šiem datiem ir nejaušības raksturs, tomēr liekas, ka ordeņa territorijā bija relātīvi vairāk brīvnieku un brīvzemnieku nekā archibīskapa territorijā.[52]

Pakāpienu zemāk par brīvniekiem bija brīvzemnieki. Viņu brīvība nebija pamatota lēņu tiesībās.[53] Brīvzemnieki savas mājas valdīja ar to pašu tiesisko pamatojumu kā citi zemnieki, bet atšķirā no pēdējiem neveica parastās lauksaimniecības klaušas un (pilnīgi vai daļēji) nodevas aizstāja ar naudas maksājumiem. Pie šīs grupas piederēja pagastu (vaku) vecākie, zemnieku tiesneši, krodzinieki, lauku amatnieki (sniķeŗi, drēbnieki, kalēji, atslēdznieki, namdaŗi, audēji, aldaŗi, deģi, dzirnavnieki, stiklinieki, ratnieki), bisenieki (mednieki), mežsargi, pārcēlāji, zvaniķi un ķesteŗi. Brīvzemniekos bija arī tāda nicināma amatpersona, kāds bija bende.

burgische weg — Saldus ceļš; *Sargis* — Sārķi; *Bruwer* — Brūveŗi; *Pilone* (tagad vairs nav); *Schueden* — Šķēdes upe; *Brembeke* (tagad vairs nav); *Frawenburgische Newe weg* — Saldus jaunais ceļš; *Palitz brug* — Palīces upes tilts; *Older weg von d. Frawenburg* — vecais Saldus ceļš; *Palitz becke* — Palīces upe; *Brugge* — tilts; *Worme* — Vārmas upe; *Wormsaten Dorf* — Vecvārma; *Edde* — Ēdas upe; *Wesell* — tagad Dūres upe; *Parravam, Parravoms* (tagad plostavieta — lasījums problēmatisks); *Windaw* — Venta; *Schrunden* — Skrunda (parādīts tikai virziens, jo Skrunda atrodas daudz tālāk dienvidos).

Plānā zīmētās Sārķu un Brūveŗu mājas tagad atrodas citā vietā. 16. gadsimtenī Sārķi atradās vēlākās Niktas pusmuižas vietā, kamēr tagad Sārķi ir tur, kur uz plāna rakstīts *Parravam*. Arī Brūveŗi tagad atrodas Šķēdes upes otrā pusē nekā uz plāna. Abas mājas laikam pārvietotas, kad dibināja Niktas pusmuižu.

Plānā zīmētajā novadā vēl mūsu dienās ir liels mežs starp Ventu un Vārmu; to šķērso tikai daudzās Ēdas upes pietekas. Šī meža tuvumā atrodas divi ķoniņu ciemi: Dragūnu ciems uz ziemeļiem no Ēdas un Viesalgu ciems otrpus Ventas. Saskaņā ar ceļotāja Reinholda Lubenava informāciju vēl 16. gs. beigās ķoniņiem bija savi svētie meži (sk. 14. nodaļu). Kaut gan šeit iespiestajā plānā nav uzraksta, ka tajā attēlots ķoniņu svētais mežs, tomēr, tikai pieņemot, ka tas rāda šī meža atrašanās vietu, kļūst saprotams, kāpēc šis plāns vispār zīmēts.

Ēdas un tās 12 pieteku baseins ir 299 kvadrātkilometri. Vienīgi ķoniņiem, gluži tāpat kā dižciltīgajiem, medību tiesības bija vēl 19. gadsimtenī.

Kā redzams, šīs brīvzemnieku grupas sastāvs ir ļoti raibs. Tajā ietilpa zemnieki ar ļoti cienījamu stāvokli (pagastu vecākie, tiesneši), gan arī ar zemu sabiedrisko prestižu (piemēram, bendes). Kamēr brīvnieki, kuŗu privilēģijas dibinājās uz lēņu tiesībām, līdz ar lēņu iekārtas maiņu savas privilēģijas vai nu zaudēja, vai arī saglabāja tikai ar lielām grūtībām, tikmēr brīvzemnieki savu stāvokli paturēja. Atšķirība tomēr bija tā, ka lēņtiesisko un pārējo brīvnieku privilēģijas mantoja viņu dēli, kamēr minētos pēdējās grupas amatus, kas deva brīvzemnieka stāvokli, tikai izņēmuma gadījumos mantoja pēcnācēji.

No brīvniekiem (kas bija brīvi vai nu saskaņā ar lēņugrāmatu, vai arī, būdami kaŗavīri, bez sevišķas lēņugrāmatas) un brīvzemniekiem (kas bija brīvi tāpēc, ka darbojās kādā nemilitārā amatā) jāatšķiŗ saimnieki, kas atpirkās no klaušām vai nodevām, vai arī no abiem šiem pienākumiem ar naudas maksājumu. Tos sauca par leidasvīriem. Atpirkšanās notika divu iemeslu dēļ: vai nu tāpēc, ka saimnieks vēlējās iegūt cienījamu, brīvzemniekiem līdzīgu stāvokli, vai arī tāpēc, ka viņš bija par trūcīgu, lai veiktu klaušas un dotu nodevas. Leidasvīru stāvoklis bija nenoteikts un varēja mainīties gadu no gada, kamēr brīvzemniekam viņa stāvoklis bija nodrošināts, kamēr vien viņš varēja izpildīt savu amatu. Mīlenbacha un Endzelīna *Latviešu valodas vārdnīcā* „uz leidas dzīvot" paskaidrots: dzīvot bez darba, bet „leida" un „leide": noma; „leidas vīrs": brīvs cilvēks, nomnieks *(Pachtbauer)*. Šie valodnieku paskaidrotie termini atbilst 19. gadsimteņa apstākļiem un nav attiecināmi uz 16. gadsimteni.

Latvieši brīvniekus un brīvzemniekus sauca par leimaņiem, novadniekiem un bajāriem. Kā redzams no šo nosaukumu tagadējo vietvārdu kartes, visi šie trīs termini nozīmē to pašu. Leimaņu nosaukums bija izplatīts tikai Vidzemē un Latgalē, bet novadnieku nosaukums Kurzemē un pa retam Zemgalē. Totiesu vietvārds Bajāri ir izplatīts lielāko tiesu Zemgalē, Kurzemē gar leišmali un sporadiski arī Vidzemē un Latgalē. Vērgales pagastā uzrakstītā 31326. tautasdziesma apzīmē bajāru par brīvnieku vai brīvzemnieku, jo bajāri tur raksturoti kā tādi, kam liela zeme un nav jāmaksā kunga tiesa.

Kungi manus bāleniņus
Sauca lielus bajāriņus.
Vai zemīti piedevāt,
Vai tiesiņu atlaidāt?

No fakta, ka Bajāri kā vietvārdi nav tik cieši norobežoti kā Leimaņi un Novadnieki, var spriest, ka šiem vārdiem bija vēl cita no-

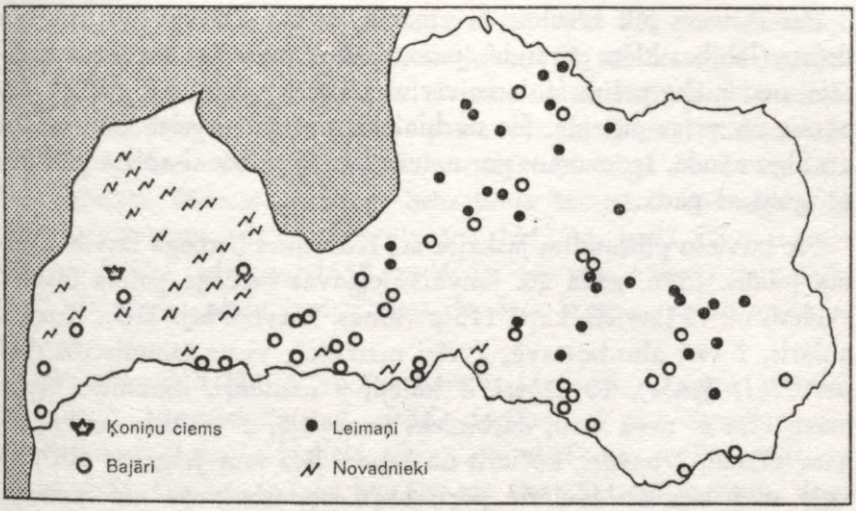

Brīvnieki un brīvzemnieki tagadējos mājvārdos

Karte rāda Bajāru, Leimaņu un Novadnieku māju atrašanās vietas pirms šo māju iznīcināšanas, dibinot kolchozus. Avots: J. Endzelīns, *Latvijas PSR vietvārdi* (Rīgā 1956—1961).

zīme, ne tikai brīvnieks vai brīvzemnieks. Tā arī Mīlenbacha un Endzelīna *Latviešu valodas vārdnīcā* vārds bajārs paskaidrots kā turīgais, kamēr leimanis un novadnieks paskaidrots kā brīvzemnieks. Tomēr nav šaubu, ka bajārs 16. gadsimtenī nozīmēja vairāk nekā to saprata 19. gadsimtenī.

Mūsu historiografija līdz šim pilnīgi ignorējusi kādu īpatnēju latviešu grupu, kas beidza eksistēt 16. gadsimtenī un ierindojama vidū starp brīvzemniekiem un parastajiem lauku iedzīvotājiem. Šī grupa bija latviešu pilsļaudis. Diemžēl, tikai par dažām pilīm varam uzzināt, cik latviešu tajās dzīvoja un ko viņi darīja. Tomēr domājams, ka arī citās pilīs bija apmēram līdzīgs stāvoklis kā tajās, par ko mums ir ziņas.

Par Viļakas pili ir informācija, ka tur dzīvoja 25 vācieši un vismaz 31 latvietis. Latvieši bija šādos amatos: pavārs, atslēgu glabātājs, meiris (modernieks), meiriene, 3 vecākie *(oldesten)*, 2 vārtnieki, 2 staļļu puiši, ēdamzāles puisis, 2 zvejnieki, 2 maizes cepējas, 5 lopkopji, 4 pils mūŗu sargi, melderis, iesalnieks, kārtnieks un 3 kaŗavīri *(herr kerls)*. Visas šīs personas saņēma pilī ik dienas uzturu. Svētdienās un pirmdienās uzturu saņēma 2 miesnieki, 2 maiznieki, 2 mūrnieki un 2 namdaŗi. Bez tam uzturu saņēma 5 nabagi. Jādomā, ka pēdējās 13 personas pilī nedzīvoja.

Par Piltenes pili savukārt ir zināms, ka tur dzīvoja šādi latvieši: drosts (labības klēts pārzinis), pavārs, viņa puisis un trauku mazgātāja, maiznieka palīgs, aldaris, zivju meistars, vārtnieks, atslēgu glabātājs un veļas pārzine. Šie darbinieki saņēma ne vien uzturu, bet arī algu naudā. Izdevumus par uzturu katrai personai aplēsa pāri par 41 guldeni gadā.

Pie latviešu pilsļaudīm jāskaita arī Kurzemes hercoga latviešu galma ļaudis. 1576. gada 20. janvārī Jelgavas hercoga galmā bija 71 vācietis un 42 latvieši, kopā 113 personas. Latvieši bija šādos amatos: aldaris, 2 vīri alusdarītavā, 2 vīri maiznīcā, viens saimniecībā *(auf der Hoff Stube)*, 10 zāģeŗi, 4 kalēji, 9 namdaŗi, dārznieks, veļas mazgātāja ar savu vīru, darbinieks kancelejā, 2 vecākie malkas sagatavošanai, 2 pavāri, kučieris un bende. Bez tam Jelgavas pilī dzīvoja divi latviešu laulātie pāŗi, kuŗu nodarbošanās nav zināma. Sarakstā ierakstīts šādi: *2 Penicke mit sein Weibe, 2 Magdalena mit Irem Manne.* Ir izteiktas domas, ka *Penicke* varētu būt pazīstamais kuršu ķoniņš Peniķis, kas 1576. gadā būtu uzturējies hercoga galmā. Kas ir latviete Magdalena un kādi bija viņas pienākumi, nav zināms.[54]

Nākošā zemnieku sociālā grupa bija vislielākā. Tie bija parastie lauku māju saimnieki. Viņi veica klaušas un maksāja nodevas. Sociālā ziņā par viņiem zemāki bija mazturīgie saimnieki, kam nebija nedz zirgu, nedz vēršu. Tie bija sīkzemnieki (vāciski: *Einfüßling*, t. i. „vienkājis", kamēr latīniski viņus apzīmēja ar *hortulani*, t. i. dārznieki). Viņi gāja klaušās kājām. Kā liecina latīniskais nosaukums, viņi iekārtoja „dārzus" mežā, bet, no otras puses, šis nosaukums varēja arī būt darināts pēc poļu *(ogrodnicy)* un leišu parauga. Bieži vien tie bija zvejnieki, kas klaušu vietā maksāja nodevas ar zivīm.

Sīkzemnieki avotos parādās 15. gadsimtenī, un viņu skaits pieaug 16. gadsimtenī, lai tad 16. gs. beigās samazinātos. 17. gadsimtenī viņi ir samērā reti. Šīs pārmaiņas ir mēģināts izskaidrot ar iedzīvotāju skaita svārstībām, muižu dibināšanu un dzimtbūšanas izveidošanos.

Sociāli viszemākā grupa bija vaļinieki un kalpi. Vaļiniekus (vāciski: *Lostreiber)* sauca arī par kambarniekiem, pirtniekiem un iebūviešiem. Viņi dzīvoja pirtīm līdzīgās būdiņās un, nevarēdami iztikt ar savu niecīgo zemi vai arī zemi nemaz nevaldot, strādāja pie saimniekiem gadījuma un sezonas darbus. Kalpi no vaļiniekiem atšķīrās ar to, ka viņiem nebija patstāvīgas saimniecības, bet, strādājot pie zemniekiem, viņi turpat dzīvoja un saņēma algu, parasti graudā.[55]

Livonijas sociālo iekārtu raksturojuši vairāki 16. gs. novērotāji. Starp viņiem izcilā vietā ir dzejnieks Johans Hāzentēters (Hasentödter, 1517—1586). Viņa apraksts ievietots plaši lasītajā Sebastiana Minstera *Kosmografijā*, tā kļūstot par avotu daudziem vēlākiem aprakstiem. Johans Hāzentēters, liekas, dzīvoja Rīgā no 1544. līdz 1547. gadam. Bāzeles profesora Sebastiana Minstera *Kosmografijas* pirmais izdevums vācu valodā iznāca 1542/43. gadā. Tam sekoja vācu un latīņu izdevums 1550. gadā, lai pēc tam nākošo simt gadu laikā pieredzētu plašu izplatīšanos daudzos izdevumos un tulkojumos.

Hāzentēters un Minsters vācu kungus Livonijā raksturo visnotaļ negātīvi:[56] „Livoniešiem nav nekādu darīšanu ar tatāriem, bet viņu galvenā nodarbošanās ir lielā rīšana un plītēšana, sevišķi pilīs un kungu sētās. Un kas ir labs kauslis, tas var nākt uz šo zemi. Viņu ar godu saņems kaŗavīri un novietos savā ierindā. Nebūs pagājis gads, kad viņš saņems savu algu, proti, tūsku, aptaukošanos un tamlīdzīgu nelabu naudu. Aptaukošanās Livonijā ir parastā slimība kungu sētās un starp viņu kalpotājiem. Kā man ziņo, to dabū tie, kas dienu un nakti rij un plītē, un neko nestrādā. Tā izpaužas viņu korpulencē . . .

[Pilsētās] šai zemē darbs ir kauns un nestrādāšana gods. [Vācu] sievietes, kas dzimušas šai zemē, ir augstprātīgas un labās domās par sevi. Viņas nicina citas sievietes, kas ieceļo no Vācijas. Viņas negrib, ka tās sauc par sievām, bet gan par kundzēm. Viņas nenodarbojas ar vērpšanu un citiem sieviešu darbiem, jo tas, pēc viņu domām, kaitētu dižciltīgo godam. Turpretim ziemā vizināties kamanās un vasarā uz ūdens viņām veicas labāk nekā vērpšana. Un kaut gan sievietes tur ir glītas, viņas saspoko tērpi. Kad tās vislepnāk izgreznojušās, viņas izskatās līdzīgas masku balles ķēmiem . . .“ (A. Spekke kādu līdzīgu tekstu ir komentējis: „Ārzemju vērotāji visumā nav žēlīgi pret Livonijas dāmām . . .“)

Ar Hāzentētera spriedumu saskan Zviedrijas karaļa sūtņa Joachima Burvica raksturojums 1555. gadā:[57] „. . . Ne vien seši valsts galvas, bet jo sevišķi viņu dižciltīgie padomnieki, komandieŗi un pārvaldnieki pārspēj Vācijas un citu tautu augstos valdniekus, hercogus un grāfus negausīgā izšķērdībā, ēšanā un uzdzīvošanā, greznuma tērpos un dārglietās.“

Vēlāk savā ziņojumā Burvics turpina: „Tā kā Livonijas kārtām un sevišķi ordenim bija ilgs miera laiks, varētu gaidīt, ka ordenim un bīskapiem ir daudz zelta, sudraba un citu dārgumu. Tomēr šķiet, ka

bagātība nav tik liela, kā domā ārpus Livonijas, jo mestrs, kungi un komandieŗi tur lielu skaitu kalpotāju un uzņem nevajadzīgi daudz viesu. Bieži vien viņi ir amatā trīsdesmit, četrdesmit vai piecdesmit gadu un tad tiešām savāc daudz bagātības. Bet daudz no tā tiek nosūtīts viņu nabaga draugiem Vācijā, kas tur ceļ pilsētas, pilis un muižas. Kādēļ viņi tā rīkojas, ir viņu pašu ziņā. Man šķiet, viņi tā dara, lai, ārējam ienaidniekam uzbrūkot, izpostītiem un padzītiem viņiem būtu kur piemesties ārpus Livonijas un lai tur kā kungi viņi varētu nodzīvot sava mūža atlikušo daļu. Kungi šai zemē cenšas ieņemt, cik daudz vien var, skanošā naudā, jo tikai tai viņi var uzticēties." Un vēl tālāk: „Kā pilsētās, tā uz laukiem, pilīs un muižās, viņu lielākais lepnums ir tikt uzskatītiem un dzīvot kā vāciešiem (t. i. pārmērīgi ēst un dzert), kaut arī viņi būtu dzīvojuši Livonijā ārpus vācu nācijas."

Par cik šie spriedumi atbilst patiesībai, ir ļoti grūti novērtēt. Jāņem vērā, ka abu spriedumu autori nāk no namnieku aprindām, kas bija naidīgi noskaņoti pret dižciltīgajiem. Šis naids bija abpusējs. Arī dižciltīgie nicināja namniekus ne mazāk kā zemniekus. Dižciltīgo starpā 16. gadsimtenī bija populāra dziesma:

Wy wollen den borger up de koppe slan
dat blot schall up den straten stan!

(Mēs namniekus sitīsim, lai viņi lūzt
un ielās asins straumes plūst!)

Vismaz Hāzentētera nicīgais spriedums par Livonijas dižciltīgo sieviešu tērpiem ir pārbaudāms, jo Luvrā ir saglabājušies šo tērpu 1521. gada Dīrera zīmējumi. Livonijas dižciltīgo sieviešu tērpos tiešām ir vērojama oriģinālitāte, kas konservātīvajam Hāzentēteram varēja likties smieklīga un vairāk piemērota masku ballei nekā ikdienas dzīvei.

Objektīvais kodols Hāzentētera un Burvica spriedumos par kungiem ordeņa valstī un bīskapijā varētu būt, ka pēdējie tiešām dzīvoja labi un bagātīgi apgādāja savus piederīgos Vācijā. Šai ziņā, liekas, būs taisnība paskvilai, kaut arī to sacerējuši dižciltīgo ienaidnieki — namnieki. Tā attiecas uz 16. gs. vidu:[58]

Tērpus mainīt, greznoties,
Mieloties un atpūsties —
Tas ir darbs, ko vācu kungi veic.

Hāzentēters un Minsters sniedz arī aprakstu par latviešu zemnieku sociālo stāvokli. Tēlojums ir ļoti drūms. Zemnieki esot sociāli, saimnieciski un kultūrāli apspiesti. Arī Burvica 1555. gada Livonijas aprakstā ir līdzīgi spriedumi. Tāpat ar šiem aprakstiem saskan profesora Alberta Kranca (1450—1517) latiņu valodā sarakstītā grāmatā *Vandalia* teiktais. Iespējams, ka Kranca tēlojums, kas publicēts jau 16. gs. sākumā, ir ietekmējis vēlākos autorus un ka šais tēlojumos ir pārspīlējumi. Sīkāk šos literāros tēlojumus analizēsim 10. nodaļā, runājot par dzimtbūšanu.

Novērtējot latviešu zemnieku sociālo stāvokli 16. gadsimtenī, konstatēsim, ka humānisma ietekmē augstākās kārtas visā Eiropā nicināja zemniekus. Šī nostāja vērojama arī Latvijā. Zemniekus nenicināja tāpēc, ka viņi bija latvieši (vai lībieši), bet gan tāpēc, ka viņi bija zemnieki.[59] Tomēr 16. gadsimtenī jau sāk parādīties nacionāla norobežošanās, pie tam lielā mērā reformācijas ietekmē. Arvien biežāk lieto terminu „Undeutsche". Šie „nevāci" ir reliģiskā ziņā jāaprūpē, un viņu zemāko sociālo stāvokli sāk apzināties kā augstākās vācu kārtas, tā paši „nevāci".

Apmetņu veids

Kaut gan apmetņu veids ir svarīgs saimniecisks faktors, tas ir nozīmīgs arī sociālā un demografiskā ziņā. Par latviešu tipisko lauku apmetņu veidu uzskata viensētas. Pastāv uzskats, ka latvieši viensētās dzīvojuši kopš senseniem laikiem. Tikai jaunākā laikā pētnieki sākuši šo uzskatu apšaubīt,[60] tāpēc šis jautājums kritiski pārbaudāms pēc dokumentiem. Daži 16. gs. dokumenti nepārprotami rāda, ka latvieši dzīvoja ciemos, citos turpretim šādu norādījumu neatrodam.

Sīkāk šo svarīgo jautājumu iztirzāsim 9. nodaļā. Šeit tikai atzīmēsim, ka vēsturiskajos dokumentos latviešu zemnieku mājas mēdz apzīmēt ar latvisko vārdu „ciemats", bet bieži vienā ciematā dzīvoja vairāki saimnieki (pušelnieki). Šai darbā kopējās zemnieku mājas ir nosauktas par „ciematu", bet atsevišķu saimnieku saimniecības par „mājām".

Ciemi un ciemati tomēr nav vienīgie latviešu lauku apmetņu veidi. Latvieši bez tam vēl dzīvoja miestos. Tās bija apmetnes, kas atradās pie administrātīviem ordeņa un bīskapu centriem. Latiņu dokumentos miestus sauc *oppidum, vicus,* vācu — *Weichbild, hakelwerk, palte.* Livonijā bija pāri par 50 miestu, bet pētīti ir vienīgi igauņu miesti.

Miestu iedzīvotāji pārsvarā bija nevāci — Igaunijā igauņi, Latvijā latvieši. Viņi nepiederēja pie pagasta. Viņu nodarbošanās bija amatniecība, tirdzniecība un krodzniecība. Galveno iztiku viņi tomēr guva no lauksaimniecības, nomājot pils zemi. Par to miestu iedzīvotāji maksāja kungam nodevas un gāja klaušās.

Par igauņu miestiem ir zināms, ka to iedzīvotājus sauca par namniekiem (tāpat kā pilsētu iedzīvotājus), ka viņiem bija sava pašvaldība ar vecāko un ka viņi bija organizēti ģildēs. Vai arī latviešiem bija līdzīga iekārta, par to vēl pētījumu nav.[61]

Arī Latvijas mazpilsētās latviešu iedzīvotāji bija pārsvarā, tāpat vienīgajā Latvijas lielpilsētā Rīgā bija liels procents latviešu iedzīvotāju. Varētu teikt, ka latviešu iedzīvotāju procents bija pretēji proporcionāls apmetnes lielumam: latviešu iedzīvotāju bija simtprocentīgi apgabalu ciemos un ciematos, vairumā miestos, mazāk mazpilsētās, bet proporcionāli vismazāk Rīgā.

---

[1]Metode pirmo reizi aprakstīta 1947. gadā: E.Dunsdorfs, „Die Bevölkerungszahl in Kurzeme (Kurland) im 16. Jahrhundert", *Contributions of Baltic University* 49 (Pinneberg 1947).

[2][J. Vītiņš], *Kadastrālās vērtēšanas dati. Talsu apriņķis* (Rīgā 1942), 24. lpp.

[3]*Kadastrālās vērtēšanas dati. Bauskas apriņķis* (Rīgā 1939); *Liepājas apriņķis* (Rīgā 1940); *Talsu apriņķis.*

[4]Avots: L.Arbusow, „Ein Verzeichnis ... ".

[5]E.Dunsdorfs, „Die Bevölkerungszahl ... ", 14. lpp.

[6]E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710* (Stockholm 1950), 2. nodaļa un kopsavilkums.

[7]*Kurländisches Statistisches Jahrbuch 1869* (Mitau).

[8]L.Arbusow, „Ein Verzeichnis ... ". Arbūzova pieņēmums dibinās uz O.Štāvenhāgena aplēsumiem *(Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik,* Mitau 1906, 149. lpp.). Štāvenhāgens Grobiņas apgabalā 1560. gadā vērtē 7000—8000 iedzīvotāju uz 1100 kvadrātkilometriem. Arbūzovs tāpēc pieņem 7 iedzīvotājus uz kvadrātkilometra Piltenes bīskapijā. Kamēr Liepājas apriņķim 7 ir pieņemams skaitlis (mēs dabūjām 6,4), Piltenes mežainajiem ziemeļu apgabaliem, sevišķi Ventspils apriņķa dēļ, tas ir par lielu. Štāvenhāgens savā aplēsumā balstās uz māju skaita Grobiņas apgabalā un skaita vidēji 10 iedzīvotāju katrās mājās. Ja pēc Arbūzova datiem aplēšam, cik iedzīvotāju uz katrām mājām būtu Piltenes bīskapijā, tad dabūjam vidēji 22 iedzīvotājus. Tā kā nav ticams, ka vidējais iedzīvotāju skaits bija tik liels, Arbūzova pieņēmums jānoraida. Arbūzovs nav apsvēris, ka to,

Albrechta Dīrera (Dürer) zīmētais Livonijas dāmas attēls
(1521. gadā)
Bagātā dāma. (Oriģināls atrodas Luvrā, Parīzē.)

kas varētu būt pareizs Grobiņas apgabalam, nevar mechaniski pārnest uz citiem, retāk apdzīvotiem apgabaliem.

Kurzemes un Zemgales arkli 1701. gadā: E. Dunsdorfs, „A Swedish Cadastral Attempt in Kurzeme (Courland)", *Contributions of Baltic University* 8 (Hamburg 1946). Trīs apriņķu arklu skaits aplēsts pēc datiem: RA, E 8855 (Skokloster samlingen).

[9]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231. Livoniae, vol. XII, *Wackenbuch uf der Treidischen Seiten Im Ertzstifft Riga.*

[10]E.Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas 1601—1638* (Rīgā 1938), 19—25. lpp.

[11]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti 1553—1618* (Rīgā 1941), XII —XVII lpp.; V.Dorošenko, „Kara postījumu sekas Vidzemes un Latgales lauksaimniecībā XVI gs. otrajā pusē", *Vēstures problēmas* III (Rīgā 1960), 16. un 18. lpp. V.Dorošenko darba *Očerki agrarnoj istorii Latvii v XVI veke* (Riga 1960) 139. lpp. min, ka pēc 1582. gada arklu revīzijas postažu bijis 40,7%, t. i., ka bijuši apdzīvoti 60,3% agrāko ciematu.

[12]V.Dorošenko, „Kara postījumu sekas...", 26. lpp.

[13]V.Dorošenko, *Očerki...*, 206. lpp.; „Kara postījumu sekas...", 16. un 26. lpp.

[14]Jātnieku sarakstu ir publicējis Hāgemeisters: H. v. Hagemeister, *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands* II (Riga 1837), 207. un sek. lpp. Nedaudz atšķirīgu šī dokumenta norakstu sk.: Lunds Universitets Biblioteket, kaps. 57: *Hästmönstringsrulla...* 1599.

Arklu revīzija: J.Jakubowski i J.Kordzikowski, *Polska XVI wieku... Inflanty, Źródła dziejowe,* Tom XXIV (Warszawa 1915).

Privilēģiju revīzija: RA, Liv. I, 47, 48: Kommissionen för generalrevisionen i Livland *(Protokoll och handlingar)* 1599. Noraksts: Staats- und Universitäts-Bibliothek Hamburg — Cod. ms. hist. 30 ab (2°), *Revisio privilegiorum nobilitatis, civitatum et incolarum ultra Dunen in Livoniae ducatu instituta...* 1599.

Visu trīs dokumentu salīdzinājumu sk.: E.Dunsdorfs, „Die Roßdienstliste von 1599", *Baltische* Hefte 9 (1963).

[15]V.Dorošenko pēc „Livonijas laika" aktīm saskaitījis tikai 338 muižas *(Očerki...*, 141. lpp.).

[16]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti,* 313. un sek. lpp.

[17]L.Arbusow, „Studien...", 87. lpp.

[18]J.Renner, *op. cit.* (1953), 46. lpp.

[19]E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710,* 181. lpp.

[20]E.Dunsdorfs, „Strukturalās pārmaiņas Latvijas lauksaimniecībā pēc kara", *LVIŽ* 1938, 616. lpp.

[21]B.Russow, *op. cit.*, 38. lpp.

[22]A.Soom, *Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert* (Lund 1954), 36. lpp.

Albrechta Dīrera (Dürer) zīmētie Livonijas dāmu attēli
(1521. gadā)

Augšā: Varenās dāmas (ar meitu). *Apakšā:* Parastā (tirgotāju) sieva.
(Oriģināli atrodas Luvrā, Parīzē.)

[23]W.Conze, *Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weißrußland* I (Leipzig 1940), 51. lpp.

[24]Platības aplēsis mag. math. V. Klētnieks pēc apriņķu platībām, kas minētas Brokhauza un Efrona enciklopēdijā: Brokgauz-Efron, *Enciklopedičeskij slovarj.* Vaivadiju iedalījums pēc Konces pārskata kartes (W.Konze, *op. cit.*, 42. lpp.) un pēc kartēm, ko publicējusi V.Daugirdaite-Sruogiene, *Lietuvos Istorija* (1956). Tā kā enciklopēdijā minētās platības nekādā ziņā nav precīzas, aplēsuma rezultāts ir tikai aptuvens, bet tikpat aptuvens ir arī iedzīvotāju skaita aplēsums.

[25]E.F.Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa* I (Stockholm 1935), 30. lpp.

[26]A.G.Fontell, „Finlands folkmängd 1571 jemförd med Sveriges", *Finsk Tidskrift* XVIII (Helsingfors 1885). Pēc Fontella: W.Tawaststjerna, *Pohjoismaiden viisikolmattavoutinen sota vousin 1570 ja 1590 välinen aika* (Helsinki 1918—1920). Sal. arī: E.Jutikkala, *Suomen historian kartasto* (Porvoo, Helsinki 1959), 1540. gada apdzīvotības karti.

[27]Šai ziņā priekšdarbi ir veikti; sk.: M.v.Vegesack, „Die untergegangenen Dörfer in den sieben nördlichsten Kirchspielen des ehemaligen Erzstifts Riga", *Sitzungsberichte 1931/32* (Riga 1932), 13—24. lpp.

[28]*Ibid.*, 15. lpp.

[29]L.Arbusow, „Ein Verzeichnis ... ".

[30]V.Kiparsky, *op. cit.*

[31]P.Einhorn, *Historia Lettica* (Dorpat 1649), 2. lpp.

[32]Liecības vairākkārt sakopotas. Sk.: F.J.Wiedemann (ed.), *Joh. Andreas Sjögren's gesammelte Schriften* II, 1 (St. Petersburg 1861), XLVIII—XLIX lpp. V.Kiparsky, *op. cit.*, 50—57. lpp.

[33]F.J.Wiedemann, *op. cit.*, IX lpp.

[34]V.Salnītis, *Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā* (Rīgā 1939), 329. lpp. R.J.Denisova, „Antropologičeskij tip livov", *Baltijskij etnografičeskij sbornik* (Moskva 1956), 231. lpp.

[35]J.Endzelīns, *Latvijas vietu vārdi* I (Rīgā 1922).

[36]Sīkāk sk.: *LE*, 1072. lpp., un: E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 490. lpp.

[37]Sk. karti: *Beiträge zur Kunde Estlands* 21 (Tallinn 1938), 46. lpp.

[38]E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 707. lpp.

[39]L.Arbusow (sen.), „Anschlag der aus dem Leibgeding ... der Herzogin Anna von Kurland zu erwartenden Einkünfte. 1566", *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst zu Mitau* 1897.

[40]P.Einhorn, *op. cit.*, 2. lpp.

[41]M.v.Taube, „Die soziale und politische Stellung des Geschlechts von Ungern in Altlivland", *Baltische Hefte* 6 (1959/60). Sk.: *LGU* II 533. un 603. nr.

[42]*LGU* II, 474. nr.

[43]Sk. tabulu: M.v.Taube, *op. cit.*, 250. lpp.

[44]Jātnieku skaits saskaitīts pēc Hāgemeistera datiem (H.v.Hagemeister, *op. cit.*). Dēnhofu un Tīzenhauzena prāva: RA, Biographica, T 11.

[45]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 202. nr.

[46]Heinz v. zur Mühlen, „Versuch einer soziologischen Erfassung der Bevölkerung Revals im Spätmittelalter", *Hansische Geschichtsblätter* 75 (1957).

[46a]F.Benninghoven, *op. cit.*, 98. un sek. lpp.; Rīgas 19. gs. vecuma piramidas:

V.Klētnieks, „Rīgas iedzīvotāju vecums 1867—1935", *Latvju tautsaimnieks* 1943.

[47]A.Švābe, „Kuršu ķoniņi un novadnieki", *Straumes un avoti* I (Rīgā 1938), 115—348. lpp. A.Vidiņš, „Livonijas brīvzemnieki", *IMM* 1931.

[48]Par Salaspils ķoniņiem sk.: E.Dunsdorfs, *Deviņvīru spēks*, 96. un sek. lpp. Par Ļaudonas Leimaņiem: RA, Geneal. MM 245. Par Kandavas Tapelniem: *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1914* (Mitau 1930), 137. lpp., un: *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst... 1881 (Mitau* 1882), 63. lpp.

[49]Elstes brīvības grāmatas kļūdains teksts publicēts: *IMM* 1920, 537. lpp. Dokumenta oriģinālu A.Veģis nodeva Latvijas vēstures institūtam. Noraksts atrodas: KA, Jordrevisionshandlingar, 900. nr., 314. fol. Pēc oriģināla teksts otru reizi publicēts: E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija, DXL lpp.:*

Lehnsbrief für Peter Helst.

Sigismundus Tertius Dei gratia Rex Poloniae Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae etc, nec non Regni Sueciae proximus haeres et futurus Rex. Significamus praesentibus litteris nostris quorum interest universis et singulis, quia nos ad supplicationem nomine Nobilis Petri Helst Leiman apud nos factam faciendum nobis esse duximus, ut eum in usu et pacifica possessione duorum agri uncorum desertorum Greger Zerwel dictorum in districtu Gulbinen(si) positorum, quos ipsi generosus Nicolaus Suchodolski Marienhausen(sis) capitaneus Gulbinen(sis)que pro tunc tenutarius singularium ipsius in militari obsequio de Repub(lica) meritorum respectu habito in possessionem tradiderat, relinqueremus et conservaremus, quemadmodum quidem conservamus et relinquimus praesentibus litteris nostris, ita ut praefatos duos agri uncos idem Nobilis Petrus Helst Leiman cum omnibus eorum utilitatibus, fructibus, proventibus, reditibus attinentiisque et pertinentiis in genere universis et in specie singulis, nullis prorsus exceptis neque pro nobis aliove quopiam reservatis, teneat, habeat, possideat pacificeque et quiete utifruatur ad extrema usque vitae suae tempora. Promittimus pro nobis et ser(enissi)mis successoribus nostris, non esse nos neque ser(enissi)mos successores nostros praedictos agri uncos duos nec quidquam ad id pertinens ulla ratione ab eodem Nobili Petro Helst Leiman amoturos aut alienaturos, quin immo totum integrum illaesumque ius ad vitalitium conservaturos, nec cuiquam potestatem amovendi aut alienandi eorundem duorum uncorum agri ab eo facturos, iuribus nostris, regalibus Reipub(licae) Ecclesiaequae Catholicae salvis ibidem per omnia manentibus. In cuius rei fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillis utrisque Regni et Magni Ducatus Lithuaniae consignari iussimus. Datum Warsaviae die vigesima quinta mensis Septembris anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo secundo, regni vero nostri quinto.

Sigismundus rex.

Zviedrijas kamerarchīvā (KA, *ibid.)* par Elsti atrodas vēl šāds dokuments:

Dekret wegen Peter Helst.

Nos generales a Sa(cra) Reg(ia) Mai(esta)te Ordinibusque Regni et Magni Ducatus Lithuaniae delegati in Livonia Commissarii.

Generosis Fabiano a Thisenhausen in Adlehn, Sac(rae) Reg(iae) M(aiesta)tis Equitum Praefecto, et Paulo Godzielski. Decretum a nobis latum est in controversia, quae Petro Elste fuit cum Jodoco Husen, quo immittendum Petrum Elste actorem in bona Jodoci Husen rei conventi statuimus atque iudicavimus. Quod ut executioni debitae mandetur, dom(inationi) Vestrae iniungimus et volumus, ut

vigore illius memorati decreti eum immittat realemque et actualem possessionem quamprimum ab eo requisita fuerit, assignet atque attribuat. In fidem rei sigillum t(e)rr(estr)is Wendensis iudicii adimpressum est. Actum Rigae in Commissione generali die undecima mensis Septembris Anno millesimo quingentesimo nonagesimo nono.

Johannes Dem. Sołk Archiepiscopus Leopol.; Petrus Ostrowski de Ostrow; Leo Sapieha Cancellarius; David Hilchen.

[50]*Andreas Gayle* 1503. gadā bija ordeņa vasalis Tukuma draudzē. Sk.: *LUB* II, 2, 454. Par šīs dzimtas pārvācošanos sk.: E.v.Firks, *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik* (Mitau 1898), 59. un sek. lpp.

Herman Dumpiate, Clawes Dumpyann — *LUB* II, 1, 425; 2, 182. E.v.Firks, *Neue Kurländische Güter-Chroniken* (Mitau 1900), 132. lpp.

Elstes prāva 1807. gadā par brīvzemnieka stāvokļa atzīšanu aprakstīta: E. Dunsdorfs, „Jaungulbenes zemnieku brīvlaišana 1802. gadā", *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam* (Rīgā 1939), 277. un sek. lpp.

[51]E.Blumfeldt, „Über die Freibauern in Jerwen zur Ordens- und Schwedenzeit", *Commentationes Balticae 1955* III (Bonn 1957), 5. lpp. Piemērus latviešu novados sk. 1601. gada arklu revīzijas protokolā.

[52]M.Hellmann, *op. cit.*, 238. lpp.

[53]E.Blumfeldt, „Über die Freibauern ...", 6. lpp.

[54]Par Viļaku: RA, Oxenstierna af Södermöre, E 813; par Pilteni: SAG, HBA, D. 703; par hercoga galmu: RA, Liv. I, 35.

[55]H.Ligi, *Eesti talurahwa olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558—1561)* (Tallinn 1961).

[56]Sebastian Münster, *Cosmographei* (Basel 1558). Par teksta norakstu Kongresa bibliotēkā man jāpateicas B.Āberam.

[57]E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 55. un sek. lpp.

[58]E.Dunsdorfs, *Deviņvīru spēks*, 128. lpp.

[59]Sk.: Clara Redlich, *Nationale Frage und Ostkolonisation im Mittelalter* (Berlin 1934).

[60]M.Hellmann, *op. cit.*, 68—103. lpp.

[61]V.Niitemaa, *op. cit.*, 227—229. lpp.

7. NODAĻA

ZEMES VALDĪJUMI

Jautājums par 16. gadsimteņa zemes valdījumu sadalījumu līdz šim literātūrā ir ļoti maz apgaismots. Kaut gan principā ir zināms, kādi sociālie slāņi un ar kādām tiesībām valdīja zemi, tomēr līdz šim nav izdevies droši noskaidrot šo zemes valdījumu skaitlisko samēru.[1] Lieta tā, ka vēsturnieki labprāt neuzņemas izdarīt vērtējumus un aplēsumus par to, kas avotos tieši nav minēts. Tomēr problēma — kādos apmēros zemi valdīja 16. gadsimtenī — ir tāda, ko var atrisināt tikai ar vērtējumiem un aplēsumiem. Tas pats jāsaka par iepriekšējā nodaļā iztirzāto iedzīvotāju skaitu, tikai zemes valdījumu sadalījumu novērtēt ir daudz grūtāk, ja pētnieks grib izvairīties no minējuma. Sekojošā nodaļā esmu uzņēmies risku izdarīt vērtējumu par zemes valdījumiem, nododot to lasītāju kritikai.

Kamēr pastāvēja Livonijas valstis, feodālā iekārtā zemi valdīja zemeskungi (ordenis un bīskapi), vasaļi, baznīca, pilsētas un zemnieki. Zemi uzskatīja par objektu, kas nevienam nevarēja piederēt par īpašumu, bet ko varēja tikai valdīt.

Pēc Livonijas sabrukuma feodālā, t. i. lēņu iekārta gan formāli palika spēkā, bet faktiski muižnieki, kas savā varā bija ieguvuši lielu daļu no agrākām ordeņa un bīskapu zemēm, ar savu valdījumu rīkojās kā ar īpašumu. Kurzemes un Zemgales hercogīstē muižnieki pat bija panākuši, ka hercogs arī juridiski atzina zemi par muižnieku īpašumu. Zemnieki no sākta gala zemi bija uzskatījuši par savu īpašumu, nevis par valdījumu. Kad nu jaunajā iekārtā šo pašu zemnieku zemi par savu īpašumu sāka uzskatīt muižnieki, konflikti nebija novēršami. Šie konflikti starp zemniekiem un muižniekiem izpaudās zemnieku dumpjos un bēgšanā (sk. 5. un 10. nodaļu).

Tālākais aplēsums rāda, ka 16. gs. vidū Latvijā bija pavisam 35.000 ciematu, kuŗos ietilpa 47.000 lauku māju, kopā ar 27.000 arklu. No šīm lauku mājām ordeņa valstī bija 68,5 %, Rīgas archibīskapijā 26,5 %, Piltenes, resp. Kurzemes bīskapijā 3,6 %, bet atlikušie 1,4 % ietilpa Rīgas patrimoniālapgabalā. Daļu lauku māju zemeskungi (ordenis un bīskapi) bija izlēņojuši muižniekiem, bet daļu (domēnes) viņi pārvaldīja tieši. Relātīvi visvairāk zemes bija izlēņots Rīgas archibīskapijā, vismazāk ordeņa valstī un Rīgas patrimoniālapgabalā. Pēc Livonijas kaŗa līdz ar ordeņa likvidāciju daudz no ordeņa un bijušām bīskapu domēnēm nonāca muižnieku rokās. Patiesībā šis process — ka agrākās domēnes pārņēma valdīšanā muižnieki — bija sācies jau pirms Livonijas kaŗa. Tomēr priekš kaŗa tā bija ļoti lēna parādība, ko nevar salīdzināt ar straujo notikumu norisi Livonijas kaŗa laikā un pēc kaŗa. Turpmākajās lappusēs izsekots, kāds bija zemes valdījumu sadalījums un kādas bija pārmaiņas pirms Livonijas kaŗa un pēc šī svarīgā politiskā notikuma. Ja neskaitām Rīgas patrimoniālapgabalu, tad, aptuveni vērtējot, 16. gs. vidū domēnēs bija ap 84 % no kopējā arklu skaita, bet gadsimteņa beigās vairs tikai 27 %. 8. nodaļa ir šīs nodaļas tiešs turpinājums, jo tajā apskatīts faktors, kas bija pamatā zemes valdījumu pārkārtojumiem — muižu izveidošanās.

Lēņi

Lielākie zemes valdītāji Livonijas latviešu daļā bija ordenis, archibīskaps un Kurzemes bīskaps. Daļu savu valdījumu šie zemeskungi pārvaldīja tieši, t. i. kā domēnes jeb galdamuižas *(a mensa)*. Neizlēņoto zemi (domēnes) avotos bieži sauc par kungu zemi, vāciski: *der herschop land*. Šāda terminoloģija, protams, var viegli radīt pārpratumus. Daļu zemes tās kungi — seniori nodeva valdīšanā kā lēni saviem vasaļiem.

Vasaļa pienākums bija palīdzēt senioram kaŗa gaitās, tiesas spriešanā un administrācijā. Par to viņš saņēma lēni, kas nozīmēja zemi ar zemniekiem. Pēdējo pienākums bija vasali apgādāt ar visu dzīvē nepieciešamo, lai viņš varētu izpildīt savus pienākumus pret senioru. Vasalis savukārt daļu viņam piešķirtā lēņa varēja izlēņot tālāk, tā savukārt kļūstot par senioru saviem vasaļiem. Kamēr Rietumeiropā tā radās gaŗa senioru un vasaļu virkne, un vēl vairāk komplicēta situācija, ka vasalis varēja būt sava seniora seniors, tikmēr Latvijā lietas bija daudz vienkāršākas. Seniori bija ordenis, archibīskaps un Kurze-

mes bīskaps. Viņi izlēņoja zemi, ko apdzīvoja zemnieki. Šo lēņu ņēmēji — vasaļi — bija bruņinieki, kam tad bija pienākums ar zināmu skaitu kaŗavīru palīdzēt senioram kaŗot un personīgi piedalīties tiesas spriešanā un administrācijā. Bez šādiem īstiem lēņiem (zemes, ko apdzīvoja zemnieki) seniori vēl piešķīra zemi brīvniekiem, amatniekiem, namniekiem miestos un krodziniekiem. Par šiem piešķīrumiem to saņēmējiem bija personīgi jādodas kaŗā vai jāmaksā noteikta summa naudā vai graudā, vai arī jāizpilda abi šie pienākumi. Šo piešķīrumu saņēmēji ļoti lielā mērā atšķīrās no bruņiniekiem, un viņiem piešķirto zemi īstenībā par lēņiem nemaz nevarētu saukt. Galvenā atšķirība bija, ka viņiem bija piešķirta tikai zeme bez zemniekiem. Bruņinieki, kas bija saņēmuši lēņus, reizēm savukārt piešķīra namniekiem, amatniekiem un krodziniekiem zemi, tāpat kā viņu seniori to darīja tieši.

Zemniekus feodālajā iekārtā varam iedalīt trīs katēgorijās. Pirmā bija brīvnieki, saukti leimaņi, kas valdīja zemi, pamatojoties uz īpaša dokumenta, otra — zemnieki, kas dzīvoja seniora domēnēs, un trešā — zemnieki, kas dzīvoja vasaļa lēnī. Zemnieki principā uzskatīja zemi par savu īpašumu, tādēļ viņiem bija neizbēgami konflikti ar feodālo uzskatu, kas zemi atzina tikai par valdījumu.

Arī no vasaļu puses radās pretestība pret šo feodālo uzskatu. Ar vasaļu politiskās varas pieaugumu, kas raksturots pirmajā nodaļā, viņi panāca tādus lēņa piešķiršanas noteikumus, kas zemes valdījumu praktiski pārvērta īpašumā.

Tā kā bruņiniekam vasalim vajadzēja būt pirmām kārtām kaŗavīram, tad bija loģiski, ka seniors piešķīra vasalim lēni uz laiku, kamēr pēdējais bija spējīgs kaŗot ar ieročiem rokās. Šie „vīra lēņi" *(feudum masculinum)* praktiski nozīmēja piešķīrumu līdz vasaļa mūža beigām. Ja viņam nomirstot bija mantinieks, sasniedzis kaŗavīram vajadzīgo briedumu, tad seniors pēdējam varēja piešķirt tēva lēni. Šāda prakse tad arī ieviesās un kļuva par negrozāmu paražu. Tomēr vasaļus tas vēl neapmierināja. Rīgas archibīskapijā viņi ar politiskām intrigām panāca sava stāvokļa uzlabojumu divējādā ziņā. Pirmkārt, dažas dzimtas ar spēcīgāku ietekmi panāca, t. s., koprokas lēni *(jus coadunatae manus)*, kas nozīmēja, ka senioram vajadzēja piešķirt lēņa mantojumu kādam citam attiecīgās dzimtas loceklim (vīrietim), ja nebija tieša mantinieka.

Otrs, vēl labvēlīgāks, mantošanas veids bija 1456. gadā archibīskapa Silvestra piešķirtā „žēlastība" *(jus gratiae)*. Lēni, kas bija pie-

šķirts pēc šīm tiesībām, varēja mantot kā vīrieši, tā sievietes līdz piektajai radniecības pakāpei.[2]

Sešpadsmitajā gadsimtenī lēņus Latvijā piešķīra pēc visiem iespējamiem noteikumiem: tikai vasaļa mūžam, kā mantojamu vīra lēni, ar koprokas tiesībām un kā žēlastības lēni. Vasaļi visvairāk kāroja žēlastības lēņus un centās savus neizdevīgākos lēņus pārvērst šai visizdevīgākajā lēņa formā. Saprotams, no seniora viedokļa izdevīgākais bija mūža lēnis vai mantojamais vīra lēnis. Ar to var izskaidrot, ka ordeņa valstī, kuŗā seniors (ordenis) bija polītiski visspēcīgākais, dominēja vīra lēnis. Turklāt ordenis lēņus piešķīra maz, un tie bija neliela apmēra. Tomēr arī ordenis, sākot ar 16. gs. četrdesmitajiem gadiem, piešķīra gan koprokas, gan žēlastības lēņus.

Pretēji literātūrā paustajam viedoklim (Richters), ka 16. gadsimtenī jau bija izbeidzies vasaļa pienākums piedāvāt lēni senioram, pirms to pārdod, vēl 1546. gadā ordeņa mestrs lika saukt pie atbildības kādu vasali par šādu pārkāpumu.[3]

Archibīskapijā turpretim lēņi bija lieli, un lielie vasaļi bija panākuši sev izdevīgos lēņa veidus. Mūža un vīra lēņus te valdīja sīkie vasaļi, bet lielie vasaļi lēņus valdīja gan pēc koprokas, gan žēlastības tiesībām. Koprokas lēņu turētāji bija trīs varenākās Rīgas archibīskapijas vasaļu dzimtas: Tīzenhauzeni, Rozeni un Ungerni. Pārējie archibīskapijas vasaļi jutās no šīm dzimtām apdraudēti, un 1523. gadā 35 archibīskapijas vasaļi apvienojās, lai apturētu šo trīs dzimtu ekspansiju.[4] Gadsimteņa vidū galvenā lēņa forma lielajiem un vidējiem vasaļiem archibīskapijā bija žēlastības lēnis. Pāreju uz šo lēņa veidu vasaļi panāca gan ar polītisku spiedienu, piemēram, jaunam bīskapam stājoties amatā, gan ar naudas maksājumiem. Šie maksājumi no agrākās simboliskās „atzīšanas" *(recognitio)* 16. gadsimtenī bija kļuvuši par faktisku pirkuma maksu.[5]

Par to, kāda nozīme bija vasaļu zemes valdījumiem archibīskapijā, salīdzinot ar ordeņa valsti, zināmu ieskatu dod saglabātās lēņugrāmatas, kas publicētas Vidzemes muižu dokumentu *(LGU)* I un II sējumā. Turpmākā statistikā katrs lēņa objekts skaitīts tikai vienu reizi, t. i., izslēdzot gadījumus, kad vasaļa vai seniora nāves dēļ lēni pārjaunoja. Šais lēņugrāmatās gan bieži vien nav minēts lēņa lielums arklos, tā ka tos grūti salīdzināt. Piemēram, par 113 objektiem, kas izlēņoti archibīskapijā, sākot ar 13. gadsimteni līdz 1500. gadam (ieskaitot), arklu skaits pilnīgi vai daļēji minēts tikai 47 objektiem (42 % gadījumu). Par tai pašā laikā ordeņa valstī latviešu Vidzemē un Latgalē izlēņotajiem 75 objektiem arklu skaits minēts 30 lēņiem

(40 % gadījumu). Skaitot katru lēni tikai vienu reizi, dokumentos minētais izlēņoto arklu kopskaits līdz 1500. gadam (ieskaitot) bija: archibīskapijā 1013, ordeņa valstī (tikai latviešu Vidzemē un Latgalē) 97. Kaut arī nav saglabājušās visas lēņugrāmatas (augšējā statistikā par laiku līdz 1500. gadam ir ietilpināti arī tie lēņi, kas minēti pēc 1500. gada, bet par kuŗiem skaidri redzams, ka tie piešķirti agrāk), tomēr varam ar paļāvību teikt, ka līdz 1500. gadam ordeņa valstī lēņus piešķīra ne vien mazākā skaitā nekā archibīskapijā (attieksme ir 1:2,4), bet turklāt ievērojami mazākus apmēra ziņā (attieksme ir 1:10,5).

Šī situācija mainījās 16. gs. pirmajā pusē. Apstrādājot statistiski Vidzemes muižu dokumentu krājuma *(LGU)* II sējuma lēņugrāmatas, iegūstam pa dekadām šādu ainu:

Jauni lēņi 1501—1544. g.

Periods	Archibīskapijā		Ordeņa valstī (Vidzemē un Latgalē)	
	Lēņu skaits	Minēti arkli	Lēņu skaits	Minēti arkli
1501—1510	15	28¼	8	8¼
1511—1520	6	33⅔	42	10
1521—1530	7	7	16	12
1531—1540	6	46	20	10½
1541—1544	3	29¾	4	—
Kopā	37	144⅔	90	40¾*

* 1501—1540. g.

Tabulā nav uzņemti īslaicīgi ieķīlājumi, ja tie nebija lēņi. Kā redzams, ordeņa lēņi skaita ziņā gandrīz trīskārt pārsniedz archibīskapa lēņus (2,4:1). Arklu skaita ziņā tie vēl joprojām nesasniedz archibīskapa piešķīrumus (1:3,6), kaut gan starpība kļuvusi jūtami mazāka. Tabulā no 37 archibīskapa lēņiem arklu skaits ir zināms par 28 lēņiem, bet ordeņa valstī no 90 lēņiem tikai par 18. Vairums ordeņa lēņu, par kuŗiem arklu skaits nav minēts, tomēr ir sīki, kamēr archibīskapijā arklu skaits trūkst par prāvākiem objektiem, piemēram, 1541. gadā izlēņoto Ramkas pagastu ar apmēram simt ciematu. Varam tāpēc spriest, ka, lai gan 16. gs. pirmajā pusē ordenis no jauna piešķirto lēņu skaita ziņā pārspēja archibīskapu, tomēr starp ordeņa izlēņojumiem joprojām dominēja sīkie lēņi. No lielākajiem ordeņa lēņiem varētu minēt Ērģemi, ko piešķīra jau 15. gadsimtenī, bet 16. gs. pirmajā pusē ar arklu skaitu apzīmētais lielākais lēnis bija 10½ arkla lielais Kolberģis pie Alūksnes, ko piešķīra 1528. gadā.[6]

Savā ziņā līdzīgi jaunajiem lēņiem ir agrāko lēņu papildinājumi, kas tomēr nav ietilpināti augšējā statistikā. Vasaļi, kas jau valdīja lēni, centās to paplašināt, iegūstot kaimiņos esošos zemnieku arklus. Par archibīskapiju laikā no 1501. līdz 1544. gadam ir saglabāti tikai 12 dokumenti (publicēti *LGU* II), kuŗus varētu ierindot šai katēgorijā. Deviņos dokumentos minēto arklu kopskaits sasniedz 37³/₈, bet daļa no tiem būs arkli, ko archibīskaps bija atguvis no agrākajiem vasaļiem.

Šai pašā katēgorijā ordeņa valstī Vidzemē un Latgalē varētu ierindot sešus dokumentus, bet tikai vienā gadījumā ir minēts arklu skaits — divi arkli.[7]

Lēņu dokumentos atspoguļojas jaunie lēņi, lēņu papildinājumi un agrāko lēņu pārjaunojumi. Pēc mūsu mēģinājuma attēlot izlēņojumus pa apgabaliem kartografiski redzams, ka 16. gs. pirmajā pusē ainavā dominēja tieši šie vecie lēņi. Kaut gan ar sīkāku dokumentu analizi varētu vienu otru kartē iezīmēto robežu korriģēt, liekas, ka šis vispārinājums tomēr paliks spēkā. Jāpiezīmē, ka sajaukto pagabalu dēļ daudzos gadījumos nemaz nav iespējams novilkt noteiktu robežu starp lēņiem un domēnēm.

Iepriekš minētās statistikas vērtību mazina nepilnīgās ziņas pazudušo lēņu dokumentu dēļ un fakts, ka pilnīgi trūkst publikāciju par ordeņa lēņiem Kurzemē un Zemgalē. Saglabājušās ap divi simti nepublicētu mestru lēņugrāmatu par valdījumu piešķīrumiem, apstiprinājumiem un atsavinājumiem Kurzemē un Zemgalē. Arī šie lēņi ir sīki, apmēram viena arkla lielumā, bet ir arī 6—12 arklu lieli lēņi. Starp ordeņa vasaļiem ar lielākajiem lēņiem minams Grothuss, kas valdīja Rundāli. 1544. gadā trijās Rundāles muižās bija 180 arklinieku, 35 pusarklinieki un 40 sīkzemnieku. Prāvi bija arī brāļu Mēdemu valdījumi.[8]

Iepriekšējā statistiskā tabula par jaunajiem lēņiem sniedza pārskatu līdz 1544. gadam. Sākot ar 1545. gadu, nav pat tik nepilnīgu avotu publikāciju kā Vidzemes muižu dokumenti *(LGU)*, kas lietoti šīs tabulas sastādīšanai. Tieši laikmets līdz Livonijas valstu sabrukumam tomēr ir ļoti interesants. Lai financētu bruņošanos, zemeskungi — kā mestrs, tā archibīskaps — pastiprināti ieķīlāja un pārdeva lēņus. Archibīskaps Vilhelms būtu labprāt sekulārizējis archibīskapiju un arī tāpēc bija sevišķi rosīgs lēņu atsavināšanā. Tāpat pēdējais mestrs Gothards Ketlers sabrukuma priekšvakarā dalīja lēņus ļoti devīgi, lai nodrošinātu atbalstu saviem sekulārizācijas nodomiem. Statistisks pārskats par šiem atsavinājumiem tomēr nav

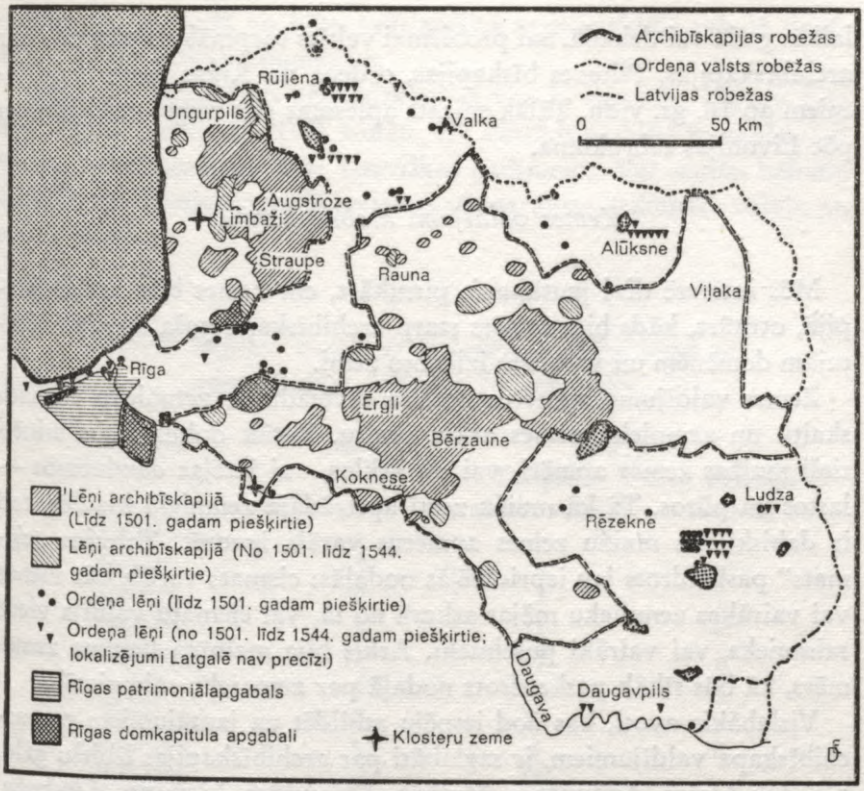

Līdz 1544. gadam piešķirtie lēņi Vidzemē un Latgalē

iespējams, tāpēc jāierobežojas ar spilgtākiem piemēriem, kad zemeskungi atsavināja pilis un citus ievērojamus centrus.

1546. gadā archibīskaps Vilhelms ieķīlāja Valteram Rozenam Ikšķili ar divi pagastiem, bet 1556. gadā visu Ikšķili. Ap to pašu laiku Vilhelms nodeva Cesvaini Johanam Taubem un 1556. gadā ieķīlāja Krustpili Georgam Mēdemam, dažus Krustpils pagastus (1557. un 1560. g.) ieķīlājot Bokhorstam. 1559. gadā ieķīlāja Lielvārdi Melchioram Kirchhofam. Apmēram tai pašā laikā Dzērbeni piešķīra Kristoferam Šturcam un Mēdzūlas 33 arklus Georgam Preisam.[9]

Par dažiem citiem archibīskapa Vilhelma ieķīlājumiem un atsavinājumiem jau minēts 5. nodaļā. Turpat arī sniegts pārskats par pēdējā ordeņa mestra Gotharda Ketlera atsavinājumiem.

Uz jautājumu par zemes valdījumiem vēl var raudzīties no cita viedokļa, mēģinot noskaidrot, kāds bija stāvoklis kādā noteiktā

laikā: gadā vai dekadā. Šai problēmai veltīts turpmākais pārskats par archibīskapijas, Piltenes bīskapijas, ordeņa un Rīgas zemes valdījumiem ap 16. gs. vidu. Tālāk sniegts aplēsums par zemes valdījumiem pēc Livonijas sabrukuma.

Zemes valdījumi archibīskapijā

Mūs interesē divi jautājumi: pirmkārt, cik zemes bija archibīskapijā, otrkārt, kāds bija samērs starp archibīskapa paša apsaimniekotajām domēnēm un vasaļiem izlēņoto zemi.

Zemes valdījumu apmērus noteica divējādi: ar zemnieku ciematu skaitu un zemnieku zemes arklu skaitu. Retāk dokumentos minēti tieši muižas zemes apmēri, vai nu arklos, vai izsējas daudzumos — lastos un pūros. Tā kā muižu zemi apstrādāja zemnieki klaušās, tad ir dabiski, ka muižu zemes apmērus varēja ignorēt. Termins „ciemats" paskaidrots jau iepriekšējās nodaļās: ciemats varēja būt vienas vai vairākas zemnieku mājas atkarā no tā, vai ciematu valdīja viens saimnieks, vai vairāki pušelnieki. Arkls bija mainīga lieluma zemes mērs, kā būs sīkāk paskaidrots nodaļā par zemnieku saimniecību.

Vislabākie avoti, kas dod iespēju atbildēt uz jautājumiem par archibīskapa valdījumiem, ir saglabāti par archibīskapijas lībiešu galu, t. i. par Alojas, Augstrozes, Mujānu, Krimuldas, Liepupes, Limbažu, Nabes, Straupes, Turaidas, Vainižu un Vecsalacas pils tiesu.

Pēc 16. gs. vidū sastādītās archibīskapijas vakugrāmatas[10] var konstatēt, ka lībiešu gala domēnēs (t. i. muižās, no kuŗām archibīskaps guva ienākumus tieši) bija šāds ciematu un arklu skaits (ap 1550—1557. gadu):[11]

Ciemati un arkli lībiešu gala domēnēs

Pils tiesa	Ciemati	Arkli
Turaida	241	$212^{5}/_{8}$
Krimulda	285	$225^{3}/_{8}$
Limbaži	174	$114^{1}/_{2}$
Vainiži	176	$118^{1}/_{2}$
Vecsalaca	173	$60^{5}/_{8}$
Kopā	1049	$731^{5}/_{8}$

Bez domēnēm archibīskapijas lībiešu galā vēl bija klostera muižas, archibīskapa kapitula muižas un vasaļiem izlēņotās muižas. Diemžēl, trūkst tiešu avotu, kas sniegtu kopēju pārskatu par šo valdījumu ap-

mēriem 16. gs. vidū un būtu salīdzināmi ar iepriekšējā tabulā parādītajām archibīskapa domēnēm.

Totiesu ir saglabājies archibīskapijas vasaļu saraksts, kuŗiem bija lielie zemes valdījumi. Tajā minēts, cik katram vasalim ir muižu, bet muižas vārds norādīts tikai atsevišķos gadījumos. Par muižu lielumu trūkst datu. Sekojošā tabulā ievietots pēc saraksta saskaitīto vasaļu un muižu skaits.

Archibīskapijas vasaļi ar lielajiem valdījumiem un viņu muižas (skaits) 16. gs. vidū

Draudze	Vasaļi	Muižas	
		Tās pašas draudzes vasaļiem	Citas draudzes vasaļiem
Vecsalaca	4	4	—
Liepupe	9*	9*	—
Lēdurga	2	2	1
Limbaži	9	11	—
Umurga	11	15	2
Straupe	5	9	1
Aloja	6	10	—
Rubene	5	5	2
Smiltene	14	14	—
Ranka	2	2	3
Rauna	5	5	—
Dzērbene	4	4	—
Piebalga	5	5	—
Cesvaine	13	15	1
Gulbene	9	10	1
Viļaka	3	3	—
Krustpils	8	8	—
Bērzaune	5	10	—
Ļaudona	4	4	—
Ērgļi	5	7	4
Madliena	7	8	—
Koknese	9	9	2
Lielvārde	5	5	—
Ikšķile	1	1	—
Kopā	150	175	17

* Skaitā ietilpst klosteris.

Saskaitot dabūjam archibīskapijā 149 vasaļus (un vienu klosteri) un kopā 192 muižas, kaut gan dokumentā teikts, ka kopā esot 195 pilis un muižas.[12]

Laika ziņā tuvākais avots, kas dod kopēju pārskatu par visām archibīskapijas lībiešu gala muižām (ieskaitot domēnes), ir zviedru 1601. gada revīzija. Lai izmantotu šo avotu, attiecinot to uz 16. gs. vidu, vispirms jānoskaidro, kādas pārmaiņas radušās starplaikā. Nodaļā par iedzīvotāju skaitu, kuŗā šo revīziju jau izmantojām, redzējām, ka 1601. gadā par apmēram trešdaļu samazinājies ciematu skaits. Atliek vēl noskaidrot, vai 1601. gadā, salīdzinot ar 1550. gadu, mainījies arī arklu skaits. 1601. gada revīzijā arkli reģistrēti divējādi: vai nu ar vienu kopīgu skaitli — bijušajās vasaļu muižās, vai arī individuāli — bijušajās domēnēs, ko 1601. gadā bija pārņēmusi zviedru valdība.

Salīdzinot tās muižas, kas 1601. gada arklu revīzijā ierakstītas ar kopēju arklu skaitu, ne tikai ar 16. gs. pirmskaŗa arkliem, bet, kur iespējams, arī ar 15. gs. arkliem, gūstam sekojošo pārskatu. Informācija par 15. un 16. gadsimteni iegūta publicētajos Vidzemes muižu dokumentos *(LGU* I un II).

Arklu skaita salīdzinājums archibīskapijā

Muiža	Lībiešu vai latviešu gals	Gads	Arklu skaits	
			LGU	1601. g. revīzijā
Urga	Līb.	1431	5	5
Veļķi	Latv.	1432	5 1/2	7
Ķīpēni	Līb.	1435	8 3/4	6 3/4
Cērtene	Latv.	1438	6	14 3/4
Pāle	Līb.	1456	30	34
Coleri Land	Latv.	1469	2	2
Šķirstiņi	Līb.	1500	18	14
Rozbeķi	Līb.	1517	54 3/4	44 1/4
Leimaņa muiža	Latv.	1519	30	23
Blome	Latv.	1538	22 1/2	21
Kopā			182 1/2	171 3/4

Kā redzams, salīdzināto muižu arklu skaitā ir maznozīmīgas atšķirības, sevišķi mazajās muižās. Citu ainu turpretim gūstam, salīdzinot muižas, kuŗu zemniekiem 1601. gadā minēti individuālie arkli. 1550. gada vakugrāmatā Turaidā, Krimuldā, Vainižos, Limbažos un Vecsalacā (neskaitot sīkzemniekus) ierakstīti 965 ciemati ar 731 5/8 arkla (jeb, ja skaitot neņemam vērā pagabalus, 730 9/16 arkla), bet 1601. gadā tais pašās muižās 821 ciemats ar 521 5/8 arkla. Vidējais arklu skaits ciematā pirmajā dokumentā bija 0,76, bet otrā 0,64. Smiltenē 1550. gadā caurmērā bija 0,66 arkli ciematā, bet 1601. gadā 0,52.

Izdarīsim vēl vienu salīdzinājumu starp 1564. gada archibīskapijas vakugrāmatu par Bīriņiem *(Kolzen)* un *Weltische wacke* Turaidā, no vienas puses, un 1601. gada revīziju, no otras puses.[13] Rezultāts ir šāds:

Ciemati un arkli 1564. un 1601. gadā

		1564. g.	1601. g.
Bīriņos:	sīkzemnieki	12	10
	ciemati	68	70
	arkli	63¼	62½
Weltische wacke:	sīkzemnieki	9	5
	ciemati	42	33
	arkli	19	15

Šis salīdzinājums rāda, ka 16. gadsimtenī muižām bija divējādi arkli. Vieni bija lēņu un citos dokumentos ierakstītie, kuŗus nemainīja. No šiem tradicionālajiem arkliem atšķīrās faktiskie arkli, kas mainījās, zemniekiem zemi pametot vai uzņemot jaunu zemi, tāpat sadalot zemi starp pušelniekiem vai nometinot zemniekus uz jau esošās zemnieku zemes un tā sadalot arklus. Koprezultātā 1601. gadā zemniekiem bija ne vien mazāk arklu nekā 1550. gadā, bet ciematu vidējais arklu skaits bija kļuvis mazāks, kā to spilgti rāda augšējais vidējā arklu skaita aplēsums archibīskapijas lībiešu galā. Tas pats redzams arī Bīriņu piemērā, kamēr *Weltische* pagastā tendences abos virzienos bijušas līdzsvarā, un vidējais arklu skaits palicis nemainīgs.

Pamatojoties uz teiktā, mēģināsim pēc 1601. gada datiem aplēst stāvokli 1550. gadā. Iepriekšējā nodaļā, aplēšot iedzīvotāju skaitu, identificējām zemnieku mājas, lai konstatētu starpību starp 1550. gada archibīskapijas vakugrāmatu un 1601. gada arklu revīziju. Pirmie 16 pagasti tabulā atradās archibīskapijas lībiešu galā, un 1550. gadā tajos bija 665 apdzīvoti ciemati, salīdzinot ar 512 apdzīvotiem ciematiem 1601. gadā. Tātad, lai no 1601. gada datiem dabūtu 1550. gada datus, pirmie jāreizina ar 1,3.

1601. gada revīzija, izņemot Rubenes draudzi un izlaidumus, aptvēra visu archibīskapijas lībiešu galu. Pēc šīs revīzijas var saskaitīt 2167 ciematus (pieskaitot 70 ciematus, kas jāinterpolē pēc arklu skaita). Revīzijā izlaistās muižas var konstatēt pēc šai ziņā pilnīgās 1638. gada arklu revīzijas[14] un, kalkulējot proporcionāli, interpolēt tajās trūkstošo ciematu skaitu. Šādi iegūstam 1601. gadā lībiešu galā 2677 ciematus ar 1794 arkliem. Reizinot ar 1,3, vērtējam, ka 1550. gadā bija 3480 ciematu (3580 māju) ar 2340 arkliem pēc 1601. gada

normas, bet 3280 arkliem pēc 1550. gada normas. No šī skaita domēnēs bija 1049 ciemati (30,1 %) un 731 arkls (22,3 %). Baznīcu muižu bija vairāk, jo bez domēnēm jāskaita vēl Limbažu klosteŗa un domkapitula muižas.[15]

Aplēsums par archibīskapijas latviešu gala zemes valdījumiem ir nedrošāks, jo balstās uz šaurākas bazes. 1601. gada arklu revīzijā ir dati tikai par Cesvaines, Madlienas, Piebalgas, Raunas, Smiltenes un Suntažu pils tiesu. Tātad nav pilnīgu datu pat par Vidzemi, nemaz nerunājot par Latgali. Minētajās pils tiesās 1601. gadā var saskaitīt 1311 apdzīvotus ciematus ar 796½ arkla. Šos datus var papildināt pēc 1599. gada arklu revīzijas, privilēģiju revīzijas un saglabātajām vakugrāmatām par Tīzenhauzena muižām un Ļaudonu un ar 1638. gada revīzijā minēto ciematu skaitu, kas bija „poļu laikos". Tomēr 1638. gada revīzija rāda, ka vēl paliek daudz muižu, kas eksistēja „poļu laikos" un tātad būtu jāietilpina aplēsumā. Interpolējot trūkstošos datus pils tiesas robežās un ekstrapolējot tos kaimiņu pils tiesās saskaņā ar 1638. gada revīzijas datiem, iegūstam archibīskapijas latviešu galā Vidzemē 1601. gadā 3302 ciematus, resp. 4400 māju ar 1950 arkliem. Trijos Smiltenes un Dzērbenes pagastos 1550. gada archibīskapijas vakugrāmatā, kuŗus var identificēt territoriāli ar 1601. gada pagastiem, saskaitām 1550. gadā 299 ciematus, bet 1601. gadā 162 ciematus. Koeficients tātad ir 1,41, t. i. lielāks nekā lībiešu galā. Pēc šiem datiem 1550. gadā skaitām 4660 ciematus, resp. 6250 mājas ar 2750 arkliem pēc 1601. gada normas un 3200 arkliem pēc 1550. gada normas.[16]

Vēl paliek Doles enklave. Tajā aplēšam 120 ciematus ar 130 mājām un 70 arkliem pēc 1601. jeb 80 arkliem pēc 1550. gada normas.

Lai dabūtu trūkstošo archibīskapijas daļu Latgalē, par bazi vērtējumam lietosim mūsu minējumu, ka ap 1550. gadu Latgalē bija 90.000 iedzīvotāju. Atskaitot miestu un muižu iedzīvotājus, var vērtēt, ka zemnieki dzīvoja 10.000 lauku mājās. Ja pušelniecības koeficients ir 2,0, tad tas atbilstu 5000 ciematiem. Šie ciemati jāsadala starp archibīskapijas Viļakas un Krustpils pils tiesu, un ordeņa Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils (labajā Daugavas krastā) pils tiesu. Ir zināms, ka Viļaka bija samērā reti apdzīvota, un arī Ludzas pils tiesā Krievijas pierobežā bija lieli meži un purvi.[17]

Zināmu norādījumu par relātīvo valdījumu sadalījumu starp archibīskapiju un ordeni dod 1599. gada jātnieku saraksts („rullis"). No bijušās ordeņa territorijas Rēzekne deva 45 jātniekus, Ludza 17 un Daugavpils 28. No bijušās archibīskapijas territorijas Krustpils

deva 16 jātniekus, bet Viļakā vācu lēņu turētāju (par kuŗiem saraksts sastādīts) nebija, un par poļu lēņu turētājiem avots klusē. No otras puses, ir zināms, ka archibīskapijas laikā Viļakas domēnē bija 300 ciematu. Ir arī zināms, ka 1540. gadā archibīskaps saņēma no Viļakas domēnes 1170 vai 1470 Rīgas pūru, bet no Krustpils 1640 vai 2040 Rīgas pūru labības. Kombinējot šīs ziņas, vērtējam, ka archibīskapa Latgales daļā bija 2500 māju, bet ordeņa daļā 7500 māju, resp. 1250 un 3750 ciematu. Savelkot līdz šim teikto, iegūstam šādu pārskatu.[18]

Ciematu un arklu skaits archibīskapijā 16. gs. vidū

		Ciemati	Mājas	Arkli
Lībiešu galā		3480	3580	3280
Dolē		120	130	80
Latviešu galā:	Vidzemē	4660	6250	3200
	Latgalē	1250	2500	960
	Kopā	9510	12.460	7520

Lai aplēstu domēņu apmērus latviešu galā, mēģināts izlietot 1540. gada archibīskapijas labības ienākumu pārskatu.[19] Pārlēšot Rīgas pūros, saņemtie labības daudzumi salīdzinājumā ar archibīskapijas 1550. gada vakugrāmatā saskaitāmo ciematu skaitu bija šādi:

Archibīskapijā saņemtā labība

Muiža	Saņemtā labība Rīgas pūros 1540. g. (I)	(II)	Ciemati 1550. g.	Pūri uz ciemata
Turaida	6540	7980	241	33
Vainiži	4896	5880	176	33
Limbaži	4086	4920	174	28
Vecsalaca	4464	5400	173	31
Ikšķile	2604	3390		
Lielvārde	1857	2430		
Koknese	4302	5280		
Ļaudona	2334	2850		
Viļaka	1170	1470	300(?)	5(?)
Gulbene	1704	2070		
Cesvaine	5184	6360		
Piebalga	3438	4260	433	10
Dzērbene	1758	2160	80	27
Rauna	5940	7200		
Smiltene	2346	2850	318	9
Krustpils	1640	2040		

Avotā (Grēfentāla chronikā) labības daudzumi ir minēti lastos, bet nav paskaidrots, kādi lasti lietoti. Ja lastus pārlēš Rīgas pūros, pieņemot, ka avotā ir domāti tirdzniecības lasti (rudziem 45 pūri, miežiem 48 pūri, auzām 60 pūri), tad dabūjam I ailes skaitļus. Šādi pārlēsti lasti līdz šim lietoti literātūrā. Ja turpretim skaitām saimniecības lastus (visas labības 60 pūri), tad dabūjam II ailes skaitļus. Ticamāk ir, ka iekšējiem saimniecības nolēsumiem archibīskapijā lietoja (tāpat kā Piltenes bīskapijā) vieglāk aplēšamos saimniecības lastus, kas arī dod labāku samēru sadalījumam pa archibīskapa trim rezidencēm.

Mūs tomēr šoreiz interesē, vai ir kāds samērs starp saņemto labību un zemnieku ciematu skaitu. Kā redzams, archibīskapijas lībiešu galā un Dzērbenē vidēji no katra ciemata archibīskapija saņēma 27—33 pūru labības, bet no Smiltenes un Piebalgas tikai 9—10 pūru. Kā redzēsim vēlāk, ir pamats domāt, ka latviešu galā klaušas bija mazākas nekā lībiešu galā un līdz ar to muižas saimniecība mazāk attīstīta. Tādēļ arī latviešu galā ciematu skaita aplēsumam pēc saņemtās labības nevar ņemt lībiešu gala proporciju.[20]

Ja latviešu galā pieņemam Piebalgu par reprezentātīvu, tad varam vērtēt, ka domēnēs bija ap 4000 ciematu, bet vasaļiem ap 2000. Lībiešu galā turpretim domēnēs bija 1000 ciemati, bet vasaļiem 1500.

Aplēstajā kopējā archibīskapa valdījumā bez domēnēm un vasaļu lēņiem ietilpa arī domkapitula un klosteŗu zeme. Par Rīgas domkapitula muižām ziņas jau sniegtas grāmatas pirmajā nodaļā. Domkapituls valdīja Doli, Suntažus, Ķeipeni, Carnikavu un ilgāku laiku arī Krimuldu un Bīriņus.

Gadsimteņa vidū Krimuldā bija 177½ arkla, Bīriņos 1564. gadā 63¼ arkla. Kad kapituls 1457. gadā nopirka Ķeipeni, tur bija 68 arkli. Suntažos 1601. gadā bija 80 arklu. Dolē vērtējām 80 arklu (1624. gada revīzijā bija 41½ arkla). Var vērtēt, ka domkapituls valdīja kopā 470 arklu, bet kad Krimulda un Bīriņi kļuva par archibīskapa galdamuižām, domkapitulam vēl palika ap 200 arklu.

Rīgas jaunavu klosteris piederēja cisterciešu ordenim. Cisterciešu vienmēr nodarbojušies ar zemkopību, un arī šim Rīgas klosterim bija muižas Limbažu un Kokneses draudzē: *Essren,* vēlāk saukta par Jumpravmuižu, pie Limbažiem ar 49 arkliem 1601. gadā, Aijaži ar 30 arkliem, Lieljumprava un Mazjumprava pie Daugavas (Mazjumpravā 1630. gadā bija 9¾ arkla, Lieljumpravā 1638. gadā 30 arklu). Bez tam klosterim piederēja Mūksala un citas salas Daugavā. Var vērtēt, ka klosteris valdīja kopā ap 130 arklu ar 185 ciematiem.

Visi šie valdījumi jau ietilpināti iepriekšējā tabulā par ciematu un arklu skaitu archibīskapijā.

Piltenes bīskapija

Par Piltenes, resp. Kurzemes bīskapijas zemes valdījumiem 1559. gadā ziņas sniedz 1585. gada aktī ievietotais pārskats Dānijas valsts archīvā.[21] Sekojošā tabulā šis pārskats salīdzināts ar informāciju, kas atrodama 1582/83. gada zemnieku sarakstā un no 1702. līdz 1709. gadam zviedru sastādītajos sarakstos.[22]

Ciemati un arkli Piltenes bīskapijā

Draudze	Pēc 1585. g. pārskata (iekavās 1582/83. g. dati)				Pēc 1702—1709. g. sarakstiem*. Vecie arkli (iekavās jaunie arkli)
	Ciemi	Ciemati	Sīkzemnieki	Arkli	
Bīskapijas centrs:					
Piltene	14(15)	98(95)	27(35)	306 (302)	117½ (122)
Puze	7 (7)	55(55)	16(18)	101 (101)	
Bīskapijas galdamuižas:					
Ārlava	17(20)	170(164)	47(54)	128 (127)	110½ (116½)
Cīrava	14(15)	109(108)	19(41)	145½(148)	·
Zvejnieki:					
Dundagā	· (13)	242(201)	·	·	·
Pērkonē	·	80(36)	· (30)	·	·
Domkapitula valdījums:					
Aizpute	10(11)	87(86)	11(28)	135½(116)	123⅚ (123⅚)
Izlēņots:					
Dundaga	19(21)	160(154)	57(50)	268 (266)	·
Ēdole	·	·	·	·	·
Saka	·	·	·	·	31(31)
Nenoteikti:					
Engure	6(·)	40(·)	·	100 (·)	·
Valtaiķi	11(11)	113(114)	· (11)	133½(139)	144(144)
Embūte	·	100	·	100	258⅛ (258⅛)

*1702. gadā Piltenē 110 arkli, Ārlavā 231, Valtaiķos 116, Embūtē 207½, Sakā 25 arkli.

Sekojošā posmā par Pilteni nosaukta Piltenes bīskapija.

Spriežot pēc iepriekšējās tabulas un novērtējot trūkstošo ciematu skaitu Ēdolē un Sakā, varam pieņemt, ka Piltenē zemniekiem un

zvejniekiem bija kopā 1500 ciematu. Tā kā 1582/83. gada dokumentā redzams, ka 776 ciematiem atbilst 900 māju, tad skaitīsim, ka Piltenē bija 1700 māju. Arklu skaits tabulā ir 1417½, bet, papildinot to par Ēdoli un Saku, varam vērtēt, ka Piltenē bija 1500 arklu. Saskaņā ar 1568. gada jātnieku dienesta norīkojumu Piltenei bija jādod 71 jātnieks, kas pēc pieņemtā standarta atbilst 1420 arkliem. Pēc 1622. gada jātnieku saraksta Piltenei bija jādod 80 jātnieku, kas atbilst 1600 arkliem. Saskaņa ar mūsu arklu aplēsumu ir pietiekami laba, jo ir zināms, ka jātnieku saraksti precīzi neatspoguļo arklu skaitu.

Pēc jātnieku saraksta tomēr var aptuveni spriest par domēņu samēru ar lēņiem. No domēnēm 1568. gadā bija jāsūta 24 jātnieki, bet vasaļiem bija jāsūta 38. Pēc tā var spriest, ka domēnēs bija 38,7 % arklu. Mūsu tabula turpretim rāda, ka domēnēs bija 816 arkli jeb 54,4 % no arklu kopskaita.[23] Starpība starp 39 un 54 procentiem domēnēs radās tāpēc, ka laikā no 1559. līdz 1568. gadam seniors zemi pastiprināti izlēņoja.

Dundagas sekretārs Levins fon Bulavens 1598. gadā ziņoja, ka „senos laikos pie bīskapa galdamuižām piederēja 1500 zemnieku,"[24] diemžēl, neprecīzējot, kādus „senos laikus" viņš domājis un vai viņš savā vērtējumā ietilpinājis arī zvejniekus.

Ordeņa zemes valdījumi

Lai spriestu par ordeņa zemes valdījumiem Latvijā, jākombinē daudz dokumentu. Pēc 1601. gada arklu revīzijas aplēšam apmetņu un arklu skaitu koridorā starp abiem archibīskapijas galiem ar metodi, kas raksturota, aplēšot archibīskapijas valdījumus:

Ciematu un arklu skaits ordeņa koridorā

Gads	Ciemati	Mājas	Arkli
1601	3787	4000	2507
1550	5040	5350	4200

Tā kā 1601. gadā samērā pilnīgi reģistrēja bijušos ordeņa valdījumus koridorā, šis aplēsums ir relātīvi drošs. Turpretim par ordeņa enklavi Alūksnē un sevišķi Gaujienā varam spriest tikai pēc analoģijas. Izmantojot 1590. gada datus un citus dokumentus, aplēšam šādus skaitļus:

Ciematu un arklu skaits ordeņa enklavē

Gads	Ciemati	Mājas	Arkli
1601	958	1400	274
1550	1270	1840	460

Lai spriestu par ordeņa valdījumiem Kurzemē un Zemgalē, varam vispirms balstīties uz 6. nodaļā aplēstā iedzīvotāju skaita. Šī metode ir iespējama tāpēc, ka Kurzemes un Zemgales iedzīvotāju skaitu aplēsām pilnīgi neatkarīgi no ciematu skaita (pēc kultūraugsnēm trīs apriņķos). Ja skaitām pēc 1688. gada Vidzemes zviedru kadastra[25] datiem 8,7 iedzīvotājus ciematā, tad mūsu aplēstais Kurzemes un Zemgales lauku iedzīvotāju skaits 122.000 atbilst 14.000 ciematiem. Šeit ietilpst arī Piltenes bīskapijas ciemati, kuŗu skaitu aplēsām 1500, tātad ordeņa territorijā paliek 12.500 ciematu.

Spriežot pēc 1702. gada arklu skaita[26] un Piltenes datiem, dabūjam atšķirīgus rezultātus. 1702. gadā Piltenē bija 785 arkli, kas atbilst 1500 ciematiem 16. gadsimtenī. Hercogīstes daļā turpretim bija 5773 arkli, kas atbilst 11.000 ciematiem.

Trešajam aplēsumam izlietosim ordeņa pavēlnieku 1554. un 1555. gada maksājumus kopējā ordeņa kasē. Komturu un soģu maksājumi bija šādi:[27] no Grobiņas 100 mārkas, Ventspils — 150, Kuldīgas — 350, Kandavas — 100, Dobeles — 300, Bauskas 200 un Daugavpils — 300 (no šī maksājuma Zemgales tiesai skaitām pusi). Ziņu nav par mestra paša apgabaliem: Jelgavu un Tukumu, kā arī par Talsiem, Sabili, Sēlpili, Aizkraukli un Lielvārdi. Ziņas 1702. gadā ir par maksājumiem no 3820 arkliem, bet trūkst par 1950 arkliem. Tā kā Grobiņā bija 760 ciematu, bet maksājumi 100 mārku, tad, skaitot proporcionāli un papildinot trūkstošo summu pēc 1702. gada arklu skaita, dabūjam 15.000 ciematu.

Mūsu aplēsums tātad deva 11.000—15.000 ciematu ordeņa apgabalos Kurzemē un Zemgalē. Spriežot pēc Piltenes datiem, šie skaitļi atbilst 12.500, resp. 17.000 zemnieku mājām un 2500, resp. 3000 sīksaimniekiem, kopā pavisam 15.000—20.000 māju. Pieņemot vidējos lielumus, skaitīsim pavisam 13.000 ciematu ar 17.500 mājām.

Cik no šiem ciematiem bija izlēņots vasaļiem un cik atradās ordeņa pavēlnieku tiešā administrācijā, ir ļoti grūti novērtēt. Spriežot pēc 1559. gada nodokļa maksājumiem,[28] varētu domāt, ka vasaļu valdīšanā bija 14 %, bet ordeņa administrācijā 86 %. Tomēr nav iespējams noteikt, vai nodokli vasaļi nomaksāja tai pašā proporcijā kā

ordeņa pavēlnieki, tāpēc šis aplēsums ir ļoti problēmatisks. Pēc 1591. un 1596. gada nodevām baznīcu celšanai[29] varētu aplēst, ka vasaļiem bija 35 % arklu, bet tad jau vasaļu vara bija ievērojami pieaugusi.

Problēmatisks ir vērtējums par to, cik zemnieku arklu bija ordeņa un vasaļu valdīšanā ordeņa varas laikā 16. gs. vidū. Ja 13.000 ciematiem atbilda tāds pats vidējais arklu skaits kā Piltenē, tad dabūjam 11.500 arklu. Turpretim, ja arklu skaita attiecība bija atbilstoša stāvoklim 1566. gadā hercogienes Annas muižās, tad dabūjam 9800 arklu. Aptuveni varētu skaitīt, ka Kurzemē un Zemgalē ordeņa territorijā bija 10.000 arklu.

Latgales ciematu un arklu skaitu aplēsām pēc iedzīvotāju skaita, bet māju skaitu dabūjām, reizinot ciematu skaitu ar dokumentos konstatējamo pušelniecības koeficientu. Tā iegūtie skaitļi par Latgali jāsadala starp archibīskapa un ordeņa valdījumiem.

Iztirzājot archibīskapa valdījumus Latgalē, jau konstatējām, ka ordeņa valdījumos tur 16. gs. vidū varēja būt 3750 ciematu jeb 7500 māju. To arklu skaitu pēc analoģijas vērtējam 2880.

Ordeņa valdījumi Latvijā 16. gs. vidū[30]

	Ciemati	Mājas	Arkli
Koridorā	5040	5350	4200
Enklavē	1270	1840	460
Kurzemē un Zemgalē	13.000	17.500	10.000
Latgalē	3750	7500	2880
Kopā	23.060	32.190	17.540

Rīgas novads

Rīgas novads aptvēra dažāda rakstura zemes valdījumus. Plašāko territoriju valdīja Rīgas pilsēta. To sauca par Rīgas patrimoniālapgabalu. Bez tam arī ordenim bija zemes valdījumi Rīgas novadā. Sīkas muižiņas šai novadā valdīja bez tam vēl Rīgas namnieki.

Rīgas patrimoniālapgabalā soģiem bija zemnieku reģistri, bet vecākais ir saglabājies tikai no 1607. gada.[31] Pēc tā var saskaitīt 236 ciematus un 49 sīkzemniekus.

Oficiālajās poļu un zviedru laiku revīzijās Rīgas novadu parasti nerevidēja, jo revīzijām pretojās Rīgas pilsēta, uzskatot tās par savu privilēģiju aizkaršanu. Tikai no Lielā kadastra laikiem 17. gs. astoņdesmitajos gados ir pilnīgas ziņas par šo novadu, jo tad tur revīziju

izdarīja it kā pārpratuma pēc. 1688. gadā Rīgas novadā skaitīja 650 ciematus ar 946 mājām. Lēšot proporcionāli stāvoklim ordeņa koridorā, varam vērtēt, ka 1550. gadā Rīgas novadā varēja būt 455 ciemati, resp. 625 mājas. Lēšot proporcionāli 1638. gada revīzijas datiem kaimiņos, iegūstam apmēram tos pašus skaitļus — 450 ciematus, 650 mājas ar 340 arkliem.

Zemes valdījumi Livonijā pirms sabrukuma (kopsavilkums)

Iepriekš minēto aplēsumu rezultāti ir šādi:

Zemes valdījumi Livonijā Latvijas daļā

Valsts	Ciemati	Mājas	Arkli
Ordeņa valsts	23.060	32.190	17.540
Archibīskapija ar domkapitulu un klosteri	9510	12.460	7520
Piltenes bīskapija	1500	1700	1500
Rīga	450	650	340
Kopā	34.520	47.000	26.900
jeb noapaļojot:	35.000	47.000	27.000

Salīdzināsim šos rezultātus ar literātūrā atrodamiem datiem. H. Lovmjanskis 13. gadsimtenī Kursā un Zemgalē vērtē 10.000 arklu, ko A. Švābe atzīst par ļoti mērenu vērtējumu. I. Šterns aplēš Latvijā 1498. gadā 13.000 un Igaunijā 11.000 ciematu.[32] V. Dorošenko par 16. gadsimteņa vidu aplēstie skaitļi dod kopā minimāli 16.500, maksimāli 20.500 ciematu Latvijā.[33] J. Amelungs skaita Livonijā (Latvijā un Igaunijā kopā) ap 1550. gadu 50.000 arklu.[34] Ja var ticēt Prūsijas hercogu aģentu ziņojumiem, tad 1555—1556. gadā mestra bruņotajos spēkos bija 3230 zirgu, archibīskapam — 600, Tērbatas bīskapam — 650, Kurzemes un Sāmsalas bīskapam — 400 zirgu.[35] Ja Amelunga minētos arklus sadalām proporcionāli šim zirgu skaitam, tad dabūjam ordeņa valstī (Latvijā un Igaunijā kopā) 33.000 arklu, archibīskapa valstī 6200 arklu, Tērbatas bīskapijā 6700 arklu un Piltenē kopā ar Sāmsalas bīskapiju 4100 arklu.

Mūsu vērtējums — ordeņa valstī Kurzemē un Zemgalē 10.000 arklu, Piltenē 1500 arklu — samērā labi saskan ar Lovmjanska vērtējumu, ja ņem vērā no vienas puses arklu skaita gausās maiņas, no otras puses trīs gadsimteņu starpību.

Šterna aplēsuma rezultātus nevaram uzskatīt par atbilstošiem īstenībai, tāpat nav pieņemami Dorošenko skaitļi. Ar 13.000—21.000 ciematiem Latvijā nesaskan nedz zemeskungu militārais spēks, nedz kungu kārtas turība, nedz Latvijas territorijas tirdzniecības apgrozījumi, nedz iedzīvotāju skaits vēlākajos gadsimteņos, nedz arī iedzīvotāju skaita vērtējumi 16. gadsimtenī Latvijas kaimiņu zemēs.

Totiesu mūsu aplēsums labi saskan ar Amelunga datiem (diemžēl, nav minēti šo datu avoti). Ordeņa territorija Latvijā bija nedaudz lielāka par territoriju Igaunijā. Ja kopā tā aptvēra 33.000 arklu, tad mūsu aplēsums par 17.500 arkliem ordeņa Latvijas daļā atstāj Igaunijas daļā 15.500 arklu. Pēc Amelunga datiem archibīskapijā bija 6200 arklu, kamēr pēc mūsu aplēsuma dabūjam 7500 arklu. Tā kā archibīskapa militārais spēks bija vājāks nekā ordeņa, var sagaidīt, ka pēc bruņoto zirgu skaita aplēstais arklu skaits būs mazāks. Ja Piltenei aplēsām 1500 arklu, tad Sāmsalai paliek, dibinoties uz Amelunga datiem, 2600 arklu. Šo pēdējo skaitli gan patlaban nevar pārbaudīt.

Zemes valdījumi pēc Livonijas sabrukuma

Ļoti lielas pārmaiņas zemes valdījumos nesa Livonijas kaŗš. Ordeņa un archibīskapijas likvidācijas priekšvakarā zemeskungi ļoti intensīvi izlēņoja zemi. Jau iepriekš norādīts, ka labu laiku pirms Livonijas sabrukuma archibīskaps Vilhelms bija sācis plašā mērogā atsavināt archibīskapa domēnes. Livonijas kaŗa dēļ šī politika vēl vairāk pastiprinājās, un to pārņēma arī ordenis.

Kad Ketlers kļuva par ordeņa mestru, viņš radikāli grozīja agrāko uzmanīgo ordeņa zemes izlēņošanas politiku. Lai sagādātu naudu kaŗošanai, valdījumus ieķīlāja. Lielākais ieķīlātais objekts bija Grobiņas apgabals, kas pārgāja Prūsijas hercoga valdīšanā. Sīkākos objektus Rīgas tuvumā ieķīlāja Rīgas namniekiem. Tāpat Ketlers bija devīgs, piešķirot lēņus, jo, paredzēdami ordeņa sabrukumu, ordeņa brāļi bija priecīgi lēņu prasītāji. Arī archibīskaps Vilhelms savā protestantiskajā nostājā vairs neuzskatīja par vajadzīgu prasīt pāvesta atļauju galdamuižu izlēņošanai un devīgi piešķīra jaunus lēņus.

Visradikālāk rīkojās pēdējais Kurzemes bīskaps, kas 1559. gadā bīskapiju vienkārši pārdeva Dānijas karalim Fridricham II.

Izceļoties Livonijas kaŗam, agrākā kārtība pilnīgi sabruka. Krievi, poļi un leiši ieņemtajos apgabalos tūdaļ pārņēma muižas savā ziņā.[36]

Pēc Livonijas kaŗa poļu administrācija centās nokārtot kaŗa laikā sajukušos zemes valdījumus. Šim nolūkam 1582. gadā karalis iecēla revīzijas komisiju ar uzdevumu noskaidrot, kādas muižas, kādus pagastus un ar kādām tiesībām to turētāji valda.[37] Kas ar dokumentiem nevarētu pierādīt savas valdījuma tiesības, tam draudēja muižu redukcija. Par revīzijas komisijas priekšsēdi un redukcijas ģenerālkomisāru karalis iecēla Alūksnes stārastu Staņislavu Penkoslavski. Locekļi bija Teodors Skumins, bruņniecības priekšnieks Johans Tīzenhauzens no Bērzaunes, Daniels Hermans un Samuels Kerasins.[38] Par galīgiem lēmumiem vienojās virskomisija, kuŗā bija pieci locekļi — karaļa, leišu un Kurzemes hercoga pārstāvji. Šīs virskomisijas darbības protokola melnraksts, kas aptveŗ 182 lapas, glabājas Maskavā, t. s., Lietuvas metrikā.[39] Turpat glabājas arī 1583. gada revīzijas darbības pārskats uz 304 + 306 lapām un 1584—1586. gada revīzijas apraksts uz 163 lapām. Šie dokumenti līdz šim ļoti maz pētīti.

Revīzijas laikā karalis pavēlēja sasaukt Inflantijas seimeli, starp citu deklarācijā *Novae gubernationis Livoniae reforma* motīvējot vajadzību nokārtot agrārās lietas ar zemnieku aizsardzību. Seimeli sasauca karaļa vietnieks Jurģis Radivils. Viņš paziņoja, ka karalis apstiprinās agrāko mestru un archibīskapu lēņus, bet tikai ar izņēmumiem. Pirmkārt, nevarot apstiprināt archibīskapa Vilhelma plašos dāvinājumus *(inormes et infinitae donationes)*, jo tie esot doti necienīgām personām. Otrkārt, Radivils paziņoja, ka nav spēkā tie administrātora Jona Kotkieviča piešķirtie lēņi, kuŗus Sigismunds II Augusts nav apstiprinājis.

Muižnieki, kas revīzijas rezultātā pazaudēja muižas, sūtīja delegātus pie karaļa ar lūgumu restituēt zemi, bet karalis nepiekāpās, jo muižas bija jau nodotas jaunajiem valdītājiem — poļiem un katoļu baznīcai.

Rezultāts bija tieši pretējs nekā muižnieku sūtņi lūdza. 1589. gadā Varšavas seima pieņemtajā konstitūcijā (19.§)[40] Sigismunds III atkārtoja, ka nav spēkā lēņi, kas doti juku laikos „nevērtīgajiem" ļaudīm. Tā pati konstitūcija (3. §) deklarēja, ka stārastijas piešķiŗamas vienādā skaitā poļiem un leišiem un jākorriģē līdzšinējais stāvoklis, kad vairums stārastiju ir poļu valdīšanā. Tālāk (18. §) — citas pilis un muižas jāpiešķiŗ pēc nopelniem, bet mazās muižas var piešķirt tiem, kam nopelnu mazāk, tiklab poļiem, kā leišiem un inflantiešiem. Ar to nepārprotami bija deklarēts, ka vāciešiem („inflantie-

šiem") paredzēts piešķirt tikai mazās muižas. Jau 5. nodaļā minētie vācu tautības stārastu vārdi tomēr liecina, ka šo likumu izpildīja ļoti nepilnīgi. Šai apakšnodaļā tālāk būs parādīts, kā šis fakts izpaužas skaitļos.

Stārastus parasti iecēla uz mūžu. Kaut gan dokuments paredzēja, ka mirušo poļu stārastu vietā jāieceļ leiši un otrādi (3. §), arī šos noteikumus neievēroja. Var konstatēt gadījumus, kad stārasta amatu mantoja viņa dēls.[41]

Saskaņā ar 1589. gada konstitūciju stārastijām trešdaļa ienākumu bija jāiemaksā valsts kasē (pārmaiņus Lietuvai un Polijai), trešdaļa jāizlieto bruņošanās vajadzībām, un trešdaļu varēja izlietot stārasts. Lai kontrolētu nolēsumus, īpaši komisāri un lustrātori stārastijās izdarīja revīzijas un ģenerālrevīzijas. Tomēr paredzētās naudas summas un naturālijas ne vienmēr nonāca valsts kasē.

Lai pārbaudītu stārastiju ienākumus un stāvokli, 1589. gadā Varšavas seims bija nolēmis sūtīt uz Inflantiju revīzijas komisiju. Tā kā 1590. gadā stārastiju revīzija Inflantijā faktiski notika,[42] varētu domāt, ka tā ir tā pati, par kuŗu lēma 1589. gadā. Tomēr, trūkstot poļu revīziju kritiskai vēsturei, to droši nevar apgalvot. Labāk pazīstama 1599. gada revīzija.

1599. gada revīzijas komisija darbojās archibīskapa Johana Demetrija Solikovska vadībā. Komisijas locekļi bija Lietuvas kanclers Leo Sapieha, Tērbatas kastelāns Matīss Lenieks, Ostrovas kungs Pēteris Ostrovskis, Cēsu kastelāns Georgs Šenkings un Tērbatas apakškambarkungs Bertrams Holcšurs. Par sekretāriem darbojās Johans Vilceks un Dāvids Hilchens.

No šī gada saglabājušies divējādi dokumenti. Tie ir, pirmkārt, dažu stārastiju apraksti un aprakstu fragmenti, un šo pašu stārastiju arklu revīzija, kas visi publicēti,[43] otrkārt, privilēģiju revīzija, kas nav publicēta.[44] Salīdzinot pēdējo ar arklu revīziju un citiem tā laika dokumentiem, tomēr redzams, ka visi šie dokumenti ir nepilnīgi un tajos ir izlaidumi.

Ar visu to, ka 1599. gada revīzija bija ļoti nepilnīga, tomēr, ņemot palīgā citus vēlākā laika dokumentus, var novērtēt lielos pārkārtojumus, kas notika pēc Livonijas sadalīšanas, vismaz par Vidzemi kvantitātīvi. Zviedru 1638. gada arklu revīzijā starp citu centās noskaidrot šādu jautājumu: „Kas šo muižu valdīja senāk, kas poļu laikos, un ar kādām tiesībām?" Saņemtās atbildes ir protokolētas, pie kam „senākie" laiki ne vienmēr raksturoti, bet par „poļu" laikiem atbildēts gandrīz vienmēr. Apstrādājot 1638. gada arklu revīzijas

protokolus, tad arī var spriest, kas muižas valdīja Inflantijas Vidzemē.[45] Tomēr šī 1638. gada revīzija nedod tiešu atbildi, cik ciematu un cik arklu bija dažādās valdījumu katēgorijās. Šim nolūkam par apmēram pusi Vidzemes ciematu informāciju var gūt 1601. gada arklu revīzijā.[46] To var vēl daļēji papildināt pēc 1599. gada arklu revīzijas un dažām saglabātām vakugrāmatām. Tomēr par daudzām muižām, kas nav tieši minētas 16. gs. beigu avotos, dati jānovērtē.

Novērtējuma pamatā likti 1638. gada arklu revīzijas dati. Latvijas kaŗa laikā 17. gadsimtenī daudz ciematu iznīka kaŗa, mēŗa un bada dēļ. Šis posts neskāra visu Vidzemi vienādi. Tomēr var pieņemt, ka vienā un tai pašā novadā vai kaimiņu novadā posts bija apmēram vienāds, tiklab tais muižās, par kuŗām ir priekškaŗa laika un kaŗa sākuma dati, kā arī tais, par kuŗām šādu datu trūkst. Balstoties uz šāda pieņēmuma, pēc 1638. gada datiem aplēšam trūkstošos datus par ciematiem 1599. un 1601. gadā proporcionāli zināmajiem skaitļiem. Pēc šādi aplēsta ciematu skaita savukārt aplēšam to arklu skaitu, ņemot vidējo arklu skaitu attiecīgajā novadā (vai kaimiņu novadā) pēc 1599. un 1601. gada revīzijas.

Daļēji avotos saskaitīto, daļēji novērtēto ciematu un arklu skaitu grupējam trīs katēgorijās: stārastijas, baznīcas valdījumi un pārējie (privātie) valdījumi.

Valdījumi Vidzemē 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā

	Ciemati		Arkli	
	Skaits	%	Skaits	%
22 stārastijās	2570	23,2	1519	22,5
Cēsu bīskapijas un citās baznīcas muižās	1366	12,3	986	14,6
Pārējās muižās	7135	64,5	4246	62,9
Kopā	11.071	100,0	6751	100,0

Šai aplēsumā neietilpst Dole, ko toreiz skaitīja pie Kurzemes hercogīstes. Atzīmēsim vēl, ka pēc tiešiem avotiem saskaitījām 7369 ciematus un 4687 arklus, tātad ekstrapolējums izdarīts par 34 % ciematu un 31 % arklu, kas liecina, ka aplēsuma rezultātiem jābūt samērā tuviem īstenībai. Lai noskaidrotu, vai 1638. gadā eventuāli nav izlaistas poļu laiku muižas, izdarīts vēl salīdzinājums ar 1599. gada privilēģiju revīziju.[47] Tajā ir 8 poļu un 22 vācu muižu valdītāji, kuŗi nav 1601. un 1638. gada revīzijā. Tomēr viņu valdījumi ir

sīki, un var pieņemt, ka laikā no 1601. līdz 1638. gadam šie valdījumi bija pievienoti citām muižām.

Problēmu par to, kāds bija samērs starp stārastiju valdījumiem un pārējām muižām, mēģinājis atrisināt Dorošenko pēc nepublicētās 1590. gada arklu revīzijas un pēc 1599. gada „munstura ruļļa". Kamēr mūsu aplēsums aptver tikai Vidzemi, Dorošenko aplēsums ietver visu Inflantijas latviešu daļu, t. i. Vidzemi un Latgali, bet bez Daugavpils trakta. Viņa rezultāti ir šādi:[48]

Valdījumi Vidzemē un Latgalē 1590—1599. g.

	Ciemati	Arkli
Stārastijās	3773	2543
Pārējos valdījumos	8355-11.140	?
Kopā	12.128-14.913	?

Apvienojot mūsu un Dorošenko aplēsumu, varētu mēģināt novērtēt valdījumus Vidzemē un Latgalē. Pieņemsim, ka Daugavpils stārastijā ciematu un arklu bija tikpat, cik vidēji augšējās 22 stārastijās (120 ciemati un 70 arkli). Tad Inflantijas latviešu daļā stārastijās kopā būtu 3900 ciematu un 2600 arklu. Lēšot proporcionāli samēram starp stārastijām un pārējiem valdījumiem mūsu aplēsumā, iegūstam Vidzemē un Latgalē kopā 15.500 ciematu un 10.600 arklu.

Pārskatā par Vidzemi skaitījām par stārastijām tās lielās muižas, kas ar šādu nosaukumu minētas 1638. gada arklu revīzijā, neietilpinot blaku muižas, ko valdīja stārasti. Stārastijas bija pa daļai valsts muižas. Tās parasti piešķīra par mūža valdījumu stārastiem, t. i. ievērojamākiem Polijas un Lietuvas ūnijas karavadoņiem un redzamākiem dižciltīgajiem. Atsevišķos gadījumos tomēr var konstatēt, ka stārastijas nepiešķīra par mūža valdījumu (piemēram, Alūksni), bet, no otras puses, ir gadījumi, kad stārastijas mantoja dižciltīgā dēls (piemēram, Vainižus). Par stārastijām neapzīmēja arī konsekventi vienmēr to pašu objektu. Piemēram, 1589. gada konstitūcija min 26 stārastijas (no tām Latvijā 18), 1599. gada privilēģiju revīzijā minēta 21 stārastija, bet tā paša gada Dāvida Hilchena tiesību projektā[49] minētas 29 stārastijas. Ar šiem pēdējiem datiem gandrīz saskan 1638. gada arklu revīzijā minētās stārastijas.

Lai nodrošinātu piļu militāro aizsardzību, Stefans Batorijs projektēja ierīkot vēl īpašas labības noliktavas *(granaria publica)*, šim nolūkam apvienojot dažas stārastijas, t. s., „karaliskajās ekonomijās"

un dažas stārastijas pārņemot pilnīgi karaļa apsaimniekošanā. Šo projektu Latvijā nemaz nereālizēja un daļēji īstenoja tikai Tērbatas vaivadijā.[50]

Saskaņā ar 1589. gada konstitūciju bija paredzēts stārastijas piešķirt tikai poļiem un leišiem, bet ne vāciešiem. Arī šis lēmums palika nereālizēts, kā rāda tālākais pārskats. Pēc mūsu materiāla par muižu valdījumiem Vidzemē 16. gs. beigās, resp. 17. gs. sākumā ir iespējams samērā precīzi sašķirot muižu valdītājus pēc tautībām.

Zemes valdījumi pēc to valdītāju tautības

	Ciemati		Arkli	
	Skaits	%	Skaits	%
Vāciešu valdījumi:				
Stārastijas	1196	10,9	636	9,4
Pārējās muižas	6379	57,6	3817	56,5
Kopā vāciešu valdījumi	7575	68,5	4453	65,9
Poļu (un leišu) valdījumi:				
Stārastijas	1374	12,4	883	13,1
Pārējās muižas	756	6,8	429	6,4
Kopā poļu (un leišu) valdījumi	2130	19.2	1312	19,5
Baznīcas muižas	1366	12,3	986	14,6
Pavisam kopā	11.071	100,0	6751	100,0

Kā redzams, divi trešdaļas muižu vispār, bet 46,6 % stārastiju pēc ciematu skaita un 42,0 % pēc arklu skaita bija vāciešu valdījumi. Daļa stārastu gan bija pārpoļoti vācieši, piemēram Volmars Fārensbachs, bet, cik problēmatisks bija viņu poliskums, rāda šī poļu vaivada un Inflantijas poļu gubernātora nodevība karā ar zviedriem.[51]

Iepriekšējā tabula uzskatāmi demonstrē, ka vācu muižnieku saimnieciskās pozicijas bija ļoti stipras arī pēc tam, kad Inflantiju pakļāva Lietuvai un vēlāk apvienotajai Lietuvai un Polijai. Poļu valdīšanā nodotās muižas bija agrākās valsts (ordeņa vai archibīskapa) domēnes vai arī to valdītāju nodevības dēļ kaducētie lēņi. Tieši šāds termins *(moyze zdradzieckie)* bieži lietots poļu 1582—1590. gada revīzijā. Augšējā statistika rāda tikai samērā rosīgās zemes mobilizācijas gala rezultātu. Vairākas poļiem piešķirtās muižas to valdītāji pārdeva vāciešiem, bet neliels skaits muižu pārgāja poļu valdīšanā ar līgavas pūru, kad viņi apprecēja vācu muižnieku meitas.

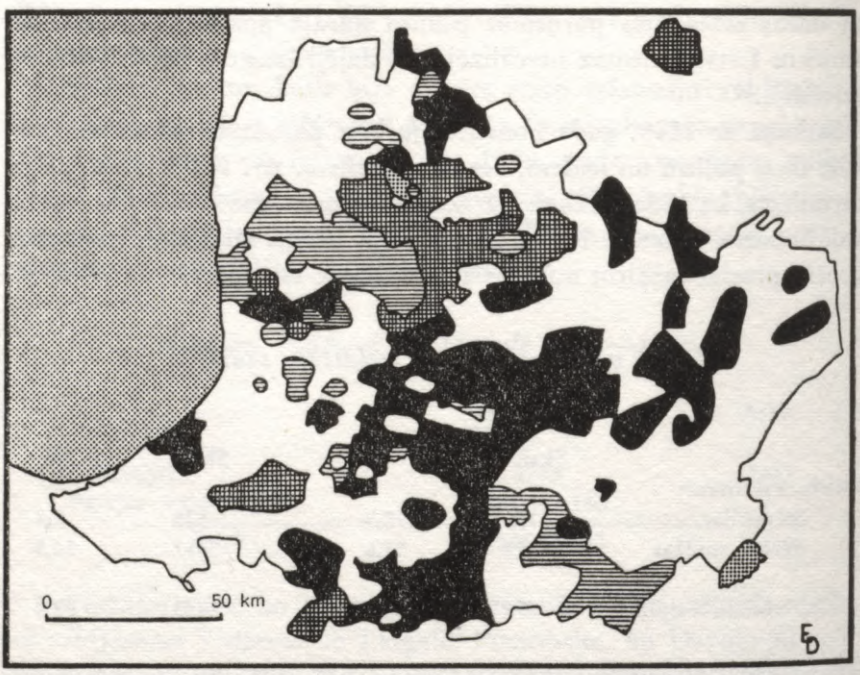

Poļu valdījumi

Vidzemes bīskapijas un jezuītu valdījumi (Igaunijas robežās — Otepeja)

Latvijas kara laikā vāciešiem atņemtie valdījumi

Vāciešu valdījumi (tikai Vidzemē)

Zemes valdītāju tautība Vidzemē 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā
Poļu valdījumos ietilpst arī nedaudz leišu valdījumu.

Izceļoties Latvijas karam starp Poliju un Zviedriju 17. gs. sākumā, Inflantijas vācu muižnieki lielā skaitā pārgāja zviedru pusē. Pēc poļu armijas uzvarām kara sākumā valdība šo nodevēju muižas kaducēja un nodeva jauniem valdītājiem. Redzot šo iznākumu, daži vācu muižnieki gan nožēloja grēkus un varēja izlūgties kaducēto muižu restitūciju. Citi atkal, lai nodrošinātos uz abām pusēm, pirms pāriešanas zviedru nometnē nodeva savas muižas kādam tuvam radiniekam. Zemes konfiskācijas un restitūcijas gala iznākumu Latvijas kara sākumā Vidzemē iespējams arī novērtēt pēc 1638. gada arklu revīzijas. Varam vērtēt, ka no 1601. gada ciematu un arklu skaita jaunu valdītāju rokās nonāca pavisam 1594 ciemati ar 907 arkliem. No tiem vācu tautības valdītāji dabūja 848 ciematus ar 497 arkliem.

Pārējais nonāca poļu un baznīcas valdīšanā. Sekojošais pārskats rāda stāvokli ap 1600. un 1617. gadu.

Valdījumi ap 1600. un 1617. gadu

	Ap 1600. gadu				Ap 1617. gadu			
	Ciemati		Arkli		Ciemati		Arkli	
	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%
Vācu valdījumi	7575	68,5	4453	65,9	6829	61,7	4043	59,9
Poļu (un leišu) valdījumi	2130	19,2	1312	19,5	2681	24,2	1604	23,8
Baznīcas valdījumi	1366	12,3	986	14,6	1561	14,1	1104	16,3
Kopā	11.071	100,0	6751	100,0	11.071	100,0	6751	100,0

Šai salīdzinājumā neietilpst poļu stārasta Kasinofska pārdevums Klausam Korfam (Kokneses, Aizkraukles un Lielvārdes stārastija un muižas), kopā 365 ciemati ar 210 arkliem,[52] jo pārdevuma gadu nevarēju noskaidrot.

Kaut gan stārastijas atsavināja un mantoja gluži tāpat kā privātas muižas, tomēr tām bija cits raksturs, jo formāli tās bija valsts muižas. Ja neskaitām vāciešu valdītās stārastijas, tad tomēr vēl puse ciematu un puse arklu palika vācu valdījums.

Stārastiju valdīšanas nedrošība atklājās 17. gs. sākumā, kad Vidzemi iekaroja zviedri. Tās kā valsts muižas, pamatojoties uz kara tiesībām, pārņēma zviedru valdība un piešķīra lielajiem zviedru magnātiem. Vācu valdīšanā Vidzemē 17. gadsimtenī palika tikai 40 % arklu. Tātad vācu valdījumi pat pēc kaducēšanas Vidzemē bija bijuši lielāki nekā zviedru laikos.

Valdījumi Kurzemē un Zemgalē pēc Livonijas bojā ejas

Pēc Livonijas sabrukuma nodibinātajā Kurzemes un Zemgales hercogīstē arī notika ļoti lielas pārmaiņas zemes valdījumos. Kamēr agrāk lielāko zemes platību valdīja ordenis pats, tikmēr pēc hercogīstes nodibināšanās liels daudzums agrāko domēņu pārgāja dižciltīgo valdīšanā. Konstatējams, ka kopš 18. gs. sākuma, t. s., „vecie arkli", kas atradās hercoga valdīšanā, samērā labi saskan ar hercoga arkliem 16. gs. beigās (to lielums ir cits nekā ordeņa laika arkliem).

Atskaitot Grobiņas 159½ arkla, hercoga domēnēs bija apmēram 1700 arklu, bet muižnieki valdīja ap 3300 arklu. Ar šo vērtējumu aptuveni saskan 1579. gada Dobeles landtāga lēmums, pēc kura hercogam bija jānorīko Daugavas sardzē 100, bet muižniekiem 200

jātnieku.[53] Pēc 1591. un 1596. gada sarakstiem par labības nodevām baznīcu celšanai ir saskaitīti 179 muižu valdītāji (to skaitā 107 dižciltīgie) ar 281 muižu.[54] Salīdzinājumam varam minēt, ka līdz 18. gs. sākumam pēdējais skaitlis bija divkāršojies un sasniedza 573 muižas (neskaitot Pilteni un Grobiņu).

Muižu skaits tātad bija pieaudzis no 100 līdz 205. Tai pašā laikā iedzīvotāju skaits bija pieaudzis no 100 līdz 155 (sk. 6. nodaļu). Muižu skaits bija audzis straujāk nekā iedzīvotāju skaits. Tomēr, ņemot vērā, ka no 16. gs. vidus līdz 18. gs. sākumam ļoti ievērojami bija palielinātas klaušas, ir pamats pieņemt, ka muižnieku ienākumu pieaugums bija proporcionāls muižu pieaugumam, t. i., ka tas bija divkāršojies. Tai pašā laikā arklu skaits bija palicis apmēram tāds pats kā agrāk. Arkli bija vienības, pēc kuŗām muižniekiem bija jāizpilda savi publiski tiesiskie pienākumi. Tātad par spīti turības pieaugumam muižnieku pienākumi nepieauga. Šis fakts var nozīmēt tikai vienu — muižnieki hercogīstē bija ieguvuši tik lielu politisku varu, ka viņi spēja novērst tādus notikumus, kādi bija kaimiņos viņpus Daugavas, kur zviedru valdība arklu revīzijās (1624., 1630. un 1638. gadā) paaugstināja arklu skaitu. Pamatus šādai politiskai varai muižnieki lika 16. gadsimtenī, izprasot, t. s., Gotharda Ketlera privilēģiju un iegūstot noteicēju vārdu Kurzemes un Zemgales hercogīstes pārvaldē un muižnieku monopolizētajā landtāgā.

Piltenes bīskapija 1560. gadā kļuva par hercoga Magnus valdījumu. Viņš ar devīgu roku izlēņoja, ieķīlāja un pārdeva agrākos Kurzemes bīskapa un kapitula valdījumus. No bīskapa laika domēņu 816 arkliem 1568. gadā bija palikuši apmēram 480 arkli.[55] Minēto politiku Magnus rosīgi turpināja, kad izgaisa viņa sapnis par Livonijas karalīsti un viņš 1578. gadā apmetās uz dzīvi Piltenē. Gadu pirms Magnus nāves no domēņu ciematiem bija palikuši neizlēņoti tikai 176.[56] 1594. gada nolēsums[57] rāda, ka domēnēs tad bija 24 ciemi ar 262 ciematiem un 205$^{3}/_{4}$ arkla jeb, atskaitot mācītāju zemniekus un postažas, 253 ciemati ar 185$^{3}/_{4}$ arkla, t. i. 13 % no kopējā arklu skaita. Pie domēnes vēl skaitīja Piltenes pilsētu ar 40 namiem un Aizputi ar 30 namiem, kas nedeva nekādus ienākumus. Viss pārējais bija izlēņots un pārdots.

Rodas jautājums, kā varētu izskaidrot šo hercoga Magnus politiku — domēņu izlēņošanu, kas faktiski bija domēņu atsavināšana? Ir taču skaidrs, ka šī rīcība ļoti ievērojami samazināja paša hercoga ienākumus. Izskaidrojums meklējams Piltenes valsts politiskajos un sociālajos apstākļos. Gluži tāpat kā Kurzemes un Zemgales her-

cogīstē, arī Piltenes bīskapijā noteicēji bija kļuvuši muižnieki. Lai Magnu vispār uzskatītu par kandidātu „bīskapa" amatam, viņam vajadzēja apsolīt prāvas muižas bīskapa Minchauzena koadjutoram Bēram. Kad Magnus pārnāca dzīvot Piltenē, viņš varēja noturēt varu savās rokās tikai ar muižnieku atbalstu, un pēdējie šo atbalstu bija ar mieru dot tikai pret piemērotu atlīdzību lēņu veidā. Zeme bija vienīgā bagātība, kas Magnum bija, un šo bagātību viņš gribot negribot bija spiests izdalīt, lai tā nodrošinātu sev ienākumus no pārpalikuma. Saprotams, apmierināti un līdz ar to uzticami pavalstnieki cēla katra valdnieka prestižu, kaut arī viņš bija valdnieks tikai vārda pēc.

Zemes valdījumi Latvijā 16. gs. beigās

Savelkot iepriekš noskaidroto, iegūstam rezultātus, kas sakopoti sekojošā tabulā. Salīdzinot ar stāvokli gadsimteņa vidū, Vidzemē un Latgalē bija samazinājies apdzīvoto ciematu un arklu skaits. Turpretim liekas, ka Kurzemē un Zemgalē ciematu skaitam vajadzēja pieaugt, jo varam pieņemt, ka no kaŗa piemeklētās Vidzemes un Latgales bēgļi plūda pāri Daugavai uz Kurzemi un Zemgali. Ciematu skaitu tomēr nav iespējams noteikt. Tai pašā laikā muižnieki Kurzemē un Zemgalē panāca arklu skaita samazinājumu, tāpēc šie arkli nav salīdzināmi ar pirmskaŗa arkliem.

Zemes valdījumi 16. gs. beigās

	Ciemati		Arkli	
Vidzemē un Latgalē:				
Stārastijās	3900		2600	
Pārējās muižās	11.600	15.500	8000	10.600
Kurzemē un Zemgalē:				
Hercoga domēnēs	.		1700	
Pārējās muižās	.		3300	
Grobiņas apgabalā	.	.	160	5160
Piltenes bīskapijā				
Hercoga domēnēs	250		190	
Pārējās muižās	1250	1500	1310	1500
Rīgā		450		340
Kopā		.		17.600

Redzējām, ka zemeskungi un vasaļi zemes valdījumu lielumu izteica zemnieku ciematu un zemnieku arklu skaitā. Tikai samērā retos gadījumos dokumentos piemin atsevišķi vēl muižas zemi arklos. Šīs nodaļas sākumā jau norādīts, ka zemnieki savu zemi tomēr neuzskatīja par kungu vai vasaļu zemi. Pretēji feodālajiem uzskatiem viņi zemi skaitīja par savu īpašumu, nevis par valdījumu. Šādu zemnieku pieeju reizēm nevarēja ignorēt arī kungi. Piemēram, parastā zemnieku zvērestu formula ķīviņu gadījumos zemes dēļ bija šāda: „Es, tas un tas, tagad stāvu šeit tāpēc, ka tu, tiesnesi, esi mani ataicinājis, lai es tiesas un taisnības dēļ atzītu, ka šī zeme, uz kuŗas tagad stāvu, ir Dieva un manis nopelnītā zeme, ko esmu kopš senatnes valdījis un lietojis."[58] Kādā citā zvēresta formulā, kas saglabājusies no 18. gadsimteņa, bet ir daudz vecāka, domu par to, ka zeme pieder zemniekam, neizsaka vārdos, bet simboliskās izdarībās, kad zvēresta devējs stāv uz akmens, uzliek uz galvas zemes velēnu un paņem vienā rokā izdzisušas ogles un otrā spieķi. Zvēresta vārdi ir šādi:[59]

„Es N. runa un swäre pi Deewe, ka es uhs tho, ko man no zeenige tees kluist waizat un kas man sinnams gir, ta tire taisnibe ne wenem per lab, ne otrem per liaun, ne daawne, ne breesmibe päts, grib issadzit un ne neke släphpt. Un jo es ta tire taisnibe ne issak, tad dood Dees, ka es tik mels palleck ka tas ogles, tik isnikusch ka ta semme, tik zeets ka tas akmens, tik iskaltusch ka tas kooks, un sodi man, manne sewe, mannes bärnes, man lope, un wiss man augle, scheit laidzige und tur mugigue bess gal, Amen."

Doma par to, ka zeme pieder Dievam un zemniekiem, pavīd arī dažos muižu dokumentos. Tā 1518. gadā protokolēts šāds zemnieku izteiciens par *Karspadderbenn* pļavu: „ka tā piederēja Dievam un viņiem".[60] Ordeņa mestrs Pletenbergs, Rūjienā 1534. gadā izlēņojot zemi Eksītim, lika, lai Rūjienas kumpāns viņam to ierāda „mūsu zemnieku klātienē un ar viņu akceptu".[61] Ierādītā zeme atradās starp dokumentā minētajiem zemnieku ciematiem, un, lai neskartu šo zemnieku intereses, bija vajadzīga viņu klātiene un akcepts.

Zīmīgi, ka šādi dokumenti ir tikai no 16. gs. pirmās puses, kad feodālisms vēl bija reālitāte. Gadsimteņa otrā pusē kungi zemi, ko viņi valdīja, jau sāka uzskatīt par savu īpašumu un līdz ar to nostājās asā opozicijā pret zemnieku uztveri, kas to pašu zemi savukārt vienmēr uzskatījuši par savu īpašumu. Sekojošā tautasdziesmā izpaužas šis konflikts, tāpēc to varētu attiecināt uz 16. gadsimteni.

Kundziņš saka: mana zeme!
Dieva zeme, ne kundziņa;
Māte sauca: mans dēliņš!
Kunga vīrs, ne māmiņas;
Kungam tiesas devējiņš,
Ne māmiņas žēlotājs.
(Uzrakstīta Jērcēnos 1901. gadā)

Ievērosim, ka šai dziesmā zemnieks neatzīst kunga pretenzijas uz zemi, bet gan savu pienākumu maksāt par šo zemi nodevas. Dziesma pilnīgi noklusē eventuālās klaušas.

Uzskatu, ka zemniekiem zeme pieder, paradoksālā kārtā vājināja zemnieku augstākais slānis — leimaņi. Tie bija zemnieki, kas bija saņēmuši zemi lēnī no zemeskungiem un tā pacēlušies pāri parastajiem zemniekiem. Tas viņiem deva arī zināmas izredzes iekļūt dižciltīgo kārtā. Šie privilēģētie zemnieki tomēr nepārprotami valdīja zemi tikai kā lēni, un tā viņiem nepiederēja. Zemnieku lēņi bija sevišķi izplatīti ordeņa valstī. Ir zīmīgi, ka vēl 16. gs. pirmajā pusē ordeņa mestrs piešķīra lēņus latviešu leimaņiem. Atšķirībā no dižciltīgo lēņiem šie zemnieku lēņi bija mazi, un zemniekiem izlēņoja tikai zemi, kamēr dižciltīgajiem piešķīra zemi ar zemniekiem.

Zemnieku lēņu starpā pirmajā vietā jāmin samērā prāvā 16. gs. pirmās puses militāro, t. i. īsto lēņu grupa, kas ar dažiem piemēriem (Kliesmets, Vēveris, Stalovets) jau raksturota otrā nodaļā. Bez šiem bija vēl citi latviešiem doti — nemilitāri lēņi.

1515. gadā Rūjienā pusarkla lēni piešķīra Klāvam Ķedlēnam. Liekas, ka latvietis ir arī Pēteris Fišers, kas tai pašā gadā saņēma 1/2 arkla zemes *in der Wacken zu Newekull.*[62] Jānim Bulderiņam 1516. gadā piešķīra krogu pie Lielupes *(auff der Schwartbalge)* Kurzemes un Rīgas ceļa malā, lai viņš dotu pajumti ceļotājiem, bet, noliedzot viņam tirgoties. Rīgas Jūrmalas pilsētas Bulduŗiem vēl joprojām šī latvieša vārds.

Nav iespējams izšķirt, vai bisenieks *Johann Velbricht,* kam 1519. gadā Alūksnē bija piešķirts lēnis līdz mūža beigām, bija latvietis. Parasti bisenieki bija latvieši, un arī lēņa noteikumi *(ad dies vitae)* varētu par to liecināt.[63] 1535. gadā mestrs pārjaunoja brīvniekam Mārčam Ķēniņam Daugavgrīvas komtura 1335. gadā izdoto dokumentu.

Augšējā sarakstā nav ietilpināta 6. nodaļā sīkāk aprakstītā ordeņa mestra Pletenberga 1504. gada lēņugrāmata Peniķim,[64] un 1515. un 1520. gada lēņugrāmata Gailim. Nedz Peniķis, nedz Gailis nebija

parastie leimaņi, bet piederēja pie kārtas, kas vairs nebija zemnieki, bet nebija vēl arī dižciltīgie, t. i. tā bija vidū starp abām kārtām. Gaiļi turpmākajos gadsimteņos iekļuva dižciltīgo kārtā, un kādam viņu pēctecim fon Gailam (von Gayl) bija redzama loma Vācijas politikā otrā pasaules kara laikā. Turpretim Peniķi nepārvācojās, un viņu pēctecim bija ievērojama nozīme brīvās Latvijas laikā.

Salīdzinot ar samērā lielo skaitu saglabāto latviešu lēņugrāmatu un brīvības grāmatu, ko izdevis ordeņa mestrs laikā no 1501. līdz 1544. gadam, mūsu avotā ir dokumentēta tikai viena brīvības grāmata archibīskapa valstī. Turklāt šis vienīgais gadījums ir kara laikā pazaudētās brīvības grāmatas atjaunojums (1541—1542. g.) Jēkabam Nikem *(Nicke)*, kas valdīja prāvas $3^1/_2$ arkla mājas Ikšķiles pils tiesā. Par grāmatas atjaunošanu šis leimanis maksāja divus labi nobarotus vēršus un birkavu medus. Viņa pienākums bija turēt labu zirgu un doties archibīskapa norādītās gaitās.[65]

Nevar tomēr būt šaubu, ka arī archibīskaps vēl 16. gadsimtenī piešķīra lēņus zemnieku karavīriem. To liecina fakts, ka bijušajā archibīskapa territorijā pat vēl 1601. gada revīzijā ir saglabājušies māju nosaukumi ar karavīru vārdu.

Kā ordeņa mestrs, tā archibīskaps bez prāvākiem lēņiem piešķīra vēl citus, sīkus lēņus kā latviešiem, tā vāciešiem. Starp ordeņa mestra sīkajiem lēņiem sastopami gruntsgabalu piešķīrumi namu būvei gan kā pensija, gan par maksu. Atsevišķos gadījumos ordeņa mestrs izlēņoja kambari ordeņa pilī. Atzīmējama ordeņa brāļa izlēņošana Rīgā. Šeit šķiroja ordeņa eksporta preces: pelnus, darvu un kokus. Pie brāļa piederēja zeme Buļļupes malā.[66] Mestrs izlēņoja arī dzirnavas, vietu klēts celšanai, pļavas un krogus.[67] Tomēr, izņemot krogus, šos lēņus latviešiem nepiešķīra.

Krogus izlēņoja arī archibīskaps,[68] tāpat apbūves gabalus archibīskapa pilsētās un miestos.[69] Šos sīkos lēņus piešķīra zemāko kārtu piederīgajiem.

Pie zemākajām kārtām (gan vāciešiem, gan latviešiem) piederēja arī tie, kas saņēma apakšlēņus no lielajiem vasaļiem. Dokumenti ir saglabājušies par Rozenu piešķirtajiem apakšlēņiem: 1523. gadā atjaunots lēnis brāļiem Veiptēm, 1532. gadā piešķirts lēnis drēbniekam Berteltam, ar 1533. gadu datēts piešķīrums drēbniekam, sniķerim, atslēdzniekam un citiem, kopā piecām personām. 1536. gadā piešķirts līdzīgs lēnis Straupē. Visiem šiem amatniekiem bija jāmaksā kāda summa naudā un jādodas karā Rozena maizē un apbruņojumā.[70]

Sīko lēņu un zemnieku kaŗavīriem izlēņotā zeme bija tāda, par kuŗas juridisko dabu nevarēja šaubīties. To nekādi nevarēja uzskatīt par lēņa turētāja īpašumu. Protams, kamēr vēl nebija notikusi dižciltīgo lēņu turētāju valdījumu juridiskā alodifikācija (kaut arī faktiski tie bieži vien bija alodificēti), arī šos lielos lēņus nevarēja uzskatīt par lēņa turētāja īpašumu. Starpība starp lielo un sīko lēņu turētājiem tomēr bija tā, ka pirmajiem bija polītiskā vara un otriem tās nebija. Tā arī iznāca, ka dižciltīgie piesavinājās ne vien savus, bet arī sīko lēņu turētāju valdījumus.

Zemnieki dzīvoja ne vien dižciltīgo lielajos un pašu sīkajos lēņos, bet arī baznīcas muižu novados. Šie zemnieki maksāja kunga tiesu baznīcām un klosteŗiem, kā arī veica klaušas. Bez šiem zemniekiem, kas dzīvoja tieši baznīcas muižu novados, bija arī tādi, kuŗu nodevas dievbijīgie kungi bija novēlējuši baznīcai — gan vispārējiem ienākumiem, gan kādam speciālam nolūkam, piemēram, kāda altāŗa vai vikārijas uzturēšanai.

Draudžu mācītāju uzturēšanai visi draudzes zemnieki maksāja baznīcas sieciņus. Bez tam jau viduslaikos mācītājiem bija pašu saimniecības, kuŗu zemi apstrādāja gan visi draudzes zemnieki talkās, gan īpaši mācītājam piešķirti zemnieki klaušās.[71]

Jau 15. gadsimtenī minēta žēlošanās kādā sinodē, ka Rīgas archibīskapam pakļautajās četrās Prūsijas bīskapijās mācītāji labāk aprūpējot savus lopus nekā savu draudžu locekļu dvēseles.[72] Pēc reformācijas zemnieku nodevas un mācītāju zemnieku pienākumu nasta pieauga, sevišķi Kurzemes un Zemgales hercogīstē, kur hercogs Gothards Ketlers centās reālizēt plašu baznīcu būvniecības programmu.

Interesanta ir arī kāda archibīskapa vasaļa Reinholda Orges rīcība, kas luterāņu mācītājam Īzem *(Yse)* 1532. gadā piešķīra pusarkla zemes kā atlīdzību par to, ka pēdējais apņemas zēnu Indriķi Kūlēnu sagatavot par latviešu mācītāju, jo Īze pats neprata latviski.[73]

Kaut gan avotos nav tiešu norādījumu, ļoti ticams, ka mācītāji to zemnieku zemi, kuŗi viņiem bija piešķirti kā klaušinieki, sāka uzskatīt par savu īpašumu.

Sešpadsmitā gadsimteņa otro pusi varam uzskatīt par laiku, kad sāka izveidoties viedoklis, ka zemniekam viņa tēvu zeme nepieder, bet viņš to tikai valda, kamēr tas kungam ir pieņemams. Tomēr arī noteicējās aprindās šāds viedoklis iesakņojās tikai pamazām, bet zemnieki paši to nekad neatzina. Agrākajos gadsimteņos un vēl līdz 16. gs. pirmajai pusei kungu oficiālais viedoklis bija, ka zeme nevienam nevar piederēt kā privātīpašums. Viņi tomēr neraizējās par to,

ka zemnieks savu zemi skaitīja par savu privātīpašumu. Kungi pat lika zemniekam zvēresta formulā teikt, ka viņa zeme ir viņa manta. Tikai tad, kad kungi paši sāka censties pārvērst zemi par savu privātīpašumu, viņi sāka vērsties pret zemnieku viedokli, kas savu zemi vienmēr bija uzskatījuši par savu īpašumu. Šī viedokļa maiņa bija pamatā smagām sadursmēm starp kungiem un zemniekiem. Sekojošā nodaļā iztirzāsim muižu rašanās jautājumu — tieši ap muižu saķīnājās konflikti starp zemniekiem un kungiem.

---

[1]Pionieŗa darbu šai ziņā veicis V. Dorošenko savā 1960. gadā publicētajā grāmatā *Očerki*... Šī grāmata nonāca manās rokās pēc tam, kad biju veicis savus aplēsumus, un tā man ļoti noderēja kontrolei. Pēc turpmākā lasītājs redzēs, kādus Dorošenko aplēsumus varēju akceptēt un kādus biju spiests noraidīt.

[2]Sīkāk sk.: I. Šterns, „Lēņa tiesības un nevācu vasaļi Latvijā", *Archīvs* II (Sidnejā 1961).

[3]Par ordeņa lēņu veidiem sk.: V. Dorošenko, *Očerki*..., 81. un sek. lpp. Par lēņa piedāvāšanas pienākumu: A. Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 178. nr.

[4]A. v. Transehe-Roseneck, „Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland", *Mitteilungen* 18 (Riga 1908), 290. un sek. lpp.

[5]V.Dorošenko, *Očerki*..., 79. lpp.

[6]*LGU* II, 477. nr.

[7]*Ibid.*, 701. nr.

[8]V.Dorošenko, *Očerki*..., 56—57. lpp.

[9]*Ibid.*, 25. un sek. lpp., un 1599. gada privilēģiju revīzija: RA, Liv. I, 47.

[10]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231.

[11]V.Dorošenko (*Očerki*..., 28. lpp.) sniegtie dati pēc šī paša dokumenta Rīgas noraksta rāda mazāku ciematu skaitu, jo viņš nav skaitījis ciematus, kuŗiem nav minēti arkli. Viņš arī nemaz nav skaitījis Krimuldu, laikam tāpēc, ka tā agrāk bija kapitula valdījums.

[12]F.G.v.Bunge (ed.), *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands* VI (Reval 1851). Ka šis saraksts neaptveŗ sīkos vasaļus, ir noskaidrojis V.Dorošenko, *Očerki*..., 29. un sek. lpp.

[13]Getingenas archīvā Šverinas depozitā glabājas divas vakugrāmatas. Pirmā (10. vērē minētā) nav datēta, bet attiecināma uz gadsimteņa vidu pirms Livonijas kaŗa. Valsts archīvā Rīgā glabājas šī dokumenta noraksts, ko izmantojis A.Švābe un jaunākā laikā V.Dorošenko (datējot dokumentu ar 1557. gadu). Bez šīs vakugrāmatas Getingenā Šverinas depozitā glabājas tai pašā sējumā kā tiešs turpinājums ierakstītā, ar 1564. gadu datētā vakugrāmata, kas līdz šim palikusi nepazīstama un ko neviens pētnieks vēl nav izmantojis.

[14]E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija.*

[15]V.Dorošenko *(Očerki...*, 15—36. lpp.) bez Krimuldas un ciematiem, kam archibīskapijas vakugrāmatas norakstā arklu skaits nav minēts, domēnēs skaita 725 ciematus. Bez tam viņš lībiešu galā skaita 72 vasaļu muižas. Vidēji muižā esot 25 ciemati, bet tā kā pēc viņa aplēsuma lībiešu galā bija lielākas muižas, vidēji muižā jāskaita 30 ciematu. Tas dotu 2160 ciematu jeb kopā ar domēni (noapaļojot) 2885 ciematus. Kā redzams, pēc Dorošenko datiem var dabūt tikai 82,9 % no mūsu aplēstā skaita. Ņemot vērā viņa aplēsuma metodi — censties noteikt vidējo ciematu skaitu muižā un tad reizināt ar muižu skaitu — bija sagaidāmas atšķirības, salīdzinot ar precīzāka aplēsuma rezultātu.

[16]Aplēšot proporcionāli stāvoklim 1688. gadā, dabūjam mazākus skaitļus — 3940 ciematu, resp. 5280 māju. Priekšroka dodama tomēr laika ziņā tuvākajam avotam.

[17]C.v.Stern, „Livlands Ostgrenze im Mittelalter vom Peipus bis zur Düna", *Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926), 239. lpp.

[18]V.Dorošenko *(Očerki...*, 29. un 73. lpp.) archibīskapijā aplēš 6000—8000 ciematu. Viņa maksims ir 84,1 % no šeit aplēstā skaitļa.

[19]Pēc A.Švābes izdevuma *Vidzemes tiesību vēstures avoti* 149. nr. publicējis V.Dorošenko: „Kara postījumu sekas..." un *Očerki...*, 28—29. lpp. Šis ir pazīstamais Grēfentāla chronikā ievietotais vērtējums par archibīskapijas ienākumiem: B.Grefenthal, „Chronicon Livoniae", *Monumenta Livoniae antiquae* V.

[20]V.Dorošenko *(Očerki...*, 29. lpp.) ir attiecinājis lībiešu gala proporciju uz visām archibīskapijas muižām un tā aplēsis domēnēs 2000—3000 zemnieku ciematu. Kā redzams, tā ir kļūda, zīmējoties uz Piebalgu, Smilteni, arī Dzērbeni un, iespējams, arī pārējām attālajām archibīskapijas muižām. Katrā ziņā domēnēs bija vairāk ciematu nekā Dorošenko vērtē.

[21]Dānijas valsts archīvs, TKUA, Kurland A II 4, *Akter og Dokumenter vedrgrende Overdragelsen af Kurland Stift til Kong Stephan af Polen* (1585. g. 28. februārī).

[22]Iespiests: E.Dunsdorfs, „Die Bevölkerungszahl..." un „A Swedish Cadastral Attempt...".

[23]*Kurländische Güter-Chroniken*, N. F. (1895), Beilage, 35. nr.; F.v.Klopmann (ed.), *Kurländische Güter-Chroniken* (Mitau 1856).

[24]SAG, Ostpreuß. Folianten 12729, 234. fol. V.Dorošenko *(Očerki...*, 39. lpp.) domā, ka 1559. gadā Embūtē un Valtaiķos vien vasaļi valdījuši 1000—1200 zemnieku ciematu. Šis pārspīlējums varēja rasties, Dorošenko neapsverot, ka kara laikā mobilizēja vairāk nekā tikai vienu jātnieku no 20 arkliem.

[25]E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster.*

[26]E.Dunsdorfs, „A Swedish Cadastral Attempt...".

[27]SAG, HBA, D. 624 *(Verzeichnis der hohen Ordensleute, ihrer Session, ihre Häuser, ihre Beiträge zum Ordensschatz).*

[28]C.Schirren, *Quellen...* III (Reval 1863), 273—276. lpp. V.Dorošenko, izdarot līdzīgu aplēsumu, nav ņēmis vērā, ka ordeņa un vasaļu maksājumi attiecas uz dažādu territoriju, un tā dabūjis 36,5 % *(Očerki...*, 58. lpp.).

[29]V.Dorošenko, *Očerki...*, 73. lpp.

[30]Mūsu aplēsums ievērojami atšķiras no Dorošenko vērtējuma (sk.: *Očerki...*, 45. lpp.). Viņš skaita Latvijā 40 ordeņa pilis un vērtē, ka pie katras pils bija 200—250 ciematu, tā iegūstot kopskaitā 8000—10.000 ciematu. Dorošenko piezīme, ka viņa aplēsums ir ļoti hipotetisks, ir pilnīgi vietā.

[31]Dz.Liepiņa, „Par Rīgas markas muižām un to attīstību līdz XVII gs. sākumam", *Vēstures problemas* II (Rīgā 1958), 87. lpp.

[32]H.Lowmiański, *Studja nad poczatkami społeczeństwa i państwa Litawskiego* I (Wilno 1931), 82—83. lpp.; A.Švābe, *Straumes un avoti* II (Rīgā 1940), 240. lpp.

I.Šterns, „Latvijas aizsardzība un latviešu karavīri viduslaikos", 32. lpp.

[33]V.Dorošenko, *Očerki* . . . , 29., 40. un 45. lpp.

[34]J.Amelung, *Baltische Culturstudien* (Dorpat 1885).

[35]SAG, HBA, D. 616.

[36]Piemēram, 1638. gada revīzijā par Beļavu lasām: *Bey Rußen zeiten hats ein Bajor mit Klein Kortenhoff zusahmen beseßen, unndt dar König Stephanus des landt erobert, ists einen Pohlen Caritofsken und hernach Moderofski Erblich gegeben worden* . . . Sk.: E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 906—907. lpp.

[37]E.Dunsdorfs, „Muižu redukcija", *LKV*, 28097. lpp.

[38]C.v.Ceumern, *op. cit.*

[39]S.L.Ptašickij, *Opisanije knig i aktov Litovskoij metriki* (Sankt Peterburg 1887), 161—170. lpp.

[40]Izlietotais teksts pēc A.Plateŗa publikācijas *(op. cit.)*, 216—220. lpp., kas pārspiests no *Volumina legum* II, 1262—1267. lpp.

[41]Tā, piemēram, Vainižu stārasta Laurencija Kosa vietā nāca viņa dēls — sk.: E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 399. lpp.

[42]Nepublicēti materiāli glabājas Krievijas centrālajā valsts archīvā: *Rewizya zamkow Inflanskich roku 1590 odprawiona.*

[43]J.Jakubowski i J.Kordzikowski, *op. cit.*

[44]RA, Liv. I, 47 & 48: *Generalrevision i Livland 1599*; arī: RA, Liv. II, 761. Pilnīgs noraksts glabājas Hamburgas universitātes bibliotēkā: Cod. ms. hist. 30 ab (2°). Daļējs noraksts atrodas Upsalas universitātes bibliotēkā: Malmbergska papper.

[45]Dati apstrādāti pēc *Vidzemes 1638. gada arklu revīzijas.*

[46]Izlietojot pirmo tabulu autora publikācijā *Vidzemes arklu revīzijas 1601—1638.*

[47]RA, Liv. I, 47 & 48.

[48]V.Dorošenko, *Očerki* . . . , 68. lpp.

[49]Tagad Latvijas zinātņu akadēmijas bibliotēkā, Rokrakstu fonda 38. nr.

[50]Lākmana zīmētajā kartē (ap 1617. gadu) parādītās „karaliskās ekonomijas" — Lielvārde, Aizkraukle, Koknese, Gulbene un Rēzekne — neatbilst īstenībai. Sk.: R.Wittram, *Baltische Geschichte.*

[51]E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 28. un sek. lpp.

[52]E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 1000. lpp. Muižu atsavinājumus ierakstīja Varšavā karaliskās kancelejas metrikas tiesas aktīs (sk., piemēram, Georga Mengdena un Heinricha Ikskila līgumu: RA, Liv. II, 720, fol. 476). Šīs aktis, cik tās vēl saglabātas, apstrādājot, varētu iegūt pilnīgāku valdījumu pārskatu.

[53]F.G.v.Bunge (ed.), *Archiv für die Geschichte* . . . II (Dorpat 1843), 228. lpp.

[54]V.Dorošenko, *Očerki* . . . , 72. lpp.

[55]Aplēsts pēc: *Kurländische Güter-Chroniken*, N.F., Beilage, 35. nr.

[56]L.Arbusow, „Ein Verzeichnis . . . ", 184. lpp.

[57]SAG, HBA, D.Kasten 705.

[58]L.Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte", 138. lpp.

[59]*Ibid.*, 140. lpp. — pēc J.G.Arnta 1753. gadā publicētā teksta. Par šīs zvēresta formulas vecumu liecina tas, ka tās vācu tulkojums ir saglabājies no 1616. gada (SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol. 135, 77. lpp.). No otras puses, šo formulu nelietoja tikai ķīviņos zemes dēļ, bet 1616. gada piemērā tā lietota kādā izvarošanas prāvā. Zvērestu šai gadījumā deva kalpone Katrīna, nometusies kailiem ceļiem zemē, turot vienā rokā akmeni, otrā spieķi un izkaltušu velēnu uz galvas. Zvēresta teksts aktīs ir šāds:

Ich Catharina schwere bey Gott meinem Herrn, das ich Ins alle Worte, von welchen Ich befraget werde, die lautere unuerfelschte Warheit, Niemandt zu liebe noch zu leide, nicht freundschaft oder feindschaft, geschencke oder gaben halben, außagen will, und so Ich eß unrecht rede, gebe Gott, das mein Hertze so hart werde, als dieser Stein, und so duren werde wie der Stock in meiner Handt, auch vergehen und verschwinden möge, als diß Torff auf meinen haubte. Der allmechtige Gott, wolle mir ewig nicht gnedig sein und meine Seele im hellischen Feuwer in alle Ewigkeit ohn ende mit allen Teuffeln plagen, brennen unnd straffen, So war als mir Gott helffe und sein heiliges Evangelium.

[60]*LGU* II, 271. nr. — 1518. g. 8. febr.: *datt et Gode unde enn to horde.*

[61]*Ibid.*, 618. nr.: *in gegenwertigkeit unndt mitt vorwilligung unserer pauren, de dar bey und an gewesen ...*

[62]Šeit minētais un turpmākie piemēri pēc *LGU* II.

[63]*LGU* II, 25., 139., 182., 183., 199., 201., 224., 263., 298. un 649. nr.

[64]Tulkojumu sk.: E.Dunsdorfs, *Deviņvīru spēks*, 77. lpp. Sal. arī 84. lpp.

[65]*LGU* II, 874. un 921. nr.

[66]*Ibid.*, 138., 155., 168., 180. un 184. nr.

[67]Piemēri: *ibid.*, 52., 115., 140. un 219. nr.

[68]*Ibid.*, 59., 358., 767. nr. u. c.

[69]*Ibid.*, 189., 209., 359. nr. u. c.

[70]*Ibid.*, 391., 549., 591. un 692. nr.

[71]Sīkāk sk.: E.O.Kuujo, *op. cit.*, 102. un sek. lpp.

[72]*Ibid.*, 157. lpp.: *... propterea alciorem curam habent animalium quam animarum ...*

[73]*LGU* II, 551. nr.

8. NODAĻA

MUIŽU IZVEIDOŠANĀS

Par muižu sauc kunga sētu atšķirībā un pretstatā zemnieku ciematiem un mājām. Kunga sēta varēja būt gan zemnieku nodevu savākšanas centrs (šādas nodevas latvieši sauca par kunga tiesu), gan arī tajā varēja būt kunga paša saimniecība. Iekārtu, kur muiža bija tikai savākšanas centrs vai arī paša kunga saimniecība bija nenozīmīga, salīdzinot ar zemnieku nodevām, sauc par senioriju (arī gruntskundzību). Iekārtu, kur svarīgākā ir kunga paša saimniecība, sauc par muižaskundzību.

Muižaskundzībai nodibinoties, tā izauga no seniorijas, un kungi turpināja vākt no zemniekiem arī kunga tiesu. Muižaskundzībā kungs muižu varēja apsaimniekot, lietojot par darbaspēku dreļļus (vergus), kalpus vai zemnieku klaušu darbu. Kamēr vergus un kalpus kungs apgādāja ar uzturu, apģērbu, pajumti, darbalopiem un inventāru, tikmēr klaušu zemnieki strādāja pašu apgādē un ar pašu lopiem un darbarīkiem. Parastās klaušas veica saimnieku gājēji, un tikai sevišķos gadījumos (piemēram, klaušu uzraudzībai) klaušu darbā piedalījās paši saimnieki. Muižas, kuŗās galvenos fiziskos darbus veica zemnieki klaušu kārtā bez atlīdzības, savā maizē un ar savu inventāru, sauc par klaušu muižām.

Vēsturiskajā attīstības procesā klaušu muižas radās tad, kad iznīka dreļļu muižas. Līdzšinējā pētniecība šo svarīgo faktu ir ignorējusi. Skaidrojot, kad seniorijas vietā ir stājusies muiža, un neatšķiŗot agrākās dreļļu muižas no klaušu muižām, tad arī pētnieki dabūjuši ļoti atšķirīgas atbildes uz jautājumu, kad muižas radās. Nav tāpēc pārsteigums, ka daži pētnieki muižu rašanos meklē četrpadsmitajā, citi piecpadsmitajā un citi sešpadsmitajā gadsimtenī.[1]

Jebkuŗu pētījumu par muižu ļoti apgrūtina trūcīgie avoti. Nejauši saglabāto avotu, kuŗā pētnieks saskata norādījumu uz muižu, mēdz vispārināt, kaut arī nav nekādas iespējas noskaidrot, vai avots reprezentē tipisku parādību vai izņēmumu.

Bieži vien pētnieki savu darbu nesāk, kā to vajadzētu, ar pētījamā priekšmeta (šai gadījumā muižas) definīciju vai arī viņu definīcija, resp. klasifikācija ir nenoteikta. Tā rodas neskaidrības un pat nepareizības. Piemēram, atšķirību starp senioriju un muižaskundzību daži pētnieki saskata saistībā ar tirgu. Seniorija esot tāda saimnieciska iekārta, kas apmierinot paša seniora vajadzības, kamēr muižaskundzībā producējot lielāko tiesu tirgum. Pirmais veids esot naturālās saimniecības izpausme, bet otrs — kapitālistiskās saimniecības veids. Kaut gan seniorijai atsevišķos gadījumos esot saistības ar tirgu, muižaskundzībā tas esot galvenais saturs. Reizēm tomēr esot grūti pateikt, kur beidzoties pirmais un sākoties otrs veids.[2]

Šīs pieejas trūkums ir tas, ka klasifikāciju (uz kuŗas pamatojas definīcija) mēģināts izdarīt pēc vairākām pazīmēm, neņemot vērā elementāro noteikumu, ka klasificēt var tikai pēc vienas pazīmes. Lieta tā, ka plašas saistības ar tirgu var būt un ir bijušas arī seniorijām. No otras puses, eksistēja muižu saimniecības, kas producēja lielāko tiesu pašu vajadzībām. Tālāk — naturālās saimniecības pretmets nav kapitālistiska, bet gan naudas saimniecība. Kapitālistisku saimniecību V. Sombarts ir definējis[3] kā saimniecisku un sociālu sistēmu, kuŗā ir divi sociālie slāņi — ražošanas līdzekļu īpašnieki un strādnieki, kam ražošanas līdzekļi nepieder; abus šos sociālos slāņus ekonomiskā ziņā saista tirgus un vada kapitālistisks gars, ko raksturo guves tieksme, racionāla pieeja un sacensība.

Bez liekām runām ir skaidrs, ka nedz agrāko, nedz 16. gadsimteņa muižu saimniecība, pēc Sombarta definīcijas par kapitālistisko saimniecību, nebija kapitālistiska, jo ražošanas līdzekļi bija pašu strādājošo zemnieku īpašums. Muižniekus un zemniekus ekonomiskā ziņā savstarpēji nesaistīja tirgus, kaut gan abas puses — kā muižnieki, tā zemnieki — orientējās uz tirgu. No Sombarta minētā kapitālistiskā gara var saskatīt tikai rudimentāras guves tieksmes, bet racionālās pieejas vietā valdīja tradicijas, un arī sacensība nebija vērojama.

Muižas Livonijā un Latvijā var konstatēt jau sen, tomēr nav nekāda pamata šīs muižas uzskatīt par klaušu muižām. Vismaz neviens pētnieks nav varējis pierādīt, ka senatnē muižas apsaimniekoja ar klaušu darbu. Tikai 16. gs. otrā pusē avoti atļauj nepārprotamu spriedumu, ka eksistē klaušu muižas. No otras puses, tomēr nevar apgal-

vot, ka klaušu muižas būtu radušās tikai tad, kad avoti par tām liecina. Iespējams, ka klaušu muižas radās agrāk nekā tās atspoguļo avoti. Lai noskaidrotu, kad tas varētu būt bijis, trūkstot tiešiem avotiem, jāmeklē netieši norādījumi. Piemēram, avotos varētu meklēt norādījumu uz zemnieku klaušu darbu. Varētu arī skaidrot muižu dibināšanas intensitāti. Nedz viena, nedz otra parādība pati par sevi nav norādījums, ka klaušu muižas eksistē. Zemnieku klaušu darbs, piemēram, varēja būt militāra rakstura vai arī pavisam nenozīmīgs muižas saimniecībā. Muižu dibināšanas intensitāte savukārt arī neliecina par klaušu muižām, ja nav citu norādījumu, kas liktu spriest, ka dibinātās muižas ir klaušu muižas. Kaut arī neviena no šīm parādībām pati par sevi nav klaušu muižu pazīme, tomēr visas kopā tās par šādu muižu eksistenci varētu liecināt.

Klaušu muižas pirms Livonijas kaŗa

Samērā noteiktas ziņas par zemnieku klaušu darbu gūstam pēc Bauskas, Mežotnes un Iecavas ordeņa zemnieku 1492. g. 12. novembŗa līguma ar ordeņa mestru Freitāgu fon Loringhovenu.[4] Pēc šī līguma, sīkzemniekiem jāveic klaušas kunga maizē (11. §). Zemniekiem vasarā jāstrādā klaušās pēc vīru skaita un ziemā pēc māju skaita, bet tikai tad, ja zemnieki nav ieskaitīti kaŗadienestā vai norīkoti šķūtīs (12. §). Kas neierodas klaušās, tam jāmaksā sods — viena aita vai vērdiņš naudā (13. §). Klaušas uzrauga vecākie, kas saņem ēdienu un dzērienu (no muižas), tāpat kā muižkungs un meiris (20. §). Uzturu saņem arī pilagi (šis latviešu vārds paskaidrots — tie ir kūlēji, 21. §), sargi un strādnieki ceptuvē un alusdarītavā (22. §) un namdaŗi (23. §). Noteikumi par to, kad zemniekiem pienākas muca alus un kad ne, rāda, kādos darbos prasīja klaušas: siena ievākšanā (24. §), labības novākšanā un kulšanā (25. §). Alu nesaņem par līduma līšanu un aršanu, kas jāveic zemniekiem ar pašu zirgiem „pēc vecās tiesas" (26. §).

Pamatojoties uz šiem noteikumiem, tomēr nevar apgalvot, ka Bauskā, Mežotnē un Iecavā 1492. gadā esošās ordeņa muižas bija klaušu muižas. To varētu tikai tad, ja izdotos atrast dokumentus, kas rādītu, ka klaušu darbs šais ordeņa muižās bija galvenais. Lieta tā, ka jau 13. gadsimtenī kā ordenis, tā bīskapi pieaicināja latviešu zemniekus lauksaimniecības sezonas darbu sastrēguma laikā talkas veidā, kamēr galvenos darbus muižās veica dreļļi (vergi). Tie bija kaŗagūstekņi (vēl 1411. gadā ordenis pārdeva lielu skaitu leišu kaŗagūstekņu),

noziedznieki un parādu dēļ kalpībā nonākušie. Dreļļus Livonijas avotos piemin vēl 15. gs. vidū,[5] un viņi eksistēja vēl pēc tam, kad tos dokumentos pieminēja pēdējo reizi.

Ja galvenos darbus veica dreļļi vai arī sīkzemnieki kunga maizē, bet zemnieki nāca palīgā tikai talkās, tad tādas muižas nekādi nevar saukt par klaušu muižām. Noteikumi augšējā līgumā par alus izsniegšanu zemniekiem liecina, ka vairumam klaušu darbu vēl ir talkas raksturs. Tikai pēc noteikumiem par līdumu līšanu un aršanu varētu domāt, ka tās ir īstas klaušas, bet arī šo spriedumu padara problēmatisku piezīme, ka šie darbi veicami pēc vecās tiesas.

Secinājumu, ka Bauskā, Mežotnē un Iecavā ordenim nebija klaušu muižu, šķiet, apstiprina tas, ka galvenā vērība līgumā ar zemniekiem veltīta noteikumiem par kunga tiesu (nodevām), salīdzinot ar noteikumiem par klaušām.

Klaušu muižu eksistence 16. gs. pirmās puses dokumentos pavīd tikai retos gadījumos, turklāt šos dokumentus var viegli pārprast.

Kad 1508. gadā Johans fon Pletenbergs pārdeva Rundāli Oto Grothusam, pārdošanas noteikumos bija paredzēts, ka izsētās labības sēklas tiesa ir jāatdod.[6] Nav tomēr zināms, vai muižas laukus apstrādāja klaušinieki.

Skaidrāks šai ziņā ir 1530. gada līgums starp Rīgas archibīskapa koadjutoru Vilhelmu un viņa galma pārzini Širštedu. Ierādot Širštedam Smilteni, viņam atļāva izlietot visu, ko viņš saražos, un lopus, ko viņš izaudzēs. Pēc tam dokumentā teikts: ... *unnd sollen Im unnser bauren daselbst wie zuuor unnd bißher geschehen zu bauen unnd harssenn zu leysten schuldig seyn* ...,[7] t. i. zemniekiem jāveic klaušas laukos un ar lopiem, kā tas līdz šim bijis.

Šī ir tikai nejauša atzīme, kas neatkārtojas citos dokumentos. Kad 1547. gadā archibīskaps Vilhelms piešķīra Dzērbeni kancleram Šturcam, pēc dokumenta redzams,[8] ka muižai ir bijuši tīrumi. Tomēr vienīgās dokumentā pieminētās klaušas ir tikai šķūtis. Dzērbenes zemniekiem ir jāpieved ķieģeļi, kaļķi un baļķi Raunai. Rodas jautājums, kāpēc pārskatā nav minētas klaušas muižai.

Tā arī nevar zināt, kā interpretēt 1537. gada Grothusa sūdzību,[9] kurā runā par deviņu ciematu klaušu darbu Koknesē, kad aizgājuši bojā zirgi. Paliek neskaidrs, vai te minētas publiskas vai muižu klaušas.

Nepārprotami zemnieku privātās klaušas minētas 1549. gadā ordeņa mestra Hermana Brugeneija tiesas pavēstē Sanderam fon Sakenam.[10] Mestrs apsūdz Sakenu, ka viņš ar bruņotu spēku iebrucis

Kuldīgas komturejas ordeņa vasaļu valdījumos un „nevācu zemniekiem piekodinājis un pavēlējis neklausīt mūsu lēņu turētājiem, nedz arī veikt viņu labā kādus pienākumus vai darbus".

Kā redzams, visas šīs nejaušās liecības piemin klaušas tikai starp citu un sameklējamas ar grūtībām. Turklāt konstatējums, ka zemnieki strādā klaušās, nebūt vēl nenozīmē, ka pastāv klaušu muižas, jo dokumentā var būt minētas publiski tiesiskās klaušas vai arī ļoti mazsvarīgas privātās klaušas nelielos apmēros.

Tomēr, ņemot vērā rosību jaunu muižu dibināšanā, zemes cenas pieaugumu un zemnieku piecietināšanu pie zemes, kā arī, ievērojot faktu, ka 16. gs. otrā pusē klaušu darbs muižās bija svarīgāks par sīkzemnieku darbu un ka muižās pilnīgi trūka kalpu, var spriest, ka jau 16. gs. pirmajā pusē klaušu muižas bija kļuvušas par svarīgu parādību.

Par muižu dibināšanas rosību pētījumu veicis V. Dorošenko, apstrādājot saglabātos muižu dokumentus statistiski.

Muižu dibināšanas rosība Vidzemē un Latgalē
(dokumentu skaits)

Territorija	14. gs. beigās	1401—1450. g.	1451—1500. g.	1501—1550. g.	1551—1561. g.	Kopā
Archibīskapijas lībiešu gals	9	13	26	20	11	79
Archibīskapijas latviešu gals	8	15	20	38	43	124
Ordeņa valdījumi	2	14	15	66	32	129
Kopā	19	42	61	124	86	332
Caurmērā gadā	·	0,84	1,22	2,48	8,60	·
Kumulētie skaitļi	19	61	122	246	332	·

Šī pārskata trūkums ir, ka tas atspoguļo ne vien muižu dibināšanas intensitāti, bet arī apstākli, cik labi saglabāti dokumenti. No senākiem laikiem līdz mūsu dienām saglabājies mazāk dokumentu nekā no jaunākiem laikiem. Trūkums arī tas, ka statistika attiecas vienīgi uz vasaļu muižām, bet domēnes tajā neietilpst. Tāpat muižu skaits vien izsaka mazāk nekā, ja būtu arī dati par muižu lielumu. Šo trūkumu cēlonis ir nepilnīgie avoti.

Statistikas trūkumi, par kuŗiem atbildīgs tās sastādītājs, ir reizēm problēmatiskās pazīmes, pēc kuŗām spriests, vai dokumentā ir minēta muiža. Pēc mūsu iepriekšējā iztirzājuma arī ikvienam būs skaidrs, ka visas tabulā minētās muižas nebūt nevar saukt par klaušu muižām.

Apstrādājot Vidzemes latviešu apgabala muižu vēsturi, ko sakopojis L. Striks, atsevišķas muižas ir pirmo reizi pieminētas šādos periodos:

Vidzemes muižas minētas pirmo reizi (muižu skaits)

Periods	Skaits	Periods	Skaits
Priekš 16. gs.	98	1551—1560	8
1500—1510	9	1561—1570	33
1511—1520	9	1571—1580	8
1521—1530	9	1581—1590	23
1531—1540	8	1591—1600	15
1541—1550	13	Kopā	233

Saprotams, iepriekšējo divu tabulu saturs ir dažāds. Kamēr pirmā tabula attiecas uz Vidzemi un Latgali, otra atiecas tikai uz Vidzemi. Pirmajā tabulā ir skaitīti dokumenti, bet otrā muižas, turklāt par muižu uzskatīts konsolidēts 19. gs. valdījums. Tā no 16. gs. beigās Vidzemē eksistējošām 411 muižām tabulā ietilpst tikai 233 muižas. Otrai tabulai ir nozīme tāpēc, ka tā palīdz gūt aptuvenu ainu par muižu dibināšanas rosību 16. gs. atsevišķās dekadās un turklāt arī pēc Livonijas sabrukuma. Šķiet, ka tieši tad muižu dibināšana kļuva sevišķi rosīga.[11]

Kaut arī tabulām ir iepriekš minētie trūkumi, tomēr var pieņemt, ka tās kaut cik pareizi atspoguļo relātīvo muižu dibināšanas intensitāti. Ja arī absolūtie skaitļi ir tālu no īstenības, relātīvie skaitļi varētu attēlot rosību muižu dibināšanā, ja tos korriģētu ar kādu faktoru, kas ņemtu vērā, ka no perioda sākuma saglabāts mazāk dokumentu nekā no perioda beigām.

Tabulas kumulēto skaitļu relātīvais pieaugums saskan ar zemes cenām. Pēc šīs saskaņas iespējami daži secinājumi. Pievērsīsimies tagad datiem par zemes cenām.

Zemes cenas

Diemžēl, zemes cenas var pētīt tikai par Rīgas archibīskapiju. Sākot ar 15. gs. pirmo pusi, Rīgas archibīskapijā ir liecības par muižu atsavinājumiem, kas atļauj spriest par zemes cenām. Atsavinot muižas, vasaļiem bija tās vispirms jāpiedāvā par nolīgto cenu archibīskapam. Tikai tad, ja pēdējais muižu nevēlējās pirkt, to varēja pār-

dot nodomātajam kontrahentam. Muižas pircējam bez tam bija jāizlūdzas, lai archibīskaps viņam pirkumu izlēņo.

Ir dokumentēts tikai viens gadījums, kad archibīskaps atpirka piedāvāto lēni — 1517. gadā viņš atpirka Rozbeķu pili un lēni no Evolta Patkula, bet nākošā gadā to par pirkuma maksu pārdeva Turaidas soģim Jorgenam Krīdneram.[12] Tā kā vasaļi lēņus parasti pārdeva saviem radiniekiem, varētu domāt, ka deklarētā cena bija zem lēņa patiesās vērtības. Tomēr seniora tiesības atpirkt lēni par šo deklarēto cenu būs panākušas, ka pēdējā kaut cik saskanēja ar lēņa vērtību.

Lai varētu spriest par zemes cenu attīstību kādā laika posmā, nepieciešams izteikt šo cenu par kādu zemes vienību. Daudzos gadījumos pirkuma līgumos minēta ne vien pirkuma summa, bet arī lēņa arklu skaits, reizēm specificējot atsevišķi muižu zemes un zemnieku zemes arklus.

Līdz 16. gs. otrā pusē un 17. gadsimtenī valdības izdarītajām arklu revīzijām arklu skaits archibīskapijā bija ļoti konstants. Piemēram, jaunākajos laikos vairs neesošai muižai *Ikten* 1399. gadā arklu skaits bija 32, un tas pats skaits minēts vēl 1510. gadā.[13] Šī konservātīvā tendence ļauj pētniekam lietot kādas muižas zināmo arklu skaitu, ja arī tas muižas pārdošanas dokumentā tieši nav minēts. Šāda rīcība tomēr prasa lielu uzmanību, ja lēnis ir sadalīts mantinieku starpā vai arī atsevišķi ciemi priekš pārdošanas atsavināti. Saprotams, ka arkls kā kadastrāla vienība katrā muižā nozīmēja kaut ko citu. Turklāt arklu skaits, kas palika nemainīgs cauri gadsimteņiem, diezin, vai vairs atspoguļoja īstenību.

Šie apsvērumi nozīmē, ka arkls ir ļoti nepilnīga vienība, lai to lietotu zemes cenu atšķirību salīdzināšanai starp muižām un pārmaiņu konstatēšanai salīdzināmā laikā. Turklāt bez zināmā arklu skaita muižām bija vēl citi atšķirīgi aktīvi. No tiem galvenie bija zvejas tiesības ezeros, vasaļa miteklis pilī vai būdiņā un nami miestos. Dažiem vasaļiem bija lēnis apgrūtināts ar hipotēku parādiem, un parādu termiņi varēja ietekmēt zemes cenu. Visi šie faktori liek sagaidīt ļoti lielu zemes cenas izkliedi, ja cenu izsaka par arklu. Ja tomēr par spīti šai izkliedei var konstatēt statistiski nozīmīgu cenas trendu, tad ir nozīme dokumentētās cenas pētīt. Lai šādu trendu iegūtu, izsekosim zemes cenām no laika, kad tās pirmo reizi konstatējamas — kopš 1437. gada. Sekojošā tabulā reģistrētas visas pieejamās lēņu cenas, kuŗas var izteikt par vienu arklu.

Lēņu zemes cenas

Lēņa nosaukums	Pārdošanas gads	Arklu skaits	Pārdošanas Kopsumma	Cena par arklu	Avots: *LGU* sējums un numurs
			(vecās Rīgas mārkas)		
Rozbeķi	1437	90	12.000	133,3	I, 289
Pasta muiža	1451	2	250	125,0	I, 347
Vērene	1451	13	1100	84,6	I, 348
Baltā muiža[a]	1454	36+	7000	152,0	I, 364
Dikļi	1456	30	5200	173,3	I, 376
Igate	1456	30	5000	166,7	I, 372
Grote Asegall	1457	19	3000	157,9	I, 382
Ķeipene	1457	68	10.000	147,0	I, 381
Kārļa muiža	1458	38½	6100	158,4	I, 388
Bowdzel (pagasts)	1461	27	4000	148,1	I, 400
Unguri[b]	1463	19	2020	106,3	I, 409
Igate	1466	30	5000	166,7	I, 430
Podsen (ciems)	1467	9	1300	144,4	I, 433
Ozoli	1468	30	7000	233,3	I, 441
Tampsor (ciems)	1468	4	1000	250,0	I, 445
Zadsenholm[c]	1469	2¾	600	218,2	I, 454
Lakstene	1470	16½	4000	242,4	I, 462
Lielā muiža (Madlienā)	1470	40	4500	112,5	I, 461
Dikļi	1470	37½	4000	106,7	I, 464
Touweren (ciems)	1472	5¼	1100	209,5	I, 481
Igate	1474	20	4000	200,0	I, 499
		10	1500	150,0	un 510
Ozoli	1474	1	165	165,0	I, 502
Lubeja	1476	7½	1200	160,0	I, 514
Kaumuse (ciems) u. c.	1488	8	1500	187,5	I, 582
Sacksem (ciems)[d]	1491	6	1200	200,0	I, 603
Ārciems	1493	4¼	1050	247,0	I, 621
Szekendorp (ciems)[e]	1495	6	1524	254,0	I, 647
Satravas pagasts	1497	3	400	133,3	I, 664
Rozbeķi (puse)[f]	1498	30¾	4400	143,0	I, 667
Satravas pagasts[g]	1498	12	1600	133,3	I, 670
Astere *(Poykeyeren)*	1500	18	5000	277,8	I, 690
Dikļi (puse)[h]	1505	17¾	4000	225,4	II, 41
Krievciems u. c.[i]	1507	42	5700	135,7	II, 55
Nadsendi	1507	2	600	300,0	II, 65
Rozbeķi	1508	46	4600	100,0	II, 72
Stalbe (Ikten)	1510	32	7000	218,8	II, 91
Igate	1512	22½	5000	222,2	II, 134
Dikļi (puse)	1517	17¾	4300	242,2	II, 229
Rozbeķi	1517	64¾	9000	139,0	II, 242
Seckendorp (ciems)[k]	1518	5	1670	334,0	II, 277
Peiker[l]	1524	18	7000	389,0	II, 404

Geylman[m]	1526	9½	3000	315,9	II, 440
Mölskul (pagasts)[n]	1527	5	2000	400,0	II, 456
Straupe[o]	1529	106	36.000	339,7	II, 487
Blome	1530	20	7150	357,5	II, 510
Blome + *Lemszkull*	1537	22½	9000	400,0	II, 713
Silkalns[p]	1542	12¾	6000	470,0	II, 908

[a]Ietilpst divi apakšlēņi. [b]1399. gada arkli *(LGU* I, 151), hipotēka 1400 mārkas, cena 620 mārkas, kopā 2020 mārkas. [c]Pareizi: *Dadsenholm,* sk.: E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija.* [d]Ciems dalīts, arkli novērtēti. [e]1500 mārkas un 3 lasti rudzu. [f]Pils un lopumuižas zeme vērtēta 10½ arkla. [g]Bez tam 2½ arkla postažas; ķīla. [h]Ka pārdota puse, sk.: *LGU* II, 233. [i]1354. gada arkli. [j]Bez tam 1 arkls postažas. [k]Cenā ietilpst 3 zirgi par 70 mārkām. [l]1500. gada arkli; sk.: *Poykeren.* [m]Vēlākās Beļavas daļa. 1489. gadā 8½ arkla, 1526. gadā vēl viens arkls klāt. [n]Šos piecus arklus 1523. gadā Netkens pārdeva Hastferam par 300 mārkām, bet 1527. gadā Hastfers tos pārdeva Ikskilam par 2000 mārkām. Pirmā cena ir neticami zema, un tāpēc šis pārdevums nav uzņemts mūsu tabulā. Zemo cenu varētu izskaidrot šādi: 1) Cena domāta jaunajās mārkās, kas bija četrreiz vērtīgākas par vecajām mārkām. 2) Bez samaksātajām 300 mārkām Hastfers pārņēma kāda nezināma lieluma hipotēku. 3) Tā kā abi pārdošanas dokumenti saglabāti tikai poļu 1599. gada revīzijas komisijas regestā, pirmajā dokumentā iespējama kļūda. [o]Muižas zeme pieņemta par 10 arkliem. [p]*Eck* 1504. gadā 4 arkli, *Tauren* 1470. un 1472. gadā 8¾ arkla.

Diagrammā cenas parādītas ar punktiem, un tām pielāgoti divi trendi — analitiskais un brīvrokas trends.[14]

Ieskatoties attēlotajā diagrammā, tomēr redzam, ka vēl līdz 1520. gadam zemākās zemes cenas bija palikušas nemainīgas, kopš 15. gadsimteņa svārstoties starp 100 un 150 mārkām par arklu. Turpretim augstākās zemes cenas ir visu laiku kāpušas. Tā kā ar 1517. gadu izbeidzas zemās zemes cenas, augstākās cenas kļūst noteicējas. Pielāgojot attēlotajām cenām brīvrokas trendu un orientējot to uz katras dekadas vidējo cenu, redzams, ka līdz pat 16. gadsimteņa pirmajai dekadai zemes cenas kāpa mēreni, bet, sākot ar otro dekadu, ļoti strauji.

Pēc šī apraksta varam mēģināt konstatēto izskaidrot. Cenu izkliede vispirms izskaidrojama ar jau iepriekš pārrunāto faktu, ka arkls ir pārāk nepilnīga vienība, lai zemes cenas uz to attiecinātu. Tomēr par spīti šai izkliedei redzama tendence zemes cenām celties, kas izpaužas kāpjošā trendā. Šo zemes cenu celšanos par arklu varētu izskaidrot tā, ka muižas sāka lietot klaušu darbu. Pilnīgi saprotams, ka no muižnieku viedokļa līdz ar klaušu lietošanu pieauga katra zemnieku arkla vērtība. Par 15. gs. sešdesmitajiem gadiem šo teorētisko spriedumu var verificēt. 1463. gadā Ungurpili pārdeva par

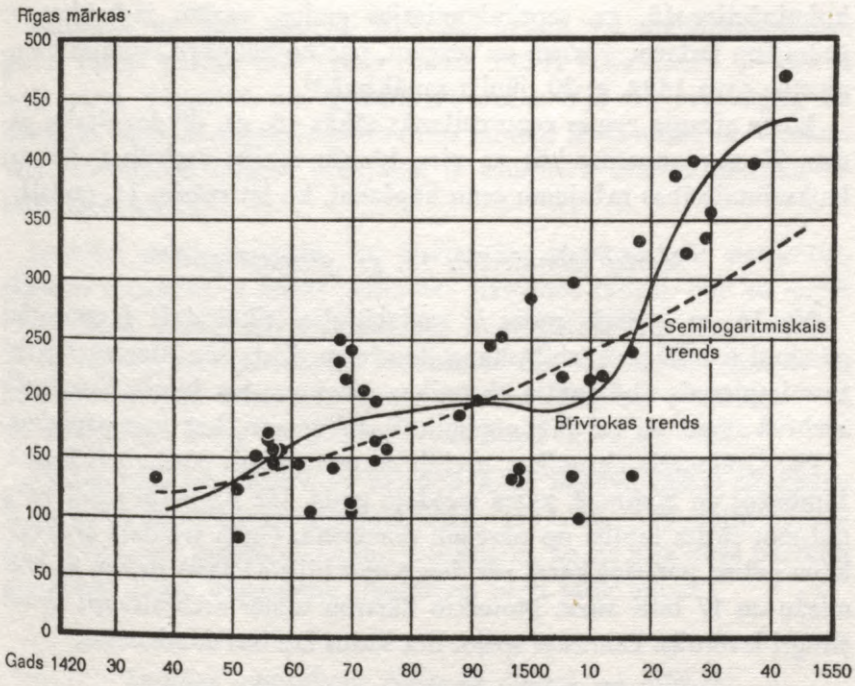

Zemes cena par arklu 1437—1542. g.
Iezīmētie trendi rāda caurmēra cenu attīstību

106,3 mārkām arklā un Podzēnus 1467. gadā par 144,4 mārkām arklā. No otras puses, Igates muižu 1466. gadā pārdeva par 166,7 mārkām arklā un Ozolu muižu 1468. gadā par 233,3 mārkām arklā. Pirmajiem divi objektiem nevar konstatēt muižu saimniecību, bet otriem diviem muižu saimniecība bija. Tātad pirmajā gadījumā muižnieks guva tikai seniorijas ienākumus, bet otrā gadījumā arī muižas saimniecības ienākumus. Saprotams, varētu būt, ka šīs muižas neapsaimniekoja ar klaušinieku darbu, bet gan ar dreļļiem vai kalpiem. Tad tomēr nevarētu sagaidīt, ka zemnieku arklu cena paaugstināsies. Ja zemnieku arkli, eksistējot muižas saimniecībai, ir dārgāki, tam ir tikai viens izskaidrojums — zemnieki piedalās muižas saimniecībā ar bezmaksas darbaspēku, t. i. pastāv klaušu muižas.

Pamatojoties uz ainas, ko rāda zemes cenas, varētu domāt, ka 15. gs. sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados klaušu muižu saimniecība sevišķi strauji pieauga. Zemes cenu slīdēšanu, kas iestājās pēc

kulminācijas 15. gs. septiņdesmitajos gados, varētu izskaidrot ar grūtajiem laikiem, kaŗiem un sērgām, par ko žēlojās Livonijas bruņniecība savā 1482. g. 20. jūnija sanāksmē.[15]

Jauna strauja zemes cenu celšanās sākās 16. gs. divdesmitajos gados. Te sava nozīme būs ne vien klaušu muižu attīstībai, bet arī lauksaimniecības ražojumu cenu kāpšanai, ko iztirzāsim 11. nodaļā.

Muižu saimniecība 16. gs. pirmajā pusē[16]

No 16. gs. pirmās puses ir saglabājušies tikai daži fragmentāri pārskati par Rīgas archibīskapa domēnēm. Līdz šim literātūrā iztirzāts iespiestais Grēfentāla chronikas pārskats, bet bijušā Karaļauču archīvā atrodami vēl daži nepublicēti dokumenti, kas ainu papildina.

Pēc Grēfentāla chronikas, archibīskaps rezidējis pārmaiņus Raunā, Limbažos un Koknesē, katrā trešdaļu gada. Uz šīm trim rezidencēm tad esot sūtīta labība no pārējām domēnēm. Gada trešdaļā archibīskapa galma patēriņš katrā rezidencē esot bijis 41 lasts rudzu, 54 lasti miežu un 17 lasti auzu. Noteikto kārtību tomēr archibīskaps neesot stingri ievērojis. Domēnes spējot dot šādus labības daudzumus:

Labības daudzumi archibīskapijas domēnēs (lastos)

	Rudzi	Mieži	Auzas
I. Raunas rezidences apgādei:			
Rauna	35	55	30
Smiltene	20	17	11½
Piebalga	25	26	19
Cesvaine	36	44	26
Dzērbene	13	14	9
II. Limbažu rezidences apgādei:			
Limbaži	21	38	23
Vecsalaca	41	32	17
Vainiži	24	46	28
Turaida	40	60	33
III. Kokneses rezidences apgādei:			
Koknese	25	44	19
Ļaudona	22	15	11½
Krustpils	15	10	9
Lielvārde	20	18	2½
Ikšķile	27	25	4½
Gulbene	15	8	11½
Viļaka	13	5½	6
Kopā	392	457½	260½

Balstoties uz šiem datiem, A. Švābe skaita, ka archibīskapija ik gadus varēja pārdot 269 lastus rudzu, 295½ lasta miežu un 208½ lasta auzu. Diemžēl, 16. gadsimtenī ražas bija tik svārstīgas, ka nevaram sagaidīt domēnēs konstantus labības ienākumus, un Grēfentāla informācija labākā gadījumā ir caurmēra skaitļi, sliktākā — nereālizēts ideāls.

Ievērību pelnī apstāklis, ka Grēfentāla pārskatā par domēnēm, sākot ar Ļaudonu, ir teikts „erbauet" (izņemot Ikšķili, par ko nekas nav minēts), kamēr par iepriekšējām domēnēm ir teikts „vermagk". Ja šie termini nav pierakstīti nejaušības dēļ, tad varētu domāt, ka „erbauet" nozīmē attiecīgās domēnes lauku ražu, bet „vermagk" vai nu tikai kunga tiesu, vai domēnes ražu kopā ar kunga tiesu.

Par Smilteni jau minēts, ka to 1530. gadā nodeva galma pārzinim. Ir saglabāti Smiltenes muižkungu 1531., 1534. un 1545. gada nolēsumi. Ņemot vērā nolēsumu veidu, ļoti ticams, ka tie bija tikai pārskati par kunga tiesas izlietošanu. Nolēsumi rāda šādu ainu:

Labības izlietošana Smiltenē (lastos un pūros)

	Rudzi		Mieži		Auzas	
	Lasti	Pūri	Lasti	Pūri	Lasti	Pūri
1531. gadā:						
Nosūtīts uz Raunu	7	14	2	—	3	—
— uz Valmieru	—	3	—	—	—	—
— uz Koknesi	—	7	2	—	—	—
— uz Rīgu	1	—	3	—	—	—
Izlietots	5	8	8	—	—	—
Pārdots	—	—	2½	—	—	—
Kopā	13	32	17½	—	3	—
1534. gadā:						
Nosūtīts uz Raunu	—	—	—	—	6	—
— uz Rīgu	17	—	20	—	—	—
Izlietots	1	11	26	—	—	—
Kopā	18	11	46	—	6	—
1545. gadā:						
Nosūtīts uz Raunu	4	—	—	—	2½	—
— uz Limbažiem	—	35	—	20	2	—
— uz Vecsalacu	—	12	—	—	—	—
Izlietots	6	12	8	33	5	24
Pārdots	1	—	3	—	—	—
Kopā	11	59	11	53	9½	24

Bez pārskata par labību Smiltenes muižkungi vēl devuši nolēsumus par apiņiem, lopiem, gaļu un speķi, taukiem, ādām un vilnu, arī par kaņepājiem, liniem un medu.

Kā redzams, minēto trīs gadu Smiltenes dati par faktiskajiem ienākumiem nekādi nesaskan ar Grēfentāla skaitļiem.

1547. gadā archibīskaps nodeva Dzērbeni kancleram Šturcam — ar lauku ražu, kunga tiesu un citiem ienākumiem. No Dzērbenes ienākumiem tomēr Šturcam bija jānodod archibīskapa galmam Raunā 2 lasti rudzu, 4 lasti miežu un 3 lasti auzu, jādod vakas tiesa Turaidas soģim, skrīverim un tulkam (t. i., ko šie ierēdņi līdz tam no Dzērbenes bija saņēmuši par jāšanu uz vaku sanāksmēm). Iegūstot Dzērbeni, Šturcs kā dāvanu saņēma izsēto labību un maizes labību klētīs, kopā 8 pūrus kviešu, gandrīz 3 lastus rudzu, 4 lastus miežu, 4 lastus auzu, 3 pūrus zirņu, 3 pūrus kaņepju sēklu u. c. Ja varētu uzskatīt, ka šī labība bija izsēta vai arī rezervēta sēklai, tad Grēfentāla minētie skaitļi par Dzērbeni būtu sasniegti jau ar muižas ražu vien. Rodas jautājums, kur tad vēl paliek zemnieku beri? Interesanti konstatēt, ka Šturcs nebija apmierināts ar to, ka viņam jānodod Raunā labība. Viņš mazliet naīvi rakstīja hercogam Albrechtam uz Prūsiju, ka archibīskapa galms nekā nezaudēšot, ja viņš šo labību nenodošot, jo galms varot izlietot to labību, ko parasti pārdodot!

Par ordeņa domēnēm nav saglabājies pat tik trūcīgs pārskats, kāds ir par archibīskapiju. Zināms tikai ordeņa muižu skaits 1556. gadā dažos pārvaldes apgabalos. Daugavpils komturejā bija pils un 11 muižas, Dobeles komturejā — divas pilis un četras muižas, Kandavas fogtejā — pils un trīs muižas, Rēzeknes fogtejā — divas pilis un četras muižas, Ventspils komturejā — pils un trīs muižas, Bauskas fogtejā — pils un četras muižas, Sēlpils fogtejā — pils un trīs muižas, Grobiņas fogtejā — pils un divas vai trīs muižas. Šos pārskatus sastādījis Prūsijas hercoga aģents, un tajos galvenā vērība veltīta komturejām un fogtejām Prūsijas kaimiņos, resp. tās eventuālās ietekmes sfairā.

Labāka dokumentācija nekā par domēņu saimniecību ir saglabājusies par to administrāciju koadjutora markgrāfa Vilhelma laikā. Redzamākie darbinieki saņēma muižu ienākumus sev, saviem kalpotājiem un zināma zirgu skaita uzturēšanai atkarā no sava stāvokļa. 1530. gada Vilhelma vēstulē Prūsijas hercogam Albrechtam redzams, ka Turaidas fogtam bija 12 zirgi, Kokneses fogtam 10 zirgi, galma pārzinim 6, maršalam 4, vēl četriem administrātoriem no vasaļu vidus pa 4 zirgiem, trim vasaļiem pa 3 zirgiem, vienam 2, vienam

1. Raunas muižkungam bija 5 zirgi, Vecsalacas, Limbažu un Vainižu muižkungam katram 4, Dzērbenes 3 un Smiltenes muižkungam 2 zirgi. Kopā šo administrātoru zirgu skaits sasniedza 82.

Vilhelma līgums ar Turaidas fogtu Georgu Krīdneru (1530. g.) paredzēja, ka fogtam jābūt fogtejas administrātoram, jādod padomi koadjutoram, jāuzrauga muižkungi un jārūpējas par koadjutora labumu. Par to viņš saņem 12 zirgus, kuŗus uztur koadjutors, gādājot par elpi un apkalumu. Fogta alga ir 300 Rīgas mārku gadā, kā arī brīvs uzturs un apģērbs pašam un kalpotājiem. Par to, ka fogts atsakās no Smiltenes, ko viņš agrāk valdījis, viņam vēl gadā maksā 200 Rīgas mārku. Bez tam vēl viņam uz mūžu piešķiŗ kalēju ar ciematu Vainižos.

Kad archibīskaps Vilhelms 1548. gadā par Turaidas fogtu iecēla Johanu fon der Pālu, pēdējā algu noteica ievērojami zemāku. Pāls saņēma 200 mārku gadā, uzturu un apģērbu, bet barību tikai 6 zirgiem un vienam kleperim.

Galma pārzinim Širštedam, piešķiŗot Smilteni, maksāja 400 mārku gadā, bet 6 zirgi un viens kleperis galma pārzinim bija jāuztur pašam, atskaitot apkalumu, par ko gādāja koadjutors. Par zirgu uzturēšanu koadjutors deva galma pārzinim vienus angļu drānas svārkus. Galma pārziņa lietošanā nodeva Smiltenē esošos lopus — 24 slaucamas govis, 60 aitu, 30 cūku — kas pēc Širšteda nāves viņa mantiniekiem atkal jānodod atpakaļ. No kunga tiesas ienākumiem Širšteds varēja saņemt 20 aunu, 300 vistu un vienu mucu medus. Kamēr viņš pats iekārtos apīņu dārzu, viņš var saņemt sev vajadzīgo daudzumu apīņu, pērkot tos no zemniekiem. Virtuvei viņš saņem divi mucas siļķu, bez tam sarakstā vēl minētas svaigas zivis, vairākas mucas sāls, 8 mārciņas piparu un 2 mārciņas safrāna. Viņam piešķiŗ brīvas zvejas un medību tiesības, tāpat pils dzirnavu lietošanas tiesības. Fogtam nav tiesību iejaukties Širšteda administrācijā, bet gan jāuztur koadjutora Smiltenes muižkungs ar divi zirgiem. Kad galma pārzinis ierodas amata lietu kārtošanai Raunā, viņam ierādāmas labas telpas un staļļi zirgiem, piešķiŗams brīvs uzturs un viens stops vīna pašam, sievai un kalpotājiem. Līgumā seko sīka reglamentācija par galma pārziņa atraitnes nodrošināšanu pēc viņa nāves.

Šie piemēri pietiekami ilustrē lielos izdevumus, kas saistījās ar domēņu administrāciju. Šie izdevumi, galma uzturēšanas izmaksa un koadjutora tieksme pēc greznas dzīves izskaidro, kāpēc ieņēmumi nesedza izdevumus un koadjutora parādi auga augumā. Viņa padomnieki norādīja, kur varētu taupīt, un ieteica arī racionālizēt saim-

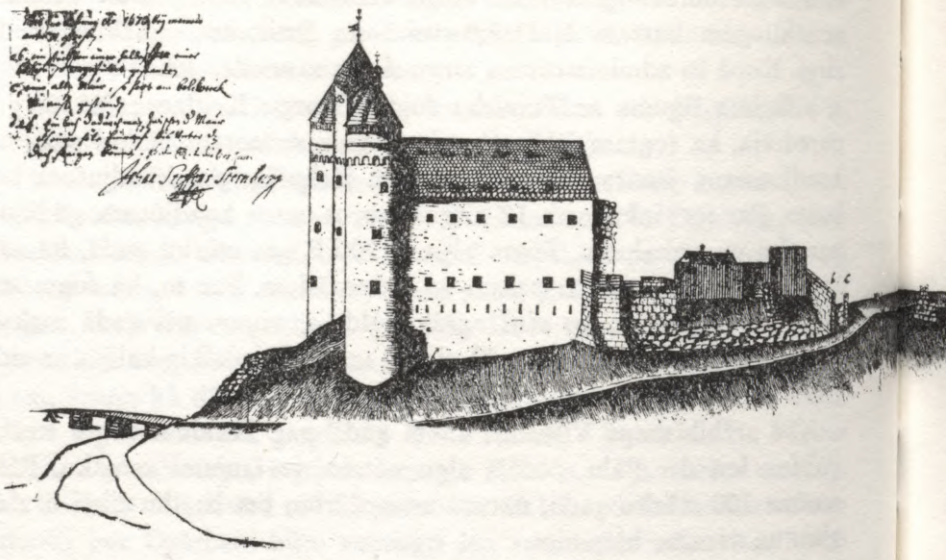

niecību un labāk iekārtot grāmatvedību. Parādu pieaugumu šie palliatīvi tomēr nespēja novērst. Meklējot izeju, domēņu administrācija centās palielināt zemnieku maksājumus un klaušas. Tomēr šai ziņā bija maz iespēju, jo lauzt pastāvošās tradicijas bija ļoti grūti.

Var domāt, ka klaušu muižas vasaļu saimniecībās bija svarīgāka parādība nekā domēnēs. Tomēr par pirmajām tieši avoti nav saglabājušies, tāpēc par tām maz ko varam teikt. Avotos var salasīt dažus fragmentus par vasaļu muižu administrāciju. Vasaļi paši ar saimniecības vadību parasti nenodarbojās, un tā bija muižkungu ziņā. Par šiem muižkungiem ir saglabājušās dažas ziņas, piemēram, no 1547. gada kāda sūdzība par zaudējumiem, ko kāds muižkungs sagādājis savam kungam. Kamēr kungs bijis projām, muižkungs viņa sienu izbarojis saviem lopiem, savus zirgus ganījis kunga rudzos un dārzā, līdz nāvei nodzinis jauno ērzeli, badinājis kunga lopus, izķēris visas zivis dīķī, izlietojis visus apīņus un ar peļņu izkroģējis alu, pārdevis no kunga klēts medu, sabojājis muižā podiņu krāsni, sadauzījis traukus un piesavinājies zemnieku maksājumus naudā un graudā. Kopējos zaudējumus kungs vērtēja 1000 mārku.

Kāds cits ordeņa muižkungs Cēsu komturejā 1549. gadā, jautāts, cik ienāk no muižas gadā labības, atbildējis, ka puslasta. Ordeņa mestrs tomēr bija pārliecībā, ka ienākumi ir četri līdz pieci lasti.

Par to, kā Latvijā varēja tikt par muižkungu, interesantas ziņas sniedz Heinrichs fon Štādens savās autobiografiskajās piezīmēs.

Rīgas archibīskapa Kokneses pils

Pils zīmēta 17. gadsimtenī, bet gluži tāda pati tā izskatījās archibīskapa laikā 16. gadsimtenī. Zīmējums sevišķi interesants tāpēc, ka labajā pusē ir uzzīmētas arī zemnieku mājas, kas dod zināmu nojautu par pils apmēriem. Kā visas Latvijas pilis, arī šo cēla zemnieki klaušās. Zīmējums glabājas Zviedrijas karaliskajā kara archīvā Stokholmā.

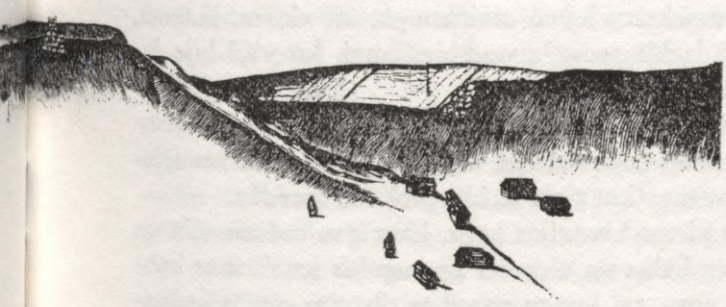

Heinrichs fon Štādens pazīstams kā rakstu autors par Krieviju Ivana Briesmīgā laikā, jo pēc raibajiem piedzīvojumiem Livonijā viņš kļuva par Ivana Briesmīgā opričņiku. Ap 1560. gadu Štādens ieradās Rīgā un no turienes Valmierā. Tālāk citēti viņa paša vārdi: „Šeit nonācu muižkunga Heinricha Millera dienestā. Te man bija jāmācās Vidzemes muižu paražas. Mani bieži pēra ar rīkstēm, tāpēc aizbēgu un nokļuvu Mūrmuižā *(Wolgarten)*. Dižciltīgā kundze man jautāja: Vai proti lasīt un rakstīt?" Kad Štādens atbildējis, ka protot lasīt un rakstīt latīniski un vāciski, viņš iecelts par muižkungu neuzticamā Georga Junges vietā. Kundze viņam teikusi (seko citāts): „Es tev uzticēšu visas savas muižas. Soģi [vagaŗi] tevi apmācīs. Esi man uzticīgs, tad tevi labi apgādāšu. Atbildēju — Man ir tikai 17 vai 18 gadu. Tā kļuvu par muižkungu Mūrmuižā, Kokmuižā, Mellupē un Ūdru muižā. Dižciltīgais kungs Johans Bokhorsts bija miris. Es pratu nevācu [latviešu] valodu un, paldies Dievam, protu to vēl tagad. Tad atnāca Augstrozes Georgs, bildināja atraitni un paņēma viņu līdz uz Augstrozi. Pēc tam ieradās kāds dižciltīgais — Johana Bokhorsta brālēns no Vācijas un izlūdzās šīs muižas. Devos tad projām un kļuvu par tirgotāju Karksī . . . "

Epšteins, 1930. gadā izdodot Štādena rakstus, aizrāda, ka nav varējis lokālizēt, kur atrodas autobiografijā minētās muižas *(Wolgarten, hof Patkull, Mellepen und Udren)*. Pēc 1601. gada arklu revīzijas redzams, ka Bokhorsti valdīja Kokmuižu un Mūrmuižu. Pēdējā

atradās *Woldenschen* ciems. Mellupes un Ūdru vaka atradās Valmieras pils tiesā un 17. gadsimtenī piederēja pie Uksenšernas Valmieras muižas.

Minētā autobiografija rāda, ka vienīgais, ko no muižkunga prasīja, bija prasme lasīt un rakstīt. Latviešu valodā muižkungi ielauzījās kā prata. Ja muižkunga amatā pieņēma tik jaunu zēnu, kāds bija Štādens, saprotams, nekādu saimnieciski mērķtiecīgu darbību no viņa nevarēja sagaidīt. Tāpat nevarēja sagaidīt, lai darbā nosirmojušie vagari sevišķi respektētu jauno muižkungu, un viņam, jādomā, bija jālieto tie paši līdzekļi prestiža nodibināšanai, ko viņš bija izbaudījis uz savas muguras — rīkstes.

Par muižkungu koruptīvo darbību galu galā bija jāsamaksā zemniekiem ar paaugstinātām nodevām un klaušām, jo piedzīt zaudējumus no aizbēgušajiem muižkungiem nebija nekādu izredžu.

Muižu saimniecība pirms Livonijas kara, kaut gan neracionāla un koruptīva, tomēr deva lielus un vienmēr pieaugošus ienākumus kungiem. Tai pašā laikā auga arī kungu prasības, jo viņi centās atdarināt no Vācijas atbraukušo kungu dzīvesveidu.

Klaušu muižas, sākot ar 1560. gadu

Sākot ar 1560. gadu, ir vairāki dokumenti, kas tieši apliecina klaušu muižu eksistenci. Tā kā šie dokumenti vēl nav monografiski apstrādāti, tie šeit jāanalizē. Analize — noskaidrojot muižu saimniecības galvenos pamatus — ir izdarīta par Grobiņas apgabalu, Rīgas archibīskapa un Piltenes domēnēm, Tīzenhauzena muižām un dažām citām Vidzemes muižām. Par Latgali iztirzāti apstākļi Ludzā un Rēzeknē. Bez tam ir apstrādātas Vidzemes vakugrāmatas, kā arī gadsimteņa beigās un 1601. gadā izdarītā arklu revīzija, lai noskaidrotu zemnieku klaušu samēru, salīdzinot ar viņu kopējiem pienākumiem pret muižu. 1599. un 1601. gadam bija iespējams izdarīt statistisku grupējumu par muižu lielumu Vidzemē. Nodaļas beigās secinājumos ir mēģināts sintezēt visus šai nodaļā iegūtos rezultātus, lai dabūtu kopēju ainu par muižu jautājumu visas Latvijas mērogā.

Kurzemē: Grobiņa

Ļoti plaši, bet vēl pilnīgi neapstrādāti avoti par Grobiņu, kas aptveŗ laiku no 1560. līdz 1608. gadam, t. i. 48 gadus, glabājas agrākajā Prūsijas valsts archīvā Karaļaučos, tagad Getingenā. Turpat glabājas arī apmēram tā paša laikmeta Piltenes dokumenti.

Kā redzējām 4. nodaļā, pēdējais ordeņa mestrs Gothards Ketlers bija ieķīlājis Grobiņas apgabalu par 50.000 guldeņiem Brandenburgas markgrāfam, resp. Prūsijas hercogam Albrechtam. Pēdējais pārņēma ieķīlāto apgabalu savā pārvaldīšanā ar nolūku iegūt no tā vismaz parastos sešus procentus aizdevuma interešu segšanai. Kaut gan ieķīlājums bija paredzēts tikai 15 gadiem, nedz Gothardam Ketleram, kas pēc ieķīlāšanas bija kļuvis par Kurzemes hercogu, nedz viņa dēliem nebija brīvu līdzekļu, lai ķīlu izpirktu. Tikai, kad Gotharda dēls Vilhelms apprecēja ķīlas valdītāja meitu Sofiju, pēdējā saņēma pūrā Grobiņu, un tā šo apgabalu 1609. gadā atkal pievienoja Kurzemei.

Prūsijas hercoga — Albrechta dēla Georga Fridricha — rokās kā ķīlas valdījums nonāca arī Piltenes apgabals 1585. gadā. Pēc Piltenes valdnieka „karaļa" Magnus nāves 1583. gadā Pilteni mantoja dāņu ķēniņš Frederiks II. Viņš bija ar mieru par 30.000 dāldeņiem atteikties no Piltenes. Šo summu atkal aizdeva Prūsijas hercogs un par to paturēja Pilteni kā ķīlas valdījumu.

Grobiņas fogtejā 1560. gadā ietilpa šādas vakas (pagasti): Rucavas, Bārtas, Mātru *(Mattern)*, Stroķu *(Strutten)*, Gaviezes, Nīcas, Liepājas, Ķīšuciema *(Kisebecke)*, Šķēdes *(Scheden)*, *Ellerorth*, Tosmares *(Teßmar)*, *Lapsemedien*, *Warnelcken* (tagad Bernāti), *Seuenbergen*,[17] *Oserort*, Pape, Nida un Sventa *(heilige Au)*.

1580. gadā bija nākuši klāt šādi pagasti: Liepienu *(Lepeln)*, Tāšu, Rucuvēnu *(Klein Rutzau)*, Saušu un Dubeņu pagasts. Pēc O. Štāvenhāgena vērtējuma, 1560. gadā fogteja aptvēra ap 1100 km² ar 700—800 ciematiem un 7000—8000 iedzīvotājiem.[18] No ciematu kopskaita 276 bija jūras zvejnieku ciemati.

Fogtejas pārvaldes centrs atradās Grobiņas pilī. Klaušu muižas bija Grobiņa, Bārta vai Nīca un Rucava. Ķīšuciemā atradās galvenā pārvaldnieka klaušu muižiņa.

Starp citiem Grobiņas fogtejas saimniecības dokumentiem, t. s., Grobiņas vakugrāmata ir uzglabāta divos eksemplāros.[19] Šim dokumentam vakugrāmatas nosaukumu devis Širrens. Īstenībā tā nemaz nav vakugrāmata (t. i. zemnieku nodevu saraksts, kurā atzīmēti viņu vārdi), bet gan Grobiņas apgabala budžets 1560. gadam, par ko vienojās Livonijas ordeņa mestra un Prūsijas hercoga pilnvarnieki, līgstot par apgabala ieķīlāšanu.

Apstrādājot šo 42 lappuses biezo dokumentu, grūtības rodas ar dažādiem naudas veidiem, kas dokumentā lietoti: leišu mārkas, šķiliņi un peniji, Rīgas mārkas, šķiliņi un peniji, prūšu mārkas, prūšu

dāldeŗi, graši un peniji, un beidzot guldeņi. Kaut gan dokumentā vismazāk lietotā valūta ir Rīgas nauda, lai spētu Grobiņas stāvokli salīdzināt ar citu apgabalu saimniecību, grupējot darījumus nedaudzos posteņos, esmu visu pārlēsis Rīgas naudā (noapaļojot šķiliņus un penijus līdz pilnām mārkām).

Grobiņas ienākumu aplēsums 1560. gadam
(Rīgas mārkās)

	Paredzētie ieņēmumi	
Zemnieku maksājumi — Naudā		984
— Graudā:	Labība	598
	Medus	528
	Lopi un putni	428
	Lini	?
	Zivis	967
Peļņa: Medus tirdzniecībā		244
Zivju tirdzniecībā		1048
Mežu izmantošanā		2000
Muižu zemkopības ieņēmumi		2392
Muižu lopkopības ieņēmumi		1220
	Kopā ieņēmumi	10.409*
	Paredzētie izdevumi	
Algas amatpersonām naudā		994
Mons (algas graudā)		2319
Elpe (uzturs zirgiem u. c.)		120
	Kopā izdevumi	3433
	Skaidrs atlikums	6976

* Ieņēmumu kopsummā neietilpst 2030 guršķu *(risten)* linu, ko paredzēts izlietot muižas vajadzībām.

Apvienojot Grobiņas apgabala budžeta ieņēmumus četrās grupās, redzams, ka ar zemnieku maksājumiem bija paredzēts ieņemt 33 %, ar tirdzniecības peļņu 32 %, no muižu zemkopības 23 % un no muižu lopkopības 12 %. Tirdzniecības peļņa radās tā, ka zemnieki bija spiesti pārdot zināmu daudzumu medus un zvejnieki zināmu daudzumu zivju par noteiktām zemām cenām. Mežus izmantoja turpretim ar brīvprātīga rakstura tirdzniecību.

Grobiņas budžeta sastādītāji operē ar pieņemtām cenām, t. s., taksi. Aplēšot pēc 1580. gada tirgus cenām un pārvēršot lielo pūru (ar kuŗu saņēma nodevas) tirdzniecības pūrā, augšējais samērs mainās šādi: zemnieku maksājumi 38 %, tirdzniecības peļņa 25 %, ieņēmumi no muižas laukkopības 25 %, no lopkopības 12 %.

Šo budžetu vairāki autori (Švābe, Blese, Dorošenko) ir uzskatījuši par Grobiņas apgabala faktisko ieņēmumu un izdevumu pārskatu. Diemžēl, viņi nebija pamanījuši Grobiņas fogta vēstuli Prūsijas sūtņiem,[20] kuŗā viņš raksta: „Uz aizrādījumu, ka esmu no zemniekiem un citiem nesamērīgi vairāk saņēmis nekā esmu licis pierakstīt, neskaitot arī to, kas vēl paliek muižās izlietošanai, [jāatbild, ka] to man kā apgabala kungam bija pilnīgas tiesības darīt. Jāievēro, ka man bija daudzi citi apgabali bez maksas jāapgādā ar zivīm. Saprotams, ka man nevajadzēja pierakstīt visu, ko esmu no apgabala ieguvis, jo par to man nevienam nebija nolēsums jādod, izņemot tikai vaku un zvejas ienākumus." Tālāk fogts aizrāda, ka ar mežu un medību neizgrāmatotajiem ienākumiem viņš uzturējis bruņotus junkurus un kalpus, reizēm līdz trīsdesmit vīru.

Nav tāpēc nekāds pārsteigums, ka prūšu administrācija no Grobiņas ieguva daudz vairāk nekā minēts budžetā. Piemēram, salīdzinot 1577. un 1580. gada naudas apgrozījumus ar 1560. gada budžetā paredzētajiem, redzama šāda starpība (Rīgas mārkās, noapaļojot):[21]

Paredzētie un faktiskie naudas apgrozījumi Grobiņas fogtejā

	Paredzētie apgrozījumi 1560. gadā	Faktiskie apgrozījumi 1577. g.	1580. g.
Ieņēmumi			
Zemnieku maksājumi	984	1551	1649
Muita un taml.	—	1723	2068
Peļņa medus tirdzniecībā	244	[818]	[750]
Peļņa zivju tirdzniecībā	1048	1224	492
Peļņa mežu izmantošanā	2000	2617	6368
Saņemts par pārdotiem ražojumiem	—	1059	1796
Izdevumi			
Algu maksājumi	994	972	1891
Maksāts par vēršiem	—	2783	2283
Maksāts par materiāliem un precēm	—	1022	2796
Nosūtīts uz Prūsiju	—	1022	4424

Šai tabulā apvienoti daži dēbeta un kredita posteņi, kas avotā parādīti atsevišķi. Piemēram, zemnieku maksājumus toreiz grāmatoja dēbetā, parādot maksājumu pilno summu, bet kreditā grāmatoja parādus. Medus tirdzniecības peļņa kases kontā neparādās tāpēc, ka medu nosūtīja graudā uz Prūsiju — 1577. gadā 15 mucas, 1580. gadā

13½ mucas. Var skaitīt, ka pirmajā gadījumā peļņa bija 818, otrā gadījumā 750 Rīgas mārku — šīs summas augšējā tabulā ievietotas iekavās.

Kā redzams, salīdzinātajos gados ieņēmumi stipri pārsniedza paredzētos apmērus. To konstatējām ne vien plānotajos posteņos, bet jo sevišķi lielas summas devuši posteņi, kas budžetā nemaz nebija paredzēti. Tādi bija muita, ko zemnieku un namnieku tirdznieciskajiem darījumiem (eksportam un importam) uzlika Prūsijas hercogs, un tādi bija citi seniorijas uzliktie maksājumi. Tādi bija arī tirdzniecības darījumi. 1560. gadā bija paredzēts uzpirkt tikai medu un zivis, lai tos ar peļņu pārdotu. Šos tirdzniecības darījumus tomēr paplašināja. Sevišķi plaši izveidojās vēršu uzpirkšana, gan no Grobiņas apgabala, gan Kurzemes hercogīstes zemniekiem un pat no Lietuvas. Vēršu tirdzniecība parādās kases izdevumos, bet tā kā pēc uzbarošanas tos nosūtīja uz Prūsiju, nepārvēršot naudā, tad Grobiņas naudas ieņēmumos tie neparādās. (1577. gadā uz Prūsiju nosūtīja 215 vēršus, bet 1580. gadā pirktos paturēja uzbarošanai Grobiņā. 1581. gadā uz Prūsiju nosūtīja 39 un 1582. gadā 182 vēršus. Daļu nosūtīja uz Prūsiju kautā veidā.) Muižas saimniecībai ejot plašumā, saprotams, pieauga arī izdevumi algām un par materiāliem, piemēram, kuģu būvei, u. c.

Arī muižas saimniecības naturālais sektors ievērojami atšķīrās no budžetā paredzētā, kā to rāda sekojošais salīdzinājums par triju labību sējumiem un ražām.

Sējumi un ražas Grobiņas apgabalā[22] *lastos un (aiz kola) pūros*

Muiža	Paredzēts 1560. g.		Bija īstenībā			
	Izsēt	Ražot	1576. g.		1577. g.	
			Izsēts	Ražots	Izsēts	Ražots
			Rudzi			
Grobiņa	2	10	4:51	11:10	6:15	7:21
Rucava	3	15	4:16	9:53½	4:25	4:19
Bārta	1	5	—	—	—	—
Nīca	—	—	4:14	11:35¼	4:3	3:24
Kopā	6	30	13:21	32:38¾	14:43	15:4
			Mieži			
Grobiņa	2	10	2:56	4:19	4:13	3:9
Rucava	1½	7½	3:4	3:30¾	4:7	5:59
Bārta	:16	1:20	—	—	—	—
Nīca	—	—	6:1	5:56	5:40	6:40
Kopā	3:46	18:50	12:1	13:45¾	14:0	15:48

	Auzas					
Grobiņa	1	5	4:8	7:55½	5:38	6:27
Rucava	2	10	3:30	6:45	5:30	6:51
Bārta	½	2½	—	—	—	—
Nīca	—	—	5:6	8:21½	?	4:13
Kopā	3:30	17:30	12:44	23:2	·	17:31

Kā redzams, ziemāju sējumi bija vairāk kā otrtik lieli nekā paredzēts, bet vasarāju izsēja trīsreiz vairāk. Tomēr budžetā pārāk optimistiski bija novērtēta raža. Vasarāja ražas gan sasniedza budžetā plānoto absolūto daudzumu, bet ziemāju raža labos gados (1576.) to tikko pārsniedza, un neražas gados (1577.) dažreiz neizdevās pat atgūt sēklas tiesu.

Prūšu administrācijā Grobiņā no jauna bija pasākta aitkopība. 1571. gadā aitu audzētavās bija 1124 aitas, 1575. gadā 1186 un 1577. gadā 323 aitas. 1579. gadā bija paredzēts Grobiņā vien turēt 1000 aitu, kas dotu 65 podus vilnas 241 guldeņa vērtībā. Kopā no aitkopības paredzēja ieņemt 723 guldeņus. Šai pašā projektā bija arī paredzēts ievērojami paplašināt citas lopkopības nozares: Grobiņā paredzēja turēt 300 liellopu un 95 cūkas, Nīcā 400 liellopu un 120 zirgu, Rucavā 300 liellopu.

Arī laukkopību paredzēja racionālizēt, iekārtojot stingru trīslauku sistēmu. Grobiņā katrā laukā (ziemāju, vasarāja, papuves) bija paredzēts iedalīt 3½ prūšu hūfes jeb 105 morgenus. Rucavā bija projektēti tāda paša lieluma lauki, Nīcā trijos laukos paredzēja 11 hūfes. Katrā hūfē bija jāsēj viens lasts labības, un, laukus intensīvi mēslojot, cerēja iegūt sesto graudu. Reālizējot šo projektu, 1581. gada decembrī mērnieks Vusegijs iedalīja laukus — attiecīgie plāni ir saglabājušies.

Lai gan pārvaldei neizdevās īstenot visu paredzēto, tomēr Grobiņas ienākumi ievērojami pārsniedza 1560. gada budžetā paredzētos. Istenībā plānotā budžeta pārsniegumi bija vēl lielāki, nekā tie parādās grāmatvedības datos, jo atsevišķos gados fogtejā var konstatēt koruptīvu pārvaldi — daļa faktisko ienākumu grāmatvedībā neatspoguļojās.

Grobiņas apgabala pārvaldnieku sauca par pilskungu *(Hauptmann)*. Viņa palīgi bija kancelejas priekšnieks *(Amptschreiber)*, Grobiņas burggrāfs, divi jūrmalas soģi *(Strandvögte)*, finanču lietu pārzinis *(Kämerer)*, mežzinis *(Waldknecht)* un atsevišķo muižu pārvaldnieki *(Hofmann)*. Šo amatpersonu darbību kontrolēja Prūsijas hercoga sūtītās revīzijas komisijas.

Komisijas bija sevišķi neapmierinātas ar pilskunga Gerlacha Cveifela *(Zweyfel)* darbību (viņš bija amatā 1574—1578. g.).[23] Cveifels, pārvaldot Grobiņas apgabalu, vairāk rūpējās par savām nekā Prūsijas hercoga interesēm. Savā labā viņš paaugstināja muitu, piesavinājās labību un lopus, spaidīja zemniekus un pat kolonizēja ar latviešiem savu Prūsijas muižu.[24] Otrs muižu saimniecības defekts bija, ka samērā lielas naudas summas bija aizdotas dažādām personām, un pēc tam bija grūtības aizdevumus iekasēt. Tā, 1577. gadu noslēdzot, no kases atlikuma 57 % bija izsniegts aizdevumos.

Ar visiem šiem trūkumiem Grobiņas apgabals deva Prūsijas hercogam atlikumu, kas pārsniedza sākotnējā aizdevuma augļus. Ir saglābājies aplēsums, cik katru gadu laikā no 1560. līdz 1608. gadam Prūsija saņēma naudā un graudā no Grobiņas. Saņemtās naturālijas aplēsa pēc takses, t. i. pieņemtām cenām, kādās līgums sākumā bija slēgts. Šis laikmets tomēr bija periods, kad cenas strauji kāpa, un tāpēc 1608. gadā visu 48 gadu guvumu Prūsijā pārlēsa pēc jaunas, augstākas takses, kas vairāk atbilda toreizējām cenām.[25] Saprotams, ka nedz zemākā, nedz augstākā takse neatspoguļo īstenību.

Skaitot 6 % interešu gadā, prasība par aizdevuma 50.000 guldeņiem bija 3000 guldeņu gadā jeb kopsummā 144.000 guldeņu, resp. 216.000 Prūsijas mārku, ko vajadzēja saņemt 48 gados. Naudā un graudā faktiski saņemts pēc vecās takses 226.806, pēc jaunās takses 269.181 Prūsijas mārka. No šīm summām atskaitāmi ražojumi, kas no Prūsijas nosūtīti uz Grobiņu, bet ko aplēsa tikai pēc jaunās, paaugstinātās takses un atskaitīja ar vienādu summu abos aplēsuma veidos — 8275 Prūsijas mārkas (visos gadījumos esmu ignorējis šķilinus un penijus). Konstatēsim, ka skaidrā naudā vien šais 48 gados Prūsija no Grobiņas dabūja 155.310 Prūsijas mārku pēc vecās takses, resp. 158.310 Prūsijas mārku pēc jaunās takses. Tas, ka arī naudas summa mainījās, izskaidrojams ar faktu, ka mainījās arī dažādo saņemto naudas vienību kurss attieksmē pret Prūsijas mārku, kādā mēdza darījumus grāmatot. Lai gūtu salīdzināmus skaitļus, būtu interesanti izteikt augšējās summas Rīgas mārkās. Tomēr jāņem vērā, ka Rīgas mārka attieksmē pret Prūsijas naudu laika tecējumā zaudēja vērtību. Piemēram, parādu uzņemot, tā kopsumma — 50.000 guldeņu bija 166.667 Rīgas mārkas, bet pēc 1594. gada kursa — 250.000 Rīgas mārku. No pirmās summas intereses par 48 gadiem būtu 480.000, no otras summas 720.000 Rīgas mārku. Skaidrā naudā Prūsija saņēma maksājumos no Grobiņas fogtejas (Rīgas mārkās):

Grobiņas maksājumi Prūsijai (Rīgas mārkās)

	Pēc vecās takses	Pēc jaunās takses
Pēc sākuma kursa	345.133	351.800
Pēc beigu kursa	517.700	527.700

Naudu aizdodot, Prūsijas finanču eksperti bija nodrošinājušies pret naudas vērtības krišanu ar klauzulām, kas noteica, kādā naudā parāds atmaksājams. Kad beidzot kā pūra naudu princesei Sofijai parādu uzskatīja par dzēstu, tad kreditors aizdoto summu faktiski bija trīskārtīgi saņēmis atpakaļ. Augstās intereses tik ilga termiņa aizdevumam nolīgumā nekādi nebija attaisnojamas. No mūsu vēstures viedokļa ir jāpasvītro, ka lielie maksājumi, ko Prūsija saņēma no Grobiņas naudā un graudā, pirmām kārtām gūlās uz latviešu zemniekiem un zvejniekiem. Maksājumi senioriem nodevu, muitas un soda naudas veidā, piespiestā ražojumu nodošana par ļoti zemām cenām un beidzot bezmaksas klaušas muižu laukos bija Prūsijas hercoga ienākumu avoti Grobiņā. Cik paņēma sev koruptīvie ierēdņi virs oficiālajiem ienākumiem, var konstatēt tikai daļēji.

Kā 16. gadsimtenī parasts, arī Prūsijas hercogs, nonākot finansiālās grūtībās, ieķīlāja daļu Grobiņas. Piemēram, Aizputes Gerhards Nolde 1574. gadā bija aizdevis hercogam 6300 dālderu un par to ķīlā saņēmis Nīcu.

Kad 1608. gadā Kurzemes hercogs Vilhelms saņēma Grobiņu atpakaļ, viņam bija daudz sūdzību. Viņš aizrādīja, ka 1560. gadā ordenis saņēmis skaidrā naudā nevis 50.000 guldeņu, bet tikai 12.000 — pārējais saņemts kaŗa materiālos un pārtikā, un izlietots pret kopējo ienaidnieku, tātad arī pašas Prūsijas aizsardzībai. Viņš žēlojas, ka Grobiņa daļēji ieķīlāta un iznomāta, un viņš — Kurzemes hercogs — nevarēšot saņemt attiecīgos ienākumus. Tāpat viņš aizrādīja, ka meži nopostīti, tos izcērtot un dedzinot pelnus un darvu, un ka tā samazinājusies Grobiņas kapitālvērtība. Viņš arī argumentēja, ka Prūsija savu aizdevumu vairākkārtīgi saņēmusi atpakaļ.

Prūsijas valsts padomnieki, oponējot pret šo rakstu, savukārt aizrādīja, ka skaidrā naudā 1560. gadā samaksāti 28.219 guldeņi, bet pārējais dots mantās. Iznomāta vai ieķīlāta tikai daļa ienākumu. To, ka Grobiņas kapitālvērtība neesot mazinājusies, pierādot nesamazinātie ienākumi. Par to, ka Prūsija vairākkārtīgi saņēmusi atpakaļ aizdevumu, padomnieki mazliet kazuistiski aizrādīja, ka muižu ienākumi nav seguši izdevumus, un tāpēc bijis jāatrod citi ienākumu avoti.[26]

Piltenes bīskapijā 1585. gadā ietilpa šādi pārvaldes iecirkņi: Piltene, Dundagas jūrmala, Engure, Dundaga, Ārlava, Puze, Valtaiķi, Aizpute, Cīrava, Embūte un Pērkones jūrmala. Neskaitot Embūti un Pērkoni, zemnieki dzīvoja 119 ciemos, resp. 1074 ciematos (bez sīkzemniekiem). Pieskaitot Embūti un Pērkoni, vēl 180 ciematu nāk klāt. Kopā Piltenē vērtēja 1500 ciematu (sk. 7. nodaļu).

Šos plašos valdījumus hercogs Magnus lielāko tiesu atsavināja, gan izlēņojot, gan pārdodot. Kā aizrādīts iepriekšējā nodaļā, 1594. gadā bīskapijai bija palikuši tikai 24 ciemi ar 262 ciematiem.[27] No tiem mācītāju valdīšanā bija 9 ciemati, tā ka pati bīskapija bija sarukusi līdz 253 ciematiem. Bez tam tās pārvaldīšanā vēl atradās Piltenes pilsēta ar 40 namiem un Aizpute ar 30 namiem.

Par Piltenes neizlēņoto un nepārdoto daļu ir saglabāti 1598—1602. gada grāmatvedības dati. Tie attiecas uz četrām muižām, un, kaut gan dokumentā zemnieku ciematu skaits nav minēts, muižās varētu būt 1594. gadā konstatējamais ciematu skaits — 253. Visi ieņēmumi un izdevumi izgrāmatoti daudzumos un vērtībā, aplēšot pēc takses guldeņus, grašos, šķiliņos un denāros. Sekojošā tabulā atsevišķie posteņi apvienoti un salīdzināšanas labad taksētās (noapaļotās) summas pārlēstas Rīgas mārkās (skaitot guldeni par 5 mārkām).

Piltenes muižu grāmatu kopsavilkums (Rīgas mārkās)

	1598	1599	1600	1601	1602
Ieņēmumi:					
Zemnieku maksājumi:					
Kunga tiesa naudā	605	615	620	600	525
Muita un sodi	475	255	165	100	—
Kunga tiesa graudā:					
Labība	3350	3410	3720	3495	3095
Medus un vasks	735	735	810	805	790
Lopi un lopkopības ražojumi	1845	2025	1905	1735	1380
Zivis	475	410	405	255	205
Mājrūpniecības materiāli un ražojumi	555	190	205	790	545
Kopā	8040	7640	7830	7780	6540
Muižu zemkopības ieņēmumi*	7750	5890	9165	5655	1865
Lopkopības ieņēmumi	1535	785	1195	1195	980
Kopā	9285	6675	10.360	6850	2845
Pavisam kopā	17.325	14.315	18.190	14.630	9385

Izdevumi naudā					
Algas kalpotājiem	1440	1120	1245	1390	1685
Izdevumi būvēm	1165	2080	1345	1270	2850
Karavīriem u. c.	2220	1525	—	405	?
Izdevumi graudā					
Maksāts mons un izlietots muižās	4325	6330	3585	3980	4760
Dažādi izdevumi	1450	1645	1195	1260	1570
Kopā	10.600	12.700	7370	8305	?
Atlikums	6725	1615	10.820	6325	?

* Ražas, atskaitot sēklu.

1602. gadā bija neraža, tāpēc ieņēmumi ir ievērojami mazāki, sevišķi no muižām. Izņemot šo neražas gadu, muižu ieņēmumi pārsniedz zemnieku kunga tiesas un citu maksājumu kopsummu, kas liecina par klaušu saimniecības nozīmīgumu. Skaitot klāt arī neražas gadu, klaušas piecos gados deva 49 % no Piltenes ieņēmumiem. Kopsummā izdevumi naudā ik gadus bija lielāki nekā ieņēmumi naudā, tāpēc daļu naturālo ieņēmumu pārdeva. 1598. gadā pārskatā ierakstītie maksājumi karavīriem ir garnizona uzturēšanas izdevumi. Arī 1602. gadā bija šāds maksājums, bet attiecīgā summa nav izgrāmatota. 1599. gadā maksātās 1525 mārkas ir izdevumi karaliskās komisijas uzņemšanai. Laikā no 1598. līdz 1601. gadam Piltene deva atlikumu, bet 1602. gadā iztrūkumu — no tā var konstatēt 1480 mārku, bet deficits bija lielāks nezināmo maksājumu dēļ karavīriem.

Piltenes administrācijā augstākā amatpersona bija soģis. Viņš saņēma 80 Rīgas mārku gadā, apģērbu un uzturu sev un kalpotājiem, un elpi 4 zirgiem. Bez tam katrs no 1500 bīskapijas zemniekiem viņam maksāja $2^1/_2$ mārciņas vaska, un viņam bija tiesības pirkt no zvejniekiem zivis par pazeminātu maksu. Sekretāra alga bija 40 mārku, uzturs un apģērbs pašam un kalpotājam, un elpe 2 klepeņiem. Vaku rakstvedis saņēma algā 30 mārku, apģērbu un uzturu sev un kalpotājam, un elpi 2 klepeņiem. Algu un uzturu saņēma vēl kasieris ar savu kalpotāju, drosts (labības mērītājs), pavārs ar virtuves zēnu un trauku mazgātāju, maiznieks ar palīgu, aldaris (dzimtcilvēks latvietis, saņēma tomēr algu 24 mārkas un apģērbu), zvejas meistars (latvietis), vārtsargs, atslēgu glabātājs, veļas pārzine. Bez tam bija paredzētas vakances audējam un mežkungam. Par mežkunga amatu dokumentā teikts: „Tā kā kuršiem šeit nevar uzticēties, jāaicina kāds no Prūsijas". Viss šis lielais personāls bija jāēdina un jāapģērbj ar nelielajiem neizlēņoto ciematu maksājumiem un klaušu darba ienākumiem. Ar šiem ienākumiem bija jāuztur pils un kopējā

pārvalde kā izlēņotajām, tā neizlēņotajām muižām un zemniekiem.

Ar šiem lielajiem izdevumiem var izskaidrot, ka Piltenes iegūšana ķīlā Prūsijai bija neizdevīgs darījums. Piltene ne tuvu nevarēja līdzināties Grobiņai ienesīguma ziņā. Aizdevuma summa bija 30.000 dālderu, resp. 180.000 Rīgas mārku. Skaitot 6 % interešu, Prūsijas finanču pārvalde sagaidīja ik gadus ieņēmumus 10.800 Rīgas mārku vērtībā. Mūsu iepriekšējā tabulā redzams, ka šāds atlikums bija tikai 1600. gadā relātīvi augsto muižas lauku ražu un zemāko izdevumu dēļ. Prūsijas finanču pārvalde katru gadu pieskaitīja aizdotajam kapitālam intereses par šo kapitālu, bet par ieņēmumiem skaitīja tikai tos maksājumus naudā un graudā, kas nonāca Prūsijā. Tā iznāca, ka līdz 1612. gadam, kad notika sarunas par Piltenes cedēšanu hercogam Vilhelmam, parādu summa no 30.000 dālderiem bija pieaugusi līdz 82.200 dālderiem.[28]

Par to, kā klājās zemniekiem vienā no izlēņotajām muižām, zināmu ieskatu dod ziņojums par Ģipku. Liekas, ka zemniekiem tur dzīve bija grūtāka nekā pārējās Piltenes klaušu muižās. Ziņojuma teksts ir šāds:

„Dionizijs fon Sakens, jūrmalas soģis. Šis jūrmalas soģis dzīvo firsta muižā Ģipkā. Muižai ir trīs lauki, un, pēc soģa paša ziņojuma, tajos kopā var izsēt vienu lastu 15 pūrus labības. Nelaiķis hercogs Magnus ir izlēņojis šo muižu soģim viņa mūža laikam. Nabaga pavalstnieki jūrmalā ir spiesti novākt sienu un labību soģim, uzvest mēslus viņa laukiem, pēc vajadzības pievest muižai būvkokus un malku. Rojas četri ciemati apaŗ un sagatavo zemi soģa tīrumos." Malā vēl pierakstīts: „Klaušās viņus dzen ik dienas".

Zemgalē

Par klaušu muižām Zemgalē ieskatu dod 1566. gada dokuments, ar ko hercogs Gothards Ketlers piešķīra savai sievai Annai iztikas nodrošinājumu viņa nāves gadījumā.[29] Nodrošinot 5181 dālderu un 45 šķiliņu gada ienākumu (noapaļojot — 33.316 Rīgas mārkas), hercogienei piešķīra Jelgavas pārceltuves, gada tirgu, zvejas, kaļķu cepļa un ķieģelnīcas ienākumus, kā arī Svirlaukas, Lielsesavas, Zaļāsmuižas, Grenču muižas un *Kaltenhof* ienākumus. Šais muižās bija 510 ciematu ar 559 saimniekiem un 157 sīkzemniekiem, un tās visas bija klaušu muižas.

Aplēšot zemnieku nodevas un muižu saimniecības ienākumus pēc takses, kas lietota pašā dokumentā, gūstam aptuvenu ieskatu par to, cik šais muižās klaušas bija nozīmīgas, salīdzinot ar zemnieku no-

devām. Takses gan nebija par olām, tīklu auklām, malku, baļķiem, dēļiem un žogu rikšiem, kas bija paredzēti zemnieku nodevās, tā ka pēdējās mūsu aplēsumā parādās mazāk nekā īstenībā bija.

Zemnieku nodevas un muižu saimniecības ienākumi pēc 1566. gada dokumenta

Rīgas mārkās (noapaļojot)

	Zemnieku maksājumi			Muižu saimniecība			
	Naudā	Graudā	Kopā	Zemkopības ražojumi	Lopkopības ražojumi	Darva*	Kopā
Kaltenhof	138	472	610	864	265	180	1309**
Svirlauka	231	1152	1383	1062	280	180	1522
Sesava	320	908	1228	1320	265	—	1585
Zaļāmuiža	220	1086	1306	1674	320	—	1994
Grenču muiža	564	1366	1930	1608	528	—	2136
Kopā	1473	4984	6457	6528	1658	360	8546

* Tirdzniecības peļņa.

** No šīs summas jāatskaita 90 mārku alga muižkungam.

Ap 57 % no muižu ienākumiem deva klaušas. Arī tad, ja pieskaitītu zemnieku naturālām nodevām tās, kam nebija takses, klaušu ienākumi dotu vairāk nekā pusi no kopsummas.

Vidzemē: archibīskapijas domēnes

Ir pieejama informācija par dažām Vidzemes klaušu muižām archibīskapijā 1563/64. gadā.[30] Dati par sējumiem sakopoti sekojošā tabula.

Izsējas daudzums klaušu muižās 1563/64. gadā

Muiža	Klaušu māju kopskaits		Izsēts pūros			
			Ziemāji	Vasarājs	Kopā	
	Saimnieki	Sīkzemnieki	1563. g.	1564. g.	(I)	(II)
Turaida	.	.	202½	327	529½	647
Jaunāmuiža *(Neuhof)**	52	22	65	240	305	344
Bīriņi *(Kolzen)*	67	12	88	237½	325½	355½
Limbaži	.	.	120½	278	398½	466
Krimulda	.	.	176½	417	593½	665½
Vecsalaca	137	69	163½	246	409½	492
	Zirdzinieki	Kājnieki				
Piebalga	107	14	202½	297	499½	577
Vainiži	.	.	.	375	.	(399)

* Krimuldā.

Dokumentā labība minēta lastos un pūros. Pārlēšot daudzumus pūros, vispirms pieņemti normālie tirdzniecības lasti (rudzi 45 pūri, mieži un kvieši 48 pūri, auzas 60 pūri). Tā dabūti pūri pirmajā (I) kopsummas ailē. Šis pieņēmums tomēr nav drošs, jo tikpat labi visi labības lasti varētu būt 48 vai 60 pūri lieli. Tā kā Grobiņā un Piltenē lastā skaitīja 60 pūru visām labībām, kopsummas otrā (II) ailē aplēsti skaitļi pēc šīs normas. Līdz ar to salīdzinājums ar V. Dorošenko publicētajiem datiem par vēlākiem laikiem kļūst problēmatisks. Viņa dati ir šādi:[31]

Izsējas daudzumi, raža un zemnieku nodevas Turaidā (Rīgas pūros)

Gads	Izsēts	Raža (atskaitot sēklu)	Saņemts no zemniekiem
1582	306	182½ vai 165	621½
1583	362½	468	688⅙
1584	463½	646	797⅓
1585	483½ vai 568	438½ vai 354	930
1586	503	578	1168
1590	359		1777

Diemžēl, Dorošenko (pārņemot J. Bērziņa datus) nav norādījis, vai viņš domājis kalendāra vai saimniecības gadu. Tādēļ iespējams, ka iepriekšējā tabulā raža un zemnieku maksājumi jāpavirza par vienu gadu atpakaļ, salīdzinot ar sējumu gadu. Bez tam jāievēro, ka tā paša ražas gada atlikums ir sēts divi gados: ziemājus sēj gadu iepriekš. Dorošenko sniedz arī ziņas par sējumiem Krimuldā: 1582. gadā izsēts 321 pūrs, 1590. gadā 510½ pūra, 1601. gadā 256 pūri, bet priekš 1582. gada „savā laikā" (kad?) sējumi esot bijuši 774 pūri.[32] Ja arī skaitītu lastā visām labībām 60 pūru, tad (kā tabula rāda) tik lielu izsējas daudzumu 1563/64. gadā nevar sasniegt. Ja informācija nav pārpratums, tad šāds izsējas daudzums būs bijis priekš Livonijas kara.

Par to, kas veica klaušas archibīskapa muižās, informācija avotos ir pretrunīga. Par Bīriņiem teikts, ka sīkzemniekiem jākalpo kunga maizē ik dienas, bet pašu maizē trīs dienas gadā. Par Jaunomuižu teikts, ka sīkzemniekiem jānāk darbā pašu maizē ik dienas. Pēc Piebalgas vakugrāmatas turpretim varētu spriest, ka klaušas veica saimnieki ar zirgiem un kājnieki, bet karavīri, pagastu vecākie un citi bija atbrīvoti.

Kaut gan par 1563/64. gadu trūkst ziņu, cik attiecīgās muižas saņēma zemnieku maksājumu, pēc Turaidas 1582—1586. gada datiem varētu domāt, ka zemnieku nodevas bija svarīgākas nekā klaušas.

Vidzemē: Tīzenhauzena muižas

1577. g. 22. augustā krievi ieņēma Bērzauni, un pilskungs Heinrichs fon Tīzenhauzens bija spiests bēgt. Viņa sievu un piecus bērnus krievi sagūstīja Ērgļos. Heinricha Tīzenhauzena valdījumus — Bērzauni, Kalsnavu, Mārcienu un Grostonu — pārņēma krievi. Kad poļu spēki zemi atbrīvoja, Bērzauni ierādīja Fridricham Počatam, bet Kalsnavu Dembinskim. Heinrichs Tīzenhauzens, pārdodot dārglietas un citu savu mantu, izdarot aizņēmumus un saņemot draugu pabalstus, varēja piekukuļot poļu karalisko revīzijas komisiju un samaksāt atkāpšanās naudu Počatam un Dembinskim. Tā 1582. g. 7. jūlijā viņš varēja atkal uzsākt saimniekot savās agrākajās muižās. Viņa mērķis bija nopelnīt tikdaudz, lai varētu izpirkt sievu un bērnus no krievu gūsta. To viņš panāca 1586. gadā. Kad šis svarīgais mērķis bija sasniegts, viņš 1588. gadā sāka sašaurināt savu saimniecību, iznomājot Kalsnavu. Viņa saimnieciskā rosība tomēr vēl turpinājās, jo viņam bija jāsagādā pūrs meitai Maijai. Meitu viņš izprecināja 1591. gadā un nākošā gadā sadalīja savas muižas dēliem, tā izbeidzot savu vienpadsmit gadu ilgo intensīvo saimniekošanu. Savu darbību visus vienpadsmit gadus Tīzenhauzens dokumentēja samērā sīkās piezīmēs. Ar to pētnieka rīcībā ir vienreizējs avots, kas ļauj spriest par saimniecību vienā no lielākajiem privāto muižu komplektiem 16. gs. beigās. Ņemot vērā sevišķo piepūli, ko Tīzenhauzens veltīja muižu saimniecībai, pēdējā nekādā ziņā nav tipiska pārējām privātajām muižām. Tomēr Tīzenhauzena muižu plašo apmēru dēļ ir svarīgi apcerēt viņa darbību.

Tīzenhauzena atzīmes par saimniecību ir izdotas divi reizes,[33] bet līdz šim tās ir apstrādājis tikai A. Soms pavisam īsā rakstā.[34]

Tīzenhauzens no savās klētīs saņemtajiem ražojumiem pārdeva vairāk nekā trešo daļu. Līdz ar to ir dati par tirgus cenām visiem ražojumiem, tāpēc viņa saimnieciskās piezīmes iespējams izgrāmatot pēc modernās grāmatvedības prasībām.[35] Lielākais trūkums Tīzenhauzena piezīmēs ir neskaidrība par viņa dēbitoriem un sevišķi kreditoriem. No 1583. līdz 1588. gadam ik gadus pēkšņi parādās kāds kreditors, pie kam nav zināms, kāds saimniecisks darījums aiz tā slēpjas. Nav arī skaidrības, cik no maksātajām algām attiecas uz

muižu saimniecību un kuŗi no algas saņēmējiem bija Tīzenhauzena personiskie kalpotāji. Tomēr pēdējās summas ir samērā sīkas, tāpēc arī to nepareizs sadalījums kopainu neietekmē. Saimnieciskie darījumi, kas neatspoguļojas Tīzenhauzena piezīmēs, attiecas uz dažām muižu iekšējās saimniecības nozarēm. Piemēram, kaut gan muižās ir lopi, trūkst informācijas par lopkopības ražojumiem. Tomēr arī summas, kas šādi izlaistas, ir sīkas, salīdzinot ar zināmajiem apgrozījumiem.

Tīzenhauzena muižu vērtība konstatēta, kapitālizējot guvi no zemnieku nodevām un muižu saimniecības ar augļu likmi, ko viņš maksāja — sešiem procentiem. Tā 1582/83. gadā kapitāla vērtība bija 69 tūkstoši mārku, bet saimniecībai paplašinoties, mūsu kalkulētā vērtība pieauga līdz 200 tūkstošiem mārku 1585/86. gadā. Tālākos gados vērtība atstāta negrozīta. 1592/93. gadā Tīzenhauzens daļu savu īpašumu atsavināja, līdz ar ko muižu vērtība reducējās līdz 185 tūkstošiem mārku. Ar testamentu sadalot muižas starp trim dēliem, Tīzenhauzens tās novērtēja par 35 tūkstošiem poļu zlotu, kas līdzinājās 175 tūkstošiem Rīgas mārku. Tā kā novērtējumā neietilpa Grostona, ko viņš novēlēja sievai, tad mūsu vērtējums jāatzīst par pietiekami pareizu.

Tīzenhauzena izdevumi pārsniedza ieņēmumus 1582/83. gadā, kad viņam bija jāmaksā atkāpšanās nauda poļiem, 1586/87. gadā, kad viņam bija jāizpērk no gūsta sieva un viņa jāapgādā ar drēbēm un dārglietām, 1587/88. gadā, kad neražas dēļ bija bads, un 1588/89. gadā, kad grūtības vēl turpinājās. Šais pēdējos trīs gados Tīzenhauzens bija spiests vēl vairāk palielināt savus parādus, ar ko palielinājās maksājamo augļu nasta. Viņa galvenie kreditori bija viņa radinieki. Starp pārējiem kreditoriem viņš lielākās summas bija aizņēmies no Bērzaunes baznīcas un Bērzaunes nabagu lādes. Tikai pusi šo iestāžu līdzekļu Tīzenhauzens noguldīja Jelgavas krājkasē, bet apmēram 3000 mārku lietoja pats, maksājot par šo summu augļus. Vienīgi pēdējā — 1592/93. gadā Tīzenhauzena dēbitoru un kreditoru attieksme bija pretēja nekā iepriekšējos gados.

Galvenais Tīzenhauzena ienākumu avots bija klaušu muižu saimniecība un tikai otrā vietā zemnieku nodevas. Saprotams, kad 1588. gadā viņš iznomāja Kalsnavu, abi šie ienākumu posteņi samazinājās, bet saņemtā noma (4000 mārku un birkavs medus gadā) to pilnā mērā kompensēja.

Tīzenhauzenam 1582. gadā pārņemot muižas, tajās kopā izsēja 349 Rīgas pūrus dažādas labības. 1586. gadā šis daudzums bija pie-

audzis līdz 921 pūram, bet 1587. gadā izsēja 880 pūru. Izsējas daudzums turpināja pieaugt Bērzaunē un Mārcienā, kuŗas Tīzenhauzens paturēja pēc Kalsnavas iznomāšanas. Tā 1587. gadā abās šais muižās izsēja kopā 447 pūrus, bet 1592. gadā šis daudzums bija pieaudzis līdz 660 pūriem. Muižas laukos izsētās labības relātīvais daudzums (skaitot pūrus, ne platību) desmit gados (1583—1592) caurmērā bija: rudzi 39 %, mieži 36,3 %, auzas 22,4 %, kvieši 0,8 %, griķi 1,5 %. Rudzi deva 4,7 graudu, mieži 5,3, auzas 2,8, kvieši 5,4, griķi 4,9 (ieskaitot sēklu). Augstākās ražas bija Bērzaunē (rudziem caurmērā 5,6 grauds), zemākās Kalsnavā (3,7).[36]

Zemnieku nodevas ienāca naudā un graudā, pie kam pēdējās bija svarīgākās, kā tas redzams bez paskaidrojumiem, salīdzinot kases ieņēmumus un klētī saņemto beru vērtību. Diemžēl, no zemnieku maksājumiem graudā Tīzenhauzens atzina par vajadzīgu atzīmēt tikai rudzu, miežu un auzu berus. 1638. gada arklu revīzijā tomēr redzams, ka zemnieki vēl maksāja no gaitas: 1/2 poda apīņu, 1/2 poda linu, tikpat kaņepāju, vienu aitu, trīs gaiļus, 10 olas, 1 maisu un 2 vezumus siena.[37] Skaitot, ka viena gaita 1638. gadā atbilst 1 1/3 arkla 1593. gadā, ir jākonstatē, ka pie Tīzenhauzena grāmatotajām zemnieku nodevām (graudā un naudā) būtu jāpieskaita ap 60 %. Tā kā šādam aplēsumam ir hipotetisks raksturs, šis korrektīvs nav izdarīts.

Starp zemnieku naudas maksājumiem līdz 1589/90. gadam ap 340 mārku ienāca no četriem Mežotnes saimniekiem, ko Tīzenhauzenam bija dāvinājis Kurzemes hercogs. Pēc tam šo maksājumu grāmatojumi bez kādiem paskaidrojumiem izbeidzas. Atskaitot šos maksājumus, samērs starp Bērzaunes, Mārcienas un Kalsnavas zemnieku naudas maksājumiem un nodevām graudā vēl vairāk nosveŗas par labu pēdējām.

Cik tālu Tīzenhauzena saimniecība atspoguļojas viņa piezīmēs, naudas saimniecības lomu rāda šāds salīdzinājums:

Apgrozījumu kopsumma Tīzenhauzena muižās (Rīgas mārkās)

Gads	Bilances kopsumma	No tā: Kases apgrozījumi	No tā: Pārdoti ražojumi	Kases apgrozījumi (% no bilances kopsummas)	Pārdoti ražojumi (% no bilances kopsummas)
1582/83	78.600	15.913	2100	20,3	2,7
1583/84	104.938	8062	3851	7,7	3,7
1584/85	165.956	7614	6330	4,6	3,8

1585/86	221.398	13.638	8919	6,2	4,0
1586/87	227.399	17.671	9295	7,7	4,0
1587/88	232.211	14.694	10.440	6,3	4,5
1588/89	231.347	9841	4394	4,3	1,9
1589/90	230.381	13.593	5744	5,9	2,5
1590/91	234.513	23.027	6877	9,8	2,9
1591/92	240.384	17.014	7273	7,1	3,0
1592/93	238.584	38.572	9659	16,2	4,1

Lai iegūtu ar kases apgrozījumiem un par pārdotajiem ražojumiem saņemtām summām salīdzināmus skaitļus, tabulā bilances kopsumma aplēsta pēc cita principa nekā šīs nodaļas pielikumā. Kases apgrozījumos ietilpst divējādi skaitļi. Pirmkārt, tās ir summas, kas nebija tieši no zemniekiem saņemti ienākumi. Te ieskaitīti atlikumi, ieņēmumi no citiem Tīzenhauzena fondiem, kredita operācijas, saņemtā noma u. c. Otrā grupā ietilpst summas, kas saņemtas vai nu zemnieku darba rezultātā, vai arī tieši no zemniekiem — par pārdotajiem lauksaimniecības ražojumiem ieņemtais (ieskaitot krogu ieņēmumus) un zemnieku naudas maksājumi.

Otras grupas naudas ieņēmumos galvenie bija labības pārdevumi, kas atsevišķos gados deva minimāli 80 %, maksimāli 87 % no kopsummas. Otrā vietā sekoja ieņēmumi no krogiem: 6—11 %. Zemnieku naudas maksājumi (4—13 %) ir trešajā un lopkopības ienākumi (0,4—1,8 %) pēdējā vietā.

Izdevumi ir divējādi: muižas saimniecībā vajadzīgie ieguldījumi un Tīzenhauzena personiskie izdevumi. Gandrīz visus darbus muižās veica klaušu kārtā, un tāpēc daudzi izdevumi, kas parādītos kapitālistiskajā iekārtā, šoreiz kā izdevumi nefigurē un pat nav pieminēti. Tā, piemēram, kaŗā izpostīto ēku atjaunošana un jaunu muižas ēku celšana atspoguļojas tikai sīkos izdevumos. Tāpat pavisam mazas summas Tīzenhauzens izdod algām un gadījuma atlīdzībai — tikai ap 600—900 mārku gadā. No otras puses, šai summā neietilpst brīvais uzturs.

Nenozīmīgo muižas izdevumu dēļ par galvenajiem kļūst Tīzenhauzena personiskie izdevumi. Tie ir divējādi: naturālie un naudas izdevumi. Naturālie izdevumi, atskaitot ārkārtējos gadus (sievas izpirkšana, dārdzība, meitas kāzas), ir samērā stabili — ap 2000 mārku gadā. Totiesu naudas izdevumi svārstās daudz lielākā amplitūdā, pie kam, pieaugot kopējiem izdevumiem, naudas izdevumu daļa aug sevišķi strauji. Gados ar zemiem kopējiem personiskiem izdevumiem naudas izdevumu ir ap 50 %, bet 1586/87. gadā, kad izdevumu kop-

summa sasniedza augstāko līmeni, naudas izdevumu bija 80 %. Vajadzība pēc skaidras naudas sievas izpirkšanai no gūsta un meitas kāzām bija dzinulis ne vien Tīzenhauzena saimnieciskajai rosībai, bet arī naudas saimniecības paplašināšanai.

Citas Vidzemes muižas[38]

No 16. gs. beigām ir saglabājušies vairāki pārskati arī par citām Vidzemes muižām. Tomēr neviens no šiem dokumentiem pilnības ziņā nevar sacensties ar Tīzenhauzena muižu grāmatām. Ir saglabāta 1591. gadā poļu valodā rakstītā Ļaudonas lustrācija ar vācu tulkojumu. Ļaudonā bija 54 ciemati ar 18¼ arkla un sīkzemnieki. Postažās bija 4¼ arkla. Eksistēja stingra trīslauku sistēma — 80 mucasvietu ziemāju lauks un 72 mucasvietu vasarāja lauks (papuves platība nav minēta). Revidenti kalkulēja ražai trešo graudu, neskaitot sēklu. No zemniekiem bija paredzēts saņemt visas trīs labības (rudzus, miežus un auzas) 810 Rīgas pūru, bet no muižas laukiem — 752 Rīgas pūrus.

Par Vestienu saglabāts 1595. un 1596. gada dokuments. Pirmais bija pazīstams un ir publicēts. Otru atradu savā 1962. gada pētījuma ceļojumā Stokholmā. Starp abiem dokumentiem ir ļoti lielas atšķirības. 1595. gada dokuments ir vakugrāmata, ko sastādīja Detlofs fon Tīzenhauzens, bet 1596. gada dokuments ir Johana fon Tīzenhauzena no jauna sastādītā vakugrāmata un pārskats par faktiski saņemtajām zemnieku nodevām un muižas lauku ražām. Kamēr 1595. gada vakugrāmatā ierakstīti 13 ciemati un 2 postažas, tikmēr 1596. gada vakugrāmatā ir 26 ciemati un 11 postažas. Tie, kas ierakstīti pirmajā vakugrāmatā, 1596. gadā ir atzīmēti par bijušās Ērgļu daļas zemniekiem. 1596. gadā, kad Johans fon Tīzenhauzens ieguva Vestienu, viņš, acīm redzot, pievienoja tai Jumurdas un Ērgļu ciematus.

Pēc 1595. gada vakugrāmatas redzams, ka Vestienas muiža dibināta uz Andreja Gailēna, Anša un Tīsa Gailēna zemes, un Silavieša mežazemes. Šo muižu apstrādāja ar klaušinieku darbu. Attiecīgais ieraksts (1595. g.) ir šāds: „Darbs jāveic īsteniekam ar lopu *(böste)* un otriniekam visu vasaru pašu maizē, līdz labība nopļauta, ja viņi vajadzīgi".

Pēc 1596. g. 26. novembrī sastādītā dokumenta ne vien var salīdzināt klaušu darba rezultātu ar zemnieku nodevām, bet iespējams arī aplēst, cik no tā, ko zemniekiem vajadzēja nodot, viņi faktiski maksāja.

Vestienas ienākumi 1596. gadā (Rīgas pūros)

	Rudzi	Mieži	Auzas	Griķi
Izsēts	86	73	—	2
Ražots	201	258	—	11
Ražots, atskaitot sēklu	115	185	—	9
Zemnieku beri pēc vakugrāmatas	42½	42½	63¾	—
Zemnieku faktiskie beri	35	42	54	—
Zemnieku 1596. gada parādi	7½	½	9¾	—

Bez tam vēl zemnieki maksāja 48 mārkas naudā, 2½ poda sukātu, 3 podus nesukātu linu un 2½ poda savērptu linu. Sukātos linus atstāja muižā savērpšanai, bet nav teikts, vai to veica klaušās. Aplēšot visu ražojumu vērtību pēc poļu 1599. gada revīzijas takses, dabūjam rekorda lieluma rezultātu — klaušas deva Vestienā 69 % no muižas ienākumiem.

Pēc 1590. gada revīzijas datiem, lielākas muižas, kur klaušas bija svarīgākas par zemnieku nodevām, Vidzemē vēl bija Ērģeme ar 1872 Rīgas pūriem labības ražas muižu laukos un 1337 pūriem zemnieku nodevu, un Smiltene attiecīgi ar 896 un 575 pūriem. Šie dati gan nav īsti salīdzināmi, jo liekas, ka no muižu ražas nav atskaitīts izsējas daudzums.

Latgalē

Kad 1559. g. decembrī ordeņa ierēdņi nodeva poļiem Rēzeknes un Ludzas pili, viņi inventārizēja arī nododamos krājumus, starp tiem muižas rudzu sējumus un lopus. Rēzeknes pils muižas laukos bija izsēti 2 lasti 4 pūri rudzu, *Essen* muižā 4 lasti, atskaitot 6 pūrus, *Talkersche* muižā 7 lasti. Bez tam poļi dabūja 13 vēršus, 20 govis un 34 sīklopus. Ludzas pils laukos bija izsēti 3 lasti rudzu, un tur poļiem nodeva 10 liellopus. Nirzas un *Plesson* muižu krievi bija izpostījuši.

Zināmu ieskatu Latgales klaušu muižu saimniecībā sniedz 1599. gada revīzija par Ludzu un Rēzekni. Diemžēl, revīzijas visumā sniedz ziņas par to, kam vajadzētu būt, un tikai dažos gadījumos par to, kas faktiski bija. Iztirzājot Grobiņas, t. s., vakugrāmatu un salīdzinot to ar dažu gadu pārskatiem par faktisko saimniecību, redzējām, cik lielas bija starpības starp normu un īstenību. Par Ludzu un Rēzekni mums šādu salīdzinājumu izdarīt nav iespējams, jo trūkst attiecīgo muižu grāmatu un nolēsumu. Aplēšot revīzijā minēto muižas lauku ražojumu vērtību (atskaitot sēklu) un zemnieku

maksāto kunga tiesu pēc revīzijā lietotās takses, dabūjam šādu ainu (pārlēstu no poļu guldeņiem, t. i. zlotiem, Rīgas mārkās):

Ienākumi 1599. gadā (Rīgas mārkās)

	Ludzā	Rēzeknē
No muižas laukiem un pļavām	2587	3042
Kunga tiesa	4659	4129
Kopā	7246	7171

Zemnieku skaits Ludzā bija 84, Rēzeknē 119, gaitu skaits — Ludzā 61¼, Rēzeknē 87¼.

Salīdzināsim 1559. gada rudzu sējumus ar 1599. gada sējumiem. Skaitot lielo saimniecības lastu — 60 pūrus, 1559. gadā Rēzeknes trīs muižās izsēja 778, no tā Rēzeknes pils muižā 124 Rīgas pūrus. Turpretim 1598. gadā Rēzeknes pils muižā izsēja 146 un 1599. gadā 190 Rīgas pūrus. *Essen* un *Talken* muižas lauki nebija apsēti vai arī tās bija izlēņotas.

Ludzas pils muižas laukos 1559. gadā bija izsēti 180, bet 1599. gadā tikai 83 Rīgas pūri rudzu. Nirzā 1559. gadā sējumi bija izpostīti, bet 1599. gadā bija sēti 40 pūri.

Ja turpretim 1559. gada dokumentā būtu domāti tirdzniecības lasti ar 45 pūriem lastā, tad Rēzeknes pils muižas laukos sēja 94, bet Ludzas pils muižā 135 pūrus. Nezinot, kāds lasts domāts 1559. gada dokumentā, nav iespējams drošs secinājums par to, vai klaušu muižu saimniecība Latgalē četrdesmit gadu starplaikā paplašinājās vai sašaurinājās. Ņemot vērā kaŗa postījumus, jādomā, ka noticis sašaurinājums.[39]

Klaušu muižas Inflantijā gadsimteņa beigās

Pēc 1590. gada revīzijas fragmentiem un dažām vakugrāmatām, un publicētajiem materiāliem — 1599. un 1601. gada arklu revīzijas — ir iespējams aplēst, kādu daļu no kopējiem iespējamiem ienākumiem deva klaušas.[40] Šim nolūkam pieņemtas vidējās ražas, kādas skaitīja revidenti 1599. gadā. Tā kā 1601. gadā revidenti reģistrēja gandrīz vienīgi ziemāju sējumus, tad pieņemts, ka 1601. gadā vasarāja sējumi bija proporcionāli minētajiem ziemāju sējumiem pēc 1599. gada samēra. Aplēstā neto raža (atskaitot sēklu) reizināta ar 1599. gada revīzijā pieņemto taksi.

Lai aplēstu 1601. gada revīzijā reģistrēto nodevu vērtību, arī bija vajadzīgi pieņēmumi. Vispirms pieņemts, ka kunga tiesas pūrs ir lauku pūrs, kas pārlēsts Rīgas pūros kā 2 pret 3. Kur labības nodeva bija minēta kā, t. s., desmitā tiesa, pieņemts, ka nodeva bija līdzīga kunga tiesai kaimiņos. Ražojumi reizināti ar 1599. gada revīzijas taksi. Bērzaunē un Mārcienā 1593. gada muižu nolēsumos nav uzrādītas zemnieku apiņu, linu, kaņepāju un sīkās nodevas. Pieņemts, ka tās bija tādas pašas, kā minētas 1638. gada revīzijā.

Šie daudzie pieņēmumi nozīmē, ka mūsu aplēsums dod tikai aptuvenu ainu.[41] Tomēr, ja arī aplēsums nav pareizs absolūti, relātīvajai ainai, ko gūstam, var piešķirt ticamību.

Jāatgādina, ka vakugrāmatu un revīzijas rezultāti sniedz normātīvu, nevis faktisku ainavu. Vakugrāmatās un revīzijas protokolos ierakstīja to, kas zemniekam bija jānodod, nevis to, ko viņš īstenībā deva. Par muižu laukiem turpretim parasti pierakstīja to, ko tiešām izsēja. Tā kā zemnieki bieži palika berus parādā, tad tas nozīmē, ka mūsu aplēsumā faktiskais klaušu procents bija lielāks nekā normātīvais. Var tomēr pieņemt, ka tā tas bija visās muižās, un tāpēc relātīvā atšķirība no faktiskā daudzuma būtu līdzīga. Starpību starp normu un faktiski nodoto gan vēl mazina fakts, ka zemnieki deva sieciņus mācītājam, kuŗi mūsu aplēsumā nav ietilpināti. Iepriekš aprakstītajā Vestienas piemērā normātīvo klaušu procentu dabūjām 66, bet faktisko 69. Starpība tātad ir 3 %, kas samazinātos, ja ņemtu vērā zemnieku devas mācītājam.

Sekojošā tabulā ir sakopoti mūsu aplēsuma rezultāti. Labākas pārskatāmības dēļ tie attēloti arī kartogrammā. Rīgas tuvumā Daugavas zvejnieki deva samērā prāvus ienākumus muižai. Tā kā tur zveju organizēja muiža ar savu inventāru un bieži vien ar muižas ļaudīm, tad zvejas ienākumi nav skaitāmi pie klaušām, bet kartogrammā parādīti atsevišķi. Kartogrammā Dole parādīta ar nenoteiktām kontūrām, jo, trūkstot informācijai par ciematu skaitu, ir zināms tikai samērs starp klaušu darbu, kunga tiesu un zvejas ienākumiem.

Klaušu daļa vidēji muižu ienākumos

Muiža	Gads	Ciematu skaits	Arklu skaits	%, ko deva klaušas	Saņemts (Rīgas mārkās) No ciemata	No arkla
Alūksne	1592/93	357	102¾	37,6	120	419
Bērzaune	1592/93	287	118½	65,5	42	100

Burtnieki	1601	340	250½	18,1	92	124
Cēsis un Āraiši	1601	210	127½	27,9	97	160
Cesvaine	1601	110	56⅛	46,7	93	180
Dzērbene	1601	42	21⅛	54,5	81	160
Koknese	1599	158	113¾	49,8	90	126
Krimulda	1601	169	144⅞	34,3	119	139
Lielvārde	1599	61	53¾	45,5	111	126
Limbaži	1601	240	137¾	33,1	62	108
Ludza	1599	84	61¼	35,7	86	118
Mālpils	1601	41	36½	39,2	116	130
Mujāni	1601	72	45¼	65,3	85	135
Nītaure	1601	101	81	28,1	106	133
Piebalga	1601	186	82⅜	50,3	75	169
Rauna	1601	181	123¼	27,7	105	154
Rēzekne	1599	119	87¼*	42,4	60	82
Rūjiena	1601	140	46⅜	41,8	76	229
Salaspils	1599	13	15	46,5	.	.
Skujene	1601	93	63¼	39,8	82	120
Smiltene	1601	77	46¾	42,9	87	143
Trikāta	1601	148	108	13,5	84	115
Turaida	1601	139	100¾	22,8	95	131
Valmiera	1601	333	208⅜	19,1	79	126
Vaiņiži	1599	84	47	38,0	84	149

* Gaitas.

Aplēšot vidējos skaitļus, konstatēsim, ka muižu ienākumos zemnieku klaušu darbs deva 34,5 %.[42] Kā redzams tabulā un kartogrammā, klaušu guves procents svārstās samērā plašā diapazonā — no 13,5 % Trikātā līdz 65,5 % Bērzaunē (ieskaitot Mārcienu). Šo starpību mēģināts izskaidrot ar atšķirīgo augsnes labumu un satiksmes ceļu ērtībām,[43] bet šie izskaidrojumi nav pierādīti un uzskatāmi tikai par minējumiem.

Zināmu ieskatu par atšķirību iemesliem gūstam, ja grupējam atsevišķi bijušās ordeņa un archibīskapijas territorijas muižas.

Ciemati un klaušas agrākā ordeņa un archibīskapa territorijā

	Ciematu skaits	Ienākumu %, ko deva klaušas	Saņemts no ciemata (Rm)
Agrākā ordeņa territorijā	1756	28,8	91
Agrākā archibīskapa territorijā	1959	40,0	85

Tātad bijušās ordeņa territorijas muižās klaušas deva ievērojami mazāku daļu muižu ienākumos nekā bijušās archibīskapijas territo-

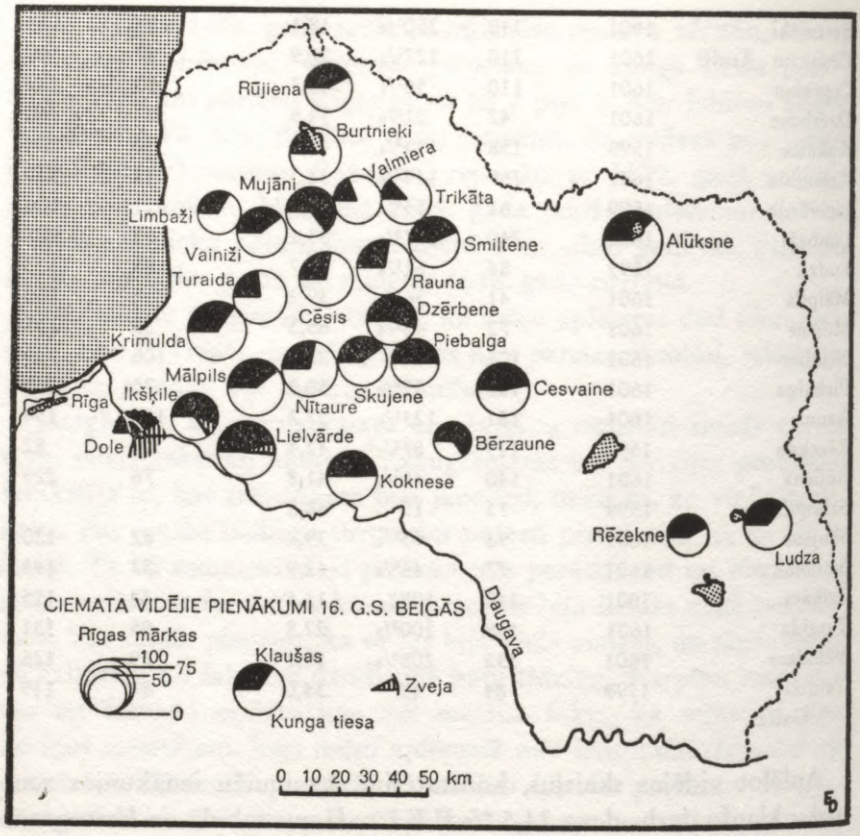

rijā. Starp agrākās archibīskapijas territorijas muižām ir divas, kas vienmēr bijušas vasaļu muižas: Bērzaune kopā ar Mārcienu un Mujāni. Zīmīgā kārtā šīm muižām ir visaugstākais klaušu guves procents (65 %). Ja tās atskaita no bijušās archibīskapijas territorijas muižu kopsummas, tad tomēr vēl atlikušajās muižās klaušu guve (37 %) pārsniedz bijušās ordeņa territorijas muižas.

No teiktā secināms, ka klaušu lietošanas intensitātes izskaidrojums meklējams vēsturiskajos apstākļos. Bijušā archibīskapijas territorijā vēsturiskie apstākļi bija labvēlīgāki klaušu attīstībai nekā agrākajā ordeņa territorijā, jādomā, atšķirīgās zemes izlēņošanas politikas dēļ.

Iepriekšējā tabula ar datiem par to, kādu procentu muižas ienākumu deva klaušu darbs, dod iespējas vēl citiem secinājumiem. Salīdzināsim stārastijās zemnieku kopējo pienākumu vērtību (aplēstu pēc takses, kā norādīts) ar klaušu procentuālo vērtību no šo pienākumu kopsummas attiecīgajā stārastijā. Šāds salīdzinājums rāda, ka tendence ir pretēja — jo mazāka ir pienākumu kopvērtība, jo lielāka

ir klaušu procentuālā vērtība.[44] Tā ir tikai tendence, jo, acīm redzot, citi faktori (piemēram, atšķirīgā zemes auglība) jauc šo sakarību. Tomēr arī kā tendence mūsu noskaidrotā sakarība ir interesanta un prasa izskaidrojumu.

Vienkāršākais izskaidrojums ir: jo vairāk muiža prasīja zemnieku klaušas, jo mazāk tā guva ne vien no klaušām, bet arī ar kunga tiesu, tāpēc ka, pirmkārt, klaušu darbs bija neproduktīvs un, otrkārt, jo vairāk zemnieka darbaspēks aizgāja muižai, jo mazāk viņš varēja maksāt nodevas. Klaušu darbs muižas laukos bija mazāk produktīvs nekā zemnieka darbs paša laukos, pirmkārt, tāpēc ka muižas lauki

Klaušu salīdzinājums ar zemnieku pienākumu kopsummu (1592—1601. g.)
Diagrammā uz abscisas attēlota zemnieku ciematu caurmēra pienākumu kopsumma, aplēšot to Rīgas mārkās, bet uz ordinātes — cik no šiem pienākumiem bija klaušu (procentos). Ar punktiem un pārtrauktu regresijas līniju parādītas bijušās archibīskapijas muižas, bet ar aplocēm — bijušās ordeņa muižas. Nepārtrauktā regresijas līnija attiecas uz visām muižām. Regresija gandrīz sasniedz nozīmīguma robežas.

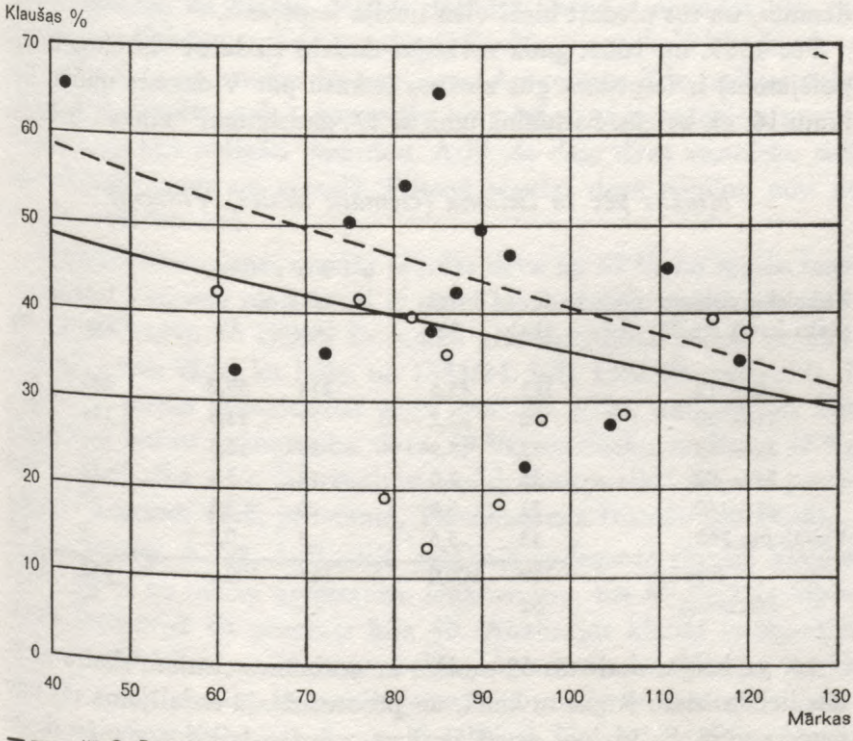

bija sliktāk mēsloti. Otrkārt, muižas laukus apstrādāja saimnieku sūtītie gājēji, kamēr zemnieku laukus apstrādāja saimnieki paši, viņu ģimenes locekļi un gājēji saimnieka personīgā vadībā. Sezonas laikā, kad lauku darbi bija steidzīgi jāveic, muiža klaušiniekus izdzina, un tad bieži vien ar visu personisko interesi zemnieku pašu lauki cieta. Saprotams, ka tad muižu ienākumi no zemnieku nodevām arī pazeminājās. Šai parādībai vajadzēja atspoguļoties ne vien faktiskajās zemnieku nodevās (kuŗas datu trūkuma dēļ aplēsumā nevarējām ietilpināt), bet arī normās (kas ir mūsu aplēsuma pamatā). Jo relātīvi vairāk klaušu, jo absolūti mazāk ieguvuma no zemnieku nodevām un līdz ar to kopējā ieguvuma. Pastiprinātās klaušas nespēja kompensēt zemnieku mazākās nodevas.

Lai rastu izeju, muižnieki centās lietot tieši pretējus līdzekļus nekā varētu sagaidīt. Viņi klaušas nevis samazināja, bet gan tās pavairoja. Šī rīcība tomēr nebija tik neracionāla, kā tas varētu likties. Klaušas paaugstināt mudināja apsvērums, ka tas, ko novāca muižas laukos, droši nonāks kunga klētī, kamēr zemnieku nodevu ievākšana saistījās ar lielākām grūtībām. Zemnieki palika parādā prāvus nodevu daudzumus, un tos piedzīt bieži vien nebija iespējams.

Pēc 1599. un 1601. gada revīzijas datiem (izdarot vairākus interpolējumus) ir iespējams gūt zināmu ieskatu par Vidzemes muižu lielumu 16. gs. beigās. Salīdzinājumā ar 17. gadsimteni[45] ainava ir šāda:

Muižas pēc to lieluma (ciematu skaita) Vidzemē

Zemnieku ciematu skaits katrā muižā	Muižas 16. gs. beigās Skaits	%	1638. g. Skaits	%	1688. g. Skaits	%
0— 10	163	45,5	214	59,2	245	45,6
11— 20	80	22,2	77	21,3	114	21,2
21— 50	57	15,9	38	10,5	109	20,3
51— 80	25	7,0	19	5,3	37	6,9
81—140	21	5,8	10	2,8	27	5,1
Vairāk par 140	13	3,6	3	0,9	5	0,9
Kopā	359	100,0	361	100,0	537	100,0
Nezināms	52		—		—	

16. gs. beigās skaitītās 52 muižas ar nezināmu ciematu skaitu atradās lielāko tiesu Rīgas tuvumā, un procentuālajā sadalījumā tās nav ņemtas vērā. Salīdzinot ar vēlākajiem zviedru laikiem, muižu skaits 1638. gadā bija mazāks, bet 1688. gadā par 30 % lielāks. Pēc lieluma

muižu struktūra neko daudz nemainījās, vienīgi lielo muižu ar pāri par 140 ciematiem 16. gs. beigās bija relātīvi un absolūti vairāk nekā 17. gadsimtenī. Totiesu 16. gs. beigās vidēji lielo muižu ar 21 līdz 50 ciematiem bija relātīvi mazāk nekā 1688. gadā. Diemžēl, nav iespējams pateikt, vai līdzīga struktūra un attīstība bija arī pārējās Latvijas daļās.

Secinājumi

Kamēr muižas Latvijā pastāvēja kopš ļoti seniem laikiem, tikmēr klaušu muižas, ja arī ne radās, tad katrā ziņā nostiprinājās un izveidojās tikai sešpadsmitajā gadsimtenī. Klaušu muižu augšana atspoguļojas paaugstinātajās muižu cenās par arklu. Šī augstākā cena ir parallēla muižu skaita pieaugumam.

Par klaušu muižu eksistenci 16. gs. pirmajā pusē var spriest tikai pēc nejaušiem norādījumiem. Turpretim par gadsimteņa otru pusi avotos atrodamas nepārprotamas liecības. Pēc šiem tiešajiem avotiem redzams, ka klaušu muižas dažādos Latvijas novados bija sasniegušas atšķirīgu attīstības pakāpi. Grobiņas apgabalā klaušas deva ap trešo daļu no muižas ieņēmumiem. Ap ceturto līdz trešajai daļai deva tirdzniecības peļņa, kas radās, lēti pērkot no zemniekiem preces, kuŗas tiem bija obligāti jāpārdod. Atlikušo daļu deva zemnieku tieši maksājumi naudā un graudā. Piltenē klaušas deva nepilnu pusi no muižu ieņēmumiem.

Zemgalē hercogienes muižās klaušas deva ap 57 % no muižu ieņēmumiem. Vidzemē plaši avoti ir par Tīzenhauzena muižām — Bērzauni, Kalsnavu un citām. Šo muižu grāmatvedības peļņas un zaudējumu konts rāda, ka laikā no 1583/84. līdz 1592/93. gadam (t. i. ignorējot pirmo saimniecības gadu 1582/83. gadā, kad muižas bija jāizpērk) muižu saimniecība deva 69 %, zemnieku nodevas 27 %, bet tirdzniecība 4 %. Šie rezultāti iegūti, skaitot tikai šos trīs posteņus un neņemot vērā, piemēram, Tīzenhauzena finanču operācijas.

Gadsimteņa beigās Inflantijā agrākajā ordeņa territorijā klaušas deva 29 % no muižu aplēstajiem ienākumiem, bet bijušajā archibīskapa territorijā šis procents bija 40. Analizējot klaušu intensitātes lokālās atšķirības gadsimteņa beigās, konstatējams, ka, jo vairāk klaušu muiža prasīja, jo mazāk (caurmērā no ciemata) tā guva ienākumus, skaitot klaušas un kunga tiesu kopā. Totiesu klaušu ienākumi drošāk nonāca muižas klētī nekā zemnieku maksājamā kunga tiesa.

Muižas pašas galvenā saimniecības nozare bija graudkopība. Šķiedraugus muižās audzēja ļoti maz. Arī lopkopība bija vāji attīstīta. Šai ziņā Latvijas atsevišķos apgabalos bija ļoti liela starpība, kā redzams sekojošā tabulā.

Muižu sējumi un liellopu skaits

	Gads	Izsēts pūros	Liellopu skaits	Izsējas daudzums pūros uz liellopa (noapaļojot)
Piebalgā	1564	577	4	144
Archibīskapijas lībiešu galā	1564	2304	96	24
Piltenē	1600	1842	120*	15
Liezērē	1600	282	20	14
Zemgalē	1566	2707	320	8
Grobiņā	1560	796	180	4

* Tikai govis.

Sējumi aplēsti, skaitot lastā 60 pūru, izņemot Zemgali un Liezēri, kur skaitīti parastie tirdzniecības lasti. Liellopu skaitā ietilpinātas tikai govis, bullīši un vērši, bet teļi un jaunlopi nav skaitīti. Tos pieskaitot, pūru skaits uz katra liellopa būtu jāsamazina uz pusi.[46] Izlietotais avots Zemgalē un Grobiņā min nevis faktisko lopu skaitu, bet gan to, ko muiža varētu uzturēt.

Kurzemes hercogi centās savās domēnēs izveidot lopkopību, importējot lopus no Holandes. Šos lopus tomēr neizdevās aklimatizēt. Kāda no šīm neveiksmēm dokumentēta Heinricha Dannemana 1608. gada lūgumā.[47] Viņš ar sievu bija pieņemti par iepirkto lopu ārstu un kopēju: cirst āderes, „spraust ugunszāli" *(feuerkraut zu stecken)* un „ar Dieva palīgu ārstēt". Kad lopi atvesti Kurzemē, izcēlies lopu mēris, Dannemana un viņa sievas izdarītā āderes ciršana un citi ārstēšanas līdzekļi izrādījušies neveiksmīgi, un visi lopi nobeigušies. Tāpēc viņš lūdz, lai viņus abus no šiem pienākumiem atbrīvo.

Jau tā mazais liellopu skaits kaŗa skartajos novados pēc Livonijas kaŗa samazinājās vēl vairāk. Lai aizpildītu radušos robus muižu ienākumos kā no zemkopības, tā lopkopības, muižas paaugstināja zemnieku nodevas un klaušas. Tā par galveno dinamisko spēku, kas 16. gadsimtenī veicināja klaušu muižu augšanu, jāuzskata Livonijas kaŗš.

Muižu lieluma struktūra, kāda bija Vidzemē 17. gadsimtenī zviedru laikos, bija radusies jau 16. gadsimtenī. Vienīgi lielāko muižu

grupa 16. gadsimtenī bija relātīvi lielāka un vidējo muižu grupa relātīvi mazāka, bet visumā struktūra nemainījās.

Par klaušu muižu dibināšanas dinamiku var spriest pēc Vidzemes muižu vēstures. Vērojot, kad pirmo reizi minēti muižu vārdi, ir iespējams iegūt, ja ne vairāk, tad vismaz nojautu, kādā tempā norisinājās muižu dibināšana. Pēc šiem datiem redzams, ka 16. gs. pirmajā pusē muižu dibināšana bija gan neatlaidīgs, bet samērā mierīgs un lēns process. Lielais muižu dibināšanas vilnis nāca ar Livonijas sabrukumu. Sekojošā krievu iebrukuma laikā jaunu muižu dibināšanas intensitāte, vismaz Vidzemē, jūtami samazinājās. To pašu var pieņemt par Latgali, bet par krievu iebrukumu mazāk skarto Kurzemes un Zemgales hercogīsti varētu domāt, ka tur sākusies muižu dibināšanas intensitāte neapsika arī tad, kad Vidzemi un Latgali postīja krievi. Kad beidzās cīņas, arī Vidzemē jaunu muižu dibināšana atkal ievērojami pieauga.

Reizē ar jauno muižu skaita pieaugumu arī agrāk dibināto muižu saimniecība kļuva intensīvāka. To var redzēt pēc grāmatvedības datiem, kas saglabājušies par ilgāku periodu, piemēram, par Grobiņu un Tīzenhauzena muižām, zināmā mērā arī par Pilteni. Abas šīs novērotās parādības — jaunu muižu dibināšanas intensitātes pieaugums un veco muižu saimnieciskā rosme — prasa izskaidrojumu.

Muižu saimniecības intensificēšanas principiālie motīvi ir viegli uzminami — tie bija tikai saimnieciskas dabas. Tīzenhauzena muižu grāmatās redzams, ka viņš muižās saimniekoja intensīvāk, lai tiktu pie naudas. Naudas viņam vajadzēja, lai atmaksātu kaŗa laikā radušos parādus, atkal iegādātos kaŗa laikā pārdotās dārglietas un rotas, izpirktu sievu no krievu gūsta un sagādātu pūru meitai. Saprotams, ka līdzīgi motīvi bija arī citiem muižniekiem. Ja arī viņiem varbūt visiem nebija jāizpērk sieva no gūsta vai jāizprecina meitas, tad Tīzenhauzena paraugs un priekšzīme, kā var tikt pie labklājības, varēja būt pietiekams dzenulis, lai viņa rīcību atdarinātu.

Par motīviem, kas mudināja dibināt jaunas muižas, arī varam secināt pēc šai nodaļā iztirzātā. Jāpasvītro, ka dibinātās muižas bija klaušu muižas. Klaušinieku darbaspēku varēja izmantot tikai lokāli ierobežotā apvidū. Klaušiniekiem varēja likt doties gaŗā ceļā tikai, sūtot viņus šķūtīs, reizi vai ne vairāk kā divi reizes gadā uz Rīgu vai citiem tirdzniecības centriem. Šķūtīs nebrauca visi zemnieki, bet tikai daži, kam bija pienākusi kārta. Turpretim parastajos klaušu darbos, kur darbiniekiem bija jāierodas lielākā skaitā un turklāt katru nedēļu, klaušiniekus varēja izdzīt tikai no samērā tuvas ap-

kārtnes. Tas tad arī ir iemesls, kādēļ visa Latvija sāka pārklāties ar samērā biezu muižu un blaku muižu tīklu — nolūks bija šai tīklā noķert pēc iespējas daudz klaušinieku.

Visu šo muižu dibināšanas rosību un veco muižu darbības intensifikāciju veicināja muižniekiem labvēlīgie politiskie apstākļi. Pirms Livonijas kaŗa arī archibīskaps Vilhelms bija pastāvīgā naudas trūkumā. Tomēr viņš nevarēja dibināt jaunas klaušu muižas. To liedza pastāvošās tradicijas. Ja Vilhelms būtu mēģinājis tik jūtami palielināt zemnieku nastas, kā tas notika tai pašā Rīgas archibīskapijā pēc Livonijas sabrukuma, tad rezultāts būtu bijusi grandioza zemnieku sacelšanās.

Archibīskaps tāpēc mēģināja savu domēņu saimniecību, cik iespējams, racionālizēt citādi — nevis palielinot ienākumus, bet gan samazinot izdevumus. Tai pašā Rīgas archibīskapijā vasaļu saimniecība bija attīstījusies tālāk nekā pārējās Latvijas daļās. Archibīskapam bija jāveltī zināmas pūles, lai iegrožotu vasaļu ekonomiskās un līdz ar to politiskās varas tālāko pieaugumu. Tas bija vēl viens iemesls, kādēļ viņš nevarēja rādīt sliktu priekšzīmi, sākot pats intensīvāk ekspluatēt zemniekus. Tai vietā viņš aizņēmās naudu, kā arī ieķīlāja un atsavināja domēnes.

Ar Livonijas sabrukumu visa situācija mainījās. Vispirms latviešu zemniecības kareiviskais zieds palika kaujas laukos, un no pāri palikušajiem bruņoto sacelšanos vairs nevarēja gaidīt. Zemnieki savu īgnumu gan izrādīja un, ja var ticēt Sigismunda privilēģijas lūdzējiem, vietām muižniekus noslepkavoja. Tomēr tā nebija masveidīga sacelšanās, kāda notika, piemēram, Igaunijā, kur zemnieku kaŗavīri tik ļoti nebija cietuši kaŗā. Otrkārt, likvidējās ordeņa un bīskapa centrālā vara. Lai cik vājas, salīdzinot ar modernajiem laikiem, bija šīs centrālās varas, tās tomēr muižniecību noturēja grožos. Tagad pēc Livonijas sabrukuma varu pārņēma galvenais, varētu teikt, gandrīz vienīgais politiskais spēks — muižniecība.

Muižas saimniecības paplašināšana abos norādītajos virzienos — intensifikācijā un jaunu muižu dibināšanā — notika reizē ar muižniecības politiskās nozīmes pieaugumu (sk. 5. nodaļu). Varētu teikt, ka muižniecības varas pieaugums un muižu saimniecības padziļināšana ir vienas un tās pašas parādības divi puses — muižniecības augšupejas politiskais un ekonomiskais aspekts.

Iepriekšējā un šai nodaļā (7. un 8.) galvenā vērība veltīta kungiem, viņu zemes valdījumiem un muižām. Šais nodaļās iztirzāto parādību pretējā polā atradās zemniecība. 16. gadsimteņa sociālajā iekārtā

ikviens kungu varas pieaugums, vai nu politiskā, vai saimnieciskā plāksnē, nozīmēja zemniekiem saimniecisku un tiesisku pametumu. Sekojošās divi nodaļas (9. un 10.) veltītas latviešu zemnieku likteņiem. Devītajā nodaļā iztirzāti zemnieku dzīves saimnieciskie jautājumi, bet desmitajā — dzimtbūšana. Visi šais četrās nodaļās iztirzātie jautājumi ir ļoti cieši saistīti. Tie sadalīti nodaļās tikai, lai gūtu kaut cik sistēmatisku ieskatu ārkārtīgi komplicētajā vielā.

PIELIKUMS

Pārskats par Tīzenhauzena saimniecību (1582—1593. g.)
(Rīgas mārkās)

I. *Kases apgrozījumi*	*1582/83*	*1583/84*	*1584/85*	*1585/86*	*1586/87*	*1587/88*	*1588/89*	*1589/90*	*1590/91*	*1591/92*	*1592/93*
Ieņēmumi											
Atlikums no iepriekšējā gada	610	530	276	951	132	2730	643	2872	1324	1916	5512
No citiem fondiem	2500	1012	—	—	—	—	—	—	—	1544	—
Pārdota manta	1500	660	36	744	—	—	—	—	2050	—	15.440
Saņemtas dāvanas	3118	—	—	240	—	—	—	—	—	—	—
Kredita operācijas	5412	1100	18	1830	7307	470	32	98	8018	836	2497
Saņemti augļi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1000
Pārdoti ražojumi	2100	3851	6330	8919	9295	10.440	4394	5744	6877	7273	9659
Zemnieku nodevas	643	909	954	954	937	1014	652	769	511	445	384
Saņemta noma	30	—	—	—	—	40	4120	4110	4247	5000	4080
	15.913	**8062**	**7614**	**13.638**	**17.671**	**14.694**	**9841**	**13.593**	**23.027**	**17.014**	**38.572**

Izdevumi											
Kredita operācijas	5350	1000	1500	5662	2500	7400	577	7200	16.020	2300	10.960
Maksāti augļi	345	216	340	570	428	1884	1818	444	24	792	1752
Muižas saimniecība	8106	1425	1012	1360	1983	1471	989	1002	1212	1077	876
Personisks patēriņš	1159	1938	3137	5203	9568	2811	3232	3187	3564	6880	1858
Baznīcai un sociālai palīdzībai	423	207	224	711	462	485	353	436	291	453	534
Pirkta manta	—	3000	450	—	—	—	—	—	—	—	—
Atlikums	530	276	951	132	2730	643	2872	1324	1916	5512	22.592
	15.913	**8062**	**7614**	**13.638**	**17.671**	**14.694**	**9841**	**13.593**	**23.027**	**17.014**	**38.572**

II. *Klēts apgrozījumi*

Saņemts

Atlikums	—	383	710	1467	2517	2252	1037	734	1480	1978	2199
Pirkumi	90	75	30	75	60	20	33	132	27	—	—
Ražots muižās	3192	5794	9278	12.265	11.607	12.774	7114	8195	9441	9913	9208
Zemnieku nodevas	1575	1643	2123	2283	2663	2618	1349	1404	1611	1571	1689
Ražots iesals, alus u.c.	1304	2718	3420	4057	3798	4407	2668	2730	3024	3649	3250
Saņemtas dāvanas u.c.	18	8	—	62	—	38	119	427	258	103	261
	6179	**10.621**	**15.561**	**20.209**	**20.645**	**22.109**	**12.320**	**13.622**	**15.841**	**17.214**	**16.607**

Izdots	*1582/83*	*1583/84*	*1584/85*	*1585/86*	*1586/87*	*1587/88*	*1588/89*	*1589/90*	*1590/91*	*1591/92*	*1592/93*
Pārdevumi	2052	3552	5765	8346	8708	9508	4088	5467	6551	6616	8664
Personisks patēriņš	1011	1792	1951	2766	2472	2587	2035	2032	2187	2953	2104
Izsēts	1385	1725	2458	2191	2640	2059	1608	1598	1849	1739	1219
Izlietots iesala u.c. ražošanai	1239	2645	3569	3996	3980	4688	2881	2663	2937	3370	3015
Aizdots, dāvināts	109	197	351	393	593	2230	974	382	339	337	481
Atlikums	383	710	1467	2517	2252	1037	734	1480	1978	2199	1124
	6179	**10.621**	**15.561**	**20.209**	**20.645**	**22.109**	**12.320**	**13.622**	**15.841**	**17.214**	**16.607**
III. Bilance un rezultāti											
Aktīvs											
Nekustams īpašums	69.000	94.000	147.000	200.000	200.000	200.000	200.000	200.000	200.000	200.000	184.560
Kase	530	276	951	132	2730	643	2872	1324	1916	5512	22.592
Klēts	382	710	1467	2517	2252	1037	734	1480	1978	2199	1124
Dēbitori	127	475	509	3916	4038	4497	5261	5058	15.078	14.805	14.708
Kapitāla samazinājums	3311	—	—	—	4717	1088	749	—	—	—	—
	73.350	**95.461**	**149.927**	**206.565**	**213.737**	**207.265**	**209.616**	**207.862**	**218.972**	**222.516**	**222.984**
Pasīvs											
Kreditori	4877	10.030	14.684	13.663	20.835	19.080	22.519	15.541	17.868	15.601	4604
Kapitāla pieaugums	—	20.269	49.812	57.659	—	—	—	5973	8783	5811	11.465
Kapitāls	68.473	65.162	85.431	135.243	192.902	188.185	187.097	186.348	192.321	201.104	206.915
	73.350	**95.461**	**149.927**	**206.565**	**213.737**	**207.265**	**209.616**	**207.862**	**218.972**	**222.516**	**222.984**

Zaudēts											
Muižu saimniecība	6074	—	(Rúpn.:) 179	—	223	369	278	—	—	—	28
Baznīcas patronāts	566	363	228	718	462	730	391	515	367	529	664
Personiski izdevumi	2184	3209	5140	7997	12.024	5593	5472	5308	5789	9933	3963
Augļi	345	216	340	570	360	2244	2178	804	504	792	1752
Dažādi	—	59	134	—	—	—	—	—	—	—	—
Iepriekš neminēts kreditors	—	4600	6000	150	2500	5200	3400	—	—	—	—
Kapitāla pieaugums	—	20.269	49.812	57.659	—	—	—	5973	8783	5811	11.465
	9169	**28.716**	**61.833**	**67.094**	**15.569**	**14.136**	**11.719**	**12.600**	**15.443**	**17.065**	**17.872**
Pelnīts											
Muižu saimniecība	—	2864	5867	8920	6967	8338	4668	5716	6631	7571	7832
Zemnieku nodevas	2293	2612	2999	3168	3511	3536	1664	2104	2037	1933	1995
Rūpniecība	8	25	—	15	—	—	—	41	54	163	—
Dāvanas	3118	—	—	240	—	—	—	—	—	—	—
Tirdzniecība	—	202	417	400	340	589	206	234	300	401	430
Iepriekš neminēts dēbitors	—	—	—	711	—	100	—	—	—	—	3000*
Baznīcas patronāts u.c.	439	—	—	—	34	485	352	435	291	453	535
Mantas pārvērtēšana	—	23.013	52.550	53.000	—	—	—	—	—	—	—
Noma	—	—	—	—	—	—	4080	4070	4080	5000	4080
Pārdotas dārglietas	—	—	—	640	—	—	—	—	2050	1544	—
Kapitāla samazinājums	3311	—	—	—	4717	1088	749	—	—	—	—
	9169	**28.716**	**61.833**	**67.094**	**15.569**	**14.136**	**11.719**	**12.600**	**15.443**	**17.065**	**17.872**

* Augļi 1000, dēbitors 2000.

[1]Jaunāko pārskatu par Engelharda, Tranzē-Rozeneka, Boses, Vipera, Švābes u.c.teorijām sk.: V.Dorošenko, „Pāreja uz klaušu muižas saimniecību Vidzemes bruņinieku muižās", *Vēstures problemas* II (Rīgā 1958).

[2]A.v.Transehe-Roseneck, „Die Entstehung der Schollenpflichtigkeit...", 526—527. lpp.

[3]W.Sombart, *Der moderne Kapitalismus* (München 1902).

[4]L.Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte", 105. un sek. lpp.

[5]1424. gada landtāga recesā, 1455. gada Tērbatas bīskapa privilēģijā. Sk.: L.Arbusow, *ibid.*, 94. lpp.

[6]*Kurländische Güter-Chroniken* I, 3.nr.

[7]SAG, HBA, D. Kasten 569.

[8]*Ibid.*, 606.

[9]RA, Liv. I, 29.

[10]*Ibid.*, 5.

[11]V.Dorošenko, „Pāreja uz klaušu muižas saimniecību..." un *Očerki*, 130. un sek. lpp. Pēdējās divi rindas tabulā ir mans aplēsums.

L. von Stryk, *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands.* Zweiter Theil. Der lettische Distrikt (Dresden 1885).

[12]*LGU* II, 242., 286. un 357. nr.

[13]*LGU* I, 151. nr., un II, 91. nr.

[14]Aplēstajai zemes cenai par arklu var pielāgot statistiski nozīmīgu semilogaritmisku trendu (šāda trenda procentuālo atšķirību kvadrātu summa ir minims). Apzīmējot zemes cenu par arklu ar y, gadus ar x un skaitot par pirmo gadu 1437., iegūstam šādu izteiksmi:

$$\log y = 2{,}059324 + 0{,}004376\ x.$$

Analitiskais trends rāda, ka laikā no 1437. līdz 1542. gadam zemes cenas vidēji pieaugušas nedaudz vairāk kā par vienu procentu gadā. Aplēstais trends ir statistiski nozīmīgs ($r = 0{,}678$), un tas ir aplēsts, vienā laikā ņemot vērā visus lielumus.

[15]L.Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte", 102. lpp.

[16]Šīs apakšnodaļas avoti: Grēfentāla chronika iespiesta *Monumenta Livoniae antiquae* V. A.Švābes kommentārs par archibīskapijas saimniecību: „Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti 1540—68. g.", *Latviešu vēsturnieku veltījums...* Smiltenes 1531., 1534. un 1545. gada nolēsumi: SAG, HBA, D. 607. Līgums ar Šturcu un K.Šturca vēstule hercogam Albrechtam 1547. g. 8. sept.: *ibid.*, 606. Ordeņa muižas: *ibid.*, 624. Koadjutora Vilhelma raksts Prūsijas hercogam Albrechtam 1530. g. 4. nov., līgums ar Turaidas fogtu 1530. g. 17. nov., līgums ar galma pārzini 1530. g. 12. nov.: *ibid.*, 569. Turaidas fogta iecelšanas raksts 1548. g. 26. maijā: A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 231. nr. 1547. gada sūdzība pret Gertu Klingbergu: RA, Liv. I, 30. Ordeņa mestra kancelejas raksts Cēsu kastelānam 1549. gadā: *ibid.*, 9. Heinricha fon Štādena autobiografija: F.Epstein, *op. cit.*, 170. un sek. lpp.

[17]Atradās jūrmalā pusceļā starp Liepāju un Sventu (Lietuvā). Sk.: J.Månsson, *Een siö Book som innehåller Om siöfarten i Ostersiön* (1644), *Namn och Bygd* 1925—1928. gada izdevums, un: W.V.Rosenfeld, *Navigationen eller Styrmans Konsten* (1693). Citēts: E.Dunsdorfs, „Rīgas kuģniecība zviedru laikos", *IMM* 1935. V. Kiparskis šo vietu nepareizi lokālizējis, sk.:*op. cit.*, Diagrammkarte 3.

[18]Citēts: E.Dunsdorfs, „Die Bevölkerungszahl...".

[19]Pirmo eksemplāru ir aprakstījis E.Blese, *op. cit.* Tas tagad glabājas Getingenā. Otrs eksemplārs glabājas: RA, Liv. I, 50.

[20]SAG, Ostpreuß. Folianten 12729, fol. 84.

[21]SAG, Herzogliches Briefarchiv, Abt. D, Kasten 585, 690. Apgrozījumus 1577. un 1580. gadā grāmatās rakstīja Prūsijas mārkās. Sekojošais ir autora pārlēsums Rīgas mārkās.

[22]SAG, HBA, D. 685. Grobiņas reorganizācijas projekti: *ibid.*, 690; lauku plāni: *ibid.*, 691.

[23]Pratināšanas protokolu atreferējis E.Blese, *op. cit.*, 40. un sek. lpp.

[24]Sīkāk: *ibid.*

[25]*Ibid.*, 26—28. lpp.

[26]Parāda raksts Noldem (koncepts): SAG, HBA, D. 680. Kurzemes hercoga Vilhelma vēstule Saksijas hercogam Kristiānam II [1608. g.] un Prūsijas padomnieku raksts Brandenburgas markgrāfam 1608. g. 10. jūn.: SAG, Ostpreuß. Folianten 12729.

[27]SAG, HBA, D. 705.

[28]Piltenes grāmatvedības dati par 1598—1602. gadu: SAG, HBA, D. 665. Piltenes administrācijas pārskats (1585. gadā): *ibid.*, 703. Aplēsumi par Piltenes parādiem: *ibid.*, 713, un: SAG, Ostpreuß. Folianten 12729. Ziņojums par Ģipku: SAG, HBA, D. 705.

[29]L.Arbusow, „Anschlag . . ."

[30]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231.

[31]V.Dorošenko, „Kara postījumu sekas . . .", 22., 23. un 30. lpp.; *Očerki . . .*, 140. un 198. lpp.; „Seljskoje hozjajstvo feodaljnoj Lifljandii (Vidzeme) v XIII—XIV vekah", *Materialy po istorii seljskogo hozjajstva i krest'janstva SSSR* III (Moskva 1959).

[32]Dorošenko avoti lielāko tiesu ir nepublicēti dokumenti Maskavā, tāpēc viņa datus tagad nav iespējams kontrolēt. Turpretim 1601. gada dati ņemti no A.Švābes publicētās 1601. gada revīzijas (435. lpp.). Pēc tās (skaitot tirdzniecības lastus) ir izsēti 267 pūri, nevis 256 pūri. Acīm redzot, Dorošenko skaitījis rudziem 42 pūrus lastā, kas ir mazais Kurzemes lasts (lielais ir 60 pūru, vidējais 48 pūri). Kā redzams pēc Uksenšernas muižu grāmatām, Vidzemē lasts bija 45 Rīgas pūri.

[33]R.Hasselblatt (ed.), *Des Bannerherrn Heinrich von Tiesenhausen des Älteren von Berson ausgewählte Schriften und Aufzeichnungen* (1890); A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 77—152. lpp. Stefana Batorija 1582. g. 1. un 5. maija lēņugrāmata u.c. par muižu ierādīšanu Tīzenhauzenam: *ibid.*, 285—288. lpp.

[34]A.Soom, „Gutswirtschaft in Livland am Ausgang des 16. Jahrhunderts", *Zeitschrift für Ostforschung* 1956, 34—56. lpp.

[35]Izgrāmatojumu veikusi Lilija Dunsdorfa pēc šāda kontu plāna: 1) Kases konts. 2) Muižu saimniecības konts. 3) Pārstrādājumu konts (iesals, alus u.c.). 4) Zemnieku nodevu konts. 5) Klēts konts. 6) Tirdzniecības darījumu konts. 7) Kredita operāciju konts. 8) Dēbitoru un kreditoru konts. 9) Baznīcas patronāta un sociālās palīdzības konts. 10) Personiskais konts. 11) Rezultātu konts. 12) Bilances konts. Šīs nodaļas pielikumā sniegts tikai 1., 5., 11. un 12. konta savilkums, jo ar tiem ir iespējams raksturot galvenos vilcienus Tīzenhauzena muižu saimniecībā.

[36]A.Soom, „Gutswirtschaft . . .".

[37]E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 1114. lpp. A.Soms kļūdās, rakstot, ka šīs nodevas maksāja no arkla.

[38]Ļaudonas lustrācija: A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 202. lpp.; Vestienas 1595. gada vakugrāmata: *ibid.*, 211. lpp.; Vestienas 1596. gada vakugrāmata: KA, Livländska Donationskontoret F IIa, 3; Ērģemes un Smiltenes dati pēc V.Dorošenko, „Seljskoje hozjajstvo . . .".

[39]J.Jakubowski i J.Kordzikowski, *op. cit.*

[40]*Ibid.*; A.Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision . . .*; RA, Liv. II, vol. 315: *Inventarium på slottet Marienburg* (par Alūksni); A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti* (par Bērzauni un Mārcienu).

[41]Ka 1599. gada revīzijas dati arī ir tikai aptuveni, jau norādījis Dorošenko (*Očerki* . . . 156. lpp.). Tomēr arī 1590. gada revīzijas dati (ko viņš uzskata par drošiem) nav tipiski 16. gs. beigu posmam. Piemēram, Dorošenko min, ka 1590. gada revīzija parāda Mālpils muižu lauku neto ražu 366 pūrus dažādas labības. 1601. gada revīzijā minēts, ka Mālpils muižas laukos izsēja 100 pūru rudzu. No šiem sējumiem ieguva gandrīz visu 1590. gadā minēto ražas lielumu, bet bez tam taču sēja arī vasarāju. Turpretim zemnieku maksājumi 1590. gadā samērā labi saskan ar mūsu aplēsumu par 1599. gadu.

Dorošenko aplēsums pēc 1590. gada revīzijas datiem (*ibid.*, 158—159. lpp.) saskan ar mūsu aplēsumu par 13 muižām, bet nesaskan par 4, kad viņa aplēstais klaušu rezultātu procents ir augstāks. Dorošenko vēl sniedz informāciju par citām, mūsu tabulā neuzņemtām, muižām, aplēšot, kādu procentu no kopienākuma deva muižu lauki, resp. klaušas. 70—51 % grupā ierindota Ikšķile, Ērgļi, Ļaudona, Krape, Aizkraukle, Gulbene un Sigulda, ap 50 % — Daugavgrīva un Umurga, ap 33 % — Suntaži, Ādaži, Ērģeme un Gaujiena. Pēc 1615. gada datiem Dolē klaušas deva 79,2 % (*ibid.*, 155. lpp.).

[42]Salaspils nav uzņemta aplēsumā, jo 1599. gadā tur dominēja nedaudzi brīvzemnieki ar lieliem ciematiem, kas ļoti pacēla vidējo guvi no ciemata.

[43]V.Dorošenko, *Očerki* . . ., 158. lpp.

[44]Uzskatot klaušas par atkarīgo mainīgo un apzīmējot klaušu procentu ar y, bet pienākumu kopvērtību ņemot par neatkarīgo mainīgo un apzīmējot to ar x, dabūjam šādus regresijas vienādojumus:

Aplēšot 25 stārastijām: $y = 57{,}468 - 0{,}219x$

Aplēšot 14 bijušām archibīskapijas muižām: $y = 68{,}000 - 0{,}283x$

Pirmā vienādojuma korrelācijas koeficients ir $r = -0{,}309$, otra: $r = -0{,}431$. Šie korrelācijas koeficienti gandrīz sasniedz nozīmīguma robežu. Ņemot varbūtību $P = 0{,}1$, pirmajam koeficientam vajadzētu būt $-0{,}341$, bet otram $-0{,}458$, lai tos uzskatītu par nozīmīgiem.

[45]E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 276. lpp.

[46]V.Dorošenko (*Očerki* . . ., 170. lpp.) sniedz līdzīgu aplēsumu. Viņš tomēr nav ņēmis vērā, ka Grobiņā lauku sējumus aplēsa ar 60 pūru lastu. Grobiņas avotā minēto govju skaitu — 180 viņš reizinājis ar trīs saskaņā ar Zemgales dokumenta hipotetisko samēru. Archibīskapijas vakugrāmata rāda, ka pat reizinājums ar divi ir jau par augstu. Zemgales skaitļos Dorošenko ignorējis norādījumu, ka dažās muižās uzdotos labības daudzumus sēj ik otru gadu.

[47]SAG, Etatsministerium 24 j, 31, Paket 395.

9. NODAĻA

ZEMNIEKU SAIMNIECĪBA

Galvenās zemnieku saimniecības nozares 16. gadsimtenī bija zemkopība un lopkopība. Pie jūŗas, kā arī pie Daugavas un citām lielākām upēm un ezeriem svarīga zemnieku nodarbošanās bija zveja. Bez šīm saimniecības nozarēm vietām nozīmīga bija mežu izmantošana — kokmateriālu sagatavošana, pelnu un ogļu dedzināšana. Svarīga bija arī medniecība un dravniecība. Pēdējā gan 16. gadsimtenī sāka zaudēt nozīmību, jo reformācijas dēļ samazinājās pieprasījums pēc vaska, bet ar medu sāka sacensties cukurs. Šai nodaļā apskatīsim minētās zemnieku saimniecības nozares, plašāko iztirzājumu veltījot zemkopībai.

Sešpadsmitā gadsimtenī zemnieku saimniecību arvien vairāk sāka ietekmēt muiža. Nodibinoties dzimtbūšanai, t. i. zemnieku piecietināšanai pie zemes, muižnieki sāka rēgulēt zemnieku saimniecību — zemnieku zemi sāka mērīt, nodevas un klaušas paaugstināja. Uz zemnieku zemes reizēm dibināja arī muižas, piespiežot zemniekus līst līdumus un iekopt jaunu saimniecību. Ja muižas dibināja neiekoptā zemē, tad zemniekiem bija jālīž līdums nevis savā, bet gan kunga labā.

Zemkopība

Izsakot modernajos mēros, tipiskai zemnieku saimniecībai Latvijā bija 8—9 ha aŗamzemes. Bez tam vēl bija pļavas un meži. Pēdējos kaimiņi izmantoja kopēji, gan ganībām, gan arī koku un malkas ciršanai.

Kurzemes hercoga galma padomnieks Laurencijs Millers 1585.

gadā publicētajā grāmatā apraksta lauku apstrādāšanas veidu Latvijā:[1] „Zemes aršanu viņi veic viegli. Viņiem ir arkls ar mazu, vieglu dzelzi [lemesi], ko puslīdz spēcīgs puisis var viegli valdīt ar vienu roku un kam aizjūgts viens no viņu mazajiem zirdziņiem. Tomēr saprotams, ka vagas ir seklas. Vasarāju viņi sēj tikai neilgi priekš Jāņiem, un turienes apstākļu dēļ arī citādi nevajaga, jo laiks tad kļūst visai silts. Pēc tam naktī ir vēsa, smaga rasa un dienā liels karstums, kādu pat Italijā nevar pieredzēt, un lietus ir maz. Tā viņi vasarāju astoņu nedēļu laikā no maisa atkal dabū atpakaļ maisā. Šķūņiem viņi piebūvējuši sevišķu labības kalti, ko viņi sauc par riju (pēc tās arī esot nosaukta Rīgas pilsēta). Tajā ir liela akmeņu krāsns, veidota kā maizes ceplis. To nokurina līdz kvēlei, pēc tam tā izdod karstumu vairākas dienas. Pirms kulšanas viņi šo riju piekaļ pilnu ar labību uz gaļām kārtīm, kā grāmatsējēji planē papīru. Labībai tad ļauj izkalst un, ja pēc tam tai uzsit ar tievu nūju, graudi izbirst ātri un tīri. Šī viņu labība ir tomēr parocīga un noderīga sēklai un iesalam. Tā arī sevišķi labi turas, tāpēc viņu labību ved kuģos uz Spāniju un līdz Indijai."

Pēc tam Millers attēlo latviešu alus darīšanas veidu un aizrāda, ka viņu alus labi garšojot *(herrlich gut geschmack)* un arī ārzemnieki to labprāt dzeļot.

Par šo aprakstu modernie agronomi izteikuši šaubas, vai labību divos mēnešos varēja dabūt „no maisa maisā", kā to tēlo Millers. Arī aprakstītā labības kulšana ir neparasta. Kaut gan vietām Latvijā blakus zirgiem lauku darbos lietoja arī vēršus (sk., piemēram, turpmāk iztirzāto Ļaudonas 1590. gada inventūru), Millers tos nepiemin.

Tā kā 16. gadsimtenī zemnieku zaudējumu sarakstos un inventāra pārskatos lemeši vienmēr minēti pāļos, tad pēc tā vien jau secināms, ka aprakstos pieminētais arkls bija spīļu arkls. No pārējiem zemkopības rīkiem avoti min izkaptis, kapļus un cirvjus. Retāk minēti sirpji. Turīgākiem zemniekiem bija arī zāģi un vīles.

Jau no 14. gadsimteņa ir zināms, ka muižu tīrumus apstrādāja pēc vairāk vai mazāk rēgulāras trīslauku sistēmas, jo dokumentos lieto terminu *Lotten*.[2] Tā kā zemnieku saimniecībās lauku strādāšanas technika neatšķīrās no muižās lietotās, tad pēc tā vien jau varētu secināt, ka arī zemnieku tīrumus apstrādāja pēc trīslauku sistēmas. Pozitīvi pierādījumi šai tezei ir Lugažu zemnieku sūdzības par Pletenberga laikā noteiktā ciematu arklu skaita samazinājumu 1624. gada arklu revīzijas laikā:[3] vienā laukā varot izsēt 2—2½ pūra rudzu, otrā tikpat daudz miežu. Saprotams, var šaubīties, vai zemnie-

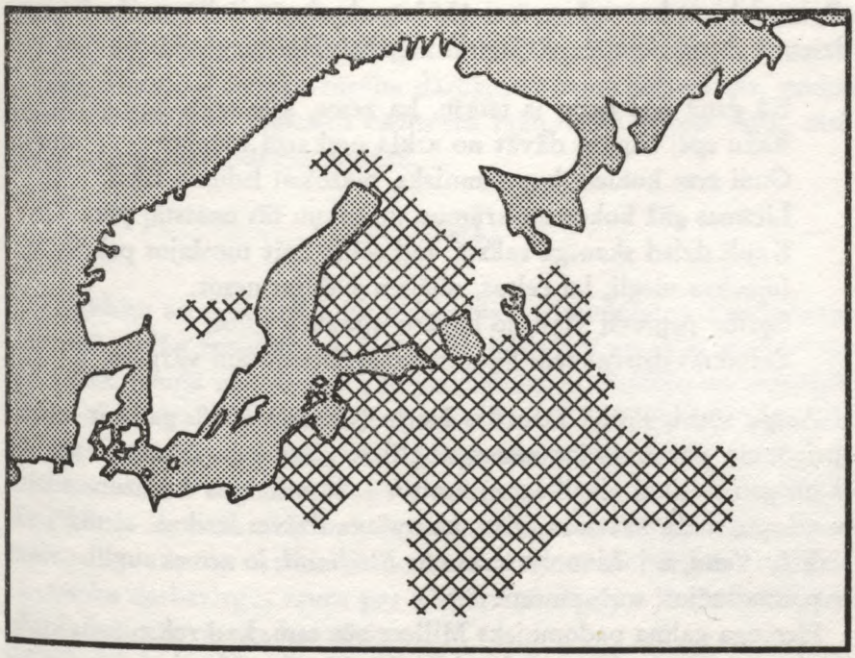

Riju izplatība (pēc P. Kundziņa)

Kaut gan pēc Laurencija Millera apraksta varētu domāt, ka rijas bija sastopamas tikai Latvijā, tās tomēr bija izplatītas daudz plašāk. Labību rijās kaltēja tais zemēs, kas kartē apzīmētas ar krustenisku svītrojumu.

ku liecības par notikumiem priekš simt gadiem tik detalizēti ir ticamas. Tomēr liecības, kas minētas turpmāk, runājot par zemnieku mantu, apstiprina, ka visi zemnieki, par kuŗu sējumiem ir ziņas (*Wisell, Andutschen, Kybartis, Kuebarts* un desmit Sesvegena ķīlas zemnieki), sējuši atbilstoši trīslauku sistēmas prasībām ar mežazemes radītajām nerēgulāritātēm.

Pēc 17. gadsimteņa sīkajiem zemnieku saimniecību aprakstiem un zemes mērīšanas rezultātiem zināms, ka zemniekiem bija divējāda zeme: pastāvīgie, mēslotie tīrumi un mežazeme (dainu „sila zeme"). Pēdējo iekopa līdumā, kokus un krūmus sadedzinot un pelnus ieaŗot. Pēc tam, kad šī mežazeme divus vai trīs gadus bija izmantota un kļuvusi neauglīga, to uz kādiem divdesmit gadiem atstāja apaugšanai ar mežu. Pēc tam cikls sākās no jauna.

Tāpat rīkojās arī 16. gadsimtenī. Rīdziniekam Bazilijam Plēnam, kas dzejoja latīniski ar vārdu *Plinius*, mežazemes kultivēšana likās

tik savdabīga, ka viņš savā ar 1595. gadu datētajā Rīgas slavinājuma dziesmā *Encomium ... Rigae* tai veltījis vairākas rindas:[4]

Kā gan? Kas ticēs, ja teikšu, ka zeme, kur arājs nav gājis,
Ražu spēj bagātu dāvāt no arkla neskartā klēpja?
Guni zem kokiem kuŗ zemnieks, biezoknī līdumu līžot.
Liesmas gāž kokus un krūmus, ne sakņu tās neatstāj pāri.
Kapļi dzied skanīgā rakstā, tad sēkla krīt tumšajos pelnos,
Iejaukta viegli, lai celtos, sējējam svētību nesot.
Cerība nepievilš viņu, jo bagātu atmaksu solot,
Zeltainas druvas tam līgo, smagām, briedušām vārpām.

Angļu sūtnis Polijā Džordžs Kerju (Carew) 1598. gadā ir izteicis spriedumu par Latvijas zemes auglību: „Zeme ir ārkārtīgi auglīga (kaut gan to tikai viegli apaŗ), un tur ražo milzīgus daudzumus labības, lopu, meža zvēru un visu, ko vajaga dzīves iztikai ... tādēļ vācieši *Leifland*, t. i. Livoniju sauc par *Bleifland*, jo zemes auglība viņus ir pamudinājusi tur apmesties".[5]

Hercoga galma padomnieks Millers pēc tam, kad raksturojis kuršu ķoniņus, savu aprakstu par latviešu dzīvi iesāk ar frazi: *es ist aber ins gemeine das Vndeutsche Volck ein sehr Barbarische, Viehisch vnd nerrisches Volck, derer etliche zwar zum Christen Glauben bekert sein, die andern aber für dem nechsten Baum, der etwa im Felde allein stehet, niderfallen vnd denselben anbeten.* Savā tālākajā aprakstā par latviešu lauksaimniecību viņš tad arī pilnīgi ignorē visas tās latviešu izdarības, kam, zemi strādājot, vajadzēja nodrošināt labu ražu un, ražu ievācot, gausināt maizi. Dažas no tām piemin jezuīti savos ziņojumos no Latgales, kas apskatīti vēlāk 14. nodaļā. Jezuīti 1598. gadā stāsta, ka latvieši pielūguši kokus (Millers to tikai piemin), lai sausuma laikā nāktu lietus.[6] Svētajiem kokiem lūdza arī aizsardzību pret krusu un pārmērīgu lietu, jo jezuīti aizrāda, ka izdevies panākt, lai zemnieki kā glābiņu pret šīm likstām lūgtu viņus apslacināt ar svētīto ūdeni.

Par zemnieku lauku caurmēra ražām avotos datu nav, bet tās neapšaubāmi bija augstākas nekā vidējās ražas muižu laukos. Šis spriedums pamatojas uz fakta, ka zemniekiem uz sējumu platības bija relātīvi vairāk lopu un līdz ar to arī vairāk mēslu nekā muižām.

Pēc turpmāk minētā pārskata par zemnieku mantu, vidējais izsētais daudzums, skaitot uz vienu liellopu, bija šāds: Hermanim Kibartim 2,2 pūri, Sesvegena ķīlas desmit zemniekiem 3,2 pūri, Jēkabam Kibartam 6 pūri, Andučēnam 6,7 pūri. Kā redzējām, muižās

tikai Grobiņā sasniedza šādu stāvokli, bet pārējās muižās, par kuŗām ir dati, tas bija daudz neizdevīgāks (sk. 8. nodaļu).

Saprotams, arī lielāka rūpība darbā, strādājot pašiem sev, nodrošināja zemniekiem augstāku caurmēra ražu, nekā varēja iegūt, strādājot vagaŗa uzraudzībā muižai.

Lopkopība

Zemnieku saimniecībā lopkopībai bija nesalīdzināmi lielāka nozīme nekā muižu saimniecībā. Galvenie darbalopi zemniekiem bija zirgi. Retāk lietoja arī vēršus. Pēc zaudējumu sarakstiem un zemnieku māju inventāra pārskatiem redzams, ka 16. gadsimtenī zemnieku ciematā caurmērā bija trīs zirgi. Zirgu skaits bija lielāks nekā vajadzēja zemnieku saimniecībā, jo klaušas un šķūtis muižai zemniekam bija jāveic ar paša zirgiem. Aprakstos latviešu zirgus raksturo kā mazus, bet stiprus. Atšķirībā no kaŗa zirgiem un jājamiem zirgiem zemnieku darbazirgus sauca par klepeŗiem. Pēdējos jūdza arklā, ecēšās, ratos, ragavās un kamanās.

Uzturvielu ražošanai pirmām kārtām turēja govis. No piensaimniecības produktiem ļoti svarīgs bija siers. Piltenes un Grobiņas muižu nolēsumi piemin trejādus sierus — knapsieriņus *(Gnapkeeß)*, kungu sierus *(Herrenkeeß)* un lielos sierus. Knapsieriņi bija svarīgākie, un tos skaitīja šakos. Vērtības ziņā siera produkciju pārspēja sviesta ražošana. 16. gadsimtenī skaitīja, ka no 8—10 govīm gadā var ražot vienu mucu sviesta, pie kam muca sviesta svēra 13 podus (ap 104 kg). Avotos minēts „lielais" sviests un „mazais" sviests.[7]

Zemnieku saimniecībā caurmērā bija 4 govis, to skaitam svārstoties no vienas līdz 14 govīm. Piena lopi bija arī kazas — caurmērā 5 katrā saimniecībā. Vai Latvijā, tāpat kā Anglijā un Francijā, slauca arī aitas, pēc mūsu avotiem nav redzams. Aitu skaits zemnieku saimniecībā caurmērā bija 9 (ar svārstībām no vienas līdz 20) un apmēram tikpat daudz cūku (ar svārstībām no vienas līdz 15). Mājputni bija vistas, pīles un zosis. Zosis audzēja Zemgalē un Ziemeļvidzemē. Gaļai bez tam vēl audzēja vēršus, sevišķi Kurzemē un Zemgalē. Kā redzēsim 11. nodaļā, Prūsijas tirgotāji jāja uz Kurzemi, lai uzpirktu vēršus un sviestu. Tomēr pēc Grobiņas administrācijas darbības pārskatiem rodas ieskats, ka vēršus visvairāk uzpirka Lietuvā.

Livonijas kaŗš latviešu zemnieku lopkopībai sagādāja ļoti lielus zaudējumus. Krievu un poļu kaŗavīri izlaupīja zemnieku mājas ne

vien frontei tuvajā joslā, bet arī frontes aizmugurē. Tā, piemēram, smagi cieta arī Zemgale, kur laupīja poļi un leiši. To varēja droši darīt, jo latvieši, kas spēja nest ieročus, bija iesaukti karā. Ka arī latvieši tāpat izrīkojās Igaunijā, redzējām jau 4. nodaļā.

Cik liels šai ziņā bija kara posts, liecina 1582—1590. gada dati Vidzemē. Trešdaļai zemnieku saimniecību nebija nemaz darbalopu — zirgu vai vēršu, pusei saimniecību bija nepietiekams darbalopu skaits, un tikai kādai sestdaļai šī dzīvā inventāra bija pietiekami. Līdzīgi bija arī zaudējumi pārējās lopkopības nozarēs. 16. gs. beigās Zemgalē, Elkšņu pagastā karavīri zemniekiem atņēma pilnīgi visu. Kopējos zaudējumus novērtēja 1367½ mārkas. 10 % no šiem zaudējumiem bija inventārs, 50 % nolaupītā labība, bet 40 % (550 mārku vērtībā) bija lopi. Šis samērs aptuveni rāda lopkopības nozīmi zemnieku saimniecībā.[8]

Biškopība

Samērā svarīga zemnieku saimniecības nozare 16. gadsimtenī bija biškopība. Reformācija gan tās saimniecisko nozīmi mazināja, jo vaska pieprasījums relātīvi samazinājās, un līdz ar to tā cena attiecīgi pazeminājās. Arī medus patēriņu sāka apdraudēt dienvidos producētais cukurs. Tomēr biškopība kā zemnieku saimniecības nozare vēl pelnī ievērību.

Kamēr iepriekšējos gadsimteņos avoti piemin tikai bišukokus *(honigbome)*, tikmēr 16. gadsimteņa avoti blakus tiem min jau stropus *(immenstocke)*. Saimniekiem bija 10—20 bišukoki vai stropi. Vienā gadījumā dokuments apliecina, ka saimniekam ir pāri par 200 bišukoku un bišustropu:[9] tas bija Toms Imneks, kura ciemats atradās tagadējā Strazdes muižā (Talsu apriņķī).

Par biškopības attīstību, sevišķi Kurzemē un Zemgalē, liecina samērā prāvā medus un vaska goba, kas saimniekam bija jāmaksā. Bez šīm nodevām viņiem vēl bija jāpārdod muižai par lētu cenu obligāti noteikts daudzums medus, ko vāciski sauca par *Kaufhonig*. Kādus ienākumus šī zemnieku saimniecības nozare deva muižai, piemēram, Grobiņā un Piltenē, rāda 8. nodaļā publicētie grāmatvedības dati.

Zveja

Ļoti svarīga latviešu nodarbošanās jūrmalā, kā arī ezeru un Daugavas krastos, 16. gadsimtenī bija zveja. Avoti, kas paver ieskatu šai saimniecības nozarē, ir oficiālie rīkojumi, līgumi, sūdzības, vakugrā-

matas un zemesgrāmatas. Piemēram, Daugavas zveju rēgulēja 1503. gada līgums, sadalot zvejas ūdeņus no Doles līdz Rīgai starp domkapitula, ordeņa, Rīgas pilsētas un klosteŗa zvejniekiem.[10] Kad 1534. gadā šo līgumu atjaunoja, par zvejas ūdeņu sadalīšanu un zvejas tīklu gaŗumu un veidu lēma nedēļu ilgā konferencē, kuŗā piedalījās Salaspils un Rīgas pilsētas pagastu vecākie, latviešu zemnieku tiesneši, muižkungi, Rīgas kastelāns, Rīgas fogts un Rīgas biŗģermeistars Ūlenbroks, tā demonstrējot, cik šis jautājums bija svarīgs.[11]

Zvejas svarīgumu toreizējā saimniecībā rāda arī ordeņa mestra Pletenberga sarakstīšanās ar Rīgas rāti 1531. gadā.[12] Mestrs savā rakstā uzdeva Rīgas rātei sodīt zemniekus, kas pie Ķīšezera uzbrukuši ordeņa ierēdņiem, kad tie gribējuši ierobežot „neparasto" zveju (1530. gadā). Rāte atbildēja, ka zemnieku uzbrukums ordeņa ierēdņiem bijusi tikai pašaizsardzība un ka lietas izmeklēšanai aizturēti trīs zvejnieki. Mestrs ar rakstu savukārt atbildēja, ka viņa ierēdņu ziņojumā par uzbrukuma vaininiekiem norādīti latvieši un ka būtu apcietināmi nevis tikai trīs, bet trīsdesmit zemnieku. Šie zemnieki nosituši gar zemi Bukultu muižkungu un, domādami, ka viņš beigts, atņēmuši tam ieročus. Lai jauktu pēdas, tad apcietinātie trīs zemnieki sūdzējušies pirmie. Ja šos apcietinātos un pārējos nesodīšot, „šodien vai rīt var izcelties citas nekārtības, no kā lai Dievs pasarga".

Ļoti reljefu Daugavas zvejas apstākļu attēlojumu sniedz mērnieku Kvista un Bergmana zviedru Lielā kadastra ietvaros 1688. gadā zīmētā Daugavas karte no grīvas līdz Doles salai. Karte glabājas Zviedrijas valsts archīvā. Tā kā zvejas ūdeņi 16. gadsimtenī bija tie paši, kā simt gadu vēlāk, pēc šīs kartes var spriest arī par iepriekšējo gadsimteni. Uz kartes iezīmētas zvejas vietas, kuŗas latviski sauc par „lomiem", un katrai ir savs īpašs vārds, pie kam mērnieki ir uzrakstījuši latviskos vārdus.

Pašā Daugavgrīvā Rīgas jūŗas līcī atradās kreisajā pusē Šķora loms *(Skoor Lohm eller Tågh)* un labajā pusē Knapais loms *(Knap Loom)*. Turpat labajā pusē bija Līkais loms *(Lika Loom)*. Pret vecās Daugavas pļavām atradās *Massakel Lohm*. Iepretim Rīnūžiem Daugavas kreisajā pusē atradās Jaunais loms *(Jaune Lohm)*, bet labajā pusē Antesalas loms *(Antesall)*. Pret Mīlgrāvi atradās Kroņa loms *(Cron Lohm)*. Pret Kundziņsalu tagadējā Sarkandaugavā (toreiz tā bija galvenā upe) atradās Sodelnieka loms *(Soodelnecks Lohm)*, pie Vējzaķsalas bija Vējzaķsalas loms, pie Krēmeriem — Biķernieka loms *(Buckerncks Lohm)* un Pils jeb Baļļasraga loms *(Pills eller Ballasrax Lohm)*. Aiz tiem seko Zāgara (jeb Žagara?) loms *(Saggar Lohm)*,

Lomēns *(Lohmen)* un vēl divi Zāgara lomi (pret tagadējo muitas dārzu). Pretim Mūksalai atradās Burkāna salas loms *(Burkan sala loom)* un Velna jeb Mūksalas loms *(Teuffels eller Mockasala loom)*. Bieķena grāvī atradās Lucavsalas loms *(Litzuo eller Luxenholms Loom)*. Tagadējās Zaķusalas dienvidu galā bija Salasūruma loms *(Salasourums loom)*, bet pretējā Daugavas krastā Raganloms *(Raggans Loom)*. Virzienā pa Daugavu uz augšu līdz Mazjumpravai bija šādi lomi: Sīksalas *(Sixsala loom)*, Talkaiņa *(Talkains loom)*, Šmerdapa *(Schmerdap eller Smeduks loom)* un Rīciņa loms *(Ryttsings loom)*. Pret jau toreiz pastāvošajām Gibža mājām atradās Sumba loms *(Sumbi loom)*. Sausajā Daugavā bija Svikuļa loms *(Goudelshoffs eller Swikulls loom)*. Daugavā pret Doles salu atradās *Klinckeholms loom* un Rumbas loms *(Rommels loom)*.

Par zvejniekiem, kas šais lomos zvejoja, 16. gadsimteņa dokumentos neko neuzzinām. Tas tāpēc, ka zveja Daugavā bija labi organizēta, kā redzējām zvejas ūdeņu sadalīšanas protokolos. Līdz ar to šī zveja tiesas aktīs neatspoguļojas. Totiesu akšu materiāls ir jo bagāts par citiem zvejas ūdeņiem.

Par varmācību Ludzas *Pilduten* ezerā sūdzējās Reinholds Hobergs mestram fon Brugeneijam 1546. gadā. Ludzas burggrāfs ar latviešiem — pašu ieskaitot, 23 vīriem — trīs vāciešu vadībā ar varu atņēmuši vadu Hoberga zvejniekiem „kā kādi turki vai krievi".[13]

Plašu sarakstīšanos izraisīja Pērkones zvejnieku sūdzība 1562. gadā.[14] Pērkones zvejnieki bija Piltenes bīskapijas pavalstnieki, un ordeņa Grobiņas soģis viņiem bija aizliedzis zvejot trīs jūdžu gaŗajā jūŗas piekrastes joslā no Pērkones līdz Septiņkalnei. Sūdzības saturs īsumā šāds. Trīs soģi viens pēc otra bija spaidījuši Pērkones zvejniekus, prasot nodevas no zvejas. Tomēr Piltenes prāvests bijis miermīlīgs un šo varmācību pieļāvis. Turpretim tagadējais prāvests, aizstāvēdams savas tiesības, aizrāda, ka starptautiskās tiesības garantē brīvu zveju atklātā jūŗā. Prāvests un domkapituls lūdz Prūsijas hercogu, kuŗa ķīlas valdījumā bija pārgājusi Grobiņa, aizstāvēt viņu likumīgās tiesības.

Tai pašā reizē prāvests sūdzas, ka ordeņa ļaudis ar ugunsieročiem uzbrukuši un aizdzinuši Liepājas upes un *Tetzelschen* upes zvejniekus, atņemot tīklus un makšķeres. Zvejniekiem nav ļauts ielikt upēs un izcelt zušu venteŗus *(Aalqwaste)*, kaut gan tas ir pretrunā ar līgumu starp ordeni un bīskapu. Tālāk sūdzība ir tik interesanta, ka ir vērts to citēt tieši:

Von Gottes gnaden wir Georg Friderich/ Marggraff zu Brandenburg in Preussen/zu Stettin/Pommern/der Cassuben vnd Wenden auch in Schlesien zu Jegerndorff etc. Hertzog/Burggraff zu Nürnberg/vnd Fürst zu Rügen/Fügen den Einwonern vnd vnterthanen des Churlendischē Stiffts hiemit zuuernemen/das vns glaubwirdig beibracht worden/ das die pawern des Stiffts Churland jre peurliche narung verlassen/vnd sich dagegen vngebürlichen auff das schiessen des Wildes vnd auff angens desselben/durch strick vnd fallenstellen/legen sollen/vnd also dadurch die Welde vnd Wildnussen gantz verwüsten/welche vngebür vns nicht vnbillich zu misfallen gereichet/Wil vns auch solch vnzimliches jagen vnd allerhand vrsachen willen keines weges nachzulassen/sondern vielmehr gebüren/die pauersleute dahin halten zulassen/ damit sie jrer peuerlichen arbeit vnd narung mit fleis obligen vnd abwarten/damit sie für sich vnd die jren jr teglich broe zur notdürfftigen auffenthaltung erarbeiten vnd erbawen/auch das jenige/was sie der Herrschafft zuthun schüldig/leisten mögen.

Demnach so haben wir angeregt vnzimlich jagen der pauern durch vnser offen Mandat verbieten wollen/Inmassen wir dann hiemit den pauersleuten vnd den jenigen so es nicht gebüret/auferlegen vnd befehlen/das sie sich forehin alles vnbillichen auff angens/jagens vnd schiessen des Wildes bey ernster straff enthalten/vnd jrer peuerlicher narung wie obgedacht zu jrem selbst eigenen besten abwarten. Befehlen auch hierauff vnserm Stadthaltern zur Pilten vnd allen andern vnsern Ampteleuten des Stiffts Churland jr wollet ob diesem vnserm Mandant mit fleis halten/vnd die verbrecher jederzeit nach gelegenheit jrer verwirckung in gebürende straff nehmen. Vrkundlichen mit vnserm Fürstlichen hiefürgedrücktem Secret besigelt/vnd geben zu Königsberg den zwenzigsten Februarij/Anno 1588.

Prūsijas hercoga 1588. g. 20. februāŗa aizliegums
Piltenes bīskapijas zemniekiem medīt un likt cilpas.

„... Šiem pašiem nabaga ļaudīm [latviešu zvejniekiem] aizliegta un aizsprostota brīvā kuģošana. [Viņiem neļauj] savas zivis, ko mīļais Dievs viņiem devis par viņu grūto un sūro darbu un sviedriem, īstā un pienācīgā laikā vest uz Rīgu un citām pilsētām — Karaļaučiem, Elbingu un Dancigu un pret to atkal ievest no šīm pilsētām, ko viņiem vajaga pašiem un zvejai, kā: kaņepāju auklas, dzelzi, sāli un citas nepieciešamas lietas. Ja viņiem to beidzot atļauj, tad viņiem uzliek neparastu muitu par izvestajām un par iepirktajām precēm ...“

Piemēru dažādības dēļ vēl var pieminēt Johana fon Minstera lēņa-rakstu Heinricham Dedekenam. 1573. gadā Dedekens saņēma ar šo rakstu Nabciemā gabalu zemes ar tiesībām būvēties, zvejot ar vienu laivu lašus un novietot [Gaujā] muižas nēģu tacī sešus venteŗus.[15]

Īpatnēju zvejas veidu Babītes ezerā raksturo 1636. gada līgums starp Kurzemes hercogu un Rīgas pilsētu. Ar šo līgumu Rīgas pilsēta rezervē saviem zvejniekiem tiesības likt 40 katicas *(Kartitzen)*, jo šādas tiesības bijušas kopš 1568. gada. Zveja ar katicām mūsu dienās aprakstīta šādi:[16] „[Katica ir] sēta no gareni sagrieztām koka laktiņām, kas sastāda divas sirdsveidīgas kameras ar atvērumiem vienu

otram pretim, kuŗi savienoti ar taisnu sētu no viena atvēruma līdz otram. Abas kameras ir apm. 1—1½ m diametrā, un sēta apm. 2,5 m gaŗa. Zivis, kas atduŗas pret sētu, dodas uz priekšu gar to un iekļūst caur ķīļveida atvērumu vienā no kamerām, un tad šauro izejas ceļu brīvībā vairs neatrod."

Tā zvejoja Babītes un Lubānas ezerā un varbūt vēl citos seklajos ezeros.

Šie piemēri aptveŗ visus zvejas veidus: ar tīkliem un vadiem upēs, ezeros un jūŗā, ar venteŗiem tačos un katicām. Ar zveju nodarbojās liels skaits latviešu sevišķi Kurzemē, Liepājas jūrmalā. Šie zvejnieki apgādāja Rīgu, Karaļaučus, pat Dancigu, un tirgojās arī ar citām precēm, ne tikai ar zivīm.

Zveju organizēja arī muižas. Šim nolūkam zemniekiem bija jādod nodevās savērpti lini. Muižās zvejnieki no šiem diegiem auda tīklus un zvejoja muižas vajadzībām.[17]

Par zvejas iznākumu ir interesanta atzīme Padela dienasgrāmatā.[18] 1552. gadā rekorda zveja Ķīšezerā devusi 150 vezumu zivju, pie kam no 60 zivīm iznācis vezums.

Mežu izmantošana

Bez laukkopības, lopkopības un zvejniecības nozīmīga latviešu saimniecības nozare bija vairāki meža izmantošanas veidi: lietkoku ciršana, pelnu un ogļu dedzināšana, darvas tecināšana un medniecība. Dravniecība tikai daļēji uzskatāma par mežu izmantošanu, jo bišukoku vietā 16. gadsimtenī bija radušies jau arī stropi.

Lietkoku ciršana notika diviem mērķiem: pirmkārt, pašu vajadzībām — ēku būvei un žogiem, otrkārt, pārdošanai. Pēdējam nolūkam zemnieki cirta un pārdeva sevišķi kuģu būves materiālus. Kamēr pret zemnieku pašu vajadzībām cirstajiem kokiem kungiem parasti iebildumu nebija, gan reizēm to dēļ nonākot savstarpējos robežu strīdos, tikmēr zemnieku komerciālo meža ciršanu visu 16. gadsimteni ierobežoja. Ja to pieļāva, tad parasti ar noteikumu, ka zemniekam materiāli par lētu cenu jāpārdod muižniekam, kas tos ar labu peļņu pārdeva tālāk. Tas pats sakāms par pelnu un ogļu dedzināšanu un darvas tecināšanu.

Arī medniecību kungi centās ierobežot. Bija atļauts medīt tikai plēsīgos zvērus, pie kam ādas bija jānodod kungiem, vai nu par atlīdzību, vai bez tās. Reizēm zemniekiem atļāva medīt arī aļņus ar tiem pašiem noteikumiem — ādas bija jānodod kungam.

Kad Piltene nonāca Prūsijas hercoga jurisdikcijā, viņš 1588. gadā aizliedza Piltenes zemniekiem medīt un likt cilpas. Aizliegumu hercogs motīvēja tā, ka zemnieki kavējot savu īsto darbu. Viņš ieteica Kurzemes hercogam izdot tādu pašu aizliegumu.[19] To arī izdarīja Kurzemes landtāgs, rezervējot medību tiesības dižciltīgajiem. Arī Vidzemē un Latgalē radās līdzīgi aizliegumi, bet muižai medījumus piegādāja sevišķi privilēģēti zemnieki, t. s. bisenieki.

Zemesgrāmatas un vakugrāmatas

Kā ordeņa valstī, tā archibīskapijā un arī Kurzemes bīskapijā zemnieki bija ierakstīti zemesgrāmatās. Zemesgrāmata bija zemnieku vārdu saraksts ar nedaudz papildu ziņām, piemēram, par arklu skaitu. Ja šais sarakstos bija plašāka informācija, tos sauca par vakugrāmatām. Tomēr stingru robežu starp zemesgrāmatām un vakugrāmatām nevar novilkt.

Zemesgrāmatas parasti bija rakstītas uz pergamenta, un tās lietoja nepārrakstītas ļoti ilgu laiku. Interesantas ziņas par zemesgrāmatu lietošanu atrodam archibīskapa Vilhelma prāvā pret Kokneses soģi Gothardu Neilu. Šī prāva aizsniedza pat ķeizaru Kārli V, kas 1549. gadā iecēla Kurzemes bīskapu par savu komisāru lietas izmeklēšanai. Pratināšanā noskaidrojās, ka archibīskapijas zemesgrāmata bijusi lietošanā vairāk simtu gadu un ka zemnieku vārdi pēc tās bijuši jāsauc pusstundu ilgi, jo laika gaitā viņiem bija radušies citi vārdi nekā ierakstīti grāmatā. Bez tam pēdējos 40 gadus grāmata jau bijusi saplīsusi un, jādomā, tāpēc grūti salasāma. Lai šīs neērtības novērstu, Neils iekārtojis jaunu grāmatu ar jaunajiem zemnieku vārdiem. Bez tam viņš iekārtojis sarakstu, kuŗā atzīmējis zemnieku parādus un sodus, lai tos neaizmirstu.

Šo faktu archibīskaps uzskatīja par smagu pārkāpumu, jo ar šādu privātu dokumentu Neils varēja ievākt vairāk zemnieku nodevu nekā viņš nodeva archibīskapam. Liecinieki apgalvoja, ka jaunā grāmata neesot nekas vairāk kā izvilkums no vecās, un zemnieki vienmēr vispirms saukti pēc vecās grāmatas, kas atvērta pirmā un palikusi uz galda atvērta, kamēr vaka beigusies.[20] Prāva liecina, cik svarīgs dokuments bija zemesgrāmatas.

No šādām uz pergamenta rakstītām zemesgrāmatām līdz mūsu dienām, diemžēl, ir saglabājušās tikai dažas lapas. Ir paglabāti ordeņa zemesgrāmatas fragmenti, kas aptver dažus Rūjienas pagastus un attiecas uz 15. un 16. gadsimteni. Šīs lapas saglabājušās tāpēc, ka tās

17. gadsimtenī izlietotas par akšu vākiem un tā gluži nejauši nonākušas Zviedrijas valsts archīvā.[21]

Ir zināms, ka arī vasaļi savās lādēs glabāja zemesgrāmatas un vakugrāmatas ar zemnieku vārdu, kunga tiesas (nodevu) un parādu ierakstiem.[22]

Par vēlāku laikmetu nekā ordeņa Rūjienas zemesgrāmatā ir ziņas archibīskapijas dokumentā, kas tagad glabājas Getingenas archīvā. Tā ir nedatēta zemesgrāmata, kas attiecināma uz gadsimteņa vidu — laiku pirms Livonijas kaŗa ar turpinājumu kaŗa laikā. Samērā vēla laika (1582/83. g.) ir Kurzemes bīskapijas vakugrāmata, kas pieejama labā publicējumā.[23] No Kurzemes hercogīstes laikiem ir vairākas zemesgrāmatas un vakugrāmatas. Uz 1566. gadu attiecas hercogienei Annai nodoto muižu dokumenti par Jaunsvirlauku, Vecsvirlauku, Lielsesavu, Zaļomuižu u. c.[24] No plašās dokumentācijas par Prūsijai ieķīlāto Grobiņu līdz šim maz kas ir pazīstams.[25]

No privāto muižu vakugrāmatām vecākā saglabātā ir 1553. gada Katvaru vakugrāmata.[26]

Tīzenhauzena muižu zemesgrāmatas, resp. vakugrāmatas ir pieejamas publicētas par 1582., 1588. un 1593. gadu. Vairāki šāda rakstura nepublicēti dokumenti glabājas Zviedrijas valsts un kamerālā archīvā: 1593. gada Alūksnes un blaku muižu vakugrāmata, 1596. gada Vējavas vakugrāmata u. c.[27] Zviedrijas valsts archīvā atrodas vēl vairāk neapzinātu 16. gs. vakugrāmatu. Interesantu ieskatu zemnieku zemes valdījumos dod Ēveles zemes mērījumu pārskats 1593—1597. g.[28]

Zemesgrāmatām un vakugrāmatām līdzīgi ir zemnieku saraksti, kas ietilpināti poļu valdības komisāru Inflantijā izdarīto arklu revīziju protokolos. Arī zviedru 17. gs. arklu revīzijas sniedz ziņas par 16. gadsimteni.[29]

Bez šiem avotiem ziņas par zemnieku saimniecību var gūt arī lēņugrāmatās un citos muižu dokumentos.

Ciemi

Jau 6. nodaļā aizrādīju uz jaunlaiku uzskatu, kas apšauba, ka senatnē tipiskais latviešu apmetņu veids būtu viensētas. Ko šai jautājumā norāda dokumenti?

Par dzīvi ciemos liecina vecākā saglabātā privātā vakugrāmata. Tā ir Katvaru 1553. gada vakugrāmata.[30] Pēc šī dokumenta Vainižu ciemā bija deviņi zemnieki, Gerkuļa ciemā arī deviņi, Nabes ciemā

četri, *Peschendorp* ciemā deviņi, *Lemsküll* ciemā astoņi zemnieki un 6 sīkzemnieki.

Tāpat ciema iekārta ir dokumentēta vecākajā ordeņa zemesgrāmatā par Rūjienu.[31] Piemēram, 16. gs. vidū var minēt šādus ciemus: *Lediger* ar 12 zemniekiem, *Mynthit* ar 23, *Sutenor* ar 25 un *Hargus* ar 24 zemniekiem.

Kurzemes bīskapijā 16. gadsimteņa beigās ir dokumentēti tikai ciemi.[32]

Ciemu, ciematu un māju skaits Kurzemes bīskapijā 16. gs. beigās

Novads	Ciemu skaits	Tajos ietilpstošo Ciematu skaits	Māju skaits	Sīkzemnieku skaits
Piltene	15	95	110	35
Dundagas jūrmala	13	201	210	—
Dundaga	21	154	148*	50
Ārlava	20	164	196	54
Puze	7	55	58	18
Valtaiķi	11	114	132	11
Aizpute	11	86	109	28
Cīrava	15	108	140	41

* Bez tam 17 postažas.

Dokumenti, kuŗos neatrodam norādījumu par ciemu eksistenci, ir archibīskapijas lībiešu gala vakugrāmata 16. gs. vidū un latviešu gala vakugrāmatas fragments 16. gs. otrā pusē. Tomēr no fakta, ka šis dokuments ciemus nemin, nevar secināt, ka novados, uz kuŗiem attiecas dokuments, ciemi neeksistēja. Tā kā no ciemu zemniekiem nekādas nodevas nebija jāmaksā, tad, saprotams, nebija nekādas vajadzības tos pieminēt.

Ļoti nenoteiktas ziņas jautājumā, kas mūs interesē, ir 1599. un 1601. gada arklu revīzijā. Pirmajā ciemi ir noteikti reģistrēti Inflantijas igauņu stārastijās. Otrais dokuments brīžiem ciemus min, brīžiem ne. Daudz noteiktākas ziņas ne vien par ciemu eksistenci, bet arī par to, ka ciemi neeksistēja, iegūstam no zviedru laiku 1638. un 1688. gada arklu revīzijas. Pirmajā no šīm abām revīzijām revidentiem bija pienākums jautāt, kādos ciemos zemnieki ir dzīvojuši agrāk un kādos revīzijas laikā. Diemžēl, dažas revīzijas komisijas uz šo jautājumu nav protokolējušas atbildes vai vispār šo jautājumu ir ignorējušas. Viena komisija par ciemu *(Dorf)* ir nosaukusi ciematu pat ar vienu saimnieku, tāpēc šīs komisijas reģistrētās atbildes šai

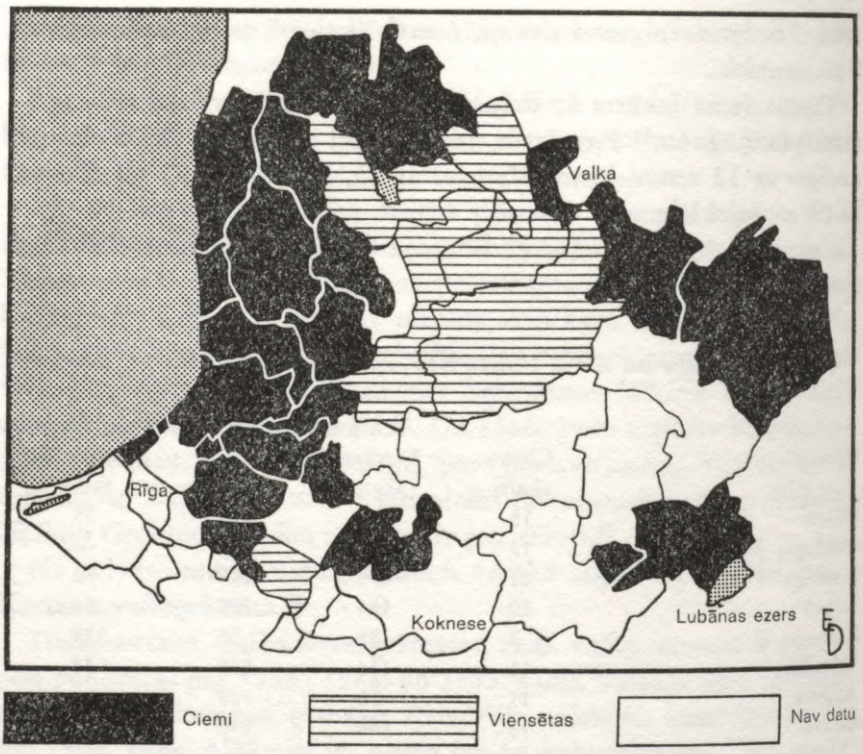

Ciemi un viensētas Vidzemē 16. un 17. gadsimtenī

Kaut gan 1688. gada arklu revīzijā par Burtnieku un Trikātas pils novadu teikts, ka tur pastāv tikai viensētas, mērnieki Lielā kadastra kartēs (1681—1684. g.) atzīmējuši ciemus rajonā uz rietumiem no Burtnieku ezera un Trikātas pils novada dienvidu daļā.

jautājumā ir aplamas. Totiesu ļoti vērtīgas ir kādas citas komisijas ziņas, kas ir protokolējusi vagaŗu liecību: „Šai pagastā zemnieki nedzīvo ciemos, bet katrs atsevišķi".

Vairāk ciemu, nekā reģistrēts 1638. gada revīzijā, ir parādīts 1688. gada revīzijā, bet tur, kur ciemu nosaukumi nav minēti, nevar zināt, vai tas ir paviršības dēļ, vai arī faktiski ciemu nebija.

1601., 1638. un 1688. gada arklu revīzijā redzams, ka ciemi Vidzemē bija, t. s., archibīskapijas lībiešu galā un ordeņa territorijā gar Igaunijas un Latgales robežu. Turpretim par ordeņa koridoru starp archibīskapijas territoriju un par archibīskapijas Vidzemes latviešu galu ir apliecināts, ka zemnieki tur nedzīvo ciemos.

Pretrunu starp šiem dokumentiem var konstatēt par Mūrmuižu (Valmieras pils tiesā). 1601. gadā teikts, ka zemnieki dzīvo ciemā,

bet 1638. gadā, ka viņi dzīvo atsevišķi. Tāpat par Smiltenes Blomi 1638. gadā teikts, ka zemnieki dzīvo atsevišķi, bet zviedru mērnieks 1681. gadā raksta, ka tur ir *Kaibers Byy*, t. i. ciems. Ja vispār pētījam zviedru laiku Vidzemes mērnieku darbu, tad jākonstatē, ka arī tur, kur 1638. gadā apliecināts, ka ciemu nav, tomēr kartes liecina, ka ciemi faktiski eksistē. Visspilgtākais piemērs šai ziņā ir pieminētais Kaibaŗu ciems Smiltenē. Par šo ciemu vēl jaunākajos laikos Kārlis Kundziņš savā monografijā *Smiltene* rakstīja, ka zemnieku mājas virknējoties rindā un ka lauki esot sadalīti joslās, dažkārt pūrvietas platumā, bet kilometriem gaŗumā kā sādžu zemes Krievijā. Tomēr zviedru laikos, kad šis ciems jau pastāvēja, revidenti rakstīja, ka zemnieki dzīvo viensētās.

Ir izteiktas domas, ka ciemi bija lībiska parādība un ka latvieši, kolonizējot lībiskos apgabalus, pakāpeniski ciemus likvidēja.[33] Pretrunā ar šo apgalvojumu ir ciemu eksistence Kurzemē un Vidzemes austrumos tīri latviskos apgabalos. Kā Vidzemē, tā Kurzemē un Zemgalē var gan konstatēt, ka ciemi tomēr pakāpeniski izzuda.

Pils novadi 16. un 17. gadsimtenī Vidzemē

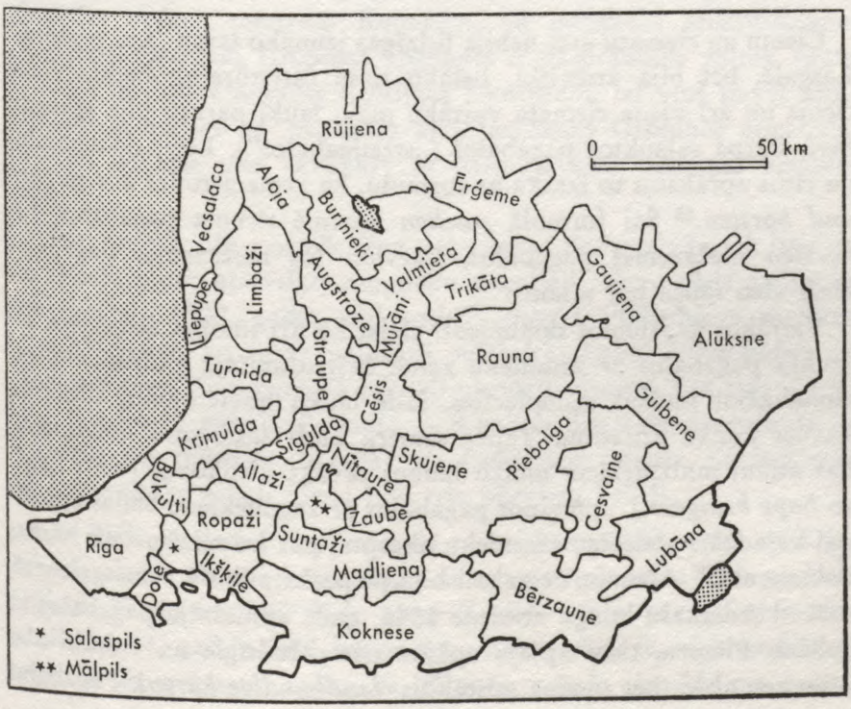

Daļa ciemu iznīka ciemu „spridzināšanas" procesā, iekārtojot muižu agrākajā ciema zemē. Tā vairums Piltenes bīskapijas ciemu nosaukumu ir muižām, kas vēlākajos gadsimteņos radās šo ciemu vietā. Otrs ciemu iznīkšanas process norisinājās tā, ka ciems kļuva par pagastu, resp. vaku. Tā 17. gs. revīzijās visiem Ropažu pagastiem ir ciemu vārdi: *Auxtzeem Wacke, Pilszeemsche Wacke, Wakulsche Wacke, Leitzeemsche Wacke.* 1630. gada revīzijā teikts, ka Umurgas pagasts ir ciems. 1457. gada dokumentā minētais ciems *Grote Asegall ar* 19 mājām 1624. un 1630. gada revīzijā atzīmēts kā *Aysegalsche Wacke* ar 19, resp. 23 mājām. 1688. gadā šai pagastā ir minēti četri ciemi: *Moiseneck, Melkiakiasch, Mastadt* un *Engepeh.*[34]

Abi raksturotie ciemu iznīkšanas veidi un eventuāli trešais veids, ka ciemi vienkārši pazuda, neatstājot nekādas pēdas, visi saistās ar jauno agrāro iekārtu Latvijā, kad par ļoti svarīgu faktoru kļuva muiža. No muižas viedokļa bija izdevīgāk par nodevu un klaušu vienību izvirzīt pagastu.

Ciemi savukārt iedalījās ciematos, bet pēdējos ietilpa vai nu tikai vienas, vai divas un vairākas mājas.

Pagabali

Ciemu un ciematu āres nebija līdzīgas jaunāko laiku „šņoŗu zemei" Latgalē, bet bija atsevišķi, lielāko tiesu četrstūŗaini, lauki. Viena ciema un arī viena ciemata vairāku māju lauki parasti bija izkaisīti savā starpā sajauktos pagabalos („streijgabalos"). Lēņu dokumentos un citos aprakstos to izsaka ar formulu, ka zeme atrodas *inn stucken und horsten.*[35] Šai formulā *stucken* nozīmē tīruma pagabalus, bet *horsten* mežazemes pagabalus. Latvieši šos mežazemes pagabalus bieži vien sauca par salām.

Vairākos gadījumos dokumenti rāda, ka arī muižas zeme bija sajaukta pagabalos ar zemnieku zemi. Sešpadsmitajā gadsimtenī, racionālizējot muižas saimniecību, šāds lauku novietojums, protams, kavēja muižu attīstību. Tāpēc samērā bieži sastopami dokumenti, kas atļauj muižniekiem muižu laukus savākt vienkopus *(deth landt to hope bringenn),* apmainot pagabalus ar zemniekiem. Šādai apmaiņai vajadzēja attiecīgo zemnieku akcepta, par ko reizēm tieši minēts dokumentā.[36] Apmainītie gabali bija jāapraksta īpašā zemesgrāmatā.

Kad Aderkašu kunga atraitne 1546. gadā apmainīja pagabalus ar Johanu Plāteru, tiem apjāja apkārt trīs dižciltīgie un vairāki abu pušu zemnieki, kas pazina apstākļus *(landkundige buren).* Pagabalus

salīdzināja mērnieks, un jauno robežu apzīmēja ar 71 robežzīmi: 31 kupicu, 26 robežkokiem un 14 krustakmeņiem.[37] Ja kungi šādi nespēja vienoties, ķīviņi zemes dēļ nonāca tiesā.[38]

Reizēm robežu novilkt bija tik grūti, ka to atzina par neiespējamu. Ļoti spilgta ilustrācija šeit ir lietu gaita Zaubē. 1561. gadā, likvidējot ordeni, mestrs Gothards Ketlers piešķīra krievu nopostīto Zaubi Jostam Klotam un Salomonam Heningam. Pirmajam piešķīra izdegušo pili un 60 ciematu, bet Heningam 30 ciematu. Piešķiršanas rakstā minēts, ka pēc vēlēšanās mestrs starp abām Zaubes daļām nospraudīs robežu. 1562. gadā Gothards Ketlers nodeva Salomona Heninga daļu Gīzem Ketleram. 1568. gadā hercogs Gothards Ketlers bija spiests atzīties, ka nav iespējams novilkt robežu starp abām Zaubes daļām neparocīgo pagabalu dēļ. Esot radušās domstarpības ne vien abiem kungiem, bet arī zemniekiem, „kāpēc notikušas slepkavības un nogalināšana". Tāpēc Gīzes Ketlera daļu ar jaunceltās muižiņas ēkām par 10.500 Rīgas mārkām pārņēma Klots.[39]

Pagabalu dēļ radās arī starptautiski konflikti. Tā ordeņa pavēlniekiem un Kurzemes bīskapam, vēlāk Kurzemes hercogam, bija pastāvīgi strīdi ar Lietuvu. Kad ordeņa mestrs ieķīlāja Prūsijai Grobiņu, tūlīt izcēlās konflikts pagabalu dēļ. Prūsijas hercogs Albrechts aizrādīja ordeņa mestram Ketleram, ka pagabalu aizkrustošanai „Kuldīgas zemnieki Grobiņas apgabalā ir uzsprauduši vairāk simtu krustu", un lūdza norādīt Kuldīgas komturam, lai viņš pavēl zemniekiem atturēties no pagabalu aizkrustošanas Grobiņas apgabalā. Prūsijas hercogs sola savukārt to pašu pavēlēt Grobiņas zemniekiem.[40]

Tikai retos gadījumos pēc lēņa dokumenta var uzzināt, cik lieli un cik daudz bijuši atsevišķo zemnieku pagabali. Viens tāds gadījums dokumentēts 1509. gadā, kad ordeņa mestrs Pletenbergs piešķīra pusarkla zemes, ko agrāk valdījuši pušelnieki *Laxte Semnekedels* un *Marten Laxte*. Viņu ciematā bija 20 pūrvietu tīrumu, bez tam *Tucksalle* atradās 11 gabali, *Pirtsalle* — 8 gabali, *Wetzenn* (vecaine?) — 3 gabali, trīs pūrvietas atradās pie *Paltennass* strauta, un bez tam vēl bija vairāki gabali vienu līdz trīs pūrvietu lieli.[41]

Kad kāds no ciema, resp. ciemata zemniekiem aizbēga vai arī kara vai mēra laikā aizgāja bojā, viņa zemi parasti pārņēma kāds no kaimiņiem. 17. gadsimtenī šādu zemi latvieši sauca par „biedrinieku zemi", bet 16. gadsimteņa dokumentos lietots vācu termins *partekern land*. Tā lēņugrāmatās teikts, ka izlēņotā postaža jāmeklē pie *parte-*

kern.[42] Ir iespējams, ka šo terminu dažreiz lietoja vispār pagabalu apzīmēšanai.[43]

Pagabali bija sajaukti ne vien viena ciema, bet arī vairāku kaimiņu ciemu robežās. Šie pagabali retāk bija tīrumi, biežāk mežazeme vai pļavas.

Rūjienas zemesgrāmata

Teksta lasījums un saīsinājumu atšifrējums:

[Ruyen]

Villa tenetur 23 marcas et dabit kullesundemus. Dedit [seko 57 svītriņas]

Villa 1 bouem

Lediger vnci 4 1/2							Duobus fratribus a Breittenbach per illustrissimum dominum palatinum Vilnensem 1562
Sussi							
Villika			b	2	2	2	
Munth							
Hanns		o	b	2	2	2	
Ylu							
Lemmitu			b	4	4	4	
Polcumny							
Lemmitu			b	4	4	4	
Culpene							
Andres			b	2	2	2	
Jalembi	Perna						
Poppe		p	b	3	3	3	
Keuenpoicke							
Andres		q	b	3	3	3	
Villika	Jans						
Antsi		r	b	4	4	4	
Cullike							
Bertoldt		s	b	4	4	4	
Lemmi							
Villeme		t	b	2	2	2	
Vastauent							
Hille		v	b	4	4	4	
Pucepp							
Thomas		x	b		3	3	

Villa tenetur 13 marcas, dabit kullesundemus [seko 63 svītriņas]. Non dabit bouem, sed 2 marcas in estiuali wacca [seko ap 70 svītriņu].

Sommern vnci 4 cum quartali							In hac villa familiae, quas Plate non habet, datae sunt duobus fratribus a Breittenbach per illustrissimum dominum palatinum Vilnensem 1562
Virnovdi	habet Plate						
Vibuli			b	3	3	3	
Viuetes							
Auwodas			b	2	2	2	
Slaweke	habet Plate						
Mucke			b	4	4	4	
Clawin	Plate						
Sadde			b	2	2	2	
Andreck	Plate						
Dutfell			b	4	4	4	
Jacob							
Awlembi		y	b	6	6	6	
Staldot							
Jany			b	2	2	2	

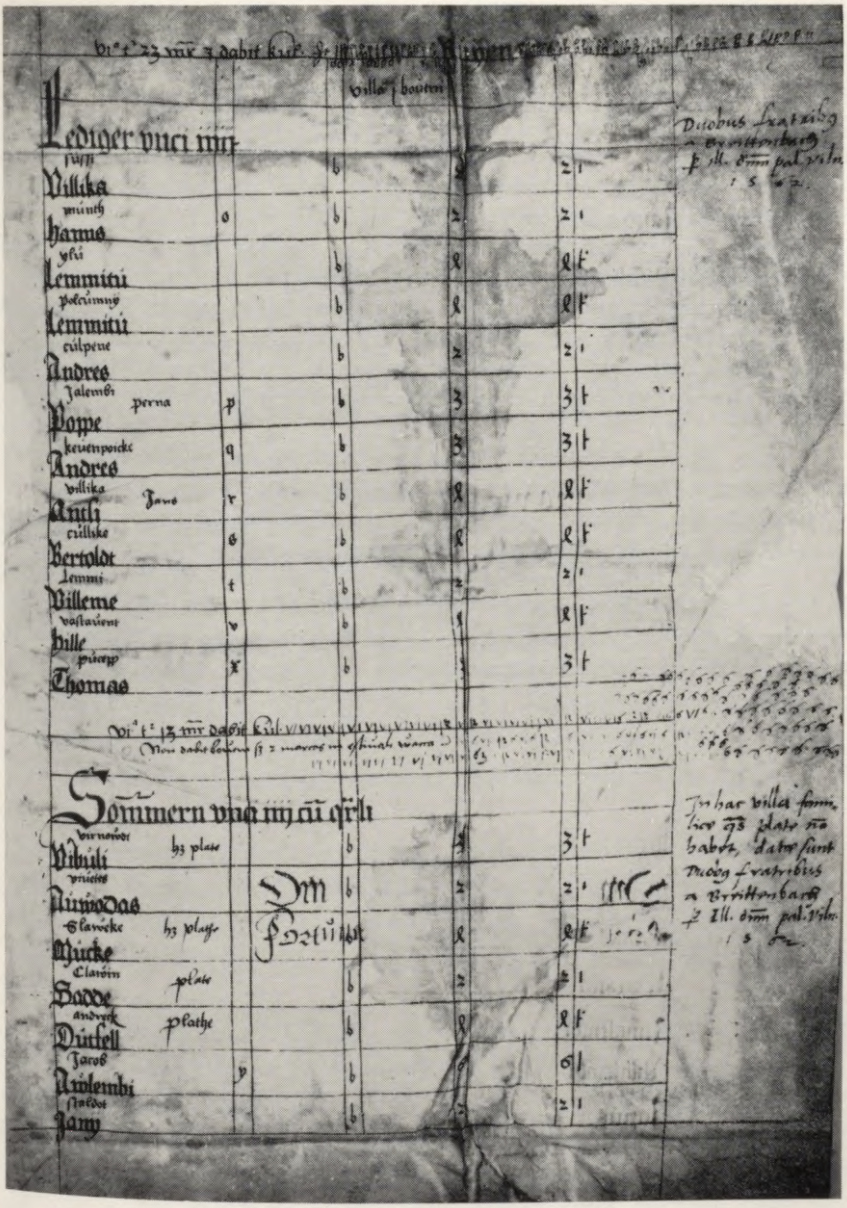

Paskaidrojumi

Četras šādas pergamenta lapas (agrāk bijušas 24 reiz 35 cm lielas), no kuŗām šeit reproducēta viena, glabājas Zviedrijas valsts kamerālajā archīvā. Divas no tām ir Rūjienas 15. un 16. gadsimteņa zemesgrāmatas fragments. Reproducētajā lapā pirmās divi rindas attiecas uz kādu nezināmu ciemu Rūjienā. Latīņu teksts paskaidro, ka šim ciemam jāmaksā 23 mārkas. *Kullesundemus* ir igauņu termins

küla-sundmus un nozīmē ciema kunga tiesu. Vēl ciemam jādod viens vērsis. Svītriņas varētu nozīmēt, ka attiecīgajā gadā maksājums nokārtots.

Seko *Lediger* ciems ar 4 1/2 arkla. 1562. gadā lapas malā pierakstīts, ka ciemu izlēņojis Lietuvas (Viļņas) vaivads, lielmaršals Jons Kotkievičs, brāļiem Breitenbachiem. Pirmajā ailē burti (o-x) apzīmē ciematus, kas no kunga tiesas atsvabināti. Otrā ailē burts „b" nozīmē, ka ciemats ir apdzīvots *(besatt)*. Trešās un ceturtās ailes cipari varētu nozīmēt arkla sestdaļas. Ceturtai ailei blakus ir simboli, ar kādiem šīs ailes skaitļus iegrieza burtkokos.

Lielākiem burtiem rakstītie ciematu vārdi ir vecākie, bet vēlāko saimnieku vārdi ir pierakstīti virs tiem un vēl vēlāko — blakus.

Lediger ciems piederēja pie tagadējā Arakstu un Lodes pagasta. Zemesgrāmatā minētais *Cullike* varētu būt kādas no tagadējām Kuļķinu mājām, bet *Poppe* varbūt ir Pēpa, *Lemmi* vai *Lemmitu* varbūt Lammika (?). Igauņu vārdi ir *Sussi* (vilks), *Polcumny,* kas varbūt ir *pool+kümnik* (pusdesmittiesnieks), *Pucepp* (galdnieks) u.c.

Sommern ciemā ir 4 1/4 arkla. Šim ciemam ir divi kungi — daži ciemati agrāk izlēņoti Platem (kopš 1511. gada — sk. *LGU* II, 104), kā tas atzīmēts pie attiecīgajiem vārdiem, citi 1562. gadā brāļiem Breitenbachiem. Šis ciems Latvijas patstāvības laikā atradās zemes mēlē, kas iesniedzās Latvijas territorijā no Moisakilas līdz Lātvas muižai. Kā zemesgrāmatas sastādīšanas laikā, tā jaunākajos laikos šis bija jaukti — igauņu un latviešu — apdzīvots apgabals. Tekstā redzamais uzraksts *Om Fortuna* pie dokumenta nepieder — to ap 1601. gadu uzrakstījis kāds no zviedru ierēdņiem, kas zemesgrāmatu saplēsa un izlietoja par akšu vākiem.

Pēc kāda dokumenta varētu spriest, ka ķīviņus zemes dēļ viena kunga ciemu zemnieki izšķīra paši pēc savām zemestiesībām.[44] Kādā gadījumā pat teikts, ka strīds par zemi starp trim kungiem jāizšķir zemniekiem pēc savām zemestiesībām.[45]

Arkls

Arkls kā latviešu zemnieku nodokļu vienība ir pieminēts jau 13. gadsimtenī. Ir izteiktas domas (A. Švābe), ka pareizāk būtu lietot apzīmējumu „arklis", jo šis vārds esot cēlies no leišu *arklys*, t. i. zirgs. Latīniski arklu sauca *uncus*, bet vāciski *Haken*, ar šo terminu apzīmējot ciematu, kuŗa zemi apstrādāja ar vienu zirgu, vienu spīļu arklu un vienām ecēšām.

16. gadsimtenī arklos izteica ne vien zemnieku ciematu zemi, bet jo bieži arī klaušu muižu zemi. Ciemu un pagastu arklu skaits bija ierakstīts zemesgrāmatās. Kā redzējām, šīs, uz pergamenta rakstītās, zemesgrāmatas bija lietošanā ilgu laiku, pat simtiem gadu, un tradicijas cienītājā sabiedriskajā iekārtā tās uzskatīja par kaut ko negrozāmu. Tāpēc var sagaidīt, ka šais grāmatās ierakstītais arklu skaits ilgi palika negrozīts. Tiešām, pēc muižu dokumentiem redzams, ka ciemiem un pagastiem arklu skaits palika nemainīgs. Tikai pēc lielajiem 16. gadsimteņa kaŗiem reizē ar pārējām tradicijām sagruva arī šī.

Saprotams, ka dzīves īstenību šis tradicionālais arklu skaits neatspoguļoja. Tāpēc arkli katrā apgabalā, pat muižā, lieluma ziņā atšķīrās. No otras puses, atšķirībām bija sava robeža, jo ciems vai pagasts dabisko šķēršļu dēļ spēja pieaugt tikai tik tālu, cik šie šķēršļi atļāva.

16. gadsimtenī eksistēja divi arklu tipi: nemērītie un mērītie arkli. Nemērītie arkli bija vispirms tradicionālie agrāko gadsimteņu arkli. Otrkārt, tie bija arkli, ko apstākļu pazinēji novērtēja, apjājot apkārt attiecīgajai apmetnei: ciematam, ciemam vai pagastam. Par to, kā šī apjāšana notika, liecina kāda 1588. gada Allažu muižkunga akts: „Tā kā bija šaubas par Klāva Inča, saukta Ratnieka, un viņa zemnieka [laikam kaimiņa?] Straupiņa zemi un tīrumiem, par šīs zemes daudzumu un to, vai katram no viņiem ir sava zeme, vai arī viņi abi ar sīkzemnieku valda vienu arklu, tad — lai šādas šaubas un strīdus novērstu un noskaidrotu patiesību — minētais Klāvs Incis mani ir lūdzis, lai es, amatā būdams, minētajai zemei apjāju apkārt un to apskatu. Taisnības dēļ un lai noskaidrotu patiesību, to es viņam neva-

rēju atteikt. Kopā ar dižciltīgo, godājamo un tikumos stipro Kasparu fon Karthauzenu, Jurgenu Lēvi, Siguldas mācītāju Johanu Meija kungu, karaliskās Cēsu pilsētas rātes locekli Berendu Lutera kungu, Klausu Šprengu un Turaidas Hansu Šucmeistaru esam ap minēto zemi apjājuši, to apskatījuši un novērtējuši. Esam patiesi atraduši, ka tā, kā augšā teikts, ir viena saimnieka zeme un nav vesela, bet tikai apmēram pusarkla lielumā. Šī zeme atrodas pareizajās robežās, kā to priekš dažiem gadiem pēc mana žēlīgā kunga, nelaiķa Heinricha fon Donas pavēles Ratniekam piešķīruši un ap to apjājuši dižciltīgie un tikumos stiprie: toreizējais Bukultu pilskungs Hanss Helbrechts fon Kanevics, Pēteris Krebss, Vilhelms fon Cveifelns, Heinrichs Kochs un vēl citi godīgi ļaudis ... "

Kad īsti arklus sāka mērīt, droši nevar noteikt. Tomēr 16. gadsimteņa dokumentos ir ziņas, ka zeme mērīta. Agrāko gadsimteņu lēņugrāmatās parasti ir ieraksti, ka attiecīgā vārdā nosauktais ciems vai pagasts ir piešķirts vasalim „parastajās robežās", „vecajās robežās", „kā tas bijis kopš senatnes", vai taml. Šāda ciema vai pagasta iedzīvotājiem tā robežas bija labi zināmas, un zemes mērīšana nebija vajadzīga. Arī nodevu un publisko klaušu noteikšanai zemes mērījumu nevajadzēja. Šim nolūkam pietika, ja zeme bija novērtēta, tai apjājot apkārt. Kad muižniekiem radās lielāka interese par saimniecību, tik nenoteikts apzīmējums kā „parastajās robežās" un tamlīdzīgi varēja radīt un radīja pārpratumus. Lai tos novērstu, lēņugrāmatās parādās noteiktāki lēņu robežu apraksti. Tai arī radās vajadzība zemi mērīt, jo noteiktu robežu varēja nospraust tikai, apmainot apgabalus, un to varēja izdarīt tikai mērnieks (sk. iepriekšējo Aderkašu piemēru).

No kungu viedokļa zemes mērījumi kļuva sevišķi nepieciešami, kad klaušu muižu dibināšanas procesā kungi sāka iekšējo kolonizāciju un radās centieni paaugstināt zemnieku pienākumus. Saprotams, ka zemnieki pret šādu iejaukšanos viņu dzīvē bija naidīgi un pamatoti uzskatīja mērīšanu par savu īpašuma tiesību aizkarumu.

Zemes mērīšana

Kāds zemes mērījums dokumentēts 1518. gadā, kad ordeņa mestrs izlēņo tulkam Hāgenam Burtniekos vienu arklu zemes ar trim sīkzemniekiem, kā arī salu, sauktu *Asszwin*. Sala esot pieci lūki gaŗa un četri ar pus lūka plata, skaitot lūkā 66 asis. Lēnī vēl ietilpst 28 lūki zemes ar zemniekiem un viņu mantiniekiem.[46]

Zemes mērīšana, gan negātīvā nozīmē, kas rāda zemnieku nostāju pret mērīšanu, pieminēta vēl kādā citā 1518. gada dokumentā.[47] Pratinot par Skujenes *Nerve* muižu, Jakobs Aderkass jautāja zemniekiem, vai viņi atceroties, ka kungs būtu licis iet pār viņu zemi ar auklu un mēru. „Jautāti viņi atbildēja ar nē. Viņi valdījuši un lietojuši [zemi] no senatnes, pakļauti vienam kungam pēc otra līdz šim laikam, kā senāk, tā tagad bez auklas vai mēra."

Par Pletenberga mērījumiem Lugažos minēts 1624. gada arklu revīzijā. Nolūks bija sadalīt zemi starp pušelniekiem. 1624. gada arklu revīzijā arī teikts, ka ordeņa mestrs Firstenbergs (kas valdīja no 1557. līdz 1559. gadam) licis mērīt zemi Rūjienā, lai varētu to apmītņot ar vairāk zemniekiem.[48] Fakts, ka zemi mērīja, lai tur nometinātu vairāk zemnieku, atspoguļojas arī tautasdziesmās:

Apaļš brāļa novadiņš
Kā viens vaska rituliņš.
Paši kungi izdalīja,
Daudz gabalu gribēdami.
3768

Kaut gan zemes mērīšana šai dziesmā tieši nav pieminēta, tomēr sadalīt zemi vairākos gabalos visērtāk varēja, to izmērījot.

Zemi 16. gadsimtenī lika mērīt ne vien ordeņa mestrs, bet arī archibīskaps. Par to 1638. gada arklu revīzijas laikā Smiltenē ziņo Mēdzulas pagasta kubiass (vagaris) Toms Miezis. Viņš no sava tēva esot dzirdējis, ka vecais archibīskaps (tātad Vilhelms) licis arklus mērīt. Katrā arklā bijuši 66—70 gabali,* un katrā no tiem pa 3 līdz 4 lauku pūru sējumu.[49] Līdzīgi 1638. gadā izteicās Raunas *Kukian* pagasta vecākais Jurģis Pēteris. Pagastā esot vecie mestra arkli — 66 gabali arklā, pa 4 lauku pūriem sējumu katrs, pie kam esot ieskaitīta mežazeme. 66 gabali arklā pieminēti arī Raunas *Sam* pagastā.[50] 1630. gada arklu revīzijas protokolos uzzinām, ka archibīskaps Vilhelms zemes mērīšanu licis izdarīt „neilgi priekš krievu kara", t. i. priekš 1558. gada.

Vairākas liecības par zemes mērīšanu ir saglabājušās no bīskapa Šenkinga darbības laika (pēc 1587. gada) Inflantijā. Rentmeistars Bērs 1638. gadā ziņoja par Valmieru, ka bīskaps (Šenkings) sācis mērīt zemi, noteicot arklā 120 pūru sējumu. Mērījumi neesot pabeigti. Mērījumus Valmieras Kokmuižas pagastā piemin vagaris Jānis Brencis un *Jauwattenn* pagastā simt gadu vecais vagaris Jānis

* Par „gabalu" dokumentā nosaukts platības mērs, kas aptver 3—4 pūrvietas.

Antiņš, kas vagaŗa amatā bijis 40 gadu. Par Valmieras Ūdru pagastu teikts, ka bīskaps licis zemi mērīt divi reizes. Par Burtnieku *Drabweschenn* pagasta mērīšanu vagaris Jānis Seks sniedz ļoti vērtīgu informāciju. Tur esot vācu arkli, ko bīskaps licis mērīt Johanam Hapacham. Arklā esot 30 mucasvietu iekoptas zemes un 30 mucasvietu mežazemes. Zemes mērīšana bīskapa (Šenkinga) laikā, nesniedzot sīkākas ziņas, pieminēta vēl Burtniekos Rencēnu pagastā un Trikātā *Naunurn* pagastā. Turpretim par Burtnieku *Seipensche* pagastu teikts, ka tur arkli nav mērīti.[51]

Bīskapa Šenkinga nolūks, liekot zemi mērīt, redzams pēc piezīmes 1601. gada arklu revīzijā. Pirms zemes mērīšanas Valmieras zemnieki maksāja daļu (jādomā — ceturto daļu) no ražas. No muižas pārvaldes viedokļa tas bija ļoti neizdevīgi, jo muižas naturālie ienākumi svārstījās atkarā no zemnieku ražas augstuma. Pēc zemes mērīšanas turpretim zemnieki maksāja noteiktu labības daudzumu (6 pūri rudzu, tikpat miežu un tikpat auzu) no arkla.[52] Jādomā, ka šis noteiktais labības daudzums bija tikpat liels, kāds vidējas ražas gados bija vecais maksājums, t. i. līdzīgs zemnieku izsētās labības daudzumam. Pāreja uz noteiktu naturālo maksājumu agrākā nenoteiktā maksājuma vietā, protams, kļuva iespējama tikai pēc zemes mērīšanas.

Ir izteiktas arī domas, ka zemes mērīšanas nolūks bijis palielināt zemnieku klaušas, lai apmierinātu augošās muižu saimniecības vajadzības un iegūtu jaunu zemi muižu dibināšanai.[53] Zemes mērīšana tomēr vienmēr nekaitēja zemnieku interesēm. Tikai zemi mērījot un iedalot no jauna, bija iespējama pagabalu likvidēšana. Kaut gan iespējams, ka Ēveles kungu Melchioru Hevelu (Höuel), izdarot zemes mērīšanu no 1593. līdz 1597. gadam, vadīja kādi citi motīvi, viņš pats par galveno iemeslu min pagabalu likvidēšanu. Viņš raksta:[54] „Man pašam par ziņu, maniem bērniem un pēcnācējiem, maniem pavalstniekiem un nabaga zemniekiem par labu un noderīgu, kā arī, lai novērstu strīdus, ķīviņus un nevienprātību zemes dēļ, esmu licis mērīt zemi un nodibināt šai ziņā kārtību. Gribu, lai mani mantinieki un pēcnācēji mūžīgos laikos cieši pie tās turētos. Mani pavalstnieki ir ļāvušies pamudināties un ar pateicību to pieņēmuši."

Kaut arī Ēvelē kungs centās samērīt zemniekiem zemi daudzmaz vienkopus, tomēr arī pēc šīs agrārās reformas iedalītā zeme vēl palika izkaisīta. 24 mājām zeme gan bija vienkopus, bet tie bija sīki saimnieki. Turpretim 22 mājām zeme bija katrās mājās divās atsevišķās „salās", 20 mājām trīs, 16 mājām četrās, 15 mājām piecās, 7 mājām

sešās un vienām mājām pat septiņās „salās". Dokuments nerāda, kāds bija stāvoklis pirms reformas, bet ja jau zeme bija vēl tik izkaisīta pēc reformas, tad var iedomāties, cik ļauns bija stāvoklis iepriekš. Daudzie pagabali bija 16. gadsimteņa agrārās ainavas normāla parādība, tie bija radušies, zemniekiem pakāpeniski iekopjot jaunus tīrumus. Saprotams, ka šie pagabali bija neracionāli, un to likvidēšana nāca par labu pašiem zemniekiem.

Bez tiešajiem aprakstiem avotos par zemnieku zemes mērīšanu iespējams spriest arī pēc netiešiem norādījumiem. Ja kādā pagastā zeme ir reģistrēta vienādos arklos, tad varētu domāt, ka zeme tur nesen ir mērīta. Piemēram, 1599. gada revīzijā teikts par *folwark Hassonski*, ka tas nesen dibināts un ka tur gandrīz visiem zemniekiem bijusi viena gaita zemes. Helmans pēc tā spriež, ka Rēzeknes stārasts īsi pirms revīzijas licis zemi mērīt. Pēc fakta, ka bez arklu vienādošanas paaugstināts arī arklu skaits, Dorošenko spriež, ka 16. gs. pēdējā ceturksnī zeme mērīta Trikātā, Ērģemē, Mālpilī, Koknesē, Ikšķilē, Salaspilī, Siguldā, Ļaudonā, Viļakā, Ludzā un Rēzeknē.[55] Saprotams, šie spriedumi ir hipotetiski.

Septiņpadsmitā gadsimteņa avotos minēti šādi 16. gadsimteņa arkli: vācu arkls, vecais mestra arkls, Pletenberga arkls un poļu arkls. Mērnieks Johans Hapachs, kas darbojās 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā, dažus šos arklus ir aprakstījis.[56]

Vecais mestra arkls jeb Vidzemes arkls esot 66 kvadrātlūku liels. Katrā lūkā esot 66 asis pa $3^1/_2$ Rīgas olektīm, pieskaitot vēl klāt „sešas reizes ap galvu un sešas reizes ap ikšķi". Šādā arklā varot izsēt 12 Rīgas lastus labības, katrā lastā skaitot 42 pūrus. Tomēr tajā esot ieskaitīta arī neauglīgā zeme un pļavas.

Pletenberga arkls esot 5 auklas (katra 260 Rīgas olekšu) gaŗumā un 4 auklas platumā. Šis arkls līdzinoties gandrīz divām Prūsijas hūfēm, un tajā varot izsēt gandrīz 4 lastus rudzu. Tajā neietilpstot pļavas un neauglīgā zeme. Izmēģinājumā šādā arklā izsēja 4 lastus un 12 pūrus rudzu Rīgas mērā. Ar Hapacha 1624. gada aprakstu par veco mestra arklu un Pletenberga arklu saskan kāds ar 1586. gadu datēts dokuments.[57]

Cik liels bija Šenkinga arkls, rāda Jāņa Seka pieminētais tā paša mērnieka Johana Hapacha ziņojums Zviedrijas valsts kancleram Akselim Uksenšernam 1624. gadā. Par savu darbību, mērījot bīskapa Šenkinga zemi Valmierā, Hapachs ziņoja sekojošo:[58] „Viena kārts *(Ruthe)* ir $7^1/_2$ olekts jeb 15 pēdu *(Schuhe)* Prūsijas Rastenburgas mērā. 300 šādu kvadrātkāršu ir viens morgens. 1599. gada rudenī esmu

iemērījis šādu morgenu Valmierā, un bīskapa Šenkinga klātienē tajā iesēja 3 Rīgas pūrus rudzu. 30 morgeni ir viena Prūsijas hūfe, un divas tādas ir Vidzemes arkls. Tajā var sēt 4 lastus un 4 pūrus rudzu Rīgas mērā. Pļavas, virsāji, purvi un slapjie mazvērtīgie meži, kur nevar ierīkot tīrumus, nav ieskaitīti."

Ko īsti nozīmēja Hapacha 1599. gadā Valmierā iemērītais arkls, rāda sekojošais salīdzinājums. Pēc Hapacha ziņām, vienā arklā varot izsēt 4 lastus 4 pūrus rudzu Rīgas mērā, tātad 172 pūrus. 1601. gada arklu revīzija savukārt rāda, ka no katra arkla zemniekiem bija jāmaksā nodeva 18 pūri no visām trim labībām; šie maksājumi stājās agrāko maksājumu vietā, kuŗus ņēma proporcionāli ražai. Ir zināms, ka šie proporcionālie maksājumi parasti vidējas ražas gados bija ceturtā daļa no ražas un līdzinājās izsējas daudzumam. Tā kā zemnieki nežēlojās (kā citos gadījumos tai pašā 1601. gada revīzijā), ka viņu nastas paaugstinātas, tad jādomā, ka jaunie maksājumi bija apmēram tādi paši kā vecie. No tā secināms, ka zemnieku sējumi bija 18 pūri. Pieņemot, ka domāti lauku pūri, var vērtēt, ka Valmierā mērītajā arklā zemnieki izsēja 27 Rīgas pūrus, nevis, kā varētu domāt pēc Hapacha ziņām, 172 pūrus. Ka Hapacha mērītajā arklā zemnieki nekādā ziņā nesēja 172 pūrus labības, rāda fakts, ka pirms mērīšanas no šāda izsējas daudzuma būtu bijis jāmaksā 172 pūri labības, bet pēc mērīšanas tikai 27 pūri. Tādu labdarību nevarēja sagaidīt pat no bīskapa, kas, aicinot, lai latvieši atgriežas katoļu ticībā, aizrādīja uz savu turību — viņam neesot jāpārtiek no sieciņiem kā luteriešu mācītājiem.[59]

Pretruna starp Hapacha minēto skaitli par sējumiem un faktisko izsējas daudzumu atrisinās vienkārši, ja pieņem, ka arī Hapacha aprakstītajā arklā ietilpa nederīgā zeme. Viņa teiciens, ka arklā šī nederīgā zeme neietilpst, ir viegli pārprotams. Acīm redzot, viņš gribēja teikt, ka 60 morgenu tīrumu ir viens arkls.

Bez Hapacha ziņām par arkla lielumu ir vēl citas — lauksaimniecības lietpratēja Heinricha fon Tīzenhauzena 1592. gadā atzīmētie dati.[60] Tīzenhauzens vispirms raksta to pašu, ko Hapachs par veco mestra arklu, bet atmet pēdējā minēto mērīšanu piedevām vēl „6 reizes ap galvu un 6 reizes ap īkšķi". Vienkāršojot aplēsumu, viņš saka, ka arklā ir 66 lūki, katrs 238 Rīgas olektis platumā un tikpat gaŗumā. Arklu visvienkāršāk esot izmērīt, mērījot, kā parasts, 11 lūkus gaŗumā un 6 platumā. Tīzenhauzens 1592. gadā ziņoja, ka viņš licis atmērīt pusarkla zemes (6 reizes 5½ lūka), kuŗā izsēti 4 lasti rudzu. Tātad arklā varot izsēt 8 lastus.

Tīzenhauzena mērījums nesaskan ar Hapacha ziņojumu. Kamēr Tīzenhauzens arklā skaita 8 lastus, Hapachs vecajā mestra arklā skaita 12 lastus sējumu. Auklas tīšana ap galvu un ap ikšķi šo starpību nevarēja radīt. Izskaidrojums varētu būt, ka Tīzenhauzena eksperimentā sēja tikai rudzus, kamēr Hapacha piemērā domātas visas trīs labības. Pēc Tīzenhauzena datiem, vienā pūrvietā būtu izsēts 1,2 pūri rūdzu, kas aptuveni saskan ar 18. un 19. gadsimteņa izsējas biezumu. Miežu un sevišķi auzu izsējas biezums bija lielāks, un tā varētu arī sasniegt 12 lastus tai pašā Tīzenhauzena arklā, kurā viņš izsēja 8 lastus rudzu. Šis piemērs vien jau rāda, ka līdz šim literātūrā izteiktie minējumi par arkla lielumu ir problēmatiski. Minējumi ir šādi — 16. gadsimtenī zemnieku arkls esot bijis 30 pūru, vācu arkls 60 pūru, Pletenberga arkls 120 pūru un poļu arkls 240 pūru sējumu.[61] Redzot šādus skaitļus, tūlīt rodas jautājums — kāda labība domāta? Otrs jautājums ir, vai izsējas pūri attiecas tikai uz tīrumiem vai uz visu zemnieka zemi? Trešais jautājums rodas, iepazīstoties ar 17. gadsimteņa mērniecības praksi. Mērnieki mēdza ņemt vērā zemes kvalitāti — ja zeme bija slikta, to iemērīja arklā vairāk nekā labu zemi. Jādomā, ka šī mērnieku prakse nebija 17. gadsimteņa izgudrojums, bet to lietoja arī 16. gadsimtenī. Mērītie arkli 16. gs. beigās bija gandrīz visās domēnēs. Turpretim vairumā privāto muižu bija nemērītie arkli.

Iepriekšējais iztirzājums rāda, ka arī mērītie arkli nav platības mēri, tāpat kā platības mēri nav nemērītie arkli. Mēģinot arklus izteikt platības mēros, dabū dažādus lielumus. Šos dažāda lieluma arklus — kā mērītos, tā nemērītos — var apvienot divās grupās — „mazajos" arklos (šeit ietilpinot literātūrā minēto zemnieku un vācu arklu) un „lielajos" arklos (Pletenberga, mestra un poļu arkls).[62] Spriežot pēc tiešām liecībām zviedru laika revīzijās, mazie arkli bija Allažos, Burtniekos, Cēsīs, Cesvainē, Dolē, Dzērbenē, Ēvelē, Ērģemē, Ikšķilē, Krimuldā, Limbažos, Lugažos, Mālpilī, Nabē, Nītaurē, Piebalgā, Siguldā, Straupē, Turaidā, Umurgā, Vainižos un Valmierā. Pēc poļu laika revīzijām varētu spriest, ka mazie arkli bija Ikšķilē, Koknesē, Ludzā, Lielvārdē, Rēzeknē, Salaspilī, Suntažos un Umurgā.

Pēc zviedru laika revīzijām, lielie arkli bija Alūksnē, Gaujienā, Gulbenē, Rūjienā. Tā kā par Vecsalacu teikts, ka vācu arkli sākti lietot zviedru laiku sākumā, varētu domāt, ka pirms tam tur bija lielie arkli. Pēc poļu revīzijām spriežot, varētu domāt, ka lielie arkli bija Viļakā.

Par pārējām pils tiesām ziņu trūkst. Dorošenko ir mēģinājis atšķirt mazos un lielos arklus pēc vidējā arklu skaita ciematā.[63] Mazie arkli, pēc viņa aplēsuma, ir novados, kur ciematā ir vidēji 0,7 līdz 0,9 arkli, bet lielie — kur ir 0,3 līdz 0,4 arkli. Ar šādu metodi rīkojoties, viņš, piemēram, konstatē Bērzaunē, Kalsnavā un Mārcienā lielos arklus. Cik šī metode ir nedroša, liecina ieraksts 1638. gada revīzijā par Kalsnavu,[64] kad vagaris Jēkabs Īvans ziņoja: „Vecajos Tīzenhauzena laikos Kalsnavā bijuši 130 zemnieki, bet tie visi nebija klaušu zemnieki. Tikai 50 bija vesela arkla saimnieki, kas veica klaušas. Pārējiem bija tikai mājas vieta, par ko viņi kaut ko deva. Tas tāpēc, ka novadā bija daudz ļaužu." Ja, balstoties uz šo piemēru, Kalsnavas arklu skaitu dalām ar 130, tad pēc Dorošenko metodes mēs dabūtu lielos arklus, ja turpretim dalām ar 50, tad dabūtu mazos arklus.

Iepriekšējais iztirzājums attiecas uz Vidzemi un Latgali. Jādomā, ka arī ordeņa territorijā Kurzemē un Zemgalē mestri lika mērīt zemi, tāpat kā Vidzemē. Kad nodibinājās Kurzemes un Zemgales hercogīste un bijušie vasaļi tajā kļuva par noteicējiem, baznīcu celšanai paredzēto nodokli landtāgs uzlika pēc arklu skaita. 1567. gada lēmumā par arklinieku *(Heilhäker)* definēts gobzemis *(Zinshäker)*, kas pilnā mērā ik darba dienu veic klaušas kungam. 1568. gadā no 20 arkliem nolēma dot vienu bruņotu jātnieku zemes aizsardzībai. 1606. gada landtāgā šī oficiālā arkla lielumu noteica 80 pūru gobas (nodevu).[65]

Arklu grupējums

Kā redzējām, atsevišķu novadu starpā bija it prāvas arkla lieluma atšķirības. Arī viena novada apmērā arklu lielums atšķīrās atsevišķās muižās, pagastos, ciemos un pat ciematos. Tomēr starpības šais mazākajās vienībās nebija tik lielas, lai nevarētu izdarīt salīdzinājumus. Tāpēc arī pieļaujams statistisks zemnieku ciematu grupējums pēc arkliem pa novadiem. Šāds grupējums dod iespēju ieskatīties zemnieku slāņa sociālajā un ekonomiskajā struktūrā, un varam arī mēģināt saskatīt pārmaiņas laika plūdumā.

16. gadsimtenī bija ļoti maz zemnieku, kas valdīja vairāk par vienu arklu zemes. To zemnieku skaits, kas valda tieši vienu arklu (t. s. „pilnie vīri" — arklinieki), atsevišķos novados bija dažāds. Vairums zemnieku valdīja arkla daļu — pusarkla (pusenieki), ceturtdaļu vai arī astotdaļu (asmītnieki). Vēl sīkāku zemnieku zemi arklos nemērīja, bet viņus sauca par sīkzemniekiem, vāciski „vienkājiem" *(Einfüßling* — laikam tulkots no igauņu *üxjalg)*.

Dažos novados atsevišķo zemnieku arklu skaits dokumentos apzīmēts ar divi skaitļiem — vienu lielāku, otru mazāku. Lielākais bija viņa pamatarkls, bet mazākais papildu zeme, ko viņš lietoja, iespējams, kā biedrinieku zemi. Sakarā ar to, abas arkla daļas saskaitot, zemnieku zeme jāizsaka komplicētās arkla daļās, piemēram $1^3/_{16}$ arkla, $^9/_{16}$ arkla un taml. Lai izvairītos no tik komplicēta skaitļa, praksē zemesgrāmatās ierakstīja nesaskaitītās arkla daļas, piemēram, „ceturtdaļa un puse no astotdaļas".

Laika tecējumā zemnieku arklu skaits mainījās. Šai maiņai bija divējādi iemesli — individuālās pārmaiņas zemnieku turībā un vispārēji arklu skaita pārkārtojumi, ko izdarīja kungs, vai nu zemi mērījot, vai citādi.

Par visu 16. gadsimteni var izsekot arklu skaita pārmaiņām dažos Tīzenhauzena muižu pagastos. Vispirms salīdzināsim vidējos skaitļus, nešķirojot postažas no apdzīvotajiem ciematiem.

Vidējais arklu skaits ciematā divos Vidzemes pagastos[66]

Gads	Satravas pagastā	Dumavas pagastā
1497	0,34	.
1522	0,43	0,63*
1562	0,28	0,42
1582	0,34	0,39
1593	0,42	0,43

* Kopā ar muižas zemi.

Tā kā šie dati gan attiecas uz pagasta daļu (1497. g.), gan arī pagastu robežas mainījušās, secinājumā var tikai teikt, ka ciematu vidējā arklu skaita maiņas ir tikai nejauša, ne būtiska, rakstura.

Ņemot vērā iepriekšējā nodaļā konstatēto, ka muižu arklu skaits gadsimteņiem palika nemainīgs, tāpat administrātoru konservātīvo izturēšanos, izvairoties no vakugrāmatu un zemesgrāmatu grozījumiem, ir saprotams, ka līdz Livonijas karam vakugrāmatu un arklu sarakstu dati nerāda nekādas būtiskas pārmaiņas. Līdz ar iedzīvotāju skaita maiņu un ražu svārstībām, protams, faktiskā zemnieku turība mainījās, bet arklu skaitā tā neatspoguļojās. Pavisam citāda parādība vērojama Livonijas kara laikā un pēc šī kara.

Laikmetīgās pārmaiņas vispirms atspoguļojās postažu pieaugumā. Tīzenhauzena muižu 1582. gada vakugrāmatā reģistrēti tiklab apdzīvotie ciemati, kā postažas. Ja varētu pieņemt, ka pēdējās ir reģistrētas pilnīgi, tad, skaitot kopā kā apdzīvotos ciematus, tā postažas,

iegūstam pārskatu par stāvokli pirms Livonijas kaŗa.[67] Zemnieku ciemati, kas ietilpināti sekojošā tabulā, aptveŗ mūslaiku Bērzaunes, Kalsnavas un Mārcienas pagastu.

Zemnieku ciemati ar dažādu arklu skaitu Tīzenhauzena muižās pirms Livonijas kaŗa
(apdzīvotie arkli un postažas kopā)

Arkla daļa	Ciemati Skaits	%	Arkla daļa	Ciemati Skaits	%
1	4	1,1	1/3	7	1,6
7/8	1		7/24	1	41,1
3/4	11	5,2	1/4	182	
5/8	11		1/8	21	6,5
17/24	1		1/6	8	
7/12	2	44,3	?	1	0,2
1/2	130		Kopā	445	100,0
7/16	2				
3/8	63		Šais 445 ciematos bija kopā 163 1/2 arkla.		

Tālākā tabula rāda, cik no šiem ciematiem 1582. gadā bija apdzīvoti.

Apdzīvotie ciemati Tīzenhauzena muižās 1582. gadā

Arkla daļa	Ciemati Skaits	%	Arkla daļa	Ciemati Skaits	%
1	3	2,0	1/4	45	29,8
3/4	6	7,9	1/8	4	4,6
5/8	5		1/6	3	
17//24	1		?	1	0,7
1/2	58	52,4	Kopā	151	100,0
7/16	1				
3/8	20		Šai 151 ciematā bija kopā 61 41/48 arkla.		
1/3	4	2,6			

Ciematā bija caurmērā pirms kaŗa 0,38, pēc kaŗa 0,41 arkls. Kā redzams, pēc kaŗa visumā vairāk apdzīvoti ir ciemati ar lielākām arkla daļām, bet bijušie ciemati ar mazākām arkla daļām vairāk pamesti postažās. Tas nenozīmē, ka mazo ciematu zemnieki kaŗā būtu cietuši vairāk nekā lielo. Drīzāk var domāt, ka vispirms zemnieki apmetās izpostītajās lielajās mājās un tikai vēlāk mazajās. Pēc tā varētu spriest, ka zemnieki sajuta zemes badu un, tikko radās izdevī-

ba, centās iegūt vairāk zemes. Arī biedrinieku institūts liecina par zemnieku centieniem pēc vairāk zemes.

Apskatījuši ievērojamākā vasaļa muižas, palūkosimies, ko rāda dati par ordeņa un archibīskapa domēnēm. Diemžēl, varam gūt ieskatu par pārmaiņām šais domēnēs tikai 16. gs. otrā pusē, kuŗas lielā mērā radīja Livonijas kaŗš.

Vecākās saglabātās zemesgrāmatas un vakugrāmatas ir par 16. gs. vidu. Rūjienas zemesgrāmatas atrastie fragmenti gan sākti ap 1420. gadu, bet dati par arklu skaitu tajā varētu būt ierakstīti ap 1550. gadu.[68] Sekojošā tabulā ir saskaitīti arkli pēc ordeņa zemesgrāmatas 12 Rūjienas ciemos un ciemu daļās, kas atradās tagadējā Latvijas teritorijā, un šie dati salīdzināti ar Rūjienas daļu, kas 1601. gadā bija valsts muiža.

Ciemati pēc to arklu skaita Rūjienā

Arklu skaits ciematā	Ciemati			
	Ap 1550. gadu		1601. gadā	
	Skaits	%	Skaits	%
1	15	11,0	—	—
2/3	25	18,4	—	—
1/2	48	35,3	17	11,3
3/8	—	—	8	5,3
1/3	39	28,7	—	—
1/4	—	—	122	81,4
1/6	4	2,9	—	—
1/8	—	—	1	2,0
Bez arklu skaita	5	3,7	2	
Kopā	136	100,0	150	100,0

Kaut gan Rūjienas 1601. gada skaitļi attiecas uz territoriju ar citām robežām (gan tai pašā novadā) nekā 1550. gada skaitļi, tas tomēr neizskaidro ļoti lielo atšķirību starp abējiem datiem. Izskaidrojumu dod ieraksti 1624. un 1638. gada revīzijas protokolos.[69] Pēc šiem ierakstiem uzzinām, ka ordeņa mestrs Firstenbergs no 1557. līdz 1559. gadam licis mērīt zemi un katram zemniekam iedalīt ne vairāk kā pusarkla. Poļu laikos Rūjienas kastelāns, nometinot Rūjienā jaunsaimniekus, šos pusarklus sadalījis un katram zemniekam ierādījis 1/4 arkla ar 8 pūriem sējumu (jādomā, lauku pūriem, kas būtu 12 Rīgas pūri). 1638. gada revidenti šo stāstu pārprata un protokolā

ierakstīja, ka uz 1/4 arkla zemes ordeņa mestrs nometinājis 8 zemniekus.

Ja iztirzāto ordeņa Rūjienas zemesgrāmatas arklu skaitu attiecinām uz 1550. gadu, tad uz to pašu laiku var attiecināt arī Rīgas archibīskapijas zemesgrāmatu, resp. vakugrāmatu.[70]

Grupējot šai vakugrāmatā ierakstītos ciematus pēc arklu skaita, iegūstam šādu ainu par archibīskapijas domēnēm lībiešu galā.

Ciemati pēc to arklu skaita domēnēs ap 1550. gadu

Arklu skaits ciematā	Turaida	Jaunāmuiža	Krimulda	Vaiņiži	Limbaži	Vecsalaca	Kopā Skaits	Kopā %	Procentuālais sadalījums, neskaitot Vecsalacu*
2 1/2	1	—	—	—	1	—	2	0,2	0,2
2 1/4	1	—	—	—	—	—	1	0,1	0,1
2	14	1	4	2	—	—	21	2,0	2,4
1 3/4	3	—	—	1	1	—	5	0,5	0,6
1 5/8	—	—	—	3	1	—	4	0,4	0,5
1 1/2	18	3	16	3	1	—	41	3,9	4,7
1 1/4	14	—	8	12	6	—	40	3,8	4,6
1 3/16	—	—	—	1	—	—	1	0,1	0,1
1 1/8	2	—	—	—	2	—	4	0,4	0,5
1 1/16	—	—	—	—	1	—	1	0,1	0,1
1	74	8	93	20	37	2	234	22,3	26,5
7/8	1	—	—	3	3	1	8	0,7	0,8
3/4	23	13	31	30	29	8	134	12,8	14,4
2/3	—	—	—	—	3	—	3	0,3	0,3
5/8	5	1	—	7	5	9	27	2,6	2,0
9/16	—	2	—	3	2	—	7	0,7	0,8
1/2	58	35	38	62	50	43	286	27,3	27,7
3/8	3	7	—	7	5	30	52	5,0	2,5
1/3	—	—	—	—	—	3	3	0,3	—
5/16	—	—	—	—	1	—	1	0,1	0,1
1/4	10	7	1	9	6	42	75	7,0	3,8
3/16	—	—	—	—	—	2	2	0,2	—
1/8	—	—	—	1	—	12	13	1,2	0,1
Nezināms**	14	17	—	12	20	21	84	8,0	7,2
Kopā	241	94	191	176	174	173	1049	100,0	100,0

Šais 1049 ciematos bija kopā 731 5/8 arkla.

* Tā kā Vecsalacā bija citāda lieluma arkli, dažus salīdzinājumus tie traucē.

** Laikam vairumā sīkzemnieki.

Ciemati pēc to arklu skaita domēnēs 1601. gadā

Arklu skaits ciematā	Turaida	Krimulda	Vaiņiži	Limbaži	Vecsalaca	Kopā Skaits	Kopā %	Procentuālais sadalījums, neskaitot Vecsalacu
2	3	3	—	—	—	6	0,7	0,8
1 3/4	1	—	—	—	—	1	0,1	0,1
1 1/2	7	10	—	—	—	17	1,9	2,3
1 1/4	3	3	—	—	—	6	0,7	0,8
1	37	80	6	49	1	173	19,8	23,6
3/4	19	25	21	42	9	116	13,2	14,6
1/2	54	41	64	156	52	367	41,9	43,1
3/8	2	3	—	2	—	7	0,8	1,0
1/4	15	8	5	16	62	106	12,1	6,0
1/8	—	—	—	15	7	22	2,5	2,1
Sīksaimnieki	10	16	—	15	14	55	6,3	5,6
Kopā	151	189	96	295	145	876	100,0	100,0

876 ciematos kopā bija 521 5/8 arkla.

V. Dorošenko ir mēģinājis noskaidrot zemnieku ciematu lielumu Rīgas archibīskapijā vēl arī pēc Vidzemes muižu dokumentu publikācijas 15. gs. beigās un 16. gs. sākumā.[71] Rezultāti ir šādi:

Ciemati pēc to arklu skaita Rīgas archibīskapijā 15. gs. beigās un 16. gs. sākumā

	Ciemati	
Arklu skaits ciematā	Skaits	%
1	88	16,4
3/4	51	9,5
2/3	34	6,3
1/2	187	34,7
3/8	29	5,4
1/3	52	9,7
1/4	61	11,3
Dažāds	37	6,7
Kopā	539	100,0

Šie dati sakopoti pēc muižu dokumentiem un, kaut gan tie ir par Rīgas archibīskapijas territoriju, tomēr nav salīdzināmi ar iepriekšējām divi tabulām. Muižu dokumenti attiecas lielāko tiesu uz muižu daļu atsavinājumiem un robežu rēgulējumiem, tāpēc tajos vairāk reprezentētas sīkākās arklu katēgorijas. Pēc šāda savilkuma tāpēc nevar spriest par patieso arklu sadalījumu archibīskapijas ciematos.

Iepriekšējās tabulas rāda, ka, tāpat kā Rūjienā, arī archibīskapijas lībiešu galā 16. gs. beigās zemnieku saimniecību arklu skaits pamazinājās, salīdzinot ar gadsimteņa vidu. Kamēr 1550. gadā ciematu ar arklu skaitu, lielāku par pusarkla, bija 50,9 % no kopskaita, tikmēr 1601. gadā šādu ciematu bija tikai 36,4 %. Vienīgi Krimuldā zemniekiem 1601. gadā bija vairāk zemes, jo relātīvi bija pieaudzis arklinieku skaits. Turpretim visos citos lībiešu gala novados zemnieku zeme 1601. gadā bija sīkāka nekā 16. gs. vidū pirms Livonijas kara.

Pēc archibīskapijas vakugrāmatām iespējams konstatēt stāvokli Vecsalacā 1564. gadā, salīdzinot ar 1550. un 1601. gadu.

Ciemati pēc to arklu skaita Vecsalacā procentos no kopskaita

Arklu skaits ciematā	*1550. g.*	*1564. g.*	*1601. g.*
1/2	24,8	14,5	35,8
1/4	24,2	31,4	42,6
Sīkzemnieki	11,9	32,4	9,6

Vēl iespējams salīdzināt Krimuldas Jaunomuižu šais trijos gados.

Ciemati pēc to arklu skaita Krimuldas Jaunāmuižā procentos no kopskaita

Arklu skaits ciematā	*1550. g.*	*1564. g.*	*1601. g.*
3/4	13,7	6,4	23,0
1/2	37,0	39,9	38,5
1/4	7,4	19,2	3,8
Sīkzemnieki	18,0	28,1	15,4

Redzams, ka zemnieku zeme samazinājās tieši kara laikā, jādomā, kara postījumu rezultātā. Relātīvais uzlabojums Krimuldas Jaunāmuižā samaksāts ar ļoti ievērojamu zemnieku kopskaita samazinājumu: 1550. gadā 94, 1564. gadā 78, bet 1601. gadā tikai 26 zemnieki.

Salīdzinot latviešu un lībiešu zemes valdījumus, interesanti konstatēt, ka pēdējiem ir caurmērā nedaudz vairāk zemes nekā latviešiem. Šo parādību varētu izskaidrot tā, ka latvieši bija ienācēji lībiešu novados.

Pēc archibīskapijas zemesgrāmatām un vakugrāmatām var spriest arī par daļu no latviešu gala — Piebalgu, Smilteni un Dzērbeni. Piebalgas 1550. gada zemesgrāmatā, diemžēl, ierakstīti tikai zemnieku vārdi. Totiesu arklu skaits un citas ziņas ir minētas 1564. gada vaku-

grāmatā. Kamēr 1550. gada sarakstos ir 433 vārdi, tikmēr 1564. gada sarakstos vairs ir tikai 190 vārdu. Daļa no trūkstošajiem 243 zemnieku ciematiem būs aizgājuši bojā kaŗā, bet daļa bija izlēņoti un ieķīlāti. Vakugrāmatā atzīmēts 71 ciemats kā izlēņots un ieķīlāts, bet šo ciematu vārdi nav minēti.

Grupējot 1564. gada Piebalgas vakugrāmatas ziņas, iegūstam ainu par ciematiem, kam vārdi minēti.

Ciematu skaits Piebalgā pēc to arklu skaita un klaušām

Arklu skaits	1 1/4	1	1/2	Nezināms	Kopā
Klaušas					
Ar 2 zirgiem	1	20	1	6	28
Ar 1 zirgu un vērsi	—	—	—	2	2
Ar 1 zirgu	—	41	—	34	75
Ar 1 vērsi	—	1	—	1	2
Kājām	—	—	—	14	14
Nav zirga	—	—	—	5	5
Atbrīvoti no klaušām	—	—	—	28	28
Izlēņoti (ar 1 zirgu)	—	—	—	4	4
Postažas	—	—	—	32	32
Kopā	1	62	1	126	190

Ir iespējams, ka vienīgais pusenieks šai tabulā arī jālasa par arklinieku (puse dokumentos rakstīta kā pārsvītrots viens, un šai gadījumā pārsvītrojums varētu būt nejaušs). Ja tā būtu, tad Piebalgā arklos novērtētie saimnieki 1564. gadā bija tikai arklinieki.

1601. gadā stāvoklis bija ievērojami mainījies. No 204 ciematiem arklinieku bija vairs tikai 4, viens saimnieks valdīja 5/8 arkla, 93 bija pusenieki, 18 trīsceturtdaļnieki, 22 trīsastotdaļnieki, 62 ceturtdaļnieki un 4 asmītnieki.

Pēc zemnieku vārdiem Piebalgas 1564. gada vakugrāmatā un 1601. gada revīzijā var identificēt 79 ciematus. Šais identificētajos ciematos ietilpst trīs no 1601. gada četriem arkliniekiem: viens ir leimanis, bet divi kaŗavīri. Pēc tā var spriest, ka laikā no 1564. līdz 1601. gadam arkli ir saskaldīti sīkākās daļās, varbūt to pašu iemeslu dēļ, kāpēc tas notika Rūjienā. Tikai redzamākie četri Piebalgas saimnieki saglabāja savu agrāko zemi. Pēc identificējuma vēl var spriest, ka eventuālajā arklu pārkārtojumā nav bijusi nekāda starpība starp klaušiniekiem, kas 1564. gadā strādāja ar divi zirgiem, ar vienu zirgu vai ar vērsi. Ir zīmīgi, ka starp identificētajiem ciematiem ir saglabāti tikai divi vārdi no tiem, kas 1564. gadā veica kājnieku klaušas (viņu bija 14).

Smiltenē pēc 1550. gada vakugrāmatas bija šāds arklu un ciematu skaits: 5/8 arkla — 1, 1 1/2 arkla — 6, 1 3/8 arkla — 2, 1 1/4 arkla —7, 1 3/16 arkla — 1, 1 1/8 arkla — 2, 1 arkla — 42, 7/8 arkla — 2, 3/4 arkla — 31, 5/8 arkla — 7, 1/2 arkla 84, 3/8 arkla — 23, 1/4 arkla — 25, 1/8 arkla — 2, nezināma arklu skaita — 4, kopā 239 ciemati.[72]

Diemžēl, no pieciem pagastiem tikai divus var salīdzināt ar 1601. gada revīziju, jo par pārējiem trim pagastiem revīzijā trūkst vajadzīgo datu. Salīdzinātie pagasti ir *Bersche* un *Meselausche wacke.*

Ciemati pēc to arklu skaita divos Smiltenes pagastos procentos no kopskaita

Arklu skaits ciematā	*1550. g.*	*1601. g.*
1	19,1	9,3
3/4	11,3	17,5
1/2	46,0	56,0

Arī Smiltenē noticis arklu skaita samazinājums ciematos. Abos dokumentos var identificēt 21 ciematu. Pēc 1550. gada vakugrāmatas šiem ciematiem bija kopsummā 16 arkli, bet pēc 1601. gada revīzijas protokoliem — 13 3/4 arkla.

Archibīskapijas vakugrāmata vēl dod iespēju salīdzināt datus par Dzērbeni. Tur no 1550. gada 80 ciematiem 1601. gadā bija palikuši tikai 43. Tā kā zudumā bija gājis vairāk sīko ciematu, tad abos gados dominēja pusenieki. Tāpēc caurmēra arklu skaits vienā ciematā 1601. gadā bija nedaudz lielāks nekā 1550. gadā.

Visumā jāsecina, ka arī archibīskapijas latviešu galā ciematiem 1601. gadā bija mazāk zemes nekā 1550. gadā, ja pieņemam, ka starplaikā arkli reāli nemainījās. Kāds bija stāvoklis pirms zemes mērīšanas, to avotu trūkuma dēļ nav iespējams noteikt.

Iepriekšējais pētījums rāda, ka Livonijas kaŗa un pēckaŗa laikā zemnieku arklu struktūra mainījās. Jau pirms kaŗa ordenis un, jādomā, arī citi kungi centās izdarīt iekšējo kolonizāciju un šai nolūkā saskaldīja ciematus, piešķirot katram saimniekam mazāk zemes. Kaŗa posts kādu laiku šo tendenci likvidēja, jo pēc kaŗa zemes bija papilnam. Saimnieki varēja uzņemt lielākas mājas vai arī pievienot savām mājām daļu no kaimiņu pamestajām postažām. Tomēr kungu tieksme dalīt zemnieku zemi, lai palielinātu klaušas, kļuva pēc kaŗa par vispārēju parādību, un rezultātā zemnieku ciemata caurmēra arklu skaits samazinājās — sīkāko arklu katēgorijas pieauga, bet lielāko relātīvi saruka.[73]

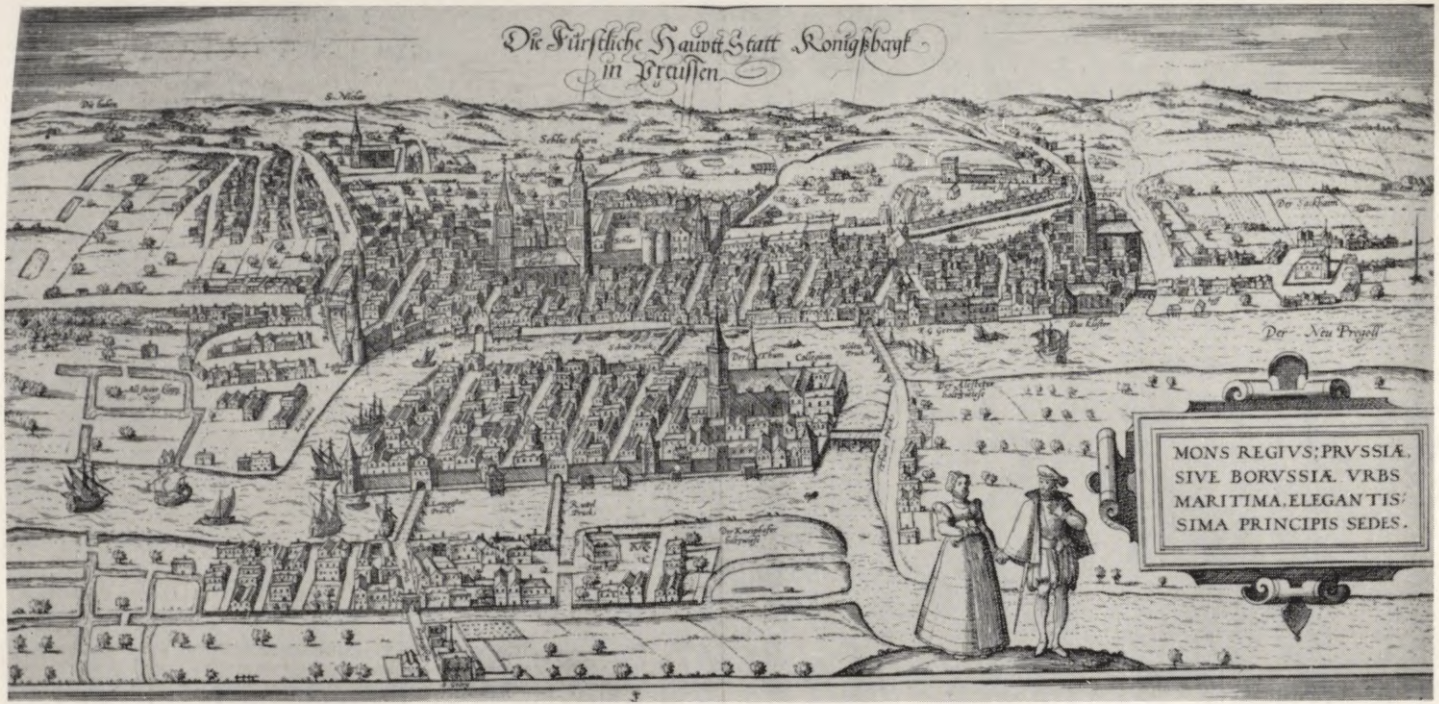

Karaļauči 16. gadsimtenī

(Sk.: G. Braun, S. Youellanus, F. Hohenberg. **Civitates orbis terrarum,** 1574—1618.) Karaļaučiem 16. gadsimtenī bija svarīga loma Kurzemes latviešu dzīvē, kad Grobiņas apgabals un Piltenes bīskapija bija ieķīlāti Prūsijai. Zemnieki uz Karaļaučiem brauca sūdzēties, un Kurzemes jūrmalnieki buroja uz turieni tirdzniecības nolūkos.

Kamēr par Vidzemi avoti atļauj noskaidrot ne vien zemnieku valdījumu struktūru, bet arī dinamiskās pārmaiņas, tikmēr par pārējām Latvijas daļām varam konstatēt tikai pirmo.

Ieskatu par zemnieku arklu struktūru Zemgalē sniedz brāļu Grothusu mantas dalījums Rundālē un Svitenē 1544. gadā. Visiem trim brāļiem bija 180 arklinieku, 47 pusenieki un 40 sīkzemnieku. Otrs dokuments ir par hercogienei Annai 1566. gadā piešķirtajām muižām: Svirlauku, Lielsesavu, Zaļomuižu u. c. Tajās var saskaitīt 250 arklinieku, 247 puseniekus un 177 sīkzemniekus. Bez tam vēl bija 72 leišu saimniecības, kam arklu skaits nebija minēts.

Sēlpilī divās vakās bija 77 arklinieki, 28 pusgobzemji, (pusarklinieki), 31 sīkzemnieks un 9 brīvzemnieki.[74]

Plašāki dati ir par Piltenes bīskapiju. Par pēdējo Arbūzovs ir publicējis 1582/83. gada vakugrāmatu.[75] Tajā arklu skaits nav apzīmēts ar cipariem, bet gan ar simboliem: 1 arkls ar I, 1½ arkla ar I^{I}, divi arkli ar II, divi ar pus arkla ar II^{I} u. t. t. Arbūzovs nav varējis atšifrēt, ko nozīmē \ un +. Izdarot salīdzinājumus ar katram novadam viegli aplēšamu arklu kopskaitu un kontrolējot šo arklu kopskaitu arī ar Dānijas valsts archīvā esošo pārskatu,[76] viegli var konstatēt, ka + nozīmē pus arkla, bet \ nozīmē vienu arklu ar samazinātām maksāšanas spējām. Tā, piemēram, attieksmē uz arklu skaitu simbols $\backslash I^{I}$ nozīmē to pašu, ko II^{I} jeb I+I, tikai no pirmā saņēma mazāku maksājumu. Šos simbolus atšifrējot, ir iespējams ciematus sagrupēt pēc to arklu skaita.

Ciemati pēc to arklu skaita Piltenes bīskapijā

Arklu skaits	Piltenes novadā	Ciematu skaits: Puzē, Ārlavā un Dundagā	Cīravā, Aizputē un Valtaiķos	Kopā	%
7	2	—	—	2	
6	4	—	—	4	
5 ½	1	1	—	2	2,2
5	4	—	—	4	
4 ½	3	1	1	5	
4	22	1	2	25	
3 ½	4	1	—	5	9,4
3	15	19	9	43	
2 ½	10	11	7	28	
2	21	98	64	183	34,5
1 ½	2	27	28	57	

1	6	116	151	273	35,2
½	—	89	32	121	15,6
?	1	9	14	24	3,1
Kopā	95	373	308	776	100,0
Sīkzemnieki	35	122	80	237	
Zvejnieki	—	201	—	201	
Pavisam kopā	130	696	388	1214*	

* Tabulā neietilpst Embūtes ciemati, kā arī Rindas ciema *(Angermünde)* un Pērkones zvejnieki.

Pārsteidz, ka Piltenes bīskapijā visos novados, bet sevišķi pašā Piltenes novadā zemniekiem ir ļoti liels arklu skaits, pat līdz septiņi arkli. Kaut arī visā bīskapijā bija izplatīts pušelnieku institūts, tomēr arī tā nevar izskaidrot lielo arklu skaitu. Piemēram, Piltenes novadā 95 ciematos 118 saimnieki valdīja 302 arklus. Turklāt Piltenes bīskapijā zemnieki no arkla maksāja mazāk, nekā iepriekš minētajā 1566. gada dokumentā rādīts par Zemgales zemniekiem. Pēc šiem faktiem jāsecina, ka Piltenē arkli bija mazāki nekā citur. Šos mazākos arklus kompensēja tas, ka saimnieki valdīja vairāk arklu.

Lielģimenes problēma[77]

Mūsu vēstures literātūrā ir izteikti viedokļi, ka „senatnē" latviešu sociālā pamatgrupa bijusi lielģimene, kas dzīvojusi kopā vienās lauku mājās. Tās lielums esot bijis līdz 70 dvēseļu. Cik liela patiesībā bija šāda, t. s., „lielģimene", var konstatēt statistiski par 1590. gadu. No šī gada ir saglabājies Johana fon Rozena iekasētā karaļa nodokļa maksātāju saraksts. Nodoklis bija jāmaksā visiem iedzīvotājiem. Pēc minētā saraksta izdarīto Straupes 1590. gada iedzīvotāju skaita statistisko grupējumu var salīdzināt ar 1688. gada iedzīvotāju grupējumu Vidzemē. Tā kā vienā ciematā reizēm dzīvoja vairākas ģimenes, šī statistika rāda ģimeņu maksimālo lielumu. Kā redzams, vairuma gadījumos nedz 16., nedz 17. gadsimtenī par lielģimeni nevar būt runas, jo lielākais biežums ciematā ir 3—4 personas 1590. gadā un 7—8 personas 1688. gadā, bet vidējais biežums 6,5, resp. 8,7 personas.

Abu šo datu — Straupes 1590. gadā un Vidzemes 1688. gadā — salīdzinājums dod šādu ainu:

Ciemati pēc to iedzīvotāju skaita

Iedzīvotāju skaits vienā ciematā	Ciematu skaits Straupē 1590. g.	Vidzemē 1688. g.
0— 2	3	206
3— 4	22	915
5— 6	15	1827
7 —8	12	1904
9—10	10	1336
11—12	6	935
13—14	2	554
15—16	1	300
17—18	—	153
19—20	—	78
21—22	—	40
23—24	1	21
25—26	—	12
27—28	—	7
29—30	—	2
31—32	—	1
Vairāk par 32	—	1
Kopā	72	8292
Vidēji iedzīvotāji vienā ciematā	6,5	8,7

Atšķirību ciemata vidējā iedzīvotāju skaitā 1590. un 1688. gadā var izskaidrot divējādi. Pirmkārt, Straupē pušelniecība nebija tik plaši izplatīta kā Vidzemes austrumu apgabalos. Otrkārt, ir iespējams, ka 1590. gada karaļa nodokli neņēma no bērniem. Šis pēdējais fakts varētu 1590. gada lielāko biežumu pārcelt uz nākošo klasi: 5—6 personām. Arī ar tādu korrektīvu hipoteze par lielģimeni jāatzīst par nepamatotu.

Augšējā tabula ir ļoti svarīga tādēļ, ka tā rāda, kāds patiesībā bija iedzīvotāju skaits ciematos. Tā dod zināmu mērauklu, lai atskārstu, ko nozīmē tālākajās apakšnodaļās sniegtā informācija par zemnieku mantu, viņu nodevām un klaušām.

Zemnieku manta

Ziņas par latviešu zemnieku mantu pirms Livonijas kaŗa 16. gadsimteņa avotos ir skopas un parādās tikai tieslietu aktīs vai sūdzībās. Turpretim par pēckaŗa laiku ir plašākas ziņas poļu arklu revīzijās, bez tam iespējami daži netieši secinājumi.

Ļoti interesanta ir Heinricha fon Gālena, saukta Halsvicha, sūdzība landmaršalam par leišu iebrukumu no Biržiem viņa Aizkraukles draudzes muižās 1552. un 1553. gadā.[78] No gaŗā saraksta minēsim tikai tos zemniekus, par kuŗiem teikts, ka viņiem nolaupīta visa manta. Par *Neddigall* saimnieka un viņa svaiņa mantu atzīmēts vienīgi, ka tā aizvesta septiņās ragavās. Turpretim pilnīgs saraksts dots par *Muggen* ciematu. Pēc aplaupīšanas „nabaga vīram nekas nav palicis". Aizvesta šāda manta: 4 zirgi, 5 vērši, 4 slaucamas govis, 15 aitas, 3 slaucamas kazas, 11 kazlēni, 8 cūkas, 3 teļi, 13 zosis, 9 vistas, speķis, šķiņķi, pusotra poda sviesta, 10 klaipu maizes, 1 katls, 2 cirvji, 2 pāŗi lemešu, 3 izkaptis, 1 zāģis, 1 vīle, 1 *setyßer*, 2 zobeni, 2 sedli, 1 šķēps, 1 iesms, 1 dzirkles, vilnas cirpums no 8 aitām, 12 bunduļi, 89½ olekšu dažādu audumu, 4 svārki, 3 kažoki, 1 cepure, 3 pāŗi *boayßen*, 1 pāris cimdu, 2 pāŗi bikšu, 1 pāris nātna auduma bikšu, 4 vīriešu un 4 sieviešu krekli, 4 dēla krekli, 4 meitas krekli, 9 vecākās meitas krekli, 1 pūra lāde, 7 meitas dēla krekli, 1 vainags (?), 1 palags, 1 maiss, 1 nēzdogs, 1 dvielis, 1 duncītis, klēts atslēga un krampis, 2 aubes, 5 segas, 5 brunči, 1 kauss, 1 buka āda, 2 podi sāls, 1 tīkls.

1553. gadā izlaupītas *Pellede* mājas un aizvesta visa manta: 2 zirgi, 2 slaucamas govis, 2 aizlaistas govis, 1 teļš, 4 aitas, 2 kazas, 1 svārki, 1 vainags (?), 1 maiss, 1 katls, 1 izkapts, 3 cirvji, 1 pāris lemešu, 2 sirpji, 1 dzirnu biķis, 1 dzirkles, 3 gabali kaļamas dzelzs, 4 krekli, 1 palags, 2 aubes, 1 sega, 6 aitu vilnas cirpums, neminēta daudzuma lini, pakulas un pakulu diegi, un 20 ādas.

Tāpat pilnīgi aplaupīts Jānis Stribēns: izpostīti 6 bišustropi *(stecke Immen)*, paņemts 3 pūri rudzu, 1 pūrs kviešu, 7 pūri miežu, 1 pūrs kaņepju sēklu, 37 ādas, 1 katls, 1 dzirnus ar piederumiem, 2 pāŗi lemešu, 2 cirvji, 1 izkapts, 2 viras un krampis, 1 alvas kanna, 1 *snidennes* (dzirkles?), 1 *greßer* (sirpis?), 6 kazlēni, 8 mucas, 2 mucas skābu kāpostu *in den dreck gehowen*, 1 pods vilnas, 2 maisi, 1 svārki, 2 vainagi (?) un nosistas 7 cūkas.

Thomas Kaeines aplaupīts, aizvedot šādu mantu: 6 pūrus rudzu, 1 pūru kviešu, 1 pūru kaņepju sēklu, 1 pūru griķu, 1 dzirnus ar piederumiem, 2 pāŗus lemešu, 2 cirvjus, 4 sirpjus, 4 pakavus, 4 gabalus kaļamas dzelzs, 1 pāri jaunu kāpšļu siksnu, 12 ādas, nosistas 9 cūkas, izpostīti 2 bišustropi, atlauzti durvīm 4 krampji, paņemts 1 palags, 6 krekli, sacirsta 1 muca skābu kāpostu, paņemtas 4 mucas 2 podi apīņu un 1 pods vilnas.

Mazāk detalizēts ir Rēzeknes zemnieku zaudējumu saraksts, ko 1556. gadā iesniedza laikam Hermans Striks.[79] Šai sarakstā ietilpst

22 zemnieki, bet par dažiem tikai teikts, ka viņi visu pazaudējuši, neminot, ko īsti. Par tiem, kam minēti konkrēti zaudējumi, nav zināms, vai tā bijusi visa viņu manta. Šeit sniegts statistisks savilkums tikai par sarakstā minēto lopu skaitu.

Rēzeknes novada zemnieku dzīvā inventāra zaudējumi 1556. gadā

Zaudēto mājlopu un bišukoku skaits ciematā	Saimnieku skaits, kam nolaupīti:					
	Zirgi	Govis	Cūkas	Aitas	Kazas	Bišukoki
1	2	—	—	—	—	1
2	4	5	—	—	—	1
3	2	3	1	—	1	—
4	3	2	—	2	1	2
5	2	1	2	1	4	1
6	—	2	1	3	1	—
7	—	—	1	—	1	—
8	—	—	1	—	—	1
9	—	—	—	1	—	—
10	—	—	2	1	—	2
Vairāk par 10	—	—	2	2	—	1
Kopā saimnieku	13	13	10	10	8	9
Vidējais mājlopu skaits ciematā	3,1	3,3	8,0	8,4	5,0	6,6

Saprotams, katra aile augšējā tabulā jālasa atsevišķi. Lai dabūtu ieskatu par individuālo saimnieku turību, vajadzētu līdzīgu sarakstu kā par Halsvicha zemniekiem. Piemēra dēļ var minēt Olsti: viņš zaudēja 4 zirgus, 13 aitas, 5 kazas, 7 cūkas, 10 bišukoku un 20 mārku naudā, kā arī visu savu labību, drēbes, katlu, dzelzslietas un mājas piederumus.

No Grobiņas izmeklēšanas materiāliem par pārvaldnieka Cveifela nelikumībām[80] varam iegūt šādas ļoti svarīgas ziņas par zemnieku turību. Kad 1577. gadā Cveifels aizveda Andreju Viseli *(Andreas Wisell)* uz Prūsiju, viņam līdz aizveda 3 govis, 1 vērsi, 2 otrā gada teles, 5 aitas, 5 kazas, 4 cūkas, 1 katlu spaiņa lielumā, 1 izkapti, 1 pāri lemešu, 1 jaunus svārkus. Minētais zemnieks atstājis šādus sējumus: 5 mucas rudzu, 2 mucas vasaras rudzu, 2 mucas auzu, 1 mucu griķu, 1 mucu miežu, 1/4 pūra zirņu, 1/4 pūra pupu, 1/4 pūra linsēklu, 1/4 pūra vasaras kviešu.

Otrs saimnieks tai pašā dokumentā, kam sējumi minēti, ir Anducēns *(Jan Andutschen)*. Viņš bijis Korba pavalstnieks, bet aizbēdzis uz Rucavu. Kad Korbs viņu atprasījis, viņš aizbēdzis uz Lietuvu, bet pēc tam atgriezies. Cveifels tad izdevis šo zemnieku Korbam, bet viņa lopus un citas mantas paturējis un aizsūtījis uz Prūsiju: 1 zirgu,

1 govi, 1 vērsi, 4 aitas, 4 cūkas, 2 katlus, 2 pāŗus lemešu, 3 cirvjus, 2 izkaptis. Andučēna ciematā sējumi bijuši: 2 mucas miežu, 2 mucas auzu, 2 mucas vasaras rudzu, 1 muca griķu, 1 muca vasaras kviešu, 3 sieki linsēklu, 1 pūrs pupu, bez tam vēl nolaupīti lini.

Ļoti drāmatisks ir Hermaņa Kibarša *(Kybartis)* stāsts. 1570. gadā, kad Hermanis ieradies Rucavā, viņa vienīgā manta bijusi zirgs un divas aitas. Viņš apprecējis *Wartsin* atraitni un kārtīgi izpildījis pienākumus pret kungiem. 1577. gadā pārvaldnieks Cveifels viņu ar sievu un bērniem pārcēlis uz savu personisko muižu. Kibarša dēls aizbēdzis uz Sventu, un pēc kāda laika arī Kibartis pats kopā ar sievu un pārējiem bērniem aizbēguši. Ar trim zirgiem viņi devušies uz Karaļaučiem, lai sūdzētos. Kad viņiem atbildēts, ka viņus izdos Cveifelam, viņi pametuši zirgus un aizbēguši uz Lietuvu. Kibartis sūdz, ka zaudējis 20 liellopu, 17 aitas, 5 zirgus, 13 cūkas, 13 zosis, 3 kazas, 30 vistu, 12 mucas rudzu. Izsēts bijis: 7 mucas ziemas rudzu, 4 mucas auzu, 3 mucas vasaras rudzu, 3 mucas miežu, 2 mucas griķu, 1 muca pupu, 1 muca zirņu, 1 muca vasaras kviešu, 1 pūrs linsēklu. Viņa kustamā manta: 4 katli, 4 pāŗi lemešu, 4 izkaptis, 4 cirvji, 3 lielas lādes ar drēbēm. Bēgot viņš paņēmis līdz 2 mucas iesala, 1 mucu kviešu, 1 mucu miežu, 2 sedlus, 2 mucas vilnas un citas mantas.

Cveifels no viņa sējumiem novācis ražu un licis to vagarim izkult, nogādāt uz Sventu un iekraut kuģī, lai vestu uz Prūsiju. Pēc vagaŗa liecības, iekults 40 pūru labības (rudzu?). Vagaris liecinot vēl piezīmēja, ka pēc tam, kad uz Lietuvu aizbēgušas Kibarša pieaugušās meitas, Cveifels esot vagari apsūdzējis, ka pēdējais Kibarša meitas brīdinājis, un draudot „pielicis viņam šķēpu pie sirds".

Jacob Kuebarts savukārt ziņoja, ka viņam atņemtas 3 govis, 2 zirgi, 3 aitas, 2 kazas, 1 muca iesala, 1 muca medus, 1 muca pupu, $^1/_2$ mucas kviešu, 2 mucas linu, 1 pods vilnas, 1 tīne ar drēbēm, 1 piecu mārciņu katls, 1 pāris lemešu, 1 izkapts, 1 sedli. Viņš bijis izsējis: 4 mucas rudzu, 1 mucu miežu, 4 mucas auzu.

Cita rakstura ir *Pauell Laeingen* liecība 1584. gadā.[81] Atbēdzis uz Gulbeni, viņš ar deviņiem lieciniekiem pierādīja, ka Grobiņā zaudējis šādu mantu: 4 slaucamas govis, 3 trešā gada gotenes, 1 divgadīgu vērsi, 3 barokļus, 1 lielu sivēnu māti, 3 sivēnus, 4 aitas, 2 kazas, 1 zirgu ar ratiem, 1 kleperi, 2 aizslēgtas tīnes ar šādu saturu: 14 mārciņas vilnas dzijas, 12 mārciņas vilnas, 12 olektis auduma, 6 mītas aitādas, 1 jaunu vilnas sagšu, 2 palagus, 2 villaines, 1 kausu; 1 *Pahr Newgell*, 3 *Ofen Kihn*, 3 mucas darvas, 1 katla kāsi, 2 cirvjus. Viņš izsējis 2 mucas rudzu.

Ir izteiktas bažas, ka šāda rakstura mantu sarakstos ziņas varētu būt pārspīlētas. Šķiet tomēr, ka šādām bažām maz pamata, jo sūdzību pieņēmēji parasti apstākļus labi pārzināja. Nekādu šaubu nevarētu būt par tālāk minēto dokumentu. 1586. gadā Kurzemes hercogs iecēla komisiju, lai pārbaudītu Dītricha fon Šafhauzena ieķīlājumu Heinricham Sesvegenam.[82] Komisijas locekļi bija Vecmuižas muižkungs un divi Bauskas pils tiesas rakstveži.

Savelkot aktī minētās individuālās ziņas, konstatējam, ka ķīlā bija 10 postažu un 11 apdzīvoti ciemati. Kad Sesvegens saņēmis ķīlu (ap 1570. gadu), vismaz astoņas, ja ne visas, postažas bijušas apdzīvotas. Četri zemnieki aizbēguši nabadzības dēļ, trīs notiesāti ar nāvi par pārkāpumiem. Postažas apsēja lielāko tiesu ķīlas turētājs pats, un viņa muiža ierīkota uz divu postažu zemes.

Apdzīvoto ciematu zemnieku manta Šafhauzena muižā

	Arklu skaits ciematā	Vērši	Zirgi	Govis	Aitas	Kazas	Cūkas
Hanß Dousidt	½	—	2	2	—	—	—
Jane Hindten	½	—	3	3	5	5	—
Jane Sirkell	½	2	2	4	1	3	6
Jane Sprigge	½	—	1	1	3	—	3
Andreas Miglenn	1	2	7	8	10	2	10
Andreas Tonniessen	1	2	3	3	3	—	3
Jane Precull	1	—	1	2	—	2	3
Hinde Sappull	1	—	2	2	2	4	3
Jane Balse	½	—	—	½	—	1	—
Hans (kalējs, 3 mājas)	2	1	4	14	19	—	15
Olde Marcke (2 mājas)	1	2	2	4	6	3	3

Sējumi (pūros un, aiz kola, siekos)

	Ziemas rudzi	Mieži	Auzas	Griķi	Zirņi un pupas
Dousidt	3 : 3	1 : 3	—	: 2	: 2
Hindten	5 :	2 :	4 : 3	: 3	1 :
Sirkell	8 :	2 :	4 : 3	1 : 1	: 2 ½
Miglenn	15 :	5 :	10 :	2 :	1 : 4
Tonniessen	8 :	2 :	2 : 3	1 :	1 : 1
Precull	3 : 2	—	—	: 3	: 3
Sappull	—*	2 :	—	1 :	: 3 ½
Balse	7 :	2 :	—	1 :	: 2
Brāļi kalēji	12 :	3 : 2	5 :	1 : 5	1 :
Marcke	10 :	3 :	2 : 4	2 :	: 2 ½

* Bez tam 3 sieki vasaras rudzu.

Uz Pilteni attiecas sūdzība, pēc kuŗas redzams, ka 1598. gadā Indriķis Runcis bijis izsējis 7½ pūra rudzu.[83]

Piltenes muižu ienākumos 1599. gadā iegrāmatota miruša saimnieka Drosta manta, ko pārņēma muiža tāpēc, ka viņam nebija mantinieku: 5 zirgi, 1 kumeļš, 1 vērsis, 3 teļi, 8 govis. 1601. gadā pārdota Drosta klēts par 27 grašiem.[84] Šis saraksts neapšaubāmi atspoguļo īstenību, jo nevar taču sagaidīt, ka muiža iegrāmatos savos ienākumos vairāk nekā tā faktiski saņēma. Ja šo sarakstu gribam apšaubīt, tad gan tikai tā, ka Drostam varēja būt vairāk mantu nekā parādīts.

Dorošenko pēc arklu revīzijām sakopojis šādas ziņas par zemnieku zirgu un vēršu skaitu:[85]

Zemnieku darbalopi dažās Vidzemes muižās

Muiža	Gads	Ciemati		Zirgi	Vērši	Ciemati bez darbalopiem %
		Kopskaits	Ar darbalopiem			
Turaida	1582	93	50	51	16	46,2
Turaida	1586	103	69	99		33,0
Ulpes pagasts Turaidā	1586	32	22	6	30	31,2
Zasmuiža	1586	9	9	1	13	—
Ļaudona	1590	44	26	27	15	41,0

Dorošenko apstrādātos datus var kontrolēt par Ļaudonu, jo viņš ir apstrādājis Stokholmas valsts archīvā saglabāto dokumentu pēc Latvijas vēstures institūta pagatavotās fotokopijas. Pēc šī dokumenta var sastādīt korrelācijas tabulu, kas rāda zemnieku grupējumu pēc arkliem un pēc darbalopu skaita uzskatāmāk nekā kopsummas. Šim nolūkam gan jāskaita zirgi un vērši kopā. Pēc 17. gadsimteņa prakses divus vēršus skaitīja par vienu zirgu. Par vienu saimnieku dokumentā gan tieši teikts, ka viņam ir puszirga, bet, ko tas nozīmē, nav paskaidrots.

Pēc 1590. gada Ļaudonā izdarītās inventūras[86] iegūstam šādu ainu par zemnieku turību:

Caurmēra zirgu skaits dažāda lieluma zemnieku saimniecībās

Arkli \ Zirgi	0	½	1	1½	2½	3½	5	Kopā
	Saimniecību skaits							
1	1	—	2	—	—	—	—	3
½	1	—	1	1	—	1	1	5
⅜	—	—	—	—	1	—	—	1

1/4	16	5	5	5	—	—	—	31
1/8	—	—	2	—	—	—	—	2
?	—	—	1	1	—	—	—	2
Sīkzemnieki	4	—	—	—	—	—	—	4
Kopā	22	5	11	7	1	1	1	48

Bez tam Ļaudonā bija 7 zemnieki, kas no pienākumiem bija atbrīvoti un kuŗu lopu skaits nav minēts. Tabula rāda, ka starp zemnieka dzīvo inventāru un viņa zemes arklu skaitu vairs nebija korrelācijas. Relātīvi ļoti lielais skaits zemnieku, kam nemaz nebija nedz zirga, nedz vērša, neapšaubāmi izskaidrojams ar kaŗa postu. Vēl spilgtāk zemnieku nabadzību rāda viņu govju skaits. 28 zemniekiem nebija nevienas govs, 14 bija ar vienu govi un pa vienam saimniekam ar divām, trim un piecām govīm.

Kaut gan visi iepriekš minētie dati par zemnieku saimniecību ir fragmentāra rakstura, tie tomēr dod labu ieskatu par 16. gadsimteņa latviešu zemnieku turību. Pirms Livonijas kaŗa viņi bija noteikti turīgāki nekā 17. gs. beigās Lielā zviedru kadastra laikā. Kaŗš šo turību tomēr izpostīja, un kaŗa postu vēl pastiprināja kungu nesaudzīgā izturēšanās. Arī kungu muižas kaŗš bija izpostījis. Lai atkoptos un atkal tiktu pie mantas, viņi daudz nesaudzīgāk ekspluatēja savus dzimtļaudis nekā pirms kaŗa.

Zemnieku nodevas

Zemnieka ciemata arklu skaits bija galvenais mērogs, pēc kuŗa viņam bija jāmaksā nodevas muižai. Bez šī galvenā bija vēl citi papildu mērogi: dažas nodevas maksāja pēc ciematu skaita. Dažkārt atsevišķi maksājumi bija pušelniekiem. Bez šiem katra ciemata maksājumiem vēl bija visa pagasta vai ciema kopējie maksājumi. Dažos novados zemnieki vēl maksāja muižai par tiesībām zvejot un medīt.

Galvenos maksājumus saņēma kungs, mazākus — baznīckungs un vēl sīkākus — muižas administrācijas darbinieki: muižkungs un rakstvedis. 16. gadsimtenī arī valsts ņēma nodevas no zemniekiem, lai segtu bruņošanās izdevumus. Maksājumus izdarīja zināmos termiņos, kuŗus sauca par pagastu jeb vaku, tāpat kā sauca iecirkni, no kuŗa maksājumi nāca. Zemnieku maksājumos galvenais bija nodevas graudā — labība un citi produkti, bet mazākā daļa bija maksājumi naudā (sk. tabulas 8. nodaļā).

Labības nodevas zemnieki maksāja divējādi. Dažos novados vai arī daži zemnieki vienā novadā maksāja pēc arklu skaita noteiktu

nodevu, piemēram, divi pūrus katras labības no arkla. Citos novados turpretim zemnieki maksāja noteiktu daļu ražas, parasti ik ceturto kūlīti nopļautās labības. Ceturto daļu maksāja arī no citiem produktiem.

Kad muiža ņēma ceturto daļu ražas, to rakstos apzīmēja ar terminu „viņiem griež labību" *(ihnen wird das Korn geschnitten)* vai arī skaidrāk „viņiem nogriež ceturto daļu labības" *(inen das fierde theil getreide ahngeschnitten wirdt)*. Šo nodevu sauca arī par *decima* jeb *tegede*, t. i. desmito tiesu, kaut gan tā bija ceturtā daļa. Turpretim pastāvīgo, fiksēto nodevu latīniski sauca par *census*, vāciski par *stehende Gerechtigkeit*, arī *tins* jeb *zins*, latviski par kunga tiesu jeb gobu.

Desmitās tiesas ievākšanas technika aprakstīta Vidzemes bruņinieku tiesību 22. nodaļas 2. pantā:[87] „No sējumiem ņem desmito tiesu uz lauka. Ja kāds grib ievest labību, viņam savs nodoms jāpaziņo desmitās tiesas ņēmējam, vienalga, vai pēdējais ir ciemā, vai tīrumā. Ja tiesas ņēmējs neierodas, tad vīrs to nodala pats tā, lai viņš to ar zvērestu un diviem zemniekiem varētu apliecināt. Nodalītā desmitā tiesa paliek tīrumā un jāsarga trīs dienas. Ja pēc tam labība aiziet bojā vai pazūd, par to vīrs vairs neatbild. No lopiem ņem desmito tiesu, kur viņi vakaros ierodas kūtī."

Kunga tiesu turpretim pēc iesakņojušās paražas zemniekiem vajadzēja izkultu novest muižā un nobērt kunga klētī.

Spriežot pēc diviem Smiltenes pagastiem archibīskapijas vakugrāmatā, 16. gs. vidū tur ņēma abu veidu nodevas,[88] pat no vienas un tās pašas saimniecības.

Nodevu veidi Smiltenes divos pagastos 16. gs. vidū

Arklu skaits	Ciematu skaits, no kuŗiem ņēma: Abu veidu nodevas	Ceturto daļu	Noteiktu nodevu	Kopā
1 1/2	1	1	—	2
1 3/8	1	—	—	1
1 1/4	2	1	—	3
1	2	15	5	22
7/8	1	1	—	2
3/4	—	3	10	13
1/2	4	26	22	52*
3/8	—	—	4	4
1/4	—	5	7	12
1/8	—	—	2	2
Kopā	11	52	50	113

* Bez tam viens brīvzemnieks.

Kā redzams, noteikta lieluma nodevu maksāja vairāk tie zemnieki, kam bija mazāk zemes un tāpēc arī mazākas maksāšanas spējas. Pēc tā vien jau var secināt, ka fiksētā nodeva bija zemniekiem vieglāk maksājama nekā ceturtā daļa ražas. Šo secinājumu apstiprina fakts, ka zemnieki labprāt centās panākt pāreju no ceturtās daļas uz noteikto maksājumu. No otras puses, muižu administrācija savās interesēs centās pēc pretējā. Atkarā no apstākļiem tad arī notika pāreja no vienas sistēmas uz otru. Tautsaimniecības interesēs vēlamākā bija noteiktā nodeva, jo tad zemnieki centās uzlabot un paplašināt savu saimniecību. Savu pūliņu pārpalikumu viņi varēja paturēt paši. Lai pārietu uz noteiktu nodevu, bija nepieciešams mērīt zemi un izlīdzināt arklus. 16. gadsimtenī ar arklu mērījumiem tad arī notika šīs reformas.[89] Poļu administrācija turpretim centās atjaunot nenoteikto nodevu,[90] lai tā izspiestu pēc iespējas vairāk. Protams, tā bija tuvredzīga politika.

Mainīgās pieejas gala rezultāts bija, ka, spriežot pēc 1590. gada revīzijas, 17 Vidzemes pils tiesās ņēma kunga tiesu, bet 16 pils tiesās „desmito" tiesu, t. i. ceturtdaļu ražas. Pēc 1601. gada revīzijas savukārt var konstatēt, ka 12 Vidzemes apgabalos ņemta kunga tiesa, bet 13 apgabalos ceturtdaļa ražas.[91] Varam teikt, ka puse Vidzemes domēņu maksāja pēc viena principa, puse pēc otra.

Maksājumu apmēri atšķīrās vietas un laika ziņā. Bauskas, Mežotnes un Iecavas zemnieku vecākie 1492. gadā vienojās ar ordeņa mestru Johanu Freitāgu fon Loringhovenu,[92] ka zemnieki Bauskas soģim maksās šādas nodevas:

Ziemas pagastā katrs ciemats maksās ražojumus 2 mārku vērtībā. Kam ir bites, dos medu pēc vecās tiesas. Kam nav ražoto produktu, tas var maksāt naudā.

Lopu pagastā katrs ciemats dos labu aitu 12 šķiliņu vērtībā vai mazvērtīgāku aitu, piemaksājot starpību līdz minētajai summai.

Kunga tiesu maksās pēc vīru skaita pa vienam pūram rudzu, miežu un auzu, un 1 asi malkas. No arkla dos noteiktu daudzumu specificētu kokmateriālu, kas jāpieved pa upi Bulļos. Bez tam jādod būvmateriāli pilij un muižām, cik tām vajaga.

No katriem „dūmiem" vēl jāmaksā gadā divas vistas. Katram ciematam jāmaksā pārvaldniekam 3 šķiliņi un rakstvedim 2 šķiliņi par 20 gadu vecumu sasniegušo vīru ierakstīšanu grāmatā, tāpat arī par nodevu pierakstīšanu. Baznīckungam jādod pēc vecās tiesas. Brīvzemnieki maksā saskaņā ar saviem brīvības rakstiem (vienā ga-

dījumā šī maksa bija 4 mārkas un mielasts). Sīkzemniekiem jāmaksā 1/2 mārkas gadā.

No gadsimteņa vidus ir saglabājušās divas privātu muižu vakugrāmatas — par Aderkasa valdīto Katvaru muižu un Koskula *Lemsküll* muižu 1553. gadā.[93] Katvaros 31 zemnieks dzīvoja trīs ciemos: piecas ceturtdaļas arkla valdīja 3 zemnieki, arklinieku bija 7, trīsceturtdaļarklinieku 14, pusenieku 5, viens asmītnieks un viens sīkzemnieks. *Lemsküll* muižā bija 14 zemnieki: pa vienam ar 3/4, 1/2, 1/4 un ar nezināmu arklu skaitu, pa diviem ar 3/8 un 1/8 arkla, un seši sīkzemnieki.

No Katvaros 1553. gadā minētajiem māju nosaukumiem līdz mūsu dienām saglabājušies: Draužas (toreiz 5/4 arkla) Katvaru pagastā, Iesalkāja (1 arkls) Vainižu pagastā un Sīpols (3/4 arkla) Katvaru pagastā. Pārējās mājas kā Katvaros, tā *Lemsküll* muižā vairs tagadējos mājvārdu sarakstos nevar atrast.

Kaut arī šo trīs saimnieku maksājumi 1553. gadā gluži neatbilst pārējo saimnieku maksājumiem attiecīgajā arklu katēgorijā, jo sīkumos gandrīz katra saimnieka maksājums atšķirās, minēšu šos kā piemēru.

Trīs zemnieku maksājumi 1553. gadā

	Drauža (5/4 arkla)	Iesalkāja (1 arkls)	Sīpols (3/4 arkla)
Naudas maksājumi:			
Zemes nauda	1/2 mārkas	1/2 mārkas	14 šķiliņi
Vīru nauda	1 vērdiņš	7 šķiliņi	1 šķiliņš
Linu nauda	11 šķiliņi	1 vērdiņš	1 vērdiņš
Aitu nauda	10 kausi	—	1 vērdiņš
Siena nauda	—	—	1 vērdiņš
Cienasta nauda	—	—	1 vērdiņš
Kunga tiesa:			
Rudzi	3 pūri 5 sieki	3 pūri	2 pūri 2 sieki
Mieži	4 „ 4 „	4 „ 2 sieki	4 „
Auzas	5 „	4 „	3 „
Griķi	1 pūrs 2 sieki	1 pūrs	—
(tos aizstāj auzas)			
Zirņi	—	—	1/3 sieka
Kaņepju sēklas	—	—	1/3 „
Kāposti	25 galviņas	20 galviņu	15 galviņas
Olas	12	10	8
Kapūni	5	4	3
Cāļi	2	2	2
Streņģes	1	1	1
Desmitā tiesa:			
Jēri	(jādod visiem trim saimniekiem, bet skaits nav zināms)		

Lemsküll vakugrāmatā ierakstīts, ka no arkla jāmaksā 6 pūri rudzu, 9 pūri 2 sieki miežu, 4½ pūra 1 sieks auzu, 4 sieki zirņu „ar ne pārāk lielu uzkaudzi". Bez tam zemnieki maksāja naudā, sākot no 1 mārkas 12 šķiliņiem līdz 4 mārkām 12 šķiliņiem. Sīkzemnieki maksāja pavisam tikai 12 šķiliņus, ja vien viņi nenomāja no muižas vērsi, par ko bija jāmaksā viena līdz divi mārkas. Kāds no zemniekiem — kā dokumentā rakstīts: *Clawes jaunes wirs Tempkyn Wetan* — visu pārējo nodevu vietā maksāja septiņas mārkas. Asmītnieks *Hansz jauns wirs Lupin Wetan* kā kunga tiesu, tā klaušas izpirka ar piecām mārkām.

Par to, cik plaša bija šāda kommūtācija pirms Livonijas kara, valda domstarpības.[94] Jautājumu varētu izšķirt vispārējā veidā tikai tad, ja būtu vai nu pieejami plaši dati, vai arī, ja varētu konstatēt, ka nejauši saglabātās ziņas ir tipiskas. Operējot tikai ar piemēriem, var atrast pierādījumu katram viedoklim. 8. nodaļā iespiesto tabulu datos par zemnieku maksājumiem naudā un graudā, piemēram, var atrast pierādījumu, ka kommūtācija bija niecīga. Ja turpretim aplūkojam koadjutora Kristofa ienākumus ar zemnieku maksāto kunga tiesu priekš kara, tad jāatzīst, ka tur naudas maksājumiem bija liela loma:[95] no Turaidas, Piebalgas un Smiltenes Kristofs saņēma 3105 mārkas gadā, 458 sīklopus, 10 lastu auzu, 10½ birkava kaņepāju, 13½ birkava apīņu un 2 birkavus tauku.

Ziņas par laiku pirms Livonijas kara ir trūcīgas un fragmentāras, bet par gadsimteņa beigām tās ir daudz plašākas (sk. 8. nodaļu). Tā kā karš radikāli grozīja zemnieku maksājumu struktūru, pēc šīm vēlākā laika ziņām nav iespējams spriest par laiku pirms kara.

Zemnieku klaušas

Astotajā nodaļā, runājot par muižu izveidošanos, bija raksturotas klaušas no muižas viedokļa, piemēram, aplēšot, kādu daļu no zemnieku veicamo pienākumu kopsummas muiža saņēma ar klaušām. Šeit aplūkosim medaļas otru pusi — ko klaušas nozīmēja zemnieku saimniecībā? Tā kā par šo jautājumu avoti ir ļoti trūcīgi, jāizlīdzas ar aplēsumiem, kam lielā mērā ir hipotetisks raksturs. Tomēr šādi aplēsumi ir labāki nekā pilnīgi nepamatotie apgalvojumi literātūrā, ka jau 16. gs. vidū no viena arkla lielām mājām zemniekiem esot bijis jādod 300 zirdzinieku klaušu dienu gadā.[96]

Jau iepriekš sniedzu savilkumu no Piebalgas 1564. gada vakugrāmatas, pēc kā redzams, ka 28 zemnieku pienākums bija dot katram

divi zirdziniekus, 75 zemniekiem klaušās brauca viens zirdzinieks, 14 zemnieki sūtīja kājnieku, divi sūtīja darbinieku ar zirgu un vērsi, divi — tikai ar vērsi. 33 zemnieki bija atbrīvoti no klaušām (pieciem no viņiem zirga nebija). Kopā tātad (skaitot, kā pieņemts, vērsi par puszirga) 121 saimnieks deva 135 zirdziniekus un 14 kājniekus. Šai pašā vakugrāmatā redzams, ka Piebalgā tai pašā gadā bija izsēts $4^1/_2$ lasta ziemas rudzu, $2^1/_2$ lasta 17 pūri auzu, $2^1/_2$ lasta 8 pūri miežu un 2 pūri kviešu.[97] Diemžēl, dokumentā nav nekāda norādījuma par lasta un pūra lielumu un savstarpējo attieksmi. Skaitot Rīgas pūros un tirdzniecības lastos, dabūjam kopējo izsējas daudzumu 500 Rīgas pūru, bet skaitot saimniecības lastos (katrā lastā 60 lauku pūru, kamēr tirdzniecības lastā dažādām labībām bija 42—60 Rīgas pūru), dabūjam 600 lauku pūru, kas līdzinās 1000 Rīgas pūriem! Uz katra zirga dabūjam minimāli 3,7 pūri, maksimāli 7,4 pūri sējumu. Tā kā 17. gadsimtenī piecu nedēļas dienu klaušinieka norma bija 14—18 pūru sējumu, tad varam spriest, ka Piebalgā 1564. gadā klaušinieki strādāja vismaz vienu dienu, bet ne vairāk par trim dienām nedēļā. Turklāt jāņem vērā, ka 17. gadsimtenī klaušas veica visi zemnieki, bet 1564. gadā Piebalgā tikai 79 %.

Pēc 1601. gada arklu revīzijas redzams, ka Jaunpiebalgā toreiz izsēts 4 lasti rudzu,[98] pie kam šis daudzums skaitāms uz 56 ciematiem. Pieņemot, ka Jaunpiebalgā un Vecpiebalgā apstākļi bija līdzīgi, aplēšams, ka 37 gados (no 1564. līdz 1601.) klaušu nasta bija divkāršojusies, jo šāds sējumu daudzums bija iespējams tikai, strādājot piecas dienas nedēļā. Tātad klaušas 300 dienu apmēru gadā sasniedza tikai 16. gs. beigās pēc Livonijas iziršanas, nevis gadsimteņa vidū. Diemžēl, nav tomēr zināms, vai 1564. gadā kaŗa apstākļu dēļ muižas lauku sējumu platība un līdz ar to zemnieku klaušu nasta nebija mazāka nekā pirms Livonijas kaŗa. Tomēr nav ticams, ka tad būtu sasniegtas lielās klaušu nastas, kādas bija 16. gs. beigās.

Pēc archibīskapijas 1564. gada vakugrāmatas var spriest par klaušām arī citās archibīskapijas muižās. Bīriņu četros pagastos atradās 68 ciemati un 12 sīkzemnieki. 1563. gadā izsēts ziemāju: 2 lasti rudzu, atskaitot 3 pūrus, un 1 pūrs kviešu, 1564. gadā vasarāja: mieži 83 pūri, kvieši $1^1/_2$ pūra, auzas $2^1/_2$ lasta 10 pūru, griķi 13 pūri. Arī šeit rada grūtības termina „lasts" interpretācija. Ja lastā bija 60 pūru, tad ziemāju izsēts 118 pūri, kas varētu līdzināties 197 Rīgas pūriem. Ja lastā rudzu bija 45 pūri, tad dabūjam 88 Rīgas pūru ziemāju sējumu. Tāpat pēc pirmā paņēmiena dabūjam $257^1/_2$ lauku pūra = 390 Rīgas pūru vasarāja sējumu, pēc otra paņēmiena $257^1/_2$ Rīgas pūra

(lastā auzu ir 60 Rīgas pūru). Kopā izsētais minims ir 345½ pūra, maksims 587 pūri. Par sīkzemniekiem vakugrāmatā teikts, ka viņiem jākalpo vai nu trīs dienas nedēļā pašu maizē, vai ik dienas *(allezeit)* muižas maizē. Tas nozīmē, ka sīkzemnieki varēja iekopt muižai minimāli 84, maksimāli 216 pūrus sējumu. Tātad 68 ciematiem bija jāiekopj klaušu kārtā minimāli 130, maksimāli 500 pūru sējumu. To varēja paveikt, katram ciematam sūtot klaušinieku maksimāli trīs dienas nedēļā.

1601. gadā Bīriņos bija 56 ciemati un 10 sīkzemnieku — zvejnieku. Rudzu sējumu bija 1 lasts 37 pūri. Šķiet, ka Bīriņos klaušu smagums 1601. gadā bija aptuveni tāds pats kā 1564. gadā, t. i. ap trīs dienas nedēļā.

Turaidas Jaunāmuižā 1564. gadā bija 52 ciemati un 22 sīkzemnieki. Par pēdējiem vakugrāmatā lasām, ka viņiem jānāk darbos pašu maizē ik dienas. Muižas laukos izsēts: ziemāji — rudzu 1 lasts 20 pūru, vasarājs — miežu 2 lasti, auzu 2 lasti 20 pūru, griķu 4 pūri. Šie daudzumi dod maksimāli 570, minimāli 305 Rīgas pūrus. Ar sīkzemnieku darbu vien varēja iestrādāt 400—528 pūrus, tāpēc jādomā, ka darbus muižas laukos veica tikai sīkzemnieki, bet pārējie zemnieki klaušās negāja.

1601. gadā šai pašā muižā bija 21 ciemats un 4 sīkzemnieki. Rudzu sējumu bija 4½ Rīgas lasta jeb pārlēšot 202½ Rīgas pūra. Lakoniskais teikums: „Darbā ik dienas" *(Alle tage zur arbeytt)* jāsaprot tā, ka ciemati dod klaušinieku ik dienas, jo tūlīt pēc šī teikuma seko: „Sīkzemnieki iet darbos siena un lauku ražas novākšanas laikā". Ja muižā bija rēgulāra trīslauku sistēma, tad kopējo 405 Rīgas pūru izsējas daudzumu varēja iestrādāt ar 21 ciemata ikdienas klaušinieku darbu. Laikā no 1564. līdz 1601. gadam tātad Jaunāmuižā klaušu darba izmantošanā bija notikušas radikālas pārmaiņas. Kamēr agrāk visas klaušas veica sīkzemnieki, 1601. gadā viņi strādāja tikai sezonas darbus. Ciemati 1564. gadā klaušiniekus nemaz nesūtīja, bet 1601. gadā sūtīja ik dienas (t. i. piecas dienas nedēļā).

Ir arī dati par 1564. gada sējumiem Vecsalacā. Tā kā sīkzemnieki tur bija zvejnieki, viņi klaušās negāja. Pārējiem klaušiniekiem iznāk caurmērā vismaz viena diena, bet ne vairāk kā divi dienas nedēļā.

Nav šaubu, kādos mēros mērīti izsējas daudzumi 1566. gadā Zemgalē dokumentētajās muižās[99] — tie ir Rīgas mēri. Aplēsumā tāpēc nav vajadzības minēt divējādus skaitļus. Atskaitot Zaļomuižu, pārējās četrās dokumentā minētajās muižās, skaitot kopā zemniekus un

sīkzemniekus, uz katru ir caurmērā ap 4 Rīgas pūri sējumu muižas laukos. Tādu daudzumu varēja iestrādāt un novākt ar pusotru darba dienu nedēļā. Zaļāmuižā pat dabūjam 2,7 pūrus, resp. trīsceturtdaļdienas darbu nedēļā.

Piltenes pils muižās 1598. gadā izsēja pavisam 1732 Rīgas pūrus labības, un tur bija 253 ciemati.[100] Pēc šiem datiem secināms, ka tad, ja klaušiniekus ņēma no visiem ciematiem, klaušas bija nepilnas trīs dienas nedēļā katram ciematam.

Teiktais rāda, ka klaušu nasta pēc Livonijas kara bija daudz smagāka Vidzemē nekā Kurzemē un Zemgalē.

Iepriekšējos aplēsumos gan nav ņemtas vērā publiski tiesiskās klaušas, ko veica zemnieki. 16. gs. sākumā, pārbūvējot pilis, lai tās varētu pretoties artilerijai, šīs publiskās klaušas varēja būt ļoti smagas. Par kādām Rīgas kumpāna (komtura palīga) organizētām liela apmēra publiskajām klaušām uzzinām viņa vēstulē ordeņa mestram 1543. gadā.[101] Lietus gāžu dēļ 1543. gada pavasarī, kā arī jau 1540. gadā, Gauja bija izrāvusi sev jaunu ceļu caur Baltezeru, Ķīšezeru un Mīlgrāvi uz Daugavu. Lai novērstu plūdu postu, Rīgas kumpāns bija iesaucis lielu skaitu zemnieku ārkārtējās klaušās. Lai šāda pati nelaime neatkārtotos turpmākos gadus, kumpāns ierosināja nostiprināt Gaujas krastus, izbūvēt augstāk 1540. gadā celto Mīlgrāvja aizsprostu un ierīkot slūžas. Šim grandiozajam projektam vajadzēja ļoti lielu skaitu klaušinieku, bet mēs nezinām, vai to reālizēja.

Katrā ziņā liekas, ka ar decentrālizāciju, kas radās pēc Livonijas sabrukuma, publiskās klaušas, piemēram, ceļu taisīšanā, ievērojami samazinājās.

Brīvzemnieku pienākumi

Kaut gan, spriežot pēc vārda, varētu domāt, ka brīvzemnieki bija pilnīgi brīvi no pienākumiem, tomēr šai ziņā nosaukums maldina. Piemēram, archibīskapijas vakugrāmatā 16. gs. vidū par zemnieku *Jacob Polck,* kas valdīja pusarkla Dzērbenē, ir rakstīts: „Ik gadus dod 2 mārkas brīvnaudas un 4 mucas alus, ar to viņš atbrīvots *(entfreyet)* no savas kunga tiesas, [izņemot] vienīgi, ka viņam kā citiem brīvajiem [zemniekiem] četras līdz piecas reizes jādodas karā un jākalpo pilī *(zue reusen und zue schloß zue schinden soll verpflichtet sein).* Gadsimteņa pirmajā pusē brīvzemnieku bija prāva grupa, bet pēc Livonijas kara viņu skaits samazinājās. 1601. gada revīzijā redzamas šādas brīvzemnieku katēgorijas:

1) Kaŗavīri, piemēram, Limbažos *Pauwell Wicken* un *Thomas Wicken:* „brīvzemnieki, nedod kunga tiesu, bet tikai zirgus kaŗa gaitām". Dažkārt bez došanās kaŗa gaitās šie kaŗavīri maksāja naudā 100 mārku gadā.

2) Bisenieki *(wildtschutze)* un putnu ķērāji *(vogelfenger),* kas piegādāja muižai medījumus, piemēram, Krimuldā *Branngell* un *Matz Lode:* „mednieki jeb bisenieki, brīvzemnieki, prot vāciski".

3) Tiesneši *(rechtsfinder),* kas sprieda zemniekiem tiesu un tāpēc bija atbrīvoti no citiem pienākumiem.

4) Pagastu vecākie.

5) Amatnieki, kalēji, dzirnavnieki, mucinieki, audēji, aldaŗi, pavāri, namdaŗi, sniķeŗi, ratnieki, mūrnieki — kas strādāja muižai savā speciālitātē.

6) Raitnieki, piemēram, Krimuldas *Stanngi:* „brīvzemnieks, strādā pilij, un viņu sūta ar zirgu pasta vešanai".

7) Zvejnieki, kas piegādāja zivis muižai.

8) Meiŗi, rijnieki un citi muižas darbinieki.

9) Krodzinieki — pārdeva muižas alu krogos.

10) Leidinieki — atpirkās no pienākumiem ar maksājumiem graudā vai naudā. Piemēram, Naukšēnos vēl tagad pastāvošo Mestru māju saimnieks 1601. gadā maksāja 60 mārku, vienu mucu alus un vienu podu linu.

Kā redzams, visi šie brīvzemnieki strādāja vai nu muižas, vai visas sabiedrības labā, piemēram, kaŗavīri un tiesneši. Šie brīvzemnieki jāatšķiŗ no brīvniekiem — sīkajiem leimaņiem Vidzemē un Latgalē, novadniekiem Kurzemē un bajāriem Zemgalē, no kuŗiem redzamākie bija kuršu ķoniņi. Brīvnieki muižas labā principā nestrādāja, jo viņi bija zemeskungu vasaļi, un viņu vienīgais pienākums bija doties kaŗā. Pēc lielajām politiskajām pārmaiņām Livonijas sabrukuma rezultātā šie brīvnieki bija apdraudēti un ar laiku pazaudēja savu privilēģēto stāvokli. Pat kuršu ķoniņu brīvību 17. gadsimtenī sāka apšaubīt un 18. gadsimtenī ierobežot. Tikai pēc 74 gadus ilgas un dārgas prāvošanās (no 1810. līdz 1884. g.) kuršu ķoniņi panāca savu tiesību atzīšanu.

Kāds līdz šim nepamanīts dokuments met jaunu gaismu uz brīvzemnieku funkcijām muižu saimniecībā un viņu stāvokli.[102] Allažu mantinieki Prūsijā ar šo dokumentu 1621. gadā noteica, ka brīvzemniekiem *Abraham Hintz, Heinrich in der Heyde* un *Fabian Hintz* ir tiesības, tāpat kā viņu senčiem, darīt alu, kroģēt, zvejot Gaujā un citās upēs un izmantot bišukokus. Par to viņiem ir pienākums palī-

dzēt muižkungam apmītņot zemi *(damit mehr unterthanen gesetzt)*. Brīvzemniekam jāraugās, lai muižkungs nedarītu pāri pārējiem zemniekiem un nesodītu viņus ar neparastu sodu. Ja tādas lietas novērotu, brīvzemniekiem jāziņo uz Prūsiju. Vēl brīvzemnieku pienākums ir palīdzēt muižkungam ievākt ceturto tiesu un medus nodevas un pēc kārtas dot muižkungam labu zirgu, kad viņu aicina uz Prūsiju. Viņiem jāuzrauga muižas meži, jāpalīdz muižkungam medīt plēsīgi zvēri, bet jāraugās, lai viņš ādas nodotu kungiem. No visiem pārējiem pienākumiem brīvzemnieki atsvabināti.

Zemnieku pārējās saistības ar muižu

Bez nodevām un klaušām zemniekiem ar muižu bija vēl citas saistības. Viņi no muižas reizēm pirka vai ņēma nomā dzīvo inventāru. Muižnieki arī piespieda zemniekus pārdot viņiem par lētām cenām ražojumus un vispār gribēja kļūt par starpniekiem zemnieku tirdzniecībā ar namniekiem. Neražas gados, bet sevišķi kara un pēckara gados, saimnieciski stiprākie muižnieki aizdeva zemniekiem sēklu, un tā pēdējie kļuva par muižnieku parādniekiem.

Par dzīvā inventāra pārdošanu kāds, diemžēl, nedatēts ordeņa laika dokuments interesanti izgaismo šādus darījumus. Zemnieks no muižkunga bija nopircis zirgu un par to samaksājis 2 lastus darvas, 10 podus medus, 1 podu vaska un vēl palicis parādā puslasta darvas un 1/4 poda medus. Šis pirkums tātad ir pilnīgs maiņas darījums.[103]

Jau agrāk iztirzātā fon Gālena, saukta Halsvicha, 1552/53. gada sūdzība sniedz darījumu piemērus,[104] ko literātūrā mēdz visus uzskatīt par aizdevumiem. Zemnieks *Neddigall* bija parādā Halsvicham 1 1/2 pūra 1 sieku rudzu, 2 pūrus 1 sieku miežu, 1 pūru auzu, 4 mārciņas savērptu linu, 7 grašus naudā u. c. Šie parādi laikam cēlušies par nesamaksāto kunga tiesu, un tos nevar uzskatīt par aizdevumu. Turpretim Jurgels Pelents bija parādā par sāli un zirgiem un bija saņēmis avansu par meža materiāliem. Par šiem parādiem ir garš saraksts, sākot ar 1544. līdz 1550. gadam.

Sūdzībā vēl minēti vairāki zemnieki, kas palikuši parādā par zirgiem, par aizdevumu dzirnu pirkšanai un par nesamaksāto kunga tiesu.

Sēklas un maizes labības aizdevumi Livonijas karā izpostīto māju zemniekiem atspoguļojas vairākos dokumentos. Piemēram, 1564.

gadā kanclers Klots esot Zaubes zemniekus „ar lieliem izdevumiem no savas klēts pabarojis un palīdzējis ar sēklu un maizes labību".[105]

Jau vairākkārt citētajā archibīskapijas vakugrāmatā arī ierakstīti zemnieku parādi: Krimuldas Jaunāsmuižas zemniekiem aizdots 1 lasts labības, Limbažos — 3 lasti bez 1 pūra miežu, Vecsalacā — 1 lasts 7 pūri miežu un 10 pūri auzu, Vainižos — 11 (?) lasti 24 pūri miežu un 10 pūri auzu, Piebalgā — 1½ lasta miežu. Šos daudzumus novērtējot, jāņem vērā 8. nodaļā minētais ciematu skaits. Saņemtie aizdevumi zemniekiem bija jāatmaksā pēc jaunās ražas ar uzviju.

Bez labības muiža zemniekiem aizdeva arī dzīvo inventāru. Tīzenhauzena muižās zemnieki no muižnieka nomāja vēršus, lai apstrādātu savus laukus un ietu muižas klaušās. Nomu par vēršiem maksāja ar alu. Šie maksājumi pieauga no 4 mucām 1585. gadā līdz 32 mucām 1592. gadā.[106]

Kamēr labības aizdevumi un dzīvā inventāra izmantošana bija kā zemnieka, tā muižnieka interesēs, tikmēr zemnieku ražojumu piespiedu pārdošana par lētām cenām bija vienpusīga zemnieku saimniecības izmantošana. Jau iepriekšējā nodaļā redzējām, kādas summas Grobiņas muižu pārvalde pelnīja, uzpērkot no zemniekiem medu un kokmateriālus un no zvejniekiem zivis. Arī Tīzenhauzens uzpirka no saviem zemniekiem medu, vasku, kaņepājus, apīņus u. c. Šos ražojumus Tīzenhauzens pārdeva par divkāršu un pat četrkārtīgu un vēl augstāku cenu pilsētās. Bez tam vēl, no otras puses, muiža pārdeva zemniekiem sāli un citas pilsētu preces, ar šiem darījumiem pelnot ap 50%. Kā vienas, tā otras preces zemnieki šķūtīs veda uz pilsētu un no pilsētas klaušu kārtā, t. i. par velti.

Zemnieku saimniecību lielums un pienākumu smagums

Pēc Livonijas kara zemnieku saimniecības bija mazākas, bet to pienākumi bija daudz smagāki nekā pirms kara. Lai spriestu par zemnieku saimniecību lielumu modernajos mēros un daudzmaz novērtētu viņu pienākumu smagumu pēc Livonijas kara, iepazīsimies ar Ludzas zemnieku stāvokli 1599. gada revīzijas laikā.[107] Toreiz Ludzas stārastijā bija trīs muižas („foļvarki"): Ludzas, Pluščinska un Nirzas muiža. Pie šīm muižām stārastijā bija četri pagasti jeb — kā tos sauca revīzijā — valstis *(włość)*. Ludzas pagastā bija 27 ciemati, Pluščinska pagastā — 25, Zachara pagastā — 14 un Nirzas pagastā — 22. Bez tam 75 ciemati bija izlēņoti. Zemnieku ciematu zemes lielumu izteica gaitās, kas atbilst arklam Vidzemē un Kurzemē.[108]

Kamēr Ludzas (arī: Pils) un Nirzas pagasta zemniekiem bija jādod muižai kā klaušas, tā kunga tiesa, tikmēr no Plusčinska pagasta klaušas nedeva nemaz un no Zachara pagasta deva tikai daļu, jo abos pagastos nebija attiecīgo muižu saimniecību. Zachara pagasta zemnieki savu klaušu daļu veica, ejot ik piekto nedēļu klaušās uz Ludzas pils muižu. Parasto klaušu un kunga tiesas vietā valdība no Plusčinska un Zachara pagasta zemniekiem prasīja ceturto daļu no zemnieku lauku ražas.

Tā kā par 1599. gadu revīzijā ir atzīmēts muižas lauku ražas lielums, salīdzinot ar izsēto daudzumu, tad, uzskatot, ka zemnieku saimniecībās ražas un izsējas daudzuma attiecība ir tāda pati, un izdalot četrkāršoto nodevu kopdaudzumu ar šo attiecību, varam aplēst izsētās labības kopdaudzumu. Pēc vēlāko gadsimteņu labības izsējas normām, pārlēšot tās uz hektara, varam konstatēt, ka Plusčinska pagastā zemnieki uz katras gaitas apsēja caurmērā 6,7 ha un Zachara pagastā 7,3 ha. Aplēšot caurmērā uz saimniecību, dabūjam pirmajā pagastā 5,1 ha, otrā 6,2 ha. Tā kā, bez šaubām, zemnieki visu labību nesēja tīrumā, bet daļu arī mežazemē, kuŗā parasti sēja tikai pusi no izsējas daudzuma tīrumā, pēc tālāk aprakstītā paņēmiena aplēšam, ka caurmērā katrā ciematā apsētās aŗamzemes Plusčinska pagastā bija 8,0 ha un Zachara pagastā 9,7 ha. Tā ir aŗamzeme, kam nav pieskaitīta papuve. Kopā ar papuvi dabūjam pirmajā pagastā 9,3 ha, otrā 11,4 ha aŗamzemes uz katra ciemata.

Vai Ludzas pagastā bija tikpat daudz zemes kā šais divos pagastos? Tā kā Ludzas pagasta ļaudīm bija jāveic klaušas, jādomā, ka viņiem zemes bija mazāk, jo bez pašu zemes viņiem bija jāapstrādā arī muižas zeme. Skaitot kopā ražu muižas laukos ar kunga tiesu un pieskaitot Ludzas pagasta gaitām piekto daļu no Zachara pagasta gaitām (tāpēc, ka no pēdējā ik piekto nedēļu sūtīja klaušiniekus), muižas ieguvums no gaitas Ludzas pagastā bija: rudzi no muižas laukiem 13,2 un no kunga tiesas 3 pūri; mieži no muižas laukiem 4,7 un no kunga tiesas 3 pūri; auzas no muižas laukiem 5,4 un no kunga tiesas 3 pūri. Tā kā Ludzas pagasta zemnieki bija spiesti apstrādāt savus un muižas laukus, bet Plusčinska un lielā mērā arī Zachara pagasts varēja veltīt visu darbu tikai savu lauku kopšanai, tad pēc augšējiem datiem spriežam, ka Ludzas pagastā uz katras gaitas bija tikai 70 procenti no pārējo divu pagastu laukiem.

Tagad savu aplēsumu varam turpināt un vērtēt, ka Ludzas pagastā bija 157 ha aŗamzemes, Plusčinska pagastā 240 ha un Zachara pagastā 160 ha. Šais platībās ietilpst arī voita zeme un papuve.

Konstatējuši, cik zemniekiem bija zemes, palūkosimies, kas viņiem par šo zemi bija jādod kungam, kurš šai gadījumā bija valdības iecelts pārvaldnieks.

Ludzas pagastā, kā jau minēts, 1599. gadā zemnieku pienākumi pret muižu bija divējādi: bija jādod kunga tiesa (nodevas) un jāizpilda klaušas. No pilnas gaitas kunga tiesai bija jāmaksā: pa divi latviešu (lauku) pūriem (atbilstoši trim Rīgas pūriem jeb 200 litriem) rudzu, miežu un auzu, viens auns, divas vistas, viens pods (apm. 8 kg) medus, viena mārciņa (ap 400 g) vaska, 20 olas, muca alus, viena caunāda, viens pods linu, tikpat kaņepāju, viens vezums siena, koka ūdens spainis, 10 asis lūku virves tīklam, ceturtā daļa no apīņu ražas un 6 graši naudā. Bez tam pagasts kopā deva divas teles, divus barokļus un desmit podu apīņu. Pilnu kunga tiesu maksāja veselas gaitas valdītājs, bet pusenieki un ceturtdaļnieki — attiecīgo daļu. Bez kunga tiesas zemnieki maksāja mācītāja sieciņus pa vienam siekam (sieks ir sestdaļa vai ceturtdaļa pūra) no gaitas rudzu un miežu un naudā piecus grašus, kaut gan mācītājam bija izvēles tiesības saņemt kopējo sieciņu daudzumu no muižas.

Katrām lauku mājām bija jāsūta klaušinieki pēc to spējām — vai nu ar pajūgu, vai kājām. Klaušās darbiniekam bija jāierodas otrdienas rītā, un darbus beidza sestdienas pusdienā.

Lai pareizi izprastu kunga tiesas un klaušu būtību, jāpasvītro, ka nupat minētais bija tikai tas, ko bija paredzēts no zemnieka saņemt. Tas, ko zemnieks faktiski deva, un tāpat viņa klaušas bieži vien bija mazāk, piemēram, ja gadījās neraža. Zemnieki vispār centās kunga tiesu palikt parādā, un pēc kāda laika neiekasējamos parādus viņiem svītroja. Revīzijā nav teikts, kādi parādi bija Ludzas zemniekiem 1599. gadā.

Parādu samēri bija dažādi dažādos novados un gados, bet principā zemnieki gandrīz vienmēr bija muižai parādā. Šis bija viens no iemesliem, kas mudināja muižu palielināt klaušas. Tas, kas izauga muižas laukos, drošāk nonāca muižas klētī nekā kunga tiesa no zemnieku lauku ražas. Tā gadsimteņu tecējumā no četrām klaušu dienām gadā Ludzā klaušas 16. gadsimtenī bija jau sasniegušas līdz četri ar pus dienas nedēļā. Nākošā gadsimtenī Vidzemē arkliniekam bija jāveic klaušas jau 6 dienas nedēļā ar pajūgu un bez tam jāsūta otrnieks, t. i. kājnieks, bet citur prasīja pat vēl trešnieku. Vēl simt gadus vēlāk Kurzemē muižas izgudro jaunu paņēmienu klaušu palielināšanai — bez dienas darba klaušām prasīja papildām vēl gabalu darbu.

Ludzas pils pagastā saimniekam gan bija jāsūta uz muižu darbinieks četras un pus dienas nedēļā, bet, cik viņi faktiski strādāja, nezināms. Par to gan var spriest pēc darba iznākuma — muižas lauku sējumiem. 1599. gadā bija izsēts: ziemas rudzu 83 Rīgas pūri, vasaras rudzu 4, kviešu 10, miežu 30, auzu 80, zirņu 4 un griķu 10 pūru. Pēc šiem datiem var teikt, ka Ludzā saimniekoja pēc trīslauku sistēmas, jo ziemāju un vasarāja sējumu platība ir aptuveni vienāda. Lēšot pēc vēlāko gadsimteņu Vidzemes normām, ka ar 83 pūriem rudzu apsēja 23 ha, ar 80 pūriem auzu 12 ha, ar 30 pūriem miežu 8 ha, kopējā vasarāja platība, pieskaitot kviešus, arī ir aptuveni 23 ha. Ieskaitot trīslauku sistēmā parasto papuvi, muižas laukos bija trīs reizes 23, t. i. 69 ha. Tā kā nezinām, vai visa muižas aramzeme bija tikai tīrumi, vai arī daļa bija mežazeme (kurā uz platības vienības sēja tikai pusi no tā, ko tīrumā, bet kurai nebija papuves), tad 69 ha jāuzskata par muižas lauku platības maksimu. Simt gadus vēlāk Vidzemes muižu laukos divi trešdaļas bija tīrumi, viena trešdaļa mežazeme. Tādos apstākļos Ludzas pils muižas lauku platība būtu nevis 69, bet 58 ha, jo mežazemei nav papuves. Ticamāk, ka bija 69 ha, jo šāda platība, ņemot vērā izsēto ziemāju un vasarāju samēru, labi atbilst trīslauku sistēmai. Ja minētais norāda, ka muižas lauki bija tikai tīrumi, tad par zemnieku laukiem to nevar teikt. Lai Ludzas pagasta zemnieks varētu ražot tieši tādu labību, kādu prasīja kunga tiesai, pēc mūsu aplēsuma viņam vajadzēja 0,63 ha tīrumu un 0,14 ha mežazemes. Šo samēru starp tīrumiem un mežazemi tad arī augšā lietojām, korriģējot Pluščinska un Zachara pagastā aplēsto aramzemi.

Tagad varam iegūt pilnīgu pārskatu par kopējo aramzemi muižas un zemnieku laukos: augšā minētajos trijos pagastos konstatējām 557 ha zemnieku zemes, tagad muižā aplēsām 69 ha, kopā 626 ha. Aplēsumā neietilpst Nirzas pagasts ar savu muižu, jo tā ir neatkarīga no trim aplēsumā ietilpinātajiem pagastiem.

Lasītājs, ar kuru kopā šai krustamīklas minēšanā tiktālu esam tikuši, tagad gribēs zināt, vai šiem datiem par zemnieku un muižas zemi Ludzā 1599. gadā vispār var ticēt, jo dokumentā, no kā šo informāciju izdabūjām, kā redzējām, tiešu datu par šo jautājumu nemaz nav. Vienīgā kontroles iespēja mums ir salīdzināt iegūtos datus ar citiem līdzīgiem un palūkoties, vai tie saskan vai ne.

Aplēsumā dabūtos 626 ha apstrādāja 64 ciematu iedzīvotāji, tātad caurmērā uz katra ciemata bija 9,8 ha. Vidzemē, tāpat saskaitot muižu un zemnieku zemi pēc 1688. gada kadastra, ja skaita atsevišķi

pušelniekus, dabūjam 9,7 ha uz katrām mājām. Šī saskaņa ir tik laba, ka mūsu aplēsumu varam uzskatīt par kritisku pārbaudi izturējušu. Vēl atzīmējams, ka 1935. gadā aramzemes caurmērā uz katru saimniecību Latgalē bija 5,7 ha, bet Vidzemē 7,4 ha. Šie modernie dati gan nav lietojami tiešam salīdzinājumam ar 16. un 17. gadsimteņa datiem un šo datu kritikai, jo starplaikā bija notikušas ļoti lielas, varētu teikt, revolūcionāras pārmaiņas agrārā iekārtā un lauksaimniecības technikā, kas nozīmēja ievērojamu produkcijas kāpinājumu.

Pārbaudīsim Ludzas 1599. gada datus vēl no kāda cita viedokļa — kāds bija samērs starp muižas un zemnieku zemi? Pēc mūsu aplēsuma iznāk, ka muižai bija 11 procenti no kopējās aramzemes. Ar to varam salīdzināt kaimiņos esošās Vidzemes Tīzenhauzena muižas (Bērzaunē, Kalsnavā, Mārcienā, Grostonā) 1593. gadā, kur muižas laukos bija 18 procenti no kopējās zemes, bet aplēsums ir izdarīts pēc arklu skaita. Tā kā nezinām, vai muižas lauku arkls ir tas pats, kas zemnieku māju arkls, un tā kā arklā ietilpst ne tikai aramzeme, tad šis salīdzinājums nav visai drošs. Vidzemē 1638. gadā muižu lauku aramzeme bija 14 procenti no kopējās aramzemes, bet 1688. gadā tā bija 25 procenti. Ievērosim, ka muižas zemes platība bija mainīgs lielums, tādēļ arī šis salīdzinājums nav visai derīgs. Palūkojoties uz Ludzas apriņķa datiem 1784. gadā, redzam, ka muižas aramzeme bija 15,6 procenti no kopējās aramzemes. Spriežot pēc Vidzemes piemēra, ka muižu zemei bija tendence relātīvi pieaugt, mūsu aplēstais procents par 1599. gadu šķiet ticams, ja salīdzina ar stāvokli 1784. gadā.

Iepriekšējā aplēsuma rezultāts rāda zemnieku pienākumu smagumu. Zemniekiem bija jānodod apmēram ceturtā daļa no viņu ražas kā kunga tiesa. Ludzas pagasta zemnieki, kam pašu lauku bija kopā 157 ha, apstrādāja 69 ha muižas laukos, t. i. apmēram 30 % no viņu darba spēka izlietoja muiža savā labā.[109]

Mēģināsim tagad iegūt pārskatu par plašāku territoriju ilgākā laika sprīdī. Šim nolūkam analizēsim Vidzemes datus 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā. Astotajā nodaļā konstatējām, ka 16. gs. beigās klaušas deva 34,5 % muižas ienākumos. Tais muižās, kas ņemtas aplēsumam par pamatu, muižas kopējie ienākumi no ciemata bija (pēc pieņemtās takses) 88 Rīgas mārkas. Katrs ciemats tātad deva klaušas 30 Rīgas mārku vērtībā. Apmēram simt gadu vēlāk Vidzemē muižas ar klaušām ieguva 48 % ienākumu.[110] Kaut gan var pieņemt, ka 17. gs. beigās zemnieku nodevas muižai bija palikušas apmēram tās pašas kā 16. gs. beigās, tomēr starplaikā bija nācis klāt staciņš un citi no-

dokļi. Šie nodokļi kopā ar zemnieku nodevām muižai 17. gs. beigās ietilpa atlikušajos 52 procentos. Starplaikā (1638. gadā) bija mainījušies arkli, no kuŗiem ņēma nodokli. Ņemot vērā šo starpību arklu skaitā un aplēšot staciņu un citus nodokļus pēc 1599. gada revīzijas takses, redzam, ka zemnieku maksājumi ir pieauguši par 22,7 %. Pēc šiem datiem dabūjam tālāk minētos skaitļus:

Zemnieku nodevu un klaušu vērtība caurmērā no ciemata Vidzemē

	16. gs. beigās		17. gs. beigās	
	Rīgas mārkas	%	Rīgas mārkas*	%
Nodevas	58	65,5	71	52,0
Klaušas	30	34,5	65	48,0
Kopā	88	100,0	136	100,0

* Lai aplēsumu neietekmētu Rīgas mārkas vērtības krišanās, arī 17. gs. beigās ņemtas 16. gs. beigu cenas.

Aplēsums rāda, ka zemnieku klaušas simt gadu laikā bija vairāk nekā divkāršojušās. Saprotams, starplaikā bija pieaudzis arī Vidzemes lauku iedzīvotāju skaits no 92 tūkstošiem līdz 130 tūkstošiem, bet pēc mūsu pieņēmuma iedzīvotāju caurmēra skaits katrā ciematā pieauga no 7,8 līdz 8,7. Ņemot vērā šo iedzīvotāju skaita pieaugumu, var teikt, ka klaušas pieauga no 100 līdz 194.

Kāda bija zemnieku reakcija pret to, ka viņu nastas nemitīgi paaugstināja? Uz šo jautājumu var gūt tikai vispārēju atbildi: zemnieku pretestība izpaudās divējādi — bēgšanā un dumpjos. Apcerot zemnieku mantu šai nodaļā, lielāko tiesu informācijas guvām no aktīm par bēgļiem. Tomēr par 16. gadsimteni mums nav tik precīzas statistikas, kāda ir par bēgļiem 17. gadsimtenī.

Par zemnieku dumpjiem avotu autori viegli saprotamu psiholoģisku iemeslu dēļ ir ļoti nerunīgi. Johans Kollers 1562. gadā pavisam īsi raksta, ka Krimuldā zemnieki neierodas klaušās: „Ar savām baumām ļaudis man šeit ir aizbaidījuši zemniekus, tā ka patlaban nevienu pašu nevar dabūt pie darbiem".[111]

Jau 6. nodaļā bija minēts, ka brīvzemnieki Tapelni bija sazvērējušies nogalināt muižnieku, kas apdraudēja viņu brīvību. Šo nodomu atklāja, un brīvzemniekus sodīja. Totiesu 1577. gadā zemnieki noslepkavoja Veļķu muižas valdītāju Felkerzamu ar visu viņa ģimeni.[112]

Nav šaubu, ka tādu gadījumu bija vairāk, uz ko arī aizrādīja Livonijas muižniecība, lūdzot privilēģijas Sigismundam Augustam.

Savu cīņas garu latviešu zemnieki demonstrēja atklātā cīņā pret krievu iebrucējiem, kas nāca laupīdami un slepkavodami. Tas pats pretestības gars izpaudās klusā un neatlaidīgā cīņā pret savu kungu varmācību.

Salīdzinājumi

Lai būtu iespējams spriest par latviešu zemnieku mantu un saimniecību 16. gadsimtenī, varam izdarīt dažus iegūto datu salīdzinājumus ar 17. gadsimteni un ar modernajiem laikiem. Pēdējais salīdzinājums, protams, noder tikai, lai vispār orientētos, jo latviešu zemnieku sociālie, tiesiskie un saimnieciskie apstākļi tagad ir pavisam citi nekā agrākajos gadsimteņos. Vienīgi visjaunākajos laikos ar muižu atjaunošanu kolchozu un sovchozu veidā latviešu zemnieku dzīve tagadnē ir vieglāk salīdzināma ar 16. gadsimteni. Sekojošā salīdzinājumā vēl jāievēro, ka agrākajos gadsimteņos runāja par ciematu, bet jaunākajā laikā par zemnieku saimniecību.

Vispirms daži salīdzinājumi par aramzemi: 16. gadsimtenī zemnieku ciematiem bija 92—99 % no kopējās aramzemes platības, 1688. gadā ap 75 %, 1913. gadā ap 72 %. Pārējais bija muižu aramzeme. Latvijas patstāvības laikā ar agrāro reformu latviešu zemnieka rokās nonāca faktiski visa aramzeme, jo, t. s., muižu centri, ko paturēja valsts, lai izveidotu paraugsaimniecības, bija ar relātīvi mazām platībām, bet neatsavinātos muižu centrus muižnieki pārdeva un iznomāja latviešu zemniekiem. Pēc tam, kad krievi okupēja Latviju, izdarīja zemes kollektīvizāciju un atjaunoja muižas ar jauniem — kolchozu un sovchozu — nosaukumiem, latviešu zemnieku personiskā lietošanā tagad ir palicis tikai 8,6 % aramzemes. Pārējā zeme latviešu zemniekiem, tāpat kā 16. un vēlākajos gadsimteņos, ir jāapstrādā klaušās. Vienīgā starpība, salīdzinot ar agrākajiem laikiem, ir tā, ka kompensācija par klaušu darbu senāk bija dažas mucas alus, bet tagad zemnieks saņem vairāk. Tomēr saņemtā atlīdzība nav pietiekama, lai no tās dzīvotu. Galveno iztiku latviešu zemnieks tagad iegūst no saviem 0,15—0,5 ha zemes, kas atstāta individuālai saimniekošanai. Ar to nonākam pie zemnieku saimniecības lieluma. Kā redzējām, tipiska 16. gadsimteņa zemnieku saimniecība bija ar 8—9 ha aramzemes. Latvijas patstāvības laikā zemnieku saimniecībā caurmērā bija

7,4 ha aramzemes, bet pēc padomju varas nodibināšanās, kā minēts, 0,15—0,5 ha.

Šīs platības ir padomju varas patlaban atļautās normas: sovchozu, fabriku un citu strādnieku ģimenēm var būt 0,15 līdz 0,25 ha zemes, bet kolchozniekiem 0,25 līdz 0,5 ha, neskaitot zemi zem ēkām. Pēc oficiālās statistikas, 1959. gada beigās Latvijā kolchozos bija 184.900 piemāju saimniecību ar 90.000 ha, tātad caurmērā būtu 0,49 ha. Turklāt šo piemāju zemi valdība vēl turpina zemniekiem atņemt. 1956. gadā tās kopplatība bija 98.600 ha, bet 1959. gadā 90.000 ha.

Latvijas patstāvības laika caurmēra saimniecības platība tomēr nav salīdzināma ar 16. gadsimteni un arī ar tagadējo laiku. Latvijas patstāvības laikā zemnieku saimniecības kopplatība svārstījās no mazāk par 1 ha līdz pāri par 100 ha, ar lielāko biežumu 5—10 ha, kas tomēr bija tikai 15,7 % no saimniecību kopskaita. Turpretim 16. gadsimtenī un arī visjaunākajos laikos šāda saimniecību lieluma diferencēšanās nepastāv, un kā senākie 8—9 ha, tā tagadējie 0,49 ha ir uzskatāmi par tipisku lielumu.

Tālāk salīdzināsim zemnieku inventāru. Rēzeknē 1556. gadā konstatējām 3,1 zirgu caurmērā zemnieku ciematā, bet, saskaitot visus zināmos piemērus 16. gadsimtenī pirms Livonijas kara un kara neskartajos apgabalos pēc šī kara, dabūjam apmēram 3 zirgus uz ciemata. 1688. gadā Vidzemē dabūjam 2,8 zirgus, bet 1937. gadā zemnieku saimniecībā bija caurmērā 1,4 zirgi. 1937. gadā zemniekiem bija mazāk zirgu tādēļ, ka nebija jāveic klaušas. Te vēl jāpiezīmē, ka modernajos laikos ar zemes strādāšanas un transporta mechanizāciju zirgs kā vilcējspēks ir zaudējis agrāko nozīmi. Tomēr, ja patlaban latviešu zemniekiem individuālā īpašumā zirgu nemaz nav, tad tas nav vis tādēļ, ka viņi savu piemājas zemi varētu apstrādāt ar motorarklu (ar kādu, piemēram, Austrālijā uzar pilsētās dārziņus), bet gan tādēļ, ka valsts vara viņam liedz lietot jebkādu kapitāla veidu viņa individuālajā saimniecībā. Tik lielus spaidus, kā patlaban, latviešu zemnieks piedzīvo pirmo reiz savā gajā apspiestības vēsturē.

16. un 17. gadsimtenī zirgu skaita ziņā vērojama lielāka diferenciācija nekā aramzemes platības ziņā tai pašā laikā. Sekojošā tabulā salīdzinājumam sniegti arī 1935. gada dati, bet jāpatur prātā, kas iepriekš teikts par zirgu saimniecisko nozīmi modernajos laikos. Tā kā agrāk par vilcējspēku lietoja arī vēršus, tad tie ietilpināti pārskatā, kā pieņemts, skaitot 2 vēršus par vienu zirgu (tādēļ daļskaitļi tabulas pirmajā ailē).

Zirgu un vēršu skaita procentuālais sadalījums zemnieku saimniecībās

Darbalopu skaits saimniecībā	Saimniecību procents no kopskaita		
	16. gs.	1688. g.	1935. g.
0	3,0	2,5	15,6
½— 1½	21,0	17,3	35,4
2— 2½	28,0	30,7	33,9
3— 3½	15,0	21,7	10,7
4— 4½	15,0	15,5	3,0
5— 5½	9,0	7,0	0,9
6— 6½	6,0	3,7	0,2
7— 7½	—	1,4	0,1
8—10½	3,0	0,1	0,1
Pāri par 10½	—	0,1	0,1
Kopā	100,0	100,0	100,0

Govju skaita ziņā salīdzinājums dod šādu rezultātu: 16. gadsimtenī ciematā caurmērā bija 4 govis, 1688. gadā 3 govis, bet 1937. gadā saimniecībā 4,7 govis. Tomēr, ja ņemam vērā izslaukumus, tad nekādi nevaram 16. un 17. gadsimteņa govis salīdzināt ar tagadējā laika augstražīgajām govīm. Pat mazražīgās kolchozu govis izslaukuma ziņā pārspēj 16. un 17. gadsimteņa lopus.

Ļoti lielas pārmaiņas notikušas arī sējumu platību sadalījumā. Sekojošā tabulā procenti aplēsti pēc izsētā daudzuma tilpuma mēros un pieskaitīti muižu sējumi (izņemot 20. gs.).

Sējumu procentuālais sadalījums

	16. gs.	17. gs.*	18. gs.	19. gs.	1939. g.**
Rudzi	44,0	46,5	35,0	16,2	14,9
Mieži	14,9	28,0	25,4	13,7	9,0
Auzas	15,7	25,5	26,6	30,4	18,8
Citas labības	16,4	.	8,1	1,6	14,2
Šķiedraugi	9,0	.	4,9	6,5	3,1
Kartupeļi un sakņaugi	—	—	—	31,6	10,7
Zālāji	—	—	—	.	29,3
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Skaitītas tikai trīs labības. Punkts tabulā nozīmē, ka datu trūkst.
** Platības.

Šī tabula ir pierādījums iepriekš teiktajam, ka lauksaimniecības technika attiecīgajos gadsimteņos ir pārāk mainījusies, lai datus būtu

iespējams salīdzināt. Tabulā izpaužas lopkopības nozīmes pieaugums: pirmkārt, ar auzu sējumu relātīvo paplašināšanos, otrkārt, ar lielāku zālāju platību jaunākajos laikos. Sākot ar 19. gadsimteni, cilvēku uzturā revolūcionāra nozīme bija kartupeļiem, kuŗus agrākajos gadsimteņos nemaz nepazina. Tomēr 1938. gadā to nozīme ir mainījusies, jo pieaudzis animālo uzturlīdzekļu svars cilvēku barībā.

Kopvērtējumā jāsaka, ka 16. gadsimteņa latviešu zemnieka mantas stāvoklis neko daudz neatšķiŗas no vēlākajiem gadsimteņiem, bet pirms Livonijas kaŗa tas bija pat labāks nekā 17. gadsimtenī. Ar latviešu zemnieku turību un dzīvi Latvijas patstāvības laikā 16. gadsimteņa zemnieku stāvokli grūti salīdzināt atšķirīgo dzīves apstākļu dēļ. Totiesu var teikt, ka 16. gadsimtenī latviešu zemnieks bija labāk situēts ne vien materiāli, bet arī tiesiski (kā redzēsim nākošajā nodaļā) nekā patlaban okupētajā Latvijā.[113]

---

[1]L.Müller, *Polnische, Liffländische, Maschowiterische, Schwedische vnd andere Historien* (1585).

[2]Piemērus sk.: V.Dorošenko, *Očerki* . . ., 112. lpp.

[3]VA, 1624. gada arklu revīzija: Lugaži.

[4]Basilius Plinius, *Encomium inclytae civitatis Rigae metropolis Livoniae* (Lipsiae 1595).

[5]S.Mews, *op. cit.*, 18. lpp.

[6]E.Kurtz, *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu* (Riga 1925), 116. un sek. lpp.

[7]SAG, HBA, D. 705, un Ostpreußische Folianten 12729.

[8]V.Dorošenko, *Očerki* . . ., 228. lpp.

[9]RA, Liv. I, 31. Dorošenko *(Očerki* . . ., 228. lpp.) šo vienu gadījumu vispārina, rakstot, ka Kurzemē bija saimnieki, kam bija līdz 200 stropu. Varētu domāt, ka dažiem Vidzemes brīvniekiem bija līdz 1000 bišukoku, bet tie ir tikai izņēmumi, ko nevar vispārināt.

[10]*LUB* II, 2, 427. nr.

[11]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 114. nr.

[12]*Ibid.*, 91. un 92. nr.

[13]Uppsala univ. bibl., Handskrift. H, 135.

[14]SAG, HBA, D. 643.

[15]RA, Liv. II, 719, 260. fol.

[16]D. Trocigs, „Katica — sens zvejniecības veids", *Senatne un māksla* I (1940).

[17]RA, Bielkesamlingen, E 2433 (Alūksnē).

[18]H.J.Böthführ, „Jürgen Padel's und Caspar Padel's Tagebücher", *Mitteilungen* 13.

[19]SAG, HBA, D. 1249 a — 1588. g. 31. janv.

[20]Pratināšanas protokoli iespiesti: A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 270. un 294. nr. Archibīskapijas zemesgrāmata jau pieminēta 1507. gadā: *LGU* II, 60.

[21]Publicēts: P.Johansen, „Bruchstücke...". Šī dokumenta kritisks novērtējums: E.Dunsdorfs, „Das Landbuch von Rujen und Helmet", *Zeitschrift für Ostforschung* XI, 3 (1962).

[22]Sk., piemēram, 1535. gada pratināšanas protokolu par to, ka no kādas muižas lādes izņemta vakugrāmata: *LGU* II, 639. nr.

[23]L.Arbusow, „Ein Verzeichnis...".

[24]L.Arbusow (sen.), „Anschlag...".

[25]E.Blese, *op. cit.*

[26]H.v.Bruiningk, „Analekten zur Geschichte der Landwirtschaft und der Viehzucht in Livland", *Sitzungsberichte 1906* (Riga 1907).

[27]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti;* RA, Liv. II, 315; KA, Livländska Donationskontoret, F II a, 3.

[28]E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654* (Rīgā 1935), 195—206. lpp., un „Zum Hakenproblem", *Commentationes Balticae* I (Bonn 1954).

[29]J.Jakubowski i J.Kordzikowski, *op. cit.*; A.Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision...*; E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija.* Cits raksturs ir nepublicētajai 1582. un 1590. gada revīzijai, kas glabājas Maskavā un ko tāpēc līdz šim pētījuši tikai krievu vēsturnieki. Sk.: V.Dorošenko, *Očerki...*, 11. un sek. lpp.

[30]H.v.Bruiningk, *op. cit.*

[31]P.Johansen, „Bruchstücke...".

[32]E.Dunsdorfs, „Die Bevölkerungszahl...".

[33]M.v.Vegesack, *op. cit.*

[34]*Ibid.*, 23. lpp. Vai šāda ciema pārvēršanās par pagastu nozīmē, ka agrākais ciema vecākais kļuva par pagasta vecāko, kā to domā Fegezaks, to, protams, nevar pierādīt.

[35]*LGU* II, 60., 86. un 243. nr.

[36]*Ibid.*, 60., 73., 230., 612. nr. u.c.

[37]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti,* 186. nr.

[38]Piemērs: *LGU* II, 191. nr. — 1515. gadā archibīskapam bija jāizšķir Ungerna un Koskula zemnieku domstarpības pļavu dēļ.

[39]KA, Reduktionskommissionen i Livland, F I, 8, 999. un sek., 1007. un 1011. fol.

[40]SAG, HBA, D. 1243. nr. (koncepts).

[41]*LGU* II, 86. nr.

[42]Piemērs: *ibid.*, 351. nr. — 1521. gadā lēnis Smiltenē.

[43]Tā, piemēram, varētu iztulkot tekstu *LGU* I, 496. nr.: *sein meine parthöcker gewesen, da sie ein stuck hatten, hatte ich ein stuck dabey...*

[44]Piemēru sk.: *LGU* II, 191. nr.

[45]*Ibid.*, 243. un 55. nr. (1507. gada Ungurmuižas un Krievciema pirkuma grāmata).

[46]*Ibid.*, 294. nr.; sk. arī: RA, Liv. II, 719, 590. fol., kur tieši teikts, ka 1518. gadā zeme mērīta: *dat stucke landes denn wech langk gemeten.*

[47]*LGU* II, 271. nr.

[48]VA, Vidzemes arklu revīzijas 1624, 58. un 2. fol.

[49]E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija,* 632. lpp.

[50]*Ibid.*, 653. un 659. lpp.

[51]*Ibid.*, 500., 508., 518., 528., 553., 562., 571. un 612. lpp

[52]A.Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision . . .*, 547. (arī 543.) lpp.

[53]V.Dorošenko, *Očerki . . .*, 212. lpp.

[54]E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas*, 195—206. lpp., un „Zum Hakenproblem", 5. un sek. lpp.

[55]M.Hellmann, *op. cit.*, 86. lpp.; V.Dorošenko, *Očerki . . .*, 214. lpp.

[56]H.v.Hagemeister, *op. cit.*, 224. lpp.

[57]RA, Liv. II, 319: „Extrahierte Nachricht der Haken Maaß . . . Ao 1586". Vecais mestra arkls ir minēts, t.s., Sigismunda Augusta 1561. gada privilēģijas 13. pantā. J.Hāns to ir sajaucis ar it kā 1518. gadā Pletenberga noteikto arklu. Sk.: J.v.Hahn, *Die bäuerlichen Verhältnisse auf den herzoglichen Domänen Kurlands in XVII und XVIII Jahrhundert* (Karlsruhe i.B. 1911), 97. lpp.

[58]H.v.Hagemeister, *op. cit.*, 224. lpp.

[59]Mūsu sprieduma pareizumu apstiprina 1638. gada revīzijas dati, kad reģistrēja zemnieku sējumus (sk.: E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, CC un CCI lpp.). Tad 217 ciematos Valmierā izsēja 1404 lauku pūrus trīs galveno labību, kas līdzinājās 2106 Rīgas pūriem. 1601. gadā Valmieras 342 ciematos bija 214 $^{7}/_{8}$ arkla, kas atbilstu ap 140 arkliem 217 ciematos 1638. gadā. Uz katra arkla dabūjam 15 pūrus sējumu, bet var sagaidīt, ka kaŗa postījumu dēļ 1638. gadā sējumu platība bija mazāka nekā miera laikā 16. gs. beigās.

[60]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, XII un 330. lpp., pēc Širrena iespiestā dokumenta, kas glabājas Stokholmas karaliskajā bibliotēkā. Līdzīgs dokuments, papildināts ar tabulām, atrodas: RA, Geneal. MM 245, 83. un sek. lpp.

[61]A.Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision . . .*, 347—348. lpp. No šī minējuma atšķiras Āgtes dati (A.Agthe, *Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland*, Tübingen 1909). Viņš Pletenberga arklā skaita 96 mucas (=192 pūri) un mestra arklā 177 mucas (=354 pūri) sējumu.

[62]Sīkāk: E.Dunsdorfs, „Zum Hakenproblem".

[63]V.Dorošenko, *Očerki . . .*, 209. lpp.

[64]E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 1091. lpp.

[65]F.G.v.Bunge, *op. cit.* II, 171. un 252. lpp.

[66]1497. gada dati: *LGU* I, 659. nr.; 1522. gada: *ibid.* II, 366. nr.; pārējo gadu: A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti.*

[67]A.Švābe *(Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, XV lpp.) šādu saskaitījumu attiecina uz 1577. gadu, kad Tīzenhauzens bēga no krieviem. Tā kā postažas radās arī 1559. un turpmākajos gados kaŗagājienu rezultātā, tad attiecināt saskaitījumu uz 1577. gadu nav pamata.

[68]P.Johansen, „Bruchstücke . . .".

[69]VA, Vidzemes arklu revīzijas (1624), 1. nr., 2. fol.; E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 728. lpp.

[70]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231, Livoniae XII.

[71]V.Dorošenko, *Očerki . . .*, 204. lpp.

[72]*LE*, 2665. lpp. sniegts izvilkums no šīs vakugrāmatas, bet skaitļi nav pareizi.

[73]Šis rezultāts ir pretējs Dorošenko secinājumiem. Pamatojoties uz poļu laiku revīzijām, viņš aplēš (*Očerki . . .*, 206. lpp.), ka 1582. gadā ciematā bija caurmērā 0,64 arkli, 1590. gadā — 0,63, 1599. gadā — 0,71 un 1601. gadā — 0,65 arkli, kamēr pēc archibīskapijas vakugrāmatas aplēšami caurmērā 0,70 arkli. Pretrunas izskaidrojums atrodams tās pašas Dorošenko grāmatas 209. lappusē, kur viņš

konstatē, ka Vidzemē eksistēja dažādas arkla katēgorijas (lielie un mazie arkli). Dorošenko metodoloģiskā kļūda ir tā, ka viņš apvienojis šis dažādās arkla katēgorijas vienā caurmēra skaitlī.

[74]*Kurländische Güter-Chroniken* N.F.; L.Arbusow, „Anschlag ...".

[75]L.Arbusow, „Ein Verzeichnis ...".

[76]Iespiests: E.Dunsdorfs, „Die Bevölkerungszahl ...".

[77]Par lielģimeni sk. A.Švābes domas („Latviešu sociālais stāvoklis", bet sevišķi: „Mantojuma tiesības", *Latviešu tautas dziesmas* II, Kopenhāgenā 1953), ka lielģimenē bijis 40—70 dvēseļu vēl 18. gadsimtenī! 1590. gada dati pēc A.Švābes, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 313. un sek. lpp.; 1688. gada dati pēc E. Dunsdorfa, *Der grosse schwedische Kataster*.

V.Biļķins ir noskaidrojis, ka lielģimeņu nav bijis pat vairs 13.gadsimtenī. Sk.: „Mūsu dižciltīgie 13. gs. brīvības cīņu laikā", *LVIŽ* 1940. Nepārzinot literātūru, tomēr vēl 1962. gadā J.Ozols runā par 13. gadsimteņa lielģimenēm. Sk.: *Jaunā gaita* 38 (1962).

[78]RA, Liv. I, 30, Rättegångshandlingar.

[79]*Ibid.*, 44. Dokuments publicēts: A.Švābe, „Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti".

[80]SAG, HBA, D. 687.

[81]*Ibid.*, 697.

[82]RA, Liv. I, 35.

[83]SAG, Etats-Ministerium 24 j, 2. nr. (394).

[84]SAG, HBA, D. 665.

[85]V.Dorošenko, *Očerki ...*, 222. lpp.

[86]RA, Liv. I, 35.

[87]*Ibid.* II, 759.

[88]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231.

[89]Sk., piemēram, Valmieras zemnieku liecību 1601. gadā: A.Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision ...*, 547. lpp.

[90]Sk., piemēram, Raunas zemnieku sūdzību: *ibid.*, 513. lpp.

[91]V.Dorošenko, *Očerki ...*, 235. lpp.; A.Švābe, *Pagasta vēsture*, 216. lpp.

[92]*Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926), 105. un sek. lpp.

[93]*Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde 1906* (Riga 1907).

[94]Pēc dokumenta publicētāja Bruininga domām, kommūtācijas tendences bija ievērojamas. A.Švābe šo viedokli akceptē, bet V.Dorošenko katēgoriski noraida.

[95]A.Bergengrün, *Herzog Christoph von Meklenburg* (Reval 1898), Beilage 3.

[96]*Latvijas PSR vēsture* I (Rīgā 1953), 114. lpp.

[97]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, Paket 231.

[98]A.Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision ...*, 473. lpp.

[99]L.Arbusow, „Anschlag ...".

[100]SAG, HBA, D. 665.

[101]RA, Liv. I, 13.

[102]KA, Reduktionskommissionen i Livland, F I, 7, 146. fol.

[103]RA, Liv. I, 35.

[104]*Ibid.*, 30.

[105]KA, Reduktionskommissionen i Livland, F I, 8, 1007. fol.

[106]A.Soom, „Gutswirtschaft ...", 41. lpp.

[107]J.Jakubowski i J.Kordzikowski, *op. cit.* Sal.: E.Dunsdorfs, *Deviņvīru spēks*, 112—118. lpp.

[108]1599. gada revīzijā Zachara pagasta atrašanās vieta aprakstīta šādi: *Pogost Zacharowski nad sama granica Moskiewska, ku Krasnogrodkowi, w piaci milach od Lucyna, nad rzeka Łuża. Tulkojumā:* „Zachara pagasts pie pašām Maskavijas robežām, Krasnogorodskas virzienā piecas jūdzes no Ludzas, pie Ludzas upes". Armijas stāba 1:75.000 mēroga kartē (103. lapā) redzams, ka minētajā vietā vēl Latvijas patstāvības laikā atradās 1599. gada pagasta vecākā ciemats Zachari. Tas ir viens no nedaudzajiem Latgales ciematu nosaukumiem, kas saglabājies no 1599. gada.

[109]V.Dorošenko (*Očerki...*, 218. lpp.) ir aplēsis, ka Ludzā zemnieki izlietoja klaušās $^1/_3$ savu produktīvo spēku. Šis spriedums ir aptuveni pareizs tikai par Ludzas pagastu.

[110]E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster*, 132. lpp.

[111]SAG, Landeshauptarchiv Schwerin, 220. sēj., 122. lpp.

[112]L.v.Stryk, *op. cit.*, 168. lpp.

[113]17. un 18. gadsimteņa dati: E.Dunsdorfs, *Der große schwedische Kataster...*; sējumu platības pirms agrārreformas: E.Dunsdorfs, „Strukturālās pārmaiņas Latvijas lauksaimniecībā..." ; Latvijas patstāvības laika dati: *Latvijas statistikas gada grāmata 1940* (Rīgā 1940); okupētās Latvijas dati: J.Rutkis, *Latvijas ģeografija* (Stokholmā 1960), 551. un sek. lpp. Centralnoje statističeskoje upravlenije, *Seljskoje hozjajstvo SSSR* (Moskva 1960), 52. un 124. lpp. Zemes normas, kuŗa var būt privātā lietošanā: F.G. Ivanickij (ed.), *740 voprosov i otvetov po kolhoznomu zakonodateljstvu.* Par norādījumiem jāpateicas prof. A.Aizsilniekam.

10. NODAĻA

DZIMTBŪŠANA

Par dzimtbūšanu sauc feodālu un pēcfeodālu sociālo iekārtu, kad zemnieki, retāk citi strādājošie, ir piecietināti pie zemes, resp. pie savas darba vietas. Tā ir darba attieksme, kas atrodas vidū starp verdzību un brīvo līgumu.

Dzimtbūšana atšķiras no verdzības kā tiesiski, tā saimnieciski. No tiesiskā viedokļa vergs ir sava saimnieka (kas var būt arī valsts) īpašums, gluži kā jebkura cita lieta, kas saimniekam pieder. Savā verdzības apkarošanas programmā Tautu savienība 1926. gadā vienojās par šādu definīciju: „Verdzība ir tāds stāvoklis jeb apstāklis, kurā pār kādu personu tiek lietota daļēja vai pilnīga vara, kas izriet no īpašuma būtības."

Tā kā šī Tautu savienības definīcija radās aiz centieniem verdzību izskaust, tad pilnīgi saprotams, ka šai definīcijā vergs ir nosaukts par personu. Ja verdzības definīciju būtu devis verga saimnieks, viņš vergu nebūtu dēvējis par personu, bet gan par lietu. No verga saimnieka viedokļa vergs ir tāda pati kustamā manta, kāds, piemēram, būtu viņa kamielis, vērsis vai zirgs, turklāt parasti mazāk vērtīga nekā minētie dzīvnieki. Šeit ir galvenā juridiskā starpība starp vergu un dzimtcilvēku. Pēdējais arī viņa kunga uztverē ir persona, nevis lieta vai kustama manta. Vergs ir pilnīgi beztiesīgs, bet dzimtcilvēkam ir tikai dažā ziņā ierobežotas tiesības attieksmē pret viņa kungu. Galvenais un bieži vien vienīgais ierobežojums bija tas, ka dzimtcilvēks bija saistīts pie zemes — latīņu terminoloģijā: *adscriptus glebae*. Būt saistītam pie zemes ne vien prasīja pienākumus, bet deva arī tiesības. No vienas puses, zemnieks nedrīkstēja savas mājas pamest, no otras puses, nedz viņa kungs, nedz kāds cits nedrīkstēja zemnieku no zemes padzīt.

Ar to, ka zemnieks bija saistīts pie zemes, kungs sev nodrošināja rēgulārus nodevu maksājumus graudā un naudā un rēgulāru darbaspēku muižai, t. i. kunga paša sētai. Ja zemnieks maksājumus vai klaušas nespēja vai negribēja dot, tikai tad radās jautājums par zemnieka padzīšanu.

Kamēr no juridiskā viedokļa vergs bija pilnīgi nebrīvs, tikmēr dzimtcilvēks bija nebrīvs tikai attieksmē pret savu kungu, turklāt tikai vienā ziņā — viņam nebija tiesību atteikties no zemes valdījuma. Pret visām citām personām dzimtcilvēks bija brīvs. Tas nozīmēja, ka pretēji vergam dzimtcilvēks varēja tiesā sūdzēt brīvu cilvēku un viņu savukārt varēja sūdzēt. Dažkārt pat gadījās, ka dzimtcilvēks sūdzēja tiesā savu kungu, ko vergs nekad nevarēja. Saskaņā ar šo relātīvo brīvību dzimtcilvēks maksāja nodokļus, piedalījās pašu kārtas pašvaldībā, izpildīja kaŗaklausību, bija tiesnesis citiem dzimtcilvēkiem. Turīgākiem dzimtcilvēkiem bija savi kalpotāji — gājēji, kas ļoti bieži bija brīvi cilvēki. Īpatnējā nebrīvības un brīvības sajaukuma dēļ tiesību vēsturnieki dzimtbūšanu ir nosaukuši par „juridisku ērmu".

No saimnieciskā viedokļa atšķirība starp vergu un dzimtcilvēku bija viņu pašu saimniecības raksturs. Vergu principā ar uzturu, drēbēm un pajumti apgādāja viņa saimnieks. Turpretim dzimtcilvēks saimniekoja patstāvīgi — viņam bija savas mājas, un no savas saimniecības viņš uzturēja pats sevi, savu ģimeni un gājējus. Gadījās, ka izdevumu taupīšanas nolūkā arī verga turētājs nometināja uz zemes vergu un verdzeni, un atļāva viņiem daļu sava laika veltīt pašu saimniecībai. Parasti tas notika, lai dotu vergam iespēju un ierosmi nodibināt ģimenes dzīvi. Verga turētāja nolūks tad bija producēt vergus, jo vergu bērnus viņu turētājs vai nu nodarbināja savā saimniecībā, vai pārdeva vergu tirgū.

Vergu turētāja gādībai par vergiem, piemēram, viņus ārstējot, pamatā bija centieni saglabāt savu ieguldījumu. Tā kā kungi dzimtcilvēkus neuzskatīja par kapitālu (kā vergu turētāji uzskatīja vergus), tad par dzimtcilvēkiem parasti tādas gādības nebija. Vienīgais izņēmums šai ziņā bija bada laikā. Ja dzimtkungs atteicās bada laikā apgādāt savu dzimtcilvēku ar maizi, tad pēdējais automatiski bija atbrīvots no savas saistības pie zemes.

Atšķirība no verga bija arī tā, ka dzimtcilvēkam piederēja manta. To viņš varēja pēc sava ieskata atsavināt un nodot mantojumā saviem pēcnācējiem. Vienīgais ierobežojums mantas atsavināšanā bija aizliegums pārdot vai iznomāt zemi un pārdot ražojumus, iekāms

nebija nodota kungam viņa tiesa. Vakareiropā viduslaikos dzimtkungs no mantojuma izvēlējās labāko lopu, lai uzsvērtu, ka kungam bija virsīpašuma tiesības pār dzimtcilvēka mantu. Latvijā šādu noteikumu paredz mestra līgums ar Bauskas, Mežotnes un Iecavas zemniekiem, ja zemnieki vēlētos dalīt ciematu. Acīm redzot, te nolūks bija novērst ciematu dalīšanu, nevis simbolizēt mantas piederību kungam.

Kaut gan teorētiski ir iespējams norobežot dzimtbūšanu no verdzības un no brīvās iekārtas, praksē tomēr konkrētā vēsturiskā situācijā šādu stingru norobežojumu ir grūti izdarīt. Praksē eksistēja nebrīvības veidi, kam bija kā verdzības, tā dzimtbūšanas pazīmes. Piemēram, kad kungs atsavināja dzimtcilvēku bez zemes, viņš ar to rīkojās kā ar vergu.[1] No otras puses, ja brīvzemniekam viņa parāda dēļ aizliedza atstāt zemi,[2] tad viņa dokumentā apliecinātā brīvība bija kļuvusi ilūziska.

Gadsimteņu tecējumā dzimtbūšana veidojās un pārveidojās. Tā kļuva arvien stingrāka. No agrākās zemnieka piecietināšanas pie zemes dzimtbūšana izveidojās par zemnieka piecietināšanu pie kunga personas. Tā arī Kurzemes 1817. gada zemnieku likumi definē dzimtbūšanu par tādu iekārtu, kurā ļaudis pieder savam kungam par dzimtu un kas ir pretstatā „pilnai brīvībai". Piecietinājums kunga personai būtībā nozīmē to, ka dzimtbūšana vairs neatšķīrās no verdzības.

Lai atšķirtu vieglāko dzimtbūšanas veidu no smagākā, ir mēģināts radīt atšķirību terminoloģijā. Vieglāko dzimtbūšanu, ko raksturo vienīgā zemnieka nebrīvība, ka viņš nedrīkst bez atļaujas atstāt zemi, sauc par novada būšanu. Šis termins ir darināts pēc vācu „Schollenpflichtigkeit" parauga. Tā kā nav iespējams precīzi nošķirot šo vieglāko dzimtbūšanas veidu no smagākā, šai grāmatā ir lietots tikai termins „dzimtbūšana". Šis vārds ir ar simtgadēju vēsturi, tāpēc tam dota priekšroka, salīdzinot ar jaundarinājumiem — „dzimtbuve" un arī daiļskanīgāko — „dzimtniecība".

Hipotezes par dzimtbūšanas rašanos

Dzimtbūšana Latvijā izbeidzās ar likumdošanas aktiem, un līdz ar to precīzi pasakāms, kad tas notika (Kurzemē 1817., Vidzemē 1819. un Latgalē 1861. gadā). Turpretim dzimtbūšanas rašanos nav iespējams precīzi datēt ar kādu noteiktu gadu, jo tā izauga pakāpeniski. Tāpēc par dzimtbūšanas rašanās laiku Latvijā ir izteiktas vai-

rākas hipotezes, kas visas saistītas ar izskaidrojumiem par dzimtbūšanas cēloņiem. Arī šiem izskaidrojumiem ir hipotetisks raksturs.

Latviešu historiografijā līdz šim valdīja Astafa fon Tranzē-Rozeneka (Transehe-Roseneck) nodibinātais uzskats, ko varētu nosaukt par parādnieku teoriju.[3]

Saskaņā ar šo teoriju 14. gadsimteņa kaŗu un neražu sekas bijis bads un sērgas. Šo objektīvo, kā arī subjektīvā apstākļa — zemnieku vieglprātības — rezultātā viņi kļuvuši gruntskungu parādnieki. Lai izvairītos no parādu maksāšanas, zemnieki sākuši bēgt. Gruntskungi, lai nodrošinātos pret zaudējumiem, prasījuši, lai kungi, pie kuŗiem zemnieki aizbēguši, vai nu viņus atdod, vai arī samaksā viņu parādus, t. i. lai tos atbrīvo *(freien)*. Tiesisko maksimu „vīru vai viņa parādu" 1424. gadā Valkas landtāgs esot pārvērtis par vispārēju likumu, reizē nosakot, ka aizbēgušie dreļļi izdodami katrā gadījumā.

Kamēr valdījis noteikums „vīru vai viņa parādu", šo iekārtu nevarot saukt par dzimtbūšanu. 15. gs. beigās tomēr esot radusies prezumpcija, ka visi saimnieki esot parādnieki. Tāpēc 1482. gada bruņinieku sanāksmē lemts un 1494. gadā arī archibīskaps Michaels noslēdzis līgumu ar saviem vasaļiem, ka turpmāk *visi* aizbēgušie zemnieki ir jāizdod, kamēr agrāk bijuši jāizdod tikai parādnieki vai arī jāsamaksā parāds, bēgli nemaz neizdodot. Līdz ar to visi zemnieki esot piecietināti pie zemes.

Šo viedokli akceptēja ne vien vācu vēsturnieki (Bose, Johansens), bet arī latviešu (Tentelis,[4] Švābe,[5] Miķelsons[6]), igauņu (Uluots, Blūmfelds, Vāzars) un krievu vēsturnieki (Vipers, Dorošenko — pēdējais vēl 1960. gadā).

Tranzē parādnieku teoriju ļoti pārliecinoši kritizēja somu vēsturnieks Vilho Nītemā 1949. gadā publicētajā grāmatā.[7] Viņš aizrāda, ka doma par lielo postu 14. gadsimtenī nav pareiza. Tikai simt gadus vēlāk — 15. gs. sākumā — radās apstākļi, ko Tranzē un viņa sekotāji attiecināja uz 14. gadsimteni. Otrkārt, Tranzē uztverē parāda jēdziens ir pārāk šaurs. „Atbrīvot" nozīmēja ne vien atmaksāt parādus, bet vispār atsvabināt kādu pavalstnieku, arī drelli (vergu). Prasība, lai atdod vīru vai parādu, attiecās ne vien uz zemniekiem, kas maksāja nodevas kungam, bet arī uz brīvzemniekiem, kam bija parādi. Arī notiesātos un izbēgušos kristīgos dreļļus jaunais kungs varēja izpirkt („atbrīvot"), maksājot vienu mārku par katru nenokalpoto drellības gadu. Tāpat varēja izpirkt izbēgušos ar nāvi notiesātos noziedzniekus. Šie fakti rāda, ka formulu „vīru vai parādu" nevar uzskatīt par dzimtbūšanas sākumu un ka Tranzē pārāk izcēlis

saimnieciskos kredita darījumus gruntskunga un viņa zemnieku starpā. Vēl vairāk pārliecina Nītemā argumentācija, ka pats parāds nevarēja būt pamatā tiesiskajai normai „vīru vai parādu", jo neviens namnieks tā nevarēja pieprasīt savu parādnieku zemnieku, ja pēdējais bija aizbēdzis. Nītemā arī pamatoti noraida argumentu par zemnieku vieglprātību kā parādu cēloni.

Treškārt, Nītemā dokumentāri pierāda, ka 15. gadsimtenī tiesiskā norma „vīru vai parādu" nebūt nebija vienīgā un galvenā. Visu laiku pastāvējusi otra norma: „izdot vīru bez ierunām" *(den man utantworden sunder wedderede)*. Tāpēc kļūst problēmatisks Tranzē apgalvojums, ka 1424. gada Valkas landtāga lēmums ieguvis vispārēja likuma spēku. Nītemā aizrāda uz 1422. gada Valkas landtāga lēmumu, kas prasīja noteiktos gadījumos bēgļa izdošanu bez ierunām. Šo lēmumu panāca baznīca. Ja kāds zemnieks aizbēga, pametot savu ģimeni — sievu un bērnus, tad kungam, pie kā bēglis bija patvēries, pēdējais bija jāizdod 14 dienu laikā pēc pieprasījuma. Šādos gadījumos bēgļa atprasīšana bija pamatota nevis ar saimnieciskām interesēm, bet, lai sargātu laulības sakramenta svētumu.

Ļoti svarīgs ir Nītemā norādījums, ka 1424. gada landtāga lēmuma nolūks nemaz nebija kārtot bēgļu jautājumu, bet gan atrisināt sarežģījumus, kas bija radušies ar naudas reformu. Sakarā ar to starp citu noteikts, ka izbēgušie kristīgie dreļļi, noziedznieki un vaļinieki ir jāizdod pēc principa „vīru vai parādu", bet par pārējiem zemniekiem lēmumā nekas nav teikts. Līdz ar to sabrūk Tranzē un viņa sekotāju teze par to, ka 1424. gada lēmumam bija vispārēja likuma raksturs.

Nītemā no savas puses dzimtbūšanu izskaidro ar viedokļa maiņu, pēc kuŗa vasaļi sāka uzskatīt zemniekus par saviem privātajiem pavalstniekiem. Saimniekus, kas bija mantojuši savu ciematu, vasaļi un arī zemeskungi uzskatīja par saistītiem pie zemes. Šāds viedoklis ne vien nodrošināja zemnieku maksāto nodevu kontinuitāti, bet deva arī iespēju paplašināt un nodibināt jaunas pašu saimniecības — muižas. Palielinātie zemnieku pienākumi ar nodevām un klaušām radīja zemniekos neapmierinātību. Tās sekas bija zemnieku bēgšana. Šīs kustības apkaŗošanai vasaļi gan noslēdza privātus līgumus, gan arī panāca lēmumus, kas bēgšanu apkaŗoja. Tā radās dzimtbūšana. Viens no dzimtbūšanas rašanās rezultātiem, pēc Nītemā domām, bija drellības izzušana, ko vēl veicināja uzskatu maiņa, ka verdzība ir kristīgās pasaules necienīga iekārta.

Ar Nītemā uzskatu labi saskan fakts, ka dzimtbūšana Livonijas dažādās daļās izveidojās dažādā laikā. Visagrāk tā radās Igaunijā, bet Latvijā tikai 15. gs. pēdējā ceturksnī. Šai ziņā ir vērojama paralēle ar dižciltīgo varas pieaugumu. Tā kā ordenis pēdējo visefektīvāk kavēja, tad arī ordeņa territorijā dzimtbūšana radās vēlāk. Līdz Livonijas sabrukumam ordeņa territorijā pie zemes bija piecietināti tikai saimnieki un viņu vecākie dēli, bet pārējie bija brīvi.

Bez Nītemā apsvērumiem parādnieku teoriju var kritizēt vēl no cita viedokļa. Tā ir juristu konstrukcija ar ļoti nejuridisku pieeju. Prezumpcija, ka visi zemnieki ir parādnieki, teorijā parādās kā *deus ex machina*, bez jebkāda pamatojuma. Daudz ticamāk ir pamatot dzimtbūšanas rašanos ar politiskajiem apstākļiem, kas dižciltīgajiem piešķīra varu pār viņu pavalstniekiem, un ar saimnieciskajiem apstākļiem, kas deva iespēju izmantot dzimtļaužu darbu un nodevas.[8]

Literārās liecības par dzimtbūšanu Latvijā

Viens no pirmajiem latviešu zemnieku apstākļu tēlojumiem 16. gadsimtenī atrodams ievērojamā vācu chronista Alberta Kranca (1450—1517) grāmatā *Wandalia*. Mācītajiem ļaudīm šī grāmata latiņu valodā bija pieejama 1518. gadā,[9] bet vācu izdevumā tā parādījās tikai 1601. gadā.[10]

Latviešu literātūrā Kranca darbs līdz šim iztirzāts pēc vieglāk pieejamā vācu tulkojuma, kaut gan tas atšķiras no latiņu oriģināla. Livonijas zemniekus Krancs piemin vairākkārt. Latiņu izdevuma 13. grāmatas 21. nodaļā Krancs savā aprakstā attēlo Maskavas lielkņaza 1481. gada iebrukumu Livonijā. Krievi no Livonijas aizveduši daudz zemnieku vissmagākajā kalpībā. Pēc tam Krancs turpina: „Tomēr pašu dzimtenē viņiem neklājās labāk, kaut gan tur viņi nebija atšķirti no savējiem. Tur ar viņiem apietas kā ar suņiem, un viņiem nav pat pietiekami maizes. Tā viņu sviedrus nožēlojami izspiež tie, kas valda, nerespektējot cilvēciskumu. Mūsu kucēniem *(catuli)* klājas labāk nekā šīs provinces zemniekiem."[11]

Iepriekš citētajā posmā Krancs raksta vai nu par igauņiem, vai par latviešiem. Latvieši noteikti ir domāti 13. grāmatas 15. nodaļā, aprakstot ordeņa cīņas ar Rīgas pilsētu Pārvalka salā. Rīdzinieki bija spiesti kapitulēt, un viņu karaspēkā bija algotņi un latviešu karavīri. Pirmos atbrīvoja, bet otros kā ordeņa pavalstniekus, kas cīnījušies pret savu kungu, notiesāja ar nāvi. Krancs raksta: „Algotņi ... kapitulējot paturēja tiesības uz dzīvību un brīvību un tika pa-

laisti. Turpretim zemniekus, kas bija tai pašā garnizonā, notiesāja ar nāvi zem ledus. Šo nelaimīgo ļaužu stāvoklis ir tāds, ka viņi labāk vēlas mirt nekā dzīvot. Tāpēc, kaut gan viņiem kājas bija sasietas, viņi paši ielēca ūdenī, pārmetot krustu. Tikai jānožēlo šo grūtdieņu liktenis."[12]

Plašākas ziņas par Latviju nekā Kranca darbā bija Sebastiāna Minstera grāmatā *Cosmographia,* kas iznāca ļoti daudz izdevumos un daudz valodās. 1542/43. gada izdevumā (kas tagad ir bibliografisks retums) Livonijai veltīts apmēram 600 vārdu, bet 1558. gada izdevumā apmēram 1900 vārdu. Pirmajā izdevumā par grāmatas autoru minēts „kāds mācītājs, kas 1541. gadā piedalījās Vormsas disputā" (viņa vārds bija Nikolajs Glosens), bet otrā izdevumā dzejnieks Johans Hāzentēters, kas kādu laiku starp 1544. un 1547. gadu dzīvoja Livonijā, laikam, Rīgā. Otrā versija kādā vietā apstrīd un korrigē pirmo versiju. 1542/43. gada izdevumā, varbūt pārprotot Lutera teicienu, minēts: „Livoniešiem bieži uzbrūk tatāri, jo viņi atrodas kristīgās pasaules galā". Turpretim 1558. gada izdevumā šī ziņa apstrīdēta: „Livoniešiem ar tatāriem nav nekādu darīšanu . . . " .

Par latviešiem un igauņiem pirmajā izdevumā teikts: „Starp parastajiem ļaudīm ir daudzi, kas neprot vāciski un kam tāpēc nav kristīga [draudzes] gana. Viņi pielūdz sauli, mēnesi, zvaigznes, kokus un putnus. Viņiem ir kristiešu vārds, bet tie nekā nezina par Kristu . . . Dieva atzīšanas jautājumos viņi dzīvo un mirst kā dzīvnieki. Šai ziņā lielāko tiesu ir vainojami bīskapi, komturi un citi zemes soģi, kas tomēr nabaga ļaudis moka līdz pēdējam . . . " .

Jautājumā, kas mūs šai nodaļā interesē, tieši latvieši vēl pieminēti 1542/43. gada izdevumā nodaļā par Lietuvu: „Lietuvā ir daudz valodu. Vispirms tur ir jātvingi, un viņu ir ļoti maz. Otra [tauta] ir lietuvieši un žemaiši. Trešā ir prūši. Un ceturtā ir lotavji *(Lothawer)* jeb livonieši pie Rīgas pilsētas. Tomēr poļu un vācu valoda gandrīz guvusi virsroku Prūsijā, Lietuvā un Livonijā . . . Šais zemēs ir arī sens paradums ļaudis pārdot kā dzīvniekus. Nabadzīgie brīvie ļaudis trūcības dēļ pārdod savus bērnus, lai gūtu uzturu iztikai, kaut arī tas ir ļoti vienkāršs . . . " .

Tā kā 1558. gada ziņu sniedzējs Hāzentēters laikam dzīvoja Rīgā, tad varētu domāt, ka *Kosmografijas* otrā izdevumā tēlotie zemnieki ir latvieši. Tēlojuma sākumā ir anekdotiskais apraksts, ka īstie Livonijas zaķi ziemā kļūstot balti. Iespējams, ka tas ir dzejnieka joks, kam sakars ar viņa vārdu. Tomēr šis joks kļuva par paliekamu literāru tradiciju. Par zemniekiem Hāzentēters raksta: „Vienkāršā zemnieku

tauta šai zemē ir gandrīz dzimtļaudis *(fast ein leib eigen volck)*, un viņus stingri un bargi tur viņu virskungi, sevišķi daži dižciltīgie un ordeņa kungu muižnieki. Tie ir tik nežēlīgi pret viņiem, ka, pamanot, ka nabaga zemnieks ir uzaudzējis vai citādi ieguvis labu zirgu, vērsi vai govi, meklē iemeslus, kā to viņam atņemt. Ja zemnieks no viņiem aizbēg, kā tas bieži notiek bada, mocību un posta dēļ, tad, noķeŗot šādu zemnieku, viņam nocērt kāju, lai viņš vairs nevarētu aizbēgt. Šī ir nožēlojamākā tauta, kam līdzīgu pasaulē neatradīs. Viņi ēd rupju maizi un barību, ko pie mums neēstu cūkas. Viņi valkā kurpes, ko pin no lūkiem un ko var pirkt par trim penijiem pārī. Ordeņa kungi daudz nerūpējas par zemniekiem, bet ļauj, lai muižkungi ar viņiem rīkojas, kā tiem patīk. Šī nabaga tauta dzīvo un viņus tur kā dzīvniekus, bez jebkādas atziņas par Dievu. Dziedot viņi nožēlojami kauc kā vilki un bez apstājas izkliedz vārdu *Jehü*, bet kad viņiem prasa, ko *Jehü* nozīmē, viņi atbild, ka nezinot, jo tā dziedājuši viņu senči, un tā dzied arī viņi."

Sebastiāna Minstera *Kosmografiju* daudzos izdevumos plaši lasīja, un tā ir radījusi kuplu zelmeni atkārtojumu. Kranca izteiktā doma par latviešu (un igauņu) dzimtļaužu grūto likteni šai darbā ir uztverta un paplašināta. Tā ir dižciltīgajiem naidīgā namnieku dzejnieka Hāzentētera doma, kas vēlāk atbalsojas daudzos literāros sacerējumos par Livoniju. Kā piemēru varētu minēt Tilmana Brēdenbacha *Belli Livonici* (Coloniae 1564).

Minsters *Kosmografijā* publicēja arī zobgalīgu dziesmiņu par Vidzemes zemnieku. Arī par tās autoru uzskata Hāzentēteru. Šī dziesma kļuva ļoti populāra namnieku aprindās, ne vien Rīgā, bet arī citur, to attiecīgi lokālizējot. Dziesma ir šāda:

Ick bin ein Liffländisch Bur,
Min Lewend werdt my sur,
Ick stige up den Bercken Bohm,
Dar van haw ick Sadel und Thom,
Ick binde de Schoe mit Baste,
Und fülle dem Juncker de Kaste,
Ick gewe dem Pastor de Pflicht,
Vnd weth van Gott und sin Worde nicht.

Šo dziesmiņu latviski pirmo reizi pārtulkoja ap 1753. gadu Ērģemes mācītājs Blaufūss (1697—1756), ietilpinot to pirmās latviešu vēstures manuskriptā: „Stāsti no tās vecās un jaunās būšanas to Vidzemes ļaužu":[13]

Es esmu zemnieks Vidzemē,
Man grūti darbi pasaulē.
Es mežā kāp uz bērza kok
Un cērtu sedli, ratt un lok,
Es tais par kurpēm lūciņu
Un kunga klēti pildīju.
Tam baznīckungam tiesa tiek,
No Dieva protu es neniek.[14]

Par latviešu zemniekiem ir rakstījis arī otrs vācu dzejnieks, kas uzturējās Latvijā — Burkards Valdiss. Viņa loma reformācijā jau raksturota šīs grāmatas trešajā nodaļā. Tāpat kā Hāzentēters, arī Valdiss ir dzimis Hesenē, un viņiem abiem ir līdzīga nostāja un viedoklis, tēlojot latviešu zemnieka dzīvi. Šāds tēlojums uzņemts Valdisa fābulu krājumā *Esopus*. Grāmatas pirmais izdevums iznāca 1548. gadā Frankfurtē pie Mainas. Starp krājuma 400 fābulām kādas 30 piemin Livonijas apstākļus, un viena ir veltīta latviešu zemnieka dzīvei. Latviešu lasītāju uzmanību uz šo fābulu pirmo reiz vērsa Kārlis Dziļleja 1936. gadā.[15] Tālāk sniegti daži zīmīgi fragmenti no Valdisa fābulas „Par suni un lauvu" Dziļlejas atdzejojumā.

— — — — — — — — — — — — —
Tad lauva saka: „Vai tev prāts?"
Lai tev ar' ēdiens nezin kāds,
Tu taču ķēdē piesiets esi
Un allaž to ap kaklu nesi,
It bieži tevi kokiem dauza,
Kungs, kājām spārdot, kaulus lauza,
Tik glaimiem, asti luncinot,
Var kunga cieņu iemantot.
Tev grūta dzīve pasaulē,
Kā dzimtcilvēkam Vidzemē.*
— — — — — — — — — — — — —
Kā lasāms, ļaudis senatnē
Ir verdzināti pasaulē,
Par naudu pārdod, maina tos
Vēl tagad dažos apvidos.
— — — — — — — — — — — — —
Un zviedri ar' mēdz darīt tā:
Tie somus bariem atšķūtē

Un pārdod Rīgā, Rēvelē.
Ir zemnieks Vidzemē kunga rīks,
Ja tas nav viņam paklausīgs,
Bet aizbēg projām, atstāj māju,
Tad saķeŗ to un nocērt kāju.
Tur jūgā visi zemnieki
Uz bērnu bērniem mūžīgi.**
— — — — — — — — — — — —
Šāds spaids ir tomēr bargs pārlieku,
To cilvēks nepanes ar prieku,
Tas pieder kungam, jūgā sten,
Var iet tik tur, kur viņu dzen.
Bet visi piedzimst līdzīgi.
— — — — — — — — — — — —

* *Bist eigen wie ein Liflendisch Baur.*
** *In Lieflandt sind die Bawren so eygen,*
Das wenn sich einer tut erzeigen
widerspennig, mit lauffen drewt,
Bald man im einen Fuß abhewt.
Daselbst müssen all Bawren gleich
Von Kindt zu Kindt dienen ewiglich.

Bez šiem publicētajiem literārajiem tēlojumiem par latviešu zemniekiem pirms Livonijas kaŗa ir vēl citi, ietilpināti oficiālajos ziņojumos, kas nebija domāti plašākai publikai. Starp tiem ievērību pelnī pie Livonijas ordeņa mestra Heinricha fon Gālena nosūtītā Zviedrijas karaļa Gustava Vazas vēstnieka Joachima Burvica 1555. gada ziņojums.[16] Apcerot Livonijas apstākļus, sevišķi militārās lietas, Burvics raksta par zemniekiem:

„No otras puses, nabaga zemniekam nav gluži nekā. Viss, ko viņš spēj ražot un iegūt, tam jānodod muižniekiem. Ja zemniekam ir gabals maizes un viņš var piedzert tīru avota ūdeni, viņš sevi uzskata par laimīgu un Dieva un muižnieku pietiekami apgādātu. Gada laikā zemnieks nenokauj nedz vērsi, nedz aitu, nedz cūku, un iztiek tikai no tā, kas izaug laukos, viņam nav nedz gultu, nedz gultas drēbju. Tas nozīmē, ka, vajadzībai rodoties, no zemnieka neko nevarēs dabūt. Šeit ir paraža, ka ceļotājiem jāņem līdz uzturs, dzērieni un gultas drēbes. Kas to nedara, tam jādalās nabaga zemnieka nabadzībā, jācieš bads un jāguļ uz cietas zemes. Zemē nav arī ar zivīm bagātu

upju, izņemot Daugavu, un arī tur ir maz zivju ... Nabaga nevācu zemniekam, kas visādā ziņā viņus [vāciešus] uztur, neko nemāca. Viņš maz ko zina par Dievu un uzticamību. Par sīkiem pārkāpumiem viņu izģērbj un sit, un tad vēl pēc soda viņam jāpateicas muižkungam."

Visi četri autori — Krancs, Hāzentēters, Valdiss un Burvics — ir vienis prātis par latviešu zemnieka nabadzību un viņa beztiesīgo sociālo stāvokli.

Zemnieka nabadzība, protams, ir relātīvs jēdziens. Būtu jānoskaidro, kāda bija to zemnieku turība, ar kuŗiem mūsu autori garā salīdzināja latviešu zemniekus. Katrā ziņā Kranca teiciens, ka kucēniem Vācijā klājas labāk nekā zemniekiem Livonijā, ir atradis plašu atsaucību un atdarinājumus, parafrazējot vēlākos tēlojumos.

Par tiesisko stāvokli runājot, pēc šiem tēlojumiem būtu jāsecina, ka dzimtbūšana Latvijā pastāvēja jau 16. gs. pirmajā pusē. Tomēr minēto autoru tēlojumos neapšaubāmi ir pārspīlējumi. Piemēram, abu Hesenes dzejnieku — Hāzentētera un Valdisa — informācija par to, ka saķertajam bēglim nocērt kāju, neatrod apstiprinājumu citos avotos. Varbūt abu autoru informācija nāk no kopēja avota un ir tikpat ticama kā teiciens, ka Latvijā zaķi ziemā kļūst balti. Zemes likumos, pēc kuŗiem sprieda tiesu paši latviešu tiesneši, vēl 16. gadsimtenī nekas tamlīdzīgs, kā kājas nociršana par bēgšanu, nav paredzēts. Grūti saskatāma šāda soda loģika. Dzimtkungs, kas bēgli atprasīja, to darīja, lai iegūtu atpakaļ zaudēto darbaspēku. Kāda jēga būtu bijusi pēc sarežģītā un dārgā tiesas procesa iegūto zemnieku padarīt par kropli?

Tāpat Valdisa informācija, ka zviedri Rīgā un Rēvelē pārdod somus par vergiem, ir pilnīgi izdomāta un dzejnieka fantazijas auglis. Nav arī ticams, ka no Lietuvas un Baltkrievijas importēja vergus Polijā un Prūsijā.

Kritiski novērtējot mūsu autoru stāstījumus, jāievēro, ka viņi nāca no aprindām, kas bija naidīgi noskaņotas pret dižciltīgajiem. Tā varētu izskaidrot tendenciozo pieeju tēlojumiem. No otras puses, mums tomēr ir arī kāda pašu dižciltīgo liecība, kas līdzīga. Tomēr arī tajā izpaužas kāda muižnieka antagonisms pret pārējiem viņa kārtas locekļiem. Tā ir krievu pusē pārgājušā Hansa fon Taubes 1565. gadā Maskavā sacerētā politiskā dziesma, kuŗā viņš izsmēja ordeni. Tajā viņš starp citu raksta:

Diß uber all ist noch zu klagen
Wie sie die Pauren thatten Plagen
Mit Neurung manigerlei gesatze
Und tatten alles schaben, schinden und kratzen.[17]

Bet smagāka kā kāda cita
Šī sūdzība pret viņiem šķita:
Tie gudroja tikai, kā zemniekus spaidīt
Un atņemt visu, un vairāk vēl gaidīt.

Ar šo dzejoli esam jau nonākuši pie 16. gs. otrās puses literārajām liecībām. Interesantākā no tām ir arī dzejas formā ietērptās Tērbatas mācītāja Timana Brakela kristīgās sarunas.[18] Posmi par zemniekiem šais „sarunās" ir šādi:

Tik dziļi zemnieks pazemots,
Ka maiņā bij pret zirgu dots,
Pret slinku suni medībās.
Tak liktens bargi atriebās —
Kaist asinskārē kņaza skats,
Tas Ivans Vasiljevičs pats,
No kuŗa zaķu medniekiem
Bij bēgt kā zaķiem bailīgiem.
— — — — — — — — — — —

Zaķu mednieki, protams, ir muižnieki. Turpinājumā Brakels atkal pievēršas zemniekiem:

Tiem darba nasta milzīga;
Vairs smagāka nav nesama.
Ik dienas sūrā darba svars
Tos lejup liec, līdz izsīkst spars.
— — — — — — — — — — —
Sīks kalps ja pliķi sejā sviež,
Tas jāpanes un jāpacieš.
— — — — — — — — — — —
Tos mūžam apdraud asās rīkstes.
Ne brīdi mierā justies drīkst tie,
Lai neķeŗ sitiens skaudri sāpīgs.
— — — — — — — — — — —

Tā kā autors bija Tērbatas mācītājs, tēlojums, jādomā, attiecas uz igauņiem. Dzejojuma tālākajā posmā — zemnieku kāzu aprakstā — saskatāma Minstera *Kosmografijas* literārā ietekme.

Dokumentāras liecības par dzimtbūšanu Latvijā

Pētījot dzimtbūšanu Latvijā pēc dokumentiem, daudz uzmanības līdz šim veltīts dokumentos lietotajai terminoloģijai un juridiskām formulām. Latviešu historiografijā ir pat kāds plašs apcerējums veltīts minētām lietām.[19] Šāda pieeja izriet no uzskata, ka dzimtbūšana ir tiesiska parādība un ka tiesisko dokumentu terminoloģija vienmēr ir bijusi precīza un nepārprotama. Šo uzskatu tomēr var apšaubīt, jo ir labi zināms, ka terminu saturs laika tecējumā mainās. Piemēram, termins *Knecht* kādreiz apzīmēja bruņinieku (sal. angļu *knight*), bet vēlāk kalpu. Kvalitātes ziņā pretēju pārvērtību piedzīvoja termins „maršals".

Vēsturnieki daudz uzmanības veltījuši terminam „dzimtcilvēks" — vācu dokumentos: *Erbbauer* šī vārda dažādajās formās. Vairums vēsturnieku ar šī termina parādīšanos dokumentos (Igaunijā 1415. un 1417. gadā)[20] ir saistījuši dzimtbūšanas sākumu. Šāda pieeja analoģiska spriedumam, ka, piemēram, līdz ar Amerikas atklāšanu vajadzēja rasties Amerikas vārdam. Par to, ka termins „dzimtcilvēks" nebūt nebija viennozīmīgs un precīzs, katrs var pārliecināties, salīdzinot divus apmēram viena laika dokumentus.

Blomes pārdošanas dokumentā 1530. gadā lasām: „Ja konstatētu, ka kādas turienes saimes nav dzimtcilvēki, es, Henrichs Salits [pārdevējs], apsolu savā un savu mantinieku vārdā, ka astoņas dienas pēc Pēteŗa un Pāvila šos ļaudis atbrīvošu un nodošu par dzimtcilvēkiem iepriekš minētajam Francim [Blankenfeldam, t. i. pircējam] un viņa mantiniekiem.[21] Pēc šī teksta redzams, ka termins „dzimtcilvēki" nozīmē zemniekus, kas par dzimtu nodoti kungam.

Otrs dokuments ir Hansa Maidela sūdzība pret Rēveles bīskapu, kuŗai ir parallēles arī Latvijas territorijā:[22] „... dzimtcilvēki ir aizbēguši un nomiruši, un uz zemes nav [vairs] dzimtcilvēku, bet tikai jauni ienācēji". Pēc šī dokumenta termins „dzimtcilvēks" apzīmē zemnieku, kas mantojis sava tēva sētu un ir pretstats svešam ienācējam — jaunsaimniekam.

Vairuma gadījumos dokumentos tomēr nevar redzēt (kā augšējos divi piemēros), kādā nozīmē īsti termins „dzimtcilvēks" ir lietots. No šī viedokļa pētnieki, kas bez iedziļināšanās uzskata, ka

viņu iztirzātajos dokumentos šī termina nozīme ir tā pati kā mūsu pirmajā piemērā, rīkojas patvarīgi un nezinātniski.

Doma par to, ka juridiskās formulas un termini 16. gadsimtenī bija kaut kas tikpat precīzs kā modernajā jurisprudencē, vispār ir aplama. Kancelejās formulas parasti lietoja tradicionālā un stereotipā veidā, un pēc tām tāpēc reti kad varēs spriest par darījuma saturu. Ja, piemēram, vasalis saņem lēni ar tiesībām ķert putnus (parastā pertinenču formula), tad Latvijas apstākļos šādu putnu ķērāju vasali gan neizdosies sameklēt.

Tie ir galvenie iemesli, kāpēc šai grāmatā, iztirzājot dzimtbūšanu, autors nav sekojis nodibinātajai tradicijai un analizējis dokumentu terminus un formulas. Tai vietā analizēts dokumentu saturs.

Bēgļu izdošanas līgumi

No dokumentārajām liecībām par dzimtbūšanu Latvijā literātūrā līdz šim visvairāk ir iztirzāti līgumi par bēgļiem. Šos līgumus noslēdza gan zemeskungi savā starpā, gan arī zemeskungi ar saviem vasaļiem. Bēgļus izdeva ar tiesas procesu, un šim nolūkam nodibinājās īpašas tiesas, ko sauca par arklu tiesām. 1482. gada bruņniecības sanāksmē nolēma, ka dažos Igaunijas apgabalos pastāvošā vienošanās par bēgļu izdošanu (bez alternātīvas) būtu nākošajos desmit gados attiecināma uz visu Livoniju. Tāpat lēma, ka visur ierīkojamas arī arklu tiesas, lai kārtotu bēgļu izdošanas lietas.[23]

1494. gadā archibīskapijas vasaļi noslēdza līgumu ar archibīskapu Michaelu par bēgļiem.[24] Ir izteiktas domas, ka šis līgums ir kāda agrāka līguma papildinājums.[25] 1494. gada vienošanās nosaka, ka tad, ja neatbrīvots dzimtcilvēks *(Erffman)* atgriežas pie sava agrākā kunga, viņš nav izdodams atpakaļ, bet viņam jāpaliek pie tā kunga, kuŗa dzimtcilvēks viņš ir (1. §). Šī noteikuma galveno jēgu atklāj nākošais pants, kas nosaka, ka dzimtcilvēka bērniem, kas viņam dzimuši pie svešā kunga, jāseko tēvam. Tāpat jaunākajiem brāļiem jāseko vecākajam brālim. Nākošā pantā (3. §) redzams, ka archibīskapijā 1494. gadā jau pastāvēja arklu tiesa. Šis pants nosaka, ka guldenis, kas nākas arklu tiesnesim, ir jāmaksā svešajam kungam.

Ja kāds dižciltīgais atprasītam svešam dzimtcilvēkam vai viņa saimei ļauj izbēgt, tad viņam jādod vietā tikpat labs dzimtcilvēks vai saime, kādi bija izbēgušie (4. §).

Bēgļi, kas izbēguši pirms vienošanās, jākompensē ar parāda atmaksu vai vīra izdošanu. Šī noteikuma formulējums dažādos norak-

stos atšķiras. Ja parādus apstrīd vai arī, ja tie deklarēti neticami augstā līmenī, noteikumi paredz procesa kārtību (5. §). Noteikumu pēdējie trīs panti (6—8. §) kārto kriminālo bēgļu jautājumu. Nokārtojot kriminālo procesu, paredzēts, ka nevienu archibīskapa zemnieku nevar notiesāt ar nāvi *(synen hals affgewinnen)*, ja tiesā nepiedalās archibīskapa soģis, muižkungs un skrīveris. Zemnieku tiesnešiem un vecākajiem, kam „jāienes tiesa", jābūt no kaimiņu pagastiem (7. §). Par vasaļu zemniekiem paredzēts, ka viņus var notiesāt ar nāvi tikai tad, ja tiesā piedalās divi vasaļi, kas devuši zvērestu, bet zemnieku tiesnešiem un vecākajiem jābūt vai nu no cita vasaļa, vai archibīskapa pagastiem (8. §). Ja tiesa apsūdzēto attaisno, tad arklu tiesnesis nevar atzīt parādu.

Nākošie līgumi par bēgļu izdošanu bija 1504. gadā Sāmsalas bīskapa un 1509. gadā ordeņa mestra noslēgtais līgums (pēdējais ar 17 paragrafiem). Abi tie attiecās uz Igauniju.

Vispārēja rakstura bija 1532. gada Valmieras landtāga pagaidu vienošanās: līdz pastāvīga līguma izstrādāšanai izbēgušie zemnieki jāizdod labprātīgi vai arī pēc tiesas sprieduma „pēc agrākajiem līgumiem un vecajām paražām". Šo vienošanos apstiprināja par permanentu 1537. gadā.[26]

Ir iespējams, ka dokumentāri fiksētā 1507. gada vienošanās starp Piltenes kapitulu un Kuldīgas komturu ir piemērs bēgļu apmaiņai.[27] Saskaņā ar dokumentu Vilems no Jamaiķiem, kas dzīvoja Alsungā *Lesun* (tagad Liezoni) ciematā, apmainīts pret Klibekāju no Īvandes, kas dzīvoja Ēdoles Kuršu ciemā.

Par to, ka bēgļu izdošana praksē bieži vien nenorisinājās saskaņā ar attiecīgo vienošanos, ir vairākas liecības. Jau trīs gadus pēc 1494. gada vienošanās redzam, ka Tīzenhauzeni mantas dalīšanas līgumā paredzēja pavisam kaut ko citu. Viņi tikai nolīga, ka tad, ja kāds zemnieks aizbēg vai nomirst, viņa zemi kā postažu nedrīkst pārņemt pārējie zemnieki.[28] Ar Tīzenhauzeniem bija vēl cits gadījums. 1515. gadā archibīskaps izšķīra strīdu starp brāļiem, nosakot, ka vai nu jāizdod izbēgušais zemnieks, vai jāsamaksā viņa parāds.[29] Pēc šiem piemēriem varētu spriest, ka varenāko archibīskapijas vasaļu Tīzenhauzenu muižās 16. gs. sākumā dzimtbūšana nepastāvēja, kā to liecina alternātīva „vīru vai parādu".

Par to, vai ordeņa territorijā dzimtbūšana pastāvēja jau 15. gs. beigās, juridiskie dokumenti ir pretrunīgi. Bauskas, Mežotnes un Iecavas zemnieku 1492. gada līgums ar mestru gan paredz sodus, ieskaitot miesas sodu, par dažādiem pārkāpumiem, bet zemnieku bēg-

šana starp šiem pārkāpumiem nemaz nav minēta. No otras puses, Dobeles komturs 1489. gadā pieprasīja, lai izdod izbēgušos zemniekus bez alternātīvas „vīru vai parādu". Kad 1491. gadā Valmieras landtāgā Rīgas pilsēta noslēdza mieru ar ordeni, kā arī 1492. gada landtāgā, Rīga apliecināja, ka nodod bēgļus atpakaļ viņu kungiem. Varētu domāt, ka šī prakse sākusies pēc 1476. gada.[30] Rīga tomēr šai ziņā ievēroja gada un vienas dienas noilgumu, vismaz kopš 16. gs. četrdesmitajiem gadiem.

No dokumentācijas tomēr izriet, ka Latvijā nedz ordeņa territorijā, nedz Piltenes bīskapijā vēl 1526. gadā nepastāvēja arklu tiesas.[31] Kā redzējām, Rīgas archibīskapijā šīs speciālās tiesas, ko dibināja bēgļu lietu kārtošanai, ir minētas 1494. gadā jau kā pastāvošs institūts. Tomēr vēl 1555. gadā nav nokārtots bēgļu izdošanas jautājums starp archibīskapiju un pārējām valstīm. Kurzemē un Zemgalē arklu tiesneši dokumentēti tikai 1570. gadā.[32]

Muižu dokumentos redzams, kā bēgļu izdošanu reālizēja. Muižas pārdeva ar klauzulu, ka izbēgušie zemnieki, par kuŗiem nav kvīts, ietilpst pārdevumā un tos var atprasīt saskaņā ar vienošanos.[33] Kad 1512. gadā Krīdners nodeva dažus zemniekus cisterciešu jaunavu klosterim, viņš solīja, ka tad, ja zemnieki atbēgtu pie viņa atpakaļ, tos atdos atkal klosterim ar visu mantu, ko viņi būtu paņēmuši līdz.[34] Šādus gadījumus sīkāk iztirzāsim turpmāk.

Pēc kāda cita dokumenta var izsekot, kā archibīskapijā reālizēja noteikto procesa kārtību bēgļu izdošanā. 1530. gadā Krīdnera atraitne sūdzējās archibīskapam, ka arklu tiesnesis Klauss Klots pretēji likumam izdevis trīs zemniekus ar sievu, diviem bērniem un 14 liellopiem. Savā sūdzībā viņa aizrādīja, ka lieta nav iztiesāta arklu tiesā un nav nopratināti parti. Tai vietā arklu tiesnesis, paņemot līdz trīs dižciltīgos, trīs kaŗakalpus (viens no tiem bijis jauns puisis) un deviņus zemniekus, bēgļus vienkārši aizvedis ar varu un nodevis prasītājam Mengdenam. Archibīskaps nosprieda, ka bēgļu atprasīšana nav notikusi likumīgā kārtībā un par nelikumīgu piedalīšanos šai akcijā trim dižciltīgajiem jāmaksā sods katram 120 mārku, kaŗakalpiem katram 80 mārku un katram zemniekam 40 mārku. Sodītajiem ir reparticijas tiesības pret Mengdenu par soda naudu.[35] Kā redzams, archibīskaps ne vien vēlējās, lai spriestu taisnību, bet arī, lai izskatītos, ka taisnību sprież. Tik lieli sodi parasti bija paredzēti tikai par cilvēka nogalināšanu bez noziedzīga nolūka.

Saprotams, ka, par spīti bēgļu izdošanas līgumiem, tie, kas bēgļus bija ieguvuši, ne labprāt viņus atdeva. Piemēram, Ventspils komturs

rakstīja Piltenes bīskapam 1548. gadā, lai bēgļus neatprasot.[36] Viņi esot labi iedzīvojušies un ļoti vajadzīgi Ventspils komturejai, kas citādi panīkšot.

Līdzīgā garā, tikai diplomātiskāk, ordeņa mestrs Brugeneijs atbildēja Bērzaunes kungam Tīzenhauzenam 1548. gadā par viņa aizbēgušajiem zemniekiem.[37] Tīzenhauzena aizbēgušie zemnieki bija apmetušies ordeņa mestra Tukuma novadā. Mestrs raksta, ka viņam nenākot ne prātā piesavināties Tīzenhauzena zemniekus. Jāņemot tomēr vērā, ka tad, ja zemnieki manīšot, ka viņus grib izdot, viņi aizbēgšot uz Lietuvu vai Prūsiju, un tad nevienam nekas netikšot. Mestrs šos zemniekus izraidīšot, bet viņš tos neizdošot. Lai Tīzenhauzens pats viņus uzmanot, un mestrs ar to savu pienākumu būšot izpildījis. Pēc raksta var noprast, ka Bērzaunes zemnieki palika Tukumā.

Saprotams, ka bēgļus izdot katēgoriski atteicās tie kaimiņi, ar kuŗiem Livonijas valstis nebija noslēgušas bēgļu izdošanas līgumus. Tā, piemēram, Daugavpils komturs ziņoja ordeņa mestram 1550. gadā, ka Polockas vaivads atsakoties izdot bēgļus. Tas mudināšot arī citus bēgt, un aizbēgušie mēģināšot aizvest savus zirgus.[38]

Pēc bēgļu izdošanas līgumiem un, izsekojot bēgļu izdošanas praksei, var secināt, ka dzimtbūšana Latvijā sāka ieviesties 15. gs. beigās, bet 16. gs. pirmajā pusē tā bija iesakņojusies tikai daļēji. Par spīti muižnieku spiedienam, galvenie, kas Livonijas laikā kavēja dzimtbūšanas nostiprināšanos, bija zemeskungi. Sava loma šai ziņā bija arī Rīgas pilsētai, kaut gan daudz mazāka nekā Rēvelei.

Rīgas, tāpat kā Vakareiropas pilsētu, noteikumi paredzēja, ka bēglis iegūst brīvību, ja viņš nodzīvojis gadu un vienu dienu vai nu Rīgas pilsētā, vai patrimoniālapgabalā. 1605. gadā pēc muižniecības spiediena Rīga šo termiņu pagarināja līdz divi gadiem.[39]

Iekšējā kolonizācija kā dzimtbūšanas paplašinātāja

Pēc bēgļu izdošanas līgumiem, dzimtbūšana principā attiecās uz saimniekiem un viņu ģimenes locekļiem. Tā kā, zemi apmītņojot, par saimniekiem kļuva valļinieki, arī pēdējie nonāca dzimtcilvēku katēgorijā.

Kad 1518. gadā mestrs Pletenbergs izlēņoja Johanam Lintenam agrāko Markus Heitkena muižu (laikam tikai krogu), viņš atļāva piešķirtajā muižā apmetināt piecus līdz sešus ordeņa valļiniekus, kam nav zemes ordeņa territorijā, un viņus, kā arī viņu mantiniekus pa-

turēt un lietot uz mūžīgiem laikiem. Par to Lintenam bija, maksājot visus izdevumus, jāuztur bruņots vīrs ar labu zirgu un bez tam jāmaksā sešas mārkas krogus nauda.[40]

No 1527. gada ir saglabājusies Pletenberga lēņagrāmata ar līdzīgu saturu. Viņš savai svainei piešķīra trīspadsmit vārdā nenosauktus sīkzemniekus, starp tiem vienu mūrnieku. Dokumentā teikts, ka tos piešķīra „... ar viņu bērniem; [viņa var] tos pieprasīt un lietot brīvi un mierā kā viņas pašas pirktos [zemniekus] un dzimtcilvēkus; lai viņa [ar tiem] rīkojas pēc pašas patikas".[41]

Krīdnera muižas dalīšanas līgumā 1538. gadā bija ierakstīta klauzula, ka viņa valdīšanā paliek visi zemnieki un ciemati viņpus Ogres, kas patlaban tur atrodas un „kuŗus es [t. i. Krīdners] un mani mantinieki tur nometinās".[42]

Šos piemērus dažādos variantos varētu vēl turpināt, bet jau minētie pietiekami ilustrē iekšējās kolonizācijas principu.

Iekšējā kolonizācija nozīmēja dzimtbūšanas pastiprināšanu ne vien ar to, ka pieauga dzimtļaužu skaits, bet vēl citā ziņā. Kaut gan nevar zināt, cik tālāk minētie gadījumi ir tipiski, tomēr vismaz divos gadījumos var spriest, ka nometinātie zemnieki nebija piecietināti pie zemes, bet pie kolonizētāja personas. Pirmais gadījums ir šāds: archibīskaps Vilhelms 1544. gadā izšķīra sūdzību starp brāļiem Bēdenfeldiem, no vienas puses, un Tonisu Fogtu, no otras puses, par Kusas pagasta Liepāru muižu *(Leparsche Gut)*. Fogtam muiža bija jāatdod, bet viņš varēja paturēt savus sējumus un vēršus, un viņam bija tiesības paņemt sev tos zemniekus, ar kuŗiem viņš bija kolonizējis Liepārus. Par zemnieku parādiem viņam bija jāvienojas ar Bēdenfeldiem.[43]

Otrs gadījums bija Tīrzā 42 gadus vēlāk, jau poļu laikos. 1586. gadā ģenerālkomisāra Penkoslavska ieceltā šķīrējtiesa nolēma,[44] ka Fromholdam fon Tīzenhauzenam ir tiesības tos zemniekus, kuŗus viņš nometinājis, atkal paņemt ar visu viņu kustamo mantu. Tīzenhauzens gan ir mierā pagaidām šos zemniekus atstāt, bet izlīgumā paredzētajā gadījumā (ja *Nauwischen* kundze nomirtu) viņš tos paņems. No savas puses Tīzenhauzens nodod savam svainim divus savus dzimtcilvēkus, brāļus Jēkabu un Jurģi *Spalb*, kas līguma laikā ir bandinieki *(mideknechte)*.

Kā redzams, pastāvēja tendence vaļiniekus pārvērst par dzimtļaudīm līdzīgi saimniekiem. Kungi sāka izsniegt vaļiniekiem pases, prasot, lai zināmos gadījumos tās uzrāda. Šo kārtību apstiprināja landtāgi.[45] Kungi arī mēģināja atprasīt vaļiniekus, kas bija devušies uz

Rīgu. Tomēr tas skāra tik vitālas Rīgas intereses, ka tā šādas prasības katēgoriski noraidīja.[46]

Pēc Rēveles iniciātīvas Rīgas rāte 1543. gada 2. novembrī nolēma, ka vaļinieki, kas Rīgā nodzīvojuši gadu un vienu dienu un šai laikā nav pieprasīti, iegūst Rīgas namnieku tiesības.[47] Tā kā Aizputes un Kuldīgas pilsētas statūtos šī noteikuma trūkst arī norakstos, kas izgatavoti pēc 1543. gada, varētu secināt, ka Latvijas mazpilsētās bija spēkā noslēgtie bēgļu izdošanas līgumi. Saprotams, ka miestos bēgļi nemaz nebija aizsargāti.

Zemes apmītņošanai ar vaļiniekiem nopietnākos šķēršļus tātad cēla tikai Rīga. No vaļiniekiem tad arī, jādomā, nāca galvenais kolonistu kontingents, ko ordeņa mestrs, piemēram, nometināja Rūjienā, pārmērījot zemi, un arī citur pārējos zemes pārmērīšanas gadījumos, kas jau raksturoti 9. nodaļā. Tā kā latviešu zemnieks vienmēr centies pēc sava zemes stūrīša, tad nevar apgalvot, ka šī iekšējā kolonizācija notika pret vaļinieku gribu. Jādomā, ka viņi labprāt kļuva no brīviem cilvēkiem par dzimtļaudīm, jo ar to viņi sev nodrošināja labāku saimniecisko stāvokli.

Zemes apmītņošanai jaunos saimniekus ieguva ne vien no vaļiniekiem, bet arī no vecsaimniekiem. Tas notika ne tikai, pretēji bēgļu izdošanas nolīgumiem, bēgļus uzņemot un ierādot viņiem mājas, bet arī nelegāli aizvilinot zemniekus.

Šāds aizvilināšanas gadījums ļoti spilgti dokumentēts Johana fon Rozena prāvā ar Reinholdu Fitinghofu valsts kamertiesā Frankfurtē pie Mainas 1549. gadā.[48] Rozens bija nosūtījis savu sulaini pie Fitinghofa Nabes muižas zemnieka Pēteŗa ar aicinājumu, lai pēdējais nāk dzīvot pie viņa junkura uz Liepupi, solot zemi, pāri vēršu un sēklu. Atbildot aicinātājam, Pēteris tikai vaicājis, vai sulainis nācis ar junkura ziņu, ko sulainis apstiprinājis. Pēc tam sulainis apmeklējis Pēteri otru reizi. Viņa valoda jau bijusi ļoti noteikta: „Kāda velna pēc tu plēsies ar slikto zemi, ja mans junkurs tev sola brīvu zemi, ko vari uzņemt?" Pēc šī otra aicinājuma Pēteris aizgājis pie sava kunga Fitinghofa un teicis: „Junkur, dod man zemi, es gribu palikt tavā pārvaldījumā. Lai velns iet dzīvot pie Rozena, es ne." Tomēr Rozena sulainis neatlaidies. Trešo reizi saticis Pēteri krogū, viņš to paaicinājis ārā un teicis šādus vārdus: „Ko kavējies, mans junkurs tevi grib. Nāc un apskati zemi. Ko tu baidies, tu neesi Reinholda Fitinghofa zemnieks." Pēteris tad otrā rītā aizgājis un apskatījis zemi. Naktī tad ieradušies divi Rozena zemnieki — *Kerstens dels* un *Sibbe* ar divējiem ratiem. Viņi teikuši: „Esam ieradušies, lai aizvestu tevi ar

visu tavu mantu". Viņi tad aizveduši Pēteri, paņemot līdz pat viņa mājas durvis.

Šis piemērs rāda, cik grūti bija zemnieku aizvilināt, pat ja viņš nedzīvoja sava tēva mantojumā. Latvieša tradicionālā pieķeršanās savai saimniecībai un lojālitāte neļāva viņam aiziet un pamest savu kungu.

Aktīs ir arī sūdzības par to, ka zemnieki zemes apmītņošanas nolūkos aizvesti ar varu. Tomēr šie apgalvojumi ir ļoti problēmatiski, un drīzāk jādomā, ka aizvešana notikusi ar zemnieku akceptu, varbūt pat vēlēšanos.

Kad 17. gs. sākumā Latvijā plosījās mēris, plašos novados iedzīvotāji izmira, un ciemati palika tukši. Līdz ar to sākās rosīga apmītņošanas kustība. Tā Kurzemes hercogs Vilhelms 1603. gadā žēlojās Prūsijas hercogam,[49] ka Piltenes bīskapijas muižnieki apmītņo savas tukšās muižas ar Kurzemes zemniekiem. Piltenes muižnieki bēgļus ne vien pieņemot, bet pat aizvedot tos ar varu. Tā rīkojoties Kārlis Cēge (Manteifels), Filips fon Oldenbokums, Hermans Maidels un citi. Cīravas muižkungs Kurcs esot ar 30 ragavām kādu nakti ieradies hercogīstē un aizvedis divus brīvzemniekus Šmīdes ar visu viņu mantu.

Grūti iedomāties, ka bruņotos brīvzemniekus ar viņu tik izteikto pašapziņu būtu varēts aizvest ar varu. Ticamāk, ka viņiem Piltenē solīja vairāk zemes un lielāku brīvību nekā hercogīstē.

Ieķīlājumi un robežkonflikti — dzimtbūšanas padziļinātāji

Ļoti plašas kreditoperācijas 16. gadsimtenī notika, ieķīlājot zemnieku ciematus. Tos ieķīlāja ne vien kā drošību par aizdevumu, bet arī ar noteikumu, ka ienākumus no ieķīlātajām zemnieku mājām izlietos, lai segtu aizdevuma augļus. Saprotams, ka kreditors no saņemtās ķīlas centās dabūt pēc iespējas lielus ienākumus. Tīkai samērā vēlu ieķīlāšanas rakstos parādās klauzulas, kas aizliedz paaugstināt zemnieku pienākumus.[50] Ja šādas klauzulas ķīlas līgumā nebija, zemniekus sargāja tikai neelastīgās paražas. Nododot ķīlas valdījumu, parasti zemniekus saaicināja kopā un informēja, ka viņiem jāizpilda savi pienākumi pret jauno kungu. Vienīgajā aktī, kas par šo procesu saglabājusies (1586. gadā), beigās teikts, ka zemnieki esot *zu aller gebühr erboten, auch sonsten in allen Sachen willig erzeuget*, t. i., ka zemnieki bijuši ar to mierā.[51]

Klauzulas un paražas tomēr bija nepietiekamas zemnieku aizsardzībai pret ķīlu turētāju iedzīvošanās kāri. Kāda 1581. gada prāva rāda postu, ko pieredzēja zemnieki ķīlas valdīšanā nodotajā Strazdes muižā.[52] Eberhards fon der Brugens zemnieku vārdā sūdzēja ķīlas valdītāju Šenkinga atraitni. Jaunā valdītāja noteikusi lielāku pūru nodevām, turklāt ar neparasti lielu uzkaudzi. Viņa arī paaugstinājusi maksu, ar ko aizstāja nodevas. Piemēram, agrāk, kam nebija aitas, ko nodot, tas maksājis 1 mārku. Šenkinga prasījusi 2½ mārkas, tad 3 mārkas un beidzot 4 mārkas. Zemnieki sūdzas arī par varmācību — Ancīša brālis sists ar rīkšu rezgaļiem tik stipri, ka viņš pēc tam aizbēdzis, atstājot rudzus un sējumus. Atstāto zemi tad pārņēmis nelaiķis Šenkings. Kad Ancīša brālis nomiris, viņa mantu paņēmis pagasta vecākais. Starp citu tur bijis 70 mārku naudā. Ancītis mantojumu pieprasījis, bet nav dabūjis. Palielināto nodevu dēļ aizbēdzis arī Merts Miezis. Viņa zemi Šenkings tikmēr lietojis, kamēr tā galīgi noplicināta. Aizbēdzis arī viens no bagātākajiem saimniekiem Toms Imneks, kam bijis pāri par 200 bišukoku. Šenkings savus ļaudis sūtījis uz Imneka mājām un licis kāpt viņa bišukokos. Arī Imneka zemi Šenkings noplicinājis.

Arī no Silu ciemata aizbēguši divi jauni puiši, kad Šenkings bez kāda iemesla atņēmis viņiem ķēvi. Vēl zemnieki aizbēguši no Bieļas un Dauzemju ciemata. Abi Dauzemji aizbēguši tāpēc, ka Šenkings pēc kunga tiesas saņemšanas licis izkult viņu labību, atņēmis govi un divi katlus. Šis ciemats tagad pilnīgi nopostīts, pat ēkas nav palikušas. Šenkings lietojis arī abu aizbēgušo Tevanu zemnieku zemi. Saukti vārdā arī citi bēgļi un mirušie zemnieki, kuŗu zemi Šenkings lietojis.

Šenkinga atraitne Ancītim atņēmusi divus zirgus, no kuŗiem vienu pēc ilgas lūgšanās pret 30 mārku samaksu atdevusi. Kad Ancītis žēlojies, viņa teikusi: „Lūks jāplēš, kur vien to var dabūt. Kur nekā nav, tur nav ko plēst!"

Šādā garā turpinās pārējo zemnieku liecības. Zemnieku zemes ieķīlāšana 16. gadsimtenī ir ļoti izplatīta parādība. Cik plaši ķīlas valdītāji rīkojās pēc Šenkinga atraitnes parauga, ka lūks jāplēš, kur vien to var dabūt, saprotams, nav iespējams konstatēt. Tomēr ķīlas valdītāji nekādi neuzlaboja dzimtļaužu stāvokli. Labākā gadījumā tas palika tāds pats, sliktākā — dzimtbūšanas slogs pieauga, par spīti klauzulām ķīlas līgumos, kam zemniekus vajadzēja aizsargāt.

Kungu robežkonfliktos par šādu zemnieku aizsardzības politiku neviens nedomāja. Zviedrijas karaļa sūtnis Joachims Burvics 1555. gadā ziņoja Gustavam Vazam,[53] ka livonieši sabotējot robežlīgumu

ar Lietuvu, jo pēc līguma viņiem būtu jāatdod zeme Lietuvai. Kā muižkungi, tā dižciltīgie nesaudzējot pierobežas zemniekus.

Prūsijas hercogs Albrechts atrada ģeniālu izeju, kā likvidēt robežstrīdus un ar tiem saistīto zemnieku ciematu postīšanu: viņš griezās pie Kurzemes hercoga, lai viņam pārdod pagastus, par kuŗiem bija strīdi. Diemžēl, pārdošana ir iespējama tikai tad, ja to vēlas abas puses, un tā šoreiz darījums izjuka.[54]

Cits gadījums — 1573. gadā Heinrichs Bogenhauzens atkārtoja hercogam Gothardam Ketleram jau priekš trim gadiem iesniegto sūdzību pret Reki. Pēdējais iebrūkot Bogenhauzena valdījumā, aizdzenot zemnieku lopus un dedzinot mājas, bet uz Bogenhauzena zemes nometinot savus Jaunpils zemniekus.

Zemniekiem bija jācieš robežstrīdos ne vien ar ārzemēm, bet arī starp kungiem pašu zemē. Tā 1556. gadā ordeņa mestrs raksta par Alūksnes kastelāna žēlošanos, ka iebrucēji no Ludzas nopostījuši četrdesmit ciematu, aizveduši ēkas un piespieduši šo ciematu zemniekus iet klaušās.[55]

Lietojot varu pret zemniekiem, saprotams, ar laiku notrulinājās varas lietotāju tiesiskā apziņa, un tā dzimtbūšanas padziļināšanai bija atvērtas durvis. No otras puses, zemnieku bēgšanu šādi ekscesi pastiprināja, un tās rezultāts bija jauni spaidi.

Zemnieku pārdošana bez zemes

Par to, vai Livonijas laikā zemniekus pārdeva bez zemes, literātūrā valda domstarpības. Pēc viena viedokļa, zemnieku pārdošana bez zemes nemaz nenotika. Ja, tā sauktajās, zemnieku kvītīs esot minēts, ka zemnieks pārdots par naudu vai mainīts pret zirgu, vai tamlīdzīgi, tad tas nozīmējot, ka zemnieks atsavināts kopā ar zemi vai arī, ka atmaksāts zemnieka parāds. Dokumenta īsais un stereotipais raksturs, to pavirši izlasot, radot maldīgu ieskatu, ka zemnieks būtu pārdots bez zemes.[56]

Pēc otra uzskata, šīs zemnieku kvītis ir jāinterpretē burtiski: tās nozīmējot tieši to, kas tajās teikts — ne vairāk, ne mazāk.[57]

Iepazīstoties ar attiecīgajiem avotiem, tomēr rodas šaubas, vai tiešām pārdevums ir izdarīts bez zemes. Kā pierādījums zemnieku pārdošanai bez zemes ir minēts, piemēram, ka 1524. gadā Engelbrechts Tīzenhauzens ir pārdevis Arntam Stokmanam divus zemniekus pret labu zirgu.[58] Apskatot attiecīgo dokumentu,[59] redzams, ka Klāvu un Jāni Pelēnu pārdevis Sausnējas kungs, Engelbrechta Tīzenhauzena

tēvs, pret labu medību ērzeli Pļaviņu kungam Arntam Stokmanam. Kad Stokmans Tīzenhauzenam šo faktu pierādīja ar lieciniekiem, Tīzenhauzens to akceptēja. Viņš arī deklarēja, ka tad, ja šie zemnieki vai viņu bērni aizbēgs, Stokmanam būs tiesības viņus atprasīt. Tāpat viņš deklarēja, ka Stokmans zemniekus var pārdot, kad viņam patīk. Rodas jautājums, kā varēja gadīties, ka Tīzenhauzens sāka apšaubīt sava tēva darījumu. Tas varēja notikt tikai tā, ka abi zemnieki vēl bija ierakstīti Sausnējas vakugrāmatā, bet vakugrāmatās ierakstīja tikai saimniekus. Ja Stokmans abus zemniekus būtu nometinājis kaut kur citur, strīdus nemaz nebūtu radies. Tātad šie zemnieki pārdoti kopā ar viņu ciematiem.

Tāpat, apskatot tuvāk otru dokumentēto zemnieku maiņas gadījumu, kad zemnieks un visi viņa dēli apmainīti pret brūnu ērzeli, arī redzams, ka zemnieks mainīts kopā ar ciematu. 1539. gadā Heinrichs Ungerns tā atsavināja, nododot Jakobam Pālenam, Dikļu zemnieku *Jurgen von Subben.*[60]

1638. gada arklu revīzijā redzams, ka toreiz *Subbenick* ciemats atradās Dikļos *Wickendorff* ciemā. Šīs mājas aizgāja bojā Pirmajā ziemeļu karā, un 1688. gada revīzijā teikts, ka mājas apdzīvo *Wircke.*[61] Šai gadījumā ciematu līdz ar zemnieku pārdeva Ungerns, lai dotu iespēju Pālenam iegūt Dikļos esošo Ungerna enklavi.

Kamēr saimniekus neapšaubāmi pārdeva tikai kopā ar zemi, atsevišķi jāapskata gadījumi, kad, pēc dokumentiem spriežot, varētu domāt, ka ir atsavināti bezzemnieki. Nupat citētajā dokumentā minēts vēl kas cits. Tur teikts, ka kungi apmainījuši divi puišus — vienu *van Doren,* otru *von Sasenholm.* Tā kā sīkāki apstākļi šai transakcijai nav minēti — vai apmaiņa notika ar vai bez puišu akcepta un ko šī apmaiņa īsti nozīmēja — tad pēc šī gadījuma nekā nevar secināt. Katrā ziņā šādi gadījumi ir vistuvāk īstajiem darījumiem, kad ir pārdoti cilvēki bez zemes.

Engelhards aizrādījis, ka zemnieki, kas it kā pārdoti bez zemes, nav apzīmēti par saimniekiem, nedz sīkzemniekiem. Pamatojoties uz šī fakta, viņš domā, ka dažos gadījumos pārdotie varētu būt dreļļi. Tā kā 15. gadsimtenī drellība bija aizliegta, šo terminu kvītīs nelietojuši, bet pats drellības institūts, pēc Engelharda domām, vēl turpinājis pastāvēt. Šis autors vēl aizrāda, ka zemnieka un ciemata vārds bija tas pats, tā ka nevarot apgalvot, ka zemnieks pārdots bez ciemata.[62]

Kamēr Engelharda argumentācija par to, ka drellība turpināja faktiski pastāvēt vēl 16. gadsimtenī, ir ļoti problēmatiska, tikmēr

doma par to, ka kopēja vārda dēļ nevar atšķirt personas un mājas pārdošanu, ir principā pareiza.

Avotos var konstatēt, ka reizēm muižnieki saņēma naudu par savu aizbēgušo zemnieku no tiem muižniekiem, kuŗu muižā bēglis bija apmeties. Šos maksājumus tad arī uzskata par dzimtcilvēka pārdošanu bez zemes.[63] Konkrētā gadījumā runa ir par Tīzenhauzena bēgļiem. Īstenībā šie gadījumi ir kompensācijas maksājumi par zaudētu zemes piederumu. Par to, ka tāds bija uzskats apskatāmajā vēsturiskajā laikmetā, norādījumus dod hercoga Jēkaba sastādītais aplēsums par zaudējumiem, kas radušies bēgļu dēļ Piltenes ieķīlājuma laikā.[64] Tā kā hercoga Jēkaba nolēsums paveŗ interesantu ieskatu dzimtbūšanas vēsturē, citēju to pilnīgi:

„Izbēgušie zemnieki, kas devušies projām ar sievām un bērniem un visu viņu mantu, ir simt astoņdesmit ģimeņu, neskaitot vaļiniekus. Pēdējo varētu būt tikpat daudz, ja tos reģistrētu. Tā kā bēgļi pēc pieprasījuma nav izdoti, hercogam gadiem ilgi cēlušies šādi zaudējumi:

1. Pirmkārt, ar sešiem zemniekiem gadā izsēj vienu lastu katras labības. Rudzu kopā iznāk 30 lastu. No tā skaitīts trešais grauds, kaut gan Prūsijā parasti skaita piekto graudu. Skaitot trešo graudu,

90 lastu par 2 guldeņiem pūrā		8640 guldeņu
90 lastu miežu		8640 guldeņu
90 lastu auzu		5400 guldeņu
	Kopā	22.680 guldeņu

2. Zemnieku kunga tiesa gadā no katras ģimenes ir 50 guldeņu, reizēm 60 guldeņu. Īstenībā saņem vairāk, jo viņi maksā arī kontribūciju — 9000 guldeņu

Tā kā viņus var lietot vēl citām klaušām, tad gadā par zemnieku zaudēto darbu un kunga tiesu jāsaņem zaudējumu atlīdzība:

31.680 guldeņu.

Kaut gan vairums bēgļu gaitās bijuši ilgāk, mēs augšējos zaudējumus skaitām par 15—18 gadiem. Kūrfirsts turpretim guvis šos ienākumus, sevišķi, kad Reinas grāfa ļaudis izpostījuši Tilzītes un Klaipēdas pils tiesu, ļaudis nokauti un nami bijuši tukši, [un mūsu] ļaudis tāpēc, ka viņiem iestāstīts, ka tur būs brīvība, devušies turp un uzņēmuši zemi. Viņi tad maksājuši kunga tiesu un veikuši klaušas kūrfirsta labā. Skaitot 31.680 guldeņu gadā, kopsumma, ko mēs šeit būtu guvuši 15 gados, ir 475.200 guldeņu.

Pēc Polijas 1609. gada konstitūcijas, par zemnieku aizturēšanu jāmaksā sods 1000 ungāru guldeņu. Ir viegli aplēst, cik liela summa

par to iznāktu, ja lieta nonāktu tiesā. Par 180 ģimenēm tas būtu 180.000 ungāru guldeņu . . . " .

Atlīdzība, ko prasīja Jēkabs, liecina ne vien par viņa ģeniālajām komerciālajām spējām, bet arī par to, ka viņš bija fantasts. 16. gadsimtenī Tīzenhauzenam arī bija komerciālas dāvanas, bet viņš prasīja tikai 40—70 mārku par izbēgušu zemnieku. Starpība ar Jēkabu bija tā, ka Jēkabs nekā nedabūja, bet Tīzenhauzens dabūja prasīto.

Bēgļu atsavināšana

Varētu domāt, ka par cilvēku pārdošanu bez zemes runā arī īpatnējā klauzula zemes atsavināšanas līgumos par bēgļiem. No daudzajiem piemēriem dokumentos minēsim tikai trīs — gadsimteņa sākumā, vidū un beigās.

1505. gadā Detlevs Tīzenhauzens pārdeva Fromholdam Tīzenhauzenam Satravas pagastu:[65] „ar visiem ļaudīm, kas devušies projām un nav 'atbrīvoti', un turklāt ar visiem ļaužu parādiem . . . " . 1549. gadā archibīskaps Vilhelms izlēņo savam muižkungam Johanam Butleram vairākas mājas Piebalgā un bez tam: „ . . . mēs izlēņojam viņam arī vēl vienu aizbēgušu zemnieku, vārdā Mārtiņu Zobenu, mūsu Cesvaines pils tiesā, ko viņš var kā paša vīru pieprasīt un paturēt . . . " .[66] 1594. gadā Hinrichs Ramels pārdeva Kasparam Plāteram Biksēri Cesvaines pils tiesā ar bēgļiem, lai tie būtu, kur būdami. „Bez tam minētajam Plāteram bez Biksēŗa dodu četrus dzimtcilvēkus no manām citām muižām par dzimtu kā Biksēŗa zemniekus, bet Plāteram pašam jānoskaidro, kur viņi aizbēguši."[67]

Šie gadījumi nekādā ziņā nav cilvēku pārdošana bez zemes, bet tikai dzimtbūšanas korrelāts. Ja jau lēņa saņēmējam deva tiesības bēgšanas gadījumā bēgli atprasīt, tad bija tikai viens solis līdz klauzulai, ka var atprasīt arī jau agrāk izbēgušos dzimtļaudis.

Pretējas noteikumiem par bēgļu atsavināšanu ir klauzulas muižu pārdošanas līgumos, ar ko pārdevējs uzņemas atbildību, ja kādu no pārdošanas laikā muižā esošajiem zemniekiem kāds cits muižnieks pieprasītu kā bēgli.[68] Ļoti īpatnēja šāda veida klauzula ir Raunas namnieka un zeltkaļa Everta Vāgenšafera zemes pārdošanas līgumā ar Johanu fon Rozenu, pārdodot pusarkla zemes. Pārdevējs līgumā uzņemas risku par visām prasībām, kā garīgām, tā laicīgām, kā no kunga, tā no zemnieku puses *(herrisch oder bawrisch)*.[69]

Politisko pārmaiņu nozīme dzimtbūšanas attīstībā

Politiskā klimata pārmaiņas Livonijā bija ļoti nozīmīgs faktors dzimtbūšanas vēsturē. 16. gadsimteņa pirmajā pusē ļoti intensīvi norisinājās politisks process, ar ko vasaļi ieguva arvien lielāku varu. Arī ordeņa centrālizētās valsts raksturs pārveidojās, ordeņa pavēlniekiem iegūstot lielāku patstāvību. Bīskapijās un lēnākā tempā arī ordeņa valstī agrākie bruņinieki pamazām pārvērtās par muižniekiem. Šīs pārmaiņas nozīmēja dzimtļaužu nastas palielināšanu un dzimtbūšanas padziļināšanu.

Sevišķi kļūmīga šai ziņā bija lielā politiskā katastrofa — Livonijas kaŗš. Kaŗā ne vien nopostīja latviešu zemnieku ēkas, nobradāja un nodedzināja sējumus un nolaupīja lopus. Šai kaŗā varoņu nāvē pret iebrucēju pārspēku krita enerģiskākie un spēcīgākie latvju vīri. Citus kopā ar sievām un bērniem krievi aizveda trimdā un pārdeva par vergiem.

Pēc kaŗa sākās zemes atjaunošana, bet tā bija saistīta ar jauniem smagiem upuriem latviešu tautai. Tam, ka dzimtbūšanas spaidi pēc Livonijas kaŗa pastiprinājās, bija vairāki iemesli. Šais iemeslos cieši sašķeterēti politiskie, juridiskie un saimnieciskie faktori.

Pirmkārt, ļoti ievērojami samazinājās domēnes un pieauga muižnieku privātās zemes platība. Plašā mērogā vai nu notika zemes alodifikācija, vai arī, paturot lēņu iekārtas ārējo čaulu, muižas kļuva par muižnieku faktisko īpašumu. Saimnieciskie dzinuļi kļuva jo spēcīgi. Ievērojami samazinātā iedzīvotāju skaita dēļ ienākumi ar kunga tiesu samazinājās, un zaudētā kompensācijai muižnieki pastiprināti izveidoja muižas saimniecību. Šis process notika kā Vidzemē, tā Latgalē, Kurzemē un Zemgalē.

Otrkārt, visa Latvija nonāca vairāk vai mazāk ciešā atkarībā no Polijas. Latvijas muižnieki iepazinās ar Polijas un Lietuvas muižnieku dzīves veidu. Pēdējos vairs neuzskatīja par nicināmiem barbariem kā pirms Livonijas kaŗa, bet taisni otrādi — par paraugiem, kuŗu dzīves veids ir atdarināms. Līdz ar to Latvijas muižnieki sāka censties pēc tādas pašas muižnieku varas pār zemniekiem kā Polijā un Lietuvā.

Treškārt, Livonijas kaŗa un pēckaŗa laikā galīgi sabruka latviešu pozitīvās tiesības, kas bija jau laika zoba sagrauztas. Pēdējo triecienu šīm tiesībām deva muižnieku iegūtā augstākā tiesas vara pār zemniekiem. Līdz ar to dzimtļaudis nonāca tādā atkarībā no saviem kungiem, par ko lielāku grūti iedomāties.

Kādā mērā pieauga privāto muižu zeme uz domēņu konta, esmu jau iztirzājis 7. nodaļā, un to šeit atkārtot būtu lieki. Par to, ka muižas faktiski alodificēja pēc Livonijas sabrukuma, savukārt rakstīts 5. nodaļā. Šai ziņā sevišķi tālu aizgāja Kurzemes un Zemgales hercogīstē. Ne vien faktiski, bet arī formāli tur muižnieki kļuva par muižu īpašniekiem. Tikai paša hercoga domēnēs saglabājās kaut kas no vecās kārtības.

Dzimtbūšanas nostiprināšanos veicināja arī tas, ka Livonija nonāca Polijas un Lietuvas politiskajā orbitā. Polijas zemnieku stāvoklis bija pakāpeniski pasliktinājies. 1496. gadā likums visus zemniekus piecietināja pie zemes. Pēc 1543. gada statūtiem, muižnieki varēja atsavināt zemniekus kā mantu. Pēc 1573. gada statūtiem, zemnieki zaudēja tiesības valdīt nekustamu īpašumu un viņiem bija ņemta iespēja sūdzēties par kungiem.[70] Ir tātad pilnīgs pamats apgalvojumam, ka zemnieku apspiešanas mākslā Livonijas muižnieki varēja daudz ko mācīties no saviem poļu un leišu līdziniekiem.[71]

Neredzot baļķi paša acī, Varšavas seimā 1582. gadā pieņemtajā konstitūcijā karalis Stefans Batorijs cita starpā lika uzlabot Livonijas zemnieku stāvokli.[72] Konstitūcijā teikts: „Dzirdējām, ka zemnieki *(plebem rusticam)* Livonijā pagājušos laikos ir tikuši ārkārtīgi apspiesti: nolemjam, ka ir nepieciešams radīt ciešamus apstākļus un ka šī lieta jāpārbauda provinces konventā [t. i. seimelī]."

Pēc chronista Kelcha informācijas,[73] 1586. gadā Rīgas seimelī karaļa komisārs S. Penkoslavskis šo jautājumu dižciltīgajiem esot apgaismojis šādiem vārdiem: „Karaļa majestāte sāpīgi izjūt, ka Dieva dusmas pār Livoniju turpinās tik ilgi. Klātesošiem būs jāatzīst, ka šāds Dieva sods, starp citu, ir nācis tāpēc, ka kungi nabaga zemniekus tik nožēlojami apspieduši un apgrūtinājuši ar tik šausmīgu kalpību un tik nežēlīgiem sodiem, ka līdzīgas lietas nekad nav dzirdētas visā pasaulē, pat ne pagānu un mežoņu starpā. Klātesošiem nebūs šaubu arī par to, ka Visuvarenais tieši tādēļ atdevis šo zemi iekarotāju rokās, lai reiz iznīcinātu tiranniju, kas te valdījusi tik ilgi."

Stefans Batorijs nomira tai pašā gadā, tā ka nav iespējams spriest, cik daudz patiesas gādības, cik politiska manevra un cik rētorikas bija frazēs par zemnieku stāvokļa uzlabošanu.

Kad 1601. gadā Sēdermanlandes hercogs ieteica muižniekiem atvieglot dzimtbūšanas jūgu, muižnieku pārstāvji viņam atbildēja, ka to jau esot ierosinājis Stefans Batorijs, bet paši zemnieki lūguši visu atstāt pa vecam. Šo gudrību muižnieku pārstāvji bija smēlušies kādā

Kurzemes hercoga padomnieka Laurencija Millera 1585. gadā publicētajā grāmatā.[74] Millers raksta:

„Karalim bija labs nodoms. Viņš paaicināja nevācu zemniekus (kuŗus arī sauc par lībiešiem *(Lybischen)* un igauņiem) un lika tiem teikt, ka viņa majestāte ir līdzcietīgs. Agrākajos laikos viņu junkuri jeb kungi viņus turējuši par tādiem dzimtļaudīm, ka viņi ik dienas, jā, ik stundas bez pārtraukuma bijuši spiesti iet visādos darbos. Ja kāds bija ko noziedzies, viņu šauta vai, lietojot turienes īpašo terminu, *gequestet*. Viņa majestātei esot nodoms to izbeigt un [apstākļus] uzlabot. Proti, viņiem būs jānāk darbā tikai zināmas dienas, pēc māju apstākļiem, kādas katram ir devis kungs (jo nevienam zemniekam tai provincē nav sava īpašuma, bet viss pieder junkuram, kas var zemnieku aiztriekt vai apmainīt, kad viņam patīk). Pātagas vietā turpmāk par pārkāpumiem paredzēts naudas vai tamlīdzīgs sods. Zemnieku delegācija tad nokritusi ceļos un lūgusi, lai Dieva dēļ viņus atstāj ar vecajām klaušām un sodu. Karalim bijis jāsmejas, ka viņi pie savām barbariskajām ļaunajām paražām turas ciešāk nekā rīdzinieki pie savām apliecinātajām brīvībām. Karalis tad arī atstājis zemniekiem vecās klaušas un sodus, jo viņi paši to lūguši."

Pēc Millera ziņām, šis incidents noticis 1582. gadā Stefana Batorija Rīgas apmeklējuma laikā. Citētais posms 1582. gada konstitūcijā rāda, ka Millera stāsts ir skaidri meli, bet var jau būt, ka 1601. gadā muižniecība to cēla priekšā hercogam Kārlim labā ticībā.

Lai kādi bija Stefana Batorija nolūki, mēģinot atvieglot Inflantijas latviešu un igauņu zemnieku dzimtbūšanas slogu, viņa pēcteča Sigismunda III laikā notika mēģinājums šo zemnieku tiesisko stāvokli pasliktināt. Sigismunda III laikā izstrādāja, t. s., Hilchena projektu.

Par Hilchena projektu sauc Inflantijas 1599. gada zemestiesību kodeka projektu, par kuŗa autoru uzskata poļu revīzijas komisijas sekretāru un Cēsu zemestiesas notāru, juristu Dāvidu Hilchenu. Šī kodeka otrās grāmatas 11. nodaļa ir veltīta dzimtbūšanai.[75] Pirmais pants šai kodekā ir šāds: „Dzimtļaudis un, kas no viņiem piedzimst, kā arī, kas viņiem ir, un viņu manta, ir viņu kunga varā; tos bez kunga ziņas un gribas nevar atsavināt, un viņi nevar doties kaut kur citur."

Otrais pants paredz kārtību, kā bēgli atprasīt, un noilgumu desmit gadus. Trešais pants izceļas ar savu vienpusību — ja zemnieks aizbēg no karaļa domēnēm, tad viņu nevar atprasīt. Tātad šis pants paredz brīvu kustību no domēnēm uz dižciltīgo muižām, bet atprasīšanas tiesības, ja zemnieki bēg no dižciltīgo muižām uz domēnēm.

Ceturtais, astotais un devītais pants paredz zemnieku brīvlaišanu un nosaka, ka brīvlaistais, kas uzņem mājas kā zemnieks un strādā zemi trīs gadus, pats un viņa vēlākie bērni atkal kļūst par dzimtcilvēkiem. Tāpat kā zemnieki, pie zemes piecietināti arī sīkzemnieki („dārznieki"). Turpretim zemes nomnieki, kas maksā naudas nomu un neveic klaušas, pēc nomas līguma izbeigšanās ir brīvi (7. §).

Ļoti svarīgs dzimtbūšanas tiesību noteikums paredzēts projekta 17. nodaļā:

„1. Kaut gan ikvienam dižciltīgajam ir tiesas vara un pilnīga noteikšana par siviem pavalstniekiem, tomēr, lai šādu varu nevalkātu velti un lai kundzība nepārvērstos par tiranniju, mēs nosakām un nokārtojam — ja strīdus izceļas starp svešo un pavalstnieku, tad junkuram ir pilna tiesas vara lietu izmeklēt, spriest un sodīt.

2. Ja starp pašu junkuru un viņa dzimtcilvēkiem rodas prāva, kur jāspriež par asinsdarbiem, tad spriedumu var pieņemt un izpildīt tikai, piedaloties un klātesot citiem dižciltīgajiem, kā tas bijis parasts agrāk."

Hilchena projekta nozīme ir, ka tas rāda muižniecības maksimālās prasības un centienus. Par to, vai šis projekts jebkad bija spēkā, literātūrā valda domstarpības.[76] Hilchena projekts ir pamatā Engelbrechta fon Mengdena Vidzemes zemestiesību projektam 1642. gadā. 1643. gadā Vidzemes landtāgs lūdza zviedru valdību to apstiprināt, bet tā to nedarīja. Mengdena projekts bija plašāks un sistēmatiskāks par Hilchena projektu. Visumā tas tomēr balstījās uz pēdējā, aizņemoties saturu un daļu nosaukumu.[77]

Šo apakšnodaļu nobeidzot, nevaru atturēties nepastāstījis, kā 1601. gadā lielāks skaits latviešu necerēti kļuva muižnieku godā.[78] Kad 1601. gadā pie Salaspils poļi sakāva zviedrus, Vidzemes muižnieki un namnieki, kas bija zviedru pusē, kopā ar saviem zemniekiem bēga uz Igauniju. Cietokšņu komandanti un garnizonu priekšnieki bēgļus nekur neņēma pretī, un tā viņi beidzot nonāca Petseru klosterī. Klostera abats par to ziņoja Krievijas caram Borisam Godunovam. Cars bēgļus aicināja uz Maskavu. Pēc ilgākas vilcināšanās bēgļi aicinājumam paklausīja. Maskavā cars bēgļus uzrunāja šādi: „Jūs, dižciltīgos, mēs iecelsim par kņaziem. Jūs, kas esat namnieki un muižu ļaudis, iecelsim par bajāriem. Jūsu latvieši *(Lattuschen)* un vezumnieki mūsu zemē būs brīvi ļaudis." Visus bēgļus tad iedalīja četrās grupās — vecākajiem dižciltīgajiem piešķīra pensiju 50 rubļu gadā, ar zeltu izšūtus ungāru svārkus u. c., un muižu ar 100 zemniekiem. Otra grupa bija 30—40 gadu vecie dižciltīgie — tiem piešķīra 30

rubļu gadā, ar sudrabu izšūtus svārkus un muižu ar 50 zemniekiem. Trešajā grupā bija jaunākie dižciltīgie un parastie kaŗavīri — tiem piešķīra 20 rubļu gadā un muižu ar 30 zemniekiem. Ceturtajā grupā bija pavisam jaunie dižciltīgie, tāpat dižciltīgo kalpi un puiši — tiem piešķīra 15 rubļus gadā un muižu ar 20 zemniekiem. Neapšaubāmi šai un iepriekšējā grupā (kaŗavīri!) nokļuva arī latvieši. Kas notika tālāk ar šiem latviešu muižniekiem? Juku laikos, kas sekoja Borisa Godunova valdīšanai, viņi savas muižas pazaudēja.

Sīks epizods? Bez šaubām, bet tomēr svarīgāks nekā, t. s., Hilchena projekts.

Šīs apakšnodaļas sākumā pieminētais trešais faktors — latviešu pozitīvo tiesību sabrukums — ir tik svarīgs, ka tas jāiztirzā atsevišķi.

Dzimtbūšana un latviešu tiesības

Dzimtbūšanas izplešanās 16. gadsimtenī nenovēršami nonāca konfliktā ar latviešu pozitīvajām tiesībām. Šīs tiesības jau 16. gadsimtenī bija kodificētas četros likumkrājumos: Rīgas archibīskapijas zemestiesības, lībiešu zemestiesības, Kurzemes zemestiesības un Sāmsalas bīskapijas zemestiesības.[79]

Saskaņā ar šīm tiesībām no noteikumiem par laulību izriet, ka nekustamu lauku īpašumu manto dēli, bet meitas no mantojuma saņem pūru.[80] Dzimtbūšanas prakse, piecietinot zemnieku un viņa mantniekus pie zemes, ar šo latviešu tiesisko pieeju pie mantojuma pretrunā nebija. Pretrunā gan tā nonāca tad, kad muižas dibināšanai muižnieks zemnieku padzina no viņa tēva zemes.

Šādi padzīšanas jeb, kā latvieši vēl teica, māju spridzināšanas gadījumi ir nepārprotami apliecināti avotos. Agrs piemērs 16. gs. sākumā ir Rīgas archibīskapa vasaļu tiesneša Volmera Hastfera apliecinājums 1506. gadā, ka Korvers nodzinis zemniekus no zemes, lai dibinātu muižu (vēlākie Grotuži).[81]

Kā spilgtu piemēru vēl var minēt Kuldīgas virspilskunga Georga Firksa oficiālo apliecinājumu 1568. gadā par Sabiles zemniekiem pēc Ēvalda Franka lūguma.[82] Pēdējā brālis, nelaiķis Klāvs Franks, bija ieķīlājis savus zemniekus Tomasam Grothūzenam. Šos zemniekus Kuldīgas virspilskungs nozvērināja un nopratināja. Zemnieki liecināja, ka Klāva Franka atraitne, ko apprecējis Luberts Plāte, ir padzinusi no zemes *(veriagt)* astoņus saimniekus un vienu sīkzemnieku *(Bestenick* ar 1½ arkla, četrus *Spritzen* ar 3½ arkla, divus *Dutzken*

ar 2 arkliem, *Kimr* (?) ar 1½ arkla un sīkzemnieku *Siancken)* un pati lietojusi viņu zemi.

Par Duckēnu ciemata zemniekiem vēl bija gaŗāks stāsts. Pirms ieķīlāšanas Duckēni esot izmiruši un „kļuvuši vāji". Tad Klāvs Franks vienu arklu Duckēniem atņēmis un pievienojis *Pidwalen* ciematam. Vēlāk šo arklu paņēmuši divi ciemati: *Giggen* un *Bembren*, un pēc tam abi Bembrēnu brāļi, Ansis un Pēteris, to sadalījuši. Plātes atraitne Pēteŗa pusarkla mājās ielikusi savu muižkungu un lietojusi viņa zemi, kā arī novietojusi tur muižas lopus. Pēc tam Pēteris padzīts, un Plātes atraitne ierādījusi viņa mājas savam brālim Tomasam Grothūzenam.

Citā prāvā Bērsteles kungs Oto Grothuss 1570. gadā sūdzēja Johanu Treidenu, ka pretēji nolīgumam un zemes paražām Treidens dalot viņam ieķīlātos ciematus. Pusi sadalīto ciematu Treidens atstājot Grothusam, bet otru pusi varmācīgi piesavinoties pats.[83]

Pēc teorijas, ka divas netaisnības kopā dod taisnību, rīkojās Dundagas sekretārs, jurists Levins fon Bulavens. Savā 1598. gada ziņojumā Prūsijas valdībai viņš raksta par jūrmalas soģa Dionizija fon Sakena varmācībām sekojošo:[84] Dionizijs fon Sakens esot ar nabaga zvejniekiem neģēlīgi *(greulich)* apgājies. Tādēļ daudzi esot aizbēguši. Bulavens tad šīs zvejnieku pļavas pievienojis kunga muižai. „Aizstāvot savas tiesības, esmu šīs pļavas atbrīvojis no klaušām, un *ex causa ceßantis servitutis* tās nonāk kunga, kam ir īpašuma tiesības *(eigenthumbsherren)* valdīšanā, kā to visi juristi *(Rechtslehrer)* pareizi noteikuši un pieļāvuši. Tāpēc man arī bija tiesības un iemesls šādas atbrīvotas *(erledigte)* pļavas pievienot muižai un likt lietot."

Saimnieciski līdzīgs efekts kā māju spridzināšanai bija paražām, kas pamazām sāka ieviesties — bēgļu pamesto ciematu zemi kungs lika apstrādāt klaušiniekiem. Šis fakts apliecināts ne vien zemnieku sūdzībās (kā to redzējām iepriekš), bet arī citās aktīs. Liekas, ka sevišķi cītīgi bēgļu tīrumu izmantošanā bija ķīlu valdītāji.[85] Tie parasti ekspluatēja bēgļu zemi, kamēr tā bija pilnīgi izsūkta, un tad to pameta, reizēm pārdodot arī pamestās ēkas citiem zemniekiem.

Saprotams, ka pati bēgļu kustība un ar to saistītās blaku parādības — ka kungs bēgļu zemi lietoja pats, pārņēma viņu atstāto mantu vai arī ielika citu saimnieku pamestajās mājās — viss tas nostiprināja kungos uzskatu, ka zeme pieder viņiem, ne zemniekiem. Tiktāl ir taisnība Bungem un arī boļševiku vēsturniekiem, ka dzimtbūšanas laikā nevar būt runas par zemes piederēšanu zemniekam.[86] No otras puses, paši zemnieki nekad šo tiesisko uzskatu neatzina, sīksti turo-

ties pie vecā uzskata, ka zeme pieder Dievam un zemniekiem.

Dzimtbūšanas smagums bija vairāk jūtams tur, kur zemeskungi bija izlēņojuši augstāko tiesas varu pār zemniekiem. Augstākā tiesas vara nozīmēja tiesības piespriest nāvessodu par kriminālliem pārkāpumiem. Attiecīgie vācu termini bija: *an hals und hand, am halse richten, Halsgericht* — latviski: „kaklatiesa".

Livonijas laikā šo augstāko tiesas varu principā zemeskungi — archibīskaps, ordeņa mestrs un Piltenes bīskaps — paturēja sev. Tomēr archibīskaps to jau drīz vien nodeva saviem lielākajiem vasaļiem viņu territorijā. Arī mazākajiem vasaļiem reizēm nodeva šīs tiesības, kas starp citu nozīmēja lielākus ienākumus vasalim ar attiecīgo ienākumu samazinājumu archibīskapam. Piemēram, archibīskaps Vilhelms piešķīra Limbažos *Gerkeshof* ar pieciem ciematiem savam sekretāram Nīderlandam ar augstāko tiesas varu, ja var ticēt viņa mazdēla stāstam 1638. gadā.[87] Tomēr nevar apgalvot, ka šādi atsevišķi gadījumi, landtāgu lēmumi un chronistu spriedumi, šos gadījumus vispārinot, nozīmē, ka augstākā tiesas vara bija visiem dižciltīgajiem.[88] Ordeņa valsts latviešu daļā gadsimteņa pirmajā pusē ir zināmi tikai atsevišķi gadījumi, kad mestrs līdz ar lēni izlēņoja arī augstāko tiesas varu. Šādu varu piešķīra, piemēram, Ērģemes kungiem — brāļiem Johanam un Fromholdam — 1518. un 1534. gadā.[89] Gadsimteņa vidū, bet sevišķi ordeņa patstāvības pēdējos gados šie gadījumi kļūst biežāki. Privilēģiju saņem Kurzemē, resp. Zemgalē Altenbokums, Korfs, Eferns, Gālens un Sībergs, Latgalē — Korfs.[90]

Nevar būt šaubu, ka muižnieki ļoti centās iegūt augstāko tiesas varu prestiža un ienākumu dēļ. Tāpēc arī pilnīgi saprotams, ka tā bija viena no prasībām, ko 1561. gadā muižnieki iesniedza Sigismundam Augustam privilēģijas lūgumā. Šis tomēr ir viens no tiem Sigismunda Augusta privilēģijas pantiem (26. §), par kuŗiem, diemžēl, vēl nevar pateikt, vai tos reālizēja.[91] Turpretim nav šaubu, ka hercogs Gothards Ketlers ar 1570. gada privilēģiju (11. §) piešķīra Kurzemes un Zemgales muižniekiem augstāko tiesas varu.

Ar šiem konstatējumiem interesanti salīdzināt tagadējo vietvārdu „Karātavu kalns" un „Kārtavas kalns" atrašanās vietas. To topografiskais novietojums ļoti labi saskan ar relātīvo biežumu, ko redzam, pārskatot vēsturiskos, gan neapšaubāmi nepilnīgos, datus par augstākās tiesas varas piešķiršanu. Pavisam maz šādu vietu ir Latgalē (toreiz gan reti apdzīvotā) un ordeņa Zemgales territorijā. Vairāk jau to ir Vidzemē, bet visvairāk Kurzemē. Tā tieši tur, kur visvairāk atradās hercoga alodificētās muižas, ir arī visvairāk karātavu kalnu.

Karātavu kalni Latvijā

Avots: J. Endzelīns, **Latvijas PSR vietvārdi** (Rīgā 1961).

Galgenberg, mons patibula bija 16. gadsimteņa dižciltīgā prestiža un varas simbols.

Ka Kurzeme pēc hercogīstes nodibināšanas kļuva par klasisku karātavu zemi, apliecina Jelgavas 1570. gada landtāga lēmums.[92] Tajā lasām, ka Kurzemē uzcēlis karātavas „vai ikviens, kas dzīvo uz laukiem". Landtāgs turpretim uzskatīja karātavas par dižciltīgo privilēģiju un tāpēc nolēma, ka visiem, kas nav dižciltīgi, karātavas jānojauc divu mēnešu laikā.

Augstākās tiesas varas iegūšana muižniekiem atvēra vārtus pilnīgai patvaļai. Ieguvuši tiesības kārt un likt uz rata zemniekus, viņi varēja ar tiem rīkoties faktiski pēc sava ieskata. Šīs patvaļas priekšā jebkuras latviešu pašu tiesības kļuva nenozīmīgas.

Latviešu pozitīvās tiesības vēl apdraudēja tas, ka 16. gadsimtenī tās bija novecojušās. Piemēram, paredzētie sodi, naudas vērtībai krītot, bija kļuvuši smieklīgi mazi. Tā par zemnieku kārtas piederīgā nogalināšanu vīra nauda (arī „līdzība" jeb „kompozicija") bija 40 mārku. Lībiešu zemestiesībās šis soda apmērs tieši minēts (9. §), bet Kurzemes zemestiesībās tas prezumējams pēc paredzētās puskompozicijas. Saprotams, slepkavību sodīja ar nāvessodu, kamēr vienkāršu nogalināšanu varēja gandarīt ar minēto naudas sodu. Savā laikā pēdējais bija ļoti liels sods, bet, naudas vērtībai krītot, tas bija kļuvis nesamērīgi mazs. Kādā 17. gadsimteņa vidējo bruņinieku tiesību

norakstā, kas glabājas Zviedrijas valsts archīvā,[93] ierakstīta šāda piezīme par zemestiesībām:

„Vīra naudu *(Mannbüße)*, ar ko izlīdzināja zemnieka jeb dzimtcilvēka nogalināšanu, kas nebija slepkavība un nebija izdarīta ar nolūku, maksāja ar nogalinātā [zemnieka] kunga vai tuvāko radu ziņu. Tā bija 40 mārku, kuŗās bija 80 lotis sudraba, un to dalīja trīs daļās. Vienu daļu saņēma baznīca, otru tiesa un trešo nogalinātā tuvākie radi. Brīvo ļaužu vīra nauda bija otrtik liela. Dižciltīgajiem nebija noteiktas takses, bet katram vajadzēja pašam rūpēties, kā viņš var nogalināšanu izlīdzināt.

Kad nauda Livonijā kļuva arvien mazvērtīgāka, šis sods jeb līdzība tā pazemināja, ka ar laiku ieviesās ļaunprātība. Beidzot cilvēka nogalināšanu izlīdzināja ar tagadējām mazvērtīgām Rīgas mārkām, kuŗās nav daudz vairāk par 10 lotīm sudraba . . . "

Kad Grobiņa bija ieķīlāta Prūsijai, tiesai piespriestā soda naudas daļa pienācās Prūsijas hercogam. Sakarā ar to archīvos ir saglabājušies divi sodu un sodu parādu saraksti, viens no 1581., otrs no 1584. gada.[94] Šais sarakstos ir minēti arī nogalināšanas gadījumi. 1581. gada sarakstā minēts Nīcas Jēkabs Geiduns, kas priekš deviņiem gadiem nodūris Andreju Amotu. „Tagad viņš izlīdzinājies ar nogalinātā radiem *(freundschafft)*, ka viņš maksās 40 Rīgas mārku. No tās radi saņems 20 mārku, ko viņi ziedo baznīcai, un 20 mārku saņem augstdzimušais firsts (t. i. Prūsijas hercogs)".

1584. gadā ir plašs izklāsts Grobiņas burggrāfa un pils tiesas rakstveža kopējā ziņojumā markgrāfam Georgam Fridricham. Grobiņas miestā izcēlies kautiņš bišukoka dēļ starp Mertenu Kosulu un Ansi Struņģi. Kosuls iesitis Struņģim pa galvu, un tas pēc vienpadsmit dienām miris. Grobiņas mācītājs devis negātīvu atsauksmi par Struņģa raksturu un domā, ka pēdējais strīdū pats ir vainojams. Struņģis miris tāpēc, ka nav apkopis dabūto ievainojumu galvā. Struņģa piederīgie ir mierā, ka noziegumu izlīdzina, un paši aizlūdz par atbildētāju. Tālāk Prūsijas ierēdņi turpina: „Tā kā šo un tamlīdzīgas tiesas lietas īstenībā neklājas šeit Karaļaučos izšķirt, mums tas jāziņo Jūsu žēlastībai, un mēs padevīgi lūdzam Jūsu žēlastības visžēlīgo lēmumu, kā rīkoties. Ļaudis šeit, kā Jūsu žēlastībai firstam zināms, ir nabagi un bez līdzekļiem, un viņi lielāko tiesu ir noskaņoti bēgt *(sitzen meist ufs lauffen)*. Ja atbildētājiem uzliks lielāku naudas līdzību nekā Prūsijā, viņi to nevarēs samaksāt . . . Šādās kakla lietās atbildētāji šeit izpērk savu galvu ar 40 Rīgas mārkām, kas ir 12

Prūsijas mārkas. Vai Jūsu žēlastība firsts šo naudas sodu paaugstinās, vai atstās pa vecam, atstājam Jūsu žēlastības firsta izlemšanai."

Firsts šo lietu 1585. gadā izšķīra tā, ka līdzību atstāja līdzšinējo, bet visu summu turpmāk saņēma firsts.[95]

Pārskats par sodiem Grobiņas apgabalā dod ieskatu, kā radikāli bija mainītas arī zemnieku procesuālās tiesības. Pēc gadsimteņu vecām tradicijām, vēl 16. gadsimtenī tiesu nesa latviešu pašu tiesneši. Piemēram, Bornsmindes kungs Johans Šepings, sūdzoties par Bauskas fogtu,[96] attēlo prāvu pret Bornsmindes zemniekiem, kas apvainoti, ka dzērumā uzbrukuši ordeņa ierēdnim. Kad zemnieku aizstāvis lūdzis viņus apžēlot, sēdes priekšsēdis, Rīgas pils komturs, noskaities un teicis, ja šos apžēlošot, tad šādi incidenti atkārtošoties. „Tad mēs [t. i. tiesas prezidijs] teicām tiesnešiem, lai viņi iziet un ienes parasto *(landtlopich)* tiesu, tā ka viņi paši var atbildēt pastarās tiesas priekšā. Pēc tam apsūdzētos notiesāja."

Lai gan šai prāvā tiesas priekšsēdis, acīm redzot, ietekmēja spriedumu, tomēr lietu izsprieda latviešu tiesneši. Dzimtbūšanai vēršoties plašumā, šo latviešu tiesnešu lomu sāka ierobežot, un iespējams, ka latviešu tiesnešus nemaz vairs nepieaicināja. Tas ir tikai minējums, bet šādas domas uzmācas, lasot Grobiņas spriedumu sarakstu, jo dokumentos tieši nekas par to nav teikts. Minējuma pamatā ir neparastie sodi.

Daži piemēri no šiem spriedumiem:[97] Šķēdas Jurģis Pusers sodīts ar 2 Prūsijas mārkām par to, ka, būdams vagaris, nav cītīgi aicinājis klaušiniekus uz darbu. Par soda samaksu galvo četri zemnieki, kuŗu vārdi dokumentā minēti, bet sods vēlāk atlaists.

Kristaps Bole no Liepājas sodīts ar divi dāldeŗiem par to, ka Grobiņā Joachimam Šmitam iesitis pa degunu.

Mazrucavas Mertens Kaupels par brāļa sišanu sodīts ar 1½ Prūsijas mārku. Sods jānomaksā ar pussimta vančosiem (ozola baļķiem).

Sventas Kaups Begens sodīts ar 2 mārkām par to, ka vedis preces uz Klaipēdu bez jūrmalas soģa ziņas, t. i. nemaksājot muitu.

Gaviezes Ansis Struņģis zvejojis naktī ālantus. Sods: vērsis vai laba govs.

Liepājas Ansis Senge nozāģējis zaļojošu priedi. Sods: 3 šaki butes un muca mencu.

Strutes Jānis Lācis plūcies ar vagari, kad tas aicinājis darbos. Sods: vērsis.

Gaviezes vecais Gude sodīts par to, ka aris un sējis aizliegtā vietā. Sods: govs.

Vēl sodi piespriesti par zvejošanu dievvārdu laikā, zagšanu, miesas bojājumiem, laulības pārkāpšanu.

Sodu sarakstā dokumentēts arī kāds darījums, kas rāda, kā dzimtbūšanas ietekmē mainījusies latviešu zemnieku tiesiskā apziņa par tēva mantojumu — zemnieku mājām. Tās varēja mantot tikai vai nu vecākais dēls (parastākais veids), vai arī jaunākais. Pārējie dēli kļuva gājēji vai līdumnieki, iekopjot jaunu sētu. Tagad, dzimtkunga mudināti, zemnieki sāka tēva sētu dalīt. Rucavas Andrejs Drulle sadala tēva mantojumu un savam brālim Tomam Pērkonam no Nīcas nodod pusi zemes. Par to nākošos Jēkabos Tomam jāmaksā kungiem vērsis.

No zemnieku tradicionālo tiesisko institūtu ignorēšanas līdz klajai varmācībai bija tikai viens solis. Par šīm varmācībām archīvos ir saglabāts tikai nedaudz liecību. Viena no tām ir piecu Jamaiķu saimnieku sūdzība par Aizputes muižkungu Trauernichtu.[98] Muižkungs šiem zemniekiem pavēlējis pagasta vecākā brāli apcietināt, saistīt un novest uz Aizputi. Tā kā apcietināmais nekā nav noziedzies, zemnieki atteikušies šo pavēli izpildīt. Par to muižkungs šiem pieciem zemniekiem licis atņemt zirgu. Zirga izpirkšanai katram bijis jādod 4 pūri rudzu, 1 aita, 1/2 poda apiņu un 2 zosis. Par šo varmācību zemnieki iesniedza sūdzību Prūsijas hercogam Karaļaučos. Sūdzēties par muižkungu varmācībām domēnēs bija vieglāk nekā par muižkungu rīcību izlēņotajās muižās, bet par kunga rīcību viņa paša pārvaldītajā muižā zemniekam nebija nekādas iespējas sūdzēties.

Zemnieku tiesisko institūtu ignorēšana un naudas vērtības krišanās, kas tradicionālos sodus padarīja nenozīmīgus, bija cēlonis vēl citai parādībai, ko dzejā aprakstījis Timans Brakels.[99] Tā rāda, ka zemnieki paši kārtoja jurisdikciju kriminālllietās.

Ja sitiens nāvīgs kādu ķēra,
To atriebt steidzās draugu pulks.
Jo drīz bija notverts vaininieks
Un, vests līdz zemes robežām,
Bez tiesas un bez liecībām
Simt cirtieniem bij nāvē raidīts.
Bet, ja šāds iznākums jau gaidīts,
Un izbēgt spējis vainīgais,
Tad vērsās sods šis briesmīgais
Pret tuvāko, kas viņam bija,
Un asinis tā sētā lija.
Vai zīdainis, vai jaunā audze,
Neviens tad netika vairs saudzēts.

Nav zināms, vai Brakela tēlojums attiecas uz latviešiem vai uz igauņiem, kuŗus viņš labāk pazina. Šķiet, ka apraksts varētu zīmēties arī uz latviešiem, jo viņi gadsimteņiem ilgās tradicijās bija pieraduši pie kārtīga tiesas procesa. Šis tēlojums nekādā ziņā nenozīmē linču tiesu, bet pavisam ko citu. Pēc tam, kad ordeņa un bīskapu nodibinātās kārtējās tiesas vietā bija stājusies anarchija, latvieši tieslietas varēja ņemt paši savās rokās. Kas šai jautājumā varētu pārsteigt, ir fakts, ka kungi nespēja novērst šo zemnieku pašvaldības izpausmi. Aprakstītais fakts nekādi nav saskaņojams ar populāro uzskatu par dzimtbūšanu, jo, patiesam dzimtbūšanas režīmam pastāvot, nekādi nevar iedomāties, ka zemnieki paši varētu izspriest kriminālliet as.

Kā bija patiesībā?

Rankes vārdiem runājot, historiografijas vienīgais uzdevums ir noskaidrot, kā bija patiesībā. Tas ir tik grūts uzdevums, ka tikai retos gadījumos to var sekmīgi veikt. Noskaidrot, kāda bija patiesā latviešu dzimtcilvēku dzīve 16. gadsimtenī, ir sevišķi grūti tāpēc, ka mums nav nevienas liecības, ko pēc savas iniciātīvas būtu devuši paši dzimtcilvēki.

Šīs nodaļas kaleidoskopiskais tēlojums lasītājam jau būs rādījis, cik daudzšķautnaina bija sociālā, saimnieciskā, juridiskā, politiskā un arī kultūrālā parādība, ko sauc par dzimtbūšanu. Mūs nevar apmierināt tēlojumi 16. gadsimteņa rakstnieku darbos, jo viņi vēl vairāk nekā mūsdienu rakstnieki bija savu aizspriedumu varā. Nākdami no izglītoto namnieku aprindām, viņi nicināja zemnieku, kaut gan reizēm šo nicināšanu ietērpa nožēlas formā. Vairāk nekā mūsdienu rakstnieki viņi aizņēmās savu priekšteču domas, neinteresējoties, vai tās atbilst faktiem vai fantazijai. Reiz uzrakstīto un iespiesto vārdu pārņēma nākošais rakstnieks, un tā tas pārgāja mantojumā kā mūžīga slimība.

Kā bija patiesībā, juridiskie teksti mums neatklāj. Bēgļu izdošanas līgumus ignorēja, jo tie runāja pretim spēcīgajām saimnieciskajām interesēm, kuŗas līguma kontrahenti nevarēja grozīt. Tikai šais saimnieciskajās interesēs tomēr meklējams dzimtbūšanas izskaidrojums. Dzimtbūšana sākās, kad gruntskungiem radās interese iekārtot pašu saimniecību un kad viņi atklāja, ka šai saimniecībā var izlietot zemnieku klaušu darbu. Šī doma radās tad, kad dažādu iemeslu dēļ izbeidzās drellība. Pats zemnieku klaušu darba princips nebija jāizgudro, jo tas kā publiski tiesiska nasta zemes aizsardzībai pret

ienaidnieku vai plūdiem jau pastāvēja kopš neatminamiem laikiem. Lai šīs publiski tiesiskās klaušas varētu pārvērst par privātām, muižniekiem gan iepriekš bija jāiespiežas starp zemeskungiem un zemniekiem, pārņemot zemeskungu funkcijas. Ar to, ka zemeskungi nodeva tiesas varu saviem vasaļiem, šo mērķi lielā mērā panāca.

Tā kā zemnieki, saprotams, nevēlējās uzņemties arvien pieaugošās klaušas, viņi vienkārši pārcēlās uz turieni, kur kungi klaušas nebija vēl paaugstinājuši. Tā radās bēgļu problēma, ko bēgļu izdošanas līgumi nespēja atrisināt. Kaut gan par 16. gadsimteni nav iespējams iegūt tādu skaitlisku pārskatu, kāds mums ir par bēgļu kustību 17. gadsimtenī, tomēr jākonstatē, ka visu gadsimteni tā ir permanenta parādība. Par Grobiņas zemniekiem rakstīts: *[sie] sitzen meist ufs lauffen.* To var teikt par visiem latviešu zemniekiem. Līdz ar to spriedums, ka zemniekus piecietināja pie zemes, kļūst ilūzisks. Tieši šai jautājumā bija visas sistēmas lielākais defekts. Zemnieks, kas aizbēga no viena kunga pakļautības otra kunga pakļautībā, pirmajam kungam sagādāja zaudējumus, bet otram ieguvumu. Tāpēc otra kunga interesēs bija zemnieku paturēt, par spīti līgumiem un norunām. Tā vien liekas, ka tie, kas parakstīja bēgļu izdošanas līgumus, centās gan, lai kontrahents tos izpilda, bet paši bija apņēmušies līgumu neizpildīt.

17. gadsimtenī sistēmatiski iedzīvinātā kārtība, ka jaunsaimniekiem dod trīs brīvgadus, redzama jau nesistēmatiskā veidā 16. gadsimteņa beigās. Piemēram, Ļaudonas 1590. gada inventūrā par jaunsaimniekiem teikts:[100] „Ir no jauna apmeties, nekā nedara [muižai]" vai arī vienkārši: „No jauna apmeties", tā klusuciešot norādot, ka klaušas neizpilda un nodevas nemaksā. Saprotams, ka tāda pretimnākšana bija saimniecisko apsvērumu diktēta, lai zemnieks spētu vispirms iekopties. No otras puses, tā bija prēmija par dzimtbūšanas galvenā noteikuma — neatstāt tēva sētu — pārkāpšanu. Tas, ka bēgšanas iespējas vispār pastāvēja, liecina, ka dzimtbūšana bija mazāk nozīmīga saimnieciskajā nekā juridiskajā aspektā.

Lai novērstu zemnieku bēgšanu un reizē darbaspēka zudumu iekārtotajās muižās, muižniekiem tomēr vajadzēja zemniekus pieciet inat pie zemes — citas izejas viņi neredzēja. Tomēr tai pašā laikā šis pats process pretrunīgā veidā zemniekus no zemes aizdzina. Muižas parasti iekārtoja labākā zemē, un tāda bija gadu tūkstošiem koptā zemnieku ciematu zeme. Ja zemnieks kaŗā vai mērī nomira un palika bez mantiniekiem, tad tādu zemi kungs likumīgi pārņēma savām vajadzībām. Tomēr, kā jau redzējām, dokumentos ir kon-

statējami arī gadījumi, kad zemnieku padzina no zemes, lai iekārtotu muižu. No zemes padzītie zemnieki vai nu kļuva vaļinieki, vai devās uz Rīgu, vai arī aizgāja citur, lai sāktu jaunsaimnieka gaitas. Pirmajos divi gadījumos viņi no dzimtļaudīm kļuva par brīviem ļaudīm.

Zemniekus piecietināja pie zemes pirmām kārtām, lai nodrošinātu klaušas muižām. Šī iemesla dēļ varam mērīt dzimtbūšanas intensitāti ar klaušu smagumu. Ja 16. gs. vidū klaušas vietām nemaz nebija, tad tur arī nevar runāt par dzimtbūšanu. Ja klaušas bija jādod 30—50 dienu gadā, tad dzimtbūšana bija mērena, salīdzinot ar 16. gs. beigām, kad klaušas bija jāveic piecas dienas nedēļā. Bija jāveic — bet jautājums ir, vai to, kas bija jāveic, arī faktiski veica.

Tas, ko zinām par latviešu dzīvi 16. gadsimtenī, nav daudz, bet šis mazums rāda, ka latviešu zemnieks nebija tādā nospiestā stāvoklī, kādu to tēlo 16. gadsimteņa rakstnieki vai kādu to grib redzēt Hilchens savā zemestiesību projektā. Pirmajā daļā — politiskajā vēsturē — vai visās nodaļās redzējām, ka, par spīti atsevišķos gadījumos izdotiem aizliegumiem, latviešiem visu gadsimteni bija tiesības nest ieročus. Redzējām arī, ka latviešu karavīri piedalījās visos šī gadsimteņa karos. Šis fakts vien liek no jauna kritiski pārbaudīt tezi par to, ka latvieši bija nospiesti dzimtbūšanas jūgā. Ieroči bija brīva cilvēka pazīme. Tā kā latviešiem visu gadsimteni bija ieroči, šis fakts ir pretrunā ar tezi, ka latvieši bija nebrīvi. Pretrunu var atrisināt, ja pieņemam, ka 16. gadsimtenī dzimtbūšana bija tikai uz papīra.

Pēc brīvu cilvēku izrīcības lielā mērā izskatās arī iepriekš citētais apliecinājums, ka zemnieki paši ņēma savās rokās tiesas spriešanu pēc tam, kad Livonijas kara rezultātā bija sabrukusi agrākā tiesiskā iekārta.

Latviešu zemnieku dzīve 16. gadsimtenī mums nav jāideālizē, bet, meklējot patiesību, mēs nevaram arī akceptēt tos drūmos tēlojumus, kas pavīd dažu vēsturnieku darbos.

Konstatētās vēsturiskās parādības var viegli pārprast. Piemēram, nav nekādu šaubu par to, ka 16. gadsimtenī latviešu zemniekiem par pārkāpumiem bija jācieš miesas sods. Tomēr šādu sodu nekādā ziņā nevar identificēt ar dzimtbūšanu. Miesas sodu saņēma arī vācieši, pat augsti mācītas personas. Piemēram, Heinrichs fon Štādens, kas prata latīniski, dzīvojot Vidzemes muižā, tika pērts tik varmācīgi, ka arī viņš aizbēga (sk. 8. nodaļu). Saņemt pērienu

saskanēja ar 16. gadsimteņa dzīves stilu, un tā nebija dzimtcilvēka pazīme.

Par to, ka kungi visu 16. gadsimteni vēlējās zemnieku piecietināt pie zemes, nevienam nav šaubu. Tomēr šo vēlēšanos vēsturnieks nevar iztulkot tā, ka piecietināšana faktiski būtu notikusi. Vajadzēja paiet vairākām paaudzēm, kamēr zemnieks pie šādas domas pierada, un iestāties tādiem vēsturiskiem apstākļiem, ka viņam vairs nebija iespējas nekur aiziet, lai dzimtbūšana kļūtu reālitāte. 16. gadsimtenī latviešu zemnieks nebija pieradis pie dzimtcilvēka stāvokļa. Viņš arī varēja pārcelties uz citurieni, pat uz ārzemēm, kad vien viņam iepatikās. Kungi varēja rakstīt savus bēgļu izdošanas līgumus, cerot, ka otrs kontrahents tos izpildīs. Citi kungi pilsētās varēja tīksmināties, aprakstot „nabaga" zemnieka grūto stāvokli. Tikmēr pats zemnieks dzīvoja savu senču dzīvi tālāk. Viņš deva kunga tiesu un bija ar mieru izpildīt mērenas klaušas, jo tā jau vienmēr bija bijis. Kad kungs šo senseno kārtību iedomājās grozīt, zemnieks savu iedzīvi sakravāja ratos vai ragavās un devās ceļā meklēt labāku kungu vai kādu laiku padzīvot pavisam bez kunga.

Bēgšanas iespējas pēc Livonijas kara bija daudz labākas nekā pirms kara, jo karā izpostītajos apgabalos bija daudz tukšu māju ar iekoptu vai vieglāk iekopjamu zemi. Tomēr paradoksālā veidā tieši pēc Livonijas kara dzimtbūšana kļuva reālāka nekā pirms kara. Šo paradoksu izskaidro tas, ka bija mainījušies politiskie apstākļi, un muižnieki bija ieguvuši sev politiskās varas monopolu. No otras puses, karā bija krituši vai aizvesti gūstā uz neatgriešanos tūkstošiem latviešu karavīru, un latviešiem bija mazāk spēka, lai pretotos muižnieku centieniem. Tomēr arī pēc kara muižnieki nespēja pilnīgi reālizēt savus nodomus un panākt tādu varu pār zemniekiem, kā viņi bija vēlējušies privilēģijas lūgumā Sigismundam II Augustam, kas latviešu zemniekus būtu pārvērtusi par vergiem.

---

[1] *LGU* II, 453. nr. (1527. g. 28. martā).

[2] *AR* III, 27. lpp. (1504. g. 22. martā).

[3] A.v.Transehe-Roseneck, „Zur Geschichte des Lehnswesens . . . ", un sevišķi: „Die Entstehung der Schollenpflichtigkeit . . .".

[4] A.Tentelis, *op. cit.*, 67. lpp.

[5] A.Schwabe, *Agrarian History of Latvia* (Riga 1929), 41—45. lpp.

[6]R.Miķelsons, „Livonijas zemnieku stāvokļa atspoguļojums XV—XVI gs. senrakstu terminoloģijā un formulās", *IMM* 1935.

[7]V.Niitemaa, *op. cit.*, 76. un sek. lpp.

[8]Kā šādā veidā dzimtbūšana radās Latvijā 17. gadsimtenī, ir parādīts autora rakstā: E.Dunsdorfs, „Die finnische Militärkolonie von Wolmar", *Commentationes Balticae* VIII/IX (Bonn 1962).

[9]Alberti Krantz, *Wandalia* (Colonia 1518).

[10]Alberti Krantzy, *Wandalia,* übersetzt durch M.Stephanum Macropum (Lübeck 1600 [gedruckt und vollendet 1601]).

[11]Vācu tulkojumā: „izspiež... sviedrus un asinis...", „mūsu suņiem patiesi klājas daudz labāk...". Tā arī tulkots A.Švābes rakstā „Latviešu zemnieks 16. gs. historiografijā", *Senatne un māksla* IV (1939), 39. lpp.

[12]Vācu tulkojumā nav redzams, ka latviešu zemnieki bija kaŗavīri, bet, pārprotot, kā latvieši metuši krustu, tur teikts, ka viņi krusta zīmi vilkuši ar kāju. Šis famozais tulkojums arī atspoguļojas latviešu literātūrā.

[13]A.Augstkalns, „Blaufūsa: Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu (1753)", *LVIŽ* 1938.

[14]Moderno tulkojumu sk.: E.Dunsdorfs, *Deviņvīru spēks,* 128—129. lpp.

[15]K. Lejnieks, „Burkards Valdis — latviešu aizstāvis XVI gadsimtā", *IMM* 1936. Toreizējo polītisko apstākļu dēļ Dziļleja bija spiests rakstīt ar pseudonimu.

[16]Ziņojuma tulkojumu sk.: E.Dunsdorfs, *Senie stāsti,* 55. un sek. lpp.

[17]E.Pabst, „Vier politische Gedichte, Livland in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts betreffend", *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands* III (Dorpat 1844).

[18]Timann Brakel, *Christlich Gesprech von der grawsamen Zerstörung in Livland, durch den Muschowiter vom 58 Jahr her geschehen* (1579).

[19]R.Miķelsons, *op. cit.*

[20]*LUB* V, 2125. nr.

[21]*LGU* II, 510. nr. Interpretāciju apgrūtina neparasts vārds *dide,* ko dokumentu krājuma izdevēji tulko „ļaudis".

[22]Citē R.Miķelsons, *op. cit.*

[23]*Mitteilungen* 23, 101. lpp.

[24]*AR* III, 102—103. lpp.; *Mitteilungen* 23, 108—110. lpp. Ir daudz norakstu, starp tiem: KA, Bl. 538. nr.

[25]H.Bosse, „Der livländische Bauer...", 362. un sek. lpp.

[26]„Landes-Ordnung für Livland...", *Monumenta Livoniae antiquae* V (Riga und Leipzig 1847).

[27]*LUB* II, 3. nr. un:RA, Liv. I, 25.

[28]*LGU* I, 659. nr.: *Weret sake dat jenich bure uth dussen parten entlepe edder vorstorve, szo sollen der anderen parte bure jenigerleye wys sodan woste landt under sick slån.*

[29]*Ibid.* II, 194. nr.

[30]V.Niitemaa, *op. cit.*, 132. un sek. lpp.

[31]*Ibid.*; V.Dorošenko, *Očerki...*, 94. lpp.

[32]*Mitteilungen* 23, 63. nr. — Kurzemes landtāga recess 1570. g. 22. jūnijā. Sk.: V.Niitemaa, *op. cit.*, 264. lpp.

[33]*LGU* II, 91. un 288. nr.

[34]*Ibid.*, 133. nr.

[35]*Ibid.*, 515. nr.

[36]RA, Liv. I, 2.

[37]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 225. nr.

[38]RA, Liv. I, 14.

[39]A.v.Bulmerincq, „Die Besiedelung der Mark der Stadt Riga 1201—1600", *Mitteilungen* 21 (Riga 1921), 64. lpp. Sal.: V.Niitemaa, *op. cit., passim.* Pēc citām ziņām, Rīga jau 1581. gadā esot noteikusi divu gadu noilgumu.

[40]*LGU* II, 290. nr.

[41]*Ibid.*, 464. nr

[42]*Ibid.*, 765. nr.

[43]*Ibid.*, 967. nr.

[44]KA, Reduktionskommissionen i Livland, F I, 7, 350. fol.

[45]V.Niitemaa, *op. cit.*, 266. lpp.

[46]*Ibid.*, 267. lpp.

[47]Rīgas birģermeistara Padela dienasgrāmatā *(Mitteilungen* 13, 319. lpp.) rakstīts: ... *de buren, de in de stadt oder stadt marckede sich tho wanende begeven, so de sulvigen alhir jar und dach unangespraken sitten, so sollen se unser borgershop geneten.* Sk.: V.Niitemaa, *op. cit.*, 274. lpp. Nītemā izsaka hipotezi, ka šis noteikums neattiecās uz Rīgas patrimoniālapgabalu, pretēji statūtu tekstam.

[48]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 262. nr.

[49]SAG, Ostpreußische Folianten, 12728.

[50]Piemēram, mestrs Firstenbergs 1559. gadā, ieķīlājot Jostam fon Bacham *Matzckatze* ciematu Bukultos, nosaka, ka nedrīkst paaugstināt pienākumus *vber Pilligkeit vnd das alte:* RA, Liv. II, 720, 689. fol.

[51]KA, Reduktionskommissionen i Livland, F I, 7, 127. fol.

[52]RA, Liv. I, 31.

[53]J.A.Almquist (ed.), *Konung Gustaf den Förstas Registratur XXV, 1555* (Stockholm 1910), 624. lpp.

[54]SAG, HBA, D. 1249—1563. gadā.

[55]Rekes lieta: RA, Liv. I, 36. Iebrukums Ludzā: *ibid.*, 3.

[56]A.Schwabe, *Agrarian History of Latvia*, 52. lpp.

[57]R.Miķelsons, *op. cit.*, 325. lpp.; V.Dorošenko, *Očerki . . .*, 100. un 101 lpp.

[58]V.Dorošenko, *Očerki . . .*, 101. lpp.

[59]*LGU* II, 407. nr.

[60]*Ibid.*, 779. nr.

[61]E. Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 377. lpp.

[62]H.v.Engelhardt, *Beitrag zur Entstehung der Gutsherrschaft in Livland während der Ordenszeit* (Leipzig 1897), 112. un sek. lpp.

[63]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, XI lpp.

[64]SAG, HBA, D. 713. nr.

[65]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 42. nr.

[66]*Ibid.*, 288. nr.

[67]KA, Reduktionskommissionen i Livland, F I, 7, 665—666. fol.

[68]Piemērs: *ibid.*, F I, 9, 43. fol.

[69]RA, Biographica, R 22.

[70]A.Schwabe, *Agrarian History of Latvia*, 61. lpp.

[71]Saprotamu iemeslu dēļ krievu vēsturnieki cenšas pierādīt, ka Livonijā zemnieku stāvoklis 16. gadsimtenī bija smagāks nekā Polijā un Lietuvā. Sk., piemē-

ram, V.Dorošenko, *Očerki* . . ., 101. lpp., kur kā pierādījums šai tezei minētas ikdienas klaušas (kad tās bija?) un privātās karātavas (kad tās radās?). Dorošenko citētajai Lovmjanska Polijas vēsturei (H.Łowmiańsky, *Historia Polski*, Warszawa 1958) var pretstatīt otru poļu vēsturnieku Malovistu (M. Malowist, „The Economic and Social Development of the Baltic Countries", *The Economic History Review*, December 1959, 187. lpp.), kas saka, ka Livonijā plašas klaušu muižas parādījās vēlāk nekā citur Baltijas telpā, pie kuŗas Malovists pieskaita arī Poliju. Tātad arī dzimtbūšana Livonijā radās vēlāk.

[72]„Konstytucye Inflantski, za Stefana krola w Warszawie r 1582" — iespiests: A.Plateris, *op. cit.*, 210. lpp. (24. §).

[73]C.Kelch, *op. cit.*, 420. un sek. lpp.

[74]L.Müller, *Polnische, Livländische . . . Historien.*

[75]Izlietoju norakstu, kas glabājas Zviedrijas valsts archīvā: RA, Liv. II, 759.

[76]A.Švābe domā, ka Hilchena projekts nekad nekļuva par likumu, sk.: *Latvju kultūra* (1948), 208. lpp. A.Spekke turpretim domā, ka ar Sigismunda III 1600. g. 20. marta dekrētu projekts atļauts pagaidu lietošanā. Sk.: *Latvijas vēsture*, 160. lpp.

[77]R.Vippers, „Dzimtbūšanas tiesību kodifikātori Vidzemē", *IMM* 1930.

[78]Sk.: [C.Bussau], „Schicksale livländischer Auswanderer im Jahre 1601", *Mitteilungen* 4 (Riga 1849).

[79]L.Arbusow, *Die altlivländischen Bauerrechte.*

[80]A.Švābe, „Mantojuma tiesības".

[81]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 43. nr.

[82]RA, Liv. I, 50.

[83]*Ibid.* I, 36.

[84]SAG, Ostpreußische Folianten, 12729.

[85]Sk., piemēram, pārskatu par Sesvegena ķīlas valdījumu 1586. gadā: RA, Liv. I, 35.

[86]F.G.v.Bunge, *Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Esth- und Curland bis zum Jahre 1561* (Dorpat 1838), 14. lpp.

[87]E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, 345. lpp.

[88]To dara V.Dorošenko: *Očerki* . . ., 99. lpp.

[89]*LGU* II, 289. un 608. nr.

[90]Sarakstu mēģinājis sastādīt V.Dorošenko (*Očerki* . . ., 98. lpp.), bet tas nav pabeigts.

[91]Sk. 5. nodaļu.

[92]F.G.v.Bunge, *Archiv für die Geschichte* . . . II, 210. lpp.

[93]RA, Liv. II, 759.

[94]SAG, HBA, D. 688 un 697.

[95]*Ibid.*, 700.

[96]L.Arbusow, „Aus baltischen Archiven, vornämlich aus dem Kurländischen Landesarchiv", *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1907 und 1908* (Mitau 1910), 103. lpp.

[97]SAG, HBA, D. 688.

[98]*Ibid.*, 710.

[99]Timann Brakel, *op. cit.*

[100]RA, Liv. I, 35.

11. NODAĻA

TIRDZNIECĪBA UN AMATNIECĪBA

Abu šo saimniecības nozaŗu apskats apvienots vienā nodaļā tāpēc, ka tās ir radnieciskas. Modernajos laikos šādu radniecību būtu grūti saskatīt, bet 16. gadsimtenī tirdzniecībai vēl bija amatniecības raksturs. No otras puses, 16. gadsimteņa amatnieki ne vien strādāja pasūtinātājiem, bet ražoja arī tirgum.

Tirdzniecības apskats šai nodalā sistēmatizēts šādi: vispirms raksturotas struktūrālās pārmaiņas, kas radās, Hanzas nozīmei izzūdot, un ar politiskajām pārmaiņām pēc Livonijas kaŗa. Tad raksturoti Livonijas, pirmām kārtām Rīgas, tirgotāji. Seko apskats par precēm ārējā tirdzniecībā. Iekšējās tirdzniecības raksturojums dod pārskatu par tirgiem, par kungu mēģinājumiem iespiesties tirdzniecībā. Apakšnodaļas par tirdzniecību noslēdz apskats par Rīgas tirdzniecības latviešu palīgamatiem.

Amatniecības tēlojumā atsevišķi analizēta Rīgas, mazpilsētu un lauku amatniecība — kā amatos (cunftēs) organizētā, tā arī neorganizētā. Kā visā šai grāmatā, arī, apskatot amatniecību, ir mēģināts izsekot latviešu darbībai.

Struktūrālās pārmaiņas Latvijas ārējā tirdzniecībā

Latvijā 16. gadsimteņa ārējā tirdzniecībā dominēja viens vienīgs centrs — Rīga. Šeit krustojās Daugavas ceļš ar jūŗasceļu, un no šejienes izstaroja zemesceļi, kuŗiem gan, salīdzinot ar ūdensceļiem, bija mazāka nozīme.

Rīga bija Hanzas locekle. Šī varenā septiņdesmit trīs (16. gadsimtenī) vācu un citu pilsētu savienība Lībekas vadībā ilgus gadsimteņus

politiski un saimnieciski dominēja Baltijas jūŗā un kaimiņu zemēs. Hanzas tirgotājiem bija savas privilēģētas nometnes visā Ziemeļeiropā. Starp šīm nometnēm svarīgākie bija četri lieli stratēģiski centri, kas rāda Hanzas varas ģeografiskās robežas.

Šie 13. gadsimtenī dibinātie, t.s., kantoŗi bija: Anglijā Londonā, Flandrijā Brigē, Krievijā Novgorodā un Norvēģijā Bergenā. Hanzas tirdzniecības galvenā ass bija rietumu un austrumu virzienā. Tirdzniecība ar Krieviju, no vienas puses, un ar Angliju, no otras puses, bija Hanzas saimnieciskā spēka pamatā. Šī spēka ievērojams balsts bija tas, ka Hanza bija monopolizējusi siļķu zveju Skonē.

Ar militārajām uzvarām pār Dāniju, kā arī Anglijas un citiem jūŗas spēkiem Hanza bija likusi pamatus savam politiskajam prestižam Eiropā. Šī politiskā prestiža aizvējā Hanzas pilsētu tirgotāji guva peļņu un turību preču apmaiņā starp austrumiem un rietumiem.

Sešpadsmitajā gadsimtenī Hanza tomēr bija pārsniegusi savas varenības kalngalus un, par spīti virknēm militāru uzvaru, bija sācies tās riets. Šai rietā sava loma bija arī Rīgai. Hanzas pagrimumam bija gan iekšēji, gan ārēji cēloņi.

Iekšējie iemesli bija, ka Hanzas varenība dibinājās uz tās locekļu ilūzisku vienprātību. Jau ļoti agri Hanzas saeimās pilsētas nogrupējās territoriāli: t.s., Vestfāles jeb Reinas novads Ķelnes vadībā, sakšu novads ar Braunšveigu, prūšu novads ar Dancigu un vendu pilsētu novads (Lībeka, Hamburga, Lineburga, Vismara, Rostoka, Štrālzunda) ar Lībeku priekšgalā. Lībeka bija arī visas Hanzas vadone. Ārpus šiem nogrupējumiem bija Hanzas locekles, kas pie Vācijas īsti nepiederēja — Nīderlandes pilsētas un līdz 16. gs. trīsdesmitajiem gadiem Livonijas pilsētas. Trīsdesmitajos gados Livonijas pilsētas pieslējās Prūsijas pilsētām Dancigas vadībā. Livonijas pilsētas, kas pastāvīgi piederēja pie Hanzas, bija Rīga, Rēvele un Tērbata. Dažreiz pie Hanzas skaitīja arī Pērnavu, Kuldīgu, Limbažus, Cēsis, Straupi, Ventspili un Valmieru. Ne vien Livonijas pilsētām, bet arī pārējiem Hanzas nogrupējumiem Lībekas piekoptā politika bieži vien nebija pieņemama. Radās strīdi, domstarpības un atklāta nepaklausība pat tad, ja uz ārieni vajadzēja demonstrēt Hanzas spēku. Tā kā Hanzas tirdzniecība bija starpnieku tirdzniecība, tā varēja plaukt tikai, kamēr Hanzas pilsētas bija pietiekami vienprātīgas, lai to aizstāvētu ar politiskiem un militāriem līdzekļiem. Sešpadsmitajā gadsimtenī šādu vienprātību panākt nācās ļoti grūti.

Turklāt šai laikā arī vairs nebija piemērotu vēsturisku apstākļu, lai Hanzas varas politika sekmētos. Hanzas tirdzniecības rajonā

bija radušies nacionāli spēki, kas gaidīja izdevību atteikt Hanzas privilēģijas, lai pašu tirgotāji varētu stāties Hanzas tirgotāju vietā. Šie spēki pamodās tieši svarīgajos Hanzas tirdzniecības gala punktos — Krievijā un Anglijā.

1494. gadā Krievijas lielkņazs lika izlaupīt un slēgt Hanzas kantori Novgorodā. Šai kantorī toreiz par noteicējām bija kļuvušas Livonijas pilsētas, un pārējās Hanzas pilsētas tikai daudz vēlāk atskārta, cik liels bija pametums.

Hanzas Novgorodas kantoŗa slēgšana bija pāragra, jo Hanza vēl bija liels saimniecisks un politisks spēks. Tādēļ arī tā 1514. gadā līgumā ar Krieviju panāca, ka kantori atļāva atkal atvērt.[1] Tomēr Hanzai vairs nebija monopolizēts stāvoklis, jo 1517. gadā dāņi un 1526. gadā zviedri ieguva tādas pašas tiesības kā hanzieši.[2] Nav svarīgi tas, ka šīs tiesības palika neizmantotas, jo starplaikā arī krievu tirdzniecība bija novirzījusies citur. Hanzas kantoŗa slēgšana bija nākusi par labu Rīgas tirdzniecībai.

Hanzas un Krievijas nolīgums par Novgorodas kantoŗa atvēršanu bija noslēgts desmit gadiem. Pirms šī termiņa izbeigšanās 1522. gadā Rēvele un Tērbata Hanzas vārdā vienojās ar lielkņazu par līguma pagarināšanu. Šo vienošanos tomēr neapstiprināja Hanzas saeima, jo līgumā paredzētais sāls tirdzniecības aizliegums bija pretējs Lībekas interesēm. Tā Hanzas kantoris Novgorodā 1524. gadā beidza eksistēt.[3]

Smags sitiens Hanzai bija, kad 16. gs. sākumā nezināmu iemeslu dēļ siļķes izraudzījās citas nārsta vietas un vairs neplūda Baltijas jūŗā. Līdz ar to izbeidzās ienesīgā zveja Skonē. Turklāt holandieši, par kuŗiem sakāms vēl daudz kas cits, izstrādāja efektīvu siļķu tirdzniecības sistēmu, tā ka hanzieši ar viņiem vairs nespēja konkurēt.

Sarežģījumi, kas bija radušies Hanzai Londonā, kulminēja 1552. gadā, kad tā zaudēja savas privilēģijas. Ar ilgstošām un drāmatiskām sarunām 1560. gadā Hanzai izdevās atkal iegūt privilēģētu stāvokli, salīdzinot ar citiem ārzemniekiem. Hanzas uzvara tomēr nebija spoža un nebija arī ilgstoša. 1578. gadā kā atmaksu par tirdzniecības ierobežojumiem Vācijā karaliene Elizabete atteica privilēģijas Hanzas Londonas kantorim.[4]

Šiem trim notikumiem — Hanzas Novgorodas kantoŗa izlaupīšanai, siļķu zvejas monopola zaudēšanai un Londonas privilēģiju zaudējumam bija stichijisks raksturs. Turpretim citi ārējie apstākļi, kas drupināja Hanzas varenību, nāca nemanāmi. Tāds evolūcionārs

process bija jūŗasceļu pārkārtojums pasaules mērogā. Ar pieaugošo Atlantijas okeana un Indijas ceļa nozīmi abām iekšējām jūŗām — Vidusjūŗai un Baltijas jūŗai — bija lemts zaudēt savas pirmās vietas pasaules tirdzniecībā. 16. gadsimtenī to gan vēl daudz nemanīja, bet bija stipri jūtams pastiprināts pieprasījums pēc Baltijas telpas kuģu būves materiāliem. Šis pieprasījums paradoksālā kārtā veicināja dažu Hanzas locekļu tirdzniecību, bet tai pašā reizē vājināja pašu Hanzu. Starp Hanzas locekļiem, kas profitēja jaunajā situācijā, bija arī Rīga. Paradoksu, ka minētais pieprasījums pašai Hanzai nedeva peļņu, izskaidro apstāklis, ka Lībekai kā Hanzas vadonei bija radies bīstams konkurents, kas uzņēmās starpniecību starp austrumiem un rietumiem. Šis konkurents bija nīderlandieši jeb precīzāk holandieši. Lai cīnītos ar šo konkurentu, Hanzai vajadzēja svaigas pieejas un jaunu rosmīgu ideju, bet tādu nebija. Nīderlandiešiem bija izdevies lēni un nemanot iespiesties Baltijas jūŗas tirdzniecībā, bet angļiem šāds nodoms nebija izdevies. To aprakstīt tomēr nav šī pārskata uzdevums. Konstatēsim tikai, ka pašā 16. gs. sākumā holandiešiem jau bija tik stipras pozicijas Baltijas jūŗas tirdzniecībā, ka Lībekas atkārtotie mēģinājumi viņus ar varu izstumt no šīm pozicijām (1510—1512., 1533—1534. un 1543—1544. gadam) beidzās ar neveiksmi.

Špeieras miera līgums 1544. gadā nodrošināja holandiešiem brīvu ceļu caur Zundu. Lībeka tam nespēja pretoties. Kamēr divdesmitajos gados vēl Lībeka un Hanza bija tik stipra, lai padzītu Dānijas karali, tikmēr trīsdesmitajos gados stipruma mīts bija sabrucis: Eiropas nacionālo valstu valdības vairs Lībekas vadīto Hanzu neuzskatīja par Eiropas lielvalsti, bet par nevienprātīgu pilsētu vaļīgu federāciju bez politiskas nozīmes.[5]

Lībekas un Hanzas vietā Baltijas jūŗā tirdzniecību pamazām pārņēma holandieši. Par holandiešu kuģu pasāžām Zundā 16. gadsimtenī varam iegūt šādu pārskatu:[6]

Holandiešu kuģu pasāžas Zundā (procentos no kopskaita)

1497—1503. g.	1537—1540. g.	1545—1547. g.	1557—1560. g.	1608. g.
71	55	51	52	67

Pirmais skaitlis (71 %) šai tabulā ir par lielu, jo Zundā nereģistrēja no muitas atbrīvotos Skandinavijas un vendu pilsētu kuģus. Bez tam Rostokas un Lībekas kuģi ceļoja caur Lielo beltu. Defekti

salīdzināmajos skaitļos ir arī vēlākajos gados, jo holandiešu kuģi parasti bija lielāki nekā pārējie.

Ja uz šī fona izsekojam Rīgas jūras tirdzniecības attīstībai, tad vispirms jākonstatē, ka gadsimteņa sākumā Rīgu savos grožos vēl stipri turēja Lībeka. To ļoti uzskatāmi rādīja Rīgas neveiksme noslēgt tirdzniecības līgumu ar Angliju.

Kad pateicībā par palīdzību atgūt troni Anglijas karalis Edvards IV no 1473. līdz 1475. gadam noslēdza jaunu līgumu ar Hanzu,[7] Rīga šim līgumam nepievienojās. Pēc vairāk kā 20 gadiem — 1498. gadā Rīga noslēdza atsevišķu līgumu ar Henriju VII. Saskaņā ar šo līgumu angļiem atļāva brīvu tirdzniecību Rīgā, bet rīdziniekiem līgums deva tiesības ievest preces Anglijā ar to pašu muitu kā citiem hanziešiem. Kaut gan līguma sarunas notika ar Lībekas akceptu, līgums izraisīja sašutuma vētru Hanzas pilsētās, un Brigē Rīgas sūtņiem līguma projektu atņēma. Lībeka pēc tam paziņoja Anglijas karalim, ka Rīga pievienojas 1473—1475. gada, t.s., Utrechtas līgumam. Kaut gan Anglija centās paturēt atsevišķo Rīgas līgumu, jo ar to Anglija būtu ieguvusi iespējas tirgoties bez starpniekiem Baltijas jūrā, tomēr Hanzas spēks bija pietiekams, lai to novērstu.[8]

No otras puses, Lībeka un Hanza nespēja novērst kādu citu notikumu 1498. gadā, kas Rīgai bija vēl svarīgāks nekā līgums ar Angliju. Šai gadā Lietuvas lielkungs Aleksandrs piešķīra Polockai Magdeburgas pilsētas tiesības, kā arī kravas tiesības. Pēdējās nozīmēja to, ka pa Rīgai tik svarīgo Daugavas ceļu tālāk par Polocku preces nedrīkstēja vest, bet tās bija vispirms jāizkrauj un jāpiedāvā turienes tirgotājiem. Tikai to, ko polockieši nepirka, varēja vest tālāk. 1511. gadā Sigismunds I pavisam atcēla Hanzas privilēģijas Polockā. Rīgas tirgotājiem turpmāk ne vien bija jāapstājas ar savām precēm Polockā, bet viņiem vairs nebija nekādu priekšrocību, salīdzinot ar citiem tirgotājiem.

Šie tiesiskie noteikumi noslēdza saimniecisko parādību, kas bija sākusies jau agrāk — Rīgas tirgotāji izbeidza savus braucienus uz Baltkrieviju un Lietuvu un tai vietā gaidīja turienes tirgotājus ierodamies Rīgā. Citiem vārdiem, Rīgas tirdzniecība zaudēja savu aktīvo raksturu austrumu virzienā.

Arī tirdzniecībā ar lielkrieviem notika ievērojamas pārmaiņas. Pēc Pletenberga uzvarām Livonija 1503. gadā noslēdza pamieru. 1509., 1521. un 1531. gadā to pagarināja, un tā tas turpinājās līdz 1558. gadam — Līvonijas kara sākumam.

Hanzas tirgotāji

16. gs. Hanzas tirgotāji: no Dancigas (1), Londonas (2), Ķelnes (3), Novgorodas (4); Antverpenes kuģinieks (5) pēc Buasāra (Boissard).

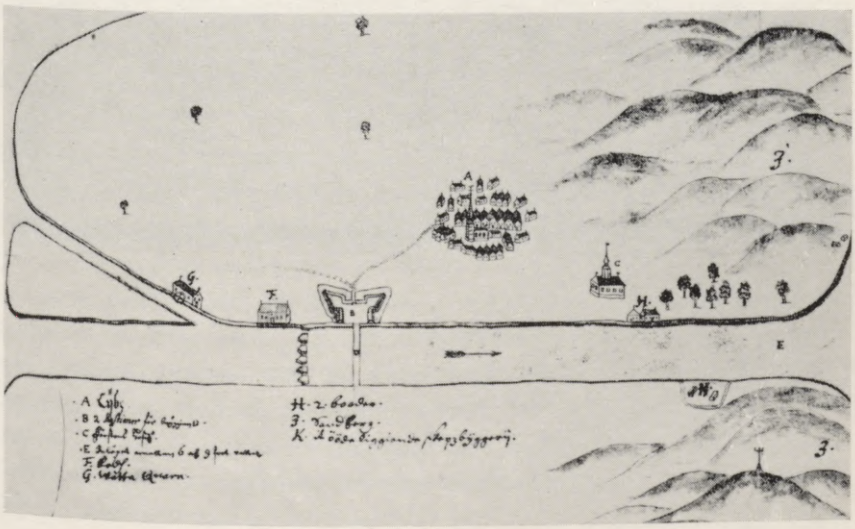

Liepāja no putna lidojuma skata

(karte glabājas Zviedrijas karaliskajā kara archīvā Stokholmā)

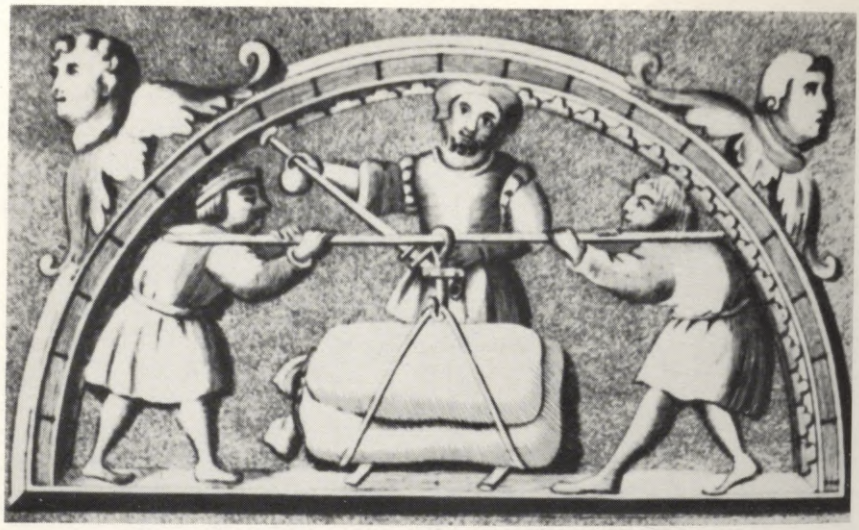

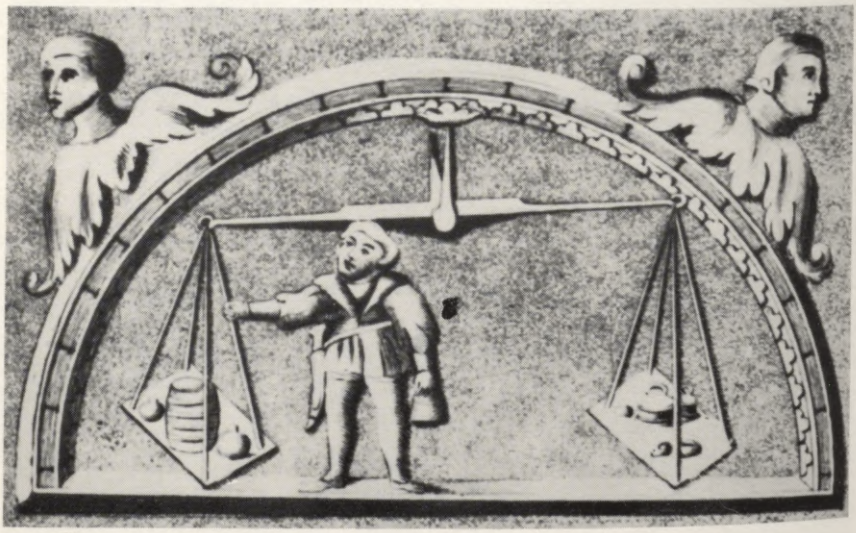

Rīgas svērāji
(sena Broces zīmējuma kopija)

Pēc 1509. gada līguma ar Novgorodu un Pliskavu,[9] Livonijas vācieši ieguva tiesības tirgoties kā Pliskavā, tā Novgorodā. Svarīgs izņēmums bija sāls tirdzniecība. To krievi neatļāva, jo cerēja sāli iegūt pašu zemē. Krievi savukārt Livonijā ne vien sev nodrošināja agrāko tirdzniecības brīvību, bet ierobežoja arī Livonijas pilsētu jurisdikciju pār krievu tirgotājiem. Šāds Pletenberga noslēgtais līgums Livonijas pilsētām, sevišķi Rēvelei un Tērbatai, nebija pieņemams, bet abu šo pilsētu delegācija 1510. gadā pie Maskavijas lielkņaza Novgorodā nedeva panākumus. Līgums palika spēkā.[10] Sāls tirdzniecības jautājumu nokārtoja 1514. gada līgums ar Hanzu par Novgorodas kantoŗa atvēršanu. Šis līgums atkal atļāva importēt sāli Krievijā. Kad 1524. gadā minētais līgums izbeidzās un Rēveles un Tērbatas noslēgtā līguma pagarinājumu Hanzas saeima noraidīja, vienīgais likumīgais pamats Livonijas pilsētu tirdzniecībai ar Krieviju bija Pletenberga pamiera līgumu pagarinājumi. Šo situāciju Livonijas pilsētas centās izmantot, lai monopolizētu krievu tirdzniecību.

Rīgas rīcība šai ziņā bija sevišķi nozīmīga. Kā jau redzējām, Rīgas tirdzniecība pa Daugavu bija kļuvusi pasīva. Arī pa zemesceļiem Rīgas tirgotāji vairs nebrauca uz austrumiem. Rietumu virzienā Rīgas tirdzniecība no sākta gala bija bijusi lielā mērā pasīva, jo rietumu tirgotāji paši ieradās Rīgā. Agrākajos gadsimteņos galvenie rietumu tirgotāji Rīgā bija lībekieši, bet 16. gadsimtenī pirmajā vietā izvirzījās amsterdamieši. Tomēr šai gadsimtenī Lībekai vēl palika sava nozīme Rīgas jūŗas tirdzniecībā. Liels daudzums preču, ko apmainīja ar Amsterdamu, piederēja Lībekas tirgotājiem, un holandieši bija tikai šo preču pārvadātāji.

Pasīvās tirdzniecības loģika prasīja, lai Rīgas tirgotāji censtos nodrošināt savu starpnieku lomu. To viņi mēģināja panākt tā, ka aizliedza rietumu un austrumu tirgotājiem tieši savā starpā tirgoties. Citiem vārdiem, Rīgas tirgotāji savas eksistences pamatu redzēja viesu tirdzniecības aizliegumā un Rīgas kravas tiesībās.[11]

Hanzas pilsētās šādi ierobežojumi pastāvēja no sākta gala, bet tie neattiecās uz hanziešiem, t.i. uz tirgotājiem, kas ieradās no kādas citas Hanzas pilsētas. Jau ap 1460. gadu Rīga mēģināja dekrētēt vispārēju viesu tirdzniecības aizliegumu, bet Lībekai tad vēl bija vara to noliegt.[12] Tagad — 16. gadsimtenī, kad bija sācies Lībekas noriets, Rīgai likās politiski izdevīgs brīdis, lai panāktu viesu tirdzniecības aizliegumu.

Kad īsti viesu tirdzniecību Rīgā aizliedza, nevar precīzi pateikt. Ir minēti šādi gadi: 1521., 1535., 1539., 1540. un 1541.[13] Šoreiz

Lībekas protesti neko nelīdzēja. Vēl vairāk, Rīga atzina par iespējamu aplikt tirdzniecību ar muitu. Rīgas un pārējo Livonijas pilsētu politika demonstrēja Hanzas vājumu. Kāds vācu vēsturnieks, aprakstot šos notikumus, ar nožēlu konstatē, ka tie sarāva trīs simti gadu vecas saites, kas „mīlīgo provinci", t.i. Livoniju saistīja ar Hanzu.[14] Tai pašā laikā viesu tirdzniecības aizliegums neatturēja holandiešus pirkt par skaidru naudu labību no muižniekiem un mācītājiem, un šo aizliegumu vispār nevarēja stingri iedzīvināt.[15]

Viesu tirdzniecības aizlieguma iedzīvināšanai pretojās zemeskungi — ordeņa mestrs un archibīskaps, muižnieki un, saprotams, arī krievi. Par spīti šai opozicijai, Rīgas pilsēta paturēja sāktos ierobežojumus, tos vēl pastiprinot, kad vien radās izdevība.

No ordeņa mestra mēģinājumiem panākt brīvu tirdzniecību atzīmējams Hermana fon Brugeneija 1546. gada ierosinājums Valmieras landtāgā:[16] „Astotkārt, visas ostas un upes atstājamas brīvas. Viesiem jāatļauj tirgoties ar viesiem, kā arī pilsētu iedzīvotājiem ar dižciltīgajiem un šīs zemes kārtām. Parastie ceļi visā zemē lai būtu atvērti ikvienam brīvi un bez apgrūtinājuma." Šis ierosinājums nāca trīs simti gadu par agru, jo viesu tirdzniecības aizliegumu Rīga atcēla tikai 1861. gadā.

Ordeņa mestra sauciens pēc tirdzniecības liberālizēšanas gan neattiecās uz tirdzniecību ar krieviem. Bija aizliegts krieviem pārdot bruņošanās vajadzībām derīgas preces, ieskaitot svinu, vaļu un citus metallus. Ordeņa mestrs Johans fon der Reke 1550. gadā aicināja arī Zviedrijas karali izdot šādu aizliegumu, gan bez panākumiem.[17] Mestru un pilsētu ierobežojumu politika attieksmē uz krieviem 16. gadsimtenī ir apzīmēta par vieglprātīgu.[18]

Krievu uzmanību no Livonijas tirdzniecības ierobežojumiem uz laiku gan novērsa viņu cerības stāties tiešos sakaros ar Angliju. Angļi 1553. gadā meklēja ceļu uz Indiju ziemeļaustrumu virzienā, un no šīs ekspedīcijas noklīdušais Ričarda Čenselora kuģis nonāca Baltā jūrā. Pēc tam Čenselors Maskavā noslēdza līgumu, ar ko sākās tieši tirdzniecības sakari starp Angliju un Maskaviju. Tomēr šis jaunais jūrasceļš neieguva tādu nozīmi, kā cerēja Maskavā un Londonā, un Baltijas jūras tirdzniecībai tas maz kaitēja. Tikai trīs līdz seši angļu kuģi gadā sasniedza Balto jūru. Lielākais skaits bija 13 (piemēram, 1581. gadā).

Ir iespējams, ka angļu un krievu līguma ietekmē pēdējais krievu traktāts ar Livoniju 1554. gadā nodrošināja Novgorodas un Pliskavas krieviem tirdzniecības brīvību ar visam precēm, izņemot iero-

čus, vasku un taukus.[19] Jādomā, ka Livonijas pilsētas piekāpās, baidoties no angļu konkurences un arī pakļaujoties krievu politiskajam spiedienam. Kā kompensāciju Livonijas tirgotāji ieguva teorētiskas tiesības tirgoties Hanzas Novgorodas kantorī un pārējā Novgorodā ar visādām precēm.

Līguma pārkāpumi no Rīgas puses bija labs iegansts Ivanam Briesmīgajam dažus gadus vēlāk pieteikt karu Livonijai (sk. 4. nodaļu). Kā Hanzas, tā Livonijas un krievu avoti ir vienis prātis par to, ka Livonijas pilsētās viesu tirdzniecības aizliegumi pret krieviem palika spēkā, kaut gan tas bija tiešā pretrunā ar 1554. gada līgumu. Tai pašā laikā Rīga pastiprināja viesu tirdzniecības aizliegumu pret Lībeku un Hanzu, noliedzot sāls tirdzniecību un nosakot maksimālās cenas citām precēm.[20]

Kamēr Hanza aprobežojās tikai ar protestiem, tikmēr krievi vispirms reaģēja, vispār noliedzot tirdzniecību ar Livoniju (1557. gadā). Livonijas pilsētu atbilde šai kļūmīgajā situācijā bija mēģinājums atdzīvināt līgumos atļauto Hanzas kantori Novgorodā, ko nodotu Rēveles pārvaldē. Tomēr nekādi diplomātiski triki vairs nespēja novērst Livonijas karu.

Kara draudu ietekmē Rīga un pārējās Livonijas pilsētas mēģināja salabt ar Hanzu un iegūt financiālu atbalstu. Hanzas saeima, pie kuras Livonijas pilsētas un mestrs griezās 1556. gadā, neizrādīja interesi. 1557. gadā Livonijas pilsētas griezās no jauna pie Hanzas saeimas ar ierosinājumu izsludināt tirdzniecības boikotu pret Maskaviju. Lībeka izmantoja šo gadījumu, lai apsūdzētu Livonijas pilsētas, un prasīja atjaunot agrākās Hanzas priekšrocības. Kad Livonijas pilsētas atteicās, arī šī Hanzas saeima neko nenolēma par palīdzību, ja krievi iebruktu.

Kad krievi 1558. gadā iebruka Livonijā, ordeņa mestrs Firstenbergs mēģināja piespiest Livonijas pilsētas piekāpties. Tomēr sarunas ar Hanzas delegāciju, kas bija ieradusies Rīgā, nedeva rezultātu, un ierobežojumi pret Hanzu palika spēkā. Baidoties, ka, krieviem uzvarot, Hanzas stāvoklis kļūs vēl ļaunāks, Lībeka tomēr griezās ar aicinājumu pie Hanzas pilsētām ziedot naudu vai materiālus Livonijas bruņošanai. Uz šo aicinājumu atsaucās Brēmene, Lineburga, Hamburga, Vismara, Kolberga. Solījumus deva Osnabrika, Vēzele, Lipštate. Štrālzunda un Štetīne no atbildes izvairījas, ieteicot pārrunas nākošajā saeimā. Braunšveiga, Bukstehude, Bīlefelde, Štāde, Lemgo, Torna un citas atteicās sniegt palīdzību. Deventera, Kempene un Cvole materiālās palīdzības vietā solīja likt aizlūgt baznī-

cās. Ķelne un pati Lībeka nevarēja izšķirties, vai palīdzību sniegt, vai ne. Kad jautājums par palīdzību nonāca Hanzas saeimas apspriešanā, tā nolēma uzlikt Hanzas pilsētām piecus gadus samērā niecīgu kontribūciju Livonijas atbalstam.

Tēlotā lietu norise[21] rāda, ka Hanzai vairs nebija spēka, lai saņemtos un atkal kļūtu par politisku faktoru Eiropā. Livonijas pilsētas formāli bija Hanzas locekļi, kaut arī nepaklausīgi. Tuvojoties briesmām, kas apdraudēja ne vien Livonijas pilsētas, bet visu Hanzu, pēdējā tomēr šīs pilsētas pameta to liktenim.

Livonijas kara iznākumā Rīga ieguva šķietamu neatkarību uz divdesmit gadiem. Rīgas patstāvība bija šķietama tāpēc, ka tās ekonomiskie pamati bija ļoti vāji. Visi Rīgas tirdzniecības ceļi atradās svešās rokās, un šo apstākli citi izmantoja, lai neļautu Rīgai būt patstāvīgai. Rīgas labklājības pamats bija Daugavas ceļš. Šo ceļu tad nu apdraudēja pret Rīgu vērstā Polijas politika. Jau 1562. gadā Cēsu un Valmieras rāte raksta Rīgas rātei,[22] ka Polijas karalis piešķīris tām privilēģiju brīvi un netraucēti tirgoties ar kuģiem, kas lieto Daugavu. 1565. gadā poļi Daugavgrīvā uzcēla blukūzi Rīgas tirdzniecības kontrolei. Ar Kurzemes un Zemgales hercogīstes nodibināšanu hercogam bija piešķirta Daugava līdz upes vidum, un Ventspilī radās osta, kas konkurēja ar Rīgu. Tādu pašu poļi centās radīt Salacgrīvā. Pie Daugavpils, Kokneses un Lielvārdes poļi ņēma muitu no Daugavas ceļa strūgām un plostiem. Daugavas muita gan nebija nekas jauns, jo Rīgas archibīskaps jau bija ņēmis muitu pie Kokneses. 1590. gada revīzijā minēts, ka archibīskapa laikā Kokneses muita esot devusi 4000 dālderu gadā, bet tagad saņemot tikai 1600 zlotu. Jaunums tomēr bija tas, ka Daugavas muitu ņēma tik daudz vietās. Pēc kalendāra nemieriem sāka ņemt muitu arī Bukultos uz Pliskavas ceļa. Tā Rīga nonāca saimnieciskos spaidos,[23] kas kļuva neciešami, kad Stefans Batorijs ieguva Polocku un līdz ar to visu Daugavas ceļu — Rīgas tirdzniecības galveno arteriju. Rīgas vienīgā izeja bija iekļauties Inflantijā — Stefana Batorija valstī.

Anglijas sūtnis Džordžs Kerju par šī akta rezultātiem ziņoja savai valdībai 1598. gadā:[24] „Rigas tirdzniecība ir atkal uzplaukusi, kopš Stefans Batorijs 1579. gadā Polocku atņēma maskaviešiem un ieguva Daugavu savā varā." Daugavu sūtnis savā ziņojumā nosauca par „mīlīgāko un nozīmīgāko upi ziemeļos".

Rīgas uzplaukumu nodrošināja Stefana Batorija 1581. gada privilēģija, kas Rīgai garantēja tirdzniecības monopolu ar Smoļensku, tapat Daugavas ceļu vispār. Arī Gaujas tirdzniecību novirzīja uz

Rīgu.[25] No otras puses, Stefans Batorijs Rīgas tirdzniecību aplika ar muitu, t.s., portoriju.[26] No šīs muitas divi trešdaļas saņēma karalis, bet vienu trešdaļu Rīgas pilsēta. Šī muita, tāpat Rīgas pašas kopš 1584. gada ņemtā muita, ko 1591. gadā vēl paaugstināja, izraisīja ārzemju tirgotāju sūdzības.[27] Rīgas tirdzniecībai šīs sūdzības tomēr nekaitēja.

Stefana Batorija tirdzniecības politikas mērķis bija izbeigt ierobežojumus tirdzniecībā ar rietumiem. Tādēļ 1584. gadā viņš rakstīja Anglijas karalienei Elizabetei, ka nevar būt iebildumu, ja angļu tirgotāji ierodas Dancigā, Rīgā un citās viņa varai pakļautajās pilsētās.[28]

Angļu tirdzniecības savienība *Eastland Company* jau 1579. gadā bija izprasījusi no Anglijas karaļa privilēģiju tirgoties starp citu „Polijas karaļa pārvaldītajā Latvijā un Livonijā".[29] Ar 1584. gada rakstu Polijas karalis no savas puses akceptēja šo privilēģiju.

Tirgotāji

Sešpadsmitajā gadsimtenī starp Latvijas tirgotājiem notika divējādi diferencēšanās procesi. Pirmkārt, nošķīrās lieltirgotāji un sīktirgotāji. Otrkārt, tirgotāji nošķīrās no rēdeņiem. Sīktirgotāju nošķiršanās bija vienpusīga parādība, jo lieltirgotāji vēl turpināja nodarboties ar sīktirdzniecību. Arī rēdereju nošķiršanās no tirdzniecības bija ļoti lēns process. Iepriekšējā apakšnodaļā redzējām, ka Rīgas tālbraucēju tirdzniecība 16. gadsimtenī kļuva pasīva, t.i. Rīgas tirgotāji gaidīja viesus ierodamies Rīgā. Arī šis process noritēja pakāpeniski.

Par Latvijas tirgotājiem runājot, īstenībā jārunā par Rīgas tirgotājiem. Konstatēt šo tirgotāju vārdus[30] un gūt ieskatu viņu veikalnieciskajos darījumos var tikai pēc nejaušiem avotiem. Šai ziņā ir ļoti liela atšķirība, salīdzinot ar Rēveli tai pašā laikā, par kuŗu saglabājies daudz tirdzniecības grāmatu.[31]

Rīgas vēstures dokumentācija ir ļoti bagāta līdz 16. gadsimtenim un atkal, sākot ar 17. gadsimteni, kamēr tieši par mūsu apskatāmo laiku un jo sevišķi par gadsimteņa pirmo pusi tā bija ļoti trūcīga jau pirms otrā pasaules kaŗa.[32] Kaŗa laikā vēl aizgāja bojā vērtīgi dokumenti, to starpā vienīgā kāda 16. gadsimteņa Rīgas tirgotāja grāmatvedības grāmata — Jaspera Špenkhūzena „lielā grāmata" no 1528. līdz 1543. gadam. Grāmata sadega līdz ar vērtīgo Rīgas pilsētas bibliotēku, kad cīņās nodega bijušais Rīgas rātsnams. Latvi-

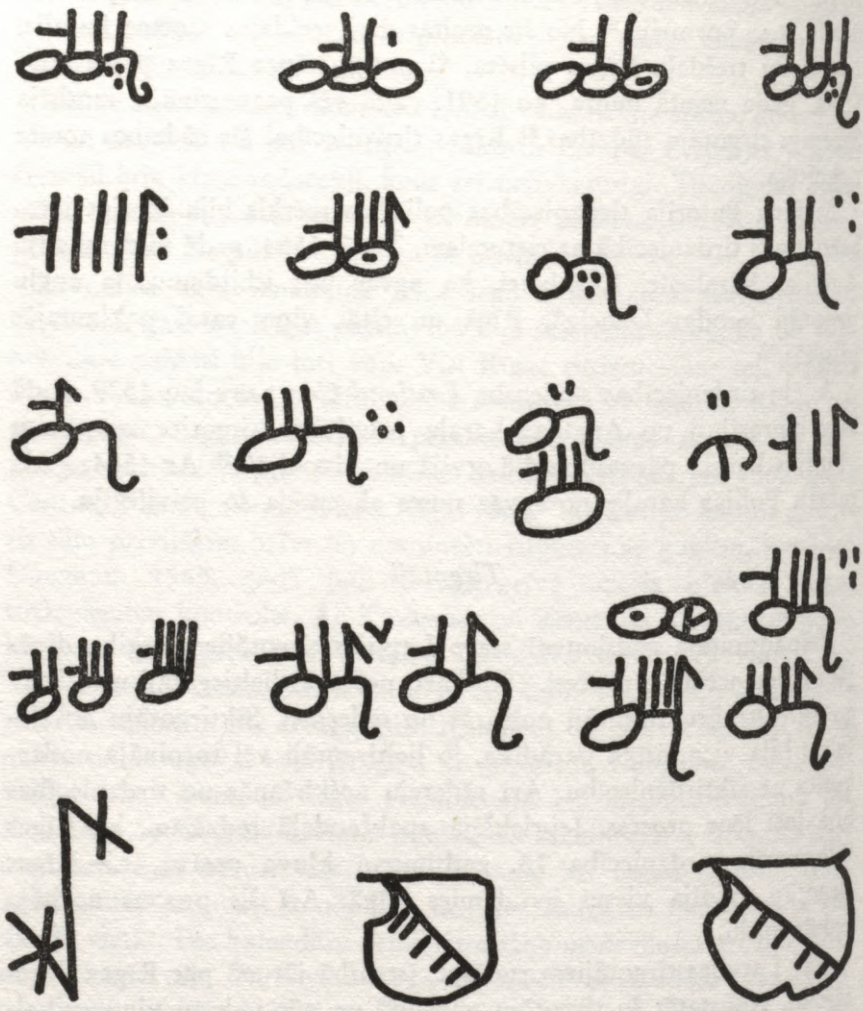

Rīgas tirgotāja Špenkhūzena zīmes

Augšējās četrās rindās: zemnieku vaska (svara?) zīmes. Apakšējā rindā kreisajā pusē: Špenkhūzena personiskā īpašuma zīme. Pārējās divas: Špenkhūzena naudas sūtījumu zīmes.

jas saimniecības vēsturei tieši šīs grāmatas bojā eja ir neatsveramas zaudējums. Špenkhūzena grāmatā bija 384 aprakstītas liela formāta lapas, kas liecina par viņa plašajiem tirdzniecības sakariem. Firmā bez Jaspera darbojās vēl viņa brāļi Melchiors un Laurencs. Pašam Jasperam Špenkhūzenam Rīgā bija daudz amatu — viņš pārvaldīja baznīcas, bija landtāgā Rīgas delegāts un 1543. gadā kļuva par

Rīgas birģermeistaru. 1548. gadā viņš bija jau miris.[33] Vienīgais, kas no Špenkhūzena grāmatas 384 lapām saglabājies, ir cīņās pret krieviem karā kritušā somu vēsturnieka Gunāra Mikvica filma ar 28 lapu uzņēmumiem (glabājas Somijas valsts archīvā Helsinkos) un Paula Johansena dažu īpašvārdu saraksts (3 lappuses, glabājas Hamburgā).

Pēc Špenkhūzena grāmatas fragmentiem redzams, ka viņš bija sāls lieltirgotājs, pārdeva ordeņa mestram siļķes un vilnas audumus, un uz Viļņu pārdeva zelta lējumus. No ordeņa pavēlniekiem, piemēram, Rīgas kastelāna un Daugavpils komtura, viņš pirka rudzus un kažokādas. Viņš pirka arī darvu, apīņus, vilnu un vasku. Ļoti plašas bija viņa finanču transakcijas, pārvedot Jukuma dālderus un citu valūtu gan mestra, gan citu uzdevumā. Viņa klientos bez citiem Rīgas tirgotājiem, ordeņa pavēlniekiem, Livonijas muižniekiem, Rēveles un Tērbatas tirgotājiem bija arī Pliskavas, Smoļenskas un Vitebskas krievi, leišu tirgotāji, varbūt pat kāds armeņu un kāds žīdu tirgotājs.

Pretstatā šim veiksmīgajam un bagātajam Rīgas tirgotājam var minēt kādu citu, mazāk veiksmīgu, kas piedzīvoja bankrotu un kura dēļ Livonijai radās diplomātiski sarežģījumi ar Zviedrijas karali. Tas bija Rīgas namnieks Joachims Prekels.[34] Viņš iegādājās kuģi uz pusēm ar Zviedrijas dižciltīgo Ēriku Flemingu. Šim kopējam pasākumam 1531. gadā bija ļoti drāmatiskas sekas. Tā kā Prekela un Fleminga kuģi neviens Rīgā nepazina, abiem partneriem bija grūti dabūt kravu. Tikai, kad Prekels un kuģinieks Kaspars Iseborns personīgi apstaigāja Rīgas rātskungus un tirgotājus, viņiem beidzot izdevās ar lūgšanos nofraktēt kuģi gan ar pirktām, gan pārdošanai uzticētām precēm. Rīgas rāte savā rakstā par to piezīmē, ka tā esot veca un slavējama Hanzas pilsētu paraža daļu preču sūtīt spekulācijai *(auffs ebenthuer)*.

Kaut gan pēc paražām par preču vešanu būtu jāmaksā tikai preču destinācijas ostā, Prekels pierunāja daļu Rīgas tirgotāju samaksāt vedummaksu iepriekš, lai varētu algot kuģa ļaudis. Kuģis tad pacēla buras un devās uz Amsterdamu. Amsterdamā Rīgas preces pārdeva ar labu peļņu un uzņēma kravu vešanai atpakaļ.

Pēc tam sākās sarežģījumi. Prekela Amsterdamas kreditori apķīlāja kuģi ar kravu, bet viņam pašam izdevās sazināties ar Rīgu un dabūt galviniekus. Tā viņš nenokļuva Amsterdamas parādu cietumā. Tomēr atceļā Lībekā viņu lika apcietināt viņa turienes kreditori. Prekels tad izdeva pilnvaru Lībekas rātei pārdot Amsterdamā aiz-

turēto kuģi un apmierināt kreditoru prasības. Vairumam kreditoru parādu samaksāja, un Prekelu atbrīvoja no apcietinājuma. Ierodoties Rīgā, viņu iesūdzēja kāda viņa Rīgas kreditora atraitne par 1400 mārkām. Tā kā Prekels nevarēja nedz šo summu samaksāt, nedz dot ķīlu, nedz dabūt galviniekus, viņu apcietināja. Tomēr no cietuma viņam izdevās izbēgt.

Tikai tagad kuģa līdzīpašnieks Flemings saprata, ka viņam nav izredžu atgūt no Prekela savus zaudējumus. Viņš tāpēc griezās pie Rīgas rātes, pieprasot, lai viņam samaksā viņa kuģa daļu. Rīgas rāte šo sūdzību noraidīja. Tā aizrādīja, ka, lai prāvu ievadītu, jāiesūdz konkrētas personas. Ēriks Flemings tad sagādāja Zviedrijas karaļa rakstu, bet arī to rāte noraidīja, jo arī karaļa rakstā nebija teikts, kādas personas ir apsūdzētas. Tomēr, nojaušot liela stila diplomātisku skandālu, Rīgas rāte par visu šo lietu ziņoja ordeņa mestram.

Fleminga lieta neradīja tikai diplomātiskus sarežģījumus vien. Neredzot citas izejas, kā apmierināt savas prasības, Flemings sāka uz savu roku apķīlāt citu Rīgas tirgotāju kuģus un preces. Velti ordeņa mestrs rakstīja Zviedrijas karalim, lai ieteic Flemingam griezties pie tiesas.[35] Flemings turpināja konfiskāciju, kamēr viņš bija atguvis zaudējumus.

Attēlotais gadījums paveŗ ļoti labu ieskatu Rīgas tirgotāju dzīvē. Tirdzniecībai un kuģniecībai bija (kā jau Sombarts pareizi konstatējis) amatniecības raksturs, jo pasūtinājumu pamatā bija personiska pazīšanās. Raksturīga laikmetam ir, t.s., partu rēdereja — kuģis piederēja vairākām personām. Ka kuģim, kā šai gadījumā, bija tikai trīs īpašnieki (jo kuģinieks, acīm redzot, arī bija viens no tiem), ir retums. Parasti kuģiem bija daudz vairāk īpašnieku, jo tas bija zināms apdrošināšanas veids.

Šīs īpatnējās iekārtas — partu rēderejas — raksturošanai noder Rīgas namnieka Detlefa Arpes 1512. gada prasība pret Dānijas karali.[36] Ar Arpes kuģi Dancigas namnieki bija sūtījuši preces uz Rēveli, bet pie Gotlandes kuģi bija notvēruši dāņu kaperi. Tā kā kuģinieks zvērējis, ka kuģis pieder Rīgas namniekiem, bet preces Dancigas un Rēveles namniekiem, Dancigas rāte lūdza kuģi un preces kā nelikumīgi konfiscētus atdot atpakaļ. Dānijas karalis atbildēja, ka kuģa „Raibā govs" kuģinieks Arpe nav rīdzinieks, bet dzimis Ditmaršā. Viņš Kopenhāgenā atzinies, ka astotdaļa kuģa pieder Lībekas namniekam Tempelmanim. Viena astotdaļa piederējusi viņam pašam, bet sešas astotdaļas Rīgas namniekiem. Noskaidrots, ka šis kuģinieks ar šo pašu kuģi un 120 vīriem iebrucis un dedzinājis

Lālandē. Šis iemesls un arī astotdaļas kuģa piederība Lībekas namniekam bija konfiscēšanas ieganstš, jo Dānija bija kaŗastāvoklī ar Lībeku.

Parasti tiem Rīgas namniekiem, kam piederēja, piemēram, sešas astotdaļas no „Raibās govs", vēl piederēja citas daļas citos kuģos. Šāds fakts ne vien radīja sarežģījumus kaŗa apstākļos, bet apgrūtina arī pētījumus par kuģu piederību. Rīgas kuģi, kas devās ceļā ar Rīgas karogu — melnu spārnu ar baltu krustu — tā Rīgai piederēja tikai daļēji. Totiesu šī iekārta labi sadalīja risku, ja kuģis aizgāja bojā.

Iepriekš aprakstītā Fleminga rīcība, kad viņš savu prasību apmierināšanai ar Zviedrijas karaļa akceptu sāka apķīlāt citu Rīgas tirgotāju mantu, zināmā mērā saskanēja ar 16. gadsimteņa tiesiskajiem uzskatiem par kādas vietas tirgotāju solidāro atbildību. Kādā citā lietā Rīgas pilsētai bija jāsamaksā cietušajam par līdzīgu zaudējumu.[37] 1558. gadā Braunšveigas tirgotājs Proice *(Proitze)* pat panāca, ka Lībekas tiesa par viņam nodarītajiem zaudējumiem arestēja ordenim piederošo labību un lielgabalus.[38] Tirdzniecības intereses bija pārākas par militārajām interesēm.

Par Rīgas un vispār Livonijas tirgotāju patriotisko noskaņojumu ļoti sliktās domās bija dzejnieks Hāzentēters. Par to, ka Livonijas kaŗa laikā tirgotāji turpināja piegādāt kaŗa materiālus ienaidniekam, viņš satiriski rakstīja:

Was fragt ir nach den Christen?
Ewr gott ligt in der Kisten.[39]

To pašu domu izsaka ap 1561. gadu sacerētais merkantilitiskais „Diskurss":[40] „Diemžēl, pašlabums tā valda un apstulbo pasauli, ka tā ar miesu un mantu uzticas ienaidniekam, kas taču netur nevienam doto vārdu, kaut arī tas būtu apzvērēts . . .".

Rīgas tirgotāji jutās lieli savā garā un labprāt nepadevās likumiem un noteikumiem. Tā, piemēram, Rīgas tirdzniecības noteikumi aizliedza, tirgojoties ar krieviem, viņus kreditēt. Šos noteikumus parasti pārkāpa. Kad Rīgas rāte tirgotāju Billerbeku par šādu pārkāpumu sodīja, viņš izdarīja jaunu pārkāpumu — pārsūdzēja rātes lēmumu ordeņa mestram (1538. gadā).[41]

No 16. gs. beigām ir pieejami vairāki tirgotāju nolēsumi un grāmatvedības pārskati. No tiem ir publicēti Antverpenes Baltijas tirgotāju sabiedrības žurnāli.[42] Vēl publicēts Rīgas tirgotāja Hermana

Vakera tirdzniecības grāmatu izvilkums, kas lietots pierādījumam, prāvojoties ar Heinrichu fon Tīzenhauzenu.[43]

Rīgas tirgotāju organizācija bija, t.s., Lielā ģilde, kamēr amatnieku kopējo organizāciju sauca par Mazo ģildi. Pie Lielās ģildes tomēr no amatniekiem piederēja zeltkaļi kā cienījamākā amata locekļi. Tirgotāji un zeltkaļi bija bagātākie Rīgas namnieki, tāpēc arī Lielajai ģildei bija ievērojama vieta Rīgas sabiedriskajā un baznīcas dzīvē. Apskatāmajā gadsimtenī ģildes iekaroja sev arī tiesības Rīgas pašvaldībā līdzās rātei. Vēlākajos gadsimteņos no Lielās ģildes locekļiem vēlēja astoņus no Rīgas sešpadsmit rātskungiem.

Ar 1500. gadu ģildes deklarēja, ka visiem Rīgas namniekiem jāpieder pie Lielās vai Mazās ģildes. To reālizēt izdevās tikai pakāpeniski. Tā kā visiem namniekiem bija obligāti jāpieder pie organizācijām, sabiedrisko aktīvitāti varēja gaidīt tikai no apzinīgākiem biedriem. Tie ģildēs apvienojās brālībā, kas bija ar mieru uzņemties goda amatus. No gilžu brālībām ievēlēja ģilžu vecāko solu, un no tā locekļiem ģildes ievēlēja savus oldermaņus.

Svešie tirgotāji Rīgā bija, t. s., viesi. Viņu starpā Hanzas locekļiem bija tiesiski labāks stāvoklis nekā pie Hanzas nepiederošajiem holandiešiem, skotiem, angļiem, zviedriem, frančiem un augšvācu tirgotājiem. Šiem tirgotājiem parasti Rīgā bija vai nu savi komisionāri un faktori (Rīgas tirgotāji), vai arī ceļojošie komiji, ar kuŗu starpniecību viņi tirgojās.

No viesiem, kas Rīgā kādu laiku mēģināja nostiprināties, jāmin Augsburgas tirgotājs Jākobs Fugers, saukts „bagātais". Fugeri bija ievērojamākie Vācijas tirgotāji un financisti, un viņu darbība Livonijā vēl maz pētīta.[44] Ir zināms, ka gadsimteņa sākumā Fugera preces veda no Rīgas uz Narvu ar kāda leišu tirgotāja starpniecību. Vidzemes pilsētu saeima 1516. gadā apsprieda rīcību pret Fugeru, jo baidījās, ka viņš varētu pārņemt Hanzas kantori Novgorodā. Kādu laiku likās, ka Fugers monopolizēs visu Rīgas un Livonijas vaska tirdzniecību. Fugeru loma Eiropas valdnieku, starp tiem arī Kārļa V, ievēlēšanā ir labi zināma. Iespējams, ka Fugera zelts palīdzēja arī markgrāfam Vilhelmam tikt par Rīgas archibīskapa koadjutoru.[45]

Rīgas viesiem bija savas organizācijas, lai kopējiem spēkiem aizstāvētu pašu intereses. Piemēram, Lībekas tirgotāji, kas brauca uz Rīgu, bija apvienojušies savā Rīgas braucēju organizācijā.[46] Līdzīga organizācija bija Vestfāles, Rostokas un Štrālzundas tirgotājiem. No šīm organizācijām vispopulārākā ir Rīgas melngalvji. Tā bija nepre-

cēto vācu tirgotāju organizācija. Melngalvju organizācijas nams vēl līdz otrajam pasaules karam piešķīra Rīgas vecpilsētai īpatnēju noskaņojumu. Melngalvju vēsturi ir sarakstījis Šplīts.[47]

Preces 16. gs. pirmajā pusē

Par Rīgas jūras tirdzniecības precēm 16. gs. sākumā zināmu, kaut ierobežotu, ieskatu sniedz sūdzības Dānijas karalim par apķīlātajiem kuģiem un precēm. Četros kuģos, kas 1499. gadā atstāja Rīgu un kuŗus aizturēja pie Gotlandes, pēc kuģinieku un tirgotāju ar zvērestu apstiprinātas liecības, bija tālāk minētās preces.[48]

Kuģinieks *Laße Laurens* veda Ķelnes tirgotāja *Johann Muntz* preces: kažokādas par 356 Rīgas mārkām, vasku par 60 Rm, dažādas preces par 156 Rm, kopā par 572 Rīgas mārkām (dokumentā kopsumma ir 571 Rīgas mārka).

Kuģiniekam *Hans Hatevisch* bija 11 tirgotāju preces, kopā vasks par 243 Rm, kaņepāji par 221 Rm, lini par 221 Rm, darva par 184 Rm, laši un citas zivis par 177 Rm, dzelzs par 75 Rm, pelni par 16 Rm; kopā dabūjam 1137 Rīgas mārkas, bet dokumentā minētā summa ir 1160 Rīgas mārku (starpība varētu būt vasks) .

Kuģinieks *Koler Denen* veda trīs tirgotāju preces: darvu par 131 Rm, vančosus par 60 Rm, lašus par 4 Rm, kopā par 195 Rīgas mārkām.

Kuģinieks *Knut Elvessen* veda divu tirgotāju preces: vasku, zivis, ādas un kažokādas no Krievijas, linus, kokus un citas preces. Tās saškirot pēc vērtības nav iespējams, bet kopsumma ir 318 Rīgas mārkas.

Iepriekšējā apakšnodaļā minētās Špenkhūzena „lielās grāmatas" bojā eja jo sevišķi jānožēlo tāpēc, ka pēc tās varētu gūt ieskatu labības tirdzniecības apmēros un nozīmē Rīgā 16. gs. pirmajā pusē. Šāds ieskats būtu svarīgs ne vien tirdzniecības vēsturei, bet arī, lai spriestu par muižu saimniecības attīstību Latvijā, jo labību Rīgai pieveda tikai no Latvijas telpas. Pēc tagad pieejamiem avotiem zināms tikai to, ka landtāgos jo bieži aizliedza izvest labību. Ir saglabāti dokumenti, ka Rīgas birģermeistars un rāte politiski svarīgos gadījumos lūdza ordeņa mestru pretēji aizliegumam ļaut izvest labību. Šādu lūgumu, piemēram, nosūtīja 1543. gadā, kad Dānijas karalis vēlējās uzpirkt un nosūtīt uz Kopenhāgenu 50 lastu rudzu.[49] Laikam atļauju deva, jo mēnesi vēlāk Rīga atkal lūdza atļauju nosūtīt uz Lībeku dažus lastus rudzu.

1546. gadā Zviedrijas karalis Gustavs Vaza lūdza ordeņa mestru atļaut uzpirkt Livonijā labību. Ordeņa mestra atbilde bija:[50] „... Kaut gan daudz gadu pēc kārtas labība mums slikti padevusies, tomēr šogad visuvarenais Dievs ir atkal devis savu svētību. Tomēr nav zināms, kā labība paaugsies nākošā gadā, un tāpēc nevaram sevi noplicināt." Par spīti šim iebildumam, ordeņa mestrs atļāva zviedriem uzpirkt labību.

Pēc šādiem un līdzīgiem norādījumiem avotos, kā arī, ņemot vērā situāciju gadsimteņa otrā pusē, kad ir pietiekami labi statistiski dati par labības tirdzniecības apmēriem, ir jāsecina, ka 16. gs. pirmajā pusē Rīgas labības tirdzniecība bija samērā nenozīmīga. Šādam spriedumam par labu runā arī Hāzentētera novērojumi par Rīgas tirdzniecību ap 1547. gadu, kas ietilpināti Sebastiāna Minstera 1550. gada *Kosmografijā:* „Tirgotāju preces, ko no Rīgas ieved Vācijā un citās zemēs, ir vasks, darva, linu audumi, *eschen* [?], dažādi medījumi un ādas".

Hāzentēters, kā zināms, korriģēja iepriekšējā Rīgas korespondenta sniegtās ziņas 1542/43. gada *Kosmografijas* izdevumā, kur lasām: „Preces, ko izved, ir labība, linu audumi, vasks, visādas dārgas kažokādas . . . " . 1550. un 1558. gada *Kosmografijas* izdevumā tomēr vēl ir pretruna par linu audumiem eksportā, jo tūlīt aiz eksportpreču kataloga teikts: „Kaut gan šai zemē audzē daudz un labākus linus, tomēr linu audumi ir dārgāki nekā mūsu pusē, un tos importē". Šis konstatējums saskan ar to mazumu, kas par importu ir zināms. Liekas, ka Hāzentēters arī šai ziņā korriģējis agrāko informāciju, bet teksts ir sajaukts. Katrā ziņā, svarīgajā jautājumā par Rīgas labības eksportu jāgaida jauni avoti (varbūt no Holandes notāriātu archīviem) , lai varētu autoritātīvi atbildēt uz jautājumu, kā lietas īstenībā bija.

Sāls, siļķes un vilnas audumi bija ļoti svarīgas Rīgas importpreces visu 16. gadsimteni. Pretēji nekā neskaidrajā labības eksporta jautājumā, par šo preču importu ir iespējams spriest pēc analoģijas ar Rēveles datiem.[51] Sāli ieveda no Bruažas *(Brouage),* Žirondas ietekas tuvumā, Francijā. Šo sāli apzīmēja par *Browasi.* Otra svarīga vieta, no kurienes nāca sāls imports, bija Lisabona un kopš 16. gs. vidus Setubala Portugalē. Šo sāli sauca par Lisabonas un Santhufes sāli. Šīs bija rupjās sāls šķirnes. Smalko sāli, ko pirka dižciltīgie, ieveda no Lībekas Lineburgas noliktavām; to sauca par Lineburgas jeb Trāves sāli. Rupjo Francijas un Portugales un pēlēko jūras sāli Zē-

landē pārvārīja baltajā sālī un holandiešu kuģos veda uz Livoniju. Franči un portugaļi Amsterdamā savukārt iepirka Baltijas labību.[52]

Kamēr iepriekšējos gadsimteņos importētās siļķes nāca visvairāk no Skones, tikmēr 16. gadsimtenī importā par svarīgākām kļuva Ālborgas siļķes no Dānijas, un Ziemeļjūrā holandiešu zvejotās un sālītās siļķes.[53] Mazāk nozīmīgas bija flāmu, Belta un Bornholmas siļķes.

Importa preču starpā ļoti svarīgi bija vilnas audumi (vāciski: *laken*). Šo audumu un vispār tekstiliju sortiments bija ļoti liels — gan dārga, gan lētāka prece. Dārgās tekstilijas importēja ne vien pa jūru, bet arī pa zemesceļu. Tās gan pārdeva dižciltīgajiem, gan eksportēja tālāk uz Krieviju.

Kad 16. gs. sākumā Livonijas ordeņa mestrs aizliedza uz Krieviju izvest misiņa un alvas preces — stieples, katlus un traukus, tad Lībekas Hanzas saeimā tirgotāji žēlojās, ka šīs preces esot trešā daļa no Rīgas, Tērbatas un Rēveles tirdzniecības apgrozījumiem.[54] No metalliem svarīga importa prece Rīgā, kas gan aizgāja tālāk uz Krieviju, bija nekalts sudrabs un kalta sudraba nauda.

Pret šo sudraba eksportu vēršas kāds priekš Livonijas kaŗa sacerēts merkantilistisks vācu traktāts:[55] „Diskurss par to, cik bīstami būtu kristietībai un sevišķi Romas valstij, un apkārtējām karalīstēm un zemēm, ja maskavietis iegūtu Livoniju un Baltijas jūŗu." Šai traktātā lasāms: „Viņam [t. i. maskavietim] pieved tikdaudz sudraba virtuves šķīvjos un apzeltītos traukos, ka ar to Vācija un tās karalīstes zaudē savu iztiku. Dažkārt tiem, kas šos traukus kaļ, sudraba trūkst. Ar to ceļas sudraba cena un mazinās iztika."

Apskatot kuģu kustību, mūs var interesēt pie Rīgas piederīgo kuģu skaits, kuŗi devās caur Zundu (sk. nākošo apakšnodaļu). Rīgas dati sākas ar 1536. gadu, kad reģistrēti 9 Rīgas kuģi. Lielākais skaits kuģu, kas buroja ar Rīgas karogu, caur Zundu devās 1547. gadā — 39 kuģi. Pēc tam maksimālais skaits ir desmit kuģi 1576. gadā. Parasti caur Zundu gāja tikai daži Rīgas kuģi un bieži vien neviens. Paretam atzīmēts, ka kuģis pieder pie Liepājas, Ventspils, Sventas vai vienkārši pie Kurzemes.

Sešpadsmitā gadsimteņa otrā pusē varam iegūt daudz pilnīgāku kvantitātīvu priekšstatu par Rīgas ārējo tirdzniecību nekā gadsimteņa pirmajā pusē. Kaut arī te vēl varētu daudz ko vēlēties, tomēr mūsu rīcībā vismaz ir sistēmatiskas ziņas, kamēr gadsimteņa pirmajā pusē tās ir tikai fragmentāras. Diemžēl, arī tad dati tomēr neaptveŗ visu Rīgas aizjūŗas tirdzniecību, bet tikai vienu daļu.

Par Rīgas aizjūras tirdzniecību šai laika posmā var spriest pēc publicētajiem Zunda muitas sarakstiem.[56] Šais tabulu veidā publicētajos sarakstos ir atsevišķi sakopoti dati par kuģu kustību un atsevišķi par precēm, kas virzījās caur Zundu. Tabulas sastādītas pēc dokumentiem par muitu, ko Dānijas karalis ņēma Helsingēras pilī (literatūras pazinēji atcerēsies, ka tur norisinājās Šekspīra *Hamleta* darbība).

Mūsu sevišķo interesi pelnī pārskati par kuģu kravu. Kritizējot Zunda muitas sarakstu publikāciju, ir noskaidrots, ka tad, ja kuģi daļu kravas uzņēma Rīgā (vai Kurzemē), bet daļu Karaļaučos vai Dancigā, tabulu izdevēji ir parādījuši, ka šie kuģi nāk no Karaļaučiem, resp. Dancigas.[57] Tātad tiklab kuģu skaits, kā arī pārskats par precēm, kas parādīts publikācijā par Rīgu un Kurzemes ostām, ir nepilnīgs. Tas jāpatur prātā, lasot turpmāko (kā arī attiecīgo nodaļu Latvijas vēstures 17. gadsimteņa sējumā), jo uz šo faktu vairāk nebūs aizrādīts. No otras puses, kuģi, kas devās caur Zundu, nevarēja izvairīties no muitas samaksas, kaut gan reizēm preces varbūt ir nepareizi deklarētas.[58]

Par galveno eksporta preču daudzumiem ir dati 1562—1569., 1574—1600. un sekojošos gados. Mazāk svarīgo eksporta un importa preču daudzumu pārskatus Zunda sarakstu izdevēji ir publicējuši par 1565., 1575. gadu un tā tālāk, t. i. ik par desmito gadu.

Publicēta arī preču vērtība šais gados, pēc kādas preces muitoja ar 1 % no vērtības, izņemot nīderlandiešu kravu, par ko šo muitu nemaksāja. Preču vērtība Zundā bija jādeklarē no 1557. līdz 1646. gadam, pie kam 1574. gada rīkojums paredzēja, ka jādeklarē tirgus cena, bet 1588. gada rīkojums, ka jādeklarē iepirkšanas cena. Astrīda Frīsa (Friis) ir kritiski pārbaudījusi deklarētās cenas, salīdzinot tās ar Dancigas cenām un konstatējot, ka uz deklarētajām cenām var paļauties.[59] Salīdzinot angļu un skotu deklarētās Rīgā iepirkto rudzu cenas ar tām, ko ieguva Tīzenhauzens, arī varam konstatēt labu saskaņu.

Lai spriestu par Rīgas eksporta kopdaudzumu, kas virzījās caur Zundu, preces ir svērtas pēc 1575. gada cenām, kādas deklarēja Zundā. Nespecificētā krava ir pieskaitīta proporcionāli kopējam kuģu skaitam. Rezultāts parādīts diagrammā salīdzinājumā ar kuģu kustību. Kā redzams, kuģu kustība labi saskan ar līkni, kas repre-

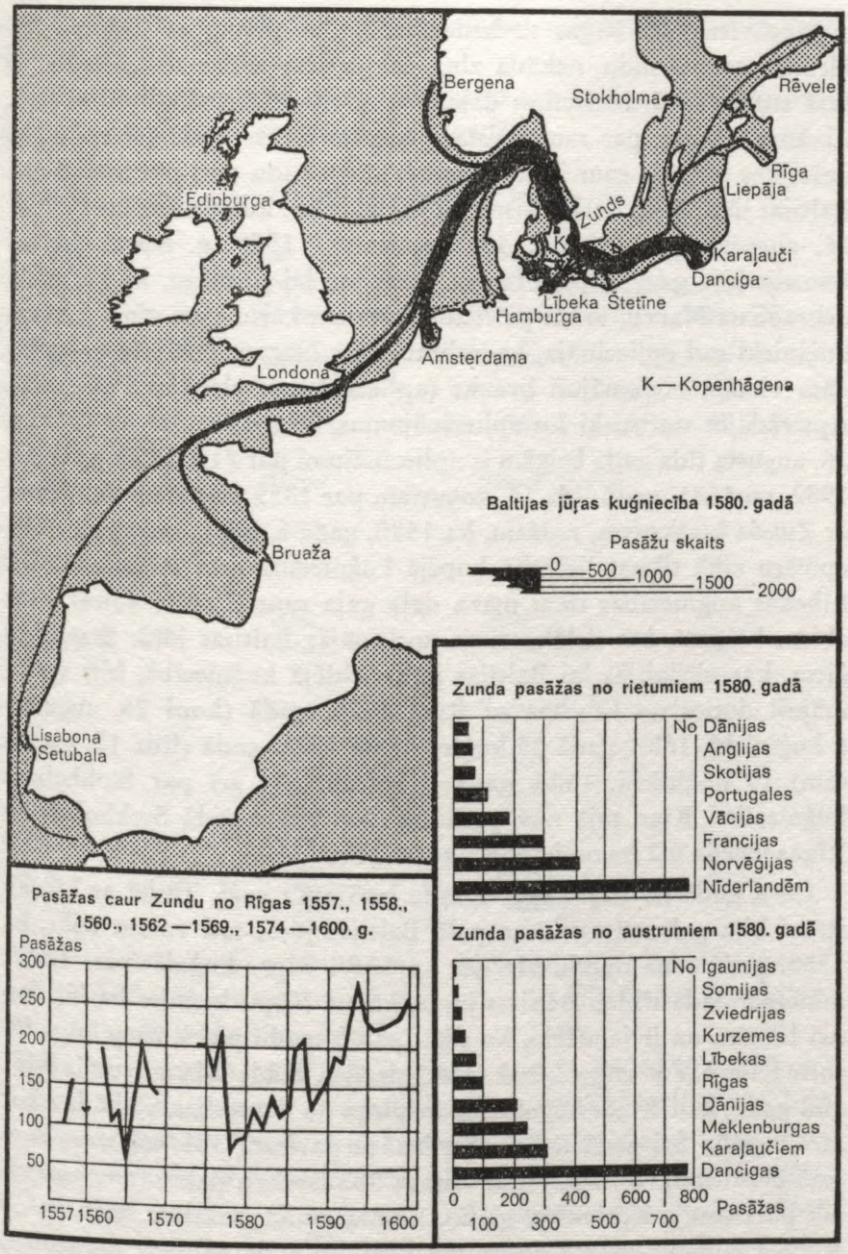

Baltijas jūŗas kuģniecība 1580. gadā

zentē preču daudzumu. Tas nozīmē, ka pēc kuģu kustības var spriest par preču daudzumu tais gados, kad trūkst attiecīgo datu.

Jāpasvītro, ka Rīgas tirdzniecība, vedot preces ar kuģiem, kas virzījās caur Zundu, nekādā ziņā nebija visa Rīgas tirdzniecība, jo tajā trūkst tā tirdzniecības daļa, kas norisinājās pašā Baltijas jūrā. Zināmu ieskatu par samēru starp kopējo Rīgas tirdzniecību un to daļu, kas virzījās caur Zundu, sniedz dažu gadu dati par kuģniecību Baltijas jūrā. Tādi dati ir vispirms par Lībekas kuģniecību no 1579. g. 26. augusta līdz 1581. g. 15. augustam.[60] 1579. g. martā Stefans Batorijs bija griezies pie Hanzas pilsētām, lai panāktu, ka kuģinieki nebrauc uz Narvu, jo tas palīdzot krieviem karot pret viņu. Lībekas kuģinieki tad apliecināja, ka nebrauks uz Narvu, deklarējot, uz kādām vietām nodomājuši braukt (apliecinājumi glabājas Potsdamā). Apstrādājot statistiski šos apliecinājumus, konstatēts, ka no 1579. g. 26. augusta līdz gada beigām ir apliecinājumi par 710, 1580. gadā par 1982 un 1581. gadā līdz 15. augustam par 1359 pasāžām. Salīdzinot ar Zunda sarakstiem, redzam, ka 1580. gadā Lībekas kuģniecība bija apmēru ziņā tikpat liela kā kopējā kuģniecība caur Zundu. No šīs Lībekas kuģniecības tikai maza daļa gāja caur Zundu, vairāk caur abiem beltiem, bet lielāko tiesu norisinājās Baltijas jūrā. Starp kuģiem, kas piedalījās šai Baltijas jūras iekšējā kuģniecībā, bija nodomājuši doties no Lībekas uz Rīgu 1579. gadā (kopš 26. augusta) 6 kuģinieki, 1580. gadā 25 kuģinieki un 1581. gadā (līdz 15. augustam) 19 kuģinieki. 1580. gadā ir informācija arī par Stokholmas kuģniecību. Rīga tajā nav parādīta, bet 1581. gadā Stokholmā no Rīgas ieveda 0,2 % no importa kopvērtības.

1580. gadā no Rīgas caur Zundu izgāja 89 kuģi. Tā kā ar Lībeku Rīgai bija galvenā satiksme pašā Baltijas jūrā, tad varam teikt, ka 1580. gadā caur Zundu virzījās ap 80 % Rīgas kuģniecības. Tomēr minētajā gadā tiklab Baltijas jūras, kā arī Rīgas kuģniecība bija zemā līmenī, un ir jānožēlo, ka tikai par šo gadu pieejama pilnīga informācija par svarīgo Lībekas kuģniecību. Kāds bija stāvoklis kādā citā gadā, kad Rīgas kuģniecība atspirga no depresijas, rāda dati par 1591. gadu. Šai gadā Rīgas ostā ienāca pavisam 391 kuģis, no tiem ostā pārziemoja 8 kuģi, tātad vismaz 383 devās atpakaļ (nav zināms, cik pārziemoja iepriekšējā gadā). Zunda muitas saraksts rāda, ka no Rīgas rietumu virzienā devās 187 kuģi. Pēc šiem datiem var spriest, ka 196 kuģi, kas ieradās Rīgā, nāca no pašas Baltijas jūras ostām. To starpā no Lībekas nāca lielākais skaits — 82 kuģi, kamēr no Amsterdamas caur Zundu nāca tikai 12. 1590. gadā 1,3 % Stokholmas importa kopvērtības nāca no Rīgas. Ja 1591. gada datus varētu uzskatīt par tādiem, kas reprezentē caurmēram tuvus un daudzmaz

normālus gadus, tad Zunda muitas saraksti atspoguļo nepilnu pusi (49 %) no Rīgas tirdzniecības.

Cita rakstura salīdzinājums ir iespējams ar vienīgo saglabāto pārskatu par Rīgas preču eksportu 1596. gadā.[61]

Eksporta salīdzinājums 1596. gadā

Preces	Rīgas kopeksports	Rīgas eksports caur Zundu	Eksports caur Zundu procentos no kopeksporta
	Birkavi	*Birkavi*	
Šķiedras un to izstrādājumi	43.798	11.879	27
Tauki	1745	—	—
Vasks	866	149	17
	Dēķini	*Dēķini*	
Ādas	4712	219	5
Alņādas	279	—	—
	Āmi	*Āmi*	
Kaņepju eļļa	2202	—	—
	Lasti	*Lasti*	
Pelni	4141	4634	?
Darva	873 1/2	929	?
Linsēklas	1237	362	29
Kaņepju sēklas	1454	309	21
Rudzi	4073	2538 1/2	62
Auzas	610	804 1/2	?

Šis salīdzinājums ir problēmatisks, jo dažas preces ir izvestas caur Zundu vairāk nekā izvests no Rīgas ostas. Varbūt katrā skaitļu sakopojumā gads ir skaitīts citādi?

Mūsu kartogramma par Baltijas jūras kuģniecību 1580. gadā uzskatāmi rāda, ka galvenie tirdzniecības centri pašā Baltijas jūrā bija Lībeka un Danciga. Baltijas jūras tirdzniecība ar ostām ārpus Baltijas jūras virzījās uz Nīderlandēm, Norvēģiju, Franciju un vēl tālāk uz Portugali, un pat uz Spāniju. Galvenais Baltijas tirdzniecības centrs ārpus Baltijas jūras bija Amsterdama. Holandiešu kuģniecība bija divējāda: daļa kuģu Baltijas preces atveda Amsterdamā un uz Baltiju veda no dienvidiem un rietumiem saņemtās preces. Turpretim daļa holandiešu kuģu kombinēja abus ceļus vienā *(deurgaende)* braucienā, vedot sāls kravu no Francijas un Portugales tieši uz Baltiju.

Akselis Kristensens ir izsekojis 10 kuģinieku 65 pasāžām un konstatējis šādus trīs ceļojumu veidus laikā no 1569. līdz 1597. gadam:[62]

24 atsevišķas Baltijas pasāžas — no Dancigas 22, no Karaļaučiem 1, no Rīgas 1.

20 atsevišķas rietumu pasāžas — uz Franciju 2 (Bruaža 1, Bordo 1); uz Portugali 16 (Lisabona un Setubala 14, Aveiro 2); uz Spāniju 2 (S. Lukara).

21 kombinēta pasāža, no tām 18 satiksmē ar Baltiju un 3 satiksmē ar Norvēģiju. Pasāžas satiksmē ar Baltiju savukārt iedalās: 10 no Francijas (no Bruažas 9, no S. Martinas 1, un uz Dancigu 9, uz Karaļaučiem 1); 4 no Portugales uz Dancigu (3 no Lisabonas, 1 no Aveiro). No Karaļaučiem uz Bordo devās 1, no Baltijas uz Portugali (Lisabonu) 2 no Dancigas, 1 no Karaļaučiem.

3 kuģi no Norvēģijas devās uz Spāniju (S. Lukaru).

Pēc šī pārskata varam secināt, ka Nīderlandēs tirdzniecībai ar Rīgu 16. gadsimtenī bija tikai blaku nozīme. Holandiešu kuģi uz Rīgu principā nāca no Amsterdamas, un tieši no Francijas un Spānijas Rīgā neieradās. Mūsu vēstures avotos sastopamie norādījumi, ka no Rīgas eksportētā labība nonāca pat Spānijā, tātad jāsaprot tā, ka šo labību holandieši veda vispirms uz Amsterdamu un tur pārkrāva citos kuģos, lai vestu tālāk. Nav apšaubāms pats fakts, ka Spānijā nonāca no Rīgas eksportētā labība, kas bija lielāko tiesu Latvijā audzēta.

Kaut gan Zunda muitas pārskati aptver tikai daļu Rīgas eksporta, tomēr šie saraksti ir tik nozīmīgi (turklāt vienīgais pieejamais šāds materiāls), ka attaisnojama to sīkāka analize.

Labākas pārskatāmības dēļ apvienojam eksportētās preces piecās grupās. Pirmajā ietilpst meža preces: pelni, darva un piķis. Otrā grupā — šķiedras: lini un kaņepāji. Trešajā — labība: rudzi, mieži, kvieši, auzas, iesals, milti. Ceturtajā — sēklas: linsēklas un kaņepju sēklas. Piektajā grupā ietilpst kokmateriāli, vasks un ādas. Konjunktūras slīdošajā (1562—1579.g.) un augošajā fazē (1580—1600.g.), kā arī visā periodā šo piecu grupu preču samērs (procentos no kopdaudzuma) bija šāds:

Rīgas eksports caur Zundu 1562—1600. g.

Periods	Meža preces	Šķiedras	Labība	Sēklas	Pārējās preces	Kopā
1562—1579	63,5	8,1	23,8	0,6	4,0	100,0
1580—1600	37,9	35,3	20,0	3,1	3,7	100,0
1562—1600	47,7	24,9	21,5	2,1	3,8	100,0

Salīdzinot ar iepriekšējo, t. s., Hanzas laikmetu, Rīgas eksporta preču sortiments ir ļoti radikāli mainījies. Kamēr agrāk Rīga bija pazīstama kā sviesta, vaska un tauku eksportosta, tikmēr apskatāmā laikā pirmajā vietā ir Rietumeiropas ķīmiskajai rūpniecībai un tekstilrūpniecībai vajadzīgā izejviela pelni un kuģu būvei vajadzīgā darva un piķis. Kaut gan nezinām, kādu daudzumu šo preču ražoja Latvijas territorijā un cik nāca no austrumiem pa Daugavas ūdensceļu, tomēr var pieņemt, ka Latvijas mežiem bija ievērojama loma šajā, no modernā viedokļa ļoti postīgajā, dabas bagātību izmantošanā. Nākošā — 17. gadsimtenī šīs eksportpreces Rīgai kļuva nenozīmīgas. Rīgas vietā šai ziņā stājās Baltijas ostas, kas atradās vairāk uz ziemeļiem, tāpat Zviedrijas ostas. Šis fakts varētu liecināt, ka Daugavas un Gaujas baseinā visi derīgie meži bija nodedzināti. To apstiprina arī tas, ka pēc 1580. gada meža preču nozīme kopējā eksportā sāka jau mazināties.

Baltijas kokus, darvu un piķi lietoja Spānijā, lai uzbūvētu Lielās armadas kuģus, Holandē un Anglijā — lai būvētu tirdzniecības floti. Sava loma šai būvniecības programmā tātad bija arī Latvijas mežiem.

Zīmīgs ir šķiedru — linu un kaņepāju relātīvais un absolūtais eksporta pieaugums. Arī šo izejvielu vajadzēja rietumos plaukstošajai kuģu būves rūpniecībai; linus burām un kaņepājus kuģu tauvām. Šķiedru eksports sāka pieaugt 16. gs. pēdējos divdesmit gados, un nākošos divi simti gados tā bija Rīgas galvenā eksporta prece. Šo preču avoti bija kā Latvija, tā Daugavas baseins ārpus Latvijas.

Sevišķu vērību pelnī labības eksports. Tajā dominēja rudzi. Labības eksporta daudzums, saprotams, svārstījās ļoti strauji gadu no gada nestabilo ražu dēļ. Lielāko daudzumu eksportēja 1593. gadā — 5900 lastu. Sekojošā tabula rāda eksporta svārstības.

Rudzu eksporta daudzumi 1562—1569., 1574—1600. g.

Lasti	Gadu skaits ar šādu eksportu
0	1
Mazāk par 1000	9
1000—2000	6
2000—3000	7
3000—4000	5
4000—5000	5
5000—6000	2

Kamēr meža preces un šķiedras, tāpat vasks un ādas bija lielāko tiesu zemnieku saimniecības ražojums, tikmēr labība eksportam nāca pirmām kārtām no muižām, pie tam lielāku tiesu no Latvijas territorijas. Ir izteiktas domas, ka labības cenu celšanās Vakareiropā bija galvenais iemesls, kādēļ Latvijā un citur austrumos dibinājās muižas, turklāt klaušu muižas. Šī problēma ir iztirzāta 12. nodaļā. Šeit tikai konstatēsim, ka labības eksports no Rīgas pieauga, jo 17. gadsimtenī rudziem lielākos daudzumos pievienojās arī pārējās labības (sevišķi mieži).

Sēklu grupā galvenās bija linsēklas, bet nelielos daudzumos eksportēja arī kaņepju sēklas. Arī sēklas nāca no zemnieku saimniecībām. Kaņepju sēklu mazo eksportu var izskaidrot ar to, ka zemnieki tās lietoja uzturam. Sēklu eksporta sākums liekas meklējams tieši mūsu apskatāmā periodā, kad sākās arī šķiedru eksports, un tā nozīme pieauga līdz ar šķiedru eksportu nākošos gadsimteņos.

Pēdējā grupā ietilpst vasks, ādas un kokmateriāli. Reformācijas dēļ baznīcās vairs nededzinot daudzo altāŗu priekšā sveces, pieprasījums pēc vaska samazinājās un šī prece sāka zaudēt nozīmi, 17. gadsimtenī kļūstot pavisam mazsvarīga. Ādas savu nozīmi eksportā paturēja arī turpmāk. Kokmateriālos eksportēja vančosus kuģu būvei un mucu galdiņu materiālus. 17. gadsimtenī kokmateriālu sortiments kļuva plašāks, un to nozīme Rīgas eksportā pieauga, bet tie nāca lielāko tiesu no Daugavas baseina ārpus Latvijas robežām.

Lai varētu novērtēt Rīgas eksporta nozīmi kopējā Baltijas jūŗas eksportā, konstatēsim, ka 16. gs. otrā pusē no visa Baltijas jūŗas ostu eksporta no Rīgas nāca 6 % rudzu, 30 % pelnu, 72 % linsēklu un apmēram ceturtā daļa linu un kaņepāju. Pēdējais skaitlis ir mazāk precīzs nekā pārējie, tāpēc ka birkavs un lasts jauktajās linu un kaņepāju kravās nav labi salīdzināms. Atskaitot linsēklu eksportu, par Rīgu visādā ziņā pārāka bija Danciga ar savu plašo Polijas aizmuguri.

Rīgas eksporta tirdzniecībā apskatāmajā laikā dominēja nīderlandieši. Daudz mazāka loma bija Austrumfrīzijas, Hamburgas, Brēmenes, Anglijas, Skotijas un Francijas kuģiem. Rīgas namnieku pašu kuģiem bija ļoti niecīga daļa Rīgas tirdzniecībā, vēl mazāka nekā 16. gs. pirmajā pusē. Gadsimteņa otrā pusē Rīgas pašas rēdereja bija visrosīgākā septiņdesmitajos gados, un lielākais pasāžu skaits Zundā bija 1576. gadā, kad no 160 kuģiem, kas no Rīgas caur Zundu devās rietumu virzienā, Rīgas kuģu bija desmit. Astoņdesmitajos gados pasāžu skaits samazinās un 1586. gadā izbeidzas pavisam, lai ar

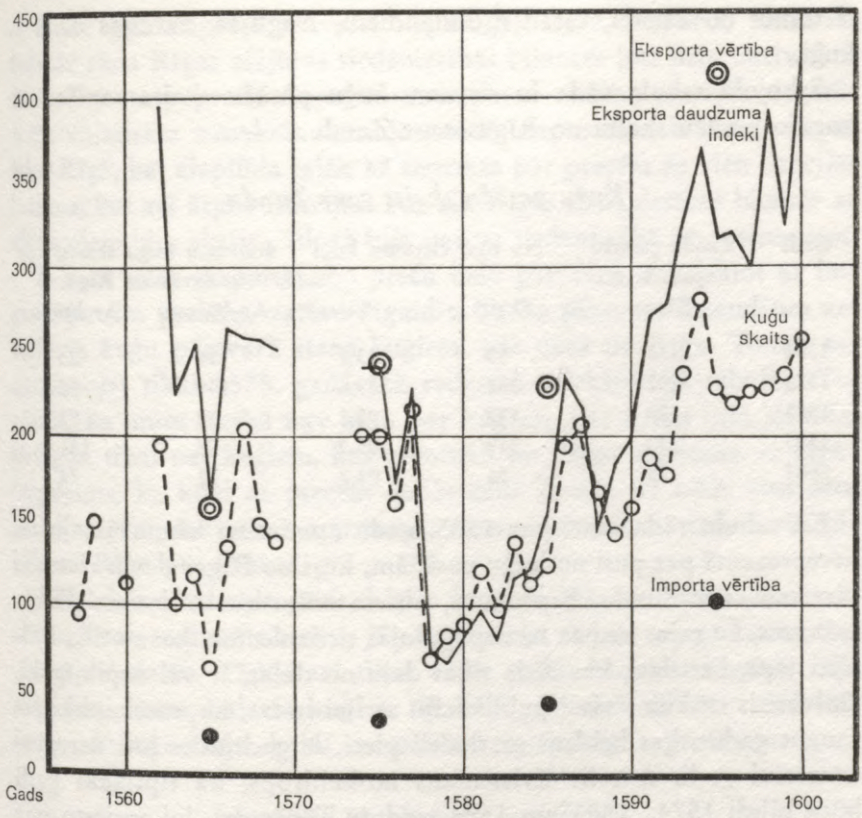

Rīgas tirdzniecība caur Zundu

Diagrammā parādīta eksporta vērtība tūkstošos dāņu vecdāldeŗu 1565., 1575., 1585. un 1595. gadā; eksporta daudzuma indeki (reizinot preču daudzumus ar 1575. gada cenām); kuģu skaits; importa vērtība tūkstošos dāņu vecdāldeŗu.

vienu līdz trim kuģiem atkal parādītos gadsimteņa pēdējos trīs gados. Turklāt Rīgas kuģi nepiederēja pilnīgi Rīgas namniekiem. Hornas, Enkhuizenas, Emdenas un citiem namniekiem piederēja kuģu daļas. Arī kuģinieki bieži vien nebija rīdzinieki, bet gan holandieši. Šo informāciju gūstam no Zunda muitu sarakstiem, jo muitnieki interesējās par kuģu piederību.

Tāpat kā par eksportu, arī par Rīgas preču importu varam spriest, izmantojot publicētās Zunda muitnīcas tabulas. Sākot ar 1565. gadu, šais tabulās par ik desmito gadu ir parādītas preces, kas vestas caur Zundu austrumu virzienā, šķirojot pēc ostām, no kuŗām kuģi atgriezās. Šai specifikācijā ietilpināti tikai tie kuģi, kas piederēja pie ostām

rietumos no Zunda, tātad nīderlandiešu, Anglijas, Skotijas u. t. t. kuģi.

Sekojošā tabula rāda šo rietumu kuģu pasāžu skaita samēru ar kopējo pasāžu skaitu no Rīgas caur Zundu.

Kuģu pasāžu skaits caur Zundu

Gads	Zunda pasāžu kopskaits no Rīgas	No tām rietumu kuģi		Rietumu kuģu skaits, kas devās uz Rīgu	
		Skaits	%	Ar balastu	Ar kravu
1565	135	59	43,7	36	23
1575	202	181	89,6	149	32
1585	123	117	95,1	22	95
1595	230	219	95,2	88	131
1605	38	36	94,7	12	24

Kā tabula rāda, dati par 1565. gadu apmierina vismazāk, jo tie nereprezentē pat pusi no kuģu pasāžām, kuŗi no Rīgas devās rietumu virzienā caur Zundu. Saprotams, visiem mūsu avota datiem piemīt trūkums, ka tajos nemaz neatspoguļojas tirdzniecība, kas notika Baltijas jūŗā, bet dati, kas rāda tikai daļu no daļas, ir vēl nepilnīgāki. Galvenais trūkums visai publikāciju serijai ir tas, ka, mechaniski izraugot gadus, kas beidzas ar skaitli pieci, ir gadījušies ļoti nereprezentātīvi gadi. Akselis Kristensens noskaidrojis, ka tipiskāki gadi būtu bijuši 1574., 1583. un 1594. gads.[63] Tāpēc arī, lai spriestu par importu, tabulu varam izlietot tikai nedaudz jautājumu noskaidrošanai.

Svarīgākā prece, ko ieveda Rīgā no aizjūŗas caur Zundu, vārda tiešā nozīmē un arī vērtības ziņā bija sāls. 1565. gadā sāls ievedums bija 1434½ lasta, 1575. gadā 430 lasti, 1585. gadā 2125 lasti un 1595. gadā 3859 lasti. Otrā vietā pēc vērtības ir Reinas vīns un citi vīni, bet kopvērtības ziņā ar šo importa preci sacenšas siļķes. Ceturtajā vietā ir audumi, bet pārējās preces ir nenozīmīgas.

Ir ļoti interesanti salīdzināt ievesto un izvesto preču kopvērtību. Kā imports, tā eksports aplēsts pēc attiecīgā gada cenām Zundā.

Rīgas importa un eksporta kopvērtība (dāldeŗos)

Gads	Imports	Eksports
1565	20.800	156.504
1575	31.700	243.144
1585	41.300	230.240
1595	102.500	413.433

Kaut gan imports uztverts nepilnīgāk nekā eksports, tomēr šī tabula rāda Rīgas aizjūŗas tirdzniecības bilances ļoti lielo aktīvitāti. Starpību starp preču eksporta un importa vērtību aizjūŗas tirgotājiem vajadzēja samaksāt skanošā naudā. Saprotams, šī nauda nepalika Rīgā, bet aizplūda tālāk kā samaksa par precēm ne vien Latvijas laukos, bet arī ārpus Latvijas. Par cik Rīgas tirdzniecības bilance ar rietumiem bija aktīva, tik tā bija pasīva tirdzniecībā ar austrumiem.

Ņemot vērā eksportējamo preču lielo pārsvaru, salīdzinot ar importējamām precēm, varētu sagaidīt, ka šis pārsvars izpaudīsies arī balasta kuģu pārsvarā starp kuģiem, kas nāca uz Rīgu. Tomēr tas attaisnojas tikai 1575. gadā (kā redzams priekšpēdējā tabulā). Tas tāpēc, ka mūsu rīcībā nav ziņu par kuģiem, kas Rīgas ostā ieradās, bet gan tikai par kuģiem, kas eventuāli no Rīgas atgriezās. Ir tāpēc iespējams, ka kuģi ar precēm devās caur Zundu uz kādu citu ostu Baltijas jūŗā, izkrāva tur preces, uzņēma balastu un tad devās tālāk uz Rīgu pēc kravas.

Vēl labāks izskaidrojums, kāpēc kuģi ar balastu nebija pārsvarā, ir tas, ka tie veda sāls kravu. Jāņem vērā, ka tā bija smaga krava, kas aizstāja balastu. Tāpēc arī tikai 1575. gadā, kad sāls imports bija neparasti mazs, balasta kuģi ir tik lielā pārsvarā. Ņemot vērā sāls kravu, balasta kuģu skaita svārstības kļūst pilnīgi saprotamas.

Importa un eksporta attieksmes

Tā kā importu un eksportu varam salīdzināt tikai par četriem gadiem, kas turklāt neseko viens otram, tad spriedums par importa un eksporta maiņas attieksmēm *(terms of trade)* ir visai ierobežots.

Rīgas importa un eksporta attieksme 16. gs.

Gads	Eksporta daudzums	Importa daudzums	Eksporta cenu indeks	Importa cenu indeks	Bruto maiņas attieksme	Neto maiņas attieksme
	A	B	C	D	E	F
1565	161.939	77.400	100	100	209	100
1575	243.144	31.700	104	372	767	358
1585	153.985	131.300	154	117	117	76
1595	316.233	218.000	135	175	145	130

Eksporta un importa daudzums aplēsts, reizinot preču svara un mēra daudzumu ar 1575. gada cenām un summējot reizinājumus. Cenu

indeki aplēsti, dalot pēc attiecīgā gada cenām aplēsto eksporta, resp. importa vērtību ar eksporta, resp. importa vērtību, kas aplēsta pēc 1575. gada cenām. Bruto maiņas attieksme *(gross barter terms of trade)* ir eksporta daudzuma dalījums ar importa daudzumu (A:B). Neto maiņas attieksme *(net barter terms of trade)* ir eksporta cenu indeka dalījums ar importa cenu indeku (D:C). Tā kā 1575. gadā mazā sāls pieveduma dēļ sāls cenas bija neparasti augstas un sāls, kā redzējām, bija dominējošā importa prece, tad 1575. gads nekādā ziņā nav uzskatāms par reprezentātīvu.

Daži secinājumi

No iepriekšējā izriet, ka 16. gs. pirmajā pusē Rīgas aizjūras tirdzniecība pamazām pārgāja citās rokās un pārorientējās uz citām precēm nekā iepriekšējos gadsimteņos. Kamēr agrākajos gadsimteņos Hanzas skaitāmajā pantā[64] Rīga bija minēta kā kaņepāju un sviesta nams, tikmēr 16. gs. vidū Rīgas tirgotāji lika iegravēt savos sudraba kausos:

Ich danke Gott
Roggen vnd solt
de hebben my gegefen
sulver vnd golt.[65]

(Es pateicos Dievam
Par rudziem un sāli —
Nes sudrabu, zeltu
Man tirgoņi tāli.)

Plašāku Rīgas preču katalogu ietveŗ sevī pantiņš Lielās ģildes 1613. gada Vastlāvju noteikumu beigās:[66]

Bey 100 Schiffpfundt Wachs
Bey 100 Schiffpfundt Flachs
Bey 100 Schiffpfundt Teer
Bey 100 Schiffpfundt Schmer
Bey 100 Last Maltz
Bey 100 Last Salz
Bey 100 Last Haberstro
Damit seit all fro
Gott gebe uns ein gutes Jahr darzu.

(Simt birkavu vaska,
Simt birkavu linu,
Simt birkavu darvas
Un gaļas tikpat.
Iesals simt lastu,
Sāls arī simt lastu
Un auzu salmu
Arī tikpat.
Par to lai prieku ikviens sev rod
Un labu gadu Dievs turpmāk vēl dod.)

Saprotams, nevar sagaidīt, lai tirgotāju dzeja precīzi atspoguļotu pārmaiņas tirdzniecībā. Konstatēsim, ka līdz ar modes maiņām Vakareiropā Rīgas tirdzniecībā savu nozīmi zaudēja agrāk tik dzīvi pieprasītās dārgās kažokādas. Kā minēts agrāk, nozīmi zaudēja arī vasks. Turībai pieaugot, vaska sveces gan daļēji sāka lietot namnieki, tomēr visvairāk viņi lietoja tauku sveces. Tas veicināja tauku eksportu no mūsu zemes. Starp pārējiem lopkopības produktiem eksportā nozīmīgas bija ādas.

Ļoti ievērojami pieauga kokmateriālu eksports. Šo parādību izskaidro pieaugošā rosība kuģu būvniecībā Rietumeiropā. Ar šo rosību izskaidrojams arī šķiedru eksporta pieaugums — lini kuģu burām un kaņepāji takelāžai. Arī citām meža precēm — piķim un darvai — pieauga pieprasījums Vakareiropas kuģniecības uzplaukuma dēļ. Pieprasījumu pēc pelniem savukārt veicināja audumu krāsošanas, ziepju vārīšanas un stikla ražošanas rūpniecības attīstība. Ar to, ka rietumos pieauga rūpnieciska rakstura nodarbošanās un uzplauka pilsētas, var izskaidrot pieaugošo labības pieprasījumu. Rīgas jūras eksportā, kas virzījās caur Zundu, gadsimteņa otrā pusē nedaudz vairāk kā piektā daļa bija labība. Liekas, ka gadsimteņa pirmajā pusē labības nozīme eksportā bija mazāka. Varbūt tā bija pavisam nenozīmīga, jo galvenā Livonijas labības eksporta osta tad bija Rēvele.[67]

Salīdzinot ar iepriekšējiem gadsimteņiem, tieši 16. gadsimtenī Rīgas jūras tirdzniecībā notika pāreja no vieglajām precēm — kažokādām un vilnas audumiem — uz smagajām precēm — meža produktiem, labību un sāli.[68] Saprotams, līdz ar to ievērojami pieauga kuģniecība. Paralēli un sakarā ar šīm pārmaiņām norisinājās vēl citas, tā ka Rīgas un vispār Livonijas jūras tirdzniecības struktūra bija pavisam cita, salīdzinot laiku priekš un pēc 16. gadsimteņa.[69]

Pārmaiņas Rīgas un Livonijas tirdzniecības struktūrā

	Priekš 16. gs.	Pēc 16. gs.
Tirgotāji un kuģinieki:	Hanzieši	Holandieši
Iekārtas kulminācija:	14. gadsimtenī	17. gadsimtenī
Tirdzniecības galapunkts austrumos:	Novgoroda	Livonijas pilsētas
Preces:	Ādas un Flandrijas vilnas audumi	Labība un sāls
Tirgotāju varas pamats:	Privilēģijas	Ģeografiskā situācija
Tirdzniecības politikas aģenti:	Pilsētas	Valstis
Tirgotāju organizācija:	Vienveidīga	Saskaldīta

Tieši 16. gadsimtenī notika šīs ievērojamās pārmaiņas, kas schēmatiski attēlotas salīdzinājumā. Rīgas tirdzniecība šai gadsimtenī ieguva eiropējisku nozīmi. 1565. gadā Lībekas rāte Saksijas Augustam raksturoja Baltijas jūras lomu šādi: „Tirdzniecība virzienā uz Baltijas jūru un no tās, kā rāda ikdienas pieredze, ir neapšaubāms pamats visām nodarbēm, kā Vācijā, tā Nīderlandēs, arī Spānijā, Francijā un Anglijā . . . " .[70] Rīgas nozīme Eiropas mērogā bija tā, ka Rīga tūlīt nākošā vietā aiz Dancigas un Karaļaučiem apgādāja visas rietumu valstis ar kuģu būves materiāliem, rūpniecības izejvielām un labību. Rietumeiropas zemes par šīm precēm maksāja ar sāli, tekstilprecēm, vīnu, bet tirdzniecības bilances starpību ar sudrabu un zeltu. Savu nozīmi Eiropā Rīga paturēja vēl vairākus gadsimteņus.

Rīgas nozīme Eiropas tirdzniecībā nodrošināja labu peļņu Rīgas tirgotājiem. Kaut gan trūkst precīzu grāmatvedības datu, lai šo peļņu aplēstu, vērtē, ka tā sasniedza 400 %![71]

Iekšējā tirdzniecība

Bez galvenā Latvijas tirdzniecības centra Rīgas, kuŗā koncentrējās ārējā tirdzniecība, pastāvēja vēl daudzi sīkāki, iekšējās tirdzniecības centri. Starp tiem ievērojamākie bija pilsētas: Cēsis, Valmiera, Limbaži, Valka, Straupe un Koknese Vidzemē, un Kuldīga, Aizpute, Piltene un Ventspils Kurzemē. 1573. gadā pilsētas tiesības ieguva arī Jelgava, tā kļūdama par divpadsmito Latvijas pilsētu. Desmit gadu vēlāk pilsētas tiesības ieguva Daugavpils.

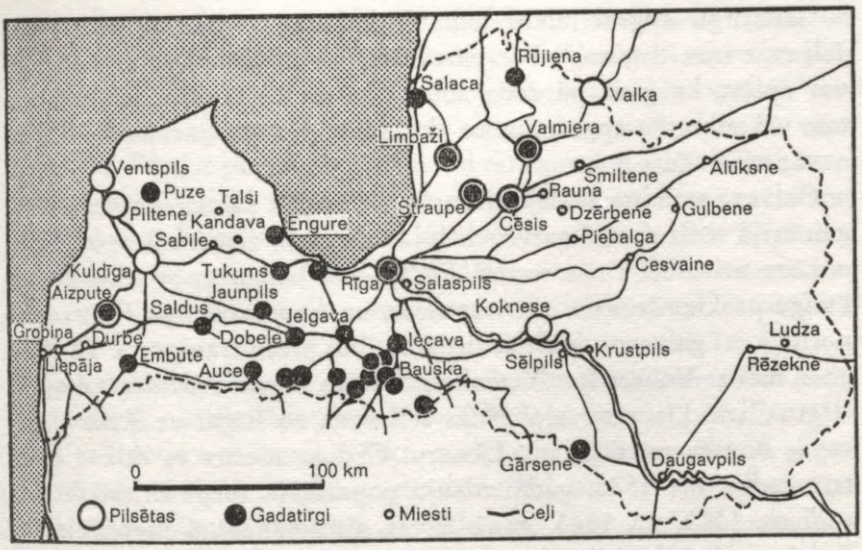

Tirdzniecības centri un zemesceļi Latvijā 16. gadsimtenī

Bez pilsētām tirgus vietas bija miestos (sk. sarakstu 1. nodaļā un karti šai nodaļā). Trešajā vietā jāmin gadatirgi. Gadatirgi notika sešās Latvijas pilsētās, dažos miestos un Lietuvas pierobežā muižās vai ceļu tīkla krustojumos pie baznīcām.

Vecākais gadatirgu saraksts ir 1602. gadā Štetīnē iespiestajā kalendārā, ko atkārto Mollina 1603. gada Rīgas kalendārs.[72] Iespējams, ka saraksts nav pilnīgs, jo Latgalē nav minēts neviens gadatirgus. Sarakstā arī nav minēts dokumentos jau 15. gadsimtenī apliecinātais Puzes gadatirgus. No otras puses, nav šaubu, ka 1602. gada gadatirgu saraksts attiecas arī uz 16. gadsimteni. Par to liecina tas, ka gadatirgi, apvienoti ar atlaidām, notika zināmās katoļu svēto dienās. Latvieši gadatirgu sauca par aplātu, t. i. atlaidām, gluži tāpat, kā vācieši vēl joprojām izstādes tirgu sauc par *Messe*. Gadatirgu vietas rāda karte, pie kam daudzos centros tie notika vairākas reizes gadā.

Izņemot Latgali un Augšzemi, visur citur Latvijā zemnieks tirgus vietu labā ceļā varēja sasniegt un atgriezties mājās vienas dienas braucienā.[73] To varēja arī Kurzemes zvejnieki ar izdevīgu vēju. Šis fakts nozīmē, ka latvieši 16. gadsimtenī nedzīvoja izolēti, bet gan ciešā savstarpējā kontaktā. Šis kontakts savukārt nozīmēja to, ka viņi bija samērā labi informēti par lielajiem politiskajiem notikumiem viņu dzimtenē, kas arī tieši apliecināts avotos.

Gadatirgu apgrozījumos ieskatu dod 1566. gada aplēsums par Jelgavas trim tirgiem.[74] Pēc paredzētajiem ienākumiem ar nodevām var aplēst, ka gadā pārdeva 200 vēršu un 1800 pūru labības. Bez tam vēl teikts, ka apgrozījumus „krāmu bodēs" un „zvejnieku bodēs" nevar novērtēt.

Galvenā satiksme iekšējā tirdzniecībā notika pa zemesceļiem. Kaut gan ārējā tirdzniecībā galvenais bija ūdensceļš, zemesceļiem bija sava nozīme arī ārējā tirdzniecībā. Pēdējā varēja izmantot tikai zemeskungu proklamētus un atļautus ceļus, un, saprotams, pa šiem ceļiem noritēja arī galvenais iekšējās tirdzniecības preču transports. Tā 1533. gadā mestrs Volters fon Pletenbergs atvēra Rīgas tirdzniecībai agrāk slēgto „lielo Lietuvas ceļu".[75] Šis ceļš veda no Rīgas uz Ķekavu, Iecavu, Bausku un tālāk uz Lietuvu. Ordeņa mestrs to atļāva lietot trīs gadus, bet 1535. gadā atļauju pagarināja turpmākiem četriem gadiem. 1540. un 1543. gadā Rīgas sūtņi landtāgā pieprasīja, lai Bauskas ceļu atļauj lietošanā uz visiem laikiem.[76]

Lielākas domstarpības radīja Rīgas un Pliskavas ceļš caur Alūksni. 1522. gadā ordeņa mestrs to proklamēja par likumīgu. Šī ceļa pretinieki bija Tērbatas bīskaps un pilsēta. 1532. gadā Krievijas lielkņazs Vasilijs aizliedza lietot Rēveles ceļu caur Tērbatu, bet tai vietā centās novirzīt krievu tirgotājus caur Alūksni uz Rīgu.[77]

Kad 1553. gadā Bauskas fogts sāka vest vasarāju, gaļu un zivis uz Bolderāju, Rīgas pilsēta sūdzējās par to mestram. Mestrs pavēlēja Bauskas fogtam lietot parasto ceļu uz Rīgu.[78]

Kurzemes landtāgs 1568. gadā proklamēja šādus ceļus caur Kurzemi un Zemgali: 1) „veco ceļu" uz Prūsiju, 2) uz Žemaitiju caur Jelgavu un Dobeli, 3) uz Lietuvu caur Bausku, 4) uz Lietuvu caur Jaunomuižu, 5) caur Aizkraukles un Sēlpils novadu uz Sauku, 6) gar Daugavu caur Daugavpils novadu uz Drūju.[79]

Raksturotajai ceļu politikai bija dažādi nolūki: lai kontrolētu militāri svarīgo preču eksportu, disciplinētu nepaklausīgos namniekus un tirgotājus, radītu konkurenci nevēlamiem antagonistiem vai novērstu konkurenci draugiem. Bieži vien nolūki bija fiskāli. Piemēram, Kurzemes hercoga 1615. gada līgumā ar Rīgu uzzināms, ka hercoga muitas punkti bija Jelgavā, Bauskā un Jaunpilī, bet celtuves naudu ņēma Bulļos, Iecavā, Kuldīgā, Skrundā un Durbē.[80] Saprotams, ka hercogs raudzījās, lai tirgotāji un ceļotāji nebrauktu pa citu ceļu un viņam nesamazinātos ienākumi. Cik ieņēmumu deva celtuves, uzzināms par Jelgavas celtuvi 1566. gadā — gada ieņēmumus tad vērtēja 450 Rīgas mārku.[81]

Kā pilsētās, tā miestos galvenā iepirkšanās vieta patērētājiem un pārdošanas vieta ražotājiem atradās tirgus laukumā. Turpretim lieltirgotāju galvenā preču apgrozījumu vieta bija noliktavas un veikali.[82] Amatnieku preču pārdošanas vieta bija pirmām kārtām viņu darbnīcas. Pārdot preces no ratiem vai no ragavām atļāva tikai zemniekiem un arī tikai atklātā tirgū. Ļoti stingri apkaŗoja ražojumu uzpirkšanu uz lielceļiem. Viesiem bija atļauts tirgoties tikai ar pilsētu namniekiem un principā turklāt tikai vairumā. Ar sīktirdzniecību viesi varēja nodarboties tikai gadatirgos vai citreiz stingri ierobežotā laikā.[83]

Pārskatāmu attēlojumu par sīktirdzniecības apstākļiem 1579. gadā sniedz Rīgas sīktirgotāju *(Wandschneider vnd Crämer)* sūdzība rātei un rātes izdotie noteikumi.[84] Sīktirgotāji žēlojās, ka svešzemju tirgotāji, pretēji seniem noteikumiem, nodarbojoties ar sīktirdzniecību savās noliktavās, veikalos un „citos kaktos". Lai šo nelikumību novērstu, rāte noteica, ka ar sīkpreču un drogu tirdzniecību var nodarboties tikai Rīgas Lielās ģildes brāļi vai šīs ģildes locekļa goda cienīgas personas. Jaunajam tirgotājam jākalpo seši gadi pie kāda Lielās ģildes brāļa un jāiegūst namnieka tiesības, iekāms viņam atļauj tirgoties. Svešiem tirgotājiem atļauts reizi gadā sešas nedēļas tirgū pārdot preces. Pēc tam viņam pārpalikums jāpārdod vairumā kādam Rīgas namniekam vai arī nepārdotais jāaizved projām. Noliktavās, veikalos un „kaktos" viņi drīkst pārdot tikai vairumā un tikai namniekiem. Svešniekiem un zeļļiem, kas nav nokalpojuši mācekļa gadus, aizliegts tirgoties Rīgas vārtu priekšā. Krievi drīkst pārdot tikai Krievijā ražotās preces, bet latviešiem aizliegts būt par pauniniekiem.

Saprotams, šo aizliegumu un ierobežojumu izpildīšanu vajadzēja uzraudzīt. Šādu tirgus uzraudzību pilsētās kārtoja tirdzniecības rātskungi *(Wetteherren)* un sevišķi zvērināti tirgus uzraugi, kas parasti bija latvieši. Nav ziņu, kā šo uzraudzību kārtoja miestos un gadatirgos. Ordeņa un bīskapu laikos miestos par uzraudzību rūpējās drosti.

Lai uzraudzītu eksportam pērkamo preču kvalitāti un svaru, kā arī pārbaudītu importa preces, darbojās brāķi (nieces) un pilsētas svari. Brāķi bija Rīgas pilsētai un ordenim. Rīgas brāķus vai nu pārzināja rātes ierēdņi, vai arī tos iznomāja. Ordenis savus brāķus parasti izlēņoja. Tā kā katrai precei vajadzēja savu lietpratēju, tad katrai precei bija savs brāķis: kaņepājiem, liniem, linsēklām, taukiem, pelniem, darvai, siļķēm u. t. t. Preču kvalitāti uz iesaiņo-

jumiem apzīmēja ar īpašām zīmēm. Par brāķeŗu darbu bija jāmaksā, kas reizēm izvērtās par apslēptu nodokli. Padelu dienasgrāmatā[85] uzzinām, ka 1548/49. gadā Rīgas pilsēta no pelnu brāķa saņēmusi 13.000 mārku, bet no darvas brāķa 300 mārku.

Par ordeņa brāķa izlēņošanu dažas detaļas uzzinām 1546. gada ordeņa mestra lēņarakstā Matīsam Ūraderam.[86] Viņam izlēņoja Rīgas pelnu, darvas, koku un vaska brāķi, tāpat kā agrāk Lambertam Starkam. Līdz ar brāķa ēku izlēņoja namu, dārzu, sētu un ūdens kanāli, krogu un pirti (?), salu, telpas pie kalves priekšpilī, zvejnieku ciematus Bolderājā, krogus abpus Buļļupei *(Bulder Aa)*, muižu un pļavas Spilvē un Rīgas patrimoniālapgabalā, un ordeņa namu Rīgā (par pēdējo jādod mārciņa piparu), dārzu un dzīvokli pie Smilšu dzirnavām viņpus upes.

Stingrā preču brāķēšana tomēr nespēja novērst sūdzības. Tā Lībekas tirgotāji žēlojās, ka krievu slikto linsēklu mucas apzīmētas ar iededzinātu atslēgu zīmi, kaut gan tās vajadzējis apzīmēt ar krustu. 1619. gadā Osnabrikas birģermeistars sūdzējās Lībekai, ka „ar linsēklām, kas nāk caur Rīgu no Vidzemes uz Lībeku, notiek lielas blēdības. Ne vien trūkst svara, bet Vidzemes linsēklas sajauktas ar mazvērtīgajām Kurzemes sēklām un ar visādiem atkritumiem."[87] Par liniem, laikam arī neapmierināti, pircēji sūdzējās, ka senāko Piebalgas, Rūjienas un citu šķirņu vietā brāķī dod jaunus apzīmējumus: *Drybundt, Hilligenflachs* u. c.

Pilsētas svaros obligāti pārbaudīja ne vien preču svaru, bet arī kvalitāti tām precēm, kas nebija pakļautas brāķim. 16. gadsimtenī preču svērāji bija zvērināti pilsētas ierēdņi.[88] Pilsētas svari atradās pie tirgus. Svaru un svēraju attēli ir saglabāti kāda Broces zīmējuma kopijā. Līdz pat jaunākajam laikam vēl pastāvēja Rīgas svēraju organizācija, kas gan atbilstoši laika garam bija pārorganizējusies par kooperātīvu.[89] Jau pieminētā Padela dienasgrāmata rāda, ka svari deva pilsētai 1548/49. gadā 2000 mārku ienākumu.

Kungu loma tirdzniecībā

No iepriekšējā izriet, ka galvenie tirdzniecības starpnieki bija tirgotāji — kā vairumā, tā arī mazumā. Šie tirgotāji bija gan privilēģētie namnieki, gan viesi, ko tikai pacieta. Namnieki tirdzniecību uzskatīja par savu iztikas avotu *(Nahrung)* un ļoti vērīgi raudzījās, lai bez viesiem vēl citi neiedomātos kļūt par starpniekiem. Šī iemesla dēļ namnieki ļoti cītīgi apkaŗoja muižnieku un zemnieku starpnieku

lomu tirdzniecībā. Saprotams, viņi nevērsās pret muižniekiem un zemniekiem, ja tie pārdeva tirgotājiem savu lauku un mežu ražojumus. Taisni otrādi, namnieki centās šo tirdzniecību veicināt, pēc iespējas izslēdzot no tās viesus.

Lai gan namnieki ar īgnumu vēroja, ka arī zemeskungi nodarbojas ar tirdzniecību, viņiem nebija lielu iespēju to apkarot. Šai sakarā vispirms jākonstatē, ka Livonijas ordenis nenodarbojās tik plaši ar tirdzniecību kā ordenis Prūsijā. Livonijā pats ordenis mestra personā tirgojās tikai dažos speciālos gadījumos. Totiesu ar tirdzniecību nodarbojās ordeņa pavēlnieki — gan atsevišķi, gan sabiedrojoties, gan tieši , gan ar tirgotāju starpniecību. Reizēm šie tirgotāji bija ordeņa pavēlnieku dienestā vai viņu komisionāri.[90]

Gadījumus, kad ordeņa mestrs nodarbojās ar tirdzniecību, raksturo šādi piemēri: 1524. gadā Zviedrijas karalis nopirka no Rēveles komtura kredita darījumā 52 lastus miežu. Kad komturs nomira, prasību pārņēma ordeņa mestrs. 1532. gadā parāds vēl nebija samaksāts.[91]

Šai piemērā ordeņa mestrs kļuva par tirgotāju tikai Rēveles komtura nāves dēļ. Kāds cits piemērs tomēr rāda, ka ordeņa mestrs pārdeva savu labību. 1532. gadā ordeņa mestrs Pletenbergs atgādināja Zviedrijas karalim Gustavam Vazam,[92] ka vēl nav samaksāta viņa 1520. gada prasība. Toreiz kāds Zviedrijas kaperis atņēmis 34 lastus ordeņa mestra rudzu, ko bez peļņas būtu varēts pārdot par 30 Reinas guldeņiem lastā. Pēc vairākkārtīgiem pieprasījumiem rudzi gan saņemti atpakaļ, bet ceļā tos nolaupījis kāds cits zviedru jūraslaupītājs. Pletenbergs pieprasīja zaudējumu atlīdzībai 1600 Reinas guldeņu.

Daudz plašāk nekā mestrs ar tirdzniecību nodarbojās ordeņa pavēlnieki. Par viņu tirdzniecību ieskatu paveŗ konflikti ar Rīgas pilsētu.

Starp Rīgas pilsētu un ordeņa pavēlniekiem radās konflikti preču brāķēšanas jautājumos. Ordeņa pavēlnieki sūtīja preces uz saviem brāķiem, bet Rīgas pilsēta negribēja atļaut šādas preces eksportēt, ja tās nav gājušas caur pilsētas brāķi. Mums ir dokumenti, kas apgaismo šo jautājumu no abu pušu viedokļa. 1548. gadā Padels raksta savā dienasgrāmatā, ka no Dancigas ieradies tirgotāja komijs, kas vēlas aizvest sava principāla uzdevumā no Daugavpils komtura pirkto darvu. Tā kā šāds jauninājums kaitējot pilsētai, to paredzēts aizliegt. Tai pašā gadā ordeņa mestra kanceleja raksta Rīgas kastelānam, ka Torņakalna celtuvei esot aizliegts vest ordeņa darvu uz

ordeņa brāķi. Arī Bauskas soģa darvu rīdzinieki likuši aizvest uz savu brāķi. Šādu jauninājumu nevarot pieļaut, jo Bauskas, Dobeles un Jelgavas darva, kas pienāk Torņakalnā, piederas ordeņa brāķim, kamēr rīdzinieki apgalvojot, ka visam, kas nākot pa Daugavu, esot jāiet caur viņu brāķi. Tad jau priekš dažiem gadiem atļautais Lietuvas ceļš nākšot par labu tikai Rīgai, bet par sliktu ordenim. Domstarpības atspoguļojas arī 1551. gada Padela dienasgrāmatā. Kad Kuldīgas komturs Daugavpils komtura uzdevumā sūdzējās par pelnu un darvas brāķēšanu Rīgā, viņam, brāķeŗiem klāt esot, nolasīja brāķeŗu zvērestu.[93]

Ordeņa un tā pavēlnieku priekšrocība bija, ka noliktavu sagāde viņiem raizes nedarīja. Labību un citas preces varēja novietot pilīs. Kādā ziņojumā Prūsijas hercogam vairākas pilis apzīmētas tieši par labības pilīm — *Kornhäuser*.

No zemeskungiem par lielāko tirgotāju kļuva pēdējais Kurzemes un Sāmsalas katoļu bīskaps Johans Minchauzens. Viņš kļuva bagāts, eksportējot labību uz Zviedriju, Karaļaučiem, Dancigu un Lībeku. Viņam bija daudz kuģu, kuŗus viņš iznomāja arī citiem muižniekiem.[94] Liekas, ka viņa tirdzniecības centrs bija Sāmsalā, nevis Kurzemē. Jābrīnās, ka populārajā literātūrā viņam vēl nav piešķirts „merkantilista" nosaukums.

Kaut gan Rīgas archibīskapiem bija sava osta Salacā, liekas, ka viņi principā izmantoja Rīgas tirgotāju starpniecību. Archibīskaps Vilhelms gan greznuma preces labprāt pirka Karaļaučos[95] un mīlēja pārāk plaši izmantot savu Rīgas tirgotāju kreditu. Tomēr kredits jau bija kļuvis Rīgas tirgotājiem par vērtīgu līdzekli, kā saistīt pie sevis kungu tirdzniecību. Šo jautājumu zīmīgi apgaismo kāds Vilhelma 1556. gada saistības raksts:[96] „Mēs, Vilhelms, ar Dieva žēlastību Rīgas archibīskaps, Brandenburgas markgrāfs u. t. t., darām zināmu un atzīstam [sekojošo]. Pēc tam, kad mūsu godprātīgais un gudrais, mūsu mīļais, uzticamais Melchers Kerkhofs, mūsu pilsētas Rīgas rātes loceklis, pagājušā vasarā pēc mūsu žēlīgās vēlēšanās izrakstījis un nodevis dažādas preces mūsu galma vajadzībām, kā arī, ņemot vērā, ka jau iepriekš viņam bijām parādā, par to esam viņam solījuši un apņēmušies likt piegādāt un nodot mūsu preces, ko gada laikā darvas, pelnu un kaņepāju veidā no mūsu pils tiesām Kokneses pusē nogādā Rīgā, par parasto cenu un par tik, cik tās varētu būt vērtas. Šādi tad nokārtosim un nomaksāsim augšā minēto parādu. Apņemoties un solot to viņam ar šo mūsu rakstu vēlreiz, pavēlam mūsu fogtam, zemes rakstvedim, pilskungiem un muižkungiem, kas

šādu preci nogādās, viņam to augšā minētā veidā vai viņa vietā Heinricham fon Ulenbrokam bez kāda viltus nodot un nogādāt viņa kontā. To apliecinot, esam šo vēstuli ar mūsu zīmogu apzīmogojuši un ar paša roku parakstījuši. Noticis un dots Salacā otrdienā pēc *Esto mihi* 1556. gadā."

Ka archibīskaps Vilhelms pārdeva ne vien darvu, pelnus un kaņepājus, bet arī labību, rāda 1552. gada sarakstīšanās.[97] Vilhelmam Rīgā tad bija 20 lastu rudzu, ko viņš vēlējās pārdot par 25 dālderiem lastā. Kanclers Šturcs griezās pie hercoga Albrechta Prūsijā, lai pēdējais ieteic Vilhelmam 50 lastu rudzu pārdot Šturcam par 18 dālderiem lastā izvešanai uz Dancigu. Šturcs vēl piezīmē, ka Rīgas tirgotāji neesot labvēlīgi Vilhelma labības tirdzniecībai.

Iztirzājot 8. nodaļā muižu saimniecību, redzējām, ka Tīzenhauzena muižās gadsimteņa otrā pusē sevišķi cenšoties ražojumus pārdot, pārdevumu kopvērtība tomēr maksimāli sasniedza tikai 4,5 % no bilances (1587/88. g.), bet minimāli bija 1,9 % (1588/89. g.). Šādus skaitļus dabūjam, ja ņemam vērā kopējos — kā naudas, tā naturālos — apgrozījumus. No kases apgrozījumiem vien Tīzenhauzena muižu ražojumu pārdevumi 1587/ 88. gadā bija 45 %, bet 1588/89. gadā 71 %.

Ražojumi, ko pārdeva muižnieki, nāca no trim avotiem: tie bija klaušu muižu produkcija, zemnieku naturālās nodevas un no zemniekiem uzpirktie ražojumi. Pirmos divi avotus esam jau iztirzājuši 6. nodaļā par muižu saimniecību. Šeit pievērsīsimies tikai pēdējam, jo tā bija īsta tirdzniecība, ar ko muižnieki nodarbojās, par spīti atkārtotiem landtāgu noliegumiem. Šie landtāgu lēmumi sevišķi vērsās pret muižnieku un muižkungu tirdzniecību, pārdodot zemniekiem „visādas vajadzīgas lietas".[98]

Kad 1530. gadā archibīskaps Vilhelms ierādīja Širštedam Smilteni, pēdējam starp citu atļāva līdz apiņu dārza ierīkošanai ņemt vajadzīgo daudzumu no „pērkamiem apiņiem" (sk. 6. nodaļu). Pērkamie apiņi *(Kaufhopfen)*, pērkamais medus *(Kaufhonig)* un taml. bija termini, ar ko apzīmēja apiņus, medu u. t. t., ko par noteiktu (katrā ziņā zemu) taksi un noteiktā daudzumā kungs varēja pirkt no zemniekiem. Spriežot pēc gadījuma ar Širštedu, šīs preces nebija domātas pārdošanai, bet gan kunga vajadzību apmierināšanai papildus kunga tiesai. Paraža izdarīt šādus pirkumus varēja viegli attīstīties no paraduma ļaut zemniekiem trūkstošās naturālās nodevas apmainīt ar citām nodevām vai izpirkt naudā, arī par noteiktu zemu taksi.

Komerciālizējot muižas saimniecību, šos pirktos produktus pārdeva kopā ar citiem ražojumiem, ko saņēma ar kunga tiesu un ieguva muižas saimniecībā. Piemēram, Tīzenhauzens 1587/88. gadā nopirka no zemniekiem 2 birkavus 11 podus medus par 102 mārkām un 5 birkavus 4 podus kaņepāju par 50 mārkām. Šo medu viņš pārdeva par 213 mārkām un 4 birkavus 8 podus kaņepāju par 132 mārkām. Skaidra peļņa no šīs operācijas bija 200 mārku. Bez tam viņš vēl pelnīja par krogos pārdoto alu 396 mārkas. Kaut gan šī bija ļoti ievērojama peļņa, šāda veida tirdzniecības operācijas visu Tīzenhauzena pārdevumu kopsummā šai gadā aptvēra tikai 7 %, bet, neskaitot krogu tirdzniecību, tikai 3,3 %.[99] Tīzenhauzens reizēm arī pārdeva zemniekiem sāli un dzelzi.

Pavisam citu vērienu redzam Grobiņas 1560. gada budžetā, kur šāda veida peļņai vajadzēja dot 32 % no ienākumiem un kur īstenībā ieguva vēl vairāk (sk. 6. nodaļu).

Par Grobiņas administrācijas projektēto peļņu koku tirdzniecībā atrodam vēl šādu aplēsumu:[100] Par „simta" vančosu sagatavošanu jāmaksā zemniekiem 6 Rīgas mārkas 24 šķiliņi (mārkā ir 36 šķiliņi), bet pārdodot var saņemt 32 mārkas. Par „lielsimtu" mucu koku jāmaksā zemniekiem 18 mārkas, bet pārdodot var iegūt 96 mārkas. Par lastu darvas zemniekiem dod 22 mārkas, bet pārdodot iegūst 48 mārkas. Par pelniem zemniekiem maksā 8 mārkas 32 šķiliņus, iegūst 48 mārkas.

Vērtējot iespējamos produkcijas daudzumus, teikts, ka gadā var sagatavot 60.000 vančosu. Tomēr nav skaidrs, vai tiešām domāti 600 „simti". Pie šī skaitļa piezīmēts: „Ļaudis darītu vēl vairāk, ja viņus atbrīvotu no citiem apgrūtinājumiem".

Pēc grāmatvedības fragmentiem, kas par Grobiņu ir saglabājušies, redzams, ka muižu administrācija guva ļoti lielu peļņu no šīs koku tirdzniecības. Ne par velti Kurzemes hercogs, atgūstot Grobiņu, žēlojās, ka meži ir noplicināti. Tāpat lielu peļņu Grobiņas administrācija guva, uzpērkot vēršus, medu un zivis. Administrācijai bija liela priekšrocība, ka tā varēja bez kādiem ierobežojumiem sūtīt preces uz Karaļaučiem, Dancigu vai pārdot holandiešiem. Šeit Rīgas tirgotājiem un rātei, kas muižu tirdzniecību apkaŗoja, nebija nekādas teikšanas.

Muižnieku tirdzniecībā ieskatu vēl paveŗ akts, ar ko Kurzemes hercogiene Anna pārņēma savas muižas.[101] Minētajā dokumentā lasām šādu zīmīgu teikumu: „Tirdzniecība ar labību un vēršiem paliek spēkā, bet tā kā tā nav firsta cienīga *(nicht furstliche hendel)* un tā kā

var domāt, ka hercogienei neklātos ar to nodarboties, tad to nevar ietilpināt novērtējumā". Tomēr šai pašā dokumentā ir parādīti ienākumi par pārdoto kunga tiesu un muižas laukos ražoto labību, kā arī muižās audzētiem un zemnieku nodotiem vēršiem.

Tātad ražojumu uzpirkšanu no zemniekiem un atkalpārdošanu ar peļņu uzskatīja par kaut ko nicināmu un dižciltīgo kārtai nepiemērotu. Par spīti šādam uzskatam, hercogienes muižu ienākumu aplēsumā ir paredzēta peļņa par pārdotiem kaļķiem, ķieģeļiem un darvu. No Jelgavas kaļķu cepļa bija paredzēts pārdot 400 lastu, pelnījot 1498 mārkas. No ķieģeļcepļa bija paredzēts pārdot 70.000 ķieģeļu, pelnījot 1158 mārkas. Šie tātad varētu būt dižciltīgo kārtai piemēroti rūpniecības uzņēmumi un tāpēc attaisnojami. Ņemot vērā citēto deklarāciju, nekādu attaisnojumu tomēr nevar saskatīt darvas tirdzniecībā. *Kaltenhof* zemnieki bija spiesti pārdot gadā 30 lastus darvas par 12 mārkām lastā, ko Rīgā pārdeva par 27 mārkām lastā. Pieticīgi lēšot, ienākumos paredzēja peļņu no 12 lastiem. Gluži tādu pašu ienākumu daudzumu paredzēja saņemt Svirlaukā. Ja labības un vēršu uzpirkšanu no zemniekiem uzskatīja par netīru veikalu, ar ko hercogienei neklājas nodarboties, tad vēl netīrāko darvu tomēr mierīgi uzņēma aplēsumos. Šis ir lielisks piemērs novērojumam, ka 16. gadsimteņa cilvēku darbībā konsekventu rīcību sagaidīt mēs nevaram.

Krodzniecību Kurzemes un Zemgales hercogīstē 1570. gadā Jelgavas landtāgs nokārtoja tā, ka turpmāk to atļāva tikai dižciltīgajiem vai tiem, kas tiesībās bija pielīdzināti pēdējiem. Šai landtāgā mācītājiem aizliedza tirgoties ar meža precēm: pelniem, darvu, vančosiem, mucu kokiem un tamlīdzīgām. Tā paša gada Rīgas landtāgā visas šīs meža preces pasludināja par meža īpašnieku — junkuru — monopolu.[102]

Vispār konstatējams, ka kungu tirdzniecība 16. gadsimtenī pēc Livonijas kaŗa ievērojami pieauga, salīdzinot ar pirmskaŗa laikiem. Livonijas mantinieku — Kurzemes hercogu un hercogieņu, Prūsijas hercoga (Grobiņā) un Polijas karaļa pilnvarnieku — stārastu tirdzniecība bija plašāku apmēru nekā mestra, viņa pavēlnieku un bīskapu tirdzniecība priekš kaŗa. Arī muižnieku pārdotais muižu lauku ražojumu un meža preču daudzums bija pieaudzis, salīdzinot ar agrākajiem laikiem.

Lai konstatētu, kādos apmēros stārastijas piedalījās tirdzniecībā, ir izdarīti aplēsumi par Turaidu un Ērgļiem laikā no 1582. līdz 1586., resp. no 1584. līdz 1589. gadam. No ražotās labības pārdeva ap

30 %, pie kam nav zināms, vai aplēsums attiecas uz visu producēto labību vai tikai uz divi trešdaļām, kas pienācās karalim.

Tirdzniecību ar muižas pašas ražojumiem uzskatīja par muižnieku kārtai piemērotu, bet citu ražojumu uzpirkšanu atzina par nicināmu. Ka pēdējā veida tirdzniecība muižnieku kārtai nepiederas, 1590. gadā atzina Sigismunds III, un 1598. gada Cēsu landtāgā muižnieki atteicās no pārējo preču tirdzniecības, izņemot pašu audzētu labību. Tomēr tai pašā landtāgā trīs dienas vēlāk paši lēmēji pret to protestēja.[103]

Zemnieku tirdzniecība

No 1492. gada līguma starp ordeni un Bauskas, Mežotnes un Iecavas zemniekiem izriet,[104] ka zemnieki, kas nodevuši kunga tiesu, savas ražas pārpalikumu drīkst pārdot Rīgā vai citur. Šis bija vispārējs princips, ko muižnieki savās interesēs tomēr mēģināja pārkāpt. Visu 16. gadsimteni varam konstatēt cīņu starp pilsētām un muižniecību: pilsētas savās interesēs centās nodrošināt zemniekiem ražojumu pārpalikuma brīvu tirgu, kamēr muižnieki vēlējās pārņemt šo tirdzniecību savās rokās.

Rīgas pilsēta jau 1503. gadā lūdza abus pilsētas kungus — mestru un archibīskapu, „lai zemnieks ar abu kungu atļauju un saskaņā ar Rīgas noteikumiem *(bursprake)* drīkstētu brīvi ar saviem ražojumiem ierasties pilsētā".[105] 1521. gadā pilsētu saeimā Valmierā tās žēlojās, ka kungi aizliedzot zemniekiem doties uz pilsētām, paši pārdodot zemniekiem sāli un uzpērkot labību.[106] Kad 1522. gada landtāgā pilsētas noslēdza savienību ar vasaļiem (sk. 3. nodaļu), līgumā uzņēma noteikumus, ka vasaļi nekavēs pievedumus pilsētām un zemniekam ar viņa ražojumiem atļaus brīvu ceļu uz pilsētu pēc vecām paražām.[107] Tomēr 1532. gada landtāgā pilsētu pārstāvji atkal sūdzējās, ka muižnieki ziemā aizsprostojot ceļus uz Rīgu un kavējot zemniekiem piegādāt ražojumus arī citām pilsētām un miestiem. Landtāgs nolēma atjaunot veco tiesu.[108]

Tai pašā reizē landtāgs zemniekiem aizliedza bez kungu atļaujas atvērt krogus un pārdot alu aplātos un tirgos, kā arī uzpirkt preces un ceļot par pauniniekiem. Šādi lēmumi bija arī 1537. un 1539. gadā.[109]

Pie 1537. gada lēmuma jāpakavējas ilgāk. Lēmums recesā ierakstīts šādi (43. §): „Katram priekšniekam jāraugās un jāpavēl, lai neparastu krodzniecību nepiekoptu nedz muižkungi, nedz zemnieki uz ceļiem,

ciemos, ciematos ... Lai ārpus vispārējiem tirgiem neiekārtotu jaunus aplātus ... Ikvienam atļauts savu preci, lopus un, kas viņam pieder, vest uz priekšniecības atļautu brīvu tirgu un tur pārdot. Turklāt tiklab bīskapijās, kā arī bruņnieciskā vācu ordeņa zemēs zemniekiem ir atļauts (pēc tam, kad viņi saviem kungiem un muižkungiem ir nodevuši kunga tiesu) savējo vest un pārdot savā labā un ar savu peļņu, kur vien viņiem patīk. Nedz muižkungi, nedz citi to nedrīkst kavēt. Tomēr nevāci nedrīkst uzpirkt lopus atkalpārdošanai, nedz arī pārdot pilsētās tirgotāju preces, nedz nodarboties ar pauninieku tirdzniecību, no kā dzīvo un pārtiek vācieši ... Tā kā ir konstatēts, ka daži uzpircēji ierodas zemnieku ciematos un dod rokasnaudu, uzpērkot visādas preces kungiem par ļaunu un zemniekiem par postu, tad, ja tādus sastaptu bīskapijās un cienījamā ordeņa zemēs, tiem par sodu nauda un preces jāatņem, kā zemniekiem, tā citiem."

Šo lēmumu tik plaši citēju tāpēc, ka ievērojamais krievu saimniecības vēsturnieks Grekovs, acīm redzot, boļševistiskā sajūsmā, par to raksta: „Muižniecība 1537. gadā panāca, ka zemniekiem aizliedza brīvi tirgoties ar labību; zemnieks bija spiests savu labību pārdot tikai muižniekam".[110] Kā redzams, par šo Grekova grēku lielāku vēsturnieka grēku grūti iedomāties. Padomju latviešu vēsturnieki pret šo absurdu līdz šim nav uzdrošinājušies protestēt.

1541. gada pilsētu saeimā Pērnavā no jauna apsprieda zemnieku tirdzniecības brīvību un pēc Pērnavas lūguma nolēma, ka zemniekiem atļauts ar saviem ražojumiem doties uz mazām pilsētām. 1543. gadā pilsētas lūdza ordeņa mestru, lai šo lēmumu īsteno.[111] Kā 1535., tā arī 1547., 1550. un 1557. gadā ordeņa mestrs, apstiprinot Rīgas pilsētas privilēģijas, nodrošināja zemnieku brīvību tirgoties. Starp citu viņš rakstīja: „Arī turpmāk gribam un nopietni pavēlam, lai mūsu un mūsu ordeņa zemnieki pēc tam, kad tie mums un saviem kungiem ir pilnīgi nodevuši parasto un pienācīgo kunga tiesu, brīvi un netraucēti var ceļot un tirgoties ...". Līdzīgu apstiprinājumu deva archibīskaps Vilhelms.[112] 1548. gadā Valmieras landtāgs atkal apstiprināja zemnieku tiesības pārdot savus ražojumus.[113] Tomēr 1549. gada landtāgā pilsētas sūdzas, ka lēmumus pārkāpjot.[114] Arī gadsimteņa otrā pusē turpinās Rīgas sūdzības. Piemēram, 1563. gadā Rīga sūdzējās Polijas karalim, ka sevišķi Bukultu un Salaspils muižnieki liedzot zemniekiem vest ražojumus uz Rīgu.[115]

No šīs dokumentācijas un daudzām šeit neminētām sūdzībām izriet, ka Rīgai un pārējām pilsētām bija vajadzīga nerimstoša modrība, lai nodrošinātu zemniekiem viņu legālās tiesības savas ražas

pārpalikumu vest pārdot uz pilsētām un miestiem. Šī cīņa starp pilsētām un muižniekiem bija sevišķi sīva 16. gs. trīsdesmitajos un četrdesmitajos gados. To, ka piecdesmitajos gados sūdzības apsika, Nītemā izskaidro ar ārpolītisko jautājumu nozīmes pieaugumu. Draudošās krievu briesmas esot izlīdzinājušas kārtu pretišķības.[116] Šāds izskaidrojums nav ticams tāpēc, ka citos jautājumos nebūt nejūtam pretišķību izlīdzināšanu. Drīzāk var domāt, ka, klaušu muižām pieaugot, muižnieki atrada labāku veidu, kā iegūt lauksaimniecības ražojumus pārdošanai.

Varētu jautāt, kas šai cīņā guva uzvaru — Rīga vai muižnieki? Šāds jautājums tomēr ir metodiski nepareizs, jo tas ignorē galveno personu šai konfliktā — pašu zemnieku. Nav šaubu, ka zemnieki bija noskaņoti pret muižnieku centieniem un vēlējās brīvu tirdzniecību. Atcerēsimies, ka muižnieki nespēja reālizēt nodomus piecietināt zemniekus pie zemes un pakļaut viņus dzimtbūšanas spaidiem. Atcerēsimies arī, ka visu gadsimteni zemnieki bija bruņoti. Šie fakti vien jau neļauj ticēt, ka muižniekiem būtu izdevies reālizēt savus mērķus un aizliegt zemniekiem vest pašu ražojumus uz pilsētām vai tirgiem.

Šo secinājumu pilnā mērā apstiprina dokumenti. Lai nenogurdinātu lasītāju, minēšu tikai divi piemērus. Pirmais, salīdzinot ar otro, ir miermīlīgs, jo tajā plūda tikai sviedri, bet otrā asinis.

Rīgas birģermeistars un rāte 1543. gadā, atbildot ordeņa mestram, rakstīja,[117] ka mestra sūdzība par Rēzeknes fogta darvas aizturēšanu ir izmeklēta. Izmeklēšanā Rīgas soģis paskaidrojis, ka 1542. gadā pie viņa ieradušies daži zemnieki un sūdzējušies, ka viņiem Rēzeknes soģa muižkungi ar bruņotu varu atņēmuši plostus ar darvu. Šo darvu viņiem atļāvis vest uz Rīgu viņu junkurs (fon der Borgs). Zemnieki sekojuši plostiem līdz pat Rīgai un tur atraduši savas darvas mucas pēc īpašuma zīmēm. Viņi tad lūguši Rīgas soģi, lai tas Dieva dēļ atdod viņu sūro sviedru un darba augļus. Rīgas soģis sazinājies ar Rēzeknes soģa tirgotāju Joachimu Šmitu, un abi pārliecinājušies, ka darva pieder zemniekiem, jo uz mucām bijušas viņu īpašuma zīmes. Tā kā zemnieki no Rēzeknes soģa nav dabūjuši par darvu samaksu, tad Rīgas soģis licis darvu viņiem izsniegt. Noslēgumā Rīgas rāte atgādina mestram: viņš pats esot žēlīgi noteicis, ka zemnieks ar savu preci var brīvi doties uz pilsētu un tur to pārdot.

Otru, smagāko gadījumu atspoguļo sarakste starp Rīgas pilsētu un Prūsijas hercogu Albrechtu 1564. gadā — tātad gadsimteņa otrā pusē, kad zemnieku spēks bija vājāks nekā gadsimteņa pirmajā pusē.[118]

Prūsijas hercogs Albrechts sūdzējās Rīgas pilsētai, ka Rīgas zemnieki un kaŗakalpi esot noslepkavojuši Kurzemes muižniekus. Rīgas pilsēta atbildēja, ka esot nevietā vainot tās zemniekus, jo muižnieku nogalināšanā piedalījušies arī Kandavas, Jelgavas un Sabiles zemnieki. Rīgas rāte tad aizrādīja Prūsijas hercogam, ka nevarot runāt par slepkavību, jo zemnieki nogalinājuši muižniekus pašaizsardzības nolūkā *(zu natturlicher gegenwehr vnnd defension schreitten mussen)*, lai glābtu savu nabadzīgo iedzīvi, un savas sievas un bērnus no posta. Zemnieki veduši uz Rīgu savus ražojumus, bet nosistie viņus nožēlojamā kārtā aplaupījuši *(vonn erschlagenen jemerlich beraubett vnnd geplundert)*. Pašaizstāvēšanās nolūkā tad notikusi nelaime.

Sarakste ilustrē, ka bruņotie latviešu zemnieki prata paši tikt galā, kad muižnieki centās viņus ar varu atturēt vest ražojumus uz Rīgu. Abi šie gadījumi arī rāda, ka šādos jautājumos, kas skāra Rīgas intereses, zemnieki atrada aizstāvjus Rīgas rātskungos, kas bija skoloti juridiskajās finesēs.

Rīgas pilsētai līdz gadsimteņa beigām un pat vēl 17. gadsimtenī izdevās aizstāvēt latviešu zemnieku tiesības pārdot savas saimniecības lauku un biškopības ražojumus. Turpretim mežu izmantošanā zemnieku stāvoklis pēc Livonijas kaŗa kļuva grūtāks. Jau Rēzeknes zemnieku incidentā 1542. gadā zīmīgs bija Rīgas soģa norādījums, ka zemnieki darvu veduši ar sava junkura akceptu. Pēc Livonijas kaŗa landtāgi kā Kurzemes, tā Pārdaugavas hercogīstē lēma, ka meži pieder kungam, un līdz ar to tikai viņam bija tiesības medīt un likt izstrādāt meža preces.

Šāda bija arī Prūsijas hercoga nostāja attieksmē uz Grobiņu, kā to rāda viņa 1572. gada vēstule Kurzemes hercogam.[119] Vēstulē Prūsijas hercogs žēlojās par Durbes krodzinieku, sauktu par dievbijīgo Jēkabu. Šī krodzinieka 14 gadu vecais dēls krogū kristījot bērnus un ar to kaitējot garīdzniecībai. Vēl ļaunāk — dievbijīgais Jēkabs uzpērkot no zemniekiem meža preces un tā veicinot koku zagšanu arī Grobiņas novados. Kā redzams, jauno pieeju, ka meža preces ir kunga monopols, bija ļoti grūti iedzīvināt.

Kaŗojot par zemnieku tirdzniecības brīvību pilsētās, Rīgas namnieki šo brīvību tomēr saprata diezgan īpatnējā veidā. Jau 1510. gadā konstatējami mēģinājumi katru zemnieku saistīt ar kādu noteiktu Rīgas tirgotāju. Rīgas 1550. gada tirdzniecības noteikumos lasāms: „Zemnieks atstājams netraucēts ārpus un iekšpus pilsētas, un katram jāļauj doties ar savu preci pie sava saimnieka. Ja būtu kāds zemnieks, kam nav saimnieka, tam jāļauj netraucēti doties uz tirgu ar savām

precēm."[120] Zemnieka saimnieks bija tirgotājs, kas zemnieku bija kreditējis un pacienājis. 16. gs. beigās kara postījumu dēļ Rīgas namniekiem nebija iespējas vairs atdabūt kreditus nedz no muižniekiem, nedz zemniekiem. Šiem kreditiem tad ļāva iesalt un tos uzskatīja par saiti, kas saista pie kreditora ne vien dēbitoru — zemnieku, bet arī to, kas pēc viņa uzņēma attiecīgo ciematu.[121]

Tā notika, ka Rīgas pilsēta, kas tik sparīgi aizstāvēja latviešu zemniekus pret muižnieku spaidiem un pret dzimtbūšanu, pati viņus spaidīja un nodibināja sava veida dzimtbūšanu. Kungs zemnieku saistīja pie zemes, bet Rīgas tirgotāji viņu saistīja pie parādiem, ko bieži vien viņš pats nemaz nebija uzņēmis.

Samērā brīvi zemnieku tirdzniecība 16. gs. sākumā notika gadatirgos. Tomēr jau 1532. gadā landtāgā pilsētas sāka interesēties arī par šo tirdzniecību, aizliedzot gadatirgos atkalpārdošanu un pauninieku tirgošanos. Šos aizliegumus zemnieki ignorēja, tāpēc 1548. gadā Valmieras landtāgā lēma tirgiem izraudzīt zvērinātus uzraugus. Liekas, ka, izpildot šo lēmumu, ordeņa mestrs un archibīskaps noteica tirgus uzraudzības kārtību.[122] Tomēr nezinām, kā tirgus uzraudzību praktiski reālizēja.

Ja var ticēt Rusova gadatirgus aprakstiem, tad nekādu uzraudzību gadatirgos neizdevās noorganizēt. Rusovs raksta:[123] „Zemniekiem ierodoties, pie baznīcas novietoja vairākus lastus alus pārdošanai. Jau sestdienā ieradās zemnieki ar savām sievām, meitām un kalpiem lielos baros no vairāku jūdžu attāluma. Viņi tūlīt sāka žūpot un līksmoties, un sagādāja sev jautrību ar savām lielajām somu dūdām [stabulēm], ko vakaros varēja dzirdēt pāri par jūdzi tālu. Tā tas turpinājās visu nakti līdz rītam. Kad sākās svētruna, zemnieki pusdulni un iereibuši ieradās baznīcā, un tur viņi tā pļāpāja un muldēja, ka mācītājs šādā troksnī nevarēja nekā redzēt, nedz dzirdēt. Pēc tam viņi, tikpat gudri kā ienākuši, devās no baznīcas ārā, lai atkal sāktu žūpot, dejot, dziedāt un lēkāt. No viņu klaigāšanas, sieviešu un meitu dziedāšanas, daudzo somu dūdu skaņām varēja zaudēt redzi un dzirdi. Bez tam zemnieki un kalpi neiztika bez domstarpībām, strīdiem, slepkavībām un nokaušanas, un citiem drausmīgiem netikumiem, grēkiem un kauna darbiem."

Ja jau kārtības sargiem neizdevās ierobežot zemnieku uzdzīvi, kas bija tik pretīga toreizējā laikmeta puritānisko noteicēju aprindu sabiedriskajai domai, tad maz ticams, ka varēja reālizēt saimnieciskos noteikumus par to, ko zemnieks drīkst un ko nedrīkst pārdot.

Šie ir apsvērumi, kas mudina uzpirkšanas un atkalpārdošanas aizliegumu biežos atkārtojumus interpretēt kā nesekmīgus. Visu gadsimteni ikvienā landtāgā zemniekiem aizliedza nodarboties ar uzpirkšanu un atkalpārdošanu. Šādus aizliegumus izdeva Livonijas landtāgi un to mantinieki — Kurzemes un Inflantijas landtāgi. Ja šur tur izdevās aizliegumu reālizēt, tad par gadatirgiem to gan nevar teikt.

Ļoti plaša brīvība pārdot savus ražojumus bija zvejniekiem. 9. nodaļā, runājot par zvejniecību, jau minēts, ka Pērkones zvejnieki 1562. gadā zivis veda pārdošanai uz Karaļaučiem, Elbingu un Dancigu un ka viņi tur savukārt pirka viņiem vajadzīgās preces. Ka tā nebija nekāda jauna parādība, liecina Rīgas sūdzība 1537. gada landtāgā, ka „Kurzemes zemnieki zivis izved veselām kuģu kravām un laivām uz Karaļaučiem, Dancigu, Štetīni un pat uz Lībeku". Landtāgs tad nolēma, ka zivis un citas pārtikas preces, kā arī lopus izvest ir aizliegts un ka izvedumi jāpakļauj valdības kontrolei.[124]

Kad Grobiņa kļuva par Prūsijas ķīlu, Grobiņas administrācija savukārt gribēja noteikt, ka zvejniekiem zivis obligāti jāved pārdot uz Prūsiju. Tāpat kā 1537. gada landtāga lēmumu, arī šos noteikumus neizdevās reālizēt, jo zvejnieki vēlējās zivis vest tur, kur varēja dabūt augstāku cenu.[125] Saprotams, patrulēt jūrā, lai piespiestu zvejniekus braukt uz Prūsiju, Rīgu vai citur, nevienam nebija pa spēkam. Tā zvejnieki sev nodrošināja vislielāko tirgus brīvību. Viņi zivis veda uz pilsētām, miestiem un gadatirgiem gan pa ūdensceļu, gan pa zemesceļu.

No otras puses, pie zvejniekiem ieradās uzpircēji. Tā Kurzemes bīskaps bija atļāvis Rīgas namniekiem, tirgotājiem un uzpircējiem, un pat Rīgas zvejniekiem pirkt zivis Kolkasragā, Ģipkā, Lielirbē, Mazirbē un Roņu salā.[126]

Rīgas zvejnieki bija organizēti atsevišķā amatā. Viņi ne vien apgādāja Rīgu ar Daugavā, jūrā un Rīgas pievārtē ezeros zvejotām zivīm, bet brauca arī uzpirkt zivis uz lībiešu ciemiem Kurzemē. Viņi pirka un pārdeva arī citas preces. Rīgas zvejnieki arī pelnījās, izcērtot no ledus Daugavā iesalušos kuģus. Kad šim darbam par starpnieku uzmetās Rīgas soģis, zvejnieki strādāja slikti, un ārzemju kuģinieki lūdza atļauju līgt tieši ar zvejniekiem.[127]

Tālos jūras braucienos devās ne vien latviešu, bet arī zviedru, igauņu un somu zvejnieki. Tā 1533. gadā dižciltīgo un namnieku apspriedē Somijā konstatēja, ka somu zvejnieki buro ne vien uz Rēveli, bet arī uz Rīgu.[128] Tāpat kā somi, Rīgā ieradās arī igauņu zvejnieki.[129]

Maldīgi iedomāties, ka tikai vācu, holandiešu un citu lielo tautu tirgotāji un kuģinieki šķērsoja Baltijas jūru un nodarbojās ar tālbraucēju tirdzniecību. Līdzās lieliem un smagiem buriniekiem Baltijas jūrā kuģoja ātrās zvejnieku buru laivas. Latviešu, igauņu un somu vēlogi plīvoja jūras vējā, un šo zvejnieku kuģu un laivu kravas telpās nebija tikai zivis.

Kad 1547. gada 3. janvāŗa naktī Rīgas rātskungs Padels sasauca 60 latviešu nesējus, lai izdarītu pēkšņu kratīšanu Rīgas patrimoniālapgabala zemnieku mājās, viņš bez šaubām meklēja kontrabandas preces, ko, nemaksājot akcīzi un svaru naudu, slepus bija ieveduši latviešu zvejnieki.[130]

Runājot par latviešu līdzdalību tirdzniecībā, ir pieminams vēl kāds jautājums. Ir zināms, ka Igaunijā svešie tirgotāji, lai spētu sarunāties ar zemniekiem, mācījās igauniski. Var pat konstatēt igauņu valodas 17 nedēļu ilgus kursus. Kāds igauņu brīvzemnieks bija skolotājs, saņemot algu 10 šķiliņu nedēļā.[131] Kaut gan nav atrasti pierādījumi, tomēr nevaram šaubīties, ka līdzīgas lietas notika arī Latvijā. Lai gan Rīgas pilsēta, tāpat kā Rēvele, apkaŗoja svešo tirgotāju cenšanos tirgoties tieši ar zemniekiem, tomēr, lai vispār mēģinātu šādu tirdzniecību uzsākt, bija jāprot šo zemnieku valoda. Tā kā to mācījās Rēvelē, var domāt, ka to mācījās arī Rīgā. Katrā ziņā, landtāgu lēmumi aizliedza viesiem mācīties zemnieku valodas, bet, trūkstot stingrai izpildu varai, arī šie lēmumi tāpat kā citi noliegumi palika nereālizēti.

Latvieši Rīgas tirdzniecībā

Rīgas tirdzniecības palīgamati

Sešpadsmitajā gadsimtenī Rīgā darbojās šādi latviešu tirdzniecības palīgamati: alusnesēji, sālsnesēji un liģeŗi. Gadsimteņa beigās šiem trim amatiem pievienojās vēl ceturtais: kaņepāju paisītāji. Sālsnesējus (vāciski: *Loesdreger*, t. i. *Losträger)* literātūrā dēvē arī par izkrāvējiem (Arbūzovs, Zeiferts).

Termins „nesēji" šais amatu nosaukumos nav jāsaprot burtiski, jo nesējiem bija zirgi, un viņi strādāja ar celtņiem. Nesēju amatu locekļi strādāja ne vien paši, bet arī algoja darbaspēku. Šos algādžus sauca par nastniekiem.[132]

Nesēji Rīgas vēstures avotos pieminēti jau 13. gadsimtenī, bet ar 14. gadsimteni ir atsevišķi pieminēti alusnesēji (pirmajā Rīgas man-

tojumu grāmatā). Vecākās saglabātās alusnesēju šrāgas ir no 1466. gada, bet to ievadā teikts, ka tās esot 1386. gada šrāgu pārstrādājums. Saskaņā ar šīm šrāgām alusnesējiem bija monopola tiesības mucās pildītā alus un vīna transportā. Ja kāds šo viņu monopolu pārkāpa, alusnesējiem bija tiesības lūgt palīdzību pilsētas soģim.[133] Gadsimteņa sākumā par alus mucas transportu zināmā attālumā alusnesēji saņēma divi penijus, bet ar 1536. gadu rāte akceptēja jaunu taksi viena šķiliņa apmērā.[134] 1576. gadā alusnesēji sūdzējās, ka nevarot Rīgas melngalvjiem un Lielajai ģildei piegādāt alu par līdzšinējo taksi. Sūdzības rezultātā taksi paaugstināja no $2^1/_2$ mārkas līdz 3 mārkām par mucu, bet Vastlavjos (1—6. martam) līdz 5 mārkām.[135]

No 1607. gada ir saglabājušies noteikumi, kas rāda, ka alusnesēji strādāja ar celtņiem. Rīgas birģermeistars, vīna virspārzinis, finanču pārzinis un celtņa pārzinis deva rīkojumu, ka celtņa darbināšana ik reizes jāpiesaka celtņa rakstvedim, un alusnesējiem jātur pietiekami strādnieku, lai nekavētu svešos tirgotājus. Par vīna transportu bija noteikts, ka tas jāpiesaka vīna pārbaudītājam. Noteikumi paredzēja arī detalizētu taksi par darbu pie celtņa un par vīna un alus transportu.[136]

Alusnesēju amats vēl pieminēts dokumentā, kas attiecināms uz laiku no 1679. līdz 1688. gadam,[137] bet 1709. gada sarakstos šī amata locekļi vairs nav minēti ar alusnesēju vārdu, bet gan saukti par vīna nesējiem.[138]

Sālsnesēju amatam agrākais nosaukums bija *Loesdreger*, bet kādā 16. gadsimteņa rātes lēmumā šis nosaukums labots par *Salztreger*.[139] Iespējams, ka šī nosaukuma maiņa notika tad, kad rāte noliedza šim amatam agrāk (1450. gada šrāgās) atļauto alus transportu. Sāls transports tomēr nebija sālsnesēju monopols, bet tas bija atļauts arī liģeņiem.

Liģeņu amata nosaukums ir ļoti neparasts, jo Hanzas pilsētās ar šo terminu apzīmēja tirgotāju pārstāvjus svešās pilsētās. Varbūt šī iemesla dēļ 16. gadsimtenī Rīgas amatu kungs Everts Husmanis centās termina *ligger* vietā nodibināt terminu *arbedeslude*.[140] Tomēr liģeņu nosaukums palika arī turpmākajos gadsimteņos.

Pēc Rīgas rātes 16. gadsimteņa takses publikācijas redzams, kādus darbus strādāja sālsnesēji un liģeņi. Viņi pārvietoja vaļēju vai maisos sabērtu sāli no kuģiem pagrabos, vai arī vispirms laivās un tad pagrabos. Vaļēju sāli viņi saiņoja mucās vai maisos, kaņepājus, linus, vasku un taukus piegādāja no strūgām vai noliktavām pie pilsētas svariem un svēra. Viņi iesaiņoja vadmalu un citas preces kastēs un

saiņos. Visi šie darbi bija atļauti kā sālsnesējiem, tā liģeŗiem.[141] Turpretim sālsnesējiem nebija atļauts transportēt, t. s., mucu preces, t. i. darvu un pelnus, no noliktavām uz ostu. Šo darbu drīkstēja veikt tikai liģeŗi. Ostā mucu preces savukārt pārņēma sālsnesēji, lai iekrautu laivās vai kuģos. Liģeŗiem, kas, kā redzējām, arī nodarbojās ar sāls transportu, nebija atļauts iesaiņot maisos pagrabos sabērtu vaļēju sāli. Abu amatu sarežģītās kompetences, saprotams, radīja strīdus, ko vajadzēja izšķirt amatu kungam vai rātei. Pēc 1616. gada rātes takses publikācijas uzzinām, ka liģeŗi transportēja rudzus, kaņepju sēklas, linsēklas, kaņepājus, linus, pakulas un siļķes.[142]

Nedz sālsnesēju, nedz liģeŗu šrāgās nebija paredzēts brāļu skaita ierobežojums. Rātes vienīgais noteikums bija, ka par brāļiem var uzņemt tikai tos, kas bija kalpojuši namniekiem četrus gadus (1535. gada noteikumi) vai par algādžiem, saņemot minimālo algu (4 šķiliņi dienā).[143] Tomēr iespējams, ka amati paši ierobežoja savu biedru skaitu pēc amatnieku amatu parauga. Tā varētu izskaidrot, ka 1593. gadā amatu tiesa nolēma dibināt kaņepāju paisītāju amatu,[144] uzņemot amatā 132 vīrus.

Šī amata galvenais darbalauks bija kaņepāju apstrādāšana eksportam, bet viņiem atļāva arī strādāt transporta darbus. Jau pieci gadi vēlāk amatu tiesa bija spiesta norobežot jaunā kaņepāju paisītāju amata un liģeŗu amata transporta tiesības. Pirmajiem noliedza transportēt darvu un pelnus un apstrādāt krievu kaņepājus un linus, kas esot veca liģeŗu tiesa. Turpretim kaņepāju paisītājiem atļāva transportēt un iesaiņot maisos Lietuvas linus, lai nogādātu uz kuģiem. Atļauts bija arī transportēt *polowa*. Šī vārda nozīme šrāgu izdevējiem nebija zināma, un viņu minējums, ka tie varētu būt poļu lini, neliekas ticams. Kaņepāju paisītājiem arī atļāva vest latviešu zemnieku preces no Zemes vārtiem uz pilsētas svariem un tālāk.[145] Tomēr 1621. gadā bija vajadzīgs jauns kompetenču norobežojums. Amatu tiesa tad noteica, ka kaņepāju paisītāji turpmāk varēs transportēt tās poļu un vācu dižciltīgo preces, ko Rīgā ieveda ar nedaudz vezumiem. Turpretim lielos transportus (sākot ar 7—9 vezumiem) bija tiesības pārņemt savā ziņā liģeŗiem.[146]

Visiem četriem latviešu tirdzniecības palīgamatiem rāte bija noteikusi īpašu sabiedrisku pienākumu — būt par ugunsdzēsējiem un par glābējiem plūdu briesmās. Tāpat viņiem vajadzēja būt rātes rīcībā kārtības uzturēšanai citos gadījumos, kad kādu iemeslu dēļ salasījās pūlis. Šie pienākumi bija minēti gan šrāgās, gan īpašos rātes noteikumos. Kamēr alusnesējiem, sālsnesējiem un kaņepāju paisītājiem

vajadzēja ierasties pilnā skaitā, tikmēr no liģeŗiem, atskanot trauksmes zvanam, vajadzēja ierasties tikai 70 vīriem. Izceļoties ugunsgrēkam, viņiem bija jāņem līdz 6 kāpnes, 2 ķekši, 12 spaiņi, bet katram vēl bija jāņem līdz ierocis un cirvis (1535. gada noteikumi). Arī alusnesējiem bija jāierodas ar līdzīgiem piederumiem. Par palīdzību ugunsgrēkā glābto namu īpašniekiem bija jādod ugunsdzēsējiem noteikts daudzums alus. Tos, kas neieradās dzēšanas darbos („alus vai slinkuma dēļ"), sodīja ar naudas sodu.[147]

Padelu dienasgrāmatā redzams, ka Rīgas nesējus mobilizēja, lai izdarītu kratīšanu Rīgas patrimoniālapgabala zemnieku mājās. Nesēji tātad bija kaut kas līdzīgs mūsdienu policijai. Pūļa pulcēšanās gadījumā, plūdos un ugunsgrēkā bez nesējiem vēl bija jāpalīdz atslēdzniekiem un ar viņiem apvienotajiem amatiem saskaņā ar 1593. gada šrāgām.[148]

Kamēr, neskaitot nupat minētos, latviešu nesēji bija vienīgie, kam Rīgā bija jāveic šādi pienākumi, tikmēr pilsētas aizstāvēšanā kaŗā latviešu tirdzniecības palīgamatu locekļiem bija jāstājas ierindā kopā ar citiem, arī vācu, amatu locekļiem. Latviešu nesēju militārie pienākumi tomēr bija lielāki nekā pārējiem amatu locekļiem, jo tikai par pirmajiem ir saglabātas ziņas, ka rāte viņus nosūtījusi uz kaŗalauku ārpus pilsētas. Turpretim pārējie namnieki piedalījās tikai pilsētas aizstāvēšanā. Latviešu nesēju došanās kaŗā ārpus Rīgas ir jau apskatīta 4. nodaļā.

Pienākumu aizstāvēt Rīgu ikviens namnieks uzņēmās, dodot namnieka zvērestu. Tā kā 16. gadsimteņa šrāgas paredzēja, ka visu nesēju amatu locekļiem jābūt namniekiem, tad, saprotams, arī nesējiem bija minētais pienākums. Kāpēc rāte no nesējiem prasīja vairāk nekā tikai pienākumu aizstāvēt pilsētu, pēc dokumentiem nav redzams. Tāpat nevar konstatēt, kad rāte sāka uzskatīt latviešu namniekus par mazvērtīgākiem nekā vācu namniekus. Pēc munstuŗa kunga Johana fon Šulcena laikā starp 1679. un 1688. gadu sastādītā amatu militāro pienākumu reorganizācijas projekta [149] tomēr redzams, ka jau 17. gs. pirmajā pusē latviešu namniekus uzskatīja par otrās šķiras pilsoņiem. Šulcens raksta: „Nevācu amatu meistari neiegūst kārtīgi namnieku tiesības kā vācieši ar formālu namnieku zvērestu rātes priekšā, bet gan ar sevišķu iedzīvotāju zvērestu. Tā mūsu priekšteči viņiem prasījuši pienākumu būt uzticamiem un paklausīgiem kaŗa laikā. Šī nozvērināšana bija finanču pārziņa pienākums, bet pēdējos gados arī tas nokavēts. Rezultātā vairums nevācu amatu brāļu nese-

najos kaŗos laikus devušies projām un pametuši mūsu labo pilsētu grūtumos . . . " .

Militārās lietas rāte Rīgā 17. gadsimtenī kārtoja daudz sliktāk nekā iepriekšējā gadsimtenī. To, piemēram, rāda Šulcena konstatējums,[150] ka vācu zeļļi Pirmā ziemeļu kaŗa laikā nozaudējuši no pilsētas arsenāla izsniegtos ieročus — simtiem muskešu un stobru, un citus kaŗa materiālus.

Lai kāds bija Rīgas latviešu namnieku un pārējo latviešu iedzīvotāju stāvoklis 17. gadsimtenī, 16. gadsimtenī tas bija cienījams. Kā redzējām 3. nodaļā, Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamatos godabiedri bija redzami Rīgas sabiedrības locekļi — garīdznieki, dižciltīgās mūķienes un rātskungi. Kad pēc reformācijas Rīgas tirdzniecības palīgamati pārvērtās par tīri arodnieciskām organizācijām, iznīka arī godabiedru institūts, un ar to sākās latviešu prestiža slīdēšana lejup.

Amatniecība

Kā iepriekšējos un vēlākajos gadsimteņos, arī 16. gadsimtenī Latvijā ar amatniecību nodarbojās pilsētās un laukos. Pilsētu amatniecībā 16. gadsimtenī turpināja izveidoties tālāk atšķirība no lauku amatniecības, kas bija jau sākusies iepriekšējos gadsimteņos — pilsētu amatnieki arvien vairāk sāka saslēgties savās organizācijās — amatos. Šī parādība vispirms sākās Rīgā, un tur tā arī attīstījās vistālāk.

Rīgas amatniecība

Pēc pieejamiem avotiem Rīgā 15. gadsimtenī var konstatēt 142 dažādus nodarbošanās veidus, bet tikai par 18 no tiem ir saglabājušies organizāciju statūti, t. s., šrāgas. No šīm 18 organizācijām tikai 12 bija amatnieku organizācijas:[151] drēbnieki, frizieŗi, kalēji, kažocnieki, kurpnieki, linaudēji, maiznieki, mucinieki, mūrnieki, saišu vijēji, sniķeŗi un zeltkaļi.

16. gadsimtenī pirmo reizi apstiprināja šrāgas šādiem amatiem: jostnieku un saktu kalēju kopējam amatam (1512. g.), galdniekiem (1536. vai 1541. g.), stikliniekiem (amatā ietilpa arī krāsotāji; 1541. g.), makstu taisītājiem (1577. g.) un zamšādu ģērmaņiem (1577. g.). Kopējais metallamatnieku amats sadalījās divos amatos — no kalējiem, ieroču kalējiem, sarkanmetalla lējējiem un vaŗkaļiem atdalījās atslēdznieki, pieškaļi, stobru kalēji un pulksteņtaisītāji, kas nodibi-

Rotājumi izciļņa augšējā pusē

Rotājumi izciļņa apakšējā pusē

Uzraksts uz kājas:

help ihesvs vnde maria gots to allen tiden

("Palīdzi, Jēzu, un Marija, Dievs, visos laikos")

Krucifikss atradās biķera otrā pusē

Mērogs

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 cm

Bauskas baznīcas svētā vakarēdiena biķeris

Rīgas zeltkaļa darbs ap 1500. gadu (L. Arbūzova, sen., zīmējums).

nāja savu amatu (1593. g.). Gadsimteņa beigās (1595. g.) nodibinājās cepurnieku amats. Jaunus statūtus dabūja jau agrāk dibinātie amati: kažocnieki (divējus: 1513. un 1588. g.), zeltkaļi (1542. g.), linaudēji (1544. g.), mūrnieki (1546. g.), kalēji u. c. (1578. g.) un mucinieki (1581. g.). Tā 16. gs. beigās Rīgā amatnieku organizāciju skaits sasniedza 19, bet, skaitot arī tirdzniecības palīgamatus, bija pavisam 26 amati, par kuŗiem statūti ir zināmi, kaut gan galdnieku amata šrāgas nav saglabātas.

Amatu šrāgas kārtoja attiecīgās amatnieku organizācijas sabiedrisko, palīdzības, reliģisko un saimniecisko dzīvi. Sabiedriskās dzīves noteikumi paredzēja pieklājības normas mājās, amata sanāksmēs un dzīrēs. Piemēram, bija liegts bez biksēm iziet uz ielas, dzīrēs izliet vairāk alus nekā var apsegt ar roku vai kāju, vai arī tā piedzerties, ka bija jāvemj. Dzīŗu telpās ieejot, bija jānoliek ieroči, un dzīŗu laikā bija liegta kauliņu spēle. Te iederas arī noteikumi par dzīŗu izziņošanas kārtību un par jauno meistaru pienākumiem apkalpot vecos meistarus, sveču iededzināšanu un uzglabāšanu, un oldermaņu rīkojumu izpildīšanu.

Amatos bija īpašas palīdzības kases, kuŗās šrāgu noteiktā kārtībā meistari un reizēm arī zeļļi izdarīja iemaksas un kuŗas atbalstīja trūkumā nonākušos amata locekļus, atraitnes un bērnus. Kurpnieku šrāgas paredzēja vecajiem meistariem piedalīšanos dzīrēs bez maksas. Vēl pastāvēja noteikumi, ka amata locekļiem jāpavada uz kapiem mirušie amata brāļi un viņu ģimenes piederīgie. Amatu reliģiskie pienākumi bija altāŗu uzturēšana un maksājumi par mesu lasīšanu mirušajiem amata brāļiem. Ar reformāciju šie amatu uzdevumi izbeidzās.

Runājot par šrāgu noteikumiem, kam bija saimniecisks raksturs, vispirms jāpasvītro, ka amats bija patstāvīgo amatnieku organizācija. Tas nozīmē, ka amatiem nebija nekādu kopēju uzņēmumu. Vienīgie noteikumi, kas nodibina zināmu kopdarbību, bija dažos amatos noteiktie pienākumi, ka tam meistaram, kam izdevies lēti iepirkt materiālus, ir daļa šo materiālu jāpārdod par iepirkuma cenu citiem meistariem. Šo noteikumu nolūks bija novērst iespēju, ka kāds atsevišķs meistars varētu kļūt sacensībā pārāks par citiem. Tā pati doma bija pamatā arī citos noteikumos.

Rīgas amatu saimnieciskie noteikumi

Kvalificētajos amatos strādājošo bija trīs pakāpes: mācekļi, zeļļi un meistari. Mācekļu pieņemšanu un pāreju uz nākošām pakāpēm ma-

zāk vai vairāk pilnīgi kārtoja šrāgas. Mācekļus varēja apmācīt tikai amata pilntiesīgie brāļi — meistari. Uzņemamos mācekļus parasti stādīja priekšā amata sanāksmei, pie kam māceklim vai meistaram bija jādod muca alus. Katram meistaram varēja būt tikai viens vai (dažos amatos) divi mācekļi. Mācību laika ilgums reizēm noteikts šrāgās, reizēm atstāts meistara un mācekļa vecāku nolīgšanai. Māceklis dzīvoja meistara ģimenē, un viņam bija jāklausa ne vien meistara, bet arī meistarienes rīkojumi. Viņš bija saistīts pie meistara nama vēl stingrāk nekā dzimtcilvēki pie zemes, un tikai pēc mācības pabeigšanas viņš ieguva „brīvlaišanu" — lietojot tieši šādu terminu.

Pēc pabeigtas mācības meistars brīvlaisto mācekli pasludināja par zelli. Dažos amatos jaunajam zellim bija kādu laiku jākalpo savam meistaram par pusi algas, citos viņam bija jādodas ceļojumā („vanderzeļļi"), citos viņam bija tiesības nolīgt pie jebkuŗa meistara, bet tikai vismaz uz pusgadu vai gadu. Pāriet pie cita meistara varēja tikai Lieldienās un Miķeļos. Vienīgi no citurienes ieceļojušos zeļļus meistars pēc kādām izmēģinājuma nedēļām varēja pieņemt katrā laikā. Tas bija atļauts tikai tad, ja viņam vēl nebija šrāgās noteiktais maksimālais zeļļu skaits — viens vai divi. Meistars varēja zelli sodīt par nekārtīgu darbu vai darba kavēšanu ar naudas sodu, arestu vai pat izslēgšanu no amata.

Zeļļiem bija arī savas organizācijas. To noteikumi parasti rēgulēja izturēšanos kopējās dzīrēs un ceļojošo zeļļu tiesības un pienākumus. Lai zellis kļūtu pats par meistaru, viņam vispirms bija Rīgā jānostrādā zināms laiks, parasti gads. Pēc tam viņš varēja iesniegt amatam lūgumu, lai viņu pielaiž meistara pārbaudījumā. Dažos amatos lūgums bija jāiesniedz trīs reizes, katru reizi dodot alu vai citu cienastu. Ja lūgumu pieņēma, zellis izstrādāja šrāgās noteikto meistardarbu. Tā apskatei zellim bija jārīko mielasts. Ja darbu atzina par labu, zellis varēja iepirkties amatā, maksājot noteiktu summu naudā amata kasē un sarīkojot dzīres visiem meistariem. Bez tam viņam bija jāuzrāda noteikts daudzums paša naudas rīcības kapitālam. Viņam bija jāiegādājas pilsētas aizstāvēšanai bruņas un ieroči. Saprotams, viņam vajadzēja darba rīku un darbnīcas iekārtas, un dažos amatos bija arī prasība, ka jāapprecas. Ja zellis precēja meistara meitu vai kāda meistara atraitni, tad uzņemšanas noteikumi parasti bija vieglāki, tikai dažos amatos bija noteikts, ka nekādu priekšrocību nav, piemēram, kurpniekiem.

Meistara darbību kontrolēja īpaši amata izraudzīti darba meistari un rātes iecelti amatu kungi. Darba laiks bija rēgulēts sestdienās līdz

baznīcas zvaniem, bet svētdienās un svētku dienās bija aizliegts strādāt. Ražojumus izgatavoja vai nu pēc pasūtinājuma, vai arī brīvai pārdošanai. Pasūtinājumu izpildīšanas laiks bija normēts. Piemēram, drēbniekiem bija divi nedēļu laikā jāveic pieņemtais pasūtinājums. Ražojumus brīvai pārdošanai bieži vien vajadzēja apzīmēt ar meistara zīmi, lai zinātu, kam prasīt kompensāciju par nederīgiem ražojumiem.

Amata kopējās lietas kārtoja amata sanāksmē, parasti reizi gadā — Vasarsvētkos vai Jāņos, vai divreiz gadā — Lieldienās un Miķeļos. Sapulci vadīja oldermanis (seniors), un tajā apsprieda šrāgu grozījumus, sodus par pārkāpumiem, izšķīra domstarpības, un tā darbojās arī kā pirmās instances tiesa. Pēc sapulces parasti notika kopējas dzīres. Par nepiedalīšanos sapulcē un dzīrēs bija paredzēti sodi, un iet mājās varēja tikai ar oldermaņa atļauju.

Tā kā šrāgas izdeva vai apstiprināja rāte, to galvenā saimnieciskā tendence bija aizsargāt patērētājus, mazāk ražotājus. Šim nolūkam kalpoja šrāgās paredzētie noteikumi par ražojumu kvalitāti un cenām. Ražojumu kvalitāti vajadzēja nodrošināt mācekļu rūpīgai sagatavošanai un zeļļu pārbaudījumiem. Kur tas techniski iespējams, šrāgās bija arī teikts, kādiem jābūt gatavajiem ražojumiem, piemēram, cik platiem jābūt audumiem. Pašu ražotāju aizsardzībai bija domāti meistaru skaita ierobežojumi, lai visiem pietiktu darba, un bītnieku apkaļošana. Saprotams, šādi noteikumi un jo sevišķi rūpes par to, lai kāds meistars neiedomātos sākt kaut ko jaunu ražošanas technikā, ļoti kavēja technisko un ekonomisko progresu. Tikai, kad no amata atdalījās kāds jauns amats vai kad pārjaunoja šrāgas, kļuva iespējami jauninājumi. Bez tam jauninājumus technikā ieviesa tie paši apkaļotie bītnieki un amatos neorganizētie lauku amatnieki.

Kā šrāgas izpildīja?

Šrāgas bija Rīgas rātes izdoti likumi, kam bija iegūts attiecīgā amata formāls akcepts. Tomēr, kā par katru likumu, arī par šrāgām rodas jautājums, kā tās izpildīja. Zināmu atbildi uz šo jautājumu dod ar kādu vēlāku roku (laikam 17. gs. vidū) pierakstītās piezīmes pie atslēdznieku, pieškaļu, stobru kalēju un pulksteņtaisītāju šrāgām.[152]

Pantam, ka zellim, kas vēlas kļūt par meistaru, ir jāiesniedz dzimšanas un mācekļa apliecība, ir pierakstīts: „Nedara; prasa, kad tas viņiem iepatīkas. Neizpilda; daži to 5, 6 gadus nav iesnieguši." Par to, ka meistara mielasts un iepirkšanās amatā nevar maksāt vairāk

par 15 dāldeŗiem, ir atzīmēts: „Neizpilda. N. B. viņi rīko mielastu bagātīgi un [vēl] dod naudu 15 dāldeŗus."

Šrāgu beigās komentātors pievienojis savu aplēsumu, cik izmaksā kļūt par meistaru:

„1 ungāru guldenis pieteicoties — neskaitot ēšanu
1 vecdālderis, kad viņš [meistardarbu] ir nokalis — un dzeršanu
15 dāldeŗi iepirkšanās naudas
24 vecdāldeŗi mielasts
9 vecdāldeŗi par 3 mucām alus
3 vecdāldeŗi soda par meistardarbu, vienalga [vai darbs] labs vai slikts.
36 vecdāldeŗi [valūtas nosaukums vairākkārt labots] soda, ja prec sievu ārpus amata.
1 vecdālderis vīna zupai, neskaitot izdevumus meistardarba apskatei."

Ja kāda zeļļa meistardarbu noraidīja, tad viņam pēc šrāgām bija jāstrādā par zelli vēl viens gads, lai amatu labāk iemācītos. Komentātors te pierakstījis, ka arī šo noteikumu neizpildot, un zellis, kam noraidīts meistardarbs, varot savu vainu izpirkt ar dažām mucām alus.

Saskaņā ar šrāgām zellim, ko uzņem par meistaru, atkal bija jāuzrāda dzimšanas un mācekļa apliecība un rātes priekšā jāiegūst namnieka tiesības. Pie šī panta pierakstīts: „Nekad nav izpildīts. N. B. Kad jaunais kalējzellis, kas vēlas kļūt par meistaru, iekaļas amatā, viņam jādod ungāru guldenis. Tas nav minēts šrāgās."

Šrāgu noteikumos bija, ka tikai tas var precēties, kas uzņemts par meistaru, un ka viņš var precēt tikai nevainojamu sievu, kuŗu arī var uzņemt amatā un ģildē. Pie šī panta komentārs: „Neizpilda. N. B. Prakse ir tieši pretēja. Neviens zellis nevar kļūt par meistaru, ja viņš nenosauc savas līgavas vārdu. Piemērs: Henings."

Par to, ka meistaram mājās jābūt bruņām un ierocim, komentātors skeptiski piezīmē: „Neticu, ka jebkāds tā apgādāts visā amatā". Par noteikumu, ka amata brāļiem oldermaņa klātienē jāizturas pieklājīgi un godīgi, komentātors ironizē: „Jā gan, skurstenī, kad viņi visi sāk žūpot..." Šrāgas paredzēja, ka ar darbu neapmierinātais klients varēja sūdzēties amatam un pieprasīt darba novērtējumu. Pie šī panta pierakstīts: „Būs grūti pierādīt, ka praksē to dara".

Ja kāds meistars atvīla otram mācekli vai zelli, tad sods bija paredzēts divi mucas alus. No visiem soda maksājumiem puse bija

jādod amatu tiesai. Pie šī panta pierakstīts, ka te notiekot krāpšana, un meistari visu alu paši „dzenot aiz apkakles" vai arī ņemot naudā 6 vecdālderus. Pie bītnieku apkaŗošanas pantiem pierakstīts: „Bītnieki to gan zinās" un „Neviens bītnieks pats sevi nenodos", tā norādot, ka bītnieku apkaŗošana ir nesekmīga. Par aizliegumu, pēc kuŗa neviens, kas citur bijis meistars vai kas ir precējies, Rīgā nevar kļūt par meistaru, piezīmēts: „Šis pants ir aplams, jo bītniekiem vienmēr labāka laime".

Aizliegums mācekļiem un zeļļiem meistara laikā strādāt pašu darbu ir komentēts: „Ja to zina". Māceklis nedrīkstēja pārnakšņot ārpus meistara mājas, un paredzētais sods bija divi mārkas. Komentārs: „Nav praktiski. Tai vietā pērienu".

Norādījums, ka nedrīkst savstarpēji konkurēt, pērkot no zemniekiem ogles, izpelnījies ironisku piezīmi: „Kam nav zirga, lai iet kājām".

Māceklim vajadzēja būt godīgu vecāku bērnam. Par to komentātors raksta: „Nevar izpildīt. Viņi pateicas Dievam, ja kādu dabū." Par noteikumu, ka māceklim jāklausa arī meistarienei, atzīmēts, ka meistars māca amatu, bet brīnums, ko tad māca meistariene? Tāpat pie panta, ka pēc meistara nāves darbnīcu vada meistariene, pierakstīts: „Aplam. Sieviete nevar apmācīt mācekļus." Par priekšrocībām, ja zellis precē meistara atraitni, ir piezīmēts: „Šai pilsētā gadās reti".

Neskaidra ir piezīme par noteikumu, ka māceklim, kas pabeidzis mācību, ir jāstrādā vēl viens gads pie tā paša meistara par algu, kas izdevīgāka jauneklim nekā meistaram. Attiecīgajam pantam pierakstīts: „Viņi to neizpilda". Vai mācekļi šo gadu nestrādā, vai arī meistari nemaksā pietiekamu algu, paliek neizšķirts jautājums. Tomēr pēc tā, ka mācekļus bija grūti dabūt, varētu domāt, ka mācību beigušie centās doties prom vai kļūt par meistariem. Pie noteikuma, ka jaunākajam amata brālim amata sanāksmēs ir jāpienes dzērieni un šīs sanāksmes jāizziņo, pierakstīts, ka no šī pienākuma atpērkoties ar naudu un ka attiecīgo grozījumu rāte 1640. gadā ir akceptējusi. Ar citu roku šrāgās bija pierakstīti vēl papildu noteikumi, ka par goda aizkaršanu jāmaksā ungāru guldenis. Komentātors pie šī papildinājuma pierakstījis: „N. B. Pie šī panta oriģinālam pievienotas un piekleķerētas aplamības. Sk. oriģinālu".

Par noteikumu, ka amata brāļiem jāpavada mirušie meistara bērni un zeļļi uz kapiem, bet citādi jāmaksā sods, ir piezīmēts: „To stingri neizpilda". Paliek neskaidrs — vai nepiedalās izvadīšanā, vai arī nemaksā sodu? Noteikums, ka zeļļi, kas svin vairāk nekā atļauts, būtu

sodāmi ar 3 mārkām, izraisa komentātora piezīmi, ka to nekur neizpildot, jo sods esot par augstu. Tāpat virknes citu sodu reālizēšanu viņš komentē negātīvi, piezīmējot, ka gadā ienākot 20—30 mārku, kas liecinot, ka sodus kārtīgi nemaksā, un puse sodu arī nenonākot rātes kasē.

Pantam, ka ar katru jāapietas taisnīgi un pēc nopelniem, mācītais komentātors pierakstījis latīniski: O *quam negligenter*. Kopējais metallapstrādātāju amats bija vienīgais, kam bez latviešu nesējiem bija pienākums piedalīties kārtības uzturēšanā pilsētā un glābšanas darbos plūdos un ugunsgrēkā. Bija noteikts, ka jāpiedalās meistariem un zeļļiem. Pie šī noteikuma pierakstīts: „Nevienu zelli nevar piespiest". Komentātors enerģiski noraida noteikumu, ka amatu kungiem jāpiedalās visās amata sanāksmēs, jo pietiekot ar sekretāru. Bet pie panta, ka amata vēstules var rakstīt tikai sekretārs, pierakstīts: „Nav izpildīts".

Pēc šīm piezīmēm redzams, ka gandrīz nevienu šrāgu pantu neizpildīja tā, kā tas bija rakstīts. Tāpēc arī pēc šrāgām vien nemaz nevar spriest par amatu dzīvi un organizāciju. Liekas, ka vienīgi šrāgu noteikumus par mācekļa apmācības laiku daudzmaz ievēroja. Tāpat arī šķiet, ka paredzēto zeļļu un mācekļu skaita ierobežojumu reālizēja (bet jāievēro, ka daudzos amatos mācekļu un zeļļu trūka). Turpretim visi pārējie noteikumi par amata sabiedrisko dzīvi, bet sevišķi noteiktie sodi, palika uz papīra.

Latviešu amatniecība Rīgā

Kamēr iepriekšējā gadsimteņa šrāgas bieži vien paredz, ka nevācus nevar uzņemt par mācekļiem un vispār amatos, tikmēr 16. gadsimteņa šrāgās šādi noteikumi ir retums. Dažos amatos šrāgas pat tieši paredz, ka mācekļi var būt vācieši un nevāci, t. i. latvieši. Šrāgās un citos dokumentos var konstatēt, ka 16. gadsimtenī Rīgā bija vācu, jaukti abu tautību un latviešu amati. Šeit iztirzāsim tikai īstos amatus, neaprakstot nedz tirdzniecības palīgamatus, nedz važoņu un pārcēlāju, nedz zvejnieku organizācijas, kas visi bija tīri latviski amati.

Pie jauktajiem amatiem piederēja kažocnieki, kurpnieki un līdz 1582. gadam drēbnieki. Minētajā gadā latviešu drēbnieki nodibināja savu patstāvīgu amatu. Jauktajos amatos saticība starp latviešu un vācu amata brāļiem nebija laba.

Kažocnieku 1397. gada šrāgas paredzēja tikai vācu mācekļu uzņemšanu. Šis noteikums 1513. gada šrāgās jau pašā pirmajā pantā bija formulēts kā aizliegums uzņemt nevācu mācekļus, bet meistariem atļāva nodarbināt nevācu zeļļus, kas atnāca no citurienes. Tā kā par labiem kažocniekiem uzskatīja krievus, iespējams, ka termins „nevāci" šrāgās nenozīmē latviešus, bet gan krievus. Katrā ziņā, Rīgas rātes 1562. gada lēmumā[153] parādās jauns termins. Lēmumā teikts, ka amatā vairākus gadus valdot domstarpības un nesaskaņas starp vācu un „Vidzemes" meistariem, kas viens otru nicinot. Varētu būt, ka ar terminu „Vidzemes meistari" domāti latvieši, jo lēmumā tālāk teikts: „Ne vieniem, ne otriem meistariem turpmāk nav atļauts pieņemt par mācekļiem vai zeļļiem nevācus, kas ir dzimtcilvēki vai citādi peļamas cilmes".[154] Astoņus gadus vēlāk Rīgas rāte bija spiesta šo noteikumu atcelt. Pēc amatu kungu Melchiora Kirchofa un Rotgera Evechena „kristīgā un taisnīgā" ierosinājuma rāte nolemj, ka noteikums pret nevācu dzimtcilvēku jauniešiem esot bijis pārāk stingrs. Tāpēc „turpmāk ikvienam meistaram ir tiesības tādus puišus, kas šeit laukos dzimuši zemnieku vecākiem, pieņemt tāpat kā vācu puišus, apmācīt un atbalstīt".[155] Tomēr visiem mācekļiem jāpierāda, ka viņi dzimuši laulībā.

Arī kurpniekiem šrāgas 14. gadsimtenī aizliedza pieņemt nevācu mācekļus. Kurpnieku zeļļu 1480. gada statūti paredz par biedriem tikai vāciešus. Tomēr 1615. gada 24. maija kurpnieku šrāgās redzams, ka amatā bijuši paredzēti 6 latviešu brīvmeistari.[156] Šiem Rīgas latviešu kurpniekiem ir aizliegts nākt tirgū ar vairāk nekā divi pāriem kurpju, un viņi var tirgoties tikai tad, ja tai pašā reizē tirgū arī kāds vācu meistars piedāvā kurpes pārdošanai. Latviešu kurpniekiem jāaiziet ar savām precēm no tirgus stundu pirms tirgus slēgšanas. Pirms šo vācu kurpnieku šrāgu apstiprināšanas rāte bija apstiprinājusi latviešu kurpnieku šrāgas. Tajās redzams, ka latviešu kurpnieki bija jau agrāk nodibinājuši savu amatu, jo jaunās šrāgas noliedza latviešu kurpniekiem vēlēt savu oldermani un piesēdētājus: tos iecelšot rātes amatu kungi. Latviešu šrāgās atkārtoti vācu šrāgu noteikumi par 6 meistariem un kurpju pārdošanu. Tomēr šrāgām pievienotajā sarakstā redzams, ka latviešu kurpniekiem Rīgā bija nevis 6, bet 13 meistari. Šrāgās tad arī teikts, ka viņi visi var palikt amatā, bet mirušā vietā nevar stāties jauns latviešu meistars. Tomēr amatu kungiem ir tiesības šai jautājumā noteikt, kā rīkoties, „sevišķi ar meistaru bērniem". Ar to ierobežojums par 6 latviešu meistariem zaudēja nozīmi.

Kādas nesaskaņas valdīja starp vācu un nevācu Rīgas kurpniekiem, secināms pēc 1621. gada amatu tiesas sprieduma, kad vācu kurpnieki pieprasīja, lai latviešu kurpnieku amatu likvidē.[157] Latviešu meistari aizrādīja, ka viņi labāk vēlas, lai sodu piespriež amatu kungi nekā vācu amats. Vācieši ar latviešu meistariem nepiederīgi apejoties — latviešiem dzīrēs esot jāpiegādā alus, bet viņi paši to reti dabūjot, viņiem esot jāstāv kā puikām. Latviešu meistari apstrīdēja vācu meistaru apgalvojumu, ka latvieši nodarbinot vācu zeļļus un kaŗavīrus. Amatu tiesa vācu meistaru lūgumu noraidīja. Viss palika pa vecam, atļaujot katram latviešu meistaram darbnīcā vēl otru ķeblīti vai nu zellim, vai māceklim.

Drēbnieku 1492. gada šrāgas arī noliedza pieņemt nevācu mācekļus, atkārtojot to pat divos pantos (27. un 39.). Tomēr 16. gadsimteņa šrāgās redzam, ka Rīgas patrimoniālapgabalā bija atļauts darboties četriem vecdarba drēbniekiem, kas šuj latviešiem un paši varēja būt latvieši.[158] Jaunu materiālu viņi var izlietot ne vairāk par pusolekts, bet jālieto lielāko tiesu vecs materiāls. Viņi nedrīkst turēt mācekļus. Arī pašā Rīgā bija latviešu drēbnieki, jo 1582. gada dokumentos sastopama norāde par Rīgas nevācu drēbnieku amatu.[159]

Tīri latviešu amati bija linaudēji, jostnieki un saktu kalēji, un saišu vijēji. Par šo amatu latvisko raksturu gan šrāgās nekas nav teikts, bet tas izriet no citiem dokumentiem un netiešiem secinājumiem.

Linaudēju 1458. gada šrāgām pievienots ziedotāju saraksts ar neapšaubāmi latviskiem vārdiem (piemēram, *Razin, Pebalghe, Nabags,* u. c.). 1544. gada šrāgām ir pievienots amata 30 brāļu saraksts arī ar neapšaubāmi latviskiem uzvārdiem.[160]

Par jostnieku un saktu kalēju amatu pārpratumus viegli var radīt neskaidrā terminoloģija. Šo amatu reizēm vēl sauc par nevācu sīkpreču („krāmu") tirgotājiem un reizēm pat par krievu sīkpreču tirgotājiem. Tāpēc arī Rīgas šrāgu izdevēji Štīda un Metigs nepareizi spriež, ka termins „nevācu" un „vācu" sīkpreču tirgotāji neapzīmējot tirgotāju tautību, bet gan klientūru. Ar šo spriedumu ir pretrunā abu autoru pašu konstatējums, ka 1502. gadā rāte noteica: „Zemnieku, nevācu, krievu tirgotāji un citi nevācu amatnieki nedrīkst nodarbināt vācu jaunekļus".[161]

Katrā ziņā, krievu sīkpreču tirgotāji, kam šrāgas apstiprināja 1522. gadā, ir cits amats nekā nevācu sīkpreču tirgotāji, resp. jostnieki un saktu kalēji. Ka tie ir dažādi amati, rāda vispirms tas, ka jostnieku un saktu kalēju šrāgas apstiprināja 1512. gadā. Šīs šrāgas

izstrādāja tieši pēc krievu sīkpreču tirgotāju ierosinājuma, jo latvieši sāka iespiesties viņu darbalaukā.[162] Desmit gadu vēlāk krievu sīkpreču tirgotāji ieguva paši savas šrāgas. Ka krievu sīkpreču tirgotāji nav nevācu sīkpreču tirgotāji, vēl secināms pēc rātes 1569. un 1573. gada lēmuma.[163] Pēdējā lēmumā noteikts, ka krievu sīkpreču tirgotājiem monopolizēti viņu ražojumi un ka vācu sīkpreču tirgotāji nedrīkst iejaukties nevācu tirgotāju kompetencē. Pēdējie lēmumā identificēti ar nevācu jostniekiem, kam bija kopējs amats ar saktu kalējiem.[164] 1573. gada lēmumā tātad norobežoti nevācu tirgotāji kā no krievu, tā no vācu sīktirgotājiem. Ja vēl ņemam vērā, ka nevācu sīktirgotājiem bija aizliegts pieņemt vācu mācekļus, tad ir skaidrs, ka šie sīktirgotāji, resp. jostnieki un saktu kalēji bija latvieši.

Rīgas šrāgu izdevēji domā, ka arī saišu vijēji ir tikai latvieši, un nav pamata šo spriedumu apšaubīt.[165]

Pēc nejauši saglabātiem meistaru sarakstiem redzams, ka latvieši bija meistari ne vien tajos amatos, kuŗu šrāgas atļāva uzņemt latviešus, bet arī citos. Piemēram, Rīgas finanču pārvalde 1555. gadā, maksājot par Jāņa baznīcas remontiem, min vārdā namdaŗu un mūrnieku meistarus.[166] Sarakstā minēti šādi meistari: *Hans Kuntze, Hans Springe, Peter Kappune, Thomas Baseck, Berndt Berenbrodt, Matts Poutyn, Marten Foerman, Hans Sproge, Andres Putter, Merten Mültekul, Herman Wyringk, Peter Leite, Jurgen Kurssis, Andres Karross, Paul Saul, Thonnies Zukouwe, Jacob Mutzin.* Starp šiem vārdiem arī nespeciālists var pazīt neapšaubāmus latviešu vārdus, un to ir vairums.

No šiem 1555. gada sarakstā minētajiem latviešu meistariem ievērību pelnī Ansis Spriņģis. Viņš 1576. gadā bija mūrnieku amata oldermanis un Rīgas latviešu kaŗavīru komandieris. Kaujā pie Lielvārdes viņš krita, un viņu apglabāja ar pilsētas līdzekļiem Jēkaba baznīcā. Pēc 1578. gada ieraksta Rīgas soģa grāmatā par bēŗu izdevumiem 26 mārku apmērā redzams, ka Spriņģa izvadīšanā piedalījās 6 mācītāji, 2 skolotāji un skolēnu koris ar 172 skolēniem.[167]

Bez amatos organizētajiem vēl bija neorganizēti Rīgas latviešu amatnieki. Tomēr daļa no viņiem bija iestājušies tirdzniecības palīgamatos.[168] Tā alusnesējos (minot tikai 16. gs. vārdus) 1513. gadā bija par māsu sveču lējēja Magdaliena Baldune. 1517. gada sarakstos ir Sīmanis Mucenieks, Katrīna Kurpniece, maiznieks Jānis Doviņš *(Dowyn)*; 1523. g. sarakstos — katlu lējējs Klāvs Podnieks; 1572. gada sarakstā — Pēteris Dzelzkalējs. Sālsnesējos bija (dokumenta rakstībā): 1501. gadā *Gertke Krestzelmaker*; 1503. gadā *Mi-*

chael Musszeneke; 1504. gadā *Anneke Murnytze, Merten Murnycke*; 1508. gadā *Anneke Stropnetzyn*; 1511. gadā *Gerdeke Stroppenecke sewe*; 1518. gadā *Mychgel Yostneke, Kattryn Yostnezen*; 1521. gadā *Martin Stropeneke*;1522. gadā *Andrewes, Bolman Musseneke delss*; 1532. gadā *Hans Paysans, spaysans* (t. i. kaņepāju paisītājs); 1565. gadā *Matz Rattenex.*

Mazā ģilde

Rīgas amatiem bija sava kopēja apvienotāja organizācija — Mazā ģilde. Spriežot pēc archibīskapa Michaela un ordeņa mestra Pletenberga 1500. gada noteikumiem, visiem Rīgas namniekiem vajadzēja būt par biedriem vai nu Lielajā, vai Mazajā ģildē.[169] Pēc tā varētu spriest, ka tautības ziņā nekādas diskriminācijas 16. gs. sākumā nebija. Tādu nevar konstatēt līdz pat 16. gs. beigām. Tomēr 17. un vēlākajos gadsimteņos latviešu amatus vairs Mazajā ģildē neskaitīja, kā redzējām apskatā par Rīgas tirdzniecības palīgamatiem.

Rīgas amatniecības saimnieciskā attīstība

Par 16. gadsimteņa Rīgas amatniecības ekonomisko stāvokli valdošo uzskatu nodibinājis vācu saimniecības vēsturnieks V. Štīda. Viņa viedokli 1922. gadā L. Arbūzovs formulēja šādi:[170] „15. gadsimtenī Rīgas iedzīvotāji, to starpā arī amatnieki, bija turīgi un bagāti: ikvienam bija darbs un maize. Tāpēc uzņemšana amatos un produkcija nebija ierobežota. Gadsimteni vēlāk viss bija citādi. Iedzīvotāju skaita un viņu pirkšanas spēju pieaugums, acīm redzot, nesaskanēja ar amatniecības attīstību. Linaudēju amats, tāpat kā pārējās cunftes, stingrāk ierobežoja produkciju, lai noturētu cenas, ko vajadzēja vēl atbalstīt, ražojot labākas preces. Amats vēlējās nodrošināt pienācīgo izpeļņu ikvienam pilntiesīgam amata brālim. Tāpēc priekšrocības ierobežoja, piešķirot tās tikai dažām katēgorijām, tai pašā laikā citiem apgrūtinot iespēju iestāties šai noslēgtajā lokā. Šai privilēģēto lokā izslēdza brīvo sacensību un neļāva attīstīties uzņēmēju šķirai, kas paši nestrādā, bet liek citiem strādāt savā labā un kas tā ierobežotu citu amata biedru produkciju un ienākumus."

Pēc šī konstatējuma Arbūzovs paradoksālā kārtā turpina: „Kaut gan individa brīvajai darbībai ar to novilka robežas, Rīgas amatniecība tieši 16. gadsimtenī sasniedza savu lielāko uzplaukumu." V.Štīda bija pētījis Vācijas viduslaiku amatniecību pēc šrāgām. Šais pētījumos

viņam bija izstrādājies noteikts uzskats, ko viņš bez kādiem grozījumiem attiecināja arī uz Rīgas amatniecību. Šai ziņā ir parallēle ar Brentano, kas savu Vācijā gūto ieskatu attiecināja uz Anglijas amatniecību.

Spriedums, ka amati ierobežoja produkciju un mācekļu un meistaru skaitu, dibinās tikai uz šrāgām. Iepriekš tomēr redzējām, ka īstenība nebūt nesaskanēja ar šrāgās noteikto. Rīgas meistariem pat nebija iespējams dabūt atļauto mācekļu skaitu, tā ka ierobežojumiem nebija nekādas nozīmes. Meistaru skaitu efektīvi ierobežot savukārt neļāva bītnieku savairošanās, ko neizdevās apkarot.

Trūkstot jebkādiem sistēmatiskiem datiem par amatniecības ražojumu tirgus cenām Rīgā, spriedums, ka šīs cenas slīdēja un tās vajadzēja noturēt, ierobežojot produkciju, ir pāragrs. Turklāt, ja runā par cenu slīdēšanu, rodas jautājums, vai domāta absolūta cenu slīdēšana vai relātīvā — vispārējam cenu līmenim kāpjot.

Spriežot pēc tiem nedaudzajiem faktisko apstākļu attēlojumiem, kas par Rīgu un Rīgas amatniecību ir saglabājušies, liekas, ka līdz Livonijas karam nevar būt runas nedz par produkcijas ierobežošanu, nedz par amatu spaidiem. Uzņēmēju šķira neattīstījās, bet nevis tāpēc, ka to neļāva amati. Šāda šķira būtu varējusi attīstīties vai nu bītniekos, vai uz laukiem. Tā neattīstījās vienkārši tāpēc, ka Rīgā un Latvijā masu produkcijai nebija tirgus. Šāds tirgus nebija tāpēc, ka zemnieki lielā mērā paši ražoja visu dzīvei vajadzīgo, pērkot Rīgā no amatniecības ražojumiem tikai rotas. Otrkārt, Rīgu ar tekstilražojumiem (tie bija ražojumi, kas pirmie kļuva par masu produkcijas preci) apgādāja importieri no Rietumeiropas produkcijas centriem. Rīgas linaudējiem neapšaubāmi bija jāiztur konkurence ar lētākajiem importētajiem linu audumiem, kas pieminēti Minstera *Kosmografijā*. Šai ziņā nekāda Rīgas linaudēju produkcijas ierobežošana nevarēja cenas celt (kā to domā Arbūzovs), bet tikai palielināt importu.

Rīgas amatniecības stāvoklis mainījās pēc Livonijas kara. Karš jūtami iedragāja Rīgas namnieku turību, un līdzi cieta arī Rīgas amatniecība. Tā saukto, kalendāra nemieru cēlonis, jādomā, bija arī saimnieciskā depresija, kas radās pēc Livonijas kara.

Amatniecība mazpilsētās

Jau iepriekš — 5. nodaļas pielikumā — ievietots Piltenes namnieku un viņu ieroču saraksts. Diemžēl, sarakstā nav minēta šo namnieku nodarbošanās. Ja par nodarbošanos varētu spriest pēc uzvār-

diem, tad Piltenē būtu 3 drēbnieki, 3 audēji, 2 kurpnieki un pa vienam kažocniekam, atslēdzniekam, podniekam, ratniekam, maiznieka, dzirnavniekam, muciniekam, ķepzeterim (asinslaidējam) un mūrniekam. Tai pašā fondā, kur ņemts šis Piltenes namnieku saraksts, ir vēl otrs šāds saraksts par Pilteni, datēts ar 1601. gadu. Tajā (atkal spriežot pēc uzvārdiem) varētu būt 2 audēji, 4 kurpnieki, 2 mucinieki, 2 cepurnieki, pa vienam atslēdzniekam, ratniekam, maiznieka, kalējam, namdarim un ieroču kalējam.

Saprotams, ir ļoti problēmatiski,vai uzvārds ir identisks ar amatu. Piemēram, Cēsīs 1624. un 1647. gada namnieku sarakstā[171] uzvārds saskan ar nodarbošanos tikai vienā atsevišķā gadījumā. No 38 amatniekiem 1647. gadā tikai par vienu teikts, ka *Hanß Lodenmacher, ist seines Handtwerks ein Lahdenmacher.* Tomēr tieši šie Cēsu namnieku saraksti liek domāt, ka 16. gadsimtenī amati atspoguļojās uzvārdos, kamēr 17. gadsimtenī bija radusies citāda mode. Lieta tā, ka nedz 1624., nedz 1647. gada Cēsu sarakstā starp uzvārdiem nav amatnieku nosaukumu (atskaitot vienīgi nupat minēto izņēmumu, un, ja gribētu jokot, varētu teikt, ka tirgotāja *Schuldt* uzvārdā atspoguļojas viņa profesija). Cēsu 1624. gada namnieku sarakstā, kas aptver pavisam 128 gruntsgabalus, tomēr ir minēti arī agrāko gruntsgabalu valdītāju vārdi. Starp tiem amatnieku vārdu ir relātīvi daudz. Šo agrāko valdītāju vārdi neapšaubāmi attiecas uz laiku priekš zviedru valdīšanas, tātad vai nu uz 17. gs. sākumu, vai 16. gs. beigām.

Minētie Cēsu namnieku vārdi ir šādi (cipars apzīmē numuru pēc kārtas dokumentā): *1. Lademacher Hanß, 2. Re[p]schleger, 4. Merten Gailweber, 20. Merten Schneider, 22. Sebastian Schwertfeger, 34. Henrich Schuster, 37. Mutzeneck, 51. Felscherer, 54. Zimmerman, 75. Bubbel Weber, 80. Daniel Schmit, 85. Strohschneider, 93. Geddert Schultz, ein Weber, 95. Gregor des Körßners Hauß, 98. Jaske Stellmacher ein Weber, 103. Die alte Muntze, 106. Conrad Schusters Witwe, 115. Pommer oder Geilweber.*

Tātad sarakstā ir „pūru kalējs", riepnieks, pieci audēji, divi drēbnieki, ieroču kalējs, divi kurpnieki, mucinieks, frizieris, namdaris, kalējs un kažocnieks. Bez tam sarakstā ietilpst ordeņa mestra naudas kaltuve, kuŗā strādāja naudas kalējs. Cēsu gruntsgabalu agrāko valdītāju vārdi tātad atspoguļo amatniecību, kādu varētu sagaidīt pēc statistikas 17. gadsimtenī, kad uzvārdi amatnieku nodarbošanos vairs neatspoguļoja.

Pēc gruntsgabalu sarakstiem redzams, ka 16. gs. beigās Jaunjelgavā

(kas tad vēl nebija ieguvusi pilsētas tiesības) bija 5 kalēji, 2 atslēdznieki, 1 mērnieks un 1 sniķeris.

Ka 16. gadsimtenī mazpilsētās namnieki par uzvārdu lietoja amata nosaukumu, var redzēt Straupes 1585. gada to namnieku sarakstā, kuŗi maksāja skolotāja nodevu. Tajā minēti *Edde die Kleinschmidische* un *Jacob der Schnitzker* [172] — atslēdznieka sieva un sniķeris. Šeit amata apzīmējums vēl nav uzvārds, bet ir pusceļā uz to. Tomēr Rīgā 16. gadsimtenī amatniekiem šādu profesionālu uzvārdu nebija.

Mazpilsētu amatnieku katalogs ir ietilpināts Polijas karaļa nodokļu noteikumos Inflantijai 1600. gadā un, jādomā, arī agrāk.[173] Nodokli bija paredzēts ņemt no aptieķniekiem 3 guldeņus, zeltkaļiem, frizieŗiem, miesniekiem, maizniekiem, linaudējiem 2 guldeņus, sāls tirgotājiem un tāpat visiem citiem amatniekiem 1 guldeni. Drēbniekiem, kas gatavo zīda drānas, kurpniekiem, kas gatavo safjana un kardivana kurpes, un kažocniekiem, kas gatavo dārgus kažokus, bija jāmaksā 2 guldeņi.

16. gs. beigās amatos organizētā amatniecība izveidojās Jelgavā. Amatnieku organizācijas pārņēma šrāgas no Rīgas. 1597. gadā Jelgavā nodibinājās stiklinieku amats, bet 1599. gadā — kurpnieku amats.

Lauku amatnieki

Kamēr Rīgas un arī mazpilsētu amatnieki bija gan vācieši, gan latvieši, un mazā skaitā arī citu tautību piederīgie, tikmēr lauku amatnieki bija tikai latvieši. Avoti par lauku amatniekiem 16. gadsimtenī ir reti. Kādā 1527. gada dokumentā minēts, ka Gederts fon Gālens pārdod Jurgenam Krīdneram makstu taisītāju *Marcks* par 40 Rīgas mārkām, kas, jādomā, bija bēgļa izpirkšanas nauda.[174]

Amatnieku nosaukumi vērojami arī mājvārdos.[175] Piemēram, 1538. gada lēņugrāmatā Turaidas pils tiesas Juglas vakā minētās *Tymmerman* mājas varētu būt namdaŗa valdījums, tāpat kā tai pašā lēņugrāmatā Vainižos minētās divas *Schmit* mājas varētu būt kalēju mājas. Turpat Vainižos vēl minēts *Tymmermandells* un *Tymmerman Molner*. Dzirnavnieka un namdaŗa amats ir labi savienojams.[176]

Ratnieki, Mucinieki, Vēveŗi, Mūrnieki u. c. ir minēti archibīskapijas vakugrāmatā 16. gs. vidū. 1599. gada poļu revīzijā Vainižos minēti *Tymerman, Tkacz* un *Klynszmedt* (vēl tagad esošās Kliesmeta mājas Vainižu pagastā) — tātad namdaris, audējs un atslēdznieks; Aizkrauklē — divreiz *Kowal* (t. i. kalējs) un *Mucznik* (vēl tagad Mucenieki); Lielvārdē — *Kowal* (kalējs); Koknesē — *Kowal, Kurpink,*

Wewer, Dzirkutan (tagad Dzirklēni). Pēdējais varētu būt dzirkalis. Salaspilī minēts *Tkacz* un *Wewer* (abi audēji). Šķiet, nav šaubu, ka tulkotie vārdi ir tiem saimniekiem, kas revīzijas laikā ar amatu nodarbojās, kamēr netulkotie vārdi varētu būt mājvārdi, kuŗu saimnieks kādreiz agrāk bijis attiecīgais amatnieks.

Ziņas par lauku amatnieku sociālo, juridisko un ekonomisko stāvokli ir trūcīgas. Ordeņa un bīskapu laikā kalēji parasti bija brīvnieki, jo viņu darbs bija svarīgs kaŗa gaitās, kuŗās viņiem bija jāpiedalās. Tā Aizputes domkapituls 1556. gadā piešķīra brīvības grāmatu Asmum Lucim. Viņu atbrīvoja no visām zemnieku klaušām, bet viņam bija jāveic vajadzīgie kalēja darbi un ziņneša dienests.[177]

Privātajās muižās dzīvojošo amatnieku stāvokli varētu ilustrēt ar *Lemsküll muižas* (pie Limbažiem) sniķeŗa *Claves Lembskuil* piemēru. Viņam bija 1½ ceturtdaļas (t. i. ³/₈) arkla zemes, un viņš kungam maksāja savu pienākumu vietā 2 mārkas gadā.[178]

Bija vēl otra grupa lauku amatnieku, kas strādāja muižā un saņēma no muižas algu. Piemēram, Piltenē 1585. gadā muižas darbinieku sarakstā citu starpā bija aldaris. Par viņu dokumentā teikts: „Ir dzimtcilvēks *(Ist ein Erbbauer vnnd Leibeigen)*, saņem algu 24 Rīgas mārkas — skaitot mārkā 6 Prūsijas grašus, kopā četrus dālderus — un uzvalku no rupjas zaļas drānas".[179] Bez tam viņš saņēma uzturu, kā redzams pēc tālākā pārtikas izdevumu aplēsuma.

Lauku amatnieku darba apstākļi ļoti atšķīrās no pilsētu, sevišķi Rīgas, apstākļiem. Tā kā lauku amatnieki nebija organizēti amatos, kā tas bija pilsētās, tad laukos nebija arī noteikumu par mācekļiem, nedz arī zeļļu vai meistaru pārbaudījumu. Lauku amatnieki tāpēc varēja bez kādiem ierobežojumiem izkopt savas mākslinieku dotības un veidot ražojumus brīvi no formālām prasībām. Šis fakts ir ļoti svarīgs mūsu kultūras vēsturei, jo ar stila analizi var atklāt šī gadsimteņa citādi anonimo latviešu mākslinieku eksistenci. B. Vipers tādējādi ir analizējis vecāko saglabāto Latvijas altāŗgleznu un noskaidrojis, ka tās darināšanā piedalījušies latviešu mākslinieki. Šeit ir runa par Kalnamuižas baznīcas (Tērvetes pagastā) altāŗgleznu, kas pēc restaurācijas Latvijas patstāvības pēdējos gados atradās Rīgas pilī — valsts prezidenta reprezentācijas telpās. Šī altāŗglezna — „Golgāta" ir datējama ar 16. gadsimteni, un B. Vipers par to raksta: „Spriežot pēc nevienādās technikas un dažiem apģērba anachronismiem, var secināt, ka tikai vispārīgā kompozicija un galvenās figūras pieder ārzemju meistaram, kamēr visas mazāk svarīgās gleznas daļas izpildījuši viņa šejienes palīgi".[180]

[1]Līgums: K.E.Napiersky, *Russisch-Livländische Urkunden*, 294. un sek. lpp.

[2]E.Grönblad, *Nya källor till Finlands medeltidshistoria* I (Köpenhamn 1857), 682. un sek. lpp.; O.S.Rydberg (ed.), *Sveriges traktater med främmande makter* IV, 81. lpp.

[3]S.Svensson, *op. cit.*, 64. lpp.

[4]F.J.Fisher, „Commercial Trends and Policy in Sixteenth-Century England", *Essays in Economic History* (London 1954). Par holandiešu siļķu zveju sk.: E. Baasch, *Holländische Wirtschaftsgeschichte* (Jena 1927), 56. un sek. lpp.

[5]R.Häpke, „Der Untergang der hansischen Vormachtstellung in der Ostsee (1531—1544)", *Hansische Geschichtsblätter* XVIII (1912).

[6]A.E.Christensen, *Dutch Trade to the Baltic about 1600* (Copenhagen and the Hague 1941), 35., 43. un 44. lpp., un: E.Dunsdorfs, „Merchant Shipping in the Baltic during the 17th Century", *Contributions of Baltic University* 40 (Pinneberg 1947), 12. lpp.

[7]A.R.Myers, *England in the Late Middle Ages* (Edinburgh 1952), 145. lpp.; J.Clapham, *A Concise Economic History of Britain* (Cambridge 1949), 165—166. lapp.; M.Postan, „The Trade of Medieval Europe: the North", *The Cambridge Economic History of Europe* II (Cambridge 1952).

[8]D.Schäfer, „Einleitung", *Hanserecesse 1477—1530* IV (Leipzig 1890), X lpp.; sk. 278. nr.

[9]*LUB* III, 2, 418—430. lpp.

[10]D.Schäfer, *op. cit.* V (Leipzig 1894), IX lpp.

[11]G.Hollihn, „Die Stapel- und Gästepolitik Rigas in der Ordenszeit (1201—1562)", *Hansische Geschichtsblätter* 1935.

[12]Par šo jautājumu daudz strīdās. S.Svensons *(op. cit.*, 65. lpp.) domā, ka Rīga atteicās no viesu tirdzniecības aizlieguma pēc Lībekas spiediena. Turpretim V. Nītemā *(Der Binnenhandel in der Politik der Livländischen Städte im Mittelalter*, Helsinki 1952, 319. lpp.) domā, ka Rīgā aizliegums palika spēkā.

[13]S.Svensson, *op. cit.*, 67. lpp.; F.Zīverts min 1539. gadu ar ticamu pamatojumu: F.Siewert, *Geschichte und Urkunden der Rigafahrer in Lübeck* (Berlin 1899), 150. lpp.; Kirchners min 1540. gadu bez sīkāka pamatojuma — sk.: W. Kirchner, *op. cit.*, 62. lpp.

[14]F.Siewert, *op. cit.*, 151. lpp.

[15]R.Häpke, *Niederländische Akten und Urkunden zur deutschen Seegeschichte*, 245. nr. Viesu tirdzniecības aizlieguma pārkāpums 1574. gadā dokumentēts Antverpenes tirgotāja Dalca darījumā ar angļu tirgotāju Izraelu Jansenu; sk.: J. Denucé, *op. cit.*

[16]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 195. nr.

[17]RA, Diplomatica, Livonica — 1550. g. 2. decembŗa vēstule.

[18]S.Svensson, *op. cit.*, 75. lpp.

[19]Līgums iespiests: *Monumenta Livoniae antiquae* V, 509—515. lpp.

[20]S.Svensson, *op. cit.*, 119. lpp.

[21]Sīkāk sk.: W.Kirchner, *op. cit.*, 68. un sek. lpp.

[22]J.Jirgensohn, *Acten zur Geschichte der Stadt Riga im Jahre 1562* (bez vietas un gada).

[23]H.v.Ramm-Helmsing, *op. cit.*

[24]S.Mews, *op. cit.*, 21. lpp.

[25]M.Malowist, „Riga und Danzig vom Ausbruch des Dreizehnjährigen Krieges bis zum Ende des XVI Jahrhunderts", *Pirmā Baltijas vēsturnieku konference Rīgā 16—20. VIII 1937* (Rīgā 1938); A.Attman, *Den ryska marknaden i 1500-talets Baltiska politik 1558—1595* (Lund 1944), 248. lpp.

[26]RA, Liv. II, 162, 13—15. lpp.: *Taxa Portorij.*

[27]F.Siewert, *op. cit.*, 232. lpp.

[28]P.Simson, *op. cit.*, 9263. nr.

[29]M.Sellers (ed.), *The Acts and Ordinances of the Eastland Company* (London 1906), 142. lpp.: *into letto and Leiffland under the Domynyons of the Kynge of Powle ...*

[30]Rīgas tirgotāju vārdi 16. gs. sākumā minēti sakarā ar Hanzas prasībām pret Dāniju. Sk.: *Hanserecesse 1477—1530* IV (Leipzig 1890).

[31]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (Helsingfors 1938).

[32]M.Malowist, „Riga und Danzig ...", 312. lpp.

[33]H.J.Böthführ, *Die Rigische Rathlinie von 1226 bis 1876* (Riga ... 1877).

[34]RA, Liv. I, 11 — Rīgas birģermeistars un rāte ordeņa mestram 1536. g. 13. maijā.

[35]*Konung Gustaf den förstes registratur* XI (Stockholm 1888), 400. lpp.

[36]*Hanserecesse 1477—1530* VI, 409. un 412. nr.

[37]RA, Diplomatica, Livonica, *Ordensmästares m. fl. originalbref till svenska konungshuset 1523—1563* un *Konung Gustaf den förstes registratur* XII (Stockholm 1890) — Stefana Zasa un Klausa Kruses lieta.

[38]RA, Liv. II, 673.

[39]L.Mackensen, *op. cit.*

[40]G.V.Forsten', *Akty i pisjma k' istorii Baltijskogo voprosa* (S-Peterburg' 1889), 10. nr.

[41]P.Simson, *op. cit.*, 1089. nr.

[42]J.Denucé, *op. cit.*

[43]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 351. un sek. lpp.

[44]G.v.Pölnitz, *op. cit.*, 35. lpp.

[45]SAG, HBA, D. 587.

[46]F.Siewert, *op. cit.*

[47]H.Spliet, *Geschichte des rigischen Neuen Hauses* (Riga 1934).

[48]*Hanserecesse 1477—1530* IV, 522. lpp., 388. nr.; 576. lpp., 429. nr., 7. un 21. §. Posteņi savilkti kopā, un Lībekas mārkas pārlēstas Rīgas mārkās.

[49]RA, Liv. I, 13.

[50]RA, Diplomatica, Livonica — 1546. g. 27. maijā.

[51]G.Mickwitz, *op. cit.*

[52]B.Hagedorn, *Ostfrieslands Handel und Schiffahrt im 16. Jahrhundert* (Berlin 1910), 92. lpp.

[53]J.Schreiner, *Hanseatene og Norge i det 16. Århundre* (Oslo 1941).

[54]*Hanserecesse 1477—1530* IV, 402. nr.

[55]G.V.Forsten', *Akty i pisjma ...*, 10. nr.

[56]Nina Ellinger Bang, *Tabeller over Skibsfart og varetransport gennem Øresund 1497—1660*, Første del: tabeller over skibsfarten (København 1906). *Ibid.*, Anden del: tabeller over varetransporten, A (København 1922). Nina Ellinger Bang & Knud Korst, *ibid.* B (København 1933).

[57]A.E.Christensen, *op. cit.*, 59. lpp.

[58]*Ibid.*, 82. lpp.

[59]Astrid Friis & S.Ellenhøj, „The Two Crises in the Netherlands in 1557, Appendix", *The Scandinavian Economic History Review* I (1953); A.E.Christensen, *op. cit.*, 313. lpp.

[60]P.Jeannin, „Le commerce de Lubeck aux environs de 1580", *Annales* 1961. Par Stokholmas kuģniecību sk.: E.F.Heckscher *op. cit.*, „Bilagor". Par 1591. gada kuģniecību sk.: *Beiträge zur Statistik des Rigaschen Handels* (Riga 1866), 7. lpp., un: *Monumenta Livoniae antiquae* IV, CXXXV lpp.

[61]A.Attman, *op. cit.*, 37. lpp., pēc RPA, ĀRA 12, V, 5.

[62]A.E.Christensen, *op. cit.*, 247. lpp.

[63]*Ibid.*, 368. lpp.

[64]E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 49. lpp.

[65]L.Mackensen, *op. cit.*, 262. lpp.

[66]W.Stieda und C.Mettig, *op. cit.*

[67]G.Mickwitz, *op. cit.*

[68]M.Malowist, „Riga und Danzig . . . ", 312. lpp.

[69]G.Mickwitz, „Handelsverbindungen in der späthansischen Zeit", *Pirmā Baltijas vēsturnieku konference Rīgā 16—20. VIII 1937* (Rīgā 1938).

[70]G.V.Forsten', *Akty i pisjma . . .*, 25. nr.

[71]M.Małowist, „Über die Frage der Handelspolitik des Adels in den Ostseeländern im 15. und 16. Jahrhundert", *Hansische Geschichtsblätter* 75 (1957), 42. lpp.

[72]J.Straubergs, „Rīgas vecie kalendāri", *Senatne un māksla* I (1940).

[73]Sk. aplēsumu: V.Niitemaa, *Der Binnenhandel . . .*, 51. lpp.

[74]L.Arbusow, „Anschlag . . . ".

[75]RA, Skoklostersamlingen, E. 8855, „Annotations bok".

[76]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel . . .*, 182. un sek. lpp.

[77]*Hanserezesse von 1531—1560* I (Weimar 1941), 55. lpp.

[78]RA, Liv. I, 2.

[79]1568. gada Bauskas recess: F.G.v.Bunge (ed.), *Archiv für die Geschichte . . .* II.

[80]RA, Liv. I, 50.

[81]L.Arbusow, „Anschlag . . . ".

[82]Rīgas tirgotāju noliktavas atradās kā pilsētā, tā ārpus pilsētas. To piemin arī dzejnieks Johans Hāzentēters (J. Hasentödter, *Chronica*, Königsperg 1569, 229. fol.), aprakstot Rīgas 1547. gada lielo ugunsgrēku. Rāte militāru iemeslu dēļ aizliedza atjaunot nodegušās noliktavas ārpus mūriem, bet tirgotāji šo rīkojumu ignorēja. Rāte tās lika nodedzināt 1558. gadā, kad Rīgai tuvojās krievi.

[83]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel . . .*, *passim.*

[84]RA, Liv. II, 156.

[85]H.J.Böthführ, „Jürgen Padel's . . . Tagebücher".

[86]RA, Liv. I, 5.

[87]F.Siewert, *op. cit.*, 161. lpp.

[88]H.Spliet, *op. cit.*

[89]J.Gaigals, „No brēmiešu cunftes līdz darba kooperatīvam", *Kopdarbība* 1925.

[90]*AR* I, 1 (Riga 1907).

[91]RA, Diplomatica, Livonica, *Förhandlingar 1527—1562.*

[92]*Ibid., Ordensmästares m. fl. originalbref till svenska konungshuset 1523—1563* (1532. g. 11. aprīļa raksts).

[93]H.J.Böthführ, „Jürgen Padel's ... Tagebücher", 343. lpp. Šai dienasgrāmatā arī uzzināms, ka brāķeŗi bija latvieši — sk. 340. lpp. un: RA, Liv. I, 9.

[94]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 145. lpp.

[95]Piemēri: SAG, HBA, D. 587.

[96]SAG, Etats-Ministerium, 124 j.

[97]SAG, HBA, D. 611.

[98]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 149. lpp.; A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti,* 143. nr.

[99]Aplēsums pēc materiāliem, kas atzīmēti 6. nodaļā. A.Soma aplēsumā par šo pašu problēmu *(Gutswirtschaft ...*, 46. lpp.), acīm redzot, ir iespieduma kļūdas.

[100]SAG, HBA, D. 673. No dālderiem, Rīgas mārkām un leišu mārkām viss pārlēsts Rīgas mārkās.

[101]L.Arbusow, „Anschlag ...".

[102]F.G.v.Bunge, *Archiv für die Geschichte ...* II.

[103]RA, Liv. II, 761. Par stārastiju tirdzniecību: V. Dorošenko, *Očerki ...*, 300. un sek. lpp.

[104]*Mitteilungen* 23.

[105]*LUB* II, 2, 412. nr., 93. §.

[106]*AR* III, 110. lpp., 15. §.

[107]*Ibid.*, 136. lpp., 23. §.

[108]*Ibid.*, 302. lpp., 7. un 10—12. §, un: *Monumenta Livoniae antiquae* V, 272. lpp.

[109]*Monumenta Livoniae antiquae* V, 482. lpp.; *Mitteilungen* 23, 113—114. lpp.; RA, Liv. I, 27; Revaler Stadtarchiv in Goslar, Br 1 (1539. g.); V. Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 203. lpp.

[110]B.D.Grekov, *Krest'jane na Rusi* I (Moskva 1952), 393. lpp.

[111]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 203. lpp.

[112]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti,* 208. un 211. nr.; V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 205. lpp.

[113]*Mitteilungen* 23, 52. nr., 6. §.

[114]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 204. lpp.

[115]SAG, HBA, D. 645. nr.

[116]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 205. lpp.

[117]RA, Liv. I, 13 — 1543. g. 10. oktobŗa vēstule.

[118]SAG, HBA, D. 646.

[119]*Ibid.*, 1249.

[120]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti,* 292. nr.; V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 209. lpp.

[121]G.Jensch, „Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert", *Mitteilungen* 24 (Riga 1930), 62. lpp.

[122]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 216. lpp.

[123]B.Russow, *op. cit.*, 43. lpp.

[124]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 223—224. lpp.; L.Arbusow, „Die altlivländischen Bauerrechte", 113. lpp.

[125]SAG, HBA, D. 700.

[126]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel ...*, 219. lpp.

[127]F.Siewert, *op. cit.*, 166. lpp.

[128]P.Renvall, *Suomen kansanedustusleitoksen historia* I (Helsinki 1962), 66. lpp.

[129]Par igauņu zvejnieku ceļojumiem sk.: V.Niitemaa, *Der Binnenhandel...*, 219. lpp.

[130]*Mitteilungen* 13.

[131]V.Niitemaa, *Der Binnenhandel...*, 316. lpp.

[132]Rīgas 1616. gada noteikumos par liģeŗiem ir teikts: *Auch sollen sie* [liģeŗi] *keine Naszneken bey ihrer Arbeit vermieten, doch die Früling und Herbst-Zeit, wan die Leutte haüffenweiß andringen, ausgenommen...* (W.Stieda und C. Mettig, *op. cit.*, 413. lpp.). Kādā 17. gs. otrās puses projektā teikts: *Machsneken* [bez šaubām, pārrakstīšanās kļūda]*oder Taglöhner (ibid.*, 706. lpp.). Štīda un Metigs glosārā tomēr nepareizi paskaidrojuši: *Nasz(t)neken, lett. Lasträger,* kas radījis zināmu sajukumu mūsu literātūrā.

[133]W.Stieda und C.Mettig, *op. cit.*, 253. lpp.

[134]*Ibid.*, 257. lpp.

[135]*Ibid.*, 258. lpp.

[136]*Ibid.*, 258—260. lpp.

[137]*Ibid.*, 698. lpp.

[138]E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 317. lpp.

[139]W.Stieda und C.Mettig, *op. cit.*, 418. lpp.

[140]*Ibid.*

[141]*Ibid.*, 420. lpp.

[142]*Ibid.*, 412. lpp.

[143]*Ibid.*, 234. un 418. lpp.

[144]*Ibid.*, 344. lpp.

[145]*Ibid.*, 346. lpp.

[146]*Ibid.*, 413. lpp.

[147]*Ibid.*, 234. lpp.

[148]*Ibid.*, 454. lpp.

[149]*Ibid.*, 704. lpp.

[150]*Ibid.*, 702. lpp.

[151]V.Štīda un C.Metigs *(ibid.*, 116. lpp.) skaita 13 amatnieku organizācijas. Šai skaitā ietilpst arī *lakenscherer,* kas būtībā ir vadmalas tirgotāji.

[152]*Ibid.*, 448. un sek. lpp.

[153]*Ibid.*, 384. lpp.

[154]A.Bērziņa („Rīgas cunftu amatnieku zeļļi un mācekļi XVI gs. un XVII gs. sākumā", *Vēstures problemas* II, Rīgā 1958) šo tekstu interpretē citādi: abi meistaru nogrupējumi nozīmējot Vācijas un Rīgas vācu meistarus.

[155]W.Stieda und C.Mettig, *op. cit.*, 386. lpp.

[156]*Ibid.*, 543. lpp.

[157]*Ibid.*, 547. lpp.

[158]*Ibid.*, 501. lpp.

[159]*Ibid.*, 119. lpp., tomēr tikai šrāgu sarakstā. Štīda un Metigs šo amatu ir izlaiduši.

[160]*Ibid.*, 403. lpp., un: L.Arbusow, „Zwei lettische Handschriften...". Arbūzovs raksta, ka 1544. gadā starp linaudējiem latvieši jau esot vairākumā, un tad sniedz linaudēju biedru sarakstu, kuŗā vai visi vārdi ir latviešu. Amata meistaru skaits bija noteikts 30, un sarakstā ir 30 vārdi. Saraksts ir šāds:

Volgen so broders syndt: Andres Kyss, Jane Badyn, Thomas Wever, Jane Strapeningk, Jacob Kampe, Bartholmeus Krusse, Jane Szeten, Peter Ecke, Jacob Tolpe, Laurentz Beel, Peter Suntzels, Peter Springes, Mathies Labsz, Mathies Otze, Andres Bullitz, Thomas Meltin, Thomas Sprunge, Gerdt Absse, Hinrick Irbe, Michel Siele, Marten Henne, Jurge Sterges, Hans Heyne, Hans Stippe, Hans Otte, Jasper Herle, Jacob Pauls, Herman Bösze, Jacob Holteker, Hans Stuebber.

[161]W.Stieda und C.Mettig, *op. cit.*, 119. un 367. lpp.

[162]*Ibid.*, 338. un sek. lpp.

[163]*Ibid.*, 367., 369. un 372. lpp.

[164]*Ibid.*, 373. lpp.

[165]*Ibid.*, 119. lpp.

[166]A.v.Bulmerincq, *Zwei Kämmerei-Register der Stadt Riga* (Leipzig 1902.), 67. lpp. Kaut gan P.Kampe ir izlietojis šo Bulmerinka darbu savam būvmeistaru un būvamatnieku leksikonam, tieši šo sarakstu viņš nav pamanījis. Kampe min vienīgi Hansi Kunci. Sk.: P.Campe, *Lexikon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400—1850* (Stockholm 1951), 10. lpp., 34. nr.; II (Stockholm 1957), 10. lpp., 52. nr.

[167]J.Straubergs, *Rīgas vēsture*, 201. lpp.

[168]L.Arbusow, „Studien ...".

[169]F.Brunstermann, *Die Geschichte der Kleinen oder St. Johannis-Gilde* (Riga 1902), 30. lpp.

[170]L.Arbusow, „Zwei lettische Handschriften ...", 22. lpp.

[171]1624. gada saraksts: KA, Reduktionskommissionen i Livland, F. I, 8, *Akter Wendes Krets* B, 1625—1629. fol.; 1647. gada saraksts: E.Dunsdorfs, *Ukesenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas*, 155. un sek. lpp. Sal.: A.Zeida un T.Zeids, „Amatniecības attīstība Cēsīs feodālisma laikmetā", *Vēstures problēmas* IV (Rīgā 1961).

[172]Par Jaunjelgavu sk.: W.Räder, *Bürgerverzeichnisse aus dem Herzogtum Kurland* (Riga 1936); par Straupi: A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 301. lpp.

[173]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 347. lpp.

[174]*LGU* II, 453. nr.

[175]B.Ābers, „Audēju amats latviešu tautas dziesmās un citos vēstures avotos", *Latvju tautsaimnieks* 1943, un „Kalēju amati Rīgas vēstures avotos un latviešu tautas dziesmās", *ibid.*

[176]*LGU* II, 754. nr.

[177]P.Campe, *op. cit.* II, 10. lpp., 53. nr.

[178]H.v.Bruiningk, *op. cit.*

[179]SAG, HBA, D. 703.

[180]B.Vipers, *Latvijas māksla baroka laikmetā* (Rīgā 1937), 95. lpp.

12. NODAĻA

NAUDA UN CENAS

Sešpadsmitajā gadsimtenī naudas un cenu jautājumi izpelnījās ļoti lielu sabiedrības uzmanību visā Eiropā un arī Latvijā. Toreizējā naudas iekārta tik ļoti atšķīrās no modernās, ka, šo nodaļu ievadot, jādod kaut īss apraksts par šīm īpatnībām. Pēc Amerikas atklāšanas uz Eiropu sāka plūst lieli daudzumi dārgmetallu, pirmām kārtām sudraba. Šis fakts pastiprināja tendenci cenām celties, kas Rietumeiropā bija sākusies jau agrāk demografisko un tehnisko faktoru dēļ. Ciešie tirdzniecības sakari ar Rietumeiropu 16. gadsimtenī radīja arī cenu celšanos Latvijā. Šai nodaļā ir iztirzāta šo lielo ekonomisko pārmaiņu norise Latvijā, un noslēgumā mēģināts noskaidrot, kāda šīm pārmaiņām bija nozīme latviešu tautas vēsturē.

Sugas naudas iekārta

Sešpadsmitajā gadsimtenī Latvijā, tāpat kā Rietumeiropā, apgrozījās tiklab pašu zemē, kā arī ārzemēs kaltās monētas. Tās kala no dārgmetalliem: sudraba un zelta, parasti piejaucot kā ligātūru mainīgu daudzumu vara. Tā kā monētas bija dažāda labuma atkarā no dārgmetallu satura, apgrozībā tās vērtēja pēc šī satura. Darījumus parasti kārtoja noteiktā naudas sugā, tāpēc monētu vērtība vēl bija atkarīga no attiecīgās naudas sugas piedāvājuma un pieprasījuma. Šādu monētāru iekārtu sauc par sugas naudas iekārtu.

Lieltirdzniecībā ar Rietumeiropu bez monētām vēl apgrozījās vekseļi,[1] turpretim nedz čekus, nedz papīra naudu vēl nepazina. Bez reālās naudas, kas apgrozījās monētu veidā, vēl eksistēja aplēsuma nauda. To lietoja tirgotāji grāmatvedībā un naudas pārvedumiem

ar vekseļiem, kā arī bieži vien pārējie iedzīvotāji savos prāvākajos darījumos. Šāda aplēsuma nauda bija nepieciešama divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, monētas apgrozībā nodila, un, tā kā tās vērtēja pēc dārgmetalla satura, nodilušajām monētām samazinājās vērtība. Otrkārt, 16. gadsimtenī notika sistēmatiska naudas pasliktināšana, kaļot mazvērtīgāku naudu. Kārtojot darījumus naudā, kas reāli nemaz neeksistēja, bija iegūts stabils vērtību mērs. Šis atrisinājums bija izstrādājies praksē, jo toreizējā naudas teorija bija vāji attīstīta.

Populārākā naudas teorijas grāmata 16. gadsimtenī bija 14. gadsimteņa vidū sarakstītais Nikolaja Oresma *(Oresme)* darbs *Tractatus de Origine, Natura Jure, et Mutacionibus Monetarum.* Agrākajos gadsimteņos tas bija pieejams norakstos, bet pirmo reizi to nedaudz eksemplāros iespieda 1484. gadā.[2] Plašāk kļuva pazīstams Oresma darba izdevums, ko iespieda Parīzē ap 1511. gadu. Šo izdevumu, kam gan, salīdzinot ar sākuma tekstu, bija vairāki robi, pārspieda daudz reižu 16. un 17. gadsimtenī. Jādomā, ka to pazina arī Livonijā, kā redzēsim turpmāk.

Oresma grāmata komentē Aristotela domas par naudu, un tās galvenā teze ir, ka naudu nedrīkst pasliktināt. Autors, protams, zināja, ka apgrozības procesā nauda pati nodilst. Viņš ieteica nodilušās naudas apgrozību aizliegt un izkalt tai vietā jaunu ar citādu cilni (IX nodaļā). Iznāk, ka zaudējumi būtu jācieš nodilušās monētas īpašniekam.

Oresms atšķīra trejādu naudu: zelta naudu, kas kaļama bez ligātūras, sudraba naudu ar nedaudz ligātūras un sīknaudu, t. s., melno naudu. Par šo melno naudu Oresms raksta, ka tā radusies tādēļ, ka sudraba monēta, kas, piemēram, būtu jāmaksā par mārciņu maizes, būtu tik sīka, ka to nevarētu paņemt pirkstos. Tāpēc bijis nepieciešams kalt sīknaudu no kāda mazvērtīgāka metalla „kopā ar sudrabu". Šīs bijona monētas bija apsudrabota vaŗa nauda. Kad apsudrabojums nodila, monētas kļuva sarkanas, resp. „melnas", tādēļ Oresms tās sauca par melno naudu.

Praksē ļoti svarīgajam jautājumam par vērtības samēru starp abiem dārgmetalliem — zeltu un sudrabu — Oresms pāriet ļoti viegli pāri (X nodaļā). Viņa doma ir šāda: starp zeltu un sudrabu vērtības un cenas ziņā jābūt dabiskai attieksmei (laikam viņš domā abu dārgmetallu produkcijas vai krājumu samēru). Šī attieksme jānoteic, un to nedrīkst patvaļīgi mainīt. Attieksmi mainīt esot pieļaujams vienīgi tad, ja ir kādas pārmaiņas metallu iegūšanā, kas reti gadoties. Piemēram, ja ilgstoši samazinātos zelta produkcija, tad zeltam jākļūst

dārgākam attieksmē pret sudrabu. Ja šādas reālas maiņas ir mazas vai nemaz nenotiek, nevienam neesot tiesības zelta un sudraba attieksmi mainīt. Vēlreiz pie šī jautājuma citā variantā Oresms atgriežas XIII nodaļā, rakstot par ligātūru. Ja sudraba producētu ļoti maz, tad būtu pieļaujams samazināt sudraba saturu „melnajā" naudā, bet ja sudraba producētu daudz, tad būtu pieļaujams sudraba saturu palielināt.

Naudas pasliktināšana un zelta un sudraba monētu vērtības savstarpējās attieksmes maiņas, bija 16. gadsimtenī naudas iekārtas galvenās problēmas Eiropas mērogā. Nenotika gan tā, kā paredzēja Oresms savā teorētiskajā spriedelējumā, ka zelta produkcija varētu samazināties. Zelta produkcija pieauga, bet vēl vairāk pieauga sudraba produkcija. Oresma grāmata tāpēc nedeva atbildes uz laikmeta galvenajiem jautājumiem. Tomēr šo grāmatu lasīja un centās tur ieteikto pieskaņot konkrētiem apstākļiem. Totiesu liekas, ka maz lasīja Žana Bodēna *(Jean Bodin)* 1568. gadā publicēto rakstu, kas izskaidroja naudas vērtības krišanos ar Amerikas sudraba ieplūdumu Eiropā.

Sudraba un zelta piedāvājumu un pieprasījumu noteica gan universāli faktori, kas darbojās pasaules mērogā, gan lokāli iemesli. Piedāvājumā dominēja pasaules apmēra faktori, jo 16. gadsimtenī bija vēl nekad nepiedzīvots dārgmetallu produkcijas pieaugums. Dārgmetallu produkcijas vērtējumu pasaules mērogā pēc vairākkārtējiem citu autoru mēģinājumiem apmierinoši veicis Setbērs. Visi vēlākie aplēsumi un labojumi pamatojas uz viņa darba.[3]

Sekojošā tabulā ir sakopoti svarīgākie dati par pasaules zelta un sudraba produkciju, ko patlaban saimniecības vēsturnieki uzskata par ticamiem.

Dārgmetallu produkcija pasaulē caurmērā gadā

Periods	Kilogrami		Zelta %		Zelta un sudraba vērtības attieksme
	Zelta	Sudraba	No svara	No vērtības	
1493—1520	5800	47.000	11,0	57,0	10,75
1521—1544	7160	90.200	7,4	47,2	11,25
1545—1560	8510	311.600	2,7	23,6	11,30
1561—1580	6840	299.500	2,2	20,8	11,50
1581—1600	7380	418.900	1,7	17,2	11,80

Pieprasījumā pēc dārgmetalliem dominēja lokālie faktori. Pieprasījums mainījās atkarā no iedzīvotāju skaita pārmaiņām, naudas saimniecības izplešanās vai sašaurināšanās, luksa prasībām un beidzot

arī atgriezeniskā veidā no piedāvājuma. Dārgmetallu pieprasījumā vai piedāvājumā svarīgs faktors bija attiecīgās zemes ārējās tirdzniecības bilance.

Sugas naudas iekārta principā bija bimetallisms, ne vien ar modernajā naudas teorijā labi zināmiem defektiem, bet vēl ar saviem īpatnējiem trūkumiem. 16. gadsimteņa iekārta bija kaut kas vidējs starp modernās teorijas parallēlo valūtu un divkāršo valūtu. Ar parallēlo valūtu 16. gadsimteņa iekārtai kopējs bija tas, ka zeltu un sudrabu praktiski neierobežotā daudzumā varēja likt pārkalt monētās kādā no daudzajām Eiropas kaltuvēm. Tā kā izkaltās monētas cirkulēja gandrīz visā Eiropā neatkarīgi no tā, kur tās kaltas, tad vienmēr varēja atrast kādu kaltuvi, kas ņēma pretī dārgmetallu izkalšanai, un šo naudu varēja laist apgrozībā. Ar parallēlo valūtu bija kopējs arī tas, ka vienas naudas apmaiņu otrā varēja izdarīt tikai pēc brīvas vienošanās. Atšķirība bija, ka pastāvēja Oresma minētā noteiktā legālā attieksme starp zeltu un sudrabu, kaut gan praksē to ignorēja. Ar divkāršo valūtu kopēja bija jau minētā oficiālā attieksme starp abiem dārgmetalliem. Kopējs bija arī tas, ka, šo attieksmi neievērojot, radās gluži tās pašas sekas kā modernajos laikos, kad divkāršā valūta pastāvēja, piemēram, Francijā.

Iepriekšējais raksturojums ir fons, uz kuŗa norisinājās Livonijas monētārā attīstība. Tieši starptautiskā attīstība bija ļoti svarīga Livonijas naudas iekārtas un cenu līmeņa veidošanās procesā. Mēģinājumi rast līdzekļus patstāvīgai polītikai palika nevarīgi pret pasaules notikumiem.

Naudas sugas Latvijā 16. gadsimtenī

Diemžēl, nav iespējams precīzs pārskats par to, kādas naudas sugas bija apgrozībā Latvijā. Varam tikai konstatēt atsevišķos gadījumos, kādu naudu lietoja maksājumos vai kāda atradās krājumos, un tad cerēt, ka šīs nejaušās izlases ir tipiskas. Tipiskumu pārbaudīt nav nekādas iespējas.

Zināmu ieskatu par zelta un sudraba naudas samēru sniedz 1504. gada ieņēmumu pārskats par atlaidām.[4] Pārlēšot saņemtos deviņu dažādu nosaukumu guldeņus pēc 1495. gada kursa, dabūjam zeltā ap 1000 Rīgas mārku, salīdzinot ar apmēram 600 Rīgas mārkām, ko saņēma sudrabā. Starp zelta naudas vienībām galvenie bija Reinas guldeņi (40 % pēc vērtības no visas zelta naudas), kamēr otras starp-

tautiskās zelta naudas — ungāru guldeņu — bija samērā maz (ap 2 %).[5]

Zelta nauda savas augstās vērtības dēļ bija gan piemērota lieliem darījumiem un ārzemju tirdzniecībai, bet pavisam nepiemērots maksāšanas līdzeklis sīkajiem ikdienas darījumiem. Šī iemesla dēļ ļaudis sūdzējās par sudraba naudas trūkumu.

1540. gadā, pārskaitot Rīgas rātes locekļu lādē iemesto sīko sodu naudu, atrada penijus *(scherffe)*, kopā 4 mārku vērtībā, un Tērbatas un Rēveles penijus 21 1/2 šķiliņa vērtībā, kā arī 6 viltotas monētas. Tā kā Tērbatas un Rēveles sīknauda Rīgā parasti neapgrozījās, šīs monētas minētas atsevišķi, kopā ar viltoto naudu, sniedzot interesantu ainu par Rīgas rātes locekļu mentālitāti.

No saņemtajām soda naudām Rīgas rātei bija jāmaksā ordenim ceturtā daļa. Nosūtot šo daļu par 1541. gadu 216 mārku 6 šķiliņu apmērā, Padels raksta, ka šī summa nosūtīta „divkāršajos krosātos (t. i. divkāršajos spāņu guldeņos) un citā naudā".

Mūsu nākošais piemērs laika secībā ir par Bērzaunes drēbnieka Anša Voldera mantu. Viņa kreditori 1541. gadā apķīlāja zelta naudā: 11 krosātus par 110 Rīgas mārkām, vienu guldeni par 3 1/2 mārkas, vienu Deventeras guldeni par 2 1/2 mārkas un sudraba naudā 2 mārkas.[6]

Rēveles tirgotājs Šmits 1548. gadā par saviem pirkumiem maksāja 18 % no kopējās maksājumu summas ar zelta naudu, bet 1549. gadā tikai 3 %.[7] Viņa ieņemtajās summās šis samērs atkal bija cits, kā rāda sekojošais pārskats par apgrozījumu 1549. gadā.

Rēveles tirgotāja Tenisa Šmita apgrozījumi 1549. gadā

Naudas suga	Saņemts		Izmaksāts	
	Rīgas mārkas	%	Rīgas mārkas	%
Dāldeŗos	2033	71,0	4800	87,3
Zelta naudā	367	12,8	170	3,1
Rīgas naudā	434	15,2	300	5,5
Zviedru naudā	30	1,0	200	3,6
Krievu naudā	—	—	30	0,5
Kopā	2864	100,0	5500	100,0

Kādā aplaupīšanas gadījumā Raunā 1556. gadā no uzlaustas lādes nozagti sudraba kausi, sudraba kaŗotes, zelta naudā krosāti 600 Rīgas mārku vērtībā, bet sudraba naudā 30 mārku šķiliņos un 40 mārku krievu dingās *(Deningen)*.[8]

Kad Vilhelms Firstenbergs 1558. gadā aizņēmās no Johana Šungela kaŗaspēka algošanai 1500 Rīgas mārku, viņš saņēma šo summu sudrabā — dālderos un zeltā — krusta guldeņos un divkāršajos mestra guldeņos. Dālderŗa vērtība bija 4 1/2 mārkas, krusta guldeņa — 5 mārkas, bet divkāršā mestra guldeņa — 10 mārku. Diemžēl, dokumentā nav minēts, cik daudz bija no katras naudas sugas.[9]

1561. gadā Fromholds Tīzenhauzens aizdeva ordeņa mestram Gothardam Ketleram 14.000 Rīgas mārku. Visu šo summu viņš nomaksāja sudraba vecdālderos, skaitot 5 1/2 Rīgas mārkas par dālderi.[10]

1577. gadā miruša Kristofora fon Tīzenhauzena lādi atveŗot, tajā atrada rotas un skaidru naudu.[11] Starp rotām bija lielāks vairums zelta monētu, kas ar pielodētām osiņām bija savirknētas kaklarotās kopā ar pērlēm, dārgakmeņiem un zelta krustiņu. Šādas kaklarotas, tikai gatavotas no sudraba monētām, 16. gadsimtenī valkāja arī latvieši. Lādē atrastās rotu zelta monētas mantinieki 1583. gadā pārdeva. Tās bija šādas: 77 krosāti, 24 puskrosāti, 1 portugals, 1 Pletenberga portugals, 1 divkāršais krosāts, 10 ungāru guldeņi un 1 Henrija nobels. Skaidrā naudā atrada sudrabā 253 dālderus, katru 5 1/2 mārkas vērtībā, un *Paßgeld* 742 1/2 mārkas; zelta naudā — 1 rožu nobelu, 1 Henrija nobelu, 1 divkāršo mestra guldeni un 2 kronas, kopā novērtētus par 12 dālderiem. Ja aplēšam rotās iestrādāto zelta naudu par cenu, ko ieguva 1583. gadā, un sudraba dālderus pārlēšam pēc 1583. gada kursa (6 1/4 mārkas), sīknaudu atstājot tās nominālvērtībā, tad lādē bija zelta monētas par 2044 Rīgas mārkām un sudraba monētas par 2324 Rīgas mārkām.

1598. gadā Dītrichs fon Tīzenhauzens aizņēmās no Annas Engelhartes 16.000 Rīgas mārku. To skaitā bija sudraba pusmārkas monētas par 10.000 mārkām, bet nav teikts, kādā naudas sugā bija pārējās 6000 mārkas.[12]

Pēdējais piemērs: 1600. gadā Hanss fon der Vāls pārdeva Volmaram fon Allenam nekustamu īpašumu par 2240 Rīgas mārkām, ko samaksāja zeltā — ungāru guldeņos un pilna svara regālos.[13]

Pēc šiem nedaudzajiem piemēriem varam mēģināt izdarīt dažus vispārinājumus. Avotos izteiktā žēlošanās par sudraba naudas trūkumu gūst zināmu apstiprinājumu. Bieži vien zelta nauda krājumos ir pārsvarā. Tomēr jāņem vērā, ka zelts bija ērtāks tezaurēšanai, tāpēc tieši krājumos var sagaidīt vairāk zelta nekā sudraba. Atlaidas, jādomā, pirka par tezaurēto naudu.

Tirgotāju darījumos turpretim, liekas, pārsvarā bija sudraba nauda. Livonijas naudai tirgotāju apgrozījumos bija samērā maza nozī-

me. Tomēr iespējams, ka Livonijas nauda lielāko tiesu apgrozījās mazo ļaužu — amatnieku un zemnieku — starpā. Tā varētu domāt tāpēc, ka Livonijā kaltā nauda ir galvenā 16. gadsimteņa naudas depozitos, ko atrod noraktu zemē.[14]

Mārka

Viens no svarīgākiem terminiem Livonijas naudas vēsturē ir „mārka". Šim terminam bija vairākas nozīmes. Lai izprastu Livonijas senāko naudas iekārtu, ir nepieciešams iepazīties ar vārda „mārka" dažādo nozīmi un orientēties laikmeta terminoloģijā, kas ļoti mulsina.

Pirmkārt, Rīgas mārka bija Livonijas tirgotāju aplēsuma nauda — kā Rīgā, tā Rēvelē, Tērbatā un citos sīkākos Livonijas tirdzniecības centros. Rīgas mārkās grāmatoja darījumus, kaut gan faktiski tos kārtoja pavisam citā naudā. Šo aplēsuma jeb skaita Rīgas mārku iedalīja četros vērdiņos, 36 šķiliņos un 432 penijos, resp. denāros, ko latvieši sauca par kausiem.[15]

Otrkārt, 16. gadsimtenī Rīgas mārku sāka kalt reālā naudā. Arī šo, naudas mārku, principā iedalīja 4 vērdiņos, 36 šķiliņos un 432 kausos. Ar naudas pasliktināšanu tomēr šis iedalījums mainījās. Piemēram, archibīskaps Vilhelms 1560. gadā noteica, ka veco, t. i. agrāk kalto, vērdiņu vērtība ir 20 šķiliņi, bet jaunkaltie vērdiņi skaitāmi par 12 šķiliņiem.[16] Kaut gan jādomā, ka šo noteikumu nereālizēja, tas tomēr ilustrē teikto.

Trešajā nozīmē ar terminu „mārka" apzīmēja dārgmetallu svaru, kas līdzinājās pusmārciņai. Mārku kā dārgmetallu svaru lietoja arī pārējā Eiropā, bet, tāpat kā pārējie mēri un svari, tās lielums katrā vietā bija cits. No Rīgas mārkas svara apzīmēšanai atšķirās plaši izplatītās Ķelnes un Krakovas mārka. Vērtē, ka Rīgas svara mārka modernajos svaros būtu 204,6 grami.[17] Tā bija vieglāka par Ķelnes

Lietuvas monētas, kas bija apgrozībā Latvijā, sevišķi Kurzemē un Zemgalē
(iekavās kalšanas gads)

1. Pusdenārs (obols) (1546). 2. Denārs (kauss) (1559). 3. Divi denāri (1566). 4. Pusgrasis (1546). 5. Grasis (1563). 6. Grasis (1546). 7. Pusdālderis (1565). 8. Dālderis (1565). 9. Divi graši (1565). 10. Dukāts (1567). 11. Portugals (1562). 12. Pusdālderis (pārzīmogots 1564. g.). 10. un 11. ir zelta monētas. Visi attēli dabiskā lielumā.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
HILARI
TAS
VNIVER

märku, bet smagāka par Krakovas märku. Sveŗot sudrabu, svara märku iedalīja vai nu 12 penijos, vai 16 lotīs, vai sīkāk 288 grenos. Sveŗot zeltu, svara märku iedalīja 24 karātos vai sīkāk 576 grenos.[18]

Ceturtajā nozīmē märku lietoja, lai apzīmētu kaltajā naudā dārgmetalla daudzumu no kopdaudzuma (dārgmetalla un ligātūras kopā), t. i. monētas graudu. Šo kaļamo märku dokumentos apzīmē ar terminu *marc lodich*, arī *lötige mark*. Šos terminus nedrīkst sajaukt ar terminu *lötige Silber*, kas nozīmēja tīru sudrabu. Terminu „kaļamā märka" lietoja divos nolūkos: pirmkārt, lai apzīmētu sudraba raudzi, otrkārt, lai pateiktu, cik attiecīga nosaukuma monētu izkaļ no vienas kaļamās märkas.

Raudzes apzīmēšanai teica, ka kaļamā märkā ir tik un tik tīra sudraba, piemēram, 15 lotis 6 greni. Tas nozīmēja, ka no 16 lotīm kopsvara šis daudzums ir tīra sudraba. Modernajos laikos mēs teiktu, ka raudze ir $^{785}/_{1000}$ jeb 785°. Šādas raudzes sudrabu 16. gadsimtenī sauca par karaļsudrabu *(koningksulver)*.

Izkaļamo monētu skaitu izteica tieši vai netieši. Tieši to norādīja, piemēram, nosakot, ka no kaļamās märkas izkaļ 72 vērdiņus. Netieši to pašu izteica, sakot, ka no kaļamās märkas izkaļ 18 märkas vērdiņos. Tā kā vērdiņš bija ceturtdaļmärkas monēta, tad ir skaidrs, ka no kaļamās märkas varēja izkalt $18 \times 4 = 72$ vērdiņus.

Šis pēdējais piemērs rāda, ka märkas vārda dažādā nozīme liek lasītājam padomāt, kāda märka īsti ir domāta. Tāds domāšanas vingrinājums, piemēram, ir vajadzīgs, ja sudraba kaļamās märkas cenu izsaka Rīgas märkās.

Savelkot dabūjam kopēju pārskatu par Rīgas märku dažādā nozīmē:

Rīgas (aplēsuma jeb skaita) märka = 4 vērdiņi = 36 šķiliņi = 432 kausi.

Rīgas (naudas) märka = 4 vērdiņi = 36 šķiliņi = 432 kausi, bet arī citādā iedalījumā atkarā no kursa.

Rīgas (svara) märka sudrabā = 16 lotis = 12 peniji = 288 greni.

Rīgas (svara) märka zeltā = 24 karāti = 576 greni.

Rīgas (kaļamā) märka = tīrs sudrabs lotīs un grenos no kopdaudzuma 16 lotīm.

Ārtaugs (ārtava) un kauss

Numizmatu pārskatos un attēlu publikācijās par Livonijas monētām 16. gadsimtenī kā mazākās monētas nosaukums ir minēts *artig.*

Turpretim saglabātajos naudas kalšanas nolikumos un citos 16. gadsimteņa dokumentos kā mazākās monētas nosaukums ir minēts *pfennig*. No otras puses, numizmatu darbos nav minēts *pfennig*, bet dokumentos nav atrodams *artig*. Pēc šī fakta vien var spriest, ka numizmatu apzīmējums 16. gadsimteņa mazākajai monētai neatbilst tās toreizējam nosaukumam.

Termins ārtaugs ir sastopams 15. un agrāko gadsimteņu Livonijas dokumentos. 15. gs. sākumā 3 vai 4 ārtaugi līdzinājās vienam šķiliņam, resp. mārkā bija 108 vai 144 ārtaugi. Šai gadsimtenī notika terminoloģijas maiņa, jo sāka kalt, t. s., jaunos jeb rupjos ārtaugus, kas vērtības ziņā atbilda šķiliņam. Līdz ar to mārkā skaitīja 36 ārtaugus.

Sešpadsmitā gadsimteņa dokumentos termins ārtaugs vairs nav sastopams. Tai vietā oficiāli lieto tikai terminu šķiliņš. Iespējams, ka sarunu valodā visu 16. gadsimteni šķiliņu sauca arī par ārtaugu, kā to redzam 17. gadsimteņa leksikografijas materiālos. Mancelis 1638. gadā izdotajā vārdnīcā *Lettus* terminu *ein Schilling* tulko ar latvisko apzīmējumu „Schkillings/artaugs" un *zwey Schilling stück* ar „divi artaug-ghabbals". Arī vēlākie autori šķiliņu sauc par ārtaugu, resp. ārtavu. Tā Elģers 1683. gadā Viļņā publicētajā poļu, latīņu un latviešu vārdnīcā raksta, ka grasis esot sešas ārtavas. Tā kā mārkā bija 6 graši, tad aplēšam, ka mārkā ir 36 ārtavas, t. i. ārtava līdzinās šķiliņam. Ap 1685. gadu sarakstītajā Langija vārdnīcā par ārtaugu sauc „melno šķiliņu", bet „baltajā šķiliņā" esot divi ārtaugi. Gliks, tulkojot Marka evaņģeliju, raksta: „Un tur nahze weena nabbaga Atraitne, ta mette diwi Ahrtawus eckschā, tee padarra weenu Schķillingi". Tātad Glika šķiliņš bija Langija „baltais šķiliņš".

Kā redzams, ārtava attieksmē pret balto šķiliņu sāka zaudēt vērtību 17. gs. beigās, un 1748. gadā Kaspara Elversa grāmatā *Liber memorialis letticus* jau redzam, ka ārtava ir tas pats, kas *Heller*, t. i. feniņš jeb penijs. Stenders savā 1761. gadā publicētajā vārdnīcā arī raksta *artaws, Heller, Pfenning*. Tāpat Jakobs Lange savā 1772. un 1773. gada vārdnīcā raksta *Artaws [bibl.] Heller*.

Savelkot varam secināt, ka ārtaugs 15. gs. sākumā ir trešdaļa vai ceturtdaļa šķiliņa. 15. gs. beigās ārtaugs ir šķiliņa sinonims. Tā tas turpinās līdz 17. gs. beigām, kad ārtauga vārdu dabū, t. s., melnais šķiliņš un tas zaudē vērtību, salīdzinot ar balto šķiliņu. 18. gadsimtenī ārtaugs ir līdzīgs penijam. Numizmati, kas 16. gadsimteņa mazāko monētu sauc par ārtaugu, tātad nepamatoti lieto 18. gadsimteņa terminoloģiju.

Par peniju 16. gadsimteņa dokumentos sauc mazāko Livonijas monētu. Latviski peniju sauca par kausu. Šo terminu mazākās monētas apzīmēšanai 1586. gadā lieto Bauskas mācītājs Gothards Reimers vienā no vecākajām saglabātajām latviešu grāmatām — luterāņu katechismā *Enchiridijā*, Kristus ciešanu stāstā („tos trīsdesmit sudraba kausus"). Mancelis 1638. gadā vecākajā latviešu vārdnīcā arī tulko: *ein Pfennig/ Kauß* un savā 1654. gada spredikņu grāmatā raksta: „tu no turrenes nhe iſseessi, pirrms tu to pehdigu Kaussu no-maxahssi". Kauss minēts arī Elģera 1683. gada vārdnīcā. Elģera informācija tomēr ir pretrunīga, jo, no vienas puses, viņa vārdnīcā teikts, ka grasis esot seši ārtaugi (97. lpp.), no otras puses, viņš identificē kausu ar ārtaugu (368. lpp.).

Pēc šiem faktiem var secināt, ka 16. un 17. gadsimtenī mazāko monētu latvieši sauca par kausu. Tā kā mazākais naudas gabals 16. gadsimtenī bija *Pfennig*, tad Manceļa tulkojums *ein Pfennig/ Kauß* ir pilnīgi pareizs.

Iemesls, kāpēc šai grāmatā autors nevarēja sekot līdzšinējai numizmatiskās literātūras terminoloģijai, skaidri redzams sekojošā schēmā:[19]

Monētu nosaukumi

	Naudas kalšanas nolikumos	Manceļa terminoloģijā	Numizmatiskajā literātūrā
Mazākā monēta	*Pfennig*	*Pfennig* = kauss	*Artig* = ārtaugs
Pēc lieluma nākošā monēta	*Schilling*	*Schilling* = šķiliņš jeb ārtaugs	*Schilling* = šķiliņš

Naudas pasliktināšana Livonijā

Galvenā nauda, kas apgrozījās Livonijā, bija Rietumeiropā kaltā. Visu 16. gadsimteni šī nauda pasliktinājās, t. i. to kala ar vienmēr mazāku dārgmetalla saturu, kamēr monētas svars palika agrākais. Šai naudas pasliktināšanas tendencei sekoja arī Livonijas naudas kaltuves. Vispirms šī tendence atspoguļojas galvenā monētu metalla — sudraba cenā. Datus par kaļamās mārkas cenām Rīgas mārkās Rēvelē 16. gadsimteņa pirmajā pusē pēc tirgotāju grāmatām ir sakopojis G. Mikvics.[20]

Kaļamās märkas cenas Rēvelē

Periods	Cena Rīgas mārkās
1507—1513	16 —19
1514	16½—20½
1518—1526	16 —21⅖
1527—1529	18 —20½
1533—1534	21½—22
1536	23
1546	25
1549	25¼

Rīgas tirgotājs Špenkhūzens par kaļamo sudraba märku 1529. gadā maksāja 20 Rīgas märkas, 1533. gadā 22 Rm, 1535. gadā 22 Rm. Par svara märku tīra sudraba 1542. gadā maksāja 24 Rīgas märkas.[21] Kā redzams, Rēveles sudraba cenas atbilst Rīgas sudraba cenām. Cenu svārstības atsevišķos gados ir izskaidrojamas ne vien ar piedāvājuma un pieprasījuma svārstībām, bet vēl ar to, ka pirktajam un pārdotajam kaļamajam sudrabam bija dažāda raudze. Ar visu to redzams, ka Rīgas märkās izteiktajai sudraba cenai bija kāpjošs trends. Šai ziņā nav saprotams Mikvica spriedums, ka augšējie Rēveles dati rāda Rīgas märkas pasliktināšanos starp 1523. un 1527. gadu.[22] Pamatojoties uz trenda, redzams, ka laikā no 1523. līdz 1527. gadam sudraba cena kāpa daudz lēnāk nekā trīsdesmitajos gados.

Laikmeta dokumentos vienmēr runā par sudraba cenas kāpšanu. Pēc Setbēra datu tabulas (sk. iepriekš) tomēr redzam, ka attieksmē pret zeltu sudraba cena nevis kāpa, bet gan krita — par karātu zelta bija jādod arvien vairāk sudraba. Piemēram, laikā no 1493/1520. līdz 1545/1560. gadam sudraba vērtība noslīdēja no 100 līdz 95, bet 1600. gadā bija noslīdējusi līdz 91. Rēveles naudas kaltuves meistars 1525. gadā liecināja, ka „senāk" kaļamās märkas cena bijusi 14, 15, 16 un 18 märkas, bet 1525. gadā 21 märka;[23] jādomā, ka kaļamās märkas raudze bija tā pati salīdzinātajos gadījumos. Ja pieņemam, ka „senāk" nozīmē gadsimteņa sākumu, tad var teikt, ka Rīgas märkas vērtība laikā no 1500. līdz 1549. gadam samazinājās no 100 līdz 55. Tā kā sudraba vērtība apmēram tai pašā periodā samazinājās no 100 līdz 95, tad reālais Rīgas märkas pasliktinājums ir no 100 līdz 58.

Par sudraba cenām gadsimteņa otrā pusē ir šāda informācija: 1561. gadā, kad Tīzenhauzens saņēma ķīlā Ropažus, ķīlas summu — 14.000 Rīgas märku — aplēsa arī sudrabā. Pēc tā var redzēt, ka svara märka tīra sudraba maksāja 36 Rīgas märkas.[24] 1574. gadā kāds Antverpenes tirgotājs pārdeva Rīgā 50 märciņas sudraba par 14½ dāldeļa

mārciņā un vienu mārciņu sudraba par 78 Rīgas mārkām.[25] Aplēšams, ka par svara mārku sudraba maksāts 39—40 Rīgas mārkas.

Tīzenhauzena muižu grāmatās uzzinām, ka viņš 1577. gadā pārdeva kaļamo mārku sudraba par 40 Rīgas mārkām, bet 1583. gadā var aplēst, ka par svara mārku tīra sudraba viņš ieguva 44 Rīgas mārkas.[26]

Skaitot sudrabā, Rīgas mārka tātad bija laikā no 1500. līdz 1583. gadam noslīdējusi no 100 līdz 32. Ņemot vērā sudraba cenas pazemināšanos attieksmē pret zeltu, Rīgas mārkas vērtība bija samazinājusies no 100 līdz 35.

Rīgas mārku pasliktināja, pazeminot izkaļamo monētu raudzi. Salīdzinot dažu monētu raudzi 1516. un 1557. gadā, redzam sekojošo (iekavās modernā raudze tūkstošdaļās noapaļojot):[27]

Sudraba monētu raudze Livonijā

Gads	Vērdiņš	Šķiliņš	Kauss
1516	$14^{7}/_{8}$ (930)	$4^{7}/_{12}$ (286)	$3\ ^{5}/_{8}$ (227)
1557	$9^{1}/_{4}$ (578)	3 (250)	$2^{1}/_{2}$ (156)

Salīdzinājums rāda, ka arī, t. s., pilnvērtīgā nauda — vērdiņš, kas reprezentēja Rīgas mārku — pasliktinājās.

No ārzemju sudraba monētām, kas apgrozījās Livonijā, par stabilāko uzskatīja dālderi. Šī iemesla dēļ dālderis kļuva ļoti populārs — kā redzējām, Tenisa Šmita apgrozījumos dālderi bija 71—87 % no kopējā naudas apgrozījuma. Kad Rīgas mārku sāka kalt monētās un tā sāka zaudēt vērtību, tirgotāji grāmatvedībā pakāpeniski pārgāja no Rīgas mārkām uz grāmatojumiem dālderos.

Saskaņā ar 1538. gada noteikumiem Saksijā kaļamajā mārkā bija 14 lotis 8 greni sudraba, no kā izkala 8 dālderus. 1558. gadā Saksijas elektors pazemināja raudzi līdz 14 lotīm 6 greniem. 1566. gadā Augsburgas reichstāgs Ķelnes kaļamās mārkas raudzi noteica 14 lotis 4 greni, un no šīs mārkas izkala $8\ ^{1}/_{16}$ dālderа. Tīra sudraba svars dālderī samazinājās no 26,39 gramiem līdz 25,98 gramiem.[28]

Visagrākās ziņas par dālderа kursu Livonijā attiecas uz 1528. gadu.[29] Dālderа kurss Rīgas mārkās laikā no 1528. līdz 1594. gadam kāpa no 100 līdz 214. Turpretim pārlēšot sudrabā, dālderis laikā no 1528. līdz 1583. gadam noslīdēja no 100 līdz 87, bet, lēšot zeltā, no 100 līdz 83. Rīgas mārkas vērtība, lēšot sudrabā, tai pašā laikā samazinājās no 100 līdz 41.[30]

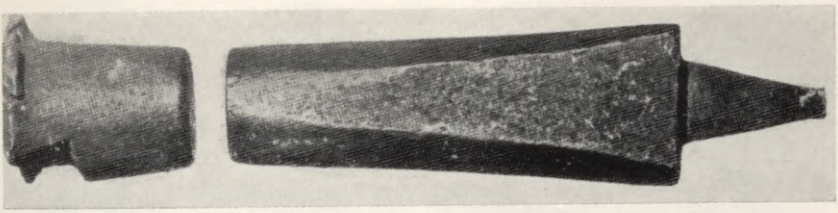

Naudas kaltuves monētu cilojuma spiedogs un laktiņa

Skats modernā Parīzes naudas kaltuvē ap 1500. gadu

Attēls Luvrā. Latviešu lasītājiem līdz šim bija pazīstams šī nezināmā franču mākslinieka darba mazvērtīgākais atdarinājums H. Šeifleina izpildījumā (Šeifleina kokgriezuma reprodukciju sk.: A. Švābe, Straumes un avoti, Rīgā 1940, 410. lpp.).

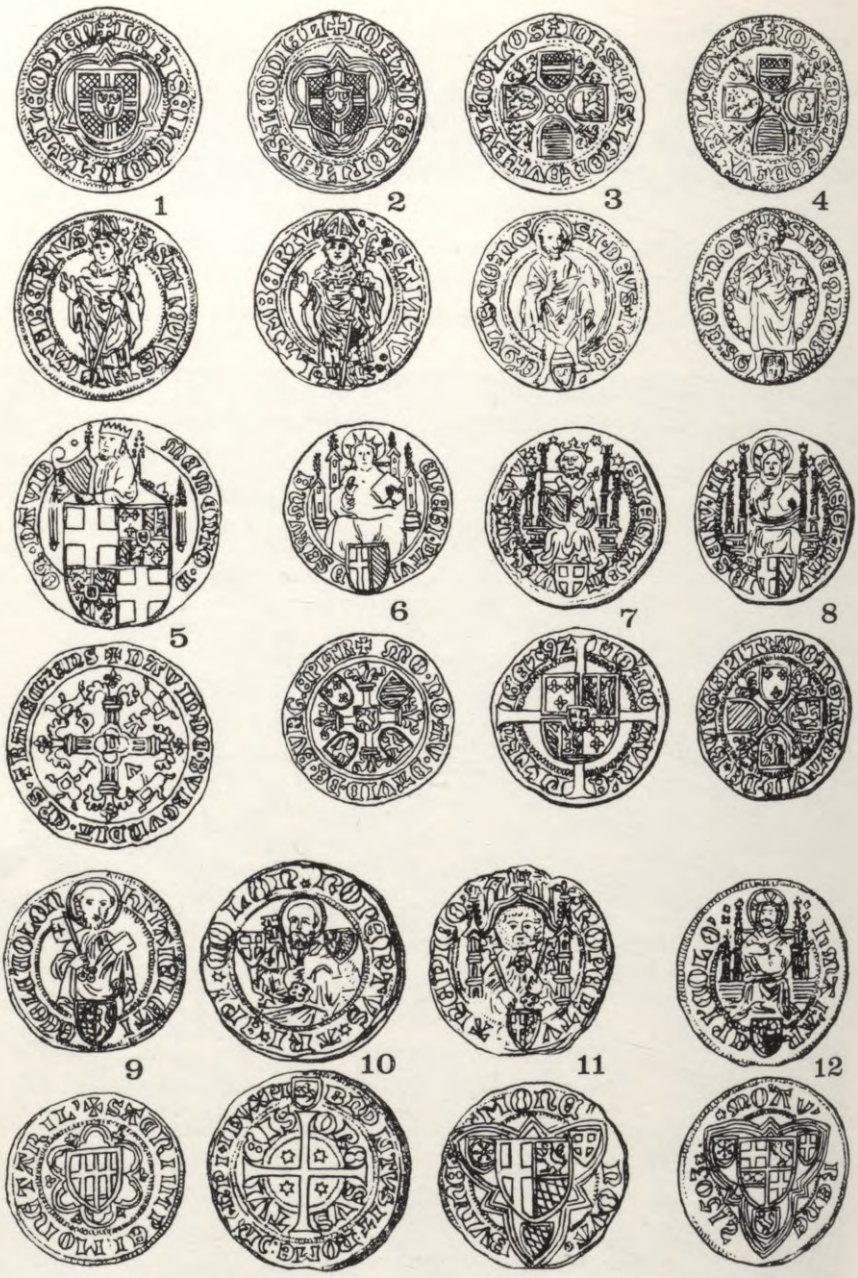

Ārzemju zelta nauda, kas 16. gadsimtenī apgrozījās Latvijā

1—4. Hornas guldeņi (1484—1505); 5—8. Dāvida guldeņi (1455—1496) 9—12. Reinas guldeņi (1463—1508).

Zelta nauda

Latvijā 16. gadsimtenī bija apgrozībā vairāk par 30 dažādu ārzemēs kalto guldeņu sugu. Kad 1560. gadā ieķīlāja Grobiņu Prūsijai, līgumā bija paredzēti kursi 12 guldeņu sugām, pēc kādiem aizdevums būs jāatmaksā.[31] Gadsimteņa pirmajā pusē Livonijā svarīgākais bija Reinas guldenis *(Rynsch gulden)*, kā redzams pēc 1504. gada atlaidu pārskata. Šis guldenis bija ne vien monēta, bet savas samērā labās stabilitātes dēļ iekaŗojis arī aplēsuma naudas stāvokli: vācu tirgotāji izdarīja grāmatojumus Reinas guldeņos, gluži kā Livonijas tirgotāji Rīgas mārkās. Reinas guldeni kopš 14. gadsimteņa kala Reinas elektori. 1490. gadā agrāko naudas savienību atjaunoja Maincas, Trieras un Ķelnes elektors, un kā ceturtais savienībā bija Falcas grāfs. Kopš 1500. gada Reinas guldenī bija 18 karāti 6 greni (2,520 grami) zelta, 4 karāti 5 greni sudraba un 1 karāts 13 greni vaŗa. Tā kā tirgotāji guldenī vērtēja tikai zeltu, sudrabs ligātūrā bija izšķērdība. Būdams relātīvi vērtīgāks par citiem guldeņiem, šis guldenis ar laiku no apgrozības pazuda.[32]

Mazvērtīgākais guldenis, kas apgrozījās Livonijā, bija Hornas guldenis. Šo guldeni sāka kalt Litichas bīskaps 15. gs. beigās. Tajā bija nepilni 10 karāti zelta (1,267 grami). Livonijā ar terminu „Hornas guldenis" apzīmēja vispār mazvērtīgo zelta naudu, ne tikai Litichas kalumu. Tirgotāji bieži vien aizrādīja, ka ar Hornas guldeni krāpjot zemniekus, kas nevarot šo mazvērtīgo guldeni atšķirt no augstvērtīgajiem.

Mazvērtīgs bija arī otrs Nīderlandes guldenis — Dāvida guldenis, ko 15. gs. beigās bija sācis kalt Utrechtas bīskaps.[33] Livonijā to vērtēja zemāk nekā Nīderlandēs.

Samērā svarīgs starptautiskā satiksmē bija ungāru guldenis. Reizēm to sauca par dukātu. Ungāru guldenis ir vienīgais, ko atsevišķi piemin Mancelis savā *Phraseologia Lettica* (1638. g.) ar neveiklo tulkojumu „Sällta-ghabals". Guldeni vispār Mancelis sauc par „peetz Mahrki", tā, acīm redzot, apzīmējot poļu guldeni, resp. zlotu, kas Latvijā sāka cirkulēt pēc Livonijas sabrukuma.

No angļu guldeņiem Livonijā cirkulēja „eņģeļi" un Henrija nobeli, no spāņu guldeņiem — krosāti. Portugala nosaukums jau izteic tā izcelsmi — tas bija dārgākais guldenis.

Zelta naudas (guldeņu) kursi Livonijā (Rīgas mārkās)[34]

Gads	Hornas guldenis	Reinas guldenis	Ungāru guldenis	Eņģelis	Henrija nobels	Krosāts	Rozenobls	Portugals
1495	35/36	2	2 3/4	—	—	—	—	—
1510	16/18	—	—	—	—	—	—	—
1517	—	—	3 1/2	—	—	—	—	—
1519/20	—	2 1/4	—	—	—	—	—	—
1525	1 5/36	—	4	6	8	—	9	—
1532	—	2 1/6	4	—	—	8	—	—
1537	1 1/6	3 1/2	—	—	—	6	9	—
1542	—	—	—	7 1/4	—	—	—	—
1548	—	—	5 1/4	—	—	10 1/4	—	54
1554	1 1/3	3 1/2	5 1/4	7 1/2	11	—	—	54 1/2
1555	—	3 2/3	—	—	11	—	12	—
1558	—	—	5 5/6	8	11 3/4	11 2/3	13	60
1560	1 29/36	4 7/18	6 5/18	8 8/9	13 5/18	12 1/9	13 5/18	70
1560*	2	5	8	11—12	16	16	18	80
1583	—	—	10	—	—	18	—	105
1590	—	—	9 1/2	—	—	—	—	—
1594	—	—	9 1/2	—	—	—	22	100

*Archibīskapa Vilhelma 1560. gada edikts.

Šie kursi ir dažādu ekonomisko spēku komplicētas mijiedarbības rezultāts. Tā kā Rīgas mārkas vērtība visu šo laiku kritās, tad saprotams, ka, izsakot guldeņa kursu Rīgas mārkās, var sagaidīt, ka guldenis kļūs dārgāks. Tā kā Rīgas mārka bija sudraba nauda, tad sudraba cenas krišanās ietekmēja Rīgas mārkas lejupejošo kustību. Bez tam var sagaidīt, ka guldenim arī bija savas pašvērtības pārmaiņas. Ja guldeni pasliktināja, to kaļot no zemākas raudzes zelta vai samazinot tā lielumu, tad tā pašvērtība mazinājās, un par to maksāja mazāk Rīgas mārku. Ja turpretim pieauga pieprasījums pēc guldeņiem, tad guldeņa vērtība cēlās. Eliminējot Rīgas mārkas krišanos un sudraba cenas pazemināšanos attieksmē pret zeltu, varam konstatēt, ka guldeņa pašvērtības maiņas bija šādas:

Pārmaiņas guldeņa vērtībā

	1495. g.	1560. g.	1594. g.
Reinas guldenis	100	89	—
Hornas guldenis	100	76	—
Ungāru guldenis	100	93	118
» »	108	100	126
Rozenobls	—	100	139
Portugals	—	100	112

Guldeņa vērtības samazināšanās līdz Livonijas kaŗam būs notikusi lielāko tiesu guldeņa kaluma pasliktināšanas dēļ. Turpretim pēc kaŗa kursa pieaugums liecina par pastiprinātu pieprasījumu. Kāda rakstura šis pieprasījums bija, rāda Tīzenhauzena muižu grāmatas. Kad 1577. gadā viņa muižas okupēja krievi, Tīzenhauzens devās bēgļu gaitās, dzīvojot no pārdotajām dārglietām. Pēc kaŗa atgriezies atpakaļ savās muižās, viņš atkal iegādājās dārglietas. Minot vienu piemēru no daudzajām Tīzenhauzena atzīmēm:[35] „Vēl jauna sudraba kanna nodota apzeltīšanai. Šim nolūkam ņemti 6 ungāru guldeņi, pēc to īstās vērtības 58 mārkas. Darba alga 6 mārkas, kopā 64 mārkas." Zelts vienmēr bija labākais tezaurēšanas līdzeklis, kaut gan Tomass Mors zobojās, ka zelts derot tikai vergu važām un naktspodu izgatavošanai.

Bez ārzemēs kaltās Livonijā apgrozījās arī pašu zemē kaltā zelta nauda. To raksturosim turpmākajās apakšnodaļās.

Sešdesmitajā gadsimtenī bija ļoti plaši izplatīta paraža apgraizīt monētas vai apvīlēt, resp. nokasīt to malas un tā iegūt dārgmetallu. Saprotams, apgraizītās un apvīlētās monētas, ja vien to pamanīja, kļuva mazvērtīgākas. Ka arī latvieši bija iemanījušies apgriezt monētu malas, liecina daina:

Es gan redzēju,
Ko Pēters meta:
Uzmeta dālderi
Grieztām malām.
(25 668)

Lai monētu apgraizīšanu novērstu, naudas kungi uzkala monētām krustu, kas sniedzās līdz monētas malām (tādas monētas kala arī Livonijā). Cerēja, ka naudas graizītāji sajutīs pietāti pret krustu un šāda kaluma monētas neaiztiks. Tomēr šīs cerības nepiepildījās. Tikai daudz vēlāk atrada vienkāršu paņēmienu, kā novērst monētu malu apgriešanu — kaļot tās ar rievainām malām vai uzkaļot uz malas kādu uzrakstu. Šāda kaluma apgraizītās monētas varēja, acis uzmetot, pazīt. Tomēr 16. gadsimtenī ar toreizējo techniku šādas monētas izkalt nebija iespējams, tāpēc monētu pasliktināšana, tās apgraizot, nebija novēršama.

Livonijas naudas politika

Sešpadsmitā gadsimteņa sākumā lielākā monētārā problēma Livonijā bija, kā novērst, lai zelta nauda neizspiestu no apgrozības sudra-

ba naudu. Grūtību novēršanai, kas radās, zeltam izspiežot sudrabu, saimnieciskās politikas veidotāji izmēģināja visādus līdzekļus. Piemēram, 1495. gadā Valkas landtāgs noteica kursu Rīgas mārkās septiņiem dažādiem guldeņiem.[36] 1512. gadā pilsētu saeima Valmierā noteica, ka importējama sudraba kaļamā mārkā jābūt vismaz $14^1/_4$ lots sudraba, t. i. raudzei jābūt $^{900}/_{1000}$.[37] Tā paša gada Valmieras landtāgā pilsētu pārstāvji vēlējās devalvēt sudraba naudu, bet zemeskungi to neakceptēja. Pilsētu pārstāvji tad konstatēja, ka sudraba dārdzības dēļ nevarēšot panākt pietiekamu naudas apgrozību. Bez tam pilsētu pārstāvji aizrādīja, ka trūkstot lietpratīgu naudas kaltuvju meistaru.[38]

Pilsētu ieteiktā politika pasliktināt sudraba naudu, saprotams, nebūtu novērsusi sudraba naudas trūkumu, jo šo naudu ņēma pretī pēc tās sudraba satura. Vaina nebija vis monētās ar augstu sudraba saturu, bet gan apstāklī, ka sudrabs attieksmē pret zeltu bija pārvērtēts. Tāpēc relātīvi dārgākais metalls no apgrozības izzuda un palika relātīvi lētākais.

Divi gadi vēlāk (1514. gadā) pilsētu rāšu pārstāvji Valmieras landtāgā aizrādīja, ka $15^1/_2$ lots kaļamā mārka kalšanas procesā pārvēršas par 14 lošu kaļamo mārku (t. i., raudze ir 875°). Viņi ierosināja kalt no šāda sudraba mārkas, pusmārkas un varbūt trīs mārku monētas.[39] Šis ierosinājums rāda, ka, meklējot izeju no kļūmīgā stāvokļa, kad no apgrozības izzuda sudrabs, rātes projektēja kalt augstvērtīgas lielas monētas.

Šo lēmumu zemeskungi arī daļēji reālizēja. Pilsētu pārstāvju 1512. gada pārmetumu, ka trūkst lietpratīgu kaltuvju meistaru, ordeņa mestrs kopā ar archibīskapu novērsa 1515. gadā, pieņemot vajadzīgo personālu.[40] Nākošais solis bija mandāts, ka visiem, kas pārdod sudrabu, puse no šī sudraba par 17 mārkām par kaļamo mārku ir jāpārdod kaltuvei. Rīga šo mandātu vilcinājās publicēt, bet ordeņa mestrs piespieda Rīgas rāti to izdarīt. 1516. gadā landtāgs pazemināja pārdodamā sudraba daudzumu līdz trešdaļai.[41] Tai pašā gadā sāka kalt mārkas monētas. Tomēr grūtības turpinājās arī pēc tam.

Daudz vērības naudas lietām veltīja 1525. gada landtāgs. Memorandus landtāgam bija sagatavojis Rēveles naudas kaltuves pārzinis un visu trīs pilsētu rātes. Rēveles kaltuves pārzinis konstatē, ka pasaule gan kļūstot vecāka, bet nekļūstot labāka.[42] Viņš vēl izsaka otru dzīves gudrību, ka visas lietas mainās, un, tāpat kā labībai un vīnam nav nemainīgas cenas, tā to nevar gaidīt arī sudrabam. Kā redzams, meistars nebija lasījis Oresma grāmatu, bet savas dzīves gudrības

smēlies tiešos novērojumos. Kaltuves pārzinis vēl konstatē, ka Livonija ļoti ciešot tāpēc, ka sudrabu izvedot, un tad atkal izsaka prātulu, ka valstij var kaitēt kā pārāk slikta, tā arī pārāk laba nauda.

Viņš proponēja pārvērtēt vērdiņus, skaitot vērdiņā līdzšinējo 9 šķiliņu vietā 12 šķiliņus, atstājot veco raudzi un izkaļamo monētu skaitu. Šķiliņiem un kausiem viņš ierosināja samazināt graudu, bet tikai pēc tam, kad jaunais monētu kalums būs izlaists un tirgotāji pārbaudījuši, ka tas ir ar agrāko sudraba saturu. Naudas kaltuves pārziņa nākošā propozicija ir revolūcionāra, un, ja tā būtu pieņemta, tad būtu atrasts ceļš, kā novērst nekārtīgās monētārās situācijas cēloņus. Viņš ierosināja aizliegt ievest ārzemēs kalto naudu un par vienīgo maksāšanas līdzekli atzīt Livonijas monētas. Šo ierosinājumu, ar ko viņš bija aizsteidzies priekšā gadsimteņiem (Latvijā tikai 19. gadsimtenī izbeidzās ārzemju monētu apgrozība), viņš motīvēja, ka tā novērsīšot latviešu un igauņu krāpšanu. Vienīgās monētas apgrozībā paliktu vērdiņi, šķiliņi un kausi. Ja gribētu kādu lielāku naudu, tad varētu kalt mārkas monētu ar vērdiņa graudu un proporcionālā smagumā. Tūlīt pēc tam kaltuves pārzinis gan savā ierosinājumā kļūst nekonsekvents, spriežot par to, ka valdībai būtu jāatrod ceļš, kā nostabilizēt ārzemju monētas esošajā līmenī, un spriežot par zelta monētām.

Rēveles rāte savā atsauksmē[43] dod vispirms stāvokļa pārskatu. Svarīgs ir konstatējums, ka zelta un sudraba attieksme ir 1:12. Tomēr to, cik šī attieksme ir svarīga, atsauksmes autori nesaprot. Viņu ierosinājums centrējas ap domu, ka vērdiņam jānosaka 12 šķiliņu vērtība 9 šķiliņu vietā un šķiliņa vērtība nosakāma 16 kausi līdzšinējo 12 kausu vietā. Pēc sudraba monētu vērtības jānosaka zelta monētu vērtība. Ierosinājumā ir minētas konkrētas zelta monētas un to proponētā vērtība Rīgas mārkās, kas tomēr neatšķiras no pastāvošā kursa.

Visu pilsētu rāšu pārstāvji beidzot tomēr bija vienis prātis, ka nekādā ziņā nevarēs pacelt šķiliņa vērtību par 4 kausiem, jo tas radīšot sajukumu kā vācu, tā nevācu darījumos un arī aizdevumu dokumentos.[44] Tai vietā viņi ierosināja, lai kaltuves uzpērk šos šķiliņus, maksājot par mārkas vērtību četrus šķiliņus vairāk.

No šiem ierosinājumiem landtāgs pieņēma vienīgi lēmumu par zelta naudas kursu, ko arī ordeņa mestrs akceptēja.[45] Ierosinājums par sudraba naudas vērtības pazemināšanu, paaugstinot, piemēram, vērdiņus no 9 līdz 12 šķiliņiem, netika pieņemts. Totiesu aizliedza sudraba naudas eksportu, gan labi zinot, ka aizliegums nelīdzēs.

1527. gadā trīs pilsētu pārstāvju saeima Pērnavā tomēr atkal ierosināja pieņemt programmu par sudraba naudas vērtības pazemināšanu. Atbildot uz šo ierosinājumu, ordeņa mestrs aizrādīja, ka nevar to akceptēt.[46] Sekas būšot jau tā augstā zelta naudas kursa un līdz ar to dzīves dārdzības celšanās. Rezultātā varot nobankrotēt visa vācu nācija. Kā pozitīvu līdzekli mestrs pieteica, ka likšot izkalt vērdiņus un kausus lielākā daudzumā, jo novērots, ka šķiliņi pazūdot no apgrozījuma. Doma bija, ka šķiliņus, kas pazūd, nav nozīmes kalt.

Šai laikā par Livonijas naudu sāka interesēties Prūsijas hercogs Albrechts. Viņš 1529. gadā ierosināja, lai Pletenbergs pieskaņo Livonijas naudu Prūsijas un Polijas naudai. Tā bija daļa no viņa plāna uzsūkt Livoniju Prūsijā. Pletenbergs deva nenoteiktu atbildi.[47]

Mestrs jau 1523. gadā bija sācis polītiku, kas arī varēja būt atrisinājums, ja būtu bijusi izpratne par bimetallisma trūkumiem. Šai gadā viņš sāka kalt zelta naudu pēc Portugales guldeņa parauga.[48] Nezinātāji ir iztulkojuši šo rīcību par Livonijas turības pazīmi. Īstenībā tā bija tikai līdzekļu meklēšana, kā novērst pastāvīgo naudas trūkumu. Savā 1531. gada rakstā Rēvelei ordeņa mestrs jau pienāk galvenajam nelaimes cēlonim ļoti tuvu.[49] Viņš konstatē, ka zelta nauda novērtēta par augstu, tāpēc tā importēta lielā vairumā, un labā sudraba nauda ar ažio iemainīta pret zeltu un izvesta. Rīgas pilsētai ordeņa mestrs 1531. gadā savukārt paziņo, ka viņš licis naudas kaltuves meistaram izkalt 500 mārku kausu (peniju) monētās, lai tā novērstu kaitīgo sudraba naudas eksportu.[50]

To, ka zelta nauda novērtēta par augstu, pilnīgi skaidri apzinājās Burkards Valdiss, ko ordeņa mestrs 1532. gadā uzaicināja par ekspertu, prasot padomus, ko darīt. Valdiss, ar ko iepazināmies jau 3. nodaļā, bija mācīts vīrs — bijušais mūks, daudz ceļojis, tagad alvas lējēju darbnīcas īpašnieks. Viņš ne vien pareizi izprata, kāpēc sudrabs aizplūst, bet arī ieteica, kā to novērst. Pēc viņa memoranda[51] var spriest, ka viņš bija lasījis Oresma darbu un pārdomājis problēmas teorētiski.

Burkards Valdiss savā memorandā pasvītroja,[52] ka pāvests (vēl 1532. gadā un, būdams luterietis, viņš raksta „svētais pāvests") un ķeizars senatnē noteikuši, ka zeltam jābūt divpadsmit reizes dārgākam par sudrabu (t. i. vienai svara vienībai zelta jābūt līdzvērtīgai 12 svara vienībām sudraba). Tā kā Livonijā mēģināts uzturēt šādas attieksmes, rezultātā sudraba monētas vai nu aizplūdušas uz ārzemēm, vai pārkausētas metallā. Pēc Valdisa domām, lai sudrabs ie-

plūstu Livonijā, attieksme būtu jānosaka 1:11 1/5. Paturot attieksmi 1:12, sudrabs neapšaubāmi no apgrozījuma pazudīšot arī turpmāk.[53]

Kā redzams, Valdiss iet soli tālāk par ordeņa mestru, kas tikai diagnozes veidā konstatēja, ka zelta nauda, salīdzinot ar sudrabu, novērtēta nepareizi, un tāpēc sudrabs aizplūst. Valdiss neaprobežojas ar šādu konstatējumu, bet raksta, ka zelts sudrabā jānovērtē lētāk, tad sudraba aizplūšana apstāsies un situācija mainīsies pretējā virzienā. Šo domu Valdiss laikam bija aizguvis no Oresma. Ka Valdiss bija studējis Oresma grāmatu, redzams pēc viņa memorandā pilnīgi nevajadzīgi iespraustā filozofējuma, ka nauda kalama vispārīga labuma dēļ, nevis, lai kāds iedzīvotos.

Kaut gan Valdiss izsaka principu, ko tautsaimniecībā nepamatoti sauc par Grežama likumu,[54] viņš to neformulē tik drastiski — ka sliktākā nauda apgrozībā izspiež labāko naudu. Kā gan viņš būtu varējis teikt, ka zelts ir sliktāks par sudrabu?

Valdiss ieteica arī atļaut sudrabu pirkt tikai naudas kaltuvei un zeltkaļiem. Maksājot par sudrabu 11 1/5 reizes mazāk nekā par Reinas zelta guldeni (kas pēc Valdisa aplēsuma bija vērts 2 Rīgas mārkas), saņemtu pietiekami sudraba. Viņš ierosināja kalt šādas monētas: pirmkārt, vērdiņus — 4 par Rīgas mārku un 8 par Reinas guldeni; otrkārt, dreiliņus — 3 Rīgas šķiliņu vērtībā, resp. 12 par Rīgas mārku; treškārt, šķiliņus. Bez tam varētu kalt vēl sīkāku naudu pēc mestra ieskata. Valdisa aplēsumā nereāla šķiet sudraba cena, jo viņš vērtē svara mārku tīra sudraba par 15 Rīgas mārkām.

Burkarda Valdisa ierosinājumus nepieņēma. Tai vietā mestrs 1532. gada rudenī noteica, ka vērdiņš 9 šķiliņu vietā ir jāskaita par 12 šķiliņiem, lai novērstu aizplūšanu uz ārzemēm.[55]

Stāvoklis tad nu bija šāds: Rīgas mārkā joprojām skaitīja 4 vērdiņus pa deviņiem šķiliņiem katru, resp. mārkā bija 36 šķiliņi. Kas maksāja šķiliņos, tam par mārku bija jānoskaita 36 šķiliņi, resp. 4 vērdiņi. Turpretim, kas maksāja vērdiņos, tam vajadzēja noskaitīt tikai 3 vērdiņus. Saprotams, ka iestājās visi tie sarežģījumi, ko šī projekta pretinieki bija paredzējuši. Liekas, ka sudraba kalamās mārkas paaugstinājums, kas redzams iepriekš ievietotajā tabulā, pa daļai izskaidrojams ar šo politiku.

Jaunu naudas likumu nolēma izdot 1537. gada Valmieras landtāgs.[56] Arī šai likumā, tāpat kā iepriekšējos, noteica kursu zelta naudai. Stāvoklis tomēr neuzlabojās, bet gan pasliktinājās. Tāpēc arī 1542. gadā archibīskaps Vilhelms rakstīja savam brālim Prūsijas her-

cogam Albrechtam:[57] „Starp citu esam konstatējuši daudz trūkumu šīs zemes sudraba naudas lietās... Dārdzība šeit ņem virsroku, un, ja to nenovērsīs ar pienācīgu padomu un izpratni, tad visai Livonijai draud briesmas...".

Sarakstē starp ordeņa mestru un archibīskapu 1549. gadā vēl joprojām minēts sudraba naudas trūkums.[58] Valmieras 1554. vai 1555. gada landtāgā nolēma pieņemt paredzamo Svētās Romas imperijas naudas likumu.[59] Kā pagaidu aktu publicēja jaunus kursus zelta naudai un atkārtoja aizliegumu izvest Livonijas vecos vērdiņus un šķiliņus. Bez tam nolēma, ka šķiliņi un kausi kaļami pēc 1531. gada nolikuma.

Kamēr par landtāgu lēmumiem ne vienmēr var konstatēt, vai tos tiešām reālizēja, tikmēr mazāk šaubu ir par naudas kaltuvju meistariem dotajiem norādījumiem. Viens šāds norādījums ir no 1557. gada, kad ordeņa mestrs Vilhelms Firstenbergs izlēņoja Rīgas naudas kaltuvi Tomasam Rammam un viņa dēlam Kristofam.[60] Lēņarakstā sīki noteikta kausu, šķiliņu, vērdiņu, pusmārku un guldeņu izkalšana. Meistaram jāseko, vai Rēveles un Tērbatas kalumu grauds saskan ar noteikumiem. No katras izkaltās tīra sudraba mārkas 9 šķiliņi jāiemaksā mestra kasē. Oresms savā grāmatā rakstīja, ka šāds maksājums attaisnojams tikai tad, ja valdnieks ir atradis, kā samazināt kalšanas izdevumus, un ja šis maksājums ir mērens. Mestram maksājamo nodokli par mērenu nevar saukt.

Neskaidra paliek archibīskapa attieksme ar Rīgas naudas kaltuvi. Principā tai vajadzēja būt abu zemeskungu kopējai kaltuvei. Ir zināms 1561. gada archibīskapa Vilhelma lēņaraksts tam pašam Tomasam Rammam un viņa dēlam Kristofam par to pašu kaltuvi.[61] Rodas jautājums, vai ar šo izlēņojumu archibīskaps tikai 1561. gadā pievienojās mestra agrākajai rīcībai, vai arī archibīskaps bija kļuvis par kaltuves vienīgo lēņakungu.

Sākoties Livonijas karam, vispārējās finanču grūtības redzamas arī naudas vēsturē. Archibīskaps lika savākt baznīcas zelta un sudraba lietas, lai tās pārkaltu monētās. Pēc Rīgas kastelāna informācijas ordeņa mestram Firstenbergam,[62] archibīskaps gribējis kalšanu nodot kaut kur citur, nevis Rīgas naudas kaltuvē. Tā kā viņš neatrada neviena, kas kalšanu uzņemtos, viņš griezās pie Rīgas kaltuves meistara Ramma. Archibīskaps arī vēlējās izdot stingru mandātu, nosakot maksimālo ārzemju zelta naudas kursu. Pēc kastelāna domām, to vajadzētu darīt arī mestram. Tā kastelānam rastos iespējas iemainīt

zelta naudu mestra labā. Ierosināto kursu sarakstā ierakstīti bez zelta naudas arī dālderi un vērdiņi par paaugstinātu kursu.

Viens no pēdējiem Livonijas zemeskungu aktiem naudas lietās bija 1560. gada 21. janvāŗa lēmums paaugstināt dālderu un zelta naudas kursu. Renners, sniedzot šo informāciju,[63] piezīmē, ka tā radušās nekārtības, kuŗu dēļ sevišķi cietuši zemnieki. Acīm redzot, rīkojumu par naudas kursa paaugstināšanu reālizēja.[64] Archibīskaps Vilhelms savā parallēlajā 1560. g. 4. marta rīkojumā vairākkārt uzsvēra, ka aizliegts naudu pārvērst par preci un to eksportēt. Pārkāpumu sodīs ar 30 ungāru guldeņiem. Archibīskapa noteiktie zelta un sudraba naudas kursi rāda strauju naudas pasliktināšanu, kas būs izskaidrojama ar kaŗu. Par šo ievērojamo naudas pasliktināšanu ordeņa mestrs Gothards Ketlers arī min savā 1560. gada rakstā Rīgas rātei.[65] Viņš vēlas atsauksmi, vai būtu atjaunojami pirmskaŗa naudas noteikumi vai arī izstrādājami jauni. Jautājumu izšķīra tā, ka nolēma turpmāk Livonijas naudu kalt pēc Polijas, Prūsijas un Lībekas naudas noteikumiem, bet vieglāko naudu no apgrozības izņemt.[66]

Naudas politika pēc Livonijas sabrukuma

Livonijas 1561. gada padošanās akts paredzēja, ka hercogīstē nauda turpmāk kaļama pēc Lietuvas noteikumiem. To pašu atkārtoja hercoga investitūras diplomos 1579. un 1589. gadā.[67]

Hercogi tikai daļēji izpildīja noteikumus; piemēram, viņi neiespieda Polijas karaļa attēlu uz monētām.[68] Arī Kotkievičs, kas 1572. un 1573. gadā kala Dolē šķiliņus, vērdiņus un pagaidu dālderus, tos kala pēc vecās kārtības. Tāpat rīkojās Gothards Ketlers līdz 1578. gadam. Šai gadā Stefans Batorijs izdeva jaunus naudas noteikumus, un tos tad arī izpildīja Kurzemes hercogīstē.

Poļu 1578. gada likums paredzēja kalt dālderi, pusdālderi, trīsgrašu monētu, grasi un šķiliņu *(szelag)*; 1580. gada likums bez tam vēl paredzēja sešgrašu monētu, pusgrasi un denāru.[69] Hercogi kala dālderus un trīsgrašu monētas, kā arī Sigismunda Augusta likumā paredzētās divdenāru monētas.

Rīga savā patstāvības posmā turpināja kalt šķiliņus, vērdiņus, pusmārkas, pusdālderus un dālderus, bet kā jaunu naudu izkala divšķiliņu monētas un mārku zeltā. Pēdējā bija zelta monēta $3^1/_8$ dukāta vērtībā, ko kala ar sudraba mārkas monētas cilojumu.

Prūsijai ieķīlātajā Grobiņas apgabalā vairāk nekā agrāk sāka apgrozīties Prūsijas mārkas un Prūsijas dālderi, kā arī prūšu sīknauda

I. Ordeņa mestru Rīgā kaltās sudraba un zelta monētas (iekavās kaluma gads)

Sudraba:
Kauss: 1. Pletenberga, 2. Firstenberga.
Šķiliņš: 3. Pletenberga (1534), 4. Rekes (1549), 5. Gālena (1551).
Vērdiņš: 6. Pletenberga (1526), 7. Gālena (1556), 8. Ketlera (1561).
Pusmārka: 9. Brugeneija (1547).
Pusdālderis: 10. Gālena (1557).
Dālderis: 11. Gālena (1557), 12. Firstenberga (1557).
Zelta:
Pusguldenis: 13. Pletenberga (1528).
Guldenis: 14. Pletenberga (1528).

— graši un peniji. Par galveno aplēsuma naudu kļuva guldenis. Bez tam Grobiņas apgabalā apgrozījās Lietuvas mārka (avotos: *marc lettes*), šķiliņi un denāri (t. i. peniji), un blakus šīm jaunajām monētām agrākās — Rīgas mārkas, šķiliņi un peniji. Trejādām mārkām, divējādiem šķiliņiem un trejādiem penijiem bija katram savs atšķirīgs kurss un attiecīgs skaits naudas sistēmas iedalījumā. Lejaskurzemes zemniekiem tā bija krietna skola — orientēties šai sarežģītajā naudas iekārtā.

Šai otrā naudas vēstures posmā pēc Livonijas sabrukuma turpinājās agrāko naudas sugu vērtības pazemināšanās. Tā 1560. gadā Grobiņas ķīlas parādu — 50.000 guldeņu — pārlēšot Rīgas mārkās, vērtēja 166.666,66 mārkas, bet 1594. gadā to pašu summu guldeņos pārlēsa par 250.000 Rīgas mārku.[70]

Arī Polijas nauda, kas ar zemes pakļaušanu Polijai un Lietuvai sāka vairāk apgrozīties Livonijā, pieredzēja šo pašu slīdēšanu lejup. Samērā stabilais dālderis un dukāts kļuva arvien dārgāki, ja tos vajadzēja pirkt ar grašiem, kā redzams sekojošā pārskatā.[71] Šī norise sevišķi paātrinājās 17. gs. sākumā.[72]

Dālderja un dukāta kurss grašos

Gads	Dālderis	Dukāts
1528	30	45
1540	30	.
1550	31	51
1567	34	53
1578	35	56
1598	36	58
1600	36—37	61
1615	42	71
1618	45	75
1621	75	120—126
1630	90	144

Livonijā kaltā nauda

Saimniecības vēsturnieks uz Livonijas naudu skatās ar dalītām jūtām. No vienas puses, tai saimnieciskajā dzīvē bija maz nozīmes

II. Ordeņa mestru Cēsīs kaltās monētas

Sudraba:
Šķiliņš: 1. Pletenberga, 2. Gālena (1556).
Vērdiņš: 3. Ketlera (1559).
Pusmārka: 4. Gālena (1556).
Pagaidu dālderis: 5. Firstenberga (1558), 6. Firstenberga (1559), 7. Ketlera (1559).
Zelta:
Guldenis: 8. Firstenberga (1558), 9. Firstenberga (1559), 10. Ketlera.
Portugals: 11. Pletenberga (1525).

541

un tāpēc nebūtu vērts tai veltīt uzmanību. No otras puses, naudas kalšana pašu zemē bija nozīmīgs naudas polītikas līdzeklis, lai uzturētu saimnieciskās dzīves stabilitāti, un tādēļ to ignorēt nevar. Latviešu saimniecības vēsturnieku Livonijas nauda interesē vēl tāpēc, ka latviešu dzīvē Livonijā kaltā nauda varēja būt nozīmīgāka nekā tirgotāju apgrozījumos. Te gan jāpiezīmē, ka par naudas saimniecības nozīmi latviešu tautas dzīvē 16. gadsimtenī vēl pētījumu nav.

Sekojošais pārskats par naudas kalumiem 16. gadsimtenī paskaidro šai nodaļā ievietotos Livonijas monētu attēlus. Attēlos monētas zīmētas dabiskā lielumā. Baltie plankumi zīmējumos atstāti tur, kur nodiluma dēļ kalums nebija skaidri saskatāms.[73] Pārskatā ir minētas ne vien attēlos parādītās monētas, bet arī pārējās, ko kala Livonijā un tās mantinieku zemēs 16. gadsimtenī.[74]

Līdzšinējā numizmatiskajā literātūrā monētas, ko apzīmējam par kausu, ir nosauktas par ārtaugu. Šeit lietotās terminoloģijas pamatojumu sk. apakšnodaļā „Ārtaugs (ārtava) un kauss".

Pirmajā attēlu serijā ir parādītas 14 ordeņa mestra Rīgā kaltās sudraba monētas. Šai serijā pirmais zīmējums rāda Pletenberga kausu ar mestra ģerboni priekšpusē un Rīgas mazo ģerboni otrā pusē. Šādus kausus Pletenbergs kala gan bez gada apzīmējuma, gan 1517., 1518., 1523., 1527., 1528. un no 1530. līdz 1535. gadam. Arī Brugeneijs kala kausus, tāpat Firstenbergs (sk. 2. zīmējumu), neminot gadu. Ketlers kausus kala 1561. gadā.

3. zīmējums rāda Pletenberga 1534. gadā kalto šķiliņu. Tādus viņš kala līdz 1535. gadam, bet Brugeneijs no 1535. līdz 1549. gadam. 4. zīmējums rāda Rekes 1549. gadā kalto šķiliņu; tādus viņš kala līdz 1551. gadam. 5. zīmējumā redzams Gālena 1551. gada šķiliņš. Gālens vēl kala šķiliņus no 1552. līdz 1555. gadam un 1557. gadā, Firstenbergs 1558. gadā, Ketlers 1560. un 1561. gadā. Dažreiz mestri šķiliņus kala bez gada apzīmējuma. 4. un 5. zīmējumā redzams, ka galvenā atšķirība kalumā bija ikreizējais mestra ģerbonis monētas priekšpusē.

6—8. zīmējums attēlo vērdiņus. Pletenbergs kala vērdiņus 1510., 1523., 1525., 1526. (ar lielo Rīgas ģerboni monētas otrā pusē — sk. 6. zīmējumu) un no 1529. līdz 1532. gadam; Brugeneijs — 1547. gadā; Gālens — 1556. (sk. 7. zīmējumu) un varbūt arī 1557. gadā; Firstenbergs — 1557. gadā un Ketlers 1561. gadā (sk. 8. zīmējumu).

Brugeneija 1547. gadā kaltā pusmārka attēlota 9. zīmējumā. Šādas monētas kala arī Gālens, gan bez gada atzīmes, gan 1556. un 1557. gadā, bet Firstenbergs 1557. un 1558. gadā.

10. zīmējums rāda 1557. gadā kalto Gālena pusdālderi un 11. zīmējums tai pašā gadā viņa kalto dālderi. 12. zīmējumā attēlots Firstenberga 1557. gada dālderis. Šo monētu priekšpusē ir attiecīgā mestra attēls, kas atbalstās uz vairoga ar kombinēto ordeņa un mestra ģerboni. Otrā pusē ir lielais Rīgas ģerbonis.

Arī zelta naudu mestri kala Rīgā. Pletenbergs 1528. gadā kala pusguldeni (13. zīmējums), guldeni un divu guldeņu monētas (14. zīmējums). 1533. gadā Pletenbergs kala pusdukāta un 1523. gadā divu dukātu monētu. Dukātu kala Brugeneijs 1535. gadā, bet, vai Gālens 1557. gadā kala desmit dukātu monētu, nav pilnīgi droši noskaidrots.

Nākošais attēlu sakopojums rāda Cēsīs mestru kaltās monētas (1—11. zīmējums). Lasītājs dažas no tām varēs pazīt pēc ģerboņiem un uzrakstiem. Pletenbergs Cēsīs kala kausus bez gada apzīmējuma. Arī šķiliņus (1. zīmējums) viņš kala bez gada. Gālena 1556. gada šķiliņš redzams 2. zīmējumā. Šis mestrs kala Cēsīs vērdiņus 1556. gadā, tāpat Ketlers 1559. (sk. 3. zīmējumu) un 1560. gadā. 4. zīmējumā attēlota Gālena 1556. gadā kaltā pusmārka. Dālderus Cēsīs kala Pletenbergs 1525. gadā, bet Firstenbergs 1558. gadā ceturtdaļdālderus un pusdālderus. 5. zīmējumā attēlots 1558. gadā, bet 6. zīmējumā 1559. gadā Firstenberga kaltais pagaidu dālderis *(Talerklippe)*. 7. zīmējums rāda Ketlera 1559. gadā kalto pagaidu dālderi. Šis pēdējais mestrs 1560. gadā vēl kala 1/4 un 1/2 pagaidu dālderu, bet 1561. gadā 1/2 pagaidu dālderu monētas.

Cēsīs kala arī zelta naudu. 8. un 9. zīmējums rāda Firstenberga kalto guldeni ar Marijas un Jēzusbērna attēlu monētas otrā pusē, bet priekšpusē 1558. gadā ar kombinēto ordeņa un mestra ģerboni un 1559. gadā ar Firstenberga attēlu virs šīs kombinācijas. Ketlera Cēsīs kaltā zelta nauda bija guldenis bez gada apzīmējuma un varbūt arī ar 1559. gada uzkalumu. Tāpat bez gada uzkaluma ir Ketlera divu guldeņu monēta ar viņa attēlu priekšpusē un Krustāsisto virs mestra un ordeņa ģerboņa kombinācijas otrā pusē (sk. 10. zīmējumu). Vēl Ketlers kala zeltā 2 1/2 dukāta (guldeņa?) monētas 1560. gadā. 11. zīmējums rāda vērtīgāko zināmo zelta monētu Livonijā — Pletenberga 1525. gadā kaltos desmit dukātus jeb, t. s., Pletenberga portugalu. Pletenbergs esot arī kalis divdesmit dukātu monētu, bet šī ziņa nav droša.

Ordeņa mestri kala monētas arī Rēvelē. Sudrabā šķiliņus kala: Pletenbergs 1530., 1532. un 1535. gadā; Brugeneijs bez gada atzīmes un no 1535. līdz 1545., 1547. un 1548. gadā; Reke no 1549. līdz

1551. gadam; Gālens no 1553. līdz 1557. gadam; Ketlers bez gada atzīmes, un 1560. un 1561. gadā. Vērdiņus kala: Pletenbergs 1515., 1521. un no 1526. līdz 1535. gadam; Gālens no 1553. līdz 1557. gadam; Firstenbergs 1557. un 1558. gadā; Ketlers — bez gada atzīmes, kā arī 1560. un 1561. gadā. Mārkas un divu mārku monētas kala Pletenbergs 1528. un dālderus Brugeneijs 1536. un 1540. gadā.

Trešā attēlu serija rāda astoņas Rīgas archibīskapu kaltās monētas. 1. attēlā ir 1537. gadā Šēninga kaltais, bet 2. attēlā 1561. gadā Vilhelma kaltais kauss. 3. attēls rāda Šēninga kalto šķiliņu bez gada apzīmējuma — šķiliņus Šēnings kala no 1535. līdz 1540. gadam. Vilhelms kala šķiliņus arī bez gada atzīmes (4. attēls), kā arī no 1540. līdz 1548. gadam un no 1560. līdz 1563. gadam. Viņa divkāršie šķi-

III. Rīgas archibīskapu kaltās monētas

Kauss: 1. Šēninga (1537), 2. Vilhelma (1561).
Šķiliņš: 3. Šēninga, 4. Vilhelma.
Divi šķiliņi: 5. Vilhelma (1563).
Vērdiņš: 6. Vilhelma (1563).
Mārka: 7. Šēninga (1537).
Dālderis: 8. Vilhelma (1559).

IV. Mestra un archibīskapa kopēji kaltās monētas

Šķiliņš: 9. Rekes un Vilhelma (1551), 10. Ketlera un Vilhelma.
Vērdiņš: 11. Pletenberga un Lindes (1515), 12. Ketlera un Vilhelma.
Pusmārka: 13. Brugeneija un Vilhelma (1547), 14. Gālena un Vilhelma (1553).
Pusdālderis jeb mārka: 15. Pletenberga un Lindes (1516).

liņi, ko kala 1563. gadā, redzami 5. attēlā. Vērdiņus Vilhelms kala 1547. un no 1561. līdz 1563. gadam (sk. 6. attēlu), bet pusmārku 1547. un pagaidu dālderi 1558. gadā. Šēninga 1537. gadā kalto mārku ar Marijas attēlu uz mēness sirpja rāda 7., bet Vilhelma 1559. gadā kalto dālderi — 8. attēls. Bez tam Vilhelms 1559. gadā kala zelta guldeni.

Archibīskapu monētām ir uzkalti viņu personiskie ģerboņi un archibīskapijas ģerbonis. Pēdējais bija krusts un archibīskapa zizlis, sasliets Andreja krustā. Uz dažām monētām ir arī mazais vai lielais Rīgas ģerbonis. Līlija uz monētām bija domkapitula ģerbonis. 8. attēlā redzams dālderis ar archibīskapa Vilhelma portretu, bet otrā pusē ir viņa personiskais ģerbonis, kuŗā apvienots Brandenburgas ērglis, Pomerānijas grīfs, Nirnbergas lauva un Hohencollernu ģerbonis — četrdaļīgs vairogs.

Šīs attēlu serijas turpinājumā (9—15. attēls) redzamas monētas, ko kala kopēji mestri un archibīskaps. Tajās parasti ir abu zemeskungu ģerboņi vai attēli. Gadsimteņa sākumā, neminot gadu, archibīskaps Jaspers Linde un mestrs Pletenbergs kopīgi kala kausus, šķiliņus un divšķiliņu monētas, bet no 1515. līdz 1521. gadam vērdiņus. Kausus vēl kala kopīgi Vilhelms un Gālens (bez gada). Šķiliņus kala Vilhelms un Reke no 1550. līdz 1551. gadam. Pēdējā gada kalumu rāda 9. attēls. Šādas monētas kala arī Vilhelms un Gālens (bez gada, 1551., 1551/52. un no 1552. līdz 1555. gadam). Vilhelma un Ketlera kopīgi kalto šķiliņu rāda 10. attēls.

Vērdiņu 1515. gadā kala kopīgi Linde un Pletenbergs (sk. 11. attēlu). Šo monētu kopīgi kala arī Vilhelms un Gālens no 1554. līdz 1556. gadam. 12. attēls rāda Vilhelma un Ketlera vērdiņu, kam nav uzkalts gads. 13. attēlā ir Vilhelma un Brugeneija 1547. gadā kaltā pusmārka, 14. attēlā — Vilhelma un Gālena 1553. gadā kaltā pus-

V. Livonijas monētu kalumi pēc kaŗa

Rīgas kalumi — sudraba nauda:

1. Kauss (1582). 2. Grasis (1581). 3. Trīs graši (1584). 4. un 7. Šķiliņš.

Rīgas kalumi — zelta nauda:

5. un 8. Dukāts (1585 un 1588). 6. Desmit dukātu (1586).

Inflantijas (Doles) kalumi:

9. Šķiliņš (1572). 10. Vērdiņš (1573). 11. Pusmārka (1573). 12. Mārka (1573).

Kurzemes un Zemgales hercogu kalumi:

13. Fridricha un Vilhelma šķiliņš (1596). 14. Fridricha trīs graši (1599).

1
2
3
4
5
6
7
8
9
EINE MARCK
1573
12
HALB MARCK
1573
11
FERD
73
10
13
14
III
GROS ARG TRIP DVCV

märka. Šīs monētas abi zemeskungi kala ik gadus līdz 1556. gadam, bet kopā ar Firstenbergu Vilhelms to kala arī 1558. gadā. Interesanta ir 15. attēlā parādītā monēta. To kala 1516. gadā kopīgi archibīskaps Jaspers Linde un mestrs Pletenbergs. Pēc viena avota tā bija märka, bet pēc cita — pusdālderis. Rīgas archibīskapa viena paša un kopīgi ar mestru kaltās monētas izgatavoja Rīgā.[75]

Rīgas brīvvalsts laikā naudas kaltuve turpināja darboties. Kala šādas naudas sugas: sudrabā — kausus 1571. gadā; šķiliņus bez gada atzīmes un 1563., 1563/64. un no 1564. līdz 1580. gadam; divšķiliņus 1564. un 1569. gadā (pēdējais gads ir problēmatisks — varbūt izgatavoja tikai paraugu vaŗā); vērdiņus bez gada atzīmes un 1564., 1565., 1565/66., no 1566. līdz 1569. (pēdējā gada kalums ir problēmatisks) un 1579. gadā; pusmārku 1565., 1566., 1568. (kalums problēmatisks) un 1573. gadā; pusdālderi 1565. un 1567. gadā (abi kalumi tomēr problēmatiski) un dālderi 1565. (kalums problēmatisks), no 1572. līdz 1574. un 1576. gadā. Jau agrāk minēto märku zeltā, kas līdzinājās $3^1/_8$ dukāta, kala 1572. gadā, bet dati nav droši.

Piektais attēlu sakopojums rāda mūsu zemes monētu kalumus pēc Livonijas kaŗa: 1—8. zīmējumā ir Rīgas nauda pēc Rīgas pakļaušanas Polijai, 9—12. zīmējums rāda Inflantijas naudu, bet 13. un 14. zīmējums — Kurzemes hercogīstes naudu.

Stefana Batorija laikā Rīgā kala 1. zīmējumā parādīto 1582. gada denāru (kausu) ar karaļa attēlu. 2. zīmējums rāda 1581. gada graša monētu. Šādas monētas kala ik gadus līdz 1584. gadam (arī Sigismunda III laikā 1616. un 1617. gadā). Trīsgrašu monētas kala no 1581. līdz 1586. gadam Stefana Batorija laikā, bet no 1588. līdz 1600. gadam (arī 1619. gadā) Sigismunda III laikā. 3. zīmējums rāda šīs monētas izskatu.

4. zīmējumā ir Stefana Batorija laikā kaltā šķiliņa attēls. Tādus kala bez gada atzīmes, 1582. gadā un, sākot ar 1583. vai 1584. gadu, līdz 1586. gadam. Arī Sigismunds III kala šķiliņus (sk. 7. zīmējumu) bez gada atzīmes un no 1587. līdz 1622. gadam.

Šai pašā laikmetā Rīgā kaltā zelta nauda bija šāda: Stefana Batorija laikā (sk. 5. zīmējumu) 1584. un 1585. gadā kaltais dukāts un Sigismunda III laikā 1588., 1594., 1597., 1599. un 1619. gadā kaltais dukāts (8. zīmējums). Desmit dukātu monētu Stefans Batorijs kala Rīgā 1586. un 1592. gadā.

Kamēr Rīga vēl nebija pakļāvusies Polijai, Kotkievičs Dolē kala Pārdaugavas hercogīstes sudraba naudu ar Polijas, Lietuvas un „Livonijas" ģerboni. 1572. gadā viņš kala šķiliņus (9. zīmējums), 1573.

gadā vērdiņus (10. zīmējums), pusmārkas (11. zīmējums) un mārkas (12. zīmējums). Bez tam 1572. gadā viņš vēl kala pagaidu dāldeņus.

Kurzemes hercogi 16. gadsimtenī kala šādas sudraba naudas sugas: šķiliņus — Gothards Ketlers 1570. gadā (problēmatisks kalums) un no 1575. līdz 1577. gadam, Fridrichs un Vilhelms 1596. gadā (13. zīmējums) un 1600. gadā. Gothards Ketlers kala arī divdenāru monētas 1578. un 1579. gadā, un trīsgrašu monētas 1586. gadā. Pēdējās kala arī Fridrichs bez gada atzīmes un no 1596. līdz 1600. gadam (14. zīmējums), un Vilhelms 1598. un 1599. gadā. Dāldeņus kala Gothards Ketlers 1575. un 1576. gadā.

Baznīca bankas vietā

Lai lasītājs nedomātu, ka baznīcas šai iztirzājumā par naudu ir minētas aiz pārpratuma, jau pašā sākumā jāsaka, ka viduslaikos un jauno laiku sākumā baznīcai bija ļoti liela loma tirdzniecībā un sevišķi financiālos darījumos. Šeit nav domāti kūrijas plašie financiālie darījumi, kas bija ievērojams naudas saimniecības veicinātājs faktors, bet gan atsevišķo baznīcu, resp. draudžu loma.

Šai apakšnodaļā īsumā apskatīsim baznīcas funkciju Livonijas naudas saimniecībā — baznīcu kā bankas aizstājēju. Kā piemēru izvēlēsimies Bērzaunes baznīcu.[76] 1577. gadā pirms krievu iebrukuma Heinrichs fon Tīzenhauzens sastādīja aktu par Bērzaunes baznīcas inventāru. Aktā ierakstītas vispirms dārglietas un citi priekšmeti, lielāko tiesu no katoļu laikiem, ko toreiz lietoja kulta vajadzībām. Tad seko grāmatu saraksts, tās nespecificējot („lielāko tiesu vecas latīņu grāmatas"), un baznīcas dibināšanas un citi dokumenti. Pēc tam seko dokumenta galvenā daļa, kas mūs tieši interesē: parādu raksti.

Ieraksta teksta tulkojums ir šāds: „Vispirms nelaiķa Reinholda fon Tīzenhauzena no *Wittensehe* parādu raksts par divi tūkstošiem Rīgas mārku vecajā naudā, proti, vienu vācu dālderi skaitot par pusceturtas [t. i. $3^1/_2$] mārkas. Par šo [summu] kopš [tūkstoš pieci simti] piecdesmit trešā gada nav saņemti augļi. Šī summa ir nodrošināta un garantēta ar Tērbatas bīskapijas *Wittenszeschen* muižām.

Tālāk [seko] mans, Heinricha fon Tīzenhauzena, parādu raksts par pieci ar pus tūkstošiem Rīgas mārku tagadējā naudā, proti, pieci tūkstoši, ko esmu parādā baznīcai, un pieci simti [parāds] Bērzaunes ģildei saskaņā ar pagājušos Vasarsvētkos izdarīto pareizo nolēsumu. Tā kā ģildes iekārta ir izbeigusies, šīs summas apvienotas vienā rak-

stā un par to ieķīlāti seši arkli zemes ar 16 ciematiem manā Gadenas ciemā. Bez tam [vēl ir] parāda raksts par deviņi tūkstoši pieci simti Rīgas mārkām tagadējā naudā, ko esmu pagājušos Vasarsvētkos pēc izdarītā pareizā nolēsuma palicis parādā Bērzaunes nabagiem. Par to esmu norakstījis viņiem par ķīlu pārējos trīs ciematus ar vienu arklu zemes manā Gadenas ciemā.

Tālāk [seko] mana vasaļa Heinricha Meigera parāda raksts par simt mārkām. To viņa nelaiķa tēvs palicis parādā baznīcai, un par to viens no viņa ciematiem ar trīsceturtdaļas [arkla] zemes ir norakstīts ķīlā.

Bez tam vēl ir lielāks skaits vecu rakstu un kvīšu, bet tos nav nozīmes reģistrēt . . . "

Šis piemērs labi ilustrē baznīcas lomu bankas darījumos. Baznīcu kā mantas īpašnieci dokumentos apzīmēja ar terminu *fabrica.*[77] Lai baznīcas manta nesaplūstu ar mācītāja mantu, pirmajai parasti bija savi pārvaldnieki no lajiem. Tos sauca latīniski par *provisores,* retāk *vitricus,* bet vāciski: *vormunderen* jeb *kerckvader.* Latviskais termins būtu pērminderis, bet tā kā šim vārdam izveidojusies cita nozīme, būtu jārunā par aizgādni. Bērzaunes baznīcai aizgādnis bija baznīcas patrons, pats Tīzenhauzens.[78]

Fabrica guva šādus ienākumus: ar upuŗiem uz altāŗa un ķeselēs, ar novēlējumiem testamentos un citādā veidā, ar atlīdzību par kapa vietu, par apzvanīšanu un citiem baznīcas (ne mācītāja) pakalpojumiem, saņemot soda naudu, aizdevumu augļus un ienākumus no nekustamiem īpašumiem (piemēram, Rīgā, Straupē, Rūjienā, Grobiņā, Sabilē un citur). Šos ienākumus baznīcas pēc vajadzības izlietoja būvēm un remontiem, baznīcas izdaiļošanai un apgaismošanai, kā arī baznīcas vīna un vīrāka iegādei. Mācītājam algu parasti maksāja patrons ar zemnieku un muižnieku nodevām (t. s., mācītāja tiesu), bet reizēm to papildināja no baznīcas līdzekļiem.

Tā kā *fabrica* parasti saņēma vairāk naudas nekā izdeva, tad pārpalikumu uzglabāja kopā ar vērtslietām un dokumentiem sevišķā lādē. Neparedzot tuvākajā laikā skaidras naudas vajadzību, aizgādnis naudu aizdeva pret augļiem (parasti 6 %). Naudu aizdeva vai nu pret vērtslietām, vai pret hipotēkārām ķīlām.[79]

Aizdevumu ņēmēji bija pilsētās namnieki, laukos — muižnieki. Tā kā ķīlu sarakstos reizēm minētas arī saktas, tad domā, ka aizdevumu ņēmēji dažreiz bija arī zemnieki. Dažkārt naudu aizņēmās arī mācītājs un, kā redzējām augšējā piemērā, pats patrons. Arī pilsētu rātes bija baznīcu dēbitori.

Dažreiz pēc trūcīgajiem dokumentiem nav iespējams spriest, vai baznīcas prasības pamatā ir aizdevums vai parāds par nesamaksāto mācītāja tiesu. Šai ziņā gluži tāds pats stāvoklis ir, runājot par zemnieku parādiem muižai.

Dokumentos ir liecības par šādām baznīcām, ka tās aizdeva naudu: Bērzaunē, Alūksnē, Cesvainē, Smiltenē, Valmierā, Dubnā — Rīgas archibīskapijā; Talsos, Grobiņā, Liepājā un Sventā — Kurzemē.[80] Bez šaubām, šis saraksts nav pilnīgs. Reizēm baznīcas ne vien aizdeva, bet arī aizņēmās naudu, tā kļūstot par krājkasēm vai vecuma pensijas apdrošināšanas iestādēm.

Kā redzams, baznīcām 16. gadsimtenī Latvijas naudas saimniecībā bija sava nozīmīga loma. Saprotams, baznīcas nebija vienīgās, kas apmierināja kredita vajadzības. Kreditus deva arī tirgotāji, bet sevišķi plašos hipotēkāros kredita darījumos bija iesaistījušies muižnieki, kam bija uzkrājušies brīvi līdzekļi. Piemēram, 1582. gadā Kokneses pils tiesā 25 % no visām muižām bija ķīlas valdījumi.[81]

Pēc Bērzaunes baznīcas obligācijām redzama sugas naudas iekārtai raksturīgā parādība — parādi atmaksājami tādā naudas sugā, par kādu noslēgts līgums. Tā Reinholda Tīzenhauzena parāds bija radies, saņemot dālderus. Dālderļa vērtība, parādu uzņemoties, bija 3 1/2 Rīgas mārkas, bet 1577. gadā, kad aktu sastādīja, dālderļa vērtība jau bija 5 1/2 Rīgas mārkas. Tātad parāds bija pieaudzis no 2000 līdz 3143 Rīgas mārkām.

Grūtības parādu atmaksā radīja ne vien naudas pasliktināšana, bet gadījās turklāt, ka attiecīgā naudas suga, kādā parāds jāatmaksā, nemaz nebija dabūjama. Šādus gadījumus kārtoja Kurzemes hercogīstes 1570. gada landtāgs Jelgavā. Tad noteica, ka parādus var atmaksāt citā naudā, bet atbilstoši parāda naudas vērtībai monētu grauda un skaita ziņā.[82] Patiesībā šis lēmums sankcionēja tikai nodibināto praksi, jo 1563. gadā jau lasām: „Tā kā man nebija dālderu, tad ... par katru dālderi devu viņam piecas Rīgas mārkas."[83]

„Cenu revolūcija"

Iepriekšējās apakšnodaļās raksturota naudas vērtības krišanās. Šai pašai parādībai otra puse ir cenu celšanās. Visu 16. gadsimteni Eiropā vērojam to, ko mēdz saukt par cenu revolūciju. Preces kļuva arvien dārgākas, resp. nauda lētāka. Mikvics ir aplēsis nesvērto cenu indekus Rēvelei.[84] Pieņemot 1510. gada cenas par 100, laikā līdz 1556. gadam eksportpreču cenas Rīgas mārkās pieauga līdz 420, bet

importpreču cenas līdz 210. Ņemot vērā, ka šai laikā Rīgas mārka zaudēja vērtību, Mikvics šīs cenas ir pārlēsis sudraba ekvivalentā, iegūstot eksportpreču cenu pieaugumu no 100 uz 290 un importpreču cenu pieaugumu no 100 uz 140. Pēc šiem skaitļiem varam aplēst, ka eksportpreču nominālais cenu pieaugums bija 3,1 % gadā, bet reālais pieaugums 2,4 % gadā. Importpreču nominālais cenu pieaugums bija 1,6 % gadā, bet reālais pieaugums 0,7 % gadā. Salīdzinot ar pieredzi modernajos laikos, tā bija mērena inflācija, bet 16. gadsimtenī tā bija nedzirdēta parādība, kas radīja izbrīnu, sašutumu un vainīgo meklēšanu nepareizā virzienā.

Cenu veidošanās process

Runājot par 16. gadsimteņa cenām, vispirms jākonstatē, ka tās lielā mērā atšķiras no cenām modernajos laikos. 16. gadsimteņa cenās ne vien ir ļoti lielas lokālas atšķirības, bet arī cenu veidošanās process bija pilnīgi citāds nekā tagad. Ņemot vērā lielās lokālās atšķirības, varētu domāt, ka pastāvēja arī ievērojamas sezonas svārstības. Tomēr labības cenās, spriežot pēc Rīgas jezuītu kollēģijas grāmatvedības datiem, sezonas svārstības bija samērā mazas.[85] Saprotams, pēc ražas ievākšanas labība bija lētāka. Tomēr to varētu tikpat labi izskaidrot ar vairumtirdzniecības cenu, jo pēc ražas ievākšanas jezuīti parasti pārdeva lielākus daudzumus labības.

Par to, kā veidojās cenas lauksaimniecības ražojumiem, ļoti interesantu liecību atrodam Prūsijas tirgotāja Hansa Ditmansdorfa prāvā ar Kurzemes muižnieku Gerhardu Noldi.[86] 1577. g. oktobrī Ditmansdorfs devās uz Kurzemi, lai uzpirktu vēršus, sviestu un medu. Netālu no Aizputes viņš satika Noldi. Citēsim Ditmansdorfa liecību: „... mani uzrunāja Gerts Nolde — Tidemansdorf, vai Jūs esat jau izdarījuši pirkumu vai arī gribat vēl ko pirkt? Viņam atbildēju: Jā, kungs, kas attiecas uz lopiem, tad vairāk nekā nepirkšu, jo man kopā jau ir simt gabalu. Bez tam esmu pie Jums Aizputē nolīdzis no Hansa fon Holšteina 6 mucas sviesta un no mācītāja fon Dorfena 4 mucas sviesta un 2 mucas medus. Kad par to samaksāšu, tad visu savu naudu būšu ieguldījis. Tad Nolde man teica: Mans Tidemansdorf, nepērciet no viņiem sviestu. Man ir 10 mucas sviesta. To Jums pārdošu uz parāda, bet pērciet no manis vēršus par skaidru naudu. Man vajaga naudas citu [lopu uzturēšanai], jo man ir pārāk maz barības, lai varētu tos ziemu izmitināt. Aizputes tirgotāji man ir solījuši naudu, bet par to nevaru tos [t. i. vēršus] pārdot. Apsolu pie

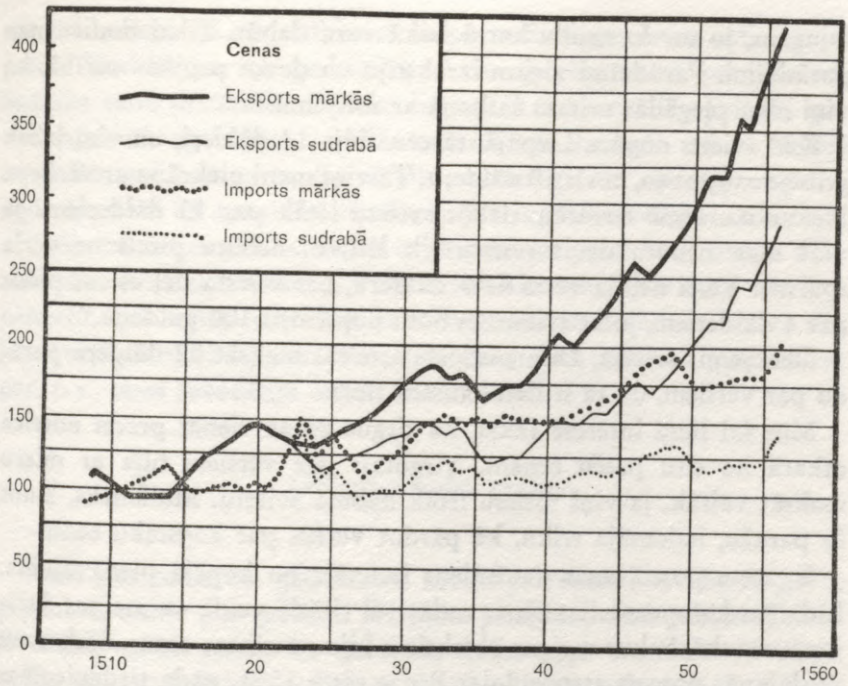

Rēveles 1508—1556. gada eksporta un importa cenu indeki

(Rīgas mārkās un, pārlēšot sudraba cenā)

savām ausīm, kad atkal ieradīsities šai zemē, tad neapgrūtiniet sevi ar lieku naudu — Jums būs mans un citu kredits.

Par to pateicos un viņam jautāju, kā viņš man sviestu dos. Mēs tūlīt vienojāmies, ka sviests būs par 10 dālderiem mucā un ka naudu samaksāšu ap Mārtiņiem. Pēc tam Nolde pasauca savu sulaini un teica: Dodies ar šo vīru pie skrīvera un saki, ka esmu viņam pārdevis 10 mucas sviesta. Ja viņam sviests patīk un viņš ir par skaidru naudu nopircis vēršus, tad sviests jānoved tūlīt uz Liepāju un ar pirmo kuģi uz Karaļaučiem vai uz Klaipēdu.

Tā arī notika. Skrīverim atstāju savu prečuzīmi un norādīju, lai sviestu ved uz Liepāju. Skrīveris man apsolīja, ka 14 dienu laikā [sviestu] nosūtīs uz Karaļaučiem vai Klaipēdu . . . Pēc tam skrīverim samaksāju par 38 vēršiem, kā viņam nācās, 152 dālderus, to starpā 52 Rīgas dālderus. Pēdējos skrīveris negribēja ņemt un atdeva man atpakaļ ar vārdiem: Junkurs man aizliedzis ņemt Rīgas monētas. To vietā atsūtiet man labus vecos dālderus un sūtiet tos Klaipēdas pils-

kungam, jo tur šo naudu katrā laikā varu dabūt. Tikai dodiet man parādzīmi. Parādzīmi viņam izrakstīju un devos projām cerībā, ka viņi man piegādās sviestu saskaņā ar solījumu.

Kad sviests nonāca Liepājā, tā cena bija 14 dālderi, un viņi labāk gribēja saņemt to, nevis 10 dālderu. Tā viņi mani piekrāpa ar vēršiem. Nekur Kurzemē nevarēju dabūt sviestu lētāk par 13 dālderiem. Ja viņš man nebūtu devis sviestu tik lēti, es nebūtu pircis ne vērša spalvas. Vērši nebija vērts ne 3 dālderu, bet sviesta dēļ es tos pirku par 4 dālderiem, jo ar sviestu es būtu nopelnījis 100 guldeņu."

Nesaņēmis sviesta, Ditmansdorfs atteicās maksāt 52 dālderu parādu par vēršiem, un tā šī lieta nonāca tiesā.

Mūs šai lietā interesē fakts, ka tirgus cenas vienai precei noteica atkarā no citu preču cenām. Tirgotājs par vēršiem bija ar mieru maksāt vairāk, ja viņš totiesu lētāk dabūja sviestu. Muižnieks, zinot šo paražu, izdomāja triku, kā pārdot vēršus par augstāku cenu.

Šis cenu noteikšanas paņēmiens izrietēja no kopējā piedāvājuma. Līdzīgas kompensācijas cenas radās vēl citādā veidā — maiņas darījumu rezultātā, kur maiņas objektiem bija noteiktas cenas. Šāds cenu veidošanās process atspoguļojas Rīgas rātes 1591. gada tirdzniecības noteikumos.

Kad Rīgas rāte saziņā ar namnieku 70 deputātiem 1591. gadā izstrādāja jaunus tirdzniecības noteikumus,[87] sīktirgotājiem un manufaktūras tirgotājiem aizliedza pirkt no muižniekiem labību. Motivācijā teikts sekojošais: „Sīktirgotājiem un manufaktūras tirgotājiem izsakāms brīdinājums par rudzu un iesala pirkšanu, tāpēc ka viņi šo labību pērk pārāk dārgi. To viņi spēj, nodarot citiem namniekiem zaudējumus, tādēļ ka viņi savas sīkpreces un audumus dārgi pārdod." Tā kā šiem tirgotājiem neaizliedza uzpirkt labību no citiem, kas nebija muižnieki, tad ir skaidrs, ka cenu diskriminācija notika darījumos ar muižniekiem.

Trešo piemēru ņemam no Heinricha fon Tīzenhauzena darījumiem ar Rīgas tirgotāju Hermanu Vakeru 1598. gadā.[88] Tīzenhauzens un Vakers bija vienojušies, ka mainīs 3 lastus sāls pret 3 lastiem rudzu. Tīzenhauzens nodevis Vakeram 2 lastus 27 pūrus rudzu, bet saņēmis pretī tikai 1 lastu sāls. Tā kā sāls maksā 60 dālderu lastā, Tīzenhauzens aplēš par 1 lastu 27 pūriem labības 8½ mārkas pūrā, kamēr tai pašā gadā tam pašam tirgotājam ārpus šī maiņas darījuma viņš rudzus pārdeva par 8 mārkām pūrā.

Šie piemēri rāda, ka 16. gadsimteņa cenas, kas atrodamas avotos, prasa ļoti rūpīgu kritisku pieeju. Ja tās ir kompensācijas cenas, tad

tās ļoti ievērojami var atšķirties no parastās tirgus cenas attiecīgajai precei. Turklāt par 16. gadsimteņa Livoniju jākonstatē ļoti liela nabadzība cenu materiālā. Daudzi lielumi, kas avotos ir apzīmēti par cenām, sīkāk aplūkojot, izrādās nevis cenas, bet gan takse. Pēdējā no cenām atšķīrās ar to, ka tā bija nemainīga vai mainījās maz un noderēja tikai kā aptuvens vērtību mērītājs grāmatvedības nolūkiem.

Trūkstot datiem, mūsu zemes cenu vēstures pētnieks ir daudz sliktākā stāvoklī nekā, teiksim, Polijas vai Rietumeiropas cenu vēstures pētnieki. Tas sevišķi jānožēlo, jo mūsu zemes cenu vēsture varētu dot ļoti svarīgus norādījumus Rietumeiropas cenu vēstures pētniekiem par, t. s., cenu revolūciju un tās izcelsmi.

Livonijas rudzu cenas

Kaut gan rudzi 16. gadsimtenī nebija galvenais Latvijas eksporta produkts, tomēr par speciālu pētījuma priekšmetu šai grāmatai esmu izvēlējies rudzu cenas. To daru aiz šādiem apsvērumiem. Vispirms rudzu cenu trends labi saskan ar pārējo eksportpreču cenu trendiem, kā rāda Mikvica pētījumi par Rēveles cenām.[89] Otrkārt, mūsu vēstures literātūrā ir bieži izteiktas domas, ka augstās labības cenas bijušas par cēloni dzimtbūšanas padziļināšanai. Šie vairāk uz intuiciju nekā uz konkrētiem faktiem pamatotie spriedumi prasa pārbaudi, jo visi jautājumi, kas saistās ar dzimtbūšanu, ir ļoti svarīgi mūsu nacionālajai vēsturei.

Galvenais trūkums ir, ka mūsu zināšanas par rudzu cenām nāk no ļoti dažādiem un dažādas kvalitātes avotiem. Daži, par laimi, nedaudzi, cenu avoti ir nejauša rakstura (1512., 1547. un 1556. gadā).[90] Pārējās cenas ir drošākas. No 16. gs. divdesmitajiem un trīsdesmitajiem gadiem mums ir Rīgas tirgotāja Špenkhūzena maksātās cenas.[91] Par atsevišķiem gadiem laikā starp 1562. un 1588. gadu ir Zundā deklarētās cenas, ko maksājuši angļu un skotu tirgotāji Rīgā. Šīs cenas var salīdzināt ar tirgotāju faktiski maksātajām cenām 1574. gadā[92] un ar Tīzenhauzena no 1582. līdz 1588. gadam saņemtajām cenām.[93] Saskaņa ir pietiekami laba, lai akceptētu Zundā deklarētās cenas. Gadsimteņa deviņdesmitajos gados ir zināmas Tīzenhauzena saņemtās cenas. Diemžēl, Rīgas jezuītu kollēģijas rūpīgā grāmatvedība par laiku no 1592. līdz 1600. gadam nemin rudzu cenas, bet gan pārējo labību un citu lauksaimniecības ražojumu cenas. Tomēr iespējams, ka rudzi jezuītu grāmatās apzīmēti ar neparastu latiņu vārdu.

Lai pārbaudītu šo cenu ticamību, tās var salīdzināt ar Rēveles cenām gadsimteņa pirmajā pusē un ar Nīderlandes cenām gadsimteņa otrā pusē.[94] Metodoloģiskais pamats šādam salīdzinājumam ir labi zināmais fakts, ka galvenais faktors, kas noteica labības cenu līmeni Baltijā, bija Amsterdamas cenas. Pēdējās savukārt bija atkarīgas no ražām Rietumeiropā.[95]

Lai cenas būtu vieglāk salīdzināt, Rīgas un Vidzemes rudzu cenas, ko Špenkhūzens un Tīzenhauzens grāmato Rīgas mārkās, pārlēstas pēc kursa dāldeļos. Otrkārt, šīs cenas, tāpat kā Rēveles un Nīderlandes cenas, ir izteiktas indekos, pieņemot 1556. gada Livonijas cenas un 1557. gada Nīderlandes cenas par 100.

Kā redzams grafiskajā attēlā, Rīgas un Vidzemes cenas visumā labi saskan ar Rēveles cenām (diagrammā parādītas līdz 1544. gadam) un Arnhemas (Nīderlandēs) cenām (sākot ar 1545. gadu). Šī saskaņa ļauj spriest par Rīgas rudzu cenām arī tajos gados, kad tiešu datu trūkst.

Rudzu cenu kustībai ir noteikti viļņveidīgs raksturs. Līdz 1530. gadam cenas kāpj, lai nākošā dekadā slīdētu lejup. Tad sākas atkal jauns augšupejošs vilnis. Šai vilnī piecdesmitajos gados ir dažas neparasti augstas galotnes. Sešdesmitajos gados rudzu cenas nonāk stagnācijas stāvoklī, un var pat domāt, ka trends slīd uz leju. Gadsimteņa pēdējos trijos gados cenas kāpj rekorda augstumā.

Ja tagad salīdzinām šo cenu kustību ar muižu zemes cenām par arklu, tad konstatējama parallēla attīstība gadsimteņa pirmajā pusē. Jānožēlo, ka labības cenas nav vēl pieejamas par 15. gs. otru pusi un zemes cenas par 16. gs. vidu un otru pusi, lai redzētu, vai līdzība vērojama arī ārpus salīdzinātajiem 30 gadiem. Tomēr pēc tā, ko varam salīdzināt, varētu domāt, ka zemes cenas kāpa labības cenu celšanās rezultātā. Cik šī labības cenu celšanās bija nozīmīga, salīdzinot ar 8. nodaļā izteikto spriedumu, ka klaušu saimniecības augšana arī paaugstināja zemes cenas, to vēl pateikt nevaram.

No otras puses, liekas, ka klaušu muižu saimniecības padziļināšanā un līdz ar to dzimtbūšanas pieaugumā augstās labības cenas nav vainojamas. Ja vispār labības cenas saista ar dzimtbūšanas izcelšanos, tad jārunā nevis par augstām vai zemām labības cenām, bet gan par kāpjošām vai slīdošām cenām. Sakaru starp cenām un dzimtbūšanas dinamiku varam iedomāties šādu. Laikā līdz 1556. un 1557. gadam labības cenas cēlās. Pēc tam sešdesmitajos gados šī cenu celšanās apstājās. Muižnieki vienas paaudzes laikā bija pieraduši saņemt arvienu pieaugošus ienākumus. Šie ienākumi samērā pēkšņi apstājās pieaugt.

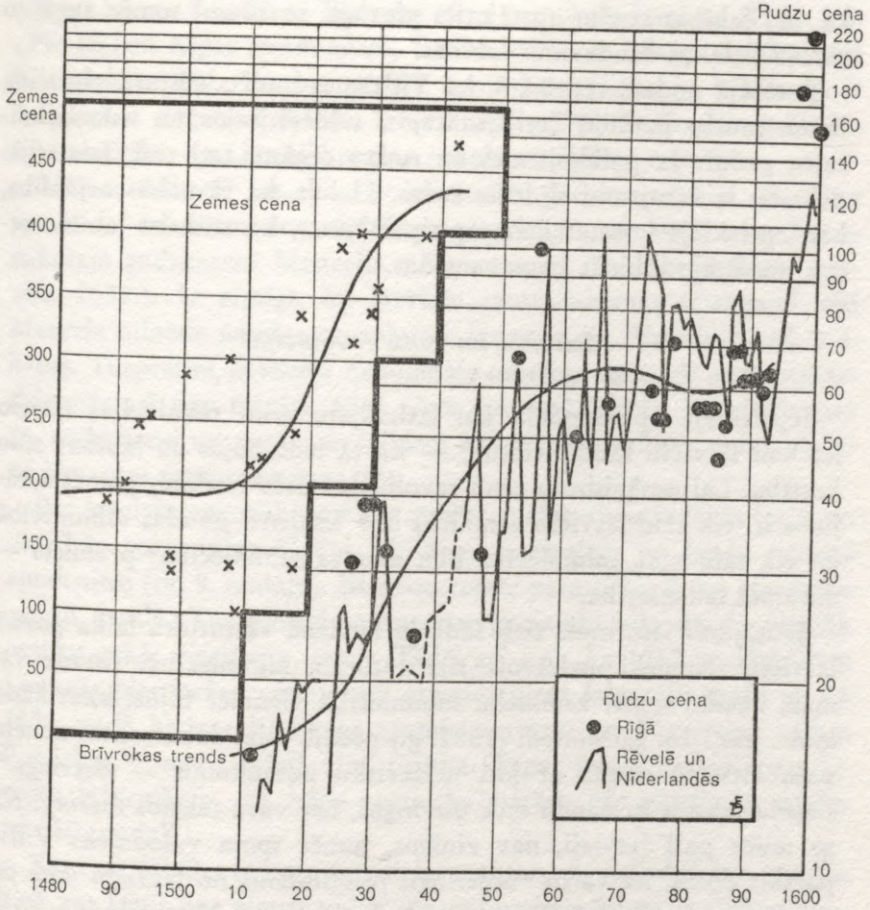

Rudzu cenu indeki un trends 1510—1600. g.

salīdzinājumā ar rudzu cenām Rēvelē (1511—1544. g.) un Arnhemā (1545—1600. g.), un ar zemes cenu indeku Rīgas archibīskapijā (1488—1542). Rudzu cenas parādītas semilogaritmiskā attēlojumā.

Tai pašā laikā Livonijā notika kaŗi, kas muižnieku un zemnieku saimniecību izpostīja. Atjaunojot izpostītās muižas, muižnieki pastiprināti izlietoja zemnieku klaušu darbu. To varēja tāpēc, ka kaŗa laikā aizgāja bojā daudz zemnieku brīvības tradiciju. Tā kā zemnieku saimniecības arī bija izpostītas, muižnieki nevarēja iet otru ceļu un paaugstināt kunga tiesu un naudas maksājumus. Ar paaugstinātām klaušām muižnieki producēja vairāk labības tirgum un tā panāca,

ka, arī labības cenām apstājoties pieaugt, ienākumi tomēr auga, jo ražoja lielākus daudzumus labības.

Astotajā nodaļā redzējām, ka Vidzemes muižu vēsturē visvairāk jaunu muižu parādās četrdesmitajos, sešdesmitajos un astoņdesmitajos gados. Ja palūkojamies uz rudzu cenām, tad tieši šais trijās dekadās ir vērojamas slīdošas cenas. Liekas, ka tā nebūs nejaušība, bet iepriekšējā konstatējuma apstiprinājums, ka slīdošas labības cenas mudināja dibināt jaunas muižas.

Latvieši un cenu revolūcija

Iepriekšējā apakšnodaļā jau iztirzājām cenu revolūcijas netiešo ietekmi latviešu tautas vēsturē — kā tā iedarbojās uz labības cenu kustību. Lai noskaidrotu cenu revolūcijas tiešo ietekmi, pamatjautājums ir, cik tālu latviešu zemnieki bija iesaistīti naudas saimniecībā un cik tālu viņu saimniecība bija naudas saimniecības pretmets — naturālā saimniecība.

Jautājums jāformulē tieši šādi, jo nevienā vēsturiskā laika posmā latviešu zemnieki nedzīvoja tīri naturālā saimniecībā. Daudz vai maz, naudai tomēr zemnieku saimniecībā vienmēr bijusi kaut kāda loma. Tieši 16. gadsimtenī (1582. g.) pēdējo reizi dokumentos minēta pašu latviešu nauda ar ļoti nelatvisku nosaukumu — ozerings.[96] Latīņu tekstos šo naudu sauc *oseringus*, bet vācu tekstos *ôsering*. Kā to sauca paši latvieši, nav zināms, tomēr somu valodnieks V.Kiparskis domā, ka vārds *uoseriņģis ir saliktenis no latviešu ùose un *riņģis — t. i. riņķis.[97] Turpretim A. Švābe domā, ka ozerings nozīmē zelta gredzenu (auss = zelts + riņķis).[98]

Agrākās fantastiskās teorijas, ka ozerings būtu auskari, kaklarotas vai saktas, tagad ir atmestas, un domā, ka ozerings bija sudraba stienīšu nauda. Sākot ar 12. gadsimteni, lietie stienīši bija apgrozībā Latvijā līdz pat 16. gadsimtenim, kad tos izskauda dālderi.[99] Vairums pētnieku (Arbūzovs, Bauers, Šnore) domā, ka ozerings bija pusmārka, t. i. 8 lotis sudraba, bet A. Švābe pēc Zemgales zemestiesībās minētajiem sodiem ir mēģinājis pierādīt, ka ozerings bija mārka sudraba (t. i. 16 lotis).[100]

Otrs 16. gadsimteņa avotos sastopamais it kā latviešu naudas nosaukums, ko, cik zinu, neviens vēl nav mēģinājis izskaidrot, dokumentēts 1532. gadā.[101] Latvieši trīsšķiliņu monētas saucot *aure aure*. Šo informāciju atgādina Rīgas birģermeistara Nīenšteda 16. gs. beigās minētā ziņa, ka latvieši trīsšķiliņu monētu saucot par *Öre*.[102]

Vēl no 16. gs. beigām ir Tērbatas rātes protokola izraksts (1590. g.): „Pēc seniem Rīgas ieradumiem, 1 zelta mārka ir līdzīga 8 mārciņām jeb mārkām sudraba, bet pēdējā 4 mārkām [kausu]; 1 ārtaugs ir 1 šķiliņš, 1 nagata 2 šķiliņi, 1 ēre 3 šķiliņi."[103] Šīs liecības grūti izmantot tāpēc, ka Livonijā nemaz nekala trīsšķiliņu monētas.

Mūs te interesē tas, ka latviešiem 16. gadsimtenī bija vēl sava nauda ar vecajiem nosaukumiem „ozerings" un *aure aure*, kuŗus nākošajā gadsimtenī Mancelis vairs nepazīst (sk. *Phraseologia Lettica*, 1638.). Ir zīmīgi, ka latviešu tautasdziesmās sastopami visi Manceļa minētie naudas nosaukumi, izņemot *ein Pfennig/Kauß*, t. i. kauss. Turpretim Manceļa neminētais ozerings un *aure aure* tautasdziesmās arī nav minēti. Citā vietā jau noskaidrots, ka vispār par 16. gadsimteni un agrākiem laikiem nav izredžu mūsu naudas vēsturei izmantot tautasdziesmas.[104]

Par latviešu zemnieku mantu samērā plašas ziņas izdevās iegūt no sūdzībām par aplaupīšanu, ieķīlājumu rakstiem un bēgļu mantas aprakstiem (sk. 9. nodaļu). Šie avoti tomēr parasti klusē par zemnieku mantu naudā. Tas pilnīgi saprotams, jo naudu bija daudz vieglāk noslēpt nekā, piemēram, lopus. Tādēļ arī ziņa, ka 1552. gadā kādam Lietuvas pierobežas zemniekam atņemts viens šaks (60) grašu un ka 1556. gadā kādam Rēzeknes zemniekam atņemts 20 mārku, otram 9 mārkas,[105] nav nekādā ziņā tipiska. Tāpat nevar uzskatīt par tipisku informāciju, ka kāds zemnieks atstājis pēc nāves 70 mārku (sk. 10. nodaļā).

Kaut cik labāku ieskatu zemnieku mantas stāvoklī skaidras naudas ziņā var iegūt par viņu naudas apgrozījumiem. Šo apgrozījumu kredita pusē ir divi galvenie posteņi — maksājumi naudā muižai un maksājumi par pirkumiem tirgotājiem. Bez tam mazāk nozīmīgi ir gadījuma rakstura maksājumi, soda nauda baznīcai un taml. Apgrozījumu dēbeta pusē gandrīz vienīgie ir ienākumi par pārdotajiem ražojumiem, jo ienākumi par pakalpojumiem bija niecīgi. Eventuālais ienākumu pārsniegums pār izdevumiem bija zemnieku naudas krājumi. Tos reizēm ieraka zemē, un daļa ir atrasta kā naudas depoziti. Kādu daļu šādu naudas atlikumu izstrādāja rotās. Šādas rotas ir atrastas depozitos, un tās min arī tautasdziesmas:

Pirc, tautiet, ko vajaga,
Man saktītes nevajaga:
Man pašai mātes sakte,
Mātes kakla dālderīši.
(17004)

Par zemnieku maksājumiem naudā muižai nevar spriest pēc vakugrāmatām, jo tās tikai informē, cik vajadzēja maksāt. To vietā nepieciešami grāmatvedības dati. 8. nodaļā sniegtos 1566. gada datus par hercogienes Zemgales muižām varam izlietot tikai, lai orientētos, jo tie ir budžets, ne grāmatvedības dati. Plānots bija saņemt caurmērā ap 22 Rīgas mārkas no katra ciemata. Totiesu Piltenē laikā no 1598. līdz 1600. gadam caurmērā no ciemata saņemtās $11^1/_2$ Rīgas mārkas ir faktiskie maksājumi. Tajos gan neietilpst zemnieku patēriņš krogos, kas, kā redzams pēc Tīzenhauzena muižu grāmatām, bija samērā prāvs. Tīzenhauzena muižās 1583/84. saimniecības gadā zemnieku kunga tiesas maksājumi muižai bija 6 Rīgas mārkas no ciemata, bet, pieskaitot patēriņu krogos, 9 Rīgas mārkas. 1592/93. gadā kunga tiesas maksājumi bija 2 Rīgas mārkas, bet kopā ar patēriņu krogos 7 Rīgas mārkas. Pēc šiem datiem var vērtēt, ka Piltenes zemnieku izdevumi šais posteņos bija ap 16 Rīgas mārkas no ciemata.

Tīzenhauzena muižu zemnieku naudas maksājumi pelnī mūsu ievērību vēl citā ziņā — tie sniedz ziņas par zemnieku maksājumu specifikāciju un terminoloģiju. Piemēram, Satravas vakā zemniekiem bija jāmaksā no arkla 4 mārkas vaku naudas un 1 mārka kaŗa zirga naudas, bet no katra vīra 8 šķiliņi *metteckel* un 6 šķiliņi *welten*.[106] Šie divi pēdējie maksājumi vakugrāmatās ierakstīti ar latviskiem vārdiem — meteklis un veltes. Pēc nosaukuma spriežot, šie maksājumi nav kommūtācijas iznākums, bet gan sākotnēji naudas maksājumi, varbūt ar brīvprātīgu raksturu, teiksim, ziedojumi kunga labā, kas pakāpeniski pārvērtušies par nodokli. Termins meteklis sastopams arī Koknesē, Cesvainē un Ļaudonā.[107]

Pēc Špenkhūzena grāmatas sadegšanas esam pilnīgā neziņā, kādi bija zemnieku maksājumi tirgotājiem par pirktajām precēm. Mikvics domā, ka igauņu zemnieku tirdzniecība Rēvelē bija lielāko tiesu maiņas darījumi, pie kam mainītās preces aplēsa naudā.[108] Mikvics turpina: „Tomēr pēc maiņas darījuma vēl palika kāds vaŗa katls, kāds tūkstotis reņģu, kādi sieki sāls un mārciņas apiņu vai dažas cepures, par ko zemnieks palika parādā tirgotājam ... kreditus labprāt deva, jo nolūks bija ar tiem ... paturēt klientus ... ". Tātad, pēc Mikvica domām, zemnieks pirka no tirgotāja vairāk, nekā viņš maksāja ar saviem pārdotajiem ražojumiem. Ja tā būtu, tad pilnīgi nesaprotami, kur zemnieks ņēma skaidru naudu, lai maksātu kunga tiesu un dzertu krogū! Acīm redzot, Mikvica tēlojums nav pareizs, jo arī igauņu zemnieki, gluži kā latvieši, daļu savu pienākumu muižai un arī patēriņu krogos maksāja skaidrā naudā.

Saprotams, varētu būt tā, ka daži zemnieki palika parādā krodzniekiem, bet daži citi tirgotājiem. Varēja būt arī tādi, kas tieši tāpēc palika tirgotājiem parādā, ka bija krogū pārtērējušies. Tādu zemnieku, kas būtu kreditējuši tirgotāju, nebija, tāpēc, ņemot vērā, ka muižas grāmatas rāda rēgulārus naudas ieņēmumus no zemnieku patēriņa krogos, šie fakti nav pretrunā ar teikto — starpību par tirgotājiem pārdotajiem ražojumiem un no viņiem pirktajām precēm zemnieki saņēma skaidrā naudā. Ar šo naudu viņi ne vien maksāja par patēriņu krogū (iespējams, ka bez tam vēl dzēra, paliekot parādā), bet maksāja arī kunga tiesu.

Zināmu norādījumu par latviešu zemnieku naudas ienākumiem dod Piltenes pils kalpotāju algu saraksts. Tajā minēts drosts (klētnieks), aldaris un zvejas pārzinis. Viņi bija latviešu dzimtcilvēki un bez brīva uztura, svārkiem un dzīvokļa saņēma vēl 24 Rīgas mārkas, resp. 4 dāldeņus gadā. Vārtusargs un sargs savukārt bez uztura saņēma 20 Rīgas mārku, resp. 4 zlotus poļu naudā. Kaut gan šie muižas kalpotāji bija dzimtcilvēki un tātad bija spiesti kalpot, paradoksālā kārtā viņiem tomēr maksāja algu. Jādomā, ka šī alga bija pietiekama, lai aizkavētu bēgšanu. Pēc tā varētu secināt, ka šī alga bija summa, kas pārsniedza to, ko viņi būtu varējuši nopelnīt kā patstāvīgi zemnieki. Tātad 20 Rīgas mārku varētu uzskatīt par latviešu zemnieku naudas ienākumu augstāko robežu.

Šeit domāti tikai zemnieki vārda tiešajā nozīmē. Kurzemes latviešu kuģiniekiem neapšaubāmi bija citi ienākumi. Par šiem kuģiniekiem, piemēram, lasām oficiālajos Grobiņas pārvaldes 1582. gada noteikumos:[109] „Komisāru kungi konstatēja, ka kuģus un laivas taisa no hercoga mežu materiāliem. Šos kuģus pārdod un tad taisa atkal citus. Ar to hercoga mežiem nodara lielus zaudējumus, tādēļ šāda rīcība pilnīgi jāizbeidz un jāaizliedz. Ikvienam kursim un kuģiniekam jāpatur sava laiva un kuģis tik ilgi, kamēr tie lietojami. Ja laivas un kuģi vairs neder un [īpašnieki] to apzvēr, tad pilskungs var atļaut kokus no hercoga mežiem, bet nocirstais kārtīgi jāpieraksta ... Ikvienam nevācu kuģiniekam ar savu kuģi jāizdara viens brauciens hercoga uzdevumā, lai kur viņu sūtītu. Tie, kas braucienu izdarījuši, to gadu ir brīvi, bet pārējiem, kas nav norīkoti un tāpēc nav braukuši, ik gadus Mārtiņos jāmaksā brīvnauda." Šie latviešu kuģinieki bija iesaistīti naudas saimniecībā daudz vairāk nekā zemkopji.

Ar visiem šiem izņēmumiem no iepriekšējā iztirzājuma tomēr varam izlobīt, ka naudas saimniecība starp latviešu zemniekiem 16. gadsimtenī bija vāji attīstīta un ka dominēja vēl naturālā saimnie-

cība. Dzīvokli, apģērbu un uzturu zemnieki gādāja pašu spēkiem. Pērkamas patēriņa preces bija sāls, siļķes un citas zivis, arī dzelzspreces, piemēram, lemeši, cirvji u. c. Ilgi lietojamas patēriņa preces bija rotas un metalla mājturības piederumi, piemēram, zaudējumu sarakstos bieži pieminētie katli.

Ja nu zemnieku piedalīšanās naudas saimniecības sektorā bija relātīvi maznozīmīga, tad cenu celšanās arī zemnieku saimniecību tieši maz ietekmēja. Tā kā zemnieks pārdeva eksportpreces, kas cenā cēlās straujāk nekā importpreces, ko zemnieks pirka, tad savs labums, kaut arī niecīgs, no cenu celšanās zemniekam tika. Tā kā viņš tikai reti piedalījās kredita operācijās un viņam nebija nekādu naudas ieguldījumu, par ko saņemt augļus, tad cenu celšanās radītie zaudējumi viņam pagāja secen. No otras puses, tie zemnieki, kam bija ietaupījumi un kas naudu paslēpa „zemes bankā", no naudas pasliktinājuma tikai ieguva.

Daudz svarīgāka par teikto ir kāda cita parādība, kas saistās ar iztirzājamo problēmu. Citur Eiropā, kur zemnieku kunga tiesā dominēja naudas maksājumi, līdz ar cenu celšanos zemnieku ekonomiskais stāvoklis uzlabojās. Dažkārt ievērojami uzlabojās arī viņu juridiskais stāvoklis, jo izbeidzās dzimtbūšana. Latvijā zemnieku kunga tiesā naturālie maksājumi bija 70—90 %, tāpēc no šī viedokļa cenu celšanās nāca par labu tikai muižniekiem, ne zemniekiem. Mēģinot sastādīt bilanci, lai salīdzinātu, vai latviešu zemniekiem cenu celšanās vairāk kaitēja vai nāca par labu, jāsaka, ka tā nebija labvēlīga.

---

[1]Sk., piemēram, Antverpenes tirgotāju sabiedrības pārstāvja Izidora Dalca plašās vekseļu operācijas Rīgā 1574. gadā: J.Denucé, *op. cit.*

[2]Grāmata pieejama modernā izdevumā: Ch. Johnson (ed.), *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents* (London etc. 1956).

[3]A.Soetbeer, *Materialien zur Erläuterung und Beurteilung der wirtschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfragen* (Berlin 1886); Lexis-Terhalle, „Gold und Goldwährung", *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 4. Aufl., IV, 1170. lpp.; „Silber und Silbergeld", *ibid.* VII, 473. lpp.; K.Helferich, *Das Geld* I (Leipzig 1903); *Money* I (London 1927), 86. un 109. lpp.; A.F.Pribram, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich* I (Wien 1938), 46. lpp.— viņš norāda, ka Setbēra zelta un sudraba relācija dibināta uz vācu, angļu un franču naudas likumiem.

[4]*LUB* II, 2, 528. lpp.

[5]*AR* III, 2, 1. §.

[6]Par Rīgas rātes locekļu soda naudām un ordenim maksājamo daļu sk.: H.J. Böthführ, „Jürgen Padel's ... Tagebücher", 309. un 320. lpp. Par Anša Voldera mantu sk.: A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 139. nr.

[7]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, 89. lpp.

[8]RA, Liv. I, 30.

[9]KA, Reduktionskommission i Livland, F 1, 5, *Akter Pernau Krets* B.

[10]RA, Liv. II, 720, 71. fol. Problēmatiski ir, ka 14.000 ar 5½ bez atlikuma nedalās, bet dokumentā teikts: *alles an alten thalern.*

[11]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 183. un sek. lpp.

[12]RA, Liv. II, 719, 500. fol.

[13]*Ibid.*, 838. lpp.

[14]R.Šnore, „Seno monētu atradumi Latvijā", *Vēstures atziņas un tēlojumi* (Rīgā 1937).

[15]A.Günther (ed.), *Altlettische Sprachdenkmäler* II (Heidelberg 1929): „Phraseologia Lettica ... Verfertigt durch Georgium Mancelium ... (1638), Cap. XXXII *Von Geld. No Naudu*".

[16]F.Bienemann, *Briefe und Urkunden* ... III (Riga 1868), 571. nr.

[17]A.Švābe, *Straumes un avoti* II (Rīgā 1940), 305. lpp.

[18]*AR* III, 202. nr.

[19]Pirmais numizmats, kas mazāko 16. gadsimteņa monētu apzīmēja par ārtavu, bija B.Kēne — sk.: B.Koehne (ed.) *Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde* II (Berlin etc. 1842). Viņam sekojuši citi. Liekas, ka Kēnes termins radies pārpratuma dēļ. Archibīskapa Vilhelma 1560. g. 4. marta naudas edikta projektā (iespiests: F.Bienemann, *Briefe und Urkunden* ... III, 269—271. lpp.) ir noteikti naudas kursi un starp citu minēts: *Ein schilling vor iiij den.* Šeit saīsinājums *den.* nozīmē denārs, t. i. penijs. Tā kā šķiliņā nevar būt 4 peniji, tad, atceroties, ka 15. gadsimtenī šķiliņā bija 4 ārtaugi, Kēne paskaidro, ka *den.* nozīmējot ārtaugus. Tikpat labi varētu teikt, ka *iiij* ir pārrakstīšanas kļūda, kas jālasa par *xij.* Tai pašā dokumentā jau ir otra pārrakstīšanas kļūda: *den thaler vor X mrk.* Jābūt: ... *vor iiij mrk X ß.*

16. gadsimteņa dokumenti, kas kā mazāko monētu min *Pfennig* (bet nemin *Artig*), ir šādi: *AR* III, 71., 201., 207., 210. un 292. nr.; F.Bienemann, *Briefe und Urkunden* ... I, 13. nr. u. c.

Monētu nosaukumi vārdnīcās un citos literārajos darbos:

Mancelis: sk. 15. vēri un: Georg Mancelius, *Lang-gewünschte Lettische Postill* (Riga 1654), 112. lpp.

Elģers: Georg Elger, *Dictionarivm Polono-Latino-Lottauicum* (Wilnae 1683), 97. un 368. lpp.

Langijs: Johannes Langius, *Lettisch-deutsches Wörterbuch* (publicējis E.Blese Rīgā 1936. gadā).

Gliks: *Ta Swehta Grahmata* ... (Rīgā 1689), Mark. 12, 42.

Elverss: Caspar Elvers, *Liber memorialis letticus* (Riga 1748), 177. lpp.

Stenders: Gotthard Stender, *Entwurf eines lettischen Lexici* (Braunschweig 1761), 16. lpp.

Lange: Jacob Lange, *Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexikon* (Ober-Pahlen 1772 u. 1773) II, 30. lpp.

Sk. arī: J.Sehwers, *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen* (Berlin 1953).

Kauss *LE* bez jebkāda pamata nosaukts par kausiņu. P.Šmita uzskatam, ka senatnē latvieši par kausiņu saukuši preču naudu — koka kausiņus, un A.Švābes domām, ka viņi par kausiņu saukuši brakteātus, nav pierādījumu dokumentos.

[20]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, 83. lpp.

[21]1533. un 1535. gada dati pēc: Valtionarkisto (Somijas valsts archīvs) — G. Mikvica filmu kollekcija; 1542. gada dati: SAG, HBA, D. 598.

[22]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, 83. lpp. Turpat Mikvics kļūdās, sakot, ka 1516. gadā Rēveles naudas kaltuves meistars esot maksājis 17 mārkas par kaļamo mārku. Šādu cenu meistars nevis maksāja, bet gan ieteica. Sk. *AR* III, 66. nr. 50. § un 217. lpp.

[23]*AR* III, 201. nr. 1. §.

[24]KA, Förpantninger. Afräkningar, Ser. I, 379—383.

[25]J.Denucé, *op. cit.*

[26]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 78. un 88. lpp.

[27]*AR* III, 71. nr. un 308. nr. 14. §.; F.Bienemann, *Briefe und Urkunden* ... I, 8—10. lpp.

[28]Astrid Friis & S.Ellenhøj, *op. cit.*, 234. lpp.; E.Dunsdorfs, *Turība un brīvība* (1961), 152. lpp.

[29]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, 84. lpp.

[30]Dāldeŗa kursu pa atsevišķiem gadiem sk. šīs grāmatas pielikumā.

[31]SAG, Ostpreuß. Folianten 12729, 25. fol.

[32]P.Joseph, *Goldmünzen des XIV und XV Jahrhunderts* (Frankfurt a. M. 1882); F.v.Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde* (Berlin 1930).

[33]F.v.Schrötter, *op. cit.*, 122—123. lpp.

[34]*AR* III un SAG, *passim*. Archibīskapa Vilhelma 1560. gada edikts: F.Bienemann, *Briefe und Urkunden* ... III, 269—271. lpp. Tabulā ietilpst arī projektētie, ne vien faktiskie, kursi, tāpēc tā rāda tikai tendences.

[35]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 152. lpp. (1592. gadā).

[36]*AR* III, 2. nr.

[37]*Ibid.*, 52. nr.

[38]*Ibid.*, 53. nr.

[39]*Ibid.*, 57. nr. 24. §.

[40]*Ibid.*, 217. lpp.

[41]*Ibid.*, 66. nr. 50. §.

[42]*Ibid.*, 201. nr.

[43]*Ibid.*, 202. nr.

[44]*Ibid.*, 210. nr.

[45]*Ibid.*, 249. nr.

[46]*Ibid.*, 247. nr.

[47]H.Quednau, *Livland im politischen Wollen Herzog Albrechts von Preußen* (Leipzig 1939), 46. lpp.

[48]J.Vojumaa, „Baltiska mynt", *Kulturhistorisk Leksikon* I (København 1956); B.Russow, *op. cit.*, 34. lpp.

[49]*AR* III, 291. nr.

[50]*Ibid.*, 292. nr. Kā redzams pēc turpmākā, 1531. gadā landtāgs pieņēma jaunu naudas likumu.

[51]*Ibid.*, 792—800. lpp.

[52]*Ibid.*, 308. nr. 5. §.

[53]*Ibid.*, 17. §.

[54]F.W.Fetter, „Some neglected aspects of Gresham's law", *The Quarterly Journal of Economics* 1932.

[55]*AR* III, 317. nr.

[56]B.Koehne, *op. cit.* III.

[57]SAG, HBA, D. 1542.

[58]RA, Liv. I, 9.

[59]RPA, ĀRA — pēc noraksta Vestergārda krājumā (sk. 13. vēri 4. nodaļā).

[60]F.Bienemann, *Briefe und Urkunden* ... I, 8—10. lpp.

[61]*Monumenta Livoniae antiquae* V, 247. nr. Labojumus sk.: F.Bienemann, *Briefe und Urkunden* ... V, IX—X lpp.

[62]C.Schirren, *Quellen* ... III, 37—40. lpp. — 1558. g. 13. oktobŗa vēstule.

[63]J.Renner, *op. cit.* (1953), 75. lpp. Kursus sk.: SAG, Ostpreuß. Folianten 12729, 25. fol.

[64]F.Bienemann, *Briefe und Urkunden* ... III, 269—271. lpp., 571. nr.

[65]*Ibid.* IV (Riga 1873), 32—33. lpp., 616. nr.

[66]*Ibid.*, 170—174. lpp., 693. nr.

[67]A.Buchholtz, „Mitteilung über die Münzen Gotthard Kettler's als Herzog von Kurland", *Sitzungsberichte* (Riga 1884), 48. lpp.

[68]J.V.v.Recke, „Herzoglich Kurländische Münzen", (Koehnes) *Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde* (Berlin 1846), 11. lpp.

[69]M.Gumowski, *Podręcznik numizmatyki Polskiej* (Kraków 1914), 19. lpp.

[70]SAG, Ostpreuß. Folianten 12729.

[71]M.Kirmis, *Handbuch der polnischen Münzkunde* (Posen 1892), 105. lpp., un: R.W.K.Hinton, *The Eastland Trade and the Common Weal in the Seventeenth Century* (Cambridge 1959), 14. lpp.

[72]Sīkāk sk.: E.Dunsdorfs, *Turība un brīvība*, 153—154. lpp.

[73]Avoti: J.Sachsendahl, „Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebieter über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561", *Est- und Livländische Brieflade* IV (Reval 1887); M.Gumowski, *op cit*,; J.Zagórski, *Monety dawney Polski* (Warszawa 1845); *Catalogue de la collection des monnaies et medailles Polonaises du Comte Emeric Hutten-Czapski* (St. Petersbourg 1871); J.V.v.Recke, *op. cit.*

[74]Pārskats sastādīts pēc Jochumsena darba: H. Jochumsen, „Verzeichnis aller bisher nachweisbaren baltischen Münzen und der Desiderata der Sammlung Anton Buchholtz", (R.v.Sengbusch, ed.) *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte* XXII, 4 (Riga 1928). Ņemti vērā Zviedrijas akadēmijas monētu kabineta eksemplārā ierakstītie papildinājumi, sevišķi par problēmatiskajiem kalumiem.

[75]Naudas kaltuves meistaru vārdus sk.: *Mitteilungen* 7 (Riga 1854).

[76]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 155—180. lpp.

[77]Sīkāk: E.O.Kuujo, *op. cit.*, 165. un sek. lpp.

[78]Tīzenhauzeni patronāta tiesības ieguva ne vēlāk par 1456. gadu: *ibid.*, 63. lpp.

[79]*Ibid.*, 228. un sek. lpp.

[80]*Ibid.*, 232. lpp.

[81]M.V.Dovnar'-Zapoljskij, „K' istorii pozemeljnoij reformy v' Livonii v' 1580—

1592 g. g.", *Trudy desjatago arheologičeskago s'jezda v' Rige 1896* III (Moskva 1900), 5. lpp.

[82]„Mitauscher Receß vom J. 1570", *Archiv für die Geschichte* ... II.

[83]SAG, HBA, D. 644. nr.

[84]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, 103. lpp.

[85]RA, Liv. I, 45.

[86]SAG, Etats-Ministerium, 24 j, 1, 394. nr.

[87]RA, Liv. II, 156.

[88]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 352. lpp.

[89]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*. Sk. diagrammu 102. lpp.

[90]W.Stieda, „Waarenpreise, Arbeitslöhne und Münzverhältnisse in Riga 1402—1593", *Sitzungsberichte ... aus dem Jahre 1891* (Riga 1892), 120. lpp.; J.Renner, *op. cit.* (1953), 8. lpp.

[91]Valtionarkisto (Somijas valsts archīvs) — G.Mikvica filmu kollekcija.

[92]J.Denucé, *op. cit.*

[93]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti.*

[94]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*; Het Central Bureau voor de Statistiek, *Oversicht van Marktprijzen van Granen to Arnhem in de jaren 1544—1901* ('s-Gravenhage 1903).

[95]R.W.K.Hinton, *op. cit.*

[96]L.Arbusow, „Ein Verzeichnis ... ".

[97]R.Šnore, „Par vēlā dzelzs laikmeta sudraba atradumiem Latvijā", *Senatne un māksla* II (1938), 107. lpp.

[98]*LE*, 1814. lpp.

[99]R.Šnore, „11. gs. sudraba depozits Salgales Rijniekos", *Senatne un māksla* IV (1936).

[100]A.Švābe, *Straumes un avoti* II, 289. un sek. lpp.

[101]*AR* III, 310. nr. 6. § — Hermans Smets Rīgas rātei 1532. g. pavasarī: *... dat men dartho komen konde, dat men munten mochte 3-schyllyngstucke, als doch de gemene bruck hyr is myth den Undusschen, als se nomen aure aure*".

[102]F.Nyenstädt, „Livländische Chronik", *Monumenta Livoniae antiquae* II (Riga und Leipzig 1839).

[103]A.Švābe, *Straumes un avoti* II, 257. lpp.

[104]E.Dunsdorfs, „Naudas dziesmu datēšana", *In honorem Endzelini* (Chicago 1960).

[105]RA, Liv. I, 30. un 44.

[106]A.Švābe, *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*, 27. lpp.

[107]SAG, HBA, D. 705.

[108]G.Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern*, 31. un sek. lpp.

[109]E.Blese, *op. cit.*

III

KULTŪRAS VĒSTURE

Senās Livonijas kultūras vēsture 16. gadsimtenī un 17. gs. sākumā ir viens no Austrumeiropas vēstures spilgtajiem dažādo krāsu un asas gaismas ēnu spēles periodiem. Nereti tas ir dziļi traģisks un grūts, bet arī interesantiem kultūrvēsturiskiem uzliesmojumiem bagāts. Liktenīgie Baltijas jūŗas austrumu krastu notikumi, kā jau allaž lielo konfliktu laikos, ir daudzveidīgi, un tur dzīvojošo tautu gaitas gaužām sarežģītas: tajās izpaužas dabiskā iekšējā reakcija pret daudzo ārējo stimulu kairinājumiem.

Tas ir laikmets, kad strauji pieaug Maskavijas traukšanās toreiz brīvās Baltijas jūŗas virzienā un kad šī drauda priekšā tikko atkal apvienotā Polija un Lietuva stājas tai pretim, lai cīņā izšķirtu, kas valdīs pār atslēgas zonu — mūsu dzimteni. Šīs cīņas rezultātā „visa Livonija", kā lasām Zapoļes miera protokolos (1582. g.), kļūst par kīlu tam, kurp svērsies tās likteņi — uz rietumiem vai austrumiem? Šai laikmetā mūsu Livonija, kuŗai plūst pāri rietumu ietekme un rietumu tirdzniecība, kas nekad nemēdz domāt un rūpēties par tās izraisītajām sekām, par politisko rītdienu, šī mūsu Livonija tiek ģeografiski atklāta de facto, un tās kartografisko un deskriptīvo reakciju atspulgi šķiet strauju vēja grūdienu nesto lapu žūksnim līdzīgi. Tas ir laiks, kad arī šeit izraisās nežēlīgi konfesionālo dogmu kaŗi: senākās politiskās celtnes sabrūk, un to vietā nāk jauni veidojumi, kas sevī iezīmē lielo valstu tapšanas etapus arī šajā Eiropas daļā. Aso konfliktu brīžos paveŗas dziļāks skats senajos tautu pretstatos un naidā arī šajos krastos, kas rāda, cik nesaskanīgs bijis un ir ieka-

ŗotāju un iekaŗoto dzīves veids. Jo spilgti šie senie kontrasti tēlojas mūsu skatam arī tādēļ, ka mācītajiem ļaudīm šai laikmetā savukārt ir tendence raksturot tautu personības un spilgtu, neparastu īpatnību izceļšanos.[1] Tā ir sava veida dabiska reakcija agrāko gadsimteņu dogmātiskajai pieejai cilvēka lomai šai pasaulē un arī šo pagājušo gadsimteņu sociālās uzbūves vienveidībai.

Skaidrs, ka visas šīs pārmaiņas, nikno kaŗu un atraisīto starptautisko sakaru nestas, dziļi skaŗ arī mūsu tautu. Agrākajos gadsimteņos tās cīņas un ciešanas spēja raisīties lielāko tiesu lokālos ietvaros, turpretim 16. gs. otrā pusē, it īpaši pēc niknajiem krievu kaŗiem (1558—1582. g.) tās vairāk vai mazāk nonāk, tā saucamās, lielās pasaules redzes lokā. Tas tā laikam mums šūpulī likts, ka pasaulē plašāk pazīstami mēs, baltieši, tiekam tikai tad, kad liesmās izkūp mūsu mājas un kad mūsu zeme pievāc lielā skaitā savus kritušos dēlus un meitas.

Lielām kustībām un pārmaiņām parasti mēdz būt daudz liecinieku, jo kas tad šīs kustības un pārmaiņas darīs lielas citu vērotāju acīs, ja ne plaša daudzināšana? Svešo zemju vērotāju 16. gadsimtenī un 17. gs. pirmajos gados Livonijā bija saradies prāvs skaits. Kaŗavīri, diplomāti, mācīti juristi un rakstītāji, veikli tirgoņi, visādi ierēdņi vai vienkārši sava labuma meklētāji, tālāk dēkaiņi, pat no augstām aprindām, un taml. Arī zemju saraksts, no kuŗām tie nāca, nav īsais: Vācija, Polija, Lietuva, Zviedrija, Holande, Italija. Ir arī Vatikāna ļaudis, pat pa kādam krievu renegātam u. t. t., šejieniešus — agrākos ienācējus neskaitot. Daļa viņu ir spējīgi turēt spalvu rokās un to tecināt lielajam renesanses laikmetam par godu. Tādēļ dažs labs šī laikmeta teksts aiziet tālus ceļus, piemēram, elegantā latīņu valodā sarakstītā A. Guaņīni (G u a g n i n i) chronika (šī kaŗavīra dzimtene ir Verona, un viņš bija Vitebskas cietokšņa komandants), kas esot bijusi lielā Polijas ķēniņa Stefana Batorija l i v r e d e c h e v e t. Tā nu arī mūsu — baltiešu lietas izlaužas no agrāko feodālo priekškaru iežogotajiem novadiem, iziet lielajā pasaulē, kas tad „ierauga" savās lokālajās nelaimēs iedzītos baltiešus, kā to, piemēram, dara pāvesta nuncijs Rudžjero (R u g g i e r o).[2]

Daudzu gadu laikā esmu centies vākt kopā visos vējos izkaisītās ziņas par mūsu dzimteni un tautu šai liktenīgajā laiku maiņā. Šeit gribu parādīt latviešu lasītājam daļu no tām, lai viņš varētu iedomāties savas dzimtās zemes raibo un smago pagātni un mēģināt izprast savas personības un savas tautas raksturīgās iezīmes. Īpatnēji mēs esam, un jo vairāk mēs jaucamies pasaulē citu ļaužu starpā, jo vairāk mēs to saprotam vai vismaz nojaušam.[3]

13. NODAĻA

LATVIJA SVEŠO VĒROTĀJU SKATĪJUMĀ

Livonijas kartografiskā vīzija

Kad pēc Kolumba un Magelāna jūŗas braucieniem Eiropai bija atvērušās lielās pasaules jūŗas, mūsu zemeslodes grafiskā attēlošana — kartografija sāka piedzīvot arvien straujāku un plašāku attīstību, vietām īstu radīšanas satraukumu un vietām pat konfūziju, kā tas, piemēram, kādu laiku notika ar Baltijas jūŗu. Jau sākot ar 15. gs. vidu, sakarā ar tā laika notikumiem, kas satrauca ļaužu prātus, iesākās, tā saucamo, ptolemaju (nedaudz modernizēto Ptolemaja karšu albumu) publicēšanas mode.[4] Konstantinopole bija kritusi turku rokās. Šī lielā noslēguma traģēdija izbeidza antīkās zinātnes plūsmi, un pārpalikušie zinātnieki steidzās paglābties rietumos. Portugales uzņēmīgie jūrnieki (princis Enriks, saukts jūrnieks) spiedās arvien vairāk uz dienvidiem gar Afrikas rietumu krastiem, sagatavojot Vasko da Gamas braucienu. Teorijai bija jāseko īstenībai, un cilvēku lielās garīgās inerces dēļ kartografiskajā laukā tas pagaidām notika šo ptolemaju formā. Tajos arvien vairāk spiedās iekšā vai nu modernās ziņas, vai vismaz seno ziņu senākie un jaunākie papildinājumi. Laikam šo Ptolemaja albumu viskuriozākā attīstība vērojama attieksmē uz mūsu krastiem. Tā kā Ptolemaja seno grieķu laiku Baltijas krastu līnija vairs nepagalam nesaskanēja ar ziņām un vērojumiem, kas, tā sakot, lauzās iekšā pa durvīm un pa logiem, tad dažam uzņēmīgam izdevējam radās ideja dot vienā un tai pašā albumā abus mūsu krastu profila attēlus — kā veco, tā jauno.[5] Izvēlies, kuŗu gribi.

16. gs. pirmajā pusē diviem izciliem pētniekiem pieder pirmā vieta Livonijas krastu, resp. visas Baltijas jūŗas krastu profila modernizē-

šanā. Tie ir Valdzēmillers un Olavs Magnus, par kuŗiem esmu sīkāk rakstījis grāmatā *The Baltic Sea in Ancient Maps*, tāpēc tas te nav jāatkārto.[6] Jāpasaka gan, ka Olava Magnus ietekme uz vēlākajiem darbiem ir jo stipra.

16. gs. otrā pusē ap Baltijas jūŗu izraisās sava veida kartografisks virpulis, citiem vārdiem — dažādas izcelsmes karšu daudzums, kuŗā pirmā vieta šķiet piederam holandiešiem. Tas, protams, stāv tiešā sakarā ar faktu, ka robežu zeme Livonija ir ne tikvien daļa no kaujas lauka rietumu (Polija, Lietuva, Zviedrija) un austrumu (Maskavija un tās tatāri) starpā, bet zināmā mērā arī ķīla šīs cīņas iznākumam un simbols tās norisei. Nav šeit jāmin daudzo kartografu vārdi. Teiksim tikai to, ka sakārtot zināmā secībā un atkarībā šīs daudzās, no daudzām zemēm nākušās kartes nav vienkārša lieta, un šis darbs vēl nebūt nav nobeigts, drīzāk gan tikai uztaustīts. Nelaikis profesors Arbūzovs bija centies nospraust zināmas vadlīnijas,[7] arī manā rakstā *Imago Mundi* ir daži mēģinājumi šai virzienā,[8] bet viss tas nav vairāk kā iesākums. Bez tam sevišķa pieeja vajadzīga tādām Livonijas kartēm, kas pretendē uz tīri lokālu nozīmi, citiem vārdiem — kas dod vienīgi Livonijas kartografiskos attēlus bez sakariem ar kaimiņu zemēm un valstīm. Tādu karšu arī ir labs skaits: Rennera, Barberini, Posevīna, Švengelna *(v. Schwengeln)* un citas.[9] Kad pēc Merkatora un Ortellija lielajiem atlantiem ieejam 17. gadsimtenī, Livonijas krasti iegūst mierīgākas, mazāk svārstīgas līnijas, bet tā vairs tēlota tikai kā lielāko kaimiņu — politisko vienību (Polijas, Zviedrijas) sastāvdaļa.

Ar šo it kā pietiktu vispārējas dabas piezīmju par Livonijas svārstīgo un dumpīgo ieiešanu 17. gadsimteņa lielo ģeografisko atlantu folijās. Nebūs tomēr lieks jautājums, vai tieši latviešu tautas vēsturei (kas toreiz maz varēja raisīties ap Livonijas ostām un jūŗas dotajām iespējām) ir nepieciešama 16. gadsimteņa Baltijas jūŗas krastu sarežģīto kartografisko problēmu pieminēšana, cik tālu tas šobrīd būtu veikts. Īsi sakot — cik tieši latvisko elementu varētu būt pieminētajās kartēs? Nav to daudz, un tie tīri taustāmā kārtā izpaužas vietvārdos, gan svešo valodu elementos kamuflētajos, gan tieši latviskajos. Tie lielāko tiesu parādās 16. gadsimteņa nogalē, un tā kā šis laikmets iezīmē daudzu kaŗaspēku staigāšanu pa mūsu zemi, tad varēsim arī blakus latīņu (galvenajiem virsrakstiem) un visumā vācu nomenklātūrai (kas, protams, atbilst valdošās tautas tendencei) atrast, piemēram, arī poļu īpašvārdus attiecīgajās nomalēs.[10] Arī šī problēma vēl nav skarta, un valodniekiem te varbūt būtu iespējams dažs interesants

vērojums. Bet vēl vairāk: manā grāmatā *The Baltic Sea* reproducētā fon Švengelna karte[11] ir, varētu teikt, īsti latviska karte, jo tā dod ieskatu latviešu zemnieku kolonizējošā gājienā pa mūsu savā laikā mežaino un purvaino zemi. Arī īpašvārdu — zemnieku mājvārdu klāsts ir bagāts. Zināms, šī autora karte nav vienīgā Zviedrijas krātuvēs: tās gaida savu izdevēju un skaidrotāju. Tiešs pierādījums teiktajam ir skaistā Livonijas karte no 17. gs. sākuma, kas atrodas Zviedrijas valsts archīvā.[12] Jaunākajā Einara Brata darbā to neredzu pieminētu.[13] Saprotams, 17. gs. sākuma kartes latviešu mājvārdu u. c. ziņā nevar mēroties ar zviedru Lielā kadastra kartēm tā paša gadsimteņa astoņdesmitajos gados.[14]

Livonijas attēli

16. gadsimtenī, kā jau renesanses perioda augstākajā attīstības posmā (vāciešiem ir izteiksmīgs termins *Hochrenaissance)*, arī Viduseiropas un Ziemeļaustrumeiropas zemes, kas savā kustībā šai virzienā nāk dažas paaudzes vēlāk nekā pašā kustības dzimtenē — Italijā, ir tomēr bagātas diezgan ar ilustrātīviem materiāliem. Tajos ir redzamu mākslinieku ar laimīgu redzēšanu skatīta un iemīļota viņu laika pasaule, kuŗā izceļas daudz kas jauns, salīdzinot ar iepriekšējiem laikiem. Pilsētu skati, apģērbu zīmējumi, visādu svinīgu sanāksmju ainas, mītoloģisku motīvu grīdsegas un sienas segas, pat, tā saucamie, *intérieurs* raisās skatītāju priekšā ir albumos, ir grāmatās, ir atsevišķos zīmējumos un gleznās. Ja ņemam, piemēram, slaveno italiešu galma epiķi L. Ariostu *(Ariosto,* 1474—1533), nevaram vien beigt nobrīnīties par tā laika cilvēku nebeidzamo prieku par pasaules mirdzošo daudzkrāsainību un daudzveidību.

Mūsu tālajai un toreizējos jēdzienos nomaļajai dzimtenei no visa tā arī tiek sava daļiņa. Tā gan samērā niecīga, jo mūsu dzimtenes sabiedrības koloniālais raksturs neļauj jaunajai aistētiskajai radīšanai laist pārāk dziļas saknes tai zemē, kuŗas īstie, sensenie iedzīvotāji, kā redzēsim, vēl lielā mērā dzīvo sava senā dzīves veida ietvaros un apvāršņos.[15] Šo seno iedzīvotāju iesaistīšana, varbūt būs pareizāk teikt — vīzionāra iesaistīšanās, lielā laikmeta jušanās un garīgajā redzēšanā ir gaužām īpatnēja lieta. Dažus šīs sakarības vērienus centīšos uztvert savā turpmākajā stāstā, mēģinot parādīt lielā laikmeta strāvojumus atblāzmojamies koloniālās sabiedrības dažādajos slāņos.

Livonijas Rīga ir jau, protams, tapusi par mākslinieku cienījamas ievērības objektu. Nav tādēļ jābrīnās, ka jau ap gadsimteņa vidu to

redzam attēlotu tik ievērojamā laikmeta grāmatā, kāda Viduseiropai un Ziemeļeiropai ir Sebastiāna Minstera daudzos izdevumos iznākusī, tā saucamā, *Kosmografija* (vārda pirmajā nozīmē: pasaules apraksts). Tā kā tieši latviešu lietas šis attēls neskaŗ (citādi ir ar grāmatā iespiesto tekstu par Livoniju), tad arī aprobežosimies vienīgi ar tā pieminēšanu.[16] Sebastiāna Minstera Rīgas skats reproducēts mūsu grāmatas 645. lpp.

Rīgas skats ir saprotamā kārtā atrodams arī tā laika lepnajā pilsētu skatu izdevumā sešos folio sējumos, kas pazīstami ar Brauna, Juelāna un Hohenberga vārdu.[17] Pilsētas profils Daugavas krastā, veiklas rokas tverts, ceļas mūsu acu priekšā (trešajā sējumā, publicēts 1582. gadā), un, tajā lūkojoties, mēs varam sākt iejusties to laiku dzīvē. Bet skatā trūkst kustības elementa, trūkst cilvēku. Laikam taču attēlojamais objekts tajos gados bijis Eiropas māksliniekam vēl par tālu, nesasniedzamu. Nav tur arī minētā izdevuma pilsētu ainavām parasto priekšplāna kostīmu grupu, kuŗu nepieciešamību mums tik amizantā kārtā izskaidro izdevējs.[18] Šīs figūras nāks nedaudz vēlāk, kad Rīgu pazīs vairāk.

Pašā 17. gs. sākumā, sakarā ar Polijas lielkanclera kaŗagājienu uz Igauniju pret zviedriem, radušies pazīstamie septiņi Livonijas zīmējumi, kas atrodami bibliografiski gauži retajā izdevumā *Collectanea Vitam Resque Gestas Ioannis Zamoyscii . . . Illustrantia.*[19] Šo zīmējumu, kuŗu oriģinālus velti izmeklējos Polijas un Italijas krātuvēs, tapšana ir stipri īpatnēja: tos pēc nezināma autora uzmetumiem *(croquis)* Romā griezis tais laikos pazīstamais grafiķis Džakomo Lauro. Tas lasāms viņa vēstulēs, no kuŗām dažas man izdevās atrast grāfu Zamoisku archīvā Varšavā.[20] Šie skati, lai gan pastīvi, tomēr savā uztverē ir ļoti precīzi (piemēram, Rīgas, Valmieras, Kokneses, Vilandes u. c.). Tajos gan neatradīsim latviešu siluetus, totiesu jo plaši tvertas kaŗavīru kustības, apcietinājumus un taml. Tieši par Rīgas zīmējumu (1603. g.) vēl jāpiebilst, ka skatā parādās jauns elements pilsētas vīzijā — „Pārdaugavas" daļa priekšplānā. Tur arī redzama latviešu sēta vai sarga māja blakus augstajam sargu tornim. Netrūkst, protams, arī tur novietoto bateriju, kuŗu lielgabalu ložu līnijas aplaimo Rīgu, kā tās to bieži dara arī vēlākajos laikos.[21]

Mūsu Rīga uzplaukst savā lokālajā pilnvērtībā 1612. gada Mollina skatā. Tas atradās kādreizējā Rīgas senatnes pētītāju biedrības *(Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde)* bibliotēkā un esot vēl saglabājies. Daudz būtu ko stāstīt par šo attēlu, un esmu jau to iesācis darīt savā iepriekš minētajā rakstā (sk. 21. vēri). Attēlā dzīve kūsā

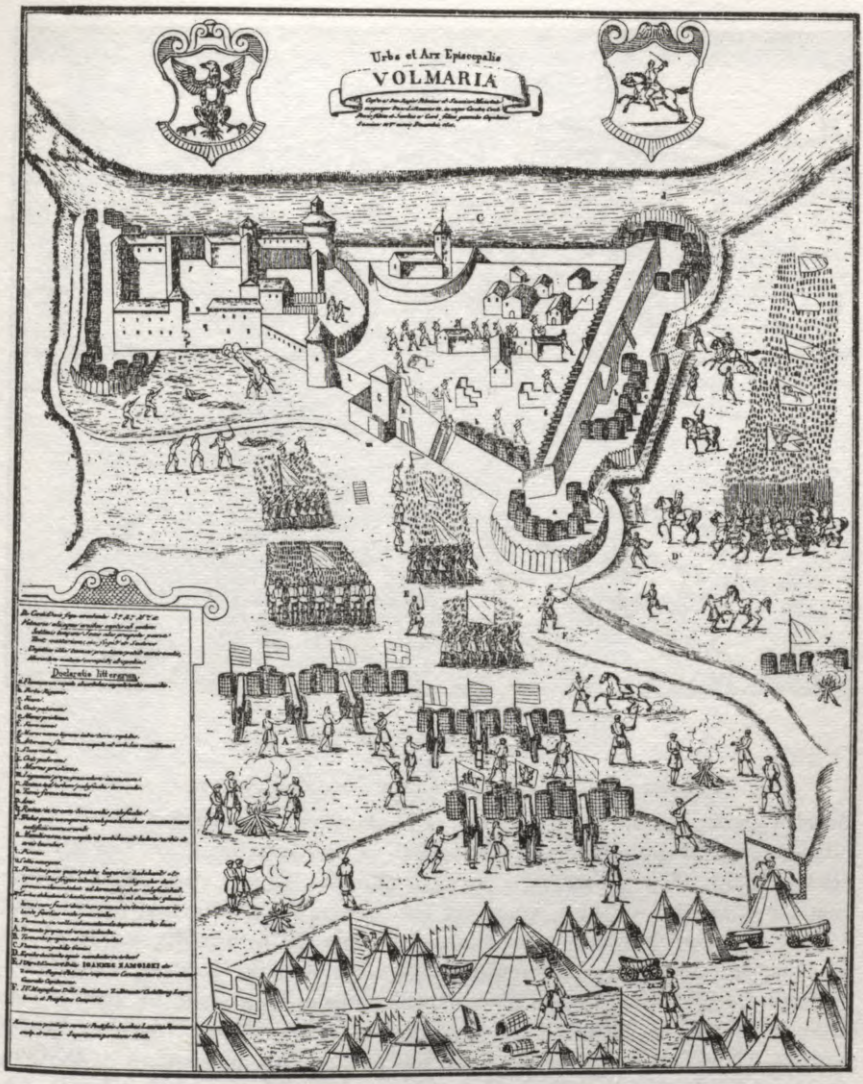

Valmieras aplenkums 1601. gadā

Džakomo Lauro grebums varā. Centrā Valmieras pils un pilsēta. Augšā kreisajā pusē Polijas, labajā pusē Lietuvas ģerbonis. Šie ģerboņi parādīti arī kaŗaspēka karogos, tāpat apakšējās telšu nometnes karogos. Zem augšējiem ģerboņiem Gauja (apzīmēta ar C). Starp telšu nometni un maršējošo kaŗaspēku leišu un poļu artilerija, kas notēmēta uz pili un pilsētu.

Daugavas abos krastos un uz tās ūdeņiem. Te nav jātērē laiks un vieta, minot visas tās žanra ainas, kuŗas ieinteresētais vērotājs izpē-

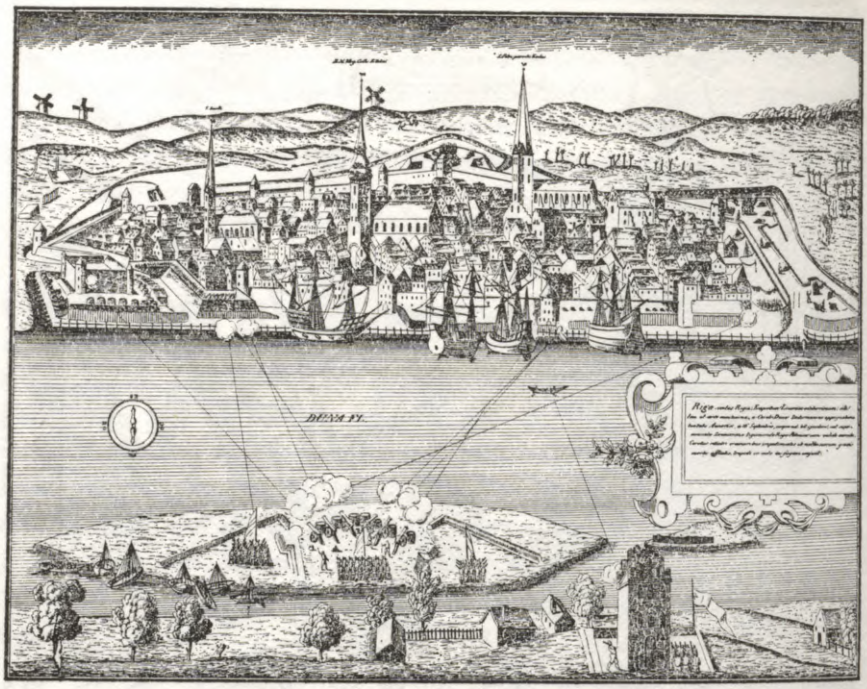

Zviedru uzbrukums Rīgai 1601. gadā

(Collectanea Vitam Resque Gestas Ioannis Zamoyscii . . .)

Zviedru artilerija apšauda Rīgu no salas Pārdaugavas pusē laikā no 1601. g. 16. līdz 26. septembrim. Zīmējumā pierakstīti vārdi Rīgas baznīcām (no kreisās): Jēkaba, Māras, Pēteŗa baznīca. Zīmējuma uzraksts: Riga civitas Regia, Emportum Linoniae [sic!] celeberrimum, situ loci et arte munitissima, a Carolo Duce Sudermaniae oppugnatione tentata Anno 1601, a 16 Septembris, usque ad 26. ejusdem, sed superveniente Serenissimo Sigismundo Rege Poloniae cum valido exercitu, Carolus relictis gravioribus impedimentis et multis suorum gravi morbo afflictis, trepide se inde in fugam conjecit. Apakšā: Romae, Jacobus Laurus sculpsit. Cum Privilegio Summi Pontificis ac superiorum permissu 1603. Cura Stanislai Comitis, ordinati. Zamoyski, presidis senatus regni Poloniae.

tīs vienu pēc otras pats.[22] Vēl tikai vienu piezīmi, ņemot vērā mūsu intereses galveno objektu — latviešus agrāko varu pavēnī. Attēla priekšplānā ir divas cilvēku grupas — viena kreisajā pusē, otra vidū. Pirmā tēlo Rīgas jauniešus klausāmies kādā tajos laikos modernā madrigalā toreiz parastā instrumenta (nezinu tā latvisko vārdu — vāciski *Laute,* italiski *liuto)* pavadībā. Otra ir zemnieku pāris, kas

Rīgas skats 1582. gadā

(G. Braun, S. Youellanus et F. Hohenberg, Civitates orbis terrarum, III, Coloniae Agrippinae 1582)

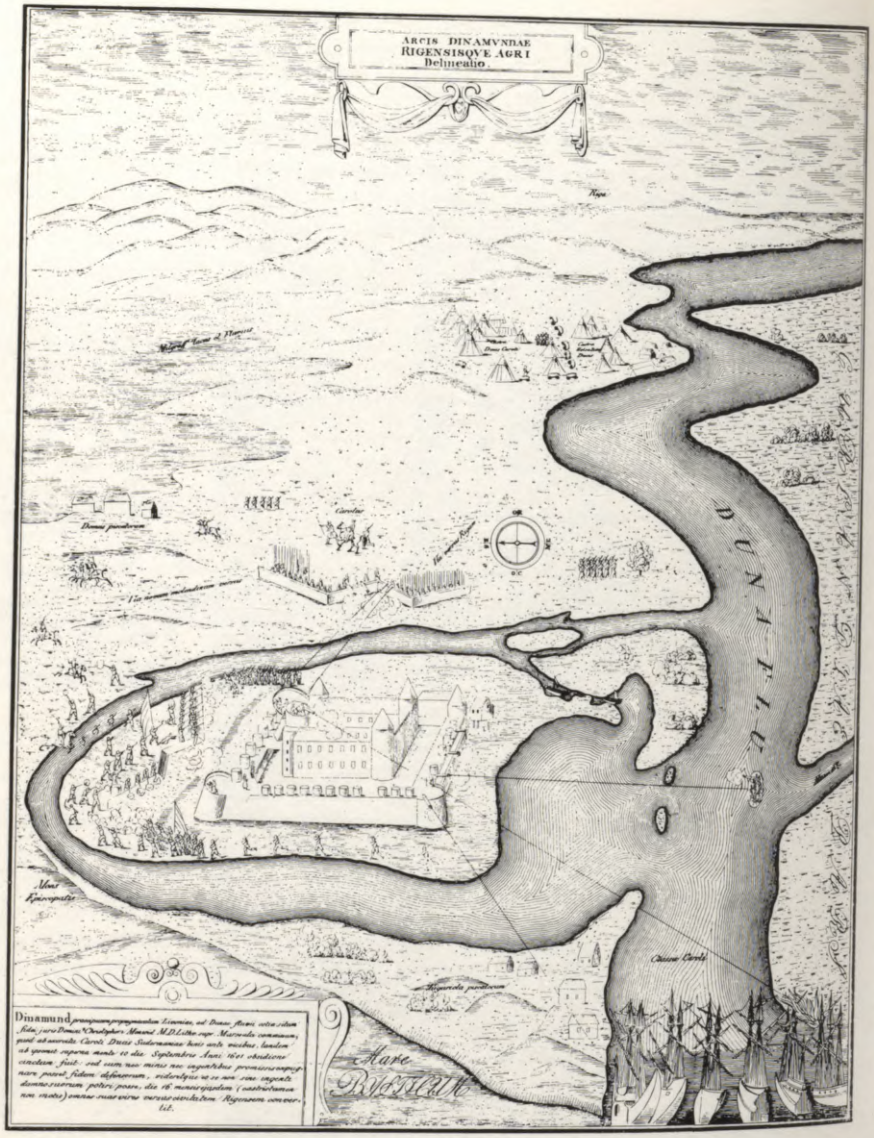

Zviedri aplenc Daugavgrīvu (1601. g.)

Collectanea Vitam Resque Gestas Ioannis Zamoyscii..., Illustrantia, Posnaniae 1861. Zīmējums ir Džakomo Lauro grebums vaŗā, un tas rāda Sēdermanlandes hercogu Kārli (viņš attēlots pa kreisi no vējarozes skata vidū) aplencot Daugavgrīvas pili 1601. gada septembrī. Ziemeļi ir kreisajā pusē, Rīgas jūŗas līcis (ar zviedru kuģiem) apakšā un Daugavas kreisais (Kurzemes) krasts labajā pusē. Telšu pilsēta zīmējuma augšdaļā ir zviedru nometne. Augšā kreisajā pusē uzraksts „Milgraff lacus et Fluvius" apzīmē Ķīšezeru un Mīlgrāvi.

atvedis Rīgas kungiem dažādas kulināras mantas: vīrs zaķi, sieva telīti, olu groziņu un lielu rutku. Vai nav īsti koloniāls slāņojums? Vācu jaunieši ir savos, jādomā, jaunākās modes apģērbos, latvieši — sensenajos un mūžam jaunajos tērpos.

Livonijai 16. gadsimtenī nav tādu mantu, kāds ir 17. gadsimteņa Meijerberga atlants. Tā izdevums tagad arī ir bibliografisks retums.[23] To pieminu šeit tāpēc, ka tas daudz izmantots un demonstrēts. Topografiskā ziņā tas ir ļoti vērtīgs, bet aistētiskā vērtība tam zema. Mūsu zemīte tajā izskatās tāda kā noplicināta un tukša. Arī par tām lappusēm, kas zīmējas uz citām vietām un pilsētām, jāsaka tas pats; piemēram, Karaļauču zīmējumā saskatāma tā pati aistētiskā nabadzība.

Ja nu mums attiecībā uz Livoniju nav vairāk, vismaz apzinātu, zīmējumu, kas līdzinātos nupat pieminētajiem septiņiem grāfa Zamoiska pasūtinātajiem, tad nebūs ļauni paskatīties arī uz mūsu vistuvāko kaimiņu novadiem. Tie, lokālās īpatnības prātā paturot, spēj mest netiešu gaismu arī uz mūsu apstākļiem. Chronoloģiskā kārtībā pirmajā vietā jāpiemin Pacholovecka smalkais Polockas un tās apkārtnes zīmējums 1579. gadā, kas saistās ar Stefana Batorija pēdējo karagājienu pret maskaviešiem.[24] Vērtīgi zīmējumi apmēram no tā paša laika atrodami arī Brežgo grāmatā *Zamki Vecebščini*.[25] Beidzot ieskatu par mūsu austrumu kaimiņu koka pilīm un par karošanu ap tām mums dod kāds anonims zīmējums, ko atradu Ļvovā princču Ļubomirsku mūzejā.[26] Tur redzamas leišu cīņas ap svarīgo mezgla punktu — Usvjatas cietoksni; var tajā pat redzēt, kā krievu delegāti nāk uz sarunām ar cietokšņa aplencējiem — leišu bajāriem. Žēl, ka nav zināma zīmējuma izcelsme. Par Igauniju mums ir glītie zīmējumi, kas izdoti P. Johansena grāmatā *Acht Bilder aus Estland 1615*.[27]

No Livonijas zviedru laikiem Stokholmas archīvos glabājas dau-

Oriģināluzraksti:

Arcis Dinamvndae Rigensisqve agri Delineatio. Dinamund praecipuum propagnaculum Livoniae, ad Dunae fluvii ostia situm fidei juris Domini Christophori Monwid M. D. Lithv. supr. Marssalci commissum, quod ab exercitu Caroli Ducis Sudermaniae binis ante vicibus, tandem ab ipsomet superna mente 10 die Septembris Anni 1601. obsidione cinctum fuit: sed cum nec minis nec ingentibus promissis expugnare posset fidem defensorum, videretque eo se non sine ingenti damno suorum potiri posse, die 16. mensis ejusdem (castris tamen non motis) omnes suas vires versus civitatem Rigensem convertit.

dzi interesanti attēli, piemēram, Kokneses skati, starp citu, kāds ļoti glīts šīs pils iekšējā pagalma attēls ar sargkareivi, tad zviedru, poļu un leišu cīņu ainas ap Rīgu u. c.[28]

Livonijas apraksti

Svešu zemju aprakstu, ceļojumu iespaidu literārs apstrādājums ir moderno laiku iezīme. Senākajos laikos braukāšana apkārt bez tieša un nopietna (parasti tirdznieciska) nolūka nebija Allah patīkama lieta, kā raksta kāds viduslaiku arabu chronists. Vismaz tā bija tāda neparasta lieta, kuŗas tiešā vajadzība bija jāpierāda.

Lielo ceļotāju raksti viduslaikos, piemēram, Marko Polo arvien vēl apbrīnotais ceļojuma apraksts vai ne mazāka vēriena Plana Karpina *(Carpino)* vai Rubruka stāsti par ceļojumiem pie visvarenā mongoļu imperātora ir dziļas un gaužām drošas atbildības radīti, un mums šodien jāsajūt visdziļākais respekts pret šiem dzelzs rakstura vīriem. Mūsu pašu mājās no vēlajiem viduslaikiem ir flāmu bruņinieka G. de Lannuā ceļojumu piezīmes, kas ir diezgan vērtīgas dažādu senbaltu civīlizācijas problēmu skaidrošanai.[29]

16. gadsimtenis, ģeografiskās zināšanas kāres un pētīšanas laiks, rada paliekamu lūzumu arī šai ziņā. Jau pats fakts vien, ka tad radušies vēl šodien klasiskie angļu un italiešu ceļojumu aprakstu krājumi,[30] spēj dot pienācīgu liecību par notiekošajām pārmaiņām cilvēku prātos.

Mūsu Livonija savā toreizējā, varētu teikt, traģiski internacionālajā nozīmē nav izņēmums laikmeta garam. Agrāko pētnieku — materiālu krājēju acīs tā, būdama robežzeme, parasti nav pašmērķis, bet ierauta citās sakarībās; tās vārds, tās apstākļi, tās ļaudis parādās arvien biežāk laikmeta tekstos.[31]

Kad pirms nepilniem 30 gadiem vairākus gadus pūlējos savākt materiālus savai grāmatai *Latvieši un Livonija*, man bija jāmeklē visādi ceļi: ir iespiestie darbi, ir rokraksti jo dažādās vietās. Cik man to bija izdevies savākt, redzams grāmatas pirmās daļas apmēram simt lappusēs.[32] Esmu dzirdējis spriedumus vai vismaz izteiktus ieskatus, ka daži lasītāji esot vīlušies, atraduši tik vien liecību. Pilnīgi varu saprast šādu sajūtu, un arī pats esmu nereti brīnījies, kādēļ ziņu par Lietuvu, lai kāda būtu bijusi to vēsturiskā vērtība, ir daudz vairāk, kaut vai tai pašā Vatikāna archīvā un bibliotēkā. Lietas galu galā nemaz tik nesaprotamas nav. Lietuva toreiz bija suverēna valsts,

un, lai kā tai gāja, piemēram, taisni šai gadsimtenī cīnoties pret savas aristokratijas polonizāciju, tā visumā bija arī katoļu valsts, kur reformācijas ietekme bija jūtama tikai sporadiski.[33] Livonija turpretim bija tipiska kolonija, kuŗā valdošai vācu virskārtai, kas pie tam lielākajās pilsētās bija neiecietīgi protestanti, bija sakāms galvenais, daudzkārt vienīgais vārds.[34] Tā kā manas grāmatas *Latvieši un Livonija* interešu uzsvars pievēršas tiem, kas toreiz nebija pie valsts stūres, tad nu mums arī jāsamierinās ar atrodamo ziņu daudzumu un šo ziņu vērtību, kāda tā varēja būt. Beidzot, kā to daudzkārt esmu uzsvēris, manas grāmatas īstais nolūks bija pavērt vaļā pasaules durvis mūsu tautas ieraudzīšanai gadsimtenī, kas mūs šeit interesē, arī tādās zemēs, kur latviešu pētnieki vēl līdz šim nav strādājuši, piemēram, Holandē.[35]

Tālāk jāizdara kāds laikmetam raksturīgs metodoloģisks ierobežojums. Daļa Livonijas, kā arī Lietuvas un Polijas apstākļu aprakstītāju nāk no Eiropas dienvidiem, saprotamā kārtā īpaši no Italijas, pieminot kaut vai pāvesta kūrijas nuncijus, kuŗu relācijas no visas toreizējās pasaules tīri vai nebeidzamā sējumu rindā glabājas Vatikāna archīvā.[36] Šiem dienvidniekiem mūsu toreizējie apstākļi un dzīves veids ziemeļos bija ļoti neparasti un bieži vien, kā viņi spriež, nepanesami. Neesot šais zemēs nedz vīna, nedz eļļas; maize (rudzu maize!) esot melna un vai tīrās sēnalas, kas, protams, liecinot par baigiem dzīves apstākļiem; krāsnis istabās esot tā sakurinātas, ka elpa raujoties ciet; esot daudz mežu, maz ceļu u. t. t. Ir tiešām amizanti lasīt šos stāstus, ar kuŗiem saistās arī tādi vārdi, kā pazīstamais nuncijs Boloņeti un citi. Tiesa, nav jānoliedz, ka mūsu zeme toreiz ar cilvēkiem bagāta nebija. Mūsu E. Dunsdorfs[37] un polis H. Lovmjanskis[38] ir centušies gūt iespējami precīzus skaitļus šai ziņā, un secinājumi no šiem aptuvenajiem aplēsumiem varētu būt apmēram šādi. Gribētos teikt, ka toreiz mūsu zeme bija sadalīta it kā apdzīvotās „salās", kuŗas vienu no otras attālināja un atdalīja plašas mežu un purvu zonas, piemēram, grūti pārejamā josla starp Dobeli un Kuldīgu.[39] Pāri upēm, kuŗu ūdeņi bija daudz plašāki nekā vēlākajos laikos, arī, protams, nebija šosejas tiltu. Kā tām varēja tikt pāri, to mums rāda gaužām dzīvi Posevīns savā plūdu laika aprakstā vēstulē no Rīgas 1582. gadā.[40] Stipri elementāri to rāda arī Meijerberga atlanta zīmējumi. Iekaŗotāju un kolonizātoru administrātīvie centri bija labā atstatumā viens no otra, un tajos neiznāca daudz satikties ar latviešiem. Ceļā no vienas pils vai pilsētiņas uz otru, kā lasām Guaņīni tekstā vai tiesu protokolos, bija jāuzmanās, jo kaŗa un cīņu laikā lauku ļaudis nebija

sevišķi laipni noskaņoti pret svešniekiem, kuŗos viņi saskatīja vai nu izsūcējus, vai vienkāršus laupītājus.

Maz, gaužām maz bija to, kas centās pietuvoties lauku ļaužu dzīvei un viņu gara pasaulei. Sevišķas pievilcības ar pirmo acu uzmetienu tur nevarēja būt, laikmeta sociālie aizspriedumi bija pārāk stipri un bez tam attiecīgās gara pasaules nepārkāpjami svešas. Mēs tālāk apskatīsim humānistiski noskaņoto intelektuāļu „pietuvošanos" latviešu zemniekiem, to, kā pēdējie slēpjas, kad tuvojas svešajos tērpos ģērbtie iebraucēji, kā viņi pa durvju vai logu spraugām vēro svešo izturēšanos, kā viņi beidzot izpūruši un trīcēdami nāk tuvāk u. t. t.[41] Tur arī būs norādīts, kur rakstītājs ņēmis līdzīgas „ainas", bet te nu gan var tikai atkārtot, ka šādos tēlojumos būs pārāk grūti saskatīt laikmetīgus latviešu siluetus, kur nu vēl domāt par šo literāro „ēnu" gara pasauli. Tie, kas spēja pietuvoties zemniekam, bija garīdznieki, it īpaši katoļi, kā to 16. gadsimtenī redzam saglabātajos tekstos un kā to 17. gadsimtenī, piemēram, stāsta Pauls Einhorns.[42] Svešajiem te bija maz ko darīt, un ja bija kādas eksotiskas iezīmes, piemēram, sieviešu tērpi, tad tās arī pienācīgi izcēla.

Paretam tomēr gadās pa noskaņai, kas liktos atbilstam mūsu tūrisma izjūtām. Viens no interesantākajiem Livonijas ceļojumu aprakstiem 16. gs. otrā pusē pieder vācieša Kīchela spalvai. Viņa ceļojums notiek nemierīgajā 1586. gadā, kad Livonija, nesen vēl pārcietusi krievu kaŗu briesmas un būdama par tām baigu atmiņu pilna, sāk atkal jaunas iekšējas cīņas. Tās gan skaŗ lielāko tiesu Rīgu, bet dod arī dažus refleksus ārpus tās. Kīchela stāsts mums paveŗ priekškaru uz mūsu mežaino zemi, un viņa stāstā par jājienu naktī sīkumi ir tik reāli un asi, ka mums šķiet näsīs sitamies mūsu vasaras nakšu dzestrais valgums.[43]

Kāds piemērs: „Tur [Bauskā] mēs palikām līdz pusdienas laikam, jo bija tieši svētdiena. Tur mēs dabūjām ēst un alu dzeršanai, un apgādājāmies nākamai dienai ar ēdienu, ko mums saimniece iedeva par naudu. Pēc pusdienas mēs no turienes devāmies projām; tur visapkārt ir līdzens, pat priecīgs, laipns un auglīgs apgabals *(schöne, lustige und fruchtbare landschaft),* bet tas ir maz apdzīvots. Līdz vakaram mēs tā vēl nobraucām piecas jūdzes un apmetāmies atkal pārnakšņot uz lauka . . .

24. [jūlijā] agri no rīta mēs devāmies tālāk un pēc vienas stundas ceļojuma nonācām pie kādas upes, pār kuŗu likām mūs pārcelt laivā jeb kuģī [?]. Ap pusdienas laiku nonācām pie kāda zemnieka, kur pabarojām zirgus, un tad vēl braucām tālāk līdz vakaram. Pa nakti

apmetāmies laukā, jo tur visapkārt ir maz ciemu, un bez tam zemniekiem nevar lāga uzticēties ... ".[44]

Lielā mežā ceļotājs sev par brīnumu ierauga zemnieku, kas tirgojas ar alu, jo tuvumā esot gadatirgus un mājāsbraucēji stiprinoties ar viņa brūvējumu. Kīchels turpina: „Tā nu vakarā mēs nonācām pie kāda muižnieka mājām [Ēveles], kas visapkārt apņemtas zemes valņiem, lai varētu patverties pret uzbrukumu; tās apgādātas arī ar uzceļamo tiltu. Iekāms mūs ielaida, īpašniece pieprasīja mūsu grāmatas [pases]. Tikai tad attaisīja vārtus. Šai pilī mēs pavadījām nakti; mums tika dots kambaris, kuŗā gan atradās gultas vieta, bet nebija nedz gultas, nedz salmu ... mēs apmetāmies uz grīdas. Ēdiena arī mums tika maz ... ".

Tālākais, jau stipri drāmatiskais stāsts par zirgu laupīšanu un jāšanu naktī norisinās igauņu daļā. Pēc tā arī varam lieku reizi saprast, kāpēc īsti Livonijas zemniekiem nevar uzticēties, jo tādi vīri kā autora minētais „muižas ierēdnis", kuŗu viņš raksturo, ka tas ir *einem nassen bruder gleich*, iedomājas viņus komandēt bez pārsūdzības iespējām.

Tālāk seko izraksti, cik gaužām grūti cieš nunciji un citi augsti kungi mūsu zemē:[45] „[Nuncijs Boloņeti dabūjis rīkojumu visur sekot Polijas ķēniņam.] Tas viņam bija sevišķi neērti, jo šo zemju [t. i. Polijas, Lietuvas, Livonijas] smagie klimatiskie apstākļi bija ļoti neveselīgi viņa vājajam un delikātajam ķermenim ... Viņam bija grūti piemēroties ... neparasto ēdienu, dzīvokļu neērtības, gaisa dzestruma un nežēlīgā aukstuma dēļ. Ēdieni tur parasti ir ļoti asi garšvielu dēļ un tāpēc ļoti stipri; vīnu tur atrod reti, un gaŗā ceļa dēļ tas ir pilnīgi samaitājies un kaitīgs vēderam. Totiesu tur ir citi diezgan stipri dzērieni ... tos uzskata par sliktiem, un tiem ir nepatīkama garša. Tie ir ļoti kaitīgi tādiem, kam pretīgi sapiparotie ēdieni, kā tas parasti gadās italiešiem. Tālāk — dzīvojamās mājas tur, atskaitot Viļņu un Krakovu, ir koka, neērtas, šauras un, kas visļaunākais, visu ziemas laiku neapdzīvojamas, ja nelieto krāsnis, kuŗas cilvēkiem, kas no dzimšanas pie tām nav pieraduši, ir augstākā mērā kaitīgas, jo sadzen tvaikus galvā, rada krūtīs žņaudzēju, saviļņo cilvēka ķermenī sulas, ir par iemeslu ēstgribas trūkumam un grūtsirdībai. Skarbais gaiss gleznas dabas ļaudīm *(alle nature gentili)* ir pilnīgi nepanesams lietus, dubļu, vēja, sniega un ledus dēļ, kas tur, allaž mainoties, valda no septembŗa līdz maijam. Aukstums tur uznāk ar tādu sparu un pastāvīgu vētras kaukšanu, ka rodas parādības, kas atstāstot liekas neticamas, un par visām lietām tā iedarbojas uz cilvēka ķermeni, ka

tas pelnī visdziļāko līdzjūtību. Pārējie trīs mēneši ir ārkārtīgi karsti, saulei ilgi un apnicīgi kavējoties virs šīs hemisfairas. Par aukstuma radīto ļaunumu skaidri jāteic, ka no tā citādi nevar izvairīties, kā piemērojoties viņu sakurinātajām telpām un pastāvīgi nēsājot sev līdz veselu gubu kažoku. Īsi sakot, ikkatrs ir spiests vest sev līdz visu nepieciešamo uzturam un gulēšanai, kā arī citām vajadzībām, jo citādi viņa dzīvībai draud lielas briesmas: visa šī zeme taču ir līdzena, purvaina, visbiezākajiem mežiem pilna . . . "

Nabaga nuncijs! Vai viņa sekretāra stāsts nav pārāk gleznains? Bet ir arī citas liecības. Piemēram, nuncijs Kamerins raksta 1562. gadā no Krakovas:[46] „Lai gan ceļa gabali nav lieli, tomēr ļoti jācieš zemo istabu dēļ . . . ir tiešām ļoti grūti atrasties vienmēr kā kādā caurumā *(bugio)*, nav arī laika, nedz vietu, kuŗas varētu apmeklēt. Bez tam šejienes barība: lai gan tā ir vārīta, mums tomēr tā liekas jēla . . . un vienmēr jāēd arī neizrūgusi maize *(pane senza leuame)*, jo rauga vietā viņi lieto alus putas, kas maizei piešķiŗ bēdīgu garšu. Atstāju nepieminētas ciešanas krāšņu dēļ un briesmas no uguns šais koka mājās . . . "

Kāds cits vērotājs — italietis Talduči, kas nebija tik vārīgs kā monsinjori diplomāti, mums tēlo seno Livoniju citādā toņkārtā. Talduči bija Toskānas lielhercoga korrespondents poļu ķēniņa galmā, šai gadījumā — viņa svītā. Viņš stāsta: „[Polijas ķēniņš bija iekaŗojis visu Livoniju], kas nav sevišķi plaša . . . , zeme, kas atvērta ziemeļu vējiem, tomēr tā ir ļoti laba un auglīga kā visas šīs ziemeļu zemes. Tur ir daudz apstrādātas zemes, ļoti bieži sastopamas pilis, kādēļ arī zeme, iekāms maskavietis to bija ieņēmis, bija ļoti biezi apdzīvota, un tās kungus uzskatīja par ļoti spēcīgiem . . . Mēs devāmies uz Koknesi, kas kādreiz bijusi Livonijas archibīskapa vismīļākā vieta. Tur atrodas skaista pils, kas vēl tagad ir diezgan labā stāvoklī, bet pilsētiņu nopostījuši nelieši maskavieši *(canaglia moscouitica)*; viņi sagrāvuši mūŗa mājas un to vietā sacēluši koka mājeles, pēc sava paraduma." Šī vērotāja nākamais ziņojums, kā var redzēt pēc Florences archīva inventāra rādītāja, bijis par ķēniņa Stefana ienākšanu Rīgā. Bet tā nu Florences archīvā nav — vai nu tas novietots citur, vai pazudis. Tiešām žēl, jo asais vērotājs ārzemnieks mums laikam būtu pastāstījis vienu otru interesantu lietu.[47]

Par maskaviešu veidu „atjaunot" sagrautās pilis un mājas arī Posevīns, tāpat kā nupat citētais Talduči, dod līdzīgus ziņojumus: „Bet tās celtnes Livonijā, kuŗas ar lieliem izdevumiem cēla Rīgas archibīskaps un vācu ordeņa mestri, mēs atradām maskaviešu sagrautas;

visur rēgojās drupas, netīrumu pilnas, ar tukšiem logu caurumiem, atdotas debesu [nokrišņu] dusmām. Maskavieši, šīs celtnes nicinādami, sev bija uzcēluši koka būdiņas *(tuguriola)*, tajās, piekvēpušajās, viņiem labāk patika dzīvot."[48]

Tā nu esam dabiski nonākuši pie bēdīga temata, kāda varēja izskatīties mūsu Livonija pēc krievu kaŗiem. Runājot līdzībās, ir tā, it kā mēs gribētu gūt skaidru skatu par tā laika dzīvi, lūkojoties saplēstā vai vismaz saplaisājušā spogulī, kas daudz ko atspoguļo kariķēti vai nepareizi. Bet cita spoguļa mums nav, tāpēc jālieto tas pats. Nav šaubu, ka posts ir bijis liels, pat neaprakstāms. Varam pat atrast tekstu, kuŗā stāsta par zemnieku, kas lūdzis sevi dzīvu aprakt, sakot pats sev pienācīgo kapa runu:[49] „... Savā mūžā jau ... skaitu daudz gadu, bet nekad vēl neesmu baudījis īsta miera. Esmu nosirmojis, panesot neskaitāmas nelaimes un mocības, bet neesmu varējis sagaidīt gala nedz nelaimēm, nedz savai dzīvei, un tagad nu redzu: jo tālāk, jo ļaunāk ..." Ņemot vērā tiesu protokolus, šī baigā retorika mums neliksies pārspīlēta. Un ja nu pieminam kaŗu nestās nelaimes, tad maskaviešiem neapšaubāmi pienākas pirmā vieta tādu radīšanā.

Tā saucamo, Livonijas kaŗu aprakstu ir liels, gandrīz vai milzīgs, skaits, un svarīgākos no tiem esmu centies pieminēt un chronoloģiski sakārtot savā grāmatā *Alt-Riga*.[50] Teksti nebeidz atkārtoties, mežonīgos varasdarbus attēlojot. Jāatzīmē fakts, ka tie atstāja smagu un paliekamu iespaidu arī rietumos, un ka Zapoļes miera līgums savukārt izraisīja literāros darbos atvieglotas nopūtas. Šeit tādēļ arī jāpiemin it kā Ivana Briesmīgā teiktie vārdi, ka viņam, lūk, esot žēl par visu to, kas noticis Livonijā. Cik šī nožēla bija īsta, to mums rāda Nīenšteda chronika, kuŗā sīki izstāstīts, kā šis pats valdnieks organizējis iebrukumu Livonijā.

Šeit doti tikai daži izraksti, kāda varēja izskatīties mūsu nelaimīgā zeme pēc tam, kad maskavieši beidzot bija aizvākušies. Ir arī kāds diezgan konfūzs poļu teksts, kā šī evakuācija tajos laikos varēja būt notikusi.[51]

Maskaviešu deportējamos livoniešus 16. gadsimtenī redzējis Dānijas sūtnis Ulfelds atceļā no Maskavas pie Tveras: „[Vērotājs ir dziļi nospiests.] Gūstekņi [to bijis pāri par 1000] mums rādījās tik netīri, neapģērbti un nodriskāti savā gaitā ejam, ka mēs viņus vērojām ar visdziļāko — varat man ticēt — līdzjūtību."[52]

Lielā, „nedalāmā" — lai nu kas pasaulē mainās, tikai ne tā.

Posevīns ir redzējis ne tikvien drupas pilīs, bet vēl bēdīgāku iznīcību cilvēku dvēselēs:[53] „Vilki staigājuši pa Pliskavas ceļu, skaitā četri, viens no tiem bijis balts, un tie krituši virsū vienīgi cilvēkiem, tos aprijot lielā skaitā, it sevišķi grūtas sievietes. Vienā gadā apēduši 150 cilvēku; posts bijis tik liels, ka neviens nedrīkstējis līdz pat šai dienai viens iziet klajumā. Tauta apgalvo, ka tas esot burvju darbs pēc tam, kad aizgājuši maskavieši ..."

Tālāk: „Kirumpe ir kāda cita pils no tām, ko maskavietis atdeva Polijas ķēniņam, atstājot Livoniju. Šai pilī maskavieši savā laikā bija nokāvuši daudz vāciešu. Pēc tam cietoksnis, kuŗā viņi bijuši, līdz ar visu pili un apkārtni bijis tik lielā mērā nelabā piemeklēts, ka naktīs atklāti, visiem redzot mēness gaismā, nelabais, sēžot tā īpašnieka zirgā, kuŗu tam bija iepaticies izmeklēt, jājis vislielākā ātrumā pa mūŗiem, nokausējot zirgu tā, ka tas tikko varējis turēties kājās. Citu reizi atkal nelabais ģērbies maskavieša tērpā ..." Vēl tālāk ir kāds baigs stāsts par bērnu slīcināšanu nelabajam par godu.

Beidzot jāpiemin D. Fabricija stāsts, kā „nelabais, naktī apstaigādams [izpostītās Vilandes] pils mūŗus, rīko sargus un pēc paraduma, lai viņi būtu nomodā, sauc un klaigā, jo viņš šo vietu izraudzījis par mitekli ..." .[54]

Noslēgsim šo raibo liecību rindu ar kādu cienījamu mūsu senās dzimtenes aprakstu, ko mums atstājis kāds augsts poļu administrātors. Lielkanclera J. Zamoiska sekretārs Piotrovskis raksta Polijas lielmaršalam A. Opalinskim 1582. gada februārī (vēstules noslēgumā): „Lai nu Dievs dotu, ka mēs mācētu izrīkoties ar to, kas nācis mūsu rokās. Mēs esam ieguvuši tikpat kā mazu karalīsti *(małe królewstwo)*, un man ir šaubas, vai mēs ar to pareizi izrīkosimies. Šeit ir vajadzīgi tikumīgi ļaudis, *et cum autoritate*, kas prot valdīt ..." .[55]

Tērpu albumi

16. gs. otrā pusē, labā harmonijā ar laikmeta artistisko radīšanas prieku un ar tā dzīvo interesi apzināt un attēlot svešo zemju veidu un cilvēkus, attīstās un izveidojas rinda albumu, kas Eiropas ziemeļu daļā pazīstami ar nosaukumu *Trachtenbücher*. To lielākā daļa iznākusi Vācijā un Italijā. Izdevēju un zīmētāju vēriens — lai atceramies Brauna un viņa līdzstrādnieku māksliniekus — ir plašs, gribēti universāls: kā Brauna lielajos sējumos, tā arī šeit netrūkst ne Maskavijas, pat ne bijušās inku valsts, vismaz iedomātu, attēlu.[56]

Artistiskā interese par Livonijas sieviešu tērpiem nāk no ārienes. Cik var spriest, pirmie impulsi šai ziņā vērojami holandiešu pusē, par ko nebūtu jābrīnās, ja ņem vērā Holandes tirdzniecības nozīmi Baltijas jūrā tai laikā. Ar to ir sakarā arī pirmās Rīgas spiestuves nodibināšana (Mollins bija holandietis) 1588. gadā,[57] Rīgas 1612. gada skata radīšana, zināma skaita Baltijas jūras karšu publicēšana un tamlīdzīgi fakti. Arī mūsu zemes tērpu zīmējumiem, šķiet, sākums meklējams Breina darba 2. izdevumā.[58]

Pēc lietpratēju ieskatiem, holandiešu zīmējumiem ir visas īsta oriģināla iezīmes. Turpretim vairākiem izdevumiem, kas ir chronoloģiski jaunāki par agrāk vienīgo pazīto (ceturto) izdevumu, ir kopiju raksturs.[59] Daži vācu tērpu albumi iet atsevišķus stilistiskās sakarības ceļus un ar uzsvaru kavējas pie 16. gs. pirmajā pusē ienestās Maskavijas modes.[60] Der atcerēties šai sakarā Sebastiāna Minstera sašutumu, kā to jau redzējām 6. nodaļā un lasīsim arī tālāk.

Ievērosim, ka šais albumos vienīgi Livonijas sievietēm ir gods būt „ieraudzītām". Vīriešu attēlu ir pavisam maz; zinu tikai vienu — Mollina 1612. gada Rīgas skatā sniegto. Iemesls laikam nav sevišķi sarežģīts: tā ir artistiskā un rietumnieku acīs arī eksotiskā vērtība un īpašības, kas būs ieinteresējušas ārzemnieku zīmētāju. Rokrakstu albumos, kas bija atrodami 56. vērē pieminētajā Liperheides mūzejā, ir arī diezgan prāvs skaits leišu tērpu attēlu, kur eksotikas apercepcija vērsta uz Viļņas novada tatāru izcelsmes leišu kostīmiem. Tatārus turp atveda un nometināja, kā zināms, Vitauts Lielais.[61]

Bez minētajiem zīmējumiem tērpu albumos ir vēl zināmi arī citi izolēti gadījumi, no kuŗiem daži pieminēti grāmatā *Latvieši un Livonija*. Tur ir arī rinda kaimiņu kaŗavīru tēlu, kas toreiz nabaga Livonijai bija „jāapbrīno", vai nu tā to gribēja, vai ne.[62]

Latviešu apģērbu apraksti

Kā nupat redzējām, ir savs skaits latviešu, it sevišķi sieviešu, attēlu 16. gs. otrās puses un 17. gs. sākuma vēsturiskajos materiālos. Tāpat ir zināms skaits attiecīgo tērpu aprakstu šai laikā svešo vērotāju chronikās un citos tekstos. Tie gan ir ļoti izkaisīti, un sameklēšana nav viegla. Livonijā pašu māju tekstos dominē valdības organu reglamenti, kas parasti cenšas ierobežot ģimenes svinību, it īpaši kāzu paražu, izšķērdību un greznību, arī šo svinību ilgumu, tām turpinoties nepārtraukti dienām un naktīm. Arī šis nav fakts, kas liecinātu par pastāvīgu nospiestību un nabadzību. Minētajos tekstos parasti

ir runa par valdošo aprindu lepno dzīvošanu un ģērbšanos, bet turpat savs mājiens, pat rājiens, tiek arī „nevāciem".[63]

Mollina 1593. gadā iespiestajā rīkojumā *Kost- und Kleiderordnung*,[64], kas, kā parasts, vēršas lielāko tiesu pret pārliecīgu greznību tērpos *(übermessige Kostlichkeit der kleidung)*, kāda ieviesusies pilsētā (Rīgā), nododot to ļaunās ļaužu valodās *(böse nachrede)*, savs bargs mājiens tiek arī sievietēm *ex ima plebe*, t. i. latvietēm. Tām aizliegts lietot zelta un zeltīta sudraba greznojumus, zīdu un samtu, lieku matu frizūras, visādus izšuvumus un taml. Vispārīgi jāsaka, ka tā laika morālistiem jātērē daudz superlātīvu, lai norātu Rīgas dāmas, kuŗu greznošanās kārei it kā nemaz nebūtu robežu. Sevišķi sašutis ir pazīstamais Sebastiāns Minsters, kam ziņas būs piegādājis kāds Livonijas iemītnieks. Viņa sašutums kulminē pazīstamajā citātā: „Un lai gan sievietes tur ir glītas, viņas saspoko tērpi. Kad tās vislepnāk izgreznojušās, viņas izskatās līdzīgas masku balles ķēmiem *(einem fasznacht butzen nit ongleich)*".[65] Dažos agrāk pieminētajos tērpu albumos *(Trachtenbücher)* ir arī redzami, piemēram, modē nākušie maskaviešu apmetņi, acīm redzot, toreizējās modes pēdējie „kliedzieni", par kuŗiem zobojas arī paši attiecīgo albumu izdevēji.[66]

Kādas tad nu rādās svešo vērotāju acīs mūsu sensenās tautietes? Cik var spriest pēc augšā aprakstītajiem zīmējumiem, tad latviešu sievietes tērpā ir, acīm redzot, daudz tradicionāla, t. i. elementi, tērpa daļas u. t. t., kas nākuši no seniem laikiem un, kā redzams, saglabājušies līdz pat mūsu dienām. Paklausīsimies, kādu iespaidu viņas atstājušas svešajiem skatītājiem. Viens no vērtīgākajiem tekstiem šai ziņā pieder A. Guaņīni spalvai:[67] „Livonijas vienkāršā tauta *(plebs ipsa Livonica)* valkā vienkāršu apģērbu, lielāko tiesu pelēkā krāsā, kas atgādina vācu veidu. No liepu lūkiem viņi, tāpat kā leiši un krievi, pin sev apavus. Viņi tos taisa arī no liellopu ādām, atstājot klāt spalvu. Sievietes laukos ģērbjas pēc klejojošās čigānu ģints paraduma, izrotājot apģērbu svina, vaŗa vai dzintara bumbiņām (piekariņiem). Savas seģenes — villaines *(indusia)* ap kaklu viņas rotā ar kakla gredzeniem. Viņas arī izrotā tās ar dažādiem ieaudumiem un izšuvumiem *(intertexturique)*. Viņas staigā vaļā atlaistiem matiem, ir vecās, ir jaunās, nēsā brīnišķīgas galvas rotas, kas īpatnējā veidā taisītas no kādām tur daudzkrāsu bumbiņām, līdzīgām pērlēm vai dārgakmeņiem. Gandrīz visas tās ir gudras pareģes un visveiklākās burves, ārkārtīgi nodevušās maģiskām mākslām."

Šis stāsts saskan ar drusku agrāko nuncija Dž. Lipomani aprakstu (1574. g.):[68] „Vienkāršā tauta ir nabadzīga un nelaimīga, jo viņiem

nav citu līdzekļu, lai pasargātos no aukstuma, kā tikai kurpes no koka mizām un dzīvnieku ādām, rupji sašūtas. Sievietes ģērbjas kā čigānietes, un tādā cieņā, kādā mums ir zelts un pērles, viņām ir vaŗš un dzintars, kas atrodams turienes jūŗā."

Gadsimteņa beigās Laurencijs Millers raksta šādi:[69] „[Nevācu] sievietēm arī aukstā ziemā parasti ir tikai viens gabals zilas vai sarkanas drēbes, kuŗu tās apsien sev apkārt — tas ir viņu apģērbs. Lielu rotas lietu vietā viņas apkaŗ sevi ar gliemežu vākiem [?] un misiņa aplocēm, bet pie prievītēm piestiprina lielu skaitu mazu pulkstenīšu, tā ka var pa gabalu dzirdēt viņas nākam. Kurpes, tāpat kā arī citas lietas, viņas lielāko tiesu pin no lūkiem."

17. gs. sākumā D. Fabricijs raksta:[70] „Viņu [latviešu] apģērbs ir vienkāršs un necils, viņu pašu pagatavots no vilnas drēbes un linu audekla. Apavus viņi māk veikli taisīt no liepu un vītolu mizām. Ziemu viņi gatavo sev apavus tādā pašā izskatā no liellopu ādām; šos apavus viņi mēdz saukt par pastalām *(Pastalas)*. Viņu sievietes ļauj matiem augt gaŗiem, tos nekad nesukājot, un ļauj tiem krist pāri mugurai un vaigiem par nepatikšanu tiem, kas viņu paražas nepazīst. Galvas viņas apsedz ar linu lakatiņiem [burtiski: lentām], kas izausti daudzkrāsainiem pavedieniem un izrakstīti ar adatu. Kalpones un neprecētās sievietes nēsā vainadziņus *(serta)*, gatavotus no daudzkrāsainiem zirgu sariem; šos sarus viņi paši prot labi krāsot dažādās krāsās. Šie vainadziņi ir ļoti mākslīgi izausti, un tie ir jaunavības zīme. Lībju novados un šaipus Daugavas jaunavas nēsā vainagus, kas darināti no misiņa *(aurichalci)* plāksnītēm, varbūt tāpēc, ka lībji cēlušies no karaliskas cilts."

Ir arī vēl daži citi, mazāk vērtīgi, latviešu seno apģērbu pieminējumi,[71] bet pietiks ar citētajiem. Tie var dot daudz folkloristiski vērtīgu konstatējumu, ja tekstiem noņemam laikmetīgo sociālā snobisma uzkrāsojumu. Tieši latviešu vīriešu apģērbu aprakstu ir maz. Visvērtīgākais ir attēls Mollina 1612. gada Rīgas ainavā.

Beigās der pieminēt posmu no Dancigas rātes sūtņa Rīgā, pazīstamā humānista D. Hermana, ziņojuma saviem maizestēviem, kuŗā viņš apraksta Polijas ķēniņa Stefana piebraukšanu pie Rīgas un apmešanos Rīgas pilī:[72] „Piecas nodaļas apbruņotu pilsoņu un landsknechtu stāvēja nostādīti uz Daugavas ledus, tālu no pils, ik pa divi kopā. Bet viena nodaļa landsknechtu, ko rīdzinieki pastāvīgi algo, stāvēja sardzē pilsētas vidū tirgus laukumā, un bez tam trīs nodaļas nevācu zemnieku, apbruņotu ar āvām un pīķiem, visapkārt uz vaļņiem

[malā pierakstīts: un bastioniem] biezās rindās; tas esot V. K. M. labi paticis."

Jau iepriekš pieminēts Pacholovecka Polockas zīmējums 1519. gadā, kas bija radies sakarā ar ķēniņa Stefana pēdējo kaŗagājienu pret maskaviešiem. Tāpat pieminēti zīmējumi, kas radās sakarā ar lielkanclera Zamoiska kaŗagājienu pret zviedriem. Arī ķēniņa Stefana nākšana uz Livoniju, par kuŗu saglabājušies vairāki apraksti, viens pat Florences archīvā, būtu vērtīgs gadījums ikonografiskai fiksēšanai, bet lai cik esmu šos iedomātos uzmetumus meklējis, nekur neesmu tos atradis. Žēl.

Livonijas humānisti un latviešu zemnieks

Livonijas humānisms, kā mēs tagad zinām, bija interesanta literāra parādība Ziemeļaustrumeiropā, un attiecīgo tekstu skaita ziņā (gadījuma dzejoļi, retoriski apraksti, akadēmiskas runas, epistolografija) Rīga laikam ir pirmajā vietā no visiem lielākajiem kultūras centriem, resp. pilsētām Baltijas jūŗas krastos.[73]

Lai cik šaurās izglītoto ļaužu aprindās Rīgā šī literārā mode (būtu pārspīlēti saukt to par kustību) spēja izpausties un plaukt, tā tomēr bija dzīvot spējīga diezgan, lai radītu solidas latīniskas tradicijas bazi un arī iezīmētu tipiski lokālu parādību — sava veida Livonijas eksotiski lokālu patriotismu un propagandu. Būtu pretrunā ar pašas humānistiskās literātūras dabu, kāda tā bija izveidojusies savā dzimtenē — Italijā, ja tā noklusētu interesi par „turieniešiem", „iedzimtajiem", par kuŗu gara pasauli Livonijas īstajiem kungiem pārāk liela bēda nebija: pietika, ja pienācīgi saņēma prāvās nodevas un ja šie iezemieši nedumpojās. Ja kādam šie pēdējie vārdi nepatīk, tas lūgts palasīt koloniālās Livonijas privilēģiju „katechisma", t. i. ķēniņa Sigismunda Augusta privilēģijas, attiecīgos paragrafus.

Tā nu Livonijas humānisti „ierauga" latviešu zemnieku, tas tiesa, bet kā? Jau priekšvārdos grāmatai *Latvian Literature* pasvītroju,[74] ka ir liela starpība pieejā, kādu mēs to redzam Italijā, kur „mūzu mīlulis", zemnieka dēls Poličiano savā poēmā *Rusticus* tēlo zemnieka lomu sabiedrībā, un kāda tā ir Livonijā ar tās sociāli un nacionāli augsto žogu.

Visplašāko iedomātā latviešu zemnieka tēlojumu devis Bazilijs Plēns, kas pēc humānistu paraduma savu vārdu latīnizējis par Pliniju, savā jau daudzkārt citētajā poēmā par Rīgu (1595. g.).[75] Īstenībā nav nozīmes šeit dot gaŗus izrakstus, jo dzejnieka fantaziju pilnā mērā

pārvalda toreizējā pasaulē tik daudz lasītie Amerikas atklāšanas apraksti, pirmām kārtām Vespuči un tad Kolumba, kuŗu tekstus mūsu dzejnieks pa daļai būtu varējis izmantot arī pēc Sebastiāna Minstera chronikas atstāstījuma. Kā konstatēju savā komentārā par Plinija tekstu, tad arī tā laika pazīstamais chronists Nīenšteds un citi iet pa līdzīgu ceļu.[76] Tā nu jāsecina, kas izteikts arī citā vietā: „Ļoti interesants ir fakts, ka mūsu zemes mācītie vīri 16. gadsimtenī mēģināja izprast savu nākšanu un savu „misiju" (šis ir arī baltvāciešu vēsturiskās skolas standarta termins) Baltijas jūŗas austrumu krastos ar jēdzieniem un vīzijām, kas ņemti tieši no pasaules pētnieku leksikas".[77] Varētu likties dīvaini: dzejnieks dzīvo šo zemnieku vidū, dzird viņu klaigas, dzenot savus smagos vezumus, vēro viņu tēlus diendienā komerciāli kustīgās pilsētas šaurajās ielās ... un tēlo viņus pēc Amerikas atklājēju tekstiem. Bet tā jau pasaulē nav ne pirmā, ne pēdējā reize, kad daudz svarīgākas ir, kā saka, dzejnieka brilles, nevis tiešā īstenība. Grūtāk jau allaž ir pienācīgi saprast un „ieraudzīt" lietas, kas ir tuvumā, nekā tālās.

Šeit mūsu vērojumi vēl nebūt nebeidzas. Jau pats jēdziens „humānisms" paredz jaunu un cik iespējams cilvēcīgu pieeju tēlojamam objektam. Bez tam Rīgas humānistu attieksmes ar junkuriem sevišķi sirsnīgas nemaz nebija, un vairākos tekstos ir jūtami diezgan neganti cirtieni minēto junkuru dzīves veidam un zemajam garīgajam līmenim. Jo spilgti tas izpaužas Frenceļa dzejojumā *Par īsto dižciltību un zinību cieņu*, kuŗa virsraksts ir jau būtībā polemisks.[78] Tā nu Livonijas humānistu rakstos, cik tie šim tematam vispār pieskaŗas, Livonijas zemnieku stāvoklis attēlots tumšās, reizēm īsti melnās krāsās. Tāpat raksta arī daudzi mācītie vērotāji ārzemnieki, un mums nav nekādas vajadzības tam visam neticēt, tikai aplam būtu visu ņemt burtiski, *à la lettre*. Daudzi elementi te jaucas iekšā, un galu galā šāda veida fakti nav tie, kas noteic gala „iznākumu". Kāds piemērs. Jau samērā agri humānistu tekstos parādās šāds motīvs: latviešu zemnieki kapos, izvadot aizgājēju — kādu no saviem tuviniekiem, dziedot (?), recitējot (?) tekstu, kuŗā teikts, lai nelaimīgais aizgājējs nu ietu uz citu pasauli, kur viņš varēs atdarīt saviem kalpinātājiem vāciešiem to pašu, ko tie viņam darījuši šai pasaulē. Mūsu folklorā netrūkst apmēram līdzīgu motīvu, un nav jāšaubās par līdzīga fakta eksistenci, tikai to, kā viss norisinājies, tieši kādā izteiksmē, to nu mēs no humānistu rakstiem vis neizdibināsim. To autoriem savukārt motīvs tā iepaticies, ka viņi to atdarina pēc principa *tema con variazioni*, to arvien kāpinot: kapā dod līdz cirvi, dod līdz asu cirvi, skaita klāt

vēl citus zemnieka mocītājus, kādu apskatāmā laikā nebija trūkums: poļus, leišus u. t. t., neskopojoties ar epitetiem: uzpūtīgs, plēsīgs un taml.[79]

Pēdējā piezīme būs par „nevācu" mītoloģiju. To nu mācītie livonieši sajūt kā īsti eksotisku atrakciju svešu tautu klausītāju ieinteresēšanai par Livoniju, un tā nu šie mītoloģijas motīvi aužas tekstiem cauri tīri vai kā to nepieciešama sastāvdaļa. Bet ko šīs ziņas, šī mītoloģiskā retorika ir vērts? Manuprāt šī vērtība ir maza, jo šai imitācijas teorijas gadsimtenī (16. gs.), kad klasisko paraugu atdarināšanu uzskatīja par augstākās izglītības pazīmi,[80] pie kam pirmavotu citēšana, pretēji mūslaiku ieskatiem, bija lieka, mūsu humānisti — runu teicēji un gadījuma dzeju rakstītāji — pāriet no vienas klišejas uz otru. Par spīti konstatētajam, tomēr gribas teikt, ka apskatāmā laikmeta humānistu tēlotā baltu mītoloģija tā gluži vienkārši nav atmetama, un tā var dažkārt noderēt par otrās šķiras materiālu, par kāda galvenā temata niansētu ilustrējumu vai papildinājumu.

Nacionālā plaisa koloniālajā Livonijā

Pazīstamais baltvāciešu vēsturnieks R. Vitrams devis šādu izteiksmīgu formulējumu: „Tas jau bija šīs zemes liktenis, ka katram sociālajam jautājumam bija savs nacionālais aspekts" *(Es war ja das Schicksal dieses Landes, daß jede soziale Frage ihre nationale Seite hatte).*[81] Un šī nacionālā pieeja, vispārīgi runājot, bija viss kas cits, tikai ne sevišķi laipna un mīlīga, ja izsakāmies saudzīgi. Tā tas bija gadu simteņiem.

Varbūt kādam vēsturniekam nākamajos laikos radīsies vēlēšanās savākt un chronoloģiski sakārtot visus tos latviešu raksturojumus, kādus devuši vairāku gadsimteņu polītiskie un sociālie un vēlāk tikai sociālie valdītāji. Lielas morālas un nacionālas vajadzības pēc tiem laikam vairs nebūtu, jo tagad pasaule galīgi atraisās no, tā saucamās, koloniālās domāšanas un tās izauklētajām teorijām par dažu izredzēto kungu tautu eksistenci pasaulē (Gobino, Čemberlēna, zooloģiskās izlases paudēju — nacionālsociālistu u. c.). Bet ja nu tomēr kuriozitātes dēļ rastos šāda bēdīga satura antoloģija par latviešiem un varbūt vēl plašāk par visu baltu tautu garīgajām un morāliskajām vērtībām, tad tiešām tās lasīšana būtu smaga, pat pretīga lieta. Pašreiz nav tāds laiks, lai uzsvērtu līdzīga virziena tematus, kas plašā vērienā sākās ar Vācu ordeņa skribentu rakstiem, ar krievu chronistu lādēšanos (it sevišķi pret leišiem), ar poļu autoru nicīgajiem smīniem

(lai atceramies kaut vai pikantās leģendas sakarā ar, tā saucamām, Krakovas kāzām) līdz pat modernajiem vai vismodernākajiem laikiem — bet, mūsu vēsturi apcerot, šiem tematiem galu galā vienkārši paiet garām arī nav iespējams. Patiesības un metodoloģiskās precīzitātes labad tomēr jāsaka, ka nedaudzās liecības par baltiem pirms 13. gadsimteņa ir pavisam citādas, kā parādīts citā vietā.[82]

Kā tas pasaulē parasti mēdz būt, savus iekaŗošanas varoņdarbus apraksta tie, kas tos veikuši, un viņu viedoklis un vērtējumi kļūst par pasaules vēstures dzelzs inventāru. Lai nu kur šis konstatējums ir īstā vietā, attieksmē uz seno uzvarēto baltu likteni tas agrākajos un vēl nesenajos vēstures darbos ir pilnos ziedos. Senākajos laikos opozicijas, kā tagad saka — pretestības kustības, balss bija parasti gaužām vāja, un uzvarētāju spalva cītīgi sastrādāja ar zobenu, kā ar smalku ironiju zina pateikt slavenais arabu chronists Ibnkalduns (Ibn-Khaldun) pazīstamajā darbā *Prolegomena*.[83] Par senajiem baltiem tas ir sevišķi raksturīgi, jo pasaules vēstures rakstītājiem ļoti vēlu paticis saklausīt šo tautu īsto balsi, kuŗa dokumentēta ļoti trūcīgi un tādēļ grūti sadzirdama.[84] Metodoloģiski svarīgas šai ziņā būtu mūsu tautasdziesmas, bet to chronoloģiskā precīzēšana, kā zināms, ir gaužām sarežģīts un nedrošs process.[85] Lai nu kā, bet mūsu dainās latviešu attieksmes pret valdošo vācu kārtu ir parasti drūmuma, naida vai nicināšanas iezīmētas. Vitrama atzīmētā *nationale Seite* nav no mūsu vēstures priecīgajām lappusēm.[86]

16. gadsimtenī ir savs skaits ārzemnieku un arī sociāli privilēģēto Livonijas iemītnieku vērotāju liecību, un te nu mums jācenšas reģistrēt šo liecību virzienus. Tieši latvisku viedokļu līdzīgās liecībās ir maz, bet nereti pats liecību saturs un veids jau zināmā mērā implicē attiecīgās atbildes, kas visumā iet iepriekš minētajā virzienā. Ilgajā, gandrīz vai nepārtrauktajā kaŗadarbības norisē dažs labs smaga vērtējuma vārds skaŗ no latviešu puses arī citus kaimiņus, bet pēdējās jau ir lokālas parādības, kuŗu vispārināšanai, ja tāda būtu izdarāma, vajadzīgi citi laikmetīgi pierādījumi.

Jau agrāk esam vairākkārt saskārušies ar faktu, ka ārzemju vērotāji vērtē Livonijas zemnieku stāvokli kā sevišķi grūtu. Secinājumi šo vērotāju darbos par zemnieku mentālo reakciju ir reti, un tā nu šo autoru, kā saka, literārā līdzjūtība mūsu tematam maz ko dod, parasti ne vairāk kā, piemēram, jau minētā sūdzēšanās pie aizgājēja kapa. Bet gadās arī daži tādi teksti, kuŗos svešie autori iedomājas, ka ir saskatījuši zināmu apspiesto reakciju. Tā kā šīs liecības parasti

rodas kāda toreizējā plesīgā kaŗa apstākļos, tad nav vienkārši noslāņot visas pieminētās reakcijas pēc nacionālās piederības.

Iesāksim ar Guaņīni: „Lai gan šī tauta ir ļoti nabaga, tā ir tomēr bez mēra viltīga, blēdīga, uzpūtīga, nežēlīga un ātri gatava izdarīt slepkavības. Tā vislielākā mērā ienīst poļus, leišus, krievus un citus poļu valsts kaŗavīrus — ārzemniekus (izņemot vāciešus, zem kuŗu jūga viņi jau agrāk atradās), sauc tos par savas mantas un pārticības laupītājiem un iznīcinātājiem un, kur vien var, nobeidz visus tos kareivjus, kas nav uzmanīgi un ļaujas apmānīties. Vienam vai diviem [t. i. kaŗavīriem vai ceļotājiem] ceļošana [šai zemē] ir grūta, it sevišķi, ja viņi pārnakšņo pie zemniekiem: miegā grimušus, viņi tos parasti nosit vai nožņaudz. Viesnīcas [krogi] šai zemē ir ļoti retas, tādēļ ceļotāji mēdz doties uz pilīm un muižām, lai tur pavadītu naktis. Arī baznīcas ir ļoti retas, tās atrodamas tikai pilīs."[87] Tā šai diezgan baigajā, kaŗa apstākļu radītajā aprakstā poļu armijas virsnieks saredz mūsu zemi un, kā jau iekaŗotājs, turienes ļaudīs saskata tikai vairāk vai mazāk niknus savu interešu pretiniekus. Bet latviešu dvēseles raksturojumā viņa epitetu bagāto gammu der salīdzināt ar 17. gadsimteņa baznīckunga P. Einhorna lamu vārdu seriju: arī viņam, acīm redzot, nabaga latviešu zemnieks nebija ar mieru kalpot bez noteikumiem.[88]

Sakarā ar svešo iebrucēju izrīcību jāpiemin arī tās liecības par Maskavijas lielkņaza kaŗaspēka varoņdarbiem, kas it kā devušas boļševiku vēsturniekiem iemeslu izstrādāt no līdzīgām ziņām viņiem ērtu un nepieciešamu teoriju par latviešu zemnieku simpatijām pret maskaviešiem. Apskatīsim, piemēram, *Latvijas PSR vēstures* attiecīgās vietas. Tās atrodamas nodaļā „Zemnieki Livonijas kaŗa laikā". Uz šo ziņu pamata (kas lielāko tiesu atrodamas jau agrākajos tekstu izdevumos) nu gan manuprāt nekādu sevišķu maskavofiliju uzbūvēt nevarēs. Tāpat no Ivana IV nekādu humānu varoni nevarēs iztaisīt, lai kā attiecīgie rakstītāji nopūlas, R. Viperu ieskaitot.[89]

Tīri dvēselīgas latviešu reakcijas pret saviem vācu kungiem saklausījuši jezuītu pāteri, kas ar labāko gribu, objektīvi lietas vērojot, centās iegūt Livonijas zemnieku uzticību. Par to ir lielāks skaits liecību, un šeit sniegtas dažas no spilgtākām.

Dziļi ieskatīties latvieša dvēselē ļauj, pēc rakstītāja domām, naīvais stāsts par kādu burvi, kas toreizējā burvju un raganu tiesāšanas laikmetā notiesāts ar nāvi, bet pirms soda saņemšanas izsūdz savus grēkus katoļu pāteram — par savu piedalīšanos velnu un raganu dzīrēs Doma baznīcā Rīgā. Viss teksts ir rakstīts asi konfesionālā naidā pret

Kaŗavīri 1580. gadā

Dažādu tautību kaŗavīri šādos un līdzīgos tērpos bija parasts skats arī Latvijā 16. gadsimteņa lielo kaŗu laikā. (Omnivm pene Evropae . . .)

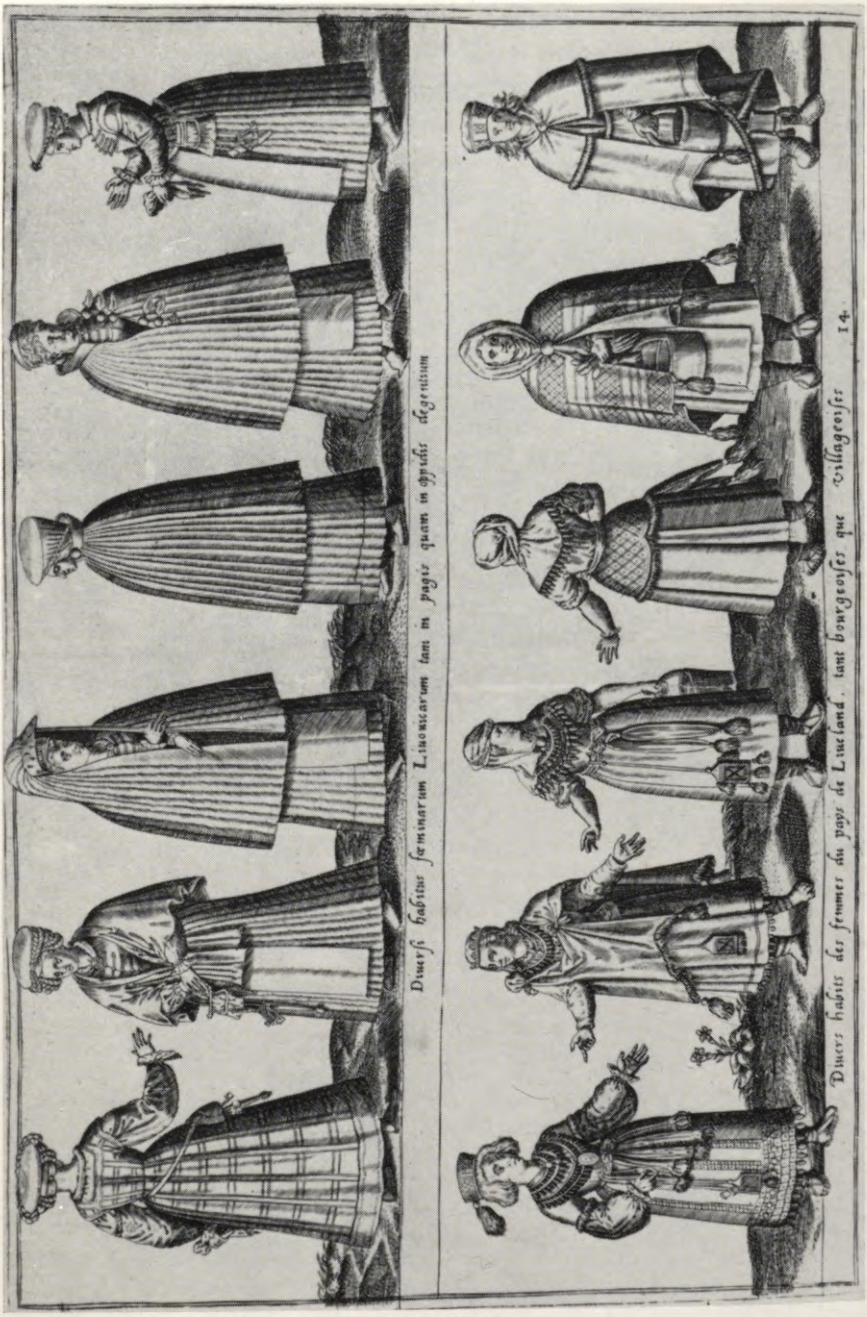

Livonijas sieviešu tērpi 16. gadusimtenī

Apakšējā rindā — Vidzemes zemnieču tērpi
Avots: Omnivm pene Evropae . . .

luterāņiem, bet ar visu to īsti latviskais motīvs skan visam cauri diezgan skaidri. Lasām par velniem un viņu lielkungu, kas visi „bija tērpti melnā zīdā, pēc vācu modes", dzirdam dzīru mūziku lielajā „koncertā", kur atskanējuši jo dažādi to laiku instrumenti, „izņemot latviešu kokli, kuŗai ir piecas stīgas: vientiesīgie ļaudis to sauc par Dieva kokli, un tās tur nebija".[90]

Ir mums tālāk Manceļa sniegtā, ar niknumu izmestā piezīme par latviešu nicīgo izturēšanos pret vācu mācītāju un viņa sprediķi: „Kas sinna, ko tas Watzsemmes Kagkis sacka".[91] Un kā tas bija mūsu zemē vēl 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā ar vācu cienīgtēvu „brīnišķīgo" latviešu valodu un latviešu reakciju pret to?

Bet, diemžēl, psīchiskās reakcijas nebija vienīgās. Baltvācu vēsturniekiem tik neatsveŗami vērtīgajā Sigismunda Augusta privilēģijā ir šai ziņā bēdīgi paragrafi, kuŗi jau apskatīti mūsu grāmatas 5. nodaļā. Nemaz nav jābrīnās (ja atļauts vēlreiz ielauzties 17. gadsimteņa tekstos), ka augstajam Kurzemes baznīcas administrātoram P. Einhornam reizēm drusku sametas bailes par viņa paša izceltās baltvācu misijas likteņiem Livonijā.[92]

Beigās pieminēsim vēl kādu tekstu, kas met traģisku gaismu uz pieminēto nacionālo aspektu abu Livonijas tautu sadzīvē tik daudzu paaudžu laikā. Savā laikā publicēju dažus Rīgas tiesu protokolus no 1586. līdz 1587. gadam, kuŗos kaŗa apstākļu duļķainajā spogulī var saskatīt mūsu senās sejas naida pilnos vaibstus. Teksts aptveŗ 19 liela formāta lappuses, tādēļ šeit sniegts tikai īss satura atstāstījums.[93]

Zemestiesas *(Landvogteigericht)* protokolā 1586. g. 18. novembrī stāstīts, ka zemnieki nosituši Akmeņsalā divus cilvēkus, kas noticis pēc tam, kad muižnieki un viņu kaŗakalpi zemniekus bija aplaupījuši. Apmēram tāds pats protokols ir 1586. g. 24. un 26. novembrī par muižnieka Hansa Viferlinga noslepkavošanu to pašu iemeslu dēļ. 1586. g. 10. un 14. marta protokols stāsta par Daugavgrīvas nocietinājuma kaŗakalpu laupīšanām Lielupes novadā un, ka zemnieki nosituši astoņus no viņiem. Lasītājs, kas šos tekstus nav redzējis, pēc minētā vien varēs nojaust, ka stāsti ir stipri asiņaini. Kaŗakalpu negantā uzmācība bija laikiem un apstākļiem atbilstoša, un zemnieku pretestība bija stipri aktīva. Tiesā viens no lieciniekiem „nopietni brīdinājis" kaŗakalpus „likt zemniekus mierā, jo šie [t. i. pilsētas] zemnieki neesot tādi kā lauku zemnieki", bez tam viņi esot apbruņoti u. t. t. Tā nu viss protokolu stāsts var kulminēt šādi: „Neilgi pēc tam zemnieki sākuši spiesties pagalmā iekšā, bultēt vārtus ciet un

saukt, ka visus vāciešus vajagot nosist". Laikam diezgan bēdīgs secinājums pēc apmēram četru gadsimteņu ilgas baltvācu misijas mūsu krastos.

---

[1]Sal., piemēram: S.Kot, „Nationum Proprietates", *Oxford Slavonic Papers* VI (1955).

[2]AV, *Nunziatura di Polonia, Relatione di Polonia del' Abbate Ruggiero* 1568. Sk.: A.Spekke, *Latvieši un Livonija* . . . , 120—121. lpp.

[3]Tālāk sniegtās ziņas lielāko tiesu ņemtas no manām senāk publicētajām grāmatām vai rakstiem, kas izkaisīti emigrācijā nesameklējamos izdevumos. Šeit Amerikā man nav pieejami Rīgā palikušie oriģinālteksti, no kuŗiem daļa arī ir gājusi zudumā pēdējā kaŗa laikā. A. S.

[4]Šos izdevumus min Tūlejs: R.V.Tooley, *Maps and Map-Makers* (London 1952), 6—8. lpp.

[5]A.Spekke, *Latvieši un Livonija* . . . , XI attēls un 70—71. lpp.

[6]A.Spekke, *The Baltic Sea in Ancient Maps* (Stockholm 1961), 39. un sek., 47. un sek. lpp. Sal.: E.Bratt, *En krönika om kartor över Sverige* (Stockholm 1958), 31—33. lpp.

[7]L.Arbūzovs, „Pārskats par Latvijas kartografijas pētīšanas vēsturi", *AUL*, Filol. un filos. fak. serija III (Rīgā 1936).

[8]A.Spekke, „A Brief Cartographic-Iconographic View of the Eastern Baltic Coast up to the 16. Century", *Imago Mundi* V (1948).

[9]Dažas no tām reproducētas L.Arbūzova rakstā: L.Arbusow, „Aus der Entstehungsgeschichte des Baltischen Kartenbildes", *Ostland* 9 (1943); A.Spekke, *Latvieši un Livonija* . . . un *The Baltic Sea* . . . Nebūs lieki daži vārdi par Posevīna vērtīgo Livonijas karti un Pliskavas nocietinājumu skicēm. Viņš par to raksta toreizējam Vatikāna valsts sekretāram no *Kiveroua Horka: Il 15 di questo mese* [t. i. 1582. g. 15. janvārī] *nel quale fu qui conchiusa e giurata la pace dagli ambasciatori del Re di Polonia et del Moscovita.* Viņš esot nosūtījis slavenā miera līguma aktus (protokolus) un minēto karti un zīmējumus. Tātad tie ir vistiešākie toreizējo notikumu liecinieki. Karte atrodas Vatikāna archīvā: *Nunziatura di Germania* 93, 327. fol., zīmējumi — *Nunziatura di Polonia* 18, 276. fol.

[10]A.Spekke, *The Baltic Sea* . . . , 66. lpp.

[11]*Ibid.*, pret 68. lpp.

[12]RA, Enskilda samlingen: Oxenstierna saml. 16.

[13]E.Bratt, *op. cit.*

[14]Paraugus reproducējis E.Dunsdorfs pielikumā grāmatai *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija.*

[15]Par to, kā italiešu renesanses kustība vispār spēja izraisīties, sk.: A.Spekke, „L'influence italienne sur la côte orientale de la Baltique avant et pendant la Renaissance", *AUL*, Filol. un filos. fak. serija III, 3 (Rīgā 1936).

[16]A.Spekke, *Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts vom Jahre 1595* (Riga 1927), 8. lpp.

[17]G.Braun, S.Youellanus et F.Hohenberg, *Civitates orbis terrarum.* 6 vols. (Coloniae Agrippinae 1574—1618).

[18]A.Spekke, *The Baltic Sea* . . . , 55. lpp.

[19]T.Działyński (ed), *Collectanea Vitam Resque Gestas Ioannis Zamoyscii* . . . *Illustrantia* (Posnaniae 1861). Šo nekur nenopērkamo izdevumu man iedāvināja Kornikas bibliotēkas direktors, kad tur strādāju trīsdesmitajos gados. A. S.

[20]Iespiestas: A.Spekke, „Quelques nouveaux matériaux sur la cartographie et l'iconographie de l'Ancienne Livonie", *AUL* (Rīgā 1932). Kaŗa laikā Zamoisku archīvs līdz ar daudziem citiem esot sadedzis.

[21]Šo Rīgas attēlu sk.: A.Spekke, „1612. gada Rīgas skata holandiešu prototips", *AUL*, Filol. un filos. fak. serija III, 1 (Rīgā 1936), 4. lpp. Dažus citus sk.: A. Spekke, *Latvieši un Livonija* . . .

[22]Vairākas šī attēla vietas ir pārzīmējis Broce (J.Ch.Brotze). Tās tad jāmeklē viņa zīmējumu mapēs.

[23]Šis albums lielā folio formātā izdots Maskavā, savā laikā pazīstamajā Suvorina izdevniecībā: *Aljbom Mejerberga. Vydi i bytovija kartini Rossii XVII veka* (Moskva 1903).

[24]A.Spekke, *Latvieši un Livonija* . . .

[25]*Ibid.*; B.Brežgo, *Zamki Vecebščini* (W. Wilnie 1933). Nesen ieguvu šo zīmējumu pirmo izdevumu: *Karta Operacyj Wojennych w Wyprawie Polakow naprzeciw Rossyanom w roku 1579*, i plany owczesne miasta Połocka z przyległemi twierdzami. Wyjatek z Dziennika Ministerstwa Oswiecenia narodowego r. 1837, Sierpen, VIII (W Wrocławiu . . . MDCCC . . XX [izplēsta vieta]). A. S.

[26]A.Spekke, *Latvieši un Livonija* . . .

[27]*Ibid.*; P.Johansen, *Acht Bilder aus Estland 1615* (Reval 1927).

[28]Par šo attēlu fotografijām man jāpateicas nel. prof. L.Bagrovam, ilggadējam *Imago Mundi* izdevējam. Viņš mani mudināja braukt uz Stokholmu, jo dažādās turienes krātuvēs Livonijas ikonografisko mantu vēl esot diezgan daudz. Viņš nu ir miris, un es Zviedrijā pēdējo reizi esmu varējis būt pirms apmēram 30 gadiem. A. S.

[29]Pazīstu divus izdevumus: J.Lelewel (ed.), *Guillebert De Lannoy et ses Voyages en 1413, 1414 et 1421* (Bruxelles et Poznań 1844), un: P.Klimas, *Ghillebert de Lannoy in Medieval Lithuania* (New York 1945). A. S.

[30]Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voiages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* (London 1589, 1598—1600); Giovanni Battista Ramusio, *Delle Navigationi et Viaggi* I *(1550)*, II *(1559)*, III *(1556)*.

[31]Te nu tūlīt tās svarīguma dēļ jāpiemin grāmata, kas nupat izdota no jauna fotospiedes technikā: F.v.Adelung, *Kritisch-literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind* I—II (St. Petersburg 1846, Amsterdam 1960). Savā laikā to bija papildinājis V.Korts: W.Kordt, *Čužozemni podorožni po Shidnij Evropi do 1700* (Kiiv 1920). A. S.

[32]Sk. iepriekšējo apakšnodaļu.

[33]St. Kot, „La réforme dans le Grand-Duché de Lituanie. Facteur d'occidentalisation culturelle", *Mélanges Henri Grégoire* IV (Bruxelles 1953).

[34]Šai vietā jāpiemin Olava Magnus karte (1539. g.), kuŗā ir tik daudz zīmējumu un paskaidrojumu par Livoniju, bet latviešu pieminējuma tur nav, totiesu tādi ir par Lietuvu. Sk. attēlus manā darbā *The Baltic Sea* . . . un tās pašas Olava Magnus kartes attēlu mūsu grāmatas 2. nodaļā. A.S.

[35]Īstenībā šai vietā būtu jāaprobežojas ar citētās grāmatas pieminēšanu un tikai to materiālu reģistrēšanu, kas šais pēdējos gados būtu nākuši no jauna klāt. Bet man gadījies bieži dzirdēt arī to, ka mūsu tautas pašreizējās dispersijas (senie žīdi runāja par savas tautas diasporu) apstākļos *Latvieši un Livonija* ... esot kļuvusi gandrīz par sava veida bibliografisku retumu. Tādos apstākļos nav iespējams aprobežoties vienīgi ar bibliografisku norādījumu, bet jāatkārto arī daži no agrāk citētajiem tekstiem, it sevišķi tādi, kas atrodas reti pieejamos izdevumos vai rokrakstos, kā arī tādi, kas atrodami dzimtenē mums, emigrantiem, pašreiz nepieejamās krātuvēs.

Neesmu spējis izskatīt visus attiecīgos izdevumus, kas boļševiku okupācijas laikā publicēti Latvijā, bet tajos, kuŗus esmu redzējis, nekādus sevišķi jaunus materiālus par 16. gadsimteni neesmu varējis konstatēt. Vienīgā vērā ņemamā ir J.Zuša zināmā mērā interesantā grāmata: J.Zutis, *Očerki po istoriografii Latvii* I. *Pribaltijsko-nemeckaja istoriografija* (Riga 1949). A. S.

[36]Manas sīkās piezīmes par darbu Vatikāna archīvā ir gājušas zudumā. Varu šeit tādēļ sniegt tikai ļoti aptuvenas ziņas par, tā saucamo, *Nunziatura di Polonia* lielo sējumu rindu, kuŗus izskatīju, meklējot ziņas par mūsu dzimteni. Arī daži *Nunziatura di Germania* sējumi šai ziņā ir svarīgi. Cik atceros, tad tiku pāršķirstījis nupat minētajā pirmajā serijā apmēram 30.000 folijas, un mana „raža" attieksmē uz Livoniju bija kaut kas nedaudz pāri par 200 lappusēm. A. S.

[37]E.Dunsdorfs, „Die Bevölkerungszahl ...". Savā grāmatā *Latvijas vēsture 1600—1710* E.Dunsdorfs šai problēmai veltī lielu vērību un apcerē to vairākās vietās; sk. rādītāju 552. lpp. Sk. arī mūsu grāmatas 6. nodaļu. A. S.

[38]H.Łowmiańsky, *The Ancient Prussians* (Torun-London 1936).

[39]L.Meyer (ed.), *Ältere livländische Reimchronik* (Paderborn 1876). Latviskais tulkojums tagad viegli pieejams: J.Saiva (tr.), *Atskaņu chronika* (1960), 228. lpp. Sk. arī: *Scriptores rerum Livonicarum* I (Riga und Leipzig 1848), 678. lpp.; sal. arī 645., 717., 722. lpp. u. c.

[40]Posevīna 1582. g. 28. aprīļa vēstule iespiesta: A.Spekke, *Latvieši un Livonija* ..., 122. lpp.

[41]A.Spekke, *Alt-Riga* ..., 45. un sek., 118. un sek. lpp.

[42]P.Einhorns zina stāstīt arī par tādām lietām kā to, ka mūszemes vācu mācītāji fiziski „iespaido" zemniekus. Piemēram, sk.: P.Einhorn, *Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae* [Riga 1636]: *Scriptores rerum Livonicarum* II (Riga und Leipzig 1853), 614., 619., 630., 633. lpp. *(jhr Mühtlein an jhnen zu kühlen)* u. c.

[43]A.Spekke, *Latvieši un Livonija* ..., 124. lpp.

[44]*Ibid.* un sek. lpp.

[45]*Ibid.*, 141—142. lpp.

[46]*Ibid.*, 119. lpp.

[47]*Ibid.*, 121. lpp.

[48]*Ibid.*, 153. lpp.

[49]*Inflanty w dawnych swych ... dźiejach, y rewolucyach ... zebrane, ... przez ... Pana Jana Augusta Hylzena, Kasztelana Inflantskiego ... Roku Pańskiego 1750, dnia 2. Stycznia. W Wilnie* ..., 338. lpp. Nabaga Livonija! Par to, kāda tā izskatījās poļu un zviedru kaŗu noslēguma posmā, stāsta dažas manis atrastās

vēstules kādreizējā Radivilu archīvā Varšavā (arī tas esot sadedzis). Sk.: *Latvieši un Livonija* . . . , 176—177. lpp. A. S.

[50]A.Spekke, *Alt-Riga* . . . , 173—198. lpp.

[51]A.Spekke, „Livonijas zemnieku kustības un nemieri 16. g. s. otrā pusē", *Daugava* 1931, 28—29. lpp.

[52]A.Spekke, *Latvieši un Livonija* . . ., 153. lpp.

[53]*Ibid.*, 153—155. lpp.

[54]*Dionysii Fabricii* . . . *Livonicae historiae compendiosa series* [G.Bergmann (ed.), Ruiensi 1795]: *Scriptores rerum Livonicarum* II (Riga und Leipzig 1853), 507. lpp. Turpmāk šis izdevums apzīmēts: Dionysius Fabricius.

[55]Šo liecību pašreiz pieejamos materiālus atradu vienīgi vācu tulkojumā, tātad sniegtais citāts būs tulkojums no tulkojuma: *Historische Zeitschrift, Sonderabdruck*, 151, I, 29—30. lpp. Tekstā teiktais saskan ar Posevīna izteicienu: *sigran Vigna quale è la Livonia:* AV, *Nunziatura di Germania*, 93, 330. fol. A. S

[56]Tērpu albumu attīstību pētījis Dege: H.Doege, *Die Trachtenbücher des 16.Jh.* (Leipzig 1903). Sekojot šai monografijai no sava viedokļa, esmu centies sameklēt seno livoniešu, it sevišķi nevācu iedzīvotāju, attēlus, un man palaimējies šo un to atrast Vatikāna bibliotēkā, Liperheides tērpu mūzejā Berlīnē un beidzot Britu mūzejā Londonā. Savā laikā publicēju grāmatiņu *Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi* (Rīgā 1934). Tā jāpapildina ar dažiem velāko gadu vērojumiem. A. S.

[57]A.Spekke, *Alt-Riga* . . . , 14—15. lpp.

[58]Abraham de Bruyn, *Omnivm pene Evropae, Asiae, Aphricae atqve Americae gentivm habitvs. Trachtenbuch: Der Furnembsten Nationen vnd Volcker kleydungen beyde Manns vnd Weybs personen ir Europa, Asia, Africa vnd America* [Antwerpie 1581]. 2. izdevums atrodas Britu mūzejā. 1. izdevumu neesmu redzējis, bet ir iemesls domāt, ka tajā livoniešu attēlu nav. Kamēr nebiju atradis 2. izdevumu, mūsu mājās parasti pazina un citēja vienīgi 4. (1610. gada) izdevumu. A. S.

Pēc Getingenas universitātes bibliotēkas eksemplāra titullapas spriežot, minētās grāmatas autors nav Breins, bet gan M.Kolins (titullapā lasāms: *Michiel Colyn Excudit).* Tā kā šī eksemplāra titullapā nav gada skaitļa, iespējams, ka tas ir pirmais izdevums. Mūsu grāmatā reproducētie latviešu tautastērpi ir no šī eksemplāra. E. D.

[59]A.Spekke, *Vecākie latvju tautas* . . . , 34. un sek. lpp.

[60]*Ibid.*, 32. un sek. lpp.

[61]*Ibid.* Beigās vēl kāds labojums. Šai grāmatiņā atrodams attēls (9.), kurā zīmētā sieviete nosaukta *Rustica Mulier Liuonica,* un lai nevienam nebūtu par to šaubu, zīmējuma kreisajā pusē iezīmētas divas īstas „lauku" vārnas. Tās mani laipnie palīgi Rīgā, kas man palīdzēja grāmatas iespiešanā, bija *bona fide* pārņēmuši no oriģināla. Bet šai gadījumā vaina ir oriģinālam, jo tādā veidā attēlotā lauciniece tomēr nav lauciniece, un viņas prototips ir holandiešu 12 sieviešu figūru zīmējuma otrā figūra augšējā rindā no kreisās puses *(ibid.*, 9. un 10. attēls). A. S.

[62]Rusova chronikā (B.Russow, *op. cit.*, 67. lpp.) lasāms: *Tho dersüluigen tydt, alse de gemelte Förste Nicolaus Ratziuiel vor Riga gelegen, ys he im Augusto tho Riga aueruth stadtlich vnde prechtich ingereden, vnde mennigerley Völcker frömbder Nation, alse Armenier, Törcken, Tatern, Podollier, Rüssen vnde Walla-*

chen, neuenst velen Düdeschen, Polen vnde Littowen, by sick gehat, vnde dorch de Stadt Riga geföret, darauer vele frame Herten tho Riga, do se solcke frömbde Nationes vnde Völcker, einen jederen in synem Habyte, wehre, wapen vnde Musica, vnderscheyden gesehen, sick vorwundert, vnde eren jammer daran gesehen hebben, dat ere Vaderlandt vnde de Straten der Christliken Stadt Riga, van solcken vngewöntliken, frömbden vnde barbarisschen Nationen vnde Völckeren, scholden betreden werden ... Līdzīgu internacionālu tērpu „izstādi" Rīga pārdzīvoja arī, poļu ķēniņam Stefanam ienākot Rīgā 1582. gada pavasarā. Sk.: A.Spekke, „Ķēniņa Stefana ienākšana Rīgā un cīņas par Doma baznīcu", *Daugava* 1932. Kaŗavīru attēli reproducēti arī mūsu grāmatā. A. S.

Citāta tulkojums: „Tai pašā laikā, kad pieminētais firsts, Nikolajs Radivils, bija apmeties pie Rīgas, viņš [Stefans Batorijs] augustā iejāja Rīgā ļoti grezni. krievi, valachi, tāpat arī daudz vāciešu, poļu un leišu. Tos visus viņš veda caur Daždažādas svešas tautas viņam bija līdzi, kā armeņi, turki, tatāri, podolieši, Rīgu. Daža laba dievbijīga sirds izbrīnījās un nožēloja, ka Rīgas ielās redzamas šādas neparastas svešas un barbariskas tautas, katra savā tērpā, ar saviem ieročiem un savu mūziku."

[63]Aprobežošos, norādot izrakstus, kas savākti grāmatā *Alt-Riga* ..., 200—210. lpp. Tos neatkārtošu, jo tie tur pieejami līdz ar norādījumiem, kādi klasiskās senatnes teksti būtu varējuši minētos aprakstus stilistiski ietekmēt. Grāmatā *Alt-Riga* ... iztirzātais Plinija teksts pats ir diezgan neinteresants: autors tā iepinies augsta stila klasiskajos paraugos, ka grūti kaut ko nojaust no īstās reālitātes. A. S.

[64]*Ibid.*, 207—208. un 210. lpp.

[65]*Ibid.*, 209. lpp.; Sebastian Münster, *op. cit.*, 931. lpp.

[66]A.Spekke, *Vecākie latvju tautas* ..., 32. un sek. lpp.

[67]A.Guagnini, *Sarmatiae Europeae Descriptio* ... (Cracoviae 1578), sk.: *Livonia.* Gaŗš un renesanses stilā drāmatisks ir stāsts par Guaņīni chronikas sakariem ar Strijkovska chroniku, bet tā kā man patlaban neviens no šīs chronikas trim izdevumiem nav pieejams, tad nezinu teikt, kā šeit sniegtais citāts izskatās Strijkovska chronikā un vai tas vispār tur atrodams. A. S.

[68]A.Spekke, *Latvieši un Livonija* ..., 229. lpp.

[69]L.Müller, *Polnische, Liffländische* ... *Historien.* Šī grāmata iznāca 1585. gadā. Desmit gadu vēlāk Millers publicē citu grāmatu: *Septentrionalische Historien* ... Tajā vārdu pa vārdam atkārtots citētais posms. *Schneckenhäuser* laikam te nozīmēs odžgalviņas, ko 17. gadsimtenī min Lentilijs Rosins un Mancelis. E. D.

[70]Dionysius Fabricius, 441—442. lpp.; A.Spekke, *Latvieši un Livonija* ..., 230. lpp.

[71]A.Spekke, *Latvieši un Livonija* ..., 230—231. lpp.

[72]Sk.: A.Spekke, „Ķēniņa Stefana ienākšana ...". Tur arī atrodams gaŗāks komentārs un it sevišķi pasvītrota vieta, ka latviešu kaŗavīru rindas ķēniņam labi patikušas. Patikušas laikam labās stājas dēļ un arī tāpēc, ka zemnieku apbruņošana Rīgā saskanēja ar ķēniņa rīcību modernizēt savu armiju arī pašā Polijā. Kā to parādījis pazīstamais poļu vēsturnieks St.Kutrzeba savā darbā *Historia ustroju Polski w zarysie* (Lwów 1905) I, 221. lpp., tad jau 1578. gadā seims izdeva rīkojumu par kājnieku (zemnieku) kaŗaspēka formēšanu. Šīs akcijas tālākos likteņus sk. pieminētajā avotā.

Vēl jāpiebilst, ka minētajā rakstā man nākas polemizēt ar pazīstamās grāmatas *Geschichte der Stadt Riga* autoru K.Metigu, kas manuprāt sajauc divi gadījumus: ķēniņa iebraukšanu Rīgas pilī un vēlāk viņa triumfālo gājienu pašā pilsētā. Pirmajā gadījumā viņš piebrauca pie pils kamanās pa Daugavas ledu, otrā „viņš jāja lepnā melnā zirgā, kas bija apklāts ar samta segu". A. S.

[73]Man nācies par visu to diezgan daudz rakstīt, un grāmatā *Alt-Riga* ... ir atrodams materiālu kopsavilkums, ko toreiz bija iespējams savākt, kā arī pētnieciskās pieejas nospraušana. Sk.: „Einleitung. I. Chronologische Zusammenstellung der wichtigsten humanistischen Dichtungen, Abhandlungen und Reden Livoniens (von der Mitte des XVI bis zu den ersten Jahren des XVII Jahrhunderts)", 5—24. lpp. Tā kā šis, kā toreiz teica, jaunatrastais humānistiskās jeb jaunlatīņu dzejas un prozas tālais ziemeļu zars rādījās interesants arī kaimiņu zemēs, man par to bija jālasa lekcijas daudzās šo valstu universitātēs, chronoloģiski iesākot ar Karaļaučiem. Šo lekciju kopsavilkums iespiests Krakovā: A. Spekke, „Die humanistische Literatur in Livonien zu polnischer Zeit", *Prace Polskiego Towarzystwa dla Badań Europy Wschódniej i Bliskiego Wschodu* IV (Kraków 1933). A. S.

[74]A.Spekke, „Introduction", *Latvian Literature.* Essays by J.Andrups and V. Kalve (Stockholm 1954), 3. lpp.

[75]Basilius Plinius, *op. cit.*

[76]Plinija poēmas 123—352. rinda. Komentārs: A.Spekke, *Alt-Riga* ..., 118—141. lpp. Sk.: F.Nyenstädt, *op. cit.*

[77]A.Spekke, The Baltic Sea ..., 43. lpp.

[78]Poēmas teksts un komentārs iespiesti: *Filologu biedrības raksti* V (Rīgā 1925).

[79]Sebastiāna Minstera *Kosmografijas* 1542—1543. gada izdevumā vēl „retoriskā" cirvja nav. Turpretim šis cirvis parādās jau 1558. gada izdevumā *(Wann sie jhn inß grab legen, geben sie jm mit hinein ein holtzax ...).* Svešzemnieku pielikumi (poļi, leiši) rodas vēlāk.

[80]Nebūs lieki piebilst, ka sava laika *arbiter elegantiarum* — kardinālis Pietro Bembo sarakstījis speciālu apcerējumu *De Imitatione,* kuŗā apskata šo sava laikmeta literāro modi. Kā zināms, Karaļauču universitātes dibinātājs G.Sabins (Sabinus) bija Bembo skolēns, un viņa netiešā ietekme Livonijas tekstos, piemēram, runājot par Eicediju, neliekas apstrīdama.

[81]R.Wittram, *Baltische Geschichte,* 229. lpp.

[82]A.Spekke, *History of Latvia* (Stockholm 1957), II, IV un V nodaļa.

[83]De Slane (tr. et ed.), *Les prolégomènes d'Ibn-Khaldoun* I—III (Paris 1934—1938).

[84]Pēc otrā pasaules kaŗa ir radušies vēsturnieki, kas cenšas, tā teikt, godīgi pieiet arī pie seno baltu tautu problēmām. Piemēram minēšu tikai poļu vēsturnieka Paškieviča darbu (H.Paszkiewicz, *The Origin of Russia,* New York 1954), kur savākts daudz ziņu par senajiem leišiem. Jāpiemin arī Dvorniks (F.Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe,* London 1949), kuŗa darbā lasāms gaŗš stāsts par Adalberta Voicecha mocekļa nāvi Prūsijā. Citiem senbaltiem autors tik lielu uzmanību neizrāda kā senprūšiem, ar kuŗiem viņa tautietis čechs nonāca tik nelabos konstrastos.

[85]J.Bērziņš, „Par mūsu tautas dziesmu kā vēstures avotu izlietošanu", *IMM* 1925.

[86]Līdzīgas lappuses nekā priecīga nevēstī, piemēram, arī Velsas un Īrijas vēsturē. Jo sevišķi pēdējā sakarā ar īru nacionālās vēstures skolas izveidošanos atrodami

daudzi gandrīz pilnīgi parallēli stāsti un vērtējumi. Sal.: A.Spekke, „Historiografiju kaŗi. Kā Eiropas mazajām tautām jācīnās par savu vēsturi", *Ceļa zīmes* 21 (1954).

[87]A.Guagnini, *op. cit.* (sk.: *Livonia).*

[88]A.Spekke, „P.Einhorna raksti par latviešiem", *Senatne un māksla* IV (1937).

[89]K.Strazdiņš u. c., *Latvijas PSR vēsture* I (Rīgā 1953), 129—132. lpp.

[90]A.Spekke, *Latvieši un Livonija...*, 209—210. lpp. Stāsta oriģināls ir Rīgas vācu vēsturnieku biedrības manuskripts 1169 b, iespiests: *Mitteilungen* 14 (Riga 1890), 380. lpp. Sk.: E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710,* 446. lpp.

[91]Georgius Mancelius, *Lettisch Vade mecum* (Riga 1631), priekšvārdos.

[92]*Scriptores rerum Livonicarum* II, 602—603. lpp.

[93]A.Spekke, „Daži veci tiesu protokoli...". Citējamie protokoli atradās Rīgas vācu vēsturnieku biedrības rokrakstu krājumā: *L.Napiersky's Handschriften* 4; *Kalenderunruhen.* Šai ap 1100 lappušu biezajā sējumā bija savākti plaši materiāli par pazīstamo Rīgas dumpi 16. gs. astoņdesmitajos gados.

14. NODAĻA

LATVIEŠU GARA PASAULE

Latvieši reformācijas un pretreformācijas cīņu laikā

Par reformācijas norisi Livonijā biezu grāmatu sarakstījis nel. prof. L. Arbūzovs, jun. (sk. 3. nodaļu).[1] Tāpat samērā daudz publicēts par notikumiem pretreformācijas laikos, piemēram, par astoņdesmito gadu nikno kalendāra dumpi (sk. 5. nodaļu),[2] kā arī par tā laika redzamajiem darbiniekiem (Posevīnu, Skargu u. c.).[3] Par jezuītiem Livonijā vispār atrodami daudzi un dažādi pētījumi un apcerējumi.[4] Viss tas mūsu zemes vēsturei ir svarīgs un interesants, bet latviešu tēlus, kaut tikai siluetus, visā šai zinātniskajā pētīšanā mēs spējam saredzēt maz, it sevišķi maz attieksmē uz reformācijas faktiem. Rodas tīri vai iespaids, ka niknie konfesiju kaŗi mūsu zemē, izņemot Rīgu, iet latviešiem, tā sacīt, pa virsu, ka viņi allaž izjūt šos kaŗus kā kungu darīšanu kārtot savus dogmātiski konfesionālos strīdus, un latviešu reliģiskie pārdzīvojumi paliek sāņus no visa tā. Šis konstatējums šķiet vēl jo vairāk apsveŗams tādēļ, ka dažs labs to laiku autors ar uzsvaru pasaka, ka latvieši, lai gan ārēji pieņēmuši kristīgās ticības rītus un saistības, īstenībā jo stingri turpina pieķerties un pieturēties pie saviem senajiem ticējumiem un pagānu kultu paražām.

Ja jau attieksmē uz 17. gadsimteni Pauls Einhorns par visu to raksta sīki un plaši, pamācīdams savus jaunākos amata brāļus, kā cīnīties ar šīm parādībām,[5] tad nebūs jābrīnās, ja tās simt gadu agrāk būs bijušas vēl dziļāk iesakņojušās latviešu prātos. Pietiek palasīt īsās, bet vērtīgās, piezīmes, kuŗas par šiem jautājumiem mums atstājis Maļeckis (J. Menecius) no 16. gs. vidus,[6] lai mums nebūtu jāšaubās par iz-

teiktā konstatējuma pareizumu. Un galu galā to apstiprina kāds oficiāls teksts, kuŗa parādīšanās jau ir pierādījums par sevi. Tā 1570. gada Kurzemes un Zemgales baznīcas nolikumā *(Kirchen Reformation des Fürstenthumbs Churlandt und Semigallien)* mums jālasa šāda bēdīga vieta:[7] „Un būtu vēlams, lai augstā priekšniecība un citi kaimiņu valdnieki, it sevišķi šai zemē, ņemtu to vērā un neatstātu nabaga nevācu zemniekus, no kuŗu sūrajiem sviedriem *(blutsauren schweisses)* viņi pārtiek, tik nožēlojamā kārtā īstās Dieva būtības un Viņa gribas nezināšanā; lai neļautu nomirt nabaga bērniņiem bez kristības un pieaugušajiem bezdievīgi dzīvot, mirt badu un galīgi panīkt dvēseļu ganībās, kā tas, diemžēl, notika šai zemē visās vietās un notiek lielāko tiesu arī vēl šodien, par ko lai tiek Dievam sūdzēts ... Bet augstākajā baznīcas pārvaldē garīgās mantas tik neķītri un nepareizi izlieto un apgāna, ka Dievs, visutaisnais soģis, pēc sava pasludinātā vārda to neatstās nesodītu." Spēcīga retorika!

Šādu vai līdzīgu postu ap sevi redzot, tad nu garīgie darbinieki izdod pirmos elementāros tekstus konfesionāli novārtā pamestajiem latviešiem par pamācību. Pirmās izdotās grāmatas vēl nav atrastas, bet par tām ir atrodami noteikti norādījumi avotos. Tā 1525. gadā Lībekā konfiscē mucu ar luteriskiem rakstiem, starp tiem arī latviešu grāmatas (sk. 3. nodaļā „Latvieši un reformācija"). J. Zēverss atrada kādā 1732. gadā Stokholmā izdotā katalogā minētas: *Der Undeutsche Catechism. Lüb. 1560* un *Catech. in Eestnischer Sprache Lüb. 1554*, pēc kā viņš secināja, ka *undeutsche* varētu nozīmēt tikai latviešu katechismu.[8]

Ir vispār pazīstams fakts, ka tai pašā gadā, kad iznāca minētais latviešu katechisms, Sventas baznīcas vizitācijā atrada divus pergamentā iesietus rokrakstus ar luteriskiem rakstiem latviešu valodā, kas, pēc A. Augstkalna domām, radušies ap 1540. gadu.

No atrastajiem garīgajiem rakstiem vecākie ir *Catechismus Catholicorum*, kas iznāca Viļņā 1585. gadā, un luterāņu *Enchiridion*, kas publicēts Karaļaučos 1587. gadā (datēts ar 1586. gadu). Tie, protams, jau sen ir iespiesti no jauna ar visiem pienācīgajiem, it īpaši lingvistiskajiem, paskaidrojumiem, un man te nekas vairāk nav sakāms.[9] No savas puses gribu demonstrēt dažus laikmetīgus tekstus, pēc kuŗiem varētu redzēt, kāda apmēram varēja būt konfesionālo darbinieku ietekme uz to laiku latviešu prātiem un sirdīm.

Tekstos ir maz aprakstu vai pieminējumu par latviešu reakciju pret protestantu aktīvitāti. Tā varbūt būtu bijusi efektīvāka, dziļāka, ja arī šeit, kā allaž un visur, iepriekš citētā *nationale Seite* neturētu vaļā

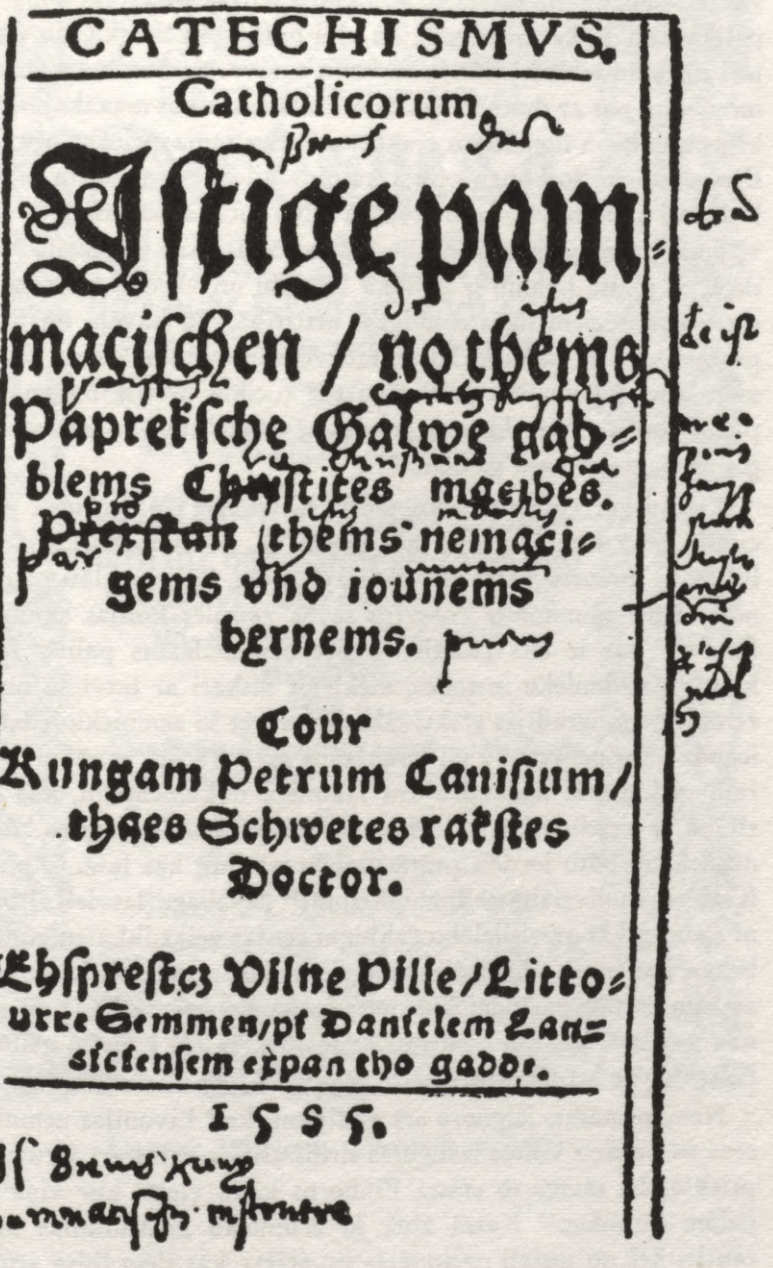

CATECHISMVS.

Catholicorum

Iſtige pam=
macischen / no thems
Papreksche Galwe gab=
blems Christites maisbes.
Prerstan thems nemaci=
gems vhd iounems
bernems.

Cour
Kungam Petrum Canisium /
thaes Schwetes rakstes
Doctor.

Ebspreste3 Vilne Ville / Litto=
ure Semmen / pi Danselem Lan=
sicensem expan tho gadde.

1585.

Katoļu 1585. gada katechisma titullapa

vai pat nepadziļinātu plaisu abu tautu starpā. Mācītāju kungi bija un palika vācieši, kas nozīmēja, ka viņi bija svešnieki (kā jau esam lasījuši tā laika tekstos). Kāda saskaņa tur varēja būt, to mums atklāti un vietām pat ar dusmām izstāsta Einhorns savos mazākajos, praktiskiem nolūkiem domātajos traktātos.[10] Bez tam, spriežot pēc tiem pašiem avotiem, šo kungu pieeja kalpinātajiem zemniekiem bija stingri kundziska, kādu viņiem diktēja tā laika sociālā domāšana.[11] Reakcija visumā, protams, nevarēja būt citāda kā tā, par kuŗu lasījām citā nodaļā. Šī plaisa laikam ir dziļākā latviešu un vāciešu traģiski nobeigtās gadsimteņiem ilgās simbiozes attīstībā. Tā kavēja un liedza saprašanos, un ja ne saprašanos, tad vismaz morālas dabas kompromisa rašanos kā zināmu palliatīvu tīri sociālu pretišķību asumiem. Šī plaisa turējās mūsu krastos ar visu tās anachronisko asumu līdz pat pirmā pasaules kaŗa gadiem.[12]

Katoļu garīgo darbinieku pieeja latviešiem 16. gs. otrā pusē bija citāda nekā luterāņu mācītāju pieeja 17. gadsimtenī. Cik šai pieejā bija tālu spraustu varas politikas aplēsumu, kā to atklāti pauž apbrīnojami nenogurstošais Posevīns savās vēstulēs Polijas ķēniņam Stefanam,[13] tas ir cits jautājums, bet nenoliedzams paliek fakts, ka katoļu garīdznieku metodes, meklējot saskari ar latviešu un igauņu zemniekiem, izrādījās efektīvākas pārvarēt šo zemnieku iedzimto vai ieaudzināto neuzticību un ieraušanos sevī. Tā arī panākumi, cik varam spriest pēc nedaudzajiem laikmeta dokumentiem, kas ir mūsu rīcībā, ir citādi, vietām pavisam citādi. Jājautā, kuŗam to laiku vācu mācītājam būtu ienācis prātā pateikt vārdus, kas lasāmi, piemēram, Krakovas universitātes manuskriptā:[14] „Nabaga latvieši, lībji, igauņi (ļaudis, kas ar vislielāko čaklumu cenšas veikt ikkatru godīgu darbu un kas ir tik viegli pieejami visam labam kā reti kāda tauta) ar asarām apsūdz garīdzniekus un savus kungus nevīžībā [pret viņiem]: nav neviena, kas par viņiem rūpētos, un, ja arī kāds to gribētu, nav līdzekļu, ar ko uzturēt garīdzniekus".

Nav, protams, jāignorē arī gadījumi, kad Livonijas zemnieku vēl senajos pagānu kultos ieaugušās sirdis aši aizcērtas arī jezuītu pāteru priekšā, kā mums to stāsta Einhorns kādā vietā, kur viņš runā ar lielām dusmām.[15] Katrā ziņā šo zemnieku neatturamas ilgas bija rauties ārā no sociāli nacionālās situācijas, kas tiem šķita grūti panesama. Tā pavisam citā sakarā, bet tai pašā virzienā mums jālasa kāds teksts, kuŗu atradu Radivilu archīvā Varšavā. K. Radivils (jaunākais) raksta Polijas ķēniņam 1600. gada 13. decembrī: „Nožēlojamā kārtā daži livonieši jau rāda atklātu nodevību, bet it sevišķi visi latvieši,

ENCHIRIDION
Der kleine Ca-
techismus: Oder Christ-
liche zucht für die gemeinen Pfar-
herr vnd Prediger auch Hausueter ꝛc.
Durch
D. Martin. Luther.
Nun aber aus dem Deud-
schen ins vndeudsche gebracht, vnd
von wort zu wort / wie es von D.
M. Luthero gesetzet / gefas-
set worden.
Joh. 1.
Das Gesetz ist durch Mosen gegeben / die Gnade
vnd warheit ist durch Jesum Christum worden.
Gedruckt zu Königsperg bey
George Osterbergern
Anno M. D. LXXXVI.

Luterāņu 1586. gada katechisma titullapa

kas ar tādu vēlēšanos līp pie Kārļa Sēdermanlandieša kā mušas pie medus *(ztaka chęcią lnie do Carolusa iako muchy na miód)*". Laikam tai virzienā viņi bija nojautuši kādu gaismas staru nākam.[16]

Noslēgsim citējumu rindu ar gaŗāku izrakstu no kādas Posevīna vēstules, kas, lai cik konfesionāli tendencioza, tomēr spēj mums dot zināmas nojautas par Livonijas zemnieku, tā sacīt, „gara stāvokli" tieši konfesionālajos jautājumos.[17]

„Pēc tam, kad biju nokārtojis dažas lietas starp imperātoru un Polijas ķēniņu, aizbraucu no Prūsijas, nonācu Lietuvā un pēc tam Livonijā. Tagad esmu Tērbatas pilsētā, kuŗas apgabals ir kaimiņos Maskavijai; es rakstīšu par dažām lietām, kas man devušas vislielāko apmierinājumu. Nekad es nebūtu domājis redzēt, ka šais provincēs, kas 40 vai 50 gadu laikā ir tādā mērā kaŗu un ķecerību mocītas un pie tam bez katoļu priesteŗiem, būtu varējusi uzglabāties tik stipra īstās reliģijas sēkla šajos vienkāršajos ļaudīs, kas ir tik tālu no satiksmes un no jebkuŗas ļaužu kultūras. Viņi bijuši pastāvīgs laupījums ķeceŗiem luterāņiem un schizmatiķiem maskaviešiem, tā ka ir bijis taisnīgs iemesls baidīties, ka viss šeit būtu kā ellē, kā tas noticis ar dažu labu citu pilsētu un tautu, kas dzīvo pie Baltijas jūŗas ...

... Šī ir province, kas saucas Estonija, kuŗā zemnieki ir sākuši (tūlīt, kad pēc ķēniņa gribas mūsu priesteŗi bija novietoti Rīgā un šeit Tērbatā) lasīties ap šiem priesteŗiem tādā skaitā un, izrādot tādu dievbijību, ka patiesi, cik baznīcēnus vai ļaudis esmu dažādās zemēs redzējis, es neticu, ka būtu varējis redzēt sirsnīgāku dievbijību vai īsta kristīga gara skaidrāku izrādīšanu. Šīs svētītās dvēseles nāk sestdienās lielā skaitā no savām koka mājiņām, kas izkaisītas novada dažādās vietās, lai ierastos svētdienas rītā uz spredikļi un mesu, ko notur mūsu garīdznieki, no kuŗiem daži jau iemācījušies viņu valodu, kas atšķiŗas no visām citām pasaules valodām. Ir daudz tādu, kas nāk cits 20, cits 25, cits 30 jūdžu tālu ceļu, un tomēr viņi piedalās dievkalpojumos ar vislielāko uzmanību un pēc tam iet atpakaļ uz savām mājām, cits visu nakti, un cits vēl nākamo dienu turklāt ...

... Visi garīdznieki [kas te darbojas] ir iemācījušies bez savas tēvu valodas, t. i. vācu un poļu, vēl divas citas valodas, kas ir īpatnējas Livonijas iedzīvotājiem; tās saucas igauņu *(estonica)* un latviešu *(lotavica* [poļu izrunas forma]). Pie tam latvieši ieņem novadu, kas no Valmieras, kuŗa piederīga pie nupat radītās Cēsu bīskapijas, stiepjas divi vai trīs dienu ceļojuma gaŗumā un platumā uz Rīgas pusi. Latviešu valodu runā līdzīgā kārtā [arī citi] iedzimtie ļaudis. [Vācieši] kas cēlušies no šīs zemes, tāpat kā pilsētnieki arī citās Livonijas pilsētās, runā vācu valodu, ļoti līdzīgu tai, kādu to runā Lejasvācijā, Pomerānijā un Prūsijā, no kurienes nāca sākumā kaŗavīri un tirgotāji, kas ieguva šo zemi kristīgai ticībai, kad nodibināja Teutoņu ordeni ...

Bet tie priesteŗi, kas vēl līdz šim pienācīgi neprot minētās valodas, izlīdzas ar tulkiem, kas ar lielu sajūsmu [tiem palīdz].

Seko dievkalpojumu sīkāks apraksts, kā arī nikni uzbrukumi protestantiem, it sevišķi viņu garīdzniekiem.

„... Bet tādēļ, ka vāciešu vairums, kas atrodas Livonijā, tik lielā mērā iekrituši luterānisma ķecerībā, ka līdz šai dienai gandrīz visi ir tās apņemti, un Dievs savos apslēptajos nodomos pieļauj, ka augstmaņi piespiež savus apakšniekus apmeklēt ķeceŗu spredikus, tad arī daži no igauņiem, kā arī latviešiem ... iet piespiedu kārtā klausīties savu kungu viltus spredikotājus. Bet pēc tam, kad viņi tur bijuši, viņi bieži vien visai ātri atgriežas, lai aizietu no ķeceŗu spredikiem un nāktu klausīties katoļus, savā vientiesībā domādami, ka, ne druskas neticot ķeceŗiem, viņi negrēko daudz, ja izrāda paklausību saviem kungiem. Ja tos apzīmē par katoļiem, viņi tomēr pretojas. To gan viņi nenoliedz, ka viņus sit un citādi apspiež."

Latviešu tautas ticējumi

Mītoloģija mūsu laikos ir pilnīgi patstāvīga zinātne ar jau bagātīgām tradicijām, ar savām īpašām metodēm, it sevišķi salīdzināmā plāksnē. Tai ir interesantas saskares robežas ar etnografiskajām un citām radnieciskām nozarēm. Mums, latviešiem, ņemot vērā mūsu senās mītoloģijas nozīmi mūsu tautiskās personības asākā raksturošanā, ir jau radies pienācīgs skaits cienījamu zinātnieku, kas pielikuši roku šim pētniecības darbam, lai gūtu vairāk vai mazāk paliekamus rezultātus šai laukā. No pēdējo paaudžu pārstāvjiem lai minam profesorus P. Šmitu, A. Švābi, K. Straubergu, H. Biezo. No vecākajiem nevar palikt nepieminēts arī V. Manhards, kuŗa grāmata ir sava veida daudzu senāko laiku liecību sakopojums par latviešu Olimpu un tā iemītniekiem.[18]

Tās visas, protams, ir speciālas tematikas un speciālu interešu lietas, kuŗu pārrunām nav vietas šeit. Šai nodaļā jāmet vispārējs vēsturisks skats uz tām liecībām, kādas 16. gs. tekstos būtu atrodamas un salasāmas par latviešu senajām dievībām un to spēju vēl dzīvot ļaužu prātos — ja iespējams to pateikt — apceramajos daudzo kaŗu un pārmaiņu laikos Livonijā. Visumā vērojot, šo liecību nav mazums, bet to prezentēšanas veids lasītāja ievērībai un kritikai ļoti nevienmērīgs vērtības ziņā.

Ja gribam sākt ar oficiālajiem, resp. valsts dokumentiem, tad jāsaka, ka daži tādi ir atrodami, piemēram, jau agrāk citētajā Kurzemes

un Zemgales baznīcas nolikumā. No tādiem tekstiem mēs, protams, nekādu jēgu par latviešu senajām dievībām negūsim. Tomēr, ja jau oficiālajām iestādēm jāieņem pret tiem zināma stāja, var teikt, ka tā laika latviešu zemnieku dzīvē un psīchē ir vēl labs skaits pagānisku kompleksu. Šie kompleksi tur glabājas nevis kādu pārdzīvotu atmiņu veidā, bet gan kā aktīvas idejas un jušanas, kas spējīgas zināmā mērā noteikt un veidot šo ļaužu gaitas viņu ikdienā un svinīgos gadījumos.

Otrā liecību grupā mēs varētu ieskaitīt tā laika zinātniskos pētījumus senbaltu mītoloģijā. Nav to daudz, to vērtība mūsdienu skatījumā nav liela, bet tai pašā laikā nav arī nekādas vajadzības noliegt, ka šie rakstītāji bija centušies savu iespēju robežās nopietni pieiet šīm problēmām un dot atbildes, kādas nu tiem bija sasniedzamas. Pieminēsim, piemēram, J. Maļecka 1551. gada īso traktātu.[19] Par autoru P. Šmits saka: „Lielas jukas latviešu mītoloģijā ir cēlušās no ... katoļu priesteŗa I. Maļecka, kas sastādījis nelielu rakstiņu par seno prūšu, livoniešu un citu kaimiņu tautu dieviem."[20]

Tas nu tā no mūsu laiku viedokļa, bet tais laikos turpretim šī autora sakari un aspirācijas ir augstas: viņš veltī savu apcerējumu Karaļauču universitātes dibinātājam Georgam Sabinam, kas, būdams kardināļa Bembo skolēns, atnesa Baltijas jūŗas krastos jaunākās vēsmas jaunlatīņu dzejā un zinībās.[21] Tālāk, pieminot Strijkovski, jāteic, ka mēs viņam darītu pāri, neraugoties nopietni uz viņa centieniem, bet šodien mēs gan tālu netiktu, ja sāktu visos dziļumos pētīt viņa reibinošās ģeneāloģijas un pa daļai arī viņa mītoloģiskos datus.[22] Laiki bija vēl pārāk „literāri", lai spētu izkristallizēt jau toreiz tik empiriski iecerētu pieeju, kāda bija Paulam Einhornam nākamajā gadsimtenī.

Trešā liecību grupa ir visplašākā un, diemžēl, vismazvērtīgākā. Kā jau rakstīju sakarā ar humānistiem, nav gandrīz (varbūt pat bez „gandrīz") nevienas redzamākas humānistu runas vai deskriptīva dzejojuma, kuŗā nebūtu pieminēti šie „eksotiskie" senbaltu dievi un ietilpināti dažādi, parasti pejoratīvi, spriedumi par tiem. Apmēram tas pats sakāms par tā laika daudzajām chronikām, parasti sarakstītām latīņu valodā, arī tādām, kas apcerē Vācijas, Polijas un Zviedrijas notikumus un kuŗās zināmā sakarībā atrodamas arī Livonijas refleksijas. Nav jāaizmirst, ka tā laika domāšanā un literārajā radīšanā imitēšana un senāku autoritāšu atkārtošana bija goda lieta, augstākās izglītības pazīme,[23] pie kam precīza citēšana nebūt nebija obligāta. Tā nu visi šie nopietnie un ironiskie stāsti par senbaltu dievī-

bām un kultiem plīvo, tā sacīt, labā distancē no īstenības. Tie mums jāvērtē pēc kritērija, kas varētu norādīt uz šo stāstu attiecīgo pirmelementu rašanos, resp. to kontaktiem ar īstenību, ja tas vispār iespējams.[24] Uzskatīt šīs tā laika „salonu" sarunas par atbilstošām īstenībai nozīmētu nesaprast latviešu zemnieka psiholoģiju.

Ceturtajai un pēdējai grupai ir vēsturisku dokumentu vērtība, nereti vārda labākajā nozīmē. Tās ir jezuītu relācijas, to stāstos par latviešu zemnieku domāta godīga atzīšanās garīdznieka priekšā par dažu savu pārdzīvojumu sektoru saturu. Būtu tomēr veltīgi domāt, ka te nu mums pavērsies jo plašs skats uz tā laika sevī ieslēgtā latvieša gara pasauli. No otras puses, nav jānoliedz, ka šeit mēs tomēr gūstam zināmu ieskatu par tādiem garīgiem novadiem, kas mums būtu liegti, ja šīs relācijas nebūtu pieejamas. Tās jau labu daļu bija publicējis E. Kurcs,[25] bet jo plašus papildinājumus bija varējis sniegt mums, latviešiem, tik labvēlīgais J. Kleijntjenss,[26] kam visas jezuītu archīvu durvis bija vaļā. Teorētiski varētu iedomāties saskatīt šajos materiālos ir chronoloģiskus slāņojumus, ir ģeografiskās distribūcijas īpatnības, bet vai tas praksē izdarāms, to šeit pateikt nevaram.

Tāds visumā izskatās 16. gs. materiāls par mūsu mītoloģiju, kas, runājot pazīstamā amerikāņu pētnieka L. H. Greja (Gray) vārdiem, ir vairs „tikai izkliedētas atliekas no kādreiz bijušas lielas mītoloģijas".[27] Divas gara pasaules — senā pagāniskā un tajos laikos modernā kristīgā pasaule (kas pati toreiz pārdzīvoja asas iekšējas krizes posmu) — satikās liela vēsturiska lūzuma laikos arī mūsu krastos. Attiecīgo vēsturisko liecību stāstam dabiski vajadzēja atspoguļot laikmeta visdažādākās pieejas šīm liecībām, vēl jo vairāk tāpēc, ka rakstītāji, resp. vērtētāji, kā tas parasts līdzīgos gadījumos arī citās vietās, bija svešnieki latviešu tautai. Atcerēsimies, kā slavenais Jūlijs Cēzars, ar visu savu stila precīzitāti, attēlo seno ķeltu dievības, pie kam viņa stāsts ir tradicionālā, ir emocionālā ziņā maz atbilst pašu ķeltu priekšstatiem.[28] Arī mūsu gadījumā svešnieku, t. i. gudro vērotāju, ne garīgo tukšinieku, pirmais iespaids no šī sadrupušā senbaltu Olimpa ir godīga nesaprašana un zināma baiguma sajūta kādas svešas kosmogoniskas drāmas priekšā.[29]

Lai noslēgtu šīs metodoloģiskās ievada piezīmes par seno latviešu mītoloģiju, uzskatāmības labad sniegšu gaŗākus izvilkumus no jezuītu relācijām. To stāstos redzēsim jaucamies vecā pagānu priesteŗa atzīšanos (kas zina, cik pilnīgu vai vaļsirdīgu) un pierakstītāju — jezuītu refleksijas, resp. vēlēšanos ielikt sirmā latviešu zemnieka valodā savu *wishful thinking*.

Mūsu pirmais dokuments ir pātera Pēteŗa Kulēzija ziņojums jezuītu ordeņa virsprovinciālam 1599. gada 3. decembrī. Tajā izpaužas dabas spirituālizēšana un animēšana. Šis stāsts ir brīnišķīga parallēle daudz agrākajiem tēlojumiem par romiešu upuŗdzīrēm vai senprūšu svētajām birzīm. Laikam mēs tādēļ tik īpatnēji turamies citu pasaules ļaužu starpā, ka sevī glabājam kādas mistiskas pagātnes atmiņas. Kulēzija ziņojums ir šāds:[30]

„Veicot Jūsu cienības noteiktos ceļojumus pie vistālākajiem latviešiem, mēs iesākām ar tuvākajiem. Tā pārraudzījuši Vainižu un Limbažu novadu, kas atrodas 12 jūdžu atstatumā no Rīgas ziemeļu virzienā, mēs ... [Turpinājumā Kulēzijs min kristiānizācijas labos *(non incopioso)* panākumus, un pēc atgriešanās kollēģijā Rīgā viņš dodas ceļā pie rēzekniešiem.]

Šī pils [Rēzekne] atrodas vairāk kā 30 jūdzes no Rīgas austrumu virzienā, maskaviešu robežu tuvumā. Tur man nebija daudz grūtību ar poļiem ... 70 no viņiem nāca pie bikts. Bez tam [pie bikts nāca] kāds schizmatiķis [krievs], kas savā laikā bija bijis rutēņu parastās pārdrošības un ietiepības pārņemts. Dažiem sniedzu kristības un laulības sakramentu. No latviešiem es tur sastapu ne vairāk kā divus, kuŗi pieņēma to, kas bija nepieciešams viņu glābšanai. Tas manī sākumā radīja diezgan lielu izbrīnu, jo [Rēzeknē] biju nonācis pie citādiem latviešiem nekā tiem ļaudīm, kas man bija atmiņā no Vainižu un Limbažu novada. Pēdējos biju varējis vērot kā visai čaklus un ļoti atsaucīgus piedalīties visās reliģijas ceremonijās. Beidzot es tomēr sapratu tādas viņu [Rēzeknes latviešu] spītības svarīgos iemeslus. Te nu es sniedzu savu īpatnējo stāstu, pēc kuŗa Jūsu cienība viegli sapratīs, cik liela līdzjūtība pret viņiem ir vajadzīga un cik gaužām maz tos vajadzētu atstāt neievērotus.

Tā kā tais novados visplašākā apkārtnē nav nevienas svētnīcas un ilgus gadus nav bijis arī neviena priesteŗa, turienes ļaudis ir iegrimuši nebeidzamā pagānu māņticībā, ko baigi atstāstīt. Viņi tik lielā mērā nodevušies burvībām un tik dziļi iestiguši paša velna ļaunajās mākslās, ka īstenībā viņiem vairs nepienākas kristiešu vārds. Lai gan viņi kaut ko zina par kristīšanu, tās vajadzība un dziļākā nozīme viņiem ir pilnīgi sveša. Viņi domā, ka dievišķā kristīšana ar ūdeni ir tikai iemesls vārda došanai. Būtu vislielākā mērā svētīgi pie viņiem biežāk ierasties un ilgāk palikt viņu vidū. Grūtību [lai to panāktu] ir ļoti daudz, tās stājas ceļā jo bieži. Tās, lai slava Dievam, piemeklēja arī mani un manu ceļabiedru.

Rēzeknes novads vasaras laikā ir daudzās vietās gandrīz neaizsniedzams ceļu trūkuma un daudzo purvu, ezeru un upju dēļ. Uztura sagādāšana ir ļoti grūta, bet palīdzības — nekādas. Ir veltīgi cerēt dabūt zirgus; ar savējiem mēs tomēr spiedāmies iekšā [turienes] purvos. Visi Livonijas dižciltīgie tur ir ķeceŗi, un arī poļi, kam piešķirtas šīs zemes, nav no šī mēŗa [ķecerības] brīvi. Mums tomēr būs jāpārvar visi šie šķēršļi, kā to Jūsu cienība nolēmusi savā izcilajā žēlsirdībā pret šiem ļaudīm, lai tikai iespējami labākā veidā palīdzētu [turienes] daudzajiem tūkstošiem. Vairums turieniešu savas lielās nabadzības dēļ nevar baudīt šīs [laicīgās] dzīves labumus, bet no gaidāmās laimes nākamajā dzīvē viņus šķiŗ ticība neskaitāmiem māņiem, kamēr viņi paliek tādā stāvoklī kā tagad.

Lai labāk iepazītos ar viņiem, man izdevās iegūt kāda viņu, tā saucamā, priesteŗa — pāragri novecojuša [vīra] — uzticību. [To panācu] sagādājot bez sevišķām pūlēm no viņa dzimtkunga viņam ik dienas uzturu, kamēr viņš dzīvos. Šī iemesla dēļ viņš man neatstāja nekā neatklāta par viņu nicināmām kulta ceremonijām.

Vispirms viņš man izstāstīja, kādi ir tie dievi, kuŗus viņi pielūdz, tad — kādi ir viņu pielūdzamie koki. Tos viņš man nosauca un stāstīja, ka viņi pie tiem nesot zibenim upuŗus, lai zīlētu [nākotni], jo zibens viņiem iedveš vislielākās bailes. Savā valodā viņi to sauc par Pērkonu *(Percunum)*, bet kokus par *Elves Deves* [jālasa: elku dievi], kas nozīmē neīstos jeb viltotos dievus. Bet pašu ļauno velnu, kuŗu viņiem tīk uzskatīt par zemes dievu, viņi apzīmē ar nosaukumu *Zemes Deves*; viņi nebeidz pielūgt arī to. Šiem nelaimīgajiem ir arī kāds, kam dots vārds *Lelo Deves*, kas nozīmē lielo dievu. Sievietes pielūdz dievu māti, kuŗai ir vārds *Ceradis*. Bet arī [pielūdzamie] koki ir dažādi. Ir viņiem tādi koki, kas [aug] tuvu atsevišķām mājām, tie ir kopēji kaimiņu ģimenēm. Citi koki [aug] apslēpti mežos, un tos atrast, kā būs teikts tālāk, ir gaužām grūti. Tie ir svēti atsevišķām ģimenēm. Kokus, par kuŗiem bija runa vispirms, apmeklē [pielūgšanai] divi reizes gadā. Pirmo reizi [tas notiek] ap sv. Jāņa Kristītāja laiku, un tad zem to zariem nes parastos upuŗus Pērkonam, t. i. zibenim, un lielajam dievam. [Upuŗu dzīvnieki ir] āzis, melns gailis un vista, bez tam [upurē] kāda dzēriena traukus, kuŗu viņi sauc par alu *(cerevisiam)*. Kad nu maldu priesteris — viņam jābūt sirmgalvim — šos upuŗus nodod dieviem nešķīstā pielūgšanas ceremonijā ar zināmām lūgšanu formulām, ēdienu izdala klāt esošajiem. Visus kaulus sadedzina. Ugunī iesviež arī visu to trauku lauskas, kas lietoti šai upurēšanas ceremonijā, lai šīs lauskas netiktu kaut kādā

veidā apgānītas. Bet šķiliņus (tie ir sīki vaŗa naudas gabali) novieto upurēšanas vietā un noklāj ar tā paša koka zariem lielā kaudzē. Pēc tam dalībnieki atgriežas savās mājās [pārdzīvojumā] noreibuši. Otru reizi rudenī viņi tai pašā vietā līdzīgā rituālā nes upuŗus savam lielajam dievam *(Lelo Deves Magno)*. Upurē jēru, baltu gaili un vistu pie tiem pašiem kokiem, pateicoties par jau šķūņos ievākto ražu un arī lūdzot, lai ziemu viņi varētu pārdzīvot veseli. Ja jānovērš sausums vai pārliecīgs lietus, izpilda tās pašas ceremonijas, bet gan ar mazāka apmēra izdarībām.

Pie otras katēgorijas kokiem, kas ir kā atsevišķu ģimeņu īpatnēji tempļi, kuŗus viņi mīl izveidot, kā iepriekš minēts, slepenās vietās, pirmo reizi bezgodīgos un atmetamos dievkalpojumus izdara Lieldienu laikā, otru — sv. Mārtiņa svētku laikā. Pavasarī zem kokiem noliek olas un traukus ar alu. Vēlu rudenī tur aiznes mājās sagatavotu gaili un apēd zem koka, bet kaulus, kas paliek pāri, tāpat kā pavasarī noliktās olas, viņi apklāj ar liepas zariem. Vaska sveces iededzina ar uguni, kas atnesta no mājām. Tās atstāj turpat, uzmetot vēl vienu šķiliņu naudas. Tuvoties upuŗu kokiem citā laikā nekā, upuŗus nesot, bija aizliegts ar nāvessodu; tas attiecās kā uz cilvēkiem, tā dzīvniekiem. Tādēļ minētie, nekrietnajiem upuŗu rītiem veltītie, svētie koki ir tik labi noslēpti kalnu virsotnēs vai purvu ieslēgtās vietās, lai nezinātājs arī nejauši tiem nepiekļūtu.

Nevienai sievietei nav atļauts būt klāt, nedz arī piedalīties šais ceremonijās. Viņas tomēr, atstātas mājās, piekopj tur citus rituālus nolūkā remdēt dievu mātes dusmas. Viņas piepilda kādu trauku ar alu, tam apkārt uz uztriepta vaska aizdedzina daktis [grieķu: *ellüchnia]*. Tad atnes dzīvu vistu un tās galvu iebāž alū; pēc tam ikviena no sievietēm ar sitamo rundziņu, kas darināta no gaŗa maizes gabala, nokaltēta virs uguns, sit vistai pa galvu, kamēr tā beigta. Pēc tam vistu sadala mazos gabaliņos un apēd. Beigās sadedzina kaulus, un visas, kas ir klāt, met alū naudas gabalus. Tad paņem liepas zaru un, to [iemērcot] alū, apslaka atsevišķos [istabas] kaktus un beidzot krāsni, lai iegūtu mājas garu labvēlību. Kaut kas jau ir pasākts darīt, lai atrautu šos nabaga cilvēciņus no tik peļamiem maldiem . . .

Kad kādam no viņiem ir bēres, tie rīkojas šādi: [līķim] pa priekšu iet kāds ar paceltu cirvi. Ar to viņš nemitīgi cērt gaisu, lai atvairītu tās dvēseles, kas jau agrāk aizvākušās [uz viņpasauli]. Tā novēršot pārāk stipro uzmākšanos [pašreizējā] aizgājēja dvēselei, kas tikai nupat pārējām piepulcējas. Kapā viņi ieliek maizi un alu miruša turpmākajam uzturam. Tad atkarā no tā, ko apglabājamais darījis

savas dzīves laikā, ierok viņam līdz rīku, ar kuŗu strādādams viņš arī turpmāk varēs novērst nabadzību. Tādā pašā neprātā viņi rīkojas arī, svinot savu aizgājēju dvēseļu piemiņu. Viņi tām klāj galdus, bet [ēdienos] nelieto nedz sāli, nedz etiķi. Kārtīgi izmēzuši māju, viņi lielajā telpā *(in triclinio)* noliek izpušķotu krēslu un, visur izkaisījuši sienu, novieto uz tā ēdamo. Krēslā nosēžas viņu sirmvecais maldu priesteris, aiz muguras viņam [nostājas] vecas sievas, kas palīdz dvēseļu izsaucēja atmiņai, proti, [pieminot] tos, kas no šīs mājas un ģimenes dzīvi atstājuši. Kad izsaukšana beigusies, izsaucējs uzrunā mirušo dvēseles it kā dzīvas, vispirms tās izbaŗ par neuzticīgu kalpošanu mājniekiem, proti, ka tās nav cītīgi rūpējušās, lai [novērstu] lauku neražu, nav atvairījušas nelaimes gadījumus liellopu un sīklopu pulkos, nav bijušas veicīgas un izdarīgas dzīt zivis tīklos īstā laikā. Beidzot, uzmudinādams, lai turpmāk tās būtu čaklākas un neslinkotu, viņš tām pavēl ieņemt vietas pie galdiem un mieloties. Un lai tās rosīgāk un jautrāk sekotu aicinājumam, viņš pats sajauc dzērienus un pārlej no viena trauka otrā vārīto. Kad nu dzīres ir izbeigušās, viņš, ar cirvi piesizdams pie tuvākā vaŗa katla, sauc paceltā balsī: Projām no šejienes, atgriezieties pie gariem [burtiski: pie nelabā], jūs esat ēdušas un dzērušas pārpilnām un esat paēdušas. Tad, baidīdamies, vai tik kāda no dvēselēm, nevēlēdamās doties atpakaļ, [kaut kur] neslēpjas, viņš apstaigā istabas stūŗus un sit sēdekļus. Tā viņš piespiež dvēselēm doties projām, aizliegdams tām nodarīt viņam ļaunumu. Beidzot arī pats cirvis tiek izmests pāri slieksnim, lai kāda no dvēselēm tajā neiestrēgtu. Tad šo cirvi no burvības atsvabina, iemetot to tekošā ūdenī. Māju iztīra, un savāktās saslaukas iemet tai pašā tekošajā ūdenī, lai, ja tur vēl būtu klāt kāda no dvēselēm, tā reizē ar saslaukām nogrimtu. Kad viss tas ir izdarīts, ielūdz kaimiņos dzīvojošos ģimeņu tēvus *(patrifamilias)*, cik ir zināmi. Šis ielūgums ir tā sastādīts, lai aicinātu ne tikvien tā novada pazīstamos ļaudis, bet arī ciemiņus, ja kādam par tādiem būtu ziņas un ja viņi būtu labprātīgi nācēji; katrā ziņā, lai nevienu nepalaistu gaŗām. Arī mani, ja es pienācīgā laikā tur atrastos, viņi neaizmirsīs ieaicināt, ja jau esmu tiem labi pazīstams. Nešaubos, ka viņi to darīs arī attieksmē uz Jūsu cienību, ja viņiem būs reiz dota iespēja Jūsu cienību pazīt. Kad dzīrinieki sanākuši, ielūdzējs paņem aizdedzinātu sveci, raida lāstus pret visiem tiem, kas tai gadā viņam kaut kādā veidā vai kādā reizē bijuši pretinieki, un sveci noliek kādā tumšā vietā. Pēc tam uz galda noliek divi traukus ar alu (tas ir viņu dzēriens), un tad maldu priesteris no jauna iededzina gaismu. Tad tas, kas vada cere-

moniju, liek pacelt vienu no traukiem, kas lielāks, ar šādiem lūgšanas vārdiem: Augstais dievs, tās ir tavas veltes mums, mēs savukārt dodam tās tev — pieņem tās pilnā mērā ar priecīgu prātu. Ja tu man palīdzēsi, saņemsi tādas arī nākošā gadā. Tad viņi novieto otru trauku, kas ir mazāka tilpuma. To veltīdams zemes dievam, [priesteris] izsaucas: Zemes dievs, arī tu esi dievs, tomēr tu esi zemāks par lielo, tādēļ tev tiek veltīta mazāka apmēra dāvana! Nenoraidi to, baudi to ar priecīgu prātu, un ja ar tavu labvēlību man būs bagāta raža, es tev veltīšu savas dāvanas. Tad viņi visu to šķidrumu, kas ir šai mazākajā traukā, izlej zemē, bet lielāko trauku iztukšo paši.

Tas, ko es vēl piebildīšu, ir briesmīgs svētuma gānīšanas darbs; viņi bieži rīko tālāk aprakstītās maltītes, vēlēdamies zināt, ko nākotne [viņiem nesīs]. Sasaukuši papriekš kaimiņus un tad ģimenes locekļus, viņi izmeklē upuŗa āzi. To ved divi vai trīs reizes apkārt visiem klāt esošajiem un tad pie altāŗa *(in aede)* to nokauj, lai mielotos ar viņa gaļu. Tad, ņēmuši lielākos dobos kaulus, viņi nostājas pie logiem, lai pētītu, ko rāda kaulu iekšiene, t. i., vai tā sola viņiem kādus panākumus [dzīvē]. Ja nu gadās, ka viņus nospiež neveiksmes, un lietas nerit tā, kā viņi to savās lūgšanās bija vēlējušies, tad viens no viņiem noliek sev sēdekli mājas vidū, liek tur atnest zivis un atvest vērsi. Šādi izteiktu vēlēšanos pārējie izpilda, sanesot malku vai, kas nu gadās. Ja viņiem vaicā, ko tie atnesuši, tie prasītājam atbild: tika atnestas zivis, labība, atvests vērsis u. t. t. Tad lūgšanām aicinātais priesteris, pienācis klāt, [saka]: Lai zemes dievs dotu, ka jums būtu bagātīgi zivis, labības raža, liellopi. Pēc tam atnestais dzeŗamais trauks, pilns ar alu, tiek izliets zemē. Ar to izbeidzas zīlēšana.

[Turpmāk] nav ciešams arī neprāts, ka viņi ik gadus nogrūž upurēšanai [domāto] vērsi dzīvu no kādas stāvas kraujas vai kā viņi citādā veidā nokauj sīklopus, vai kā viņi vāra alu ūdeņu godināšanai. Visi šie rīti ir pilnā mērā neķītri, un tos veic pēc lozes izraudzītie. Bez visa jau [teiktā] jāpiemin, ka viņu starpā visur stāsta neskaitāmas pasakas par dievu un elku māti. Tām visām es pašlaik tīšām nepieskaŗos. To darīšu, kad nedaudz vēlāk būs izdevība skaidri izklāstīt Jūsu cienībai visu viņu teoloģiju, ko esmu izpētījis.

Vēstules noslēgumā atzīmēju, ka esmu veltījis vislielākās pūles, lai paglābtu no tādas negantā ļaundaŗa [velna] aplaupīšanas daudzos cilvēkus, kas izpirkti ar Kristus asiņu neaprakstāmo upuri. Tomēr man jāapraud viņu ārkārtējais un ilgstošais aklums, ka šo savu nicināmo māņticību viņi vērtē nevis citādi, bet kā visaugstāko ticību. Pie tam viņi to [māņticību] turpina kopt un sargāt ne tikvien ar visu

savu mantību, bet arī ar savu dzīvību. Daži dižciltīgie vīri no poļu katoļiem, pilnā mērā īstā Dieva kalpotāji, pēc mana ierosinājuma liela īgnuma pārņemti, Dievam par godu un cilvēku dvēseļu glābšanai piedraudot ar nāvessodu, centās panākt, lai minētie [svētie] koki tiktu iznīcināti. Tad lielais vairums turieniešu pie šīm nožēlojamām velnu mītnēm pēc paraduma, kuŗu tie guvuši Maskavijā [t. i. no maskaviešiem], sitot savas galvas pret zemi, ar lielu vaimanāšanu apgalvoja, ka labāk esot ar mieru pazaudēt savas nociršanai lemtās galvas, nekā atļaušot nocirst [svētos] kokus. Kad nu tomēr daži no viņiem bija piespiesti paklausīt un kad viņi trīs dienas bija apraudājuši nocirstās liepas, viņi cita nekā nevēlējās, kā šķīstīt no bojā ejas draudiem savējos par to, ka tie tā bija nodevuši savus svētumus. Un nekādi nebija iespējams izdabūt laukā no viņu prātiem to, par ko tik ilgā laika tecējumā viņi bija bijuši neatlaidīgi pārliecināti, proti, ka pat par nelielu minēto koku apgānīšanu šie apgānītāji vai nu mirs drošā nāvē, vai arī viņus piemeklēs nelaime, kas nebūs vieglā. Arī mani tie skaitīja šo [nelaimīgo] pulkā, kas piedalījušies noziegumā pret viņu dieviem. Vai nu visā drīzumā, vai vēl pirms gada beigām es savu vainu izpirkšot ar nāvi pirms noliktā laika. Tā nu tā Kunga rokās ir mana mūža laiks. Es [no savas puses] remdēju viņu sāpes ar vissvētās baznīcas lūgšanām, kas lai būtu lietojamas arī viņu mājās. Šai virzienā daudz nopūlējos, lai atņemtu viņiem viņu pāniskās *[panico,* tas ir grieķu mītoloģijas termins, klasiskajā latīņu valodā tāda vārda nav] bailes un lai viņi būtu vairāk pārliecināmi par dievišķajiem un nevis velnišķajiem tikumiem. [Centos viņiem pierādīt, ka] viņu dievi, kas īstenībā ir daimoni, ir nevarīgi un muļķīgi, un ka tie nevienam, atskaitot lētticīgus bērnus, nekādu kaiti nespēj nodarīt. [Norādīju], lai tikai viņi tiem nepaļaujas, bet gan sevi nodod Kristum pienācīgā kārtā šai laikā. Tā viņus nomierinājis, devos atceļā uz Valmieru. Tur nonācu svēto Simjūdu naktsmaiņā un, kādu laiku tur palicis, pieņēmu biktī 140 cilvēku.

Rīgā 1599. [gada] 3. decembrī"

Ne mazāk interesants ir jezuītu ziņojums, kas apraksta Latgales misionāru turpmāko darbību. Šis apraksts papildina detaļas Kulēzija ziņojumā.[31]

„Kāds no mūsu garīdzniekiem gavēņa laikā bija aizceļojis gandrīz līdz Maskavijas robežām, proti, Rēzeknē un Ludzā, kur latvieši *(Lothavi)* nelaimīgā kārtā vēl līdz šim bez Dieva atziņas, [dzīvojot] pēc veco pagānu paražas, aiziet nāvē. Viņi ir elku kalpi, pielūdz

kokus, un viņiem ir birzis, kuŗās zināmos laikos — ap Lieldienām un sv. Miķeļa dienu — viņi ziedo dažāda veida upuŗus.

Daudz dienu, ne bez pūliņiem un darba, notika sarunas ar kādu turienes priesteri *(popo)*, deviņdesmit gadu vecu vīru, lai viņš izsūdzētu grēkus, ko viņš beidzot arī izdarīja. Visi [t. i. pārējie grēku sūdzētāji] uzvēla vainu par elku pielūgšanu viņam, sacīdami, ka tā viņi mācījušies no saviem senčiem un ticējuši viņam, kā jau sirmgalvim. Viņš līdz ar diviem citiem sirmgalvjiem vadīja visas ceremonijas un nesa kokiem upuŗus. Kad beidzot pēc grēku sūdzēšanas viņam jautāja, kādus upuŗu rītus viņš darot, kādas dāvanas ziedojot birzij un ar kādu nolūku, viņš atbildēja šādā garā: Mēs nabagi, kam nav Dieva vārda [veldzes] un nav garīdznieku, lai gan dzirdējām, ka citās vietās ticīgajiem tādi bijuši, bijām spiesti meklēt palīdzību mūsu garīgajās vajadzībās. Tā kā zinājām, ka mūsu senči pielūguši dažus kokus un pēc tam, kad nesuši dāvanas, dabūjuši palīdzību, tikuši atsvabināti no slimībām un apdāvināti ar visādām mantām, arī mēs bijām spiesti darīt tāpat, ja negribējām palikt bez nekā. Kad viņu tālāk iztaujāja, cik dievu viņam ir, viņš atbildēja, ka dievi ir dažādi atkarā no vietas, cilvēkiem un vajadzības. Mums ir dievs, viņš teica, kas apdzīvo debess pili, mums ir arī dievs, kas valda zemi. Tādēļ, ka šis dievs ir varenākais virs zemes, viņam ir dažādi mazāki dievi. Mums ir dievs, kas mums dod zivis, mums ir dievs, kas mums dod meža zvērus, mums ir labības, lauku, dārzu, sīklopu, arī zirgu, govju un dažādu citu lopu dievi. Upuŗi, kuŗus viņiem nes, ir dažādi — citiem dieviem lielāki, citiem mazāki, atkarā no dievu vērtības. Visas šīs dāvanas ziedo kokiem zināmās birzīs, un šos kokus sauc par svētiem. Vienam ziedo lielu maizes klaipu, izceptu čūskas izskatā ar atvērtu muti un gaŗu asti, citam mazāku klaipu suņa vai čūskas izskatā u. t. t. Citiem dieviem ir divi īpatnēji koki, viens no tiem ir ozols, otrs — liepa. Ozolu sauc par vīrieti, pie kuŗa [stumbŗa] noliek zināmos laikos divas olas; liepu sauc par sievieti, tai ziedo sviestu, pienu, sieru un taukus savas un bērnu veselības un drošības dēļ. Un ja kāds [no ģimenes] saslimst, tūdaļ sūta garīdznieku pie kokiem, lai tiem prasa, kādēļ tie viņiem atļauj slimot, ja viņi tiem jau devuši visu pienācīgo. Ja slimnieks tūdaļ neatveseļojas, garīdznieks nes kokiem minēto ziedu divkāršā [devā], tad viņus no slimības atsvabina. Zirgu dievam, kuŗu viņi sauc *Dewing Uschinge*, viņi ikkatrs ziedo divi šķiliņus naudā, divi maizes un gabalu speķa *(frustum pinguedinis)*, kuŗu iemet ugunī. Dievam *Moschel*, kas ir govju dievs, viņi ziedo sviestu, pienu, sieru u. c., un kad saslimst kāda

govs, tūdaļ viņi dodas pie kokiem, nes tiem ziedu un atsvabinās [no ļauna]. Lauku un labības dievam, kuŗu viņi sauc *Dewing Cereklicing*, tie zināmos laikos mežos ziedo melnu vērsi, melnu vistu, melnu sivēnu u. c., arī dažas mucas alus, lai dievs *Cerekling* viņiem vairāk vai mazāk līdzētu. Šo ziedu viņi nes kokiem šādi. Vecais priesteris līdz ar citiem sirmgalvjiem, murminot noteiktus vārdus, noliek upuŗu dāvanas. Pēc tam turp steigšus dodas citi ļaudis un paceļ steķos alus mucu. Priesteris pirms dzeršanas savāc no liepas rasu un ar to apslaka apkārt stāvošos. Pēc tam sakuŗ uguni daudzās vietās un daļu ziedokļa — speķi, iemet ugunskuros. Viņi tic, ka dievi viņus nekad neuzklausīs bez alus. Kad nu viņi labi dzēruši, viņi sāk dejot rindās *(choreas ducere)* ap kokiem un dziedāt . . . "

Tālāk seko stāsti par noburšanu, par uguns apvārdošanu, par bēŗu paražām, par dvēseļu mielošanu u. c. Vēl pāris rindiņu no šīs gaŗās liecības noslēgumā: „Šai gadā [t. i. 1608.] atkal devās ceļā, un divi mūsu garīdznieki apmeklēja plašās mežainās un tuksnešainās vietas Rēzeknē un Ludzā, kur ļoti biezu mežu un purvu vidū dzīvojošie latvieši kopš Livonijas atgriešanas sākuma līdz šim brīdim nekad nebija atstājuši savus pagāniskos māņus, bija ziedojuši daimoniem visdažādākās vietās pie kokiem, kuŗus viņi sauc par svētiem, upuŗu dzīvniekus. Šie barbariskie ļaudis visur ļoti nodevušies ļaunu garu kultam un pieraduši pie mežiem *(veneficiis passim dediti, homines barbari, nemoribus assueti)*.

Ja atceramies senbaltu aizvēsturiskās kustības „no purva uz jūŗu", kā bija teicis viens no pirmajiem krievu zinātniekiem, kas bija vērsis uzmanību uz šo tagad diezgan skaidri nojaušamo senbaltu kustības virzienu no dienvidaustrumiem uz ziemeļrietumiem, Baltijas jūŗas virzienā, mēs, šķiet, pratīsim cienīt šo īso izteiksmīgo formulu: *nemoribus assueti*.[32]

Latviešu dainas un to dziedāšana

Iesāksim ar jau vairākkārt citēto Guaņīni; viņa stāsts gan attiecināts uz Lietuvu *(Molendinae Lituanorum)*, bet, kā tūdaļ redzēsim, būs noderīgs arī mums.[33]

„Viņi [ieiši] lieto melnu un rupju maizi, kas cepta no rudzu vārpu samaluma; viņiem ir [rokas] dzirnavas vai lielas piestas *(pistrinas)* zemnieku mājās un sādžās ik pa trim vai pieciem; viņi tās lieto, lai samaltu graudus, un, šīs dzirnaviņas ar rokām griežot, viņi pēc sentēvu paraduma dzied kādu laucinieku dziedājumu, atkārtodami: es

maļu, lietojot šo vārdu dziesmā jo bieži. Ir taču viņiem, kā vīriešiem, tā sievietēm, īpatnējs paradums, ka viņi dzied savas dziesmas par darbu, kuŗu viņi strādā. Viņiem ir arī gaŗas koka taures, kuŗas pūšot, rada savādu, neparastu skaņu, bet ja viens pats vīrs pūš divi taurēs, rodas zināma saskaņa.

Gandrīz visi leiši, žemaiši un livonieši parasti lieto vienkāršas pelnu krāsas drēbes; ja vērotājs uzskata ļaužu pūli, kad viņi ir lielā pulkā tirgū, viņš redz vienīgi pelnu pelēkas krāsas drēbēs tērptus cilvēkus. Apavus viņi pagatavo no liepu lūkiem vai no liellopu ādām, kas novilktas ar visu spalvu."

Mūsmāju Pauls Einhorns, kas raksta dažas paaudzes pēc Guaņīni, labi pazīst pēdējā chroniku un vairākās vietās norāj autoru par nepareizu ziņu sniegšanu attieksmē uz Livoniju.[34] Viņš tam pārmet nepareizumu Livonijas valodu sarakstā un raksturojumā, latviešu sieviešu aprunāšanu, it kā viņas visas būtu burves un pūšļotājas, un beidzot nepareizu atstāstījumu par ēdienu pagatavošanu Livonijā. Viss šis ievads mums vajadzīgs, lai spētu pienācīgi izcelt abu rakstītāju ziņu zināmu līdzību, kā tūlīt redzēsim attieksmē uz dainu dziedāšanu. Slavenajā Einhorna citātā lasām:[35]

„Un ja rastos ieskats, ka līdzīga elkdievība minētajā tautā, t. i. latviešos, jau būtu galīgi iznīcināta un tāpēc neatrodama, tad īstenībā vērojams pretējais, jo pat vēl šodien viņi piesauc savus minētos dievus un dievietes. Ja nu kāds tam negribētu ticēt, lai tas vēro viņu runas, it sevišķi, kad viņi iet savā darbā mežā, laukā, dārzā, ceļojumos u. t. t., kā viņi piesauc mežu dievus un dievietes, lauku mātes, dārzu mātes jeb dievietes, ceļu dievietes atbalstu un palīdzību, lai ceļš laimīgi izdotos. To pašu varam arī dzirdēt viņu dziesmās, kādas viņi dzied saviem dieviem un dievietēm par godu kā īstas dievu himnas *(peculiares hymnos Deorum)*. Ka tas līdz šim nav vērā ņemts, ir tāpēc, ka [svešie vērotāji] nav pratuši viņu valodu un nav veltījuši nekādu vērību viņu runām, darbiem, dziedāšanai u. t. t., un vispār nav izrādījuši nekādu īpašu interesi par viņiem, iedomādamies, ka līdzīga elkdievība viņos jau pilnīgi izbeigusies."

Tās nav vienīgās liecības 16. gadsimtenī un 17. gs. sākumā par latviešu, pareizāk, austrumbaltu senajām kulta un darba dziesmām. Ir mums vēl, piemēram, vecā Minstera stāsts par šo nabaga ļaužu (tādi viņam rādās Livonijas zemnieki) dziedāšanu, kas, pavisam augstā koloniālā stilā izstāstīts, ir šāds: „Kad viņi dzied, tie kauc tik nožēlojami kā vilki, un vārdu *Jehü* viņi izkliedz bez pārtraukuma.

Kad tiem vaicā, ko nozīmē *Jehü*, viņi atbild, ka to nezinot. Viņu senči tā esot dziedājuši, tāpēc arī viņi tā dziedot."[36]

Vissvarīgākā, resp. vistiešākā liecība par mūsu senajām dziesmām nāk no Vilandes katoļu prāvesta Dionizija Fabricija spalvas (17. gs. sākumā): „Viņu dziesmas stingri iekļaujas divrindu pantos, kas savā starpā saskan balsienu daudzuma ziņā. Tās lielāko tiesu ir asprātīgas, un viss dzejiskais saturs izteikts divās strofās. Visas dziesmas dzied vienā un tai pašā balsī un meldijā."[37] Ir šim autoram arī norādījums uz jau citēto *Jehü*, ko viņš raksta *Jehu* un vēl papildina ar *Jeru*.

Šai sakarā mums vēlreiz jāielaužas 17. gadsimteņa robežās un jāpiemin pētnieks Meins (1632. g.), kas tik dzīvi apraksta latviešu tautas dzejiskās improvizēšanas spējas un kas, kā zināms, mums ir saglabājis vienu no pirmajām pilnīgajām dainām. Tā ir prototips Barona krājumā atrodamam modernajam variantam (34388. nr.). Tātad šeit ir spīdošs senās tradicijas saglabāšanas paraugs.[38]

Jaunākais pārskats par mūsu tautasdziesmu likteņiem pieder A. Švābes spalvai. Viņa rakstu papildina K. Strauberga apcerējums, kas abi iespiesti *Latviešu tautas dziesmu* Kopenhāgenas izdevumā.[39] Šis izdevums ir visiem pieejams, tāpēc nav nekādas vajadzības atkārtot tur teikto. Protams, ka viss vairums ziņu par mūsu dainām ir no vēlākajiem gadsimteņiem.[40] Tomēr tās nedaudzās liecības, kuŗas te varēju minēt, jau ir tik precīzas un vēsturiskajā perspektīvā mūsu krastu apstākļos tik vērtīgas, ka ir un būs metodoloģiski svarīgi vienmēr pie tām atgriezties. Ar to palīdzību var pārkontrolēt jaunās atziņas un arī iespējamās jaunās hipotezes, kas varētu rasties sakarā ar mūsu tik īpatnējo un arī bagāto tautas literātūru, sava veida ūniku pasaules lielajā tautas dzejas ģimenē. Plašajā pasaulē tās vēl pazīst gaužām maz, un viens no lielākajiem kavēkļiem šai ziņā ir baltu tautu valodu neprašana. Pētījumu svešās valodās līdz ar attiecīgo paraugu tulkojumiem ir gaužām maz.[41]

Mums atkārtoti cenšoties iekļūt pasaules plašajos apvāršņos, nebūs lieki šeit iespraust mazu piezīmi par senās Eiropas otru dziesmoto tautu, mūsu tautiešu nupat kā apzinātajiem velsiešiem. Viņu Džiralds *(Giraldus Cambrensis)*, mūsu chronista Indriķa laika biedrs, zināja jau toreiz pastāstīt par velsiešu mūzikālajiem talantiem, kas tā laika ļaudīm likās jo īpatnēji. Varbūt šis mans aizrādījums neliksies lieks mūsu mūzikas lietpratējiem.[42]

Tagad nu pienākam pie mūsu seno dainu pavisam jaunas interpretācijas, proti, ar to melodiju vēstures izpratni. Nelaikā aizgājušais V. Dārziņš sarakstījis apcerējumu, kas liekas paveŗam jaunus apvāršņus

ņus šai izpratnei.[43] Vissvarīgākais šķiet citāts par dainu dziedāšanu, resp. par teicējas, locītājas un vilcējas attiecīgo lomu, kas vēsturiskajā izvērtējumā nozīmē, autora vārdiem runājot, ka „latviešiem ir divi — ļoti atšķirīgi dziesmu tipi — tā saucamās teicamās dziesmas un dziedamās dziesmas. Pirmās patiesībā nav nekas cits kā senie rituāli... Gandrīz visas teicamo dziesmu melodijas ir ļoti primitīvas: tās bieži grozās tikai 3—4 toņu apjomā, parasti veido 4 vai 8 taktīgu kvadrātisku teikumu (= periodu) un ir gandrīz bez kādiem melodiskiem rotājumiem, sekojot archaiskajam principam — noti pret balsienu."[44] Dziedamās dainas esot chronoloģiski jaunākas. Nevaru šeit līdzi runāt, bet man šķiet, ka šie mūzikas teorētiķa modernie atzinumi nerunā pretim citētajām 16. gadsimteņa liecībām.[45]

Atļaušos vēl vienu piezīmi. Ja vērojam citētā autora secinājumus, analizējot ļoti komplicēto seno melodiju ritmiku, „vairīšanos no kvadrātiskās simmetrijas", kā viņš saka, tad varam gan konstatēt, kādus „varasdarbus" ir gribējuši pastrādāt ar mūsu dziedamajām dainām vecā labā Cimzes „lauku puķu" un vācu mietpilsonisko „dārza puķu" polkas, valša un marša $^2/_4$, $^3/_4$ un $^4/_4$ takšu ritmi.[46] Tie, protams, nav vienīgi 19. gadsimteņa izgudrojumi, bet speciālistiem vēl noskaidrojamā kārtā ir sekas baznīcas ietekmei, kuŗu autors attiecina uz 15—16. gadsimteni, bet kas esot jo stipri bijusi sajūtama, piemēram, Fīrekera laikos.

Latviskie iespiestie darbi 16. gadsimtenī

Parasti mūsu literātūras vēstures grāmatās un skolām domātajās chrestomatijās latviešu grāmatu un vispār iespiedumdarbu saraksts 16. gadsimtenī mēdz atstāt — vismaz man tā liekas — iespaidu par zināmu garīgu primitīvitāti vai ļoti pazemīgu ieiešanu, tā saucamo, augstāko kultūru sfairās. Tomēr šo pirmo iespiesto latvisko izdevumu parādīšanās, skatīta plašākās pasaules perspektīvās, ir gaužām komplicēta parādība. Šīs lielās perspektīvas, kuŗu dažādo atstarojumu veidus jo raksturīgā kārtā redzam visā Eiropā, atspoguļo dažādo tautu valodu cīņu divos galvenajos virzienos. Pirmais ir cīņa ar visvareno latīņu valodu kā valsts aparātu, starptautisko attieksmju un baznīcas domu un noteikumu izteicēju. Otrs — valdošo valodu cīņa ar lokālajām valodām tais zemēs, kuŗām liktenis lēma nokļūt šo valdošo valodu koloniālās izplatības ietekmē. Humānisms iezīmēja tautas valodas cīņu par neatkarību no latīņu valodas, un pirmais — sauksim viņu šai ziņā par pirmo karognesēju — bija lielais

Dante Aligjeri, kas savā darbā *De vulgari eloquentia* (īsti polemisks virsraksts; traktāts sarakstīts ap 1304—1306. gadu) pateica, ka arī vienkāršās tautas valodai ir sava literāra misija, tātad sava daiļrunība, mācīta retorika. Reformācija savukārt radīja valodu kaŗu pret katoļu baznīcas universālo izteiksmes līdzekli, sniegdama svēto rakstu tulkojumus. Bija tātad tautas un vietas Eiropā, kur nupat pieminētajai cīņai bija jānotiek, tā teikt, divos stāvos.

Mūsu dzimtenē baznīcu aprūpētie raksti nāca no diviem avotiem — kā no reformācijas, tā no pretreformācijas aprindām. Tāds bija laiks, un tādi bija mūsu zemes apstākļi. Tāpēc arī mūsu 16. gadsimteņa latviešu teksti ir tik sarežģīti savas izcelsmes tradicijā, lai arī šo tekstu saturs mums liktos atgādinām elementārus ievadus attiecīgo konfesiju mācību skaidrošanā. Neesam mēs arī vienīgie tā laika Eiropā šai ziņā. Lūk, daži chronoloģiski norādījumi, kas palīdzēs saprast mūsu rakstu valodas izaugšanas procesu no agrākās pasaules citādiem garīgajiem un reliģiskās sensibilitātes veidiem.

Piemēram, pirmajā velsiešu valodā iespiestajā grāmatā (1547. g.) ir izvilkumi no svētajiem rakstiem un lūgšanas. Arī šai tautai, kuŗas liktenim tik daudz līdzības ar mūsējo, iespiesto rakstu sākumi rodas pastiprinātā reformācijas un pretreformācijas ietekmē. Tāpat reliģiska satura ir 16. gadsimtenī pirmie iespiestie teksti basku, pat albāņu zemē, nemaz jau nerunājot par mums tuvākajiem novadiem.[47]

Lai nu kā, bet no pirmajiem nedrošajiem soļiem, resp. 16. gadsimteņa latviešu rakstības un stilistikas paraugiem izauga mūsu literātūras valoda, kas jau drīz tik bagātā un robustā sintezē mums rādās Manceļa rakstos, no kuŗiem dveš pretim mūsu zemes elpa. To apcere pieder citiem laikiem un citiem pētījumiem. Šai sakarā tūlīt rodas jautājums, kādēļ daži mūsu zemes mācītāji, piemēram, Ramms un Eks, bet no katoļu puses Tolgsdorfs, jau samērā agri (ņemot vērā visas Eiropas literāro attīstību) cenšas darīt iespējamo, lai ievadītu latviešus kristīgās doktrīnas pamatjēdzienos. Vai tad agrāk tas nebūtu bijis, sacīsim, nepieciešams? Acīm redzot, līdzīgus impulsus dod jauno laiku gars, kas raisās tik neparedzētos virzienos. Ceru, ka jau dažās iepriekšējās apakšnodaļās teiktais būs devis nojautu par šiem virzieniem kā ģeografiskā, tā artistiskā un arī tautu sakaru ziņā. Arī garīgie, resp. reliģisko jūtu pavedieni stiepjas pāri koloniālās zemes sociālajām plaisām un žogiem, cenšoties nostādīt tautu pret tautu kā īpatnējas vienības, lai cik vēl koloniāli izklausās mūsu tautas apzīmējums kā *undeutsch*. Īsi sakot, 16. gadsimtenis ir laiks, kad noteikti sāk iezīmēties tautas kā personības, tā teikt, instinktīvi, intuitīvi, bet valdo-

nīgi. Nacionālisma politiskās teorijas nāk daudz vēlāk, apmēram, sākot ar Lielo franču revolūciju, kāpēc arī 19. gadsimteni mēdz parasti saukt par nacionālisma gadsimteni.

Atsevišķos 16. gadsimteņa faktus minot, turēšos lielāko tiesu pie diviem pētījumiem, kas ne tikvien ir precīzi, bet arī pienācīgi jauni, t. i. tādi, kuŗi ņem vērā jaunāko gadu sasniegumus laukā, kas mūs interesē.[48]

Par jau minēto Ramma un Eka veikumu latviešu valodas laukā A. Johansons raksta šādi: „Kādu laiku Rams bija latviešu mazās ģildes algots priesteris, tādēļ viņš katrā ziņā labi pazina tos tekstus, kam noteikti vajadzēja būt tulkotiem jau katoļu laikā, t. i. atsevišķus katechisma un evaņģelija gabalus, lūgšanas, grēku sūdzes, un to paplašināšanā viņš varēja balstīties uz zināmas pieredzes. Par cik viņš to paspējis, mēs nezinām, taču ir zināms, ka Ramam vismaz bijis vairāk dziesmu nekā vienīgi *Svētie desmit Dieva baušļi*, kas datēti ar 1530. g., bet uzglabājušies līdz mūsu dienām tikai 1615. g. iespiedumā." No Ramma darba turpinātāja J. Eka sacerējumiem uzglabājušās divas dziesmas, datētas ar 1535. un 1537. gadu. Apmēram no šiem pašiem gadiem ir Lutera mazais katechisms, tulkots no lejasvācu valodas.[49]

Tādi ir zinātāju skaidrojumos mūsu rakstu paši pirmie sākumi, kas, protams, būs bijuši daudz plašāki nekā nedaudzās saglabātās liecības. Tagad mums pāris vārdos jāpieskaŗas mūsu tēvreizes likteņiem 16. gadsimteņa tekstos. Šie likteņi ir diezgan kuriozi.

Vecākais līdz šim atrastais tēvreizes teksts ir Gisberta tēvreize. Tās rokrakstu atrada un publicēja H. Biezais.[50] Šo tēvreizi var attiecināt uz 16. gs. sākumu vai vismaz pirmo pusi. Uz gadsimteņa vidu attiecināma Grūnava tēvreize (ko līdz šim uzskatīja par vecāko), bet vienā vecumā ar to ir Minstera *Kosmografijā* iespiestās Hāzentētera tēvreizes. Saprotams, kā Gisberta tēvreize, tā arī iespiestie tēvreižu teksti ir daudz vecāku tekstu noraksti. K. Draviņš ir mēģinājis sastādīt latviešu tēvreižu ciltskoku un rezultātā ieguvis schēmu,[51] kas šeit sniegta saīsinātā veidā.

Par Grūnava tēvreizes tekstu Blese piezīmē, ka tajā esot daži prūsismi un daudz rakstības kļūdu, jo autors valodu nepratis un tekstu uzskatījis tīri vai par kādu burvības formulu. Te nu jāaizrāda, ka Grūnava teksts līdz mūsu dienām nonācis vairākkārt pārrakstītā veidā. Par chronista un ģeografa Sebastiāna Minstera lielajā, 16. gadsimtenī tik daudz izdevumos iznākušajā *Kosmografijas* sējumā ievietoto tēvreizi piezīmes būs drusku gaŗākas. Minsters to iespiedis

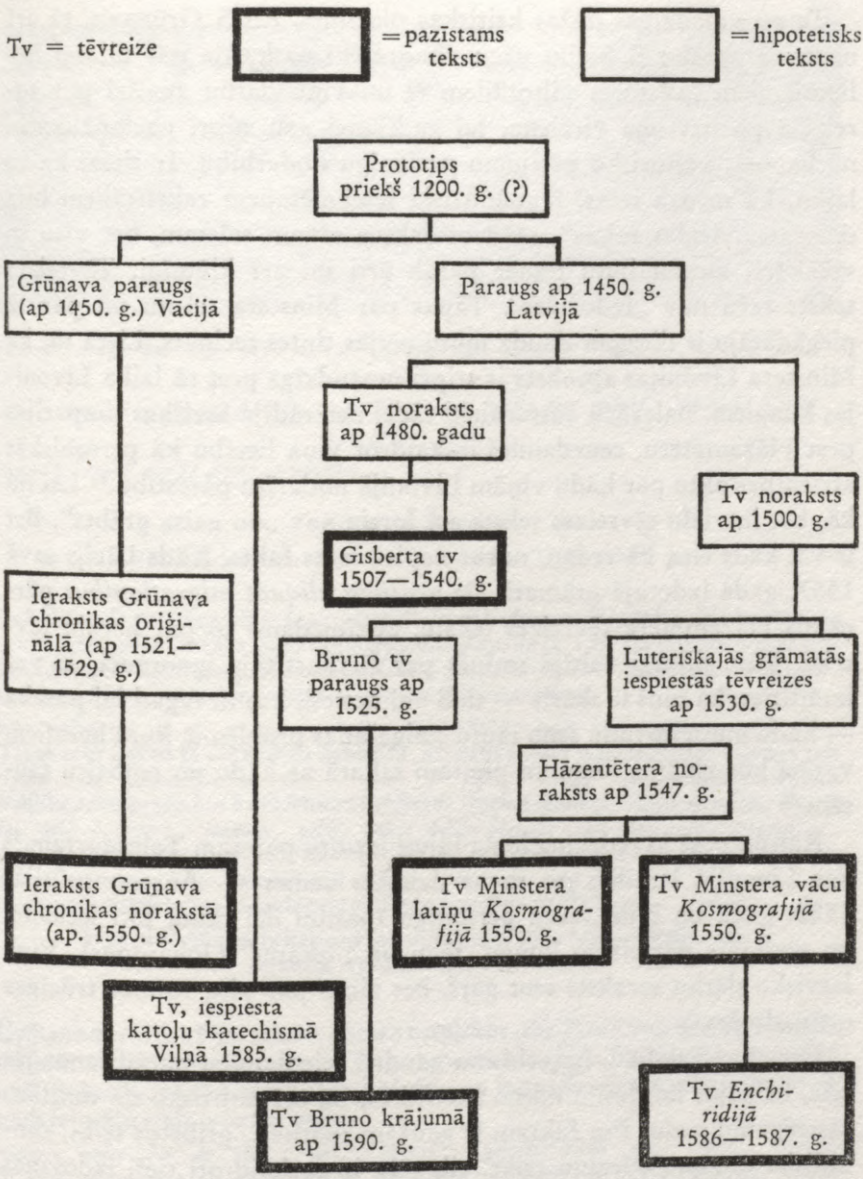

Latviešu tēvreižu ciltskoks

sava darba 1550. gada izdevumā, un tekstu līdz ar citām ziņām par Livoniju viņam piegādājis „ceļojošais vācu literāts Johans Hāzentēters".[52]

Te nu vajadzīgas dažas kritiskas piezīmes. Kā S. Grūnavu, tā arī nedaudz agrāko E. Stellu vācu vēsturnieki uzskatīja par pilnīgi nelietojamiem „vēstures viltotājiem"[53] un viņu darbu analizi par toreizējā pozitīvisma virziena, šai gadījumā gan stipri nacionālistiski noskaņotā, vēsturisko pētījumu necienīgu nodarbību. Ir tiesa, ka to laiku, kā mēdza teikt, humānistiski ietekmētajiem rakstītājiem bija diezgan „vieglas rokas", savācot faktus savam stāstam, bet visu to vienkārši atmest būtu tomēr pārāk ērti un arī kļūmīgi. Tēvreizes teksts taču nav „izdomāts". Tāpat par Minstera tekstu un par tā piegādātāju ir diezgan daudz mūsu mājās tintes tecināts. Lieta tā, ka Minstera Livonijas apraksts ir stipri nesaudzīgs pret tā laika Livonijas kungiem. Baltvācu vēsturnieki tādēļ neizrādīja sevišķas simpatijas pret Hāzentēteru, cenzdamies izskaidrot viņa liecību kā personiskās atriebības aktu par kādu viņam Livonijā nodarītu pārestību.[54] Lai nu kā, bet latviešu tēvreizes teksts arī šoreiz nav „no gaisa grābts". Bet ir vēl kāds cits, kā redzu, nekur nepieminēts fakts. Kāds Lācijs savā 1557. gadā izdotajā grāmatā *De gentium aliquot migrationibus* pārņēmis Hāzentētera tēvreizes tekstu, apzīmēdams to par heruļu tēvreizi. Būtu pilnīgi veltīgi smīnēt par šī rakstītāja ignoranci, jo var izrādīties, ka viņš ir skāris — tieši vai netieši, kas to tagad lai pasaka — kādu mūsu novadu seno tautu staigāšanas problēmu, kuŗā heruļiem varēja būt zināma loma un pie tam sakarā ar kādu no senbaltu tautām.[55]

Katoļu pusē jo redzama loma bijusi jezuītu pāteram Tolgsdorfam,[56] kas Livonijā ieradies no savas dzimtās zemes — Austrumprūsijas 1582. gadā un bijis „savu personīgo īpašību dēļ tautā ļoti iecienīts un godināts par sirmo kungu, tēvu un bīskapu" (Johansons). Viņa latvisko darbu saraksts esot gaŗš, bet ziņas par visu to esot trūcīgas un nedrošas.

Par abu saglabāto katechismu gandrīz vienlaicīgu parādīšanos jāteic, ka tajos konfesiju nikno konfliktu, kā arī politisko un militāro sastrēgumu gados šim faktam ir gaužām īpatnēja, gribētos teikt, simboliska nozīme. Nezinu teikt, cik tālu ir noskaidroti tieši izdošanas

Hāzentētera tēvreize

Vecākā iespiestā latviešu tēvreize Minstera Kosmografijas latiņu un vācu izdevumā (Sebastian Münster, Cosmographei, 1550).

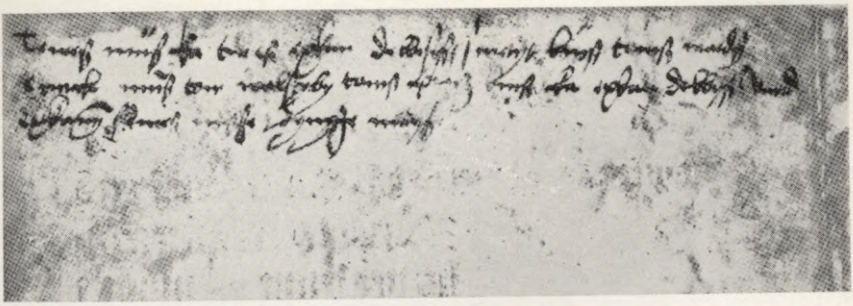

Teweß müß ka tw eſe exkan debbeſyß/ ſwetyt bwß towß wardß
[tewß?]
ennak mumß tow walſcyby tawß praaz bwß ka exkan debbyß Vnnd
[towß?]
exkann ſemeß muße dynyze mayſe

Gisberta tēvreize

Vecākais latviešu tēvreizes rokraksts (1507—1540. g.).

ius Lubecenſe,prouocantq; in foro contentioſo ad Lubecum. Rigenſes uero habent pro prium ius ſcriptum,cui alia quoq; oppida parent. Reualiæ & Tarbatæ utuntur lingua Eſthiaca,& circa Rigam,lingua Liuonica. Ruſtici prope hanc urbem habitantes & in uerbo domini inſtituti,orant dominicam orationem in hunc modum:

Pater noſter qui tu es in cœlis ſanctificetur tuum nomen adueniat nobis tuum
Tåbes mus kas tu es eckſchkan debbeſſis, ſchwetitz tows waartz, Enack mums tows
regnum tua uoluntas fiat ſicut in cœlo ſic ſuper terram noſtrum quotidianum panem
walſtibe, tows praats bus ka ekſchkan debbes ta wurſan ſemmes, Muſſe deniſche mäyſe
da nobis hodie condona nobis noſtra debita ſicut nos condonamus noſtris debitoribus
duth mums ſchodeen, pammate mums muſſe gräke ka meſs pammat muſſe parradueken
ne inducas nos malam tentationem ſed cuſtodi nos ab omni malo.
Ne ewedde mums louna badekle pett paſſarga mums nu wuſſe loune Amen.

Hæc pro bona parte habeo à Iohanne Leporicida, homine multarum rerum & regionum expertiſſimo.

Lyffland/deren ſich keine mit der andern vergleicht. Zů Reuel vnd Derpſt reden ſie ein ſprach/beißt Eſtenſch/vñ vmb Riga braucht man Lyniſch/das iſt die recht Liflendiſch ſprache/vnnd betten do ſelbſt die bauren ſo gottes worts bericht haben/auff nach folgende wyſe jr vatter vnſer.

Vatter vnſer der du biſt im himmel geheiliget werd din nam zukom
Tåbes mus kas tu es eckſchan debbeſſis/ Schwetitz tows waartz/ enack
uns dein reich dein will geſchech uuie im himmel alſo auff
mums tows walſtibe tows praats bus ka eckſchkan Debbes/ ta wurſan
erden unſer täglich brot gib vns heüt uergib uns
ſemmes. Muſſe Deniſche Mäyſe Düth mümß ſchodeen/ pammate mums
unſer ſchuld als uuir uergeben unſern ſchuldigern nit ynſůr uns
muße gräke ka meß pammat muße parradueken/ Ne wedde mums
böß uerſuchung ſunder behůt uns uor allem böſen
louna badeckle/ pett paſſarga mums nu wůſſe loune Amen.

Dis alles oder zům gröſſern theil hab ich vō dem weit erfarn Johan Haſentödter ſo manch jar in Lyffland an den herren höffen vnd Cāzeliē geweſen/vil erfarē hat.

Švengelna 1634. gada karte

Šī Švengelna karte (Zviedrijas valsts archīvā) rāda, cik mežains bija apgabals Latvijas centrā starp Rīgu un Bausku.

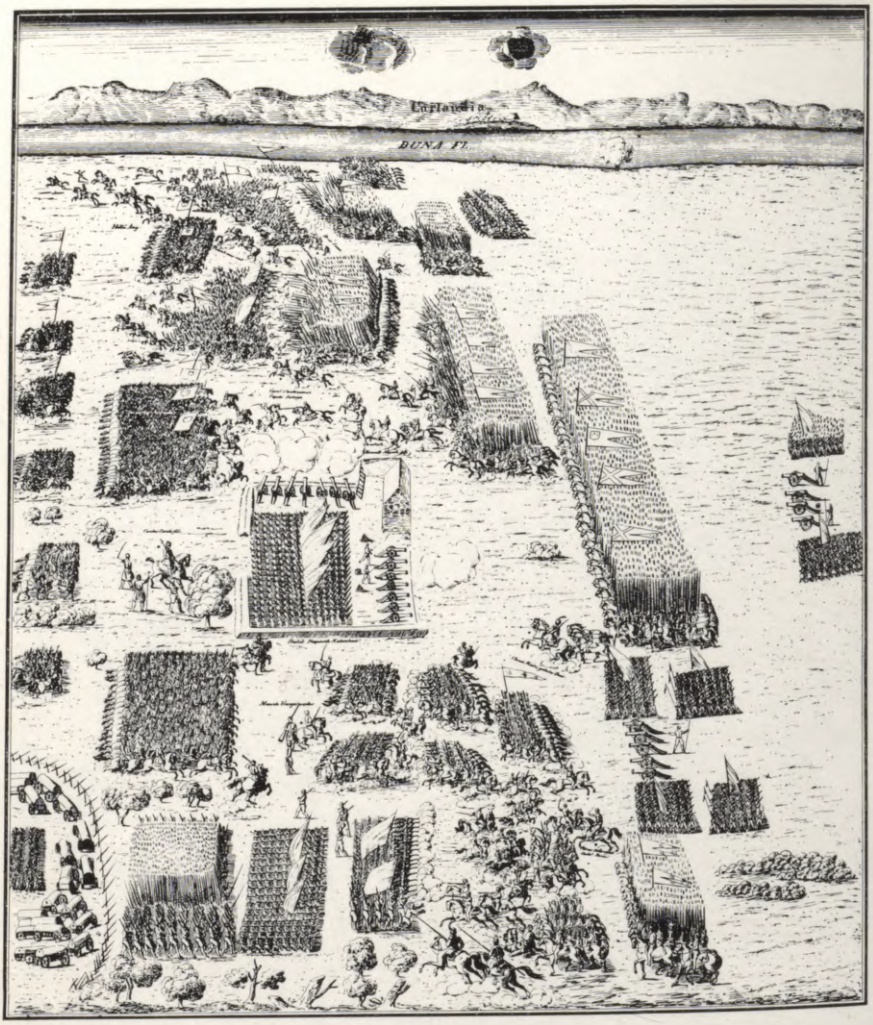

Lietuviešu un zviedru kauja pie Kokneses 1601. g. jūnijā

(Collectanea Vitam Resque Gestas Ioannis Zamoyscii . . .) Pretēji plašajiem latviešu svinību aprakstiem (sk. 625. lpp.) informācija par latviešu dalību kaŗos ir skopa. Tas, ko zinām par latviešu lomu 1601. gadā poļu un zviedru cīņās, aprakstīts sējumā Latvijas vēsture 1600—1710, 27. lpp.

apstākļi, resp. apgādātāju vai iniciātoru vārdi un viņu darbības vietas.[57]

Būs vietā pieminēt šeit arī pirmā iespiedēja parādīšanos Rīgā 1588. gadā.[58] Šis izdevējs — N. Mollins, pēc izcelsmes holandietis — jo drīz sāka izdot arī latviešu tekstus, un šis fakts ir jāuzskata par sava veida garīgo pilsoņu tiesību došanu latviešu tautai, tāpat kā B. Jēgera konstatējums, ka jau 1590. gadā latviešu valoda ir lietota toreizējo valdības iestāžu oficiālajos paziņojumos blakus poļu un vācu valodai. Nav iespējams tomēr pateikt, cik lielā mērā Mollina uzņēmība iespiest latviešu tekstus ir izskaidrojama ar viņa personisko iniciātīvu un cik ar mājieniem un palīdzību „no augšas". Katrā ziņā ir norādījumi, ka jau 1546. gadā latviešu valoda varētu būt lietota oficiālajos paziņojumos.[59]

Latviešu svinību un dzīru apraksti

16. gadsimteņa tekstu, kas atbilstu virsrakstam, nav mazums. Tie ir visādos variantos: no aculiecinieku dzīvajiem stāstiem līdz tekstiem, kas gājuši caur dažādām literārām prizmām un kas tā nereti dod vairāk šo prizmu izvērtēšanai nekā pašu aprakstāmo faktu tēlošanai. Šai īsajā nodaļā nav vajadzības, un tas arī neatbilstu grāmatas nolūkiem, mēģināt pārskatīt vēsturisko materiālu iespējamā plašumā. Pietiks ar dažiem paraugiem, izmeklējot pēc iespējas tādus, kam vai nu ir nenoliedzami tiešu laikmeta liecinieku vērtība, vai tādus, kas interesanti no metodoloģiskā viedokļa.

Pirmais šeit sniegtais teksts ir talkas apraksts Rusova chronikā. Kā tūlīt redzēsim, tā būs pavisam cita „toņkārta" nekā humānistu dažs labs mazasinīgs teorētizējums, *von der Zeiten Blässe angekränkelt*, kā teicis kāds vācu kritiķis citā sakarā.[60]

„Katram pagastam *(Wacke)* vajadzēja sarīkot savam kungam ik gadus lepnus svētkus, kuŗos vajadzēja ierasties visiem zemniekiem un visiem brīvniekiem, lai samaksātu kungam tā gada nodevas un nodokļus. Ordeņa kungi rīkoja šos svētkus sv. Miķeļa dienā, un uz tiem sanāca visi pils un muižas kalpotāji līdz ar kungiem, brīvniekiem, vāciešiem un zemniekiem. Kad viss bija samaksāts, sanākušie sāka trokšņot un klaigāt pilnā kaklā, kā tas Livonijā parasts. Iznesa milzīgus kausus *(Kaussen)*, tik lielus, ka tajos var mazgāt bērnus. Tad sākās: dzēra viens uz otra veselību, pa diviem, pie tam ne tikai no viena kausa vien, bet no dažādiem, lieliem un maziem, līdz beidzot visi bija pilnā un viens otru vairs nepazina."

Ēdienu un dzērienu daudzums, ko samērā mierīgos laikos patērēja šais patriarchālajos lauku svētkos, pēc attiecīgo dokumentu datiem, bija patiesi iespaidīgs. Bija pienākums nest līdz arī krietnu daudzumu sveču. Paraža aicināt spēlmaņus liecina par jautrību, kāda valdījusi šais gadījumos ne jau īsu laiku vien. Atskaņas ir arī latviešu dainās:

Tur dzeŗ kungi, tur bajāri,
Zeme rīb dancojot.[61]

Acīm redzot, bargam puritānismam mūsu krastos nebija īstās mājas.

Otra aculiecinieka stāsta paraugu sniedz kāda ārzemnieka — ceļotāja piezīmes par dvēseļu mielastu Lejaskurzemē:[62] „Es [t. i. Reinholds Lubenaus — 1586. g. 20. decembrī viņš bija izbraucis no Karaļaučiem] nonācu līdz Klaipēdai un tālāk cauri Kurzemei pie kuršu ķoniņiem, kur mēs noskatījāmies viņu pagāniskajā māņticībā. Tā kā bija Ziemsvētku diena, viņi devās medībās savā svētajā mežā, kuŗā citādi viņi visu gadu nenogalina neviena dzīvnieka, nedz arī nocērt kādu nūju. Samedītajām stirnām, briežiem un zaķiem novilka ādu, gaļu izcepa un novietoja uz gaŗa galda un ap galdu salipināja daudz svecīšu par savu vecāku, senču, bērnu un radinieku dvēselēm, un pēc tam stāvēdami un, uz priekšu un atpakaļ iedami, ēda un dzēra, un piedāvāja arī mums. Vēlāk atnesa tukšu alus mucu un sita pa to ar divi rungām, un sievas un vīri dejoja ap galdu, tāpat arī bērni. Tā tas ilga visu nakti. Kad nu viņi visi gāja gulēt, viņi lūdza mūs ēst un ņemt arī līdzi, ko gribam, jo viņi paši atlikušo neēd, bet suņi to aprija. Viņi arī neņēma no mums nekādu samaksu par apēsto."

Trešajai liecību rindai vajadzēs gaŗākus komentārus, bet tie noderēs ne tikvien zināmu faktu apgaismošanai, bet arī tai ziņā, ka mums rādīs, kādā veidā svešajiem vērotājiem neparastie notikumi mūsu zemē mēdz atspoguļoties šo vērotāju stāstos. Gribu rakstīt par latviešu kāzu paražām, it īpaši pasvītrojot, tā saucamo, līgavu zagšanas paradumu.

Laikmeta autoritātei Sebastiānam Minsteram lieta ir skaidra un neapšaubāma: „Rīkojot kāzas, vīrs lielāko tiesu iegūst sievu, viņu nolaupot" *(In conciliandis nuptijs plerumque raptu sponsus sponsam acquirit).*[63] Viņa *Kosmografijas* vēlākajā izdevumā stāsts ir daudz gaŗāks un arī drāmatiskāks:[64]

„Precībās viņi turas pie šādiem ieradumiem. Ja kādam zemniekam ir dēls, kas jau diezgan pieaudzis, lai ņemtu sev sievu, viņš izraugās sev kādu no kalponēm [jaunavām], kas viņam patīk, dodas turp ar

saviem draugiem, kuŗus tas sadabūjis, apslēpjas kaut kur mājas tuvumā, kur dzīvo jaunava, un uzmana brīdi, kad viņa iznāk laukā. Tad viņi pieskrien, sagrābj viņu ar varu, iesviež minētam nolūkam sagatavotās kamanās un steigšus dodas mājup. Kad līgavas tuvinieki izdzird kliedzienus, viņi metas laukā, apbruņojušies ar pīķiem un šķēpiem, lai uzbrucējiem atņemtu līgavu. Kad nu viņi tos panāk, abu pulku starpā norisinās nikns kautiņš, un kuŗš izrādās stiprāks, tas patur līgavu. Ja līgavas tuvinieki nespēj līgavu atņemt, tad otra puse viņu aizved sev līdz, ieslēdz līgavaini un līgavu vienā istabā un atstāj viņus nakti kopā. Ja viņi šai naktī savā starpā izlīgst un viens otram patīk arī nākošā dienā, tad viņi arī turpmāk var palikt kopā. Šādas un tamlīdzīgas pagānu paražas zemnieki, kas dzīvo tuvu pie pilsētām un ir mācīti Dieva vārdā, jau pilnīgi atstājuši un atmetuši ..."

Dionizijs Fabricijs tikai īsi pasaka: *Raptu puellarum sua connubia contrahunt.* Pēc tam viņš piezīmē, ka kāzas svinot trīs dienas, galdi esot klāti dienu un nakti, un ēdienu uz galdiem netrūkstot. Noteiktā pretrunā ar to, kas teikts par līgavas zagšanu, Fabricijs nonāk savā tēlojumā par latviešu dievbijīgo kristīgumu.[65]

Līgavu zagšana jau gadu simteņiem bija aizliegta ar nāvessodu. 16. gadsimtenī tāds aizliegums minēts 1507., 1514. un 1543. gada landtāga protokolos, kā arī 1570. gada Kurzemes baznīcas nolikumā. Šādu aizliegumu vēl atkārto arī turpmākajos gadsimteņos. Līdz ar to rodas svarīga problēma — vai tiešām latvieši zaga līgavas, vai arī tā bija tikai rotaļa, kas tradicionāli dzīvo pat vēl mūsu dienās? Saprotams, Sebastiāna Minstera publicētais apraksts nav nekāds pierādījums, ka līgavu laupīšana notika nopietnā veidā. Minsters raksta vēl daudz ko citu, ko nevar uzskatīt par atbilstošu īstenībai. Piemēram, viņam nav nekādu šaubu par to, ka latvieši prot pārvērsties vilkačos. Līgavas laupīšana labi iederas Minstera līdzstrādnieka tēlojumā par Latviju kā zemi, „kuŗā bieži naktī lido ugunīgas čūskas un citi velnišķīgi spoki".

Arī oficiālo rīkojumu pierādījuma spēks kļūst problēmatisks, ja salīdzinām Vidzemes ģenerālgubernātora Uksenšernas 1637. gada rīkojumu pret līgavu zagšanu[66] ar tā paša laika Paula Einhorna aprakstu. Uksenšernas rīkojums runā par līgavu laupīšanu kā par faktu. Turpretim P. Einhorns tēlo līgavu zagšanu nevis kā viņa laikā notiekošu, bet gan kā tādu, kas notikusi kādreiz senatnē.[67] Ja ņemam vērā, ka P. Einhorns arī ticēja vilkačiem, pūķiem un buršanas spēkam, tad viņa netiešā liecība, ka līgavu zagšana viņa laikā nepastā-

vēja, kļūst sevišķi svarīga. Einhorna stāstā uz seno laiku līgavu laupīšanas fona ir attēlots viņa laika latviešu laulības dzīves, teiksim, godīgais veids — kā viņš saka: *eine rechte Ehe.* Tālāk pati „zagšana" jau notiek it kā ar viesošanās aizsegu, kur tad beigu akts it kā atkārto seno laupīšanu. Tālāk seko bargā soda piedraudējums no valdības iestādēm. Tad nāk līgavas ceremoniālās gaitas jaunā vīra mājās, beigās kāzu bakchanāliskā norise ar neganto apdziedāšanos un taml., kas viss saceļ aprakstītājā sevišķas dusmas. Te nu Kurzemes superintendents no jauna ieslīd sava stila spēcīgajā sektorā. Kāzās tiekot: *so ein abscheulich viehisch und schandlos Leben geführet, daß es auch unter den allergröbesten barbarischen Völckern nicht ärger zugehen möchte.* Kā redzams, latviešos, kuŗu stāvokli Minsters tēlo visbēdīgākajā gaismā, par spīti visiem dzīves grūtumiem elementārākais dzīves prieks nav izskaužams.

To, ko P. Einhorns zina par latviešu līgavu zagšanu, viņš būs lasījis Minstera *Kosmografijā.* Kāds cits vērotājs, ko šī literārā tradicija neietekmēja, bija pazīstamais ceļotājs Ādams Oleārijs. Viņš ceļoja caur Latviju tieši pirms Uksenšernas rīkojuma izdošanas un pats novēroja zemnieku kāzu ceremoniju (latviešu vai igauņu?). Oleārija aprakstā gluži nekas nav teikts par līgavu zagšanu.[68] Oficiālie rīkojumi tātad arī nav pierādījums, ka līgavu zagšana eksistēja.

No 16. gadsimteņa autoriem par līgavu zagšanu vēl raksta Salomons Henings.[69] Savas liecības ticamību viņš tomēr pilnīgi sagrauj ar to, ka sajauc panāksniekus *(Pannaknixu)* ar vedējiem.

J. Maļeckis šo paražu piedēvēja arī leišiem.[70] Jautājumu par līgavu zagšanu tādēļ ir pētījuši arī lietuviešu zinātnieki. Šo pētījumu rezultātus J. Balis *(Balys)* formulē šādi: Daži agrākie pētnieki šīs [apskatītās] paražas ir nepareizi iztulkojuši un runājuši par laupīšanas precību paražām, kas savā laikā esot bijušas vispār izplatītas. Īstenībā meitas nolaupīšanu bez viņas akcepta visur uzskatīja par noziegumu, ko bargi sodīja."[71]

Uzskatot, ka latviešiem bija līgavu laupīšanas paradums, mums viņi būtu jāiedomājas ļoti zemā kultūras līmenī vai arī, ka eksistēja kādi sevišķi demografiski apstākļi (piemēram, ka bija sieviešu trūkums). Tikai pierādot šādu zemu kultūras līmeni vai minētos demografiskos apstākļus, varētu rast pamatojumu tam, ka līgavu zagšana patiesi pastāvēja. Ar mūsu pašreizējām zināšanām par latviešiem kaut ko tādu nevar pierādīt.

Tēlojumus literātūrā par līgavu zagšanu, kas, K. Strauberga vārdiem runājot, ir „īsti aprakstu plūdi",[72] un oficiālos rīkojumus var

izskaidrot ar to, ka vērotāji un rīkojumu devēji neizprata mūsu tautas kāzu ceremoniālu. Tēlotais īstenībā bija kāzu rotaļa, kuŗai neapšaubāmi bija kāds mītoloģisks pamats. Šo rotaļu nesaprata nedz likumdevēji, nedz svešie vērotāji. Šai ziņā te ir pilnīga parallēle parādībai, kas raksturota iepriekš, iztirzājot liecības par latviešu mītoloģiju.

Amatniecība un daiļamatniecība

Šai apakšnodaļā došu tikai dažas problēmas, kam sakars ar virsrakstu. Par latviešu tautas etnografiju vārda visplašākajā nozīmē jau rakstījuši daudzi cienījami autori. Kas mūsu modernajā mechanizētajā pasaulē no senās rokām taisīto priekšmetu un rīku pasaules ne tikvien ir saglabājies, bet arī rāda arvien lielāku un, varētu teikt, jūsmīgāku radīšanas enerģiju un prieku kā mūsu tautas artistiskās personības izpaudumu, tā ir daiļamatniecība — ir emigrācijā, ir dzimtenē. Ja pieminēšu tos darbus, kuŗus spēju izmantot, kā arī tos, vismaz daļu, par kuŗu eksistenci man ir ziņas, lasītājs tūlīt varēs nojaust, cik liela ir interese par šiem jautājumiem un cik spriegs ir pētnieku radītājs darbs. Protams, ka šeit nevar būt runas par daiļamatniecības techniskajām problēmām. Tas ir darbalauks pats par sevi, kuŗā ir teikšana tikai īstiem amata veicējiem.

Apskatot un pāršķirstot biezās grāmatas par mūsu amatniecību un daiļamatniecību, mums visā materiālu bagātībā laikam dursies acīs, cik maz vēl ir veikts chronoloģiskās periodizācijas, chronoloģisko slāņojumu problēmas skaidrošanā.[73] Grūti pateikt, cik tas vispār būs iespējams vēsturisko liecību gaismā, bet to nu gan var jau tagad konstatēt, ka (Austrumeiropas skatījumā) par tik seniem gadu simteņiem, kāds ir mūsu apceramais 16. gadsimtenis, šis darbs ar mūsu rīcībā pašlaik esošajām metodēm var būt vienīgi problēmas sākuma uztaustīšana, ne vairāk. Bet par to nebūtu jāzūdās, jo rītdiena var nest ne tikvien analitisko pūliņu samērā sīkus atzinumus, bet arī dažus priecīgus pārsteigumus. Lai palūkojamies, kādus milzu progresa soļus jau veikusi, piemēram, archaioloģija ar zināmu radiācijas procesu izmantošanu, ar fotografēšanu no gaisa, ar nupat dzimstošo zemūdens fotografēšanu.

Seno, t. i. 16. un 17. gadsimteņa, liecību mums ir labs skaits, kā redzams apakšnodaļā „Latviešu apģērbu apraksti". Par to nav ko brīnīties, ja jau latviešu sieviešu oriģinālais tērps bija vērsis uz sevi tādu svešo vērotāju uzmanību. Jāredz tikai, kāda ir šo aprakstu vēr-

tība. Jāsāk ar Guaņīni, kuŗa liecības, kā zināms, ir tik svarīgas Lietuvas aprakstiem, bet par kuŗa Livonijas ziņām mūsmāju Paulam Einhornam ir pamatoti iebildumi. Kāds no šiem aprakstiem tieši saistās ar tekstu, kas mūs pašlaik interesē, resp. ar tā noslēguma teikumu (par latvietēm — burvēm). Guaņīni aprakstam piemīt sava eksotiska nokrāsa, kādu viņš tam arī, acīm redzot, vēlējies piešķirt. Bet ja nu pret šo aprakstu, resp. pret „latvietēm — čigānietēm" Einhorns neprotestē, varētu likties kā sava veida *argumentum ex silentio*, ka viņam nav bijis vajadzības to darīt. Cerēsim, ka mūsu etnografi tiks ar Guaņīni stāsta eksotiskajiem sīkumiem galā.

Svarīgākais no minētās apakšnodaļas tekstiem ir Vilandes prāvesta Dionizija Fabricija stāsts.[74] Pie tā, kā latviešu sievietes gatavo savus tērpus un galvas rotas, mēs atgriezīsimies vēlāk. Einhorna tekstā savukārt ir lasāma sava veida augstā dziesma latviešu, varētu teikt, iedzimtajai veiksmei amatniecībā. Tas nu ir lielāko tiesu vīriešu darbalauks. Citāts ir šāds:[75]

„Kad bērni paaug lielāki, ka tie ir spējīgi kaut ko darīt un veikt, vecāki viņus audzina mājas kopšanai un saimniecībai, jo viņiem skolu nav bijis un gar lasīšanu un rakstīšanu viņiem nav daļas. Tā nu zēniem un meitenēm jāgana lopi, iekāms viņi ir spējīgi veikt citus darbus. Pēc tam viņi zēnus pieradina pie lauku darbiem un zemkopības, bet meitenes pie mājas darbiem: malt, vārīt, strādāt pie ratiņa, un citiem darbiem, bet it sevišķi pagatavot linu audeklus un vilnas audumus. Vīrieši blakus saviem lauku darbiem ir iemācījušies sevišķus amatus paši no sevis, kā viņi to dara vēl šodien [pagatavojot rīkus], kas vajadzīgi mājturībai un saimniecībai. Tā, piemēram, ratus, arklus, ecēšas un visādus koka traukus viņi taisa tik skaisti un smalki *(schön und zierlich)* — to mums rāda arī šodienas pieredze — ka arī vācieši par to brīnās un ir spiesti atzīties, ka viņi [latvieši] it īpaši traukus pagatavo tikpat labi kā vācu amatnieki, kas mācījušies pie saviem meistariem un ar to nodarbojas. Jo šī [latviešu] nācija jeb tauta ir ļoti viltīga un sevī gudra *(sehr verschmitzt und verschlagen)*, tā ka šai ziņā tā vācu nācijai ir tālu priekšā *(weit fürgehet)*, kā es to pasaku īsos vārdos, ņemot vērā savu pieredzi."

Par koka traukiem un mājsaimniecības rīkiem ir arī īsāks apraksts tās pašas Einhorna grāmatas nākošajā lappusē.[76]

Metot skatu pāri visam plašajam materiālam, kuŗu iepriekšējā vērē minētie un arī citi, šeit nepieminētie, autori savākuši ar pašaizliedzīgu rūpību, varam spriest par to lielo tradicijas spēku, kuŗu gadu simteņiem cauri nes mūsu darbīgās tautas dzīvais gars. Ja nu koka

rīkiem un traukiem modernajā pasaulē vairs nav praktiskas vērtības un tie ietilpināmi koka rotu novadā, tas mūsu tautas vēsturē nozīmē tikai to, ka šis radītājs gars meties citos virzienos, kādus tos paredz modernās technikas attīstība.

Bet mums paliek īsai pieminēšanai vēl kāds brīnišķas aktīvitātes, izdomas un veikuma lauks, proti, latviešu sievietes personiskās radīšanas prieks, viņas tērpi un rotas. Mēs jau agrāk lasījām ārzemnieku izbrīnas pilnos tēlojumus, kuŗus mūsu acīs bojā tā laika sociālais snobisms un nacionālā antagonisma kariķētājs tonis. Pārlasot šīs liecības, mums tomēr liksies skaidrs, ka arī šeit latviešu tautas tradicijā nekāda lūzuma nav bijis. Ir tikai atsevišķu laikmetu modes untumu uznestas pārejošas vēsmas. Piemēram, 16. gs. sākumā (gan lielāko tiesu pilsētnieču — vāciešu apģērbā) vērojama krievu mode, Kurzemē 17. gadsimtenī kaut kas līdzīgs poļu ietekmei un taml.[77] Par to labāk zinās spriest īstie pazinēji.[78]

Jau citētais prāvests Fabricijs pirms apmēram trīs un pus gadu simteņa arī zināja teikt: „Vittis tamen lineis capita tegunt, *filis versicoloribus textae vel acu pictae.* Ancillas et innuptae serta gerunt ex setis equorum varii coloris, quas *ipsi coloribus imbuere optime sciunt, satis artificiose texta,* quae signa sunt virginitatis" (pasvītrojums mans, tulkojumu sk. apakšnodaļā „Latviešu apģērbu apraksti").

Ar to arī beigšu, jo nepiederu pie tiem, kas *optime sciunt* par šīm lietām runāt.[79] Atļaušos tikai šai sakarā izteikt savus komplimentus latviešu sievietei par bagāto izdomu un smalko izpildījumu.

Ad referendum

Šais divās nodaļās, jaunus tematus minot, gribēju uzsvērt sistēmatisko mēģinājumu sakārtot un papildināt kartografisko un ilustrātīvo daļu apskatāmajā laikmetā, tāpat tādu pašu mēģinājumu sakārtot pēc slāņojumiem, pēc izcelsmes, pēc vēsturiskās vērtības nevaldāmo rakstīšanas un tēlošanas prieku (jau Petrarka runāja par savu *scribendi morbus),* kāds tas bija humānisma un renesanses paaudzēm. Citiem vārdiem sakot, mēģināju izlobīt no milzuma latiņu valodas sējumiem un rakstiem to, kas būtu tieši derīgs mūsu nolūkiem. Pārējo, jau daudzos speciālos pētījumos apcerēto, esmu centies uztvert un saprast mūsu latviskā skatījuma gaismā.

Lasītājs, kas būs pārlaidis skatu manis rakstītās daļas piezīmju klāstam, būs laikam guvis iespaidu, ka viss apskatāmais materiāls ir stipri sarežģīts un maz vēl veikts monografisku priekšdarbu. Kā tas

lai arī citādi būtu bijis, ja jau pats laikmets, it sevišķi 16. gs. otrā puse, ir tik bagāts ar nemierīgiem notikumiem, tik pārpilns ar daudziem, bieži vien asi pretrunīgiem, strāvojumiem un svešām ietekmēm, bieži tik traģisks savās ainās un norisēs. Pats galvenais iemesls tomēr, kādēļ rakstīt par latviešu tautas gaitām senajos laikos ir tik grūts uzdevums, ir elementārais fakts, ka šo seno laiku dokumenti (apceres un vērtējumi) bija vērsti uz citiem objektiem un interešu mērķiem. Latviešu tautas likteņi šo attiecīgo laikmetu liecībās jāmeklē „kā rieksta kodols zem trim čaulām", kā man reiz teica kāds baltvācu vēsturnieks.

16. gadsimtenis nu taisni ir tas laiks, kad šīs čaulas sāk pamazām vairāk vai mazāk sairt, kā nu kuŗā tautas dzīves laukā. Tāpēc šī gadsimteņa vēsturisko liecību kritisks novērtējums ir metodes ziņā sarežģīts un nedrošs, kā jau laikos, kad daudz kas sabrūk un mainās ļaužu prātos un viņu dzīves paražās un institucijās. Tādos laikos jo viegli ieslīdēt, t. s., vēsturiskā agnosticisma seklumā vai, no otras puses, ļauties leģendu, laikmetīgas retorikas vai vienkārši *ad hoc*, t. i. ar zināmu nolūku radītu, anekdotu straumei. Vērot šo 16. gs. otru pusi mūsu latviešu grūtajā pieredzē ir it kā skatīt, kā to teicu agrāk, šo nemierīgo, nereti dziļās sāpēs sarauto seju neskaidrā vai saplaisājušā spogulī.

Un tomēr tikai mēs paši, latvieši, vislabāk spēsim saskatīt šos mūsu tautas sejas vaibstus, lai kādi uzmanīgi priekšdarbi mums būtu bijuši veicami. Citām vēstures skolām nerūpēja mūsu tautas gaitas, tās grūtā ikdiena, tās nedrošā nākotne. Kā sarkans pavediens 16. gadsimteņa tekstiem stiepjas cauri nesaprašana, sociāla iedomība, nacionāla nicināšana *(Undeutsche)*. Tādā uztverē pie mums nāk arī daudzie svešnieki, bet viņu vidū tomēr ir pa kādam, kas, lai arī ar laikmeta aizspriedumu brillēm apbruņots, tomēr prot, ne jau īsti saredzēt, bet vismaz nojaust, kādas dotības un iespējas slēpjas zem pirmajā acu uzmetienā maz pievilcīgās virskārtas.

Ja pārskatām Livonijas historiografijas komplicētos gājienus no vācu „misijas" radītājiem, sākot ar 17. gadsimteņa Einhornu, līdz 19. gadsimteņa baronam Bruiningam un bēdīgi pieminamiem nacionālsociālistu „teorētiķiem" vai, no otras puses, sākot ar, t. s., Nestoru, visvareno nodokļu ņēmēju no senajiem baltiem, līdz mūsdienu boļševiku kokainajam dogmātismam, iespaids šķiet nemaldīgs un neatvairāms, ka bez latviešu nacionālās historiografijas mūsu tauta pie jēdzīgas, elementāri cilvēcīgas savas pagātnes izpratnes nebūtu varējusi tikt. Šai mūsu pašu historiografijai tās vēl īsajā mūžā bijis jāiziet

caur visādām fazēm, ieskaitot reizēm zināmus „bērnu slimības" brīžus, bet bez tās, kā teicu, mums kā tautai, kā personībai būtu bijis jāpaliek bez savas pagātnes. Bet tauta bez vēstures, steidzas mūs pamācīt mūsu daudzie „labvēļi", esot tas pats, kas tauta bez nākotnes. Ja kas šim konstatējumam nevēlas pievienoties, tam ieteicams apskatīties un padomāt, kāda šodien izskatītos latviešu tautas vēsture, ja mēs no grāmatu plauktiem izņemtu visus tos darbus, kuŗus radījuši mūsu nacionālās skolas rakstītāji. Pirms 20. gadsimteņa pasaules kaŗiem pasaules bibliotēkās par to bija atrodamas tikai pāris rindiņas Vācu ordeņa vēstures aprakstos; par agrākajiem laikiem nebija ko domāt, un tagad boļševiku jūgā nabaga latvieši „ir pilni sajūsmas par lielo krievu tautu", kas tos aplaimojusi ar daudzām kultūras vērtībām, un par „mūžseno draudzību", kas viņus saista ar krieviem. Tie nav mani vārdi, tie ir citāti. Var jau mēģināt ignorēt latviešu nacionālās historiografijas sasniegumus, kā to sistēmatiski dara boļševiki vai kā 20. gs. sākumā neiecietīgo baltvācu aprindās bija izdomāts izteiksmīgais sauciens „totschweigen"! Tomēr mūsu jaunā historiografija vairs savā ceļā neapstāsies, un latviešu tautas personība tajā jau ir pienācīgi iezīmējusies, lai dažādu kolonizētāju centieni to vairs nevarētu iznīcināt.

Biezo sējumu rindā, kādi ir projektēti latviešu tautas vēsturei no senajiem laikiem līdz mūsu dienām, manis rakstāmā daļa ir samērā sīka. Nebūs tomēr lieki pāris vārdos pateikt, kas tur ir jauns un kas agrākā materiāla pārveidojums. Jauna ir, tāpat kā visā projektēto sējumu rindā, vispirmā kārtā latviskā pieeja. Tā ir latviešu vēsture, ko te raksta, nevis Livonijas vai Baltijas provinču vai guberņu un, protams, ne jaunāko okupantu izgudroto ģeografisko nodalījumu vēsture.

---

[1]L.Arbusow, *Reformation.*

[2]Sk. arī: A.Spekke, „Ķēniņa Stefana ienākšana...", un tur atrodamo bibliografiju.

[3]Par Posevīnu ir sarakstītas vairākas monografijas, lai gan viņa vēstuļu milzīgais skaits nav nedz izdots, nedz arī sakārtots. Par Skargas ievērojamo lomu daudz lasāms poļu vēstures grāmatās.

[4]Plaša un vispusīga informācija par visām šīm lietām atrodama Zaleska pētījumā: St.Załęski, *Jezuici w Polsce* IV.

[5]Sk. it sevišķi *Reformatio Gentis Letticae...*

[6]Ioannes Menecivs, „De sacrificiis et idolatria...", *Scriptores rerum Livonicarum* II, 389—392. lpp. Par viņa ziņu vērtību sk. nākošo apakšnodaļu „Latviešu tautas ticējumi".

[7]A.Spekke, „Livonijas zemnieku kustības...", 26. lpp.

[8]J.Zēverss, „Kas Zviedrijas bibliotēkās un archīvos atrodams par seniem latviešu un igauņu valodas pieminekļiem", *IMM* 1928.

[9]E.Blese, *Latviešu literātūras vēsture.* Vecākais un vidējais posms, no XVI gs. vidus līdz XIX gs. vidum (1947), un: E.Blese, „Storia della letteratura lettone", *Storia delle letterature baltiche* (Milano 1957); A.Spekke, „Introduction".

[10]Sk. 5. vēri.

[11]Einhorna sociālās augstprātības stila ziedi savākti apcerējumā: A.Spekke, „P.Einhorna raksti...".

[12]H.A.Grant Watson, *An Account of a Mission to the Baltic States* (London), 23. lpp. Šis ārzemju diplomāts, toreizējo apstākļu oficiālais vērotājs, varēja 1919. gadā rakstīt: *At the outbreak of the First World War, the aims of the Letts and the nobles, still the dominant caste, were so widely divergent that they were practically in a state of civil war.* Te nu tiešām jāsaka: *traurig, aber wahr.*

[13]AV (sk. 36. vēri 13. nodaļā).

[14]Krakovas universitātes manuskripti: *Status Livoniae in Spiritualibus* (ap 1600. gadu).

[15]P.Einhorn, *Reformatio Gentis Letticae...*, 616. lpp.

[16]A.Spekke, *Latvieši un Livonija...*, 192. lpp. Drusku agrāk atrodamas vēstules par zviedru paņēmieniem iekļaut latviešu zemniekus kaŗadienestā savu militāro spēku papildināšanai.

[17]Šis citāts ņemts no Posevīna vēstules Mantovas hercogienei; to atradu izdevumā: *La Moscovia d'Antonio Possevino... Tradotta di Latino in volgare...* (In Ferrara 1592). Gaŗā vēstule ir pielikums Posevīna traktātam par Maskaviju, tā datēta ar 1585. g. 9. augustu.

Šai sakarā jāatzīmē minētais Posevīna traktāts par Maskaviju, it sevišķi viņa konfesionālie disputi ar Ivanu Briesmīgo (sk. 60. un 70. fol., un sek.). Nepārspīlējot var apgalvot, ka šo disputu drāmatiskais apraksts ir viens no 16. gadsimteņa aizrautīgākiem tekstiem. A. S.

[18]Pieminēsim kaut pa vienam no minēto zinātnieku darbiem latviešu mītoloģijas laukā: P.Šmits, *Latviešu mītoloģija* (Rīgā 1926); A.Švābe, „Ozols un liepa latvju reliģijā", *Raksti par latvju folkloru* (Rīgā 1923); K.Straubergs (daudz rakstu *Latviešu konversācijas vārdnīcā,* it sevišķi 21708—21752. lpp.); H.Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten* (Uppsala 1955); W.Mannhardt, „Die lettopreussische Götterlehre", *Magazin der Lettischen literarischen Gesellschaft* XXII (1936).

[19]J.Menecius, *op. cit.*; sk.: A.Spekke, *Latvieši un Livonija...*, 270. lpp.

[20]P.Šmits, *op. cit.*, 71. lpp.

[21]Sk.: A.Spekke, *Latvieši un Livonija...*, 270. un 308—309. lpp., kur citēti izvilkumi no kardinālim Bembo veltītās Sabina eleģijas.

[22]Chronika iznāca trīs izdevumos (pēdējais 1846. gadā). Autora ilgstošais strīds ar A.Guaņīni jo plaši apcerēts vecajā poļu enciklopēdijā *Enc. Powszechna.* Sal. arī: A.Spekke, *Latvieši un Livonija...*, 280. un 311. lpp.

[23]Lai ilustrētu tā laika standartuzskatus šai ziņā, pieminēšu Leonardo da Vinči, kas, mācītajiem latīnistiem spītēdams, saucās par *Omo sanza lettere* (lietojot

pie tam vēl dialekta vārdu formas; vajadzētu: *uomo senza lettere).* Bet liekas, ka visa šī, teiksim, demonstrātīvā opozicija tomēr liecina par zināmu kompleksu lielā meistara dvēselē. A. S.

[24]Šai ziņā metodoloģiski ļoti svarīgs ir jezuīta Jaskieviča raksts: W.C.Jaskiewicz, „A Study in Lithuanian Mythology. J.Łasicki's Samogitian Gods", *Studi Baltici* IX (1952). Tur, piemēram, redzam, ka svešnieki, kas arī ilgāku laiku nodzīvojuši baltiešu vidū (66. u. c. lpp.), tomēr paliek viņiem svešnieki. Tā autoram jāsecina (106. lpp.): *What the true content of Lithuanian mythology may have been, still remains shrouded in the historical past. It certainly was not peopled with the multitude of deities listed in Łasicki's „De Diis Samagitarum".*

[25]E.Kurtz, *op. cit.*

[26]J.Kleijntjenss (ed.), *Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa archīvos* I—II (Rīgā 1940—1941).

[27]Sk. N.N. [A.Spekke], *Latvijas vēsture,* 60. lpp.

[28]Lai papētījam un salīdzinām, kāda izskatās modernās kritikas gaismā neskaitāmo leģendu un vēsturisko safantazējumu apmiglotā un aizmiglotā ķeltu drūidu problēma: Françoise Le Roux, *Les druides. Mythes et religions* (Paris 1961).

[29]Barons Herberšteins raksta par Žemaitiju: *Provincia haec nemoribus sylvisque abundat, in quibus horrendae quandoque visiones fieri solent. Sunt etiam illic idolatrae complures.* Mācītais Olavs Magnus savukārt citē pazīstamā chronista A.Kranca teicienu: *Sylvas putabant sacras: omnes bestiae more Aegyptiorum eas incolentes, deos existimabant, poeta referente: Habitarunt dij quoque sylvas.* Sk.: A.Spekke, *Latvieši un Livonija . . .*, 302—303. lpp.

[30]J.Kleijntjenss, *op. cit.* II, 39. nr., 253—257. lpp. Atreferējumu sk.: K.Straubergs, *Lettisk folktro om de döda* (Stockholm 1949), 92. un sek. lpp.

[31]E.Kurtz, *op. cit.*

[32]Par šīm senbaltu aizvēsturiskajām kustībām sk.: A. Spekke, „Some problems of Baltic-Slavic relations in prehistoric and historical times", *Marquette University Slavic Institute Papers* 15 (1962).

[33]A.Guagnini, *op. cit. (Lithuaniae Descriptio),* 29. fol.

[34]P.Einhorn, *Historia Lettica,* 8. un sek., 29. un sek. lpp.

[35]P.Einhorn, *Reformatio Gentis Letticae . . .*, 614. lpp.

[36]S.Münster, *op. cit.,* 929. lpp.; A.Spekke, *Alt-Riga . . .*, 131. lpp.

[37]Dionysius Fabricius, 442. lpp.: *Cantilenae eorum ferme distichis includuntur, quae paritate syllabarum conveniuntsunt pleraeque argutae et sensum in duabus absolvunt versibus. Omnes eodem cantantur tono et melodia.*

[38]Meina liecības vēsturisks novērtējums atrodams E.Dunsdorfa darbā *Latvijas vēsture 1600—1710,* 416—417. un 445—446. lpp., arī K.Strauberga rakstā „Tautas dziesmas", *LE* III (Stokholmā 1953—1955), 2434. lpp., un nav vajadzības pie tās ilgāk kavēties. Vēl tikai vienu piezīmi par šo dainu: šī latviešu ir ziņkārīgā, ir asprātīgā stāja pret svešniekiem man atgādina Jūlija Cēzara stāstu par Gallijas ķeltiem, kad viņi sastop kādu svešas zemes tirgotāju. A. S.

[39]A.Švābe, „Tautas dziesmu likteņi" — A.Švābe, K.Straubergs, E.Hauzenberga-Šturma (ed.), *Latviešu tautas dziesmas* I (Kopenhāgenā 1952), V un sek. lpp.; K.Straubergs, „Tautas dziesmas un to dziedāšana", *ibid.,* XXVI un sek. lpp.

[40]Sk. iepriekšējā vērē minētā izdevuma citus sējumus, kur iespiesti dažādu nozaru pētnieku raksti par dainām.

[41]Minēšu tikai divus: U.Katzenelenbogen, *The Daina. An Anthology of Lithuanian and Latvian Folk-Songs...* (Chicago 1935), un: M.Jonval, *Les chansons mythologiques lettonnes* (Paris et Riga 1929).

[42]Giraldus Cambrensis, *Opera*, 8 vols. (London 1861—1891), VI vol.: *Descriptio Kambriae*, Lib. I, Cap. XIII: *De symphonicis eorum cantibus, et cantilenis organicis.*

In musico modulamine, non uniformiter, ut alibi, sed multipliciter, multisque modis et modulis, cantilenas emittunt. Adeo ut in turba canentium, sicut huic genti mos est, quot videas capita, tot audias carmina discriminaque vocum varia, in unam denique sub B mollis dulcedine blanda consonantiam, et organicam convenientia melodiam.

In borealibus quoque majoris Britanniae partibus, trans Humbriam scilicet, Eboraci finibus, Anglorum populi, qui partes illas inhabitant, simili canendo symphonica utuntur harmonia: binis tamen sollummodo tonorum differentiis, et vocum modulando varietatibus; una inferius submurmurante, altera vero superne demulcente pariter et delectante. Nec arte tamen, sed usu longaevo, et quasi in naturam mora diutina jam converso, haec vel illa sibi gens hanc specialitatem comparavit. Qui adeo apud utramque invaluit, et altas jam radices posuit, ut nihil hic simpliciter, nihil nisi multipliciter ut apud priores, vel saltem dupliciter ut apud sequentes, melice proferri consueverit: pueris etiam, quod magis admirandum, et fere infantibus, cum primum a fletis in cantus erumpunt, eadem modulationem observantibus.

Angli vero, quoniam non generaliter omnes, sed boreales solum, hujusmodi vocum utuntur modulationibus, credo quod a Dacis et Norwagiensibus, qui partes illas insulae frequentius occupare, ac diutius obtinere solebant, sicut loquendi affinitatem, sic et canendi proprietatem contraxerunt.

Citāta tulkojums: „Savos mūzikālajos priekšnesumos viņi nedzied ūnisonā, bet daudzbalsīgi. Tā var dzirdēt, ka koŗos, ko tur bieži sastop, katrs dzied savu balsi, bet tās tomēr apvienojas kopējā skaistā meldijā jaukā B mollā.

Arī angļi, kas dzīvo Britanijas ziemeļu apgabalos viņpus Humbras pie Jorkšairas robežām, dzied šādā simfoniskā harmonijā, bet ne tik daudzveidīgi. Viņi dziedot sadalās divi daļās — viena daļa dzied zemu basā, otra daļa dzied augšējo balsi. Abas tautas šo prasmi nav izgudrojušas piepeši, bet izveidojušas ilgā laikā. Šīs dziedāšanas paražas viņos tā iesakņojušās, ka ļoti reti var dzirdēt viņus dziedam meldijas vienbalsīgi. Visbrīnišķīgākais ir, ka arī kusli bērni dzied tādā pašā veidā.

Tā kā īstajiem angļiem šāds dziedāšanas veids nav parasts, izņemot tikai ziemeļu zemēs, tad domāju, ka tas aizgūts no dāņiem un norvēģiem. Tieši tais novados, kur dāņi un norvēģi visbiežāk siroja un kas visilgāk bijuši viņu pārvaldīšanā, šejienieši pārņēmuši viņu dziedāšanas un runāšanas veidu."

[43]V.Dārziņš, „Latvju tautas melodiju veidi un īpatnības", *Latviešu tautas dziesmas* XI (Kopenhāgenā 1956), 577. un sek. lpp.

[44]*Ibid.*, 579. lpp.

[45]Atļaujos sniegt īsu izvilkumu no kādas mūsu vēsturē maz ievērotas un izmantotas grāmatas: L.Ritchie, *A Journey to St. Petersburg and Moscow through Courland and Livonia* (London 1836), 11. lpp.: *At the inn where I slept I found a clean and comfortable bed,... and I was lulled to sleep by the songs of a large company of peasants assembled in the kitchen. Some of them sung in parts,*

while the others contributed the chorus. The music was ir general simple and mournful, and many of the voices were singularly sweet.

Pazīstami ir arī Kola stāsti, bet vai arī citētajā J.Zuša grāmatā ir kādas ziņas, kas mūs pašreiz interesē, jaunatrastajos jeb, pareizāk sakot, vēl neizmantotajos avotos, to pašreiz pateikt nevaram. A. S.

[46]Kad biju jau uzrakstījis šo vērojumu, sev par lielu izbrīnu atradu šādu vietu pazīstamajā Kola grāmatā: I.G.Kohl, *Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland* II (Dresden und Leipzig 1841), 123—124. lpp.: *... Die Deutschen — ein Prediger oder ein Lehrer — nehmen sie in ihre Schule, geben ihnen Begriffe von Metrik, lassen sie Lieder im deutschen Geiste machen und schulen und scheren so lange an dem Naturbaume, bis keine Spur seines hübschen Wuchses mehr übrig bleibt. Es geht dem Letten dann in poetischer Hinsicht gerade so wie in moralischer, wenn man sie ihren lettischen Bauernhöfen entnimmt und auf den deutschen Höfen verdeutscht. Als Letten waren sie ehrlich, tüchtig und achtbar, bei'm Umschmelzen aber werden sie als Verdeutschte betrügerisch, falsch, eitel, hoffärtig und moralisch gehaltlos.*

Jāsaka, ka visa šīs grāmatas nodaļa „Von der Poesie und dem Gesange der Letten" (II, 119. un sek. lpp.) ir pilna smalku un vēl šodien gaužām vērā ņemamu vērojumu par mūsu tautas dzejisko un mūzikālo apdāvinātību. A. S.

[47]Par Eiropas skaita ziņā mazo tautu, senās civīlizācijas pārpalikušo etnisko vienību, kopējām likteņgaitām esmu rakstījis diezgan daudz. Sk.: N.N. [A.Spekke], *Latvijas vēsture*, 317. un sek. lpp., rakstus žurnāla *Ceļa zīmes* vairākos numuros un italiski: „I piccoli popoli del continente Europeo", *La Cultura del Mondo* 1945; „Ai margini delle vie magistrali della storia", *ibid.* 1958. Pie šīm tautām pieskaitu tās, kas nepieder pie romāņu, ģermāņu un slavu tautu grupas. Aptuveni skaitot, to ir apmēram 10 % no visa Eiropas iedzīvotāju skaita. A. S.

[48]E.Blese, *Latviešu literātūras vēsture*; A.Johansons, *op. cit.*

[49]A.Johansons, *op. cit.*, 8—10. lpp.

[50]H.Biezais, „Der älteste Text des lettischen Vaterunsers", *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen* 44 (1957). Sk. arī: „Ein neugefundener Text des lettischen Vaterunsers aus dem 16. Jahrhundert", *Nordisk Tidskrift ...* 42 (1955), un „Jaunatrasts latviešu tēvreizes teksts", *Ceļa zīmes* 26 (1955), 281—285. lpp. Par mūsu grāmatā iespiesto Gisberta tēvreizes faksimilu un tās lasījumu jāpateicas K.Draviņam.

[51]K.Draviņš, „Das Ghisbertsche Vaterunser im Verhältnis zu den anderen allerältesten lettischen Texten", *Scando-Slavica* V (1959).

[52]Sk.: A. Johansons, *op. cit.*, 7. lpp., bet it sevišķi plašo un sīki analitisko K. Draviņa apcerējumu „Das Hasentötersche lettische Vaterunser", *Studi Baltici* IX (1952).

[53]M.Perlbach (ed.), *Simon Grunau's Preussische Chronik* I (Leipzig 1876).

[54]Sk.: L.Arbusow, „Zur Würdigung der Kultur Altlivlands im Mittelalter und im 16. Jahrhundert", *Historische Zeitschrift* 151 (1934), 43—44. lpp. Šī 30 lappuses gaŗā raksta īstais nolūks ir kritizēt manus pētījumus par latviešu likteni 16. gadsimtenī un parādīt, cik daudzi no maniem spriedumiem ir maldīgi. Ieteicu interesentiem to izlasīt. A. S.

[55]A.Spekke, „Aistu sūtņi pie Teodorika Ravennā", *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam* (Rīgā 1939). Sk. bizantiešu chronista Prokopa citātu par heruļu drāmatisko klejošanu.

Vecajā caru laiku universitātē Maskavā prof. Vipers bija viens no maniem skolotājiem. Viņu jau pirmajā boļševiku okupācijas laikā aicināja uz Latvijas universitāti, kur viņš docēja vairākus gadus, beigās lasot savus kursus latviešu valodā. Boļševikiem otrreiz ienākot Latvijā 1940. gadā, viņš atkal pārsviedās viņu pusē un starp citu uzrakstīja apcerējumu par Ivanu IV, slavinot viņa Baltijas politiku. Nupat iznākušajā grāmatā: K.F.Shteppa, *Russian Historians and the Soviet State* (New Brunswick 1962), 271. lpp., par R.Vipera gaitām pēc atgriešanās Padomju savienībā lasāms sekojošais: *R.Vipper ... when he wrote his book on Ivan the Terrible, he was already trying to be a „Marxist". But it was precisely for this book that many of his crimes against the Soviet regime were absolved, including the time he had spent in emigration. After his return, he was exalted in every way.*

Vai nav aizgrābjoši? Boļševiki piedod grēkus par to, ka slavināts viens no pasaules briesmīgākajiem tiranniem! A. S.

Par to, ka Volfgangs Lācijs norakstījis Hāzentētera tēvreizi ar visām kļūdām, sk.: T.Zeiferts, *Latviešu literātūras vēsture* I (1957), 251. lpp.

[56]Par Tolgsdorfa dzīvi un darbību atrodams vērtīgs ziņu sakopojums E.Bleses grāmatā *Latviešu literātūras vēsture*, 27. un sek. lpp.

[57]Par visu to atrodami divi nel. prof. L.Adamoviča raksti: „Die Letten und die evangelische Kirche" un „Die Letten und die katholische Kirche" krājumā *Die Letten* (ed. F. Balodis, P.Šmits, A.Tentelis), *Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten* (Riga 1930).

[58]A.Spekke, *Alt-Riga ...*, 7. lpp. Šai vietā būtu pienācīgi minēt N.Mollina spiestuvē iespiestās latviešu grāmatas. To pašreiz izdarīt nevaru. Būtu vērtīgi papētīt, cik un kādi Mollina izdevumi vēl saglabājušies Vācijā vai vēl kur citur pēc Rīgas pilsētas bibliotēkas bojā ejas otrā pasaules kaŗā. A. S.

[59]Manā rīcībā ir interesantais B.Jēgera apcerējums „J.D.Wunderers lettisches Vaterunser und Nachrichten über Letten und Litauer im Jahr 1590", *Språkliga Bidrag. Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugrisk språk vid Lunds Universitet samt östasiatiska språk vid Göteborgs Universitet* III, 14 (Lund 1960).

B.Jēgers raksta (51—52. lpp.): *Als Wunderer im August des Jahres 1590 in Riga weilte, befand sich dieses noch in den Nachwehen der sog. Kalenderunruhen".* Oficiālajā paziņojuma tekstā lasām, ka esot „in Polnischer, teutscher und unteutscher Sprach condirt, dasz innerhalb zwee Tagen ... der Statt wohlmeinende heilige Leuth, so Jesuiter genannt, alsz zu billichem ihrem wohlfugten Rechten in *integrum restituirt* werden sollen ...", un kas nepaklausīšot, to sodīšot ar 30.000 poļu guldeņu naudas sodu.

Par eventuālu latviešu valodas lietošanu oficiālajos paziņojumos 1546. gadā sk.: *Monumenta Livoniae antiquae* IV, 28. lpp.

[60]B.Russow, *op. cit.*, 42. lpp. Latvisko tulkojumu sk.: N.N. [A.Spekke], *Latvijas vēsture*, 142—143. lpp.

[61]Dzīvs un diezgan spēcīgs latviešu talkas apraksts ir atrodams citētajā Kola grāmatā, 385—386. lpp. Kā var konstatēt, tad šai gadījumā nav izšķirības talku paražās Livonijas latviešu un igauņu daļā.

[62]A.Spekke, *Latvieši un Livonija ...*, 286—287. lpp.

[63]A.Spekke, *Alt-Riga ...*, 137. lpp.

[64]A.Spekke, *Latvieši un Livonija ...*, 242. lpp.

[65]Dionysius Fabricius, 442. lpp.

[66]Sk. rīkojuma tekstu: K.Straubergs, „Senās laulības", *Latviešu tautas dziesmas* IV (Kopenhāgenā 1953), 283. lpp.

[67]P.Einhorn, *Historia Lettica*, 40. lpp.: *Diese bösen Heydnischen Gebrauch haben sie noch in acht genommen, und darnach gelebet, da sie schon zum Christlichen Glauben kommen, und von den Teutschen bezwungen, es ist aber von der Teutschen Herrschaft bey Lebens Straffe verboten ...*"

[68]A.Olearius, *Newe orientalische Reisebeschreibung* (Schleßwig 1647). Par pašu Oleāriju un viņa piedzīvojumiem Livonijā ir vērtīgs stāsts *Latviešu konversācijas vārdnīcā*, 29761—29762. lpp. Interesants tur ir arī aizrādījums, ka Oleārijs Livonijā saticis Meinu (26644—26646. lpp.). Šis fakts ļauj iedomāties, ka Oleārija stāstam var būt zināma vērtība. *Latviešu konversācijas vārdnīcā* sniegtajam biografiskajam un bibliografiskajam pārskatam par Oleārija dzīves un ceļojumu aprakstiem daudzās valodās atļaujos no savas puses pievienot datus par dažiem krievu izdevumiem — tulkojumiem, kas tur nav minēti: pirmkārt, 1868—1870. gadā Maskavā izdoto P.Barsova tulkojumu ar biografisku ievadu, otrkārt, pazīstamā Suvorina izdevumu ar visiem autora zīmējumiem Pēterburgā 1906. gadā, un beidzot: V.V.Bartold, *La découverte de l'Asie* (Paris 1947), 136. un 148. lpp.

A. S.

[69]Salomon Henning, *Warhafftiger vnd bestendiger Bericht ...*, 295. lpp.

[70]J.Menecius, *op. cit.*

[71]J.Balys, „Litauische Hochzeitsbräuche", *Contributions of Baltic University* 9 (Hamburg 1946), 15. lpp.

[72]K.Straubergs, „Senās laulības", 277. un sek. lpp.

[73]Ar to nav teikts, ka tālāk citētajos izdevumos nebūtu chronoloģisku referenču uz agrākajiem gadsimteņiem, bet pēc šiem atsevišķajiem norādījumiem nav vēl iespējams dot kaut cik pārskatāmu zināma laikmeta vai gadsimteņa raksturojumu.

[74]Dionysius Fabricius, 441—442. lpp.

[75]P.Einhorn, *Historia Lettica*, 30. lpp.

[76]Modernās pētniecības gaismā šis citāts attaisnojas spīdoši. Par latviešu veiklību amatniecībā nepārprotamu liecību dod šādi lieli, grezni ilustrēti izdevumi:

A.Bielenstein, *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Ethnographie, Culturgeschichte und Archaeologie der Völker Russlands im Westgebiet*, I—II (St. Petersburg, resp. Petrograd 1907—1918).

Šai vietā jāpiemin interesantais P.Kundziņa raksts *Zwei bezeichnende Schmuckformen in der frühen Holzarchitektur Nordeuropas. Skrifter utgivna av Institutet för Folklivsforskning vid Nordiska Museet och Stockholms Högskola* 4 (Stockholm 1952).

Z.Ligers, *Ethnographie lettone* I (Bâle 1954).

Latvju sievietes vispusīgo lomu latviešu saimniecības celšanā un veidošanā sevišķi labi izteic 18. gadsimteņa Hūpela citāts — sk. V.Ģintera rakstu „Sieviete mājas darbā", *Latviešu tautas dziesmas* III (Kopenhāgenā 1953), 4. lpp. Plaša vēriena kopsavilkums atrodams arī bagātīgi ilustrētajā izdevumā: Z.Liģers, A. Dzērvīte, R.Legzdiņš (ed.), *Latvju raksti* I (1957), II (1959 [1961]). Īstenībā tas ir R.Zarriņa pazīstamā darba *Latvju raksti* I—III jauns izdevums.

[77]Sk. vīrieša figūru attēlā A.Spekkes raksta „Quelques nouveaux matériaux ..." pēdējā lappusē.

[78]Savā laikā plaši pazīstamais *Le Temps* korrespondents (René Puaux) bija viesis mūsu dziesmu svētkos Rīgā. Kad viņam vaicāju, kā viņam patīk mūsu nacionālie apģērbi, redzēju, ka tie uz viņu, kas bija apceļojis visu Eiropu, bija atstājuši paliekamu iespaidu. Pēc viņa grāmatas *Portrait de la Lettonie* (Paris 1937) redzams, ka 20. gadsimteņa vērotājam — ārzemniekam ir vairāk problēmu nekā 16. gadsimteņa svešniekam.

Arī Pensilvanijas štata Redingas pilsētas mūzeja direktors S.Gundijs (Gundy) kādā gadījumā izteicās: „Nezinu citas tautas līdzīgas čaklumā, kas spēja tik smalku vērpt, tik platu un krāšņu aust". Redingas mūzejā tagad ir pastāvīga latviešu tautasmākslas nodaļa. Šai vietā godam jāpiemin arī Redingas mūzeja latviešu sektora radītājs un izveidotājs, mākslinieks L.Linauts. A. S.

[79]Nav man tas arī nemaz vajadzīgs, jo par šīm problēmām jo plaši izteikušies mūsu labākie zinātāji: Ģinters, Dzērvītis, Straubergs, Karnups, Sudmals. Sk.: A.Dzērvītis un V.Ģinters, *Ievads latviešu tautas tērpa vēsturē* (Rīgā 1936).

15. NODAĻA

MĀKSLA

Sabiedrības duālistiskais raksturs 16. gadsimteņa Latvijas vēsturē visspilgtāk parādās mākslas dzīvē. Var teikt, ka Latvijā tai laikā eksistēja divējāda māksla — kungu un tautas māksla. Kungu mākslas galvenais avots bija Vācija un mazākā mērā pārējā Rietumeiropa, bet tautas mākslas saknes bija gadu simteņos izveidotās tūkstošgadīgās latviešu mākslas tradicijas. Tāpēc šos divus mākslas izpausmes veidus varētu apzīmēt arī par vācu mākslu un latviešu mākslu.

Kaut gan principā kungu un tautas māksla katra veidojās izolēti, tomēr dažās nozarēs saskare un līdz ar to arī savstarpēja ietekme starp tām bija. Šīs ietekmes dēļ Latvijas vēsturē nevar ignorēt kungu, resp. Latvijas vāciešu mākslu.

Ir vēl citi iemesli, kādēļ, apcerot Latvijas kultūras vēsturi, nav ieteicams veltīt uzmanību tikai tautas mākslas vai arī tikai kungu mākslas apskatei. Pēc modernās mākslas vēstures metodoloģijas atziņām, mākslas vēsturi pētījot, principā ir iespējamas divi pieejas — *ad personam* un *ad rem*. Pēc pirmās pieejas, pētniecības centrā ir personas — vai nu paši mākslinieki, vai mākslas darbu pasūtinātāji, vai abi. Pēc otras pieejas, pētniecību sāk ar pašiem mākslas darbiem, un tie arī paliek pētnieka uzmanības galvenais objekts, kaut gan māksliniekus un interesentus par mākslas darbiem šī pieeja nebūt neignorē. Atšķirība abās pieejās tātad ir, vai uzmanības centrā izvirza personas vai lietas. Modernā mākslas vēsture arvien vairāk pievēršas otram virzienam, jo pirmais virziens var dot tik subjektīvus rezultātus, ka mākslas vēsture zaudētu zinātniskas disciplīnas raksturu.

Vecā mākslas vēstures virziena trūkumi sevišķi spilgti redzami Latvijas kultūras vēstures historiografijā. Baltijas vācu mākslas vēsturnieki apcer tikai savu tautiešu radītos mākslas darbus, bet latviešu mākslas vēsturnieki savukārt ignorē vācu mākslinieku darbus. Cik kļūmīga var būt šāda pieeja, nemaz neiedziļinoties mākslas vēstures metodoloģijā, rāda Jēkaba Elbfasa gadījums.

Jēkabs Indriķis Elbfass dzimis 16. gadsimteņa beigās Latvijā. 17. gs. sākumā viņš darbojās kā gleznotājs Rīgā, 1622. gadā bija falcgrāfa Johana Kazimira galmā Strasburgā. Ar Johanu Kazimiru viņš devās uz Stokholmu un tur stājās vispirms Magnus Delagardija dienestā. No 1634. līdz 1640. gadam Elbfass bija Gustava Ādolfa atraitnes karalienes Marijas Eleonoras galma gleznotājs. Viņa gleznotais karalienes portrets glabājas Gripsholmā. Līdz savai nāvei 1664. gadā Elbfass gleznoja daudz zviedru valstsvīru portretu, iegūstot izcila zviedru baroka meistara slavu.

Kas mūs sevišķi var interesēt par Elbfasa dzīvi, ir puslīdz drošais atzinums, ka viņš bija latviešu tautības.[1] Pētījot mākslas vēsturi *ad personam*, Elbfass sava vāciskā uzvārda dēļ izpelnījies Baltijas vācu vēsturnieku uzmanību. Šī paša iemesla dēļ viņu ignorējuši latviešu mākslas vēsturnieki. Liekas, ka būtu aplami, ja atkarā no tā, vai turpmākie pētījumi pierādītu Elbfasa latviešu vai vācu cilmi, viņa darbu un nozīmi Latvijas mākslas vēsturē izceltu vai noklusētu.

Modernās mākslas vēstures virziens, kas pētījuma pamatā liek mākslas darbu neatkarīgi no tā, kas šo darbu radījis, ir arī grozījis dažu terminu saturu. Agrākā pieeja atšķīra, t. s., augstāko mākslu no zemākās. Augstākā māksla bija tā māksla, kas atbilda sabiedrības augstāko slāņu gaumei, bet ar terminu „zemākā māksla" apzīmēja tautas mākslas izpausmi. Šādas nozīmes termini tagad atmesti. Ja vispār vēl tādus lieto, tad par augstāko mākslu apzīmē mākslas darbus, kas ir pārlaicīgi, t. i. spēj sagādāt aistētisku baudījumu arī citiem sociāliem slāņiem un citā laikmetā nekā mākslas darbs radies. Turpretim par zemāko mākslu jāapzīmē visi tie darbi, kas neatbilst šim kritērijam.

Nevar būt šaubu, ka modernais mākslas vēstures virziens, kas pamatojas pašos mākslas darbos, ir daudz objektīvāks un līdz ar to arī zinātniskāks nekā subjektīvā vecā virziena mākslas vēsture. Cenšoties pēc zinātniskās objektīvitātes Latvijas mākslas vēsturē, tad arī nevaram ignorēt mūsu zemē radītos cittautiešu augstākos mākslas darbus. Saprotams, mums ir un paliek jo liela interese par lat-

viešu māksliniekiem. Elbfasa gadījums tomēr noder par brīdinājumu, ka šai ziņā varam viegli kļūdīties.

Iztirzātie iemesli ir pietiekami, lai arī šai nodaļā ievērotu tos pašus principus, kas jau deklarēti *Latvijas vēstures 1600—1710. g.* sējumā: „Latvijas kultūras vēstures uzdevums ir celt gaismā visus Latvijā radītos augstākos mākslas pieminekļus neatkarīgi no tā, vai mākslas darbu ir radījuši latvieši, vācieši, zviedri [šoreiz būtu jāsaka: leiši un poļi] vai citi. Ar šādu pieeju latviešu vēsturnieki atšķiras no vācu koloniālo vēsturnieku vairuma, kas par iztirzājuma cienīgiem uzskata tikai savu tautiešu mākslas darbus un labākā gadījumā latviešu mākslas darbus atzīst par zemāku mākslu."

Kungu mākslas un tautas mākslas vispārējais raksturojums

Kungu māksla Latvijā bija koloniāla māksla. Ar to ir pateikts, ka Latvijas kungu mākslai nebija sava patstāvīga stila, bet tā atdarināja Vācijā valdošo stilu. Tai bija vēl otra koloniālai mākslai raksturīga īpašība: metropoles stila maiņas atbalsojās kolonijās daudz vēlāk nekā tās radās metropolē.

Vēl trešā koloniālās mākslas īpatnība, kas vērojama arī Latvijā, ir tā, ka, no vienas puses, tā kāro pēc prestiža, no otras puses, tā ir skopa. Prestiža kāre izpaužas monumentālās celtnēs: grandiozās pilīs militārajos centros un varenās baznīcās, rātsnamos un ģilžu namos saimnieciskajos centros. Skopums izpaužas celtņu rotājumu, skulptūru un gleznojumu mazajā skaitā. Tikai tad, kad nojaušams politiskās varas sabrukums, kungi sāk veltīt vērību arī šiem pieciešamajiem mākslas izpaudumiem. Tāpat dzeja un drāma sāk attīstīties politisko pārmaiņu ietekmē vai šo pārmaiņu gaidās.

Bez šīm kopējām koloniālās mākslas pazīmēm Livonijas periodā kungu mākslai bija vēl kāda īpašība, kas to atšķīra no koloniālās mākslas attīstības gaitas citur pasaulē. Livonija bija garīdzniecības valsts, un līdz ar to kungi bija pakļauti celibātam. Ordeņa bruņinieku un bīskapu pilīs tādēļ nevaram sagaidīt senču portretu krājumus. Tikai sabrukuma gaidās arī šeit rodas zināmas pārmaiņas, un dokumentos ir liecības, ka Raunā bijusi Rīgas archibīskapu portretu galerija. Varētu gan cerēt, ka senču portreti rotāja vasaļu pilis. Tomēr tā kā zemeskungu pilīs tādu nebija, tad trūka imitācijas stimula, un liecību trūkumu par senču portretiem pilīs varam iztulkot kā norādījumu, ka to tur tiešām nebija. Celibāta, atdarināšanas un vispār kungu kārtas koloniālā rakstura dēļ pilīs ne vien trūka senču portretu

galeriju, bet kungi arī vispār atturējās greznot pilis un izdaiļot to apkārtni. Zviedrijas sūtnis Joachims Burvics 1555. gadā trāpīgi raksturojis Livonijas kungu rīcību: viņi cenšoties ieņemt cik vien var skanošā naudā, jo tikai tai viņi varot uzticēties. Šo naudu izdeva, gan plaši dzīvojot, gan arī, kā raksta Burvics, nosūtot to „nabaga draugiem Vācijā, kas tur ceļ pilsētas, pilis un lielas muižas". Burvics turpina: „Man šķiet, viņi tā rīkojas, lai, ārējam ienaidniekam uzbrūkot, izpostītiem un padzītiem viņiem būtu, kur piemesties ārpus Livonijas, un lai tur kā kungi viņi varētu nodzīvot sava mūža atlikušo daļu".[2] Saprotams, ka tādos apstākļos kungiem nebija intereses izdaiļot savu pagaidu mītni.

Tēlotājas mākslas spēcīgākie un plašāka apmēra impulsi nāca no garīdzniekiem. Ceļojot uz Romu un atpakaļ, viņi redzēja mākslas darbus ne vien Vācijā, bet arī pārējā Eiropā un dažus ierosinājumus atveda arī Latvijā.

Tēlniecības un gleznie cības galvenie darbi saprotamu iemeslu dēļ atradās katoliskajās baznīcās. Tos pirmām kārtām importēja no Rietumeiropas. Sienu gleznojumus baznīcās un citus monumentālus mākslas darbus arī veica no rietumiem atsauktie mākslinieki. Tomēr ir drošas liecības, ka šo ārzemju meistaru palīgi bija arī latvieši, un tāpēc ir iespējams, ka šie latviešu mākslinieki veica arī patstāvīgus darbus. Līdz ar reformāciju daudz baznīcas mākslas darbu iznīcināja vai arī noglabāja, nevērīgi nomētāja vai pārveidoja citiem nolūkiem. Tikai retais no tiem saglabājies līdz mūsu dienām.[3]

Vācu namnieku mākslas centieni izpaudās tikai pilsētās, pirmām kārtām Rīgā. 16. gs. sākumā tur galvenie mākslas impulsi nāk no Lībekas. Hanzas ietekmei zūdot, un nīderlandiešu svaram pieaugot, notiek pārorientēšanās uz Nīderlandēm arī mākslas paraugu ziņā. Tāpat kā bruņinieki, arī vācu namnieki nebija stabils elements. Rezultātā arī pilsētās māksla vāji attīstījās, salīdzinot, piemēram, ar Vāciju un Nīderlandēm. Koloniālā atmosfaira neveicināja mākslas uzplaukumu arī pilsētās.

Latvijas kungu mākslas pētīšanu ļoti apgrūtina fakts, ka tas mazums, kas vispār eksistēja, aizgāja bojā kaŗos un iekšējās cīņās, pieskaitot pēdējām arī reformāciju. Kaŗu dēļ aizgāja bojā arī tautas mākslas darbi. Tam, ka latviešu daiļrades pieminekļi no 16. gadsimteņa saglabājušies ļoti mazā skaitā, ir vēl citi iemesli. Bez kaŗa postījumiem vēl ir vainīgs šo tautas mākslas darbu materiāls. Latviešu darinātie mākslinieciski izveidotie koka priekšmeti un tekstilijas nevarēja sasniegt četri simti gadu vecumu, bet krātuvju vai mūzeju, kas

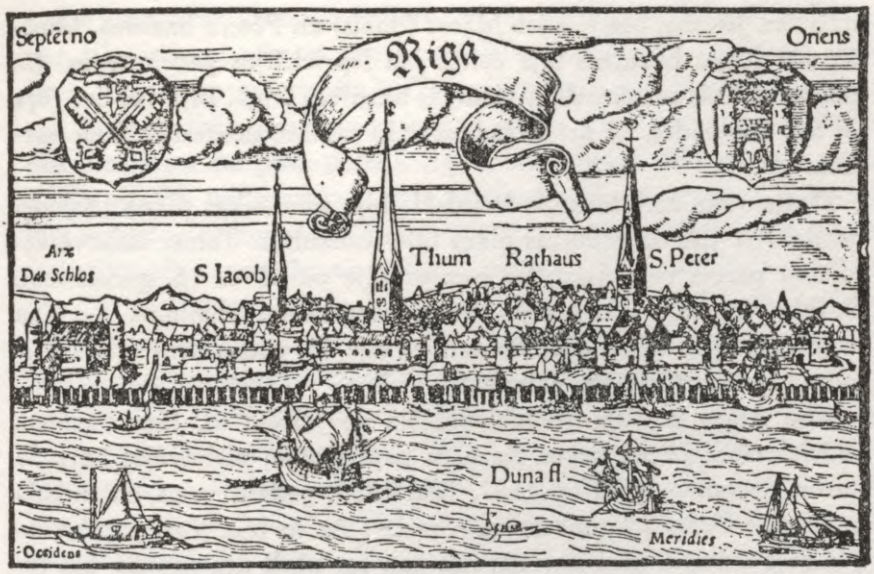

Rīgas skats, ko varētu datēt ar 1547. gadu
(iespiests Sebastiāna Minstera Kosmografijā)

šādas mantas uzglabātu, toreiz nebija. Tā kā zemniekus un visu zemniecisko 16. gadsimtenī nicināja, tad nevienam nenāca prātā zemnieku mantas uzglabāt nākošajām paaudzēm, piemēram, ēku pamatos vai baznīcu torņu bumbās.

Cits iemesls, kāpēc no 16. gadsimteņa mums ir pieejams mazāk latviešu mākslas darbu nekā no iepriekšējiem gadsimteņiem, ir, ka mūsu archaiologiem mazāk veicies tādus atrast. 16. gadsimteņa kapos atrasts mazāk piedevu nekā agrākajos gadsimteņos. Vai šo parādību var izskaidrot ar kristīgās ticības ietekmi, ar turības mazināšanos vai ar nejaušību, ka 16. gadsimteņa kapu atrasts mazāk nekā iepriekšējo gadsimteņu kapu, vēl nav pienācīgi noskaidrots.

Architektūra

Latvijas architektūras monumentālākās celtnes bija baznīcas, klosteŗi un ordeņa, archibīskapa un bīskapu pilis. Minstera *Kosmografijā* ievietotajā Rīgas skatā, ko var attiecināt uz 1547. gadu, atsevišķi apzīmēta Rīgas pils, Sv. Jēkaba baznīca, doms, rātsnams un Sv. Pēteŗa baznīca. Tā pati uzrakstu tradicija turpināta 1582. gadā Brauna un viņa līdzstrādnieku Rīgas attēlā. Turpretim no šiem attēliem neatkarīgajā Džakomo Lauro 1603. gada Rīgas skatā ar uzrakstu

atzīmēta Jēkaba, Marijas jeb Māras (doms) un Pēteŗa baznīca. Minētās trīs Rīgas baznīcas bija celtas jau iepriekšējos gadsimteņos. 16. gadsimtenī tās tomēr nebija vienīgās baznīcas Rīgā. Bija vēl Sv. Juŗa un Sv. Ģertrūdes, kā arī Rīgas latviešu vēsturē nozīmīgā Jāņa baznīca.

Doms, resp. archibīskapa katedrāle bija romānikas plāna trīsjomu celtne. Arī Jēkaba baznīcas plāns bija romānisks. Tomēr uzbūvē vērojama pāreja uz gotiku, ko pastiprināja pārbūves 15. gadsimtenī. Gotiska trīsjomu celtne bija Pēteŗa baznīca un vienjoma — Jāņa baznīca. Ārpus Rīgas gotiskas celtnes bija 13. gadsimtenī celtās trīsjomu baznīcas Cēsīs un Valmierā.

Kad Rīgas latviešu draudzi pārcēla no Jēkaba uz Jāņa baznīcu, pēdējā izrādījās par mazu. Baznīcu paplašināja, piebūvējot kori. Šo darbu renesanses stilā no 1587. līdz 1589. gadam veica holandiešu architekts Gerts Jorisons Frēze *(Freese)*. Ar to bija likti pamati renesanses architektūrai Latvijā, kas gan tur plaši neattīstījās, bet totiesu jūtami ietekmēja zviedru renesanses stila baznīcu architektūru 17. gadsimtenī.

Renesanses ietekme Latvijā redzama 16. gadsimtenī celtajās baznīcās Straupē, Kuldīgā, Dobelē un Sv. Trīsvienības baznīcā Jelgavā. Tā kā pēdējām ir liela līdzība ar Rīgas Jāņa baznīcas koŗa architektūru, tās arī uzskata par Frēzes darbu.[4]

Mākslas vēsturnieki vairākkārt vērsuši vērību uz interesanto faktu, ka Livonijas baznīcu architektūru gan ietekmējuši paraugi rietumos, bet territoriāli tuvāko krievu baznīcu bizantiešu stila ietekme tajā nav saskatāma.[5]

Laikā no 12. gadsimteņa līdz 16. gs. pirmajai pusei Latviju pārklāja ar piļu tīklu, kas bija viens no biezākajiem Eiropā.[6] Agrākajos gadsimteņos celtās ordeņa, bīskapu un vasaļu pilis pastāvīgi pārbūvēja un pielaikoja jaunlaiku militārajām prasībām. Vislielākā rosība piļu pārbūvē notika 16. gs. sākumā, ordeņa mestra Pletenberga laikā. Sakarā ar artilerijas pieaugošo lomu kaŗos šai laikā izbūvēja varenākos lielgabalu torņus Ziemeļeiropā.[7] Piļu pārbūves darbus Latvijā un Igaunijā vadīja vācu meistari, bet darbus veica latviešu, resp. igauņu zemnieki. Simtiem klaušinieku strādāja gadiem, lai celtu varenos mūŗus un raktu dziļos grāvjus un torņu pamatus. Piļu celšana bija smagākās latviešu zemnieku klaušas 16. gadsimteņa pirmajā pusē.[8]

Pēc Livonijas bojā ejas stipras pilis turpināja celt Kurzemes hercogi. Tā Bauskā hercogi cēla otru pili uz austrumiem no vecās ordeņa pils.[9]

Par piļu tīklu Livonijā ieskatu sniedz karte 1. nodaļā. Priekšstatu par piļu izskatu gūstam pēc iepriekšējās nodaļās ievietotajiem attēliem. 19. gadsimtenī zīmētajā Cēsu pilsdrupu attēlā 5. nodaļā redzama šīs varenākās ordeņa pils masīvā celtne. 17. gadsimteņa Bukultu pils zīmējums tai pašā nodaļā reprezentē ordeņa piļu parasto tipu. Rīgas pili 15. gadsimteņa beigās rīdzinieki bija nopostījuši, bet viņi bija spiesti to atjaunot laikā no 1491. līdz 1515. gadam. Kāda šī pils izskatījās pēc atjaunošanas, redzams vecākajā Rīgas attēlā šai nodaļā. No 16. gadsimtenī celtās Rīgas pils līdz mūsu dienām saglabājies monumentālais „svina tornis" un impozantās iekštelpu velves. 13. nodaļā attēlos redzama Daugavgrīvas un Valmieras pils.

8. nodaļā ievietots Rīgas archibīskapa Kokneses pils attēls pēc 1670. gada zīmējuma (glabājas Zviedrijas karaliskajā kaŗa archīvā). Gluži tāda pati pils izskatījās arī 16. gadsimtenī. Šis zīmējums ir sevišķi nozīmīgs mūsu nolūkiem, jo labajā pusē tajā uzzīmētas arī latviešu zemnieku mājas. Tas ir spilgta ilustrācija lielajam kontrastam starp monumentālajām pilīm, ko cēla zemnieki, un viņu pašu mājokļiem.

Starpība, runājot par abu veidu celtnēm, ir vēl citā ziņā. Kaut gan vairums Latvijas piļu ir sagrautas, tomēr to izskats saglabājies zīmējumos, un samērā viegli var konstatēt šo piļu plānu. Dažās drupās vēl var redzēt celtņu architektonisko izveidojumu. Tāpat kā Prūsijā, vairumam Livonijas ordeņa piļu kopš 14. gadsimteņa ir četrspārnu plāns. Arī archibīskapa un bīskapu pilis pārņem šo plānu. 15. un 16. gadsimtenī pilis nostiprina ar lielgabalu torņiem. Galvenais monumentālo celtņu būvmateriāls Ziemeļlatvijā, Kurzemē un Zemgalē bija ķieģeļi, bet Daugavas joslā — kaļķakmens, tomēr samērā plaši lietoja arī Sāmsalas dolomītu, piemēram, Rīgas pils celšanā. Vēl 16. gadsimtenī lieto arī kokmateriālu, piemēram, Viļakas pirmajai pilij. Tūlses darbā, kas citēts iepriekšējās vērēs, par pilīm aprakstīts viss, ko šai ziņā mākslas vēsturnieks var noskaidrot. Turpretim mums nav nekādas iespējas iegūt konkrētu priekšstatu par latviešu zemnieku mājām, klētīm, rijām un citām celtnēm, jo neviena no tām līdz mūsu dienām nav saglabājusies. Šīs vieglās koka celtnes tik pilnīgi iznīkušas, ka to plānu vairs nevar konstatēt arī ar archaiologu metodēm.

Vienīgās pašu zemnieku ne vien celtās, bet arī lietotās celtnes, par kuŗām var iegūt kaut kādu priekšstatu, ir dažas baznīcas. Šai nodaļā ievietotais Vangažu baznīcas attēls *Latvju enciklopēdijā* attiecināts uz 16. gadsimteni. Tas tomēr ir Broces zīmējums 18. gadsimtenī, datēts

oriģinālā ar 1790. gadu. Spriežot pēc Broces paskaidrojuma, iespējams, ka baznīca tāda pati izskatījās 16. gadsimtenī.

No 16. gadsimteņa zemnieku architektūras līdz mūsu dienām saglabāta vienīgi Vecbornas (agrāk Veckaplavas) koka baznīca. Kopš 1936. gada baznīca atrodas Rīgas brīvdabas mūzejā un ir šī mūzeja vecākā ēka. Baznīcas pamati likti 1537. gadā. Tā celta guļkoku konstrukcijā. Baznīca vairākkārt pārbūvēta un papildināta — 16. gs. beigās, 17. gs. sākumā, bet pēdējo reizi atjaunota 1880. gadā. Šais pārbūves un atjaunošanas darbos baznīca dabūjusi dēļu apšuvumu un profilēto dzegu. No 16. gadsimteņa tomēr palicis pirmatnējais izskats, atskaitot vienīgi vēlāko piebūvi. Šīs baznīcas draudze vienmēr bijusi nabadzīga, un savs mācītājs tai bijis tikai īsu laiku. Tieši draudzes nabadzība ir iemesls, kāpēc baznīca saglabājusies līdz mūsu dienām un tās vietā nav uzcelta lielāka un greznāka.[10] Baznīcai nav torņa, tikai mazs zvana lodziņš. Tā celta ar cirvi un kaltu, nelietojot zāģi. Šī baznīca nekādā ziņā nav tipiska, lai pēc tās spriestu par 16. gadsimteņa latviešu architektūru vai par latviešu namdaŗu techniku — zāģis ir rīks, kas minēts latviešu zemnieku inventāra sarakstos 16. gadsimtenī. Patlaban šīs baznīcas priekštelpās brīvdabas mūzejā novietotas līķu ragavas ar ļoti smalkiem kokgriezumiem slieču galos. Liekas, ka šīs ragavas nav no 16. gadsimteņa.

Latviešu tautas celtniecībā 16. gadsimtenī, jādomā, bija raksturīga tā pati ainava, ko redzam, piemēram, 17. gs. sākumā Rīgas apkārtnes un arī Kokneses pils zīmējumos. Katrai vajadzībai latvieši cēla savu savrupēku: namu, istabu, klēti, kūti, maltuvi, riju un pirti.

Istabas, klētis un rijas cirta tai pašā technikā, kādā celta Vangažu baznīcas ēka, t. i. guļbūvē ar krusta pakšiem. Šo celtniecības veidu lietoja ne tikai Latvijā, bet plašā Ziemeļeiropas apgabalā — Skandinavijā, ieskaitot Somiju, bet neieskaitot Dāniju, Igaunijā un Krievijā.

Līdz ar muižu dibināšanu Latvija sāka pārklāties ar muižu ēku tīklu. Muižu ēkas 16. gadsimtenī bija pieticīgas un neko daudz neatšķīrās no zemnieku mājām. Muižu ēkas zemnieki cēla klaušu darbos.

Vidū starp monumentālajām celtnēm un tautas celtniecību atradās namnieku (pilsoniskā) celtniecība. 16. gadsimteņa apraksti un zīmējumi dod samērā labu ieskatu Rīgas namnieku celtniecībā. No 16. gs. vidus ir apraksts par Rīgas domkapitula namu. Tajā bija bēniņu telpas, apkurināma ēdamistaba, četri kambaŗi, priekšnams un divi

pagrabi. Namu cēla Krimuldas latviešu zemnieki.[11] Rīgas namnieku namus 16. gs. beigās apdzejojis Bazilijs Plēns.[12]

Starp ievērojamām Rīgas celtnēm, kas radušās 16. gadsimtenī un saglabātas līdz mūsu dienām, ir Lielās ģildes, t. s., „Minsteres istaba". Tā ir divjomu zāle, segta ar 14 krusta velvēm. Saglabājusies arī 15. gadsimtenī celtā, bet 16. gadsimtenī pārbūvētā Eka konventa trīsstāvu ķieģeļu celtne.

Liecība, ka latvieši cēla rīdzinieku namus, ir interesanta tai ziņā, ka nevaram konstatēt latviešu mēģinājumus celt šādus namus arī savām vajadzībām, kaut gan techniski tas viņiem bija pa spēkam. Te vērojam ļoti spilgtu latviešu norobežošanos no vācu architektūras un sīkstu turēšanos pie savām tradicijām.

Architektoniskie greznojumi

No Rīgas celtņu rotājumiem līdz mūsu dienām saglabājušies portāli, piedurvju akmeņi un dažas skulptūras. Tie bija vienīgais dekorātīvais elements Rīgas namu atturīgi vienkāršajām fasādēm.

Sakrālo celtņu — klosteŗu un baznīcu — portāliem Rīgas architekti veltīja sevišķu vērību.[13] No Rīgas portāliem līdz mūsu dienām uzglabājušies divi, kas cieši saistās ar Rīgas latviešu vēsturi. Pirmais no šiem architektoniskajiem piemineklīem ir dominikāņu klosteŗa vārti, otrs — Jāņa baznīcas portāls. Kā dominikāņu klosteri, tā Jāņa baznīcu Rīgas rāte 1582. gadā nodeva latviešu draudzei, tā kompensējot atņemto Jēkaba baznīcu, ko pēc karaļa Stefana Batorija spiediena vajadzēja ierādīt katoļiem. Kā Jāņa baznīcas portāls, tā dominikāņu klosteŗa vārti ir veidoti jau 14. gadsimteņa beigās gotiskā stilā. Jāņa baznīcas piecu ietvaru smailloku arka bija darināta blīvā kaļķakmenī. Šim materiālam sairstot, 1925. gadā arku atjaunoja smilšakmenī pirmatnējā izskatā.

Mūsu trešais attēls rāda Ulenbroka nama portālu. Tas darināts 16. gs. beigās renesanses stilā ar šim stilam raksturīgajiem ornamentāliem dekorējumiem Rīgas architektūras manierisma gaumē. Renesanse Rīgā neiesakņojās, jo gotikas vietā tur 17. gadsimtenī stājās baroks.

Piedurvju akmeņi bija akmenī kaltas skulptūras, ko novietoja abās pusēs ārdurvīm un bieži vien vēl apgleznoja. 2. nodaļā ievietots kādas Rīgas ēkas ap 1520. gadu darinātais piedurvju akmens ar Marijas un Jēzusbērna attēlu. Piedurvju akmens ar namīpašnieka īpašuma zīmi attēlots šai nodaļā ievietotajā ilustrācijā. Šis akmens bija novie-

tots aizmūrētā Ulenbroka nama portāla vidū un tā saglabājies līdz mūsu dienām. Saprotams, 16. gadsimtenī tas ir bijis novietots blakus nama ieejai, nevis to aizsprostojot, un ieejas otrā pusē bijis otrs piedurvju akmens.

Divi Rīgas melngalvju nama 16. gadsimtenī darinātie piedurvju akmeņi arī saglabājušies līdz mūsu dienām. Līdz nama nodegšanai 1941. gadā tie bija vienīgie Rīgā, kas atradās savā agrākajā vietā, un tie pārcietuši arī Melngalvju nama nodegšanu. Ir zināms šo piedurvju akmeņu tēlnieka vārds — tas bija meistars Reinke jeb Reinkens *(Reijnke, Reynken)*.[14]

Uz viena akmens zem astoņstūraina ietvarā ievietota Rīgas ģerboņa bija Marijas un Jēzusbērna attēls. Marija stāv uz mēness sirpja, un pēc krāsu paliekām var redzēt, ka tās mētelis bijis krāsots zils, galvas lakats sarkans, vainags un mēness sirpis zelta. Jēzusbērns cenšas satvert rožukroni, bet viņa sejas vaibsti ir bez izteiksmes. Otra akmens augšējā daļā atrodas melngalvju ģerbonis. Zem tā ir svētā Mauricija — melngalvju patrona — tēls. Viņš ir tērpies zaļā mētelī bez piedurknēm, tā ka redzamas bruņās tērptās rokas. Labajā rokā viņam ir karogs ar sarkanu krustu baltā laukā, kreisajā — vairogs ar tādu pašu krusta attēlu. Pie sāniem viņam ir zobens, bet galvā cepure ar sarkanām strausa spalvām. Kā Marijas, tā Mauricija tēlam abās pusēs ir pilastri, kas virs tēla galvas savīti gotiskā vijumā. Zem tēliem ir misiņa plātnes ar pamācīgiem uzrakstiem lejasvācu valodā un gada skaitli 1522. Akmeņi pauž pāreju no gotikas uz renesansi.

Ar stila analizi Tūlse noskaidrojis, ka šo piedurvju akmeņu darinātājs Reinke varētu piederēt pie Dienvidvācijas Zalcburgas mākslas skolas.

Latviešu koka architektūras rotājumi bija āži (arī: gaiļi, kraģi) jumta kores galos un dzērvītes (arī: tupeles, kazūri) visā kores garumā. Tie nebija tikai rotājumi, bet konstruktīvi vajadzīgi salmu un niedru jumta seguma nostiprināšanai. Āžus un dzērvītes izveidoja dekorātīvi kā dzīvnieku galvas, putnus vai ragus.

Konstruktīvi nepieciešamos koka stabus lieveņu vai plašākas telpas jumta balstam rotāja, plastiski izveidojot to vidusdaļu; dekorātīvs elements bija arī ripuļi pakšu galos vai lokaiļu rotājumos. P. Kundziņš ir noskaidrojis šo rotājošo elementu izplatību Eiropā un tūkstošgadīgo tradiciju. Latvija šai ziņā ģeografiski ieņem centrālo vietu.[15]

Kaut gan nav saglabājusies neviena 16. gadsimteņa latviešu celtne, tomēr pēc P. Kundziņa pētījuma var spriest, ka Latvijā tautas celtniecībā arī 16. gadsimtenī lietoja šos rotājumus.

Šai apakšnodaļā iekļaujas arī iepriekš aprakstītie architektoniskie rotājumi. Par reprezentātīvām 16. gs. sākuma skulptūrām var uzskatīt divus Rīgas pils ziemeļu vārtu (toreiz krāsainos) ciļņus, kas saglabājušies līdz mūsu laikiem. Šo ciļņu attēli ir viegli pieejami vairākās labās reprodukcijās.[16]

Pirmais cilnis attēlo dievmāti Mariju ar vainagu galvā, starojošu mantiju pār pleciem, Jēzusbērnu rokās un mēness sirpi pie kājām. Aiz Madonnas ir niša, kas sadalīta ar lokiem. Virs nišas kreisajā pusē ir ordeņa, labajā — Pletenberga ģerbonis. Zem ciļņa, blakus ordeņa ģerbonim iekalts uzraksts: *O Mater Dei, memento mei, Wolter Plettenbarch mester to Liflande Dusche Ordens An[n]o D[omi]ni MCCCCC XV* (t. i. 1515. g.).

Otrā cilnī ir attēlots Pletenbergs bruņinieku tērpā ar zobenu rokā, kailu galvu un mēteli, ko rotā ordeņa krusts, pār plecu. Zem šī ciļņa ir uzraksts: *Her Wolter van Plettenberch Mester to Lifland Dutsches Ordens An[n]o 1515.*

Par abu ciļņu novietošanu virs Rīgas pils vārtiem pastāv divi teorijas. Pēc vienas versijas, Marijas cilnis novietots virs vārtiem pēc pils būves pabeigšanas 1515. gadā, bet Pletenberga cilnis tur novietots blakus Marijas cilnim pēc viņa nāves 1535. gadā. Pēc otras teorijas, abi ciļņi novietoti vienā laikā, sekojot Dienvideiropā izplatītajai paražai laicīgu valdnieku attēlus novietot blakus debesu valdniecei.

Abi ciļņi ir darināti tīrā stilā, izceļot dekorātīvo elementu, kāpēc cietusi Marijas un bērna sejas izteiksme. Tomēr Rīgas pils vārtu Marijas tēls šai ziņā ir pārāks par Reinkes darināto Melngalvju nama piedurvju akmens tēlu. Pletenbergs tēlots vēlo viduslaiku uztverē kā cietējs, tomēr tēlā vērojama zināma portretiska līdzība, ja atskaita nekareivisko izteiksmi. Pēc Tūlses domām, abos ciļņos saskatāma Rīmenšneidera skolas ietekme.[17]

Par mākslas ziņā augstvērtīgāko skulptūru jāuzskata sudrabā kaltais Rīgas melngalvju svētā Juŗa — pūķu kāvējs — tēls.[18] Šis tēls laikam darināts pēc Heninga fon der Heides meta, un to kalis Lībekas sudrabkalis Bernts Heinemans 1507. gadā.[19] Kaut gan tas radies Vācijā, minēto tēlu skaita pie Latvijas mākslas pieminekļiem tāpēc, ka tā pasūtinātāji bija Rīgas melngalvji un tas gadu simteņiem ilgi glabājās Rīgā. Iespējams, ka melngalvju svētā Juŗa tēls ietekmējis Reinkes mākslinieciskо pieeju.

Pēc mākslas vēsturnieku domām, arī Rīgas, t. s., "Lielais Kristaps" ir kokā griezts 16. gadsimtenī — ap 1510. gadu.[20] Šī skulptūra bija 2,36 metrus augsta. Tā rāda svēto Kristapu ar Kristusbērnu uz kreisā pleca, lukturi kreisajā un nūju labajā rokā. Pēc plaši izplatītās teikas, svētais Kristaps pārnesis Kristusbērnu pāri upei, un par Rīgas Kristapu stāstīja, ka viņš pārnesis Kristu pāri Daugavai.

Latviešu vēsturei ir svarīgi, ka Lielā Kristapa tēlu pasūtinājis Rīgas latviešu sālsnesēju amats, jo svētais Kristaps bija šī amata patrons. Par to, ka tēls veidots 16. gs. sākumā, liecina pirmām kārtām stila analizes dati. Tas darināts vēlās gotikas stilā ar renesanses pieskaņu. Renesanses elementi izpaužas naturālistiskā ķermeņa un locekļu veidojumā, stingrā figūras iedalījumā, milža tērpā ar horizontālo apakšējo malu un parallēlo vidus jostu. Uz 16. gs. sākumu norāda arī Kristapa un bērna matu sprogas. Tās ir līdzīgas krustā sišanas skata tēliem Umurgas baznīcā, kuŗus arī attiecina uz 16. gs. sākumu. Arī Kristapa tērpa krokojums vēlās gotikas stilā norāda uz to pašu laiku.

Kristapa tēla datēšanā mazāk pārliecina vēsturiskie argumenti. Kīglers aizrāda, ka laikā no 1509. līdz 1513. gadam Rīgas archibīskaps Jaspers Linde noteicis sevišķas svinības svētā Kristapa, Blāzija un Egidija godināšanai, jo šie svētie esot palīdzējuši Pletenbergam uzvarēt krievus. Ja uzskatām, ka Lielā Kristapa tēlu lika uzstādīt sālsnesēji, uz ko norāda fakts, ka tēls sākumā bija novietots pie Rīgas vārtiem, Daugavas malā, tad nemaz nav vajadzīga sevišķa atsauce uz minēto archibīskapa rīkojumu. Jau 1475. gadā sālsnesēju amata locekļi Everts un Ansis Bezupis, Ansis Mulre un Indriķis Kate bija pasūtinājuši gleznotājam Pēterim Hāzem svētā Pēteŗa, Erasma un Kristapa gleznojumus. Saprotams, archibīskapa aicinājums varēja pamudināt sālsnesējus uzstādīt vēl arī Kristapa tēlu.

Lielais Kristaps pārcieta Rīgas svētbilžu grautiņus un kļuva par Rīgas simbolu. Vācijas ceļojošiem vanderzeļļiem bija raksturojuma panti par daudzām Eiropas pilsētām. Par Rīgu viņi dziedāja:

Die Brücke, die auf dem Wasser liegt,
Der Riese, der vor dem Tore steht,
Die Glocke, die außen am Turme schlägt.

Tātad Rīgas plostatilts, Lielais Kristaps un Sv. Jēkaba baznīcas zvans bija zīmes, pēc kā vanderzellis zināja, ka ieradies Rīgā. Tauta pie Lielā Kristapa tēla meklēja palīdzību ciešanās, Kristapa un Jēzusbērna tēlam apģērba drānas, apvija ar prievītēm un pušķoja vilnas

dzīpariem un mākslīgiem ziediem. Lielajam Kristapam ziedoto naudu izlietoja Sv. Juŗa patvertnes uzturēšanai.

Pie tēla svētceļojumā devās tiklab Latgales katoļi, kā pārējo Latvijas novadu luterticīgie zemnieki un arī grieķu katoļu strūdzinieki, kas ar Daugavas plostiem ieradās Rīgā. Rīdzinieki mudināja bērnus čakli mācīties, draudot, ka citādi Kristaps viņus nopēršot. Rīgu paplašinot, Lielā Kristapa tēlu vairākkārt pārvietoja, bet 1919. gadā tas krita par upuri boļševiku vandalismam. Tēla atliekas tagad atrodas Doma mūzeja noliktavā.

Interesants mākslas žanrs bija kapu plāksnes un epitafijas. Ar kapu plāksnēm klāja ievērojamu dižciltīgo kapus baznīcās. Neizturīgā materiāla (kaļķakmens) dēļ tās lielāko tiesu aizgājušas bojā, un tikai 18. un 19. gadsimteņa zīmējumi mums saglabājuši to atveidus. 16. gs. pirmās puses kapakmeņos (piemēram, ordeņa mestru Pletenberga un Brugeneija, bruņinieka Bernta fon Hevelna u. c.) vidū lēzenā cilnī attēlots mirušais dabiskā lielumā, pilnā augumā, tērpts bruņās, ar zobenu rokā, bet bez galvas segas. Ap centrālo figūru četrstūrī ir uzraksts vāciski, gotu burtiem, kas cildina nelaiķi, un tā stūŗos ģerboņi. Pletenberga kapakmenim ap uzrakstiem ir vēl otrs ietvars, ar ornamentiem.

No šiem bruņinieku kapakmeņiem atšķīrās garīdznieku kapu plāksnes ar to, ka centrālajā daļā bija novietots Kristus tēls un ka uzraksti — vai nu apkārt kapakmenim četrstūrī (Knopkena kapakmens), vai zem tā (Michaela kapakmens) — bija latīņu valodā. No gadsimteņa otrās puses ir archibīskapa Vilhelma sarkofaga un kalendāra nemieru upuŗa G. Vellinga kapakmens zīmējums. Vilhelma kaps bija pārklāts ar plāksni, uz kuŗas dziļā cilnī bija attēlots archibīskaps ar lūgšanā saliktām rokām, pilnā archibīskapa tērpā, ar mitru galvā, guļot uz spilvena. Sānos redzams krusts un archibīskapa zizlis ar pušķiem. Uz Vellinga kapakmens nav viņa portreta, bet centrā divi ģerboņi. Apkārt tiem četrstūrī latīņu valodā uzraksts un stūŗos mazāki ģerboņi.[21]

Epitafijas Latvijā ieviesās, sākot ar 16. gadsimteni. Tās bija pie baznīcas sienām vai pie staba kapa tuvumā piestiprinātas koka vai metalla piemiņas plāksnes mirušajiem. Koka plāksnes rotāja gleznojumi, metalla plāksnes — kalumi.

Epitafijām līdzīgas bija latviešu kapuzīmes ar jumtiņu. Tās gatavoja no koka, tāpēc no 16. gadsimteņa neviena latviešu kapuzīme nav saglabājusies.

Nedz kapakmeņi, nedz epitafijas Latvijā nesasniedza to mākslas līmeni, kāds tiem bija 16. gs. otrā pusē zviedru pārvaldītajā Igaunijā. Baltijas valstīs izcilākais piemineklis ir holandiešu tēlnieka Arenta Posera veidotais Pontus Delagardija sarkofags un epitafija Rēveles doma baznīcā.[22]

Ar mākslinieciski veidotajām kapu plāksnēm un epitafijām kontrastē rupjie, akmenī cirstie namnieku kapu krusti, ko ilustrē Broces zīmējums Allažu kapsētā (sk. attēlu pret 688. lpp).

Bez akmenī un metallā veidotām skulptūrām un ciļņiem bija arī kokā veidoti tēli. Jau iepriekš aprakstīts Lielā Kristapa tēls. Svēto tēlu, altāŗa, kanceles un citu priekšmetu rotājumu darināšana bija plašs koktēlnieku darbalauks. Reformācijas laikā daudz svēto tēlu iznīcināja vai nomētāja. Tādēļ līdz mūsu dienām maz kas saglabājies. Kā piemērus pēdējiem var minēt dievmātes Marijas un svētās Madaļas tēlu Umurgas baznīcā.[23] Šais tēlos saskatāma nīderlandiešu skolas ietekme. No 16. gs. sākuma ir dievmātes tēls, kas atradās Lielajā ģildē. Tas bija Lībekas skolas mākslinieka darināts gotiskā stila darbs un pārdzīvoja reformāciju kā spilgts anachronisms protestantiskajā Rīgā. Šo tēlu bija darinājis Sv. Pēteŗa baznīcai Lībekas tēlnieks Bernts Notke ap 1500. gadu.[24]

Vairums skulptūru, kas saglabājušās, ir anonimas — to darinātāji nav zināmi. Var tikai minēt, ka starp māksliniekiem varētu būt bijuši arī latvieši. Tā no 1530. gada ir ziņa, ka Kuldīgā Kurzemes bīskapa darbā bijis akmeņkalis Josts, par kuŗu teikts, ka viņš bijis *kunstreicher Meister*.[25] Tā kā Josta uzvārds nav minēts, varētu domāt, ka viņš bijis latvietis.

Liekas, nav šaubu, ka latviešiem arī 16. gadsimtenī, tāpat kā nākošajā, bija kokgriezēji, kaut gan neviens viņu darbs nav saglabājies. Saprotams, Rūjienas zemesgrāmatā attēlotās skaitļu zīmes, ar kādām vagaŗi reģistrēja birkās zemnieku kunga tiesu (sk. attēlu 9. nodaļā), nevar uzskatīt par mākslas darbiem, tāpat kā saglabātās īpašuma zīmes bišukokos. Pats fakts, ka tādas zīmes bija, tomēr liecina, ka kokgriešanas techniku zemnieku ikdienas dzīvē lietoja daudz plašāk nekā modernajos laikos. Tā kā pirms reformācijas baznīcās bija liels pieprasījums pēc kokgriezumiem, kuŗu nespēja apmierināt ar pasūtinājumiem ārzemēs, tad domājams arī, ka no plašās kokgriezumu technikas lietošanas ikdienas dzīvē līdz mākslinieciskajam veidojumam pāreja nebija grūta.

Vēl mazākā skaitā par skulptūrām ir saglabājušās 16. gadsimteņa gleznas jeb, kā latvieši toreiz teica, zīmes. Interesantākā to starpā ir

Tērvetes pagasta Kalnamuižas baznīcas altārglezna „Golgāta". Tā bija saglabājusies līdz mūsu dienām 19. gadsimteņa pārgleznojumā. Šo pārgleznojumu Latvijas pieminekļu valdes restaurātors noņēma, un tā kļuva redzama 16. gadsimteņa glezna savā pirmajā izskatā. Pēdējos Latvijas patstāvības gados glezna atradās valsts prezidenta reprezentācijas telpās Rīgas pilī.

Mākslas vēsturnieks B. Vipers par šo gleznu raksta, ka, spriežot pēc nevienādās technikas un dažiem apģērba anachronismiem, var secināt, ka tikai vispārējā kompozicija un galvenās figūras pieder ārzemju meistara otai, kamēr visas mazāk svarīgās daļas gleznojuši viņa šejienes palīgi.[26]

F. Balodis un P. Ārends turpretim, atsaucoties uz B. Vipera vēlākajiem pētījumiem, raksta, ka šī glezna darināta 16. gs. otrā pusē un ka tās autors ir viens pats meistars, kas bijis latvietis.[27]

Šī altārglezna ir ievērojama ne vien tāpēc, ka tā ir vecākā Latvijā saglabātā, bet jo sevišķi tādēļ, ka tā varētu liecināt par latviešu gleznieciības prasmi. Altārgleznas vienkrāsainā reprodukcija šīs grāmatas sākumā, protams, nedod pilnīgu iespaidu, jo tā nerāda gleznas skaistās krāsas.

Nav saglabājušies nodaļas ievadā minētie Rīgas archibīskapu portreti, kas atradās Raunas pilī. Vienīgais, kas palicis, ir latīņu valodā rakstīto epigrammu noraksti. Šīs epigrammas atradās vai nu virs, vai zem portretiem. Ja epigrammas būtu radušās ap 1561. gadu,[28] tad arī portreti nebūs darināti daudz agrāk.

Reformācijas izraisītajos svētbilžu grautiņos aizgāja bojā jau pieminētā Pēteŗa Hāzes darinātā altārglezna sālsnesēju amata altārim Pēteŗa baznīcā ar Pēteŗa, Erasma un Kristapa attēlu. Tāpat aizgāja bojā šī paša meistara gleznotā kalēju amata pasūtinātā altārglezna. Šo gleznu zaudējums sevišķi jānožēlo, jo iespējams, ka šais latviešu pasūtinātajos darbos cauri konvencionālajai čaulai varētu saskatīt latviskos elementus.

Kurzemes hercogīstē 16. gadsimtenī mākslai veltīja maz vērības. Ir saglabājies Nikolaja Franka uz koka gleznotais svētā vakarēdiena ainas attēlojums, datēts ar 1592. gadu. Pēc sava vārda mākslinieks pierakstījis: *pictor Livonicus*.[29]

Grafikā ievērojams kļuva Albrechts Dīrers *(Dürer)*, vīrs, kas pacēla grafiku mākslas nozares līmenī. Viņa Livonijas sieviešu zīmējumi, kas glabājas Luvrā, reproducēti 6. nodaļā. Dīrera zīmējumos parādītas Livonijas smalkās sievietes *(vornehme Frauen)*, varenās sievietes *(mächtige Frauen)* un parastās sievietes *(gemeine Frauen)*. Ilgu

laiku domāja, ka šais zīmējumos ir attēlotas īslandietes, zīmējumu uzrakstu *eiffland* kļūdaini lasot *eissland*. Ikviens tomēr var viegli pārliecināties, ka uzraksts jālasa *eiffland*, t. i. Livonija.

Par to, kā šie zīmējumi radušies, izteiktas dažādas hipotezes. Pēc N. Buša domām, Dīrers esot kādu laiku uzturējies Livonijā, un šai ceļojumā esot radušies ne vien (samērā vājie) Livonijas sieviešu zīmējumi, bet arī viņa ievērojamais darbs Svētā Apolonija.[30] Buša viedokli par Dīrera Livonijas ceļojumu citi vēsturnieki noraida. N. fon Holsts izteicis hipotezi, ka Dīrers savā Nīderlandes ceļojumā esot nokopējis Rēvelē dzimušā mākslinieka Michaela Sitova Rēveles sieviešu zīmējumus. Sitovs 1484. gadā devās mācībā uz Brigi, un vēlāk Nīderlandēs un Spānijā viņam pavērās plašs darbalauks.[31]

Kā Dīrers zīmējis Livonijas sieviešu tērpus, laikam paliks neatrisināta mīkla. Tā kā šie zīmējumi pilnīgi atbilst Hāzentētera aprakstiem par Rīgas sievietēm, tad nav pamata domāt, ka zīmējumi reprezentē tikai Rēveles tipus. Dīrera Livonijas sievietes ir kopējis un publicējis Hanss Veigels *(Weigel)* 1577. gadā Nirnbergā izdotajā tērpu grāmatā *(Habitus praecipuorum populorum)*.

Mūsu grāmatā ievietotie Rīgas skati rāda augstu grafikas tehnikas līmeni un izsmalcinātu mākslinieka gaumi. Ar 1550. gadā Minstera *Kosmografijā* un 1582. gadā Georga Brauna un citu pilsētu skatu krājumā ievietotajiem aistētiski augstvērtīgajiem Rīgas skatiem nepatīkami kontrastē rupjais Rīgas skata kokgriezums, ko Rīgā 1589. un 1591. gadā publicēja Mollins divu grāmatu titullapās.[32] Nav pamata to uzskatīt par pirmo Rīgā darināto ksilografiju.

Grafiskie rietumu mākslas darbi, kas par Latviju saglabājušies no 16. gadsimteņa, ar maz izņēmumiem ir tehniski un mākslinieciski ļoti augstā līmenī. Salīdzinot ar šīm vācu grafikām, krievu miniatūrās grafikas Nikona 16. gadsimteņa chronikā, kas attēlo Livonijas kaŗa notikumus, ir vēl viduslaiku konvencionālās mākslas līmenī. Tajās cilvēki parasti tēloti profilā, bez individuālas sejas izteiksmes. Cilvēku figūras šais krievu grafikās attēlotas tikpat lielas kā ēkas vai rēgojas no tām ārā. Tikai cīņas skatos izpaužas zināms dinamisms.[33] Tomēr šie 16. gadsimteņa krievu mākslinieka tēlotie cīņas skati izteiksmīguma ziņā nevar sacensties ar 11. gadsimteņa normaņu darinātajiem cīņas skatiem pazīstamajā Bajē *(Bayeux)* sienas segā. Pat 16. gadsimteņa vācu skrejlapās ar to primitīvajiem kokgriezumiem, kas bija domāti vienkāršai tautai, ir spēcīgāka mākslinieciskā izteiksme, kaut naīvuma ziņā tiem ir līdzība ar krievu grafikām. Šais vācu skrejlapās daudz uzmanības veltīja notikumiem Livonijā, un

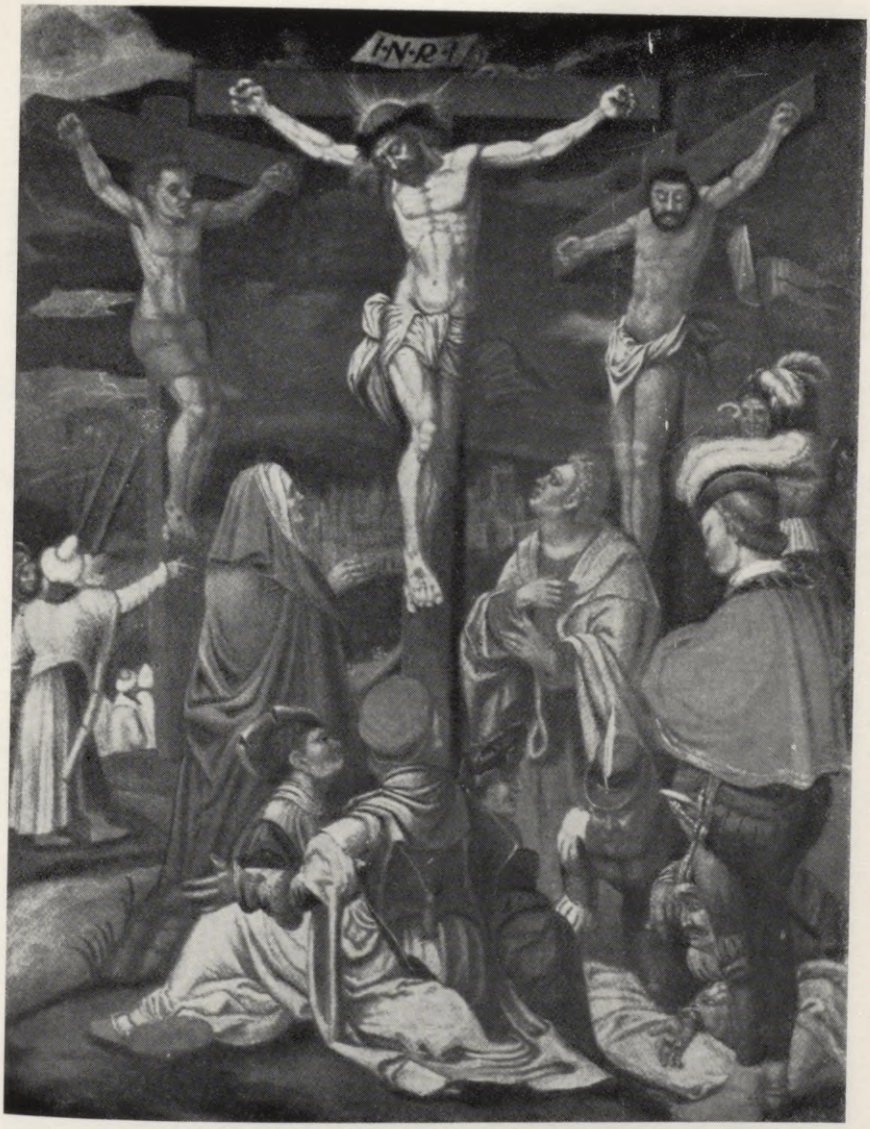

Tērvetes Kalnamuižas baznīcas altāŗglezna „Golgāta"
(16. gs.)

Vecākā saglabātā altāŗglezna, jādomā, latviešu mākslinieku darbs (neatkarības laikā rotāja valsts prezidenta reprezentācijas telpas Rīgas pilī).

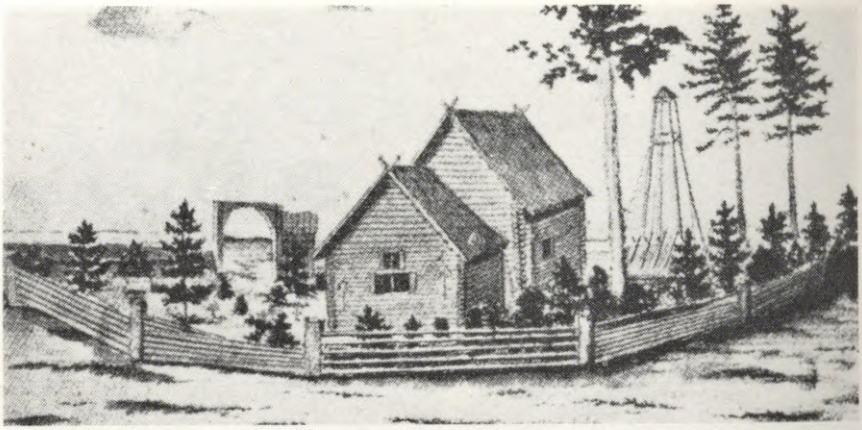

Vecā Vangažu baznīca

(Broces zīmējums)

Vecbornas baznīca

(Rīgas brīvdabas mūzejā)

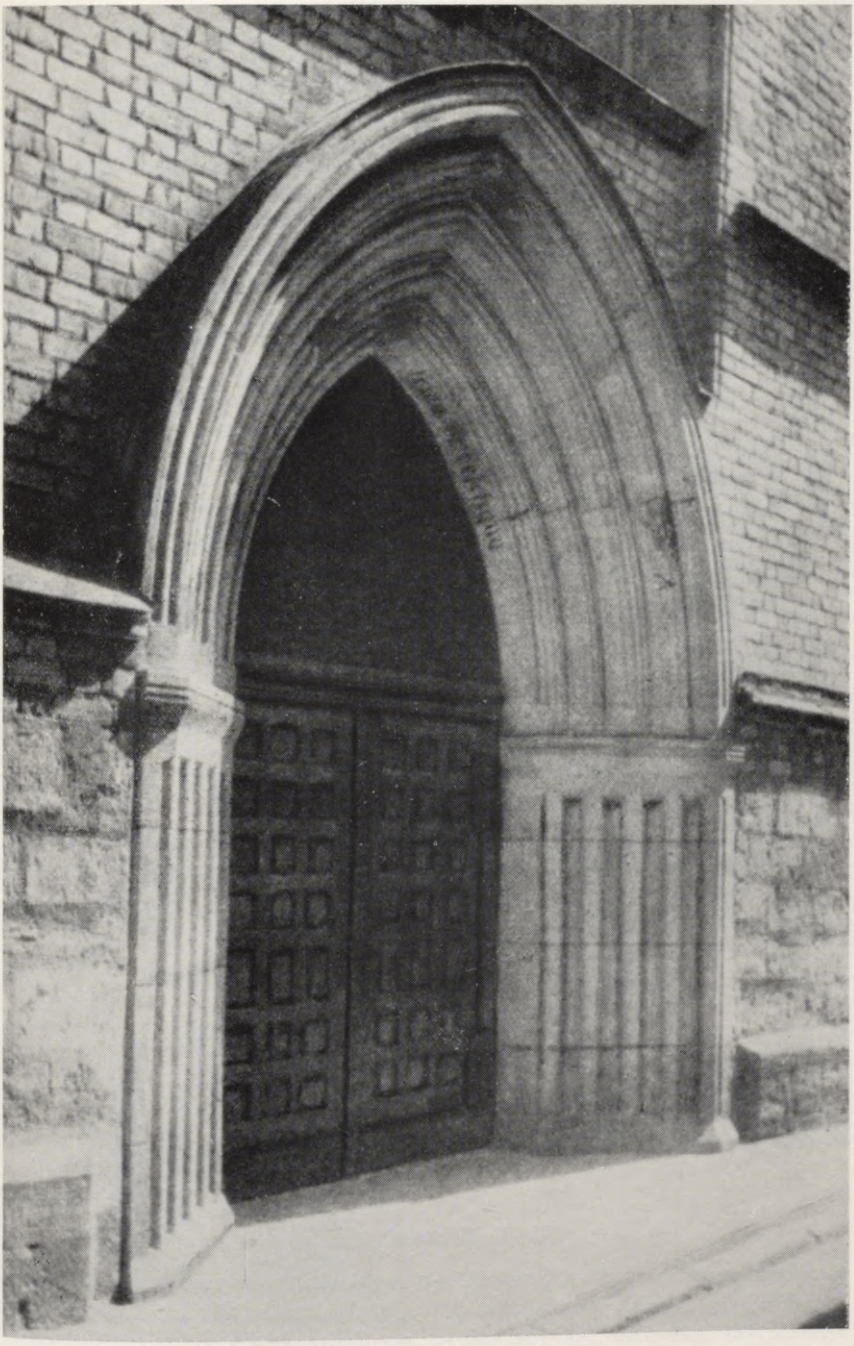

Rīgas Jāņa baznīcas portāls

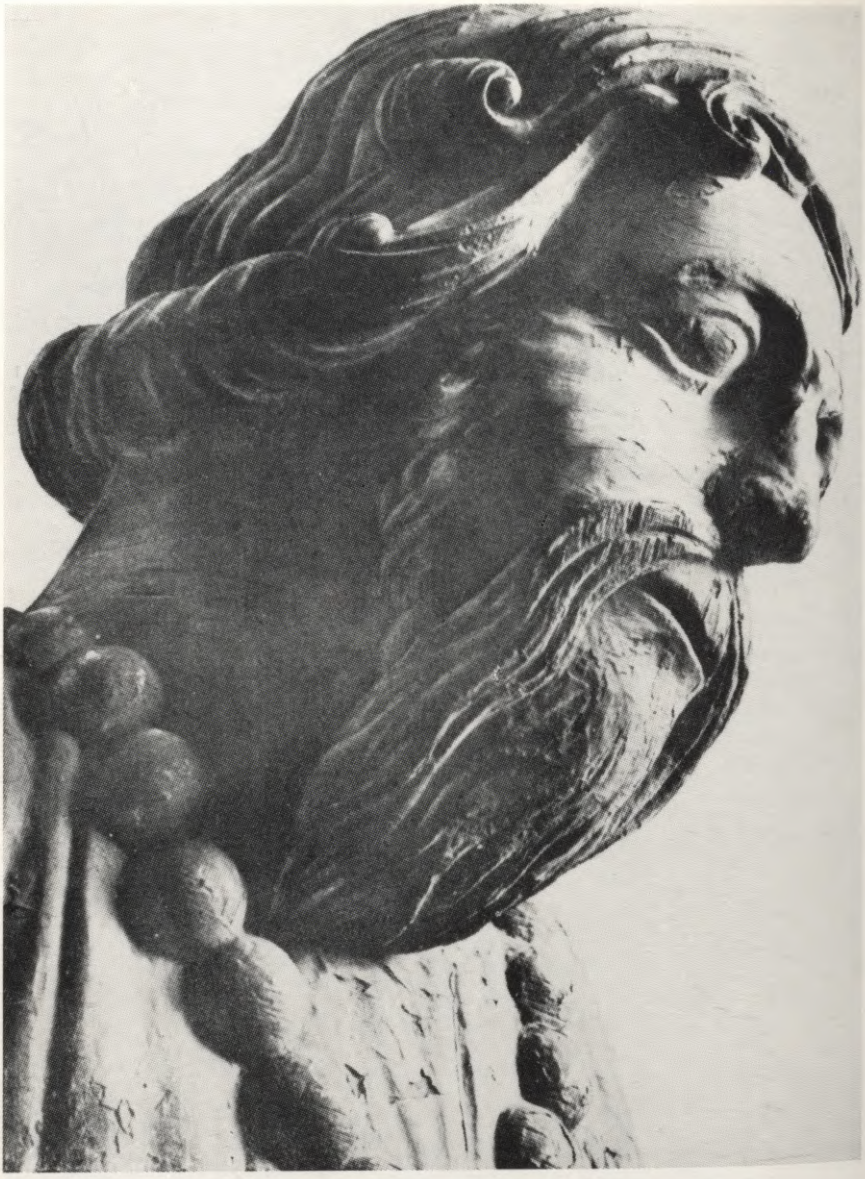

„Lielais Kristaps" (detaļa)

Kopskats ar novietni ir vecāks uzņēmums nekā skats novietnes iekšienē. Pēdējā Jēzusbērns ir neveikli piestiprināts Kristapa plecam, kamēr kopskatā redzams pirmatnējais stāvoklis. Apģērba gabalus un lentas, ar ko pušķoja tēlus, tauta vēlāk lietoja dziedniecības nolūkos, tādēļ tie katrā uzņēmumā ir citādi. Kristapa tēlu darinājis 16. gadsimtenī kāds nezināms mākslinieks pēc latviešu sāļsnesēju amata pasūtinājuma.

„Lielais Kristaps"
novietnē Daugavmalā

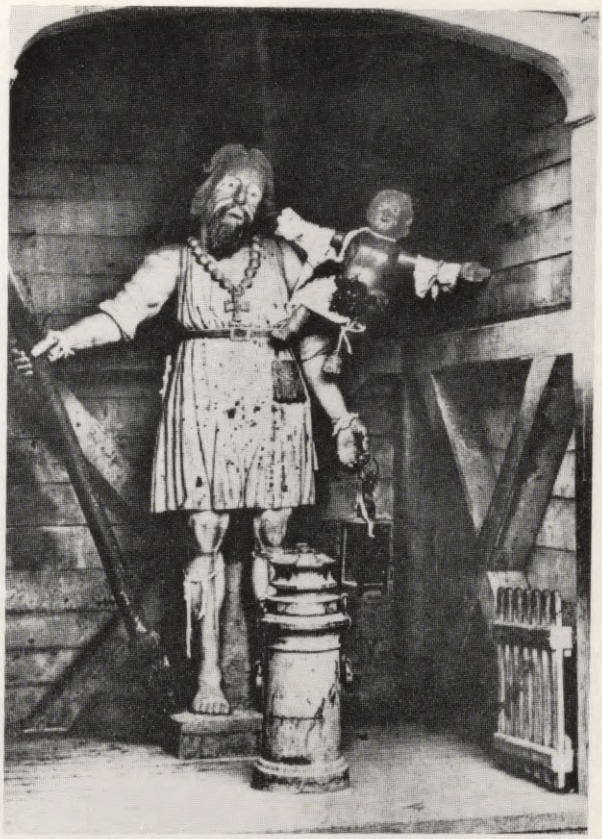

„Lielais Kristaps" (kopskats ar novietni)

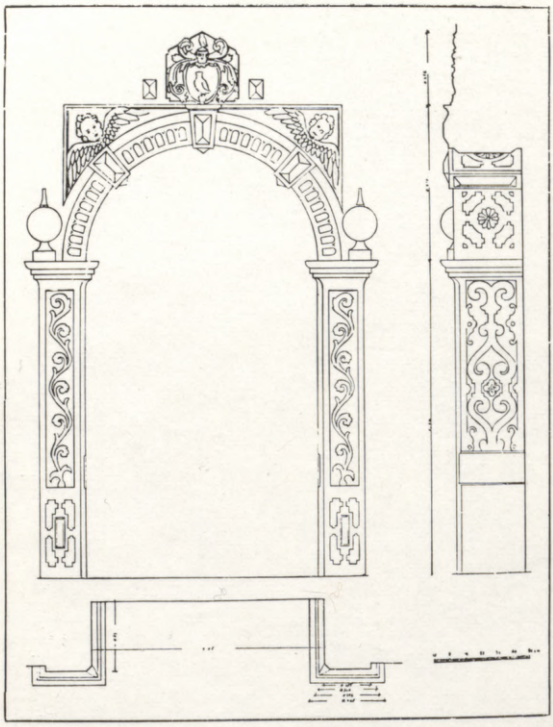

Ulenbroka nama portāla uzmērījums

(katra mēroga iedaļa ir 10 cm).

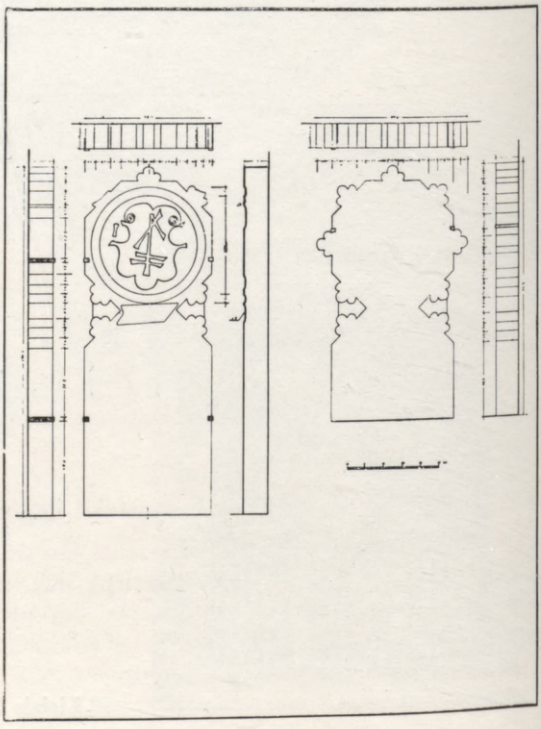

Ulenbroka nama piedurvju akmens uzmērījums

(katra mēroga iedaļa ir 10 cm).

Ulenbroka nama portāls un piedurvju akmens

Portāls tagad atrodas Rīgā, Jaunielā 22, pagalmā. Tas celts 16. gs. beigās. Piedurvju akmens tagad iemūrēts portāla vidū, bet 16. gadsimtenī divi tādi akmeņi atradās katrs savā pusē ieejai. Uz piedurvju akmens Ulenbroka mājas zīme, bet virs portāla Ulenbroka ģerbonis — ūpis.

Rīgas dominikāņu klosteŗa ieejas vārti

Vārti celti 14. gs. beigās. 1582. gadā klosteŗa ēku Rīgas rāte ierādīja latviešu draudzei.

Pa labi: Rīgas dominikāņu klosteŗa ieejas vārtu uzmērījumi

(katra mēroga iedaļa ir 10 cm).

to tipisks paraugs reproducēts 5. nodaļā, ilustrējot kauju pie Cēsīm 1578. gadā.

Mākslas amatniecības ražojumi

Mākslas amatnieki bija Rīgas zeltkaļi, sudrabkaļi, naudas kalēji, alvas lējēji, zvanu un lielgabalu lējēji un saktu kalēji. Pēdējo darbus apskatīsim atsevišķā apakšnodaļā.

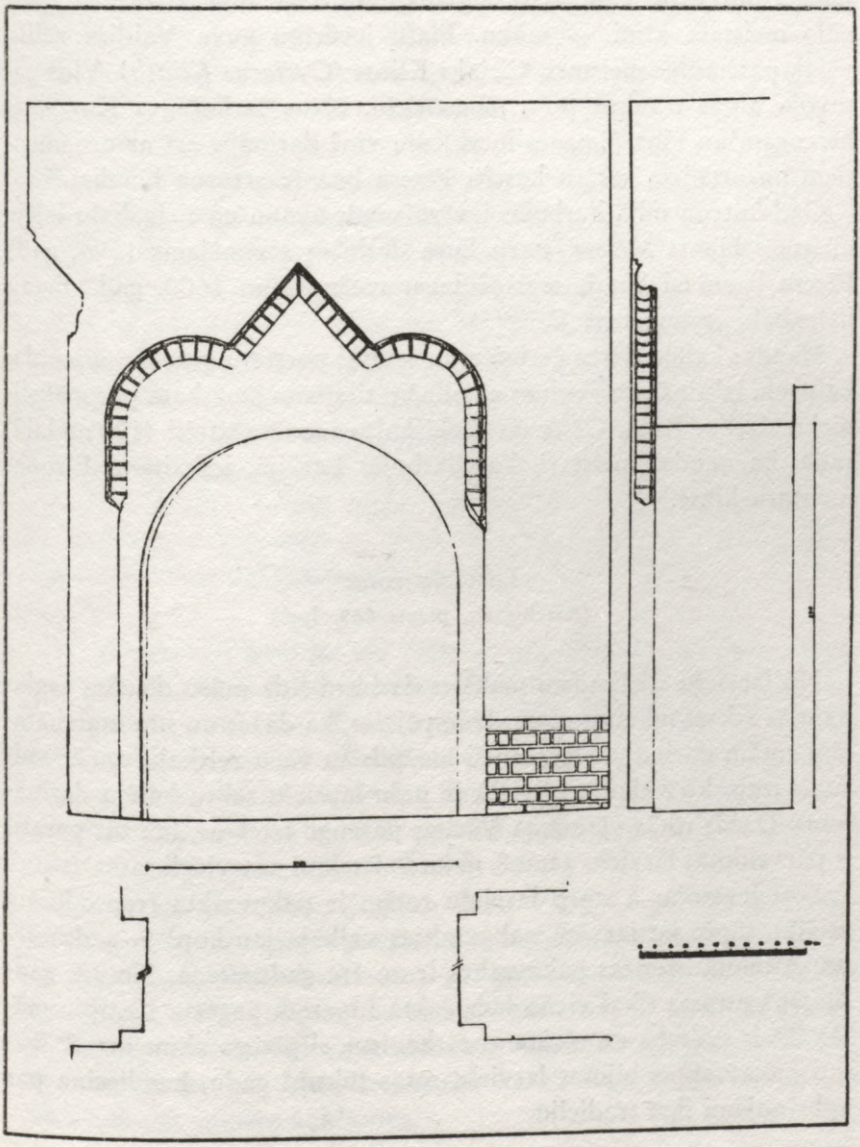

No Rīgas zeltkaļu darbiem 11. nod. attēlā redzams ap 1500. gadu darinātais Bauskas svētā vakarēdiena biķeris. To zīmējis L. Arbūzovs, sen., bet pats biķeris tagad gājis zudumā. Mūsu sevišķu ievērību tas pelnī ar tā vidusdaļā izveidoto bumbveidīgo izcilni, kas līdzīgs P. Kundziņa pētītajiem koka architektūras rotājumiem. Uz biķeŗa kājas ir uzraksts, kas, kā vēlāk redzēsim, atrodams arī uz latviešu valkātajām saktām.

No alvas lējējiem pieminams Latvijas reformācijas vēsturē ievērojamais Burkards Valdiss. Ir saglabājušies daži viņa darbi[34] ar īpatnējo meistara zīmi — mūku. Plašu ievērību guva Valdisa zellis, vēlāk patstāvīgs meistars, Ciriaks Klints *(Cyriacus Klinth)*. Viņš gatavoja alvas traukus poļu magnātiem, alvas sarkofagus Kurzemes hercogam un viņa ģimenes locekļiem, viņš darinājis arī ar ornamentiem un attēliem rotātu kastīti Pēteŗa baznīcas torņa bumbai.[35]

Gadsimteņu mijā darbojās ievērojamais zvanu un lielgabalu lējēju meistars Hanss Meiers, starp kuŗa darbiem atzīmējams 1596. gadā Pēteŗa baznīcai lietais septiņžuburu svečturis un 1600. gadā lietais lielgabals „evaņģelists Jānis".[36]

Naudas kalēju darbs ģerboņu un sevišķi portretu gravēšanā naudas kaltuvju laktiņās un veidņos ar pilnām tiesībām jāuzskata par mākslinieku darbu. Rīgā, Cēsīs un Dolē kalto monētu attēli (12. nodaļā) rāda, ka naudas meistari, kas darbojās Latvijā, ieskaitāmi Eiropas meistaru klasē.

Latviešu rotas[37]

(Attēlus sk. pirms 689. lpp.)

No latviešu sīkākajiem mākslas darbiem līdz mūsu dienām saglabājušās saktas un citas rotas. Ir iespējams, ka dažas no šīm saglabātajām rotām darinājuši Rīgas vai mazpilsētu vācu zeltkaļi, tomēr vairums rotu, ko valkāja latvieši, ir pašu latviešu saktu kalēju darinājums. Dažās rotās vērojama Vācijas paraugu ietekme, bet tās parasti ir pārveidotas latviešu gaumē, tā ka šo ietekmi nav viegli saskatīt.

Ļoti ievērojama starp latviešu rotām ir pakavsakta (reproducēta attēlā), tāpēc ka latvieši pakavsaktas valkāja jau kopš 8. gadsimteņa. Attēlotā bronzas pakavsakta ir no 16. gadsimteņa. No 17. gadsimteņa atrasta tikai viena šāda sakta Līgatnes pagasta Ķempju mājās. Tā ir sudraba un rotāta ar sarkaniem, slīpētiem akmeņiem.[38] Tātad pakavsaktas bijušas latviešu rotas tūkstoš gadu, kas liecina par apbrīnojami ilgu tradiciju.

Pieci simti gadu vēlāk nekā pakavsakta, pēc vācu iekaŗojumiem Latvijā ieviesās gotiskā stila sakta (sk. attēlu kopojumu). Tās 16. gadsimteņa izveidojums — astoņstūraina bronzas rozete kam septiņos stūros ir pa trim caurumiem — redzams attēlā. 16. gadsimtenī sastopams arī šīs saktas cits (sudraba) variants. To lietoja villaines saspraušanai. Šīs saktas bija sevišķi iecienītas Kurzemē, un vēlākā attīstībā no tām izveidojās Alsungas un Kuldīgas dižsaktas.

Ar 13. gadsimteni Latvijā bija ieviesušās visā Rietumeiropā plaši izplatītās plakanās ripu saktas. Šī tipa saktas 16. gadsimtenī parasti kala no sudraba un bronzas. Otrā rotu attēlu kopojumā 1. zīmējums rāda Pāles pagastā (Valmieras apriņķī) atrasto sudraba saktu un 3. zīmējums — sudraba saktu, kas atrasta Ropažu pagastā (Rīgas apriņķī). 13. zīmējumā redzama Pāles pagastā atrastā bronzas sakta. Šais saktās ir iegravēti augu ornamenti (1. un 13.) vai uzraksti (3.). Parastie šais saktās iegravētie uzraksti bija: HELP GOT VT NOT vai arī: *AVE MARIA, VERBVM DOMINE*, vai taml. Latvietes no savas puses šīm saktām pievienoja dažādus piekariņus, piemēram, zīmējumā parādīto lāča zobu, kas arī atrasts Pāles pagastā.

Sākot ar 16. gadsimteni, šīs ripu saktas parādās jaunā variantā — kā burbuļsaktas. 12. attēlā redzamā atrasta Pāles pagastā. Šis saktas veids kļūst sevišķi populārs nākošajā gadsimtenī, kad tās sastopamas gan akmeņiem greznotas, gan bez tiem. Īpatnēji izveidotas sudraba burbuļsaktas lietoja sagšu saspraušanai ne vien 18., bet arī vēl 19. gadsimtenī Kurzemē — Nīcā, Bārtā un Rucavā. Tās sasprauda vienu virs otras, lielākās apakšā, mazākās virsū („saktu čupa", „čupu saktas").

16. gadsimtenī parādās arī pirmās sirdsveidīgās sudraba saktiņas. 4. zīmējumā redzamā sakta atrasta Turaidas pagastā (Rīgas apriņķī), 6. zīmējumā attēlotā — Pāles pagastā. Šādas saktiņas kopš 15. gadsimteņa bija izplatītas Skandinavijā un Rietumeiropā. Tagad tās uzskata par Zemgales saktām un lieto krekla saspraušanai.

Līdzīga šīm saktām ir Pāles pagastā atrastā 16. gadsimteņa bronzas sakta ar akmeņiem (2. zīmējums).

Valkas apriņķī Dūres pagasta Lejas Poļos ir atrasta kaklarota, kuŗai pie bronzas važiņas piekārtas Livonijas 16. gadsimteņa sudraba monētas. Šāda veida kaklarotas 16. gadsimtenī valkāja arī dižciltīgo dāmas, tikai važiņas bija sudraba un monētas zelta. Ir zināms, ka šīs rotās iestrādātās zelta monētas vajadzības gadījumā izlietoja kā maksāšanas līdzekļus. Iespējams, ka tā rīkojās arī latvietes ar savu sudraba monētu kaklarotu.

Pēc reformācijas latviešu sievietes valkāja kā rotas arī pātaru krelles. Par tām 1545. gada Valmieras landtāgā lēma, ka zemnieks savai līgavai drīkst dāvāt ne vairāk kā vienas Vidzemes pātaru krelles. Iespējams, ka 16. gadsimtenī, tāpat kā agrākajos, valkāja arī dzintara krelles un citas dzintara rotas, jo šādas rotas min 13. nodaļā citētais Lipomani.

Tajās pašās Lejas Poļu mājās, kur atrada monētu kaklarotu, atrastas vēl citas rotas, ko attiecina uz 16. gadsimteni. 7—11. zīmējums otrā attēlu kopojumā rāda dažādus gredzenus. Tie izgatavoti no bronzas, kaut gan 16. gadsimtenī valkāja arī sudraba gredzenus. Tieši 16. gadsimtenī Latvijā ieviešas gredzens, kāds parādīts 8. zīmējumā — ar plāksnē iegravētu simbolu, kāpēc šā veida gredzenus var lietot par zīmoggredzeniem. Tāpat ieviešas zīļu gredzeni ar krāsainiem stikliem rotātu rozeti priekšpusē (9. un 10. zīmējums). Jau agrākajos gadsimteņos slēgtie apļa gredzeni bija stājušies vaļējo gredzenu vietā, kas bija ar pamīšus saliktiem galiem un stiepļu pinumiem.

Gredzeni ir vienīgā rotaslieta, par ko ir informācija, ka tos importēja. 16. gs. beigās divi krievu tirgotāji importēja no Krievijas 8500 gredzenu, kas poļu muitas sarakstos apzīmēti par *pierścienie łotawski*, t. i. latviešu gredzeniem.[39] Muitas sarakstos tie aprakstīti kā vaļa gredzeni, bet jādomā, ka patiesībā tie bija bronzas gredzeni, kādi atrasti Lejas Poļos.

Ļoti skaista rota bija sieviešu vainagi. 16. gadsimteņa rakstnieku minētie astru un zīļu vainagi nav saglabājušies, bet ir atrasti kalto vainagu fragmenti. Šos vainagus V. Ģinters apraksta šādi: „Tautas dziesmu daudzināto kalto vainagu piemērs. Vainaga plāksne bija savā laikā piestiprināta auduma pamatam. Kaltā raksta kompozicija aizgūta no audumu ornamenta. Līdzīgi sagšu raksta joslām, platāko vidus joslu pavada divas šauras malu joslas. Vidus joslas salikuma rombi un trīsstūri, kā arī „S" veida motīvs, t. s. zaltis ir auduma joslu raksta parasti komponenti. Zieda resp. rozetes motīvs kalumos parādās jau 13. gs., bet analoģijas tam saskatāmas arī Krustpils sagšu rotājuma, t. s. „saulīšu" motīvā. Kaltie vainagi pazīstami tikai nedaudz eksemplāros no 15.—16. gs. Zemgalē un Kurzemē."[40] Šie kaltie vainagi atspoguļo tūkstošgadīgu latviešu tradiciju, kamēr Alsungas un Kuldīgas spangu vainags ir aizguvums no vāciešiem.

Grezna rota bija arī sievas cepure, kas nav jāsajauc ar tagad labāk pazīstamajām sievu cepurēm — micēm jeb aubēm. Pēdējās ir 17. gs. beigu vai 18. gadsimteņa jaunievedums. Sievu cepures bija

darinātas no samta vai arī sarkana, zila vai zaļa auduma, ar ādas oderi un apmalēm, greznotas ornamentētām bronzas plāksnītēm, alvas podziņām un kreļļu virknēm. Bez šīm, jau 15. gadsimtenī sastopamajām, cepurēm 16. gadsimtenī bija vēl ar vertikālām rakstu joslām izrakstītas cepures. Šāda cepure redzama galvā zemniecei 1612. gadā Mollina spiestuvē iespiestajā Rīgas Pārdaugavas skatā, kuŗa autors bija laikam Heinrichs Tums *(Thum)*. Līdzīgas sievu cepures redzamas arī tērpu albumā, ko izdeva Grasi 1585. gadā Romā.

Rotas bija arī plakana pinuma važu jostas, gatavotas no zeltīta sudraba vai mazvērtīgāka metalla. Tās darināja 11. nodaļā aprakstītā jostnieku amata meistari Rīgā.

M. Kolina zīmējumā attēlotajiem 16. gadsimteņa lauku sieviešu tērpiem (sk. 13. nodaļu) visiem redzamas jostas ar kupliem pušķiem, sevišķi tām sievietēm, kas nav apsegušās ar sagšām. Neviena šāda josta no 16. gadsimteņa nav saglabājusies. Par to, kādas tās izskatījās, var spriest pēc saglabātās Līvānu celaines, Mačulānu ugunskrusta jostas, bet vēl labāk pēc Krustpils un Preiļu pagasta pītajām jostām.[41]

Latviešu saktas un pārējās rotas bija greznotas ornamentiem. Sastopams divējāds ornaments — ģeometriskais un stilizētais augu. Iespējams, ka ornamentēti bija arī ikdienā lietojamie koka priekšmeti, bet nevar būt šaubu, ka bagātīgi ornamentiem rotāti bija sieviešu svētku tērpi: vienkārtenes un divkārtenes — sagšas (baltas vai mēļas villaines) un snātnes (linu segas), tāpat citas tērpa daļas. Ornamentēti bija arī cimdi. Latvijas eksportpreču statistikā redzams, ka cimdus no Latvijas eksportēja arī uz ārzemēm.

Attēlotās rotas raksturo lielo pārmaiņu latviešu rotu tradicijās, kas bija sākusies iepriekšējos gadsimteņos un noslēdzās tieši 16. gadsimtenī. Senākās formas izzuda, bet galīgi nostiprinājās jaunās, no Vācijas vai caur Vāciju no Rietumeiropas importētās formas. 17. gadsimtenī no šīm vecajām formām var atrast tikai retu. Ilgstošais rietumu rotu formu asimilācijas process 16. gadsimtenī bija noslēdzies, un latvieši šīs svešās formas bija pārveidojuši savā gaumē.

Kā redzējām 11. nodaļā, Rīgas saktu kalēji bija latvieši. Līdz ar to arī saprotams, kā šī pieskaņošanās latviešu gaumei notika. Izskaidrojums gan vajadzīgs problēmai, kā uz latviešu valkātajām rotām varēja gadīties vācu un latīņu uzraksti. Te iespējamas divas atbildes. Vai nu šīs rotas gatavoja vācu meistari (Rīgā vai Vācijā, no kurienes tad rotas importēja), vai arī latviešu meistari iestrādāja rotās uzrakstus pēc ārzemju paraugiem. Latvieši šādas rotas pirka,

uzskatot uzrakstus par maģiskām formulām, kas tie īstenībā arī bija. No 17. gadsimteņa saktas ar šādiem uzrakstiem vairs nav atrastas, totiesu Līgatnes pagasta Ķempju mājās atrastajai sudraba burbuļu saktai otrā pusē ir iegravēts ILSE WEWER 1638, un gredzenā iegravēts SPAR NICKE. Jumpravmuižas Smakatu jostas sprādzē iegravēts HINRICH SMACKAT 1651.[42] Tās ir liecības, ka latviešu lauku iedzīvotāju starpā jau bija lasīt pratēji (vēl pirms zviedri nodibināja skolas!), un burtus vairs neuzskatīja par maģiskām zīmēm, bet tajos jau ietvēra racionālu saturu. 16. gadsimtenī arī šai ziņā ir noslēgums tūkstošgadīgam attīstības posmam.

To, ka dažas mākslas formas, piemēram, ripu saktas, latvieši ir pārņēmuši no vāciešiem, N. fon Holsts mēģinājis iztulkot kā vācu mākslas pārākumu par latviešu mākslu.[43] Aizņemšanās tomēr nebūt neliecina par kultūras pārākumu. Tā var būt, kā tagad teiktu, vienkārši mode. Jaunāka mode ne vienmēr ir pārāka par vecāko. Bez tam nav liela pamata uzskatīt ripu saktas par specifisku vācu kultūras produktu, jo tās bija izplatītas daudz plašāk nekā tikai Vācijā. Nebūt nevar arī pierādīt, ka to izplatības centrs bija Vācija.

Dzeja un dziesmas

Vācu dzeja Latvijā 16. gadsimtenī gūst impulsus no diviem svarīgākiem notikumiem — reformācijas un lielajām politiskajām pārmaiņām. Reformācijas ietekmē rodas virkne vācu baznīcas dziesmu un Burkarda Valdisa ievērojamais drāmatiskais darbs *Pazudušais dēls* (sk. 3. nodaļu). Latvieši šai lugā nav pieminēti, totiesu Valdiss viņus piemin savā fabulā par lauvu un suni (fragmenti sniegti 10. nodaļā). Otrs vācu dzejnieks, kas, tāpat kā Valdiss, nāca no Hesenes un kādu laiku darbojās Latvijā, bija jau vairākkārt mūsu grāmatā pieminētais Hāzentēters. Savā dzejā viņš piemin Rīgu. Domā arī, ka pazīstamais dzejolis „Es esmu zemnieks Vidzemē" ir Hāzentētera darbs. Gadsimteņa otrā pusē uzplaukst humānistu latīņu dzeja, kas jau raksturota 13. nodaļā.

Politisko notikumu ietekmē Livonijā sevišķi kuplo landsknechtu dzeja. Tās mākslas vērtība ir zema, kā rāda šai grāmatā ievietotie paraugi, ko lietoju politisko notikumu ilustrēšanai. Radnieciska ir arī dažu citu autoru politiskā dzeja. Dzejoļos ir pieminēti arī latviešu un igauņu zemnieki.[44]

Latviešu dzeja 16. gadsimtenī ir divējāda: pašu latviešu sacerētās un dziedātās dainas, un vācu mācītāju sacerētās vai tulkotās baznīcas dziesmas.

Par dainām vecākā 16. gadsimteņa liecība atrodama Minstera 1550. gada *Kosmografijā* (sk. citātu 14. nodaļā). Minstera korrespondenta Hāzentētera fraze, ka latvieši vārdu *Jehü* izkliedzot bez pārtraukuma, bet nezinot tā nozīmi, literātūrā izraisījusi plašas pārrunas.

Šo *Jehü* ir mēģināts izskaidrot kā, latviešu dainas dziedot, pievilkto skaņu „e" un „o" atdarinājumu.[45] Ja jau vārds *Jehü* ir pārpratums, tad ticamāk, ka Hāzentēters pārpratis kādu divzilbīgu vārdu, nevis vienu garī vilktu skaņu ar otras pievilkumu. Kāda veida šis vārds ir, redzams pēc Hāzentētera tālākā apraksta: „Kad viņiem jautā, ko *Jehü* nozīmē, viņi atbild, ka to nezinot, jo viņu senči tā esot dziedājuši, un viņi tāpat dziedot". Dzirdot tikai kādu garī vilktu skaņu, nebūtu pamata jautāt, ko tā nozīmē. Tātad *Jehü* bija divzilbīgs vārds, ko dziedot atkārto tik bieži, ka tas vērš uz sevi svešnieka uzmanību, un turklāt ar tādu saturu, ko paši dziedātāji nesaprot. Tāds vārds var būt tikai piedziedājums „līgo" vai „rotā". Rīgas tuvumā dziedāja „līgo", un skanīguma ziņā tas varētu atbilst aprakstam „kauc kā vilki", kādēļ domājams, ka *Jehü* bija „līgo".

Vecākā daina, kas līdz šim avotos atrasta, ir 1584. gadā Rīgas zemestiesas protokolā ierakstītie sāls pūšamie vārdi. Alūksnē dzimušais Ivans (Jānis) ieročus apvārdojis ar sāli, uz to pūzdams, sakot:[46]

Selsenik, Trummetnek,
Atsle Selse warde
Noseklesze, wannesnige
Selse warde daszdedam.

Tā kā daina neapšaubāmi kļūdaini uzrakstīta (varbūt vēl turklāt kļūdaini publicēta), tad to grūti atšifrēt. K. Straubergs šo dainu lasa:

Dzelzenieks, trumelniek,
atslēdz dzelžu vārdus (vārtus)
nosakliedze vanadziņš
dzelžu vārti dārdēdam,[47]

bet piezīmē, ka tās kopsaturs esot neskaidrs. Kā redzams šai atšifrējumā, Straubergs šaubījies, vai otrā rindā jālasa „vārdus" vai „vārtus", bet pēdējā rindā izšķīries par vārtiem. To darīt viņu laikam mudinājusi asinsvārdos sastopamā formula „dzelžu vārti" un „vara vārti". Tā kā vēl tagad pazīstamajos dzelzsvārdos šādas formulas trūkst, labāk būtu atstāt „vārdus" abās vietās. Šo dainu varētu arī atšifrēt šādi:

Dzelzeniek, trumetniek,
Atslēdz dzelzu vārdu.
Nosakliedza vanadziņis,
Dzelzu vārdu dāstīdams.

Trumetnieks nozīmē vai nu bundzinieku (kā domā K. Straubergs), vai trumeļa, t. i. koka ar dzinkstošām metalla lapiņām, sitēju, vai arī taurētāju. Katrā ziņā domāts kāds kaŗaspēka mūzikants. Tā kā eksistē dainu izteiciens: „Tā atslēdza tautiešam mīlamo valodiņu", tad iespējams arī, ka var atslēgt dzelzsvārdus. „Nosakliedza vanadziņš" ir bieži sastopama figūra saglabātajās dainās. Dāstīt nozīmē dāvāt, izdalīt. Šādi atšifrējot dzelzsvārdus, to kopsaturs kļūst skaidrs. Uzrunātajiem kaŗavīriem (dzelzeniekiem, trumetniekiem) pavēl atklāt dzelzsvārdus, ko savā kliedzienā zinātājam ir pavēstījis vanadziņš. Dainas forma nav perfekta, jo tikai pēdējās divi rindas atbilst parastajam trochaja pantmēram, tādēļ iespējams, ka tiesas rakstvedis nav pirmās rindas pilnīgi pierakstījis.

Vārdošanas formulas parasti ir teiktas saprotamos vārdos, kaut arī ar mistisku kopsakaru. Dainu krājumos līdz mūsu dienām saglabājušies vairāki ieroču apvārdošanas vārdi. Piemēram, kāda sena daina vēstī:

Es pakalu zobentiņu,
Tārpa asnī mērcēdams;
Es pārjāju kaŗa vidu,
Kā kaņepes lauzīdams.
(32001)

Par tārpu ne vien vairākkārt dainās, bet arī sarunu valodā dažos apgabalos Latvijā dēvē čūsku.

Ieroču apvārdošanai sacerēta arī kāda jaunākā laikā radusies daina:

Dzelzīm dzimu, dzelzīm augu,
Dzelzīm savas kājas āvu.
Manas miesas, mani kauli,
Tinaties pakulās,
Lai nelien svina lode,
Ne tērauda zobentiņš . . .
(34111)

Ir ļoti zīmīgi, ka vienīgā no 16. gadsimteņa saglabātā daina nāk tieši no šīs seno latviešu kaŗavīru folkloras. Tā kā šīs bija maģiskas,

tātad slepenas, dainas, tad saprotams, ka to līdz mūsu dienām saglabāts ļoti maz. Daļa šo diesmu iznīka, kad 18. gadsimtenī nebija vairs latviešu kaŗavīru. Daļa sava noslēpumainā rakstura dēļ aizgāja bojā līdz ar šo dainu zinātājiem. Tādēļ nav arī pārsteigums, ka 1584. gadā teikto dainu mūsu tagadējos dainu krājumos vairs neatrodam. Turpretim 1632. gadā Meina uzrākstītā daina, kam nav maģiska satura, kā arī citas šādas 17. gadsimtenī uzrakstītās dainas ir saglabātas vēl līdz mūsu dienām. Kaut gan pārveidotas, tās tomēr vēl var pazīt.

Ja Hāzentētera daudzināto *Jehü* (ko nākošā gadsimteņa sākumā atkārto Dionizijs Fabricijs), varētu iztulkot par „līgo", tad tas būtu visvecākais norādījums uz līgotnēm, t. i. Jāņu dziesmām. Tiešas liecības par šīm dziesmām avotos nav atrodamas. Līgotnes, kas līdz mūsu dienām saglabājušās tik lielā skaitā un kam ir neapšaubāmi senatnīgs raksturs, avotos tātad reprezentētas tikai ar vienu pārprastu vārdu. Turpretim jaunākajos laikos gandrīz izzudušās apvārdošanas dainas ir pārstāvētas ar samērā pilnīgu tekstu.

Tai pašā gadā, kad uzrakstīta pirmā daina (1584.), uzrakstīts arī Rēzeknes rekviēms vāciski (sk. 16. nodaļas noslēgumu). Vai to varētu pieskaitīt pie latviešu folkloras, kā to dara Jānis Andrups, jāatstāj mūsu literātūras vēsturnieku izšķiršanai.[48]

Sešpadsmitā gadsimtenī likti pamati latviskajai mākslas dzejai, t. i. zināmu autoru individuāliem sacerējumiem. Vecāko šādu līdz šim zināmo dzejas darbu ir sacerējis Rīgas Jēkaba baznīcas latviešu draudzes mācītājs Nikolajs Ramms. Tas datēts ar 1530. gadu, kaut zināms tikai 1615. g. iespiedums. Ramms kādu laiku bija latviešu nesēju brālības mācītājs un rakstvedis un pirmais sāka sēžu protokolus rakstīt latviešu valodā. Pēc P. Johansena domām, Ramms bija lībiešu cilmes.[49] Katrā ziņā, viņš bija uzaudzis ģimenē, kur runāja arī latviski, un varbūt tā bija pat pirmā valoda.

Ramma 1530. gadā sacerētās baznīcas dziesmas „Desmit svētie Dieva baušļi" teksts ir šāds:[50]

NO szirdes dubben buus töw titczet,
Vnde Dewam wenam kalpöth,
Ta Gode buus töw pirmack meckleth
vnd, ta varde welt nepeminnet,
Sweetäs denäs Dewe warde walköth,
ta buus töw töuwam Dewam kalpoth.

Ja töw nu gir ysten titczibe,
Tho buus töw radith czour milibe,
Thewe vnde Mathe czenan turreth
nenokouth nedcze loulibe parloust,
Ne szodcz [=nezodz] otram, nedcz lecibe dod
nepattes prettib tuake.

Otre Namme töw nebus karoth,
Nedcz ta Szewe Nedcz ta paddome,
Nedcz ta kalpe, Nedcz ta Kalpone,
Nedcz ryke, Nedcz lope,
Wusz tam welo ka töw pattim,
ta dare to töwe Dewe prathe.

To pallidcz mums JEsus Christus,
Katters múcz wuddetais tappis gir,
Ka mhes cziwoyam Dewam peetz prate,
Ar titczibe vnde milestibe
Bes ta pallige Etam mhes postan
ar wusze sweete cziwoschen. *

Pēc metrikas pētnieku konstatējuma, šī dziesma ir sacerēta tīri toniskā ritmā. Šo ritmu raksturo, pirmkārt, vienāds uzsvaru skaits katrā rindā. Uzsvaru parasti ir četri, divi katrā pusrindā, un tie bieži, sevišķi otrā pusrindā, saistīti ar alliterācijām. Otrkārt, zilbju skaits starp uzsvariem var būt mainīgs un ar dažādu kvantitāti. Treškārt, rindas var sākties vai nu ar uzsvaru, vai ar pietakti jeb anakrūzi (Ramma dziesmā, piemēram, pirmā rinda sākas ar vienzilbīgu pietakti, bet otra rinda ar uzsvaru). No sillabotoniskā ritma tīri toniskais ritms atšķiras sevišķi ar to, ka pirmajā starp uzsvariem ir vienāds zilbju skaits, tā veidojot noteiktu pantmēru, piemēram, trochaju un jambu ar divzilbju pēdām, daktili ar trīszilbju pēdām u. t. t.

Tagadējās latviešu dainas ar saviem toniski kvantitātīviem ritmiem (J. Rudzīša lietotais termins) iekļaujas vidū starp tīri tonisko un silabotonisko ritmu. Dainās kvantitātes likums ievērots katrā ziņā posmu gala zilbēs, dažreiz arī posmu iekšienē. Tīri toniskais ritms latviešu

* Mūsu tekstā divpunkti likti virs patskaņiem, virs kuŗiem oriģinālā ir mazs e. Lietotajā fotokopijā dažās vietās nevar saskatīt, vai attiecīgā zīme ir e, vai akcents.

garīgajā dzejā valdīja visu 16. gadsimteni un iesniedzās vēl krietni 17. gadsimtenī. Šai ritmā sacerētas visas dziesmas, ko 1587. gadā publicēja ar nosaukumu *Vndeudsche PSalmen und geistliche Lieder oder Gesenge, welche in den Kirchen des Fürstenthums Churland vnd Semigallien in Lifflande gesungen werden.*

Lai novērtētu šo īpatnējo dzejas veidu, tas būtu jānoklausās ar 16. gadsimteņa latviešu ausīm. Diemžēl, 16. gadsimteņa garīgās dzejas novērtēšanai pietrūkst galvenā materiāla — dainu uzrakstījumu. Pēc vienīgās uzrakstītās dainas — „Selsenik, trummetnek", kuŗas pirmās divi rindas neiekļaujas parastajā dainu pantmērā, vēl nevar spriest, ka mūsu senās dainas teiktas tīri toniskā pantmērā. Tīri toniskais ritms tomēr ir raksturīgs senajai vācu, angļu, skandinavu un krievu tautas dzejai. Pēc analoģijas spriežot, tajā varētu būt skandētas arī senās latviešu dainas. Tomēr, lai šo hipotezi varētu pārbaudīt, nepieciešams daudz plašāks 16. gadsimtenī (vai agrāk) uzrakstīts dainu materiāls, kā mums vēl nav un ko atrast ir maz izredžu.

Ar tagadējām dainām Ramma dziesmai tomēr kopēja kāda cita īpatnība — alliterācijas: *töw titczet, warde welt, denäs Dewe, warde walkoth, töw töuwam,* tāpat vārda *nedcz* atkārtojumi. Alliterācijas ir raksturīgas tautas dzejai, kas lieto tīri toniskos ritmus. Alliterāciju saglabāšanās latvju dainās pastiprina hipotezi, ka senatnē tās varētu būt skandētas tīri toniskā ritmā.

Katrā ziņā, pēc A. Čaka un viņa sekotāju veiksmīgajiem mēģinājumiem ieviest modernajā dzejā tīri tonisko ritmu mūsu tagadējā lasītāju paaudze vairs nevar Ramma dziesmu un citas krājumā *Undeutsche Psalmen* ievietotās, tāpat vēlākās Manceļa, dziesmas raksturot kā dziedamo prozu, kā to darījuši vecākie literātūras vēsturnieki (A. Bīlenšteins, T. Zeiferts, L. Bērziņš u. c.). Kārlim Kārkliņam jāpateicas par norādījumu, ka mūsu pirmā garīgā dziesma ir īsta dzeja.

Mūzika

Rakstot par Latvijas mūzikas dzīvi 16. gadsimtenī, pirmām kārtām jāmin baznīcas mūzika. Kopš 14. gadsimteņa sākuma minēts, ka lielajās Rīgas baznīcās bija ērģeles. 1520. gadā ērģeļu meistars Baltazars izgatavoja jaunas ērģeles Sv. Pēteŗa baznīcai. 1594. gadā Jakobs Rabs, laikam Dancigas meistars, uzbūvēja Rīgas doma ērģeles.[51]

Bez baznīcas mūzikas bija arī laicīgā. Jau 15. gadsimtenī Rīgā pastāvēja pilsētas mūziķu kopa. 16. gadsimtenī Rīgas pilsētas prā-

ģeņos bija mūzikas meistars ar četriem zeļļiem. 1598. gadā rāte par mūzikas meistaru apstiprināja Andreju Hermanu.[52]

Gadsimteņa otrā pusē rodas komponists no Latvijas iedzīvotāju vidus — Pauls Bukēns *(Bucaenus)*. Viņš komponēja lielāku skaitu mesu, no kuŗām 24 saglabātas. Ievērojamākā no tām saucas „Glabā, Kungs, mūs savā vārdā un apturi pāvesta un krievu noziegumus" *(Erhalt uns, Herr, bei Deinem Wort und steur' des Papsts und Russen Mord)*.[53] Bukēns nomira 1586. gadā.

Par latviešu mūziku 16. gadsimtenī zinām tikai to mazumu, kas jau atreferēts 14. nodaļā. Necienījot zemnieku dzīvi, Latvijas vācu literāti neuzskatīja par vajadzīgu sīkāk iedziļināties latviešu mūzikas īpatnībās, kas reizēm viņu ausīs skanēja pat kā vilku kaucieni. Salīdzinot ar samērā plašo informāciju par latviešu mūziku 17. gadsimtenī, ziņas par 16. gadsimteni ir ļoti trūcīgas.

No 16. gadsimteņa latviešu mūzikas instrumentiem avoti min tikai dažus. Iepriekšējā apakšnodaļā netieši minēta trumete. Rusova 1584. gada chronikā kā galvenais zemnieku mūzikas instruments ir raksturotas somu dūdas. Savā 16. gadsimteņa aprakstā Rusovs ir domājis igauņus, bet tā kā 17. gadsimtenī somu dūdas ir tiklab igauņu, kā latviešu populārākais instruments, šo Rusova aprakstu var attiecināt arī uz latviešiem. Taure latviski pirmo reizi minēta Johana Eka Lūkas evaņģelija fragmenta tulkojumā 1535. gadā, kā arī vēlāk 112. psalmā, ko iespieda 1587. gada nevācu psalmu krājumā.

Kaut gan kokles latviskais vārds pirmo reizi minēts tikai 1612. gadā, tomēr V. Tomsena noskaidrotais fakts, ka šī instrumenta vārdu no baltiem aizņēmušies somi *(kantele)*, ir liecība, ka tā ir ļoti sens latviešu instruments.[54]

Arī bungas jeb trumulis, ģīga, spēles, strumpe un vijole pirmo reizi minēti tikai 17. gadsimtenī, bet čagans, eglīte, pulkstenis, stabule, trideksnis un trūba pat tikai 18. gadsimtenī. Tomēr arī šie instrumenti ir eksistējuši agrāk, pirms tie pieminēti rakstos.[55]

Dejas

Sešpadsmitā gadsimteņa avotos latviešu tautas dejas tikai pieminētas. Tā iepriekšējā nodaļā citētajā Lubenava aprakstā par kuršu ķoniņu Ziemsvētku svinībām 1586. gadā minēts, ka pēc mielasta sievas un vīri, kā arī bērni dejojuši ap mielasta galdu vaska sveču gaismā. Jezuītu aprakstā par svētajiem kokiem Latgalē arī minēts, ka pēc upurēšanas un pēc svētku mielasta latvieši dziedādami dejojuši

rindās *(choreas ducere)* ap svētajiem kokiem. Šis apraksts attiecas uz 1606. gadu.

Jānožēlo, ka aprakstu autori šīs dejas nav tuvāk raksturojuši. Varam tikai teikt, ka pieminētās bija virkņu dejas. Tās notika dziesmu pavadījumā, pie kam kuršu ķoniņu deju ritmu sita ar divi rundziņām uz tukšas alus mucas.

Novērtējums

Karā un nemieros vairums Latvijas 16. gadsimteņa mākslas darbu ir iznīcināti. No neizturīga materiāla latviešu darinātie mākslas priekšmeti ir pilnīgi aizgājuši bojā. Latviešu mūzika nemaz nav uzrakstīta, latviešu dejas nav aprakstītas. No latviešu dzejas uzrakstīts tikai viens fragments. Pēc tēlojošās mākslas darbu saglabātajām atliekām ir grūti spriest, vai tie ir bijuši latviešu vai Latvijas vācu meistaru darināti, vai arī importēti. Tikai pēc Rīgas amatniecības vēstures datiem iespējams secināt, ka saglabātās rotas varētu būt latviešu meistaru darbs.

Kaut gan daudz kas no 16. gadsimteņa latviešu darinātajiem mākslas darbiem ir aizgājis bojā, tomēr pēc mazuma, kas saglabājies, redzams, ka centieni pēc daiļuma bija latviešu rakstura neatņemama īpašība. Vēl varam sacīt, ka ar 16. gadsimteni iestājās lūzums latviešu mākslinieciskajās tradicijās. Tūkstošgadīgās rotu formas un ornamenti ar šo gadsimteni beidzas, un to vietā nāk jaunas formas. Ļoti iespējams, ka lūzums nāca ar jaunajiem dzīves apstākļiem pēc Livonijas kara, kad aizgāja bojā arī citas latviešu tradicijas.

Latviešu māksla nebija sastingusi. Kaut gan ar zināmu nožēlu konstatējām, ka tieši 16. gadsimtenī izzūd agrākās tūkstošgadīgās formas, tomēr jauno iespaidu asimilēšana ir vērtējama arī pozitīvi kā liecinieces latviešu garīgajai rosmei. Tas, ka jaunie mākslas impulsi nāca no rietumiem, nevis austrumiem, liecina, ka latvieši bija iekļāvušies Eiropas kultūras lokā.

No otras puses, jaunās mākslas formas ne vienmēr bija aizņemtas, tās varēja rasties arī patstāvīgi. Piemēram, ar 17. gadsimteni latviešu ornamentā parādās oktogramma (zvaigznīte). Šo pašu oktogrammu redzam jau Pletenberga Cēsu pils telpu griestu rotājumā. Šis ornaments vērojams arī antīkā Romā. Oktogramma tomēr ir tik vienkāršs, bet reizē arī daiļš ornaments, ka neatkarīgi no senajiem romiešiem to varēja izgudrot kā Cēsu pils mūrnieki, tā latviešu saktu kalēji un latvisko cimdu adītājas.

Ļoti skaists un sens latviešu ornaments ir ugunskrusts, sevišķi sazarotie ugunskrusti. Arī šis ornaments nav īpats tikai latviešiem un sastopams citur daudz agrāk nekā Latvijā. Piemēram, vienkāršais ugunskrusts, pēc E. Paegles ziņām, lietots rotājumos 3000 gadu priekš Kristus Rumānijā, bet, pēc V. Klētnieka norādījuma, jau ceturtajā gadu tūkstotī pirms Kristus Irānā. Sazarotie ugunskrusti Latvijā parādās vēlā dzelzslaikmeta beigās (1000—1200 gadu pēc Kristus), bet Irānā tie konstatējami jau otrā gadu tūkstoša beigās vai pirmā sākumā pirms Kristus. Par spīti šim faktam, nevar teikt, ka Irānas ugunskrusti būtu latviešu ugunskrustu senči — varbūt tie ir tikai radinieki. Mākslas vēsturē svarīgs metodoloģisks paņēmiens ir spriest par aizņēmumiem pēc formu saskaņas. Tomēr tas var dot nepareizus rezultātus, ja ignorē iespēju, ka arī komplicētas formas var attīstīties neatkarīgi dažādās vietās, ja apstākļi ir līdzīgi. Pētījot latviešu ornamentus, šī iespēja jāpatur prātā.

---

[1]S.Karling, „Baltikum och Sverige", *Antikv. stud.* III; K.E.Steneberg, „Ett nyfunnet Kristinaporträtt", *Ord och bild* (Stockholm 1934); P.Campe, *Lexikon* ... I, 83.A nr.

[2]E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 57—58. lpp.

[3]P.Kampe, „Latvijas ev.-lut. baznīcu iznīcinātās mākslas vērtības", *IMM* 1934.

[4]S.Karling, „Från Yxkull till Narva", *Ha de rätt att leva?* (Stockholm 1943), 323. lpp., un: P.Campe, *Lexikon* ... I, 38. nr.

[5]Jānožēlo, ka par baznīcām 16. gadsimtenī trūkst tādas monografijas, kādu, piemēram, par 17. gadsimteņa Vidzemes baznīcām ir sarakstījis P.Kampe.

[6]A.Tuulse, *op. cit.*, 15. lpp.

[7]*Ibid.*, 398. lpp.

[8]*Ibid.*, 400. lpp.

[9]*Ibid.*, 297. lpp.

[10]B.Vipers, *op. cit.*, 35. lpp.

[11]L.Napiersky, „Das Kalandhaus in Riga und die Frieseschen Händel", *Mitteilungen* 14 (Riga 1890).

[12]Basilius Plinius, *op. cit.*

[13]A.Birzenieks, *Vecās Rīgas portali* (Rīgā 1955).

[14]A.Tuulse, „Die spätmittelalterliche Steinskulptur in Estland und Lettland", *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* XLIX (Helsinki 1951); „Piezīmes par meistaru Reinkenu (Reynken)", *Senatne un māksla* I (1940).

[15]P.Kundziņš, *op. cit.*; sk. karti 19. lpp.

[16]N.N. [A.Spekke], *Latvijas vēsture*, pret 128. lpp., un: A.Spekke, *History of Latvia*, pret 144. lpp.; *LE*, 2114. lpp.; A.Tuulse, „Die spätmittelalterliche Steinskulptur ...", 70. lpp.

[17]A.Tuulse, „Die spätmittelalterliche Steinskulptur ... ".

[18]Fotografēts no priekšpuses un mugurpuses; sk.: N.v.Holst, *Riga und Reval* (Hameln 1952), 63. lpp. Galvas attēls: *LE*, 1661. lpp.

[19]P.Campe, *Lexikon ... I*, 26. nr.

[20]F.A.Redlich u. H.P.Kügler, „Der 'Große Christoph' zu Riga", *Jahrbuch der volkskundlichen Forschungsstelle* II (Riga 1938).

[21]Zīmējumi vairākkārt reproducēti. Jaunākos sk.: J.Straubergs, *Rīgas vēsture*, un: N.v.Holst, *op. cit.*

[22]S.Karling, „Från Yxkull till Narva", 321. lpp.

[23]B.Vipers, *op. cit.*, 67. lpp.

[24]P.Campe, *Lexikon ...* I, 24. B nr.

[25]*Ibid.*, 31. nr.

[26]B.Vipers, *op. cit.*, 95. lpp.

[27]F.Balodis und P.Arends, *Lettland* (Riga 1938), 115. lpp.

[28]R.Malvess, *op. cit.*, 149. lpp.

[29]P.Campe, *Lexikon ... I*, 47. nr.

[30]N.Busch, „Untersuchungen zur Lebensgeschichte Dürers", *Abhandlungen des Herder-Instituts* IV (Riga 1932).

[31]N.v.Holst, *op. cit.*, 33. lpp.

[32]H.Biezais, *Riga 1589* ([Upsalā] 1958).

[33]Dažas miniatūras reproducētas: A.N.Nasonov etc. (ed.), *Očerki istorii SSSR. Period feodalizma konec XV v. — načalo XVII v.* (Moskva 1955), 373. un 375. lpp., un: K.Strazdiņš u. c., *op. cit.*, 126. un 127. lpp.

[34]J.Gahlnbäck, *Zinn- und Kannengießer in Liv-, Est- und Kurland* (Lübeck 1929).

[35]P.Campe, *Lexikon ...* II, 31. nr.

[36]Sīkāk sk.: E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 453. lpp.; attēls pret 433. lpp.

[37]Apraksta pamatā ir attēlu sakopojumi: F.Balodis un R.Šnore (ed.). *Latviešu kultūra senatnē* (Rīgā 1937); V.Ģinters, „Latviešu tautas tērps", *Latviešu tautas dziesmas* II (Kopenhāgenā 1953), un *LE, passim.*

[38]Sk. attēlu: E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, starp 456. un 457. lpp.

[39]J.Jenšs, „Rīgas tirdzniecība ar Pliskavu", *IMM* 1937.

[40]V.Ģinters, „Latviešu tautas tērps", 319. lpp. Sk. šai rakstā arī saktu un citu rotu attēlus. Tālākais pamatojas lielāko tiesu uz šī raksta.

[41]Līvānu celu jostas krāsainu attēlu sk.: M.Siliņš (ed.), *Valsts Vēsturiskā muzeja krājumi* I (Rīgā 1930), XIV tab.; melnbaltu foto: *Latvju saule* 1926, 439. lpp.; zīmējumu: V.Klētnieks, „Gar Laimas jostu noslēpumu", *Labietis* 24 [1962], 116—117. lpp., 7. zīm.

Mačulānu ugunskrusta jostas zīmējums: *ibid.*, 6. zīm., un: V.Klētnieks, „Ugunskrusta jostiņa", *Labietis* 19 [1959], 298. un 299. lpp.

Krustpils pušķu jostas gala krāsains attēls: Z.Liģers u. c. (ed.), *Latvju raksti* I (1957), XIII tab., pret 40. lpp. (augšējais attēls); Preiļu pītās jostas gala melnbaltais foto: *ibid.*, 442. lpp.

[42]Sīkāk: E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 461. un sek. lpp.

[43]*Ibid.*, 441. un 471. lpp.

[44]L.Mackensen, *op. cit.*

[45]K.Straubergs, „Tautas dziesmas un to dziedāšana", *Latviešu tautas dziesmas* I (Kopenhāgenā 1952), XXIX lpp.

[46]T.Zeiferts, *op. cit.*, 258. lpp.

[47]K.Straubergs, „Tautas dziesmas un to dziedāšana", XXVII lpp.

[48]J.Andrups and V.Kalve, *Latvian Literature* (Stockholm 1954), 55. lpp.: *The beginnings of Latvian writing facilitated the preservation of much that had belonged to the oral tradition. Thus, in 1584, Hartmann [sic!] wrote down the folk-tale about the Castle of Rēzekne.*

[49]P.Johansen, *Gedruckte deutsche und undeutsche Messen* . . . , 528—529. lpp.

[50]*Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge, welche in der Kirchen Gottes zu Riga* . . . *in Lieffländischer Pawrsprache gesungen werden* (Riga 1615).

Ramma dziesmas analizi sk.: K.Kārkliņš, *Tīri toniskais pantmērs latviešu dzejā* (Fišbachā 1948), 14—15. lpp. Par atšķirību starp ritmu un pantmēru, kā arī par ritmu klasifikāciju sk.: J.Rudzītis, *Raiņa ritmi* (1958).

[51]P.Campe, *Lexikon* . . . I, 48. nr.

[52]H.Spliet, *op. cit.*, 109. lpp.

[53]G.v.Keussler, „Paulus Bucaenus", *Abhandlungen des Herder-Instituts* IV (Riga 1932).

[54]W.Thomsen, *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog* (København 1890), pēc: J.Sehwers, *op. cit.*

[55]J.Sehwers, *op. cit.*

16. NODAĻA

LATVIEŠU TAUTA 16. GADSIMTEŅA VĒSTURES AVOTU GAISMĀ

Sešpadsmitā gadsimteņa vēsture ir tik sarežģīta un tik bagāta notikumiem, ka ne par velti šī laikmeta historiografijas bibliografija aptveŗ daudz sējumu par rakstiem vācu valodā vien.[1] Arī mūsu grāmata rāda, cik Latvijas 16. gadsimteņa vēsture ir komplicēta. Noslēguma nodaļa rakstīta, lai daudzmaz sakopotu šīs vēstures atsevišķos metus kopskatā par latviešu tautas likteņiem aplūkotajā gadsimtenī. Tā novietota grāmatas teksta beigās un līdz ar to it kā ietilpst apskatā par kultūru. Tomēr tās apjoms iet pāri šādam apskatam, jo nolūks ir sakopot sintezei galveno un nozīmīgāko, kas līdz šim noskaidrots latviešu politiskajā, sociālajā, saimniecības un kultūras vēsturē. Bez tam šai nodaļā ietilpināti daži svarīgi latviešu tautas vēstures aspekti, kas neiederējās nevienā citā no iepriekšējām nodaļām — to starpā nozīmīgais jautājums, vai latviešiem 16. gadsimtenī bija ciltis.

Tēlojumi un īstenība

Latviešus piemin daudzi 16. gadsimteņa avoti. Dažkārt šī pieminēšana izvēršas diezgan plašos aprakstos. Tie bija mācīti vīri, kas publicēja grāmatas latīņu un palaikam arī tautas valodā. Rakstot par latviešiem, viņus interesēja latviešu īpatnējās paražas, viņu apspiestība sociālajā ziņā un — atbilstoši laikmeta garam — latviešu pārdabiskās spējas.

Lasot šo mācīto vīru aprakstus par latviešu pārdabiskajām spējām, gribot negribot jākļūst skeptiskam un jājautā, vai arī latviešu paražu apraksti un viņu nospiestā stāvokļa tēlojumi nav jāuzskata ar to

pašu ticamības pakāpi, ar kādu jāvērtē šie pārdabisko spēju apraksti.

Latviešu pārdabisko spēju apraksts chronoloģiski visagrāk parādās Sebastiāna Minstera *Kosmografijas* paplašinātajā 1550. gada izdevumā. Šīs grāmatas pirmajā izdevumā (1542/43. g.) tādu ziņu vēl nav. Tur Glosens sniedz tikai informāciju, ka latvieši (arī igauņi?) pielūdz sauli, mēnesi, zvaigznes, kokus un putnus un ka bērnus kristī vairākkārt (jādomā, lai iegūtu par bērnu kristīšanu maksāto naudas balvu). Tad vēl autors min, ka komturi un soģi moka nabaga tautu, bet nodaļā par Lietuvu — ka ļaudis pārdod kā lopus. Tātad šai pārskatā trūkst ziņu par latviešu pārdabiskajām spējām. Tomēr ar to nav garantēta Glosena apraksta ticamība. Pretrunīgs viņa tēlojums jau ir, rakstot, ka tie, kas par Kristu nekā nezina, savus bērnus liek kristīt tuvākajās pilsētās, pie tam daudzkārtīgi. Viņa informācija, ka zemāko kārtu iedzīvotāji pilsētās nākot no Lietuvas, Zviedrijas un Dānijas, arī ir problēmatiska, bet teiciens, ka „vidzemniekiem daudz uzbrūk tatāri, jo viņi atrodas kristīgās pasaules galā", ir pilnīgi aplams. Glosens ziņas par tatāru iebrukumiem Livonijā būs aizguvis no Šēdela *(Schedel)* 1493. gadā publicētās chronikas. Šis fakts norāda, ka Glosens, tāpat kā citi viņa laikmetā, savu informāciju neguva tiešos novērojumos, bet gan literātūrā, un tā izplatīja tālāk kaut kā radušās leģendas.[2]

Acīm redzot, kļūdainās ziņas bija iemesls, kāpēc *Kosmografijas* izdevējs meklēja jaunu ziņu avotu. Sākot ar 1550. gada izdevumu, tad arī sniegta jauna informācija.

Informāciju par latviešiem Sebastiāna Minstera *Kosmografijas* jaunajā izdevumā var konspektēt šādi:

1) Pārdabiskās spējas: latviešiem daudz burvju un raganu, viņi var pārvērsties vilkačos.

2) Īpatnējās paražas: ēd barību, ko neēstu cūkas, valkā vīzes, dziedāšana atgādina vilku kaucienus, pielūdz sauli u. t. t., cirvis kapos, līgavu laupīšana (izņemot pilsētu tuvumā).

3) Dzimtbūšana: tā ir smaga, kungi atņem lopus, bēgļiem nocērt kāju.

Plašākajiem *Kosmografijas* izdevumiem (sākot ar 1550. gadu) par Livoniju ziņas lielāko tiesu bija sniedzis Johans Hāzentēters. Laikā no 1544. līdz 1547. gadam viņš uzturējās Latvijā. *Kosmografijā* teikts, ka Hāzentēters daudz ko no grāmatā minētā uzzinājis Livonijas kungu galmos un kancelejās. Ka viņš 1547. gadā bijis Rīgā, norāda apraksts par Rīgas ugunsgrēku minētajā gadā viņa 1569. gadā publicētajā pasaules chronikā.[3]

Kas tad ir Hāzentētera avoti viņa informācijai par latviešiem? Iespējams, ka par vilkačiem viņš bija dzirdējis kādus Rīgas namnieku stāstus, kam savukārt bija sākums klasiskajā literātūrā. Herodots, rakstot par laiku ap 500. g. pr. Kr., savā ziemeļu tautu aprakstā, gan ar zināmu skepsi, vēstīja par neuriem: „Var jau būt, ka neuri ir burvji, jo Skitijā dzīvojošie skiti un grieķi saka, ka reizi gadā ikviens neurs pārvēršoties par vilku. Pēc dažām dienām viņi atgriežoties savā agrākajā izskatā."[4] Herodota rakstus toreiz bija lasījis ikviens izglītots cilvēks. Tā kā antīkos rakstniekus uzskatīja par neapšaubāmu autoritāti, ar to bija likts pamats ticībai vilkačiem. Teicienu par vilkačiem Livonijā Hāzentētera aprakstā tātad neviens neapšaubīja, bet tikai centās uzzināt vēl vairāk par šo velnišķīgo parādību.

Hāzentētera avots par latviešu zemnieku grūto stāvokli arī ir viegli saskatāms. Teiciens, ka latvieši ēd rupju maizi un barību, „ko citkārt pie mums neēstu cūkas", ļoti atgādina Alberta Kranca 1518. gadā publicētajā grāmatā *Wandalia* teikto — ka latviešiem nedod paēst pietiekami maizes un ka „mūsu kucēniem klājas labāk nekā šai zemē zemniekiem". Izglītotajam Hāzentēteram neapšaubāmi šis Kranca darbs bija pazīstams, un no tā viņš smēla savu informāciju par latviešu zemnieku grūto stāvokli.

Tiešā saskarē, nevis literārajos aprakstos, Hāzentēters bija novērojis vācu muižnieku dzīvi Latvijā, un to viņš tēloja visnepievilcīgākajās krāsās. Šai negātīvajā tēlojumā muižnieki aprakstīti kā žūpas. Tajā labi iederējās apraksts par muižnieku cietsirdīgo apiešanos ar zemniekiem, par ko viņš jau bija lasījis Kranca grāmatā un ko viņš izpušķoja ar savu dzejnieka fantaziju.

Hāzentēteram neapšaubāmi bija arī paša novērojumi par latviešiem: viņam nepagalam nebija patikusi latviešu dziedāšana („nožēlojami kauc kā vilki"). Viņa ziņkāri bija modinājis arī latviešu „līgo!", ko viņš bija pārpratis par *Jehü* (sk. 15. nodaļu).[5]

Viņš bija interesējies, ko *Jehü* nozīmē, bet izrādījās, ka latvieši to paši nezina. Ar teicienu, ka latvieši nezina, ko viņi dzied, Hāzentēters gribēja pasvītrot latviešu ignoranci — sak', dzied, ko paši nesaprot. Šai ignorances raksturojumā labi iederas ziņa, ka laukos latvieši esot pagāni. Tikai pilsētu tuvumā viņi apguvuši kristīgo ticību. Latvieši, kas dzīvo pilsētu tuvumā, protot tēvreizi, un Hāzentēters arī sniedz tās tekstu. Par šo tēvreizi K. Draviņš noskaidrojis, ka tā ņemta no kādas iespiestas (latviešu) grāmatas.[6] Mūsu kritiskajā iztirzājumā šis fakts ir ļoti svarīgs. Ja izrādītos, ka Hāzentēters tēvreizi pats

uzrakstījis, tas pierādītu, ka viņš prata latviski *(Jehü* pierāda pretējo), un tad viņa ziņām par latviešiem būtu pavisam cita ticamība.

Pēc tā, ko patlaban varam noskaidrot, jāsecina, ka Hāzentēters daudz ziņu (kā visi viņa laika mācītie vīri) arī par savu tuvāko apkārtni guva no literātūras (sk. 13. nodaļu). Tomēr viņam bija arī paša novērojumi, bet, no vienas puses, tie ir pārpratumi (piemēram, par līgavas zagšanu), no otras puses, namnieka aizspriedumu iekrāsoti. Tāpēc jāsaka, ka patiesības kodols viņa latviešu tēlojumā ir ļoti ļoti niecīgs.

Laikmeta garam atbilstoši tomēr Minstera *Kosmografija* savukārt kļuva par avotu turpmākajiem literāriem tēlojumiem, tādēļ tik ilgi kavējāmies pie tajā sniegto ziņu analizes. Mācītie vīri lasīja šīs grāmatas latīņu, bet pārējie vairāk izglītotie ļaudis — vācu versiju. Kad to pārtulkoja franciski un citās valodās, tā kļuva pieejama arī citām tautām. Tāpat kā modernajos laikos no enciklopēdijām, ļaudis no tās guva zināšanas un „uzjautrinājās", kā teikts grāmatas veltījumā zviedru karalim Gustavam Vazam.

Tieši šis veltījums mudina domāt, ka ievērojamais zviedru rakstnieks Olavs Magnus ierosmi aprakstīt Latvijas vilkačus guva Minstera *Kosmografijā.* 1555. gadā Romā publicētajā grāmatā *Historia de gentibus septentrionalibus* Olavs Magnus min, ka vilkaču galvenā pulcēšanās vieta esot pie kādas nopostītas pils uz Kurzemes, Žemaitijas un Lietuvas robežām. Noteiktā dienā tur pulcējoties tūkstošiem vilkaču — starp tiem esot arī muižnieki.

Vecākajā un jaunākajā *Kosmografijas* izdevumā teikto apvienoja ceļotājs Vunderers savā aprakstā 1590. gadā: „Arī tagad [Latvijā] atrod [ļaudis], kas pielūdz un dievina sauli, mēnesi un zvaigznes, skaistos kokus un mirušos. Viņi [latvieši] ir stipri un liela auguma, bet neveikli un bezdievīgi ļaudis. Lielāko tiesu viņi apmācīti buršanā. Viņi spēj pārvērsties vilkos un kaķos. Nakti viņi lido uz āžiem pa gaisu, pulcējas mežos un mežainos apgabalos, kur nodarbojas ar *hagelsiedung, gabberschmierung,* velna dejām, *diabolicos concubitus* un līdzīgām nedzirdētām neģēlībām, par ko tiek stāstīts daudz brīnumu."[7]

Par latviešu vilkačiem interesējās arī universitātes. Vitenbergas universitātē Filips Melanchtons iztirzāja vilkačus kādā lekcijā. Konkrētu informāciju par vilkačiem Melanchtons bija dabūjis no Rīgas latīņu skolas skolotāja un rektora Hermana Vilkena (vēlākā vārdā: Vēdekinda). Melanchtona franču tautības students Langets *(Hubertus Languetus)* speciāli devās uz Rīgu, lai ievāktu par vilkačiem sīkākas

ziņas. Noskaidroto publicēja slavenais franču tiesībnieks Žans Bodēns.[8] Hermans Vilkens, ar pseudonimu Augustīns Lercheimers fon Šteinfeldens, Špeierā 1597. gadā savukārt publicēja grāmatu *Christlich bedencken und erinnerung von zauberey* — par raganām, burvjiem un vilkačiem. Grāmatā atstāstīta satikšanās ar kādu Rīgas apkārtnes zemnieku, kas teicis, ka bijis vilkacis.

Par vilkačiem bija labi informēts arī Melanchtona znots Kaspars Peucers. Viņš 1562. gadā izdeva grāmatu *Chronicon Carionis,* ko, pēc P. Johansena domām, sarakstījis Melanchtons. Šai grāmatā Rēvele nosaukta latviešu vārdā *Danopils* (prezumējot, ka Rēvele ir Latvijā) un skaidrota arī vairāku latvisko terminu izcelsme no latīņu valodas.

Ticība, ka latvieši prata pārvērsties par vilkiem, sastopama vēl 17. gadsimtenī. Pauls Einhorns 1627. gadā publicētajā brošūrā *Wiederlegunge der Abgotterey* sestajā nodaļā raksta: „Nav šaubu un nevar noliegt, ka eksistē likantropi jeb vilkači, proti, cilvēki, kas velna ierosmē kļūst redzami un skraida apkārt nežēlīga vilka veidā, nodarot cilvēkiem un lopiem zaudējumus". Tomēr, būdams vairāk reālists nekā viņa priekšteči 16. gadsimtenī, pēc sīkāka iztirzājuma Einhorns secina, ka vilkači ir tikai velna darbs cilvēka iztēlē — vilkacis domājot, ka viņš ir vilks, kaut gan patiesībā tāds neesot, un novērotājs domājot, ka redz vilku, kaut īstenībā to neredzot. Sešpadsmitā gadsimteņa zinātnieki līdz šādai jau iedīglī skeptiskai nostājai vēl nebija nonākuši, un viņu uztverē latvieši bija burvji, kas spēja pārvērsties par vilkiem.

Gluži tāpat kā stāstam par vilkačiem, arī latviešu paražu tēlojumiem Sebastiāna Minstera *Kosmografija* kļuva par svarīgāko avotu. Pēc tās veselas rakstītāju paaudzes atkārtoja stāstu, ka latvieši mēdzot laupīt līgavas. Šo stāstu katram izglītotam cilvēkam padarīja ticamu labi zināmais mīts par to, ka romieši nolaupīja sabīnietes, vai arī Herodota vēstures sākums, ka foiniķieši laupījuši grieķietes, vai, beidzot, Homera tēlojumi Iliadē.

Tāpat Minstera *Kosmografijas* stāstus par latviešu nožēlojamo stāvokli pārņēma viens autors pēc otra. Tikai viens piemērs no daudziem: 1564. gadā Ķelnē iznāca Tilmana Brēdenbacha grāmata *Belli Livonici qvod Magnus Moschoviae Dvx Anno 1558 contra Liuones gessit* . . . Chronists Brēdenbachs (1526—1587), kas mūsu grāmatā minēts jau agrāk, bija katoļu priesteris. Tēlojot zemnieku (jādomā, igauņu) stāvokli, viņš būtu varējis aprakstīt paša novērojumus. Tai vietā viņš atsaucas uz Minstera *Kosmografiju,* kaut gan pēdējā

bija izteikti protestantiska grāmata, bet Brēdenbachs fanātisks protestantu pretinieks. No modernā viedokļa gan ar atzinību jāpiemin, ka Brēdenbachs min savu avotu: *Vide Munsterum in Cosmographia in tractatu de Liuonia.*

Šis ekskurss avotu kritikā lasītājam būs radījis, kādēļ nevaram akceptēt par patiesību visu, kas teikts literārajos avotos. Iepriekšējās nodaļās redzējām, ka arī oficiālajos dokumentos teikto nevar akceptēt bez kritikas, piemēram, 16. gadsimteņa ziņas par to, ka latvieši nav kareiviski un nav arī kaŗavīri. Tāpēc arī grūtākais darbs, rakstot šo vēstures sējumu, bija rekonstruēt īstenību par latviešiem no netiešajām liecībām. Mūsu līdzšinējā historiografijā jau bija radušās zināmas šaubas par literāro avotu ticamību. Šaubu rezultātā, piemēram, A. Švābe raksta, ka Kranca retoriskā fraze, ka suņiem Vācijā klājoties labāk nekā zemniekiem Livonijā, esot jāuzņem kritiski. Šai grāmatā esam kritiski pārbaudījuši ne vien literārās liecības, bet arī oficiālos dokumentus, lai avotos atsijātu patiesības graudus no laikmetīgajām sēnalām.

Pavisam citu ceļu iet tagadējā padomju latviešu historiografija. Visu, kas vien literārajos avotos sameklējams par 16. gadsimteņa latviešu zemnieku grūto tiesisko un saimniecisko stāvokli, padomju latviešu vēsturnieki deklarē par tīro patiesību. Šo, vēsturnieka necienīgo, nostāju diktē centieni izdabāt padomju varai. Nolūks ir attaisnot to, ka padomju vara aplaupījusi un padarījusi beztiesīgu latviešu zemnieku, rādot, ka arī senāk viņš bijis nabags un beztiesīgs. Ikvienu, kas, vēsturi pētījot, cenšas noskaidrot patiesību, padomju varas apoloģēti sauc par vēstures viltotāju.[9]

Lielā pretruna

Šīs grāmatas pirmajā daļā (polītiskajā vēsturē) noskaidrojām, ka visu 16. gadsimteni eksistēja latviešu kaŗavīri. Šis ļoti svarīgais fakts mūsu līdzšinējā historiografijā bija palicis nepamanīts grūti interpretējamo avotu dēļ. Bija tikai zināms, ka latviešu kaŗavīri piedalījušies Rīgas pilsētas bruņotajos spēkos un ka latviešiem bijusi kaut kāda sekundāra loma ordeņa spēkos. Vēl 1962. gadā kāds latviešu nacionālais vēsturnieks raksta, ka 1501. un 1502. gada „cīņās piedalījās latviešu zemnieki, laikam visvairāk transportvienībās kā vezumnieki".[10]

Mūsu vēsturnieki par aksiomu uzskatīja, ka 16. gadsimtenī, tūlīt pēc Pletenberga kaŗiem ar Krieviju, latviešiem aizliegts nēsāt ieročus.

Nemaz nerunājot par šāda aizlieguma grūti saprotamo loģiku, stāsts par aizliegumu pamatojas uz naīvas pārliecības, ka bija kāda vara, kas varēja piespiest aizliegumu izpildīt. Tomēr, labi zinot, ka Livonijas kara laikā latviešu zemniekus iesauca karadienestā, lai novērstu acīm redzamu pretrunu, vēsturnieki sprieda, ka neapmācītie un neapbruņotie zemnieki bijuši spiesti cīnīties ar sētas mietiem! Par laimi, dokumentos redzams, ka par mietiem uzskatītie ir diezgan dārgi ieroči, un ka tie, kas vienā atsevišķā gadījumā devās ar mietiem pret krieviem, bija bēgļi, nevis karavīri.

Šis mīts par neapbruņoto latvieti tad arī radījis īpatnēju vēstures skatījumu, ka 16. gadsimtenī krievi latviešus kāvuši kā jērus. Līdzīgus tēlojumus vēl tagad var reizēm lasīt mūsu trimdas jaunatnes žurnālos. Šādi apraksti vēl vairāk pārliecinātu, ja to autori apgalvotu, ka 16. gadsimtenī latviešus apēda vilki un lāči, jo viņiem taču nebija ieroču, lai aizstāvētos!

Saprotams, mūsu vēsturniekiem par attaisnojumu var teikt, ka tas, ko viņi rakstīja, ļoti labi saskan ar 16. gadsimteņa referējošiem avotiem. Tomēr pirmais, kas vēsturniekam nepieciešams un ko cenšas ieaudzināt, vēsturniekus sagatavojot metodoloģijas studijās, ir kritiska pieeja tieši referējošiem avotiem. Šai ziņā mūsu vēsturnieki tomēr pelnī pārmetumus par nekritisku pieeju.

Šai sējumā mītam par 16. gadsimteņa atbruņoto latviešu zemnieku ir likti pretim fakti un dati, kas pierāda pretējo. Atkāpjoties no populāras grāmatas principa — necitēt oriģināldokumentus, bet tai vietā sevišķas nepieciešamības gadījumos citēt tulkojumus — ir sniegts Piltenes latviešu karavīru saraksts, kurā minēti karavīru vārdi un viņu ieroči (sk. 5. nodaļas pielikumu). Jācer, ka sniegtie pierādījumi būs pietiekami, lai mīts par neapbruņoto zemnieku izbeigtos. Tomēr, tā kā mītiem vienmēr bijusi sīkstāka dzīvība nekā īstenības tēlojumiem, iespējams, ka arī šīs grāmatas jaunās atziņas tikai lēnām kļūs par lasītāju garīgo īpašumu.

Pierādot latviešu karavīru un apbruņotā latviešu zemnieka eksistenci visā sešpadsmitajā gadsimtenī, tomēr rodas svarīgs jautājums — kā šis fakts saskan ar dzimtbūšanas eksistenci? „Apbruņots dzimtcilvēks" ir tik pretrunīgs jēdziens, ka tas prasa sīkākus komentārus. Šī problēma principā jau pārrunāta 10. nodaļas beigās, un šeit atliek tikai vēlreiz koncentrētā veidā atkārtot teikto.

Ir jāatšķir dzimtbūšana, kādu kungi gribēja panākt, no tās, ko faktiski izdevās reālizēt. Tāpat kā kungi gribēja atbruņot zemniekus, viņi gribēja tos piecietināt pie zemes. To prasīja viņu saimnieciskās

intereses. Šīs intereses tomēr bija pretrunīgas: katrs kungs vēlējās paturēt savu zemnieku, tai pašā laikā labprāt ņemot pretī svešu zemnieku. Bēgļu izdošanas līgumi un privāta vienošanās nespēja novērst šo interešu konfliktu. Tā beidzot paša zemnieka griba bija noteicēja. Zemnieks nāca un gāja pēc savas patikas, un līdz ar to dzimtbūšanas spaidi palika uz papīra. Dzimtbūšanas smagums nebija kustības brīvības ierobežojumā, jo to neizdevās reālizēt, bet gan klaušu pieaugumā. Kad Livonijas kaŗa laikā un pēc šī kaŗa lejup slīdošo (nevis, kā agrāk domāja, augošo) labības cenu dēļ muižnieki paaugstināja klaušas, tad zemnieki sāka sajust dzimtbūšanas smagumu. Kaŗā bija kritusi un iznīcināta kareiviskākā un spēcīgākā zemnieku daļa, un atlikušie nespēja pretoties kā agrāk, pirmskaŗa laikos.

Lielā pretruna tā atrisinās pavisam vienkārši. Dzimtbūšana un zemnieku atbruņošana bija vairāk vēlēšanās nekā reālitāte. Ar dekrētiem zemniekiem nevarēja atņemt nedz kustības brīvību, nedz ieročus. Valsts izpildu vara bija pārāk vāja, turklāt polītikas noteicēju aprindu intereses bija pārāk pretrunīgas, lai dekrētus varētu reālizēt. Līdz valsts varas konsolidācijai latviešu zemnieks turpināja dzīvot savu senču dzīvi, un tā bija tikpat kā brīvu cilvēku dzīve.

Zemnieku mentālitāti nākošajā — 17. gadsimtenī ļoti kodolīgi un precīzi raksturoja arklu tiesnesis Gustavs fon Lode: „(Zemnieku), kas savus kungus prot apkrāpt, apzagt un ar visādiem paņēmieniem izvairīties, pat atteikt savu padevīgo paklausību un aizbēgt, (pārējie zemnieki) nebūt neuzskata par tādu, kam būtu jākaunās. Tieši otrādi, to, kas šādās lietās ir negantāks un savus kungus ar visādiem blēžu un zagļu paņēmieniem krāpj, viņi aiz iedzimta ļaunuma uzskata par labāko vīru."[11] Kā redzams, brīvības alkas un pašapziņa zemniekos nebija tik viegli iznīdējamas arī tad, kad valsts dzīvē noteicēja bija kļuvusi muižniecība. 16. gadsimtenī līdz pat Livonijas kaŗam muižnieki vēl šos savus centienus nebija sasnieguši, un šai varas mijkrēslī zemnieku faktiskā brīvība bija maz ierobežota.

Plaisa starp kārtām

Sešpadsmitā gadsimteņa sabiedrisko iekārtu raksturo kārtas: kungi, namnieki un zemnieki. Šīs kārtas nebūt nebija viengabalainas — diferencēšanās kārtu iekšienē bija ļoti liela. Tomēr tās asi nošķīrās viena no otras. Galvenās atšķirības starp kārtām bija polītiskas, juridiskas un saimnieciskas dabas. Pēc Livonijas kaŗa vēl izveidojās plaisa nacionālā plāksnē.

Polītiskā ziņā pilntiesīgi bija kungi. Namniekiem kopējās valsts lietās bija tikai ierobežotas tiesības, bet zemniekiem šais jautājumos nebija nekādu tiesību. Turpretim pienākumu lielums bija pretēji proporcionāls tiesībām, jo smagākie pienākumi gulās uz zemniekiem.

Kungu kārtas locekļi vasaļi bija ieguvuši ļoti lielas polītiskās tiesības, bet viņi ar sasniegto nebija apmierināti un centās kļūt par vienīgajiem noteicējiem — iegūt absolūto varu. Šai ziņā lielākais šķērslis vasaļu varas monopolam bija ordenis. Ir saglabājies ļoti vērtīgs Prūsijas slepenā aģenta ziņojums, kas raksturo kārtu polītiskās attieksmes 1552. gadā. Prūsijas hercogam bija plāni par Livoniju tālākā nākotnē, kuŗu gala mērķis bija to inkorporēt Prūsijā. Tādēļ viņš uzmanīgi vēroja polītisko klimatu un noskaņojumu Livonijas kārtās. Ziņojuma galvenais saturs ir par to, kāds noskaņojums pret Prūsijas hercogu ir Livonijas vācu ordeņa ļaudīm. Tajā lasām šādu zīmīgu posmu:[12]

„Ir vispār zināms, ka visas zemes [Livonijas] dižciltīgie ordenim nav labvēlīgi. Iemesls ir, ka ordenis ļoti patvaļīgi daudz lietās apspiež dižciltīgos, neļauj viņiem valdīt un nepiešķiŗ amatus." Ordeņa domstarpības ar archibīskapu novērotājs izskaidroja tā, ka archibīskapi nav bijuši no Vestfāles. Ordeņa ļaudis Rīgu gribētu pavisam iznīcināt un uzbūvēt citu pilsētu tai vietā, tāpēc arī Rīgas namnieki esot ordenim nelabvēlīgi. Citiem vārdiem, vērotājs domā, ka ordenis ir pilnīgi izolēts pārējo kārtu nelabvēlības atmosfairā.

Īstenībā Prūsijas aģents nepateica daudz jauna. Domstarpības starp zemeskungiem bija lielas, un tās bieži uzliesmoja bruņotos konfliktos. Ir arī zināms, ka ordeņa territorijā vasaļu vara bija ļoti ierobežota. Aģenta ziņojumā jaunums ir fakts,ka vasaļi vispār esot naidīgi noskaņoti pret ordeni. Mūs šai kārtu konfliktā visvairāk interesē zemnieku jautājums. Par to ziņotājs klusē. Tomēr ir skaidrs, ka, pastāvot tik decentrālizētai polītiskai varai, kādu vērojam Livonijas laikā, un kārtu savstarpējam saspīlējumam, nebija tādas varas, kas zemnieku kārtu spētu efektīvi apspiest.

Šai ziņā stāvoklis radikāli mainījās pēc Livonijas sabrukuma. Tad kā Inflantijā, tā Kurzemes un Zemgales hercogīstē noteicēji kļuva muižnieki, un līdz ar to zemnieku stāvoklis ievērojami pasliktinājās. Liekas, ka zemnieku tiesiskais stāvoklis bija nedaudz labāks tieši Inflantijā, jo tur muižniecība bija vairāk saskaldīta Polijas karaļu polītikas dēļ. Muižas piešķīra poļiem un leišiem, ar ko nevarēja samierināties vācu muižniecība. Tā bija radītas grūti izlīdzināmas domstarpības, un vienota muižniecības fronte nevarēja nodibināties.[13]

Citādi tas bija Kurzemes un Zemgales hercogīstē, kur muižniecība bija konsolidēta un kur tā ieguva praktiski pilnīgu varu lietu izšķiršanā. Starpība nostājas ziņā, zīmējoties uz zemnieku jautājumu, ir acīm redzama. Kamēr Inflantijā apspriež (vismaz apspriež!), kā uzlabot zemnieku stāvokli, tikmēr hercogīstē landtāgi dekrētē medību aizliegumu un citus ierobežojumus zemniekiem. Tikai tad, kad draudēja krievu iebrukums, muižnieki atcerējās, ka zemnieki varētu būt spēks, ar ko aizstāvēties, īpatnēji motīvējot, ka ugunsgrēka gadījumā visiem jāstājas ugunsdzēsēju rindās.

Tā 1575. gada Jelgavas recesā lasām, ka kaŗa briesmu gadījumā iesaucams ikviens vācietis. Turpretim 1579. gada Dobeles recesā, atsaucoties uz to pašu Jelgavas recesu, ir teikts, ka iesaucami kā vācieši, tā latvieši: „Saskaņā ar 1575. g. 30. aprīļa recesu iesaucami visi vīri, cik ir bruņotu ļaužu, kā vācu, tā nevācu *(wehrhaften Volke Teutschen und Unteutschen)* ... bez kavēšanās, lai viņi steidzas kā vispārējā ugunsgrēkā ... " .[14]

No liecībām par ordeņa vadības polītisko attieksmi ar zemniekiem maz kas saglabājies. Mestra 1492. gada līgums ar Bauskas, Mežotnes un Iecavas zemniekiem rāda, ka viņš ar zemniekiem līga kā ar kārtu. Pēc kādas nejauši saglabātas liecības no gadsimteņa vidus redzams, ka šādas attieksmes turpinājās. Gadījums ir šāds. Ordeņa mestrs fon Gālens 1556. gadā uzdeva apcietināt dažus zemniekus.[15] Izrādās, ka viņi bija ieradušies pie mestra kādā sīkāk nepaskaidrotā lietā. Mestram viņi teikuši, ka esot Raunas zemnieki. Vēlāk noskaidrojies, ka viņi nemaz nav Raunas zemnieki un ar viltu izkrāpuši mestram kādu dokumentu. Mestrs raksta, ka turpmāk šādas zemnieku delegācijas bez iepriekšējas pieteikšanās vairs nepieņems. Pēc šī incidenta var spriest, ka mestri pieņēma zemnieku delegācijas un uzklausīja zemnieku kārtas vēlēšanos. Tā kā no ordeņa lielajiem archīviem saglabājušies tikai niecīgi fragmenti, mums jāapmierinās ar šo sīko norādījumu. Tomēr ir saskatāma zināma parallēle starp 1492. un 1556. gada dokumentiem. Ar ordeņa likvidēšanu arī izbeidzās zemnieku iespējas piekļūt augstākajai zemes administrācijai un izteikt tai savas kārtas vēles.

Ir saglabāts nostāsts, ka Polijas karalis Stefans Batorijs esot uzaicinājis Inflantijas zemniekus, lai ar viņiem apspriestos par viņu stāvokļa uzlabošanu. Varbūt šai faktā varētu saskatīt mēģinājumu atjaunot seno ordeņa valsts kārtību, ka zemeskungs pieņem zemnieku delegācijas?

Pievērsīsimies tagad kārtu juridiskajām īpatnībām. Katrai kārtai kā viduslaiku mantojums bija sava īpaša legālā satversme un patstāvīga jurisdikcija. Ordeņa locekļiem bija savas tiesības — izteiktas ordeņa statūtos. Garīdzniekiem bija savas kanoniskās tiesības, pēc kuŗām viņi daļēji turpināja dzīvot arī pēc reformācijas. Vasaļiem kopš 1422. gada bija, t. s., vidējās bruņinieku tiesības. Vasaļu kārtas politiskajai nozīmei pieaugot, šīs tiesības kļuva par galvenām provinces tiesībām un palika spēkā līdz 1864. gadam! Lejasvācu valodā šīs tiesības iespieda grāmatā 1537. gadā, bet kādu dekadu vēlāk tās pārtulkoja augšvācu valodā un mēģināja sistēmatizēt.[16] Vēl šeit varētu minēt Dionizija Fabrija (jāatšķiŗ no Dionizija Fabricija) civīlprocesa rokasgrāmatu, gan ar privātu raksturu, *Formularae procuratorium*, ko publicēja 1539. gadā.

Rīgas un citu pilsētu namnieki dzīvoja pēc Rīgas tiesībām. Šo tiesību saturu rāda 17. gadsimteņa mnēmotechniskais pants vieglākai iegaumēšanai:

Rigisches Recht von
Rat, Vogt, Zeugen, Erben,
von Teilung, Ehestand,
Pfleg, und Testieren
Versterben, Verfälschung,
Hieb und Schlag,
von Raub und Dieberei,
von Schiffrecht und was
sonst von Strafen mehr
dabei.

Tātad Rīgas statūti aptvēra saistību tiesības, tiesas procesu, ģimenes tiesības, kriminālliet as un jūŗastiesības.

Livonijas zemniekiem savukārt bija zemestiesības. Tās bija četrējādas: Rīgas archibīskapijas (latviešu) zemestiesības, lībiešu zemestiesības, Kursas (kuršu un zemgaļu) zemestiesības un Sāmsalas bīskapijas tiesības. Šīs tiesības līdz mūsu dienām saglabātas lejasvācu valodā, bet bija pieejamas tikai norakstos. Tās bija uzrakstītas ļoti sen un 16. gadsimteņa apstākļiem vairs nebija piemērotas. Turklāt norakstos bija ieviesies daudz pārrakstīšanas kļūdu. Nav šaubu, ka zemestiesības bija uzrakstītas ne vien lejasvācu valodā kungu vajadzībām, bet arī latviešu, resp. igauņu valodā pašu zemnieku tiesnešu vajadzībām. Tomēr līdz šim vēl latviešu valodā šo tiesību teksti nav atrasti.

Saglabātie zemestiesību vāciskie noraksti sevī ietver dažāda vecuma elementus, kas bija radušies dažādos laikos. Domā, ka tiesības, kas jau pirms vācu laikiem bijušas spēkā, vispirms uzrakstīja 13. gadsimtenī un pēc tam papildināja ar precedentiem, kas radās tiesu praksē. Tiesību polichroniskais raksturs sevišķi spilgti redzams pēc tā, ka tajās ir trīs dažādas soda attīstības pakāpes — asinsatriebība, kompozicija un publiskie sodi.[17]

Visām šīm latviešu tiesībām raksturīgs ir fakts, ka latviešus tajās uzskata par brīviem cilvēkiem. Pēc šīm tiesībām arī redzams, ka viņiem bija tiesības nēsāt ieročus. Ka šīs tiesības bija spēkā vēl 16. gadsimtenī, ir noskaidrots 10. nodaļā. Tur arī redzējām, ka 16. gadsimteņa kompozicijas tarifi (40 mārku par nogalināšanu un atbilstoša summa par locekļu sakropļošanu) bija kļuvuši par anachronismu. Tomēr, par spīti tam, ka arī citādā ziņā latviešu tiesības vairs neatbilda dzīves īstenībai, tās turpināja dzīvot, pareizāk — nīkuļot, tiesu praksē pat tik centrālizētas pārvaldes novadā, kāds bija Grobiņa. Mēģinājumam aizstāt latviešu zemestiesības 1599. gadā ar Hilchena dzimtbūšanas kodeku nebija sekmju. Vidzemē tās bija spēkā vēl 17. gadsimtenī, kamēr to vietā stājās zviedru atzītās tiesiskās normas, bet Uksenšernas muižās pat zviedru tiesības.

Visas partikulārās tiesības (bruņinieku tiesības, Rīgas tiesības, zemestiesības) bija savstarpēji neatkarīgas. Viduslaiku iekārtā katrai ļaužu kārtai bija sava jurisdikcija, un tā tas turpinājās vēl 16. gadsimtenī. Tomēr kaut kādi tilti starp šīm tiesību salām bija, ja ne vairāk, tad apellācijas jautājumā, griežoties pie zemeskungiem. Rīgas pilsētā gan bija aizliegums apellēt pret Rīgas tiesu lēmumiem.

Saite starp zemnieku tiesu un dižciltīgo tiesu bija tas, ka zemnieku tiesu priekšsēži un piesēdētāji bija dižciltīgie. Saiti starp Rīgas namnieku tiesu un dižciltīgo tiesu radīja Stefans Batorijs 1581. gadā, nodibinot Rīgas pilstiesu. Šī tiesa iztiesīja prāvas starp Rīgas namniekiem un dižciltīgajiem, kā arī dižciltīgo pārkāpumus Rīgas jurisdikcijas novadā — pilsētā un patrimoniālapgabalā.[18]

Šis Stefana Batorija akts rāda, ka modernā valstī atsevišķo tiesību salas vairs nederēja. Tomēr radīt vienu kopēju kodeku Inflantijai (kā lēma seimelis) neizdevās, un Hilchena 1599. gadā izstrādātais kodeks palika tikai projekts. Šis projekts latviešiem būtu sagādājis maz prieka. Tad jau labākas bija novecojušās zemestiesības, kuŗas dēvēja par zemnieku tiesībām.

Ekonomiskajā ziņā atšķirības starp kārtām bija milzīgas, sevišķi starp bagātajiem vasaļiem un nabadzīgajiem zemniekiem. Piemēram,

1592/93. gadā Bērzaunes Tīzenhauzena muižu vērtība aplēšama 185.000 Rīgas mārku, bet pirms daļas atsavināšanas tā bija 200.000 Rm (sk. 8. nodaļas pielikumu). Dalot mantojumu, 1591. gadā muižas oficiāli novērtēja par 35.000 zlotu, resp. 175.000 Rīgas mārku.[19] Tas bija pārāk zems vērtējums, jo, kapitālizējot ienākumus, dabūjam 200.000 Rīgas mārku. Kapitālizējot vidējos Bērzaunes zemnieku maksājumus muižai tāpat kā muižu ienākumus ar 6 %, varam konstatēt, cik zemnieka mājas bija vērtas no muižas viedokļa. Tā dabūjam 700 Rīgas mārku kā caurmēra zemnieka ciemata vērtību. 700 mārkas, salīdzinot ar 200.000 mārkām! Tas, protams, vēl nav viss, jo starpība bija daudz lielāka, ja ņem vērā kustamo mantu. Tīzenhauzena dārglietu saraksts vien aptveŗ lappuses. Kad 1609. gadā Polijas karalis Sigismunds III lika apķīlāt Johana fon Tīzenhauzena mantu, tad dārglietas novērtēja par 5994 vecdāldeŗiem, resp. 36.000 Rīgas mārku pēc 1599. gada kursa.[20]

Timans Brakels pamatoti varēja dzejot:[21]

Die Ritterschaft Beyderley Herrn
Sas auch in großer Ruhe und Ehren
Von Gott gesegnet also reich
das sie sich hielten fürsten gleich.

(Tur bruņniecības locekļi
Bij kungi lieli, vareni.
Ar mantu Dieva svētīti,
Tie jutās it kā valdnieki.)

Bagātākie Rīgas namnieki turības ziņā varēja mēroties ar mazāk turīgajiem muižniekiem. Arī namnieki centās iegūt muižas, un, kad Rīga pievienojās Polijas un Lietuvas ūnijai, šai ziņā šķēršļi bija novērsti. Vēl vairāk — redzamākie namnieki ieguva dižciltību. Turpretim mazpilsētu namnieki mantas ziņā neko daudz neatšķīrās no turīgākajiem zemniekiem. Par zemnieku mantu zināmu ieskatu sniedz dati 9. nodaļā. Kaut gan tur savāktais materiāls vairākkārt pārsniedz to, kas līdz šim bija zināms, protams, varētu vēlēties šai ziņā vēl labāku un plašāku informāciju. Tomēr šķiet, ka 9. nodaļā sniegtā izlase ir tipiska, lai raksturotu zemnieka mantas stāvokli, viņa lopus un sējumus.

Varam teikt, ka latviešu zemnieks 16. gadsimtenī pirms Livonijas kaŗa bija turīgāks nekā 17. gadsimtenī. Livonijas kaŗa laikā zemnie-

ku ciematus, sevišķi Vidzemē un Latgalē, pilnīgi izpostīja, un vai visos novados viņiem dzīve bija jāsāk no jauna. Saprotams, arī pirms kara zemnieki, salīdzinot ar citu kārtu piederīgiem, bija visnabadzīgākie. Kunga tiesa, piespiesta ražojumu uzpirkšana, aizliegumi nodarboties ar starpnieku tirdzniecību un jaunais slogs — klaušas, viss tas turēja zemniekus materiāli zemākā līmenī par pārējām kārtām. Lieliska ilustrācija teiktajam ir Grobiņas pārvaldnieka 1582. gada atsauksme bēgļu jautājumā.[22] Viņš rakstīja, ka bēgļi, kas atbēguši uz Grobiņas novadu, tur iedzīvojoties un kļūstot turīgi. Šo bēgļu atprasīšanas gadījumā vajadzētu panākt, lai viņu mantu paturētu Prūsijas hercogs. Šī ideja palika tikai projekts, bet tā zīmīgi raksturo valdošo tendenci.

Tā 16. gadsimtenī Livonijā un provincēs, kas radās uz Livonijas drupām, redzama kārtās sašķelta sabiedrība ar naidīgām attieksmēm šo kārtu starpā. Katra kārta dzīvoja pēc savām īpatām tiesībām, un kārtas šķīra ekonomiskā plaisa.

Taisni šīs sašķeltības dēļ zemnieki varēja saglabāt relātīvu brīvību. Tās dēļ valdošo kārtu interesēs bija, lai zemnieki būtu bruņoti. Kad uzbruka ārējais ienaidnieks, bruņotos zemniekus meta kaujās. Šais kaujās asinsplūdi aizskaloja arī zemnieku brīvību. Kaut ko no senās brīvības zemnieki gan saglabāja vēl 17. gadsimtenī, bet tā pilnīgi gāja zudumā 18. gadsimtenī, kad Krievijas imperātors nodeva visu varu muižnieku rokās.

Vēsturnieki bieži izteikuši nožēlu par to, ka Livonijas valstis bijušas nevienprātīgas un ka starp Livonijas kārtām pastāvējusi tik liela plaisa. No latviešu vēstures viedokļa šim faktam bija pozitīva nozīme. Laikā, kad pastāvēja tik spēcīga tendence nospiest latviešu zemnieku nebrīvībā, tieši šī saskaldīšanās viņam nodrošināja faktisku brīvību, par spīti juridiskajai nebrīvībai.

13. nodaļas noslēgumā iztirzāta nacionālā plaisa starp latviešiem un vāciešiem koloniālajā Latvijā, kādu to redzēja svešie vērotāji. Tur ar vairākiem piemēriem parādīts, ka starp latviešiem un vāciešiem bija radušās naidīgas attieksmes. Visi šie piemēri attiecas uz laiku pēc Livonijas kara un uz 17. gadsimteni. Rodas jautājums, vai tādas pašas naidīgas attieksmes pastāvēja arī 16. gadsimteņa pirmajā pusē.

Polītiskās, juridiskās un saimnieciskās atšķirības starp kārtām pastāvēja visu 16. gadsimteni. Tomēr no tā nebūt automatiski neizriet, ka pastāvēja arī nacionāls antagonisms. Tāpat arī, konstatējot nacionālā naida izpaudumus 16. gadsimtenī pēc Livonijas kara, nav vēl iespējams secināt, ka šāds naids pastāvēja arī pirms kara.

Ja salīdzinām literārās liecības, kas rakstītas pirms kaŗa, ar pēc kaŗa rakstītajām, tad rezultāts ir šāds. Sebastiāna Minstera *Kosmografijas* pirmajā izdevumā (1543/44. gadā) par latviešiem teikts, ka viņi dzīvo un mirst bez Dieva atziņas kā dzīvnieki, bet tūlīt turpinājumā lasām, ka „šai ziņā lielāko tiesu ir vainojami bīskapi, komturi un citi zemes soģi . . . ".

Pavisam citādi par šo pašu tematu raksta Laurencijs Millers 1585. gadā: „Vispār nevācu tauta ir ļoti barbariska, lopiska un muļķa tauta, no kuŗiem daži gan ir pievērsti kristīgai ticībai". Kamēr pirmajā tekstā ir izteikta nožēla un vaina par to, ka latvieši ir pagāni, meklēta kungos, tikmēr otrā tekstā izteikta klaja nicināšana. Spilgta atšķirība autora pieejā, runājot par latviešiem, izpaužas arī, ja salīdzinām Kranca gadsimteņa sākumā rakstīto grāmatu *Wandalia* ar tās vācu tulkojumu gadsimteņa beigās. Tātad literārajās liecībās ir starpība pieejā, neatkarīgi no šo liecību faktu attēlojuma ticamības.

Ja pievēršamies dokumentiem, tad 16. gs. pirmajā pusē nevar atrast tāda sprieduma par „nevāciešiem", kādu 17. gadsimtenī izteica arklu tiesnesis Gustavs fon Lode (ka, pēc nevāciešu uzskata, lielākais varonis esot tas, kas vislabāk protot piekrāpt savus kungus). 16. gs. pirmās puses dokumentos atrodam diezgan daudz liecību par konfliktiem starp kungiem un zemniekiem (atreferēti iepriekšējās nodaļās), bet nevienā no šiem konfliktiem neatskan aicinājums „sist visus vāciešus", kā, piemēram, 1586. gadā (sk. 13. nodaļu). Tai vietā sastopam dokumentos, piemēram, tādu no mūsu viedokļa amizantu gadījumu, kā kad 1546. gadā Kuldīgas komturam ienāca sūdzība par Lamsdorfa zemniekiem. Šie zemnieki esot teikuši: „Kas ir jūsu kungs, salīdzinot ar mūsu kungu? Mūsu kungs ir labāks par jūsējo — jūsu kungs ir blēdis . . . "[23]

Ir vismaz viena pozitīva, 1578. gadā publicēta, liecība, ka latvieši ienīstot gan poļus, leišus un krievus, bet neienīstot vāciešus. Tā raksta Guaņīni (viņa spriedumu pilnīgā kontekstā sk. 13. nodaļā). Arī fakts, ka Livonijas kaŗā devās tūkstošiem apbruņotu zemnieku vāciešu vadībā cīņā pret krieviem, varētu būt norādījums, ka nacionālais naids pirms Livonijas kaŗa nepastāvēja. Ir zīmīgi, ka rusofilie vēsturnieki cenšas sameklēt pierādījumus, ka latviešu kaŗavīri būtu vērsušies pret vāciešiem, ne krieviem. Līdz šim šie meklējumi nav devuši rezultātus, un līdz ar to kļūst problēmatiska nacionālā plaisa starp latviešiem un vāciešiem pirms Livonijas kaŗa. No otras puses, tomēr jāņem vērā Livonijas kaŗa laikā novērotāju izteiktais, ka dižciltīgajiem bija zināmas bažas, vai pēc uzvaras pār krieviem latvieši

nevērsīsies pret vāciešiem. Varētu būt, ka, Livonijas karam sākoties, jau pastāvēja nacionālā plaisa starp latviešiem un vāciešiem, un tikai vēl lielākā naida dēļ pret iebrucējiem latvieši aizmirsa naidu pret vāciešiem. Šai ziņā var saskatīt parallēli ar Latvijas vēstures traģiskajiem notikumiem otrā pasaules karā.

Nacionālais naids pret vāciešiem nevarēja rasties, kamēr viņi neiejaucās latviešu dzīvē vai neaizkāra pēdējo materiālās intereses. Ļoti jūtami latviešu materiālo stāvokli pasliktināja un viņu brīvību ierobežoja pieaugošā klaušu muižu dibināšana. Kā redzējām 8. nodaļā, sākot ar Livonijas kara laiku, līdz 16. gs. beigām muižas dibināja ļoti intensīvi, salīdzinot ar mēreno attīstību pirms kara. Līdz ar to dzimtbūšanas spaidi kļuva par reālitāti, tādēļ varam sagaidīt, ka latviešiem radās nacionālais naids pret apspiedējiem. Tā var izskaidrot, kāpēc pirms Livonijas kara avotos nav liecību par latviešu naidīgu izturēšanos pret vāciešiem, bet kara laikā un pēc kara šādu liecību ir kupls skaits. Kad vācu muižnieki sāka efektīvi apspiest latviešu zemniekus, no šiem spaidiem izauga naids, kas ilga līdz mūsu dienām.

Māņticība — visu kārtu kopējā kultūras līmeņa rādītāja

Pārsteidz, ka 16. gadsimtenī tik atšķirīgajām kārtām varam konstatēt kopēju kultūras līmeni, par spīti atšķirīgai izglītībai. Kā izglītotie, tā neizglītotie, kā nabagie, tā bagātie, kā zemnieki, tā namnieki, muižnieki un garīdznieki ticēja zīmēm un cilvēku pārdabiskajām spējām darīt ļaunu.

Šīs nodaļas sākumā jau minēta vispārējā ticība vilkačiem, burvjiem un raganām. Hāzentēteram nav arī šaubu, ka Rīgas 1547. gada lielo ugunsgrēku pareģoja *Ein armer Mensch, war Jörg genannt.*[24] Renneram nav šaubu, ka Livonijas karu pareģoja komēta.

Allažu kapsētas 16. gadsimteņa krusti
(Broces zīmējums 1801. gadā)

Broces paskaidrojuma tulkojums: „Šie akmeņi atrodas vecajos Allažu kapos pie Mālpils ceļa un satiksmes ceļa no Allažiem uz Siguldu, kur arī var redzēt veco baznīcu, kas tur kādreiz atradusies. Akmens „a" zīmēts no abām pusēm. Uz tā nekādu citu zīmju nav, tikai daudz krustu, gan lielu, gan mazu. Akmenim „b" krusti iekalti tikai vienā pusē, otra puse ir bez zīmēm. Laika zobs tā iedarbojies, ka arī, ja tur būtu bijuši attēli, tos vairs nevarētu pazīt. Akmens „c" ir zīmēts no abām pusēm. Vienā pusē tam uzraksts: Steffan Stenman MDLXVII (1567); virs tā iekaltais AW varētu būt jaunāka laika."

Diese Steine befinden sich auf dem alten Allerheiligen Gottesacker an der Lemberg gegen Norden dicht an der Communications Lage von Allasch nach Segewold, wo man auf und die Stelle der ehemals daselbst befindlichen Kirche findet. Der Stein a a ist von beiden Seiten gezeichnet, man findet aber keine andere Figuren daran, als eine Menge Kreuze gerade und schief, der Stein b ist nur auf einer Seite mit Kreuzen besetzen, die andere Seite ist leer, die von der Witterung so abgenutzt, daß man auf Figuren etwas gewesen wären, man sie nicht mehr erkennen würde. Der Stein c c ist sehr von beiden Seiten abgezeichnet. Auf einer Seite sah er die Buchstaben Steffan Stenman MDLXVII. Das darüber gesetzte AV mag mehr neuer sein.

Pēdējā Rīgas archibīskapa Vilhelma kapa plāksne
(zīmēta ap 1830. gadu).

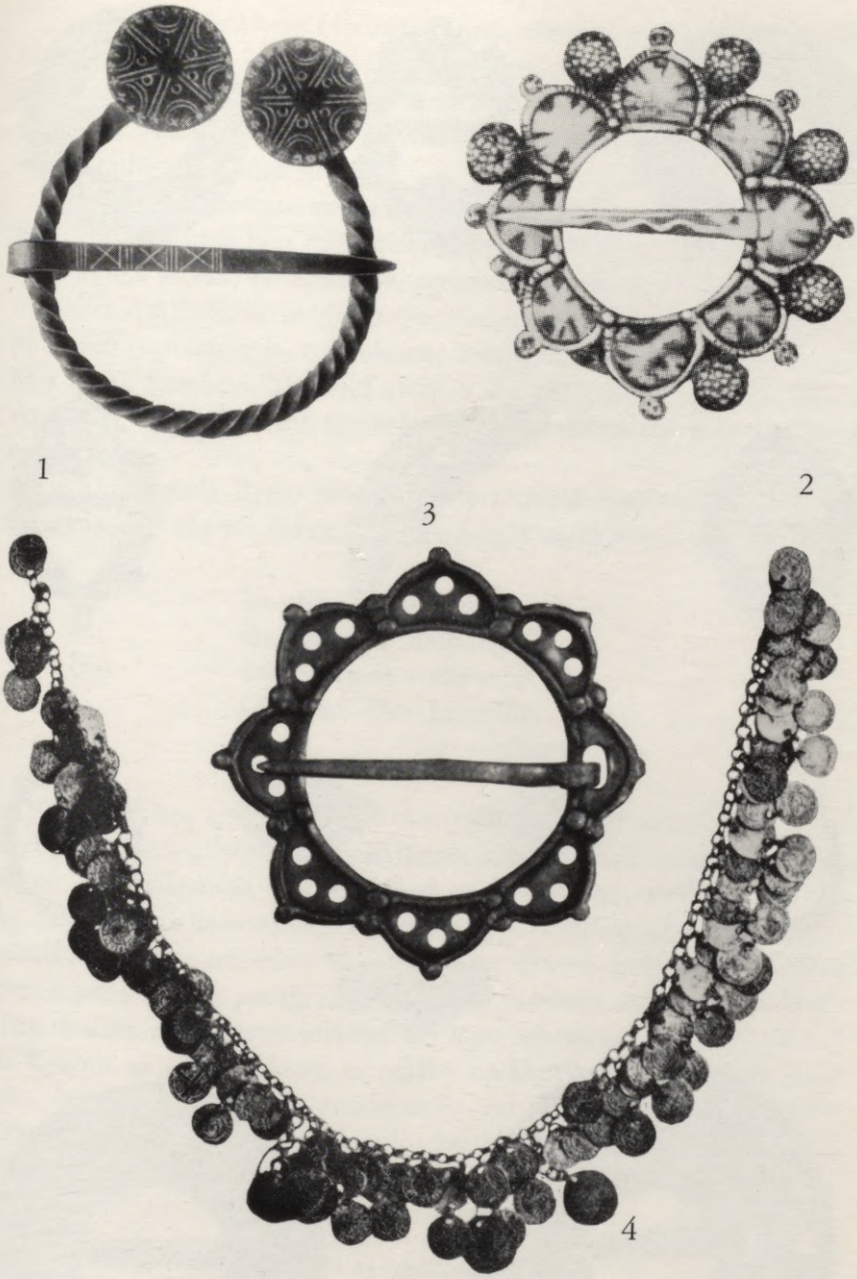

Latviešu 16. gadsimteņa rotas

1. Bronzas pakavsakta. 2. Sudraba sakta villaines saspraušanai. 3. Bronzas sakta sagšas saspraušanai. 4. Kaklarota — pie bronzas važiņas piestiprinātas Livonijas 16. gs. sudraba monētas (atrasta Dūres pagasta Lejas Poļos).

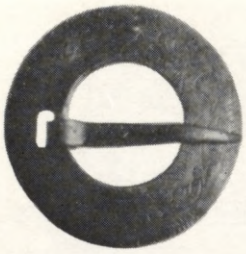

1

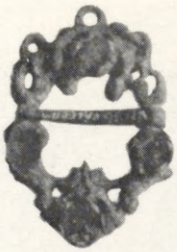

2

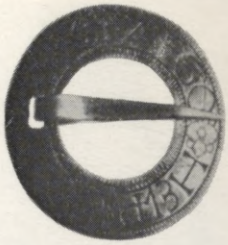

3

4

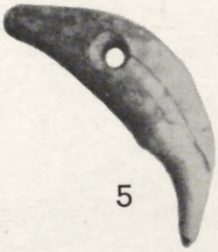

5

6

7

8

9

11

10

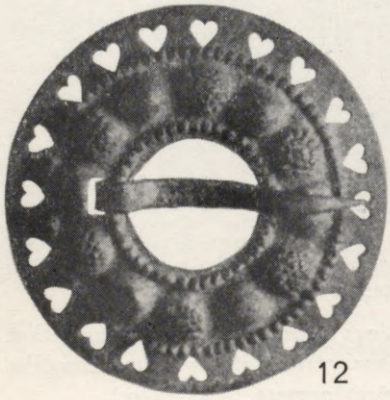

12

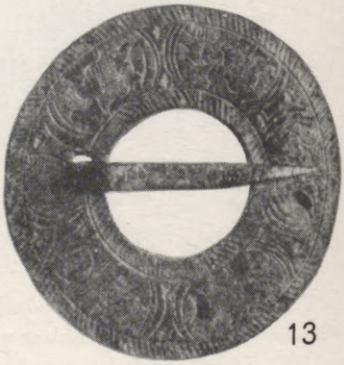

13

Par raganu tiesāšanu Livonijā pirmās ziņas ir no 1527. gada Igaunijas daļā un no 1548. gada Latvijā (Cēsīs). Pirmais zināmais raganas dedzināšanas gadījums Latvijā notika 1559. gadā Grobiņā.[25] Laikā no 1576. līdz 1590. gadam ir zināmi 12 raganu un burvju dedzināšanas gadījumi Rīgas novadā.

Piemēra dēļ minēsim vienu no šiem gadījumiem. Par raganu atzītā Katrīna Švokstere bija dziedniece. Viņa apvārdojusi cilvēku un mājlopu kaites ar sāli, ko appūtusi, piesaucot Dievu, sauli, mēnesi, dienu un nakti. Arī Švoksteres vīrs turēts aizdomās par buršanu. Viņš ūdenspārbaudi nav izturējis, t. i., iemests ūdenī, nav slīcis, un tādēļ spīdzināts moku kambarī. Tur viņš atzinies, ka trīs gadus kalpojis velnam. Ar velna doto olu viņš nobūris kaimiņa labību, un to nav varēts nopļaut.[26]

Šis 1576. gadā Rīgas zemestiesas protokolā aprakstītais buršanas paņēmiens ar olu vēl redzams 19. gs. beigās uzrakstītajā dainā:

Es oliņu appuškoju
Ar sarkanu dzīpariņu,
Lai nebrieda rudzi mieži,
Lai nezviedze kumeliņi.
(34107)

Pārdabiskiem spēkiem un zīmēm ticēja visi — tauta naīvā ticībā un bijībā, bet izglītotie ar sameklētiem pseudozinātniskiem pamatojumiem. Cik vispārēja bija šī, tagad neiedomājamā, ticība, rāda tas, ka buršanas aizliegumi bija inkorporēti pat likumu grāmatās. Rīgas tiesības buršanu noliedza šādi (pilstiesas likumu grāmatas VI daļas pirmā panta otrais paragrafs):[27] „Kas ar ļauniem, aizliegtiem līdzekļiem nodara zaudējumus cilvēku vai lopu miesai vai dzīvībai, vai arī ar līgumu un sabiedrošanos ar nelabo no Dieva un Viņa vārda atsakās, lai citiem sagādātu zaudējumus vai nelikumīgi sev sagādātu [mantu], vai citādi kādam ar viltu kaitētu, tam pēc vainas smaguma tiks piespriests nāvessods ar uguni vai ar zobenu."

Latviešu 16. gadsimteņa rotas

1. Sudraba ripas sakta. 2. Bronzas sakta ar akmeņiem. 3. Sudraba ripas sakta. 4. Sudraba sirdsveida saktiņa. 5. Lāča zoba piekars. 6. Sudraba sirdsveida saktiņa. 7—11. Bronzas gredzeni. 12. Bronzas burbuļu sakta. 13. Bronzas ripas sakta. 1., 2., 5., 6., 12. un 13. zīmējumā attēlotās rotas atrastas Pāles pagastā, 3. — Ropažu pagastā, 4. — Turaidas pagastā un 7—11. Dūres pagastā.

Šī māņticība bija spēcīga kopējā garīgā saite, kas vienoja visas Livonijas kārtas, un šai ziņā latviešu un vāciešu kultūrālais līmenis bija gluži vienāds. Latviešu kultūras vēsturei no šīs māņticības tomēr atlec zināms labums. Buŗamo vārdu dēļ mums ir zināma vienīgā daina, kas uzrakstīta 16. gadsimtenī — 1584. gadā (sk. 15. nodaļu). Cik liels noziegums bija, ja kaŗavīrs apvārdoja ieročus, redzams pēc 17. gadsimteņa zviedru izdotajiem kaŗatiesas likumiem latviešiem — to pats pirmais pants noteica: „Elka-Deewam/ Burwim un Eerohtschu-Amahnetajam ne buhs eeredsehtam tapt starp ohtrem Karra-Ļaudim/ bet nomaitatam".[28]

Rīgas zemestiesas protokolā (1584. gadā) arī ierakstīti vārdi, ar kuŗiem burvis glābis no velna kādu sievieti: „Dewigen Perkone, o Dewinge strele, pless to welnu dewing gabbal no to Zilweke". Pārējie burvju vārdu ieraksti: „Dewinge Sete po Sem, Dewinge par Rixti bus M. saszet, sitte par Site. Plese razinge, sit kopa: Tad kluß nopestit."

Šo vārdu atšifrēšana sagādā zināmas grūtības, bet tie ir spilgti liecinieki kopējam latviešu un vāciešu kultūras līmenim mūsu zemē.

Lai lasītājs teikto redzētu pareizā perspektīvā, gan jāpasvītro, ka māņticība nebija izplatīta tikai Latvijā vien. 16. gadsimtenī visā Eiropā blakus patiesajiem meklējumiem reliģijā un filozofijā zēla māņticība. Šis ir ne vien Lutera, bet arī Fausta gadsimtenis.

Baznīca un elkdievība

Sešpadsmitajā gadsimtenī vērojama ļoti īpatnēja parādība, ka kristīgās baznīcas laicīgās varas nesējs — ordenis — savā territorijā pieļauj latviešu senos pagāniskos institūtus. Šāda atziņa rodas, lasot dokumentu, ar ko ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs kuršu novadniekam (ķoniņam) Dragūnam un viņa mantiniekiem piešķiŗ divus arklus zemes. Lēņa robežas šai 1503. g. 20. decembŗa dokumentā aprakstītas šādi (avotu sk. 59. vērē): „... sākot no svētā meža, ko sauc par *Elkewalke*, no šī meža taisnā virzienā līdz kalnam, ko sauc par *Viteskaln*, no šī kalna tālāk līdz urdzei, ko sauc *Surewalke*, sekojot urdzei līdz upei, ko sauc par *Edesuppe*, un sekojot šai upei līdz Ventai ..."

Mūsu grāmatas 232. lpp. iespiests vecākais saglabātais topografiskais plāns ar paskaidrojumu, ka tas varētu būt Dragūnu un Viesalgu svētā meža plāns. Šeit citētais Pletenberga lēņu raksts Dragūnam, ne vien apstiprina, ka plāns tiešām attēlo ķoniņu svēto mežu, bet arī

min šī meža vārdu: „Elku valks". Ka šai svētbirzī bija līdzdalība arī Viesalgiem, pierāda fakts, ka vēl Latvijas patstāvības laikā Viesalgu brīvciemam (kas atradās Ventas kreisajā krastā) bija zeme arī Ventas labajā krastā agrākā svētajā mežā.

Ka ķoniņu svētie meži pastāvēja vēl joprojām 16. gs. beigās, apliecina 14. nodaļā citētais Lubenava ceļojuma apraksts, kas attiecas uz 1586. gadu. Ķoniņu svētbiržu eksistence tātad dokumentēta kā 1503., tā 1586. gadā. Turklāt svētbirzes bija ne vien daudzejādā ziņā privilēģētiem kuršu ķoniņiem, bet arī ordeņa Latgales novados.

Četrpadsmitajā nodaļā ir sniegti spilgti jezuītu tēlojumi par latviešu elkdievību. Kā norādīts, šos tēlojumus nevar uzskatīt par tādiem, kas simtprocentīgi atbilst patiesībai. Tomēr tie rāda, ka 16. gs. beigās Latvijā bija apgabali, ko kristietība vēl nebija aizsniegusi vai kur tā bija aizmirsta.

Par kristietības neiesakņošanos gadsimteņa sākumā un vidū ir vairākas liecības. Jau katoļu laikos Rīgas archibīskaps žēlojās, ka zemnieki nezina kristīgās ticības pamatus. Stāvoklis pēc reformācijas neuzlabojās, bet pasliktinājās. Katoļu laikos priesteŗi varēja iztikt ar visminimālākajām latviešu valodas zināšanām. To rāda, piemēram, kādas 1507. gada aģendas malā pierakstītie latviskie teikumi: „gryppi jus barni crus stit[?]"; „sak bern wartz"; „esz stitz"; „Es tizzv"; „Rt es N teitz". Visas šīs frazes bija domātas, lai katoļu priesteris, kas neprata latviski, varētu nokristīt bērnu: Vai gribat bērnu kristīt? Sakiet bērna vārdu. Es ticu. Un pēdējā fraze īsti laikmeta garā, ar ko vecāki (vai kūmas) atsakās no velna — „es N[=vārds] teitz [=atsakos no velna]".[29]

Pēc reformācijas ar šādām latviešu valodas zināšanām vairs nepietika, jo no mācītāja sagaidīja, ka viņš spēs vadīt dievkalpojumu latviešu valodā. Šo grūtību dēļ katastrofāli samazinājās mācītāju skaits latviešu draudzēs laukos. Tādēļ arī archibīskapa Vilhelma kanclera Šturca izstrādātajā memorandā 1546. gadā lasāmi šādi nopietni vārdi:[30]

„Šai zemē [t. i. Rīgas archibīskapijā, tātad tikai latviešu apdzīvotā territorijā], diemžēl, ne vien īsti patieso dievkalpojumu nekārtīgi izpilda, bet arī tauta, sevišķi nevācieši, nogrimuši bezdievībā. Viņi visuvarenā Dieva un dažu palīgu vietā pielūdz malku, akmeņus, vēršus, teļus, kokus un tamlīdzīgas [lietas]. Viņi arī mirušos svētos cienī vairāk nekā pašu Dievu. Viņi reti apmeklē baznīcas un dievnamus, izņemot tikai svētkus un svinamdienas par godu tiem svētajiem, ko viņi izvēlējušies par saviem aizstāvjiem. Tādēļ nepiecie-

šams, lai viņu maldus izkliedētu spredikotāji un baznīcas kalpi ..." Desmit gadu vēlāk Prūsijas sūtnis rakstīja Dānijas karalim 1555/56. gadā:[31] „Attālākās vietās Rīgas archibīskapijā nav neviena mācītāja. Ļaudis tur dzīvo bezdievībā, nodarbojas ar buršanu un neskaitāmiem netikumiem. Šausmīgākais, ka tur ir zināmi ļaudis, kas trīsdesmit, četrdesmit un vairāk gadu vecumā vēl nav kristīti. Tāpat bērniņi nožēlojamā kārtā mirst [nekristīti], un viņu dvēseles Dievam tiek nolaupītas ..."

Vēl piecpadsmit gadus vēlāk līdzīgi izsakās Kurzemes un Zemgales baznīcas nolikuma autori (sk. 14. nodaļu).

Vispārējs spriedums bija, ka kristīgi reliģiskā dzīve latviešos bija pagrimusi. Tā kā trūka mācītāju, šis spriedums pilnīgi saskan ar īstenību. Zemeskungos tas radīja vainas apziņu, un viņi mēģināja kaut ko darīt, lai stāvokli uzlabotu — dibināt skolas latviešiem.

Skolas

Skolas izglītība latviešiem 16. gs. pirmajā pusē bija pieejama vienīgi Rīgā. Par to liecina norādījums 1546. gadā, ka pie baznīcas durvīm piesitīšot rakstus, lai tos varētu lasīt kā vācieši, tā nevācieši. Par to liecina arī tas, ka Rīgas latviešu amatu oldermaņi prata rakstīt. Ir zināms, ka latviešu skola 16. gs. otrā pusē pastāvēja pie Jēkaba baznīcas. Interesanta, bet vēl sīkāk noskaidrojama, ir ziņa, ka Rīgas domskolā laikā no 1593. līdz 1618. gadam par skolotāju darbojies latvietis Toms Briedis.[32]

Uz laukiem zemnieki skolas izglītību ieguva tikai izņēmuma gadījumos, piemēram, 3. nodaļā pieminētais Indriķis Kūlēns. Tomēr savas vainas apziņā, ka latviešu dvēseles nonāks velna ķetnās, ordeņa mestrs mēģināja nodibināt skolas arī latviešiem.

Ordeņa mestrs Hermans fon Brugeneijs ierosināja skolu jautājumu apspriest 1543. gadā Valmieras landtāgā.[33] Uz šo ierosinājumu Rīgas, Tērbatas un Rēveles pilsēta atsaucās pozitīvi. Šais pilsētās nebija žēloti līdzekļi, lai algotu mācītus spredikotājus un skolmeistarus. Tādēļ pilsētas labvēlīgi uzņēma nodomus iekārtot skolas arī laukos. Projektu tomēr nereālizēja.

Pērnavas rātes atzinums 1546. gadā paver labu ieskatu skolu dibināšanas projekta vēsturē. Jau 1522. un 1543. gada landtāgā ir apspriests skolu dibināšanas projekts, bet rezultāta nav bijis. Vajadzība pēc skolām jo dienas kļūst lielāka. Agrāk visās baznīcās un klosteros bijuši mācītāji. Vēlāk dažās lauku baznīcās mācītāji nākuši

no klosteriem, bet, kad viņi nomirst, nav, kas stājas vietā. No Vācijas grūti gaidīt mācītāju pieplūdumu, un bez tam viņi neprot valodu, lai būtu lauku mācītāji. Ja tā turpināsies, laucinieki kļūs par pilnīgiem pagāniem, un cietīs laicīgā vara. Tieši īpatnējo valodu dēļ jādibina skolas. Mācītāju muižas apgādājamas ar pietiekami zemes, lai mācītāji varētu sevi un savas ģimenes uzturēt. Ja Vācijā pat mazās valstiņas spēj uzturēt skolas, to vajadzētu varēt arī Livonijā. Livonijas skolās būtu jāuzņem un jāapgādā ar visu nepieciešamo kāds simts trūcīgo vecāku bērnu. Šo trūcīgo ļaužu bērni pēc mācību pabeigšanas būs derīgi zemei, kamēr turīgo vecāku bērnu ir maz, kas pēc studijām grib kalpot.

Krietnu soli tālāk skolu lietas pavirzījās vēl desmit gadu vēlāk. Ordeņa mestrs Heinrichs fon Gālens savā 1552. gada rakstā Kandavas, Kuldīgas, Ventspils un Grobiņas pavēlniekam[34] vēlreiz konstatēja jau labi zināmo faktu, ka trūkst mācītāju. Līdz ar to daudz bērnu paliekot nekristīti un pieaugušie bez kristīgās mācības. Tādēļ saziņā ar pavēlniekiem mestrs uzdod nodibināt skolas. Tajās uzņemama nabadzīgo ļaužu jaunatne un audzināma tikumos un dievbijībā, lai vēlāk kļūtu par mācītājiem.

Ordeņa mestra 1552. gada rīkojumu apsprieda 1558. gada landtāgā. Lai gūtu līdzekļus skolu dibināšanai, nolēma ņemt sevišķu skolu nodokli. Cēsu mācītāja Georga Mellera *(Möller)* iesniegumā ordeņa mestram Firstenbergam redzams, ka latvieši šo nodokli sauca par skolas naudu. Tātad latviešu vārds „skola" pirmo reizi parādās rakstos 1558. gadā. Literātūrā valda uzskats, ka nodokli gan ņēma, bet skolas nenodibināja, jo Livonijas karš skolu dibināšanu esot izjaucis. To, ka 1558. gada nodoklis izlietots citiem nolūkiem, nevis skolu dibināšanai, vēsturnieki mēdz pamatot ar Paula Einhorna 1648. gadā izteikto spriedumu grāmatas *Historia Lettica* 14. nodaļā. Einhorna domas pamatojas vienīgi uz pieminētā Mellera iesnieguma, un viņš tās izsaka, lai pierādītu, ka katoļi nav rūpējušies par latviešu dvēselēm. Šīs tendences dēļ Einhorna apgalvojums ir problēmatisks.

Parastais uzskats ir, ka Kurzemes hercogīstē tikai Ketlera laikā pēc hercogīstes landtāga 1567. gada lēmuma esot nodibinātas skolas. Tā raksta vēl 1936. gadā nopietns skolu vēsturnieks, un to pašu arī 1951. gadā lasām autoritātīvā izdevumā.[35] Tagadējie krieviski orientētie vēsturnieki pat vēl 1953. gadā apgalvoja, ka arī 1567. gada Kurzemes landtāga lēmums esot palicis nereālizēts.[36]

Tomēr jau 1930. gadā E. Blese publicēja dokumentus, kam vajadzēja šādu katēgorisku spriedumu izteicējus vismaz padarīt domī-

gus.[37] Izrādās, ka 1560. gadā, tātad pirms Kurzemes hercogīstes nodibināšanas, skolas pastāvēja Grobiņas apgabalā. Tā kā Livonijas ordeņa archīva lielākā daļa ir sadegusi, nekad neizdosies pierādīt sakaru starp mestra 1552. gada rīkojumu ordeņa pavēlniekam Grobiņā un faktu, ka 1560. gadā Grobiņā pastāv skolas. Tomēr ar lielu paticamību varam uzskatīt, ka šāds sakars bija. Vēl vairāk — ja Grobiņas pavēlnieks paklausīja mestra rīkojumam, kādēļ lai pārējie pavēlnieki to nebūtu darījuši? Motīvus skolu dibināšanai ļoti viegli saskatīt — pavēlnieki to darīja savu dvēseļu glābšanai.

Kad 1560. g. 26. jūlijā Prūsijas hercoga uzdevumā Funks vizitēja Grobiņas baznīcas, viņš savā ierosinājumā skolu lietas Grobiņā pacēla ļoti augstā plāksnē:[38] „Mācītājiem jāpiekodina vāciešiem un kuršiem, lai viņi savus bērnus čakli sūta skolās. Tur viņiem ne vien jāmācās lasīt un rakstīt, bet kuršiem [jāmācās] vāciski un abiem — kā kuršiem, tā vāciešiem — latīniski, lai viņi ar laiku kļūtu Dievam un cilvēkiem derīgi. Nevāciešiem sevišķi jāpaziņo, lai viņi savus bērnus sūta skolā, jo tos, kas studē un [studijas] iztur, augstība firsts [Prūsijas hercogs] atbrīvos no kalpības un dzimtbūšanas un viņiem arī žēlīgi palīdzēs, lai viņiem būtu prieks studēt ..."

Pasekojot tālāk 16. gs. skolu vēsturei, redzam, ka hercoga Gotharda Ketlera baznīcu būves programmā ietilpa arī skolas. Latiņu skolas atvēra Jelgavā, Bauskā, Kuldīgā, Ventspilī un Liepājā. Atvēra arī vairākas zemākās skolas. Sigismunds Augusts deklarēja, ka arī Inflantijā atvērs skolas.[39] Vai šīs skolas atvēra un kādi bija panākumi Kurzemes hercogīstes skolām, par to pētījumu vēl trūkst. Tomēr jau tagad varam teikt, ka apskatāmā laikmeta skolu lietas literātūrā līdz šim attēlotas drūmāk nekā tās patiesībā bija.

Novgorodā kopš 1951. gada izrakumos atrastās bērzu tāšu vēstules liecina, ka tur, pretēji līdzšinējiem uzskatiem, jau ap kādu 15. gadsimteni ne vien mūki un garīdznieki, bet arī vienkāršā tauta prata lasīt un rakstīt. Mūsu vēsturnieki savukārt nav vēl pienācīgi novērtējuši faktu, ka vairākām atrastajām latviešu rotām ir iegravēti īpašnieku vārdi (sk. 15. nodaļu). Šie gravējumi ir primitīvi, un vienā gadījumā ierakstā SPAR NICKE burtam N ir nepareiza virziena slīpā svītriņa. Nav tāpēc šaubu, ka gravējumus izdarījuši paši rotu īpašnieki, kas tātad prata rakstīt. Pēc iegravējuma saktā — ILSE WEWER 1638 — var arī datēt, ka Vidzemes latvieši prata rakstīt jau pirms zviedru slavenās skolu dibināšanas programmas reālizēšanas. Par Rīgu jau 1497. gadā ir informācija, ka latviešu nesēju oldermanis Jēkabs Stagars prata rakstīt (sk. 1. nodaļu).

Rīgas latviešu vēstures pētījumos vēl varam gaidīt daudz pārsteigumu. Piemēram, neviens vēl nav pūlējies noskaidrot, vai Rīgas sālsnesēju un alusnesēju biedru sarakstos sieviešu tituli ir tik atšķirīgi tikai nejaušības dēļ, vai arī aiz šīs dažādības slēpjas reālas atšķirības. Kādēļ, piemēram, 1533. gada sālsnesēju biedru sarakstā rakstīts *Grethe Ownyn gasspaysze*, salīdzinot ar *Barbare, Bartolmeesz Jureszucke szewe?* Kādēļ Grieta Auniņa ir gaspaža, t. i. kundze, bet Barba Jūrascūka tikai sieva? Kādēļ alusnesēju vāciski rakstītajā 1540. gada sarakstā Katrīna Paure ir *husfruwe*, bet Margrieta Sloka — *wiff?* Vai nevarētu būt tā, ka skolas izglītību ieguvušās latviešu sievietes bija kundzes, bet tās, kas nebija šādu izglītību ieguvušas — tikai sievas? Šī ir problēma, kas, tāpat kā daudz citu Rīgas latviešu vēsturē, vēl gaida pētnieku.

Tagadējā pētījumu stāvoklī nav iespējams pateikt, cik plaši rakstīt un lasīt prašana bija izplatīta latviešos 16. gadsimtenī. Tomēr to, ka latvieši, kam šīs mākslas nebija svešas, eksistēja, pierāda Jēkaba Stagara piemērs Rīgā, kā arī īpašnieku vārdi 17. gs. sākuma rotās. Latviešu skolu pastāvēšana 16. gadsimtenī ne vien Rīgā, bet arī laukos, norāda, ka nedaudzie zināmie gadījumi nevar būt vienīgie.

Ciltis vai tauta?

Zinātniskajā literātūrā, pat ievērojamu vēsturnieku darbos, ļoti bieži runā par latviešu ciltīm. Daži vēsturnieki domā, ka latviešiem ciltis bijušas senvēstures laikos, bet citi tādas saskata arī jaunākajos laikos.[40]

Ir lielāks skaits autoru, kas, rakstot par 16. un 17. gadsimteņa Latvijas vēsturi, min, ka latviešiem toreiz bijušas ciltis.[41] Mūsu grāmatā turpretim, rakstot par šo laiku, konsekventi lietots termins „latviešu tauta". Problēma tātad ir, vai šāds termins ir attaisnojams?

Atbilde uz šo jautājumu jāsāk ar definīcijām. Vairums autoru, kas raksta par latviešu ciltīm, gan nav papūlējušies definēt ciltis vai paskaidrot, ko viņi ar šo terminu domā. Trūkstot autoru definīcijām vai paskaidrojumiem, ir jāuzskata, ka termini lietoti parastajā, literātūrā pieņemtajā nozīmē. Sarežģījumu gan rada tas, ka literātūrā nevalda vienprātība par to, kas ir cilts un kas ir tauta. Šī iemesla dēļ jo sevišķi jānožēlo definīciju trūkums to autoru darbos, kas runā par latviešu ciltīm.

Parastajos etnologu apcerējumos par sociālo šūnu uzskata pamatģimeni *(elementary family)*: vīru, sievu un viņu bērnus. Ja pamat-

ģimene dzīvo vienkopus ar precētajiem bērniem un mazbērniem, tad runā par lielģimeni *(extended family)*. Vairāku lielģimeņu kopumu sauc par dzimtu jeb ģinti *(clan* jeb *gens)*. Vairāku dzimtu jeb ģinšu kopumu sauc par cilti *(tribe)*. Daudzi etnologi aprobežojas ar šādu aprakstu un nemaz nemēģina definēt ģinti un cilti.[42]

No literātūrā sastopamām ģints un cilts definīcijām parastākās ir šādas:

„Dzimta jeb ģints ... [ir] primāra grupa, ko vieno apziņa par savstarpēju asinsradniecību. Pie dzimtas pieskaita arī mirušos radus, sevišķi senčus, kam veltīts katrai dzimtai kopīgs senču kults ... dzimtas locekļiem pēc radniecības tuvuma rodas tiesības: mantot, saderināt, saņemt savu tiesu vīranaudas, kā arī pienākums atriebt (asins atriebība), maksāt daļu vīranaudas, iet tiesā par līdzzvērētāju, apgādāt trūcīgos, aizsargāt radus pret svešniekiem u. c."

„Cilts ... plašākā nozīmē — etniska grupa, kuŗu tās locekļi paši, kā arī tās kaimiņu grupas atzīst par dabisku kopumu un apzīmē ar vienu nosaukumu; šaurākā (tiesiskā) nozīmē: sociāla grupa ar vienkāršu struktūru, kuŗas locekļi runā kopēju dialektu, pakļauti vienai augstākai varai (cilts sapulcei vai karalim) un kaŗā rīkojas vienoti kopējās interesēs. Cilts ir šaurāka grupa nekā tauta un plašāka nekā ģimene un dzimta."[43]

Kāda cita definīcija turpretim par cilti apzīmē „ļaužu kopu, kas dzīvo vienā zemē, runā vienu valodu, seko kopējām tradicijām un politiskā attīstībā sasniegusi tādu vai citādu valsts formu".[44] Tā kā šī definīcija ir jau formāli nepareiza (trūkst *differentia specifica)*, tad tādēļ vien tā noraidāma. Pēc šīs definīcijas iznāk, ka visā pasaulē un visos vēsturiskajos laikos ir tikai ciltis — piemēram, franči arī tagad dzīvo vienā zemē u. t. t., un ir „sasnieguši tādu vai citādu valsts formu"! Nevienam tomēr nenāktu prātā runāt par 20. gs. franču cilti.

Terminu „cilts" literātūrā lieto tikai, ja apraksta primitīvas tautas. Turklāt modernā literātūra pasvītro, ka cilts iekārta arī primitīvajām tautām nav universāla. Tā parasti sastopama tautās, kas vāc uzturu vai ir lopkopji — t. i. nomadu jeb staiguļu tautās. Vienā vietā dzīvojošām primitīvām zemkopju tautām ciltis ir konstatējamas daudz retāk; parasti tās sekmējusi kaŗošana, retāk kādu saimniecisku mērķu sasniegšana. Tikai tad, ja primitīvā zemkopju tautā apvienības locekļos, kuŗa radusies kaŗam vai saimnieciskiem nolūkiem, ir apziņa par kopīgu cilmi („dabiskais kopums" B. Ābera definīcijā),

var runāt par ciltīm. Ja apvienība ir territoriāla, tad jārunā par valstīm.[45]

Leopolds fon Vīze tautu definējis šādi: „Par tautu sauc paaudžu seku. Tās pamatā ir atšķirīgi, mainīga samēra komponenti. Daļēji tās pamats ir vitāls — relātīvi vienāda cilme, daļēji tie ir kultūrāli saistošie spēki — valoda, tikumi, paražas un reliģija, un daļēji — valstiska un politiska organizācija un ilgstoša tās pašas territorijas apdzīvošana."[46]

Iepriekš sniegta ne vien cilts, bet arī dzimtas jeb ģints definīcija. Tas darīts ar nolūku, jo 16. gs. avotos redzams, ka latviešiem bija iekārta, kas atbilst dzimtas definīcijai. 16. gadsimteņa jezuītu aprakstos par Latgali redzams, ka pastāvēja senču kults (sk. 14. nodaļu). Grobiņas 16. gadsimteņa tiesu aktis rāda, ka cietušā dzimtas locekļiem bija tiesības saņemt daļu vīranaudas (sk. 10. nodaļu). Šie norādījumi ir pietiekami, lai teiktu, ka Latvijā 16. gadsimtenī pastāvēja primāras grupas, ko etnologi sauc par dzimtām jeb ģintīm, dainas par „radiem", bet 16. gadsimteņa vācu terminoloģija (stāstot par latviešiem) apzīmē par *Freundschaft*. Tā kā 16. gadsimtenī vēl pastāvēja ģintis, tad, jādomā, bija vēl dzīvi arī tagad iznīkušie latviešu radniecības nosaukumi, kas atspoguļojas dainās.

Ja turpretim zināmajā vēsturiskajā materiālā meklējam atbildi uz jautājumu, vai latviešiem bija ciltis, tad rezultāts ir negātīvs. Nav nekādu norādījumu, ka 16. gadsimtenī latviešiem eksistētu par dzimtu plašākas, bet par tautu šaurākas grupas ar kādu sevišķu nosaukumu. Kamēr trīspadsmitā gadsimteņa avotos mēs sastopam nosaukumus: latgaļi, zemgaļi, sēļi, kurši, kuŗus, kaut arī ar zināmām šaubām, varētu uzskatīt par cilšu nosaukumiem, tikmēr 16. gadsimtenī nosaukumus ar šādu nozīmi avotos nesastopam. Kā redzēsim turpmāk, krievu avotos vēl 16. gadsimtenī ir gan sastopams latgaļu nosaukums, bet ar to apzīmē visus latviešus, nevis tikai vienu daļu. Avotos ir arī sastopams kuršu nosaukums, bet ir pamats domāt, ka tas nav cilts, bet gan Kurzemes iedzīvotāju, t. i. territoriāls, apzīmējums. 16. gadsimteņa vēstures avotos nav arī norādījumu, ka kādai plašākai latviešu grupai būtu bijusi augstāka vara cilts sapulces, karaļa vai cita nosaukuma valdnieka personā. Var gan konstatēt, ka eksistēja atšķirīgi lokāli dialekti, tomēr šī pazīme nav būtiska un pietiekama, lai teiktu, ka pastāv cilts.

16. gadsimteņa avotos dokumentētā bēgļu kustība (sk. 9. un 10. nodaļu) rāda, ka bēgļi no Bērzaunes apmetās Tukuma tuvumā, no Cesvaines Grobiņas apgabalā un taml. Ja pastāvētu cilšu iekārta, tad

šādus bēgļus, kas apmetas svešas cilts territorijā, vai nu nogalinātu, vai pārvērstu par vergiem. Mūsu gadījumā nekā tamlīdzīga nevar konstatēt. Tai vietā ir tieši pretēji norādījumi, ka bēgļus kaimiņi labprāt uzņēma, un viņi kļuva par patstāvīgiem saimniekiem, nevis vergiem vai kalpiem. Ja arī cilts iekārta būtu pastāvējusi, tad šāda bēgļu kustība vien to būtu iznīcinājusi.

No teiktā izriet, ka nekādā ziņā nevar runāt par ciltīm 16. gadsimteņa Latvijā. Jautājums tomēr nav atrisināts ar šādu negātīvu konstatējumu. Kādi ir pozitīvi pierādījumi, ka eksistēja viena latviešu tauta? Šādi pierādījumi ir. Pirmkārt, tās ir avotu liecības par svarīgāko kopējo saiti, kas raksturo tautas eksistenci — kopēju latviešu valodu. Otrkārt, dokumentos tieši pieminēts latviešu tautas nosaukums.

Ziņas par valodām, ko runāja Latvijas laukos, varam iedalīt četrās grupās. Šīs četras grupas nosauksim to autoru vārdā, kas pirmie literārātūrā nodibināja attiecīgo tradiciju. Pirmā ir Kranca tradicijas grupa.[47] Alberts Krancs 1518. gadā publicētajā darbā *Wandalia* rakstīja, ka Livonijā runā četras valodas, kuŗām nav nekā kopēja. Šīs četras valodas esot: lībiešu, igauņu, latviešu un kuršu. Kaspars Peucers sava darba *Chronicon Carionis* trešajā daļā (1562. g.) raksta, ka Livonijā ap Rēveli runājot igauniski, kas atšķiŗoties no livoniešu dzimtās valodas, no kuršu valodas un no trešās — latviešu — valodas. Kaut neskaidri, Peucers (vai chronikas īstais autors Melanchtons) izsaka to pašu Kranca viedokli. Marcins Bjelskis 1564. gada poļu chronikā (pirmais izdevums 1551. gadā) raksta, ka Livonijā runā lībiešu, igauņu, latviešu un kuršu valodu, kas savā starpā pilnīgi atšķiŗoties. Tātad viņš tieši atkārto Kranca teikto. Tāpat Kranca tekstu pārņem Fransuā de Belforē Parīzē 1575. gadā publicētajā *Kosmografijā* un Klods Dirē 1612. gadā publicētajā darbā par valodu vēsturi.

Pie šīs grupas jāpieskaita arī 1583. gadā pabeigtajā Posevīna ziņojumā pāvestam teiktais — ka Livonijas tautu četras atšķirīgās valodas esot kuršu, lībiešu, latviešu un igauņu. Kā redzēsim turpmāk, Posevīns vēlāk savu viedokļi šai jautājumā mainīja.

Arī Baltazara Rusova 1584. gadā publicētajā chronikā teikto var viegli interpretēt Kranca teorijas garā. Rusovs savas chronikas sākumā sniedz sīku Livonijas aprakstu. Igaunijā runājot igauniski, bet dažās salās arī zviedriski. Latvijā, t. i. Vidzemē un Latgalē, kur ietilpstot arī lībiešu province, ļaudis runājot īpašu valodu, ko igauņi

nesaprotot. Trešajā provincē — Kurzemē, kur ietilpstot arī Zemgale, runājot kuršu, lībiešu un dažās vietās arī leišu valodu.

Otras tradicijas grupā ierindojams Sigismunda fon Herberšteina uzskats.[48] 1526. gadā publicētajā ceļojuma aprakstā viņš stāsta, ka vienkāršā tauta Livonijā lietojot trīs valodas, un pēc šīm valodām viņus iedalot trīs ciltīs. Tomēr Herbersteins sīkāk nepasaka, kādas ir šīs valodas un ciltis. Herberšteina latīņu grāmatas vācu tulkojumu 1567. gadā izdeva H. Pantaleons. Herbersteins minētajās trīs valodās katrā ziņā būs skaitījis igauņu un latviešu valodu, bet trešā varētu būt lībiešu vai „kuršu" valoda.

Kaut gan Herbersteins bija tikai ceļojis pa Livoniju, viņa tradicijas varā bija arī kāds Livonijas iedzīvotājs — Laurencijs Millers. 1585. gadā publicētajā grāmatā pēdējais raksta, ka nevāciešiem Livonijā esot trīs valodas. Millers iet tālāk par Herberšteinu un pasaka, kas šīs trīs valodas esot. Tie, kas dzīvojot Tērbatas tuvumā, runājot igauniski, Rīgas tuvumā dzīvojošie — lībiski, bet trešo — kuršu valodu — runājot kurši. Vēl 1652. un 1680. gadā šo Millera tekstu burtiski atkārtoja Martins Ceilers.

Trešā tradicija sākas Sebastiāna Minstera *Kosmografijas* 1542/43. gada izdevumā.[49] Sauksim to par Glosena tradiciju (kaut gan nav zināms, vai Glosens bija tās autors). Posmā par Lietuvu lasām, ka tur esot četras valodas: jātvingu, kopēja leišu un žemaišu, prūšu un Rīgas apkārtnē latviešu jeb livoniešu *(der Lothawer oder Lyflender)* valoda.

Šo tradiciju turpina 1555. gadā Bāzelē izdotajā grāmatā Varmijas bīskaps Martins Kromers. Livonieši, žemaiši, lietuvieši un prūši runājot līdzīgu valodu, kas atšķiroties no slavu valodas. Tas pats atkārtots grāmatas poļu tulkojumā, ko izdeva Krakovā 1611. gadā.

Minstera *Kosmografijas* pirmā izdevuma informāciju paplašinātā veidā sniedz apmēram vienā laikā izdotie Strijkovska un Guaņīni darbi (sk. 14. nodaļā par hipotezi, ka Guaņīni darbs patiesībā norakstīts no Strijkovska darba). Tajos minēti ne vien jātvingi, bet arī gepidi un polovci!

Ceturtās grupas tradicija sākas ar Hāzentētera ziņām 1550. gada Sebastiāna Minstera *Kosmografijā*.[50] Viņš Livonijā pazīst tikai igauņu un latviešu valodu. Pēdējo viņš sauc par livoniešu valodu, bet tēvreize, ko viņš publicē „livoniešu" valodā, ir latviešu tēvreize. Hāzentētera tradiciju turpina Renners ap 1570. gadu pabeigtajā chronikā. 1585. gadā šādu viedokli izsaka arī Posevīns (sk. 14. nodaļā 1585. g. 9. augusta vēstuli), kaut gan divi gadus iepriekš viņš bija

citos uzskatos. 1600. gadā publicētajā chronikā to pašu domu detalizēti izsaka Morics Brandiss, bet 1610. gadā Dionizijs Fabricijs un 1611. gadā J. M. Belleto Rīgas sinodes izdotajā katoļu ziņojumā.

Punktu šai diskusijai pieliek Pauls Einhorns 1649. gadā. Viņš pazīst Kranca, Peucera, resp. Melanchtona, Kromera, Hāzentētera un Guaņīni viedokli. Kranca tekstu *Liuones, Estones, Letti, Curoni, nihil habent ir lingua commune* Einhorns tulko: *haben die Liefländer, Esten, Littawer und Curländer nichts in der Sprachen gemein.* Tomēr liekas, ka Krancs domājis latviešus, ne leišus. Tāpat šķiet, ka Einhorns pārpratis Guaņīni tekstu. Einhorna paša spriedums ir, ka Livonijā ir tikai divas valodas: igauņu un latviešu. Lībiešu valodu viņš uzskata par igauņu valodas dialektu, bet mūs visvairāk var interesēt viņa teiciens: *ist die Curische und Lettische eine Sprache*, t. i. kuršu un latviešu valoda ir tā pati.

Pārskatāmības dēļ iepriekš minēto divdesmit autoru viedokļi sakopoti sekojošā schēmā:

I. Četras atšķirīgas valodas Livonijā — lībiešu, igauņu, latviešu, kuršu:

Krancs	1518	Posevīns	1583
Peucers	1562	Rusovs	1584
Bjelskis	1564	Dirē	1612
Belforē	1575		

II. Trīs atšķirīgas valodas Livonijā — igauņu, latviešu, kuršu (vai lībiešu):

Herberšteins	1526	Ceilers	1680
Millers	1585		

III. Latviešu valodu runā Latvijā, un tā ir radnieciska leišu un prūšu valodai:

Glosens (?)	1542	Guaņīni	1581
Kromers	1555	Strijkovskis	1582

IV. Divas atšķirīgas valodas Livonijā — igauņu un latviešu:

Hāzentēters	1550	Fabricijs	1610
Renners	1570	Belleto	1611
Posevīns	1585	Einhorns	1649
Brandiss	1600		

Mūsu schēmā varam apvienot pirmo grupu ar otro un trešo ar ceturto. Pirmās un otrās grupas autoru uzskatos kopējs ir tas, ka kuršiem ir sava atšķirīga valoda, kaut gan daži otrās grupas autori nav īsti droši, vai izdalīt atsevišķi kuršu vai lībiešu valodu. Starp trešās un ceturtās grupas autoriem nav būtisku atšķirību, jo abu grupu autori domā, ka Latvijā runā vienu galveno — latviešu valodu. Ar to, ka trešās grupas autori saskata radniecību starp latviešu, leišu, žemaišu un prūšu valodu, viņu uzskats iegūst gluži modernu akcentu. No ceturtās grupas autoriem Rennera un Brandisa spriedumā vēl atbalsojas pirmo divu grupu viedokļi. Tā Renners raksta, ka senāk kuršiem esot bijusi sava atšķirīga valoda, bet tā kā tā bijusi *schendlich*, tā aizliegta, un kurši runājot latviski. Brandiss savukārt raksta, ka kuršu valoda esot līdzīga latviešu valodai.

Ja kritiski pārbaudām pirmās un otras grupas autoru ziņu ticamību, salīdzinot ar trešās un ceturtās grupas autoru uzskatiem, tad rezultātā pirmie jānoraida. To vispirms rāda modernie pētījumi. Apcerot Kursas vēsturiskos vietvārdus un personu vārdus no filologa viedokļa un izmantojot vēl citu zinātnes disciplīnu atziņas, V. Kiparska secinājums par kuršiem ir šāds:[51]

„1. Trūkst svarīgākās tautības definīcijas sastāvdaļas — personiskā apliecinājuma.

2. Saglabāto [kuršu] valodas atlieku pētījums rāda, ka vairums kuršu runāja valodu, kas bija identiska ar latviešu valodu, atskaitot vienu izoglosu (patskaņu un nāseņu vienzilbes savienojuma monoftongizēšanu).

3. Antropoloģiskos pētījumos, kaut arī nepilnīgos, noskaidrots, ka īstie kurši rasiski bija vistuvāk latviešiem.

4. Pētījumiem par kuršu saglabāto garīgo kultūru (tikumiem un paražām) nav bijis rezultātu.

5. Pētījumi par saglabāto materiālo kultūru (archaiologu atrastajos artefaktos) rāda, ka kurši sākotnēji pieder pie Klaipēdas kultūras baltiskā apgabala.

Pēc teiktā secināms, ka kurši uzskatāmi par sākotnēji baltisku, precīzāk, latvisku cilti. Vēsturisko laiku sākumā ar kuršu vārdu apzīmēja visus Kurzemes iedzīvotājus, kā baltu, tā somu tautības. Kopš 16. gadsimteņa rodas uzskats, ka latvieši ir identiski ar kuršiem, un viņus sāk atšķirt no Kurzemē dzīvojošiem somiem (lībiešiem)."

Atskaitot nepamatoti lietoto terminu „cilts", šī atziņa ir jāņem vērā, un tā liecina, ka mūsu pirmie desmit autori ir kļūdījušies, uzskatot kuršu valodu par tādu, ko pārējie latvieši nesaprot.

Otrkārt, no visiem iepriekš minētajiem autoriem vismaz diviem bija sevišķi svarīgs iemesls precīzi noskaidrot, kādu valodu īsti runā Latvijā. Tie bija Posevīns un Belleto. Šiem pretreformācijas darbiniekiem Latvijā runātās valodas noskaidrošana nebija tikai ziņkāres apmierināšana, bet ļoti svarīga problēma, lai zinātu, kādā valodā veikt misijas darbu. Ir zīmīgi, ka tieši Posevīns savu literātūrā aizgūto viedokli par četrām valodām mainīja tad, kad viņam ar valodu jautājumu nācās sastapties praksē.

Tieši no valodas praktiskās nozīmes katoļu pretreformācijas misijas vajadzībām jautājumu, kas mūs interesē, ir pētījis St. Kučinskis.[52] Viņš iztirzā Posevīna 1585. gadā izteikto viedokli, Bjelska, Strijkovska, Guaņīni, Dionizija Fabricija un Kromera chroniku (pēdējo pēc 1611. gada tulkojuma — ja Kučinskis būtu pazinis latīņu oriģinālu, viņš to bez šaubām būtu minējis chronoloģiski kā pirmo) un jo sevišķi viņa atrasto Belleto ziņojumu. Pēdējā nepārprotami teikts: „Livonija [no Somijas jūraslīča līdz Lietuvas un Prūsijas robežām] sadalās trijās galvenajās daļās: Igaunijā, Latvijā un Kurzemē. Dižciltīgie un pilsētnieki lielāko tiesu lieto vācu un poļu valodu, bet zemnieki *(Rustici)* — latviešu vai igauņu". Tā pati doma atkārtota brošūrā vēl divi reizes. Kučinska secinājums pēc šiem avotiem ir, ka 1611. gadā visā Latvijas territorijā dzīvoja viena latviešu tauta, kas runāja kopēju valodu, kaut gan vairākos dialektos. Papildinot šo Kučinska spriedumu, to iespējams attiecināt jau uz 16. gs. vidu, ja sprieżam pēc Sebastiāna Minstera, kaut arī miglainās, divkāršās informācijas.

Pēc visa minētā jāatzīst, ka 16. gadsimtenī Latviju neapdzīvo ciltis *(nationes,* kā to domā Herberšteins), bet gan vienota latviešu tauta (Posevīns lieto terminu *populus),* kam bija galvenā tautas pazīme — kopēja valoda.

Ka šai latviešu valodai bija lokāli atšķirīgi dialekti, ir pats par sevi saprotams. Tomēr atšķirības nebija tik lielas, lai kavētu savstarpējo saprašanos. T. s., vidusdialekts, kuŗā runāja vairums latviešu, tieši 16. gadsimtenī kļuva par latviešu rakstu valodu. Katoļu un luteriešu valodas polītika bija pilnīgi vienāda, tā apliecinot vidusdialekta nozīmīgumu baznīcas darbā visos latviešu dialektu novados. Tas, ka lībiešus šai ziņā ignorēja, liecina, ka arī viņi prata latviski. Ka Kurzemes lībieši prata latviski, rāda reģistrācijas atzīmes par lībiešu zvejniekiem Prūsijā. No otras puses, Dionizijs Fabricijs lībiešu valodu uzskatīja par igauņu valodas dialektu *(Lingua eorum est dialectus aesthonici idiomatis).* Vienādi vai otrādi, katoļu misijas darbam lī-

biešu valodu atzina par nesvarīgu, un tādēļ to ignorēja. Tāpat lībiešu valodu ignorēja luterāņu mācītāji. Kā katoļu, tā luterāņu mācītāji Kurzemē neņēma vērā arī leišu valodu, par spīti samērā prāvai leišu minoritātei. Arī Kurzemes leiši prata latviski.

Pēc avotiem, kas piemin latviešus citā sakarā (nerunājot par viņu valodu), var teikt, ka latviešu tauta eksistēja vismaz kopš 16. gs. sākuma. Kaut gan vairums avotu latviešus 16. gadsimtenī neapzīmē ar tautas nosaukumu, tomēr vairākos gadījumos vērojama atkāpšanās no šīs paražas. Visbiežāk vācu avotos latviešus kopā ar igauņiem apzīmē par nevāciešiem vai zemniekiem. Krievu avotos abas tautas kopēji apzīmē par čuknām. Mūs šeit tomēr interesē tie gadījumi, kad avotos lietots latviešu tautas nosaukums. No vairākiem piemēriem izraudzīsimies dažus tā, lai tie reprezentētu pēc iespējas visu gadsimteni. 1519. gadā Ivans Harlamovs ziņoja lielkņazam Vasilijam, ka krievu naudas transportu pavadījuši 200 latviešu karavīri (sk. 2. nodaļu). Harlamovs lietoja seno krievu terminu *latygoly*. Tā kā latviešu un vācu jātnieku eskortu komandēja Dobeles, Ventspils un Kuldīgas komturs un Kandavas soģis, tad jādomā, ka par *latygoly* saukti Kurzemes latviešu karavīri. Kā nākošo piemēru minēsim Kurbska 1578. gada (?) vēstuli Ivanam Briesmīgajam, kurā viņš atgādina, ka Ivans dabūjis pērienu pie Cēsīm *ot latyšej*, t. i. no latviešiem (sk. 5. nodaļu). Trešais piemērs: 1601. gadā Krievijas cars Boriss Godunovs latviešu bēgļiem, kuŗus viņš sauca *Lattuschen*, piešķīra brīvību un muižas (sk. 10. nodaļu). Tīšām izvēloties piemērus, kā krievi sauca latviešus, redzam, ka krievu terminoloģijā vārds *latygoly* izzūd 16. gadsimtenī, kad to aizstāj vārds *latyši*. Poļu avotos latvieši arī saukti par latviešiem un latgaļiem — piemēram, Strijkovska chronikā lasām: *Lotewsko albo Lotihalsko, dzis zowia Liflandsko zemie*,[53] t. i. livoniešu (inflantiešu) zemi sauc par Latviju jeb Latgaliju. Neapšaubāmi poļu ietekmē Minstera *Kosmografijas* 1542/43. gada izdevumā latvieši arī saukti par *Lothawer*, kaut gan zināmie poļu avoti, kas lieto šo terminu, ir jaunāki.

Īstais vācu termins nebija *Lothawer*, bet gan *Letten*. Šo terminu sastopam ļoti nozīmīgā kontekstā — vācu cilmes dāņu hercoga Magnus karaļa titulā. 1570. gadā vācu dokumentos viņš parakstījās šādi: *Magnus von Gottes gnaden koning zu Lifflandt, der Estnischen und lettischen Landen Herr, Erbe zu Norwegen, Hertzog zu Schleßweigk Holstein, Stormarn vnd der Ditmarschen Graue zu Oldenburgk vnd Delmenhorst*. Latīņu dokumentus viņš parakstīja: *Magnus, Divine Gratia Rex Livoniae Dominus Esthoniae et Littiae* (sk. 5. nodaļu).[54]

Pirms un pēc savas karaļa karjēras Magnus parakstījās šādi: *Magnus Bischoff der Stifft Oßel vnnd Churlandt, Administrator des Stiffts Reual Erbe zu Norwegen Herzog zu Schleßwick Holstein, Stormarn vnd der Ditmarschen Graf zu Altenburg vnnd Delmenhorst.*[55]

Ja 16. gadsimteņa juridiskie termini bija nenoteikti un svārstīgi, tad to gan nevar teikt par valdnieku tituliem. Tos rūpīgi apsvēra. Magnus ļoti labi zināja, cik tituls ir svarīgs un ka valdnieki viņa laikā titulu dēļ izcīnīja kaŗus.

Magnus plānos bija ar Krievijas cara palīdzību pakļaut sev visu agrāko Livoniju. Šie nodomi un pretenzijas ietvertas viņa titulā: Livonijas karalis, igauņu un latviešu zemeskungs (vācu tekstā), resp. Igaunijas un Latvijas kungs (latīņu tekstā).

No Magnus titula izriet, ka viņa laikā Livonijas galvenie iedzīvotāji bija igauņi un latvieši, jo lībieši tajā tieši nav pieminēti. Ka latviešos Magnus ietilpināja arī Kurzemes latviešus, redzams, salīdzinot viņa iepriekšējo un vēlāko titulu. Pēdējā Igaunijas vietā minēta Sāmsalas bīskapija, bet Latvijas vietā Kurzemes bīskapija. Tā kā, pretendējot uz karaļa nosaukumu, Magnus nebūt nedomāja atteikties nedz no Sāmsalas, nedz no Kurzemes bīskapijas, tad skaidrs, ka Sāmsalas iedzīvotājus viņš uzskatīja par igauņiem, bet Kurzemes bīskapijas iedzīvotājus par latviešiem.

Iepriekšējais pārskats par latviešu tautas nosaukumu dod to pašu rezultātu kā iztirzājums par latviešu valodu. Sveštautieši, kas aprakstīja vai citādi specifiski pieminēja latviešus, lieto terminu *latyši, Lotavico, Lothawer, Letten.* Ar šo terminu viņi apzīmēja visus latviešus neatkarīgi no dzīvesvietas, un pēc šī apzīmējuma var secināt, ka ir domāta latviešu tauta, ne kaut kādas latviešu ciltis.

Tomēr fakts, ka svešie vērotāji uzskata latviešus par tautu, ir tikai jautājuma viena puse. Jautājuma otra puse ir — vai latvieši paši sevi atzina par tautu? Iepriekš citētajā L. fon Vīzes tautas definīcijā gan nav paredzēts, ka tautai pašai sevi par tādu ir jāapzinās. Grūtības ar šādu prasību ir, ka var gadīties, ka tikai kādai tautas daļai ir šāda apziņa. Piemēram, 19. gadsimtenī un 20. gs. sākumā Norvēģijā tikai inteliģence apzinājās tautas eksistenci. Latgalē pirmajās Latvijā izdarītajās tautas skaitīšanās skaitītājiem bija lielas grūtības pārliecināt ļaudis, ka termins „katolis" nav tautības apzīmējums. Tomēr, ja izdodas noskaidrot, ka tautas vairums vai vismaz noteicēji slāņi sevi uzskata par atsevišķu tautu, tad vairs nav šaubu par šādas tautas eksistenci.

Runājot par Latviju 16. gadsimtenī, jāsaka par pārējiem latviešiem tas pats, ko jau konstatējis V. Kiparskis par kuršiem: vēstures avotos pilnīgi trūkst vissvarīgākā, lai noskaidrotu šo problēmu — pašu latviešu liecību. Mums tātad būtu jāizdara līdzīga analize, kāda veikta par latviešiem 17. gadsimtenī,[56] bet ar daudz trūcīgāku materiālu.

Zināmu norādījumu par to, ka arī 16. gadsimtenī latviešiem bija sava tautiska pašapziņa, sniedz divas neatkarīgas liecības, kas pieminētas jau citā sakarā 4. nodaļā. Renners savā plašākajā Livonijas chronikā raksta, ka latviešu zemniekus var noturēt spaidos tikai ar pēršanu, un tad turpina: „Ja viņus šādi neturētu spaidos, tad neviens vācietis šai zemē nevarētu dzīvot. Tik stipri un spēcīgi viņi ir, salīdzinot ar vāciešiem." Šis spriedums Renneram radās Livonijas kara sākumā. Tai pašā laikā Zviedrijas sūtnis Bengts Itenbijs rakstīja savam karalim, ka muižnieki esot pret zemnieku iesaukšanu karadienestā: „Viņi negrib ļaut zemniekiem pretoties krieviem, jo baidās, ka zemnieki pēc uzvaras pār krieviem varētu izdzīt dižciltīgos".

Šos divi spriedumus ļoti viegli var iztulkot tā, ka latviešiem bija ne vien tautiska pašapziņa, bet arī tādas pašas tieksmes kā igauņiem, kas, izmantojot kara jukas, nodibināja savu patstāvīgo, kaut īslaicīgo, karaļvalsti ar izvēlētu pašu tautības karali.

Ir vēl citi avoti, kas arī liecina par to, ka latvieši paši sevi apzinājās par tautu. Jau pieminētajā 1578. gadā publicētajā Guaņīni grāmatā *Sarmatiae Europeae Descriptio* lasām, ka latvieši (un igauņi) ienīstot poļus, leišus un krievus, bet esot draudzīgi ar vāciešiem. Ar pēdējo spriedumu gan nesaskan tas, ko izteica 1586. gadā Rīgas apkārtnes latvieši, saucot, ka visi vācieši jāsit nost (sk. 13. nodaļu).

Saprotams, ir jautājums, vai šādus spriedumus un atsevišķo autoru vērojumus var vispārināt. Tomēr ir interesanti konstatēt, ka visi šie atsevišķie un nejaušie spriedumi liecina par latviešu tautas pašapziņu, bet pretējus spriedumus avotos nevar sameklēt. Mūsu problēmai ļoti svarīgs ir St. Kučinska konstatējums,[57] ka 1611. gadā droši apliecinātā vienotas latviešu tautas eksistence nevarēja būt katoļu darbinieku izgudrota. Šī vienība bija fakts, kas šiem darbiniekiem bija jāņem vērā. Tā kā tautas vienības apziņa nevar rasties pēkšņi, tad, saprotams, tā eksistēja jau 16. gadsimtenī. Pamatojoties uz iepriekš konstatētās latviešu valodas vienības un uz fakta, ka jau vismaz 16. gs. sākumā svešie vērotāji latviešus uzskata par tautu, varam izteikt hipotezi, ka latviešu tautas apziņa pastāvēja visu 16. gadsimteni. Lai šo hipotezi verificētu, veicams vēl plašs pētījumu darbs.

Autori, kas raksta, ka senajā Latvijā pastāvēja ciltis, varbūt tieši domā to, ka latvieši paši sevi neapzinājās par tautu. Arī tad šāda pieeja būtu nezinātniska. Pirmkārt, neviens antropologs nebūtu mierā ar šādu negātīvu termina „cilts" definīciju. Otrkārt, kaut gan nav vēl droši pierādīts, ka latvieši sevi apzinājās par tautu, teiksim, visu 16. gadsimteni (jo neviens vēl šo jautājumu nav pētījis), tomēr neviens nav pierādījis arī pretējo — ka latvieši sevi par kopēju tautu neapzinājās.

Saprotams, termins, ar kādu vācieši apzīmēja latviešus kopēji ar igauņiem — nevācieši — nav pierādījums, ka latvieši sevi par tautu neuzskatīja. Kā šis termins ir radies un ko tas patiesībā nozīmē, arī vēl nemaz nav noskaidrots. Latviešu vēsturnieki gandrīz vai par aksiomu uzskata, ka šis termins vācu mutē nozīmēja nacionālu nicināšanu. Uzskata pamatā ir mūsu vēsturnieku emocijas, bet racionāli šis jautājums vēl nemaz nav pētīts.[58] Ceileram, kas gan rakstīja 17. gadsimtenī, bet kas par Livoniju tikai kompilēja 16. gadsimteņa autoru darbus, vārdam „nevācieši" bija vienkāršs izskaidrojums — tie ir ļaudis, kas runā valodu, kuŗa atšķiŗas no visām galvenajām valodām — „krievu, poļu un tamlīdzīgām". Savādā kārtā viņš nepiemin vācu valodu, bet tas jāprezumē lasītājam pašam.

Svarīga tautas pazīme ir kopējie ticējumi, ar ko tā atšķiŗas no pārējām tautām. Tomēr pašreizējā pētījumu stāvoklī nav iespējams saskatīt latviešu ticējumos kardinālas atšķirības no kaimiņu tautām. Tā, piemēram, 14. nodaļā aprakstītās svētbirzis 16. gadsimtenī bija sastopamas ne vien Latgalē, kā aprakstīts, bet arī Kurzemē.[59] Tomēr svētbirzis bija arī citām baltu tautām — prūšiem, sāmiem, leišiem, un arī pat igauņiem. Tāpat arī dabasspēku pielūgšana nav raksturīga tikai latviešiem. Šī iemesla dēļ ticējumi nekā neizsaka problēmās par latviešu tautas eksistenci, kas mūs šoreiz interesē. Iepriekš noskaidrotais par valodu un latviešu tautas nosaukumu un daži fakti, kas norāda uz tautas pašapziņu, tomēr ir pietiekami, lai atzītu, ka 16. gadsimtenī pastāvēja latviešu tauta.

Latviešu tautas dzīvestelpa

Latviešu tautas dzīvestelpa 16. gadsimtenī visumā bija Latvijas patstāvības laika robežās. Tomēr dienvidrietumos latvieši dzīvoja kompaktā masā ārpus šīm robežām. Vai latvieši jau 16. gadsimtenī dzīvoja Prūsijā pie Kuršu jomas un apgabalā no Klaipēdas gandrīz līdz Dancigai, kā to 17. gs. vidū apliecināja Einhorns,[60] vēl jāno-

skaidro sīkāk. Ļoti iespējams, ka latvieši tur jau dzīvoja 16. gadsimtenī un varbūt arī agrāk, un ka 10. nodaļā minētās 180 ģimenes, kas pēc hercoga Jēkaba aplēsuma 15—18 gadu laikā aizbēga no Kurzemes uz Prūsiju, tikai palielināja turienes latviešu skaitu. Ka viņi tik labprāt bēga uz Prūsiju, varētu tieši izskaidrot ar faktu, ka tur jau latvieši dzīvoja.

Par latviešu izceļošanu uz Prūsiju 16. gadsimtenī ir arī tiešas ziņas avotos — Klaipēdas un Šākenas muižkungu nolēsumos, kas sākas ar 1540., resp. 1532. gadu. Šais nolēsumos ir sevišķs postenis „Kurzemes nodevu ienākumi". Tajā ierakstītas nodevas, ko maksājuši kuršu zvejnieki par zvejas tiesībām Kuršu jomā. Sarakstos redzams, ka šie zvejnieki nāca no Liepājas, Ventspils, Cīravas, Kuldīgas, Kandavas, Kolkasraga, Lielirbes un Mazirbes. Daļa šo zvejnieku apmetās Klaipēdas un Šākenas tuvumā uz pastāvīgu dzīvi. Piemēram, 1541. gadā minēts kuršu zvejnieks *Jacob Pick von clein sero* (t. i. Mazirbes), kas 1542. gadā jau kļuvis pastāvīgs iedzīvotājs un kas sarakstos atrodams vēl 1591. gadā.

Ne vien latvieši, bet arī Kurzemes lībieši kolonizēja Prūsiju. Par to spriež pēc 16. gadsimtenī Prūsijas sarakstos samērā bieži sastopamiem uzvārdiem: *Liebit, Liebe, Libe, Lip, Lybe* un taml. Tā kā starp šiem lībiešiem ir tādi, kas uzdevuši, ka viņi cēlušies no *Dissero* un *Masero*, tad Kiparskis spriež, ka viņi runājuši latviski — Dižiere un Maziere ir Dižirves (Lielirbes) un Mazirbes apzīmējums tāmnieku dialektā. Varbūt, sīkāk pētījot, šie lībieši vairumā izrādīsies par latviešiem.[61] Ir labi zināms fakts, ka vēl līdz otrajam pasaules karam Kuršu jomā un Bommelsvitē pie Klaipēdas iedzīvotāji runāja latviski. Tie bija nepārtautotie latvieši, kas vēl bija saglabājušies no 16. un varbūt arī agrāko gadsimteņu latviešu iedzīvotājiem vēlākajā Prūsijā.

Kā redzējām 6. nodaļā, tīri lībisku apgabalu Latvijā 16. gadsimtenī vairs nebija — agrākajos lībiskajos apgabalos visur bija iespiedušies latvieši. Latvieši arī veiksmīgi spiedās uz ziemeļiem, un, kā redzējām 9. nodaļā, Rūjienā gar tagadējo Latvijas un Igaunijas robežu jau 16. gadsimtenī bija jaukti, latviešu un igauņu apdzīvoti, apgabali.

Pētījumi vēl nepieciešami, lai skaidrotu latviešu etnografisko robežu austrumos. Senvēsturiskie baltiskie vietvārdi, kas iesniedzas ļoti tālu tagadējā Krievijā, saprotams, nerāda, ka latvieši tur dzīvojuši arī vēl 16. gadsimtenī. Tagadējā pētījumu stāvoklī jāsaka, ka, izņemot Prūsijā dzīvojošos, latvieši dzīvoja patstāvīgās Latvijas robežās arī 16. gadsimtenī.

Trešais elements — valdība

Valsti veido trīs elementi: tauta, territorija un valsts vara. Latvijas territoriju (dienvidrietumos ar plašākām robežām nekā tagad) 16. gadsimtenī apdzīvoja latvieši. Divi elementi — tauta un territorija tātad ir latviešu. Ja arī trešais elements — valdnieks vai valdība būtu latviešu rokās, tad varētu runāt par latviešu valsti vai valstīm. Tomēr vēsture mums nav bijusi tik labvēlīga kā citām mazajām tautām, piemēram, dāņiem vai zviedriem, kuŗu valstis atsevišķos vēstures laikmetos pat kļuva par lielvalstīm. Jau *Latvijas vēstures 1600—1710.* g. sējumā norādīts, ka 16., 17. un vēlāko gadsimteņu Kurzemes hercogīsti nevar saukt par latviešu valsti, kā to vēlētos daži vēsturnieki.[62] Nekonsekventā kārtā šie paši vēsturnieki nedz Piltenes bīskapiju, nedz Rīgas archibīskapiju nesauc par „vācu virskārtas vadīto latvisko valsti", kaut gan tam būtu lielāks pamats, nekā runājot par Kurzemes un Zemgales hercogīsti. Lielāks tādēļ, ka bīskapijas latviešu pašvaldība (sk. 1. nodaļu) bija plašāka nekā vēlākajā Kurzemes un Zemgales hercogīstē. Tomēr ar visu samērā tālejošo latviešu pašvaldību nevar būt runas par latviešu valstīm vienkārši tādēļ, ka trešais elements, kas konstituē valsti — valdība — nebija latvisks.

Vienā ziņā tieši 16. gadsimtenī Livonijas kaŗa laikā latviešu tauta pienāca vistuvāk savas valsts ideālam. Iepriekšējā apakšnodaļā samērā daudz telpas citā sakarā veltīts hercoga Magnus karaļa titulam. Ja apstākļi viņam būtu bijuši labvēlīgāki, tad vēsturē būtu iegājusi „igauņu un latviešu valsts". Saprotams, arī eksistējot šādam nosaukumam, mēs, stingri zinātniski pieejot, nevarētu runāt par latviešu valsti, bet mums tad vismaz būtu latviešu valsts nosaukums. Tomēr pat šī nosaukuma vēsturē nav, ne vien tādēļ, ka Magnus nespēja nodibināt efektīvu varu pār Latviju (un Igauniju), bet arī tādēļ, ka šis nosaukums ir aizmirsts. Pat latviešu vēsturnieki līdz šim sekojuši vācu paraugam un runājuši par Magnu kā par „Livonijas karali". Latviešu (kaut tikai vārda pēc) valsts ideja aizgāja bojā līdz ar Livoniju.

Grūstošā pasaule

Livonijas bojā eja bija svarīgs notikums ne vien mūsu koloniālo kungu, bet arī latviešu tautas vēsturē. Tie tūkstoši latviešu kaŗavīru, kas palika kaujas laukos un ko aizveda verdzībā uz Krieviju, atstāja lielu robu latviešu tautas organismā. Vecajai Livonijai sabrūkot, aizgāja bojā arī iekārta, kas, kaut arī kļuvusi par anachronismu, tomēr

nodrošināja latviešiem samērā plašas pašvaldības tiesības. Šīs iekārtas vietā nodibinājās trīs muižnieku oligarchijas: Inflantijā, Kurzemes hercogīstē un Piltenē. Šo muižnieku oligarchiju vairāk vai mazāk ciešā saite ar Polijas un Lietuvas ūniju, kas arī bija muižnieku oligarchija, nozīmēja to, ka latviešu zemniekiem ar laiku bija jānoslīd poļu un leišu zemnieku līmenī.

Vēstures notikumi šai ziņā tomēr bija labvēlīgi Vidzemes zemniekiem, kas nonāca Zviedrijas pārvaldībā. Ar to bija radīta tiesiska osta beztiesību pasaulē. Ar to vien, ka vienā Latvijas provincē eksistēja tiesiski apstākļi, zināmas minimālās tiesības bija nodrošinātas arī pārējās.

Tā bija izpostīta zeme, ko iekaŗoja zviedri. Arī tā bija izpostīta zeme, kas palika Polijas un Lietuvas ūnijai (Latgale). Mazāks, kaut arī jūtams, posts bija Kurzemē un Zemgalē. Un tomēr latviešu tauta šīs brūces sadziedēja.

Livonijas kaŗš nesa neaprakstāmas ciešanas latviešu tautai, bet tautas vitālie spēki tomēr bija pietiekami, lai pārvarētu kaŗa sekas. Ko šis kaŗš nozīmēja, labi izsaka kāds dziļā reliģiskā pārdzīvojumā radīts dzejolis. Tas ir Rēzeknes rekviēms. Rekviēma mūzika ir aizmirsusies, bet dzejolis pelnītu, lai tam atkal dotu skaņas kāds moderns komponists.

Dzejas vārdus teica 1584. gadā Gebhartens fon Naltens, un tos pierakstījis pilskungs Hermans Vartmans. Pasaules literātūrā tā iegājusi Ludviga Ūlanda atdzejojumā.[63] Dzejoļa pirmraksts glabājas Cīriches universitātes bibliotēkā. Nebūt nav svarīgi, vai tā ir vācu dzeja, vai latviešu balāde, kas saglabājusies līdz mūsu dienām vācu tulkojumā. Katrā ziņā, tās saturs ir pārnacionāls un izsaka arī latviešu tautas noskaņojumu 16. gs. beigu posmā.

Šīs nodaļas attēlu klāstu ievada vecākās saglabātās altāŗgleznas reprodukcija, kuŗas darināšanā piedalījušies arī latviešu mākslinieki. Gleznas attēlo Krustāsisto un ilustrē aprakstus šai vēstures sējumā par latviešu tautas 16. gadsimteņa Golgātu. 16. gs. otrās puses Livonijas kaŗa sekas bija ciešanas un smagi asinsupuŗi vairākām paaudzēm. Ticīgam kristietim Golgāta tomēr neatgādina tikai ciešanas un nāvi, bet arī augšāmcelšanos. Tādu pašu ticību nākotnei, gaidot mirušo augšāmcelšanos un Kristus atnākšanu, pauž Rēzeknes rekviēms. Šai dzejolī varam saskatīt arī citu simbolu — latviešu tautas atdzimšanas pareģojumu, tāpēc tas ir piemērots noslēgums šai grāmatai. 16. gs. beigās Latvijā valdīja pastardienas noskaņa, kas tik spilgti izpaužas Rēzeknes rekviēmā. Latviešu tautas dvēseles spēki tomēr

bija pietiekami stipri, lai tiktu pāri šai noskaņai, un gadsimteņu tecējumā tā izkala savu neatkarīgu valsti. Patlaban mūsu neatkarība guldīta kapos, bet tikai uz laiku. Mums atkal nāks Lielā diena — ķīla tam ir Latvijas vēsture. Tauta, kas vēstures kalvē tā rūdīta, nevar aiziet bojā. Tai jādzīvo: „Jo pacels Dievs uz savām rokām mūs tad, kad mūsu diena nāks".

Aizsaules dziesma
(Rēzeknes rekviēms)

Jums, kristīgie, es dziedāšu
Šo stāstu, kādreiz paustu
Par lielu, skaistu brīnumu,
Ar prātu neapjaustu.
Dievs, dodi īstos vārdus man,
Lai vēsts šī jaunā dziesmā skan.
Kaut gudrība man austu!

Tur Livonijas pakalnos
Ir kāda pils, kas saukta
Par Rēzekni. Tā kautiņos
Stāv stipra, nesatraukta.
Tik dievnams tukšs un izpostīts
Bij maskaviešu samīdīts,
Vien čaula nenojaukta.

Nav Dieva vārds tur sludināts,
Līdz kādā jaukā dienā
Dzird auss, kaut aptvert liedzas prāts,
Kā skaidrā iekritienā
Tur balsis skan un mūzika,
Tik tīra, dzidra meldija —
Aug, saplūst dziesmā vienā.

Kas gan tur dziedāt varētu?
Min rēzeknieši, jautā.
Ja Dieva kalpus sūtītu,
Kāds ieminējās tautā,
Tie labāk spētu noskaidrot,
Kas dievnamā tā dziedāt prot,
Jo iedoma vien nav tā.

Tā notika. Turp devās tie,
Vissvētā vārdu minot.
Skan pretī vārdi cildenie,
Kā gaviļsvētkus svinot:
„Svēts, svēts ir Dievs visaugstākais,
Viņš mūsu Palīgs varenais.
Prieks, Viņu tuvu zinot."

„Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils,"
Dzied koris jūsmā svētā.
„Tam ticot, sirds mūs nepievils —
Nāks diena sencerētā.
Ikviens kļūs brīvs un atpestīts,
Būs ilgais sapnis piepildīts,
Plauks laime katrā sētā."

Pār kapu vietām dragātām
Šai telpā drūmi baigā
Maigs spožums līst, un laimīgām
Tur sejām ļaudis staigā.
Tie taču viņi — savējie,
Pēc cīņām mierā apraktie,
Nu debess gaismu vaigā.

Stāv vērotāji bijīgi.
Tad jautāt iedrošinās,
Kā dziedāt var tik laimīgi,
Kad tumsa apkārt tinas?
Tie atbild laipni, draudzīgi:
„Ir Dieva ceļi dažādi —
Viņš savu laiku zinās.

Drīz mūsu diena uzausīs,
Nav pestīšana tālu."
Caur aili aizšalc atbalsis . . .
Nāk rīts ar blāzmu bālu.
Ir telpa tukša, zudis viss,
Kā miglā koris izgaisis
Ar gaismu nereālu.

Bet kaut kur tālu pazemē
Vēl dziesmas skaņas līgo.
Kā koklē tur, kā stabulē
Par temu nemirstīgo.
Šķiŗ saule tumšos mākoņus,
Pār posta vietu spožums dus,
Un gaisma lejup stīgo.

Kaut ļaunums zemi smagāk māc,
Reiz netaisnība stāsies.
Kur naida dzelme tumši krāc,
Miers pāri lidināsies.
Nāks Kristus savā godībā —
Šalks dziesma mūžam varenā,
Pār visu gaisma klāsies.

---

[1]K.Schottenloher, *Bibliographie zur deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung 1517—1585*. Livonija ietilpst III sējumā (Leipzig 1936), 255. un sek. lpp.

[2]Literātūrā Minstera *Kosmografijas* pirmo izdevumu parasti dēvē par 1544. gada izdevumu. Upsalas universitātes bibliotēkas eksemplāra beigās tomēr minēts, ka grāmatu pabeigts iespiest 1543. gadā. Šēdela chronika: Hartmann Schedel, *Liber chronicarum* (Norimbergae 1493). Attiecīgā posma tulkojumu sk.: A.Spekke, *Baltijas jūŗa senajās kartēs* (Stokholmā 1959), 24. lpp.

[3]J.Hasentödter, *op. cit.*, 228. un sek. fol.

[4]E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 12. lpp.

[5]Citu viedokli izsaka K.Straubergs; sk.: „Tautas dziesmas un to dziedāšana", XXIX lpp.

[6]K.Draviņš, „Das Hasentötersche lettische Vaterunser".

[7]Par vilkačiem un attiecīgo literātūru sīkāk sk.: H.v.Bruiningk, „Der Werwolf in Livland", *Mitteilungen* 22 (Riga 1924). Vunderera apraksts: F.v.Adelung, *op. cit.*, 447. lpp.

Sk. arī: P.Johansen, „Die Legende von der Aufsegelung Livlands durch Bremer Kaufleute", *Europa und Übersee*, Festschrift fur Egmont Zechlin (Hamburg 1962).

[8]Jean Bodin, *De Magorum Daemonomania* (Basil 1581). Franču izdevumā grāmata iznāca 1580. gadā. Grāmatas ievadā Bodēns raksta, ka tie, kas apgalvo, ka burvju nav, paši ir burvji. Viņš arī raksta (189. lpp.) par Livonijas tirgotāju liecībām, ka tur daudzi esot pieķerti buršanā, lai pārvērstos par vilkačiem, un tāpēc notiesāti ar nāvi. Decembŗa beigās kādā vietā sapulcējoties tūkstošiem burvju. Pārvērtušies par vilkačiem, viņi pārpeldot pāri upei un uzklūpot cilvēkiem un aitām. Pēc divpadsmit dienām viņi atgriežoties un iegūstot cilvēku izskatu. Langets, kas pats bijis Livonijā, apgalvojot, ka šos faktus visi tur labi zinot.

[9]A.Švābes domas par Krancu sk.: „Latviešu zemnieks 16. gs. historiografijā".

Tipisks latviešu padomju vēsturnieku nostājas piemērs, kas sākas ar Marksa,

Engelsa un Ļeņina rakstu citātiem, norāj latviešu „buržuāziskos" vēsturniekus, stāsta par latviešu zemnieku verdzību 16. gadsimtenī u. t. t., ir M.Stepermaņa „Ievads" grāmatai: M.Stepermanis (ed.), *Latviešu tautas māksla* I (Rīgā 1961).

[10]I.Šterns, „Latvijas aizsardzība un latviešu kaŗavīri viduslaikos", 19. lpp., bet tā paša darba 38. lappusē izteikta doma, ka latvieši vispār 1502. gada kaujās nav piedalījušies.

[11]Uppsala univ. bibl., Nordin 714, 332. lpp.

[12]SAG, HBA, D. 611.

[13]Sk., piemēram, domstarpības Inflantijas 1598. gada seimelī: RA, Liv. II, 761.

[14]F.G.v.Bunge, *Archiv für die Geschichte* ... II.

[15]RA, Liv. I, 3.

[16]A.v.Richter, *Geschichte der* ... *deutschen Ostseeprovinzen* ... I, 2 (Riga 1858), 365. un sek. lpp.

[17]Sīkāk: A.Švābe, „Cīņa par Latvijas tiesībām".

[18]RA, Förteckning Livonica II, 5.

[19]RA, Geneal. MM 245.

[20]KA, Livländska donationskontoret, F II a, 3: *Gods handlingar Livland, Tiesenhausenska godsen.*

[21]Uppsala univ. bibl., Nordin 714, 308. lpp.

[22]SAG, HBA, D. 697.

[23]RA, Liv. I, 26.

[24]J.Hasentödter, *op. cit.*, 229. fol. Arī Minstera *Kosmografijā* Hāzentēters sniedz to pašu ziņu.

[25]A.Augstkalns, „Dažas 16. gs. Rīgas raganu un burvju prāvas ar latviešu fragmentiem", *Tautas vēsturei* (Rīgā 1938); A.Švābe, „Tautas dziesmu likteņi", *Latviešu tautas dziesmas* I (Kopenhāgenā 1952), VII lpp.

[26]T.Zeiferts, *op. cit.*, 258. lpp.

[27]RA, Liv. II, 577.

[28]RA, Schirrens samling: *Sawadi Karra-Teesas Likkumi.*

[29]K.Draviņš und A.Peetre, „Die eingetragenen lettischen Texte in der *Agenda siue benedictionale* (1507) im Exemplar der Universitätsbibliothek zu Uppsala", *Språkliga bidrag* III, 12 (Lund 1959). Atteikšanās no velna 1586. gada luteriskā katechismā (laulības ceremonijā) ir formulēta šādi: „Aysledtcz tu to Whelne? Adbilde Ja".

[30]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 177. nr. XV §.

[31]SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol. 219, 321. lpp.

[32]*Monumenta Livoniae antiquae* IV, 28. lpp. Par Briedi sk.: E.Blese, „Dažas pārdomas par latviešu tautas dvēseli", *Ceļa zīmes* 37 (1958), 217. lpp.

[33]A.Švābe, *Vidzemes tiesību vēstures avoti*, 143. un 196. nr.

[34]RA, Liv. I, 2.

[35]K.Ozoliņš, „Latviešu skolas līdz XVIII gs.", *Senatne un māksla* IV (1936). Sk. arī: „Izglītība", *LE.*

[36]K.Strazdiņš u. c., *op. cit.*, 174. lpp. Šo spriedumu 1959. gadā akceptēja arī H. Biezais. Sk.: „Pirmais Rīgā iespiestais latviešu katechisms", *Enchiridion* (Uppsala 1959), 6—7. lpp.

Vēsturnieku negātīvais konstatējums gūst šķietamu pamatojumu Baltazara Russova spriedumā, kas 1577. gadā savas chronikas priekšvārdos rakstīja: „Visā zemē,

ko var pielīdzināt varenai karalīstei, nav nevienas labas universitātes vai labas skolas, izņemot vienīgi mazvērtīgās elementārskolas *(geringe particular scholen)* galvaspilsētās". Sk.: *Scriptores rerum Livonicarum* II, 5. lpp.

[37]E.Blese, „Baznīcas un skolu lietas Grobiņas novadā Enocha Remlinga laikā (1567—1599)", *IMM* 1930.

[38]SAG, HBA, D. 673. Attiecīgais posms iespiests arī iepriekšējā vērē minētajā Bleses rakstā.

[39]K.Ozoliņš, op. cit.

[40]Šai ziņā rekords pieder ievērojamam Šveices vēsturniekam, bijušam starptautiskā Sarkanā krusta prezidentam un Tautu savienības komisāram Dancigā, profesoram Kārlim Burkhardam. Viņš 1962. gadā publicētajā grāmatā raksta: *Im europäischen Osten, am Rande des deutschen Reichsgebiets, lebten vor 1914 die verschiedensten Überreste von Volksstämmen, die nach und nach unter der Herrschaft der russischen Zaren gefallen waren. 1918 wurden diese Stämme in kleinen und kleinsten Staaten zusammengefasst* ... („Eiropas austrumos, Vācijas valsts territorijas nomalē pirms 1914. gada dzīvoja dažādu cilšu atliekas, kas pakāpeniski bija nonākušas krievu cara varā. 1918. gadā šīs ciltis tika sakopotas sīkās un pavisam sīkās valstīs.") Pēc citētā konteksta redzams, ka Burkhards domā, ka vēl 1918. gadā igauņiem un latviešiem, varbūt arī leišiem un poļiem, bija ciltis. Sk.: C.J.Burkhardt, *Meine Danziger Mission 1937—1939* (München 1962), 23. lpp.

[41]Piemēram, Nikolajs Valters domā, ka igauņu un latviešu cilšu apvienošanās tautā gan sākās ar vācu iekaļojumiem, bet noslēdzās tikai zviedru laikos, t. i. 17. gadsimtenī. Sk.: N.Valters, „Ein Versuch, die Baltische Zukunft zu deuten", *Acta Baltica* I (Königstein im Taunus 1962), 183. lpp. Ir tikai jānožēlo, ka šim interesantajam apgalvojumam nav dots pamatojums.

Ļoti intriģējošu virsrakstu „No cilts par tautu" licis A.Švābe astotai nodaļai rakstā „Cīņa par Latvijas tiesībām". Pēc Švābes domām, 13. gadsimtenī latviešiem bija ciltis, kas vēlāk iekšējās kolonizācijas ceļā sakusa par tautu. Kad šis process būtu noslēdzies, Švābe nepasaka, bet tai pašā nodaļā, pirms viņš sāk iztirzāt minoritātes, ir minēti arī 16. gadsimteņa fakti. Var gadīties, ka N.Valters savu ideju, ka cilšu apvienošana beigusies tikai 17. gadsimtenī, ir aizguvis no šī Švābes raksta. Uz jautājumu, vai 13. gadsimtenī latviešiem tiešām pastāvēja cilts satversme, būs jāatbild *Latvijas vēstures* attiecīgā sējuma autoram. Balstoties uz iztirzātā, šīs nodaļas autors netic, ka to varētu pierādīt pat par 13. gadsimteni.

[42]R.Thurnwald, „Sippe und Stamm", *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* 9 (Stuttgart etc. 1956): *Eine exakte Begriffsbestimmung von Sippe und Stamm bereitet erhebliche Schwierigkeiten. Man wird nur sagen können, daß eine Sippe eine Anzahl von Familien zusammenfaßt. Vom Stamm kann man sagen, daß er mehrere Sippen oder doch Familien einschließt.*

[43]B.Ā[bers], „Dzimts" un „Cilts", *Tautsaimniecības vārdnīca* (Rīgā 1944), 384. un 259. lpp.

[44]*LE*, 400. lpp.

[45]H.R.Rivers, *Social organization* (London 1924), un, uz Riversu atsaucoties: *Encyclopaedia Britannica* (1947), 22. sēj.

[46]L.v.Wiese, „Volk", *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* 11 (Stuttgart 1961): *Ein Volk ist ein Generationsgebilde, das in jeweilig recht verschiedenen Mischungsverhältnissen teils auf der Vitalgrundlage verhältnismäßig gleicher Abstammung, teils auf den kulturell verbindenden Kräften von Sprache, Sitte, Brauch*

und Religion, sowie mehr oder weniger auf staatlich-politischer Organisation und auf dauernder Besiedlung desselben Bodens beruht.

[47]Alberti Krantz, *op. cit. VI, 9*; Casparus Pevcerus, *Chronicon Carionis* (Witebergae 1562), 17. lpp.; Marcin Bielski, *Kronika wsytkyego swyata* (1564), 547. lpp.; François de Belle-Forest, *La Cosmographie universelle de tout le monde* I (Paris 1575), 1618. lpp.; C.E.Napiersky (ed.) [Possevino] *Livoniae Commentarius* . . . , 2. lpp.; B.Russow, *op. cit.*, 1—2. lpp.; Claude Duret, *Trésor de l'histoire des langues de cet univers (1610—1612)*, LXIX nod.

[48]Sigismund von Herberstein, *Rerum Moscoviticarum commentarii* (1526); angļu tulkojums: Sigismund von Herberstein, *Notes upon Russia, Hakluyt Society* I (London 1851), 101. lpp.; L.Müller, *Polnische, Liffländische . . . Historien*; M. Z[eiler], *op. cit.*, 8. lpp.

[49]Sebastian Münster, *Cosmographia* (Basel 1542—1543), dcxliij lpp.; Martinus Cromerus, *De originis et rebvs gentis Polonorum* (Basileae 1555), 61. lpp.; Alessandro Guagnini, *Sarmatiae Evropeae Descriptio* (Spirae 1581), 45. lpp.; M.O. Stryikowski, *Kronika polska, litewska, zmodzka y wszystkiey rusi* . . . (1582), 40. un sek. lpp., *passim.*

[50]Sebastian Münster, *Cosmographei* (Basel 1558), 932. lpp.; J.Renner, *op. cit.* (1953). Par Posevīna 1585. gada vēstulēm un Belleto darbu sk.: S.Kučinskis, „Latviešu tautas vienība 1611. g." *Dzimtenes balss* 1955; Ioanne Maria Belletto (ed.), *Synodvs Dioecesana Vendensis et Livoniae* (Vilnae 1611); Moritz Brandis, *Chronik oder älteste Livländische Geschichte* (1600), *Monumenta Livoniae antiquae* III (Riga 1842); Dionysius Fabricius, 439. lpp.; P.Einhorn, *Historia Lettica*, 7—10. lpp.

[51]V.Kiparsky, *op. cit.*, 464. lpp.; citu valodnieku uzskati par šo jautājumu: *ibid.*, 9—31. lpp.

[52]S.Kučinskis, *op. cit.*, 331—345. lpp.

[53]*Ibid.*, 342. lpp.

[54]SAG, Staatsarchiv Schwerin, vol 229.

[55]Piemēram, 1572. gadā — *ibid.*, 301. lpp.

[56]E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 18. nodaļa: „Latviešu tautas veidošanās".

[57]S.Kučinskis, *op. cit.*, 335. lpp.

[58]Ka termins „nevācieši" nenozīmēja latviešu tautas nicināšanu, cenšas pierādīt Klāra Rēdlicha: C.Redlich, *op. cit.* Pēc viņas domām, vāciešu negātīvā nostāja pret latviešiem, piemēram, Rīgas rātes noteikumos, bija vērsta pret proletāriātu, nevis pret latviešu tautības piederīgiem. Tā esot sajaukts cēlonis un sekas (78. lpp.). Analoģiski varētu teikt, ka arī laukos negātīvā nostāja bija vērsta pret zemniekiem, ne latviešiem.

[59]*LUB* II, 2, 470. lpp.: *an enen hilligen busche genomet Elkewalke* (Kuldīgas novadā). Sk. arī attēlu un paskaidrojumu mūsu grāmatas 232—233. lpp.

[60]E.Dunsdorfs, *Latvijas vēsture 1600—1710*, 486. lpp.

[61]V.Kiparsky, *op. cit.*, 441—444. lpp.

[62]Kādā trimdas skolām domātā programmā, kas plaši izplatīta, lasāms: „Kurzemes-Zemgales hercogīste kā vācu virskārtas vadīta latviska valsts Polijas-Lietuvas tautu savienības ietvaros".

[63]L.Mackensen, *op. cit.*; L. Uhland, *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder* V (1844), 537. nr. Latviskojusi Lilija Dunsdorfa.

PIELIKUMI

1. CHRONOLOĢIJA

1473—1500	Martins Levics Kurzemes (Piltenes) bīskaps
1484—1509	Michaels Hildebrands Rīgas archibīskaps
1492—1503	Aleksandrs VI (Rodrigo Bordžio) pāvests
1492	Livonijas ordeņa mestra aizliegums latviešu zemniekiem pārdot ieročus un zirgus leišiem
1493—1519	Maksimiliāns I Svētās Romas imperijas ķeizars
1494	Rīgas archibīskapa un viņa vasaļu līgums par bēgļiem
1494—1535	Volters fon Pletenbergs Livonijas ordeņa mestrs
1500	Michaels Skulteti Kurzemes bīskaps
1501—1502	Livonijas (Pletenberga) karš ar Krieviju
1501—1503	Rīgas cunftes kļūst obligātas organizācijas
1501—1523	Heinrichs II Basedovs Kurzemes bīskaps
1509—1524	Jaspers Linde Rīgas archibīskaps
1513—1521	Leo X pāvests
1517	Lutera 95 tezes; Rīgā ierodas Andrejs Knopkens
1519—1556	Kārlis V Svētās Romas imperijas ķeizars (no 1516. g. bija valdījis Spānijā kā Kārlis I)
1522	Reformācijas sākums Rīgā un Livonijā
1523—1534	Klements VII pāvests
1524	Rīgas rātes dibinātās pabalstu kases piecu locekļu valdē ir latvietis Jēkabs Celle; svētbilžu grautiņi Rīgā
1524—1527	Johans VII Blankenfelds Rīgas archibīskaps
1524—1540	Hermans Ronnebergs Kurzemes bīskaps
1525	Vācu ordenis (Prūsijā) likvidējas. Virsmestrs Albrechts fon Brandenburgs kļūst Prūsijas hercogs un Polijas vasalis. Pirmā latviešu draudze un pirmie garīgie (luteriskie) iespiestie latviešu raksti
1525—1530	Rīgai tikai viens kungs — ordeņa mestrs
1528—1539	Tomass Šēnings Rīgas archibīskaps
1530	Brandenburgas markgrāfs Vilhelms Rīgas archibīskapa koadjutors
1533—1584	Ivans IV Briesmīgais valda Krievijā (cars no 1547. g.)
1535—1549	Hermans fon Brugeneijs, saukts Hāzenkamps, ordeņa mestrs

1539—1561 Brandenburgas markgrāfs Vilhelms Rīgas archibīskaps (mirst 1563. g.)

1540—1560 Johans IV fon Minchauzens Kurzemes bīskaps

1544—1572 Sigismunds II Augusts Lietuvas lielkungs un no 1548. g. Polijas karalis

1549—1551 Johans fon der Reke ordeņa mestrs

1551—1557 Heinrichs fon Gālens ordeņa mestrs

1554 Valmieras landtāgs pasludina luterāņu ticības brīvību Livonijā

1556 Meklenburgas hercogs Kristofs ievēlēts par Rīgas archibīskapa koadjutoru (amatā no 1555. līdz 1563. g.). Koadjutora kaŗš

1556 (1558) —1564 Ferdinands I Svētās Romas imperijas ķeizars

1557 Pasvaļas līgumi

1557—1559 Vilhelms fon Firstenbergs ordeņa mestrs

1558—1582 Livonijas kaŗš

1558 Lieli latviešu kaŗagājieni

1559 Livonija pakļaujas Lietuvas protekcijai

1559—1560 (1561) Gothards Ketlers ordeņa mestrs

1560 Hercogs Magnus nopērk Kurzemes bīskapiju. Ordeņa mestrs ieķīlā Grobiņas novadu Prūsijas hercogam. 2. augustā Lugažu („Ērģemes") kauja. Ordeņa vecmestrs fon Firstenbergs krievu gūstā

1560—1562 Livonijas ordenis likvidējas. Gothards Ketlers Livonijas administrātors (līdz 1566. g.).

1561 Padošanās akts Sigismundam II Augustam. Kurzemes hercogīstes nodibināšana. Sigismunda Augusta privilēģija

1562 **Pacta subiectionis** (formāli paraksta 1561. g. aktu).

1562—1587 Gothards Ketlers Kurzemes hercogs

1566 Rīgas archibīskapijas sekulārizācija. Jons Kotkievičs Inflantijas administrātors (mirst 1579. g.)

1569 Ļubļinas ūnija

1570 Gotharda Ketlera privilēģija un Kurzemes hercogīstes baznīcas nolikums. Hercogu Magnu Maskavā kronē par Livonijas karali un Igaunijas un Latvijas kungu

1576—1586 Lietuvā un Polijā valda Stefans Batorijs

1577—1578 Ivana IV Briesmīgā pēdējie iebrukumi Latvijā

1578 Georgs Radivils Inflantijas administrātors

1581 Rīgas padošanās Polijai un Lietuvai

1582—1625 Inflantijas katoļu bīskapija

1582 15. janvārī Jamzapoļes miers. Pretreformācija Latvijā. Livonijas konstitūcija

1582—1583 Stārastiju un īpašuma tiesību revīzija Inflantijā

1582—1600 Bīskaps (vēlāk kardinālis) Georgs Radivils administrātors Inflantijā

1583 Nomirst hercogs Magnus. Poļi okupē Pilteni. Embūtes kauja. Kurzemes (Piltenes) bīskapiju ieķīlā Prūsijai. Nodibinās jezuītu kollēģija Rīgā

1585 Dānija atsakās no savām tiesībām pār Piltenes bīskapiju. Pēteŗa Kanizija katechisms latviskā tulkojumā

1585—1589 Kalendāra nemiernieku valdība Rīgā

1586	Enchiridijs. Īpašuma tiesību revīzija Inflantijā
1587—1616	Fridrichs un Vilhelms Kurzemes hercogi
1587—1632	Sigismunds III Augusts Polijas karalis un Lietuvas lielkungs (1592—1604 arī Zviedrijas karalis)
1588	Nodibināta Mollina tipografija Rīgā. Trešais Lietuvas statūts. Par Inflantijas bīskapu ievēlēts Oto Šenkings
1589	Severīna līgums par rātes varas atjaunošanu Rīgā. **Ordinatio Livoniae primo**
1590	Inflantijas revīzija
1596	Pirmā dzelzs apstrādāšanas manufaktūra Kurzemē (Turlavā). Kurzemes un Zemgales hercogīstes sadalīšana
1598	**Ordinatio Livoniae secunda**
1599	Inflantijas ģenerālrevīzija
1600—1635	Latvijas karš

2. VIETVĀRDU VĀCISKIE UN KRIEVISKIE (VAI POLISKIE) NOSAUKUMI
(iekavās alternātīvie nosaukumi)

Ādaži — sk. Bukulti
Aizkraukle — Ascheraden
Aizpute — Hasenpoth
Allaži — Allasch
Alsunga — Alschwangen
Āraiši (Vecās Cēsis) — Arrasch
Ārlava — Erwahlen (Arwalen)
Augstroze — Hochrosen
Bārta — Oberbartau
Bērzaune — Bersohn — **Borsun**
Bukulti (Ādaži) — Neuermühlen (Aahof)
Bulduri — Bilderlingshof
Burtnieki — Burtneck
Carnikava (Gaujas Meņģelmuiža) — Zarnikau
Cēsis — Wenden — **Kes**
Cesvaine — Seßwegen — **Čistvin**
Daugavgrīva (Jūrpils) — Dünamünde
Daugavpils (Naujene) — Dünaburg (Dunaborch) — **Nevgi**
Dobele — Doblen
Dole — Dahlen
Dundaga — Dondagen
Durbe (Dorbe) — Durben (Lyndale)
Dzērbene — Serben
Ēdole — Edwahlen
Embūte — Amboten
Ērgļi — Erlaa — Erla
Ērģeme — Ermis
Ēvele — Wohlfahrt
Gauja — Livländische Aa — **Gova**
Gaujiena (Gaujaspils) — Adsel
Gulbene — Schwanenburg — **Golbin**

Iecava — Ekau
Jaunpils [Vidzemē] — sk. Zaube
Jaunpils [Zemgalē] — Neuenburg (Nienborch)
Jelgava (Lieljelgava) — Mitau
Kandava — Kandau (Candowe)
Koknese — Kokenhusen — **Kukonos (Kokengauž)**
Krimulda — Kremon (Cremon)
Krustapils — sk. Vastselīna
Krustpils (Krievzemes pils) — Kreuzburg (Krucborh, Crutzeborch) — **Kryzbork**
Kuldīga — Goldingen
Kuresāre (ig.: Kuressaare) — Arensburg
Lēdurga — Loddiger (Leddiger)
Lielvārde — Lennewarden — **Lenevard**
Liepāja — Libau
Liepupe — Pernigel
Limbaži — Lemsal
Ludza — Ludsen — **Lucyn**
Lugaži — Lude
Ļaudona — Laudon — **Lebdun**
Madliena — Sissegal
Mālpils — Lemburg
Naujene — sk. Daugavpils
Nītaure — Nietau — **Nitov**
Paide — Weissenstein
Peltsama (ig.: Pöltsamaa) — Oberpahlen
Piebalga — Pebalg — **Pibold**
Rakvere — Wesenberg
Rauna — Ronneburg
Rēvele (Dāņupils) (ig.: Tallinn) — Reval
Rēzekne — Rositten — **Rzežica**
Rinda — Angernmünde
Ringa (Renga) — Ringen
Ropaži — Rodenpois — **Rodenož**
Rubene — Papendorp
Rundāle — Ruhental
Sabile — Zabeln
Saka — Sackenhausen
Salaspils — Kirchholm
Saldus (Salduspils) — Frauenburg (Vrawenborch)
Saule — Rahden
Sēlpils (Sērpils) — Selburg
Sigulda — Segewold
Skujene — Schujen — **Škuin**
Stakenberga — Eichenangern
Straupe — Roop
Suntaži — Sunzel — **Sunžel**
Svirlauka — Bergfried

Tirza — Tirsen — **Tyržin**
Trikāta — Trikaten
Turaida — Treiden (Treyden)
Umurga (Upaši) — Ubbenorm
Ungurmuiža — Orellen
Vainiži — Wainsel
Valdeķa pils — Neuhausen
Valmiera — Wolmar
Valtaiķi — Neuhausen
Valtenberģe — Salisburg
Vasknarva — Neuschloss — **Syrenec**
Vastselīna (Krustapils) — Neuhausen
Vecmuiža — Neugut
Vecsalaca — Alt-Salis
Ventspils — Windau
Vilande — Felin
Viļaka — Marienhausen — Vleh
Zaube (Jaunpils) — Jürgensburg

3. LAIKS, MĒRI, SVARI

Laiks

Latvijas territorijā laikā no 1500. līdz 1600. gadam lietoti trīs dažādi kalendāra veidi (stili).

Jūlija kalendārs Latvijā oficiāli bija spēkā līdz 1582. g. 4. oktobrim, bet neoficiāli arī pēc tam.

Gregora kalendāru (jaunā stila) pēc pāvesta Gregora XIII rīkojuma akceptēja Polija, un līdz ar to tas oficiāli stājās spēkā arī Latvijā. Pēc tā 1582. gada 5. oktobŗa vietā bija jāskaita 15. oktobris. Rīgas pilsēta jauno kalendāru nepieņēma, un tikai pēc barga karaļa rīkojuma to nolēma sākt lietot 1584. g. 29. novembrī (pēc vecā stila). Rezultātā 1585. g. 2. janvārī (pēc vecā stila) Rīgā sākās kalendāra nemieri (sk. 5. nodaļu), un 21. janvārī Rīgā jauno kalendāru atcēla. Rīgas nemieru vadoņus sodīja ar nāvi 1589. g. 2. augustā, un atkal noteica lietot Gregora kalendāru. Tomēr parallēli tam arī turpmāk lietoja Jūlija kalendāru. Arī pārējā Latvijā jaunais kalendārs ieviesās gausi, īstenībā tikai 17. gadsimtenī.

Bizantes kalendāru lietoja krievi. Livonijā šis kalendārs bija oficiālā lietošanā krievu okupētajos novados Livonijas kaŗa laikā. Gads sākās 1. septembrī, un gadus skaitīja no mītiskās pasaules radīšanas, pieskaitot tradicionālajam Kristus dzimšanas gadam vēl 5508 gadus.

Dokumentus datēja pēc tuvākām baznīcas svētku dienām, svētdienām vai katoļu svēto dienām. Šādu datēšanas veidu redzam, piemēram, 3. nodaļā ievietotajā Lutera vēstulē (otrdienā pēc Bērtuļiem, t. i. 1540. g. 31. augustā) un turpat iespiestajā aizsardzības grāmatā (trešdienā pēc Marijas apmeklēšanas dienas, t. i. 1556. g. 8. jūlijā). Datumu atšifrēšanai lietots V. Klētnieka darbam **Pētījums par chronoloģijas problēmām** ... pievienotais mūžīgais kalendārs. Minētā veida datēšanu turpināja arī vēl pēc reformācijas, un tagadējais datēšanas veids (mēneša datums) ieviesās tikai pamazām. Pārejas laikā lietoja abus datēšanas veidus. Piemēram, Fromholda fon Tīzenhauzena testaments datēts „otrdienā pēc **Oculi**, kas ir marta mēneša vienpadsmitā diena [1561. g.]".

Trūcīgās technikas dēļ vienāda nosaukuma mēriem bija lielas lokālas atšķirības. Landtāgos gan mēģināja noteikt standartmērus, bet ar maz panākumiem, jo muižnieku jurisdikcijā landtāgi neuzdrošinājās iejaukties.

Jelgavas 1570. gada landtāgs, piemēram, noteica (39. §): „Visā hercogīstē pūriem jābūt vienādiem, 6 Rīgas kilmetu (sieku) lielumā. Nodevu pūrs katram kungam paliek līdzšinējais; kas vēlas, tam atļauts to pielīdzināt Rīgas pūram."

1599. gada revīzijas instrukcijā bija noteikts, ka ziņas par zemnieku nodevām, kā arī citi dati jāuzraksta vienā — Rīgas mērā.

Gaŗuma mēri: 1 jūdze = dažāda gaŗuma ceļa mērs (no 1½ līdz 8 km).

1 aukla = 260 Rīgas olektis (1 Lietuvas aukla = 48,73 metri; 1 Polijas aukla = 43,2 metri).

1 lūks = 66 asis = 238 Rīgas olektis.

1 kārts = 7½ olektis.

1 olekts = 2 pēdas = 24 collas.

15 Rīgas olektis = 14 Karaļauču olektis.

13 Rīgas olektis = 12 Hamburgas jeb Lībekas olektis.

17½ Rīgas olektis = 10 angļu jardi.

1 Rīgas olekts = 52 cm.

Platības mēri: 1 kvadrātlūks = 66 kvadrātasis.

1 morgens = 300 kvadrātkārtis = 2250 kvadrātolektis.

1 Prūsijas hūfe = 30 morgeni.

1 arkls = 2 Prūsijas hūfes = 60 morgeni.

Kadastrālais mērs: arkls — sk. 9. nodaļu.

Tilpuma mēri: Labību un sēklas vairumā mērīja lastos. Zemnieku nodevu lasts bija lielāks par tirdzniecības lastu. Zemnieku nodevu lastā Grobiņā bija 40 pūru labības ar kaudzi, bet 60 līdzenu (strīķētu) pūru. Piltenes bīskapijā lastā skaitīja 48 pūrus labības. Tirdzniecības lasta lielums bija atkarīgs no labības. 1 lastā bija: rudzu 42 vai 45 pūri, kviešu, miežu un griķu 48 pūri, auzu, iesala un zirņu 60 pūru. Rēveles lasts, neatkarīgi no labības, bija 72 pūri.

Pūrs un muca. Rīgas pūrs bija 65—68 litri modernajos mēros. Rīgas mucā bija divi Rīgas pūri. Zemnieki bēra nodevas ar lauku pūru, kas vienmēr bija lielāks par Rīgas pūru. Pūru bēra ar kaudzes tiesu vai līdzenu. Grobiņā 2 pūrus ar kaudzi skaitīja par 3 līdzeniem pūriem. Grobiņas zemnieku nodevas iekasēja ar pūru, bet muižas lauku ražas mērīja ar Karaļauču šefeli. 1 Rīgas pūrs bija 1¼ Karaļauču mucas. 15 Karaļauču mucas līdzinājās 8 Piltenes jeb Ārlavas pūriem, jeb 7 Aizputes mucām, jeb arī 15 Valtaiķu mucām.

1 pūrs = 10 sieki zemnieku nodevu = 8 sieki muižu tirdzniecībā = 6 sieki Rīgā.

1 ratnieks = 1½ sieka.

1 muca medus = 8 buses = 100 stopi (400 mārciņas).

Šķidruma mēri: 1 bots = 2 ūkšas = 12 enkuri = 360 stopi.

1 vāts = 2 pīpes = 3 pungas = 4 ūkšas.

1 pīpe = 270 vai 360 stopi.

1 muca Reinas vīna = 6 āmi = 24 enkuri = 120 muciņas = 720 stopi.

1 muca Rīgas alus = 90 stopi.

1 muca Hamburgas alus = 144 stopi.

Skaits: „Simts" vančosu = 120 gabali.
„Simts" zivju = 120 gabali.
Šaks = 60 gabali.
Kāls = 30, dažām zivīm 20 gabali.
Dēķins ādu = 10 gabali.
1 gabals audekla = 50 olektis.

Svari

1 lasts = 12 birkavi = 12 mucas = 2065 kg.
1 parmiss siena = 4 vezumi = 120 grīstes = 120 podi.
1 birkavs = 20 podi = 172,1 kg.
1 muca siļķu vai smalkas sāls = 18 podi.
1 muca rupjas sāls = 14 podi.
1 muca sviesta = 13 podi.
1 buse medus = 50 mārciņas.
1 akmens (**Stein**) = 2 podi.
1 pods = 20 mārciņas = 8,6 kg.
1 lauku pods = 25 mārciņas.
1 Rīgas pods = 20 mārciņas.
1 mārciņa = 16 unces = 32 lotis = 128 kventiņi = 430 g.
1 unce = 2 lotis = 8 kventiņi.
1 lots = 4 kventiņi.
Zelta un sudraba svari: sk. 12. nodaļu

Nauda
(sk. 13. nodaļu)

1 Rīgas mārka = 4 vērdiņi = 36 šķiliņi = 432 kausi (peniji, denāri).
1 vērdiņš = 9 šķiliņi = 108 kausi.
1 šķiliņš = 12 kausi.
1 Lībekas mārka = 16 šķiliņi = 192 denāri.
1 Prūsijas mārka = 60 šķiliņi = 20 graši. Prūsijas guldenis un dālderis: sk. Polijas nauda.
Lietuvas nauda: 1 šaks grašu = 2 pusšaki = 10 sešnieki = 15 kvarti = 20 eiduki = 30 dubultgraši = 60 graši = 120 pusgraši = 300 divkāršie denāri = 600 denāri.
1 Lietuvas mārka = 40 (Rīgas) šķiliņi.
Polijas nauda: 1 zlots (guldenis, florins) = 30 graši = 540 denāri.
1 dālderis = 2 pusdālderi = 3 trojaki = 33 graši = 594 denāri.
Nīderlandes nauda: Amsterdamā — 1 zelta guldenis = 28 stīveri; 1 krona = 24 stīveri; 1 kuranta guldenis = 20 stīveri.
Antverpenē — 1 flāmu mārciņa = 20 šķiliņi = 120 stīveri.
1 muca zelta = 100.000 dālderi.
Latviešu nauda: ozerings (8 vai 16 lotis sudraba) un „aure aure".

Vecdāldeŗa kurss

Gads	Rīgas mārkās un šķiliņos	Grašos	Gads	Rīgas mārkās un šķiliņos	Grašos
1528	2 : 29	30	1574	5 : 0	·
1533	3 : 1	·	1575	5 : 18	·
1536	3 : 12	·	1576	4 : 18	·
1543	3 : 18	·	1577	5 : 18	·
1545	·	31	1578	·	35
1551	·	32	1580	6 : 18	·
1556	3 : 27	·	1582	6 : 9	·
1559	4 : 0	·	1583	6 : 6	·
1560	4 : 18	33	1584	6 : 0	·
1563	5 : 0	·	1586	·	36
1564	5 : 18	·	1600	·	37

4. AVOTI UN LITERĀTŪRA

I. Avoti

RĪGĀ

Valsts archīvs
Vidzemes arklu revīzijas

Rīgas pilsētas vēsturiskais archīvs
Ārējais rātes archīvs: **Moscowitica u. Ruthenien**

Rīgas rātsbibliotēka (tagad Zinātņu akadēmijas fundamentālajā bibliotēkā)
Brotze, J.Ch., Sammlung verschiedener Liefländischen Monumente, Prospekte, Wappen, etc., I—X sēj.
Rokrakstu fonds.

Rīgas vācu vēsturnieku biedrības rokrakstu krājums

STOKHOLMĀ

Riksarkivet
Livonica-Samlingen I & II
Biographica
Bielkesamlingen
Diplomatica Livonica
Enskilda samlingen
Genealogica
Oxenstiernska samlingen
Skoklostersamlingen
Schirrens samlingen

Kammararkivet
Jordeböker
Jordrevisionshandlingar

Livländska donationskontoret
Reduktionskommissionen i Livland
Förpantningar

Kungliga Biblioteket
Handlingar rörande Livlands historia. Rålambska samling

Kungliga Krigsarkivet

CĪRICHĒ

Universitäts-Bibliothek

ČIKĀGĀ

University Library

GETINGENĀ

Staatliches Archivlager (Niedersächsisches Staatsarchiv)
Staatsarchiv Schwerin, resp. Landeshauptarchiv Schwerin
Herzogliches Briefarchiv, D
Ostpreußische Folianten
Etats-Ministerium

Niedersächsische Staats- und Universitäts-Bibliothek

GOSLARĀ

Revaler Stadtarchiv

HAMBURGĀ

Staats- und Universitäts-Bibliothek
Handschriften-Abteilung

HELSINKOS

Valtionarkisto

KOPENHĀGENĀ

Rigsarkiv
Den Hertugl. Regeringsarkiv
Tyske Kanceliets Udenrigske Afdelning, Kurland

KRAKOVĀ

Bibliothèque de l'Université des Jagellons
Bibliothèque du Musée des Princes Czartoryski

LUNDĀ

Lunds Universitets Biblioteket

MASKAVĀ

Centraljnyj gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov
Rewizya zamkow Inflanskich

PARĪZĒ

Le Palais du Louvre

ROMĀ

Archivio Vaticano
Nunziatura di Polonia
Nunziatura di Germania

UPSALĀ

Uppsala Universitets Biblioteket
Handskrifter
Malmbergska papper

VARŠAVĀ

Archiwum & Bibljoteka Ordynacji Zamoyskiej
L'Archive du prince Radziwill

VINĒ

Österreichische Nationalbibliothek
Fuggerzeitungen

II. Publicētie avoti un literātūra

Ābers, B.
„Audēju amats latviešu tautas dziesmās un citos vēstures avotos", *Latvju tautsaimnieks* 1943.
„Kalēju amati Rīgas vēstures avotos un latviešu tautas dziesmās", *ibid.*

Ā[bers], B.
„Dzimts" un „Cilts", *Tautsaimniecības vārdnīca* (Rīgā 1944).

Adamovičs, L.
„Latvju baznīcas vēsture", *LKV* (pārspiedums 1961).

„Die Letten und die evangelische Kirche", (ed. F. Balodis, P. Šmits, A. Tentelis) *Die Letten* (Riga 1930).
„Die Letten und die katholische Kirche", *ibid.*

Adelung, F. v.
Kritisch-literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind I—II (St. Petersburg 1846, Amsterdam 1960).

Adrianovaja-Peretc, V. P., (ed.)
Poslanija Ivana Groznago (Moskva 1951).

Agthe, A.
Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland (Tübingen 1909).

Aidnik, E.
„Zur Geschichte des Privilegiums Sigismundi Augusti", *Historische Zeitschrift* 1937.

Akten und Rezesse der livländischen Ständetage I — sk.: Stavenhagen; III — sk.: Arbusow, sen.

Aljbom Mejerberga. Vydi i bytovija kartini Rossii XVII veka.

Almquist, J. A., (ed.)
Konung Gustaf den förstes registratur XXV, 1555 (Stockholm 1910).

Amelung, J.
Baltische Culturstudien (Dorpat 1885).

Andrups, J., and V. Kalve
Latvian Literature (Stockholm 1954).

Arbusow, L., sen.
(ed.), *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage (1494—1535)* III (Riga 1910).
„Anschlag der aus dem Leibgeding ... der Herzogin Anna von Kurland zu erwartenden Einkünfte, 1566", *Sitzungsberichte* (Mitau 1897).
„Aus baltischen Archiven, vornämlich aus dem Kurländischen Landesarchiv", *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1907 und 1908* (Mitau 1910).
„Die Beziehungen des Deutschen Ordens zum Ablasshandel seit dem 15. Jahrhundert", *Mitteilungen* 20 (Riga 1910).
Grundriß der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands (Riga 1918).
Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert (Mitau 1904).

Arbusow, L., jun.
„Die altlivländischen Bauerrechte", *Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926).
„Aus der Entstehungsgeschichte des Baltischen Kartenbildes", *Ostland* 9 (1943).
Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland, Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte III (Leipzig 1921).
Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582—83), AUL (Rīgā 1924).
„Pārskats par Latvijas kartografijas pētīšanas vēsturi", *AUL*, Filol. un filos. fak. serija III (Rīgā 1936).

„Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter", *AUL* II (Rīgā 1921).

„Zur Würdigung der Kultur Altlivlands im Mittelalter und im 16. Jahrhundert", *Historische Zeitschrift* 1934/35.

„Zwei lettische Handschriften aus dem 16. und 17. Jahrhundert (1532 ff. 1625)", *AUL* II (Rīgā 1922).

Arndt, J. G.
Der Liefländischen Chronik andrer Theil von Liefland (Halle 1753).

Arnell, S.
Die Auflösung des Livländischen Ordensstaates (Lund 1937).

Attman, A.
Den ryska marknaden i 1500-talets Baltiska politik 1558—1595 (Lund 1944).

Augstkalns, A.
„Blaufūsa: Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu (1753)", *LVIŽ* 1938.

„Dažas 16. g.s. Rīgas raganu un burvju prāvas ar latviešu fragmentiem", *Tautas vēsturei* (Rīgā 1938).

Baasch, E.
Holländische Wirtschaftsgeschichte (Jena 1927).

Balodis, F., und P. Arends
Lettland (Riga 1938).

Balodis, F., un R. Šnore, (ed.)
Latviešu kultūra senatnē (Rīgā 1937).

Balys, J.
„Litauische Hochzeitsbräuche", *Contributions of Baltic University* 9 (Hamburg 1946).

Bang, Nina Ellinger
Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1497—1660. Første del: tabeller over skibsfarten (København 1906).
Ibid. Anden del: Tabeller over varetransporten, A (København 1922).

Bang, Nina Ellinger, & K. Korst
Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1497—1660. Anden del, B (København 1933).

Bartold, V. V.
La découverte de l'Asie (Paris 1947).

Bazilevič, V. V.
Vnešnjaja politika Ruskogo centralizovannago gosudarstva. Vtoroja polovina XV veka (Moskva 1952).

Beiträge zur Kunde Estlands 21 (Tallinn 1938).

Beiträge zur Statistik des Rigaschen Handels (Riga 1866)

Belle-Forest, François de
La Cosmographie universelle de tout le monde I (Paris 1575).

Belletto, Ioanne Maria, (ed.)
Synodvs Dioecesana Vendensis et Livoniae (Vilnae 1611).

Bembo, Pietro
De Imitatione
Benninghoven, F.
Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann (Hamburg 1961).
Bergengrün, A.
(ed.), *Die Aufzeichnungen des rigaschen Rathssecretärs Johann Schmiedt zu den Jahren 1558—1562* (Leipzig 1892).
Herzog Christoph von Meklenburg (Reval 1898).
Berger, A. E.
„Die Schaubühne im Dienste der Reformation", *Deutsche Literatur*, Reihe Reformation, Bd. 5 (Leipzig 1935).
Bergmann, G.
Sammlung ächt lettischer Sinngedichte (Ruien 1807).
Bērziņa, A.
„Rīgas cunftu amatnieku zeļļi un mācekļi XVI gs. un XVII gs. sākumā", *Vēstures problemas* II (Rīgā 1958).
Bērziņš, J.
„Par mūsu tautas dziesmu kā vēstures avotu izlietošanu", *IMM* 1925.
Bērziņš, L.
Ievads latviešu tautas dzejā (Čikāgā 1959).
Bielenstein, A.
Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten I—II (St. Petersburg, resp. Petrograd 1907—1918).
Bielski, Marcin
Kronika wsytkyego swyata (1564).
Bienemann, F.
(ed.), *Briefe und Urkunden Livlands in den Jahren 1558—1562* I—V (Riga 1865—1876).
„Zur Geschichte der livländischen Ritter- und Landschaft 1600—1602", *Mitteilungen* 17 (Riga 1900).
Biezais, H.
„Der älteste Text des lettischen Vaterunsers", *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen* 44 (1957).
„Ein neugefundener Text des lettischen Vaterunsers aus dem 16. Jahrhundert", *ibid.*, 42 (1955).
Die erste Sammlung der lettischen Volkslieder von Gustav Bergmann (Uppsala 1961).
Die Hauptgöttinnen der alten Letten (Uppsala 1955).
„Jaunatrasts latviešu tēvreizes teksts", *Ceļa zīmes* 26 (1955).
Das Kirchenbuch der St. Jakobskirche in Riga 1582—1621, Uppsala Universitets årskrift 1957 (Uppsala 1957).
„Pirmais Rīgā iespiestais latviešu katechisms", *Enchiridion* (Uppsala 1959).
Riga 1589 ([Upsalā] 1958).
„Über die livische Sprache", *Orbis* X (1961).
Bīlmanis, A.
Dictionary of Events in Latvia (Washington 1946).
„Mans ceļš uz Romas baznīcu", *Ausekļa kalendārs* 1948 (Lībekā).
Muns ceļš uz Romas bazneicu (Traunšteinā 1949).

Biļķins, V.
„Mūsu dižciltīgie 13. gs. brīvības cīņu laikā", *LVIŽ* 1940.
Birzenieks, A.
Vecās Rīgas portali (Rīgā 1955).
Blese, E.
„Baznīcas un skolu lietas Grobiņas novadā Enocha Remlinga laikā (1567—1599)", *IMM* 1930.
„Dažas pārdomas par latviešu tautas dvēseli", *Ceļa zīmes* 37 (1958).
Latviešu literātūras vēsture (1947).
„Pārskats par studijām Prūsijas valsts archīvā ...", *AUL*, Filol. un filos. fak. serija I, 2 (Rīgā 1929).
„Storia della letteratura lettone", *Storia delle letterature baltiche* (Milano 1957).
Blumfeldt, E.
„Über die Freibauern in Jerwen zur Ordens- und Schwedenzeit", *Commentationes Balticae 1955* III (Bonn 1957).
„Über die Wehrpflicht der estnischen Landbevölkerung im Mittelalter", *Apophoreta Tartuensia* (Stockholm 1949).
Bodin, Jean
De Magorum Daemonomania (Basil 1581).
Bosse, H.
„Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit (bis 1561)", *Mitteilungen* 24 (Riga 1933).
B[osse], H.
„Wolter von Plettenberg", *Baltische Köpfe* (Bovenden 1953).
Böthführ, H. J.
„Jürgen Padel's und Caspar Padel's Tagebücher", *Mitteilungen* 13 (Riga 1884).
„Lohmüller", *Allgemeine Deutsche Biographie* 19 (Leipzig 1884).
Die Rigische Rathlinie von 1226 bis 1876 (Riga ... 1877).
„Tegetmeyer", *Allgemeine Deutsche Biographie* 37 (Leipzig 1894).
Brakel, Timann
Christlich Gesprech von der grawsamen Zerstörung in Livland durch den Muschewiter vom 58 Jahr her geschehen (1579).
Brandis, Moritz
Chronik oder älteste Livländische Geschichte [1600], *Monumenta Livoniae antiquae* III (Riga 1842).
Bratt, E.
En krönika om kartor över Sverige (Stockholm 1958).
Braun, Georgius, Simon Youellanus et Francisceus Hohenberg
Civitates orbis terrarum, 6 vols. (Coloniae Agrippinae 1574—1618).
Bredaus, E.
„No Cēsu pagātnes", *IMM* 1925.
Bredenbach, Tilmann
Belli Livonici qvod Magnus Moschoviae Dvx Anno 1558 contra Liuones gessit ... (Coloniae 1564).
„Beschreibung des dritten Livländischen Krieges ...", *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands* VII (Reval 1857).

Brežgo, B.
Zamki Vecebščini (W Wilnie 1933).
Brokgauz-Efron
Enciklopedičeskij slovar' (S. Peterburg' 1890—1907).
Bruiningk, H. v.
„Analekten zur Geschichte der Landwirtschaft und der Viehzucht in Livland", *Sitzungsberichte* 1906 (Riga 1907).
(ed.), *Livländische Güterurkunden* II (Riga 1923).
„Der Werwolf in Livland", *Mitteilungen* 22 (Riga 1924).
Brunstermann, F.
Die Geschichte der Kleinen oder St. Johannis-Gilde (Riga 1902).
Bruyn, Abraham de
Omnivm pene Evropae, Asiae, Aphricae atqve Americae gentivm habitvs. Trachtenbuch: Der Furnembsten Nationen vnd Volcker kleydungen beyde Manns vnd Weybs personen in Europa, Asia, Africa vnd America (Antwerpie 1581).
Buchav, Daniel
„Magni Moscoviae Ducis genealogia", A. de Starczewski (ed.), *Historiae Ruthenicae Scriptores Exteri*, Saeculi XVI (Berlin, St. Petersburg 1841) II.
Buchholtz, A.
„Mitteilung über die Münzen Gotthard Kettler's als Herzog von Kurland", *Sitzungsberichte* (Riga 1884).
Bulmerincq, A. v.
„Die Besiedelung der Mark der Stadt Riga 1201—1600", *Mitteilungen* 21 (Riga 1921).
Zwei Kämmerei-Register der Stadt Riga (Leipzig 1902).
Bunge, F. G. v., et al., (ed.)
Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands I—VIII (Dorpat & Reval 1842—1861).
Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Esth- und Curland bis zum Jahre 1561 (Dorpat 1838).
Burkhardt, C. J.
Meine Danziger Mission 1937—1939 (München 1962).
Busch, N.
„Untersuchungen zur Lebensgeschichte Dürers", *Abhandlungen des Herder-Instituts* IV (Riga 1932).
Busch, N., u. H. v. Bruiningk, (ed.)
Livländische Güterurkunden I (Riga 1908).
[Bussau, C.]
„Schicksale livländischer Auswanderer im Jahre 1601", *Mitteilungen* 4 (Riga 1849).
Busse, K. H. v.
Herzog Magnus, König von Livland (Leipzig 1871).

Calender of State Papers, January-June 1583 and addenda (London 1913).

Calender of State Papers, Foreign Series 1577—1578 (London 1901).

Campe, P.
Lexikon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400—1850 (Stockholm 1951); II (Stockholm 1957).

Canisius, Petrus
Catechismus Catholicorum, Istige pammacischen no thems Papreksche Galwe gablems ... (Vilne Pille 1585).

Catalogue de la collection des monnaies et medailles Polonaises du Comte Emeric Hutten-Czapski (St. Petersbourg 1871).

Het Central Bureau voor de Statistiek
Oversicht van Marktprijzen van Granen to Arnhem in de jaren 1544—1901 ('s-Gravenhage 1903).

Centralnoje statističeskoje upravlenije
Seljskoje hozjajstvo SSSR (Moskva 1960).

Ceumern, Casparus von
Theatridium Livonicum (Riga 1690).

Cherniavsky, M.
„Khan or Basileus: an Aspect of Russian Mediaeval Political Theory", *Journal of the History of Ideas,* vol. XX (1959).

Christensen, A. E.
Dutch Trade to the Baltic about 1600 (Copenhagen and the Hague 1941).

Clapham, J.
A Concise Economic History of Britain (Cambridge 1949).

Colyn, Michiel, sk.: **Bruyn**

Congar, Y.
Vraie et fausse réforme dans l'église (Paris 1950).

Conze, W.
Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weißrußland I (Leipzig 1940).

Cromerus, Martinus
De originis et rebvs gestis Polonorum (Basileae 1555).

Dante Alighieri
De vulgari eloquentia, Opere minori di Dante Alighieri (Firenze 1896).

Dārziņš, V.
„Latvju tautas melodiju veidi un īpatnības", *Latviešu tautas dziesmas* XI (Kopenhāgenā 1956).

Daugirdaitė-Sruogienė, V.
Lietuvos Istorija (Chicago 1956).

Delbrück, H.
Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte IV (Berlin 1920).

Denisova, R. J.
„Antropologičeskij tip livov", *Baltijskij etnografičeskij sbornik* (Moskva 1956).

Denucé, J.

La Hanse et les compagnies commerciales anversoises aux pays Baltiques (Anvers 1938).

Dillenberger, J.

„Major Volumes and Selected Periodical Literature in Luther Studies 1956—1959", *Church History* 1961.

Doege, H.

Die Trachtenbücher des 16. Jh. (Leipzig 1903).

Dogiel, M.

Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae V (Vilnas 1758).

Dorošenko, V.

„Kara postījumu sekas Vidzemes un Latgales lauksaimniecībā XVI gs. otrajā pusē", *Vēstures problēmas* III (Rīgā 1960).

Očerki agrarnoj istorii Latvii v XVI veke (Riga 1960).

„Pāreja uz klaušu muižas saimniecību Vidzemes bruņinieku muižās", *Vēstures problemas* II (Rīgā 1958).

„Seljskoje hozjajstvo feodaljnoj Lifljandii (Vidzeme) v XIII—XIV vekah", *Materialy po istorii seljskogo hozjajstva i krest'janstva SSSR* III (Moskva 1959).

Dovnar'-Zapoljskij, M. V.

„K' istorii pozemeljnoj reformy v' Livonii v' 1580—1592 g. g.". *Trudy desjatago arheologičeskago s'jezda v' Rige 1896* III (Moskva 1900).

Draviņš, K.

„Das Ghisbertsche Vaterunser im Verhältnis zu anderen allerältesten lettischen Texten", *Scando-Slavica* V (1959).

„Das Hasentötersche lettische Vaterunser", *Studi Baltici* IX (1952).

Draviņš, K., und A. Peetre

„Die eingetragenen lettischen Texte in der *Agenda siue benedictionale* (1507) im Exemplar der Universitätsbibliothek zu Uppsala", *Språkliga bidrag* III, 12 (Lund 1959).

Dsirne, F.

Der Rigasche Kalenderstreit zu Ende des 16. Jahrhunderts (Riga 1867).

Dunsdorfs, E.

„Die Bevölkerungszahl in Kurzeme (Kurland) im 16. Jahrhundert", *Contributions of Baltic University* 49 (Pinneberg 1947).

Deviņvīru spēks (Stokholmā 1956).

„Die finnische Militärkolonie von Wolmar", *Commentationes Balticae* VIII/IX (Bonn 1962).

Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710 (Stockholm 1950).

„Jaungulbenes zemnieku brīvlaišana 1802. gadā", *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam* (Rīgā 1939).

„Das Landbuch von Rujen und Helmet", *Zeitschrift für Ostforschung*, Jg. 11, 1962.

Latvijas vēsture 1600—1710 (Stokholmā 1962).

„Merchant Shipping in the Baltic during the 17th Century", *Contributions of Baltic University* 40 (Pinneberg 1947).

„Muižu redukcija", *LKV* (Rīgā 1937).
„Rīgas kuģniecība zviedru laikos", *IMM* 1935.
„Die Roßdienstliste von 1599", *Baltische Hefte* 9 (1963).
Senie stāsti (Melburnā 1955).
„Strukturalās pārmaiņas Latvijas lauksaimniecībā pēc kara", *LVIŽ* 1938.
„A Swedish Cadastral Attempt in Kurzeme (Courland)", *Contributions of Baltic University* 8 (Hamburg 1946).
Turība un brīvība (1961).
„Naudas dziesmu datēšana", *In honorem Endzelini* (Chicago 1960).
Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654 (Rīgā 1935).
Vidzemes arklu revīzijas 1601—1638, AUL, Tautsaimn. un ties. zin. fak. serija IV, 1 (Rīgā 1938).
Vidzemes 1638. gada arklu revīzija, ARL (Rīgā 1938—1941).
„Zum Hakenproblem", *Commentationes Baltici 1953* I (Bonn 1954).

Duret, Claude
Trésor de l'histoire des langues de cet univers (1610—1612).

Dvornik, F.
The Making of Central and Eastern Europe (London 1949).

Dzērvītis, A., un V. Ģinters
Ievads latviešu tautas tērpa vēsturē (Rīgā 1936).

Działyński, T., (ed.)
Collectanea Vitam Resque Gestas Ioannis Zamoyscii... Illustrantia (Posnaniae 1861).

Einhorn, P.
Historia Lettica (Dorpat 1649), no jauna izdevis H. Biezais (Upsalā 1956).
Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae [Riga 1636]: *Scriptores rerum Livonicarum* II (Riga und Leipzig 1853).

Elger, Georg
Dictionarivm Polono-Latino-Lottauicum (Wilnae 1683).

Elvers, Caspar
Liber memorialis letticus (Riga 1748).

Encyclopaedia Britannica, vol. 22 (1947).

Endzelīns, J.
Latvijas vietu vārdi I (Rīgā 1922).
Latvijas PSR vietvārdi I—II (Rīgā 1956 un 1961).

Engelhardt, H. v.
Beitrag zur Entstehung der Gutsherrschaft in Livland während der Ordenszeit (Leipzig 1897).

Epstein, F., (ed.)
Heinrich von Staden. Aufzeichnungen über den Moskauer Staat (Hamburg 1930).

Erdmann
„Briesmann", *Allgemeine Deutsche Biographie* 3 (Leipzig 1876).

Fabricius, Dionysius
Dionysii Fabricii ... Livonicae historiae compendiosa series, G. Bergmann (ed.) [Ruiensi 1795]: *Scriptores rerum Livonicarum* II (Riga und Leipzig 1853).

Fennell, J. L. I.
The Correspondence between Prince A. M. Kurbsky and Tsar Ivan IV of Russia 1564—1579 (Cambridge 1955).
Ivan the Great of Moscow (London 1961).

Fetter, F. W.
„Some Neglected Aspects of Gresham's Law", *The Quarterly Journal of Economics* 1932.

Fircks, E. v.
„Analekta aus kurländischen Brief-Laden", *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1896* (Mitau 1898).
Neue Kurländische Güter-Chroniken (Mitau 1900).

Fisher, F. J.
„Commercial Trends and Policy in Sixteenth-century England", *Essays in Economic History* (London 1954).

Fontell, A. G.
„Finlands folkmängd 1571 jemförd med Sveriges", *Finsk Tidskrift* XVIII (Helsingfors 1885).

Forsten', G. V.
Akty i pisjma k' istorii Baltijskogo voprosa (S-Peterburg' 1889).
Baltijskij vopros' v' XVI i XVII stoletijah' (1544—1648) (S. Peterburg' 1893).

Forstreuter, K.
Vom Ordensstaat zum Fürstentum (Kitzingen/Main).

Friis, Astrid, & S. Ellenhøj
„The Two Crises in the Netherlands in 1557", Appendix, *The Scandinavian Economic History Review* I (1953).

Gahlnbäck, J.
Zinn- und Kannengießer in Liv-, Est- und Kurland (Lübeck 1929).

Gaigals, J.
„No brēmiešu cunftes līdz darba kooperatīvam", *Kopdarbība* 1925.

Gebhardt, B.
Handbuch der deutschen Geschichte II (Stuttgart 1955).

Giraldus Cambrensis
Opera (London 1861—1891).

Glück, Ernst, (tr.)
Ta Swehta Grahmata ... (Rīgā 1689).

Grefenthal, B.
„Chronicon Livoniae", *Monumenta Livoniae antiquae* V (Riga & Leipzig 1847).

Grekov, B. D.
Krest'jane na Rusi I (Moskva 1952).

Grönblad, E.
Nya källor till Finlands medeltids historia I (Köpenhamn 1857).

Guagnini, Alessandro
Sarmatiae Europeae Descriptio ... (Cracoviae 1578).
Sarmatiae Evropeae Descriptio ... (Spirae 1581).
Gumowski, M.
Podręcznik numizmatyki Polskiej (Kraków 1914).
Günther, A., (ed.)
Altlettische Sprachdenkmäler II (Heidelberg 1929): „Georgium Mancelium, *Phraseologia Lettica* (1638).
Ģinters, V.
„Latviešu tautas tērps", *Latviešu tautas dziesmas* II (Kopenhāgenā 1953).
„Sieviete mājas darbā", *ibid.*
Hagedorn, B.
Ostfrieslands Handel und Schiffahrt im 16. Jahrhundert (Berlin 1910).
Hagemeister, H. v.
Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands II (Riga 1837).
Hahn, J. v.
Die bäuerlichen Verhältnisse auf den herzoglichen Domänen Kurlands im XVII und XVIII Jahrhundert (Karlsruhe i. B. 1911).
Hakluyt, Richard
The Principal Navigations, Voiages, Traffiques and Discoveries of the English Nation (London 1589, 1598—1600).

Hakluyt Society, vol. I (London 1851).

Hakluyt Society, „Travels of Sir Jerome Horsey" (London 1856).

Hanserecesse 1477—1530 IV—VI (Leipzig 1890—1899).

Hanserezesse 1531—1560 I (Weimar 1941).

Hansische Geschichtsblätter (1912, 1935, 1937, 1940—41, 1957).

Häpke, R.
Niederländische Akten und Urkunden zur deutschen Seegeschichte. „Der Untergang der hansischen Vormachtstellung in der Ostsee (1531—1544)", *Hansische Geschichtsblätter* XVIII (1912).
Hasentödter, J.
Chronica (Königsperg 1569).
Hasselblatt, R., (ed.)
Des Bannerherrn Heinrich von Tiesenhausen des Ältern von Berson ausgewählte Schriften und Aufzeichungen (1890).
Hausmann, R.
„Knopken", *Allgemeine Deutsche Biographie* 17 (Leipzig 1882).
Hausmann, R., u. K. Höhlbaum, (ed.)
Renner, Johann, Livländische Historien (Göttingen 1876).
Heckscher, E. F.
Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa I (Stockholm 1935).

Heidenstein, Reinold

De Bello Moscovitico (Basileae CI ↄ I ↄ XXCVIII [1588]).

Dzieje Polski

Warhaffte, gründtliche und eigendtliche Beschreibung des Kriges ... Stephan Batori (1590).

Hejdensztejn, sk.: **Heidenstein**

Helferich, K.

Das Geld I (Leipzig 1903).

Money I (London 1927).

Hellmann, M.

Das Lettenland im Mittelalter (Münster, Köln 1954).

Henning, Salomon

Lifflendische Churlendische Chronika ... (Leipzig 1594).

Warhafftiger vnd bestendiger Bericht, wie es bishero vnd zu heutiger stunde in Religions sachen Im Fürstenthum Churland, vnd Semigaln, in Liffland ist gehalten worden ... (Rostock 1589).

Henschel, G. A. L.

Glossarium mediae et infimae Latinitatis (Parisiis 1840).

Herberstein, Sigismund von

Rerum Moscoviticarum commentarii (1526); angļu tulkojums:

Notes upon Russia, Hakluyt Society I (London 1851).

Hinton, R. W. K.

The Eastland Trade and the Common Weal in the Seventeenth Century (Cambridge 1959).

Hjärne, H.

Svensk-ryska förhandlingar 1564—72 (Uppsala 1897).

Höhlbaum, K.

„Zeitungen über Livland im 16. Jahrhundert", *Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands* II (Reval 1876).

Hollihn, G.

„Die Stapel- und Gästepolitik Rigas in der Ordenszeit (1201—1562)", *Hansische Geschichtsblätter* 1935.

Holst, N. v.

Riga und Reval (Hameln 1952).

Hubatsch, W.

„Spätblüte und Zerfall des Ostseeraumes", *Historia Mundi* (Bonn 1958).

Hupel, A. W.

Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland III (Riga 1782).

Hylzen, J. A., sk.: Inflanty ...

Inflanty w dawnych swych ... dźiejach, y rewolucyach ... zebrane, ... przez Pana Jana Augusta Hylzena, Kasztelana Inflantskiego ... Roku Pańskiego 1750, dnia 2, Stycznia, W Wilnie.

Ivanickij (ed.)

740 voprosov i otvetov po kolhoznomu zakonodateljstvu

Izglītības ministrijas mēnešraksts 1920, 1925, 1928, 1930—1932, 1934—1937.

Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1896 (Mitau 1898), *1904* (1906), *1907 u. 1908* (1910), *1914* (1930).

Jakubowski, J., i J. Kordzikowski
Polska XVI wieku... Inflanty, Źródła dziejowe, Tom XXIV (Warszawa 1915).

Janicki, J.
Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3-go marca 1578 do 18-go kwietnia 1579 r.

Jannasch, W.
Reformationsgeschichte Lübecks vom Peterablass bis zum Augsburger Reichstag 1515—1530 (Lübeck 1958).

Jaskiewicz, W. C.
„A Study in Lithuanian Mythology. J. Łasicki's Samogitian Gods", *Study Baltici* IX (1952).

Jeannin, P.
„Le commerce de Lubeck aux environs de 1580", *Annales* 1961.

Jēgers, B.
„J. D. Wunderers lettisches Vaterunser und Nachrichten über Letten und Litauer im Jahr 1590", *Språkliga Bidrag.* Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugrisk språk vid Lunds Universitet samt östasiatiska språk vid Göteborgs Universitet, III (Lund 1960).

Jensch, G.
„Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert", *Mitteilungen* 24 (Riga 1930).

Jenšs, J.
„Rīgas tirdzniecība ar Pliskavu", *IMM* 1937.

Jirgensohn, J.
Acten zur Geschichte der Stadt Riga im Jahre 1562 (bez vietas un gada).

Jochumsen, H.
„Verzeichnis aller bisher nachweisbaren baltischen Münzen und der Desiderata der Sammlung Anton Buchholtz", R. v. Sengbusch (ed.): *Mitteilungen* 22 (Riga 1928).

Johansen, P.
Acht Bilder aus Estland 1615 (Reval 1927).
„Bruchstücke des Landbuches der Ordensmeister für Rujen und Helmet", *Beiträge zur Kunde Estlands* 21 (Tallinn 1938).
„Gedruckte deutsche und undeutsche Messen für Riga 1525", *Zeitschrift für Ostforschung,* Jg. 8, 1959.
„Die Legende von der Aufsegelung Livlands durch Bremer Kaufleute", *Europa und Übersee,* Festschrift für Egmont Zechlin (Hamburg 1962).

Johansons, A.
Latviešu literātūra (Stokholmā 1953).

Johnson, Ch., (ed.)
The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents (London etc. 1956).

Jonval, M.
Les chansons mythologiques lettonnes (Paris et Riga 1929).

Joseph, P.
Goldmünzen des XIV und XV Jahrhunderts (Frankfurt a. M. 1882).
Jutikkala, E.
Suomen historian kartasto (Porvoo, Helsinki 1959).

Kadastrālās vērtēšanas dati: Bauskas apriņķis (Rīgā 1939); *Liepājas apriņķis* (Rīgā 1940); *Talsu apriņķis* (Rīgā 1942).

Kampe, P.
„Latvijas ev.-lut. baznīcu iznīcinātās mākslas vērtības", *IMM* 1934.
„Rīgas Sv. Jāņa baznīcas būvvēsture", *Senatne un māksla* IV (Rīgā 1936).
„Rīgas Sv. Pēteŗa baznīcas būvvēsture", *Senatne un māksla* III (Rīgā 1939).
Sk. arī: Campe
Karge, P.
„Die religiösen, politischen, wirtschaftlichen und sozialen Strömungen in Riga 1530—1535", *Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926).
Kārkliņš, K.
Tīri toniskais pantmērs latviešu dzejā (Fišbachā 1948).
Karling, S.
„Baltikum och Sverige", *Antikv. stud.* III.
„Från Yxkull till Narva", *Ha de rätt att leva?* (Stockholm 1943).
Karnov, G. F., (ed.)
Sbornik' imperatorskago Russkago istoričeskago obščestva, Tom 53, *Pamjatniki snošenij Moskovskago gosudarstva s' nemeckim' ordenom' v' Prussii 1516—1520. g.* (S.-Peterburg' 1887).
Karstedt, P., (ed.)
Johannes Renner, Livländische Historien 1556—1561 (Lübeck 1953).
Karstens, L.
„Die Echtheit des Privilegium Sigismundi Augusti", *Jomsburg* 1938.

Karta Operacyj Wojennych w Wyprawie Polakow naprzeciw Rossyanom w roku 1579, i plany owczesne miasta Połocka z przyległemi twierdzami (W Wrocławiu ... MDCCC ... XX [izplēsta vieta]).

Katzenelenbogen, U.
The Daina. An Anthology of Lithuanian and Latvian Folk-Songs (Chicago 1935).
Kelch, Ch.
Liefländische Historia, Oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedengeschichte Esth-, Lief- und Lettlandes ... (Revall 1695).
Keussler, G. v.
„Paulus Bucaenus", *Abhandlungen des Herder-Instituts* IV (Riga 1932).
Kiparsky, V.
Die Kurenfrage, Annales Academiae Scientiarum Fennicae B. XLII (Helsinki 1939).

Kirchenreformation des Fürstenthumbs Churlandt und Semigallien (1570).

Kirchner, W.
The Rise of the Baltic Question, University of Delaware Monograph Series 3 (Newark, Delaware 1954).

Kirmis, M.
Handbuch der polnischen Münzkunde (Posen 1892).

Klarwill, V. v.
The Fugger News-Letters (London 1924).

Kleeberg, G.
Die polnische Gegenreformation in Livland (Leipzig 1931).

Kleijntjenss, J., (ed.)
Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa archīvos I—II (Rīgā 1940—1941).

Klētnieks, V.
„Gar Laimas jostu noslēpumu", *Labietis* 24 [1962].
Pētījums par chronoloģijas problēmām Latvijā XVI—XX gadsimtā (Fišbachā 1948).
„Ugunskrusta jostiņa", *Labietis* 19 [1959].

Klimas, P., (ed.)
Ghillebert de Lannoy in Medieval Lithuania (New York 1945).

Klopmann, F. v., (ed.)
Kurländische Güter-Chroniken (Mitau 1856).

Koehne, B., (ed.)
Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde II (Berlin etc. 1842).

Kohl, I. G.
Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland II (Dresden und Leipzig 1841).

Konung Gustav den förstes registratur XI (Stockholm 1888); XII (Stockholm 1890); XXV (Stockholm 1910).

Kordt, W.
Čužozemni podorožni po Shidnij Evropi do 1700 (Kiiv 1920).

Korhonen, A.
Vakkalaitos (Helsinki 1923).

Koroljuk, V. D.
Livonskaja voijna (Moskva 1954).

Kot, S.
„Nationum Proprietates", *Oxford Slavonic Papers* VI (1955).
„La réforme dans le Grand-Duché de Lituanie. Facteur d'occidentalisation culturelle", *Melanges Henri Grégoire IV* (Bruxelles 1953).

Krantz, Alberti
Wandalia (Colonia 1518).
Wandalia, übersetzt durch M. Stephanum Macropum (Lübeck 1600 [gedruckt und vollendet 1601]).

Kučinskis, St.
„Latviešu tautas vieniba 1611. g.", *Dzimtenes balss* 1955.

Kundziņš, P.
Zwei bezeichnende Schmuckformen in der frühen Holzarchitektur Nordeuropas (Stockholm 1952).

Kurländische Güter-Chroniken I (1856).

Kurländische Güter-Chroniken, N. F. (Mitau 1892—1895).

Kurländisches Statistisches Jahrbuch 1869 (Mitau).

Kurtz, E.
Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat (1583—1614) (Riga 1925).

Kutrzeba, St.
Historia ustroju Polski w zarysie (Lwów 1905).

Kuujo, E. O.
Die rechtliche und wirtschaftliche Stellung der Pfarrkirchen in Alt-Livland, Annales Academiae Scientiarum Fennicae 79, 2 (Helsinki 1953).

[Lācijs, Volfgangs]
De gentium aliquot migrationibus.

„Landes-Ordnung für Livland ...", *Monumenta Livoniae antiquae* V (Riga und Leipzig 1847).

Lange, H.
„Der Streit zwischen dem Erzbischof Wilhelm und dem Rigaschen Domkapitel wegen der erledigten Probstei 1561", *Mitteilungen* 21 (Riga 1911—28).

Lange, Jacob
Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexikon II (Ober-Pahlen 1772 u. 1773).

Langius, Johannes
Lettisch-deutsches Wörterbuch (publicējis E. Blese Rīgā 1936. g.)

Latvijas PSR vēsture I (Rīgā 1953).

Latvijas statistikas gada grāmata 1940 (Rīgā 1940).

Latvju enciklopēdija (Stokholmā 1950—1955).

Latvju kultūra (1948).

Latvju saule 1926.

Laursen, L., (ed.)
Danmark-Norges traktater 1523—1750, Første bind (København 1907).

Lejnieks, K. [K. Dziļleja]
„Burkards Valdis — latviešu aizstāvis XVI gadsimtā", *IMM* 1936.

Lelewel, J., (ed.)
Guillebert De Lannoy et ses Voyages en 1413, 1414 et 1421 (Bruxelles et Poznań 1844).

Lembke, J.
„Die rigasche Medicinalverfassung im 17. Jahrhundert", *Mitteilungen* 11 (Riga 1868).

Lenz, W.
Die auswärtige Politik des livländischen Ordensmeisters Walter von Plettenberg bis 1510 (Tübingen 1928).

Lerchheimer, Augustin, von Steinfelden (Hermann Wedekind)
Christlich bedencken und erinnerung von zauberey (Speyer 1597).

Lexis-Terhalle
„Gold und Goldwährung", *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 4. Aufl., IV.
„Silber und Silbergeld", *ibid.* VII.

Liepiņa, Dz.
„Par Rīgas markas muižām un to attīstību līdz XVII gs. sākumam", *Vēstures problemas* II (Rīgā 1958).

Ligi, H.
Eesti talurahwa olukord ja klassivõitlus Liivi soja algul (1558—1561) (Tallinn 1961).

Ligers, Z.
Ethnographie lettone I (Bâle 1954).

Liģers, Z., A. Dzērvīte, R. Legzdiņš, (ed.)
Latvju raksti I (1957); II (1959 [1961]).

Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch V (Riga 1867); VII (Riga, Moskau 1881); Abt. 2, II (Riga 1905).

Livländische Güterurkunden I — sk.: *N. Busch*; II — sk.: *H. v. Bruiningk.*

Łowmiańsky, H.
The Ancient Prussians (Torun-London 1936).
Historia Polski (Warszawa 1958).
Studja nad poczatkami społeczeństwa i państwa Litawskiego I (Wilno 1931).

Lübben, A.
Mittelniederdeutsches Wörterbuch (Norden und Leipzig 1888).

Luther, Martin
Ausgewählte Werke (München 1938).
Enchiridion Der kleine Catechismus ... ins vndeudsche gebracht (Königsperg 1586).
Der hundert vnd Sieben vnd zwentzigst psalm ausgelegt an die Christen zu Rigen ynn Liffland (Wittemberg 1524).
Luther's works 31 (Philadelphia 1958).
Werke (Weimarer Ausgabe).

Mackensen, L.
„Baltische Texte der Frühzeit", *Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga* V (Riga 1936).

Małowist, M.
„The Economic and Social Development of the Baltic Countries", *The Economic History Review*, Dec. 1959.

„Riga und Danzig vom Ausbruch des Dreizehnjährigen Krieges bis zum Ende des XVI Jahrhunderts", *Pirmā Baltijas vēsturnieku konference Rīgā 16—20. VIII 1937* (Rīgā 1938).

„Über die Frage der Handelspolitik des Adels in den Ostseeländern im 15. und 16. Jahrhundert", *Hansische Geschichtsblätter* 75 (1957).

Malvess, R.

„Raunas epigrammas", *Tautas vēsturei* (Rīgā 1938).

Mancelius, Georgius

Lang-gewünschte Lettische Postill (Riga 1654).

Lettisch Vade mecum (Riga 1631).

Manceļa sprediķu izlase (Kopenhāgenā 1954).

Phraseologia Lettica (Riga 1638).

Mannhardt, W.

„Die letto-preussische Götterlehre", *Magazin der Lettischen literarischen Gesellschaft* XXII (1936).

Månsson, J.

Een siö Book som innehåller Om siöfarten in Ostersiön (1644), *Namn och Bygd* (1925—1928).

Mattiesen, H.

„Livland und Kurland", *Jomsburg* 3 (Leipzig 1939).

Menecivs, Ioannes

„De sacrificiis et idolatria veterum livonum et borussorum libellus" [Witenbergae 1562], *Scriptores rerum Livonicarum* II (Riga 1853).

Menius, Fridericus

Historische Prodromus (Dorpat 1633).

Intrada vnd Vortrab, der grossen Vniversal Lieffländische Historischer Geschichten Beschreibung (Riga 1630).

Mettig, C.

Geschichte der Stadt Riga (Riga 1897).

Mews, S.

Ein englischer Gesandtschaftsbericht über den polnischen Staat zu Ende des 16. Jahrhunderts (Leipzig 1936).

Meyer, L., (ed.)

Ältere livländische Reimchronik (Paderborn 1876).

Mickwitz, G.

Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (Helsingfors 1938).

„Handelsverbindungen in der späthansischen Zeit", *Pirmā Baltijas vēsturnieku konference Rīgā 16—20. VIII 1937* (Rīgā 1938).

Miķelsons, R.

„Livonijas zemnieku stāvokļa atspoguļojums XV—XVI gs. senrakstu terminoloģijā un formulās", *IMM* 1935.

Mitteilungen aus der Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands (Mitteilungen aus der livländischen Geschichte) 4, 11, 13, 14, 17, 18, 20—24 (Riga 1849—1933); citēts: *Mitteilungen.*

Mollerup, W.

Denmarks forhold til Lifland (Kjøbenhavn 1880).

Monumenta Livoniae antiquae II (Riga und Leipzig 1839); III (Riga 1842); IV (Riga und Leipzig 1844); V (Riga und Leipzig 1847).

Mühlen, H. v. zur

„Versuch einer soziologischen Erfassung der Bevölkerung Revals im Spätmittelalter", *Hansische Geschichtsblätter* 75 (1957).

Mühlendahl, E. v.

Die Baltischen Ritterschaften (Glücksburg 1953).

Müller, Laurentius

Polnische, Liffländische, Maschowiterische, Schwedische vnd andere Historien (1585).

Septentrionalische Historien ... so sich ... von Anno 1576 bisz auff das 1593 Jahr zugetragen (Amberg 1595).

Münster, Caspar von

Warhafftiger kurtzer vnd wolgegründeter bericht/ des Ehrwirdigen ... Herren Caspar von Münster ... (zu Königsperg in Preussen truckts Hanns Daubman 1556).

Münster, Sebastian

Cosmographia (Basel 1542—1543).

Cosmographei (Basel 1550, 1558).

Myers, A. R.

England in the late Middle Ages (Edinburgh 1952).

Napiersky, K. E. (arī: C. E.)

(ed.), *Livoniae Commentarius Gregorio XIII P. M. ab Antonio Possevino, S. J. scriptus* (Rigae 1852).

Russisch-Livländische Urkunden (St. Petersburg 1868).

Napiersky, L.

„Das Kalandhaus in Riga und die Frieseschen Händel", *Mitteilungen* 14 (Riga 1890).

Nasonov, A. N., etc., (ed.)

Očerki istorii SSSR. Period feodalizma konec XV v. — načalo XVIII v. (Moskva 1955).

Niitemaa, V.

Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter, Annales Academiae Scientiarum Fennicae B 76, 2 (Helsinki 1952).

Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter, ibid. (Helsinki 1947—1949).

Novodvorskij, V.

Borjba za Livoniju meždu Moskvoju i Reč'ju Pospolitoju 1570—1582 (S. Peterburg' 1904).

Nyenstädt, F.

„Livländische Chronik", *Monumenta Livonia antiquae* II (Riga und Leipzig 1839).

Olaus Magnus

Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum eis contentarum diligentissime elaborata (Venezia 1539).

Historia de gentibus septentrionalibus (Romae 1554).

Olearius, A.

Newe orientalische Reisebeschreibung (Schleßwig 1647).

Ozoliņš, K.
„Latviešu skolas līdz XVIII gs.", *Senatne un māksla* IV (1936).
Ozols, J.
„Seno latviešu politiskās dzīves iekārta", *Jaunā gaita* 38 (1962).
Pabst, E.
„Vier politische Gedichte, Livland in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts betreffend", *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands* III (Dorpat 1844).
Pastor, L.
The History of the Popes VII (London 1908).
Paszkiewicz, H.
The Origin of Russia (New York 1954).
Perlbach, M., (ed.)
Simon Grunau's Preussische Chronik I (Leipzig 1876).
Pevcerus, Casparus
Chronicon Carionis (Witebergae 1562).
Pičeta, V.
Belorussija i Litva XV—XVI v. v. (Moskva 1961).

„Piskarevskij letopisec", *Materialy po istorii SSSR* II (Moskva 1955).

Plateris, A.
Teisiniai Livonijos ir Kuršo Santykiai su Lietuva (XVI—XVIII amž), (Kaunas 1938).
Plinius, Basilius
Encomium inclytae civitatis Rigae metropolis Livoniae (Lipsiae 1595).
Pohrt, O.
Reformationsgeschichte Livlands (Leipzig 1928).
Pölnitz, G. v.
Fugger und Hanse (Tübingen 1953).
Polosin, I. I.
„Iz istorii blokady Russkago gosudarstva", *Materialy po istorii SSSR* II (Moskva 1955).
Possevino, Antonio
Livoniae Commentarius Gregorio XIII P. M. ab Antonio Possevino, S. J. scriptus, C. E. Napiersky (ed.) (Rigae 1852).
La Moscovia (Ferrara 1592).
Postan, M.
„The Trade of Medieval Europe: the North", *The Cambridge Economic History of Europe* II (Cambridge 1952).
Pribram, A. F.
Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich I (Wien 1938).
Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge, welche in der Kirchen Gottes zu Riga ... in Liefflandischer Pawrsprache gesungen werden (Riga 1615).

Pskovskije letopisi vypusk vtoroj (Moskva 1955).

Ptašickij, S. L.
Opisanije knig i aktov Litovskoij metriki (Sankt Peterburg 1887).
Puaux, R.
Portrait de la Lettonie (Paris 1937).
Quednau, H.
Livland im politischen Wollen Herzog Albrechts von Preußen (Leipzig 1939).
Räder, W.
Bürgerverzeichnisse aus dem Herzogtum Kurland (Riga 1936).
Ramm-Helmsing, H. v.
„Riga und Danzig in ihren Wechselbeziehungen zur Zeit ihrer Zugehörigkeit zu Polen-Litauen", *Hansische Geschichtsblätter* 1937.
Ramusio, Giovanni Battista
Delle Navigationi et Viaggi I (1550), II (1559), III (1556).
R[auch], G. v.
„Martin Giese-Hermann Samson", *Baltische Köpfe* (Bovenden 1953).
Recke, J. V. v.
„Herzoglich Kurländische Münzen", (Koehne's) *Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde* (Berlin 1846).
Redlich, Clara
Nationale Frage und Ostkolonisation im Mittelalter (Berlin 1934).
Redlich, F. A., u. H. P. Kügler
„Der 'Große Christoph' zu Riga", *Jahrbuch der volkskundlichen Forschungsstelle* II (Riga 1938).
Renner, Johannes
Livländische Historien, sk.: Hausmann, R., u. K. Höhlbaum, un: P. Karstedt.
Renvall, P.
Suomen kansanedustuslaitoksen historia I (Helsinki 1962).
Richter, A. v.
Geschichte der ... deutschen Ostseeprovinzen ... I, 2 (Riga 1858).
Ritchie, L.
A Journey to St. Petersburg and Moscow through Courland and Livonia (London 1836).
Rivers, H. R.
Social organization (London 1924).
Rosenfeld, W. V.
Navigationen eller Styrmans Konsten (1693).
Roux, Françoise le
Les druides. Mythes et religions (Paris 1961).
Rudzītis, J.
Raiņa ritmi (1958).
Ruhtenberg, R.
„Die Beziehungen Luthers zu Livland", *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956).
Russov, B.
Chronica der Prouintz Lyfflandt (1584), *Scriptores rerum Livonicarum* II (Riga und Leipzig 1853).

Rußwurm, C.
„Die Schwarzenhäupter auf den Schlössern Livlands", *Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands* II (Reval 1876).
Rutkis, J.
Latvijas ģeografija (Stokholmā 1960).
Rydberg, O. S., (ed.)
Sveriges traktater med främmande magter IV (Stockholm 1888).
Sachsendahl, J.
„Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebieter über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561", *Est- und Livländische Brieflade* IV (Reval 1887).
Saiva, J., (tr.)
Atskaņu chronika (1960).
Salcevičs, A.
„A. Oborska ziņojums J. Radzivilam par poļu vienības sadursmi ar vāculatviešu spēkiem 1583. gadā", *LVIŽ* 1940.
Salnītis, V.
Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā (Rīgā 1939).
Schaeder, Hildegard
Moskau das dritte Rom (Hamburg 1929).
Schäfer, D.
„Einleitung", *Hanserecesse 1477—1530* IV (Leipzig 1890), V (Leipzig 1894).
Schedel, Hartmann
Liber chronicarum (Norimbergae 1493).
Schiemann, Th.
Revals Beziehungen zu Riga und Russland (Reval 1885).
Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert II (Berlin 1887).
Salomon Hennings Livländisch-Kurländische Chronik (Mitau 1874).
Schilling, J. F.
Geschichte von Neuermühlen (Riga 1878).
Schirren, C., (ed.)
„Eynne Schonne hystorie", *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Kurlands* VIII (1861).
Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem dänischen geheimen Archive zu Kopenhagen I (Reval 1883).
Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem schwedischen Reichsarchive zu Stockholm II (Reval 1862).
Schottenloher, K.
Bibliographie zur deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung 1517—1585 III (Leipzig 1936).
Schreiner, J.
Hanseatene og Norge i det 16. Århundre (Oslo 1941).
Schrötter, F. v.
Wörterbuch der Münzkunde (Berlin 1930).
Schwabe, A.
Agrarian History of Latvia (Riga 1929).

Schwartz, P.
„Chronologie der Ordensmeister über Livland, der Erzbischöfe von Riga und der Bischöfe von Leal, Oesel-Wick, Reval und Dorpat", *Est- und Livländische Brieflade* III (Riga 1879).

Scriptores rerum Livonicarum I (Riga und Leipzig 1848); II (Riga 1853).

Seeberg-Elverfeldt, R.
„Das Deutschtum Libaus zur Zeit der Zugehörigkeit des Amtes Grobin zu Preussen (1560—1609)", *Altpreussische Forschungen* 1937.

Sehwers, J.
Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen (Berlin 1953).

Sellers, M., (ed.)
The Acts and Ordinances of the Eastland Company (London 1906).

Senning, A.
Beiträge zur Heeresverfassung und Kriegsführung Alt-Livlands zur Zeit seines Unterganges (Jena 1932).

Seppelt, F. X.
Geschichte der Päpste IV (München 1957).

Seraphim, E.
Livländische Geschichte I (Reval 1897).

Shteppa, K. F.
Russian Historians and the Soviet State (New Brunswick 1962).

Siewers, J. v.
Smilten (Riga 1872).

Siewert, F.
Geschichte und Urkunden der Rigafahrer in Lübeck (Berlin 1899).

Siliņš, M., (ed.)
Valsts Vēsturiskā muzeja krājumi I (Rīgā 1930).

Simson, P.
Danziger Inventare 1531—1591 (München und Leipzig 1913).

Sinbirskij sbornik II (Moskva 1844).

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde (Riga 1884, 1892, 1907, 1932).

Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst... (Riga 1875, Mitau 1882, 1897).

Slane, de, (tr. et ed.)
Les prolégomènes d'Ibn-Khaldoun I—III (Paris 1934—1938).

Smirin, M. M., (ed.)
Vsemirnaja istorija, Tom IV (Moskva 1958).

Smith, L. B.
„The Reformation and the Decay of Medieval Ideals", *Church History* XXIV (1955).

Soetbeer, A.

Materialien zur Erläuterung und Beurteilung der wirtschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfragen (Berlin 1886).

Solovjev, S. M.

Istorija Rossii, Tom 5 (Moskva 1960).

Sombart, W.

Der moderne Kapitalismus (München 1902).

Soom, A.

„Gutswirtschaft in Livland am Ausgang des 16. Jahrhunderts", *Zeitschrift für Ostforschung* Jg. 5, 1956.

Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert (Lund 1954).

[Spekke, A.] N. N.

Latvijas vēsture (Stokholmā 1948).

Spekke, A.

„Ai margini delle vie magistrali della storia", *La Cultura del Mondo* 1958.

„Aistu sūtņi pie Teodorika Ravennā", *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam* (Rīgā 1939).

Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts vom Jahre 1595 (Riga 1927).

The Baltic Sea in Ancient Maps (Stockholm 1961).

Baltijas jūra senajās kartēs (Stokholmā 1959).

„A Brief Cartographic-Iconographic View of the Eastern Baltic Coast up to the 16. Century", *Imago Mundi* V (1948).

„Daži veci tiesu protokoli par zemnieku nemieriem 1586. un 1587. g.", *IMM* 1932.

„P. Einhorna raksti par latviešiem", *Senatne un māksla* IV (1937).

„Historiografiju kaŗi", *Ceļa zīmes* 21 (1954).

History of Latvia (Stockholm 1957).

„Die humanistische Literatur in Livonien zu polnischer Zeit", *Prace Polskiego Towarzystwa dla Badań Europy Wschódniej i Bliskiego Wschodu* IV (Kraków 1933).

„L'influence italienne sur le côte orientale de la Baltique avant et pendant la Renaissance", *AUL, Filol. un filos. fak. serija* III, 3 (Rīgā 1936).

„Introduction", *Latvian Literature*. Essays by J. Andrups and V. Kalve (Stockholm 1954).

„I piccoli popoli del continente Europeo", *La Cultura del Mondo* 1945.

„Ķēniņa Stefana ienākšana Rīgā un cīņas par Doma baznīcu", *Daugava* 1932.

Latvieši un Livonija 16. g. s. (Rīgā 1935).

„Livonijas zemnieku kustības un nemieri 16. g. s. otrā pusē", *Daugava* 1931.

„Quelques nouveaux matériaux sur la cartographie et l'iconographie de l'Ancienne Livonie", *AUL* (Rīgā 1932).

„1612. gada Rīgas skata holandiešu prototips", *AUL*, Filol. un filos. fak. serija III, 1 (Rīgā).

„Some Problems of Baltic-Slavic relations in prehistoric and historical times", *Marquette University Slavic Institute Papers* 15 (1962).

Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi (Rīgā 1934).

Spliet, H.
Geschichte des rigischen Neuen Hauses (Riga 1934).

Stavenhagen, O.
(ed.), *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage* I (Riga 1907).
„Materialien zur kurländischen Genealogie aus den ältesten Kirchenvisitations-Rezessen und Kirchen(rechnungs)-Büchern von Grobin", *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1904* (Mitau 1906).

Stender, Gotthard
Entwurf eines lettischen Lexici (Braunschweig 1761).

Steneberg, K. E.
„Ett nyfunnet Kristinaporträtt", *Ord och bild* (Stockholm 1934).

Stepermanis, M.
„Ievads", *Latviešu tautas māksla* I (Rīgā 1961).

Stern, C. v.
„Livlands Ostgrenze im Mittelalter vom Peipus bis zur Düna", *Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926).

Stieda, W.
„Waarenpreise, Arbeitslöhne und Münzverhältnisse in Riga 1402—1593", *Sitzungsberichte* ... 1891 (Riga 1892).

Stieda, W., und C. Mettig
Schragen der Gilden und Ämter der Stadt Riga bis 1621 (Riga 1926).

Straubergs, J.
„Rīgas vecie kalendāri", *Senatne un māksla* I (1940).
Rīgas vēsture (bez izdošanas vietas un gada).
Sen to Rīgu daudzināja (Stokholmā 1952).

Straubergs, K.
Lettisk folktro om de döda (Stockholm 1949).
„Senās laulības", *Latviešu tautas dziesmas* IV (Kopenhāgenā 1953).
„Tautas dziesmas", *LE* III (Stokholmā 1953—1955).
„Tautas dziesmas un to dziedāšana", *Latviešu tautas dziesmas* I (Kopenhāgenā 1952).

Strazdin, K. J., (ed.)
Istorija Latvijskoij SSR I (Riga 1952).

Strazdiņš, K., u. c.
Latvijas PSR vēsture I (Rīgā 1953).

Stryikowski, M. O.
Kronika polska, litewska, zmodzka y wszystkiey rusi ... (1582).

Stryk, L. v.
Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Zweiter Teil. Der lettische Distrikt (Dresden 1885).

Svensson, S.
Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den Livländska ordensstaten 1558 (Lund 1951).

Škutāns, S.
„Luters un reformācija katoļu skatījumā", *Dzimtenes balss* 1950.

Šmits, P.
Latviešu mītoloģija (Rīgā 1926).

Šnore, R.

„Par vēlā dzelzs laikmeta sudraba atradumiem Latvijā", *Senatne un māksla* II (1938).

„Seno monētu atradumi Latvijā", *Vēstures atziņas un tēlojumi* (Rīgā 1937).

„11. g. s. sudraba depozits Salgales Rijniekos", *Senatne un māksla* IV (1936).

Šterns, I.

„Draudžu baznīcas un latviešu reliģiskā dzīve pirms reformācijas", *Archīvs* I (Sidnejā 1960).

„Latvijas aizsardzība un latviešu karavīri viduslaikos", *ibid.* III (Sidnejā 1962).

„Lēņa tiesības un nevācu vasaļi Latvijā", *ibid.* II (Sidnejā 1961).

Švābe, A.

(ed.), *Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601), AUL*, tautsaimn. un ties. zin. fak. serija II, 3 (Rīgā 1933).

„Cīņa par Latvijas tiesībām", *Latvju kultūra* (1948).

„Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti 1540—68. g.", *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam* (Rīgā 1939).

„Kaŗa dziesmas", *Latviešu tautas dziesmas* X (Kopenhāgenā 1956).

„Kuršu ķoniņi un novadnieki", *Straumes un avoti* I (Rīgā 1938).

„Latviešu sociālais stāvoklis", *Latviešu tautas dziesmas* X (Kopenhāgenā 1956).

„Latviešu zemnieks 16. g. s. historiografijā", *Senatne un māksla* IV (1936).

„Mantojuma tiesības", *Latviešu tautas dziesmas* II (Kopenhāgenā 1953).

„Ozols un liepa latvju reliģijā", *Raksti par latvju folkloru* (Rīgā 1923).

Pagasta vēsture (Rīgā 1926).

„Sigismunda Augusta Livonijas politika", *LVIŽ* 1937.

Straumes un avoti II (Rīgā 1940).

„Tautas dziesmu likteņi", *Latviešu tautas dziesmas* I (Kopenhāgenā 1952).

„Tiesību vēsture", *LE* III (Stokholmā 1953—1955).

(ed.), *Vidzemes saimniecības vēstures avoti 1553—1618* (Rīgā 1941).

(ed.), *Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336—1551. g.* (Rīgā 1941).

Sk. arī Schwabe.

Švābe, A., K. Straubergs, E. Hauzenberga-Šturma, (ed.)

Latviešu tautas dziesmas I, II, IV, X, XI (Kopenhāgenā 1952—1956).

Tarvel, E.

„Võbraanetsitast Tartu staarostkonnas", *Eesti NSV Teaduste akadeemia 1960.*

Taube, M.

„Rīgas transportstrādnieki feodalisma un vēlā feodalisma posmā (XV—XVIII g. s.)", *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis* 10 (Rīgā 1956).

Taube, M. v.

„Die soziale und politische Stellung des Geschlechts von Ungern in Altlivland", *Baltische Hefte* 6 (1959/60).

Taubenheim, G. R.

Einiges aus dem Leben M. Joh. Lohmüllers (Riga 1830).

Tawaststjerna, W.
Pohjoismaiden viisikolmattavoutinen sota vousin 1570 ja 1590 välinen aika (Helsinki 1918—1920).
Tentelis, A.
„Latvju tautas vēsture", *Latvju kultūra* (1948).
Thomsen, W.
Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog (København 1890).
Thurnwald, R.
„Sippe und Stamm", *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* 9 (Stuttgart etc. 1956).
Tooley, R. V.
Maps and Map-Makers (London 1952).
Toynbee, A.
A Study of History VII (London 1954).
Transehe-Roseneck, A. v.
„Die Entstehung der Schollenpflichtigkeit in Livland", *Mitteilungen* 23 (Riga 1924—1926).
„Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland", *Mitteilungen* 18 (Riga 1908).
Treulieb, E.
„Die Reformation der kurländischen Kirche unter Gotthard Kettler", *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956).
Trocigs, D.
„Katica — sens zvejniecības veids", *Senatne un māksla* I (1940).
Tuulse, A.
Latvijas māksla baroka laikmetā (Rīgā 1937).
Die Burgen in Estland und Lettland (Dorpat 1942).
„Piezīmes par meistaru Reinkenu (Reynken)", *Senatne un māksla* I (1940).
„Die spätmittelalterliche Steinkultur in Estland und Lettland", *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* XLIX (Helsinki 1951).
Uhland, L.
Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder V (1844).
Vajta, V.
Lutherforchung heute (Berlin 1958).
Valka, S. N., (ed.)
Gramoty velikago Novgoroda i Pskova (Moskva 1949).
Valters, N.
„Ein Versuch, die Baltische Zukunft zu deuten", *Acta Baltica* I (Königstein im Taunus 1962).
Vegesack, M. v.
„Die untergegangenen Dörfer in den sieben nördlichsten Kirchspielen des ehemaligen Erzstifts Riga", *Sitzungsberichte 1931/32* (Riga 1932).
Vidiņš, A.
„Livonijas brīvzemnieki", *IMM* 1931.
Vinter, E.
„Dva pisjma Joganna Taube", *Istaričeskij arhiv* 1962.
Vipers, B.
Latvijas māksla baroka laikmetā (Rīgā 1937).

Vipper, R, J.
Ivan Groznyj (Moskva-Leningrad 1944).
Vippers, R.
„Dzimtbūšanas tiesību kodifikātori Vidzemē", *IMM* 1930.

Vojennyj žurnal' 1852 (Sanktpeterburg 1852).

Vojumaa, J.
„Baltiska mynt", *Kulturhistorisk Lexikon* I (København 1956).

Volumina legum II (St. Peterburg 1860).

Walde, A.
Lateinisches etymologisches Wörterbuch (Heidelberg 1954).
Watson, H. A. Grant
An Account of a Mission to the Baltic States (London).
Wiedemann, F. J., (ed.)
Joh. Andreas Sjögren's gesammelte Schriften II, 1 (St. Petersburg 1861).
Wiese, L. v.
„Volk", *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* 11 (Stuttgart 1961).
Wittram, R.
Baltische Geschichte 1180—1918 (München 1954).
„Die Reformation in Livland", *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956).
Zagórski, J.
Monety dawnej Polski (Warszawa 1845).
Załeski, St.
Jezuici w Polscę IV.
Zeida, A., un T. Zeids
„Amatniecības attīstība Cēsīs feodālisma laikmetā", *Vēstures problēmas* IV (Rīgā 1961).
Zeids, T.
„Ērģemes kauja un tās vēsturiskā nozīme" *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis* 7 (1961).
Zeiferts, T.
Latviešu rakstniecības vēsture I (1957).
Z[eiller], M[artin]
Topographia Electorat Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae etc. (Frankfurt a/M [ca. 1680]).
Zēverss, J.
„Kas Zviedrijas bibliotēkās un archīvos atrodams par seniem latviešu un igauņu valodas pieminekļiem", *IMM* 1928.
Sk. arī: Sehwers
Ziegenhorn, Ch. G. v.
Staats Recht der Herzogtümer Curland und Semgallen (Königsberg 1772).
Zimin, A. A., (ed.)
Josafovskaja letopisj (Moskva 1957).
Zutis, J.
Očerki po istoriografii Latvii I. Pribaltijsko-nemeckaja istoriografija (Riga 1949).

5. RĀDĪTĀJI

Personas

Lietotie saīsinājumi: A. — Anglijas, a. — angļu, Bv. — Baltijas vācu, F. — Francijas, f. — franču, I. — Italijas, i. — itaļiešu, K. — Krievijas, k. — krievu, n. — nīderlandiešu, P. — Polijas, p. — poļu, R. — Rīgas, V. — Vācijas, v. — vācu, Z. — Zviedrijas, z. — zviedru.

Personas, kas rādītājā ievietotas ar uzvārdu un iniciāli, bez tuvāka apzīmējuma, ir moderno rakstu autori. Senākajiem autoriem parasti minēts uzvārds un vārds.

Dažas personas grāmatā minētas tikai ar viņu amata apzīmējumu. Ja šo personu vārdus pēc konteksta nav viegli atšifrēt, tās meklējamas reģistrā pēc amata apzīmējuma (piemēram, ķeizars, Prūsijas hercogs).

Ja vārda oriģinālrakstība ievērojami atšķiras no latviešu fonētiskās transkripcijas, pirmā dota iekavās. Pāvestiem un bīskapiem iekavās minēts viņu agrākais vārds, pirms tie uzņēmās amatu.

Personām, kas, telpu taupot, grāmatā minētas tikai ar uzvārdu, rādītājā minēts arī priekšvārds. Lielā skaita dēļ rādītājā nav ietilpināti vārdā nosauktie zemnieki. Pazīstamāko personu sīkākas biografijas sk.:

Biographie nationale de Belgique (Bruxelles 1866—1959).

V. Liliencron, Wegele (eds.), *Allgemeine Deutsche Biographie* (Leipzig 1875—1912).

L. Stephen et al. (eds.), *Dictionary of National Biography* (London 1885—1903).

P. C. Molhuysen, P. J. Block, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Leiden 1911—1937).

P. Engelstoft, S. Dahl, *Dansk biografisk leksikon* (København 1933—1944).

A. A. Polovcov' (ed.), *Ruskij biografičeskij slovar'* (reprinted New York 1962).

Ābers, B. 515, 696, 714
Adalberts, sv., sk.: Voicechs
Adamovičs, L. 108, 204, 638
Adelings, Oto, muižnieks 231
Adelungs, F. fon 595, 712
Aderkass, Jakobs, dižciltīgais 355
Adrianova-Pereca (Adrianovaja-Peretz), V.P. 142
Āgte (Agthe) A. 398
Aidniks, E. 200
Aizsilnieks, A. 400
Akvavīva (Aquaviva) Klaudijs (1543—1615), jezuītu ģenerālis 187
Alberts, Livonijas bīskaps (1199—1229) 19
Albrechts (Albrecht von Brandenburg 1490—1568), lielmestrs (1510—1525), Prūsijas hercogs (1525—1568) 27, 72, 93, 294, 299, 332, 351, 422, 481, 486, 487, 534, 536, 719
Albrechts Fridrichs (1553—1618), Prūsijas hercogs (no 1568) 172, 202
Aleksandrs VI (Rodrigo de Borgia 1430?—1503), pāvests (no 1492) 55, 65, 719
Aleksandrs (1461—1506), Lietuvas lielkungs, Polijas karalis (no 1501) 448
Allens, Volmars fon, dižciltīgais 521
Almkvists (Almquist) J. A. 442
Altenbokums, Jurgens fon, stārasts 191
—F., dižciltīgais 433
Sk. arī: Oldenbokums
Ambrozijs (Korsners), Kurzemes bīskapa amata kandidāts 34
Amelungs, J. 280
Andrups, J. 665, 672
Anna Meklenburģiete (1533—1602), Kurzemes un Zemgales hercogiene 158, 191, 262, 308, 346, 369, 482, 560
Anrī Valuā (Henry Valois 1551—1589), P. karalis (1573—1574), F. karalis (Anrī III no 1574) 161
Arbūzovs (Arbusow), L., sen. 50, 51, 74, 242, 333, 397, 443, 495, 512, 513, 658
— L., jun. 49—52, 75, 105—107, 145, 202, 212, 213, 221, 240, 242, 280, 281, 332, 369, 397, 398, 443, 505, 506, 514, 515, 558, 566, 572, 594, 601, 633, 637
Ārends, P. 655, 671
Ariosto, Lodoviko (1474—1533), i. rakstnieks 573
Aristotels (384—322 pr. Kr.), filozofs 517
Arnells, S. 143
Arnts, Johans Gotfrīds (1713—1767), Bv. vēsturnieks 74, 75, 281
Arpe, Detlefs, tirgotājs 456
Atmans, A. 511, 512
Augstkalns, A. (1907—1940) 441, 602, 713
Augusts, Gajs Jūlijs Cēzars Oktavijs (63 pr. Kr.—14), Romas imperātors 110
Augusts (1526—1586), Saksijas elektors (no 1553) 474
Aulis, brīvnieks 230
Bagrovs, L. 595
Balis (Balys) J. 628, 639
Balodis, F. (1882—1947) 638, 655, 671
Baltazars, ērģeļu meistars 667
Banga (Bang) N. E. 511
Barberini, Rafaels (16. gs. otrā pusē), i. ceļotājs 572
Barons, Krišjānis (1835—1923) 619
Barsovs, P. 639
Bartolds, V. V. 639
Basedovs sk.: Heinrichs II
Bāšs (Baasch) E. 510
Bauers, A. 558
Bazilevičs, V. V. 74
Bēdenfeldi, dižciltīgie 418
Belforē (Belle-Forest, Belleforest) Fransua de (1530—1583), f. autors 224, 698, 700, 715
Belleto (Belletto) Joans Maria, garīdznieks 700, 702, 715
Beļskis, Marcins sk.: Bjelskis
Bembo, Pietro (1470—1547), i. humānists, dzejnieks 599, 634
Benninghovens, F. 51, 229, 242
Bergengrīns (Bergengrün) A. 145, 399
Bergers, A. E. 106
Bergmans, Gustavs (1749—1814), mācītājs 146, 597
Bērs, Jakobs, rentmeistars 355
Bērs, Johans, Piltenes administrātors 170
— Ulrichs, prāvests, Kurzemes bīskapa pagaidu koadjutors 34, 122, 123, 145, 273
Bertoldi, ķoniņi 230
Bērziņa, A. 514
Bērziņš, J. 310, 598
Bērziņš, L. 144, 667
Bētfīrs (Böthführ) H. J. 105, 106, 396, 511—513, 563
Biezais, H. 108, 146, 203, 204, 607, 622, 634, 637, 671
Bīlavs, Stefans, Kurzemes superintendents 226
Bīlenšteins (Bielenstein) A, (1826—1907) 639, 667
Billerbeks, Hanss, tirgotājs 457
Bīlmanis, A. (1887—1948) 76, 104, 200
Biļķins, V. 399

Bīnemans (Bienemann) F. 143—145, 203, 563—565
Bīrinks, Johans, latviešu karavīru vadonis 174, 175, 202, 203
— Fridrichs, muižnieks, iepriekšējā dēls 175
Birzenieks, A. 671
Bjelskis (Bielski) Marcins, p. autors 224, 698, 700, 715
Blankenfelds, Francis, muižnieks 413
Blankenfelds sk.: Johans VII
Blaufūss, F. H. (1697—1756), mācītājs 408
Blese, E. 143, 301, 333, 397, 566, 622, 634, 637, 638, 693, 714
Blūmfelds, E. 145, 244, 404
Bodēns, Žans (Jean Bodin 1530—1596), f. jurists 518, 677, 712
Bogenhauzens, Heinrichs, muižnieks 422
Boismans, Heinrichs, ritmeistars 163
Bokhorsts, Johans, muižnieks 251, 297
Bologneti (Bolognetti) Alberts (1538—1585), nuncijs Polijā (1581) 579, 581
Bomhovers, Antonijs, mūks 87, 106
Borgs, fon der, muižnieks 486
Boriss Feodorovičs Godunovs (ap 1551—1605), K. cars (no 1598) 429, 430, 703
Bose (Bosse) H. 73, 144, 332, 441
Brabeks, Jurgens, komturs, stārasts 149, 191
Brakels, Timans (—1602), chronists 412, 436, 437, 441, 443, 685
Brandenburgas elektors: Joachims I (1499—1535) 29
Brandiss, Morics (Mauricijs), chronists 224, 700, 701, 715
Brants, Johans, Lībekas doma dekāns 101
Brats (Bratt) E. 573, 594
Brauns, Georgs 574, 584, 595, 645, 656
Bredaus, E. 202
Brēdels, Reinholds, stārasts 191
Brēdenbachs, Alberts un Johans, bruņinieki 149
Brēdenbachs, Tilmans (1526—1587), v. teologs, chronists 75, 408, 677, 678
Breins (de Bruyn) Abrahams (1538—1587?), flāmu gravieris un zeltkalis 585, 597
Breitenbachi, muižnieki 352, pret 353
Brežgo, B. (1887—1957) 577, 595
Briedis, Toms, skolotājs 692, 713
Brigens, Johans fon der, muižnieks 231
Brinkens, Hanss fon, muižnieks 188
Brīsmans, Johans (ap 1488—1549), v. reformātors 90—93, 102
Broce (Brotze) Johans Kristofs (1742—1823), Bv. grafiķis 108, 478, 595, 647, 648, 654, 688
Brugeneijs, Hermans fon, saukts Hāzenkamps, mestrs (1535—1549) 22, 285, 342, 417, 450, 542 un sek., 653, 692, 719
Brugens, Eberhards fon der, muižnieks 421
Bruinings (Bruiningk) H. 397, 399, 515, 632, 712
Bruno, Georgs, rektors Anklamā (1595—1606) 623
Brunstermans, F. 515
Buchavs, Daniels 142
Bucholcs (Buchholtz) A. 565
Buda (Gautama, Siddhārtha, Sakyamuni) reliģijas dibinātājs 77
Budenbroks (Buddenbrock) Hermans, muižnieks 230
— Kaspars, muižnieks 230
Bugenhāgens, Johans (ap 1484—1558), v. reformātors 107
Bukēns (Bucaenus) Pauls (—1586), komponists 668
Bukshevdeni, dižciltīgo dzimta 228
Bulavens, Levins fon, sekretārs Dundagā 260, 431
Bulmerinks (Bulmerincq) A. 142, 442, 515
Bunge, F. G. (1802—1897), Bv. tiesību vēsturnieks 278, 280, 398, 443, 512, 513, 713
Burboni, F. valdnieku dzimta 16
Burkhards, K. 714
Burvics, Joachims, z. aģents 124, 182, 237, 239, 410, 411, 421, 644
Busaus, K. 443
Buse (Busse) K. H. 143
Bušs (Busch) N. 656, 671
Butlers, Dītrichs, muižnieks 28
— Jirgens, latviešu karavīru vadonis 167
— Johans, muižnieks 425
Campe sk.: Kampe
Cēge (Szöge) (Manteifels) Kārlis, dižciltīgais 420
Ceilers (Zeiller) Martins (1589—1661), v. autors 201, 699, 700, 706, 715
Ceimerns (Ceumern) Kaspars (1613—1692), bruņniecības sekretārs 50, 280
Celle, Jēkabs, latviešu pārstāvis pabalstu kasē 47, 99, 103, 107, 719
Cīgenhorns (Ziegenhorn) Kristofs Georgs (1714—), Bv. jurists 126, 143, 144, 199—201, 204
Cimze, Jānis (1814—1881), skolotāju semināra vadītājs 620
Cveifelns, Vilhelms fon, muižnieks 354
Cveifels, Gerlachs, Grobiņas pilskungs (1574—1578) 304, 373, 374

Cvinglijs, Ulrichs (Huldrych Zwingli 1484—1531), šveiciešu reformātors 92
Čaks, A. (1902—1950) 667
Čemberlēns (Chamberlain) H. St. (1855—1927), a. & v. rakstnieks 590
Čenselors (Chancellor) Ričards (—1556), jūrnieks 450
Černiavskis (Cherniavsky) M. 73
Dalcs, Izidors, beļģu tirgotājs 510, 562
Dānijas karalis:
— Kristiāns I (1448—1481) 26
— Kristiāns II (1513—1523) 29
— Kristiāns III (1534—1559) 692
— Frederiks II (1559—1588) 122, 159
Dannemans, Heinrichs, lopārsts 324
Dansaijs (de Dançay), Šarls, F. sūtnis 161
Dante Aligjeri (Alighieri 1265—1321), i. dzejnieks 621
Dārziņš, V. (1906—1963) 619, 636
Daugirdaite-Šrogiene (Šruogiene) V. 242
Dedekens, Heinrichs, muižnieks 343
Dēge (Doege) H. 597
Delagardijs (De la Gardie) Magnus (1622—1686), z. dižciltīgais 642
— Pontus (1520—1585), z. karaspēka komandieris 167, 654
Delbriks, H. 203
Dellingers (Döllinger) I. 76
Dembinskis (Dębiński), p. muižnieks (Kalsnavā) 311
— Matīss, p. muižnieks 176, 202
Dēnhofi, dižciltīgo dzimta 228
Denisē (Denucé) J. 145, 510, 511, 562, 564, 566
Denisova, R. J. 242
Dillenbergers, J. 104
Dirē, Klods (Claude Duret Bourbonnois) 698, 700, 715
Dīrers (Dürer) Albrechts (1471—1528), v. grafiķis, attēli starp 240 un 241, 241; 87 (sk.: 106), 655
Ditmansdorfs, Hanss, tirgotājs 552—554
Dobeneks sk.: Hiobs
Dogeļs (Dogiel) Matvejs (ap 1715—1760), p. vēsturnieks 50, 73, 200, 203
Dona, Heinrichs fon, dižciltīgais 150, 354
Dorošenko, V. 241, 278—280, 301, 310, 332—334, 360, 365, 376, 396—400, 404, 441—443, 513
Dovnars Zapoļskis, M. V. 565
Dragūni, ķoniņu dzimta 230, 232, 233, 690
Draviņš, K. 107, 622, 637, 675, 712, 713
Dūkers (Duecker) Eberhards, Z, sūtnis 202
Dumpiati, dižciltīgo dzimta 231
Dunsdorfa, L. 333, 715
Dunsdorfs, E. 50, 52, 73—75, 108, 142, 143, 200, 201, 203, 204, 240—244, 278—281, 332, 334, 397—400, 441, 443, 510, 514, 515, 564—566, 594, 596, 600, 635, 670, 671, 712, 715
Durkops, Gotke, Rīgas birģermeistars 83
— Konrads, Rīgas birģermeistars 86
Dvorniks, F. 599
Dzērvīte, A. 639
Dzērvītis, A. (1897—1942) 640
Dzialinskis (Działyński) T. 595
Dziļleja, K., sk., arī: Lejnieks, K. 409
Dzirne (Dsirne) F. 204
Džiralds (Giraldus Cambrensis, Gerald de Barri, apm. 1146—1220), normaņu vēsturnieks 619, 636
Džonsons (Johnson) Ch. 562
Edvards IV (1441—1483), A. karalis (no 1461) 448
Eferns, Vilms, dižciltīgais 149, 433
Eicedijs (Eucaedius), Augustīns, īstā vārdā Unferfērts (Unverfert), Bv. dzejnieks 599
Einhorns, Pauls (—1655), Kurzemes ģenerālsuperintendents 183, 224, 226, 242, 580, 592, 593, 596, 601, 604, 608, 618, 627, 628, 630, 632, 634, 635, 639, 677, 693, 700, 706, 715
Eks, Johans, mācītājs 621, 622, 668
Eks (Eke), Nikolajs, burggrāfs 188
Elbfass, Jēkabs (—1664), gleznotājs 642, 643
Elizabete (1533—1603), A. karaliene (no 1558) 446, 453
Ellenhejs (Ellenhøj), S. 462, 512, 564
Elste (Helst) Pēteris, brīvzemnieks 231, 243
Elstes, latviešu brīvzemnieku dzimta 230, 231, 243, 244
Elverss, Kaspars (1680—1750), mācītājs 525, 563
Eļģers, Juris (1585—1672), priesteris 525, 526, 563
Embdens, Tomass fon, muižnieks 151
Endzelīns, J. (1873—1961) 242
Engelberts, maģistrs 96
Engelharte, Anna, muižniece 521
Engelharts, H. 332, 423, 442
Enriks Jūrnieks (Enrique el Navegante 1394—1460), Portugales princis 571
Epšteins (Epstein) F. 203, 297, 332
Erasms (Roterdamietis) Desiderijs (ap 1466—1536), n. humānists 83, 98
Erdmans 106

Ēriks XIV (1533—1577), Z. karalis (1560—1568) 156, 220
Eserns, Vilhelms fon, burggrāfs 151
Etke (Oetke) Pēteris, oldermanis Rīgā 144, 229, 230
Eufemija Vladimirovna, „Livonijas karaliene" 160
Evechens, Rotgers, amatu kungs 502
Fabricijs, Alūksnes stārasts 191
Fabricijs, Dionizijs, priesteris 584, 587, 597, 598, 619, 627, 630, 631, 635, 639, 665, 700, 702, 715
Fabrijs Dionizijs, jurists 683
Fārensbachs, Georgs, stārasts 191
— Volmars Johans (1586—1633), vaivads 269
Fēgezaks (Vegesack) M. 242, 397
Felkerzams (Fölkersahm), Veļķu muižnieks 392
Fennels, J. L. I. 62, 64, 74, 142, 174, 175, 202
Ferdinands I (1503—1564), Ungārijas, Bohemijas un Romas karalis (1526—1558), ķeizars (1556/1558—1564) 227, 720
Feters (Fetter), F. V. 565
Fike (Ficke), rātskungs 188
Finks, G. 51
Fīrekers (Füreccerus) Kristofors (apm 1615—apm. 1685), dzejnieks un valodnieks 620
Firkss (Fircks) E. fon 200, 244
— Georgs, virspilskungs 430
Firstenbergs, Josts, šafera palīgs, stārasts 149—191
— Jurgens, stārasts 191
— Vilhelms fon (—1568), mestrs (1557—1559) 23, 115, 116, 125, 126, 132, 194, 225, 355, 363, 451, 521, 536, 693, 720
Fišers (Fisher) F. J. 510
Fitinghofs, Reinholds, muižnieks 47, 419
Flemings, Ēriks (1487—1548), z. dižciltīgais 455—457
Fogts, Toniss, muižnieks 418
Fontells, A. G. 220, 242
Forsels (Forsell) H. 220
Forstens, G. U. 202, 511, 512
Forstreiters (Forstreuter) K. 50, 64, 74, 75
Franks, Evalds un Klāvs, muižnieki 430, 431
Franks, Nikolajs, gleznotājs 655
Frencelis, Salomons, fon Frīdentāls (Salomon Frenzel von Friedenthal), dzejnieks 589
Frēze (Freese) Gerts Jorisons, n. arhitekts 646
Fridrichs (Friedrich von Sachsen) lielmestrs (1498—1510) 27
Fridrichs II (1534—1588), D. karalis (no 1559) 264, 299
Fridrichs Ketlers (1569—1642), hercogs (no 1587) 170, 194, 196, 549, 721
Friks, Johans, muižnieks 231
Frīsa (Friis) A. 462, 512, 564
Frīzners, z. aģents 136
Fugers, Jakobs II („Bagātais" 1459—1525), v. tirgotājs un baņķieris 458
— Filips Edvards (1546—1618), v. tirgotājs un baņķieris 176
Funfhauzena, Magdalena, muižniece 125
Funks, Johans, vizitātors 694
Gaigals, J. 512
Gaiļi, latviešu cilmes dižciltīgo dzimta 231, 275, 276
Gālens, Arnts (arī Ārends), bruņinieks, stārasts 149, 191
— Gederts fon, muižnieks 508
— Heinrichs fon (Halsvichs), muižnieks 372, 373, 386
— Heinrichs fon, mestrs (1551—1557) 22, 94, 97, 116, 142, 144, 410, 432, 542 un sek., 682, 693, 720
Gālnbeks (Gahlnbäck) J. 671
Gama, Vasko da (1469—1524), portugaļu kuģinieks 571
Gardijs (Gardie) sk.: Delagardijs
Gebharts (Gebhardt) B. 51, 104
Georgs Fridrichs (1539—1603), Brandenburgas Ansbachas markgrāfs, Prūsijas administrātors 170, 299, 343, 434
Ginters (Günther) A. 563
Gisberts (Ghisbertus) Nikolajs, garīdznieks Rīgā 622, 623, 637
Gīze (Giese) Mārtiņš (—1589), Rīgas notārs, nemiernieku vadonis 188, 204
Glāzenaps, Toniss, muižnieks 97
Gliks (Glück) Ernests (ap 1653—1706), prāvests, latviešu bībeles tulkotājs 525, 563
Glinskojs, Michaīls Vasiljevičs (—1559), Ivana Briesmīgā tēvocis, vaivads 117
Glosens, Nikolajs, garīdznieks 407, 674, 699, 700
Gobino, J. A. de (1816—1882), f. autors 590
Gorbartijs Suzdaļskijs, Ivans Ivanovičs, Pliskavas kņazs 59, 61, 62
Gothards Ketlers (ap 1517—1587), mestrs (1559—1562), hercogs (no 1561) 23, 95, 115, 120, 122, 123, 136, 148, 150, 154—156, 158, 159, 164, 168, 172, 189, 190, 194, 202, 230, 231, 250, 251, 264, 299, 308, 351,

422, 432, 521, 537, 542 un sek., 693, 694, 720
Grēfentāls, Bartolomejs, chronists 292—294
Gregors XIII (Ugo Buoncompagni 1502—1585), pāvests (no 1572) 167, 168, 184 un sek., 187 un sek.
Grejs (Gray) L. H. 609
Grekovs, B. D. 485, 513
Grēnblads (Grönblad) E. 510
Grežams (Gresham) Tomass (1519?—1579), a. tirgotājs, finanču padomnieks 535
Grolls, Johans fon, stārasts 191
Grothusi, dižciltīgo dzimta 24, 250, 369. Grothuss, Oto, muižnieks 285, 431
Grothūzens, Tomass, muižnieks 430
Grūnavs, Simons (15. gs. beigās—16. gs. sākumā), prūšu cilmes mūks 622, 624
Guaņīni (Guagnini) Aleksandrs (1538—1614), i. chronists un ģeografs 224, 570, 579, 586, 592, 598, 600, 617, 618, 630, 634, 635, 687, 699, 700, 702, 705, 715
Gumovskis, M. 565
Gundijs (Gundy) S. 640
Gustavs I Vaza (1497—1560), Z. karalis (no 1523) 124, 135, 182, 184, 202, 410, 421, 460, 479, 676
Gustavs II Ādolfs (1594—1632), Z. karalis (no 1611) 642
Ģinters, V. 640, 660, 671
Habsburgi (Hapsburgi), valdnieku dzimta 16
Hāgedorns, B, 511
Hāgemeisters, H. 241, 242, 398
Hāgens, Klāvs, tulks 354
Hāns (Hahn) J. 398
Hapachs, Johans, mērnieks 356—359
Harlamovs, Ivans, k. djaks (sekretārs) 69, 703
Haselblats (Hasselblatt) R. 333
Hastfers, Nikolajs, muižnieks 290
Hausmans, R. (1842—1918) 105, 144
Hauzenberga-Šturma, E. 635
Hāze, Pēteris, gleznotājs 653, 655
Hāzentēters (Hasentödter) Johans (1517—1586), v. dzejnieks 237—239, 407, 408, 411, 457, 460, 512, 622—624, 638, 656, 662, 665, 674—677, 688, 699, 700, 712, 713
Heideks, Fridrichs fon, Prūsijas sūtnis, 27, 28, 89
Heidenšteins (Hejdensztejn, Heydenstein) Reinholds, p. autors 176, 202
Heinemans, Bernts, sudrabkalis 651
Heinrichs II (Basedovs), Kurzemes bīskaps (1501—1523) 34, 719
Heitkens, Markus, muižnieks 417
Heklūts (Hakluyt) Ričards (ap 1552—1616), a. garīdznieks un ģeografs 595
Hekšers (Heckscher) E. F. (1879—1952) 220, 242, 512
Hēlbaums (Höhlbaum) K. 144, 202
Helferichs, K. 562
Helmans (Hellmann) M. 50, 244, 357, 398
Henings fon der Heide, tēlnieks 651
Henings, Salomons (1528—1589), Kurzemes hercoga padomnieks, chronists 110, 167, 183, 184, 190, 201—204, 224, 351, 628, 639
Henrijs VII (1456—1509), A. karalis (no 1485) 448
Henšels, G. A. L. 202
Hepke (Häpke) R. 510
Herberšteins, Sigismunds (1486—1566), Austrijas diplomāts, rakstnieks 61, 635, 699, 700, 702, 715
Hermans, Andrejs, mūzikas meistars 668
Hermans, Daniels, muižnieks 265
Hermans, Daniels (ap 1543—1601), humānists, Dancigas sūtnis, Rīgas ierēdnis 587
Hermans (Ronnebergs), Kurzemes bīskaps (1524—1540) 34, 719
Herodots (ap 484—410 pr. Kr.), grieķu vēsturnieks 675, 677
Hevelns, Bernts fon, šafers 133, 653
Hevels, Melchiors, muižnieks 356
Hībners, Luka, muižnieks 151
Hilchens, Dāvids (ap 1561—1610), Rīgas sekretārs 189, 266, 268, 684
Hildebrands sk.: Michaels
Hilzens (Hylzen) Jans Augusts (1702—1767), p. vaivads, autors 596
Hintons, R. V. K. 565, 566
Hiobs (fon Dobeneks) Kurzemes bīskapa vietnieks (1500) 34
Hobergs, Reinholds, muižnieks 342
Hodesdons, Kristofors, a. aģents 166, 201
Hofmanis, Melchiors (—1543), v. sludinātājs 86, 88, 98
Hohenbergs (arī Hogenbergs) Francis (—1590 vai 1594), v. grafiķis 574, 584, 595
Hohencollerni, valdnieku dzimta 546
Holcšurs, Bertrams, apakškambarkungs 266
Hollīns (Hollihn) G. 510
Holsts, N. fon 656, 662, 671
Holšteins, Hanss fon, muižnieks 552
Holšurs, Bertrams, stārasts 191; sk. arī: Holcšurs
Homers, sengrieķu dzejnieks 677

Horsejs (Horsey) Džeroms (1573—1627), a. ceļotājs 168
Hubačs (Hubatsch) V.49
Hūpels, Augusts Vilhelms (1737—1818), mācītājs, Bv. rakstnieks 146, 639
Husmanis, Everts, amatu kungs 491
Huss, Jans (ap 1370—1415), čechu reformātors 105
Ibnkalduns (Ibn-Khaldūn al-Hadramī 1332—1406), arabu chronists 591, 599
Ikskili (Üxkül), dižciltīgo dzimta 227. Ikskils, Heinrichs, muižnieks 280. Ikskils, Oto, muižnieks 138, 139. Ikskils, Teodors, muižnieks 290
Inči, Allažu brīvzemnieki 385
Iseborns, Kaspars, kuģinieks 455
Itenbijs (Utenby), Bengts, Z. sūtnis 135, 184, 705
Ivanickis, F. G. 400
Ivans III Vasiljevičs (1440—1505), Maskavijas lielkņazs (no 1462) 53, 54, 61, 62, 68, 109, 110
Ivans IV Vasiljevičs, Briesmīgais (1530—1584), Maskavijas lielkņazs (no 1533), cars (no 1547) 54, 109 un sek., 117, 121, 146, 156, 159 un sek., 166. un sek., 172 un sek., 297, 412, 451, 583, 592, 634, 638, 719
Īze (Yse) Pēteris, mācītājs 102, 108, 277
Jakubovskis, J. 241, 280, 334, 397
Jaskievičs, V. C. 635
Jaspers (Linde), R. archibīskaps (1509—1524) 29, 30, 32, 86, 104, 546 un sek., 652, 719
Jēgers, B. 638
Jēkabs (1610—1681), Kurzemes hercogs (no 1642) 424, 425, 706
Jenšs, G. 513, 671
Jerne (Hjärne) H. 111, 142
Jirgensons, J. 510
Jochumsens, H. 565
Johans VII (Blankenfelds ap 1471—1527), R. archibīskaps (no 1524) 29, 32, 85—90, 92, 719
Johans IV Kivels (Kyvel — 1527), Sāmsalas bīskaps (no 1515) 85
Johans IV (vai III, fon Minchauzens), Kurzemes un Sāmsalas bīskaps (1540—1560) 34, 93, 122, 127, 273, 480, 720
Johans Kazimirs (1589—1652), Klēburgas falcgrāfs 642
Johans, Somijas hercogs (1537—1592), Z. karalis (Johans III no 1569) 136, 156, 190, 196
Johansens, P. 51, 108, 137, 397, 398, 455, 577, 595, 665, 672, 677, 712
Johansons, A. 204, 622, 624, 637
Juelāns (Youellanus) Simons, grafiķis 574, 584, 595
Jozefs (Joseph) P. 564
Jūlijs, Gajs Cēzars (102—44 pr. Kr.), Romas valstsvīrs 609, 635
Jūlijs II (Giuliano della Rovere 1443—1513), pāvests (no 1503) 29, 65
Junge, Georgs, muižkungs 297
Jutikala (Jutikkala) E. 242
Kacenelenbogens (Katzenelenbogen) U. 636
Kampe, P. (1885—1960) 106, 515, 670—672
Sk. arī: Campe
Kanevics, Hanss Helbrechts, pilskungs 354
Kanics, Salomons fon, muižnieks 151
Kanīzijs (Canisius) Pēteris (1521—1597), v. jezuīts 720
Kalēji, kuršu ķoniņu dzimta 230
Kalve, V. 672
Kamerins, (Camerino), nuncijs 582
Kantingers, Justs, V. sūtnis 62
Kardināls, Tomass, tirgotājs 125
Karge, P. 107
Kārkliņš K. (1888—1961) 667, 672
Karlings, S. 671
Kārlis IV (1316—1378), ķeizars (no 1347) 31, 82
Kārlis V (1500—1558), ķeizars (1519—1556) 82, 87, 90, 112, 227, 228, 345, 458, 719
Kārlis, Sēdermanlandes hercogs (1550—1611), Z. karalis (Kārlis IX no 1604) 181, 427, 428, 605
Kārlis XI (1655—1697), Z. karalis (no 1672) 151
Karlštats (Andreas Bodenstein ap 1480—1541), v. teologs 84
Karnovs, G. F. 75
Karnups, A. 640
Karpini sk.: Plans Karpini
Karstens (pseudonims) L. 200
Karštets (Karstedt) P. 144
Karthauzens, Kaspars fon, dižciltīgais 354
Kasinofskis, stārasts 271
Katrīna Jageloniete (1526—1583), Z. karaliene 156, 190
Keislers (Keussler) G. fon 672
Kelchs, Kristiāns (1657—1710), Bv. vēsturnieks 179, 427, 443
Kēne (Koehne) B. 563, 565
Kerasins, Samuels, revidents 265
Kerju (Carew) Džordžs (—1612), a. jurists un diplomāts 143, 338, 452
Kerkhofs, Melchers, tirgotājs 480
Ketlers, Gīze, muižnieks 351
— Gothards sk.: Gothards Ketlers
— Vilhelms, Gotharda Ketlera brāļa

Johana dēls, pulkvedis 170
Kīchels (Kiechel) Samuels (1563—1619), v. ceļotājs 580, 581
Kīglers (Kügler) H. P. 652, 671
Kiparskis, V. 52, 222, 223, 242, 332, 558, 701, 705, 707, 715
Kirchners, V. 40, 50, 51, 142, 143, 199, 200, 201, 510
Kirchofs (Kirchhof) Melchiors, amatu kungs 251, 502
Kirmiss, M. 565
Kivels (Kyvel) sk.: Johans IV
Klarvils (Klarwill) V. 202
Klēbergs (Kleeberg) G. 201, 203, 204
Kleijntjenss, J. 609, 635
Kleinrogens, Georgs, muižkungs 141
Klements VII (Giulio de' Medici 1478—1534), pāvests (no 1523) 32, 87, 227, 719
Klephems (Clapham) J. (1873—1946) 510
Klētnieks, V. 204, 242, 243, 670, 671
Klimas, P. 595
Kliesmets, Fabiāns, brīvnieks 71
Klingbergs, Gerts, muižnieks 332
Klints, Ciriaks (Cyriacus Klinth), alvas lējējs 658
Klopmans (Klopmann) F. 279
Klots (Cloth) Jodokus, arī Josts, kanclers, stārasts 149, 191, 351, 387
— Klauss, arklu tiesnesis 416
— Stefans, stārasts 191
Knopkens, Andrejs (ap 1470—1539), reformātors Rīgā 83, 84, 86, 87, 92, 98, 99, 653
— Jakobs, domkungs 83, 99
Kolins (Colyn) Michaels, grafiķis 597, 661
Kollers (Collerius) Johans, sekretārs, pulkvedis 141, 392
Kols (Kohl) I. G. 637
Kolumbs (Colombo) Kristofors (1451—1506), i. atklājējs 571, 589
Konce (Conze) V. 220, 242
Kongars, I. (Congar, Y.) 104
Konings, Rīgas birģermeistars 85
Konstantīns XI (XII) Constantine Palaiológos Dhrághasis, —1453), Bizantes imperātors 53
Korbs, Klauss, muižnieks 373
Kordzikovskis (Kordzikowski) J. 241, 280, 334, 397, 400
Korfi, dižciltīgo dzimta 433; Korfs, Klauss, muižnieks 271
Korhonens, A. 52
Koroljuks, V. D. 201
Korsts, K. 511
Korts, V. (Kordt, W.) 595
Koskuli, muižnieku dzimta 380, 397
Koss, Laurencijs, stārasts 280
Kostomarovs, N. 40
Kotkievičs (Chodkiewicz, Katkevičius) Jons (—1579), Lietuvas lielmaršals, Inflantijas pārvaldnieks (1566—1578) 126, 157, 158, 172, 265, pret 353, 537, 548, 720
Kots, S. 594, 595
Krancs (Krantz) Alberts (1450—1517), v. vēsturnieks 224, 239, 406, 407, 411, 441, 635, 675, 678, 687, 697—699, 712, 715
Krauzenbachs, Pēteris, tirgotājs 151
Krīdneri, dižciltīgo dzimta 32, 228, 416, 418; Krīdners, Jorgens (arī Georgs), soģis 288, 295, 508
Krievijas lielkņazs:
— Ivans III Vasiljevičs 446
— Vasilijs III Ivanovičs 449
— (cars) Ivans IV Briesmīgais 703
Kristensens (Christensen) A. E. 466, 470, 510, 512
Kristiāans (Christian) II (1583—1615), Saksijas hercogs (1591—1611) 333
Kristofs, Meklenburgas hercogs (1537—1592), R. archibīskapa koadjutors (1555—1563) 115 un sek., 122, 141, 143, 147, 151, 155, 156, 158, 381, 720
Krodznieks, J. (1851—1924) 40, 41
Kromers (Cromerus) Martins, bīskaps, autors 224, 699—701, 715
Kronbergs, Volters fon, vācu mestrs, lielmestrs 27
Krūze (Kruse) Elerts, Bv. politiķis 160
Kučinskis, St. 701, 702, 705, 715
Kūjo (Kuujo) E. O. 50, 107, 281, 565
Kūlēns, Indriķis, latviešu mācītāja kandidāts 102, 108, 277, 692
Kulēzijs, Pēteris, jezuīts 610
Kundziņš, K. 349
— P, 337, 639, 651, 658, 671
Kurbskis, Andrejs Michailovičs (ap 1528—1583), k. kņazs 110, 144, 173—175, 703
Kurcs, Cīravas muižkungs 420
Kurcs (Kurtz) E. 396, 609, 634, 635
Kurzemes hercogs:
— Gothards Ketlers 375, 487
Kutrzeba, St. 598
Kvednaus (Quednau) H. 564
Ķeizars (iekavās valdīšanas gadi):
— Kārlis IV (1347—1378) 31
— Fridrichs III (1440—1493) 26
— Maksimiliāns I (1493—1519) 27
— Kārlis V (1519—1556) 27, 29
— Ferdinands I (1556—1564) 122, 149, 155
Ķēniņi, brīvnieku dzimta 230, 275
Lācijs (Lazius) Volfgangs (1514—1565), v. ārsts, vēsturnieks 624, 638

Lākmans (Laakmann) H. 51, 280
Lamsdorfs (Lampstorp), muižnieks 687
Lange, H. 147
Lange, Jakobs (1711—1777), mācītājs 525, 563
Langets (Languetus) Huberts, f. students 676
Langijs, Johans (1615—1690), mācītājs 525, 563
Lannuā, G. de (Guillebert de Lannoy 1386—1462), flāmu ceļotājs 578
Lasickis (Łasicki) J. 635
Laskijs, Albrechts, stārasts 191
Latviešu Indriķis (—ap 1259), priesteris un chronists 619
Lauro, Džakomo (Giacomo Lauro), i. grafiķis un gravieris 574—576, 645
Laursens, L. 143
Legzdiņš, R. 639
Lejnieks (pseudonims) K. 441
Leksiss (Lexis) Vilhelms (1837—1914), v. tautsaimnieks 562
Lelevels (Lelewel) J. 595
Lembke, J. 203
Lembreks, Balcers, mācītājs 190
Lencs (Lenz) V. 73
Lenieks, Matīss, kastelāns 266
Lentilijs, Rosins, Bv. autors 598
Leonardo da Vinči (Vinci 1452—1519), i. gleznotājs, tēlnieks, architekts, dabzinātnieks, techniķis 634
Levics sk.: Martins
Libens (Lübben) A. 145
Lielmestrs:
— Ludvigs fon Erlichauzens (1450—1467) 26
Liepiņa, Dz. 280
Ligi, H. 244
Ligers (arī Ligers), Z. 639, 671
Linauts, L. 640
Linde sk.: Jaspers
Lintens, Johans, muižnieks 417, 418
Lipomani, Džirolamo (Girolamo Lippomano), nuncijs 586, 660
Livonijas mestrs:
— Freitāgs fon Loringhofens 46, 415, 682
— Volters fon Pletenbergs 29, 35, 88, 479
— Brugeneijs 47
— Gālens 114, 132, 694
Lobanovs-Rostovskijs, Pēteris Semenovičs (—1595), k. kņazs, vaivads 63
Lode, Gustavs fon, arklu tiesnesis 680, 687
— Hermans, muižnieks 151; Lodes, vasaļu dzimta 228
Lomillers (Lohmüller) Johans (—ap 1560), R. sindiks 83, 84, 86, 92, 98, 107
Loringhofens, Johans Freitāgs fon (—1494), mestrs 45, 55, 284, 379
Lovmjanskis (Łowmiański) H. 280, 443, 596, 579
Lubenaus, Reinholds, v. ceļotājs 233, 626, 668, 691
Luters, Mārtiņš (1483—1546), v. reformātors 77—84, 86, 90—92, 94, 96, 103, 407, 622, 719
Luters, Berends, rātskungs 354
Magelāns, Ferdinands (Fernão de Magalhães 1480—1521), portugaļu pētnieks 571
Magnus (1540—1583), Holšteinas hercogs, Igaunijas un Latvijas karalis, Kurzemes bīskaps (no 1560) 34, 122, 123, 125, 148, 150, 155, 159—163, 169, 170, 176, 201, 202, 272, 299, 306, 308, 703, 704, 708, 720
Maidels, Hanss, muižnieks 413
— Hermans, muižnieks 420
Maierss (Myers) A. R. 510
Makensens (Mackensen) L. 50, 511, 512, 672, 715
Maksimiliāns I, ķeizars (1493—1519) 61, 67, 74, 719
Maksimiliāns II (1527—1576), ķeizars (no 1564) 154
Malovists (Małowist) M. 443, 511, 512
Malvess, R. 50, 671
Maļeckis (Menecius, Meletius, Maletius) Jans (1537—ap 1567), p. dižciltīgais, priesteris 601, 608, 628, 634, 639
Mancelis, Georgs (1593—1654), mācītājs 167, 183, 525, 526, 529, 559, 563, 593, 598, 667
Manhards (Mannhardt) V. 607
Mantovas hercogiene 634
Marija Eleonora (1599—1655), Z. karaliene 642
Marija Vladimirovna (dzimusi 1561, salaulāta ar Magnu 1573) 161
Martins (Leons Levics), Kurzemes bīskaps (1473—1500) 34, 719
Maskavijas lielkņazs sk.: Krievijas lielkņazs
Matīsens (Mattiesen) H. 194, 204
Mauricijs, svētais 23, 650
Mēdemi, dižciltīgo dzimta 250; Mēdems Georgs, muižnieks 251
Meiers (Meyer) L. 596
Meiers, Hanss, lējējs 658
Meigers, Heinrichs, zemturis 550
Meija, Johans, mācītājs 354
Meinhards (—1196), bīskaps 19
Meins (Menius) Fridrichs (—1659), Bv. autors 39, 75, 619, 635, 639, 665
Meklenburgas hercogs:
— Heinrichs V un Albrechts VII 29
Meks, Jakobs, doma dekāns Rīgā 141

Melanchtons, Filips (1497—1560), v. teologs 82, 94, 107, 676, 677, 698
Mellers (Möller) Georgs, mācītājs 693
Meļinskis, Aleksandrs, ieceltais bīskaps Cēsīs 186
Mengdens, Engelbrechts fon, zemestiesību projekta autors 429
— Ernsts fon, muižnieks 416
— Georgs, muižnieks 280
Merkators, Gerards (1512—1594), flāmu matēmatiķis un ģeografs 572
Metigs (Mettig) K. 52, 142, 512, 514, 515, 599
Mevss (Mews) S. 396, 510
Michaels (Hildebrands 1433—1509), R. archibīskaps (no 1484) 32, 404, 414, 505, 719
Michaels, Kristiāns (—1522), Dr., latviešu tautības mācītājs 102, 653
Michaels (Skulteti —1504), Kurzemes bīskaps (1500) 34, 719
Miks (Mixius) Krišjānis, latviešu cilmes mācītājs Rīgā (no 1586) 190
Mikvics (Mickwitz) G. 455, 511, 512, 526, 527, 551, 552, 555, 560, 563, 564, 566
Miķelsons, R. 404, 441, 442
Mīlendāls (Mühlendahl) E. fon 50
Mīlens, H. (Mühlen, H. von zur) 229, 242
Millers (Müller) Heinrichs, muižkungs 297
Millers (Müller) L., rektors Rīgā 188
Millers (Müller) Laurencijs (—ap 1598), chronists, Kurzemes galma padomnieks 164, 189, 201, 204, 224, 335, 336, 338, 396, 428, 443, 587, 598, 687, 699, 700, 715
Mincers (Münzer) Tomass (1489?—1525), v. teologs un revolūcionārs 86, 92
Minchauzens sk.: Johans IV (III)
Minsters (Münster) Jaspers fon, landmaršals 23, 49, 114
— Johans fon, stārasts 191, 343
Minsters (Münster) Sebastiāns (1489—1552), Šveices profesors, ģeografs 237, 239, 244, 407, 408, 413, 460, 574, 585, 586, 598, 599, 618, 622—624, 626, 627, 645, 646, 656, 663, 674, 676—678, 687, 698, 699, 702, 703, 712, 713, 715
Mollers, Heinrichs, namnieks 125
Mollerups, V. 143
Mollins (Mollyn) Nikolajs (ap 1560—1625), grāmatspiedis Rīgā (kopš 1588) 475, 576, 585—587, 625, 638, 656, 661, 721
Monsons (Månsson) Johans (—1659), z. loču pārzinis 332
Morics (Vrangels), Rēveles bīskaps 123
vīrs 531
Mors, Tomass (1478—1535), A. valsts-
Muters, Antons, R. rātskungs 83
Naltens, Gebhartens fon, dzejnieks 709
1864) 142, 201, 203, 510, 715
Napīrskis (Napiersky) K. E. (1793—
Napīrskis (Napiersky) L. 600, 670
Narbarts, Michaels, muižnieks 151
Nasanovs, A. N. 671
Neils, Gothards, soģis 345
Nestors (1056—ap 1114), k. chronists 632
Netkens (Nötken) Johans, muižnieks 290
Nīderlands (Niederland) Heinrichs (?), archibīskapa sekretārs 432
Nīenšteds (Nyenstädt) Francis (1540—1622), R. birģermeistars (no 1585), chronists 558, 566, 583, 589, 599
Nike, Jēkabs, brīvnieks 276
Nītemā (Niitemaa) V. 52, 107, 108, 244, 404—406, 441, 442, 510, 512—514
Nolde,* Gerts, arī Gerhards, muižnieks 125, 151, 305, 552—554
*Avotu nekonsekventās rakstības dēļ nevar atšķirt, kad vārds lasāms Nolde vai Nolle. Par Gertu Nolli (vēlāko baronu ciltstēvu) domāja, ka viņš cēlies no kuršu ķoniņiem. Par viņu dziedāja paskvilu: *De kuryssche konnynck altho hanth is Gerth Nolle genanth.* Sk: L. Mackensen, *op. cit.*, 315. lpp.
Notke, Bernts (1440—1509 vai 1517), v. tēlnieks 655
Novodvorskis, V. 201, 202
Nūle (Nuelle) Eberhards, muižnieks 172
Ņideckis, Patriks (—1587), bīskaps Cēsīs (no 1585) 186, 189
Oboļenskis, Aleksandrs Vasiljevičs (—1501), k. vaivads 63
Oborskis, A., p. pulkvedis 170, 180
Ofenbergers, Lorencs, muižnieks 151
Olavs Magnus (1490—1557), z. archibīskaps, autors, bēglis 57, 572, 595, 635, 676
Oldenbokums (Aldenbockumb) Filips fon, muižnieks 420
Oleārijs (Olearius) Ādams (ap 1599—1671), ceļotājs 628, 639
Opalinskis, A., lielmaršals 584
Oresms (Oresme) Nikolajs (ap 1320—1382), teologs, naudas teorētiķis 517, 519, 532, 534—536
Orge, Reinholds, muižnieks 108, 277
Ortelijs (Ortelio) Ābrams (1527—1598), i. ģeografs un kartografs 572

Ostrovskis, Pēteris, revidents 266
Ozoliņš, K. 713, 714
Ozols, J. 399
Pabsts, E. 441
Pacholoveckis, Staņislavs, P. karaļa kancelejas sekretārs, grafiķis 577, 588
Pachs, Klāss fon, sūtnis 60
Padels, Jurgens (1505—1571) un Padels, Kaspars, R. rātskungi, chronisti 112, 144, 172, 344, 478—480, 491, 493, 513, 520
Paegle, E. (1876—1960) 670
Palaiologa, Zoja (Sofija —1503), k. lielkņaze 53
Pālens, Jakobs, muižnieks 423
Pāls (Pal, Pfal) Johans fon der, soģis 295
Pantaleons, Heinrichs (1522—1595), Šveices vēsturnieks 699
Pastors, L. 105
Paškievičs (Paszkiewicz) H. 599
Patkuls, Evolts, muižnieks 288
Pāvests (iekavās amata gadi):
— Nikolajs V (Tommaso Parentucelli, 1447—1455) 29
— Aleksandrs VI (Rodrigo de Borgia, 1492—1503) 56
— Jūlijs II (Giuliano della Rovere, 1503—1513) 30
— Leo X (Giovanni de' Medici, 1513—1521) 81, 84, 719
— Klements VII (Giulio de' Medici, 1523—1534) 87
— Gregors XIII (Ugo Buoncompagni, 1572—1585) 698
Pelnics (Pölnitz) G. 74, 511
Peniķi, ķoniņu dzimta 68, 71, 134, 230, 236, 275, 276
Penkoslavskis, Staņislavs, stārasts 170, 265, 418, 427
Penkovs, Danīls Aleksandrovičs (—1520), Jaroslavas kņazs, k. vaivads (no 1469) 62, 63
Perlbachs, M. 637
Petrarka, Frančesks (Francesco di Petraco 1304—1374), i. dzejnieks 631
Pētre (Peetre) A. 713
Peucers (Pevcerus) Kaspars (1525—1602), v. ārsts, dzejnieks, vēsturnieks 224, 677, 698, 700, 715
Pičeta, V. 200
Pitkejāņi, brīvnieki 230
Pjotrovskis, sekretārs 584
Plans Karpini, Džiovanni (Giovanni de Plan del Carpine, ap 1180—), i. mūks, autors 578
Plāte (Plate), muižnieks 352, pret 353
— Luberts, muižnieks 430
Plateris, Al. 143, 200, 202, 204, 280, 443
Plāters, Johans, muižnieks 350
— Kaspars, muižnieks 425
Plēns, Bazilijs (Basilius Plinius —1604), Bv. ārsts, humānists, dzejnieks 337, 396, 588, 589, 599, 649, 670
Pletenbergs (Plettenberg) Johans fon, muižnieks 285
— Volters fon (ap 1450—1535), mestrs (no 1494) 22, 24, 27, 28, 55 un sek., 68, 89, 93, 145, 274, 336, 341, 351, 355, 357, 358, 398, 417, 418, 448, 449, 476, 479, 505, 534, 542 un sek., 646, 651—653, 669, 690, 719
Pliķi, ķoniņi 230
Počats, Fridrichs, p. muižnieks 311
Poličiano, Andželo (Angelo Poliziano 1454—1494), i. dzejnieks 588
Polijas karalis:
— Kazimirs IV (1447—1492) 26
— Sigismunds I 29
— Sigismunds II Augusts 27, 43, 122, 127, 156, 158, 452
— Stefans Batorijs 453, 581, 582, 584
Polijas princese:
— Sofija, Albrechta māte 27
Polo, Marko (1254—1324), i. ceļotājs 578
Polosins, I. I. 142
Polubenskis, Aleksandrs, leišu muižnieks 176
Ports (Pohrt) O. 74, 107
Posers, Arents, tēlnieks 654
Posevīns, Antonijs (Antonio Possevino 1533 vai 1534—1611), jezuīts, legāts 167, 168, 184 un sek., 572, 582, 584, 594, 596, 601, 604, 606, 633, 634, 698—700, 702, 715
Postans, M. 510
Preiss, Georgs, muižnieks 251
Prekels, Joachims, tirgotājs 455, 456
Pribrams, A. F. 562
Proice (Proitze), tirgotājs 457
Prūsijas hercogs:
— Albrechts 25, 38, 89, 681, 693
— (administrātors) Georgs Fridrichs 345
— Albrechts Fridrichs 305, 420, 487, 561
Prūsijas lielmestrs:
— Albrechts 29, 69
Ptašickijs, S. L. 280
Ptolemajs, Klaudijs (126—161), matēmatiķis un ģeogrāfs 571
Rabs, Jakobs, ērģeļu meistars 667
Radivils, Georgs (liet.: Jurgis Radvila 1556—1600), kardinālis, Inflantijas administrātors (1578, 1582—1586) 168, 170, 180, 184, 187, 204, 265, 720

— Kristofors, jaunākais (1549—1616) 604
— Nikolajs, „Melnais" (liet.: Mikalojus Radvila, Juodasis 1515—1565), P. kanclers, Inflantijas administrātors (1561—1562) 149, 155, 156
Ramels, Hinrichs, muižnieks 425
Ramma-Helmsinga, H. fon 201, 510
Ramms, Nikolajs (—1540), R. latviešu mācītājs 101, 621, 622, 665, 667, 672
Ramms, Tomass un Kristofs, R. naudas kaltuves meistari 125, 536
Ramusio, Džiovanni Batista (1485—1557), i. humānists, vēsturnieks, ģeografs 595
Ranke, Leopolds (1795—1886), v. vēsturnieks 76, 437
Raskijs (Rascius) Valentīns, rektora palīgs Rīgā 188
Rauchs, G. 204
Rēders (Räder) V. 515
Redlicha, K. 244, 715
Redlichs, F. A. 671
Reimers, Dāvids, muižkungs 45
Reimers, Gothards (—1607) mācītājs 190, 526
Reinke, arī Reinkens (Reijnke, Reynken), tēlnieks 650
Reke (Recke) J. V. fon 565
— Johans fon der, mestrs (1549—1551) 22, 112, 546, 720
— Tīss fon der (—1581), komturs, muižnieks 145, 150, 155, 422
Renners, Johans (ap 1525—1583 vai 1584), v. notārs, chronists 23, 43, 50, 51, 110, 116, 121, 126, 132, 133, 135 un sek., 138—141, 143—147, 149—151, 172, 177, 200, 218, 224, 241, 450, 537, 565, 572, 699 700, 705, 715
Renvals (Renvall) P. 514
Repnins, Michaīls Petrovičs (—1564), k. vaivads 136
Riapolovskis Lobans sk.: Lobanovs-Rostovskijs
Richters, A. fon (1824—1892) 713
Richters, Kristofs, stārasts 191
Ričijs (Ritchie) L., ceļotājs 636
Rīgas archibīskaps:
— Vilhelms 36, 114
Riverss, H. R. 714
Rīvijs (Rivius) Johans (1528—1596), R. domskolas rektors 189
Rombergs, Kaspars, oldermanis 144
Ronnebergs sk.: Hermans
Roterdamas Erasms sk.: Erasms (Roterdamietis)
Rozenfelds (Rosenfeld) V. V. 332
Rozeni (Rosen), vasaļu dzimta 32, 217, 227, 248, 276; Rozens, Johans fon (—ap 1586) 419, 425; Rozens, Johans fon, iepriekšējā dēls (?) 370; Rozens, Georgs, (Augstrozes) muižnieks 297; Rozens, Vilhelms fon 151; Rozens, Valters fon, stārasts 191, 251
Rū (Roux) F. le 635
Rubens (Rubenus) Leonhards (1550—1609), rektors Rīgā, jezuīts 187, 204
Rubruks, Vilhelms (Guglielmo de Rubruquis), i. ceļotājs 13. gadsimtenī 578
Rudzītis, J. 666, 672
Rudžjero (Ruggiero) 570
Rūriks, pirmās k. valsts dibinātājs 54
Rusovs, arī Rīsovs (Russow, Rüssow, ap 1525—1600) Baltazars, mācītājs, igauņu tautības vēsturnieks 28, 43, 52, 142, 166, 174, 175, 177, 178, 201, 202, 224, 241, 488, 513, 597, 625, 638, 668, 698, 700, 713, 715
Russ (Ruce) Nikolajs, mācītājs 83, 105
Rusvurms (Rußwurm) K. 49
Rūtenbergs (Ruhtenberg) R. 105—107
Rutkis, J. 401
Sabins (Sabinus) Georgs (1508—1560), v. humānists un filologs 599, 608, 634
Saiva (Jansons) J. 596
Sakeni, muižnieku dzimta 33; Sakens, Dionizijs fon, soģis 308, 431; Sakens, Hermans, kaŗavadonis 170, 180; Sakens, Sanders fon, muižnieks 285
Salcevičs, A. 180, 203
Salits, Henrichs, muižnieks 413
Salnītis, V. 242
Sapieha, Leo (Leonas Sapiega 1557—1633), Lietuvas lielkanclers (no 1587) 266
Schwabe, A. sk.: Švābe
Sellers, M. 511
Sennings, A. 41, 51, 139, 145, 146
Sepelts (Seppelt) F. K. 105
Sesvegens (Seßwegen) Heinrichs, muižnieks 337, 375, 443
Setbērs (Soetbeer) A. 527, 562
Sībergs (Sieberg), muižnieks 433
Sigismunds I (liet.: Žygimantas II, 1467—1548), P. karalis (no 1506) 27, 448
Sigismunds II Augusts (liet.: Žygimantas III Augustas, 1520—1572), Lietuvas lielkungs (no 1544), P. Karalis (no 1548) 33, 115, 127, 148—151, 155, 156, 158, 161, 168, 265, 326, 393, 398, 432, 537, 694, 720
Sigismunds III Augusts (liet.: Žygimantas IV Vaza, 1566—1632), P. karalis (no 1587), Z. karalis (1592—1604) 150, 188, 190, 196, 231, 265, 428, 484, 548, 604, 685, 721

Sikstus V (Felice Peretti 1521—1590), pāvests (no 1585) 186
Siliņš, M. (1861—1943) 671
Simeons, k. archibīskaps 112
Simsons, P. 144, 511
Sitovs (Sittow) Michaels **(1469—1525),** gleznotājs 656
Skarga, Pēteris (1536—1612), jezuīts, rakstnieks 187, 204, 601, 633
Skulteti sk.: Michaels
Skumins, Teodors, revidents 265
Slane, de 599
Smirins, M. M. 74
Smits (Smith) L. B. 107
Sofija Brandenburģiete (1582—1610), Kurzemes hercogiene 299, 305
Solovjevs, S. M. 74
Soļikovskis, Jans Demetrijs (1539—1603), Ļvovas archibīskaps, P. diplomāts 184, 186, 266
Sombarts, V. (1863—1941), v. tautsaimnieks 283, 332
Somijas hercogs sk.: Johans
Soms (Soom) A. 241, 311, 333, 399, 513
Spekke, A. 51, 145, 175, 176, 202—204, 443, 594, 595, 597—599, 633—640, 670, 712
Spriņģis, Ansis, oldermanis 504
Stagers, Jēkabs, oldermanis 47, 694
Stalovets, Bērtulis, brīvnieks 71
Starčevskis (Starczewski) A. 142
Starks, Lamberts, brāķeris 478
Stedings, Heinrichs, komturs 150
Stefans Batorijs (1522—1586), P. karalis (no 1575) 164—172, 178, 179, 184 un sek., 190, 193, 201—203, 268, 333, 427, 428, 452, 453, 464, 537, 548, 570, 577, 582, 587, 588, 598, 604, 649, 682, 684, 720
Stefans Johans, priesteris 99
Stella, Erasms (15. gs. vidū—1521), v. ārsts un vēsturnieks 624
Stenders, Gothards Fridrichs (1714—1796), mācītājs 563
Stenebergs, K. E. 670
Stepermanis, M. 712
Sterbels, mācītājs 102
Stokmans, Arnts, muižnieks 422
Straubergs, J. (1886—1952) 107, 108, 512, 515, 671
— K. (1890—1962) 607, 619, 628, 634, 635, 639, 640, 663, 672, 712
Strazdiņš, K. J. 74, 600, 671, 713
Strijkovskis (Stryjkowski) Maciejs (ap 1547—1582), p. chronists un dzejnieks 598, 608, 699, 700, 703, 715
Striks, Hermans, muižnieks 372
Striks (Stryk) L. 287, 332, 400
Strithosts, Klauss, Grobiņas soģis 150
Sudmalis, J. 640
Sukanti (Sirkanti), ķoniņi 230
Sundkvists (Sundquist) S. 220
Svarthofs, muižnieks 127
Svensons (Svensson) S. 111, 142, 143, 510
Šafhauzens (Schaffhausen) Dītrichs fon, muižnieks 375
Šals fon Bells (Schall von Bell) Filips (—1560), komturs 132, 140, 143
Ščenijs, Danīls Vasiljevičs (—1515), Novgorodas vaivads 59, 63, 64
Šedels (Schedel) Hartmans (1440—1514), v. chronists 674, 712
Šēdere (Schaeder) H. 142
Šēfers (Schäfer) D. 510
Šēnings sk.: Tomass
Šenkenbergs (Schenkenberg) Ivo, saukts Hanibals (—1579), igauņu karavīru vadonis 167, 201
Šenkinga (Schenking) atraitne, muižniece 421
Šenkings (Schenking) Georgs, kastelāns 266
— Oto fon (—1632 vai 1637), bīskaps Cēsīs 182, 189, 355—358, 721
Šepings (Scheping) Johans, muižnieks 435
Šigalejs (Šach Ali, —1567), Kazaņas cars, k. tatāru vaivads 117
Šīmans (Schiemann) T. (1847—1921) 50, 67, 73, 74, 106, 143, 199, 203
Širrens (Schirren) K. (1826—1910) 67, 74, 142, 143, 145, 146, 279, 565
Širšteds (Schirstet) Meineke fon, R. archibīskapa galma pārzinis 285, 295, 481
Šlite (Schlitte) Hanss, tirgotājs 112, 113. 142
Šmellings (Schmelling) Hartvigs, stārasts 191
Šmīdes, brīvzemnieku dzimta 420
Šmits (Schmidt) Joachims, tirgotājs 486
Šmits (Schmidt) Johans, R. rātes sekretārs 141
Šmits, P. (1869—1938) 564, 607, 608, 634, 638
Šmits (Smidt) Teniss,tirgotājs 520, 528
Šnore, R. 558, 563, 566, 672
Šotenlohers (Schottenloher) K. 712
Špenkhūzens (Spenkhusen) Jaspers (miris pirms 1548), tirgotājs 453—455, 459, 527, 555, 556, 560
— Melchiors 454
— Laurencs 454
Šplīts (Spliet) H. 511, 512, 672
Šreiners (Schreiner) J. 511
Šreters (Schrötter) F. 564
Štādens, Heinrichs fon, muižkungs, opričniks 182, 296, 297, 332, 439

Štāvenhāgens (Stavenhagen) O. 213, 240
Šteinfeldens (Steinfelden) Augustīns Lercheimers, sk.: Vilkens
Štepa (Shteppa) K. F. 638
Šterns, I. 51, 74, 278, 280, 713
Šterns, K. (C. von Stern) 279
Štīda (Stieda) V. 52, 505, 512, 514, 515, 566
Štrapfers, Kristiāns, sekretārs 202
Šturcs (Sturtz) Kristofers, R. archibīskapa kanclers 251, 285, 294, 332, 481, 691
Šuiskijs, Ivans Vasiljevičs (—1546), k. vaivads 63
— Vasilijs Vasiljevičs, „Mēmais" (ap 1480—1539), k. vaivads 59, 63
Šulcens (Schulzen) Johans fon, R. munstura kungs 493, 494
Šungels (Schungel) Johans, muižnieks 521
Šurfs (Schurff) Hironims (1481—1554), v. jurists 107
Švābe, A. (1888—1959) 52, 68, 75, 144, 145, 200, 203, 241—243, 278, 279, 293, 301, 332—334, 353, 396—399, 404, 440—443, 510, 513, 515, 558, 563—566, 607, 634, 635, 678, 712—714
Švanks (Schwanc, Schwantz, —1561), prāvests 141
Švarcs (Schwartz) P. 49, 50
Šveigers (Schweiger) G. 105
Švengelns (Schwengell) Georgs, kartografs 572, 573, starp 624 un 625
Šverini, dižciltīgo dzimta 196
Talduči, F., galminieks 582
Talvasis, stārasts 191
Tapelni, brīvnieki 230, 231, 392
Tarvels, E. 203
Tastijs (Tastius) Johans, R. sekretārs 151, 188
Taubes, vasaļu dzimta 228; Taube, Johans (Hanss), polītiķis 160, 191, 200, 251, 411; Taube, M. fon 242
Taube, M. 144, 145
Taubenheims, G. R. 106
Tecels (Tetzel) Johans (ap 1465—1519), mūks, indulgenču sludinātājs 78, 80, 105
Tegetmeiers, Silvestrs (—1552), reformātors Rīgā 84, 87, 88, 92, 98
Tempelmanis, Hanss, Lībekas namnieks 456
Tentelis, A. (1876—1942) 40, 51, 404, 440, 638
Terpigorevs, k. sūtnis 114
Tesmers, Hanss, stārasts 191
Tīzenhauzena (Tiesenhausen) Maija 311; Tīzenhauzeni, vasaļu dzimta 32, 216, 227, 228, 248, 256, 415, 565; Tīzenhauzens, Detlofs fon 315, 425; Tīzenhauzens, Dītrichs 521; Tīzenhauzens, Engelbrechts 422, 423; Tīzenhauzens, Fromholds 125, 151, 191, 418, 425, 521, 527; Tīzenhauzens, Gothards Johans, stārasts 191; Tīzenhauzens, Heinrichs fon (ap 1520—1600) 191, 311—315, 323, 325, 328—331, 333, 346, 358—362, 387, 391, 398, 417, 424, 458, 462, 481, 482, 528, 531, 549, 550, 554—556, 560, 685; Tīzenhauzens, Johans, stārasts 191; Tīzenhauzens, Johans, bruņniecības priekšnieks 265, 315; Tīzenhauzens, Kaspars 228; Tīzenhauzens, Kristofors (—1577) 521; Tīzenhauzens, Reinholds 549, 551
Toinbijs (Toynbee) A. J. 73
Tolgsdorfs, Erdmans (1550—1620), jezuīts 621, 624, 638
Tomass ((Šēnings, —1539), R. archibīskaps (no 1528) 29, 33, 92, 93, 416, 544 un sek., 719
Tomsens, V. 668, 672
Tontegodes, ķoniņi 230
Tots, brīvnieks 230
Tranzē-Rozeneks (Transehe-Roseneck) A. 74, 278, 332, 404, 440
Trauernichts, Martins, muižkungs 436
Treidens, Johans, muižnieks 431
Treulībs (Treulieb) E. 50
Trocigs, D. 396
Tūlejs (Tooley) R. V. 594
Tūlse (Tuulse) A. 50, 647, 650, 652, 670, 671
Tums (Thum) Heinrichs, grafiķis 661
Turnvalds (Thurnwald) R. 714
Uksenšerna, Akselis (Axel Oxenstierna af Södermöre 1583—1654), Z. kanclers 45, 298, 333, 357, 684
— Bengts Bengtsons (1591—1643), Vidzemes ģenerālgubernātors 627, 628
Ūlands (Uhland) Ludvigs (1787—1862), v. dzejnieks 709, 715
Ulenbroks, Heinrichs, R. birģermeistars 83, 151, 341, 481, 649, 650
Ulfelds, Augustīns, mūks 87
Ulfelds, Jakobs (—1593), Dānijas sūtnis Krievijā (1578) 583
Uluots, J. 404
Ungerni, vasaļu dzimta 32, 248, 397; Ungerns, Heinrichs, muižnieks 423; Ungerns, Jirgens fon 227; Ungerns, Jurgens, bruņinieks 86
Uraders, Matīss, braķeris 125, 478
Vāgenšafers, Everts, zeltkalis 425
Vajta, V. 104
Vakers, Hermans, tirgotājs 458, 554

Valde (Walde) A. 202
Valdiss, Burkards (1495—ap 1556), v. dzejnieks 87, 95, 106, 409, 411, 534, 535, 658, 662
Valdzēmillers (Waldseemüller) Martins (ap 1470—1518 vai 1521), v. kartografs 572
Vālens (Wahlen) Benedikts fon, stārasts 191
Valka, S. N. 74
Vāls (Wahll) Hanss fon der, muižnieks 521
Valters, N. 714
Vartmans (Wartman) Hermans, pilskungs 709
Vasilijs III Ivanovičs (1479—1533), k. lielkņazs (no 1503) 70, 476, 703
Vasko da Gama sk.: Gama
Vatsons (Watson) H. A. G. 634
Vāzars (Vasar) J. 219, 404
Vedmeŗi, ķoniņi 230
Vēgmans, Johans (kļūdas dēļ iespiests: Reimerss), mācītājs 190
Veģis, A. 243
Veigels (Weigel) Hanss, autors 656
Velings, Gothards (1579—1656), R. rātskungs 188, 653
Vespuči, Ameriks (Amerigo Vespucci 1451—1512), i. jūŗasbraucējs 589
Vestergārds (Westergaard) V. (—1963) 142, 565
Vīdemans (Wiedemann) F. J. 224, 242
Vidiņi, ķoniņi 230; Vidiņš, A. 243
Viesalgi, ķoniņu dzimta 232, 233
Viferlings, Hanss, muižnieks 593
Vilceks, Johans, sekretārs 266
Vilhelms (1498—1563), Brandenburgas markgrāfs, R. archibīskaps (no 1539) 33, 92, 93, 95, 98, 107, 112, 115, 120, 134, 137, 141—143, 148, 151, 155, 192, 199, 200, 250, 251, 264, 265, 285, 294, 295, 326, 332, 345, 355, 418, 425, 432, 458, 480, 481, 485, 522, 530, 535—537, 542 un sek., 563, 564, 653, 691, 719, 720
Vilhelms (Haldenhofs), bīskapa vietnieks 34
Vilhelms Ketlers (Wilhelm Kettler 1574—1640), hercogs (1587/1596—1616) 194, 196, 299, 305, 308, 420, 549, 721
Vilkens, Hermans, rektors, autors 676, 677
Vincerijs (Vincerius) Johans, jezuīts 187
Vinters, E. 200
Vipers, B. 509, 515, 655, 671
— R. J. 109, 142, 147, 332, 404, 443, 592, 637, 638
Vitauts Lielais (Vytautas didysis 1392—1430), Lietuvas lielkungs 585
Vītiņš, J. 240
Vitrams (Wittram) R. 40, 51, 64, 74, 105—108, 139, 146, 199, 200, 204, 280, 590, 599
Vīze (Wiese) L. fon 697, 704, 714
Voicechs (Vojtiekh) Adalberts (950 vai 955—997), Prāgas bīskaps (no 982), moceklis, sv. Adalberts 599
Vojumā (Vojumaa) J. 564
Voltērs (Voltaire 1694—1788), f. rakstnieks 16
Vrangeli, vasaļu dzimta 228
Vrangels sk.: Morics
Vunderers (Wunderer) Johans Dāvids (ap 1570—pēc 1622), ceļotājs 638, 676, 712
Vusegijs, mērnieks 303
Zaba Vencels, p. komandieris 175
Zagorskis (Zagórski) J. 565
Zaksendāls (Sachsendahl) J. 565
Zaleskis (Zaleski) St. 633
Zamoiskis (Zamojski) Jons (ap 1542—1605), lielkanclers 574, 576, 577, 584, 588
Zarriņš, R. (1869—1939) 639
Zēbergs-Elferfelds (Seeberg-Elverfeldt) R. 143
Zeida, A. 515
Zeids, T. 144, 515
Zeiferts, T. (1865—1929) 638, 668, 672, 713
Zengbušs (Sengbusch) R. 565
Zengeizens (Sengeisen) H., Rīgas nemiernieku vadonis 188
Zerafims (Seraphim) E. 50, 107, 145
Zēvers (Sehwers) J. (1868—1940) 564, 634, 672
Zībergs (Sieberg, Siborg) Georgs, komturs 150
— Jaspers, kastelāns 150
Zimins, A. A. 74
Zīverss (Sievers) J. fon 146
Zīverts (Siewert) F. 510—512, 514
Zonne, Jānis, latviešu tautības palīgmācītājs 102
Zutis, J. (1893—1962) 596—637
Zviedrijas karalis (iekavās valdīšanas gadi):
— Gustavs Vaza 122, 237, 450, 479, 705
— Ēriks XIV 155
— Johans III (1569—1592) 161, 166
Ženens (Jeannin) P. 512
Žonvals (Jonval) M. 636

Vietas un lietas

Rādītājā nav uzņemti šķirkļi Polija un Rīga, un tikai ar izlasi uzņemti šķirkļi Livonija, Kurzemes un Zemgales hercogīste, un Latgale, jo šie vārdi grāmatā atkārtojas pārāk bieži. Tāpat nav uzņemti arī grāmatā minētie zemnieku māju vārdi un citu sīko vietu nosaukumi, nedz arī kartēs minētie vārdi. Lai novērstu pārpratumus, vairākiem citzemju vietvārdiem iekavās pievienots to nosaukums oriģinālrakstībā. Latvijas vietvārdu vāciskos, krieviskos un poliskos nosaukumus sk. 723—725. lpp.

Dažiem šķirkļiem iekavās pievienoti paskaidrojumi, tā ka lasītājs rādītāju var lietot arī kā glosāru, lai aptuveni informētos par svešāku terminu nozīmi. Saprotams, nedaudz vārdos nav iespējams sniegt pilnīgu definīciju vai aprakstu. Tā, piemēram, dreļļi paskaidroti ar vārdu vergi, bet jāzina, ka viduslaikos vārds dreļļi apzīmēja zināmu vergu katēgoriju: kaŗagūstekņus, noziedzniekus vai arī parādu kalpībā nonākušos.

Ādaži 24, 334
Aderkaši 350, 380
Afrika 16, 571
Aģenda (dievkalpojumu kārtība) 90—92, 94, 189
Aijaži 258
Aitkopība 303
Aizkraukle 24, 25, 120, 121, 149, 150, 161, 167, 190, 191, 261, 271, 280, 334, 372, 476, 508
Aizkrustošana (aizliegums okupēt zemi) 351
Aizpute 24, 25, 33, 36, 37, 49, 93, 125, 127, 136, 150, 223, 224, 259, 272, 305, 306, 347, 369, 419, 436, 474, 509, 552
Albāņi 621
Ālborga 461
Algotņi sk.: Kaŗakalpi
Allaži 150, 353, 359, 385, 654, 688
Alodi, alodifikācija (muižu piešķiršana par īpašumu) 152, 158, 196, 277, 426, 427
Aloja 102, 108, 252, 253
Alsunga 24, 25, 50, 150, 415, 659, 660
Alūksne 20, 21, 24, 36, 54, 57, 96, 118, 120, 121, 124, 128, 132, 136, 140, 142, 161, 177, 178, 190, 191, 226, 249, 260, 265, 268, 275, 318, 346, 359, 422, 476, 551
Alusnesēji (Rīgas latviešu amats) 99, 490, 491, 695
Amati sk.: Ģildes
Amatnieki, amatniecība 385, 444, 494—509, 629—631, 657—662
Amerika 516, 518, 589
Amsterdama 449, 455, 461, 465, 466, 556
Anabaptisti (protestanti) 185
Anglija, angļi 15—17, 112, 113, 160, 220, 445—448, 450, 458, 462, 467, 468, 474
Antverpene (Anvers) 457, 527, 562
Apakšlēņi (vasaļa doti lēņi) 276, 277
Apellācijas (pārsūdzības) kārtība 152
Apjāšana (ap zemes gabalu) 353, 354
Aplāti sk.: Gadatirgi
Aplēsuma nauda 516, 517, 522; sk.: Nauda
Apmetnes 239, 240
Apvārdošana 663—665
Aragonieši 16
Āraiši 24, 131, 149, 176, 191
Archibīskapija, archibīskaps sk.: Rīgas archibīskapija
Archibīskapa padome 29, 30
Architektoniski greznojumi 649, 650
Architektūra 645—649
Ārciems 289
Āres 350
Arkls (nodevu un klaušu vienība) 248 un sek., 255 un sek., 261 un sek., 272, 273, 288 un sek., 345, 353 un sek., 377, 398
Arkla lieluma pārmaiņas 361 un sek.
Arklu grupējumi 360—370, 376, 380
Arklu revīzija (arklu lieluma noteikšana): — (1582—1586) 265
— (1589—1590) 266, 268, 269, 316, 317, 334, 379, 397
— (1599) 175, 193, 203, 216, 217, 227, 266, 267, 316, 317, 322, 334, 347, 357, 387 un sek., 508
— (1601) 214, 225, 254 un sek., 260, 267, 297, 317, 318, 322, 333, 334, 347, 348, 356, 358, 363, 366—368, 383, 384
— (1624) 350, 355, 363
— (1630) 350, 355
— (1638) 216, 225, 255, 256, 263,

266—268, 270, 272, 280, 313, 318, 347, 348, 350, 355, 360, 363, 391, 398, 423
— (1688) 347, 348, 370, 371, 390, 391, 423; sk. arī: Lielais kadastrs
Arklu revīzijas 346
Arklu tiesa (bēgļu izdošanas tiesa) 414—417
Ārlava 33, 211, 223, 224, 259, 306, 347, 369
Armeņi 455
Arnhema 557, 558
Aršana 336
Ārtaugs, ārtava (monēta) 524—526, 542; sk.: Nauda
Aramzeme 393
Artilerija 26, 60, 63, 67, 68, 70, 118, 136, 137, 145, 162, 170, 177, 646
Astere 289
Atbrīvošana (parādu samaksa) 404
Atlaidas sk.: Indulgences
Atlantijas okeans 447
Auce 155
Augsburga 528
Augsburgas konfesija (deklarācija par evaņģelisko ticību un mācību) 82, 94, 122, 149, 152, 155, 158, 160, 171, 184 un sek., 190
— reichstāgs 112, 122
Augstroze 32, 252
Augšpils 137, 138
Aure aure (latviešu monētas nosaukums) 558, 559
Austrumfrīzija sk.: Frīzija
Aveiro 466
Āzija 16
Babilonija 54
Babītes ezers 343, 344
Bajāri (brīvnieki) 234, 235, 385
Bajē (Bayeux) 656
Baleijas (ordeņa iecirkņi) 26
Baltā jūra 450, 490
Baltā muiža 289
Baltezers 384
Baltijas jūra 447, 461, 464, 465, 468, 471, 474, 569 un sek.
Baltkrievija, baltkrievi 226, 411, 448
Baltu tautas 599
Bārta 299, 302, 303, 659
Baski (tauta) 621
Bauska 24, 25, 45, 46, 49, 93, 121, 122, 124, 125, 127, 135, 138, 150, 190, 261, 284, 285, 294, 375, 379, 403, 415, 435, 476, 480, 484, 495, 526, 580, 646, 682, 694
Bauskas apriņķis 211—213, 225
Bavārieši un beļģi (kolonisti) 185
Bāzele 176, 237, 699
Baznīcas banku lomā 96, 549—551
— hercogīstē 189, 190
— muižas 269—271, 277
— nolikums Kurzemei un Zemgalei (1570) 602, 608, 627, 692
— vizitācija (pārlūkošana) 226
Baznīckunga sieciņi 277, 379, 409
Baznīcu architektūra 645—648
— celšanas nodoklis 262, 272
Bēgļu atsavināšana 425
— izdošanas līgumi 153, 414—417, 438, 440
Bēgšana, bēgļi 373 un sek., 392, 404—406, 410, 421, 422, 424, 425, 431, 438, 440, 686, 697, 698
Belts, belti 447, 461, 464
Beļava 280, 290
Bergena 445
Beri sk.: Kunga tiesa
Bērzaune 32, 69, 102, 122, 161, 162, 191, 228, 253, 265, 311 un sek., 318—320, 323, 334, 360, 362, 391, 417, 520, 549, 551, 685, 697
Bībele 78, 87, 98
Biedrinieku zeme (bēgļa zeme, ko apstrādā kaimiņi) 351, 361, 363
Biksēris 425
Bīlefelde 451
Bimetallisms (divu dārgmetallu monētārā iekārta) 519, 534
Birģermeistari (pilsētu pašvaldības vecākie) 36, 229
Bīriņi 30, 141, 214, 255, 258, 309, 310, 382, 383
Birži 372
Bisenieki (mednieki) 275, 345, 385
Biškopība 340, 344, 396, 421
Bizante 53, 54
Blome 254, 290, 349, 413
Bolderāja 476, 478
Bommelsvite 707
Bordo (Bordeaux) 466
Bornsholma 461
Bornsmide 435
Brāķis (preču šķirotava, niece) 276, 477, 478, 480
Brandenburga 29, 33, 546; sk. personu rādītājā: Vilhelms, Rīgas archibīskaps
Braunšveiga 445, 451, 457
Brēmene 24, 65, 125, 144, 451, 468
Brenguļi 186
Brige (Brugge, Bruges) 445, 448, 656
Brīvlaišana 429
Brīvnieki (kārta starp zemniekiem un dižciltīgajiem) 233, 235, 247, 385; sk.: Bajāri, Kuršu ķoniņi, Leimaņi, Novadnieki, un personu rādītājā: Bertoldi, Dragūni, Peniķi, Pitkejāņi, Vedmeņi, Viesalgi

Brīvzemnieki 131, 231, 233—235, 379, 380, 384—386, 403, 404, 509; sk.: Leidasvīri, un personu rādītājā: Elstes, Inči
Bruaža (Brouage) 460, 466
Bruņinieki sk.: Ordeņa brāļi un Vasaļi
Bruņotie spēki 41„ 42, 263; sk.: Igauņu karavīri, Jātnieki, Karakalpi, Krievu karaspēka iekārta, Latviešu karavīri, Lauksargi, Ordeņa brāļi, „Wybraniec", „Zemeskalpi", Zemnieku karaspēks
Bukstehude 451
Bukulti 24, 121, 125, 127, 149, 150, 341, 354, 452, 485, 647
Bulduri 275
Buļļi (Rīgas Jūrmalā) 379, 476
Buļļupe (Lielupe) 276, 478
Burtkoki 208
Burtnieki 24, 25, 71, 126, 149, 156, 162, 175, 186, 203, 319, 354, 356, 359
Burtnieku ezers 225
Burvji un raganas 183, 592, 618, 674, 688, 689, 712
Carnikava 30, 258
Celibāts (laulības aizliegums garīdzniekiem) 227, 228
Celtuves 476
Cenas 311, 462, 468, 471, 472, 516, 551—562, 680; sk. arī: Zemes cenas
Cenu revolūcija 551, 552
Cepļi 483
Certene 254
Cēsis 24, 36, 37, 45, 55, 56, 58, 118, 120, 121, 126, 127, 131, 133, 135, 136, 149, 158, 161—167, 170, 171, 174—176, 182, 186, 187, 190—193, 201, 202, 204, 217, 226, 266, 296, 319, 354, 359, 428, 445, 452, 474, 484, 507, 543, 646, 647, 657, 658, 669, 689
Cēsu bīskapija (dibināta 1582) 170, 185, 186, 193, 195, 267
— pils uzspridzināšana (1577) 163—165
Cesvaine 30, 36, 121, 124, 131, 151, 161, 162, 190, 191, 250, 253, 256, 257, 293, 319, 359, 425, 551, 560, 697
Ciemata vērtība 685
Ciemati (nelieli zemnieku māju puduri) 214 un sek., 239, 279, 308, 350, 360, 362 un sek., 377
Ciematu skaits: Latvijā 246, 263, 273
— Piltenē 306
— Vidzemē 267, 269, 271
Ciemi (apmetnes, lielākas par ciematiem) 43, 346—350, 352, 363
Ciemu un māju „spridzināšana" (pievienošana muižai) 350, 430, 431
Ciltis vai tauta? 695—706
Cīrava 223, 224, 259, 306, 347, 369, 420, 707
Cīriche (Zürich) 709
Cisterciešu (garīga ordeņa locekļi) 87, 416
Citova (Zittau) 32
Cvole (Zwolle) 451
Čuknas (krievu lietotā latviešu un igauņu palama) 703
Daiļamatniecība sk.: Amatniecība
Dainas 617—620, 663—665
— kā vēstures ilustrācija 48, 49, 72, 73, 138, 144, 146, 182, 234, 275, 355, 531, 559, 626, 689
Danciga (Danzig Gdańsk) 125, 144, 178, 179, 203, 343, 344, 445, 453, 456, 462, 465, 466, 468, 474, 479—482, 489, 667, 706
Dānija, dāņi 16, 19, 24, 26, 29, 65, 116, 120—122, 126, 148, 155, 156, 159, 161, 170, 180, 185, 445—447, 456, 459, 461, 462, 649, 674, 708
Darbalopi 339, 340
Daugava 25, 36, 43, 173, 179, 258, 271—273, 340 un sek., 384, 411, 444, 448, 449, 452, 467, 468, 476, 480, 489, 574, 575, 587, 599, 647, 652
Daugavas lomi (zvejas vietas) 341, 342
Daugavgrīva 24, 25, 55, 120, 127, 150, 151, 154, 190, 275, 334, 452, 593, 647
Daugavpils 23, 24, 36, 115, 118, 121, 122, 124, 149, 150, 158, 161, 190, 191, 218, 221, 233, 256, 261, 268, 294, 417, 452, 455, 474, 476, 479, 480
Dejas 626, 668, 669
Dekāns (domkunga amats) 29, 32
Deportācijas 119
„Desmitā tiesa", decima, tegede (nodeva) 378 un sek.
Desmit svētie Dieva baušļi (pirmais zināmais latviskais oriģināldzejolis) 665, 666
Deventera 451
Dialekti 702
Diecēze (bīskapa amata iecirknis) 34, 35, 51
Dikļi 289, 423
Ditmarša 456
Divkāršā valūta (divu dārgmetallu monētārā iekārta ar kopēju naudas vienību) 519
Dižciltīgie 227, 228; sk. arī: Muižnieki
Dižgabali sk.: Artilerija

Dobele 24, 70, 138, 145, 150, 155, 189, 261, 294, 416, 476, 480, 579, 646, 682
Dobeles landtāgs (1579) 271
Dole 30, 31, 93, 94, 141, 151, 156, 216, 217, 256—258, 267, 318, 334, 341, 359, 537, 658
Doles līgums (1530. g. 14. aug.) 93, 94
Domēnes (zemeskunga publiskās muižas) 246, 260, 271, 272, 279, 292 un sek., 363 un sek., 426—428
Dominikāņi (garīga ordeņa locekļi) 78, 87, 649, 657
Domkapitula valdījumi 258
Domkapituls, domkungi sk. Kapituls
Donava 16
Draudze 35, 51
Dravniecība sk.: Biškopība
Dreļļi (vergi) 282, 284, 285, 404, 405, 423, 437; sk.: Vergi
Drosts (saimniecības pārzinis) 307, 477
Drūja 476
Dubna 551
„Dūmi" (nodevu un klaušu vienība) 379
Dundaga 32, 33, 170, 223, 224, 259, 260, 306, 347, 369, 431
Durbe 24, 25, 36, 125, 127, 150, 476, 487
Dūre 660
Dūres upe 233
Dzeja un dziesmas 662—667
Dzērbene 30, 36, 93, 214, 251, 253, 256—258, 279, 285, 293—295, 319, 359, 366, 368, 384
Dzimtbūšana 207, 335, 401 un sek., 488, 556, 562, 679, 680
Dzimtbūšanas atcelšana 403
Dzimtcilvēks (termina paskaidrojums) 413
Dzimtas 696, 697
Dzīvestelpa 606, 706, 707
Eastland Company 453
Ēdas upe 233, 690
Ēdole 122, 259, 260, 415
Eka konvents 649
Elbinga 343, 489
Elkdievība 338, 407, 690—692; sk.: Mītoloģija
Embūte 33, 170, 180, 184, 259, 279, 306, 370
Embūtes kauja (1583) 170, 180, 184
Enchiridijs (1587) 189, 602, 605
Engure 224, 225, 259, 306
Epitafijas (mirušo piemiņas plāksnes) 653, 654
Ērgļi 32, 161, 190, 191, 228, 253, 311, 315, 334, 483
Ērģeme 24, 25, 28, 57, 126, 127, 139, 140, 149, 156, 191, 249, 316, 334, 357, 359, 408, 432
Ērģemes kauja sk.: Lugažu kauja
Ermlande 35
Ēvele 149, 346, 356, 359, 581
Ezere 226
Falca (Pfalz) 529
Finances, publiskās 65—67, 124, 143, 191, 192
Flandrija 445
Florence (Firenze) 582, 588
Fogts sk.: Soģis
Foiniķieši 677
Francija, franči 15, 16, 161, 185, 458, 460, 461, 465, 466, 474, 696
Franciskāņi (garīga ordeņa locekļi) 83, 87, 93, 95, 100
Frankfurte pie Mainas 409, 419
Frīzija 468
Fugera aģenti 161, 163, 164, 176, 177; sk. personu rādītājā: Fugers
Gabals (platības mērs) 355
Gadatirgi 475—477, 484, 488, 489
Gaita (nodevu un klaušu vienība) 313, 317, 357, 387 un sek.
Gallija 635
Gauja 25, 36, 120, 121, 343, 384, 385, 452, 467, 575
Gaujiena 24, 57, 120, 136, 225, 260, 334, 359
Gepidi (tauta) 699
Goba (nodeva) 360, 378
Gobzemis 360, 369
„Golgāta" (altārglezna) 509, 655, 709
Goslara 112
Gotharda Ketlera privilēģija (1570) 158, 159, 194, 272; sk. personu rādītājā: Gothards Ketlers
Gotlande 456, 459
Grāmatu iespiešana sk.: Latviešu pirmās grāmatas
Gramzda 50
Grasi tērpu albums sk.: Tērpu albumi
Gredzeni 660, 661
Grēfentāla chronika 258, 279, 292—294
Grēki 78
Grenči 150, 226, 308, 309
Grieķu katoļi 226
Gripsholma 642
Grobiņa 24, 35, 36, 125, 138, 148, 150, 154, 155, 169, 213, 240, 241, 261, 264, 271, 272, 294, 298 un sek., 310, 316, 323—325, 334, 339, 340, 342, 346, 351, 373, 374, 387, 434—436, 438, 482, 483, 487, 489, 529, 537, 539, 540, 550, 551, 561, 684, 686, 689, 693, 694, 697
Grostona 311, 312, 391
Gruntskundzība sk.: Seniorija

Gulbene 30, 36, 120, 121, 136, 145, 161, 162, 190, 191, 230, 231, 253, 257, 280, 292, 334, 359, 374
Gūstekņu apmaiņa 167, 168
Ģerboņi: pret 97, 158, 546, 548, 575
Ģildes (amatnieku vai tirgotāju organizācijas) 36, 47, 48, 83, 99, 100, 101, 145, 458, 494—506
Ģilžu brālības 458
Ģipka 308, 489
Halberštate 32
Hamburga 37, 166, 168, 201, 445, 451, 468
Hanza (pilsētu apvienība), Hanzas pilsētas 29, 36, 54, 56, 66, 113, 114, 120, 444—452, 464, 467, 474, 491, 511, 644
Harjuma (Harjumaa) 38, 68, 70, 127, 178
Harjumas un Virumas privilēģija 68
Helme 24, 63, 127, 156
Helsingēra (Helsingør) 462
Heruļi (tauta) 624
Hesene 409, 662
Hilchena zemestiesību projekts (1599) 428, 429, 439, 443
Holande, holandieši 324, 446 un sek., 461, 465, 467, 474, 482, 570, 579, 585
Hūfe (zemes mēra vienība) 357, 358
Humānisti 588—590, 599, 620
Iecava 45, 46, 190, 284, 285, 379, 403, 415, 476, 484, 682
Iedzīvotāju kārtas 227—239
Iedzīvotāju skaits 209—220, 371
— Grobiņas fogtejā 299
— Kurzemē un Zemgalē 210—213, 240, 261, 272
— Latgalē 217, 218
— Latvijā 218, 219
— pilsētās 37
— Rīgā 51
— salīdzinājumā ar kaimiņu zemēm 219, 220
— Vidzemē 214—217, 392
Ieķīlājumi 122, 124 un sek., 144, 151, 154, 156, 230, 250, 251,, 299, 305, 367, 375, 420 un sek., 434, 442, 489, 529, 540, 551, 559
Ieroči 68, 69, 73, 133, 141, 180, 197—199, 202
Ieroču aizliegums:
— (1507) 42, 68
— (1543) 69
— (1567) 178
— (1582) 178
Ieroču tiesības 684
Igate 289, 291
Igaunija, igauņi 19, 20, 25, 34, 36, 63, 88, 101, 103, 118, 140, 149, 156, 177, 178, 181, 203, 219, 225, 228, 263, 264, 326, 340, 348, 406, 407, 413—415, 428, 429, 437, 489, 490, 560, 574, 577, 581, 604, 606, 628, 646, 668, 702—708, 714
Igauņu apdzīvotā territorija 15
— nacionālā valsts (1560) 127, 129
— karavīri 67, 116, 161, 166, 167, 172, 177, 182
Ikšķile 19, 30, 32, 233, 251, 253, 257, 276, 292, 293, 334, 357, 359
Ilūkste 211, 218, 226
Imperiālisms 15, 16
Importa un eksporta attieksme 471, 472
Indija 168
Indijas jūrasceļš 447, 450
Indulgences (atlaidas) 55, 56, 65—67, 77 un sek., 105, 519, 521
Inflantija 158, 169, 192, 193, 202, 226, 265 un sek., 346, 347, 452, 489, 508, 548, 681, 682, 684, 694, 709; sk.: Pārdaugavas hercogīste
Inflantijas konstitūcija:
— (1582) 170—172, 178, 427, 428
— (1589) 190, 265, 266, 268, 269
— (1598) 192, 193
Inkorporācijas akts (1566) 152 un sek.
Inku valsts 584
Īrija 220, 599
Īslande 656
Itālija 87, 336, 570, 579, 584
Īvande 415
Ivangoroda 54, 56, 58, 63
Izborska 56—58, 62, 63
Izraēla 54
Izsējas daudzumi 302, 309, 310, 313, 316, 317, 324, 334, 338, 358, 359, 382 un sek.
Jamaiķi 415, 436
Jamzapoļe (Zapoļe) 167, 168, 184, 569, 583
Jātnieki (vasaļu karaspēka locekļi), jātnieku dienests 41, 155, 159, 228, 241, 242, 256, 260, 279
Jātnieku munstura „rullis" (1599) 216, 268
Jātvingi (tauta) 407, 699
Jaunāmuiža 151, 309, 310, 364, 366, 383, 387, 476
Jaunjelgava 225, 507
Jaunpiebalga sk.: Piebalga
Jaunpils (Kurzemē) 24, 150, 155, 422, 476
Jaunsaimnieki 438
Jaunsvirlauka 346

„Jehü" (dokumentēts latviešu piedziedājums) 408, 618, 619, 663, 665, 675, 676
Jēkabpils 212
Jelgava 24, 125, 138, 150, 154, 196, 225, 236, 261, 308, 312, 433, 474, 476, 480, 483, 487, 508, 551, 646, 682, 694
Jervama (Järvamaa) 20, 21
Jezuīti (garīga ordeņa locekļi) 103, 104, 185, 186 un sek., 217, 338, 552, 555, 601, 609, 624, 668, 691, 697
Jezuītu kolledža Rīgā 187
Jugla 71
Jumpravmuiža 258
Jumurda 228, 315
Jurisdikcija 152—154, 171, 172, 193, 429, 432 un sek.
Kaducēšana (muižu konfiskācija) 269, 270
Kaklarotas 659, 660
Kaklatiesa (krimināltiesa) 46, 432
Kalendāra nemieri Rīgā (1584—1589) 187—189, 506, 600, 601
Kalendāri 475, 727
Kalnamuiža 155
Kalnamuižas altārglezna 509, 655, 709
Kalpi 236, 282
Kalsnava 161, 162, 191, 311—313, 323, 360, 362, 391
Kalvinisti (protestanti) 82, 185
Kamertiesa (augstākā tiesa) 419
Kandava 24, 35, 36, 49, 70, 126, 138, 150, 230, 231, 261, 294, 487, 693, 703, 707
Kaņepāju paisītāji (Rīgas latviešu amats) 492
Kantors (domkunga amats) 29
Kapitālisms, kapitālistiskā saimniecība 283, 314
Kapituls (padome) 20—22, 29, 30, 32, 33, 37, 89, 141, 272, 341
Kapu plāksnes 653
Kaŗa artikuli (nolikumi) 134, 145, 690 — postījumi 57 un sek., 117 un sek., 161 un sek., 582, 583, 709
Kaŗakalpi, algotņi, landsknechti 25, 26, 28, 30, 41, 56, 60, 65—67, 70, 118 un sek., 161, 166, 180, 218, 229, 406, 587, 593
Kaŗakalpu folklora 28, 663
Karaļa ekonomijas muižas (galdamuižas) 190, 268, 280
Karaļauči (Königsberg) 60, 343, 344, 436, 462, 466, 474, 480, 482, 489, 553, 577, 599, 602, 608
Karātavu kalni, karātavas 432, 433, 443
Karelija 166
Karksi 24, 127, 156, 297
Kārļa muiža 289
Kartografija 571—573
Kārtu sanāksmes 38; sk.: Landtāgi, Seimelis
Kases apgrozījumi muižās 313, 314, 328, 329
Kastilieši 16
Kastre 119
Katicas (zvejas ierīces) 343, 344
Katvari 346, 380
Kauss, penijs, denārs (monēta) 524—526, 542, 559, 564; sk.: Nauda
Kazaņa 168
Kāzu paražas 626—629; sk.: Līgavu zagšana
Kempene 451
Kirumpe (Kirumpää) 119, 135, 136, 167, 584
Kistrina (Küstrin) 83
Kiverova Gora 167
Klaipēda (Memel, Mümmel) 70, 424, 435, 553, 626, 701, 706, 707
Klaušas 282 un sek., 307 un sek., 356, 360, 367, 381—384, 388 un sek., 412, 424, 437—440, 443, 557, 646
Klaušu loma muižu ienākumos 309, 310, 318—323, 334 — muižas 282 un sek., 481, 486, 688
Klosteŗi 88, 93, 96, 100, 137, 138, 152, 158, 186, 277, 341, 649, 657, 692
Klosteŗu valdījumi 258
Koadjutors (mestra vai bīskapa palīgs) 20
Koadjutora ķildas, koadjutora vaidi (1556—1557) 115, 132
Kokle 593, 668
Kokmuiža 297, 355
Koknese 30, 36, 54, 88, 93, 97, 121, 127, 132, 144, 161, 162, 187, 190, 191, 217, 253, 257, 258, 271, 280, 285, 292—294, 296—297 (attēls), 319, 345, 357, 359, 452, 474, 508, 551, 560, 574, 578, 582, 647, 648
Kolberga 451
Kolberģis 249
Kolchozi un sovchozi 393, 394
Kolkasrags 489, 707
Koloniālisms, kolonizācija 17, 18, 49, 185, 222, 225, 304, 368, 386, 417—420
Koluvere 156
Kommūtācija (naturālo nodevu pārvēršana naudas nodevā) 381, 399, 560
Kompozicija (pārkāpuma atlīdzinājums) 684
Komturs (ordeņa pavēlnieks) 20—22, 24, 70, 72, 227, 261

Komturu tirdzniecība 479, 480
Konfesionālijas (atlaidu veids) 79
Konkubīnas 95
Konstantinopole (tagad: Istanbula) 53, 571
Konstitūcija (satversme) sk.: Inflantijas konstitūcija
Konvents (augstākā tiesa) 171
Kopenhāgena (København) 456, 459, 619
Koprokas lēnis 247
— mantošanas tiesības 227, 228
Kornikas bibliotēka 595
Krakova (Craców) 86, 185, 522, 524, 581, 582, 591, 604, 634, 699
Krape 334
Krasnogorodska 58, 63, 137, 138, 218, 400
Kravas tiesības (monopolizētas tirdzniecības veids) 449
Kreditu iesalšana 488
Krievciems 289, 397
Krievija, krievi 42, 55—64, 68—70, 88, 89, 106, 109 un sek., 155, 166, 168, 172, 176—179, 182, 183, 191, 193, 201, 226, 311, 325, 339, 349, 406, 445, 446, 449, 450 un sek., 461, 477, 486, 592, 646, 648, 660, 678, 679, 687, 703, 705, 707; sk.: Maskava, Maskavija
Krievu kaŗaspēka iekārta 117 un sek.
Krieviņi (somugru tauta) 213, 225
Krimulda 30, 32, 44, 45, 131, 141, 151, 190, 191, 214, 216, 222, 224, 252, 254, 258, 278, 279, 309, 310, 319, 359, 364—366, 385, 392, 649
Kristapa tēls sk.: Lielā Kristapa tēls
Kristus bruņinieku ordenis 19
Krogi, krodzniecība 276, 314, 385, 483, 484, 592
Krustapils sk.: Vastselīna
Krustpils 30, 36, 121, 161, 191, 221, 251, 253, 256, 257, 292, 661
Kuģu būves materiāli 447, 473
Kuģu pasāžu skaits 470
Kuldīga 20, 21, 24, 35—37, 49, 70—72, 93, 112, 125—127, 132, 135, 145, 150, 154, 170, 212, 230, 261, 286, 351, 415, 419, 430, 445, 474, 476, 480, 579, 646, 654, 659, 660, 687, 693, 694, 703, 707, 715
Kulma 35
Kulšana 336; sk.: Pilagi
Kultūraugsnes 212, 213, 261
Kumpāns (komtura palīgs) 384
Kunga tiesa (stehende Gerechtigkeit, tins, zins) — zemnieku nodevas 282, 285, 306 un sek., 346, 377—381, 389, 424, 562
Kungu loma tirdzniecībā 478—484
Kursi (Talkhof) 24
Kursi, vecdāldeŗa 730
Kurši, kuršu valoda 43, 697—701
Kuršu joma (Kurisches Haff) 15, 706, 707
Kuršu ķoniņi (brīvnieki) 134, 145, 230, 232, 233, 338, 385, 626, 669, 691; sk. personu rādītājā atsevišķās ķoniņu dzimtas
Kurzemes (arī Piltenes) bīskapija, bīskaps 15, 20, 33, 34, 50, 51, 90, 115, 122, 148, 154, 155, 169, 259, 260, 263, 264, 345, 346, 351, 369, 370, 415—417, 420, 424, 432, 708, 719, 720; sk.: Piltene.
Kurzemes bīskapijas valdījumi 259, 260
— pārdošana (1560) 122
— otrreizējā pārdošana (1583) 170
Kurzemes un Zemgales hercogīste 149, 150, 154, 168, 169, 452, 483, 681, 708, 720, passim.
Kurzemes un Zemgales hercogīstes zemes valdījumi 271 un sek.
Kusa 418
Kustods (domkunga amats) 29
Ķeipene 30, 258, 289
Ķekava 476
Ķelne (Köln) 185, 445, 452, 459, 522, 528, 529, 677
Ķelti (tauta) 609, 635
Ķīlas muižas sk.: Ieķīlājumi
Ķīpēni 254
Ķīšezers 341, 344, 384
Ķīšuciems 299
Labības tirdzniecība 459, 460, 479, 480
Labie darbi (katoļu termins) 78
Lades upe 137
Laicene 226
Laiuse 118, 120
Lakstene 289
Lālande (Lolland) 457
Landmaršals (ordeņa kaŗaministrs) 20, 24, 42, 227, 372
Landsknechti sk.: Kaŗakalpi
Landtāgi (saeimas) 37, 38, 41, 55, 62, 65, 66, 68, 84, 88—90, 93, 94, 104, 113—115, 145, 178, 196, 202, 272, 345, 360, 404, 405, 415, 416, 418, 429, 433, 441, 450, 454, 459, 476, 483, 484, 487—490, 532, 535, 536, 551, 564, 660, 682, 692, 693
Lasta lielums 258, 728, 729
Latgale 19, 29, 30, 43, 46, 104, 137—139, 157, 158, 169, 189, 221, 234, passim.
Latvieši un cenu revolūcija 558—562
— un reformācija 76, 99—104, 601—607

Latviešu amati (ģildes) Rīgā 47, 99 un sek.
— amatniecība Rīgā 501—505, 514, 515; — laukos 508, 509, 629—631
— apdzīvotā territorija 15, 706, 707
— baznīcas un draudzes 100, 101, 108, 186, 188
— brāķeŗi (preču šķirotāji) 513
— galmaļaudis 236
— historiografijas uzdevums 631—633
— kaŗavīri 41, 42, 52, 56, 58, 62, 67—73, 75, 116, 118, 120, 121, 124, 127—141, 145, 163, 167, 170, 172—184, 196, 218, 229—235, 276, 277, 284, 310, 326, 340, 367, 384, 385, 406, 426, 430, 439, 441, 486, 493, 494, 504, 587, 598, 664, 678—680, 686, 690, 705, 708
— kuģinieki 561
— lasīt pratēji 47, 625, 638, 662, 694, 695
— mākslinieki 503, 642, 654, 655, 661, 662
— pašvaldība 43—49, 708
— pilsļaudis 235, 236, 307
— pirmās grāmatas 101, 102, 185, 189, 602—604, 620
— politiskais svars 38—42
— pozitīvās tiesības 426, 430 un sek.
— rotas 658—662
— svinības un dzīres 625—629
— tautas apzīmējumi svešvalodās (Latigoly, Latyš, Lattuschen, Lotavica, Lotavji, Lothawer, Letten) 70, 174, 407, 429, 606, 699, 703, 704
— tautas raksturojums 338, 592, 630, 674, 675
— tautības mācītāji 102
— tērpu apraksti 585—588
— tēvreizes 622—624, 675
— ticējumi sk.: Mītoloģija, Elkdievība
— valoda 100, 185, 297, 298, 606, 625, 638, 691, 698—703
— valodas mācīšana 490
Latvijas kaŗš (1600—1635) 196, 225, 270, 596
— nosaukums 43, 160, 703
Latviskie elementi kartēs 572
Lauksargi (kaŗavīri) 131
Laupīšana 340, 372 un sek., 426, 487, 559, 581, 593
Lēdurga 224, 225, 253
Leidasvīri, leidinieki (nodevu maksātāji naudā) 234, 385
Leimaņa muiža 254
Leimaņi (brīvnieki) 230, 231, 234, 235, 243, 244, 275, 276, 367, 385
Leipciga (Leipzig) 81
Lemgo 451
Lēnema (Läänemaa) 127
Lēnis (termina paskaidrojums) 246, 247
Lēņi, lēņu tiesības 24, 50, 151, 158, 190, 192, 233, 234, 246—252, 264, 265, 269, 274—276, 288
Lēņi, statistika 249—251, 259, 260
Lēņugrāmatas 351, 354, 418
Lēņu veidi (vīra lēņi, koprokas lēņi, žēlastības lēņi) 247
Lībeka (Lübeck) 66, 92, 101, 112, 156, 168, 444 un sek., 464, 465, 474, 478, 480, 489, 510, 537, 644, 654
Lībieši (tauta) 15, 43, 44, 101, 213, 221—225, 231, 239, 349, 366, 604, 697 un sek., 707
Lībiešu gals (Rīgas archibīskapijā) 347, 348, 366
Lielā ģilde (tirgotāju un zeltkaļu organizācija Rīgā) 458, 472, 477, 491, 505, 649, 654
Lielā Kristapa tēls 652—654, starp 656 un 657
Lielā muiža (Madlienā) 289
Lielais belts sk.: Belts
Lielais kadastrs (zviedru zemes kadastrs 1688) 215, 261—263, 279, 341, 377, 390, 573; sk.: Arklu revīzija (1688)
Lielbritanija 15
Lielģimene 370, 371, 399, 695, 696
Lielirbe 489, 707
Lieljumprava 258
Lielmestrs (augstākais ordeņa pavēlnieks Prūsijā) 20, 22, 29,
Lielsesava 226, 308, 309, 346, 369
Lielstraupe sk.: Straupe
Lielupe 275; sk. arī: Buļļupe
Lielvārde 30, 122, 161, 162, 166, 167, 191, 251, 253, 257, 261, 271, 280, 292, 319, 359, 452, 504, 508
Liepāja 36, 332, 342, 461, 551, 553, 554, 694, 707
Liepājas apriņķis 211—213
— ezers 33
Liepāre 418
Liepupe 252, 253, 419
Lietkoku ciršana 344
Lietuva, leiši 16, 29, 53, 56, 64, 72, 112—114, 122, 124, 126, 139, 158, 159, 166, 167, 170, 172, 173, 177, 185, 190—193, 201, 213, 220, 226, 264, 265 un sek., 339, 340, 351, 369,

372—374, 407, 411, 417, 422, 448, 455, 475, 476, 480, 537, 539, 540, 559, 569, 570, 572, 578, 581, 592, 599, 606, 617, 674, 676, 685, 699, 703, 705, 706
Lietuvas metrika 265
Liezēre 324
Līgatne 658, 662
Līgavu zagšana 626—629, 677
Līgotnes (Jāņu dziesmas) 665
Liģeŗi (latviešu amats Rīgā) 99, 491, 492, 514
Lihula 127
Limbaži 30, 36, 46, 47, 88, 93, 131, 146, 161, 175, 190, 214, 222, 224, 252—254, 256—258, 292, 293, 295, 309, 319, 359, 364, 365, 385, 387, 432, 445, 474, 509, 610
Lineburga 445, 451, 460
Liperheide 585, 597
Lipštate 451
Lisabona (Lisboa) 460, 466
Litene 226
Liticha (Liége) 529
Līvāni 661
Livonija (termina paskaidrojums) 19
Livonijā kaltā nauda 540—549
Livonijas apraksti 578—584
— attēli 573—578
— kaŗš (1558—1582) 33, 96, 109—147, 161—169, 217—219, 225, 226, 246, 264, 265, 278, 310, 324, 339, 346, 353, 355, 361, 362, 366, 368, 371, 377, 381, 382, 384, 386, 387, 426, 439, 440, 444, 448, 451, 452, 457, 487, 506, 531, 570, 580, 592, 656, 680, 685—688, 708, 720
— kaŗa norise (1558—1560) 117—127, 132—141; (1572—1577) 161—164, 169, 172—179
— ordenis sk.: Vācu bruņinieku Livonijas ordenis
— valstu iekārta 19—52, 94
Londona 445, 446, 450
Lopkopība 306, 309, 312, 324, 334, 339, 340, 396
Lubāna 122, 151
Lubānas ezers 344
Lubeja 290
Ludza 24, 36, 54, 55, 118, 121, 122, 124, 138, 149, 161, 162, 176, 191, 221, 226, 256, 316, 317, 319, 342, 357, 359, 387 un sek., 400, 422, 615 un sek.
Lugaži 24, 28, 71, 126, 140, 336, 355, 359, 396
Lugažu kauja (1560) 28, 126, 144
Lunda 34
Luvra (Le palais du Louvre) 655
Ļaudona 30, 151, 161, 191, 230, 253, 256, 257, 292, 293, 315, 334, 357, 376, 377, 438, 560
Ļubļinas ūnija (1569) 158
Ļubomirsku mūzejs 577
Ļvova 577
Mācekļi 497—501, 506
Madliena 253, 256
Magdeburga 65, 192
Magdeburgas tiesības (pilsētu statūti) 448
Mainca 32, 529
Mājas sk.: Ciemati
Māksla 641—672
Mālpils 24, 149, 191, 319, 334, 357, 359, 688
Mantāgs (vasaļu saeima) 32, 38, 47
Māņticība 688—690
Mantošanas tiesības 430—436
Mārciena 311, 313, 318—320, 334, 360, 362, 391
Marijas tēli 649—651, 654
Mārka (monēta) 522, 524 un sek.; sk.: Nauda
Maršals (archibīskapa galma amatpersona) 294
Masilīna 122, 125,
Maskava, Maskavija 16, 27, 53, 54, 61, 68, 69, 120 un sek., 168, 185, 400, 406, 411, 429, 450, 569, 572, 582—585, 592, 606, 615; sk. arī: Krievija, krievi
Masu parādību loma 208
Mazā ģilde (amatnieku organizāciju apvienība Rīgā) 458, 505; sk.: Ģildes
Mazirbe 489, 707
Mazjumprava 258
Mazovieši (kolonisti) 185
Mazpilsētu amatniecība 506—508
Mazstraupe sk.: Straupe
Medības, medību aizliegumi, tiesības 152, 233, 343—345, 386, 626
Mēdzūla 251, 355
Meijerberga atlants 577, 579
Meistari (patstāvīgi amatnieki) 497—501, 506
Meklenburga 29, 115, 120
Mellupe 297
Melngalvji (ordeņa un bīskapu kalpotāju apvienība) 23, 49, 96,
Melngalvji (tirgotāju organizācija) 458, 459, 491, 650, 651
Mengdena zemestiesību projekts (1642) 429
Mēri 728, 729
Mēris 160, 167, 219, 324, 420
Merkantilisti (sevišķas saimniecības polītikas aizstāvji) 461
Mērnieki 349

Mestrs (ordeņa augstākais pavēlnieks) 20—24, 35, 37, 42, 49, 225, 227, 432, 450, 476; sk. personu rādītājā mestru vārdus
Meteklis (zemnieku nodeva) 560
Meža preču monopols 483, 487
Mežazeme 337, 338
Mežu izmantošana 305, 344 un sek.
Mežotne 45, 46, 284, 285, 313, 379, 403, 415, 484, 682
Miesti (apdzīvotas vietas) 36, 217, 218, 239, 240
Mīlgrāvis 384
Minoritātes (mazākumtautības) 221—227
Minsteres istaba (telpa Lielajā ģildē) 649
Mītoloģija 590, 607—616; sk.: Elkdievība
Monētas 516—549; sk.: Nauda
Monētu apgraizīšana 531
Morgens (zemes mēra vienība) 357, 728
Mstislavļa 220
Muita 67, 74, 114, 169, 187, 306, 450, 452, 453, 462, 476
Muiža (kunga sēta) 207, 217, 266, 272, 279, 280, 282 un sek., 294, 306 un sek., 350, 353, 377, 438, 439, 468, 558
Muižu aļamzemes procents 391
— ēkas 648
— lielums 322, 323
— redukcija (atsavināšana, pārņemot valstij) 265
— sējumi 390 un sek.
— skaits 217, 322
— valdīšanas tiesības 152, 158, 191—194
— vērtība 312, 330, 685
Muižaskundzība 282
Muižkungs (muižas pārvaldnieks) 295, 296
Muižnieki (muižu valdītāji) 41, 326, 426—429, 440, 450, 556, 557, 592, 611, 681; sk. arī: Dižciltīgie
Muižnieku oligarchija 709
Mujāni 32, 131, 166, 252, 319, 320
Mūrmuiža 297, 348
Mūzika 667, 668
Nabagu lāde (pabalstu kase) 312
Nabciems 343
Nabe 252, 359, 419
Nacionālā plaisa 183, 590—594, 686—688
Namnieki (politiski pilntiesīgie pilsētu iedzīvotāji) 229, 478 un sek., 493
Narva 36, 54—58, 118, 132, 167, 458, 464
Nastnieki (algādži) 490, 514
Naturālā un naudas saimniecība 283, 558, 561, 562
Nauda 152, 516—549, 729, 730
Naudas pasliktināšana 526—528, 551
— politika 531—540
— sugas (veidi) 299 un sek.
Naukšēni 225, 385
Nēģu tači 343
Nēķena muiža 128
Neraža 307
Nereta 149
Nesēji (latviešu tirdzniecības palīgamatu locekļu kopējs apzīmējums) 490 un sek.
Neuri (tauta) 675
Nevācieši (Undeutsche — latviešu un igauņu apzīmējums vācu 16. gs. dokumentos un literātūrā) 97, 239, 602, 632, 706, 715
Nīca 299, 302, 303, 305, 436, 659
Nīderlandes, nīderlandieši 16, 445, 462, 465, 466, 474, 529, 556, 644, 655, 656; sk. arī: Holande
Nikolaja (krievu) baznīca Rīgā 112
Nikona chronika 656
Nirnberga 546
Nirza 118, 316, 387 un sek.
Nītaure 24, 121, 138, 149, 150, 175, 191, 319, 359
Nodevas sk.: Kunga tiesa
Nodevu un klaušu vērtības samērs 392
Nodoklis 55, 56, 65, 68
Noilgums (gads un viena diena, lai bēglis iegūtu tiesības dzīvot pilsētā) 416, 417, 442
Nolžu nogalināšana (1615) 178, 181, 182, 196
Novada būšana (dzimtbūšanas vieglākais veids) 403
Norvēģija 445, 465, 466, 704
Novadnieki (brīvnieki) 234, 235, 385
Novgoroda 53, 54, 56, 63, 64, 113, 445, 446, 449—451, 458, 474, 694
Numizmati 562
Ogre 418
Omuļi 225
Opočka 63, 168
Ordeņa brāļi 23, 25, 28
— valsts, ordenis sk.: Vācu bruņinieku Livonijas ordenis, Vācu ordenis
Ornamenti 661, 669, 670
Orša 156
Osnabrika 451, 478
Ostrova 56, 57, 63
Otepeja (Otepää) 186
Otomanu imperija 16
Ozerings (latviešu nauda) 558, 559
Ozoli (vietvārds) 289, 291

Paderborna 187
Padomes, ordeņa 21, 22
— archibīskapa 29, 30
Padošanās akts (pacta subjectionis) 1561. g. 28. nov.: 148 un sek., 152 un sek., 154—156, 168, 537
Pagabali (zemnieku māju izkaisītie lauki) 350—352, 356, 357
Pagasts, pagasta vecākais 44, 45, 48, 52, 127 un sek., 345, 350, 377, 385, 421, 435
Paide 133, 135, 156, 161
Pāle 254, 659
Palenkija (Lietuvas vaivadija) 220
Palīces upe 233
Pamiers: (1559) 121, 123, (1564) 156
Panāksnieki 628
Parādnieku teorija (dzimtbūšanas rašanās izskaidrošanai) 404—406
Parallēlā valūta (divu dārgmetallu monētārā iekārta bez noteiktas vērtības attieksmes starp abiem metalliem) 519
Pārdaugavas hercogīste 149, 158, 164, 172, 177, 184 un sek., 201; sk. arī: Inflantija
Parīze 517
Parobs (latviešu kaŗavīru apgādes kopa) 127—131
Partizāni 139, 163
Partu rēdereja (kopēja kuģu valdīšana) 456, 457
Pārvalka sala 406
Pases 418, 581
Pasīvā tirdzniecība (tirgotājus gaida ierodamies pie sevis) 449, 453
Pasta muiža 289
Pasvaļas līgums (1557) 116, 120
Pātaru krelles 660
Patronāts, patronāta tiesības (tiesības iecelt mācītāju un pārvaldīt baznīcas mantu) 96, 228
Pauninieki 477, 484, 488
Pāvests 26, 29, 78 un sek., 534, 668; sk. pāvestu vārdus personu rādītājā
Pāvila (apustuļa) vēstules 77, 83
Peipusa ezers 25, 178
Peltsama (Pöltsamaa) 118, 160, 166
Pērkone 259, 306, 342, 489
Pērnava 24, 36, 55, 90, 132, 148, 151, 156, 169, 171, 172, 186, 445, 485, 534, 692
Persija 168
Petseru klosteris 429
Piebalga 30, 36, 93, 121, 127, 131, 161, 162, 191, 225, 253, 256—258, 279, 292, 309, 310, 319, 324, 359, 366, 367, 381, 382, 387, 425, 478
Piedurvju akmeņi (ornamentāli akmeņi pie nama ieejas) 649, 650
Piespiedu tirdzniecība 387
Pilagi (kūlēji) 284
Pilis 24—26, 30, 32—35, 43, 50, 93, 120, 124, 149, 154, 176, 182, 192, 202, 228, 265, 279, 294, 307, 379, 480, 582, 643—648
„Pilnie vīri", arklinieki (vesela arkla valdītāji) 360
Pilsētas 35, 38, 41, 51, 65, 88, 98, 171, 217, 240, 451, 474, 475, 489, 532, 534
Pilsētu saeimas 37, 90
— tiesības (statūti) 37; sk.: Magdeburgas tiesības, Rīgas tiesības, statūti.
Pilskalni 25
Pilsļaudis 561
Pilstiesa 686, 689
Piltene 33, 36, 37, 49, 169, 170, 180, 181, 217, 222—225, 236, 240, 246, 252, 258, 259, 261, 262, 264, 272, 273, 298, 299, 306—308, 310, 324, 325, 333, 340, 342, 343, 345, 347, 350, 369, 376, 384, 474, 507, 509, 560, 561, 679; sk.: Kurzemes bīskapija
Piltenes apbruņoto namnieku saraksts 197, 198
— bīskapija sk.: Kurzemes bīskapija
— kaŗš (1583) 170, 180
— novada apbruņoto zemnieku saraksts (1601) 198, 199
Pireneju pussala 16
Pirmais ziemeļu kaŗš (1654—1660) 423. 494
Pjatigorskas čerkesi 117
Plaisa starp kārtām 680—688
Pletenberga arkls 357, 358, 398; sk.: Arkls
— kaŗš (1501—1502) 53—75, 181, 678
— kaŗa financēšana 65—67
— kaŗa pamiers 64, 74, 111
Pliskava (Pskov) 53, 56, 58—64, 117, 137, 142, 161, 164, 449, 450, 452, 455, 476, 584, 594
Pliskavas chronika 58 un sek., 117, 136, 137, 166
Pļaviņas 423
Polesje (Lietuvas vaivadija) 220
Polijas un Zviedrijas kaŗš (1563) 156
Polijas zemnieku stāvoklis 427, 442
Polocka 150, 167, 220, 417, 448, 452, 577, 588
Poloniška (Pliskavas „gals", t.i. priekšpilsēta) 58, 59, 61
Polovci (tauta) 699
Poļu skaits Latvijā 217, 221
Pomerānija 35, 546, 606

Portāli 649, 650
Portorijs (muita) 453
Portugale, portugaļi 16, 460, 461, 465, 466
Postažas (neapdzīvotas zemnieku mājas) 375, 398
Potsdama 464
Prāga 16
Prāvests (domkunga amats) 29, 32
Preces 459 un sek.
Preiļi 661
Prelātu (augstāko garīdznieku) saeimas 37, 84
Pretreformācija 184—189, 621, 702, 720
Prezidiji (apriņķi) 171, 190, 195
Privilēģijas (sevišķas tiesības) 228, 231, 266
Privilēģiju revīzija (1599) 216
Protestanti 76, 82, 89; sk.: Anabaptisti, Kalvinisti, Reformācija
Prūsija 19, 26—29, 89, 90, 93, 94, 106, 115, 120, 125, 150, 154, 155, 170—172, 181, 182, 192, 202, 203, 263, 264, 277, 294, 299 un sek., 339, 345, 346, 351, 357, 373, 374, 386, 411, 417, 420, 431, 434, 436, 476, 480, 487, 489, 529—534, 537, 599, 606, 647, 681, 686, 692, 702, 706, 707
Prūši (senprūši) 407, 706
Pušelniecība, pušelnieki (vairāki saimnieki vienā ciematā) 215, 218, 239, 256, 370, 371, 377, 391
Putnu ķērāji 385, 414
Puze 223, 224, 259, 306, 347, 369, 475
Raganas sk.: Burvji
Raitnieki (ziņņeši) 385
Rakvere 118, 120, 132, 133, 135, 148
Ranka 249, 253
Rastenburga 357
Rāte (pilsētas pārvalde), rātskungi 36, 37, 47, 83, 87, 89, 94, 120, 154, 169, 187 un sek., 229, 341, 452, 455, 457, 459, 477, 493, 498, 502, 520, 649
Rauna 30, 36, 46, 50, 84, 93, 120, 131, 136, 162, 164, 187, 191, 253, 256, 257, 285, 292—295, 319, 355, 399, 425, 520, 524, 527, 528, 532, 643, 682
Ražas 313, 316, 317, 338
Recesi (protokoli) 38, 51
Rēdeņi (kuģu īpašnieki) 453
Redingas pilsētas mūzejs 640
Reformācija (ticības atjaunošana) 76—108, 277, 468, 494, 601, 621, 644, 654, 660, 691
— historiografijā 76
Reformācijas iemesli Latvijā 95—99
Rēgensburga 92
Reinas grāfs 424
Rekatolizācija 203; sk.: Pretreformācija
Rencēni 204, 356
Rēvele (Tallinn) 20, 21, 24, 36, 37, 54, 55, 58, 65, 94, 103, 104, 112, 113, 119, 120, 125—127, 132, 135, 139, 148, 160, 161, 177, 182, 201, 410, 411, 413, 417, 419, 445, 446, 449, 451, 453, 455, 456, 461, 473, 476, 479, 489, 520, 522, 526, 527, 532—534, 536, 543, 551, 555, 556, 564, 654, 656, 677, 692, 698
Rēveles iedzīvotāji un kārtas 229
— bīskaps 32, 34, 37, 86, 88, 90
Revīzijas sk.: Arklu revīzijas, Privilēģiju revīzija
Revolūcija 99, 188
Rēzekne 24, 36, 54, 55, 71, 118, 121, 122, 124, 137, 138, 142, 149, 161, 164, 176, 190, 217, 221, 256, 280, 294, 316, 317, 319, 357, 359, 372, 373, 486, 487, 559, 610 un sek.
Rēzeknes rekviēms 665, 709—712
Rīgas archibīskapija, archibīskaps 15, 29—33, 34, 35, 37, 39, 50, 60, 62, 89, 93, 122, 142, 151, 156, 182, 214, 216, 221, 227, 246, 247, 252—259, 264, 277, 279, 286 un sek., 309 un sek., 319, 320, 323, 326, 347, 348, 364 un sek., 414 un sek., 450, 452, 691
— archibīskapijas sekulārizācija 157
— archibīskapu portreti 643, 655
— ārējā tirdzniecība 462 un sek.
— braucēju organizācija 458
— eksports 465—470
— imports 469—472
— karogs 457, 461
— kuģi 461
— neatkarība 452
— novada zemnieku mājas un ciemati 262, 263
— pakļaušanās Polijai (1581) 169
— patrimoniālapgabala (lauku pārvaldes iecirkņa) māju skaits 216
— rēdereja 468, 469
— tiesības 683
Rijas 336, 337
Rinda (pils Kurzemē) 33, 370
Ringa (Röngu) 120, 136
Robežkonflikti 421
Robežu apraksti 354
Robežzīmes 351
Rogačeva 220
Roja 308
Roma 33, 53, 55, 79, 95, 644, 669
Roņu sala 489
Ropaži 24, 25, 125, 149, 150, 186, 350, 527, 659

Rostoka 84, 91, 189, 445, 447, 458
Rotas 521, 559, 658—662, 694
Rozbeķi 32, 254, 288, 289
Rubene 253, 255
Rucava 226, 229, 302, 303, 436, 659
Rūjiena 24, 25, 54, 89, 96, 124, 126, 131, 139, 146, 149, 156, 161, 191, 225, 274, 319, 355, 359, 363—367, 419, 478, 550
Rūjienas zemesgrāmata 345—347, 352, pret 352, 363, 364, 654
Rundāle 24, 250, 285, 369
Sabile 24, 25, 36, 150, 261, 430, 487, 550
Sabīnietes 677
Saimnieki 236
Saistītā tirdzniecība (zemnieku pienākums tirgoties ar noteiktu tirgotāju) 487, 488
Saka 33, 259, 260
Sakramenti 81
Saksija 528
Saktas 550, 658, 659, 694, starp 688 un 689, 689
Saktu kalēji 503, 504, 661
Salaca 93, 480, 481
Salacgrīva 452, 480
„Salas" (mežazemes pagabali) 350, 354, 357
Salaspils 24, 32, 36, 125, 127, 149, 150, 230, 243, 319, 334, 341, 357, 359, 429, 485, 509
Salaspils līgums (1452) starp Rīgas archibīskapu un Livonijas ordeņa mestru 89
Saldus 24, 49, 93, 125, 150, 190, 226, 233
Sālsnesēji (latviešu amats Rīgā) 99, 132, 180, 490—493, 652, 695
Sāmija, sāmi 35, 706
Sāmsala (Ösel, Saaremaa) 36, 38, 86, 88, 90, 125, 647, 703, 704
Sāmsalas bīskapija, bīskaps 15, 20, 34, 35, 85, 90, 115, 122, 127, 148, 263, 264, 415, 480
— bīskapijas pārdošana (1560) 122, 148
Sauka 476
Saules kauja (1236) 19
Sausneja 422, 423
Sāviena 228
Sebeža 120, 138, 168
Seda 225
Sēdermanlande (Södermanland) 181
Seimelis (landtāgs, saeima) 171, 192, 193, 265, 427
Sējumi sk.: Izsējas daudzumi
Sēlija 43
Sēlpils 24, 36, 49, 121, 122, 124, 135, 150, 154, 261, 294, 369, 476
Senču kults 613, 697
Seniorija (gruntskundzība) 282, 283
Seniors (vasaļu lēņakungs) 246 un sek., 288
Septiņkalne 342
Sericas upe 62
Setubala 466
Sicilija 16
Sieciņi mācītājiem sk.: Baznīckunga sieciņi
Siers un sviests 339
Sigismunda Augusta privilēģija (1561) 148, 151—154, 159, 432, 440, 588, 593
Sigulda 21, 24, 131, 149, 190, 334, 354, 357, 359, 688
Sīktirdzniecība, sīktirgotāji 477, 554
Sīkzemnieki (Einfüßlinge, üxjalg) 215, 216, 224, 226, 236, 254 un sek., 284, 285, 309, 347, 360, 364, 365, 369, 377, 380, 381, 383, 418, 423, 429
Silkalns 290
Siļķu zveja 446, 461, 510
Siraža (Polijas vaivadija) 191
Skitija (zeme) 675
Skolas 92, 158, 692—695
Skolasts (domkunga amats) 29
Skone (Skåne) 445, 446, 461
Skotija, skoti 161, 220, 458, 462
Skrunda 24, 150, 233, 476
Skujene 24, 46, 121, 149, 191, 319, 355
Skulte 225
Slepkavības 487, 488, 593
Sloka 121
Slokenbeka 28
S. Lukara 466
S. Martina 466
Smiltene 30, 36, 93, 121, 146, 162, 164, 191, 214, 253, 254, 256—258, 279, 285, 292, 293, 295, 316, 319, 332, 349, 355, 366, 368, 378, 381, 397, 481, 551
Smiltenes muižkunga nolēsumi 293, 294
Smolenska 63, 64, 452, 455
Smolinas ezera kauja (1501) 57, 58, 61, 63, 64, 68
Sociālā un saimniecības vēsture 207 un sek.
Sodi 411, 412, 415, 421, 427, 428, 433—436, 439, 704, kājas nociršana 408, 410, 411
Sods par zemnieku aizturēšanu 424
Soģis, fogts (ordeņa pavēlnieks) 20, 24, 32, 34, 46, 70, 227, 261, 294, 295, 301, 307, 308, 332, 341, 342, 345, 379, 407, 435, 486
Sokoli 167
Somija, somi 16, 17, 156, 220, 409, 411, 489, 648

Somijas jūŗaslīcis 15, 702
Spānija 16, 33, 90, 465, 466, 474, 656
Spilve 188
Stakenberga 175
Stārasti (poļu laika pārvaldes iecirkņu priekšnieki) 483, 513
Stārasti (pagasta vecākie, vagaŗi) 44, 52
Stārastijas (poļu laika pārvaldes iecirkņi) 190, 192, 217, 265 un sek., 320
Statūti, ordeņa 683
— Rīgas 683
Stokholma 464, 512, 577, 642
Strasburga 642
Straupe 32, 36, 175, 217, 252, 253, 276, 290, 359, 370, 371, 445, 474, 508, 550, 646
Strazde 340, 421
Sufragans (archibīskapam pakļauts bīskaps) 29
Sugas naudas iekārta 516, 519, 551
Suntaži 30, 31, 162, 190, 191, 256, 258, 334, 359
Suņi bēgļu meklēšanai 74
Svari un svērāji 478, 729
Sventa 332, 374, 461, 551, 602
Svētbilžu grautiņi baznīcās 87, 99, 100, 107, 655
Svētie meži, svētbirzis, svētie koki 232, 233, 338, 611 un sek., 626, 669, 690, 691, 706, 715
Svirlauka 308, 309, 346, 369
Svitene 369
Šafers (ordeņa amatpersona) 227
Šākena 707
Šķēdes upe 233
Šķēpi zemnieku bruņojumā 69, 133, 134, 198, 199; sk.: Ieroči, Latviešu kaŗavīri
Šķirstiņi 254
Šķūtis 387
Šļachta, šļachtiči (zemākie poļu dižciltīgie) 220, 231; sk. personu rādītājā: Elstes
Špeiera, Špeieras reichstāgs 92, 125, 143, 677
Špeieras miera līgums (1544) 447
Šrāgas (amatu statūti) 47, 491 un sek.; sk.: Ģildes
Štāde 451
Štetīne 451, 475, 489
Štetīnes miers (1570) 159
Štrālzunda 445, 451, 458
Takse (pieņemtas cenas) 304, 308, 392, 481
Talkas (brīvprātīgi darbi kaimiņa labā) 284, 285, 638
Talsi 24, 36, 261, 551
Talsu apriņķis 211—213
Tarvastu 156
Tatāri, Tatārija 16, 53, 54, 63, 68, 80, 81, 112, 117, 118, 120. 121, 140, 162, 166—168, 183, 220, 237, 407, 572, 585
Tauta sk.: Ciltis vai tauta?
Tēlniecība 651—654
Tēlojumi un īstenība 437—440, 673—678
Tērbata (Tartu) 36, 37, 55, 65, 86, 88, 90, 94, 113, 118—121, 123, 134, 136, 142, 164, 169, 171, 182, 186, 520, 522, 536, 549, 559, 606, 692, 699
Tērbatas bīskapija, bīskaps 15, 20, 32, 34, 53, 54, 57, 88, 114,, 115, 117—121, 123, 135, 136, 148, 166, 167, 177, 185, 263, 412, 445, 446, 449, 455, 461, 476
— mesli 113 un sek., 120
— stārastija 203
— vaivadija 269
Tērpu albumi 584—586, 597, 661
Tērvete 509, 655
Teutoņu ordenis 606; sk. arī: Kristus bruņinieku ordenis, Vācu bruņinieku Livonijas ordenis
Tēvreize latviski 100, 107, 622—624
Ticības brīvība 94, 720
Tiesas vara pār zemniekiem 153, 159, 432 un sek.
Tieslietas sk.: Jurisdikcija
Tiesneši (Rechtfinder) — zemnieku kārtas tiesneši 45, 46, 49, 385, 411, 415, 435
Tilzīte 424
Tirdzniecība, tirgus 16, 114, 283, 300, 444 un sek.
Tirdzniecība, iekšzemes 474—478
Tirdzniecības aizliegumi 461
— noteikumi 172, 554
— struktūras pārmaiņas 473, 474
Tirgotāji 226, 229, 453—459
Tirgotāju dzeja 472, 473
— peļņa 474
Tirza 121, 161, 191, 418
Tīzenhauzena muižu saimniecība 311—315, 328—331
Tolse (Toolse) 120
Torkvemada (Torquemada) 90
Torna (Toruń) 451
Tornas līgums (1466) 26
Toskāna 582
Traku vaivadija 220
Transilvānija 185
Trāve 460
Traveminde 101
Treptova 83
Tridentas (Trento) koncils (1545—1563) 82
Triera 529

Triesta 16
Trikāta 24, 57, 124, 126, 127, 140, 149, 156, 162, 164, 186, 191, 319, 356, 357
Trimda 426
Tripole 16
Trīslauku sistēma laukkopībā 303, 315, 336, 337
Tukums 24, 25, 35, 36, 150, 190, 231, 244, 261, 417, 697
Tunisa 16
Turaida 30, 44, 46, 49, 92, 131, 151, 156, 158, 174, 190, 191, 221, 222, 224, 225, 252, 254, 255, 257, 288, 292, 294, 295, 309—311, 319, 332, 359, 364, 365, 376, 381, 483, 508
Turcija, turki 80, 168, 571
Tvera 583
Ūdru muiža 297
Uekastre 119
Ulla 156
Umurga 253, 334, 359, 654
Ungārija 185
Ungāru kanclers 170
Ungurmuiža (Latgalē) 46, 397
Ungurpils, Unguri 35, 175, 227, 289, 290
Ūnijas akts (1566) 158, 168
Upsala 712
Urga 254
Usvjata 577
Utrechtas līgums (1474) 448
Uzpirkšana 477, 488, 489
Vāciešu raksturojums 237, 238
— skaits 213, 217, 221, 229
— tiesības Inflantijā 191 un sek.
— valdījumi 269—271
Vācija, Vācu nācijas (svētās) Romas imperija 16, 24, 26, 29, 31—34, 82, 87, 88, 98, 103, 115, 120, 122, 125, 149, 154, 183, 220, 227, 228, 237, 238, 298, 461, 474, 514, 570, 584, 608, 641, 644, 658, 661, 662, 693, passim
Vācu bruņinieku Livonijas ordenis 20—28, 33 un sek., 148, 182, 193, 237, 238, 248, 286, 319, 323, 681
Vācu bruņinieku Livonijas ordeņa arhīvs 232, 693
— ciematu skaits 216, 260—262
— likvidācija 148, 149
Vācu ordenis 15, 19, 20, 26, 69
Vagaris sk.: Pagasts, pagasta vecākais un Stārasts
Vainagi 660
Vainiži 30, 93, 131, 151, 214, 222, 224, 252, 254, 257, 268, 280, 292, 295, 309, 319, 346, 359, 364, 365, 380, 387, 508, 610
Vaka sk.: Pagasts
Vakugrāmatas (zemnieku ciematu nodevu un klaušu reģistri) 209, 214, 219, 221, 223, 226, 252, 254 un sek. 315, 317, 318, 345, 346, 361, 363, 367, 369, 380 un sek., 397, 423, 560; sk. arī: Zemesgrāmatas
Vaku rakstvedis 307
Valka 36, 54, 55, 120, 404, 405, 474, 532, 659
Valmiera 24, 25, 36, 37, 46, 49, 56, 62, 66, 84, 86, 88—90, 93, 96, 104, 114, 116, 126, 127, 135, 149, 162, 164, 176, 186, 187, 191, 293, 297, 298, 319, 355, 356, 358, 359, 399, 415, 416, 445, 450, 452, 474, 484, 485, 488, 532, 535, 536, 551, 574, 575, 646, 647, 659, 660, 692
Valodas Latvijā 606, 698—703
Valtaiķi 32, 223, 224, 259, 279, 306, 347, 369
Vaļinieki 236, 417, 418, 439
Vangaži 150, 647
Vārmas upe 233
Varšava 195, 280, 574, 597
Varšavas seims 181, 194, 265, 266
Vasaļi (lēņu ņēmēji) 24, 27, 30, 32, 33, 37, 38, 41, 46, 50, 55, 68, 85, 88, 89, 93, 95, 98, 116, 120 un sek., 227, 228, 230, 231, 244, 246 un sek., 261 un sek., 279, 286, un sek., 294, 296, 363, 385, 415, 426, 432, 484, 681, 683
Vastselīna (Krustapils) 56, 57, 118, 119, 136
Vatikāns 570, 578, 579, 594, 596, 597
Vecborna 648
Vecmuiža 375
Vecpiebalga sk.: Piebalga
Vecsalaca 30, 151, 161, 214, 222, 224, 252—254, 257, 292, 293, 295, 309, 359, 364—366, 383, 387
Vecsvirlauka sk.: Svirlauka
Vecvārma 233
Vējava 346
Vekseļi 516, 562
Velsa, velsieši 220, 599, 621
Velte (nodeva) 560
Veļikije Luki 167
Veļķi 254, 392
Venecija 16, 185
Venta 233, 690
Ventspils 24, 35—38, 70, 93, 125, 138, 150, 212, 224, 261, 294, 416, 417, 445, 452, 461, 474, 693, 694, 707
Verdzība, vergi 401, 402, 426, 698, 713; sk.: Dreļļi
Vērene 289
Vērgale 234
Vēršu uzpirkšana 302, 339
Vestfāle 458, 681

Vestiena 191, 315, 316, 318, 334
Vēzele 451
Vidējās bruņniecības tiesības (likumi) 433, 434, 683; sk.: Vidzemes bruņinieku tiesības
Vidriži 225
Vidusjūra 447
Vidzemes bruņinieku tiesības (likumi) 378
Viesi (svešie tirgotāji) 458, 477
Viesu tirdzniecības aizliegums 449, 451, 510
Viesiena 228
Vietalva 228
Vilande 20, 21, 23, 24, 36, 56, 118, 124, 126, 127, 132, 177, 186, 574, 584
Vilandes zaudēšana (1560) 126
Vilkači (cilvēki, kas pārvērtušies par vilkiem) 674, 676, 677, 712
Viļaka 30, 118, 120, 122, 124, 126, 137—139, 162, 176, 191, 221, 235, 253, 256, 257, 292, 357, 359
Viļņa (Vilnius), Viļņas līgums 56, 106, 122, 124, 127, 139, 148, 149, 185, 186, 455, 525, 581, 585, 602, 623
Viļņas bīskaps 106
— seminārs 185
— vaivadija 220
Vīna nesēji (latviešu amats Rīgā) 491
Vīne 122
Vīra lēnis sk.: Lēņu veidi
Vīra nauda (atlīdzība par cilvēka nogalināšanu vai sakropļošanu) 433 un sek., 696, 697
Viruma (Virumaa) 38, 68, 70, 178
Visbija (Visby) 37
Vismara 445, 451
Vitebska 220, 455
Vitenberga (Wittenberg) 77 un sek., 91, 94, 98, 676
Vormsa (Worms) 82
„Wybraniec" (zemnieku karavīrs) 181
Zachara pagasts 387 un sek., 400
Zalcburga (Salzburg) 651
Zaļāmuiža 308, 309, 346, 369, 383, 384
Zapoļe sk.: Jamzapoļe
Zasmuiža 376
Zaube (agrāk Jaunpils, Vidzemē) 24, 149, 351, 387
Zaveļīčja 59
Zelta nauda 519, 521, 529—531
Zelta un sudraba produkcija 518
Zeļļi (nepatstāvīgi amatnieki) 497—501
Zeme kā īpašums un kā valdījums 247 un sek.
Zemes bads 362
— cenas 287—292, 332, 556
— mērījumi 152, 346, 351, 354 un sek., 363, 397, 419
— valdījumi 245—281
Zemesceļi 476, 480
Zemesgrāmatas 345, 346, 350, 353, 361, 363, 366, 396; sk. arī: Vakugrāmatas
„Zemeskalpi" (Landknechte) — archibīskapa piļu komandanti 30, 135
Zemeskungi (ordeņa mestrs, Rīgas archibīskaps, bīskapi) 227, 245, 246
Zemestiesas Inflantijā 171
Zemestiesības 46, 430, 433, 683, 684
Zemkopība 335—339
Zemnieku aizņēmumi 386, 387
— kārta 682 un sek.
— karaspēks 41, 42; sk.: Latviešu karavīri, Igauņu karavīri
— klaušas sk. Klaušas
— kvītis (kvītis par zemnieku parādiem) 422
— mainīšana 412, 415, 422, 423, 428
— manta 371—377, 394, 395, 410, 416
— nemieri 88, 103, 104, 183
— nicināšana 73, 239, 437, 645
— nodevas sk.: Kunga tiesa
— parādi 389; sk.: Parādnieku teorija, Zemnieku aizņēmumi
— pārdošana bez zemes 422—425
— saimniecība 355 un sek.
— saimniecību lielums 387 un sek.
— sējumi 373, 375, 394, 395, 398
— stāvokļa salīdzinājums 393—396, 427
— sūdzības 436, 486
— tirdzniecība 484—490
— zemes īpašumi 274—278
Ziemeļu ledusjūras ceļš 112
Zlēkas 122
Zunds (jūras šaurums pie Helsingēras) 447, 461 un sek., 555
Zvārde 150
Zveja zvejnieki 212, 213, 307, 318, 340—344, 383, 385, 435, 436, 475, 489, 490, 707; sk.: Katicas, Daugavas lomi
Zvērestu formulas 274, 281
Zviedrija, zviedri 16, 46, 65, 113, 120, 122, 125, 148, 155—157, 159, 161, 166, 167, 178, 181, 185, 193, 196, 201, 202, 220, 270, 271, 346, 409, 411, 429, 446, 450, 455—457, 460, 467, 479, 480, 489, 570, 572, 573, 576, 578, 588, 595, 608, 647, 674, 694, 708, 709
Zviedru kadastrs sk.: Lielais kadastrs
Žabko vai „žabko"? 174, 175
Žemaiši (tauta) 70, 220, 407, 476, 676
Žīdi 455

HISTORY OF LATVIA 1500—1600

Contents

Preface 9

PART I: POLITICAL HISTORY 13

Chapter I: The Constitution of the Livonian States 19

The Teutonic knights of the Livonian order — Archibishopric of Riga — Bishopric of Courland (Kurzeme) — Other bishoprics — Dioceses — Cities — Diets — Political weight of the Latvian people — Latvian selfgovernment.

Chapter II: Plettenberg's War with Russia 53

Wolter von Plettenberg — Who was victorious? — Armistice — Financing the war — The role of Latvian forces in Plettenberg's army.

Chapter III: The Reformation 76

The beginnings of the Lutheran reformation — Reformation in Riga and Livonia — Reasons for the reformation in Latvia — The Latvians and the reformation.

Chapter IV: The Last Livonian Wars 109

Reasons for the War — Origins of the war — The battles of 1558 — Events during 1559 — Anno Domini 1560 — The catastrophe of Ermis (Ērģeme) — The loss of Fellin (Vilande) — Latvian soldiers fighting in the Livonian war.

Chapter V: After the Disintegration of Livonia 148

Submission to the ruler of Lithuania and Poland — „Privilegium Sigismundi Augusti" — How the submission was put into effect — Sigismund II August establishes himself in Latvia — The charter

granted by Gotthard Kettler — Duke Magnus, „King of Livonia" — Raids by Ivan the Terrible — Stephan Batory — Latvians during the final phase of the Livonian wars — Counter-reformation — The Church in the Duchy of Courland — New rulers — Addenda: a list of the burgesses of Piltene and the peasant militia and their arms.

PART II: SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY 207

Chapter VI: Population 209

The Duchy of Courland and Zemgale — Livland (Vidzeme) — Latgale — Latvia as a whole — Comparisons with neighbouring countries — The minorities: Germans, Poles, Libs, Vots, Estonians, Lithuanians, Russians — Classes — Settlements.

Chapter VII: Landholdings 245

Fiefs — Landholdings in the Archibishopric — Bishopric of Courland (Piltene) — The Teutonic Livonian order — Riga — A general picture before the disintegration of Livonia — The situation after the collapse of Livonia: in Livland and Latgale; in Courland and Zemgale; the situation at the end of the 16th century — Land ownership by peasants.

Chapter VIII: The Development of Manors 282

Manors with serfs before the Livonian wars — Land prices — Management of manors during the first half of the 16th century — Manors after 1560: Courland, Piltene, Zemgale, Livland, Latgale; a general view — Conclusions — Appendix: Summary of Tiesenhausen's manor accounts 1582—1593.

Chapter IX: Peasant Husbandry 335

Agriculture — Animal husbandry — Apiculture — Fisheries — Utilization of woods — Land-rolls and vaka-books — Villages — Open fields — The uncus — Land surveys — Statistical grouping of the unci — The problem of the extended family — The property of the peasantry — Peasant dues — Statute labour — Obligations of freemen — Other obligations of peasants towards the manor — The size of peasants' holdings compared with their obligations — Comparisons with later times.

Chapter X: Serfdom 401

Theories about the origin of serfdom — Literary evidence — Evidence in documents — Extradition treaties — Internal colonization in relation to

serfdom — Mortgaging of land and disputes over boundaries as factors deepening serfdom — Disproved theories about sale of peasants without land — Alienation of refugees — The significance of political changes for the history of serfdom — Serfdom and the Latvian system of law — What was the actual position?

Chapter XI: Trade and Crafts 444

Structural changes in Latvian foreign trade — The merchants — Merchandise during the first half of the 16th century — The foreign trade of Riga 1557—1600 — Terms of trade — Conclusions — Internal trade — Participation of the lords in trade — Peasants' trade — Latvian gilds in Riga.

Crafts — Crafts in Riga — The economic regulations of the craft gilds — How were these implemented? — Latvian craft gilds in Riga — Economic developments of crafts in Riga — Crafts in other cities — Country artisans.

Chapter XII: Money and Prices 516

The monetary situation — Coins circulating in Latvia in the 16th century — The mark — Problems about the name of the smallest coin — The fall in value of money — Gold coins — Monetary policy in Livonia — Monetary policy after the collapse of the Livonian states — Coinage in Livonia — Inflation of prices (a price revolution?) — Formation of prices — Rye prices — The effect of the inflation of prices on the Latvians.

PART III: CULTURAL HISTORY 567

(Chapters XIII and XIV have been written by A. Spekke)

Chapter XIII: Latvia as Viewed by Foreign Observers 571

Livonian cartography — Pictorial representations — Descriptions — Costume books — Descriptions of Latvian national costumes — The humanists of Livonia and the Latvian peasants — National divergencies.

Chapter XIX: The Spiritual and Intellectual World of the Latvians 601

Latvians during the period of conflicts between the reformation and the counter-reformation — The beliefs of the Latvian nation — Folk songs — Latvian books — Festivities and feasts — Arts and crafts — Ad referendum.

Chapter XV: Art 641

Architecture — Architectural ornaments —Sculpture and painting — Artistic crafts — Latvian ornaments — Poetry and songs — Music — Dances — Appraisal.

Chapter XVI: The Latvian Nation in the Light of Historical Sources 673

Opinions and reality — The great contradiction — Differences between classes — Superstition as common indicator of the cultural level of all classes — The Church and heathen beliefs — Schools — Not tribes but a nation — The territory — The government — Collapse of the traditional world.

APPENDIX 717

Chronology — German, Russian and Polish version of Latvian place names — Weights and measures — Sources and literature — Index.

Illustrations

	Page
Europe in 1525	17
Livonia in the 16th century	21
The title page of the *Bulla aurea Caroli IV* (reprint from 1521)	31
The throne of the Archibishop of Riga (wood-cut 1633)	39
Wolter von Plettenberg	facing 52
An ornamental stone flanking entrance (1520)	„ 53
Knights on guard against Russia (fragment of the iconographic map by Olaus Magnus 1539)	57
Ecclesiastical states in 1500	79
Denominations around 1550	85
Title page of Martin Luther's booklet devoted to the Christians in Riga (1524)	91
Martin Luther's letter to the senate of Riga (1540)	facing 96
Salva Guardia (1556)	„97
Troop movements in 1558 — symbols in top corner left: (1) Russians, (2) Germans, (3) Latvians (and Germans)	119
Troop movements in 1559 — symbols: (1) Russians, (2) Germans, (3) Estonians, (4) Latvians	123
Troop movements in 1560 — symbols: (1) Russians, (2) Germans, (3) Danes, (4) Lithuanians and Poles	128
Partition of Livonia in 1560 — symbols: the Archibishopric, Denmark, Prussia, Riga, Lithuania, Russia, Estonian Kingdom, Teutonic order	129
The Commonwealth of Poland and Lithuania (the Commonwealth, Prussia and Courland, territory occupied	

by Russia 1558—1582, territory occupied by Russia 1522—1618) 153
Partition of Livonia 1562 (Denmark, Prussia, Riga, Inflantia, Finland, Sweden, Russia, the Duchy, autonomous estates) 157
Troop movements 1577 (Swedes, Russians, Estonians, Latvians) 163
Wenden (Cēsis) castle (reconstruction) 165
Ruins of Wenden castle (1810) 165
Troop movements 1578 and 1579 (Russians, Swedes, Estonians, Latvians, Poles) 169
Europe in 1582 173
Title page of a leaflet about the Russian invasion in 1577 179
Commemorative medal to Stephan Batory facing 192
Neuermühlen (Bukulti) castle „ 192
Stephan Batory's charter to Riga 1581 „ 193
Estonia and Latvia at the end of the 16th century (territories divided between Sweden, Denmark, Poland and Lithuania, the Duchy and Piltene) 195
Population of Latvia 1550—1943 219
A sacred forest of „Courish Kings" 232
Evidence of freemen, preserved in recent farm names 235
Drawing of Livonian ladies by Albrecht Dürer (1521) facing 240—241
Fiefs granted up to 1544 251
Nationality of manorial lords at the end of 16th century (Poles, the Church, confiscated from Germans, Germans) 270
Land prices 1437—1542 288
Kokenhusen (Koknese) castle (17th cent.) 296 and 297
Value of peasants' obligations (black section of circle — statute labour, white section — payment in kind and money, shaded — proceeds of fishing) 320
Percentage of statute labour in peasants' obligations 321
Location of kiln-drying of grain in Europe 337
Proclamation by Duke of Prussia prohibiting hunting by peasants in Piltene 343
Villages (black areas) and single farms (shaded areas) in Livland 348
Administrative divisions of Livland 349
Fragment of a land-roll (15th and 16th centuries) facing 352
Königsberg in the 16th century „ 368
Hanseatic merchants „ 448
Libau (Liepāja) „ 448
Weighers of merchandise in Riga „ 449
Spenkhusen's trade marks 454
Baltic shipping in 1580 463
Riga trade through the Sound (indices of export, number of ships, value of export and import 1565, 1575, 1585 and 1595) 469

Market places and roads in Latvia 475
A chalice made about 1500 495
Lithuanian coins 523
Dies used during the 16th century facing 528
Coining in Paris (1500) „ 528
Gold coins „ 529
Coins of the Master of the Teutonic Livonian order struck in Riga 538, 539
— struck in Wenden 541
Coins of the Archibishop of Riga 544
Coins struck by both, the Archibishop and the Master 545
Coins struck after the Livonian wars 547
Export and import prices at Reval (Tallinn) 1508—1556 553
Rye prices (dots — at Riga; line — at Reval and in the Netherlands (Arnhem); inset — price of land) 557
The siege of Wolmar (Valmiera) 1601 575
Swedish assault on Riga 1601 576
A view of Riga in 1582 facing 576
The siege of Dünamünde (Daugavgrīva) 1601 „ 577
Costumes of Livonian females „ 592
Soldiers (1580) „ 593
Title page of the *Catechismus Catholicorum* (1585) 603
Title page of the *Enchiridion* (1586) 605
The oldest handwritten text of the Lord's Prayer in Latvian (1507—1540) facing 624
The oldest printed texts of the Lord's Prayer in Latvian (1550) „ 624
A map of the territory between Riga and Bauska (1634) between 624 and 625
A battle scene facing 625
Riga about 1547 645
The oldest altar-painting preserved in Latvia (16th century) facing 656
The old church of Vangaži between 656 and 657
The church of Vecborna „ 656 „ 657
The entrance to St. John's church in Riga „ 656 „ 657
St. Christophorus (detail) „ 656 „ 657
St. Christophorus „ 656 „ 657
The entrance to Ulenbrock's mansion „ 656 „ 657
The entrance to the Monastery of the Dominicans in Riga facing 657
Tombstones at Allasch (Allaži) facing 688
The sepulchral stone of Archibishop Wilhelm between 688 and 689
Latvian ornaments of the 16th century: (1) Bronze horseshoe brooch; (2) Silver brooch; (3) Bronze brooch; (4) Necklace with silver coins between 688 „ 689
Latvian ornaments of the 16th century: (1), (3), (4), (6) Silver brooches; (2), (12), (13) Bronze brooches; (5) Bear's tooth used as a pendant; (7)—(11) Bronze rings. facing 689

LATVIJAS VĒSTURES SUBSKRIBENTI

Daugavas apgāds pateicas Latvijas vēstures subskribentiem, kas ar savām iepriekšējām iemaksām ir atbalstījuši un palīdzējuši mums turpināt lielo Latvijas vēstures izdevumu.

Sarakstu turpināsim nākošā sējumā, kur ievietosim arī to subskribentu vārdus, kuŗus technisku iemeslu dēļ vairs nepaguvām iespiest šai sējumā.

A S V

Fr. ĀBELE, Chicago, Ill.
Zinaīda ĀBELE, Kalamazoo, Mich.
Benno Z. ĀBERS, Arlington, Va.
Kārlis ĀBOLIŅŠ, Seattle, Wash.
Anna ĀBOLTIŅA, Brooklyn, N. Y.
L. ADAMOVIČA, Portland, Ore.
Eduards AINĀRS, Longview, Wash.
Alise AIZUPĪTIS, Wassaic, N. Y.
Arnolds AKMENTIŅŠ, Lake Charles, La.
Osvalds AKMENTIŅŠ, Dorchester, Mass.
Gertrude ALKSNIS, Chicago, Ill.
H. G. ALKSNIS, Rolling Hills, Calif.
Oskars N. ALKSNĪTIS, Newtonville, Mass.
AMERIKAS LATVIEŠU APVIENĪBA, Washington, D. C.
Edgars ANDERSONS, San Jose, Calif.
Ella ANDERSONS, Milwaukee, Wis.
Kārlis ANDERSONS, Tacoma, Wash.
L. un K. ANSIŅŠ, Seattle, Wash.
T. APLOCIŅŠ, Indianapolis, Ind.
Elza AUGUSTS, Minneapolis, Minn.
Edgars AULS, Cincinnati, Ohio
Pēteris AUSTRIŅŠ, Kalamazoo, Mich.
Anna AUZERE, East Orange, N. J.
Fricis AUZIŅŠ, Milwaukee, Wis.
Irina AUZIŅŠ, Columbus, Ohio
Eduards A. AVOTIŅŠ, Chicago, Ill.
Jānis AVOTIŅŠ, Beachwood, N. J.
Jānis AVOTIŅŠ, Kalamazoo, Mich.
R. V. AVOTIŅŠ, Faulkton, S. Dak.
A. BAIDIŅŠ, Wilmington, Del.
Ādolfs BĀLIŅŠ, Jamaica, N. Y.
Alberts BALODIS, Philadelphia, Pa.
Paulīne BALODIS, Glenwood, Iowa
Alma BANDREVIČS, Swarthmore, Pa
Jānis BANGA, Westfield, N. J.
Alma un Voldemars BASTJĀŅI, Boston, Mass.
Fricis BAUMANIS, Milwaukee, Wis.

Auguste BELTE, Syracuse, N. Y.
N. BERS
A. B. BERTHOLD, Washington, D. C.
Arnolds O. BĒRZIŅŠ, Jamaica Plain, Mass.
Eduards BĒRZIŅŠ, Grand Rapids, Mich.
Erna BĒRZIŅŠ, Cleveland, Ohio
F. BĒRZIŅŠ, Bronx, N. Y.
Jānis BĒRZIŅŠ, Fullerton, Calif.
M. BIĶIS, Quakertown, Pa.
E. BINDEMANIS, Maryland
Ilmārs BINS, San Francisco, Calif.
Jānis A. BIŠOFS, Danville, Ky.
V. BITENIEKS, Colorado Cprings, Colo.
Kārlis BLUĶIS, Saginaw, Mich.
Milda BOĶIS, Grand Rapids, Mich.
Andris BORKMANIS, Cedar Grove, N. J.
E. BRIGMANIS, Brooklyn, N. Y.
M. BRILTS, Broomall, Pa.
Vera BRIŠKA, Albany, N. Y.
Anna BRĪVKALNE, Chicago, Ill.
Andrejs BROŠS, Aldan, Pa.
Ernests BROŽE, Kalamazoo, Mich.
Krišjānis BRŪVERIS, Kalamazoo, Mich.
Ilga BUDKEVICS, Freeport, N. Y.
Osvalds BŪMANIS, Lincoln, Nebr.
Valdis BUMBĒRS, Silver Spring, Md.
Jānis BUNDŽA, Hillside, N. J.
Kārlis un Austra BUNDŽA, Bloomfield, N. J.
Jānis A. BUNGS, Willoughby, Ohio
Alfreds BURTNIEKS, Chicago, Ill.
Kārlis CAKARS, Randolph, Mass.
Biruta CAP, Maryland
Ērika CARTERS, Costa Mesa, Calif.
J. CEDRIŅŠ, Chicago, Ill.
Aina CELLE, Sacramento, Calif.
Mārtiņš CELMS, Pound Ridge, N. Y.
Ēriks CERLIŅŠ, Willimantic, Conn.
Jānis CERS, Minneapolis, Minn.
Ernests CĒSIS, Loysville, Pa.
Žanis CIBIS, Seattle, Wash.
A. CIMDIŅŠ, Sacramento, Calif.
Teofils CIRĶELIS, Cleveland Hts, Ohio
Alīda CĪRULE, Boston, Mass.
Kārlis CUKURS, Chicago, Ill.
Gunars I. ČAČE, New York, N. Y.
Raimunds ČAKS, West Allis, Wis.
Miķelis ČAURIS, North Arlington, N. J.
Kārlis ČEČERIS, Cleveland 2, Ohio
Helga DAJEVSKIS, Flushing, N. Y.
Zelma DAMBEKALNS, Brooklyn, N. Y.
Vilis DANIELS, Indianapolis, Ind.
Bruno DANISEVSKIS, Gary, Ind.
Valentīns DĀVIS, Chicago, Ill.
DEITONAS UN APKĀRTNES LATVIEŠU EV.-LUT. DRAUDZE, Dayton, Ohio
Olģerts DĪĶIS, Waverly, Ohio
Ernests V. DRAVNIEKS, Buffalo, N. Y.
Valda DREIMANE, Wellesley, Mass.
P. DREIMANIS, San Francisco, Calif.
Olga DRIGANTS, Benton Harbor, Mich.
Jēkabs DUBELZARS, Quakertown, Pa.
A. DUCMANIS, Easton, Pa.
Mārtiņš DUHMS, Jamaica Plain, Mass.
Tālivaldis E. DUKĀTS, Stewart Manor, N. Y.
D. V. BIBLIOTĒKA BOSTONĀ, Roxbury, Mass.
K. DZIRKALIS, Chikago, Ill.
Austra EGLĀJA, Paramount, Calif.
Matilde EGLĪTE, Canton, Ohio
Vladimirs EGLĪTIS, Jamaica Plain, Mass.
Irēne EILANDE, Brooklyn, N. Y.
Rolfs EKMANIS, Bloomington, Ind.
Edgars Ž. ELFERTS, Seattle, Wash.
Veronika ELFERTS, Seattle, Wash.
Otto ELIŅŠ, Detroit, Mich.
J. ENDZIŅŠ, Longview, Wash.
Jēkabs EŠMITS, Brentwood, L. I., N. Y.
Andrievs EZERGAILIS, Bronx, N. Y.

Jānis EZERGAILIS, Cleveland, Ohio
Jānis FĪLIPS, Dayton, Ohio
Roberts FOGELS, Jamaica Plain, Mass.
E. un *R. FRANKLIN*, Joliet, Ill.
Dzintars FREIMANIS
Viesturs FREIVALDS, Saginaw, Mich.
Alfons FUKSIS, Willimantic, Conn.
Maigonis GABLIKS, Highlands Park, N. J.
Jānis GAIGULIS, Brooklyn, N. Y.
Daina GAILIS, New City, N. Y.
Aina GALĒJS-DRAVNIEKS, Minneapolis, Minn.
Ēvalds GARKANS, New York, N. Y.
Anna GAROKALNS, Fort Lee, N. J.
J. GAUMIGS, Philadelphia, Pa.
Jānis GEDROVICS, Quakertown, Pa.
Valerijs GEIDĀNS, Saginaw, Mich.
Voldemārs GERLIŅŠ, Reading, Pa.
Lūcija GESKE, New York, N. Y.
Fricis GINTERS, Moorestown, N. J.
Arnolds GOLDBERGS, Indianapolis, Ind.
Atis GRANTSKALNS, Somerville, N. J.
Eduards GRANTSKALNS, Somerville, N. J.
Minna GRASIS, Cheyenne, Wyoming
Alfrēds GRAVA, Milwaukee, Wis.
Herta GRĀVĪTIS, Jamaica Pl., Mass.
Pauls GRĪNBERGS, Souderton, Pa.
Tālivaldis GRĪNBERGS, Colonia, N.J.
V. GRĪNBERGS, Kalamazoo, Mich.
Osvalds GRĪNS, Westfield, Ind.
J. GROSS, San Francisco, Calif.
Jēkabs GROTĒNS, Kalamazoo, Mich.
Jānis V.GRUNDMANIS, Minneapolis, Minn.
Hugo GULBIS, Minneapolis, Minn.
Vilis GULBIS, Quakertown, Pa.
Erna GURĶIS
Lucija HODGES, Inglewood, Calif.
Kārlis IELEJA, Philadelphia, Pa.
Ēriks IEVIŅŠ, Cleveland, Ohio
Pāvils IEVIŅŠ, Syracuse, N. Y.
Brunis IGALS, New York, N. Y.
Fridrichs IGALS, Washington, D. C.
Jānis F. IKSTRUMS, Pullman, Wash.
Jānis INDRIĶIS, Los Angeles, Calif.
Jānis INDRIKSONS, Los Angeles, Calif.
V. IRBE, New York, N. Y.
Aleksandrs IVINS, Milford, Conn.
A. JAGARS, Washington, D. C.
Dzintra JANAVS, Studio City, Calif.
Amilda JANSONS, Wisconsin Rapids, Wis.
Emilija JANSONS, New York, N. Y.
F. I. JANSONS, Woodbury, N. Y.
Fricis JANSONS, New York, N. Y.
R. JANSONS, Austin, Texas
Roberts JASKOVSKIS, Shippenville, Pa.
Zenta JAUNARĀJA, Colo. Springs, Colo.
J. JAUNTIRĀNS, Torrance, Calif.
Jānis JĒKABSONS, Lincoln, Nebr.
Juris JĒKABSONS, Lincoln, Nebr.
Lilija JĒKABSONS, Chicago, Ill.
Aivars JERUMANIS, Seattle, Wash.
Semul JEŠINSKA, Norton, Mass.
Olģerts JIRGENS, Copiaque L.I.,N.Y.
Oskars JIRGENSONS, Grand Rapids, Mich.
K. A. JURBERGS, Memphis, Tenn.
KALAMAZŪ LATVIEŠU BIEDRĪBA, Kalamazoo, Mich.
KALAMAZŪ LATVIEŠU SKOLA, Kalamazoo, Mich.
Roberts KALIKSONS, Mount Morris, Ill.
Aina KALNIETE, Kalamazoo, Mich.
Eduards KALNIŅŠ, Roxbury, Mass.
Hermanis V. KALNIŅS, Norwood, Mass.
Ilmars KALNIŅŠ, Millington, N. J.
Nikolajs KALNIŅŠ, Bronx, N. Y.
Pēteris KALNIŅŠ,
Velta KALVIS, New York, N. Y.
K. KAŅEPS, Kalamazoo, Mich.
Konrads KĀRKLIŅŠ, Indianapolis, Ind.
Pēteris KĀRKLIŅŠ, Valparaiso, Ind.
Valdis KĀRKLS, Seattle, Wash.
Ansis KARPS, Watertown, Wis.
Jānis KARPS, Kalamazoo, Mich.

Irēne KARULE, Washington, D. C.
Kārlis KARŪSA, Washington, D. C.
Vilis KAŠKURS, Kalamazoo, Mich.
Arturs KAUGARS, Kalamazoo, Mich.
Eižens KAUGARS, Torrington, Conn.
Ģirts KAUGARS, Columbus, Ohio
Maksimiliāns KAULĒNS, Minneapolis, Minn.
Ruta KEGGI, New York, N. Y.
A. KIVULS, Brooklyn, N. Y.
Edgars KLEINBERGS, Yelm, Wash.
A. KLEINHOFS, Wallingford, Conn.
Voldemārs KLĒTNIEKS, South Holland, Ill.
Jānis KLĪDZĒJS, Napa, Calif.
Jānis KĻAVIŅŠ, Urbandale, Iowa
Magnus KĻAVIŅŠ, Massapequa, L. I. N. Y.
Otto KĻAVIŅŠ, Lincoln, Nebr.
Samuels un *Lilija KNOCHS*, Wescosville, Pa.
Brigita un Aleksandrs KORES, Milwaukee, Wis.
O. un I. KRĀDZIŅI, Yonkers, N. Y.
Osvalds KRĀTIŅŠ, Minneapolis, Minn.
Hermanis KREICERS, Chicago, Ill.
Jānis KRĒSLIŅŠ, New York, N. Y.
Otto KROLLS, Chicago, Ill.
Alfreds KRŪMS, Longview, Wash.
Roberts KUKAINIS, Cincinnati, Ohio
Miervaldis KUNDZIŅŠ, Lincoln, Nebr.
Silvija KUPČA, St. Paul, Minn.
Haralds KUPLIS, Turtle Lake, N. Dak.
Fricis KURĀTS, Bronx, N. Y.
Augusts KUŠĶIS, Bronx, N. Y.
Olģerts KUTCERS, Boston, Mass.
Ginta ĶENĢIS, Kalamazoo, Mich.
Gundars ĶENIŅŠ, Tacoma, Wash.
Jānis ĶĒNIŅŠ, Milwaukee, Wis.
Marija ĶERGALVE, Chicago, Ill.
E. ĶIPLOKS, Mineapolis, Minn.
Pāvils ĶIRSONS, Maywood, Ill.
Irma ĶIVULIS, Brooklyn, N. Y.
A. ĶIVULS, Brooklyn, N. Y.
Aleksandrs ĶUZE, Manchester, Conn.
Jānis LABSVĪRS, Indianapolis, Ind.
Arnolds LĀCIS, Indianapolis, Ind.
Elza LĀCIS, Saginaw, Mich.
Emilija LĀCIS, Seattle, Wash.
Indulis LĀCIS, Brooklyn, N. Y.
Antons Z. LAIMIŅŠ, Cleveland, Ohio
Herta LAIVINIEKS, Chicago, Ill.
Valentīne LAMBERGS, Roslindale, Mass.
Eduards LAMBERGS, Fresno, Calif.
Voldemārs LANDSMANIS, New Brunswick, N. J.
Rūdolfs un *Zelma LAPIŅŠ*, East Orange, N. J.
Jānis LASMANIS, Milwaukee, Wis.
LATVIJAS SŪTNIECĪBA VAŠINGTONĀ, Washington, D. C.
Ernests LAUVA, Hempstead, N. Y.
Valdis LAUVA, Rochester, N. Y.
Julius LAUZIS, Seattle, Wash.
Ilga LAZDIŅŠ, San Francisco, Calif.
Jānis LAZDIŅŠ, Columbus, Ohio
Fricis LEINGARDS, Los Angeles, Calif.
E. LĒVENŠTEINS, Maryland
Mārtiņš LĪCIS, Colorado Springs, Colo.
Arvids LĪDACIS, Huntington, N. Y.
Jānis LĪDUMS, Pomona, Calif.
Roberts LĪDUMS, Wilmington, Del.
H. LIELNORS, Washington, D. C.
Elvira LIELOZOLS, Chicago, Ill.
Ārijs LIEPIŅŠ, Lincoln, Nebr.
Hugo LIEPIŅŠ, Berwyn, Ill.
Jānis LIEPIŅŠ, San Francisco, Calif.
Kārlis A. LIEPIŅŠ, New York, N. Y.
Kārlis Valters LIEPIŅŠ, Grand Haven, Mich.
Arturs J. LIEPKALNS, Weymouth, Mass.
Milda LIETIŅŠ, Flushing, N. Y.
Valentina LILLENURMS, Minneapolis, Minn.
Hermanis LINDE, Saginaw, Mich.
Hedda LINDEN, Baltimore, Md.
Andrejs LUBKĀNS, Tulsa, Okla.
Agnese LŪSIS, Mt. Pleasant, Mich.
Arvids LŪSIS, Babylon, N. Y.
Jūlijs LŪSIS, Los Angeles, Calif.
Alfreds MAGONS, Summit, N. J.

Berta MAINIS, Grand Rapids, Mich.
Paul MALDUTIS, Sherman Oaks, Calif.
Jānis MANGULIS, Chicago, Ill.
Māris MANTENIEKS, Cleveland, Ohio
Vija MATISONE, Whitesburg, Ky.
Jane MATUZEL, Pittsburgh
E. MAURIŅŠ, Maryland
Arturs MEDNIS, Detroit, Mich.
Augusts MEDNIS, Milwaukee, Wis.
Modris MEDNIS, Bleckwood, N. J.
Anna MENEK, Topeka, Kansas
Hermanis MEŅĢELIS, Chicago, Ill.
Edgars MEYA
Valdis MEŽEZERS, Sassamansville, Pa.
Jēkabs MEŽULIS, Chaplin, Conn.
Pēteris MICHELSONS, Seattle, Wash.
Juris MIĶELSONS, Bethesda, Md.
Vilis MIĶELSONS, Kalamazoo, Mich.
M. MĪLENBACHS, Minneapolis, Minn.
Alma MILLERS, Minneapolis, Minn.
Harijs MINDENBERGS, Seattle, Wash.
Jānis MINTALS, Vernon, Conn.
Jānis MIŠKA, Grand, Rapids, Mich.
Valdis MUIŽNIEKS, Kalamazoo, Mich.
Manfreds MUNTERS, Brooklyn, N.Y.
Pēteris NAMATĒVS, Milwaukee, Wis.
P. NEIBERGS, St. Paul, Minn.
Fricis NEIMANIS, Louisville, Ky.
Jānis NEIMANIS, Bronx, N. Y.
Edgars NĪGALS, Newark, N. J.
Krists NIKA, Sacramento, Calif.
Arturs NĪKURS, Milwaukee, Wis.
Roberts un *Lidija NĪKURS*, Chikago, Ill.
V. NOLLENDORFS, Ann Arbor, Mich.
P. NORVILIS, New York, N. Y.
Aivars OGA, Roxbury, Mass.
Andrejs OLTE, Ann Arbor, Mich.
Rasma OPSIS, Los Gatos, Calif.
Aleksandrs OSIS, Maywood, Ill.
Fricis OSIS, Chicago, Ill.
Gotfrīds OSĪTIS, Longview, Wash.
V. OSVALDS, Charlottesville, Va.
Valija OTLANS, Tacoma, Wash.
Jan OZERS
Austra OZOLIŅA, Chicago, Ill.
Alvīne OZOLIŅŠ, Wilmington, Del.
J. OZOLIŅŠ, Bloomington, Ind.
Mārtiņš OZOLIŅŠ, Saginaw, Mich.
Ērmanis un *Vilma OZOLS*, Chicago, Ill.
Ernests OZOLS, Manchester, Conn.
Kārlis OZOLS, Worcester, Mass.
Nikolajs OZOLS, Jamaica Plain, Mass.
Juris PADEGS, Hastings on Hudson, N. Y.
Vilis PAEGLIS, Wellingham, Wash.
Fricis PAKULIS, Seattle, Wash.
Ēvalds PALDE, Decatur, Ga.
J. PAUCĪTIS, Bladensburg, Md.
M.PAVASARE, Rochester, N. Y.
V. PAVLOVSKIS, Portland, Ore.
Olga PĀŽE, Brooklyn, N. Y.
Paulis PELCIS, Milwaukee, Wis.
A. H. PELVERTS
Anita PENCIS, Milwaukee, Wis.
Alvīne un Jēkabs PĒRKONS, Minneapolis, Minn.
Ernests K. PĒTERSONS, Grand Rapids, Mich.
Voldemars PĒTERSONS, Seattle, Wash.
Viktors PETRAŠEVICS, E. Orange, N. J.
Kārlis PETROVSKIS, Cleveland, Ohio
Paul PETROVSKY, Avon Lake, Ohio
Arturs PIEBALGS, Kalamazoo, Mich.
Julius PINNIS, Warren, Ohio
Guntis PLĒSUMS, Minneapolis, Minn.
Milda PLUĢIS, San Francisco, Calif.
Ilgvars PLŪME, Chicago, Ill.
Benita PĻAVIŅŠ, Willimantic, Conn.
V. J. PORIŅŠ, Williston, N. Dak.
M. PREISS, Lincoln, Nebr.
Jānis PRIEDE, Jamaica Plain, Mass.
Ādolfs PRIEDĪTIS, Greensburg, Ind.
E. PRIEDĪTIS, Brentwood, N. Y.
Elza PŪCE, Jamaica Plain, Mass.
Velta PUDĀNS, Clifton, N. J.
Marija PUKINSKIS, Willimantic, Conn.

Andrejs PUNKA, Washington, D. C.
Pēteris PŪPOLS, Tacoma, Wash.
Alma PURAVS, Saginaw, Mich.
Rūdolfs PURAVS, Saginaw, Mich.
Andrejs PURMALIS, Kalamazoo, Mich.
Pauls PURIŅŠ, Newton Falls, Ohio
Eduards PUTNIŅŠ, Milwaukee, Wis.
J. O. PUTNIŅŠ, Hicksville, N. Y.
Jan E. PUZULIS, La Crescenta
Alberts RAIDONIS, Chicago, Ill.
O. *RAMANIS*, Haddonfield, N. J.
Andris RAMANS, Campbell, Calif.
Ilze RAUDSEPS, Columbus, Ohio
Juris RAUDSEPS, Columbus, Ohio
Dzidra RAZEVSKA, Seattle, Wash.
Ārends REIMANIS, Charlotte, N. C.
Edgars V. REINFELDS, Longview, Wash.
Otto *REINHOLDS*, Brentwood, N. Y.
Paulis REINHOLDS, Roseville, Mich.
A. un *L. REITERS*, Jamaica Plain, Mass.
Zenta REĶIS, Lancaster, Pa.
Kārlis RENGA, Santa Rosa, Calif.
S. RENIGERS, Chicago, Ill.
J. RIEKSTIŅŠ, Brooklyn, N. Y.
Pēteris RIEKSTS, Chicago, Ill.
Verners RINKUŠS, Kalamazoo, Mich.
Fricis RITUMS, Kalamazoo, Mich.
Ēriks ROBIŅŠ, Seattle, Wash.
Jānis ROBIŅŠ, St. Paul, Minn.
Alfreds R. ROGAINIS, Seattle, Wash.
Aivars G. RONIS, Lincoln, Nebr.
Ilze S. ROTHROCK, Fort Worth, Texas
A. ROZENTĀLS, Grand Rapids, Mich.
Magdalēne ROZENTĀLS, Minneapolis, Minn.
Andrejs ROZĪTIS, Milroy, Pa.
M. RUBENIS, Columbus, Ohio
E. RŪDA, Cleveland, Ohio
A. RUDZIS, Philadelphia, Pa.
Dainis RUDZĪTIS, Detroit, Mich.
Leons RUKINSKIS, Denver, Colo.
L. RUMAKS, Hempstead, N. Y.
Arnolds RUŅĢIS, Cleveland Hts, Ohio
Valija RUŅĢIS, Kalamazoo, Mich.
L. RUPNERS, Brooklyn, N. Y.
Egons RŪSA, Indianapolis, Ind.
Vilis E. RŪSIS, Seattle, Wash.
Antonia RUSLEY, Brooklyn, N. Y.
V. RŪTENBERGS, Cleveland, Ohio
Marija RUTMANIS, Grand Rapids, Mich.
Ēriks SALENIEKS, Milwaukee, Wis.
A. SALIŅŠ, Washington, D. C.
Asja SAULĪTE, New York, N. Y.
Jānis SEBAŽS, Washington, D. C.
Viktors SEGLIŅŠ, Seattle, Wash.
Ida SEKSTE, Seattle, Wash.
Jānis SELGA, New Brunswick, N. J.
Albins SIETIŅSONS, Minneapolis, Minn.
Ginta SĪKA, Kalamazoo, Mich.
Jānis SĪKA, New York, N. Y.
Arnolds SILDEGS, Kalamazoo, Mich.
Kārlis SĪLIS, Reading, Pa.
Teodors SILIS, Palo Alto, Calif.
Pēteris SĪMANIS, Seattle, Wash.
Elza SIMSONE, Tacoma, Wash.
Erna SKRASTIŅŠ, Senatobia, Miss.
Jette SKREIJA, Weston, Va.
Valija SKRODELIS, Jackson Hgts, N. Y.
Leonards SKRUPŠĶELIS, Kalamazoo, Mich.
Eduards SKUDRA, Portland, Ore.
P. SKULTE, Brooklin, Mass.
Fricis SKURSTENIS, Memphis, Tenn.
R. G. SLAIDIŅŠ, San Francisco, Calif.
Rasma SLAVINSKIS, San Francisco, Calif.
Guntis Aivars SMILGA, Cleveland, Ohio
Hilda SPĀKS, Jamaica Plain, Mass.
Ilgvars J. SPILNERS, Monroeville, Pa.
L. SPOŽAIS, Maryland
Vilmārs SPRANCMANIS, Indianapolis, Ind.
Voldemars SPROĢIS, Lakewood, Ohio
Ādolfs SPRŪDŽS, Champaigne, Ill.
Jānis SPŪLE, Saginaw, Mich.
Arturs SPULĢIS, Columbus, Ohio
Wilhelms STADIŅŠ, Tacoma, Wash.
J. STAKLE, Brookline, Mass.

Kārlis STALŠĀNS, Long Branch. N. J.
Jānis O. A. STANKEVIČS, Boston, Mass.
Augusts STEINS, Indianapolis, Ind.
Elzbete un Jānis STENGREVICS, New York, N. Y.
Sarmīte STERNS, Arlington, Va.
E. M. STOKES
Jānis STRADS, Berkeley, Calif.
Alfreds STRAUMANIS, Central Islip, N. Y.
J. V. STRAUTNIEKS, Glenview, Ill.
Anna STRAZDIŅŠ, Douglaston, N.Y.
Inta STRAZDS, Philadelphia, Pa.
Vilnis STRAZDS, Philadelphia, Pa.
Laimonis STREIPS, Chicago, Ill.
P. STUDENTS, Red. Bank, N. J.
Kārlis STUNDA, Kalamazoo, Mich.
Juris STŪRIS, Saginaw, Mich.
Marģers ŠĒFERS, Salem, Ore.
Videvuds ŠĒFERS, Salem, Ore.
Jānis ŠIRMANIS, St. Marys, Ohio
Voldemars ŠITKA, Kalamazoo, Mich.
Juris ŠLESERS, Concord, Mass.
Ervīns ŠMITS, Kalamazoo, Mich.
Helene ŠMITS, Tacoma, Wash.
Jānis ŠMITS, Kalamazoo, Mich.
Nāra un *Arvids ŠNORNIEKS*, New Bern, N. C.
Marta ŠTURMS, Chicago, Ill.
Austra ŠUBE, El Paso, Texas
Jānis ŠULCS, Grafton, N. Dak.
Ādolfs ŠVALBE, Dalbo, Minn.
Fridrichs ŠVANBERGS, Chicago, Ill.
Voldemārs ŠVĀNBERGS, Chicago, Ill.
Jānis A. ŠVANKS, Kent, Wash.
Irēne E. TAUBE, Philadelphia, Pa.
Irene E. TAUBE, Philadelphia, Pa.
J. TĒRAUDS, Washington, D. C.
Korporācija TERVETIA, Belle Rose, N. Y.
Leonid K. TILCENS, Santa Barbara Calif.
Valdemars TITKE, Port Washington, N. Y.
P. TIVUMNIEKS, Wanamassa, N. J.
Eduards TRENCIS, Jamaica Plain, Mass.
Norberts TREPŠA, Port Washington, N. Y.
J. TURKS, Kalamazoo, Mich.
Viola ŪDRIS, Portland, Ore.
Pēteris UPĪTIS, Willimantic, Conn.
O. URŠTEINS, Washington, D. C.
Jānis R. VĀCIETIS, Sacramento, Calif.
Jānis J. VĀGNERS, Seattle, Wash.
Juris VAIROGS, Lincoln, Nebr.
Aloizijs R. VAIVARS, Lansing, Mich.
Arturs VALTERS, Brooklyn, N. Y.
Andrejs VĀPE, Minneapolis, Minn.
Rūdolfs VEIDEMANIS, Milwaukee, Wis.
A. VEINBERGS, Washington, D. C.
Jānis VEITMANIS, Chicago, Ill.
Jūlijs VENTERIS, Milwaukee, Wisc.
Ādolfs VENTERS
Emīls VĒRZEMNIEKS, Puyallup, Wash.
Milija VĪGANTS, Minneapolis, Minn.
Jēkabs VIKMANIS, Tacoma, Wash.
Eduards VĪĶELIS, Seattle, Wash.
Erasts VĪKSNIŅŠ, Jamaica Plain, Mass.
Jānis VILCIŅŠ, Chicago, Ill.
Rolands VIĻUMS, Columbus, Ohio
Velta VINTERS, Tuckahoe, N. Y.
Fricis VITE, Glendale, Calif.
Gunārs VĪTOLIŅŠ
Hugo VĪTOLS, Huntinton, N. Y.
Teodors VOLBERGS, Detroit, Mich.
Jānis VOSEKALNS, Williston, N. Dak.
Leontīne ZAIKOVS, Indianapolis, Ind.
Paulīne ZALĀNE, St. Paul, Minn.
Vladimirs ZĀLE, Malden, Mass.
Walter M. ZĀLĪTE, Bergenfield, N.J.
Arturs ZĀLĪTIS, Newark, N. J.
Žanis ZALMANIS, Indianapolis, Ind.
Arnolds ZAĻAIS, Tulsa, Okla.
O. ZĀRDS, Brooklyn, N. Y.
Eduards ZARIŅŠ, New York, N. Y.
Jānis ZARIŅŠ, Kelso, Wash.
V. ZARIŅŠ, San Francisco, Calif.
Kārlis ZĒBERGS, New York, N. Y.
Oskars ZEIDAKS, Macedonia, Ohio

A. ZELMENIS, New York, N. Y.
Viktors ZEMESARĀJS, Cleveland, Ohio
E. ZEPS, Bayton, Mo.
Alma ZERVIŅŠ, Concord, N. H.
P. ZIEDAINIS, Cleveland, Ohio
Alberts ZIEDIŅŠ, Natick, Mass.
Rūdolfs ZIEDIŅŠ, Lincoln, Nebr.
V. ZIEDIŅŠ, Fairview, Ill.
Jānis ZIEMANIS, Red Bank, N. J.
Mērija ZIEMELIS, Baltimore, Md.
Augusts ZIEMIŅŠ, Chicago, Ill.
Zigurds L. ZĪLE, Madison, Wis.
Edmunds ZIRNĪTIS, Colorado Springs, Colo.
Manfreds ZĪVERTS, New York, N.Y.
Benjamiņš ZOBS, Indianapolis, Ind.
Ādams ZOLTS, Brooklyn, N. Y.
Biruta un *Hermanis ZOMMERS*, Seattle, Wash.
Jānis ZOMMERS, Seattle, Wash.
R. ZUIKA, Kalamazoo, Mich.
Lilija ZVIRBULE, Berkeley, Calif.
Harijs ŽIBNERS, Columbus, Ohio

KANADĀ

Jānis ĀBOLIŅŠ, Toronto, Ont.
A. ADAMOVIČS, Montreal, Que.
J A. ANSKLĀVIŅŠ, Fort Garry, Man.
Jānis ARĀJS, Scarborough, Ont.
W. J. BEBRIS, Toronto, Ont.
Elvira BICKIS, Montreal, Que.
Jānis BIERIŅŠ, Hamilton, Ont.
Jānis BIRZGALIS, Edmonton, Alta.
Olga BIŠMANE, Vancouver, B. C.
J. A. BRANTS, Toronto, Ont.
Jānis BRIEDIS, Toronto, Ont.
P. CAKULS, Toronto, Ont.
Marta CINAVSKIS, Toronto, Ont.
Alfrēds CURTIS, Edmonton, Alta.
A. ČOPS, Toronto, Ont.
Ēriks DĀBOLIŅŠ, Hamilton, Ont.
Austra DALDERIS, Red Deer, Alta.
Nikolajs DAMBERGS, Halifax, N. S.
Irēne DĀVIS, Hamilton, Ont.
J. DĀVIS, Hamilton, Ont.
Kazimirs DEKSNIS, Montreal, Que.
Vold. DREIFELDS, Toronto, Ont.
H. DRUPALS, Montreal, Que.
Nikolajs DZEDZIEDIS, Toronto, Ont.
A. EIZENBERGS, North Surrey, B.C.
Ed. FREIMANIS, Edmonton, Alta.
Teodors FRIŠENFELDS, Hamilton, Ont.
A. GREBLIS, Pierrefonds, Que.
J. GREIZIS, Montreal, P. Q.
Jēkabs GRĪNTĀLS, Lachine, Que.
J. T. GROSBERGS, St. John's, NFLD
A. GROSKAUFMANIS
Brigita GULĒNS, Toronto, Ont.
HAMILTONAS LATVIEŠU BIEDRĪBAS BIBLIOTĒKA, Ont.
Dzidra un Mārtiņš IKVILDI, Montreal, Que.
R. JANKUS, Toronto, Ont.
Arnolds JAUNBERGS, Etobicoke, Ont.
Bernhards JĒKABSONS, Toronto, Ont.
H. KAĢIS, Prince Albert, Sask.
Vilis KALNIETIS, Hamilton, Ont.
Arveds KALNIŅŠ, Montreal, Que.
Marga KALNIŅŠ, Toronto, Ont.
V. KALNIŅŠ, Montreal, Que.
Anna KIKULIS, Toronto, Ont.
Antons KIVLENIEKS, Toronto, Ont.
Jānis KONCILS, Rexdale, Ont.
A. un M. KRIEVS, Montreal, Que.
Kārlis KRŪMIŅŠ, Noranda, Que.
M. un P. KUNDZIŅI, Halifax, N. S.
K. LAČGALVIS, Montreal, Que.
Edgars LANGE, Ottawa, Ont.
Jānis LAZDA, Toronto, Ont.
E. LEIMANIS. Vancouver, B. C.
E. LEJIŅŠ, Willowdale, Ont.
Nadežda LĪDUMS, Toronto, Ont.
V. LĪNIS, Ottawa, Ont.

LONDONAS LATVIEŠU KOPAS BIBLIOTĒKA, London, Ont.
K. LUKSS, Toronto, Ont.
Austra MARTINSONE, Toronto, Ont.
Emīls MAZUTIS, Montreal, P. Q.
J. MELBĀRDIS, Toronto, Ont.
Jānis MEŽAKS, Toronto, Ont.
Velta MEŽULIS, Edmonton, Alta.
A. MITULIS, Port Arthur, Ont.
Jānis MOZGA, Hamilton, Ont.
A. MUZIS, Edmonton, Alta.
Jānis NORVELIS, Montreal, Que.
L. OZOLKALNE, Vancouver, B. C.
I. un E. PENIĶI, Montreal, Que.
Miervaldis PĒTERSONS, Toronto, Ont.
Ilga PILO, Toronto, Ont.
Laimonis PILPE, Toronto, Ont.
V. PILPE, Toronto, Ont.
Jānis PREIMANIS, Winnipeg, Man.
Jānis PREISBERGS, Toronto, Ont.
Žanis PRIEDNIEKS, Hamilton, Ont.
S. PURMALIS, Winnipeg, Man.
I. REICHOLDS, Terrasse Vaudreuil, Que.
Ernests REINBERGS, Guelph, Ont.
Valfrīds REINHOLDS, Vancouver, B.C.
V. RILS, Toronto, Ont.
Gvido RUCIŅŠ, *Corner* Brook, NFLD
E. RUTĪTIS, Toronto, Ont.
Augusts SALIŅŠ, Toronto, Ont.
Rita SKUJA, Toronto, Ont.
R. SPALĀNS, Toronto Ont.
Aivars STAŠKO, Oshawa, Ont.
Brigita STAŠKO, Toronto, Ont.
Anna STRADS, Toronto, Ont.
A. SUKSE, Ste Anne de Bellevue, Que.
Osvalds un *Emīlija ŠMITS*, Winnipeg, Man.
Aleksandrs ŠTĀLS, Edmonton, Alta.
Gunars ŠŪBIŅŠ, Kitchener, Ont.
Vilhelms ŠURIŅŠ, Toronto, Ont.
H. TĒRAUDS, Hamilton, Ont.
TORONTO LATVIEŠU BIEDRĪBAS SESTDIENAS SKOLA, Toronto, Ont.
L. TREIMANIS, Toronto, Ont.
Anna VILCIŅŠ, Port Arthur, Ont.
A. VINTERS, Port Arthur, Ont.
Lidija VĪTOLS, Toronto, Ont.
A. VJAKSE, Montreal, Que.
Maira ZĀLAMANS, St. Catharines, Ont.
Ilona ZĀLĪTIS, Toronto, Ont.
Velta ZARIŅŠ, Winnipeg, Man.
Aina ZICHMANIS, Willowdale, Ont.
Valters ZIEDIŅŠ, Toronto, Ont.
Juris V. ZOMMERS, Weston, Ont.

AUSTRĀLIJĀ

Elza ĀBELE, Warradael Park. S. A.
J. ĀBOLIŅŠ, Woolahra, NSW
ADELAIDES LATVIEŠU BIEDRĪBAS BIBLIOTĒKA, Wayville,S.A.
O. AIZSTRAUTS, Yowie Bay, NSW
V. ALKSNIS, Parkside, S. A
K. APINIS, Adelaide, S. A.
J. ĀTRENS, sen., North Unley, S. A.
Jānis AUSTRIŅŠ, Moorabbin, Vic.
Zenta BALODIS, Nedlands, WA
Ž. BALODIS, Newton, Geelong, Vic.
J. BALTAKS, Scheyville via Windsor NSW
A. BEDELIS, Croydon, S. A.
Augusts BERGMANIS; Midl. Junction, Perth, W. A.
L. BĒRZIŅŠ-FELSBERGS, Panania, NSW
Elmārs BLUMBERGS, Thornburg, Vic.
Gvido BOGDANOVIČS, Panania, NSW
Arvids BOGINS, North Coburg, Vic.
Inārs BRĒDRICHS, Footscray, Vic.
BRISBENES LATVIEŠU BIEDRĪBAS BIBLIOTĒKA
L. CEPLIS, Strathfield, NSW

A. CĪRULIS, Macleod West, Vic.
M. DRĒZIŅŠ, Jannali, NSW
V. DULMANIS, Findon, S. A.
DV MELBURNAS NODAĻA, Melbourne, Vic.
Jēkabs DZENIS, North Brighton, Vic.
B. DZENOVSKIS, Brisbane
T. DZĪTARS, Canley Vale, NSW
Jānis EKŠA, Corrimal, NSW
I. ENDZIŅŠ, North Balwyn, Vic.
Jānis FRIDRICHSONS, Cheltenham, Vic.
M. GINTERS, Stanmore, NSW
P. GRIENIŅŠ, Goodward
Arnolds GROSBACHS, Regent
M. GULBIS, Liverpool, NSW
E. INGEVICS, Braddon, ACT
H. JANSONS, Padstow Heights, NSW
Arvīds JAUCIS, Corrimal, NSW
H. JOHANSONS, Melbourne
L. KAINS, Georges Hall, NSW
V. KALNIŅŠ, Mortdale, NSW
Edgars KALUMS, Padstow, NSW
L. KAMPE, Perth, WA
K. KASPARSONS, Macleod, Vic.
V. KAŠKURS, Kilburn, S. A.
L. KAZIS, Plumpton, NSW
N. KIVLENIEKS, Adelaide, S. A.
Jānis KĻAVIŅŠ, Perth, WA
A. KOKLE, Cheltenham, Vic.
Juris KRĀDZIŅŠ, Yagoona, NSW
Jānis KRASTIŅŠ, Pascoe Vale, Vic.
J. KRŪMIŅŠ, Pascoe Vale, Vic.
Jānis KRŪMIŅŠ, Rhodes NSW
Alvis KUČERS, Hawthorn, Vic.
E. KUČERS, Northcote, Vic.
J. KŪKUMS, Brisbane
M. KUPLIS, Woorolo Hospital
J. ĶERPE, Hawthorn, Vic.
Valdis ĶIRPS, North Carlton, Vic.
P. LAIVIŅŠ, West Pennant Hills, NSW
LATVIEŠU APVIENĪBAS AUSTRĀLIJĀ KULTŪRAS FONDS, Adelaide, SA
A. V. LAUVA, Box Hill North, Vic.
Kārlis LĪDUMS, Stonyfell
K. LUNDBERGS
J. MANASS, Sydney
Artis MEDENIS, Gerringong, NSW
A. MEISTERS, North Williamstown
A. MEDNIS, Como. NSW
L. MEDNIS, Seven Hills, NSW
MELBURNAS LATVIEŠU BIEDRĪBAS BIBLIOTĒKA, Vic.
H. MISIŅŠ, North Coburg, Vic.
Andrejs MUZIKANTS, Hawthorn, Vic.
Arturs NEBOISS, Nunawading, Vic.
N. NEIBURGS, Pascoe Vale, Vic.
K. OZOLIŅŠ, Largs, SA
G. PENIĶIS, Canberra City, ACT
B. PLAUDE, Pennant Hills, NSW
Arvids PLUKŠS, Glenroy, Vic.
A. PRIEDĪTIS, Mortdale, NSW
V. PURMALIS, Bentleigh, Vic.
K. RAISKUMS, Highton, Vic.
A. RASA, Ringwood, Vic.
Džems RAUDZIŅŠ, Redcliffe, WA
Kārlis RĪDUZIS, Riverton, W. A.
E. RIMŠĀNS, Northcote, Vic.
O. ROZĪTIS, Kew, Vic.
G. SAIVA, Hurstville
Maija SARMA, East Hawthorn, Vic.
SIDNEJAS LATVIEŠU BIEDRĪBA, NSW
E. SILIŅA, Greenacre, NSW
Arnolds SKRĪVERIS, Canberra, ACT
Jānis SKUDRA, Huntingdale, Vic.
T. SLEIERS, Canley Vale
A. STEINBERGS, Canberra City, ACT
Gints STĪPNIEKS, North Perth, W.A.
B. STRAZDIŅŠ, Concord. NSW
V. STRĪĶIS, Seven Hills, NSW
M. STŪRE, Chatswood
L. SVĪĶERIS, Mentone, Vic.
O. ŠĶIPSNA, Blacktown, NSW
G. ŠTERNS, Canberra, ACT
M. TENISONS, Padstow, NSW
R. TRANKELS, Cronulla, NSW
B. ŪDRIS, Canberra, ACT
Juris ULRICHS, Sefton NSW
Dzintars VEIDE, Jordanville, Vic.
A. VEIDIS, Brisbane
E. VĒLIŅA, O'Connor, ACT
J. VIĻUMS, Scarborough

V. VIĻUMSONE, Brisbane
Alberts ZALĀNS, Revesby, NSW
Andrejs ZALUDKA, Cheltenham, Vic.
A. ZARIŅŠ, Engadine, NSW
Herberts ZIEMELIS, Melbourne, Vic.
V. ZIRNĪTIS, Coringbah, NSW
J. ZOSARS, Brisbane

VĀCIJĀ

Arnolds ĀBOLIŅŠ, Mülheim-Ruhr
Gustavs ĀBOLIŅŠ, Frankfurt
Valdis J. ĀBOLIŅŠ, Porz-Westhoven
Longīns APKALNS, Detmold
Ģirts ĀRVALDIS, Münster
M. BERGHOLCS, Hamburg
Alīde BĒRZE, Heidelberg
Valfrids BĒRZIŅŠ, Bingen
Veronika BĒRZIŅŠ, Münster
BIBLIOTHEK DES INSTITUTS FÜR WELTWIRTSCHAFT AN DER UNIVERSITÄT KIEL
Gunārs BIČKA, Pinneberg
Ernests BLESE, Germersheim a. Rh.
Jūlijs BRAČS, Hannover
Andrejs Ārvaldis BRŪMANIS, Düsseldorf
Ernests BŪMANIS, Münster
Aleksandrs BURMEISTERS, Ludwigsburg
Aivars CELMIŅŠ, Bonn
V. GLÜCK, Oftersheim
A. GRAUDIŅŠ, Mönchengladbach
Marta GUBENS, Passau
Atis HOMKA, Frankfurt/ M-Sossenh.
Vilis JANUMS, Münster
Aleksandrs JERMOLENKO, Essen
Ģirts KABUCIS, Bingen
Marga KOPPITZ, München
Olga KRASTIŅA, Hamburg
Valdemārs KREICBERGS, München
Augusts ĶELLE, Lübeck
Arnolds LANGE, Hamburg
LATVIEŠU ĢIMNAZIJA MINSTERĒ, Münster
LATVIEŠU SARDŽU ROTAS 8920 BIBLIOTĒKA, Ludwigsburg
Roberts LIEPIŅŠ, Ludwigsburg
V. LIKERTS, Düsseldorf
M. LIZDIKS, Frankfurt
H. MARNICS, Bremen
Richards MUTULIS, München
Jānis NĀTRIŅŠ, Hamburg
Jēkabs OZOLS, Schäferhof
Arnolds PABĒRZS, Kaiserslautern
J. PLATAIS, Mannheim-Käfertal
Agnese PONE, Würtzburg
Vilhelmīne PRIEKULIS, Hamburg
Jānis ROMANS, Kaiserslautern
E. ROZEVICS, Eschershausen
Elmārs ROZĪTIS, Esslingen
Andrejs SALA, München
Jānis E. SALAGALS, Ettlingen
Gustav Alfred SCHMIDT, Meldorf
Roberts SEDLIŅŠ, Ratingen
Valdmiers SKUDE, Mannheim
A. SPERGA, Hamburg
Alberts SPOĢIS, Rheinberg
Ādolfs ŠILDE, Stuttgart
Edite ŠTURMA, Bonn
Alfons VEŠČUNS, Fürth
Elmars VILKS, Mannheim
Pauls ZAČS, Hamburg-Altona
Jānis ZAĻKALNS, Aachen

ANGLIJĀ

Fricis ĀBELE, Claphan, Beds.
A. ANDRUPS, London
E. ĀRENS, Ashton
E. ASMANIS, Bradford, Yorks.
V. AUERS, Corby, Northants
Alfreds AULIŅŠ, Bedford
Elmārs BALODIS, Luton, Beds.
Agris BEITLERS, Leeds, Yorks.
E. BERGS, London
Juris BĒRZIŅŠ, London
Pēteris BĒRZIŅŠ, Leamington, Warwicks
R. BITE, Corby, Northants
M. BORMEISTERS, Corby, Northants
A. CAZERS, Luton Beds.
A. CĪRULIS, Nr. Bedford
N. DOIČEVS, Stockport
B. DUDKEVICS, Leicester
E. DUŅĒNS, London
D. V. F. VALDE, London
D. V. F. KĀRLAILES NODAĻAS BIBLIOTĒKA, Carlisle, Cumb.
D. V. F. LĪDSAS NODAĻA, Leeds
Arvids DZEGUZE, Bingley, Yorks.
Olģerts ENZELIŅŠ, Rochdale, Lancs.
J. FRIŠVALDS, Nottingham
H. GRĪNBERGS, Corby, Northants.
Edgars J. GRĪVE, Bletehley, Bucks
V. GRUNTS, Croydon, Surrey
N. JĒRUMS, Coventry, Warwickshire
Arnolds KALNĀJS, Hessle, Yorks.
Mārtiņš KAZAINIS, Bradford, Yorks.
Indulis KAŽOCIŅŠ, Hinckley, Leics.
E. KOCIŅŠ, London
Veronika un *Māra KOVAĻENKO*, Windermere, West.
I. KUUSIKS, Headington, Oxford
E. ĶĒPULIS, London
Alberts LAZDIŅŠ, Corby, Northants
J. LEPELIS, Wolverhampton, Staffs
A. LIEPIŅA, London
Kārlis LIEPIŅŠ, Waverton, Wigton
Bernhards LOČS, Alsacer.
P. MENTE, Hove, Sussex
L. MIERIŅŠ, Shipley, Yorks.
Jānis MIEZĪTIS, Birmingham
L. OSIS, Corby, Northants
Mārtiņš OZOLS, Derby
E. PALKAVNIECE, Royston, Herts.
O. PASTORS, Petersborough, Northants
M. PRAULIŅA, Corby, Northants.
R. PRIEDE
V. PURMALIS, Leicester
Ernests RĒĶIS, Bradford, Yorks.
A. ROZĪTIS, Leamington, SPA
L. RUMBA, London
P. RŪTIŅŠ, Manchester
J. SERŽANTS, London
A. SILARĀJS, Bolton, Lancs.
Jūlijs SIMSONS, Bristol
Zenta SOTNIEKS, Alsager
Silvija SPROĢIS, St. Albans
A. STRAZDIŅŠ, St. Ives, Hunts.
Alvine STREIBERGS, London
Jēkabs ŠNEIDERS, Leeds
Vilis TILTABRENCIS, Wolverhampton, Staffs.
Ēriks TRĒĢERIS, Shipley, Yorksh.
E. UPMALIS, Leeds
Arturs VEINBERGS, London
A. VEISS, London
P. VĪGANTS, Rugby, Warwickshire
J. VĪLIPSONS, Shipley, Yorks.
O. VILNĪTIS, London
E. VĪTOLS, Corby, Northants
Jānis L. ZARIŅŠ, Bradford, Yorkshire
Magda ŽULERONS, Stoke D'Abernon, Surrey

ZVIEDRIJĀ

Alma ĀBOLIŅA, Uppsala
Jānis ĀBOLIŅŠ, Stockholm
Leons ĀBOLIŅŠ, Uppsala
Imants ALKSNIS, Lund
A. ANSONS, Västerås
Kārlis BACHS, Borås
Emīls BALODIS, Horred
Ernests BALODIS, Sollentuna
Ilmars BEĶERIS, Stockholm
V. BĒRZIŅŠ, Kungsör
Haralds BIEZAIS, Uppsala
Jēkabs BIRZNIEKS, Mölndal
E. BLUMBERGS, Roslags-Näsby
Egils CAUNE, Stockholm
Marta ČAKSTE, Solna
Leons ČUIBE, Uppsala
Alfrēds DREIMANIS, Uppsala
Irēna un Alfrēds DUNKELI, Uppsala
Augusts DZIRNIS, Uddevalla
Aleksandra un *Vilis EICHE*, Solna
V. ERDMANIS, Stockholm
V. R. FREIBERGS, Västra Frölunda
Ilga GERLIŅŠ, Uppsala
Rūdolfs GRĪVĀNS, Västervik
Alma GULBĪTIS, Uppsala
Jānis GULBĪTIS, Uppsala
Arvīds IRŠS, Stockholm
V. JAUNZEMS, Stockholm
Zenta KALNIŅŠ, Falkenberg
G. KALNĪTIS, Stockholm
Emīls KAMPARS, Jakobsberg
Jānis KĀRKLIŅŠ, Stockholm
Gastons KARLSBERGS, Norrköping
Jānis Alfreds KĀVUŽS, Spånga
Daumants KLĀVS, Hallstahammar
Pēteris KNOKS, Vänersborg
M. A. KRASTS, Västerås
Ansis KURMIS, Solna
Arnolds KURSIS, Borgholm
Jānis ĶIRŠS, Borås
Oļģerts R. K. LAIVIŅŠ, Bollebygd
Laimonis LAKKA, Täby
A. LANDSMANIS, Stockholm
Valentīne LASMANE, Stockholm
A. LAUSKIS, Stockholm
Leo LIEPIŅŠ, Stockholm
P. LIEPIŅŠ, Nacka
Pauls LIEPIŅŠ, Stokholmā
Milda un Kārlis LOBE, Stockholm
Jānis LŪKINS, Stockholm
Lina MACKARS, Västerås
Haralds MEIJA, Hemmestavik
Noldis un *Inesa MILLERS*, Västerås
J. MUCHKS, Stockholm
L. NEULANDE, Norrköping
Emils OGRIŅŠ, Sollentuna
Arvids OZOLIŅŠ, Vallentuna
Gunārs OZOLIŅŠ, Mölndal
Konstantīns OZOLIŅŠ, Västerås
Lilija OZOLIŅŠ, Västerås
Mirdza un Oskars OZOLS, Lund
Arturs OZOLS, Landvetter
Arvids PADĒLS, Stockholm
Anna PANDERE, Uppsala
V. PĀVULĀNS, Vänersborg
K. PRINCIS, Lund
P. PUDULIS, Stockholm
L. RAŠMANIS, Stockholm
J. RENESLĀCIS, Sundbyberg
Ansis ROZENBACHS, Eskilstuna
Jānis RUDZĪTIS, Uppsala
Irēne RULLE, Västervik
Kārlis SALIŅŠ, Södertälje
R. SIKSNA, Uppsala
V. SILENIEKS, Eskilstuna
Edvards SILNIEKS, Stockholm
Alfrēds SILIS, Linköping
SLAVISKA INSTITUTIONEN VID LUNDS UNIVERSITET, Lund
Vera SKUJA, Uppsala
Māris SLOKENBERGS, Uppsala
E. STALBOVS, Stockholm
P. STANDZENIEKS, Göteborg
P. STRANTE, Göteborg
Ernests STRAZDIŅŠ, Hallstahammar
Arturs STRAUTMANIS, Uppsala
Eriks SVĪĶERIS, Fjärås
K. ŠADURSKIS, Göteborg
P. ŠADURSKIS, Solna
Wilma TENESS, Stockholm

I. TEPFERS, Växjö
I. A. TREIMANE, Stockholm
Arvīds ŪDRIS, Uppsala
UPSALAS LATVIEŠU BIBLIOTĒKA, Uppsala
Alfons VAGALS, Linköping
Gaida VĀRPIŅŠ, Solna
K. VANADZIŅŠ, Växjö
Ārijs VAŠKO, Lund
Skaidrīte VĒBERS, Uppsala
Benita un Auseklis VEĢI, Uppsala
Edvard A. J.WEISS, Stockholm
I. VILEMSONS, Sollentuna
Roberts VILNIS, Huddinge
Pauls ZEMGALS, Solna
Imants ZILBERTS, Stockholm
Lidija ZĪVERTS, Stockholm

JAUNZĒLANDĒ

A. APSE, Christchurch
J. ATVARS, Christchurch
AUKLANDES LATVIEŠU BIBLIOTĒKA, Auckland
AUKLANDES LATVIEŠU BIEDRĪBAS GRĀMATNĪCA, Auckland
K. BĒRZIŅŠ, Christchurch
O. BĒRZIŅŠ, Christchurch
V. BRIEDIS, Christchurch
V. BŪCĒNS, Auckland
V. BURKE, Christchurch
J. DANGA, Christchurch
V. ERDMANIS, Christchurch
A. FREDERIKSENS, Auckland
Jānis KOMSARS, Auckland
R. ĶERBERS, Christchurch
V. LAGZDIŅŠ, Christchurch
J. LŪSIS, Christchurch
R. PRIEDĀJS, Christchurch
R. REINFELDS, Christchurch
A. SKUJA, Wanganui
V. SPRUKSTS, Christchurch
Imants SŪCIS, Christchurch
Antons URTANS, Wellington
R. ZIEDIŅŠ, Christchurch

CITĀS ZEMĒS

Gvido BRŪVERIS, Buenos Aires Arģentīnā
Visvaldis OZOLS, Muniz, Arģentīnā
Ilgvars OZOLS, Muniz, Arģentīnā
Nikolajs VALTERS, Wien, Austrijā
A. BRUMANIS, Namur, Beļģija
Elmars OZOLS, Bruxelles, Beļģijā
Alfreds T. RŪSIŅŠ, Rio de Janeiro, Brazilijā
Arvids MAZJĀNIS, Middelfart, Dānijā
Pauls OLTE, Helsingør, Dānija
Andr. SIMANIS, København, Dānija
Sanderina BALODE, Soustons, Francijā
K. BERENDS, Paris, Francijā
Stanislavs KUČINSKIS, Roma, Italija
Marta RASUPE, Roma, Itālija
Kārlis KĻAVIŅŠ, Mexico, Meksikā
Haralds KIRŠENTĀLS, Trondheim, Norvēģijā
Kārlis Ābele, Bangkok, Siamā
Arnolds SKRĒBERS, *Genève*, Šveicē

35.00 Ls

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0306033199